ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

100. YILINDA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI ULUSLARARASI SEMPOZYUMU VE PANELİ BİLDİRİLERİ

PAPERS OF THE INTERNATIONAL SYMPOSIUM AND PANEL ON THE CENTENARY OF THE LAUSANNE PEACE TREATY

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 608

100. YILINDA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI ULUSLARARASI SEMPOZYUMU (17-18 TEMMUZ 2023) VE PANELİ (24 TEMMUZ 2023) BİLDİRİ KİTABI

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE CENTENARY OF THE LAUSANNE PEACE TREATY

İnceleyiciler
Necdet HAYTA
Ramazan Erhan GÜLLÜ

Yayına Hazırlayanlar
Güner DOĞAN
Aslı AKDOĞANBULUT İNSAN

Çevrim içi, Ankara, 2025
ISBN: 978-975-17-6121-7

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Erdal Basım Yayın Dağıtım

Atatürk Araştırma Merkezi
Genel Ağ: atam.gov.tr
E-Mağaza: emagaza-atam.ayk.gov.tr

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER III

SEMPOZYUM KURULLARI VII

TAKDİM IX

AÇILIŞ PANELİ
Türk Tarih Kurumu Konferans Salonu

Eski Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi (E) Ertuğrul APAKAN
Kurtuluş ve Kuruluş Yılları: Lozan Barış Antlaşması ve Diplomasi 3

Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ
Lozan: Askerî Mücadeleden Diplomatik Mücadeleye Geçişin 100. Yılı 17

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Lozan Konferansı'na Katılan Türk Heyeti 29

I. OTURUM
Türk Tarih Kurumu Konferans Salonu
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

Prof. Dr. Büyükelçi (E) Ali Engin OBA
Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Araştırmaları Işığında Lozan Barış Konferansında Türk Delegasyonunun Uyguladığı Diplomasinin Değerlendirilmesi 45

Doç. Dr. Hacer KARABAĞ ARSLAN
Uluslararası Kızılhaç Raporlarında Türk-Yunan Savaş Esirlerinin Durumu ve Lozan Antlaşması Sonrası Esir Değişiminin Uygulanması 73

Prof. Dr. Musa QASIMLI
G. Çiçerin'in Lozan'daki Ermeni Delegelerle Buluşması: Sovyet Devleti'nin Hedefleri ve Faaliyetinin Sonuçları (G. Çiçerin'in Mektupları ve Resmî Belgeler Işığında) 115

Doç. Dr. Güzin ÇAYKIRAN
Ermeni Kaynaklarına Göre Sevr Ve Lozan Barış Antlaşmaları'nın Mukayesesi 137

I. OTURUM
Türk Tarih Kurumu Toplantı Salonu
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Güner DOĞAN

Prof. Dr. Necdet HAYTA
Lozan Konferansı'nda Adalar Denizi Adaları 159

Prof. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
Lozan Konferansında Azınlık Tanımıyla İlgili Tartışmalar ve Antlaşmanın Azınlıklara Dair Hükümlerinin Değerlendirilmesi 185

Doç. Dr. Neval KONUK HALAÇOĞLU
Mübadele Sonrası Yunanistan'daki Osmanlı Mimari Eserlerinin Durumu 209

Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI
Kapitülasyonların Kaldırılma Süreci ve Lozan Barış Antlaşması'nda Kesin Son 233

II. OTURUM
Türk Tarih Kurumu Konferans Salonu
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN

Doç. Dr. Sezen KILIÇ
Neue Freıe Presse'nin Lozan Görüşmelerine Dair Değerlendirmeleri 275

Doç. Dr. İsmail KÖSE
Lozan Müzakerelerinde Ana Akım Amerikan Gazetelerinin Tutumu 301

Doç. Dr. Resul BABAOĞLU
Lozan Konferansı'nda Uzak Asya'dan Bir Ses: The Bombay Chronıcle 325

Dr. Öğr. Üyesi Fahriye Begüm YILDIZELİ
Lausanne Conference Through The Satirical Eye Of Punch And British Political Cartoons 345

Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE
Sovyet Gürcistan Basınının "Tsiteli Armieli" (Kızıl Ordu Askerî) Gazetesi Sayfalarında Lozan Barış Konferansı 365

II. OTURUM
Türk Tarih Kurumu Toplantı Salonu
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ

Doç. Dr. Yücel GÜÇLÜ
Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923 ve Çukurova'da Ermeni Yurdu Kurulması Talepleri 381

Doç. Dr. Arda BAŞ
Lozan'da Mısır Meselesi Ve Türk-İngiliz İlişkilerine Etkisi 425

Dr. Nazire DOĞAN
Lozan Barış Konferansı Sürecinde İstanbul'un Tahliyesi Konusunun İngiliz Kabinesi ve Savaş Ofisinde Değerlendirilmesi 447

Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN
Lozan Barış Antlaşması'na Göre Kuleliburgaz-Cisrimustafapaşa Demiryolunun Kullanımı 469

III. OTURUM
Türk Tarih Kurumu Konferans Salonu
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ

Doç. Dr. Seda ÖRSTEN ESİRGEN
Türk Yüksek Mahkeme Kararlarında Lozan Barış Antlaşması 491

Dr. Irmak KARABULUT
Lozan Antlaşması Gereğince Kurulan Karma Hakem Mahkemeleri: Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi Ve Çalışmaları 519

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN
Batı Trakya Türklerinin Azınlık Hakları Güvencesinden Bireysel Hakların Kazanılması Mücadelesine Geçişi 563

III. OTURUM
Türk Tarih Kurumu Toplantı Salonu
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ

Prof. Dr. Odile MOREAU
France's Diplomatic Contribution To The Long Journey Of The Lausanne Peace Treaty 585

Dr. Öğr. Üyesi Emre Feyzi ÇOLAKOĞLU
The US Delegation at the Lausanne Peace Conference: A Neutral "Observer" or More 603

Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ
Müttefik Ayrışmasından Müttefik Dayanışmasına: Lozan Barış Konferansı'nda İtalya'nın Türkiye Siyaseti 629

IV. OTURUM
Türk Tarih Kurumu Konferans Salonu
Oturum Başkanı: E. Prof. Dr. Mustafa ORAL

Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ
Avrupa Birliği Türkiye İlerleme Raporlarında Lozan Barış Antlaşması'na Yapılan Atıflar Üzerine Bir İnceleme (1998-2022) 665

Doç. Dr. Bengül BOLAT
Yüzyıllık Süreçte Değişen Söylem ve Algıları ile "Lozan" 687

Uzman Kemal ÖZDEN
Deutsche Bank Muhbiri Franz Günther'in Lozan Barış Konferansı Sırasında Türk Heyetiyle Sürdürdüğü Gizli Görüşmeler Ve Lobi Faaliyetleri 723

IV. OTURUM
Türk Tarih Kurumu Toplantı Salonu
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Dr. Öğr. Üyesi Müjdat KARAGÜLMEZ
Mağlup Bir Devletin Penceresinden Lozan'ı Yorumlamak: Macarların Gözüyle Lozan Barış Antlaşması 759

Prof. Dr. Umut KARABULUT
Lozan Barış Antlaşması ve Türk İhtilal Kadrolarında Yaşanan Ayrışmaya Etkileri 785

Prof. Dr. Mehmet Ali AKKAYA
Prof. Dr. Coşkun POLAT
Yüzüncü Yılında Lozan Barış Antlaşması'nın Ulusal Akademik Literatüre Yansıması: Niceliksel Bir Analiz 811

100. YILINDA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI PANELİ 839
Beau-Rivage Sarayı-Lozan/İSVİÇRE

SEMPOZYUM KURULLARI

Onur Kurulu

Prof. Dr. Yüksel Özgen - Türk Tarih Kurumu
Prof. Dr. Birol Çetin - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Ali Satan - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayten Sezer Arığ - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Belkıs Konan - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu - Millî Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk Selvi - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Erdal - Yozgat Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu - Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Karayaman - Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Serhat Yılmaz - Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Melih Tınal - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mevlüt Çelebi - Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
E. Prof. Dr. Mustafa ORAL
Prof. Dr. Okan Yeşilot - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Avcı - Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan Erhan Güllü - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Sevtap Demirci - Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Umut Karabulut - Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Esra Özsüer - İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Sadık Erdaş - Hacettepe Üniversitesi
Öğretim Görevlisi Dr. Mehmet Bozaslan - Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu - Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi
Prof. Dr. Mevlüt Çelebi - Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Sevtap Demirci - Boğaziçi Üniversitesi
Doç. Dr. Esra Özsüer - İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Güner Doğan - Çankırı Karatekin Üniversitesi
Aslı Akdoğanbulut İnsan - Atatürk Araştırma Merkezi
Merve Uğur - Atatürk Araştırma Merkezi
Uğur Cenk Deniz İmamoğlu - Türk Tarih Kurumu

TAKDİM

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı (ATAM), T.C. Anayasası'nın 134. maddesi uyarınca 1983 yılında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesinde kanun ile kurulmuştur. Kuruluşundan bu yana, gerek yurt içi ve yurt dışındaki paydaşlarıyla iş birliği içinde gerekse tek başına çeşitli bilimsel çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar arasında, başta Türkçe olmak üzere farklı dillerde yayımlanan monografik eserler, dijital ansiklopediler, birçok indekste taranan ATAM Dergisi, ulusal ve uluslararası sempozyumlar, kongreler, paneller, konferanslar, bilimsel projeler ve burs olanakları yer almaktadır. ATAM çağın gereklerine uygun olarak kendisinin yüz akı projesi olan Atatürk Ansiklopedisi ve Türk Dünyası Ansiklopedisi'nin mobil uygulamasını hayata geçirerek doğru bilginin kolay erişilmesini temin etmektedir. ATAM, Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine ilişkin konularda, alanında yetkin akademisyenler ve araştırmacılar ile iş birliği yaparak bilimsel çıktı üretimini desteklemektedir. Bu doğrultuda sürdürdüğü faaliyetlerle, geçmişi geleceğe bağlayan akademik bir köprü olma görevini de yerine getirmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu belgesi olan Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanışının 100. yılı, Türk Tarih Kurumu ve T.C. Dışişleri Bakanlığı iş birliğinde 17-18 Temmuz 2023 tarihinde Ankara'da "100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Sempozyumu", Antlaşma'nın imzalandığı tarih olan 24 Temmuz'da (2023) ise İsviçre'nin Lozan kentinde düzenlenen aynı başlıklı panel ile idrak edilmiştir. Yine Lozan Barış Antlaşması'nın 90. yılı Ankara'da düzenlenen "90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu" ile anılmıştır. Bunun yanında Kurumumuz yayınlarından "Genel Okuyucu 1 Serisi" kapsamında "100. Yılında Lozan Barış Antlaşması" kitabı literatüre kazandırılmıştır.

Birinci ve ikinci tur barış görüşmelerine katılacak heyetin seçiminden başlayarak Konferans'ta ele alınan azınlıklar, Musul, Boğazlar, Ermeni yurdu, Osmanlı Devleti borçları gibi konular düzenlenen sempozyum ve panelde derinlemesine ele alınmıştır. Hem Türkçe hem İngilizce dilinde hazırlanan 29 bildiri ve bir açılış panelinden oluşan sempozyum bildiri ve 3 konuşmacının yer aldığı 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması paneli kitabı, Millî Mücadele'nin başarı ile sonuçlanması ile beraber Türkiye Devleti'nin kuruluş mücadelesinin bitmediğini, aynı zamanda diplomatik savaşın da başarıya ulaşması gerektiği ve hangi aşamalardan geçilerek kazanıldığını göstermesi bakımından çok önemli bir kaynaktır.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı olarak bu yayının, Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu belgesi olduğu ve hâlâ geçerliliğinin devam ettiğini ortaya koyması ve kamuoyunun farklı bakış açıları kazanmasına vesile olmasını temenni ederim. Sempozyuma katılan ve bildirileriyle katkı sunan değerli akademisyenlere, sempozyum düzenleme ve bilim kurulu üyelerine, kitabın inceleyicilerine, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı BE Prof. Dr. Derya ÖRS'e, kitabı yayına hazırlayan Yüksek Kurum Uzmanı Aslı AKDOĞANBULUT İNSAN ve Doç. Dr. Güner DOĞAN ile ATAM idari personeline teşekkür eder bu eserin tarihe, uluslararası hukuka ilgili duyanlar ile akademik çevreler için yararlı bir kaynak olmasını dilerim.

Doç. Dr. Ahmet KILINÇ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

AÇILIŞ PANELİ

KURTULUŞ VE KURULUŞ YILLARI: LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE DİPLOMASİ

ERTUĞRUL APAKAN*

Kurtuluş Savaşı: 1921 Yılı

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı ilk adımdı. Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle evrilen süreç 23 Nisan 1920'de BMM'nin Ankara'da toplanmasıyla kurumsallaştı. Millet egemenliği dönemi başladı. Yasama ve yürütme erkini uhdesinde toplayan Meclis, Kurtuluş Savaşı'nın yönetimini üstlendi. Meclis Hükûmeti oluşturuldu. O sırada Millî Ordu henüz teşkil edilmekteydi. Askerî ve siyasi mücadele ile birlikte diplomasi cephesi de harekete geçirildi.

İlk safhada, Kazım Karabekir Paşa'nın yürüttüğü askerî harekât ile Doğu Cephesi ve sınırları güvence altına alındı (Ekim 1920). Ermenistan ile Gümrü Anlaşması yapıldı. Sovyetlerle Kafkas üzerinden temas sağlanmış oldu. Bu gelişmeler, Mustafa Kemal'in Lenin'e, Nisan 1920 içinde gönderdiği mektup ile başlatılan süreç sonucunda sağlandı.

Millî Ordu, Ocak ve Mart 1921'de yapılan İnönü Muharebelerinde Yunan ordusuna karşı zaferler kazandı. Bunun içeride ve dış dünyada önemli yankıları oldu. Ardından, Yunanistan'ın başlattığı geniş çaplı taarruz harekâtı nedeniyle Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde istenilen netice sağlanamadı. Yunan ordusu ilerlemeye devam etti. Türk ordusu, düzenli bir geri çekilme ile Sakarya'nın doğusuna konuşlandı. Millî Mücadele'nin zor anlarıydı. Yunan güçleri Ankara önlerindeydi. Polatlı ve Haymana'dan top sesleri geliyordu.

Sakarya bir ölüm kalım muharebesiydi. Tarihimiz açısından bir dönüm noktasıdır. Yunan taarruzu püskürtüldü. Yunan genişlemesi ve ileri harekâtı durduruldu.

Falih Rıfkı Atay, Çankaya adlı eserinde şöyle der: "Bu yeni Türkiye iki meydan savaşının eseridir. Biri 1921 Ağustos'unda Sakarya nehri boyunca, ikincisi 1922 Ağustos'unda Afyon cephesinde verilmiştir. İkisinde de Türk ordularının başkomutanı Mustafa Kemal idi."

Sakarya Zaferi, Türk millî varlığını güçlü bir şekilde ortaya koydu. Bu durum, TBMM Hükûmetini sadece askerî alanda değil aynı zamanda iç ve dış cephede

* Eski Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı, Büyükelçi

güçlendirdi. Millî Mücadele'nin tüm aşamalarında iç cephenin bütünlüğü önem taşıdı. Ayrıca Yunan ordusunun yeni bir harekâta girişme gücü kalmamıştı.

Sakarya Muharebesi, Rusya ile 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç ay sonra kazanıldı. 13 Ekim 1921'de Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile Kars Antlaşması yapıldı. Bu tarihlerde, Fransa'nın özel temsilcisi Franklin Bouillon Ankara'ya gelmiş ve Atatürk ile uzun görüşmeleri olmuştu. Neticede, Sakarya Zaferi'nden kısa bir süre sonra Fransa ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması akdedildi. Bu şekilde, güney millî sınırlarımız elde tutuluyordu. Fransa, TBMM Hükûmetini tanıyan ilk Batılı ülke oldu. Bu antlaşma işgalci Batılı güçler arasında ayrışmaya yol açtı. İngiltere ile Fransa arasında Doğu Akdeniz politikaları nedeniyle farklılıklar ortaya çıktı. Müttefikler, Birinci İnönü Muharebesini takiben Ocak 1921 sonlarında Paris ve bilahare Londra'da bir araya geldiler. İngiltere'nin hasmane tavrına karşı Fransa ve İtalya, Sevr projesinde bazı değişikler yaparak Türkiye ile barış yapılmasını istediler. Millî Hükûmet, 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nı reddettiği gibi görüşmelerin Misak-ı Millî çerçevesinde yürütülmesini talep etti. Sakarya'yı takip eden dönemde İngilizler müttefiklerin ve Yunanistan'ın "ateşkes" taleplerini gündeme getirmeye başladı.

30 Ağustos Zaferi'ne Giden Aylar

Bu gelişmeler üzerine, Atatürk ve kurucu kadro, askerî ve siyasi gayretlerini Batı Cephesi'ne yöneltti. Türk ordusu büyük taarruza hazırlanmaktaydı. Yunanlılar bunu önlemek için başta İngilizlerden ve ABD'den yardım istediler. Bu taleplerine olumlu yanıt alamayan Yunan Hükûmeti ve Ordusu, 1922 Haziran ve Temmuz'da Ankara Hükûmeti'ni zorlamak üzere İstanbul'u işgal etmek istedi. Müttefikler buna fiilen engel oldu. Trakya üzerinden yürüyen Yunan kuvvetlerini Çatalca'da durdurdular. Yunanlıların diğer bir girişimi, Ege'de özerk bir "İyonya" devleti kurmak olmuştu. Esas niyetleri bu bölgeyi ilhak etmek idi. Bu da sonuç vermedi.

26 Ağustos 1922 sabahı Dumlupınar'da başlayan Büyük Taarruz 30 Ağustos Zaferi ile sonuçlandı. Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir ve Akdeniz kıyılarına ulaşmıştı.

Kurtuluş Savaşı, büyük fedakârlıklarla kritik aşamalardan geçerek kazanıldı. Çığır açan bir bağımsızlık mücadelesiydi. Ezilen uluslar için esin kaynağı oldu. Bu mücadele, Atatürk'ün eşsiz askerî ve siyasi liderliği altında gerçekleşti.

Kurtuluş Savaşı, başından itibaren "millet egemenliğine" dayanan bir siyasal ve hukuksal zemin üzerinden yürütüldü. Erzurum ve Sivas Kongrelerini takiben

23 Nisan 1920'de Meclisin açılmasıyla millet egemenliği dönemi başladı. 1921 Anayasası, bir meclis hükûmeti sistemi oluştururken 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanına kadar varan büyük dönüşümlere zemin oluşturdu. Millî Mücadele'nin özü şuydu: Misak-ı Millî'nin öngördüğü üzere askerî bakımdan savunulabilecek sınırlar içinde modern bir Türk Devleti'nin kurulması. Atatürk ve kurucu kadro, meşruiyet ve hukuka bağlılık anlayışı içinde umhuriyeti inşa etmeye başladılar.

Barış Çabaları ve Çanakkale Krizi

9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşu ile Millî Mücadele yeni bir safhaya ulaştı. Askerî harekât bir süre daha devam etti. Ateşkesin sağlanması kolay olmadı. Kritik bir safhaydı. İşgal altındaki Batı Anadolu'nun Türk ordusu tarafından bu kadar kısa bir süre içinde kurtarılması başta İngilizler olmak üzere müttefikleri kaygı ve kararsızlık içine düşürmüştü.

Yunanlılar 2 Eylül 1922'de ateşkes talep etmişlerdi. Mustafa Kemal, 4 Eylül'de İngilizlerin kendisine ulaştırdığı bu talebe, Batı Anadolu'nun kurtarıldığını, ateşkesin ancak Trakya için öngörülebileceği yanıtını verdi. Zira Trakya Yunan işgali altındaydı. Bu sırada, müttefikler İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında tarafsız bölge tesis ettiler.

Türk kuvvetleri, Başkomutan'ın emri ile kuzeye doğru İzmit ve Çanakkale istikametlerinde ilerlemeye devam ediyordu. Türk süvari birlikleri tarafsız bölgeye girerek İngiliz mevzileri önünde durdular ve beklemeye geçtiler. Gergin anlar yaşanmaktaydı.

İngiliz Başbakanı Lloyd George sertlik yanlısı politikasını sürdürmek niyetindeydi. Yunanlılar ile birlikte Trakya'da yeni bir cephe açılmasından söz ediyordu. İngiliz Hükûmeti, 7 Eylül'de Türk ordusuna karşı tarafsız bölgeyi savunma kararı aldı. Çanakkale'ye ilave kuvvet çıkardılar, o sırada İngiltere'de ciddi çalkantılar baş göstermişti. Kuzey İrlanda sorunu gündemdeydi. İngiltere'nin Hindistan'daki durumu sarsılmıştı. Fransa'da halk savaşın devam etmesinden rahatsızdı. Tunus'ta bağımsızlık hareketi başlamıştı. Bu ortamda, İtalya ve Fransa yeni bir cephe açamayacaklarını beyan ettiler. Batı Anadolu'yu takiben Çanakkale'den kuvvetlerini çektiler. İngiltere tek başına kaldı. Lloyd George 16 Eylül 1922 tarihinde yayınladığı bir bildiri ile dominyonlarını ve müttefiklerini Türkiye'ye karşı savaşa davet etti. Avusturalya ve Kanada, ilave asker talebine olumlu yaklaşmadı. Lloyd George'un durumu sarsılmıştı.

Bu ortamda, Fransızlar İstanbul'daki Yüksek Komiser General Pelle'i Atatürk ile görüşmek üzere İzmir'e gönderdi. Pelle, tarafsız bölgeye girilmemesini

istiyordu. Mustafa Kemal tarafsız bölgeyi tanımadığımızı, harekâtın amacının düşmanı takip etmek olduğuna işaret etti. Baş Komutan'ın amacı Trakya'yı, İstanbul'u ve Boğazları, neticede ülkeyi yabancı işgalinden kurtarmak ve başta İngiltere olmak üzere müttefikleri barışa zorlamaktı. Meselenin siyaset ile çözülmesi gerektiğini düşünüyordu.

İstanbul'da bulunan İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harrington, 26 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek kaygılarını belirtti. Tarafsız bölgeden çekilmesini istedi. Mustafa Kemal cevabında Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetlerinden tahliye edilmesini istedi. Yunan Donanması'nın İstanbul ve Boğazlara geri gelmesine izin verilmemesini ve İstanbul halkına uygulanan baskıların kaldırılmasını talep etti. Türk Birlikleri'nin itidal içinde hareket ettiklerine işaret etti.

İngiltere ile savaşın eşiğine gelinmişti. Mustafa Kemal "Çanakkale Krizi" olarak bilinen bu badireyi, sağduyu ve durumun gerektirdiği gerçekçi ve ölçülü bir yaklaşımla aşmasını bildi. Lloyd George'a yeni bir cephe açma fırsatını vermedi. Balkan Savaşı'ndan bu yana 11 yıldır harp içinde bulunan Türk Milleti'ni barışa götüren yolu açtı. Çanakkale krizinin devam ettiği sırada mütareke arayışları da sürmekteydi.

Mudanya Mütarekesi

Mudanya Mütarekesi tarihimizde önemli bir dönüm noktasıdır. Mütareke ile fiilen barış dönemine geçildi. Lozan'a giden süreçte Mudanya müzakerelerine yakından bakmak anlamlı olacaktır. Bazı tarihçilerin belirttiği gibi Mudanya'da Trakya düğümü çözüldü.

Müttefiklerin 20-23 Eylül 1922 tarihinde Paris'te yaptıkları toplantı, Çanakkale krizini bitirdiği gibi, mütareke koşullarının ana hatlarını ortaya çıkarttı. Fransız Başbakanı Poincare ve İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon arasında şiddetli tartışmalar yaşandı.

Mustafa Kemal, İzmir'de kendisi ile ateşkes konusunu görüşen General Pelle'e "Edirne ve Trakya teslim edilmedikçe ateşkes konferansına gidilmeyeceğini" ifade etti.

O sırada Atina'daki İhtilal Hükûmeti'nin isteği üzerine devreye giren eski Başbakan Venizelos, Doğu Trakya'nın elden çıkmasını kabullenemiyordu. Lord Curzon da o sırada Trakya'yı kalıcı bir barıştan önce Türklere bırakmanın intihar olacağını düşünüyordu. Curzon meseleyi daha ziyade Türk Yunan birlikleri arasında bir hat oluşturma şeklinde düşünmekteydi. İngiliz makamlarında ciddi bir dağınıklık yaşanıyordu. İngiliz kuvvetlerinin başında bulunan General Harrington,

İstanbul'a doğru yürüyecek Türk kuvvetlerine uzun boylu direnemeyeceğini, bölgede asayişi sağlayamayacağını ateşkesi bir an önce halletmek gerektiğini Londra'ya bildirdi. Harrington, Çanakkale krizi sırasında da itidalli bir şekilde hareket ederek Lloyd George'un ateş açma talimatını yerine getirmekten imtina etmiştir.

Neticede Müttefikler 23 Eylül 1922 tarihinde Ankara Hükûmeti'ne bir nota göndererek barış konferansı toplanıncaya kadar bir ateşkes antlaşması yapılması önerisinde bulundular. Tarafsız bölgeye asker gönderilmemesi koşuluyla Türkiye'nin Edirne dâhil Meriç Nehrine kadar Trakya'yı işgal etmesini olumlu olarak değerlendireceklerini bildirdiler.

Buna göre Tarafsız Bölge (Boğazlar) İngilizlerin denetimi altında kalıyordu. Franklin Bouillon, Paris görüşmelerinin seyrini aktarmak üzere İzmir'e geldi. Mustafa Kemal ile yaptığı görüşme olumlu bir ortam hazırladı. Bununla birlikte, Ankara, İngilizlerin barış isteyip istemediğinden emin değildi. Zira İngilizlerin İstanbul ve Boğazları elden çıkarmak istemedikleri intibaı alınıyordu. TBMM Hükûmeti notaya verdiği cevapta Trakya'nın Edirne dâhil olmak üzere Meriç'in batısına kadar Yunanlılar tarafından tahliyesi kaydıyla mütareke görüşmelerini kabul etti. Ateşkes görüşmelerine bu ortamda geçildi.

Mudanya mütarekesi, İsmet Paşa ile müttefikler adına General Harrington, General Charpy (Fransız) ile General Mombelli (İtalyan) arasında yapıldı. Toplantıya bilfiil İsmet Paşa başkanlık yaptı. Yunanlılar görüşmelere katılmadı. 3 Ekimde başlayan görüşmeler 11 Ekim de Askerî Sözleşmenin imzalanması ile tamamlandı. Yunanlılar 14 Ekim de mütarekeyi imzaladı. Müzakereler zorlu geçti. Ankara kararlı bir tavır sergiledi. Askerî harekâtı tekrar başlatabileceği mesajını verdi. İngilizler Trakya'nın Türklere geri verilmesini kabullenemiyordu. Fransız ve İtalyanlar ise ilk safhada Trakya'nın ve barış antlaşmasını takiben İstanbul'un Türklere geri verilmesi düşüncesindeydi. Curzon tekrar Paris'e giderek Fransızlarla görüştü. Ancak onları ikna edemedi. Mütareke sözleşmesi bu gelişme üzerine tamamlandı. Varılan mutabakata Yunanistan 60 bin kişilik askerî gücünü Doğu Trakya'dan çekecekti. Meriç'in doğusundan itibaren Doğu Trakya 30 gün içinde Türklere teslim edilecekti. Trakya'ya 8000 Türk jandarmasının geçirilmesi kabul edildi. Trakya böylece güç kullanılmadan, Ankara Hükûmetinin izlediği akılcı ve kararlı tutumla geri alınmış oldu.

Refet Paşa 19 Ekim 1920 de Trakya'nın sorumluluğunu üstlenerek bir birlik ile İstanbul'a girdi. İngilizlerin protestolarına rağmen şehrin yönetimini ve asayişini fiilen üstlendi.

Mudanya Mütarekesi İngiltere'de siyasi sarsıntıya yol açtı. Lloyd George Başbakanlıktan ayrılmak zorunda kaldı. Liberaller bir daha iktidara gelemedi. Muhafazakâr Bonar Law yeni hükûmeti kurdu. Curzon konumunu muhafaza etti.

Mudanya Ankara Hükûmeti için büyük bir başarıydı. Kurtuluş savaşı sonlandırılırken Trakya'nın iadesi sağlanmıştı. Barış antlaşmasının askerî ve siyasal zemini oluşmuştu. Türk devletinin sınırları fiilen ortaya çıkmıştı. Mudanya Mütarekesi Meclis Hükûmetinin varlığını tanıdığı gibi müttefikler ile ilişkilerinde yeni bir düzen ve statü getirmişti. Son dönemlerde yapılan arşiv çalışmaları, Mütareke öncesinde ve müzakereler sırasında Ankara Hükûmeti'nin, Paris, Londra, Roma ve Moskova temsilcilikleri vasıtası ile yürüttüğü temas ve görüşmelerin süreç içinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Mütareke taraflar arasındaki derin güvensizlik ortamını bir ölçüde hafifletmişti. İki taraf da barışı istiyordu. Türkiye, bu barışın uluslararası hukuka uygun meşruiyet zemininde gerçekleşmesinden yanaydı.

Müttefikler barış konferansının yeri olarak önce Venedik üzerinde durmuşlardı. Türk tarafı, Baş Komutan ve Hükûmet Reisi Mustafa Kemal'in de katılımını sağlamak üzere İzmir'i önerdi. Neticede Lozan üzerinde mutabık kalındı. Bu çapta bir barış konferansı ilk kez tarafsız bir ülkede yapılmaktaydı.

Lozan Barış Konferansı

Barış Antlaşmasının hazırlıkları başladı. İtilaf Devletleri 13 Kasım'da Lozan'da başlayacak Barış Konferansı için çağrıda bulundular. Ancak konferansın bir hafta geç başlaması (İngiltere ve İsviçre'deki seçimler nedeni ile) İnönü'ye Fransa'yı ziyaret etme fırsatını verdi. Konferansa hazırlık bakımından Fransız Hükûmeti ile yaptığı görüşmeler yararlı oldu. Ayrıca konferans öncesinde İtalya'nın yeni Başbakanı Mussolini ile de bir görüşme yaptı.

Türk heyeti seçkin şahsiyetlerden oluşuyordu. Heyette, Baş Delege İsmet İnönü'nün yanı sıra Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka gibi isimler yer alıyordu. TBMM, 3 Kasım günü heyette bulunacak altı milletvekilini oylama suretiyle onayladı. Celal Bayar da bu milletvekilleri arasındaydı.

Dışişleri Bakanlığı, Meclis'in açılmasını takiben 2 Mayıs 1920'de kurulan ilk bakanlıklar arasındaydı. İnönü Lozan'a giderken aynı zamanda Dışişleri Bakanı görevini üstlenmişti. Dar bir kadroyla çalışan Dışişleri Bakanlığından Siyasi İşler Müdürü Hikmet Bayur ve Hukuk İşleri Müdürü Münir Ertegün ile yedi meslek memuru müşavir olarak heyete katılmıştı. Merkez'de olduğu gibi Lozan'da da hemen Birinci ve İkinci Daireler olarak çalışmaya başlayacaklardı. Ayrıca Paris Temsilcisi Ferit Tek ile birlikte Hüseyin Baydur (ileride Vaşington Büyükelçisi) konferansa iştirak ediyordu. İnönü Saltanatın ilgası nedeniyle

Avrupa'daki Osmanlı Büyükelçilerini Paris Temsilcisi Ferit Tek'e bağlamıştı. Böylece İnönü ve heyetimiz Avrupa başkentlerindeki siyasi gelişmelerden bilgi sahibi olmaktaydı. Ferit Tek, eski Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek ile birlikte 1921 Ankara antlaşmasının hazırlanmasında etkin olmuşlardı.

Basın biriminde Ruşen Eşref Ünaydın ile Yahya Kemal Beyatlı vardı. Özellikle yabancı basına ilişkin bültenler hazırlıyorlardı. Ayrıca İnönü'nün basın toplantılarını düzenliyorlardı.

Bu meyanda, Ankara'da Konferansın gidişatını gece gündüz izleyen, Lozan'daki heyete bilgi, belge ve talimat gönderen Dışişleri Bakanlığı'nı da zikretmek gerekir. Bilal Şimşir'den aktarmak isterim: Atatürk döneminde Cumhuriyet elçilerinin sayısı 26 olmuştu. Bunların yaklaşık yarısı Lozan görüşmelerine katılmıştı.

Bu dönemde Türk diplomasisinin ağırlık merkezi Lozan'a kaymıştı. Düğümler burada çözümlenecekti.

Türk heyetinin karşısında esas itibariyle iki önemli siyasi şahsiyet vardı: İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, siyasal ve diplomatik deneyimi itibariyle Konferans'a hâkimdi. Daha önce Hindistan'da Genel Valilik yapmış olan Curzon, Liberal Lloyd George'un Savaş Kabinesinde yer almıştı. Birinci Dünya Savaşını yöneten şahsiyetler arasında bulunan Curzon, Müttefiklerin eşgüdümünü sağlıyordu.

Venizelos, savaş yıllarında, Batılı siyasi liderler üzerinde etkili konuma gelmiş bir usta siyasetçiydi. Versailles müzakerelerinde Londra ve Paris arasında mekik dokumuştu. Sevr projesinin ortaya çıkışında da etkili bir rol üstlenmişti. Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgali projesinin de mimarıydı. Kasım 1920'de genel seçimleri kaybetmişti. Herhangi bir görevi bulunmadığı halde, Yunanistan'da Kralcıların yerine gelen askerî hükûmetten tam yetki almıştı. Venizelos'un tercihi diplomasiden yana idi. Buna mukabil, Yunanistan'daki askerî cenah Trakya'da yeni bir cephe açma hazırlıklarını Mudanya ve Lozan aşamalarında da sürdürdü.

Daha önce Paris Barış Konferansında yer almış birçok siyasi şahsiyet Lozan'a gelmişti. Bunlar arasında Poincaré, Bulgaristan'dan Stamboliyski yer almıştı. Ayrıca İtalyan Başbakanı Mussolini, Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin konferansa katılanlar arasındaydı. ABD'den gözlemci olarak iki Büyükelçi Richard Child ve Joseph Grew bulunuyordu.

Heyete Verilen Hükûmet Talimatı

Hükûmet, heyete üç sayfa halinde 14 maddeden oluşan bir talimat vermişti. Bu talimatın büyük kısmı "Misak-ı Millî'yi esas almıştı. Öncelik ülke bütünlüğü

ve millî sınırlar idi. Millet egemenliği ve tam bağımsızlık bu talimatın esaslarını teşkil ediyordu. Atatürk, egemenlik ile birlikte eşitliği dış politikanın temel esası olarak görmekteydi. Devletlerarası ilişkilerde eşitlik aranması bu tarihlerde güncel bir mesele idi. Nitekim Birinci Dünya Savaşına son veren antlaşmaların eşitsizliği İkinci Dünya Savaşı'na giden yolu açmıştı.

Müttefiklere göre, Türkiye Cihan Harbinde mağlup olmuş, Yunanistan'a karşı zafer kazanmıştı. Nitekim görüşmelerde Curzon sırası geldikçe Mondros düzenlemelerine işaret edecekti. İnönü de Lozan'a Mudanya'dan gelindiğini hatırlatacaktı. Ankara için Millî Mücadele bağımsızlık savaşıydı. Sadece Yunanistan'a karşı değil, Cihan Harbi galiplerine karşı verilmişti.

Hükûmet talimatı millî sınırlar üzerinde durmaktaydı: Sınırlar ve toprak düzenlemeleri itibariyle Doğu sınırı, Suriye sınırı ve Hatay meselesi; Irak sınırı ve Musul meselesi, Batı'da Trakya sınırı, Ege Adaları ve Boğazlar. Talimatın diğer unsurları ise kapitülasyonlar, azınlıklar, Osmanlı borçları, Yunan tamiratı ve vakıflar konularına ilişkindi: Talimat, ''Ermeni yurdu söz konusu olamaz, olursa müzakereler kesilir '' diyordu. Benzer bir talimat, kapitülasyonlar için de verilmişti. Netice olarak, Hükûmet talimatı, Millî Mücadele'nin özünü ve hedeflerini kapsıyordu.

Misak-ı Millî'de tespit edilen ilkeler takip eden dönemlerde, dış politikanın esaslarını teşkil etmişti.

20 Kasım günü Konferansın açılışında İnönü Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olduğunu, eşit hak ve yetkilere sahip bir ülke olarak tanınması gerektiğini ifade etti. Türk Heyeti bir yandan Müttefiklerin "şark meselesi" olarak öngördüğü bir çözümü reddederken, bir yandan 19. yüzyılın dayandığı emperyal bağımlılık düzenini sorguluyordu. Türk Heyetinin açılışta konuşma yapması, Konferansın adının değiştirilmesini talep etmesi konuların özüne dönüktü. Nitekim Konferans süresince Türk Heyeti dış dünya ile ilişkilerinde egemen eşitliğe ve karşılıklılık ilkesine dayanan bir konum talep etti. Ayrıca eşitlik (müsavat) iç hukuk ve özellikle yurttaşlık hukuku açısından da önemliydi. Türklerin hukuk karşısında yabancılara eşitliği öngörülmekteydi.

Görüşmelerin Seyri

Derin görüş farklılıkları, iki bölüm halinde sekiz ay süren uzun müzakerelere yol açtı. Müzakereler çatışan görüş ve çıkarlara çözüm aramakla geçti. Lozan sadece harbin sonlandırılması değildi. Atatürk'ün sözleriyle "yüzyılların hesabı'' görülüyordu. Bu kadar eski ve karışık hesapların içinden çıkmak elbette o kadar basit ve kolay olmayacaktı.

İngiltere, Musul ve Boğazların statüsünde direniyordu. Hatta kapitülasyon ve borçların üzerinde duruyordu. Fransızlar, kapitülasyonlar ve Hatay konularında Müttefikler ile birlikte hareket etmekteydi. İtalyanlar, adalar, kapitülasyonlar ve kabotaj konularına önem veriyordu. Sovyet Rusya, Boğazların Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin gemilerine kapalı tutulmasını istiyordu.

İlk safhada anlaşıldı ki, Lord Curzon toprak ve sınırlar konusunda itilaf devletlerini ve Balkan ülkelerini, Türkiye'ye karşı bir cephe halinde tutuyordu. Lozan'da sınırlar Curzon'un başkanlığında Birinci Komisyon'da ele alındı. Dokuz celsede bu konular görüşüldü. İran sınırı ile 1921 Moskova ve Kars Antlaşmaları sonucunda belirlenen doğu sınırları tartışılmadı. 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile genel hatları belirlenmiş olan Suriye sınırı Fransa ile ele alındı.

Türk-Yunan meselelerin de ilerlemeler kaydedildi. Doğu Trakya sınırı, Mudanya Mütarekesinde belirlendiği üzere Meriç nehri oldu. İnönü, Misak-ı Millî uyarınca, Batı Trakya'da plebisit yapılmasını istedi. Venizelos, bölgedeki Türk çoğunluğa nedeniyle plebisite karşı çıkmış coğrafi yakınlık ve siyasi zorunluluğu ileri sürmüştü. Curzon ve müttefikler Yunanistan'a destek verdi.

Misak-ı Millî uyarınca Ege adaları, Boğazlar sorununun bir devamı gibiydi. Gökçeada ve Bozcaada Türkiye'ye verildi. Türkiye'nin güvenliği açısından Doğu Ege Adaları askerden arındırıldı. Bu durum adaların statüsünün vazgeçilmez bir koşulu oldu.

Ege ve Doğu Akdeniz'de, Türkiye ile Yunanistan arasında siyasi ve hukuki bir denge oluşturuldu. Bir Lozan dengesi ortaya çıktı.

Türk Heyeti, Meis adasının Türkiye'ye devrini istedi. Ancak Fransa ve İngiltere'nin İtalya ile birlikte hareket etmesi sonucunda Meis İtalyan egemenliğinde kaldı. İtalyan Heyeti, adanın askerî ve deniz üssü olarak kullanılamayacağını taahhüt etti. İtalyan'lar 12 Ada konusunda ödün vermedi.

Lozan'da, Müttefiklerin barış tasarısında, Kıbrıs'a ilişkin bir hüküm de yer alıyordu. Kıbrıs konusu Türkiye ve İngiltere arasında görüşüldü. Yunanistan bu görüşmelerde yer almadı.

Boğazlarda geçiş serbestisi kabul edilirken, geçişi kontrol etmek üzere bir uluslararası komisyon kurulmuştur. Çanakkale ve Boğazlar bölgesinin silahtan arındırılması öngörülmüştür.

Yunanistan'ın, savaş tazminatı ödemesi öngörülmekteydi. Bu mesele, Fransızların çabaları ile Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılması şeklinde çözümlendi.

Konferansın 1923 yılının Şubat ayında kesilmesinin ana nedenlerinden biri kapitülasyonlardı. Güç ve karmaşık meseleler arasında yer alıyordu. 31 Ocak

1923 de, Curzon ve müttefikler hazırladıkları bir anlaşma metnini İnönü'nün önüne koydular. İnönü bu oldubittiyi kabul etmedi. Curzon, Konferansın ikinci bölümüne katılmadı. İngiliz Heyetine İstanbul'daki Yüksek İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold başkanlık etti.

Konferansın ikinci bölümünde uzun müzakereler sonunda kapitülasyonlar kaldırıldı. Kabotaj hakkı sadece Türklere tanındı. Ayrıca yabancılar hukuku itibariyle "eşitlik" ve "mütekabiliyet" ilkesi kabul edildi. Türk Heyeti, adli kapitülasyonların kaldırılmasını talep ederken hukuk sisteminde birlik ve bütünlük sağlanacağını beyan etti.

Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumları dışında nüfus mübadelesi kararlaştırıldı. Azınlıklar konusunda da zor müzakereler oldu. Mübadele konusu insani bakımdan zor oldu. Venizelos, Lozan'dan önce mübadele konusunu düşünmüş ve Müttefikleri de ikna etmişti. Türkiye bu öneriyi kabul etti. Neticede, 1924 yılında Anadolu'dan bir buçuk milyon Ortodoks Yunanistan'a, Yunanistan'dan ülkemize ise 500 bin soydaşımız göç etti. Azınlıklar konusunda zor müzakereler oldu. Bununla beraber, bu süreç Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir evreyi de beraberinde getirdi.

Lozan'da ana hatlarıyla Misak-ı Millî'de saptanan hedefler gerçekleşmişti. Antlaşma, Musul, borçlar ve benzeri konuları ileriye bıraktı. Musul konusu, Ankara'nın muhalefetine rağmen, İngiltere'nin çabalarıyla Milletler Cemiyeti'ne havale edildi.

Lozan ve Dış Politikamız

Lozan Barış Antlaşması, Millî Mücadele için büyük bir siyasi ve diplomatik başarıydı. Atatürk görüşmeleri yakından takip etti ve yönlendirdi. Muharebe meydanından gelen İsmet Paşa'nın siyasi muhakeme gücü ile çetin bir görüşmeci olduğu kısa sürede anlaşıldı. Türk Heyeti, konferansa moral üstünlük ve özgüven içinde Millî Mücadele'nin azmi ve ufkunu taşıdı. Lozan Konferansı, Cumhuriyet Türkiye'sinin güçlü bir müzakere kapasitesine sahip olduğunu ortaya koydu. Dışişleri teşkilatı, başından itibaren kendini bu tarihi misyon içinde buldu. Misak-ı Millîyi takiben, Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması'nın müzakere sürecinde Türkiye'nin savunduğu esaslar Cumhuriyet diplomasisinin köşe taşları olmuştur.

Lozan, gerçekçi bir dış politikanın yolunu açtı. Lozan'ın getirdiği siyasi ve hukuki düzen, uzun savaş yıllarından sonra, barış dönemini başlattı. Atatürk ve kurucu nesiller, bu temel üzerinden ülkenin geleceğini hazırladı. Cumhuriyetin

inşasına başladılar. 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edildi. 1924 yılı hukuk, adalet ve eğitim sistemlerinin laik bir yapıya kavuştuğu bir yıl oldu.

Lozan Antlaşması ve bağlı senetlerin uygulanması, Cumhuriyetin ilk on yılına kadar yayılmıştır. Bu dönemde, barış ve güvenlik ortamının muhafaza edilmesinin önemi, " Yurtta sulh, cihanda sulh" ifadesinde kendini bulmuştur. Bu anlayışla "ahde vefa" "inandırıcılık" ve "tutarlılık" dışa politikanın temel ögeleri idi. Barış ve istikrarı öne alan bir anlayış içinde hukuk ve eğitim alanında çağdaş düzenlemelerin yapılması ve inkılapların uygulanması mümkün oldu. Ekonomide çağdaş atılımlar yapıldı.

Atatürk bölge ülkeleri ve komşularla ilişkilere önem vermekteydi. Musul konusunu takiben, 1926 yılında Irak'ın mandateri İngiltere ve Suriye'nin mandateri Fransa ile dostluk, iyi komşuluk ve işbirliği anlaşmaları ve protokolleri yapıldı. İran'la da benzeri düzenlemeler gerçekleştirildi.

Yunanistan ile 1930'lardan itibaren Dostluk ve İşbirliği Anlaşması yapıldı. Bu dönem, Atatürk ve Venizelos'un önderliğinde tarihi bir dostluk ve dayanışma ilişkisine dönüştü. Lozan Antlaşması bu ilişkilerin temelini oluşturdu. 1950'li yılların ortalarından itibaren Kıbrıs meselesi, diğer yandan 1970'li yıllardan itibaren Ege meseleleri iki ülke ilişkilerini etkilemeyi sürdürdü. Lozan Antlaşması başvurulan temel referans oldu.

Balkan ve Sadabat Paktları

1934'de Atina'da imzalanan Balkan Paktı, Avrupa'da ilk bölgesel güç ittifakı idi. Pakt, Türkiye ve Yunanistan'ın müşterek çabaları ile oluşturuldu. Ancak, uzun ömürlü olmadı. Balkan ülkeleri arasında sınırların güvenliğini garanti edecekti. İkinci Dünya Savaşı, Paktı fiilen sona erdirdi. Atatürk, Doğu'daki komşu ülkelerle güvenlik çıkarlarına hizmet edecek anlaşmalar yapılmasını arzu ediyordu. Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 1937 yılında Tahran'da Sadabat Paktı imzalandı. Bu antlaşmanın "sınır güvenliği" konusunda öngördüğü istişareler yapılması uzun yıllar devam etti. Pakt, İslam Devrimini takiben İran'ın çekilmesi ile son buldu.

Montrö Sözleşmesi

Montrö Sözleşmesi, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarını pekiştiren ve Türkiye'nin güvenlik kaygılarını gideren diğer bir temel siyasi ve hukuki belgedir. Montrö Sözleşmesiyle askerden arındırılmış bölgeler kaldırılmış ve Boğazlar Komisyonu lağvedilerek yetkileri Türkiye'ye devredilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin kendini yakın savaş tehlikesinde hissetmesi durumunda savaş

dönemi kurallarının uygulanması kabul edilmiştir. Bu açıdan Montrö, Lozan Barış Antlaşmasını tamamlamıştır.

Montrö Sözleşmesi, Karadeniz'de barış ve güvenliğin korunması ile Ege ve Doğu Akdeniz'de nisbi istikrar ve dengenin muhafazasında kilit bir rol oynamaktadır. Bölgemizdeki son gelişmeler bu hususu bir kez daha teyit etmiştir.

Hatay

1921 Ankara Antlaşması ile halkın çoğunluğu Türk olan Hatay Türkiye sınırları dışında kalmıştı. Ancak Antlaşmanın 7'nci maddesi ile İskenderun ve Antakya bölgesinde özel bir yönetim kurulması sağlanmıştı. Fransa'nın 1936'da Suriye'nin bağımsızlığını tanıma kararı üzerine mesele tekrar gündeme geldi. Türkiye, Hatay sorununa, Sancak bölgesine de bağımsızlık verilmesi talebiyle yaklaştı.

Konu bir yandan diplomatik görüşmelerde, bir yandan Milletler Cemiyeti Konseyinde ele alındı. Atatürk'ün azim ve kararlılığı ile Avrupa'da savaş tehlikesinin yaklaştığı bir ortamda Fransa ile yürütülen diplomatik temaslar netice verdi. Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyetine üye olmuştu. Fransa Sancak hakkında yapılan görüşmelerde Türk halkının haklarını kabule yöneldi. Temmuz 1938 içinde Fransa ile yapılan Sancak'ın toprak bütünlüğünün ve statüsünün korunması yönündeki askerî anlaşmanın yapılmasından sonra Türk kuvvetleri Hatay'a girdi.

Haziran 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması Lozan Antlaşması'nı tamamlayan tarihi bir gelişme oldu.

Sonuç

Lozan Barış Antlaşması kurtuluş savaşını takiben Cumhuriyetin uluslararası alanda varlığını tescil eden kurucu bir antlaşmadır. Aynı zamanda bir asırdır Türk -Yunan ilişkilerinin temel taşı niteliğindedir. Antlaşmanın kurucu ve daimî niteliği Yunanistan tarafından da kabul edilmektedir.

Ege'deki sorunların karşılıklı güven ve ortak çıkarlar temelinde hakça çözümlere ulaştırılmasına ihtiyaç vardır. Lozan'ın öngördüğü hukuki ve siyasi denge, güvenlik veçheleriyle ile güçlü bir zemin oluşturmaktadır. Batı Trakya Türklerinin haklarına riayet edilmesi önem taşınmaktadır. Esas itibariyle antlaşma iki ülke arasında işbirliği ve ortaklık anlayışının ileri götürülmesi yönünde yol gösterici ilkeleri taşımaya devam etmektedir.

Bir bütün olarak bakıldığında, Lozan Barış Antlaşması, ülkemizi çevreleyen geniş bir coğrafyada bir asırdır, barış, istikrar ve güvenliğin teminatıdır.

KAYNAKÇA

Akşin, Abdülahat, **Atatürk ve Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, Türk Tarih Kurumu, 2014.

Akşin, Sina, **Büyük Zafer: İyonya Niyetlerini Çökerten Muharebe 1921-1922**, Cilt V, İş Bankası Kültür Yayınları.

Atatürk, M. Kemal, **Nutuk**, 1961.

Demirci, Sevtap. **Belgelerle Lozan; Taktik- Stratejik Diplomatik Mücadele.1922-1923**, Alfa Yayınları, 2011.

Deringil, Selim. **Denge Oyunu. İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Yurt Yayınları Vakfı, 2014.

Ertan, Temuçin Faik, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Karşılaştırmalı bir Değerlendirme", **AÜ Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, S. 58, 2016.

Kayra, Cahit, **Sevr Dosyası**, Büke Yayın Evi, 2004.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Türkiye**, İş Bankası Yayınları, 2009.

Meray, Seha, **Lozan Konferansı 1922-1923. Tutanaklar ve Belgeler**, SBF Yayınları.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih**, İmge Yayın Evi, 2012.

Şimşir, Bilal, **Lozan Telgrafları 1922-1923**, TTK Yayınları.

Öymen, Onur, **Çöküşten Zafere Lozan**, Remzi Kitabevi, 2023.

Oba, Ali Engin, **Fransa ve Lozan Barış Konferansı**.

Oran, Baskın, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, SBF Yayınları, 1974.

Tağmat, Çağla Derya, **Lozan Konferansında Yunan Diplomasisi 1922-1923**, Libra Kitap, 2018.

"Türk Diplomatik Arşivi Belgeleriyle 100. Yılında Mudanya Askerî Sözleşmesi Tutanaklar-Belgeler", 2022.

Erdem, Nilüfer. **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı**, Derlem Yayınları, 2017.

Kuruç, Bilsay, **Yüzyıl Sonra Lozan**, Cumhuriyet Kitapları, 2023.

Pazarcı, Hüseyin, "Uluslararası Hukuk Açısından Lozan Antlaşması'nın Anlamı ve Sınırlar", Cumhuriyet Kitapları, 2023.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Bilgi Yayın Evi, 2006.

LOZAN: ASKERÎ MÜCADELEDEN DİPLOMATİK MÜCADELEYE GEÇİŞİN 100. YILI

SEVTAP DEMİRCİ*

1914-1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı -ya da daha net bir ifadeyle Birinci Paylaşım Savaşı- "Düvel-i Muazzama"nın, yani Batılı Büyük Devletlerin, Şark Meselesine son noktayı koymayı planladığı bir kriz dönemiydi. Bekledikleri gibi, Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu grup savaşı kaybetmiş ve çok ağır hükümler içeren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkesini imzalamak mecburiyetinde bırakılmıştı. Bu ateşkes Osmanlının sonunu belgelemekteydi yani Osmanlı Devleti bu tarih itibariyle fiilen ortadan kalkmıştı. Savaşın galipleri iki yıl içerisinde Osmanlı'ya dayatacakları barış planının hazırlığı ile uğraşmış ve tüm çıkarların uzlaştırıldığı ortak bir metin üzerinde varılan mutabakat sonrası bu belgeyi imzalatmak amacıyla İstanbul Hükûmetini Paris'e davet etmişlerdi. Paris'in banliyösü Sevr'de 10 Ağustos 1920 de Osmanlı delegasyonuna dikte ettirilen ve 433 maddeden oluşan barış antlaşması[1] 600 yıllık İmparatorluğun da sonunu belgelemekteydi: Şark Meselesi nihayet son bulmuştu. Ama beklenmeyen bir gelişme tüm bu süreci tersine çevirecek ve "geldikleri Orta Asya topraklarına geri gönderilmesi" planlanan Türkler, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde verdikleri Millî Mücadele'yi (1919-1922) kazanarak Anadolu coğrafyasında tutunmayı başaracaklar ve Ankara Hükûmeti olarak Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkesini, İstanbul Hükûmetinin imzalamış olduğu Mondros Ateşkesi'nin yerine oturtacaklardı. Şimdi sıra Osmanlı Devleti'ne dikte ettirilen ve hiçbiri tartışılmayan 433 maddesiyle İmparatorluğu tarih sahnesinden kaldıran Sevr Barış Antlaşması yerine devletlerin eşitliği prensibi çerçevesinde müzakere ve uzlaşıyla elde edilen Lozan Barış Antlaşmasını koymaya gelmişti.

Mondros Ateşkesi'nin imzasını takip eden bir ay içinde Lozan'da bir diplomasi masası kurulacak, 20 Kasım 1922 de başlayan görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğrayacak ve kısa bir aradan sonra 23 Nisan 1923'te başlayan ikinci yarı görüşmeleri, 24 Temmuz 1923'te barışın imzasıyla sonuçlanacaktı.

---

* Prof. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, sdemirci@bogazici.edu.tr.

1 Paul C. Helmreich, **From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920**, Ohio State University Press, Ohio 1974, s.291; J. C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record**, **1914-1956**, Cilt II, Van Nostrand, New York 1956, s.81-87.

Sömürgecilik temelinde yükselen ve güçlenen emperyalizmin sorgulandığı, yeni bir ulusun ve ulus devletin temelinin atıldığı, Osmanlı Devleti'nin son 100-150 yılında uygulama alanına sokulmuş devletin paylaşım planlarını oluşturan Şark Meselesine son noktanın konulduğu yerdir Lozan…

Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu safında Birinci Dünya Savaşı'na katılan ve savaştan mağlup olarak çıkan Osmanlı Devleti'ne tarihimize bir kara leke olarak geçen Sevr Barış Antlaşması'nın dayatılmasına bir başkaldırıdır Lozan…

Düvel-i Muazzama denilen Avrupalı Büyük Devletlerin Osmanlı'nın kontrolündeki coğrafyayı kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek amacıyla oluşturdukları politikaların iflasının belgesidir Lozan…

Millî Mücadele sonrası Cumhuriyet Türkiye'sine giden sürecin masa başındaki diplomatik mücadelesidir Lozan…

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu belgesi, ya da daha bilinen ifadeyle tapusudur Lozan…

Mutlak eşitlik, tam bağımsızlık, ulusal egemenlik temelinde sürdürülen müzakereler sonucunda Türkiye, uluslararası alanda millî bir devlet olarak hukuki statü kazandıran bir antlaşmadır Lozan…

Mustafa Kemal Atatürk'ün "vicdanımda millî bir sır gibi sakladım" diyeceği Cumhuriyetin ilanına giden süreçte en önemli dönemecin kat edildiği görüşmeler silsilesidir Lozan…29 Ekim 1923'te bu gerçeğin tüm dünyaya ilan edildiği ve Türklerin Anadolu coğrafyasında yeni bir devlet kurmak suretiyle var olmayı sürdürecekleri bir tarihin başlangıcıdır Lozan…

Asker kimliği diplomat kimliğinin önündedir İsmet Paşa'nın.[2] Kendisine milletvekilleri, maliyeciler, hukukçular, teknik bürokratlar ve tercümanlardan oluşan 40 kişilik bir kurul eşlik etse de Mudanya deneyimi ile birkaç günlük diplomattır İsmet Paşa. Dışişleri Bakanı ve baş delege İsmet Paşa, yanında ikinci delege Sinop milletvekili ve Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ve üçüncü delege Trabzon milletvekili ve Maliye Bakanı Hasan Saka olmak suretiyle Lozan'a katılacaktır. Karşısında ise diplomasi kurdu İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon vardır.

---

2 **Bizim Lozan**, (ed. Bülent Özükan), Boyut Yayıncılık, İstanbul 2016, s.98; İlhan Turan (haz.) İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı-Konuşma, Demeç, Makale, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s.188; Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları 1922-1923**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s.428-29.

Dışişleri Bakanlığının çok kısa bir sürede hazırladığı ve Ankara Hükûmeti tarafından Lozan'a giden Türk delegasyonuna verilen ve izlenmesi gereken yol haritasını belirleyen 14 maddelik talimatname,[3] 150-200 yıllık Şark Meselesini çözmede eksik kalınca, karşılaşılan detaylar karşısında sürekli Ankara'ya telgraf çekmek suretiyle danışma ihtiyacı hâsıl olmuş bu da görüşmeleri olumsuz etkilemiştir.

Türk telgraf hattının kontrolünü ellerinde tutan ve şifrelerini kıran İngiliz tarafını ayrıcalıklı konuma getiriyordu.[4] Şifreleri çözülen telgraflardan sadece Türk tarafının değil, müttefiklerinin de pozisyonunu öğrenen İngiliz delegasyonu daha konferansın başında çok önemli bir avantaj elde etmiş oluyordu. Öyle ki, Lozan görüşmelerinin ikinci yarısında İngiliz delegasyon başkanlığını üstlenecek olan Horace Rumbold: "Lozan görüşmeleri esnasında karşımızdakinin elini bilen briç oyuncuları gibiydik" itirafında bulunacaktı.

Türk heyeti karşısında Düvel-i Muazzama'yı bulmuş ve bu devletler adeta ve tek blok şeklinde hareket etmişlerdir[5]: İngiltere, Fransa, İtalya, ABD gibi ülkeler birlikte hareket ederken Ankara tek başına kalmıştır. Yanında duran tek ülke Sovyetler Birliği'dir, o da gözlemci sıfatı ile, sadece kendisini ilgilendiren oturumlara katılmıştır.

Avrupa'nın bu büyük devletleri onlarca yıldır tarih sahnesinde iken Ankara'nın bir devleti dahi yoktur. Hükûmet olarak temsil edilmektedir.

Ankara'nın muhataplarınızın istihbarat ağları ve akışı son derece zengindir. Kendi ağını oluşturacak zamanı olmamış son derece dezavantajlı konumda bir Ankara söz konusudur. Eylül 1922 de savaş bitmiş, Ekim de Mudanya ateşkesi imzalanmış, bir ay sonra Kasımda Lozan'a gidilmiştir. Güvensizlik nedeniyle İstanbul Hükûmetinin birikimini kullanma şansı da yoktur.

İngiltere açısından bakıldığında[6]; yakın dönemlere kadar İngiliz siyasetini yakından meşgul eden "İrlanda Sorunu"nun başlangıç yılı, konferansın da başladığı 1922 idi. İngiltere'nin çok önemli bir iç meselesi olan İrlanda'ya bağımsızlık statüsü mü verilecek yoksa İngiltere'nin bir parçası olarak mı kalacak sorusunun tartışmaya açıldığı bu dönemde, İngiliz parlamentosunda yoğun

3 Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları**, Cilt I, s.14.

4 Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan: Taktik, Stratejik, Diplomatik Mücadele, 1922-1923**, 5. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2023, s.86.

5 **age.**, s.100-105.

6 Demirci, **Belgelerle Lozan …** , s.62-75.

tartışmalar yaşanacak, öncelikli konunun iç politika olduğu ve bütçenin önemli bir kısmının İrlanda'daki İngiliz varlığını korumaya yönelik olarak kullanılması gerektiği, bunun da Ankara ile çıkabilecek olası bir savaşı finanse etmede sıkıntı çıkaracağı görüşü yüksek perdeden dillendirilecekti.

Savaş sonrası İngiliz ekonomisinde yaşanan canlılık yerini durgunluğa bırakacak, işsizlik, enflasyon, grevler nedeniyle ekonomik göstergeler baş aşağı gidecek, Hükûmetin ekonomiyi canlandırmak için acil tedbirler alması gerektiği, bunun da bütçeden önemli bir para çıkışına sebebiyet vereceği gibi tartışmalar, Ankara ile girişilecek yeni bir savaş fikrine olumlu bakılmasını engelleyecekti.

Savaşın kaybedeni Almanya'dan alınması planlanan savaş tazminatı meselesi de savaş fikrinin önündeki en önemli engellerden birini oluşturmaktaydı. Tazminat ödemeye mahkûm edilen Almanya birkaç yıl sonra bu ödemeyi yapamayacak durumda olduğunu bildirdiğinde, İngiltere bu mesele nedeniyle en önemli müttefiki Fransa ile karşı karşıya kalacaktı. Fransa bu konuda katı bir tutum sergileyerek ödemenin yapılmasını talep ederken İngiltere'nin ılımlı yaklaşımı iki müttefikin arasını açacak, İngiltere Fransa'nın resti ile karşı karşıya kalacaktı: Avrupa politikasında destek bulamayan Fransa, Orta Doğu politikasında İngiltere'yi Ankara karşısında yalnız bırakmakla tehdit edecekti. Kısaca; olası bir savaş durumunda İngiltere en güvendiği müttefiki Fransa'yı yanında bulamayacaktı.

Londra'yı Ankara karşısında savaşamayacak durumda bırakan bir diğer hu- sus ise, Müttefikler arası borç meselesiydi. Savaş süresince Amerika Birleşik Devletlerinden alınan borçların ve ekonomik yardımların geri ödemesi, İngiltere'nin bütçesini mali anlamda zora sokacak ve görüşmeler başarısız olduğunda Ankara ile olası bir savaşın finansmanını tehlikeye atacaktı.

Hint Müslümanlarının Hilafet nedeniyle Ankara Hükûmetine hissettikleri yakınlık ve verdikleri gönüllü destek de İngiltere için caydırıcı olacaktı. Hindistan'daki İngiliz Yüksek Komiserinin Dışişleri Bakanlığına gönderdiği düzenli raporlar, İngiliz sömürgesi altındaki Hint Müslümanlarının Türkiye'deki Müslüman kardeşlerine duydukları hassasiyetin yansımaları olacağını ve müzakerelerde Ankara'ya karşı izlenecek sert tutumun Hindistan'da İngilizlerin başını ağrıtacağı bilgisini vermekteydi. İngiltere'nin gerek mali gerekse askerî açıdan böyle bir krizi yönetecek araçlardan yoksun olduğu vurgulanarak, aksi politikalar söz konusu ise destek gerektiğinin önemine dikkat çekilmekteydi.

İngiliz kamuoyu, bir diğer önemli faktör olarak ortada durmaktaydı. Savaş yorgunu ve bıkkını İngiliz halkı Lloyd George gibi şahin bir politikacının görevini

sonlandırmış, "barış ve huzur" sloganıyla seçimlere damga vuran ılımlı başbakan Bonar Law'u işbaşına getirmek suretiyle ağırlığını barıştan yana kullandığını göstermişti. Yeni hükûmet, Lozan görüşmelerine giderken barış yanlısı halkı karşısına alarak politika üretme şansının az olduğunu net bir biçimde hissedecekti.

Son olarak, İngiliz GenelkurmAynın savaş karşıtı bir politikadan yana olduğu gerçeğini de unutmamak gerekir. Genelkurmayın yüzlerce sayfa detaylı şekilde kaleme alınmış raporları okunduğunda tek bir gerçeğe işaret ettiği görülecektir: 1917 Ekim Devrimi sonrası ortaya çıkan gelişmeler ışığında "bölgede dost bir Türkiye'nin düşman bir Türkiye'den daha fazla İngiliz çıkarlarına hizmet edeceği"ne vurgu yapılarak Türkiye'nin komünizm karşısında tampon ülke olarak Batı'nın yanında yer almasının önemine değinilecekti.

İngiliz Hükûmeti yukarıda sayılan gerekçelerle kendisini, barış yanlısı bir tutum izlemeye mecbur hissederken, aynı zorunluluk Ankara Hükûmeti için de geçerliydi. Ankara açısından bakıldığında,[7] barış konusunda en az Londra kadar ciddi gerekçeleri vardı demek yanlış olmaz.

İlk ve belki de en önemli konu, olayın ekonomik boyutu idi. 1908 Bosna-Hersek'in Avusturya Macaristan tarafından ilhak edilmesinden itibaren, 1911'de İtalyanlarla, 1912-13'te Balkan ülkeleri ile, 1914-1918'de Birinci Dünya Savaşı'na girmek suretiyle Düvel-i Muazzama ile, savaşın hemen bitiminde başlattığı Millî Mücadele (1919-22) ile de Batı destekli Yunanlılara karşı var olma savaşı veren Ankara Hükûmeti, mali anlamda yeni bir savaşı finansa edebilecek güçte değildi. Yaşadığı savaşların sebep olduğu askerî, mali, ekonomik ve insani yıkımları en derinden hissetmiş ülke olarak acil bir barışa herkesten çok ihtiyaç duymaktaydı.

Ödenmesi gereken Osmanlı Devleti'ne ait borçlar Ankara'nın hareket kabiliyetini sınırlayan bir diğer etkendi. İlk olarak 1854 yılında bütçe açıklarını kapatmak ve Kırım Savaşı'nı finanse etmek ve amacıyla dışarıdan alınan borçlar zaman içinde katlanarak artmış ve ülke anapara dışında bu paranın faizlerini dahi ödeyemez noktaya gelmiş ve 1875'te Osmanlı maliyesi iflas ettiğini duyurmuştu. Yabancı finansörler Düyun-u Umumiye (Genel Borçlar İdaresi) adı verilen uluslararası bir konsorsiyum kurmak suretiyle borçlarını Osmanlıdan tahsil etmeye başlamıştı. Ankara Hükûmeti bir yandan da bu borç ödemelerini gerçekleştirdiği için olası bir savaş durumunda ihtiyacı olan nakit parayı bulmada güçlük yaşayacaktı. Ayrıca kalkınma için gerekli kaynağın da Batı'da olduğu

7 **age.**, s.76-83.

düşünüldüğünde, bu konferansın Batı ile arasını açmaması gerektiği fikri de ağırlık kazanacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son 100-150 yılına damgasını vuran Batılılaşma ideali de Ankara'nın barış yanlısı tutumunda belirleyici rol oynayacaktı. III. Selim, II. Mahmud, Tanzimat (1839), Birinci ve İkinci Meşrutiyet (1876/1908) ile süregelen ve Cumhuriyetle büyük bir dönüşüm geçiren Batılılaşma hareketinin merkezinde Batı'nın bir parçası olma, Batı kurum, kavram ve değerlerini benimseme fikri yatmaktaydı. Bu idealin doğal sonucu da çatışmacı zihniyeti terk ederek Batı ile iyi ilişkiler kurma noktasında hemfikir olmayı gerektirdiği için, Lozan müzakerelerinin de iyi ilişkilerin kurulmasına giden yolda önemli bir eşik teşkil edeceği inancı vardı.

Görüşmelerin mutlak surette barışla sonuçlandırılması ihtiyacını doğuran bir diğer neden ise, Mustafa Kemal'in Lozan'ın imzası sonrasında ilan edeceği Cumhuriyet ve gerçekleştireceği devrimlerdi. Böylesine geniş çaplı bir sosyal, siyasal, ekonomik, hukuki ve kültürel dönüşüm ancak barış ortamında gerçekleştirilebilirdi ve elde edilecek acil bir barış, devrimlerin uygulama alanına sokulmasını da kolaylaştıracaktı.

Son olarak, ülke içinde yaşanan siyasi gelişmelerin de acil barışı zorunlu kıldığı görülecekti. Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde ideolojik olarak Mustafa Kemal ve arkadaşlarının karşısında yer alan ve adına II. Grup denilen muhalifleri etkisiz kılmanın belki de en etkili yolu acil bir barıştı. Dış tehdit altında bu mücadele geri plana atılmış olsa da siyasi kararlar Bakanlar Kuruluna ait olsa da milletvekillerinin bir bölümü arkasındaki askerî başarılar nedeniyle Mustafa Kemal'in sahip olduğu güçlü pozisyondan rahatsızlık duymaktaydı. Bu sürtüşme Lozan'a gidecek heyetin seçimi sırasında açık bir biçimde ortaya çıkacak, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal sağlık sorunları gerekçesiyle istifa edecek, Atatürk'ün ağırlığını koymasıyla İsmet Paşa Dışişleri Bakanı ve delegasyon başkanı olarak seçilecekti. Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ikinci delege, Maliye Bakanı Hasan Saka da üçüncü delege olarak heyete dâhil olacaklardı. Kazanılan askerî zaferin yanına eklenecek bir siyasi zafer, muhalif cepheyi etkisizleştirme adına önemli bir eşiğin atlanması demek olacaktı.

Ankara'nın üç başlık altında toplayabileceğimiz hedeflerinden ilki, ordusunun sahada kazandığı askerî zaferlere bir de masa başında diplomatik bir zafer eklemekti.

İkinci olarak üzerinde hassasiyetle durulan konu; kendisinin Birinci Dünya Savaşı'nın yenik, Mondros Ateşkesi'ni ve ardından dikte ettirilen Sevr

Barış Antlaşması'nı imzalayan İstanbul Hükûmeti olmadığının, aksine Millî Mücadele'yi vermiş, Yunanlılara karşı savaş kazanmış, galip bir devlet sıfatıyla Lozan'a geldiğinin altını çizmekti. Müttefiklerin Mondros'u esas alması karşısında Türkler Mudanya Ateşkesi'ni hareket noktası olarak kabul ediyor, görüşmeleri bu temel üzerinden sürdürmekte ısrar ediyorlardı.

Hedeflerden sonuncusu olmakla birlikte en önemlisini oluşturan ise Misak-ı Millî idi.[8] Ankara Lozan'a, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kararlaştırılan, son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı tarafından 28 Ocak 1920 de gerçekleşen özel ve gizli toplantıda kabul edilen, altında Erzurum mebusu Celaleddin Arif ve 121 mebusun imzalarının bulunduğu Misak-ı Millî'yi gerçekleştirmek için gitmişti. Mondros imzalandığında yabancı işgali altındaki bölgelerin geleceğini halkın serbest iradesi ile yapacağı oylamaya bırakan, Batı Trakya için de aynı oylamayı taahhüt eden, yine aynı şekilde kendi istekleriyle anavatana katılmış olan Elviye-i Selase (Kars-Ardahan-Batum) için de halk oylaması öngören, ülkenin siyasi, mali, ekonomik ve adli konularda tam bağımsızlığını hedefleyen ve bu konularda hiçbir kısıtlama ve kayıt kabul etmeyen, azınlık haklarını, komşu memleketlerdeki Müslüman halkların haklarının korunması şartı ile kabul eden, İstanbul ve Marmara denizinin güvenliğini her türlü tehlikeden uzak tutan, Boğazlarda ticari serbesti ve ulaştırmayı ilgili devletlerin oybirliği ile verecekleri karara bağlayan Misak-ı Millî, Millî Mücadele'nin siyasi manifestosudur. Bu hedefler içinde net bir biçimde ortaya konmuş "olmazsa olmaz" iki konu ise kapitülasyonlar ve bağımsız Ermeni Devleti'dir. Hiçbir koşul ve şartta, kapitülasyonların ve Misak-ı Millî sınırları içinde kurdurulacak bağımsız bir Ermeni devletinin kabul edilemeyeceği belirtilerek bu iki konunun konferans masasına getirilmesi durumunda, heyete Ankara'ya bildirmeksizin görüşmeleri sonlandırma yetkisi verilecekti.

Londra'nın hedeflerine bakıldığında, aynı Türk tarafında olduğu gibi, üç temel üzerinde yükseldiği görülecekti: Her ne koşulda olursa olsun Boğazların serbest geçiş ilkesi çerçevesinde tüm ülkelerinin gemilerine açık olması, kontrolünün Ankara'nın denetiminden çıkarılarak uluslararası bir komisyona devredilmesi ve askerden arındırılması gibi temeller üzerine oturtulmaktaydı.

---

8 **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, (Komisyon: Refik Turan, Mustafa Safran, Necdet Hayta, Muhammed Şahin, M. Ali Çakmak, Cengiz Dönmez), Okutman Yayınevi, Ankara 2009, s.101-103.

Boğazlar kadar, hatta ondan daha da öncelikli olan konu Musul Meselesi'ydi.[9] Türklerin Misak-ı Millî sınırları içinde bulunması nedeniyle vatan toprağı olarak kabul ettiği Musul Vilayetinin Türklerden alınarak İngiliz mandası altındaki Irak'ın bir parçası haline getirilmesi birincil hedef olarak durmaktaydı. Mondros Ateşkesi'nin imzası sonrasında illegal olarak işgal ettikleri Musul'u geri vermek demek buradaki zengin petrol kaynaklarından da vazgeçmek demekti. İngiliz arşiv belgelerinde Birinci Dünya Savaşının bu nedenle verildiğine sıkça vurgu yapılmakta, onlarca İngiliz askerinin kaybına mal olan bu bölgenin, koşullar ne olursa olsun Ankara'ya verilmemesi gerektiği belirtilmekteydi.

Üçüncü ve son hedef ise, son derece yakın siyasi ve diplomatik ilişkiler içinde bulunan Ankara ile Moskova'nın bu ilişkilerine gölge düşürmek ve tarafları ilişkilerini yeniden gözden geçirecek pozisyona getirebilmekti. Hatırlanacağı üzere İngiliz GenelkurmAynın da bu konu üzerinde Dışişleri Bakanlığına görüş bildiren sayısız raporları vardı.

Görüldüğü üzere tarafların hedefleri birbirine tam anlamıyla ters düşecek içerikteydi ve bir uzlaşı sağlanma umudu her zamankinden daha da uzak görünüyordu. Artık yapılması gereken, bu hedefleri gerçekleştirmede kullanılacak taktik ve stratejileri belirlemekti.

Müttefiklerin lideri olarak İngiltere'nin ve karşısındaki Ankara Hükûmetinin taktik ve stratejik mücadelesi daha baştan itibaren son derece gerilimli bir mücadele verileceğinin sinyallerini verecekti.

ANKARA

• İsmet Paşa hedefine Müttefik dayanışmasını yıkmayı koymuş, karşısında bir blok oluşturan ülkeleri ayrı ayrı görüşmeler organize etmek suretiyle ikna çabalarına girişmişti. Konferansın başlarında belirlediği taktik önce küçük ülkelerle ikili görüşmeler yapmak, onlarla olan sorunları çözdükten sonra, esas büyük hasım olan İngiltere ve müttefiklerle olan konulara eğilmek üzerine kuruluydu. Zaman ilerledikçe, bu taktiğin zaman kaybından başka hiçbir işe yaramadığını görecek, "ülkenin tamamını da verse bunları tatmin etmenin mümkün olmayacağını" fark edecek ve Ankara'ya çektiği telgrafla taktik değiştireceğini bildirecekti. Artık önceliği İngiltere'ye verecek, onunla ilgili sorunları çözdükten sonra, Londra'nın artık barışın önünde engel teşkil etmeyeceği görüşüne sarılacak ve bu düşüncesinde de haklı çıkacaktı.

---

9 Demirci, **Belgelerle Lozan …** , s.101-105.

• Yine aynı şekilde stratejisini konferansın kesintiye uğramaması üzerine kurmuştu. Çünkü herhangi bir kesintinin savaşa giden yolun başlangıcı olabileceği endişesini hep saklı tutmuştu.

• Eşitlik her şey demekti. A) Lord Curzon konuşursa, İsmet Paşa da konuşurdu. Verilmek istenen mesaj, görüşmelerin devletlerin eşitliği prensibi çerçevesinde gerçekleştirilmek zorunda olduğu idi. B) Oturma düzeni söz konusu olduğunda Ankara itirazlara gündeme gelecek, kendisinin de galip devletlerin sırasında oturması gerektiğine ısrarla vurgu yapılacaktı.

• Konferans başkanlığının kimde olacağı konusu da tartışma yaratacaktı. "Konferansa davet eden ülke"[10] olma sıfatıyla başkanlığın İngiltere'de olması önerilse de İsmet Paşa'nın karşı hamlesi gecikmeden gelecek ve bu kriterin Ankara'ya da uygulanması gerektiği, kendilerinin de Müttefikleri İzmir'e davet ettikleri ifade edilecekti. Ankara'nın bu beklenmedik diplomatik hamlesi karşısında şaşıran ama beceri ve deneyimi ile çabuk toparlanan Londra "kıdemli temsilci" diye bir kavram ortaya atarak başkanlığın kendilerinde olması gerektiğini söyleyecekti. İngiltere'nin en kıdemli temsilci olduğu konusunda herkes hemfikir olacak ve başkanlık İngiltere'ye verilecekti.

MÜTTEFİKLER

• Müttefik cephesine bakıldığında ise temel meselenin, aralarındaki fikir ayrılıklarının doğurduğu çatlağın karşı tarafa hissettirilmemesi olduğu görülecekti. Ankara karşısında güçlü bir blok şeklinde hareket etmenin, koparılabilecek tavizler açısından hayati öneme sahip olacağı fikri ön plandaydı. Bu konuda başarılı bir performans sergileyen İngiliz Dışişleri Bakanı, kendilerini birinci derecede ilgilendiren meselelerde sıkıntı yaşandığında görüşmeleri yavaşlatıyor ve konferansın ilerleme kaydetmesini engelliyordu.

• Kullanılan bir diğer taktik ise Türklerin ödün vermeyecekleri kırmızı çizgileri olan Kapitülasyonlar ve Ermeni Devleti gibi konuların üzerine giderek müzakere masasının dağılmasına yol açarak bunun da sorumluluğunu Türklere yüklemek idi.

• Üçüncü olarak da Dünya kamuoyunun gözü siz Türklerin üzerinde diyerek İsmet Paşa'yı köşeye sıkıştırmak suretiyle uluslararası kamuoyu baskısını başarılı bir biçimde kullanmaktı.

---

10 Demirci, **Belgelerle Lozan …** , s.97.

24 Temmuz Salı günü saat 15.09'da Ankara Hükûmeti ile Batılı katılımcı devletler arasında imza edilen antlaşmayla Lozan görüşmeleri barışla sonlandırılıyordu. 143 madde, bir önsöz, 5 bölüm ve 17 tamamlayıcı protokolden oluşan antlaşma, 23 Ağustos 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan oylamada 14'e karşı 213 oyla kabul edilecekti. Türkiye'nin uluslararası alanda millî bir devlet olarak hukuki statüsünün tescilini sağlayan antlaşma 6 Ağustos 1924'te yürürlüğe girecekti.

Türkiye için hayati önemi haiz bir antlaşmadır Lozan,

Çünkü:

• Lozan bir tarihî hesaplaşmadır. 150-200 yıldır uluslararası gündemi işgal eden Şark Meselesinin son bulduğu platformdur. Batılıların, Birinci Dünya Savaşı, (1914-18) Mondros Ateşkesi (1918) ve Sevr Barış Antlaşması (1920) ile çözdüğüne inandığı Şark Meselesi (coğrafyadan çıkarmayı başardığı Osmanlı Devleti'nin akıbeti) konusunda son sözün, Millî Mücadele (1919-22), Mudanya Ateşkesi (1922) ve Lozan Barışı ile (1923) Türkler tarafından söylendiği bir tarihî gerçekliktir.

• Lozan, Türkiye'nin tapusudur, kuruluş senedidir, kurucu antlaşmasıdır. Osmanlı Devleti'nin tarihi misyonunu tamamlamasıyla ortaya çıkan Ankara Hükûmetinin ve onun temsil ettiği Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yoldaki en önemli adımdır.

• Lozan, Türk tarihi için gerçek bir dönüm noktasıdır. Osmanlı Devleti'ne dayatılan Sevr haritası yerine, Ankara Hükûmetinin siyasi manifestosu olan ve kabaca bugünkü sınırlarımız olarak nitelendireceğimiz Misak-ı Millî'nin getirilmesidir. Lozan'ın ne anlama geldiğini görebilmek için sadece iki haritayı karşılaştırmak yeterli olacaktır.

• Lozan, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi bağımsızlığını sağlayan belgedir. Birinci Dünya Savaşı sonundaki tüm barış antlaşmaları galiplerce hazırlanmış, mağluplara zorla dikte ettirilmiştir. Lozan devletlerin eşitliği prensibi üzerine kurulu, karşılıklı anlaşma ve uzlaşma yoluyla barışı getiren antlaşmadır.

• Yine aynı şekilde, Birinci Dünya Savaşı sonundaki tüm barış antlaşmaları mağlup devletler için ağır savaş tazminatları ve iktisadi ve ticari konularda sınırlayıcı hükümler getirirken, Lozan'da bunların hiçbiri yer almayacaktır.

• Uzun yıllar süren savaş dönemlerini kapatmış, Türkiye'nin istikrar ve güven kaynağını oluşturmuştur.

• Bu antlaşma aynı zamanda Orta Doğu için de yeni bir dönemin başlangıcını simgelemektedir. Bölgenin haritasını değiştirmek suretiyle, yeni bir uluslararası sistemin kuruluşuna kapı aralamıştır.

• Son olarak, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan hiçbir barış antlaşması yaşamazken, Lozan hâlâ geçerli olan tek antlaşmadır, süresi ve gizli maddeleri yoktur.

Tarih geçmişi anlatır, ama sadece geçmişi anlatmakla kalmaz, bugüne de ışık tutar. Geçmiş bilinmelidir ki bugün olan olayları anlayabilmek mümkün olsun, daha da önemlisi, geleceği şekillendirmek, kurgulamak adına ileriye dönük projeksiyonlar yapılabilsin. Yapılması gereken, tarihin, herkesin ideolojik çerçevesine göre delil devşirmek için değil, bilgi ve belgeler ışığında tartışıp, anlamak için çaba göstereceği bir noktaya getirilmesidir.

Lozan, liberal, muhafazakâr, sağcı, solcu, İslamcı, milliyetçi vs. gibi ayrımları ve siyasi siyasi tartışmaları kaldıramayacak kadar önemli bir konudur. Hepimizin ortak belgesidir ve her zamankinden daha fazla sahip çıkılması gereken bir kazanımdır.

KAYNAKÇA

Atatürk Yolu Dergisi, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yıl: 26, Sayı: 53, 2013.

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, (Komisyon: Refik Turan, Mustafa Saf- ran, Necdet Hayta, Muhammed Şahin, M. Ali Çakmak, Cengiz Dönmez), Okutman Yayınevi, Ankara 2009.

Bizim Lozan, (ed. Bülent Özükan), Boyut Yayıncılık, İstanbul 2016.

Demirci, Sevtap, **Belgelerle Lozan: Taktik, Stratejik, Diplomatik Mücadele, 1922-1923**, 5. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2023.

Helmreich, Paul C, **From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920**, Ohio State University Press, Ohio 1974.

Hurewitz, J. C, **Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record, 1914-1956**, Cilt II, Van Nostrand, New York 1956.

İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı-Konuşma, Demeç, Makale, İlhan Turan, (haz.), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

Şimşir, Bilal, **Lozan Telgrafları 1922-1923**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

LOZAN KONFERANSI'NA KATILAN TÜRK HEYETİ

TEMUÇİN F. ERTAN*

ÖZET

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra barış konferansının toplanması için hazırlıklara hız verildi. Bu süreçte konferansın nerede ve ne zaman toplanacağı; Türk tarafın Ankara Hükûmetinin mi, İstanbul Hükûmetinin mi temsil edeceği konuları gündeme geldi. Konferansın toplantı yerinin, zamanının belirlenmesi ve TBMM Hükûmetinin temsil edeceğinin kesinleşmesi üzerine Türk heyetinin kimlerden olacağı konusu gündeme geldi. Heyetin oluşturulmasında ve başkanın belirlenmesinde anahtar isim Mustafa Kemal Paşa idi. Heyet başkanlığı için çeşitli isimler ön plana çıkmışsa da yapılan tahminlerin hiçbirisi doğru çıkmadı ve heyet başkanlığına İsmet Paşa getirildi. Diğer iki temsilci ise Dr. Rıza Nur ve Hasan Beyler oldu. Bu üç ismin yanı sıra müşavirler, genel sekreter, tercümanlar heyette yer aldı. Lozan Konferansı'ndaki üç temsilciye destek verecek olan müşavirlere bakıldığında; bu grupta dört mebus vardı. Müşavirlerden üçü Hariciye Vekâletinin üst düzey bürokratlarındandı. Lozan'da adli rejim ve hukuki durumlar da konuşulacağı için müşavirler arasında hukukçular da yer aldı. Lozan Konferansı için belirlenen Türk heyetinde, ekonomik ve mali konularda uzmanlaşmış isimler ağırlıktaydı. Konferansın genel olarak ekonomik ve mali işlerde düğümleneceğinin öngörülmesi heyetin yapısını da etkilemişti. Lozan'a gidecek Türk Heyeti'nde yer alan iki basın müşaviri ise Mustafa Kemal Paşa'ya yakın isimlerden seçildi. Ruşen Eşref ve Yahya Kemal Beyler. Lozan'a gidecek Türk Heyeti'nin kâtip kadrosunun tümü Hariciye Vekâleti memurlarından oluşturuldu. Asker, siyasetçi, hukukçu, bürokrat ve bilim insanlarından oluşan geniş katılımlı Türk heyetinin kesinleşmesi üzerine konferans ile ilgili çalışmalara daha da hız verildi. Mustafa Kemal Paşa, hükûmet ve heyetin ortaklaşa yapmış olduğu çalışmalar sonunda, Lozan'da izlenecek politika ve savunulacak noktalar hakkında Misak-ı Millî'yi esas alan bir talimatname hazırlandı

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

ve heyete verildi. Söz konusu heyet 8 Kasım 1922'de Şark Ekspresi ile Sirkeci'den hareket etti ve 11 Kasım'da Lozan'a ulaştı.

Bu çalışmada Lozan Konferansı'nda TBMM Hükûmeti'ni temsil eden heyetin kimlerden oluştuğuna ve bu kişilerin görev alanlarına dair bilgi sunulacaktır. Arşiv belgelerinden, anılardan, TBMM Zabıt Ceridelerinden, basından ve araştırma eserlerden yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dr. Rıza Nur, Hasan Bey, İsmet Paşa, Lozan Konferansı, Mustafa Kemal Paşa, Türk Heyeti, Türkiye.

THE TURKISH DELEGATION AT LAUSANNE CONFERENCE

ABSTRACT

After the signing of the Mudanya Armistice, preparations for the convening of the peace conference were accelerated. In this process, the issues of where and when the conference would convene and whether the Turkish side would be represented by the Ankara Government or the Istanbul Government came to the agenda. Upon the determination of the place and time of the conference and the certainty that the Government of the Grand National Assembly of Turkey would represent the Turkish side, the issue of the composition of the Turkish delegation came to the agenda. Mustafa Kemal Pasha was the key name in the formation of the delegation and the determination of the chairman. Although various names came to the fore for the presidency of the delegation, none of the predictions were correct and İsmet Pasha was appointed as the head of the delegation. The other two representatives were Dr. Rıza Nur and Hasan Bey. In addition to these three names, advisors, general secretary and translators took part in the delegation. When we look at the advisors who were to support the three representatives at the Lausanne Conference, we see that there were four members in this group. Three of the advisors were senior bureaucrats of the Ministry of Foreign Affairs. Since the judicial regime and legal situations would also be discussed at Lausanne, there were also lawyers among the advisors. The Turkish delegation to the Lausanne Conference was dominated by names specialized in economic and financial matters. The fact that the conference was foreseen to be tied up in economic and financial matters had also affected the composition of the delegation. The two press advisors in the Turkish delegation to Lausanne were chosen from among those close to Mustafa Kemal Pasha. Ruşen Eşref and Yahya Kemal... All of the clerical staff of the Turkish delegation to Lausanne was composed of officials from the Ministry of Foreign Affairs. With the finalization of the Turkish delegation, which was composed of soldiers, politicians, lawyers, bureaucrats and scientists, the work for the conference was accelerated. As a result of the joint efforts of Mustafa Kemal Pasha, the government and the delegation, an instruction-document based on the National Pact on the policy to be followed in Lausanne and the points to be defended was prepared and given to the delegation. The delegation departed from Sirkeci on November 8, 1922 with the Orient Express and arrived in Lausanne on November 11.

In this study, information on the composition of the delegation representing the Government of the Grand National Assembly of Turkey at the Lausanne Conference and their areas of duty will be presented. Archival documents, memoirs, TBMM minutes, press and research works will be utilized.

Keywords: Dr. Rıza Nur, Hasan Bey, İsmet Pasha, Lausanne Conference, Mustafa Kemal Pasha, Turkish Delegation, Türkiye.

Giriş

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türkiye'nin dış politik gündemini toplanacak olan barış konferansı oluşturdu. Konferansın nerede ve ne zaman toplanacağı ile konferansta Türk ulusunu hangi Hükûmetin temsil edeceği tartışmalarının yaşandığı günlerde, söz konusu konferansta TBMM Hükûmeti heyetinin kimlerden oluşacağı da gündemdeki bir başka konu oldu. Bu süreçte Türk heyetinin kimlerden oluşacağından çok, heyetin başkanının kim olacağı ön plana çıktı.

Lozan Antlaşması'nı Türkçeye çevirmiş olan Cemil Bilsel, Lozan adlı eserinde "Başın Vasıfları" başlığı ile sıraladığı niteliklerini şu şekilde sıralıyordu:[1]

1- Türk heyetinin başkanı her şeyden evvel Osmanlı Devleti'nde yetişmiş birisi olmamalıydı. Osmanlı hariciye geleneğinden gelen birisi Avrupa'yı üstün görebilir ve bu yüzden de millî menfaatleri savunma ve koruma konusunda zaaf yaşanabilirdi.

2- Avrupa'ya gidecek heyetin başında mutlaka yeni rejimde yetişmiş, onun kayıtsız ve şartsız bağımsızlık arayan ve bu uğurda en köklü tedbirleri almaktan kaçınmayan, hakka güvenen, milletin kurtuluşu için fedakârlıktan çekinmeyen biri bulunmalıydı.

3- Lozan'a gidecek heyetin başındaki kişinin zeki, bilgili, intikal, temyiz, muhakeme, münakaşa konularında en karışık işlerde hedefi bulma ve ona varma yoluna kestirme, uzağı iyi görme, en ağır durumlarda sorumluluk alabilme, etrafında güven, hürmet ve sempati duyulan biri olabilme özellikleri taşımalıydı.

4- Heyet başkanı olacak kişi maddi ve manevi cesaret sahibi olmalıydı ve bütün bunlara ek olarak da Kurtuluş Savaşının başından itibaren Anadolu'da bulunmuş, Türk topraklarının ne şekilde işgal edilmiş olduğuna, Türklerin haklarının nasıl çiğnendiğine şahit olmuş birisi olması şarttı.

5- Bunlara ek olarak Mustafa Kemal Paşa'nın güvendiği bir kişi olmalıydı. Mustafa Kemal Paşa'nın katılmadığı bir konferansta, onun talimatlarına harfiyen uyacak birisi gerekliydi.

6- İsmet Paşa'nın durumuyla bütün bu sıralananlar hiç çelişmiyordu. Ayrıca İsmet Paşa, kısa bir süre önce Mudanya Mütarekesi görüşmelerindeki sinir harbinden başarıyla çıkmıştı.

---

1 Cemil Bilsel, **Lozan**, II. Cilt, İstanbul 1933, s.4-10.

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı tercih etmesindeki nedenleri şöyle açıklıyordu: "İsmet Paşa'yı, Heyet-i Murahhasa Riyaseti vazifesini ifa edip edemeyeceğini mevcut bunca malûmatıma rağmen bir daha tetkik ettim. Mudanya Konferansı'nı nasıl idare ettiğini teferruatıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine, tasavvuratıma dair hiçbir kelime söylemiyordum. Nihayet müspet olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın Heyet-i Murahhasa Reisi olması için daha evvel, Hariciye Vekili olmasını münasip gördüm."[2]

Lozan'a gidecek Türk heyetinin başkanı olan İsmet Paşa, başkan seçilmesini şu şekilde anlatmaktadır: "Sulh konferansı için Lozan'a gidecek heyete ben fazla ilgi göstermiyordum. Hariciye Vekili vardı, Hükûmet vardı. Konferansa gitmek diye bir mesele hiçbir suretle benim zihnimde mevcut değildi. Atatürk Lozan Konferansı için daha ciddi tavır almaya başladı. Lozan'a senin gitmen lazımdır, şeklinde konuştu. Cevap olarak Hükûmet var, Hariciye Vekili var vazife onundur dedim. Hariciye Vekili de seni istiyor, dedi."[3]

Sonuç olarak Yusuf Kemal Bey, 25 Ekim 1922'de Hariciye Vekilliğinden *"hastalığını"* gerekçe göstererek istifa etti[4] ve bir gün sonra İsmet Paşa, bu göreve seçilerek heyet başkanlığı için ilk adımı attı. Bundan sonra Lozan'a gidecek Türk heyetinin belirlenmesi için çalışmalar daha da hız kazandı.

27 Ekim 1922'de ise İtilaf Devletleri, TBMM Hükûmetine barış konferansının 13 Kasım 1922'de Lozan'da toplanacağına dair davet teklifini iletti. TBMM Hükûmeti de 29 Ekim'de bu daveti kabul ettiğini İtilaf Devletleri'ne bildirdi.[5]

Gelişmelere bakıldığında, Ankara'da Saltanat konusunun tartışıldığı günlerde, siyasal gerginliğin tırmandığı bir sırada Lozan'a gidecek olan heyet de belirlenmişti. Aslında bu süreçte Meclis devre dışında tutulmuştu. Muhtemelen Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar ile Rauf Bey Lozan'a gidecek heyeti ve müşavirleri belirlemişlerdi.

a) Türk Murahhas Heyeti ile İlgili Meclisteki Tartışmalar

Saltanatın kaldırılmasından bir gün sonra, Heyetin de hareketinden üç gün önce, 2 Kasım 1922'de Lozan'a gidecek olan Türk heyeti ile ilgili bir konu

---

2 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, II. Cilt, 9. Baskı, İstanbul 1969, s.682.

3 İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s.44.

4 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, C 24, s.208.

5 **Türk İstiklâl Harbi**, II. Cilt, VI. Kısım, IV. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara 1969, s.109-111.

nihayet Meclis'in gündemine geldi. "Sulh konferansına iştirak edecek murahhas heyeti ile bunlara verilecek tahsisata dair mazbata" konulu görüşme Meclisin gizli oturumunda ele alındı.[6] Adnan Adıvar Bey'in yönettiği oturumda heyetin oluşturulması ve bu konuda Meclis'in devre dışında bırakılması yönünde eleştiriler getirildi. İkinci Gruba mensup milletvekillerinin heyette yer alacak isimlerin gazetelerde yayımlanmasından olan rahatsızlıklarını dile getirdikleri görüşmelerde, özellikle Hakkı Hami, Mehmet Şükrü, Ziya Hurşit, Selahattin, Sırrı ve Hüseyin Avni Beyler sert eleştiriler yönelttiler. Eleştirilere genelde Rauf ve İsmet Paşa cevap vermeye çalışmıştı. İlginç olan nokta Mustafa Kemal Paşa, oturumda bulunmasına karşın söz almamıştı. İki kez tek cümlelik söz söylemişti.

İkinci Gruba mensup milletvekilleri Meclisin devre dışında tutulduğunu iddia ederek millî irade kavramını sık sık kullandılar. Özellikle Bekir Sami Bey'in Londra Konferansı'ndaki tutumunu örnek göstererek heyetin Meclis'e karşı sorumlu olmamasının sakıncalarını dile getirdiler. İsmet Paşa ile Dr. Rıza Nur'un Fransızca konusundaki eksiklerinden duyulan kaygının dile getirildiği konuşmalarda, murahhas heyetinin dokuz kişiden oluşmasının gerektiği de savunuldu.

Konuşmalar esnasında Sırrı Bey; heyet başkanını tanımlarken şöyle bir ifade kullandı. "Hiç bir zaman, hiç bir kimseyi lâyık olduğu mevkii âliden daha küçük bir mevkie düşürmek emelinde değildir. Bundan dolayı katiyen kendimi tebrik ederim. Orada ecnebi murahhaslarıyla karşı karşıya gelip, mükâleme edecek zat, Mustafa Kemal Paşa kadar selis (yol gösteren), Abdulkadir Kemali kadar vakur (ağırbaşlı), Mazhar Müfit kadar veciz (kısa ve etkili), Hamdullah Suphi kadar sehhar (büyüleyici) söz söylemek kudretine haiz olmalıdır."[7]

Mustafa Kemal Paşa'nın da isteğiyle İsmet Paşa eleştirilere cevap vermeye çalıştı. Bir murahhas heyetinin bulunacağını, bu heyette bulunanların Türk tarafının önem verdiği konulara hâkim olacağını, yoğun çalışacağını ve kimseye bilgi sızdırmayacağını belirtti. Barış konferansında çok sayıda konunun bulunduğunu ve 2-3 kişiden oluşacak murahhas heyetinin yeterli olmayacağını, bu yüzden yeterli sayıda müşavirlerin bulunacağını açıkladı. Bunu da şu verdiği şu örnekle Meclis'e anlattı: "Meselâ bir mesele ele alalım. Boğazlarda sefainin müruru meselesi: Bahrî bir meseledir, berrî bir meseledir, ticarî bir meseledir, adlî bir meseledir, siyasi bir meseledir. Binaenaleyh ticaret noktai nazarından malî

6 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre 1, C 3, s.980-1006.

7 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre 1, C 3, s.989.

ve iktisadî bir meseledir. Adlî müşavirler, malî müşavirler, iktisadî müşavirler bahrî ve berrî müşavirlerin her birinin reyini alırsınız. Gayri mesûl olan bu müşavirlerin her birisi her türlü kuyudu siyasiyeden âri olarak ihtisası dairesinde mütalâalarını söylerler. O söyler, bu söyler, hepsini şifahen dinlersin. Heyeti mecmuasını toplayıp bir karar ittihaz için birini kabul etmek, öbürünü kısmen kabul etmek, diğerini kâmilen reddetmek, öbüründen bir parça almak, diğerinden bir iki nokta almak suretiyle heyeti mecmuasından bir karar hâsıl eder ve buna göre mesele mevzuubahis olur. Şimdi Meclisi Âliyi müşavere nokta-i nazarından müsterih edecek nokta şudur; Bir mesele üzerinde heyeti murahhasa karar verirse meselenin taalluk ettiği bütün mesailde müşavirleri sabır ile, tahammül ile nihayete kadar dinlemiş midir, aramış mıdır? Bunu maslahatın selâmeti nokta-i nazarından temine mecburuz. Müsterih olmalısınız, bütün müşavirlerin fikirleri arîz âmîk dinlenecektir ve onların bütün reyleri alınacaktır."[8]

Konuşmalar sonrasında İkinci Gruba mensup milletvekilleri Murahhas Heyetin doğrudan Meclis tarafından seçilmesiyle ilgili çeşitli önergeler verdiler. Bu önergeler arasında "Biri heyeti murahhasa ile müşavirlerin Meclisten intihabı, diğeri heyeti murahhasanın dokuza iblağı ve üçüncüsü de heyeti müşaverenin heyeti murahhasa salâhiyetini haiz olması..." şeklindeki kapsamlı önerge de dâhil hiçbiri kabul görmedi.

Bu arada murahhas heyetinin Hükûmet tarafından belirlenmesine dair önerge de oylandı ve 190 üyenin katıldığı oylamada, 121 kabul, 61 ret, 8 müstenkif var. Takrir 121 rey ile kabul edildi.[9]

Bir gün sonra açık celsede asıl konu olan Murahhas Heyete ayrılan bütçe görüşüldü. Murahhas Heyeti için öngörülen bütçe 300 Bin Lira idi. İlk üç aylık dönem için ise 150 Bin Liralık bir ödeme öngörülüyordu. Meclis'teki açık celsede de tartışmalar çıktı. Birinci ve ikinci maddeler tartışılmadan kabul edildi ama üçüncü maddeye geçildiğinde durum değişti. Özellikle kâtiplere ve tercümana verilen parayı az bulanlar oldu. Bir başka eleştiri konusu ise 1500 Lira ifadesinden sonra günlük harcırahların İngiliz Lirası olarak verilmesiydi. Azami ve asgari rakamların verilmesinin gündeme geldiği tartışmalarda üçüncü madde sunulduğu şekliyle kabul edildi. Elbise ödeneği ile ilgili olan Dördüncü madde üzerinde de tartışma çıktı. Kıyafetlerde eşitlik isteyen milletvekilleri oldu. Yine İngiliz Lirası ile ödeme de eleştirildi. Sonunda madde kabul edildi. Diğer maddelerin de oylanmasıyla oturum sona erdi.

---

8 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre 1, C 3, s.991.

9 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre 1, C 3, s.1002.

Buna göre;

"Madde 1. Hariciye Vekâleti sene-i haliye bütçesinin (1) 210 ncu 'Sulh müzakeresine memur heyet masarifi umumiyesi' faslına (150 000) lira tahsisat vazedilmiştir.

Madde 2. İşbu tahsisatın sene-i haliye zarfında istimâl olunmıyan miktarı Bin üç yüz otuz dokuz senesinde dahi istimal olunabilecektir. Bu paranın suret-i sarfı İcra Vekilleri Heyetince yapılacak bir talimatname ile tayin olunur.

Madde 3. Heyeti murahhasa reisine on, diğer murahhaslara sekiz, müşavirlere beş, mütercim ve ketebeye üç, nefarata ikişer İngiliz lirası yevmiye ita olunur.

Madde 4. Heyeti murahhasa reisine elli diğer murahhas ve müşavir ve mütercim ve ketebe ve efrada yirmişer İngiliz lirası elbise bedeli verilir. Ancak evvelce memuriyetle Avrupa ve Rusya'ya gitmiş olanlara elbise bedeli verilmez.

Madde 5. İşbu kanun tarihli neşrinden itibaren meriyül icradır.

Madde 6. İşbu kanunun icra-i ahkâmına Hariciye ve Maliye Vekilleri memurdur." şeklindeki hükümler de kabul edildi.[10]

Bütçenin detayına baktığımızda heyette yer alan çeşitli düzeydeki temsilcilere verilecek günlük harcırah ve elbiselerle ilgili ödemelerin yaklaşık 150 Bin Lira olduğu görülüyordu. Sterlinin o günlerde 880 Kuruş, ortalama olarak 9.00 Lira olduğundan hareketle ayrılan bütçe rakamına ulaşmak mümkündü.

Ancak Lozan'da evdeki hesap çarşıya uymamıştı. Ocak Aynın hemen başında İsmet Paşa Ankara'dan 100 Bin Lira ek ödenek isteyecek ve Rauf Bey de bunu hemen gönderecekti.[11]

b) Lozan Konferansı'na Katılan Türk Heyeti ve Yapısı

Lozan Konferansı'ndaki delegelere destek verecek olan müşavirlere bakıldığında; bu grupta dört mebusun bulunduğu görülmektedir. Veli Saltık; Burdur, Zekai Ayaydın; Adana, Zülfü Tigrel; Diyarbakır, Celal Bayar; İzmir milletvekiliydi. Bu milletvekillerinin hepsi de Birinci Gruba mensuptu. Müşavirlerden üç isim dışişlerinin bürokratlarından olup Lozan Konferansı'nın ruhuyla en mütenasip kişilerdir aslında. Bu kişiler Hariciye Vekâleti Münir (Ertegün) Bey, Hariciye Vekilliği İkinci Hukuk Müşaviri Nusret (Metya) Bey ve Hariciye Vekilliği Siyasi İşler Müdürü olan Hikmet (Bayur) Bey idi. Millî

10 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre 1, C 3, s.1004.

11 Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.320.

Müdafaa Vekâleti Deniz Dairesi Müdürü Yarbay Şevket (Doğruer) Bey ile Kurmay Albay Tevfik (Bıyıkoğlu) Bey müşavirler kadrosunun asker üyeleriydi.

Öte yandan Lozan'da gündeme geleceğinden kuşku duyulmayan konulardan biri de adli kapitülasyonlardı. Bu nedenle müşavirler arasında hukukçular da yer aldı. İstanbul Evkaf Hukuk Müşaviri Seniyettin Başak, Adliye Müsteşarı Tahir Taner ve Adliye Vekâleti Mezhep İşleri Müdürü Baha Bey Lozan'daki Türk heyetinin hukukçu müşavirleriydi. Lozan Konferansı için belirlenen Türk heyetinde ekonomik ve mali konularda uzmanlaşmış isimlerin ağırlıkta olması da bir rastlantı değildi. Konferansın genel olarak ekonomik ve mali işlerde düğümleneceğinin öngörülmesi heyetin yapısını da etkiledi.

Eski Nafıa Nezareti Müsteşarı Muhtar (Çilli) Bey, Maliye Teftiş Heyeti Reisi Şefik (Başman) Bey, Darülfünun'un ticaret iktisat konusundaki müderrislerinden Zühtü (İnhan) Bey, Maliye Vekâleti Muhasebat Umum Müdürü Fuat (Ağralı) Bey, hukukçu kimliğinin yanı sıra geçmişte Ziraat ve Ticaret Nezareti Müsteşarlığı görevinde bulunmuş olan Mustafa Şeref (Özkan) Bey, İkinci Meşrutiyet döneminin Maliye Nazırı Cavit Bey ile Hilali Ahmer İkinci Reisi Hamit (Hasancan) Bey Lozan'daki ekonomik ve mali konularda heyete danışmanlık yapacak olan isimlerdi. Yine Mülkiye Müfettişi Şükrü Kaya Bey, içişlerindeki uzmanlığı, Yüksek Mühendis Okulu Fransızca Öğretmeni Haim Nahum da Musevi cemaatinden olmasıyla Türk tarafının Lozan'daki güçlü yanlarını yansıtan müşavirler olarak heyette yer aldılar.

Lozan'a gidecek Türk Heyeti'ndeki iki basın müşaviri ise Mustafa Kemal Paşa'ya yakın isimlerden seçildi. Gazeteci kimliği ile tanınan Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey ile Darülfünun müderrislerinden Yahya Kemal (Beyatlı) Bey basın müşaviri olarak Lozan'a gittiler. Heyetin Genel Sekreteri, o dönemde kaldırılmış olan Şurayı Devlet Üyesi olan Reşit Saffet (Atabinen) Bey, tercüman ise Robert Koleji İkinci Müdürü Hüseyin (Pektaş) Bey oldu.

Lozan'a gidecek Türk Heyeti'nin kâtip kadrosunun tümü dışişleri mensuplarından oluştu. Hariciye Vekâleti memurlarından olan Ali (Türkgeldi) Bey, Mehmet Ali (Balin) bey, Cevad (Açıkalın) Bey, Celal Hazım (Arar) Bey, Süleyman Saip (Kıran) Bey ve Rıfat Bey Hariciye Vekilliği memurları iken, Hilali Ahmer Genel Merkezinde memur olan Saffet (Şav) Bey ve Paris Basın Temsilcisi olan Nihat Reşat (Belger) Bey kâtip olarak heyete katılan diğer isimler oldu.[12]

12 Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul 1943, s.39; **Türk İstiklal Harbi**, s.279; Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, I. Cilt, İstanbul 1957, s.169.

Bu arada Hüseyin Cahit Yalçın (Tanin), Velid Ebuziya (Tasvir-i Efkâr), Ali Naci Karacan, Ahmet Cevdet (İkdam), Necmettin Sadık (Akşam) ve Ahmet İhsan gibi gazeteciler de İstanbul'daki gazetelerine haber ulaştırma için gelmişlerdi.[13]

Lozan'a giden heyette ismi görünen Cavit Bey, konferansa İsmet Paşa'nın isteğiyle sonradan katılmıştı. Cavit Bey, Osmanlı Borçları ile ilgili görüşmelere katılmak içi yaklaşık bir ay kadar sonra, 12 Aralık'ta Lozan'a gelmişti.[14]

Ankara'dan gönderilenlerin yanı sıra TBMM'nin Roma'daki temsilcisi Suat Bey ile Paris'teki temsilci Ahmet Ferit Bey de görüşmelere katkı sağlayacaktı. Hatta Fransızlar Ahmet Ferit Bey'in faaliyetlerinden rahatsız olacaklar ve geri çağrılmasını isteyeceklerdi. Rauf Bey'in bu yöndeki talebi Ahmet Ferit Bey'e sahip çıkan İsmet Paşa tarafından karşılanmayacaktı.[15]

Türk heyetinde yer alan tüm isimler içinde en yaşlı iki üye, 1870 yılında doğmuş olan Darülfünunun iktisat müderrisi Zühtü (İnhan) Bey ile Hilali Ahmer İkinci Reisi Hamit (Hasancan) Bey idi. Heyetin en genç ismi ise kâtiplerden biri olan Cevad (Açıkalın) Bey'di. Cevad Açıkalın 1902 yılında dünyaya gelmişti.

Bu Türk heyetinin baş delegesi olan ve 1884 yılında doğan İsmet Paşa ise diğer ülkelerin heyet başkanlarına göre son derece gençti. Yunanistan'ın heyet başkanı Venizelos, 1864 doğumluydu ve İsmet Paşa'dan 20 yaş büyüktü. İngiliz Lord Curzon ise daha ileri yaştaydı. 1859 yılında doğmuş olan Lord Curzon İsmet Paşa'dan 25 yaş büyüktü. Fransa'nın baş delegesi Camille Barrere ise daha ileri yaştaydı. Barrere 1851 yılında doğmuştu.1852 yılında dünyaya gelen İtalyan baş delege Marki Garroni ile hemen hemen aynı yaştaydı.

c) Lozan'daki Oturumlarda Türk Heyeti

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de Mont Benon Gazinosunda yapılan açılış töreniyle başladı.[16] İki dönemde cereyan etti ve 24 Temmuz 1923'te imzalandı. İkinci dönem görüşmelerine Türk heyetinde sayıca azalma oldu. Ruşen Eşref, Yahya Kemal, Nihat Reşat, Seniyüddin ve Veli Beyler Lozan'a götürülmedi. Genel Sekreter olarak ise Tevfik Kamil Bey görevlendirildi.[17]

---

13 Dr. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, III. Cilt, İstanbul 1968, s.986; Cebesoy, **age.**, s.182.

14 Rıza Nur, **age.**, s.987.

15 Şimşir, **age.**, s.421, 437, 485.

16 Karacan, **age.**, s.58; Cebesoy, **age.**, s.182.

17 Cebesoy, **age.**, s.169.

Seha Meray'ın Türkçeye çevirdiği tutanaklardan hareketle en fazla oturuma katılan temsilci Dr. Rıza Nur Bey oldu. Dr. Rıza Nur Bey 53 oturuma katıldı. İsmet Paşa 28 oturuma katıldı ve Rıza Nur'a göre daha az oturumda yer aldı. Diğer delege Hasan Bey ise sadece 16 oturuma katıldı. Müşavirler arasında ise oturumlarda en fazla görev alan kişi 40 oturuma katılan Münir Bey oldu. Şükrü Kaya Bey de epeyce oturumda yer aldı. Şükrü Kaya Bey 31 oturumda bulundu. Tevfik Bıyıklıoğlu, Mustafa Şeref Bey, Zekai Apaydın, Tahir Taner diğer müşavirlere göre oturumlara daha sık katıldılar. Kâtipler arasında ise iş yükünün büyük kısmını Cevad Açıkalın ve Ali Türkgeldi üstlendi. Bu arada ikinci dönem görüşmelerine katılan Tevfik Kamil de oturumlarda sık sık yer aldı.[18]

Bu arada heyet içerisinde ciddi çalkantılar da yaşandı. Veznedar görevinde bulunan Fuat Bey'den şikâyetler oldu. Hatta 250 İngiliz Lirası alarak ortadan kaybolduğuna dair Ankara'dan telgraf geldi.[19] Ancak İsmet Paşa, bunu doğrulamadı.[20]

Hasan Bey'in yanında kâtip olarak götürdüğü Suat Sedat Efendi ile ilgili de epeyce olumsuz söylenti çıktı. Suat Sedat'ın ağabeyinin Batum'daki komünist faaliyetlerle ilgili olduğunun anlaşılması üzerine ilgili şahsın Ankara'ya gönderilmesi istendi.[21] Bu telgrafın Lozan'ın son derece erken dönemlerinde, 22 Kasım'da çekilmiş olduğu da bir gerçekti. Rauf Bey konuyla ilgili benzer bir başka telgrafı 16 Ocak 1923'te çekti ve bu kez Mustafa Kemal Paşa'nın aynı fikirde olduğunu belirtti.[22]

Suat Sedat Efendi ile asıl olumsuz durum, kendisinin birkaç kişi dolandırıp Almanya'ya firar etmesiyle ilgili çıkan haberlerde ortaya çıktı. İsmet Paşa ise verdiği cevapta bunun yalan olduğunu ve ayrıca Fuat Bey'in bir kez daha arkasında durarak söz konusu olayın doğru olmadığın bildirdi.[23] Ancak Rauf Bey 3 Şubat'ta çektiği telgrafta Suat Sedat ile ilgili iddiaları tekrarladı ve durumun Ankara'ya gelen Hasan Bey'e bildirildiğini belirtti. Rauf Bey, Suat Sedat Efendi'nin pek

---

18 Söz konusu tespitler Seha Meray tarafından Türkçe'ye çevrilerek yayımlanan **Lozan Konferansı Tutanakları** adlı esere dayanılarak yapıldı. Çevirisi yapılan tutanakların Lozan'da gerçekleşen tüm oturumları kapsamadığı da unutulmamalıdır. Söz konusu rakamlar mutlak doğru olmasa da katılan temsilcilerin oturumlara katılma sayısı açısından bir fikir verebilecek niteliktedir.

19 Şimşir, **age.**, s.402,462,483.

20 Şimşir, **age.**, s.483.

21 Şimşir, **age.**, s.118.

22 Şimşir, **age.**, s.391.

23 Şimşir, **age.**, s.483.

çok gizli bilgiye sahip olarak Yunanların lehine faaliyette bulunabileceğini öne sürdü.[24]

Bu arada Cavit, Hüseyin Cahit ve Hamit Beylerin faaliyetlerinde de duyulan rahatsızlık zaman zaman dile getirildi. Bu kişilerin Fransızların lehine olan tutumları rahatsızlık yarattı. Borçların sermaye üzerinden değil, faizler dâhil kabul edilmesi ciddi eleştirilere yol açtı.[25]

Lozan Konferansı'na Türk Heyeti penceresinden bakıldığında, Heyetin Müttefik Devletlerin temsilcileriyle mücadele ettiği, Ankara'daki muhalif İkinci Grubun eleştirilerine maruz kaldığı, sorumlu olduğu hükûmet le zaman zaman anlaşmazlık yaşadığı, kendi içinde de tam bir mutabakat içinde çalışmadığı söylenebilir. Sayılan bu ilişikler yumağının Türk heyetinin elini zayıflattığı ve dikkatini dağıttığı da bir gerçekti.

Sonuç

Mustafa Kemal Paşa'nın onayı ile Rauf Bey ve İsmet Paşa'nın tespitleri sonucunda oluşan Türk heyeti, rastgele bir seçimle kurulmamıştı. Sadece Ankara'dan değil, aynı zamanda İstanbul'dan da bürokrat dâhil edildi heyete. Ama İstanbul'dan gelenlerin Ankara zihniyetinde olmasına dikkat edildi. Uzmanlıklar ve hassasiyetler kadar uyumlu çalışılacak kişilerden bir heyet oluşturulmak istenmişti. Ama Lozan zaman zaman heyet üyeleri arasında sorunların çıktığı da bir gerçekti. Bazı müşavirler hiçbir oturuma katılmadığı gibi beklenen katkıyı yapamadılar. Bununla birlikte Lozan Konferansı, Türk heyetinde yer alan bazı isimlerin kişisel kariyerleri üzerinde olumlu etki yaptı. Heyet üyelerinin tümünün Lozan öncesi ve sonrası yıllardaki durumlarına bakıldığında ise iki cumhurbaşkanı, üç başbakan, 12 bakanın çıktığını görüyoruz. Ayrıca başta dışişleri olmak üzere, bürokraside de önemli yerlere gelen heyet üyeleri oldu. Ayrıca Lozan'a katılan müşavirler Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'yi dışarıda temsil eden diplomatlar oldular. Çoğu büyükelçi olarak görev aldı.

24 Şimşir, **age.**, s.489.

25 Rıza Nur, **age.**, s.1121.

KAYNAKÇA

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, II. Cilt, 9. Baskı, İstanbul 1969.

Bilsel, Cemil, **Lozan**, II. Cilt, İstanbul, 1933.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, I. Cilt, İstanbul 1957.

İnönü, İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul 1943.

Nur, Dr. Rıza, **Hayat ve Hatıratım**, III. Cilt, İstanbul 1968.

Şimşir, Bilal, **Lozan Telgrafları**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt: 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 24.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, VI. Kısım, IV. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara 1969.

I. OTURUM

TÜRK TARİH KURUMU KONFERANS SALONU

17 TEMMUZ 2023

ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE DİPLOMASİ ARAŞTIRMALARI IŞIĞINDA LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA TÜRK DELEGASYONUNUN UYGULADIĞI DİPLOMASİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

ALİ ENGİN OBA*

ÖZET

Amaç: Uluslararası İlişkiler disiplininin bir alt alanı olan Diplomasi Araştırmaları uzun zaman ihmal edilmiştir. 1996 yılında Uluslararası Araştırmalar Derneği'nin Diplomasi Araştırmaları Bölümünü oluşturmasıyla bu alan Uluslararası İlişkiler disiplinin araştırma konularına eklenmiştir. Gerçekten 2000 yıllarından itibaren, Diplomasi Araştırmaları, diplomasi ve diplomat ile ilgilenmeye başlamıştır. Böylelikle Diplomasi Araştırmaları, Uluslararası İlişkiler disiplininde ele alınan yeni bir konu olmuştur.

Lozan Konferansı ile ilgili olarak Türk üniversitelerinde gerçekleştirilen tezlere dair yaptığım bir araştırmada, bu konunun Diplomasi Araştırmaları çerçevesinde ele alınmadığını tespit ettim. Bu nedenle bu çalışmam, Lozan'daki heyetimizin Diplomasi Araştırmaları çerçevesinde uyguladığı diplomasinin tahlilini içermektedir. Böylelikle Lozan'daki Türk delegasyonunun değerlendirilmesine bir katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Diplomasi, müzakere, temsil ve iletişim ile ilgilidir. Bazı yazarlara göre diplomasinin asıl ilgi alanı müzakeredir. Ayrıca, diplomasinin etkinliği için bazı kıstaslar öngörülmüştür. Bunlar, ele alınan konuların tarihi alt planlarını iyi bilmek, gerçekçi olmak, millî bağımsızlığı her zaman ön planda tutmak, caydırıcı olmak ve bir yabancı dile hâkim olmak şeklindedir. Bu hususların Lozan'da uygulanan Türk diplomasisi açısından da ele alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Lozan Konferansı'nın ilk bölümü için Baş Delege sıfatıyla İsmet Paşa'yı ve Delege olarak ise Dr. Rıza Nur ile

* Büyükelçi (E) Prof. Dr., Çağ Üniversitesi

Hasan Saka'yı seçmiştir. Konferansın ikinci bölümünde de Delegeler aynı kalmıştır. Heyetimize bunlara ilaveten 21 Müşavir, 2 Basın Müşaviri, 1 Genel Sekreter, 1 Mütercim ve 8 Kâtip eşlik etmiştir.

Konferans sırasında heyetimiz, Baş Delege'nin rehberliğinde dayanışma içerisinde çalışmış ve sorun yaşanmaksızın bir an önce istediğimiz barışın gerçekleştirilmesi amacıyla çaba harcamıştır.

Yöntem: Konferans'taki Türk heyetinin icraatının ortaya konması için Konferans'a katılmış ülke temsilcilerinin anıları, yapılmış araştırmalar, İsmet Paşa'nın diplomat kimliğini değerlendiren çalışmalar ve Fransız, İngiliz Lozan Konferansı ile ilgili diplomatik belgeler incelenecektir.

Bu çalışmada, Seha Meray'ın Lozan Zabıtları ve Belgeleri ile ilgili çalışması, Bilal Şimşir'in iki ciltlik Lozan Telgrafları göz önünde tutulacaktır. Ayrıca, Konferans'a katılan gazetecilerden Ali Naci Karacan'ın heyetimiz ile ilgili görüşleri ele alınacaktır.

Bulgular: Lozan Barış Konferansı'na katılan Türk heyeti, Diplomasi Araştırmaları ışığında çok taraflı diplomasi ve konferans diplomasisi örneğini meydana getirmişlerdir. Kendilerine sunulan 14 maddelik talimata bağlı kalarak ve Ankara'nın ilave talimatlarını yerine getirerek, barışın bir an önce elde edilmesi ve millî ve modern Türk Devleti'nin uluslararası camia tarafından tanınması için çaba göstermişler ve bunda başarılı olmuşlardır.

Atatürk, Türk heyetinin Lozan'da karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmesi için gerekli talimatları vermiştir.

Konferansta Türk heyeti gerçekçi bir yaklaşımla, caydırıcı ve millî çıkarları korumak ve bağımsız bir Türk devletinin ortaya çıkması için çaba göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur, Hasan Saka, Türk Delegasyonu, Lord Curzon, Diplomasi Araştırmaları, Lozan Barış Konferansı, Çok Taraflı Diplomasi, Konferans Diplomasisi, Müzakere, Gerçekçilik, Caydırıcılık, Millî Çıkar

THE EVALUATION OF THE DIPLOMACY PERFORMED BY THE TURKISH DELEGATION DURING THE LAUSANNE PEACE CONFERENCE IN THE LIGHT OF INTERNATIONAL RELATIONS AND DIPLOMACY STUDIES

ABSTRACT

Aim: A sub-field of the International Relations Diplomacy Studies have been neglected for a long time. After the decision of the International Studies Association in 1996 to add Diplomacy and Diplomacy Studies in the field of International Relations, diplomacy and diplomat have become a subject of this field starting from 2000. By this way, Diplomacy Studies have started to be a new field of research in International Relations.

The research that I made in order to see the theses produced in Turkish universities on the topic of the Lausanne Conference, I remarked that this Conference has not been evaluated from the perspective of the International Relations and Diplomacy Studies. Therefore, this study aims at analysing the diplomacy performed by the Turkish Delegation in Lausanne from Diplomatic Studies. By this way, to make a contribution to the assessment of Turkish Delegation in Lausanne.

Diplomacy is related to negotiation, representation and communication. For some writers, the real interest of diplomacy is negotiation. There are also some criteria with regard to the efficiency of diplomacy. These are the followings: to know the historical background of every problems in discussion, to be realist, to keep the national independence in the forefront, to promote dissuasion and to master at least a foreign language. These criteria should also be evaluated with regard to Turkish diplomacy in Lausanne.

Turkish Grand National Assembly Government has selected as the Head of Turkish Delegation İsmet Pasha and as delegates Dr. Rıza Nur and Hasan Saka for the first and second phases of the Conference. In addition to this, 21 Counsellors, 2 Press Counsellors, 1 Secretary General, 1 Translator and 8 Clerks have accompanied this Delegation.

During the conference, Turkish delegation under the guidance of the First Delegate has worked on the basis of mutual interest without having any problems. The members of the Delegation have tried to build the demanded peace as soon as possible.

Method: In order to put forward the performance of the Turkish Delegation, a research will be made in taking into consideration memoirs of the Delegates participated in this Conference. Other researches made in this field will be evaluated as well. Other works on the diplomat identity of İsmet Pasha and the diplomatic documents of France and Great Britain on Lausanne Conference will be analyzed.

Furthermore, the book of Seha Meray on the Minutes of Lausanne Peace Conference and the Lausanne Telegrams I and II of Bilal Şimşir will be taken into consideration. The book of Ali Naci Karacan, the journalist who followed the Conference in Lausanne will be appraised.

Findings: The Turkish Delegation who take part in the Lausanne Peace Conference has constituted an example of multilateral as well as conference diplomacies in the light of Diplomatic Studies. This Delegation in taking into consideration the instruction of 14 points which was given to them before their departure to Lausanne and the other instructions that they received from Ankara. They tried to realize the peace as soon as possible and the recognition of the national and modern Turkish state by the international community. Atatürk has given the necessary instructions to Turkish Delegation in order to resolve the problems during this Conference. During this Conference, the Turkish Delegation has worked to create an independent Turkish State by adopting a realist attitude, the dissuasion, the protection of national interests of Türkiye. They were successful during this Conference which was under the influence of British Delegate Lord Curzon.

Keywords: Atatürk, İsmet Pasha, Dr. Rıza Nur, Hasan Saka, Lord Curzon, Turkish Delegation, Diplomatic Studies, Lausanne Peace Conference, Multilateral Diplomacy, Conference Diplomacy, Negotiations, Realism, Dissuasion, National Interest

Giriş

Lozan Barış Konferansı veya resmî adıyla Yakın Doğu Sorunları üzerine Lozan Konferansı, 20 Şubat 1922-4 Şubat 1923, 23 Nisan 1923-24 Temmuz 1923 tarihleri arasında cereyan etmiş ve iki bölümden oluşarak beş buçuk ay sürmüştür.

Görüşmeler sonunda imzalanan Lozan Antlaşması ile modern Türkiye kurulmuş, bugünkü hudutlarımızın esası belirlenmiştir.

Bu şekilde, İsmet Paşa'nın 23 Ağustos 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yaptığı konuşmada belirttiği üzere, mütecanis ve yeknesak bir yurt kurulmuştur. Böylelikle bu yurt, dışa karşı olumsuz koşullardan ve iç imtiyazlardan kurtularak, savunma hakkına sahip, kaynakları bol ve özgür olan bir vatandır. Bu vatanın adının Türkiye olduğunu bildirmiştir.[1]

Lozan Konferansı ayrıca, Avrupa'nın ileri gelen ülkelerinin Türklerle hesaplaşmalarının son görüntüsünü de meydana getirmektedir. Gerçekten, başta İngiltere, Fransa ve İtalya olmak üzere, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri, bu Konferansta Osmanlı Devleti ile son hesaplaşmalarını gerçekleştirmek istemişlerdir. İstiklal Mücadelemiz ve Savaşımızın sonuçlarını göz önüne almak istememişlerdir.

Lozan Antlaşması'nın, Türkiye tarihi açısından önemli bir diğer anlamı da bulunmaktadır. Gerçekten, Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar geçici ve mevzii yardımlaşmalar hariç tutulursa, Türkiye ile Avrupa birbirlerine karşı iki güç halindedirler. Avrupalılar, Türkleri bir işgalci olarak görmüşlerdir. Türkler de özellikle Osmanlı Devleti gerileme dönemine girince, Avrupa'yı Osmanlı Devleti'ni yok ederek mirasını paylaşmak için sabırsızlanan bir topluluk olarak değerlendirmişlerdir.[2]

Batılı ülkeler, Türklerin uygar bir ulus olduğuna inanmıyorlardı, millî ve bağımsız bir Türk devletinin kurulmasını engellemeye çalışıyorlardı. Bu ülkelerin, Anadolu'nun içlerine Yunan ordusunu yollamalarının esas amacı buydu.[3] Bu

---

1 Sâlâhi Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.191-192.

2 Hasan Esat Işık, 2 Temmuz 1990 tarihli Milliyet Gazetesi, s.9, "Işık'ın 12 Mayıs 1987 tarihinde Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e gönderdiği Mektup".

3 Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri** İçinde **Atatürk ve Atatürkçülük**, Kronik Yayınları, İstanbul 2023, s.70.

haksızlığa karşı koyan Atatürk, söylevlerinde "Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuş olan halk medenidir, tarihte medenidir, gerçekte medenidir" sözleriyle bu yanlışlığı düzeltmeye çalışmıştır.[4]

Lozan Antlaşması'yla, Türkiye ile Avrupa, birbirlerinin karşısına dikilmek durumuna son vermek istemişlerdir.[5] Böylelikle, Lozan Antlaşması'nın asıl önemi Türklerle Avrupa arasında kalıcı bir barışın sağlanmasını, "Şark Meselesi"nin sona erdirilmesini hedeflemesinden kaynaklanmaktadır.

Diğer taraftan, Lozan Konferansı ve sonunda elde edilen Antlaşma, dünyanın en kuvvetli uluslarına karşı koyan ve isteklerini elde etmek isteyen bir ulusun ölüm-kalım savaşının son merhalesini teşkil etmiştir.[6]

Bu antlaşmayla Türkiye, bağımsız ve egemen bir devlet olarak uluslararası camiada ortaya çıkmıştır.

İngiliz diplomatik belgelerine göre, böyle bir başarının elde edilmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın önderliği ve İsmet Paşa'nın uyguladığı ağırbaşlı ve sabırlı bir diplomasi ile Türk ulusunun fedakârlığının büyük payı vardır.[7]

Gerçekten, Lozan bir diplomasi mücadelesi örneğidir.[8] Bu başarılı diplomasi, Türk ulusunun 15 yıl süren savaş dönemine son vererek barışın gerçekleşmesini sağlamıştır.

Lozan Antlaşması ayrıca, "üç kıtaya yayılmış, toprağı, denizi, malı, mülkü, kapitülasyonu, bütün takıntılarıyla Osmanlı Devleti'nin defterini kapatmıştır".[9] Böylelikle, Anadolu'da kurulan Millî Türk Devleti'nin doğuş süreci Lozan Antlaşması'yla tamamlanmıştır.[10]

Bu suretle, ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti sağlam millî esaslara dayanarak, siyasi anlaşmazlıkların dışında kalmayı başararak Yakın Doğu'nun en istikrarlı ülkesi haline gelmiştir.[11]

---

4 **age.**, s.71.

5 **age.**

6 Sonyel, **age.**

7 **age.**

8 Ali Engin Oba, **Bir Diplomasi Mücadelesi Örneği, Lozan Oyunu**, Sarkaç Yayınları, Ankara 2013.

9 Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I, 1922-1923**, TTK yayınları, Ankara 1990, s.IX.

10 **age.**

11 G.B. Duroselle, **L'Histoire Diplomatique de 1919** à **nos jours**, Dalloz, Paris 1962, s.35.

Lozan Barış Konferansı'nın Diplomasi Araştırmalarına Göre Değerlendirilmesi

Diplomasi, devletler arasındaki ve devletler ile diğer aktörler arasındaki ilişkilerin yönetimi olarak tanımlanabilir. Genellikle, ikili ve çok taraflı olarak değerlendirilen diplomasinin esas uğraşısı, görüşmeler yoluyla sorunların çözümünü sağlamaya çalışmaktır. Bu suretle, barışın gerçekleşmesine yardımcı olmaktır.[12] Müzakerenin yanında, diplomasinin diğer ilkeleri, iletişim ve temsildir.

Dış politika, devletlerin ve uluslararası toplumun diğer aktörlerinin uluslararası alanda gerçekleştirmek istedikleri amaçların bütünüdür. Diplomasi ise, bu amaçların diplomatlar ve diğer aktörler ile görüşme, arabuluculuk ve diğer diplomatik araçlarla gerçekleşmesidir. Diplomasiden başka, iktisadi ve askerî araçlar da dış politika amaçları için başvurulan diğer unsurlardır.

Bugün, uluslararası alanda güç, yumuşak ve sert güç olarak ikiye ayrılmaktadır. Yumuşak güç, hedef olarak alınan kitlenin kendi görüşlerimize kazandırmak için kullanılan bir araçtır. Bu amaçla, kamu diplomasisi de uygulanır. Kamu diplomasisinde amaç, hedef kitlenin aklını ve kalbini kazanmaktır.

Yumuşak güç ayrıca, ortak askerî manevralar, askerî eğitim alanında talebe değiş tokuşu, insani yardım ve felakete uğramış ülkeler ve bölgelere bu felaketin izlerini ortadan kaldırmak için yardımcı olmayı da içerir.[13]

Etkin bir diplomasi için yedi esas öngörülmüştür. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz. Ele alınan konuların tarihi altyapılarını iyi bilmek; gerçekçi ve caydırıcı olmak; millî bağımsızlığı her zaman ön planda tutmak; iç ve dış politikayı birbirinden ayırmak; müzakerelerde uzun bir zaman sağlamaya çalışmak; çok taraflı diplomasiyi kuvvetlendirmek.

Diplomasiyi diplomat yürütür. İyi bir diplomat, dürüst, gerçekçi, konuları iyi takip edebilen, analiz yeteneğine sahip olan, olayların tarihi geçmişini bilen ve ülkenin millî çıkarlarını her zaman göz önünde bulundurandır.[14]

Millî Mücadele döneminde TBMM Hükûmeti diplomasiyi en iyi şekilde uygulamayı başarmıştır. İstiklal Savaşı'nda, karşımızda yer alan düşman ülkelerle

---

12 Erdem Denk-Haldun Yürümez (Editörler), "Dönüşen Uluslararası Sistemde Devletlerin Dünyası", **Bildiri Özetleri**, 15-16 Ekim 2018, Ankara 2018, s.309.

13 Patrick Bratton, "Overview of Diplomatic Landscape", **The Journal of International Relations, Peace Studies and Development**, Vol. 1, 2015, s.1.

14 Wiliam Macomber, **The Angels' Game, A Handbook of Modern Diplomacy**, New York 1975.

yaptığımız antlaşmalar aracılığıyla düşmanımızı Yunanistan'a indirgeyerek tek cepheli savaşla bu düşmanı büyük bir bozguna uğratmamız mümkün olmuştur. Böylelikle, Millî Mücadele'de diplomasinin başarıyla kullanılması, askerî zaferimizin gerçekleşmesine de katkıda bulunmuştur.[15] Lozan Konferansı, çok taraflı diplomasinin Konferans diplomasisi örneğidir. Johan Kaufmann'a göre, çok taraflı diplomasi parlamenter ve Konferans diplomasisi olarak ikiye ayrılmaktadır.[16]

1815 Viyana Kongresi, Napolyon'un dağıttığı Avrupa'ya bir düzen getirmiştir. Lozan Konferansı, Birinci Dünya Savaşı sonrası dikte ettirmek suretiyle yapılan antlaşmaların ortaya çıkardığı karışıklıklar karşısında görüşmeler suretiyle gerçekleştirilen antlaşma niteliğini taşıyarak, özel bir öneme sahiptir. Böylelikle, Lozan Konferansı, Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ortaya çıkardığı sorunların meydana getirdiği karışıklığa son vererek, Yakın Doğu'ya barış getirmiştir. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan son antlaşma olarak dünyaya barışın sağlanmasını da gerçekleştirmiştir. Böylelikle, Lozan Konferansı, Viyana Kongresi gibi bir büyük savaşın sonlanması ve Yakın Doğu'ya barış ve düzen getirmesi bakımlarından bu büyük konferansla mukayese edilebileceğini düşünüyorum.

Lozan Konferansı ayrıca, Cenevre'de yeni kurulan Milletler Cemiyeti ile de ilişki içinde olmuştur. Nitekim Milletler Cemiyeti, Lozan Konferansı çerçevesinde, nüfus mübadelesi, sınırlar, azınlıklar, boğazlar ve Osmanlı borçları ile ilgilenmiştir. İngiltere, Milletler Cemiyetinin Barış Konferansı'na "alternatif bir müzakere" platformu olmasını sağlamıştır.[17] Milletler Cemiyeti, Lozan Konferansı'na katılan ülkelerin "diplomasi zeminine bağlı kalmalarına ve barış görüşmelerini sürdürmelerini gerçekleştirmiştir".[18] Bu çerçevede, toplantıya katılan ülkelerin anlaşamadıkları konular Milletler Cemiyetinde kurulan komisyonlara ve Milletlerarası Daimî Adalet Divanı'na sevk edilmişlerdir. Bu şekilde, barış görüşmelerinde ilerleme gerçekleştirilmiştir.[19] Böylelikle, Milletler

15 Ali Engin Oba, "Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükûmeti'nin Uyguladığı Diplomasinin Değerlendirilmesi", **Diplomasi ve Tarih, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Diplomasisi Tarihi Araştırmaları**, Kitabevi, İstanbul, 2021, s.304.

16 Andrew F. Cooper, Jorge Heine, Ramesh Thakur, **The Oxford Handbook of Modern Diplomacy**, Oxford, 2013, s.266.

17 E. Tutku Vardağlı, "Milletler Cemiyeti'nin Lozan Barış Konferansı'ndaki Rolü", Hazırlayan Eminalp Malkoç, **Yüzyılında Lozan Barış Antlaşması**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2023, s.1062.

18 **age.**

19 **age.**

Cemiyeti çok taraflı diplomasi aracı olarak, kuruluşundan hemen sonra Lozan Konferansı'yla ilgili olarak, çok taraflı diplomasisinin bir örneğini oluşturmuştur.

Lozan'daki Türk heyetinin Milletler Cemiyetine ihtiyatlı bir şekilde yaklaştığını söyleyebiliriz. Nitekim heyetimiz, Milletler Cemiyetinin Şartı'nın Lozan Antlaşması'na eklenmesini kabul etmemiştir. Konferans sırasında yapılan üyelik teklifi de reddedilmiştir. Böylelikle, heyetimiz Milletler Cemiyetiyle ilişkilerinde Konferans sırasındaki bağımsızlığını gölgelememiştir.[20]

Diplomasi geleneksel olarak görüşmeler ve arabuluculuk ile etkin bir araç olarak karşımıza çıkar. Görüşmeler, diğer ülkeler ve uluslararası aktörler ile anlaşmaya varmak için devamlı diyalog halinde bulunmayı gerektirir.

Arabuluculuk, iki taraf ile görüşme anlamını taşır. Tarafların kabul edilebilecek bir anlaşmaya varamamaları halinde, arabuluculuk anlaşmaya varmayı kolaylaştırmak için ortaya çıkar.[21]

Konferans diplomasisinin en önemli konusu müzakeredir. Görüşmelerin teknik boyutu bulunmaktadır. İyi bir müzakereci görüşme tekniklerini de bilen bir diplomattır. Nitekim iyi bir müzakereci akıllı, zeki ve iletişimde bulunan konuşkan bir niteliğe sahip olmalıdır. Ayrıca, görüşmelerde başarı için insan mizacı hakkında bilgi sahibi de olunmalıdır. Diplomasi tekniklerinin uygulanmasının da bilinmesi gerekir.[22]

Her müzakerenin bir amacı bulunmaktadır. Bir görüşmenin amacı, görüşmecilerin farklı durumlarını ahenkleştirmektir. Taraflardan biri, uzlaşma niyetini taşımıyorsa, görüşmeler başarılı olamaz. Ayrıca görüşmecinin, müzakerelerde kullanılan dile hâkim olması gerekir. Görüşmecinin ele alınan konuyu iyi bilmesi, bu konudaki dosyaları iyi tetkik etmesi ve gerekli bilgiyle masaya oturması icap eder. Bu bilgiler yeterli olmayıp, daha önce belirtildiği üzere, konunun tarihi altyapısının da iyi bilinmesi gerekir. İyi bir müzakereci, kendi konularını iyi bilmesi yanında, karşı tarafın da durumunu anlamaya çalışması gerekir. Karşı tarafın zayıf ve kuvvetli yönlerini bilmeye de gayret etmesi beklenir.

Görüşmecinin başarılı olması için karşı tarafın görüşünü kendi tarafına çekmeye gayret etmesi önemlidir. Bu nedenle müzakerecinin, ikna kabiliyetine sahip olması gerekir.

---

20 **age.**, s.1063.

21 Bratton, **age.**, s.3.

22 Tahir Şentürk, "Mustafa Akşin, Techniques of Negotiation", **Courses on Diplomatic Correspondence**, Dışişleri Eğitim Merkezi Yayınları, No: 66, Ankara 1995, s.104.

Görüşmeler sırasında, nezaketten vazgeçilmemelidir. Karşı tarafa saldırı söz konusu olmamalıdır. Bir tarafı küçük görmek, müzakere ahlakına aykırıdır. Böylelikle, bir tarafın müzakerecisine karşı saygı göstermek ve karşı taraftan da saygı beklemek gerekir. İyi bir müzakereci sakin olmalıdır, tahriklere rağmen, sakinliğini bozmamalıdır ve dürüst ve sabırlı olmalıdır.

Görüşmeler, Lozan'da olduğu gibi heyetler aracılığıyla yürütülür. Heyetlerin uyum ve disiplin içinde olmaları gerekir. Heyet başkanının olurunu almadan, görüşmelere karışmak doğru olmaz.

Görüşmelerde verilecek tavizlerin bir sınırı olmalıdır. Karşı tarafın, bu sınırı bilmesi ve daha fazla taviz istemenin Konferansın kesintiye uğramasına yol açmasına sebebiyet vereceğini öngörmesi gerekir. Görüşmelerde bazen kilitlenme meydan gelebilir. Taraflardan birinin, bunu kullanarak karşı taraftan daha fazla taviz elde etmek için bu yola başvurması mümkündür. Bu riskli durum, görüşmelerin kesilmesine yol açabilir.

Görüşmelerde, görüşmecilerin elini kuvvetlendiren husus, ülkelerin iktisadi ve askerî gücü ile siyasi istikrarıdır. Bu durum, karşı taraftan taviz koparılmasını kolaylaştırır. Görüşmelerin, uzamaması amacıyla karmaşık konuların alt gruplara veya komitelere verilmesi gerekebilir. Başarılı görüşmeler, bir sonuç belgesiyle biterler. Bu belgenin iyi hazırlanması ve varılan antlaşmaları zikretmesi önemlidir.[23]

Yukarıda belirtilen hususlar Konferans diplomasisinin başarılı veya başarısız olması bakımından önem taşımaktadır.

Lozan Barış Konferansı'na Diplomat ve Tarihçi Büyükelçi Kâmuran Gürün'ün Bakışı

Türk Tarih Kurumunun 1983-1995 tarihleri arasında asil üyeliğini de yapmış bulunan Kâmuran Gürün'ün Türk siyasal tarihine yaptığı katkılar önemlidir.[24] Kâmuran Gürün, "Savaşan Dünya ve Türkiye" başlıklı kitabında, '1919-1925' başlıklı altıncı kısımda Lozan Antlaşması'nı bir diplomat olarak değerlendirmeye çalışmıştır.[25] Bir diplomat olarak, Lozan Konferansı'yla ilgili değerlendirmesini özetlemeye çalışacağım. Diğer taraftan bu değerlendirme, Türk Dışişleri

23 **age.**, s.105-107.

24 Ali Engin Oba, "Türk Siyasi Tarih Yazımına Katkı Yapan Bir Diplomat: Büyükelçi Kâmuran Gürün", **Diplomasi ve Tarih, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Diplomasisi Tarihi Araştırmaları**, Kitabevi, İstanbul 2021, s.93-107.

25 Kâmuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.306-315.

Bakanlığında Müsteşarlık görevini de üstlenmiş bir diplomat olarak, diplomasi araştırmaları açısından önem taşımaktadır.

Gürün, Lozan'a giden heyetimize verilen 14 maddelik talimat ışığında bu değerlendirmeyi yapmaya çalışmaktadır. Nitekim Lozan Antlaşması'yla kapitülasyonlar tamamen kaldırılmıştır. Boğazlar konusunda yabancı devletlere hiçbir kontrol hakkı vermeyen özel bir rejim kurulmuştur. Düyun-u Umumiye, tatminkâr bir çözüme kavuşmuştur. Yunanistan'dan savaş tazminatı alınamamış, ancak buna karşılık Karaağaç bize verilmiştir. Musul meselesinin çözümü ertelenmiştir.

Gürün'ün değerlendirmesine göre, talimat ışığında çözülmeyen konu Yunan tazminatıdır. Musul sorununun, ileriye ertelenmesini Konferansın kesilmesinden sonra, TBMM tarafından kararlaştırıldığı bilinmektedir. Bu durumda, Gürün Lozan'ı müzakere eden heyetin yegâne başarısızlığının harp tazminatının alınmaması olduğunu bildirmektedir.

Gürün'e göre, Lozan Antlaşması'nın çok daha iyi bir şekilde yapılabilmesi imkânı varken, heyetimizin tecrübesizliği yüzünden bunların elde edilememiş olması yönündeki görüşler tutarlı değildir. Ona göre, bir antlaşma bir uzlaşmadır ve karşılıklı fedakârlıklar sonucunda ortaya çıkar. Lozan, Sevr gibi dikte ettirilmiş bir antlaşma değildir. Müzakere masasına oturan devletlerin, Yunanistan hariç yenilmiş ülkeler olmadıkları da hatırda tutulmalıdır. Tek bir konu hariç, verilen talimat ışığında elde edilen sonuç başarısızlıkla tanımlanamaz.

Gürün, Lozan görüşmelerine katılan heyetimizi değerlendirmektedir.

Ayrıca, heyetimizin Ankara ile ilişkisinin Bükreş üzerinden olduğunu ve Türk şifrelerinin İngilizlerce çözüldüğünü, böylelikle heyetimizin pazarlık gücünün azaldığını ve görüşmelerde olumsuz bir sonuç yarattığını bildirmektedir.

Gürün, objektif olarak bakıldığında, Lozan Antlaşması'nın Musul sorunu hariç, Misak-ı Millî'ye aykırı ve Türkiye bakımından zararlı bir noktası olmadığını da ifade etmektedir.[26]

Ona göre, Yunanistan'dan tazminat alınamamasının üzerinde çok durulmaması gerekir. Zira İtilaf Devletleri Almanya'dan istedikleri tazminatı kabul ettirmelerine rağmen alamamışlardır. Yunanlılar tazminat kabul etselerdi, acaba iktisadi zorluklar nedeniyle ödeme imkânları olabilecek miydi?[27]

---

26 **age.**, s.313.

27 **age.**

Gürün, Lozan'da aksayan konunun Musul olduğunu tekrarlamakta, bu sorunun yeni bir savaşa yol açma ihtimalinin bulunduğunu, barış antlaşması imzalamadan yeni bir savaşa girmenin göze alınamadığını da kaydetmektedir.[28] Bu çerçevede Gürün, Mustafa Kemal Paşa'nın Yeni Türkiye'nin inşası için bir an evvel barış antlaşmasının sonuçlanmasını istediğini de vurgulamaktadır.[29]

Gürün, incelemesinde, Lozan Antlaşması'na dair yapılan eleştirilerin nedenini de sorgulamaktadır. Ona göre, bunun sebebi Rauf Orbay ile İsmet Paşa'nın antlaşma imzalanmadan hemen önce aralarında çıkan anlaşmazlıktır.[30] Nitekim Ankara, antlaşmanın imzalanmasını bir an önce beklemektedir. İsmet Paşa, Temmuz 1923'te antlaşmanın imzasına dair mevcut bazı sorunları çözmeye çalışmaktadır. Bu arada, İsmet Paşa Ankara'dan antlaşmanın imzalanmamasından kendisinin sorumlu olacağı yönünde telgraf almaktadır. İsmet Paşa'nın bu telgraflara verdiği cevap, Ankara Hükûmeti ile arasını açmıştır. Atatürk, konuya müdahale ederek sorunu çözmüştür.[31]

Rauf Orbay anılarında, İsmet Paşa ile arasındaki anlaşmazlığa değindikten sonra, Konferansta ülke adına yapılması gerekenin en iyisinin yapılabildiğini belirtmektedir.[32]

Konferans Diplomasisi çerçevesinde Türk, Fransız ve ABD Heyetlerine Verilen Talimatların İncelenmesi

Konferans diplomasisi, görüşmelerin yürütülmesinde heyetlere verilen talimatların yerine getirilmesi üzerinde önemle durur.

Toplantıya katılan Türk heyetine özlü ve kısa bir talimat verilmiştir. Türk heyeti bu talimatı göz önüne alarak, görüşmeleri yürütmüştür. Türk heyetine verilen talimat şudur:[33]

1. **Doğu Sınırı:** Ermeni yurdu söz konusu olamaz. Olursa görüşmeler kesilir.

2. **Irak Sınırı:** Süleymaniye-Kerkük ve Musul Livaları istenecek. Konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa hükûmetten talimat alınacak.

---

28 **age.**
29 **age.**
30 **age.**
31 **age.**, s.315.
32 Feridun Kandemir, **Rauf Orbay**, Sinan Matbaası, İstanbul 1965, s.105.
33 Şimşir, **age.**, s.XIV.

3. **Suriye Sınırı:** Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır: Re'si İbn Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye, Meskene, sonra Fırat yolu, Derizor, Çöl, nihayet Musul vilayeti güney sınırına ulaşacak.

4. **Adalar:** Duruma göre davranılacak. Kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak. Olmazsa Ankara'dan sorulacak.

5. **Trakya Sınır:** 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak.

6. **Batı Trakya:** Misak-ı Millî maddesine uyulacak (plebisit istenecek).

7. **Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası:** Yabancı bir askerî kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecek.

8. **Kapitülasyonlar:** Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılacak.

9. **Azınlıklar:** Esas mübadeledir.

10. **Osmanlı Borçları:** Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak, Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek, olmazsa yirmi yıl ertelenecek. Düyûn-u Umumiye İdaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa (Ankara'dan) sorulacak.

11. **Yabancı Kuruluşlar:** Yasalarımıza uyacaklar.

12. Ordu ve donanmaya sınırlama konması söz konusu olamaz.

13. Bizden ayrılan ülkeler için Misak-ı Millî'nin ilgili maddeleri geçerlidir.

14. İslâm cemaat ve vakıflarının hakları eski antlaşmalara göre sağlanacaktır.

Toplantıya katılan Fransız heyetine verilen talimat daha ayrıntılıdır ve bu talimat Fransız belgeleri ışığında aşağıda belirtilmektedir:[34]

– **Usul Meselesi:** Konferansın ilk toplantısında çalışmalarının düzeni ile ilgili bir gündem oluşturmalı ve bu izlenmelidir.

– **Toprak Meseleleri:** Türkiye'nin batı hudutları çerçevesinde, Doğu Trakya Türkiye'ye verilecektir. Edirne, Karaağaç, Kuleli, Burgaz, Demotika Demir yolu

34 Ministère des Affaires étrangères, **Documents Diplomatiques Français 1922 Tome II (1er Juillet- 31 Décembre)**, P.I.E Peter Lang, Bruxelles, 2008. Poincaré, Ministre des Affaires étrangères, à MM. Camille Barrère et Maurice Bonpard, Ambassadeurs de France, Plénipotentiaire de la République à la Conférence de Lausanne, Paris, 22 Novembre (Kasım) 1922, s.517-532. Ayrıca bk. Ali Engin Oba, "Fransa ve Lozan Barış Konferansı", Hazırlayan: Malkoç, **age.**, s.706-735.

hattı Türkiye'ye bırakılacak ve bu durum Müttefiklerin Türklere bir tavizi olarak belirtilecektir.

Türk delegeleri, Batı Trakya'nın da kendilerine verilmesi amacıyla bu bölgede plebisit uygulanmasını isteyeceklerdir. Türk isteklerinin Avrupa'da yeterli şekilde tatmin edildiği düşünülmektedir. Plebisit Avrupa'da başka yerlerde yapılmış ancak sorunlar yaratmıştır. Bu nedenle, Batı Trakya'da plebisit yapılmasının tatminkâr bir sonuç vermesi beklenmez. Ayrıca Yunanistan'ın buna razı olması da zordur.

– **Adalar Sorunu:** 1913'te Türkiye'nin verdiği adaların yeniden geri alınması söz konusu olamaz. Ancak Anadolu'ya yakın adalar, Londra Kararları ile Türkiye'ye iade edilmiştir. Bu adalar Gökçeada, Bozcaada ile Meis'tir. Meis'in halkının çoğunluğu Yunanlı olmasına rağmen coğrafi yakınlık sebebiyle Türkiye'den koparılamaz. Bu adaya özel bir rejim tanınabilir. Gökçeada ve Bozcaada'ya boğazlarla ilgili bir rejim uygulanmalıdır. Bu adaların Türkiye'ye mi yoksa Yunanistan'a mı bağlanacağı konusunda karar alınacaktır.

– **Güney Sınırı:** Manda rejimi altında olan Suriye, Mezopotamya ve Filistin'den –Türk Hükûmeti tarafından– vazgeçildiğinin kabul edilmesi gerekir. Türkiye, güney sınırlarının ötesinde kalan topraklardan vazgeçtiğini bildirmelidir.

– **Kapitülasyonlar:** Türklerin kapitülasyonları kabul etmeleri beklenmemelidir. Ancak yabancılar için özel garantiler elde edilmelidir. Avrupa medeniyeti ile Müslüman medeniyeti arasındaki farklılık böyle bir talebi doğrulamaya yetecektir. Yargılama konusunda, Mısır'daki gibi karma mahkemelerin kurulması araştırılmalıdır. Yabancıları keyfilikten korumak için bir antlaşma yapılmalıdır. Ayrıca mali konularda Fransız vatandaşlarını aşırı vergilendirmeden korumak gerekir. Antlaşma'ya konsoloslukların ve konsolosluk rejimlerinin kurulmasına dair özel koşullar da konulmalıdır.

– **Okullar Sorunu:** Kapitülasyonlar rejiminde yabancılar, Türkiye'de okul, yardım kurumları ve hastane kurmalarına dair her türlü imkâna sahipti. Kapitülasyonların kaldırılması bu imkânları da ortadan kaldırabilecektir. Bu kurumları muhafaza şansımız var mı? Ankara Hükûmeti, Ankara Antlaşması ile Fransız okullarına, hastanelerine, yardım kurumlarına propaganda yapmamaları ve Türk çıkarları ile kanunlarına uymaları şartıyla saygı göstermeyi taahhüt etmiştir.

– **Azınlıkların Korunması:** Büyük devletler, ırk, dil ve din temelinde azınlıkların korunmasını ihmal etmemelidirler. Bu amaçla, Mart 1922'de Paris'te

Fransa, İngiltere ve İtalya Dışişleri Bakanlarının yaptıkları toplantıda, azınlıklar konusunda Türkiye ve Yunanistan'da simetrik bir uygulama öngörülmüştür. Bu hususta, Milletler Cemiyetinden bir komiserin tayin edilerek Türkiye ve Yunanistan'da durumu incelemesi istenebilir. Bu çerçevede, Türkiye'nin Hristiyan azınlıklara yönelik düzenlemeleri bu azınlıkları korumayı öngörmelidir.

– **Manda Rejimi Altındaki Ülkeler:** Lozan'da Türkiye'nin Suriye sınırı konusunu açması veya bu ülkenin tabi olduğu manda rejimini ele alması hâlinde, İngiltere ile tam bir ortak çıkar durumu söz konusu olacaktır. Türklerin Musul'un iadesini talep etmesi durumunda Fransa Delegasyonu İngiltere Delegasyonunu destekleyecektir.

– **Sağlık Sorunları:** Türkiye sağlık için önemli bir merkezdir. Türkiye'de uluslararası sağlık sözleşmelerinin uygulanmasını sağlamak amacıyla bir örgüt kurulmalıdır.

– **Mali Konular:** Fransa sermayesinin Türkiye'deki yatırımları önemlidir. Osmanlı Devleti döneminde alınan borçlar ve mevzubahis borçların ödenmesi için üzerinde anlaşılan para cinsi aynı kalmalı ve nihayetinde de tüm borçlar ödenmelidir. Türk Hükûmeti, antlaşma dışında borçların değiştirilmeyeceği yönünde açıklama yapmalıdır. Borçlarda herhangi bir değişiklik yapılmamalıdır. Osmanlı Devleti'nden ayrılan topraklarda kurulan devlet arasında bu borçlar paylaştırılmalıdır ve her devlete düşen pay Borçlar İdaresi ile Osmanlı Maliye Bakanlığı tarafından açıklanmalıdır. Bu paylaşımda, 1 Mart 1920 tarihi başlangıç olarak alınmalıdır. Osmanlı Devleti'nin Mütareke'den sonra devlet yönetimi amacıyla almış olduğu borçları, Ankara Hükûmeti tanımayacağını bildirmiştir. Bu borçlar da göz önüne alınmalıdır. Müttefik işgal kuvvetlerinin harcamalarının Türkiye tarafından ödenmesi gerekir. Bu husus, dört yıldan beri imzalanan antlaşmalarda yer almaktadır. Ancak, İngiltere'nin Mezopotamya'daki işgal masraflarının ödenmesi Türkiye'nin tüm kaynaklarını silip süpürdüğünden, ödemenin kalan Türk topraklarında işgal kuvvetleri için yapılmalıdır. Türkiye, Müttefik vatandaşlarının savaş sırasında ve antlaşmanın yürürlüğe girmesine kadarki sürede uğradığı zararları da ödemelidir. Yıllık ödemeler öngörülebilir. Yunan ordusunun Anadolu'da meydana getirdiği zararın ödenmesi, özel ve önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu ödeme, Yunanistan tarafından üstlenilmelidir.

– **Ekonomik Konular:** Antlaşma'ya ekonomiyle ilgili maddelerin konulması önemlidir. Zira Fransa, Osmanlı Devleti ile ticarette ön planda yer almıştır ve önemli sayıda Fransız şirketi bu ülkede bulunmaktadır. Yeni Türk rejiminin gümrük duvarlarını yükselterek iç üretime önem vermesi durumu karşısında, 1914'teki

mevcut rejim yeni duruma intibak için bir süre daha yürürlükte kalmalıdır. Şarap ve likör ithalatına karşı önleyici tedbir alınmamalıdır. Uluslararası şirketler Türkiye'de faaliyetlerini sürdürebilmelidirler. Türkiye'ye yerleşmiş tüccarlara vergi arttırıcı gibi ayrımcılıklar gösterilmemelidir. Fransızların elde ettikleri tavizler korunmalıdır.

– **Demiryolları:** Almanlar tarafından inşa edilmiş Haydarpaşa, Mersin, Hatay ve Bağdat Demiryollarının önemi nedeniyle, Türk Hükûmetince millîleştirilmesi söz konusu olabilir. Bunların satın alınması önemlidir. Fiyatlar Milletler Cemiyetinin tayin edeceği bir hakem tarafından belirlenmelidir.

– **Boğazlardaki Geçiş Hürriyeti:** Doğuda kalıcı bir barışın tesisi için Boğazlarda geçiş serbestisini sağlayacak bir rejim gerekmektedir. Burada, savaş ve barış durumu göz önüne alınarak düzenlemeler öngörülmüştür. Ticaret ve savaş gemilerinin durumuna göre ilkeler önerilmektedir. Bu bağlamda, öngörülen düzenlemenin etkili olması için bazı vazgeçilmez garantilerin verilmesi lazımdır. Bu şekilde, Boğazlara komşu bölgelerde askersizleştirme alanlarının oluşturulması gerekmektedir. Seyrüsefer hürriyetini engelleyecek askerî amaçlı yapılar buradan kaldırılmalıdır. Boğazlarda, seyrüsefer serbestisiyle ilgili maddelerin yerine getirilmesine dair uluslararası bir komisyon teşkil edilmelidir.

– **Askerî Konular:** Antlaşma'da askerî konularla ilgili bir bölüm olmamalıdır. Sevr Antlaşması'ndaki askerî konulara benzer maddeler antlaşmada yer almamalıdır.

– **Sonuç:** Genel hususlar, Fransa heyeti tarafından tamamlanabilir. Müttefik delegasyonlarıyla birlikte sıkı iş birliği başarı getirecektir.

İngiltere, ABD'nin Lozan Barış Konferansı'na katılmasını istemiştir. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti ve ABD Birinci Dünya Savaşı'nda birbirlerine savaş ilan etmemişlerdir. ABD'nin Avrupa işlerine karışmama politikası çerçevesinde, Curzon, Boğazların serbestisi açısından bu Konferansın önemli olduğunu söyleyerek ABD'nin gözlemci sıfatıyla Konferansa katılmasını sağlamıştır.

ABD, Türkiye'yle ilişkilerinde önemli konuları şu şekilde sıralamıştır.[35]

– Kapitülasyonların devamının sağlanması

– Uygun garantilerle, ABD'nin insani, eğitimsel ve dinsel kurumlarının korunması

35 Ali Engin Oba, "Lozan Barış Konferansı'nda ABD'nin Türkiye'den Talepleri ve Bu Amaçla İzlediği Strateji", **Diplomasi ve Tarih, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Diplomasisi Tarihi Araştırmaları**, Kitabevi, İstanbul 2021, s.83-84.

– Amerikan ticari çıkarlarının korunması

– Nüfuz bölgesi politikasına karşı olmak, açık kapı siyasetini desteklemek

– Türkiye'de zarar görmüş ABD vatandaşlarına tazminat verilmesinin sağlanması

– Azınlıkların korunması için uygun düzenlemeler

– Boğazlarda serbest seyrüsefer için garanti sağlanması

– Arkeolojik araştırmalar için imkân sağlanması

– Osmanlı Devleti'nin ABD'den borç ve talepleri

ABD, bu çıkarlarının korunması için barış antlaşmasının görüşmelerine gözlemci olarak katılmış, ancak hiçbir belgeyi imzalamamıştır.

Yukarıdaki talimatları değerlendirdiğimiz zaman, Fransızların ayrıntılı talimatlarıyla Türk heyetine verilen talimatın kısa ve öz oluşu dikkat çekecektir. Diğer taraftan, ABD heyetinin talimatının da Türk-ABD ilişkileri çerçevesinde kısa olduğu ve iki ülke arasındaki sorunlar üzerine odaklandığı görülecektir.

Heyetimize verilen talimat, Şimşir'e göre, Misak-ı Millî'nin biraz genişletilmiş şeklidir.[36] Burada, Türkiye'nin millî hedefleri sıralanmaktadır. İki konuda görüşmelerin kesilmesi öngörülmüştür. Bunlar, Ermeni yurdu ve kapitülasyonlar konularıdır.[37]

Talimat incelendiği zaman şu husus ortaya çıkmaktadır: Talimat sınırların çizilmesini ve bağımsız bir devletin kurulmasını öngörmektedir.[38]

Bu talimat, Lozan Konferansı'nın yürütülmesinde yetersiz kalmıştır. Gerçekten bir diplomasi mücadelesi olarak Lozan'da Fransa, talimatlarında görüldüğü üzere, ayrıntı içeren bir talimat ile Konferansa katılmıştır. Ancak, bizim talimatımız Konferansta ortaya çıkan sorunlara cevap verememiştir.[39] Bu nedenle, yeni talimatlara ihtiyaç duyulmuştur.

İsmet Paşa, birçok konuda Ankara'dan telgrafla talimat istemiştir. Bu durum, önemli bir telgraf trafiğine neden olmuştur.[40] Ayrıca, İsmet Paşa'nın Dışişleri

---

36 Misak-ı Millî için bk. Onur Öymen, **Çöküşten Zafere Lozan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İki Yüz Yıllık Mücadele**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2022, s.247-248.

37 Şimşir, **age.**, s.XIV.

38 Baskın Oran, (Editör), **Türk Dış Politikası Cilt I (1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.218.

39 Şimşir, **age.**, s.XIV.

40 **age.**

Bakanı da olması nedeniyle birçok konuda ona bilgi verilmesi gereği telgraf trafiğini etkilemiştir.

Bir amatör diplomat kimliğiyle İsmet Paşa, diplomasi mücadelesinde talimatı her zaman göz önünde bulundurmuş ve tam bağımsızlığı her şeyin üstünde tutarak görüşmeleri bu açıdan yürütmüştür. İsmet Paşa ayrıca, barışın bir an evvel gerçekleştirilmesi için de çaba harcamıştır.

Nitekim hatıratında şöyle demektedir: "Hemen, mümkün olduğu kadar çabuk sulh yapmamız lazım. On beş seneden beri muharebe ediyoruz. Hele son dört sene bütün Cihan Harbinde çektiklerimizi unutturacak kadar zordu. Memlekette, halkta, hepimizde hiç söylenmeyen bir tek arzu var: Bir an evvel sulh."[41]

Yukarıda belirtildiği üzere, Mustafa Kemal Paşa da barışın bir an evvel sağlanmasını istemektedir. İsmet Paşa, bu çerçevede Konferansta barışa giden yolu açmaya çalışmıştır. Bu yolu tıkamamaya gayret etmiştir. On beş seneden beri savaşan Türk ulusunun barışa kavuşması için çaba harcamıştır.[42]

İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa gibi barış arayışı ve tam bağımsızlığı her şeyin üstünde tutması, Lozan Barış Konferansı'nda Türk heyetinin yumuşak gücü haline gelmiştir.

Konferansın birinci bölümünde İsmet Paşa'nın bu iki amaç için yürüttüğü diplomatik mücadele, yanındaki heyetten gerekli desteği görmüştür. İsmet Paşa, Türk heyeti başkanı olarak heyet içindeki düzeni muhafaza etmeyi başarmış, heyetin bir ahenk içinde çalışmasını gerçekleştirmiştir. Heyet üyeleri arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkmamıştır. İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka arasındaki ilişkilerde bir terslik görülmemiştir. Nitekim Fransa'yı temsil eden iki Büyükelçi Barrère ve Bompard arasında anlaşmazlık çıkmış, Barrère geri alınmış, Fransız heyeti başkanlığını İstanbul Büyükelçisi Bompard yürütmüştür. Daha sonra General Pellé, heyet başkanı olacaktır.

Türk heyeti arasında bir sorunun yaşandığına dair ciddi bir kaynak bulunmamaktadır.

Lozan Konferansı'nda yürütülen diplomatik mücadelede karşılaşılan güçlükler çerçevesinde bir savaş olasılığının her an meydana gelebileceği her zaman düşünülmüştür. Nitekim Konferansta bize eşit davranılması yönündeki

41 İsmet İnönü, **Hatıralar**, Ankara 1987, s.16.

42 Ali Engin Oba, "Lozan'da Diplomat ve İnsancıl Yönleriyle İnönü", **Lozan Barış Antlaşması'nın 70. Yıldönümü 24 Temmuz 1993**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.23-24.

ısrarımızın gerekirse savaşa devam düşüncemizden kaynaklandığı ve bu düşüncenin Lozan Antlaşması'nın başarısında rol oynadığı ileri sürülmüştür.[43] Ayrıca, bu husus diplomasisinin caydırıcılık ilkesiyle de uyum içindedir.

Diplomasi Mücadelesinde İsmet Paşa ve Türk Heyeti

Türk heyeti başkanı İsmet Paşa, Lozan'da başlangıç stratejisi olarak İngiltere'yi yalnız bırakarak diğer müttefiklerle ayrı düzenlemeler yapmak istemiştir. Ancak, bunun böyle olamayacağını anladıktan sonra ilk önce İngilizlerle anlaşmaya çalışmıştır. Bu şekilde Konferansın ilk bölümünde, İngilizlerle önemli sorunları çözmeyi başarmıştır. İsmet Paşa, Konferansın ikinci bölümünde Fransız ve İngilizlerle bu şekilde daha rahat bir mücadele imkânına kavuşmuştur.[44]

Lozan Konferansı'nda diplomasi araştırmaları ışığında diplomasinin müzakere, iletişim ve temsil ilkelerinin hepsi gereği gibi kullanılmıştır.

Bu çerçevede, arabuluculuk da Konferans sırasında başvurulan diğer bir araçtır. Konferans sırasında Yunanistan'ın tazminat ödemesi sorununun ortaya çıkardığı zorluk karşısında, ABD ve Fransa bizim ile Yunanistan arasında arabuluculuk yapmaya çalışmışlardır. Karaağaç'ın tazminat olarak bize verilmesi ile sorunun çözüme kavuşturulmasına yardımcı olmuşlardır.

Diğer taraftan ABD, gözlemci olarak arabuluculuğa hazır bir ülke rolünü Konferans sırasında oynamaya çalışmıştır.

Müzakere teknikleriyle ilgili yukarıda belirtildiği üzere, Türk heyetinin ilgili üyeleri konuları hazırlayarak başta İsmet Paşa olmak üzere, toprak sorunları, azınlıklar ile iktisadi ve mali konularla ilgili komisyonlarda görev yapacak heyetimiz üyelerini gerekli bilgilerle donatmışlardır.

Heyet üyeleri arasında çok iyi İngilizce ve Fransızca bilen üyeler bulunmaktadır. Bunlar, çalışmalarını başarılı bir şekilde sürdürmüşlerdir.

Konferans sırasında ele alınan konulara dair bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.[45] Bu çerçevede, Lozan Konferansı'nda ele alınan konuların başlangıç durumları ve sonuçları karşılaştırılmak suretiyle başarı konusunda bir sonuç elde

---

43 Ali Ulvi Özdemir, "Lozan'da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, **Atatürk Yolu Dergisi (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)**, 2013, s.155-200.

44 Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik ve Diplomatik Mücadele, 1922-1923**, Çeviren Mehmet Moralı, Alfa Kitabevi, İstanbul 2011, s.197.

45 **age.**

etmeye çalışılmıştır. Dr. Özdemir, böyle bir değerlendirme yapmaya çalışmıştır. Ona göre, Lozan Konferansı büyük ölçüde Türkiye'nin istediği ve karşı tarafın da vermeye yanaşmadığı konular kapsamında gerçekleşmiştir.[46] Bu durum da, hukuken eşit olmasına rağmen Türkiye'yi zayıf taraf haline getirmiştir.[47]

Konferansta Türk heyeti, diplomatik mücadele sırasında diplomasinin iletişim ve temsil ilkelerine de gerekli dikkati göstermiştir. Basın yayın ile temaslar, Konferansa dair basında çıkan yazıların dikkatle incelenmesi, basının Konferansla ilgili olarak bilgilendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde, iletişimin de heyet tarafından iyi bir şekilde kullanıldığı görülmüştür.[48]

Temsil alanında da Türk heyeti üyeleri, diplomat kimlikleriyle Konferans sırasında verilen davetlere katılmalarıyla, meslektaşlarıyla ilişki kurmalarıyla ve kendilerinin davetler düzenlemeleriyle temsil görevini yerine getirmişlerdir.

Lozan Barış Konferansı'nda Mustafa Kemal Paşa da heyetimize yardımcı olmak için diplomasi aracını iyi bir şekilde kullanmıştır. Nitekim Konferansın kesintiye uğradığı en sorunlu dönemde, İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'ni İsmet Paşa'yı desteklemek için kullanmıştır. Konferans'ın kesilmesinden sonra 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'ni Atatürk, bir iktisat diplomasisi olarak kullanmayı başarmıştır. Kongre'nin iki amacı bulunmaktadır. Birinci amaç, Yeni Türk Devleti'nin millî, kapitalist, kendine uygun bir pazar ekonomisi düzenini benimsediğini açıklamaktır. Bu suretle, yabancı sermayeye karşı olmadığımızı dünyaya ilan etmektir. Yeni Türkiye'nin yabancı sermayeye ihtiyaç duyduğunu bildirmektir.

İkinci amaç, yukarıda belirttiğimiz üzere, Lozan'da İsmet Paşa'ya ve Türk heyetine yardımcı olmaktır. Bu şekilde Mustafa Kemal Paşa, Lozan Barış Konferansı'nın olumlu bir şekilde sonuçlanarak barışın sağlanması için bir çağrıda bulunmuştur. İktisadi egemenliğin önemini vurgulayarak, "kesin, yüksek ve başarılı bir askerî zaferden sonra dahi bizi sulha kavuşmaktan alıkoyan doğrudan doğruya iktisadi sebeplerdir, iktisadi anlayıştır" ve "Türk Milleti istiklalinin tamamının sağlandığını görmedikçe yürümeye başladığı yoldan vazgeçmeyecektir" demiştir.

---

46 **age.**, s.196.

47 **age.**

48 Bu konuda bk. Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Bilgi Yayınları, Ankara 1993.

Türkiye'nin iktisat dâhil tüm bağımsızlığını elde etmek için askerî mücadelesini sürdürmeye hazır olduğunu söylemiştir.[49]

Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan'ın ikinci bölümünde kullanmak istediği diğer iktisadi diplomasi aracı da Chester Projesi'dir.

Chester grubunun şirketiyle Anadolu'da demir yolu inşa etmek söz konusudur. Ayrıca, doksan yıllık bir süre ile demiryollarının iki yanındaki toplam kırk kilometrelik alandaki yeraltı kaynaklarının işletilme hakkının bu firmaya verilmesi söz konusudur. Mustafa Kemal Paşa, bu projeyi iktisadi diplomasi açısından değerlendirmiştir ve ABD'nin Lozan Konferansı'nın ikinci bölümünde desteğini sağlamaya çalışmıştır.[50]

Lozan Barış Konferansı'nda Türk heyetine başkanlık eden İsmet Paşa'nın durumu Konferansa katılanlar tarafından değerlendirilmiştir.

Burada, daha tarafsız bir yaklaşımla ABD delegasyonunun Türk heyetini değerlendirmesi üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Konferansta, ABD delegasyonu içinde yer alan İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Türk taraftarı olarak tanınmasına yol açacak değerlendirmeleri, özellikle İngiliz delegesi Lord Curzon'un davranışlarının ortaya çıkardığı yanlış durumlar üzerinde durması dikkat çekicidir.[51]

Konferansın birinci bölümünde, ABD gözlemcisi olan Büyükelçi Child'ın anılarında Konferans ve Türk heyeti hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

Child'a göre, Fransa ve İngiltere Konferansa katılan Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ı kendilerine yardımcı olmak için bir cephe haline getirdiklerini belirtmektedir.

İsmet Paşa, ABD ile yeni bir dostluk antlaşması yapmak isterken ABD'nin genel antlaşma imzalanmadan böyle bir antlaşmayı müzakere etmeye yanaşmadığını görüyoruz.

---

49 Ali Engin Oba, "Atatürk ve İktisat Diplomasisi", İzmir İktisat Kongresi'nin Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenecek konferansa sunulan tebliğ.

50 Chester Projesi için bk. Bülent Can Bilmez, **Demir Yolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

51 Hikmet Öksüz, İsmail Köse, "Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakerelerinin Birinci Safhası", **Doksanıncı Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s.209-238.

Child'e göre Türklerin, Konferans gündemini planlama imkânı bulunmamaktadır. Aynı şekilde, İngilizlerin ABD'yi de kendi yönetimleri altında tutmak istediklerini belirtmektedir.[52]

İngilizler, ABD'yle eşitliğe dayalı bir antlaşma içinde olmak istememektedirler.[53]

Child'e göre İsmet Paşa kompleksi, gizlisi saklısı olmayan, yalan söylemeyen bir kimsedir. Child, İsmet Paşa'yı şimdiye kadar gördüğü en müzakereci kişi olarak tanımlamaktadır. [54]

Ona göre, Curzon'un Konferanstaki tutumu Türk heyetini daha inatçı hale sokmuştur.[55]

ABD heyeti, 4 Şubat'ta Konferansın birinci bölümü dağılırken Curzon'un talebi üzerine, Türk heyetiyle bir kere daha görüşmek, arabuluculuk rolünü bir kere daha oynamak istemiş, ancak bir sonuç alınamamıştır.

Lozan Konferansı'yla ilgili olarak, Konferansın birinci bölümüne gözlemci yardımcısı olarak katılan, ikinci bölümde ABD gözlemcisi olan Joseph Grew'un anılarında heyetimiz, İsmet Paşa ve Curzon'le ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Grew'a göre, Curzon yukarıdan bakan tutuma sahiptir. Diplomatta gereken en önemli vasıf olan sabra sahip değildir ve Türklerin millî arzularını anlayamamıştır.[56]

Grew'a göre, İsmet Paşa 8-17 Temmuz 1923 tarihleri arasında barışı elde etmek için çetin bir mücadele yürütmüştür. Ona göre, Konferansın ikinci bölümünde de Türklere çeşitli oyunlar oynanmak istenmiştir. İsmet Paşa, bu oyunların üstesinden gelmeyi başarmıştır. Barış Antlaşması'nın imzalanmasını sağlanmıştır. Konferansa katılan ülkeleri birbirlerine karşı kullanmıştır. İsmet Paşa, Napolyonvari bir şekilde mücadele etmiş ve tarihin en büyük diplomatları arasında yer almıştır.[57]

Grew, 6 Ağustos 1923'te heyetimizle Dostluk ve Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasını da gerçekleştirmiştir.[58]

---

52 Richard Washburn Child, **A Diplomat Looks at Europe**, New York 1925, s.108.

53 **age.**, s.109.

54 **age.**, s.96.

55 **age.**, s.98.

56 Joseph C Grew, **Turbulent Era, A Diplomatic Record of 40 Years, 1904-1945**, Walter Johnson, Vol 1, Boston 1952, s.475-586.

57 W. Heinrich, **American Ambassador: Joseph Grew**, New York 1966, s.97.

58 Ali Engin Oba, "Lozan Barış Kongresi'nde ABD'nin Türkiye'den Talepleri ve Bu Amaçla İzlediği Strateji", **Diplomasi ve Tarih, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Diplomasisi Tarihi Araştırmaları**, Kitabevi, İstanbul 2021, s.91.

Lozan Konferansı, meşhur İngiliz tarihçisi A. J. P. Taylor' göre geleneksel İngiliz siyasetinin tersine çevrilmesi anlamına gelmektedir ve Rusya'ya tehdit içermektedir.[59]

Lozan Barış Konferansı iki önemli İngiliz tarihçesine göre, Birinci Dünya Savaşı sonrası en başarılı antlaşmadır. Ayrıca, modern zamanın en uzun ömürlü belgesini oluşturmuştur. Türkler ve İngilizler belli başlı amaçlarını elde etmişlerdir. Fransız ve İtalyanlar istedikleri uygun ekonomik ve mali maddeleri gerçekleştirememişlerdir.

Bu tarihçilere göre, Konferans sonunda, göreceli olarak kuvvetli ve kendini koruyabilecek bir Türkiye'nin ortaya çıkışı ne Curzon'un ne de İngiliz diplomasisinin beklentisidir. Bu durum, İngiliz Genelkurmayı'nın istediği bir sonuç olmuştur.[60]

İngiliz Hükûmeti, Anadolu macerasında Yunanlıları kullanarak, belli başlı amaçlarını elde etmiştir.[61]

Diğer taraftan, Konferansın birinci bölümünde Curzon'un birinci yardımcısı ve ikinci bölümünde de İngiliz temsilcisi olan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold, Curzon'a nazaran daha ılımlı bir kişiliğe sahip olmuştur. Sabırlı ve naziktir. Müttefiklerin birliğini, Konferans sonuna kadar muhafaza edebilmiştir. Konferansta, Türk düşmanı olarak ismi çıkmıştır. Ona göre, İsmet Paşa'nın barış elde etme arzusu Konferansın başarılı olması için en iyi garantiyi teşkil etmiştir.[62] Rumbold, İsmet Paşa'dan taviz elde etmenin çok zor olduğunu da vurgulamıştır.[63]

Rumbold, Curzon'ın kendisinden Konferansta elde etmesini istediği, Batı Trakya'nın Yunanlılarda kalmasını, boğazların askerîleşmesinin engellenmesiyle Rusların durdurulmasını gerçekleştirmiştir.

Diğer taraftan Venizelos, Konferans sırasında İsmet Paşa'ya yaptığı özel bir ziyarette, Konferans sırasında Türklerin aşırı taleplerde bulunmaları nedeniyle Konferansın dağılacağını düşündüğünü, bu durumda Müttefiklerin Yunan

---

59 George W. Liebmann, **Diplomacy between the Wars, Five Diplomats and the Shaping of the Modern World**, Taurus, New York 2008, s.180.

60 Michael L. Dockrill, J. Douglas Goold, **Peace Without Promise: Britain and the Peace Conferences, 1919-1923**, London 1981, s.245.

61 **age.**, s.247.

62 Liebmann, **age.**, s.65-66.

63 **age.**

ordusuna ihtiyaçları olacağını bildirmiştir. Ancak Venizelos, tahmin ettiğinin olmadığını ve Türklerin Konferansı başka şekilde idare ettiklerini belirtmiştir.[64] Bu şekilde, Lozan'daki Türk diplomasisi Venizelos tarafından dahi takdirle karşılanmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bugün, 100. yıl dönümünü idrak ettiğimiz Lozan Konferansı ve Antlaşması genel Türk tarihi içinde özel bir yere sahiptir. Bu antlaşma, modern Türk Devleti'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Beş buçuk ayı kapsayarak ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra ortaya çıkan sorunlara çözüm getirerek Kurtuluş Savaşımızın başarısını tescil ettirerek Yakın Doğu'ya barış getirmiştir. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren son antlaşma olarak dünyaya barış sağlamıştır. Bu nedenle, Lozan Konferansı ve Antlaşması, Viyana Kongresi'yle mukayese edilebilir.

Lozan Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı sonrası müzakere edilen yegâne antlaşma niteliğini de taşımaktadır. Dikte ettirilen Sevr Antlaşması'nı da hükümsüz kılmıştır.

Lozan Antlaşması bir uzlaşma ve karşılıklı fedakârlık örneğini oluşturmuştur. Konferansa katılan Türk heyeti ve Baş Delege İsmet Paşa, yapılması gerekenin en iyisini yapmayı başarmışlardır. Konferans, karşımızdakiler için Osmanlı Devleti ile son hesaplaşma imkânı olarak görülmüştür. Bu çerçevede karşımızdakiler, İstiklal Mücadelemizin ve Savaşımızın sonuçlarını göz önüne almak istememişlerdir. Böylelikle, Konferans bir diplomasi mücadelesi örneğini meydana getirmiştir.

Bu Konferansta, diplomasinin tüm öğeleri kullanılmıştır. Müzakere, arabuluculuk, iletişim ve temsil ele alınmıştır. Diplomasinin barış sağlama işlevi, bir örnek olarak Konferansta en iyi şekilde değerlendirilmiştir.

Lozan Konferansı ve Antlaşması, büyük devletlerin uluslararası alanda savundukları meşru bir düzen çerçevesinde cereyan etmiştir. Batılılar, kurmak istedikleri bu düzen ışığında bizimle müzakerelerini yürütmüşlerdir.

Nitekim Henry Kissinger'a göre, diplomasinin görüşmeler aracılığıyla sorunları çözme imkânı ancak meşru bir uluslararası düzende söz konusu olabilir. Ona göre, diplomasinin uluslararası sorunları çözme yeteneği iyi niyet ve anlaşmaya varmak arzusuyla mümkün değildir.[65]

---

64 Öymen, **age.**, s.332.

65 Henry Kissinger, **A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-1822**, EPBM, ABD 2013, s.2.

İsmet İnönü ve ekibi, Batılıların savundukları meşru düzeni de görüşmeler sırasında göz önünde tutmuşlardır. Görüşmelerini, mücadelelerini, bu çerçevede yürütmüşlerdir.

Atatürk ve İsmet Paşa'nın, barışın elde edilmesinden sonra modern Türkiye'yi yaratmak ve Türkiye'nin Batı dünyası içinde yer almasını sağlamak arzuları da, bu mücadelede göz önüne alınmıştır. Batılıların öngördükleri meşru düzenden kendi lehlerine olanları elde etmek mücadelesini en iyi şekilde yürütmüşlerdir.

Nitekim Konferansı yakından izleyen Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa, görüşmelerin barışla sonuçlanması için Batılıların meşru düzen anlayışına göre hareket etmişlerdir. Kissinger'in dediği gibi, diplomatik müzakere ancak meşru uluslararası düzen içinde mümkün olabilir. Bu nedenle, her ikisi de Konferansın ikinci döneminde barışın tehlikeye girmemesi mücadelesini yürüterek başarılı olmuşlardır.

Lozan Barış Konferansı aleyhinde ortaya atılan görüş ve değerlendirmelerin bu tebliğ ışığında doğru olmadığı açıktır.

Lozan Barışı ile dünyaca tanınan Türk Devleti, güttüğü barış politikası ile daha sonra Batı ile ilişkilerini pekiştirerek özellikle İngiltere ile iyi ilişkileri geliştirerek, İkinci Dünya Savaşı sırasında millî çıkarlarını koruyabilecek ve savaş ateşinin dışında kalabilecek bir ortam yaratmıştır.

Yukarıdaki ifadeler ışığında Lozan Barış Antlaşması, diplomasi araştırmaları ve Türk dış politikası bakımlarından Türk Devlet geleneğinin en önde gelen belgesini oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Bilmez, Bülent Can, **Demir Yolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Bratton, Patrick, "Overview of Diplomatic Landscape", **The Journal of International Relations, Peace Studies and Development**, Vol. 1, 2015.

Child, Richard W., **A Diplomat Looks at Europe**, New York 1925.

Cooper, Andrew F., Jorge Heine, Ramesh Thakur, **The Oxford Handbook of Modern Diplomacy**, Oxford 2013.

Demirci, Sevtap, **Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik ve Diplomatik Mücadele, 1922-1923,** Çeviren Mehmet Moralı, Alfa Kitabevi, İstanbul 2011.

Denk, Erdem- Yürümez, Haldun (Editörler), "Dönüşen Uluslararası Sistemde Devletlerin Dünyası", **Bildiri Özetleri**, 15-16 Ekim 2018, Ankara 2018.

Dockrill, Michael L., Goold, J. Douglas, **Peace Without Promise: Britain and the Peace Conferences, 1919-1923**, London 1981.

Duroselle, G.B., **L'Histoire Diplomatique de 1919 à nos jours**, Dalloz, Paris 1962.

Grew, Joseph C, **Turbulent Era, A Diplomatic Record of 40 Years, 1904-1945**, Walter Johnson, Vol 1, Boston 1952.

Gürün, Kâmuran, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986. Heinrich, W., **American Ambassador: Joseph Grew**, New York 1966.

Işık, Hasan Esat, **Milliyet**, "Işık'ın 12 Mayıs 1987 tarihinde Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e gönderdiği Mektup", 2 Temmuz 1990.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.

Liebmann, George W., **Diplomacy Between The Wars, Five Diplomats and the Shaping of the Modern World**, Taurus, New York 2008.

Kandemir, Feridun, **Rauf Orbay**, Sinan Matbaası, İstanbul 1965.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Bilgi Yayınları, Ankara 1993.

Kissinger, Henry, **A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-1822**, EPBM, ABD 2013.

Macomber, Wiliam, **The Angels' Game, A Handbook of Modern Diplomacy**, New York 1975.

Ministère des Affaires étrangères, **Documents Diplomatiques Français 1922 Tome II (1er Juillet- 31 Décembre)**, P.I.E Peter Lang, Bruxelles 2008.

Oba, Ali Engin, "Lozan'da Diplomat ve İnsancıl Yönleriyle İnönü", **Lozan Barış Antlaşması'nın 70. Yıldönümü 24 Temmuz 1993**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Oba, Ali Engin, **Bir Diplomasi Mücadelesi Örneği**, **Lozan Oyunu**, Sarkaç Yayınları, Ankara 2013.

Oba, Ali Engin, "Türk Siyasi Tarih Yazımına Katkı Yapan Bir Diplomat: Büyükelçi Kâmuran Gürün", **Diplomasi ve Tarih, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Diplomasisi Tarihi Araştırmaları**, Kitabevi, İstanbul 2021.

Oba, Ali Engin, "Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükûmeti'nin Uyguladığı Diplomasinin Değerlendirilmesi", **Diplomasi ve Tarih, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Diplomasisi Tarihi Araştırmaları**, Kitabevi, İstanbul 2021.

Oba, Ali Engin, "Lozan Barış Konferansı'nda ABD'nin Türkiye'den Talepleri ve Bu Amaçla İzlediği Strateji", **Diplomasi ve Tarih, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Diplomasisi Tarihi Araştırmaları**, Kitabevi, İstanbul 2021.

Oba, Ali Engin, "Fransa ve Lozan Barış Konferansı", Hazırlayan Eminalp Malkoç, **Yüzyılında Lozan Barış Antlaşması**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2023.

Oran Baskın, Editör, **Türk Dış Politikası Cilt I (1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Öksüz, Hikmet- Köse İsmail, "Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakerelerinin Birinci Safhası", **Doksanıncı Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015.

Öymen, Onur, **Çöküşten Zafere Lozan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İki Yüz Yıllık Mücadele**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2022.

Özdemir, Ali Ulvi, "Lozan'da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme", **Atatürk Yolu Dergisi (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2013.

Sonyel, Sâlâhi, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Şentürk, Tahir, "Mustafa Akşin, Techniques of Negotiation", **Courses on Diplomatic Correspondence**, Dışişleri Eğitim Merkezi Yayınları, No: 66, 1995.

Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları I, 1922-1923**, TTK Yayınları, Ankara 1990.

Tunaya, Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri** İçinde **Atatürk ve Atatürkçülük**, Kronik Yayınları, İstanbul 2023.

Vardağlı, Tutku E., "Milletler Cemiyeti'nin Lozan Barış Konferansı'ndaki Rolü", Hazırlayan Eminalp Malkoç, **Yüzyılında Lozan Barış Antlaşması**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2023.

ULUSLARARASI KIZILHAÇ RAPORLARINDA TÜRK-YUNAN SAVAŞ ESİRLERİNİN DURUMU VE LOZAN ANTLAŞMASI SONRASI ESİR DEĞİŞİMİNİN UYGULANMASI

HACER KARABAĞ ARSLAN*

ÖZET

Türk ordusunun, Eylül 1922'de, Anadolu'daki işgalci güçleri temizledikten sonra, Boğazlar ve Trakya'ya yönelmesi barış konusunu gündeme getirmiş ve fiilen savaşı durduran Mudanya Mütarekesi imzalanarak barışa giden yol açılmıştır. Açılış toplantısı 20 Kasım 1922'de gerçekleşen konferansta, sivil tutuklular ile asker savaş esirlerinin değişimi konusunun acil olarak çözülmesi gereken sorunlardan biri olduğu belirtilmiştir. Yunanistan ile Türkiye arasında 30 Ocak 1923'te imzalanan anlaşmada, sayılarına bakılmaksızın her iki tarafça tüm sivil tutukluların ve eşdeğer sayıda Yunan Hükûmeti'nin elindeki savaş esiri karşılığında subay için subay ve asker için asker olmak üzere Türk Hükûmeti'nin elindeki savaş esirlerinin ülkelerine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Türk Hükûmeti'nin elindeki esirlerin geri kalanı ise barış imzalandıktan sonra ülkelerine gönderilecektir.

Bu çalışmada Uluslararası Kızılhaç raporları doğrultusunda, Türk-Yunan sivil ve asker esir değişimi konusu ele alınacaktır. Konuyu yakından takip etmiş ve raporlandırmış olmaları dolayısıyla Uluslararası Kızılhaç belgeleri gerek Lozan öncesi durum gerekse anlaşmanın ilgili maddelerinin uygulanması sürecine yönelik önemli bilgiler sunmaktadır. Komite, 1922 ve 1923'te savaş esirlerini ve sivilleri ziyaret etmek için Yunanistan ve Anadolu'ya iki kez geçici heyet göndermiştir. Bu görevler sırasında delegeler, askerî ve sivil mahkûmların listelerini hazırlamışlar, ailelerden gelen birçok takip talebini çözüme kavuşturmuşlar, mahkûmların gözaltı koşullarını inceleyerek gerekli iyileştirmeleri talep etmek için yetkililere başvurmuşlardır. Delegeler aynı zamanda mahkûmlara yardım malzemeleri dağıtmış ve tıbbi yardım alışverişi için düzenlemeler gerçekleştirmişlerdir. Daha önce esir değişimi konusu ile ilgili çalışmalarda

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, hkarabag@uludag.edu.tr

bu belgelerdenbazıları kullanılmış olsa da belgelerin bütüncül olarak ele alınması sayesinde Uluslararası Kızılhaç Komitesinin tarafsızlık iddiası da incelenebilecektir. Çalışmada aynı zamanda Dr. Paul Schatzmann'ın Yunanistan'da Türk esirlerin kaldığı kamplarla ilgili raporundan alıntılara da ilk defa yer verilecektir. Dönem gazeteleri, arşiv belgeleri ve Hilal-i Ahmer Mecmuaları çalışmanın diğer temel kaynaklarını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Antlaşması, Esir Değişimi, Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Türk-Yunan Esir Kampları

THE STATUS OF THE TURKISH-GREEK PRISONERS IN THE INTERNATIONAL RED CROSS REPORTS AND IMPLEMENTATION OF THE PRISONER EXCHANGE AFTER THE LAUSANNE AGREEMENT

ABSTRACT

After the Turkish army cleared the invading forces in Anatolia in September 1922, the orientation towards the Straits and Thrace brought the issue of peace to the agenda and the way to peace was opened by signing the Mudanya Armistice, which actually stopped the war. At the conference, the opening meeting of which was held on 20 November 1922, it was stated that the exchange of civilian prisoners and military prisoners of war was one of the problems that needed to be solved urgently. In the agreement signed between Greece and Turkey on January 30, 1923, it was decided by both sides to send all the civilian prisoners, regardless of their number, and the prisoners of war held by the Turkish Government to their countries, as officers for officers and soldiers for soldiers, in exchange for an equivalent number of prisoners of war held by the Greek Government. The rest of the prisoners held by the Turkish Government will be sent to their countries after the peace is signed.

In this study, the issue of Turkish-Greek civilian and military prisoner exchange will be discussed in line with the International Red Cross reports. Since they have closely followed and reported on the subject, International Red Cross documents provide important information about the situation before Lausanne and the implementation process of the relevant articles of the agreement. The Committee sent two temporary delegations to Greece and Anatolia to visit prisoners of war and civilians in 1922 and 1923. During these missions, the delegates prepared lists of military and civilian prisoners, resolved many follow-up requests from families, applied to the authorities to examine the detention conditions of the prisoners and request necessary improvements. Delegates also distributed relief supplies to prisoners and made arrangements for the exchange of medical aid. Although some of these documents have been used in previous studies on the subject of prisoner exchange, the impartiality claim of the International Committee of the Red Cross can also be examined thanks to the holistic approach of the documents. For the first time, excerpts from Dr. Paul Schatzmann's

report on the camps where Turkish prisoners were held in Greece will also be included in the study. Period newspapers, archive documents and Hilal-i Ahmer Magazines are the other basic sources of the study.

Keywords: Treaty of Lausanne, Prisoner Exchange, International Committee of the Red Cross, Turkish-Greek Prisoner Camps

GİRİŞ

Ateşkes antlaşmasının imzalanmasının ardından, İngiltere, Fransa ve İtalya 23 Eylül'de Türkiye ile arasındaki savaş haline bir son vermek üzere barış konferansının toplanması yönündeki isteklerini TBMM Hükûmetine bildirmiştir. Müttefikler, 27 Ekim'de Konferansın Lozan'da toplanacağını bildiren bir notayı TBMM Hükûmetine iletmiştir. Bu arada 26 Ekim'de İsmet Paşa, Yusuf Kemal Bey'in çekilmesiyle boşalan Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmiştir. Mustafa Kemal'in, Yusuf Kemal Bey'den çekilmesini istemesinin ve İsmet Paşa'yı bu görev için düşünmesinin en önemli nedeni, Müttefiklerin karşısına, onları savaş meydanında yenilgiye uğratmış, dolayısıyla anlaşma masasında da karşılarında dik duracak birisini çıkartma düşüncesidir.

Büyük Millet Meclisi, Lozan Konferansı'na gönderilecek heyeti, 2 Kasım'da yaptığı bir oylama sonucunda belirlemiştir. Buna göre, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa oybirliği ile başdelege olarak görevlendirilirken Trabzon Milletvekili Hasan (Saka) Bey 152, Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey de 122 oyla delege olarak görevlendirilmiştir.[1] Lozan Konferansı, çağrıda öngörüldüğü gibi 13 Kasım'da değil, bir hafta gecikmeyle 20 Kasım 1922'de başlamıştır. Mont Benon gazinosunda düzenlenen toplantıyı ev sahibi olarak açan İsviçre Konfederasyonu Başkanı Haab konuşmasında, Konferansın "Yakındoğu anlaşmazlıklarına son verecek bir barış" toplantısı olduğunu vurgulayarak şunları söylemiştir: "Türk-Yunan savaşı, 10 yıldan beri Avrupa'yı ve Asya'nın bir kısmını harap eden ve kötü sonuçları gelecek kuşaklar üzerinde, gerek yenenlerde, gerekse yenilenlerde etkisini gösteren dehşet verici bir facianın son perdesidir."[2]

Barış görüşmelerine 21 Kasım'da Ouchy Şatosu'nun büyük salonunda başlanmıştır. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın belirlediği esaslar üzerine Lord Curzon, başkanlığı üstlenirken Fransız delegesi Massigly de genel sekreterliğe getirilmiştir.[3] Konferansta, sorunların üç ayrı komisyonda görüşülmesi öngörülmüştür. Birinci Komisyon'da ülke ve sınırlar konularının görüşülmesi planlanmış, vatandaşlık ve azınlık sorunları ile Boğazlar rejimi de bu komisyona bırakılmıştır. İkinci Komisyon Türkiye'de yabancılara uygulanacak rejim, kapitülasyonlar, ayrıcalıklar sorunlarını ele alırken Üçüncü Komisyon da ekonomik ve mali işler ile Osmanlı borçları konularıyla görevlendirilmiştir.

---

1 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi- 2. Kitap, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s.283.

2 Turan, **age.**, s.284.

3 Turan, **age.**, s.285.

Ancak her üç komisyonun başkanlıkları sırasıyla İngiltere, İtalya ve Fransa'ya verilmiştir. Görüşmeler başladığında İsmet Paşa, komisyon başkanlıklarından birinin Türkiye'ye verilmesini, genel sekretere bir Türk yardımcı atanmasını istemiş, ama talepleri reddedilmiştir. Yalnızca yazı işleri komitesinde Türk heyetinden Reşit Saffet (Atabinen)'e görev verilmiştir. Bu genel görünüm içinde Lozan Konferansı iki döneme ayrılmaktadır: 21 Kasım 1922'den başlayıp 4 Şubat 1923'e kadar süren ilk dönem ve iki ayı aşkın bir bunalım ve kesintiden sonra 23 Nisan 1923'te yeniden başlayan ve 24 Temmuz 1923'te noktalanan ikinci dönem.[4]

LOZAN'DA ESİR DEĞİŞİMİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞMELER

Lozan'da esir değişimi konusunun görüşülmesi, Ouchy Şatosunda, 1 Aralık 1922 tarihinde Lord Curzon'un başkanlığında gerçekleşmiştir. Birinci Komisyon tarafından saat 15.30'da başlatılan oturumda, Türk tarafını temsilen İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan Bey hazır bulunmuştur. Rıza Nur anılarında esir konusunun görüşülmesi ile ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır: "*1 Kânunuevvel 1922'de (1 Aralık 1922) aktolunan umumi celsede Curzon gayet acele ve mühim bir mesele olarak Türk ve Yunan arasında harp esirleriyle ahali mübadelesi meselelerinin hallini teklif etti. Ve, "Bu bâbda Doktor Nansen bir rapor hazırlamıştı. Okuyacaktır. Sonra delegeler fikirlerini bildirsin." dedi. Halbuki ruznamede yalnız, esir mübadelesi vardı.*"[5] Lord Curzon, açılış konuşmasında, savaş tutsaklarının değişimi konusunu ve bu konu ile doğrudan ilgili bir sorun olan Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi sorununu incelemek üzere Komisyonu toplantıya çağırdığını belirtmiştir.[6]

Venizelos'un teklifi ile esir ve ahali değişimi konusunda çalışmak üzere Türk ve Yunan birer üye ile Konferansın seçeceği bir Başkandan meydana gelecek çok sınırlı bir alt komisyon kurulmuştur. Dr. Nansen'ın görüşünü bildirmek üzere alt- komisyona çağrılabileceği; alt komisyonun çalışmaları sırasında görüş ayrılıkları çıkması halinde sorunların Komisyona havale edebileceği belirtilmiştir. İsmet Paşa, bu konunun bir alt komisyonda incelenmesini kabul etmiş ancak savaş tutsakları konusunda, Yunanistan'ın iyi niyetini göstermesi gerektiğini belirtmiştir.[7] İsmet Paşa, esir değişimi ile ilgili Türk Temsilci Heyetinin genel

4 Turan, **age.**, s.285.

5 Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, 6. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul 2015, s.98.

6 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler**, Cilt 1, Kitap 1, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001, s.117-118.

7 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler**, Cilt 1, Kitap 1, s.123-124.

görüşünü ise şöyle açıklamıştır: "Türk Temsilci Heyeti, Yunan ordusunca zorla alınıp götürülmüş olan sivil Türk tutsaklarının hemen serbest bırakılmasını istemektedir; Türk Temsilci Heyetinin elinde bunların ayrıntılı ve eksiksiz bir çizelgesi vardır. Bu tedbir, karşılığında hiç bir şey gerektirmemektedir; çünkü Türk orduları Yunanistan'da hareketlerde bulunmamış olduklarından, Türklerin elinde Yunanlı sivil tutsak yoktur. Türk Temsilci Heyeti, aynı zamanda, Yunanistan'da tutuklu bulunan Türk savaş tutsaklarının da, gecikmeden serbest bırakılmasını istemektedir. Türkiye'de gözaltı (enterne) edilmiş Yunan savaş tutsakları ancak barış yapıldığı zaman geri verileceklerdir. Bununla birlikte, Yunan Hükûmeti Türk tutsaklarının geri verilmesinde iyi niyetini açıkça gösterirse, Türkiye Büyük Millet Meclisi, barış andlaşmasının yapılmasından önce, Yunan tutsaklarının serbest bırakılması olanağını düşünebilecektir... Savaş tutsaklarına gelince, Yunanlıların elinde bulunan Türklerin sayısı 10.000 olarak hesaplanmıştır; bunlardan başka, rehine olarak alıkonulan ve sayıları 3.000 olarak hesaplanan, bir miktar da Küçük Asya'lı sivil kimseler vardır. Buna karşılık, Türklerin elinde Yunanlı ve Osmanlı uyruğu Rum tutsakların sayısı aşağı yukarı 30.000 kadardır."[8]

İsmet Paşa, alt komisyonun öncelikle sivil Türk esirlerin serbest bırakılmasıyla ilgilenmesi gerektiğini belirtmiştir.[9] Ayrıca İsmet Paşa, sivil esirlerin Anadolu'dan Yunanistan'a götürülmesinin devletler hukukuna aykırı olduğunun bir kez daha altını çizerek şunları belirtmiştir: "Yunanlılar, işgal ettikleri bütün köylerden ve şehirlerden, özellikle aydınlar, varlıklı kimseler ve halkın ileri gelenleri arasından binlerce Türkü alıp Yunanistan'a sürmüşlerdir. Türk Temsilci Heyetinin elinde bunların çizelgeleri vardır. Oysa, Devletler hukukunda, işgal edilmiş bir ülkenin sivil halkını alıp götürmeğe ve tutuklamağa izin veren hiçbir şey yoktur. Yunanlıların böyle davranmalarıyla güttükleri tek amaç, Türkiye'yi nüfus bakımından, kültür bakımından ve ekonomik bakımdan yok etmekten başka bir şey değildir."[10] Konu ile ilgili Venizelos, sivil esirlerin Yunanistan'a götürülmesinde devletler hukukuna herhangi bir aykırılık bulunmadığını; Yunan Komutanlığının, ordunun güvenliği için tehlikeli saydığı kimseleri tutuklama yetkisini kullandığı açıklamasını yapmıştır.[11]

Esirlerin değiştirilmesi konusu, Lord Curzon'un başkanlığında 27 Ocak 1923 tarihli oturumda yeniden ele alınmıştır. Görüşmelerde Türk tarafını temsilen

---

8 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler**, Cilt 1, Kitap 1, s.124-128.
9 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler**, Cilt 1, Kitap 1, s.128-129.
10 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler**, Cilt 1, Kitap 1, s.129.
11 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler**, Cilt 1, Kitap 1, s.128.

İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey hazır bulunmuştur. Komisyona, savaş esirlerinin mübadelesine ilişkin Yunanistan ile Türkiye arasında bir anlaşma tasarısı; nüfus mübadelesine ilişkin Yunanistan ile Türkiye arasında bir sözleşme tasarısı; Türkiye'de tutuklu bulunan ve aileleri daha önce Türk ülkesini bırakıp gitmiş olan Rum halkından vücutça sağlam erkeklerin serbest bırakılmasına ilişkin bir protokol tasarısı sunulmuştur. Yoğun tartışmalarla geçen pek çok oturumdan sonra, alt komisyon görüş birliğine vararak sivil ve asker savaş esirlerinin geri verilmesine ilişkin bir anlaşma metni ile nüfus mübadelesine ilişkin bir sözleşme metni ortaya koyabilmiştir.[12] Her iki metnin aynı zamanda imzalanması kararlaştırılırken bunlardan birincisinin hemen yürürlüğe girmesi, ikincisinin ise Barış Antlaşmasının onaylanmasından sonra yürürlüğe konması planlanmıştır. Anadolu'da gözaltı edilmiş erkek nüfus bakımından bir kural-dışılık kabul edilerek Barış Antlaşmasının imzalanması sonrası serbest bırakılmalarına karar verilmiştir.[13] Komisyona başkanlık yapan M. Montagna, her geçen günün, binlerce suçsuz insana yeni acılar yüklediğini, bu anlaşmaların yararlı etkilerinin gecikmeden kendilerini göstereceğini umduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Montagna, alt komisyondan aldığı yetki ile Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nden tutsakların mübadelesini denetlemek üzere temsilciler gönderilmesini talep etmiştir. Kızılhaç, talebe olumlu yanıt vererek Türkiye ve Yunanistan'da denetlemede bulunmak üzere temsilciler atamıştır.[14]

Lozan Barış Konferansı'nın birinci döneminde (20 Kasım 1922- 4 Şubat 1923) tarafların zor şartlar nedeniyle genel esir sayısını tam olarak saptama imkânı bulamayışı ve sivil tutsakların durumu, meseleyi zaman zaman çözülemez hale getirmiştir. Özellikle Trakya başta olmak üzere, Yunanlıların geri çekilirken götürdükleri siviller ile mübadele kapsamında görülen Türkiye'deki Rum nüfusun durumu müzakerelerin zamanında sonuçlanmasını engellemiştir. Esir sayıları ile ilgili olarak oluşan sorun, Yunan ve Türk makamlarının verdiği rakamların birbirleriyle uyuşmamasından kaynaklanmıştır. Lozan Barış Konferansı sırasında Ankara'dan İsmet Paşa'ya verilen bilgilerde de bu fark görülmektedir. 1 Aralık 1922'de İsmet Paşa, Ankara'ya gönderdiği telgrafta "Elimizdeki Yunan esiri, Yunanistan'daki esirimiz miktarı nedir? Hemen cevâb istirham ederim."[15] demekteydi. Hüseyin Rauf imzalı 2 Aralık 1922 tarihli telgrafta şu cevap

12 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler**, Cilt 1, Kitap 2, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001, s.1-2.

13 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler**, Cilt 1, Kitap 2, s.3.

14 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler**, Cilt 1, Kitap 2, s.3.

15 Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, TTK Yay., Ankara 1990, s.153.

verilmekteydi: "Madde 1- Yunanistan'da bulunan üserâmızın mikdarı İsviçreli Dr. Şalenmand'ın muzafferiyetimizden evvel yaptığı tedkikatda 349 zabit, 131 küçük zabit, 3951 nefer, 2546 sivil, kırk kadın, 20 çocuk, 249 mevkufdan ibâret olduğu gösterilmişse de muzafferiyetden sonra Yunanlıların cebren alıp götürdükleri dâhili hesab edilince bu yekûnun pek yükseleceği, Yunan Salîb-i Ahmer'inden istihsâl edilen listelerde muharrer üserâmızın mikdarı 328 zâbit, 2500 nefer, 2365 sivil, 141 kadın ve 70 çocuktan ibâret olduğu ve Trakya'dan nakledilenlerin tesbitine çalışıldığı ve Anadolu'nun muhtelif mahallerinden Yunanlılarca cebren götürülenlerden tesbit edilenlerin mikdarının 8519 kişiden ibâret olduğu ve heyet-i murahhasaya verilen diğer listelerin de buna ilâvesi iktizâ ettiği Dâhiliye Vekâletinden bildirilmiştir. Madde 2- Elimizde bulunan Yunan esir ve zabit ve efrâd mikdarı sûret-i kat'iyyede tesbit edilemediği ve mevcud ma'lumâta göre 116 zabit, 16648 nefer, 74 sivil, 34 kadın ve çocuktan ibâret bulunduğu ve ma'mâfih nakıs ve nâ-temam olan bu ma'lûmât esâs ittihâz edilmeyerek ma'lûmât-i kat'iyyenin vürûdu- na intizâr edilmesi Yunanistan'daki üserânın istihlâsı nokta-i nazarından mühim görüldüğü Müdâfaa-i Milliye Vekâletinden bildirilmiştir.Gerek Dâhiliye ve gerek Müdâfaa-i Milliye Vekaletlerince bu husûsda kat'î ve muntazam ma'lûmât maalesef mevcûd olmadığına ve peyderpey bu bâbdaki ma'lûmât toplanmakta olduğuna nazaran şimdiden kal'î rakamlar bildirilmemesi ve bu husûsun taraf-i sâmîlerinden hüsn-i idare buyurulması ve verilen ma'lûmâtın sırf zât-ı âlinize bir fikir vermekten ibâret bulunduğu ve bu bâbda ma'lûmât-ı kat'iyye istihsâline çalışılmakta olduğu ma'rûzdur."[16]

İsmet Paşa ve Ankara arasındaki esir sayıları ile ilgili yazışmalar devam etmiştir. Bu yazışmalarda esir sayılarının sürekli değiştiği görülmektedir. Elbette bahsedilen sorunun yaşanmasında savaş sonrası ülkede ulaşım ve iletişim olanaklarının kısıtlı olması etkili olmuştur. Ankara'dan İsmet Paşa'ya gönderilen 9 Ocak tarihli telgrafta esir sayılarının yine değiştiği görülmektedir: "Şimdiye kadar Yunan Salîb-i ahmerinden alınan sekiz kısım listede esâmisine dâir verilen ma'lumât(a göre) üserâmızın mevcudu 453 zabit, 5699 nefer ve 201 sivil ki cem'an 6353 kişidir. Mütebaki ve bilhassa sivil üserâmıza aid listeler de Hilâl-i Ahmer'e tevdi' edilmiştir. Vürûdunda ma'lumât verilecektir."[17]

Yunan tarafının Türk esirlerle ilgili verdikleri rakamların değişmesi üzerine 25 Ocak 1923'te gönderilen telgrafta: "Yunanlılar sivil esirlerimizin adedini üç bin gösteriyorlar. Fakat hey'et-i murahhasada mevcud olan listeler bu iddianın

16 Şimşir, **age.**, s.154-155.

17 Şimşir, **age.**, s.354.

aksini gösterdiği gibi işbu rehinelerin adedlerini mıntıka i'tibâriyle gösteren zîrdeki cedvelden dahî bu iddianın butlânı tezâhür eder."[18] denildiği ve telgrafın altına da esir sayılarıyla ilgili bir tablo eklendiği görülmektedir.

36	Denizli	15	Seferihisar
296	İzmit kazası	101	Bayındır
189	Adapazarı	23	Menemen
54	İznik	101	Tire
69	Karamürsel	280	Kütahya
567	Saruhan	209	Gödem
89	Çivril	100	Simav
186	Eskişehir	151	Uşak
175	Seyitgazi	2	Armutili
906	Eskişehir	62	Salihli
10	Çifteler	25	Eşme
416	Aydın	8	Demirci
500	Ertuğrul	339	Kasaba
61	Biga	1911	İnönü
35	Turgutlu	1724	Karesi livası
31	Alaşehir	499	İzmir
800	Magnisa	–	
131	Karaağaç	**10747**	**Yekun**
33	Akhisar		
2	Sarayköy		
51	Denizli'nin		
216	Aydın		
2	Soma		

Anadolu'da bulunan Yunan esir sayıları ile ilgili ise 26 Ocak 1923 tarihli Rauf Bey tarafından gönderilen telgrafta şu bilgiler verilmektedir: "Garb Cebhesinin iş'ârına nazaran hâlen Garb Cebhesi emrindeki Yunan üserâsının mikdârı 17 askerî doktor, 14156 asker, 7926 sivil ki cem'an on doktor ve 17646 nefer emrin vücûdundan i'tibâren yedi gün zarfında İzmir'de ve 2 doktorla 4436 askerîn sekiz günde yine İzmir'de hazır olabilecekleri tesbit edilmiştir. Birinci ordu mıntıkasındaki üserâ kâmilen Mudanya'dan irkâb olunacağına nazaran kaç günde Mudanya'da toplanabilecekleri aynca arz olunacaktır. Bu mikdârın

18 Şimşir, **age.**, s.438-439.

takriben % 6 kadarı hastanelerde bulunduğundan umûm yekünden 1325 neferin istisnası lâzımgelir."[19]

Esir sayıları ile ilgili daha sonraki kaynaklarda da tutarlılık yoktur. Türk İstiklal Harbi Serisi'nde Batı Cephesi kayıpları içerisinde Türk esirlerinin sayısı 1110 olarak belirtilmiştir. Belirtilen bu rakam asker esir sayılarını göstermektedir. Türk esirlerinin muharebelere göre dağılımı ise şöyle verilmiştir:

İstiklal Harbi Harp Meydanları Esir Sayıları[20]

Batı Cephesi	Gediz ve öncesi muharebeleri	**187**
Batı Cephesi	I. İnönü Muharebeleri	**11**
Batı Cephesi	II. İnönü Muharebeleri	**76**
Batı Cephesi	Kütahya, Eskişehir Muharebeler	**320**
Batı Cephesi	Sakarya Muharebeleri	**415**
Batı Cephesi	Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı	**101**
Genel Toplam		**1110**

Engin Berber, İzmir'de çıkarılan Ahenk Gazetesinin haberlerine dayanarak 1921-1922 yıllarında İzmir'de toplam 2190 sivil ve asker Türk esirinin bulunduğunu belirtmektedir.[21] Millî Savunma Bakanlığı, Yunan Kızılhaçı'ndan aldığı bilgilerle 4 Ocak 1923'te Batı Cephesi Komutanlığına, Türk esirlerinin sayısının 453 subay, 5699 asker ve 201 sivil olmak üzere 6353 olduğunu bildirmiştir. Aynı bakanlık daha sonra bu sayıya 57 subay, 313 asker ve 108 sivil eklemiştir. Son duruma göre esirlerin mevcudu 510 subay, 6012 asker ve 309 sivil olmak üzere 6813'e çıkmıştır. 23 Ocak 1923 tarihli bir başka yazıda ise esir sayısı 6891 olarak gösterilmiştir. Yalnız tasnif yapılmamıştır. Aynı tarihlerde Yunan kaynaklarının verdiği rakamlar ise 520 subay, 6002 asker ve 2661 sivildir. Anlaşmanın imzalanması sonrasında da araştırmalara devam edilmiştir. Üserâ tabur ve garnizonlarına defalarca yazılar yazılmış, esir mevcutları istenmiştir. Ancak çeşitli sebeplerden esir sayıları sık sık değiştirilmiştir.[22]

---

19 Şimşir, **age.**, s.443-444.

20 **Türk İstiklâl Harbi**, Yedinci Cilt, İdari Faaliyetler, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1975, s.559.

21 Engin Berber, "Türk-Yunan Savaşından Sonra Sivil Tutukluların ve Savaş Tutsaklarının Değişimi", **Tarih İncelemeleri Dergisi IV**, İzmir 1989, s.118.

22 Ahmet Özdemir, "Savaş Esirlerinin Millî Mücadeledeki Yeri", **Atatürk Yolu Dergisi**, S.6, Kasım 1990, s.328-329.

Bu dönemde Anadolu'da bulunan Yunan harp esirlerinin sayısı ile ilgili Cemalettin Taşkıran, Genelkurmay belgeleri ve Kızılay Arşivine dayanarak üçü general, 381'i subay, 14385'i asker ve 10527'si sivil olmak üzere toplam 25296 olduğunu ifade etmektedir. Yunan esirlerinin çoğunluğu erlerden oluşmaktadır. Askerlerin dışında Yunan esirlerinin önemli bir kısmı da sivillerdir. Bunlar genellikle Yunan ilerleyişi sırasında onlara yardım eden veya onların yanında savaşan ve Anadolu'da yaşayan Rumlardır. Yunanlılara yardım ederken ele geçirilen bu siviller de esir muamelesine tabi tutularak usera garnizonlarına sevk edilmiştir.[23]

MUTABAKAT

İsmet Paşa 16 Ocak 1923 tarihli telgrafında itilafnamenin imzalandığını Ankara'ya bildirmiş ve alınan kararları şu şekilde ifade etmiştir: "Rehîne sivil ve askerî üserâ hakkındaki i'tilâfnâme bitmiştir. Üç dört güne kadar imza edilecektir, imzadan yedi gün sonra başlamak şartı ile ibtidâ Yunanistan tarafından rehineler İzmir'e teslim edilecek. Bunların adedi Yunan listelerine göre 3000 kadardır. Mütebakisinin ne oldukları hakkında bizim liste mûcebince tedkîkat ve tahkikat yapılacak 7000 eksik var demektir. İmzadan iki hafta sonra Yunanistan bütün üserây-ı askerîyemizi müteaddid vapurlara bindirerek birden İzmir ve İstanbul'a götürecek. Ba'det'-tahkîk aynı mikdârda zâbit, aynı mikdârda efrâd olarak Yunan esiri aynı vapurlara tahmil edilecek, bizde kalan mütebaki Yunan üserâsı sulhün imzâsından üç hafta sonra Yunanistan'a gönderilecek. Bu işlere bizden ve Yunanistandan birer delege ile beyne'l-milel Salîb-i Ahmer'den üç a'zâdan mürekkeb komisyonlar bakacaktır. Derhal tedâbîr ittihâz buyurulmasını rica ederim İ'tilâfnâmenin aynını dahî telgrafla göndereceğim."[24]

Esir değişimi konusunda 20 Ocak 1923 tarihli telgrafta Rauf Bey şunları paylaşmaktadır: "Salib-i Ahmer Cemiyeti Hâmid Beye bi'l-mürâcaa üserâ garnizonlarının teftişi hususunu mevzû'-i bahs etmişti. İzmir'deki bir üserâ taburu ile civardaki üserâ karargâhlarından biri gösterilecektir. Bu maksadla Salîb-i Ahmer'den Mösyö Morine ile Guneson'un İzmir'e gelmelerine müsâade olunduğu Adnan Beye tebliğ edildi ve Hilâl-i Ahmer'e ma'lumât verildi. Yunanistan'daki garnizonların teftişi hakkında da Hilâl-i Ahmer'in nazar-ı dikkati celbolunmuştur."[25]

---

23 Cemalettin Taşkıran, **Millî Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler (1919-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, s.132.

24 Şimşir, **age.**, s.395.

25 Şimşir, **age.**, s.406.

24 Ocak 1923 tarihli telgrafında ise İsmet Paşa Esir Komisyonu üyelerinin İzmir'de toplanacağının kesinleştiğini bildirmiştir.[26] İsmet Paşa 30 Ocak 1923 tarihli telgrafında imzalanan antlaşma hükümlerini şöyle aktarmaktadır: "Bugün zevâlde sivil rehinelerin iâdesi ve askerî üserânın mübâdelesi içün tanzim edilmiş olan i'tilâfnâme ile ahâli mübadelesine müteallik mukavelename Türkiye ve Yunan murahhasları tarafından imza edilmiştir. Üserâ hakkındaki i'tilâfnâme tarafeynce tasdika hacet kalmadan bugünden i'tibâren mer'î olacaktır. Mübâdele-i ahâli mukavelnâmesi sulh muahedesinin tasdikini müteâkıb mer'iyyete girecektir. İkisinin sûretleri kuriye Refik Efendi ile takdim kılınmıştır. Bugünden i'tibâren mer'î olan üserâ mübâdelesi İ'tilâfnamesine nazaran evvelâ Yunanlılar bugünden i'tibâren bir hafta sonra sivil rehinelerimizin iâdesine başlayacaklardır. Ondan sonra iki hafta zarfında Yunan'da mevcud olanlar iâde edilmiş bulunacaktır. Bu sivil rehinelerimizin iadesini müteâkib bizim elimizde bulunması muhtemel Yunan tebaasından sivil üserâyı iâde edeceğiz. Biz bu gibi eşhasın adem-i mevcudiyetini burada iddiâ ettik. Yunanlılar yüz kadar bulunduğunu söylediler. Aileleri Yunanistan'a hicret eden Türk tebaası Rumlardan Anadolu dâhiline teb'îd olunan erkekler bu sınıfda dâhil değildir. Bunlar ahali mübâdelesi mukavelenâmesi mûcebince sulh muahedesinin imzâsını müteâkib tahliye edilecektir. Sivil üserânın iâdesini müteâkib ve ondan nihâyet on beş gün zarfında Yunan Hükûmeti bütün Türk askerî üserâsını hep birden İzmir'e iâde edecektir. Türk Hükûmeti Yunan üserâsından aynı mikdârda zâbit ve neferi aynı vapurlarla sevkolunmak üzere ihzâr edecektir. Yunan üserâsından mütebaki kalacak mikdâr sulhun imzasını müteâkib ve nihayet üç hafta zarfında iade olunacaktır. Sivil rehineler ve üserây-ı harbiye mütekabilen cerâim-i âdiye de dâhil olduğu halde afvedilmişlerdir. Salîb-i Ahmer komisyonunun masârıfını mukabil olmak üzere on bin Frank verilmiştir. Yunanistan'da bulunan sivil üserâmızın mükemmel bir listesinin üserâ mübâdelesi içün ta'yîn olunacak mümessilimize i'tâsını istirham ederim."[27] Hüseyin Rauf 31 Ocak'ta verdiği cevapta: "İzmit, Bursa ve Bilecik mıntakasındaki üserâ, emrin Birinci Orduya tarih-i vüsûlünden i'tibâren on gün zarfında Mudanya'da irkâbe ihzar edilebilecektir."[28] demiştir. 2 Şubat 1923 tarihli telgrafında İsmet Paşa esir değişimi ile ilgili: "Yunanistan'da bulunan askerî üserâmız üç hafta sonra İzmir'de teslim olunacaklarından aynı vapurlarla sevkedilebilmeleri içün İzmit, Bursa ve Bilecik mmtakalarındaki Yunan askerî üserâsinin de ona göre İzmir'e tevcihi muvâfıkdır."[29] demiştir.

---

26 Şimşir, **age.**, s.435.

27 Şimşir, **age.**, s.464-465.

28 Şimşir, **age.**, s.466.

29 Şimşir, **age.**, s.487.

Rıza Nur anılarında imza sürecini şöyle açıklamaktadır: "Nihayet esir ve ahali mübadelesi mukavelenamelerini Yunanlılar ile imza ettik. Diğer İtilaf Devletleri bunlara imza koymadılar. Esir mübadelesi konvansiyonu imzayı müteakip derhal, diğeri yani ahali mübadelesi mukavelenamesi 1 Mayıs 1923'ten itibaren tatbik ve icra edilecektir. Öyle yapıldı. Fakat Rumlar'dan harbe kabiliyetli olanları biz ancak sulh imzasından sonra iade edeceğiz."[30]

ULUSLARARASI KIZILHAÇ RAPORLARINDA TÜRK VE YUNAN ESİRLERİN DURUMLARI

Uluslararası Kızılhaç Komitesinin, 1919-1922 yılları arasında Anadolu'da sürdürülen savaşı, işgalden olumsuz etkilenen, yerlerinden olan, katliamlara maruz kalan siviller dolayısıyla yakından takip ettiğini görmekteyiz. Bu bağlamda ilk örneklerden birisi 1921 Mayıs ayında Uluslararası Kızılhaç Delegesi Maurice Gehri'nin incelemelerde bulunmak üzere Samanlıdağ Yarımadası'na gönderilmesidir.[31] Mayıs 1921'den itibaren Yunanlıların Marmara kıyılarındaki baskı ve zulümlerinin artması üzerine, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, İtilâf devletlerine müracaat ederek Gemlik ve civarına uluslararası bir inceleme heyetinin gönderilmesini istemiştir. Maurice Gehri, incelemeler sonrası hazırladığı raporunda, Samanlıdağ yarımadasında Yunan işgal kuvvetlerinin ve onlarla birlikte Ermeni ve Rum çetelerinin uyguladıkları zulümleri açıkça ifade ederek dikkatleri bölgeye çekmiştir.[32]

Uluslararası Kızılhaç Komitesinin, Anadolu'da savaştan olumsuz etkilenen mülteci ve sivillerin durumları kadar savaş esir ve tutuklularının da yakından takipçisi olduğu görülmektedir. Komite, 1922 ve 1923'te savaş esirlerini ve sivilleri ziyaret etmek için Yunanistan ve Anadolu'ya iki kez geçici heyet göndermiştir. Bu görevler sırasında delegeler, askerî ve sivil mahkûmların listelerini hazırlamışlar, ailelerden gelen birçok takip talebini çözüme kavuşturmuşlar, mahkûmların gözaltı koşullarını inceleyerek gerekli iyileştirmeleri talep etmek için yetkililere başvurmuşlardır. Delegeler aynı zamanda mahkûmlara yardım malzemeleri dağıtmış ve tıbbi yardım alışverişi için düzenlemeler gerçekleştirmişlerdir.

---

30 Nur, **age.**, s.165.

31 Maurice Gehri, "Mission d'enqu€te en Anatolie (12-22 mai 1921)", **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin International des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No:31, Juil 1921, p. 721.

32 Gehri, **agm.**, s.723.

Türk Esirler

Yunan askerleri tarafından ilk esir edilenler 15 Mayıs'ta İzmir'de bulunan 17. Kolordu'nun subay ve erleridir.[33] İşgal sahasının genişlemesiyle Yunanlılar tarafından esir alınan ve tutuklanan sivillerin de sayısı hızla artmıştır. En ufak bir direnmeden başlayarak, casusluk yapmak, Hristiyan lara kötü davranmak, onları sürgün etmek, Ermenileri katletmek, Yunanlıların emirlerine karşı gelmek gibi gerekçelerle sivillerin tutuklandığı görülmektedir. Tutuklanan siviller daha çok şehir, kasaba ve köylerdeki ileri gelen kimselerdir. Aydınlar, ekonomik durumu iyi olanlar ve nüfuzlu kimseler tutuklananların başında gelmekteydi.[34] Ocak 1922'de Yunanistan'daki esir kamplarını ziyaret eden Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Paul Schatzmann da hazırladığı raporda, sivil kamplarda çoğunlukla yaşlıların olduğunu ve bu yaşlı adamlar arasında birçok din adamı ve taşra ileri gelenlerinin bulunduğunu ayrıca sivillerin tutuklanmasının iyi sorgulanmamış ihbarlarla yapıldığını ifade etmiştir.[35]

Yunanlılar tarafından tutuklanan siviller, önce tutuklandıkları bölgeye en yakın karakolda sorgulanmış daha sonra Yunan Divân-ı Harp mahkemesinde yargılanmak üzere İzmir'e gönderilmiştir. İzmir'de bulundukları süre içinde Urla, Hilal, Gaziemir, Tepecik, Balçova, Darağacı ve Pınarbaşı'nda kurulmuş olan tutsak garnizonlarında konaklayan tutukluların bir kısmı, deniz yoluyla Atina, Selanik, Pire ve adalardaki tutsak garnizonları ve hapishanelere sevk edilmiştir. Sivil ve asker Türk esirler, oldukça kötü koşullar altında taş ocaklarında, yol yapımlarında, orman, tarla, bağ ve bahçelerde çalıştırılmıştır. Anadolu'da bırakılan esirlerin durumu da gönderilenlerden pek farklı olmamış, Yunan Ordusunun hizmetinde çalışmak zorunda kalmıştır.[36] Yunanistan'a götürülen Türk esirlerin tutulduğu kamplar, Atina, Pilos (Messana), Parapigmata (Atina), Egina Adası, Gudi (Atina), Larissa, Liossa (Losya, Lusiya), Leucade, Korfu (Kerkira-Gergere), Patras, Vieux Phaleras (Eski Falera Atina), Pire, Tripolis, Preveze, Selanik, Beyaz Kule (Selanik), Aya Paraşkoy Kilisesi (Selanik), Yeni Hapishane (Selanik), Hanya (Canee-Girit), Siros, Yanina, Milos, Semadirek, Propet-Silia (Selanik), Nauplis, Lanina- Komitse, Yeni Kışla (Selanik), Vodenikos (Atina),

33 **Türk İstiklal Harbi, İkinci Cilt (Batı Cephesi),** 1. Kısım, 2. Baskı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1994, s.48.

34 Taşkıran, **age.**, s.8.

35 "Missions et delegations", **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin International des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No. 40, Avril 1922, s.355.

36 Berber, agm., s.115-116.

Messalognie, Volos, İzzettin Kışlası (Yusuf İzzettin Kışlası), Golos kasabası, Lefkada Adası, Anapas Kalası, Anabali (Midilli Adası), Lefkoşa (Kıbrıs) ve Yedi Kule (Selanik)'dir.[37]

Millî Mücadele'de esirlerin kurtarılmasına ilişkin çabalar 1921'den itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. Yunanlılar'ın Doğu Trakya'yı işgal ettiği dönemde esir düşen (26 Temmuz 1920) Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey tutsak edildiği Atina'daki hapishaneden Harbiye Nezareti'ne ilettiği mektubunda şunları aktarmıştır:

"28 Eylül 337

Suret

Harbiye Nezaret-i Celilesine

On dört aydan beri devam etmekte olan hayat-ı esarette Yunanlıların Türk üserası hakkında takip ve tatbik ettikleri icraat Anadolu'daki Yunan üserasına tatbik edilmek ve Hükûmet -i Yunaniye nezdinde muharip bulunduğu Ankara Hükûmet -i Milliyesi tarafından protesto ettirilmek üzere berveçhi zir aynen arz olunur.

1. Yunanistan'da mevcut bilumum Türk üserası zabitleri hiç kimse ile ihtilat ettirilmemek üzere hapishane hayatı yaşamakta, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, odalarını süpürmek gibi her türlü hidemat kendilerine ifa ettirilmektedir.

2. Haftada pazartesi ve perşenbe günleri zabitan öğleden sonra iki defa saat dört ile beş arasında birer nefer refakatlarında saat sekize kadar yiyeceklerini ve ihtiyaçlarını bizzat tedarik etmek üzere çarşıya bırakılmaktadır.

3. Bulunulan hapishane binasında da kendileri umumiyetle ihtilattan men' edilerek bütün manasiyle şiddetli bir hapis hayatı yaşattırılmaktadır.

4. Cephelerden yaralı olarak esir olan zabitan efendiler hastahanelerde hüsn-ü tedavi edilmeden hapishaneye sevk edilmekte ve doktorlar tarafından lüzum görülen masaj ameliyatına da hapishane müdürü tarafından mâni olunarak Türk zabitlerinin malul kalmalarına sebebiyet verilmektedir.

5. Cephelerde mecruh olmayarak esir edilen zabitan efendilerin kaffesi elbiseleri soyulmuş, paraları alınmış ve darb edilmiş oldukları halde yollarda her türlü hakaretlerle Atina'ya sevk edilmektedir.

6. Atina'da aylarca kendilerine maaş verilmeyerek muhabere ile vakit geçirilmekte ve bu suretle zabitan efendilerin kuru ekmekle tahtalar üzerinde yatırılarak sefaletlerine sebebiyet verilmektedir.

---

37 Taşkıran, **age.**, s.18-19.

7. Atina'da böyle sefil bir surette on beş yirmi gün serasına göre bir ay bulundurulduktan sonra Lefka adasına sevk edilerek orada aynı tazyik altında yaşattırılmaktadırlar.

8. Zabitan efendilerin mahpus bulundukları askerî hapishane kışla kurbunda ve efrat hapishanesi yanında bulunduğu cihetle ekser evkatta gelen geçen Yunan efradının yüksek sedalarıyla ve Türk milleti namına duçar-ı hakaret olmaktadırlar.

9. Esir edilen Türk efradı hariçte hidemat-ı muhtelifede ve yalnız kendilerine ekmek ve bazen biraz yemek vererek çıplak ve sefil bir halde yaşattırılmakta ve en küçük sebeplerle kendileri darp edilmektedir.

10. Memleketlerinde iş ve güçlerinde meşgul iken en küçük sebep ve bahanelerle tutulup getirilen memurin-i devlet ile efrad-ı milletten ondört onbeş yaşlarında çocuklar ve yetmiş yaşında ihtiyarlar Liyosa denilen üsera karargahında çadırlarda ve topraklar üzerinde yatırılarak kendileri hidemat-ı muhtellfede istihdam edilmektedirler. Ve buradan muhtelif mahallere sevk olunmaktadırlar.

11. Hastahanelerde vefat eden Türk üserası hakkında dinen lazım gelen hürmet ifa edilmeyerek ve her türlü merasim-i diniyeden mahrum bir suretle Hristiyan mezarlıklarına defnedilmektedirler.

12. Üseraya gelen mektuplar kendilerine verilmeyerek ekseriyetle toplattırılarak yakılmaktadır.

13. Yunanistan Hükûmetinde üseraya reva görülen gayrı insanı muamelelere hitam verdirmek için şikâyet gidecek bir merci ve makam yoktur. Her nefer cibilli efaline göre ida-yı muamelede serbesttir. Ve bunun için bilhassa Türklere karşı yapacağı bir sui muamele için kimseye hesap vermeye mecbur olmadığının arzı ile ihtiramat-ı faikamı takdim eylerim. Olbapta emr-ü ferman

Türk Ordusu Kumandanlarından

Miralay Cafer Tayyar"[38]

Yunan kuvvetlerinin elindeki en üst rütbeli subay olan Albay Cafer Tayyar Bey'in yazısında, esirlerin çok kötü şartlar içinde olduğunu ifade etmesi, Ankara Hükûmeti'ni bu konuda daha etkin olmaya yöneltmiştir. Aynı tarihlerde Cafer

38 "Atina Hapishanesinde Kalan Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar'ın Türk Esirlerinin Gördüğü Muameleye Dair Genelkurmay Başkanlığına Raporu" (Vesika No:1317), **Harp Vesikaları Dergisi**, Yıl 15, Sayı 57, Eylül 1966, s.325-326.

Tayyar Bey'in eşi, Hilal-i Ahmere müracaat ederek Uluslararası Kızılhaç teşkilâtının aracılığını talep etmiştir. (8 Kasım 1921) Atina'daki Hollanda Sefareti'nin, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'ndan konuya ilişkin bilgi istemesi ve Hilal-i Ahmerin meseleyi Kızılhaç nezdinde sürekli takibi olumlu sonuç vermiştir. [39]

Hilal-i Ahmerin yoğun çalışmalarıyla birlikte savaş esir ve tutukluları ile ilgili şikâyetlerin de artması üzerine 1921 Aralık ayında, Uluslararası Kızılhaç Komitesi, savaş esirleri konusunda Yunanistan ve Anadolu'ya inceleme heyetlerinin gönderilmesine karar vermiştir. Cafer Tayyar Bey'in mektubu (28 Eylül 1921) ve eşinin Komiteye başvuru (8 Kasım 1921) tarihleri dikkate alınırsa heyetlerin gönderilmesinde Cafer Tayyar Bey'in durumunun da etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Yunanistan'daki Türk esir kamplarını incelemek üzere Paul Schatzmann görevlendirilmiştir. Schatzmann, Türkçe ve Rumca bilmesinin yanısıra Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma esirlerle ilgili Haziran-Eylül 1919 tarihleri arasında Yunanistan'da esir kamplarını ziyaret etmiş ve bölgeye hâkim bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.[40]

3 Ocak - 20 Şubat 1922 tarihleri arasında Yunanistan ve İzmir'deki Türk esir kamplarını ziyaret eden Schatzmann, Cenevre'ye dönüşünde Uluslararası Kızılhaç Komitesine ayrıntılı bir rapor sunmuştur.[41] Shatzmann, Yunanistan'ın Türk esirlerini tuttuğu kampları, Atina, Larissa, Girit, Lefkada, Selanik ve İzmir olmak üzere 6 gruba ayırmıştır. Kamplarda özellikle sivillerin ağırlıkta olduğunu vurgulayan Schatzmann, ayrıca yaşlılar, kadınlar ve çocukların

---

39 Ergun Hiçyılmaz, **Esir Kampları**, 2. Baskı, Bilge Karınca Yay., İstanbul 2002, s.107.

40 **Comité International De La Croix-Rouge Documents Publıes A L' Occasıon De La Guerre 1914-1919) Rapport**, de Mm. Paul Schazmann Et Dr Roger Steinmetz (Sur Leurs Visites Aux Prisonniers De Guerre En Grèce, À Salonique, En Macédoine Et En Serbie Juin-Septembre 1919), Geneve, Janvier 1920.

41 Missions et delegations, **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No. 40, Avril 1922, s.353. Ahmed Ihsan Bey, **Sixième Conférence**, (Prague, 4-7 Juin 1922), Imprimerie Manz, Vienne (Autriche), s.37. Diğer raporların aksine, Schatzmann'ın 1922 yılı ziyaretine ilişkin raporun aslına ulaşmak mümkün olmamıştır. Uluslararası Kızılhaç Delegeleri tarafından hazırlanan raporlar, ayrı bir yayın olarak basıldığı gibi Kızılhaç'ın resmî yayını olan Revue Internationale de la Croix-Rouge'de de yayımlandığı görülmektedir. Fakat Schatzmann'ın orijinal raporuna ulaşılamamış, Revue Internationale de la Croix-Rouge'un Nisan 1922 tarihli sayısında yayımlanan rapor özetinden faydalanılmıştır. Schatzmann'ın raporuna dair bir diğer kaynağımız da Hilal-i Ahmer Temsilcisi Ahmed İhsan Bey'in 4-7 Haziran 1922 tarihleri arasında gerçekleşen 6. Uluslararası Kızılhaç Dernekleri Kongresi'nde yaptığı konuşma metni olmuştur.

varlığından da bahsetmektedir. Esirler, kışlalarda boş odalarda, terk edilmiş kalelerde, kullanılmayan camilerde ve diğer kamu ve özel binalarda kalmaktadır. Yemek, Yunan askerînin aldığı yemekle aynıdır. Belirli sayıda mahkûm günde 1 drahmi karşılığında çalıştırılmaktadır. Kamplarda hijyen ve sağlık koşulları iyi değildir. Suyun kıt olması ile ilgili şikâyetler söz konusudur. Çoğu kampta revir olmadığı için durumu hastanede yatmayı gerektiren birçok hasta, sağlıklı esirler arasında yaşamaya devam etmektedir. Schatzmann raporunda, esirlere soğuktan korunabilmeleri için kıyafet dağıtımı yapılması ve postaların ulaştırılması ile ilgili uyarılarda bulunduğunu da belirtmektedir. Ayrıca Schatzmann, kamplarda Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler tarafından esir edilmiş ve serbest bırakıldıktan sonra Yunanlılar tarafından yeniden esir edilen Osmanlı askerlerinin varlığından da bahsetmektedir.[42] Schatzmann'ın bu ziyareti sırasında esir kamplarındaki Türk tutukluların sayısı 10.000'den fazla olarak ifade edilmektedir.[43]

Schatzmann'ın raporundan alıntılar yapan Hilal-i Ahmer temsilcisi Ahmed İhsan Bey, rapor ile ilgili daha geniş bilgiler vermektedir:

"Vieux Phaleras (Eski Falera Atina): Bu kamp ilkel; eğlence, okuma, aydınlatma, yazışma anlamında kaynaklar neredeyse sıfır. Bu kampta sıtma vakaları görülebilir.

Korfu Subay Kampı: Bu kampta tutulan subaylar, beş ayı aşkın bir süredir herhangi bir ücret almamaktadır. Subaylara çok kötü davranılıyor.

Leucade Kampı (Lefkada Adası): Bu kamp soğuk ve misafirperver görünmüyor; yakında bulunan lagün sağlıklı sayılmaz. Esirlerin morallerinin oldukça bozuk olduğu kampta hoşnutsuzluk hüküm sürmektedir. Kalenin içinde su kıt. Suyun kalitesinin bir uzman tarafından yakından incelenmesi gerekmektedir. Savaş esirlerine kötü muamele ediliyor ve Yunan astları tarafından saldırılara maruz kalıyor.

Larissa Kampı: Bay Schatzmann, bu kampta birkaç yaşlı adam ve çocuğun varlığını fark etti.

Hanya Kampı: Bu esirlerin bir kısmı Yunan ailelerin yanına hizmetli olarak yerleştiriliyor. Kampta çok sayıda kadın ve çocuk tutuluyor. Bazı aileler rehine kategorisine giriyor.

---

42 Missions et delegations, **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No. 40, Avril 1922, s.353-354.

43 **The Internatıonal Red Cross Committee And Its Missions Abroad (1918-1923)**, Geneva 1923, s.52.

Sude Kampı (Girit): Bu kampta tutulan sivil tutsaklar arasında 50 yaş üstü en az yüz erkek, 19 kadın ve 35 çocuk bulunuyor. Kamp, tuz bataklıklarının yakınında yer almaktadır. Sıtma vakaları beklenebilir. Sude'de ilaç neredeyse hiç yok; Schatzmann tarafından bir kinin sevkiyatı önerilir.

Yusuf İzettin Hapishanesi (Girit): Çoğunluğu müebbet hapis cezasına çarptırılan 270 erkek. Sivil unsur hakim, tedavi konusunda ciddi şikâyetler var… Bazı mahkûmların durumları içler acısı durumda. Schatzmann, bu mahkûmların durumunu incelemek için bir Teftiş Kurulu veya benzeri bir kurumun müdahalesini gerekli görmektedir.

Punta Kampı (İzmir): Mahkûmlar temizlik işleri yapar. İzin günleri yok.

Pınarbaşı Kampı (İzmir): Bu kampta tutulan savaş esirleri, rutubetli yeraltı yapılarına yerleştirildi.

Parapigmata Mahkûmları (Atina): Aralarında hasta ve malullerin de bulunduğu 18 memur, yemek ve temizlik gibi hürriyetleri kısıtlanmış... ilaç ve sağlık personeli yok.

Bay Schatzmann, Balkan savaşlarından kalma Türk esirlerle kamplarda buluştu. Bu talihsiz insanlar 8 yıl daha özgürlüklerinden mahrum bırakıldılar. Esir alınan düşmanın tutuklanmasını haklı kılan sebepler, sadece savaş sırasında mevcuttur, bu esirlerin şimdiye kadar serbest bırakılması gerekiyordu.

Bay Schatzmann, kampların çoğunda yaşlı erkeklerin, kadınların ve çocukların varlığına dikkat çekiyor. Liossia (Atina) kampında sivil unsur arasında 10 ila 85 yaş arası her yaştan mahkûmun götürüldüğünü gördü.

Bay Schatzmann, özellikle İzzeddin cezaevindeki mahkûmlarla konuşarak, birçoğunun masum olduğuna ikna olduğunu söylüyor. Birkaç kampta, ebeveynleri olmayan 10 ila 11 yaş arası çocuklarla karşılaştı."[44]

Gerek Uluslararası Kızılhaç Bülteni'nde gerekse Ahmed İhsan Bey'in Schatzmann'ın raporundan yaptığı alıntılarda, Türk esirlerinin tutulduğu kampların oldukça kötü şartlarda olduğu görülmektedir. Kamplarda, yaşlı erkeklerle birlikte kadın ve çocukların da bulunması özellikle dikkat çekicidir. Venizelos, Lozan görüşmelerinde, Yunan ordusunun işgal bölgesi güvenliğini sağlamak amacıyla bu insanları Yunanistan'a götürdüğünü belirtmiştir. Oysa bahsedilen bu insanlar, savaş için hiçbir şekilde tehdit oluşturmayacak bir kesimi ifade etmektedirler.

---

44 Ahmed Ihsan Bey, **Sixième Conférence**, (Prague, 4-7 Juin 1922), Imprimerie Manz, Vienne (Autriche), s.37-39.

Lozan Konferansı'nda esir değişimi görüşmeleri dolayısıyla Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Yunanistan'daki esir kamplarını ziyaret için bir kez daha Paul Schatzmann'ı görevlendirmiştir. Schatzmann, kampları ziyareti sırasında önceden hazırlanmış olan mahkûm listelerini kontrol etmek ve onları Hilal-i Ahmer için İstanbul'daki Uluslararası Kızılhaç temsilcisi Burnier'e göndermek üzere, 11 Ocak 1923'te Atina'ya hareket etmiştir.[45] 2 Şubat'ta ziyaretlerine başlayan Schatzmann[46], Yunanistan'da Atina, Gudi, Liossa, Vieux Phaleras'ta kurulan Türk esir kamplarında incelemelerde bulunmuştur.[47] Fakat Schatzmann'ın bu ziyaretlerine dair raporlara da ulaşılamamıştır.

İşgal döneminde Anadolu ve Trakya'dan Yunanistan'daki esir kamplarına götürülen Türk sivil ve asker tutsakların yaşadıklarını ve kamplardaki koşulları esaret sonrası ülkeye dönüşlerinde verdikleri bilgilerden edinmekteyiz. Yunanistan'dan 974 kişilik ilk esir kafilesiyle Türkiye'ye gelen Edirne Belediye Başkanı Şevket Bey esaret günlerine ilişkin 24 Mart 1923 tarihli Vakit Gazetesine şunları aktarmıştır: "Eylül'ün ll'nci günü akşamı sabaha karşı bir zabit, sekiz on nefer jandarma haneme gelip cebren beni karakola götürdüler. Biz Edirneliler 23, Karakiliseliler 2 kadın ve 12 erkek, Babaeskililer biri kadın ve küsuru erkek ki ceman 71 kişi idik. Semadirek'te pek elim felaketlere uğradık. Aç, çıplak kaldık. Eşyamızı satarak, elimize geçen para ile ekmek tedarik ettik. En sonra iane ve karzen para alarak vakit geçirdik. Allah razı olsun Midilli ahâlî-i İslâmiyesi on bin drahmi ödünç para vererek ibrâz-ı hamiyet ve diyânet etdiler. Husûsî ikrâzâtda bulundular."[48]

Le Journal d'Orient gazetesi muhabirinin I. İnönü Muharebesi sonrası Balıkesir civarında Yunanlılara esir düşen Ali Rıza Çavuş ile yaptığı görüşme de Türk esirlerinin durumu hakkında genel bilgi vermektedir. Ali Rıza Çavuş görüşmede, beş gün boyunca aç ve susuz İzmir'e yürüyerek götürüldüklerini, İzmir'de Rumlar tarafından taşlanarak karşılandıklarını, sabahları rıhtımda soğuk su ile yıkanmak zorunda kaldıklarını ve bu yüzden ölenlerin olduğunu belirtmektedir. Ali Rıza Çavuş daha sonra İzmir'den Balçova'ya gönderildiklerini

45 **Nouvelles Du Comité International de la Croix-Rouge,** No:1, Geneve, 10 Janvier 1923, s.15.

46 **Nouvelles Du Comité International de la Croix-Rouge,** No:1, Geneve, 10 Janvier 1923, s.30.

47 Rapport Général Comité International de la Croix-Rouge Son Activité de 1921 à 1923, No: 40, Geneva, 28 Août 1923, s.52.

48 "Vatana Kavuşan Esirlerden Şevket Beyle Mülakat", **Vakit**, 24 Mart 1923.

ve orada da taş kırmak, mühimmat taşımak gibi en ağır işlerde çalıştırıldıklarını aktarmaktadır. İçlerinden 120 kadar esirin çeşitli gerekçelerle Atina'ya gönderildiğini ve zorla din değiştirmek zorunda bırakıldıklarını, kimilerinin ise casusluk suçlamasıyla kurşuna dizildiklerini de ifade etmektedir.[49]

Yunanlılar tarafından Karahisar'dan Yunanistan'a sürülen Davavekili Ahmet Efendi esaret günleri ve Türk esirlerin durumu ile ilgili şunları ifade etmektedir: "Yunanlılar tarafından Karahisar'dan hiç bir sual sorulmaksızın evden alınarak İzmir'e sevkolundum… Maltız çarşısında bulunan bir karakola gönderdiler. Orada tek başıma bir odaya hapsederek bir hafta ekmek, su vermedikleri gibi yatacak yatak da olmadığından, bir iskemle üzerinde vakit geçirdim. Bir hafta sonra bir vapurla Pire'ye ve oradan da Atina'da Lutiye esir karargâhına naklettiler. Diğer esir kardeşlerimizin bulundukları çadırlardan birine biz de yerleştik. Orada dahi örtü ve yatak vermedikleri gibi bir yıl ikâmetim esnasında elbise ve çamaşır, velhasıl hiçbir şey vermemişlerdir. Ancak günde yarım ekmek ve sade fasulye verilmekte ise de bunu alabilmek için, karavana başına bırakmış oldukları bir Yunan neferi tarafından yüz defa sövülmek ve bazı kere de tokat yemek mecburiyetinde idik. Verilen şey gıda olmadığından günden güne kuvvetten düşmekte idik. Hattâ yemek verirken o neferin döğdüğü esir arkadaşlarımızın dayak yüzünden ölmeleri sebebiyle Türk işleri nezaretinde verilmiş olan Hollanda sefirine şikâyette bulunduk. Üstünkörü tahkikât ile iş geçiştirildi.

… Esirlerin asker kısmını türlü işkence ve angaryalarla üzüp bir taraftan yok etmekte olduklarını gözlerimizle görüp, bu gibi mezalime nihayet verilmesi hakkında lâzım gelenlere şikâyette kusur etmediğimiz halde, bir netice alamadık. Sonunda bizi Girit'te Kandiye'ye gönderdiler. … Nihayet Kandiye'de bile bize verdikleri ekmeklerin içine bütün göktaşı kattıklarından, bir türlü yemek mümkün olmuyordu. Hattâ bunlardan bir kısmını İzmir'e çıktığımızda Hilâl-i ahmer (Kızılay) heyetiyle diğer zevâta gösterip teslim ettik. Velhasıl Yunan Hükûmetinin İslâm esirlere reva gördükleri mezâlimin tek tek sayılması kâbil olmadığından, bu kadarla yetiniyorum. 10 Haziran 39 (1923) Dava vekili Ahıskahzâde Ahmet"[50]

Yunan Esirler

Türk sivil ve askerlerin Yunanlılar tarafından esir alınması genellikle İnönü Muharebelerini takiben olmuştur. Türk ordusu tarafından Yunan askerlerinin ve

49 "Bir Esirimizin Sergüzeşti", **İkdam**, 9 Nisan 1923.

50 **Esaret Hatıraları**, Haz. Nejat Sefercioğlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1978, s.97-99.

Rum sivillerin esir edilmesi ise ağırlıklı olarak 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ve sonrasındaki takip harekâtı sürecinde gerçekleşmiştir. Asım Gündüz anılarında "Büyük Taarruzumuz başladığı zaman Yunanlıların Anadolu'da on iki tümeni vardı. Bunlardan beş tümeni imha ve esir edildi.[51]" demektedir. Gündüz, esir alınan Yunan komutan ve erlerine "en iyi insani muamele" gösterildiğini şu sözlerle ifade etmektedir: "Yunan yaralıları, 3 Eylül günü halktan toplanılan kağnılarla Uşak'ta bulunan Yunan hastahanesine gönderildiler. Tümen kumandanıı Halit Bey, gerek esirlere ve gerekse yaralılara, daha o zaman Cenevre beynelmilel anlaşmasına uyacak tarzda, en iyi insani muameleyi göstermişti. İstiklâl Savaşında IV. ncü Kolordu kitabını yazan Sayın Kurmay Fahri Aykut bu meseleye şu satırlarla temas etmektedir: "5. nci fırka kumandanı, pek yorgun olduklarını söyleyen düşman generallerini fırka karargâhında misafir ederek, lâzım derecede hürmette bulunmuş, düşman yaralılarını da sıhhiye bölüğünde tedavi ettirmiştir."[52]

Mustafa Kemal Paşa'nın, aynı tarihlerde esir alınan Yunan Orduları Başkomutanı Korgeneral Trikopis ile görüşmesi de özellikle Yunan esirlerine Türk tarafının bakışını göstermesi açısından önemlidir. Asım Gündüz kendisinin şahit olduğu görüşmeyi şöyle aktarmaktadır: "Başkumandan Mustafa Kemal, Trikopis'i Yunan Başkumandanı Hacı Anesti için hazırlanmış, içi mavi beyaz Yunan bayrağı ile boyalı, Uşak'ın en büyük evinde kabul etti. Trikopis'in bu evde kabulünde bile Mustafa Kemal'in o ince nezaket ve zekâsının tipik tecellisi vardı!... Muzaffer Türk Başkumandanı bu mavi-beyaz boyanarak, herşeyi şekle bağlamış palikarya ruhunun sefaletini nasıl bir umursamazlık duygusu içinde olduğunu göstermiş oluyordu.… Mustafa Kemal Paşa, ele geçirdiğimiz kendisinin Başkumandanlık emrini uzatığı zaman Trikopis'in hayret ve üzüntüsünü hayatımda unutamam. Kibar, asil ve ciddi, müşfik Mustafa Kemal mevzu değiştirmek ihtiyacını duydu, hemen bir harita getirerek ortaya koydu. Sanki savaşmış iki ordunun kumandanları değil de bir harbin kritiğini yapan iki dost gibi harekâtı tahlile başladı. Trikopis durmadan Hacı Anesti'den şikâyet ediyordu. İstediği bilgileri maharetle alan Mustafa Kemal, ayağa kalktı: 'Üzülmeyiniz, dedi, Napolyon Bonapart bile esir olmuştur. Bunlar, mesleğimizin olağan işleridir. Yorgunsunuz. Şimdi istirahat ediniz'. Trikopis daha sonra neşrettiği hatıralarında Türk Başkumandanından 'Dünyada görülebilecek en nazik asker' diye bahsetmiştir."[53]

---

51 Asım Gündüz, **Hatıralarım**, Haz. İhsan Ilgar, Kervan Yay., İstanbul 1973, s.167.

52 Gündüz, **age.**, s.181.

53 Gündüz, **age.**, s.182-183.

Türk tarafının esirler konusunda gösterdiği hassasiyeti daha iyi anlamak adına Asım Gündüz'ün anılarında aktardığı şu bilgiler de oldukça önemlidir: "31 Ağustostan sonraki Yunan esirleri arasında, kalabalığı şık ve güzel kadınlar teşkil ediyordu. Bu hepimizin merakını tahrik etmişti. Meğer Hacı Anesti, kendisini o makama getiren Kral ve Hükûmet ileri gelenlerine Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı şerefine büyük bir ziyafet ve balo vermek hazırlığında imiş!... Bu münasebetle de Yunan subay ve hatta efradının aileleri ve metreslerine cepheye davet izni vermiş. Böylelikle de özel vasıtalar, cepheye şık ve güzel kadınları taşımış... Üzerlerinde modaya uygun elbiseleri ve topuklu pabuçlarıyla bu kadınların esir kamplarında toplanmaları garip bir olaydı. Bunları ilk vasıta ile iade ettik."[54]

Esir sayılarının artmasında özellikle esirlerden istihbarat amaçlı faydalanılması etkili olmuştur. 23 Ağustos 1922 tarihli İkinci Ordu Komutanı Şevki Paşa'nın yayımladığı emirde: "Harekât ve muhârebe esnâsında düşmana dâir ma'lûmât, yalnız keşif kollarıyla ve muterassıdlarla istihsâl ve iktifâ' olunmaz. Düşmana dâir daha fazla ma'lûmât ekseriyyetle üserânın sıhhatli ve dikkatli bir sûretde isticvâbından istihrâc olunur."[55] denilmektedir. Yine aynı emrin devamında Üseraya Karşı Muamele başlığı altında: "Üserâyı soymak, onları darb ve tahkir eylemek, paralarını ve sâirelerini almak şânlı ve muazzam bir târihe mâlik bir ordu mensûbîni için kat'iyyen yakışmayan ve câiz olmayan en muzırr ve en şâyân-ı takbîh ahvâlden olduğu bi'l-umûm zâbitân ve efrâd tarafından ma'lûm olmalıdır."[56] denilerek esirlere iyi davranılmasının özellikle vurgulandığı görülmektedir.

Esirlerin sayısının artması birtakım tedbirler almayı da gerekli hale getirmiştir. Usera taburları oluşturulması bu tedbirlerin başında gelmektedir. Çoğunluğu erlerden oluşan Yunan esirleri Anadolu'nun çeşitli yerlerine gönderilmiş ve buralarda "Usera Garnizonları" oluşturulmuştur. Garnizon veya usera taburlarında oluşturulan revir ve hastanelerde Türk sağlık görevlilerinin yanında Yunan sağlık elemanlarından da yararlanılmıştır. Yunan general ve subayları için Kayseri

54 Gündüz, **age.**, s.184.

55 "Harekât ve muharebeler sırasında yapılacak işlere dair 2'nci Ordu Komutanlığı tarafından Ordu Menzil Mıntıka Müfettişliğine gönderilen 23 Ağustos 1922 tarihli talimat" (Belge No:22), **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Büyük Taarruz Hazırlık-Harekât-Takip (1 Ağustos-19 Eylül 1922)**, Yıl 71, Sayı 151, Ağustos 2022, s.104.

56 agb., **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Büyük Taarruz Hazırlık-Harekât-Takip (1 Ağustos-19 Eylül 1922)**, Yıl 71, Sayı 151, Ağustos 2022, s.110.

ve Kırşehir illerinde garnizonlar kurulmuştur. Erler ve siviller yol yapımı, ev yapımı ve ev tamiri gibi çeşitli imar işlerinde çalıştırılırken general ve subaylar, uluslararası antlaşmalara uygun olarak bunlardan muaf tutulmuştur.[57] Yunanistan, esir Türk subaylarından bazılarına maaş olarak 600 drahmi (o dönemde yaklaşık 10 Türk lirasına karşılık gelmektedir) verirken Türkiye Yunan esir subaylarına 21 lira aylık ödemiştir. Asker ve siviller sanatlarına göre çeşitli işlerde çalıştırılmış ve bunlara da belli miktarlarda ücret ödenmiştir.[58]

Paul Schatzmann'ın Yunanistan'daki Türk esir kamplarını ziyaret için görevlendirildiği 1921 Aralık ayında, Uluslararası Komite Delegesi A.W. Roerich de Anadolu'daki Yunan esir kamplarını incelemek üzere görevlendirilmiştir. Dr. Roerich, esir kampları ziyareti ile ilgili ayrıntılı bir rapor kaleme almıştır. 27 Aralık 1921 tarihinde Ankara Hükûmeti ile irtibata geçen Dr. Roerich, kampları ziyaret için bir güzergâh belirlenmesini istemiştir. Talebi doğrultusunda Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey, güzergâh olarak Mersin, Kayseri, Ankara, İnebolu hattının belirlendiğini; Hilal-i Ahmer'in ulaşımı kolaylaştırmak için gerekli tedbirleri aldığını ve kendilerini almak üzere Mersin'e bir görevli gönderildiğini belirtmiştir.[59]

Dr. Roerich, Anadolu'da ilk ziyaret ettiği yer olan Kayseri Talas Esir Kampı'na ilişkin raporunda şunları aktarmaktadır: "Savaş esirleri, astsubaylar ve askerler, Amerikan misyonuna yakın Ermeni kilisesine ve onun müştemilatı olan taştan inşa edilmiş bir binaya yerleştirilidir; Geniş ve çok yüksek olan kilise, 200 kişilik bir yatakhane olarak hizmet veriyor. Isınması çok zordur. Yakın zamanda ülke genelinde kullanılan tipte küçük odun sobaları kurulmuş… Büyük bir taş döşeli avlu, kiliseyi yüz savaş esirinin barındığı yan binalardan ayırır. Yüksek duvarlarla çevrili tüm yapılar tepenin üzerindedir. Hava ve güneş her yere geniş ölçüde nüfuz eder. Isıtmalı özel bir oda, bir düzine adam için revir görevi görüyor. Hastalar orada sadece beş ila altı gün kalıyorlar ve sonrasında durumlarının ciddi olduğu ortaya çıkarsa Kayseri'deki hastaneye tahliye ediliyorlar. Ziyaretimiz sırasında soğuk algınlığı ve sıtma nöbetlerinden sekiz hasta revirdeydi. Doktor kesinlikle gerekli ilaçlara sahiptir.

---

57 Taşkıran, **age.**, s.130.

58 Taşkıran, **age.**, s.132.

59 Dr. Roerich, "Mission en Asie Mineure", **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin 41, Mai 1922, s.389.

		Terzi	Hastane	Toplam
Kadınlar	1			1
Subaylar	9		2	11
Askerler	269	3	12	284
Siviller	9		1	10
	288	3	15	306

Kamp komutanı Yüzbaşı Arif Bey'in bize verdiği personel listesi şöyle detaylandırılmıştır:

Savaş esirlerinin hiçbirinin kişisel eşyası yok, hepsi hem yakalandıkları sırada hem de cepheden kampa kadar olan uzun yolculuk sırasında kişisel eşyalarının tamamen alındığını söylüyorlar. Harp esirlerinin her birinin birer gömleği, kolları Hilal-i Ahmer'den temin edilen yünlü bir süveter, örme olsun olmasın pamuklu iç çamaşırları, yünlü çorapları, pantolonları, memlekette yapılmış beyaz kalın yünlü kumaştan uzun birer ceketleri ve aynı kumaştan kasketleri vardır. Ayakkabıları -alçak deri ayakkabılar- çoğunlukla yenidir (Amerikan misyonu tarafından sağlanmıştır). Yönetmelikler, saat 9 ve 4'te günde iki öğün yemek sağlar. Harp esirlerinin günlük 200 gr koyun eti yemesi planlanmıştır. Kampı beslemek için ayrılmış özel bir sürüden alınıyorlar ve bir Yunan çoban savaş esiri tarafından bakılıyorlar… Birçok savaş esiri bir deri bir kemik kalmış. Hepsi aylarca kıyafetsiz kaldıklarını, yemeklerin yetersiz ve çok düzensiz olduğunu, bugün iyi olan ekmeğin kalitesiz olduğunu söylüyorlar. …Her erkeğin yatağı için içi pamuk ve yünle doldurulmuş bir şilte, bir yastık ve iki yün battaniye vardır… Su sağlıklı ve bol. Savaş esirleri çamaşırlarını yıkamak için her türlü imkana sahipler, 63 gr. yönetmeliğe göre haftalık ve kişi başı sabun tahsis edilmektedir. Kamp komutanı genellikle temizliğin eksik olduğundan şikâyet ediyor. Özellikle bir düzine erkekten oluşan bir grup, en temel hijyen önlemlerini ihmal ediyor. En çok onları haşarattan arındırmakta zorlanıyoruz, yatakhaneleri karbolik asitle dezenfekte edilmeli. Ancak kampta banyo veya duş imkânı bulunmadığını unutmayın. Helalar (Türk stili) küçük taş türbeler içindedir ve üzeri örtülmüştür; düzenli olarak klor ile dezenfekte edilmektedir.

Hilal-i Ahmer'in İstanbul ve Ankara'daki bürolarında 1920 yılının başına kadar mektup ve havale servisini çok uzun aralıklarla inceledik. Havaleler ilgili taraflara doğrudan Hilal-i Ahmer aracılığıyla veya Osmanlı Bankası aracılığıyla ulaşır. Bunlar, alıcıların adlarını taşıyan kart kutularında düzenli bir şekilde dosyalanır, böylece ailesi tarafından desteklenen her bir mahkûmun kaç tane ve hangi tarihte destek alabildiğini kolayca belirleyebiliriz. Diğer kutular, alıcının

imzasını taşıyan alındı onaylarını içerir. Bu makbuzlar otomatik olarak Hilal-i Ahmer'in İstanbul'daki merkez ofisine iade edilir. Para göndermede de çeşitli dönemlerde gecikmeler yaşanmış, bunun bir kısmı, Haziran 1921'de Talas kampından belirli sayıda savaş esirinin alınması planlanan naklinin İstanbul Hilal-i Ahmer'e bildirilmemesinden kaynaklanıyordu. Anadolu'da posta hizmeti günde ortalama 60 km yol kat eden arabalarla yapılır.

Askerlerin ve subayların Kayseri'de zaman zaman alışveriş yapmasına izin verilir. Her Pazar ve resmi tatillerde bir Ortodoks rahibin görev yaptığı Talas Kilisesi'ne giderek ibadetlerini yerine getirebilirler.

Savaş esirlerinin aylaklıkları, onları kesinlikle bir sinirlilik veya depresyon durumunda tutar. Bu yüzden kamp komutanının ilk taleplerinden biri onlara iş vermek olmuş. Bana bunu birkaç kez teklif ettiğini (bir köprüyü tamir ederek, kamptan yakacak odun naklederek ve keserek, yollarda çalışırken), ancak başarılı olamadığını söyledi. 2 kişi altı hafta boyunca dezenfeksiyon kazanlarını tamir etmek için (maaş 20 lt), 2 kişi de altı hafta boyunca dokuma fabrikasında (18 kuruş = fr. 1,25/gün ve kişi başına) olmak üzere, yalnızca 4 kişi çalışmayı kabul etmişti.

…25 Ocak 1922'de 150 savaş esiri, Dr. Lazanos tarafından çiçek hastalığına karşı aşılandı.

…Subaylar Aralık 1921'de 5 aylık gecikme ile maaş aldılar…Askerler gibi onlar da yakalandıktan sonra büyük ölçüde kıyafetlerinin, ayakkabılarının ve cep harçlıklarının çıkarıldığını, kampa vardıklarında yerde battaniyesiz uyuduklarını belirtiyorlar. Bedensel kötü muamele o andan itibaren sona erdi, ancak kamp komutanının uzlaşmacı tavrına ve iyi niyetine rağmen bakım önlemleri istikrarsız olmaktan öteye gitmedi. …Subayların mevcut kampı tatmin edici. İyi bir mutfak, zemin katta yemekhane ve diğer katlarda subaylar için odaları olan büyük ve iyi inşa edilmiş güzel bir özel evden oluşur. Ev iyi bir konumda, Talas tepesinin eteğinde, temiz, ısıtması kolay ve iyi durumda tam yataklara sahip. Sadece birkaç gündür yaşadıkları bu yeni konutu memnuniyetle karşılayan esir subaylar, şu anda tabi oldukları durum devam ederse artık tatmin olacaklarını söylüyorlar. Kasabada ayak işlerine gitmek ve kiliseye gitmek için boş zamanları var. Sadece okumayı ve çalışmayı özlüyorlar. Yunanca, Fransızca veya İngilizce kitaplar istiyorlar. İfadelerine göre, yeni valinin yakın zamanda atanmasından bu yana durumları önemli ölçüde iyileşti.[60]

60 Dr. Roerich, agm., s.391-397.

Dr. Roerich'in Talas Esir Kampı'na dair aktardıkları, Anadolu'daki Yunan esirlerinin, daha iyi şartlara sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Buna rağmen özellikle subaylarda memnuniyetsizlikler görülmektedir. Dr. Roerich aksayan konularla ilgili ise raporunda şu açıklamayı yapma gereği duymuştur: "Anadolu'da Yunan savaş esirlerine yetersiz muamelenin gerçek nedenlerini bilmiyoruz. Ancak, ülkenin içinde bulunduğu koşullardan kaynaklanan genel tedarik ve nakliye güçlüklerinin önemli bir rol oynaması bize şüpheli gelmiyor. Türk subayları maaşlarını büyük gecikmelerle alıyorlar. Askerler yetersiz donanıma sahip ve bazen ihtiyaçlardan yoksun. 23 Ocak'ta Kayseri'deki hastaneye tedavi için giden yirmi kadar Türk askerinin arkadan acıklı geçişine tanık olduk. Bu talihsizler aşama aşama Sivas'tan (yaklaşık 200 km) geldiler, en sağlamları yaya, diğerleri eşeklere binmişti. 3 tanesi o kadar zayıftı ki, eyerde kalabilmeleri için bir yoldaş tarafından her iki kolun altından desteklenmişlerdi. Ertesi gün hastanede onları sorduğumda, birinin gece tekrarlayan ateşi nedeniyle öldüğünü ve diğer ikisinin de ölmek üzere olduğu söylendi."[61]

27 Ocak sabahı Kayseri'den ayrılan heyet, 30 Ocak akşamı Ankara'ya varmış ve burada Hilal-i Ahmer karargâhında konaklamıştır. Dr. Roerich Ankara'daki gözlemlerine dair şunları aktarmaktadır: "İyi hastaneler kurulmuştur. Kayseri'den daha iyi; her hastanın iyi bir yatağı vardır. Cebeci Hastanesinin müdürü Komutan Dr. Nazım Bey, cepheden ciddi vakaların nakledildiği ve ameliyat edildiği bölümünü bize gezdiriyor. 500 yataklı bu hastanede 7 doktor bulunuyor. Hastanede yanlış kaynama ve psödoartroz ile kötü, komplike bir uyluk kırığı çeken bir subay da dahil olmak üzere yaralı ve iyileşmekte olan Yunanlılar bulduk. Bir subay kendiliğinden bize Ankara'da gördüğü bakımdan memnun olduğunu söyledi."[62]

Heyet, 6 Şubat 1922'de Ankara'dan ayrılmış ve 21 Şubat sabahı İstanbul'a dönmüştür.

Türk Ordusunun başarılı harekâtı neticesinde Yunan ordusunun mağlubiyeti ve geri çekilmesi ile İzmir yangını hadisesi, Rum ve Ermeni muhacirler sorununu ortaya çıkarmıştır. Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Uluslararası Çocuklara Yardım Birliği ile birlikte "Milliyet, ırk, din ayrımı yapmaksızın bu olayların mağdurlarına yardım etmek için alınacak tedbirler ve durum hakkında tam olarak bilgi vermek

61 Dr. Roerich, agm., s.398
62 Dr. Roerich, agm., s.399

üzere"[63] Uluslararası Kızıl Haç Komitesi ve Uluslararası Çocuklar için Kurtarma Birliğinden delegeler Rodolphe Haccius ve Henri Cuénod'u bölgeye gönderme kararı almıştır. 25 Eylül 1922'de İstanbul'a varan Heyet, hazırladıkları raporda, Anadolu'da karşılaştıkları Yunan esirlerle ilgili şunları aktarmaktadırlar: "Hilal-i Ahmer'in Anadolu'daki olağanüstü faaliyeti bizi hayrete düşürdü. En önemli yerleşim yerlerinde hasta, yaralı sivillerin ve hatta Yunan savaş esirlerinin bakıldığı dispanserler kurulmuştur. Osmanlı Kızılayı halk tarafından büyük bir itibar görmektedir… Malların aktarılmasını kolaylaştırmak için Yunan savaş esirlerinden oluşan birkaç müfreze emrimize verildi. Bu mahkûmlarla konuştuk ve gardiyanların kötü muamelesine ilişkin kayda geçecek bir şikâyet olmadı. Bu, tüm gezimiz boyunca kişisel gözlemlerimize karşılık geliyor. Barınaklar yetersiz ama bu konuda tutsaklar da yerliler (Türkler) de aynı acıları çekmek zorunda kalıyor. Hizmetlerinin karşılığında mahkûmlara birkaç kutu süt ve sigara verdik. Tüm savaş esirleri hala yazlık üniformalarını giymişler ve ayakkabıları yırtık. Rum veya Ermeni sivil tutsakları görme fırsatımız olmadığı gibi, sayıları ve yönlendirildikleri iç bölgeler hakkında da kesin bilgilere ulaşamadık."[64]

Anadolu'daki Yunan esir kamplarında incelemelerde bulunmak üzere Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Şubat 1923'te de Henri Cuénod'u görevlendirmiştir. 23 Şubat 1923'te Cuénod, Anadolu'daki İzmir, Kemer, Torbali ve Aydın kamplarını ziyaret etmiştir.[65]

Lozan görüşmelerinin devam ettiği dönemde, Yunan tarafının Anadolu'daki esir kamplarına ilişkin iddiaları dolayısıyla Uluslararası Kızılhaç Komitesi, İsmet Paşa ile görüşmüş ve varılan uzlaşma üzerine Komitenin, Anadolu'da bulunan Yunan esir kamplarını denetlemek için bir heyet daha göndermesi kabul edilmiştir. Lozan'da yapılan anlaşmanın ardından, Charles Burckhardt ve Georges Burnier'den oluşan bir heyet, Anadolu'da incelemelerde bulunmak üzere 24 Haziran 1923'te İstanbul'dan ayrılmıştır. Burnier ve Burckhardt, Anadolu'daki görevleri hakkında Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'ne sundukları raporda: "6 Haziran tarihli mektubunuzda yer alan talimatlara uygun olarak, şu anda Anadolu'da tutuklu bulunan Yunan savaş esirlerinin kamplarını ziyaret

63 Henri Cuenod, Rodolphe Haccius, "Mission en Anatolie", **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No. 47, Novembre 1922, s.961.

64 Cuenod, Haccius, agm., s.968-969.

65 "Comité International" **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin International des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No. 51, Mars 1923, s.246.

etmek üzere İstanbul'dan ayrıldık. Bu görevi gerçekleştirmek için Anadolu'yu kuzeyden güneye, Mudanya'dan Ankara, Kırşehir, Kayseri, Adana üzerinden Amanos Dağları'na ve merkezden batıya Konya, Afyon Karahisar, Uşak, İzmir üzerinden geçmemiz gerekiyordu."[66] ifadeleriyle güzergâhlarını belirttikten sonra savaşın bitimiyle Anadolu'nun içinde bulunduğu durumu özetlemişlerdir. Ülke nüfusunun yıllarca süren savaşlarda çok bedel ödediği belirtilen raporda: "Her yerde yanmış istasyonların kalıntıları, yıkılmış köprüler, yağmalanmış yerler, sakinleri tarafından terk edilmiş köyler görülüyor… Şehirlerde hala yetişkin erkekler bulunursa da kırsal kesimde bu durum son derece nadirdir. Yaşlılar köyde kalıyor ya da sürüleri otlatmaya götürüyor. Tarlada çalışan kadınlar ve çocuklardır. Tahta sabana bağlanan iki öküz, 10 ila 14 yaşlarındaki çocuklar tarafından sürülüyor. Katliamlardan sağ kurtulanlar orduda ya da işçi taburlarında."[67] denilmekte ve "Ekonomik koşulların bu kadar ağır olduğu bir ülkede Yunan tutsakları ziyaret etmek için yola çıktığımızda onların akıbetinden de kaygı duymuyor değildik."[68] ifadeleri kullanılmaktadır.

Heyet raporun devamında Anadolu'daki esir kamplarına dair izlenimlerini kimi zaman şaşkınlık içerisinde şöyle aktarmaktadır: "Size verdiğimiz rakamlara göre Türkler 18 ila 20.000 esiri tutuklamıştır. Lozan Sözleşmesi uyarınca, sizin aracılığınızla şimdiden 10.000 takas edildi. Bu esirlerin büyük çoğunluğu, Türk ordusunun İzmir'e girdiği 26 Ağustos ile 10 Eylül 1922 tarihleri arasında esir alındı. Yunan tutsaklar, bir istasyona 80 km uzaklıktaki Kömürler müfrezesi dışında, demir yolu hatları boyunca bulunan yerleşim yerlerine dağıtılmış. Mahkûmlar…kamu yararına olan işlerde istihdam edilirler: yolların inşası, köprülerin, tünellerin, demir yolu hatlarının onarımı vb. Bu taburlara mensup Türk askerî maaş almaz ve sadece cepheye giderken üniformasını alır. Öte yandan, yeterli yiyecek alıyorlar. Esirlerin yemekleri bu Türk askerlerininkiyle aynı. Pek çok yerde birlikte çalışırlar ve birlikte yemek yaparlar. Maaş almıyorlar ama iyi giyimli ve iyi ayakkabılılar. Onlar için çok uygun bir gri keten üniforma yapılmıştır. Hiçbir yerde ne gerçek kamplar ne de dikenli tellerin arkasına sürülen mahkûmlar var. Şehirde evlerde ya da yerleşim yerlerinin yakınında çadırlarda yaşıyorlar. Kasabadaki her mahkûmun şilte, battaniye veya paltoyla temiz bir

66 Charles Burckhardt-Georges Burnier, "Visite des Camps de Prisonniers Helléniques en Anatolie", **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin International des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No. 57, Septembre 1923, s.882.

67 Burckhardt- Burnier, agm., s.883.

68 Burckhardt- Burnier, agm., s.884.

ranzası vardır. Mesai saatleri dışında özgürlükleri oldukça fazla ve Ankara, Konya gibi şehirlerde bile mahkûmlar istedikleri gibi hareket edebiliyorlar. Üstelik mahkûmların barınmasını veya beslenmesini eleştirecek hiçbir konu yoktu. Mahkûmların kendileri bu konuda bize herhangi bir şikâyette bulunmadı.

Ücret konusunu sizin takdirinize bırakıyoruz. Tutsaklar ve kamplarını yöneten Türk subaylar arasındaki ilişkiler iyi. Birkaç kez erkeklerden şükran sözleri duyduk. Ankara'da bir otel inşa eden ve esaretlerini kolaylaştırmak için yaptıklarından dolayı yüzbaşıya minnettar olan müfrezeden özellikle bahsedeceğiz. Bu iyi eğilimler yalnızca mahkûmlarla doğrudan temas halinde olan subaylarda değil, hiyerarşinin her seviyesinde, onlarla ilgilenen herkeste bulunur. Sadece ifadeleri değil, kontrol edebildiğimiz eylemleri de kaydettik. Sivil halk da misafirperverdir ve esirlere karşı herhangi bir kin beslemez. Vücut çamaşırlarının neredeyse tamamı siviller tarafından bağışlanıyor. Kurtuluşundan sekiz gün sonra, bir yılı aşkın işgalin ardından Afyon Kara Hisar şehri 500 mahkûma çamaşır veriyordu. Konya Belediyesi, surları arasında tutuklu bulunan 350 Rum'a battaniye verdi ve onlara günlük 20 ila 40 kuruş arasında ücret ödüyor.

Teftiş gezimiz sırasında mahkûmların hangi işleri yapmaya zorlandıklarını görebildik; bu işlerin süresi sekiz saati geçmez ve harcanan efor aşırı değildir… Özetle, Yunan tutsakların durumunu Türk taburlarının durumuyla karşılaştırırsak, yiyecek konusunda Yunanlılar ve Türklerin eşit durumda, giyimde Yunanlılar kayırılmakta, iş herkes için aynı ve barınma söz konusu olduğunda, kasaba evlerinde yaşayan Rumlar Türklerden daha avantajlıdır. Normal olarak çalışmayan bir hizmet, posta hizmetidir. Ulaşım güçlükleri ve mahkûmların sık sık yer değiştirmesi bir dereceye kadar bunun nedenidir.

Sağlık hizmeti iyi organize edilmiştir. Her müfrezenin reviri veya hastanesi olan Yunan sağlık personeli vardır. Sadece Kömürler'in doktoru hastalarını 80 km ötedeki hastanelere göndermektedir. Türk askerleri ile Yunan askerleri arasında hiçbir fark yok, ancak Yunan askerlerini hep yataklarda bulduk ve bazen aynı odada Türkler şilteler üzerindeydi. Ziyaret ettiğimiz tüm bölgelerde hiçbir salgın hastalık izine rastlamadık, sadece korkunç bir tahribata yol açan sıtmaya rastladık. Yüksek platolar dışında, tüm nüfus bundan muzdariptir ve hastanelerde tüm odalar sadece bu hastalığa yakalananlara ayrılmıştır. Halkın ilgisizliği, kinin ve paranın olmaması her türlü önleyici mücadeleyi engelliyor. Yunan hastalarının %80'i ateşten muzdarip, geri kalanı küçük rahatsızlıklardan muzdarip: mide hastalıkları, bronşit, vs. Mahkûmların genel durumunun mükemmel olduğunu söyleyebiliriz. Bu kadar çok kişinin İzmir Mübadele Komisyonu üzerinde bu kadar acıklı bir izlenim bırakmasının nedenlerini araştırdık. Askerler bize, ordunun ihtiyaçlarını

karşılamanın zaten kolay olmadığı bir zamanda, bu kadar çok sayıda mahkûm için gerekli olanı sağlamanın uzun zaman aldığını açıkladılar."[69]

LOZAN GÖRÜŞMELERİ DOĞRULTUSUNDA ESİR DEĞİŞİMİNİN UYGULANMASI

Görüşmelerde esir mübadelesinin Türk ve Yunan delegelerinin katılımı ile Uluslararası Kızılhaç Komisyonunun gözetiminde gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda Türk tarafında gözlemlerde bulunmak üzere Uluslararası Kızılhaç temsilcileri olarak Burnier ve Cuénod atanmıştır. Mübadele işlerinde İzmir'de Hilâl-i Ahmeri temsilen, Doktor Ömer Lütfi Bey seçilmiş ve kendisi Cuénod ile beraber İzmir'e doğru hareket etmiştir. Burnier ise İstanbul'da faaliyetleri kontrol etmek için kalmıştır. Aynı tarihlerde Uluslararası Kızılhaç Örgütü Baş Temsilcisi Albay Wildbolz, Doktor Page ve Doktor Lindsjoe de esir değişimi ile ilgili kontrolleri sağlamak üzere Atina'ya gönderilmiştir. Yunan Kızılhaç temsilcisi Kottakis, Hilâl-i Ahmerin temsilcisi Muzaffer Bey ve Yunanistan'da bulunan Uluslararası Kızılhaç temsilcisi Schatzmann da esir değişimi sürecini takip etmek için Atina'da görevlendirilmiştir.[70]

30 Ocak 1923 antlaşması gereğince kontrol komisyonları oluşurken, takasın yapılacağı Urla-Klazomen ve İzmir'de, Sağlık ve Sosyal Yardım Vekaletiyle, Hilali Ahmer Cemiyeti tarafından hazırlıklar yapılmıştır. Hilal-i Ahmer tutuklu ve tutsakların sağlık gereksinimlerini karşılamak üzere Urla'da 25 yataklı bir hastane kurmuş ve gelenlerin karantinaya alınacağı Klazomen karantinasının tüm eksiklikleri giderilmiştir.[71] Bütün hazırlıkların tamamlandığı Urla'da 21 Şubat 1923'te Yunanistan'dan gelecek ilk tutuklu kafilesi beklenirken Yunanistan'a teslim edilecek aralarında kadınların da bulunduğu sivil Yunan tutuklularından bir grup, İzmir'e getirilerek çeşitli misafirhanelere yerleştirilmiştir. Uluslararası Kızılhaç Komisyonunun İstanbul temsilcisi Burnier, Hilal-i Ahmere 4000 kişiden oluşan ilk tutuklu kafilesinin 27 Şubat'ta Pire'den hareket edeceğini bildirmiştir. Ancak 1 Mart 1923'te Hilal-i Ahmer Cemiyetine başvuran Burnier, Yunanlıların son dakikada bir zorluk çıkardıklarını ve Türk tutukluların hareketine engel olduklarını açıklamıştır. Bu sırada Yunan Kızılhaçının yayımladığı bir bildiride, Pontus Rumlarının tehcirine devam edilmesinin, Türkiye ile Yunanistan arasında halledilmesi gereken bir konu olduğu, Türk tutukluların bu yüzden teslim

69 Burckhardt- Burnier, agm., s.884-886.

70 "Üsera Mübadelesi", **Hilal-i Ahmer Mecmu'aları**, Cilt 2, Haz. İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2020, s.628-629.

71 Berber, agm., s.126.

edilmediği açıklaması yapılmıştır. Bu bildiriyi takiben Yunan Hükûmeti adına Yunanistan Dışişleri Bakanı Aleksandiris, Türkiye'yi Pontus'lu Hristiyanları sürmekle suçlayarak müttefikler katında protesto etmiş, bu yüzden sivil tutuklular ve savaş tutsakları ile dolu olarak hareket eden vapurun Pire'ye dönmesini sağladıklarını ve Türkiye tarafından artık tehcir yapılmayacağına ilişkin güvence verildiği zaman takasın başlayacağını açıklamıştır.[72] Gerek Türk tarafının konu ile ilgili protestoları gerekse Uluslararası Kızılhaç temsilcilerinin girişimleri neticesinde 14 Mart 1923'te Yunanistan, mübadelenin ertelenmesi kararından vazgeçtiğini duyurmuştur. Esir değişimi ile ilgili sorunların giderilmesi üzerine Yunanistan'dan ilk kafileler 17 Mart 1923'te hareket etmiştir. İlk gelen esirlerle ilgili Halil-i Ahmer Mecmuasında şu açıklamalar yapılmaktadır: "Geçen nüshamızda Yunanistan'ın üserâ mübâdelesine râzı olduğunu ve mübâdeleye Mart'ın on yedisinde başlanacağını yazmış idik. Fi'l-hakîka yevm-i mezkûrda mübâdele işlerine başlanılmış ve o aralık zuhûr eden fırtınadan dolayı 975 sivil esîri hâmil Propontis vapuru ancak Mart'ın yirmi üçünde, 938 sivil esîri hâmil Thetis vapuru ise Mart'ın yirmi dördünde Tuzla Tahaffuzhânesi'ne muvâsalat edebilmişdir. Propontis vapurundaki üserâdan biri esnâ-yı râhda vefât eylediğinden cenâzesi Tuzla'da defnedilmiş, Thetis vapuru üserâsından hastalanmış olan altı Trakyalı Tuzla Tahaffuzhânesi'nde taht-ı tedâviye alınmışdır…Üserâ kısım kısım tahaffuzhâneye idhâl edilirken tahaffuzhâne tabîbleri tarafından kendilerine evvelâ tifo aşısı yapılmış, eşyâlarına âit tathîrâtı ve ferden ferdâ sabun ve sıcak su ile istihmâmlarının icrâsını müte'âkib Tuzla'daki Hilâl-i Ahmer aşhânelerinde it'âm olunmuşlardır. Bu mu'âmelâtın hitâmını müte'âkib esîrler şirket vapurlarına irkâb edilerek Sirkeci'ye nakledilmişler ve Trakyalı olanlar oradan şimendifer ile memleketlerine gönderilmişlerdir."[73] Tuzla'ya gelen bu kafilelerin haricinde 23 Mart'ta İzmir Urla'daki Klazomen Tahaffuzhanesi'ne biri Pire'den diğer ikisi Girit'ten olmak üzere toplam üç vapur gelmiştir. Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda İzmir'e gelen Türk esirlerle ilgili şunlar aktarılmaktadır: "Büyük bir motor ile karaya çıkarılan bîçâre esîrler, sâhile ayak basar basmaz hemen toprağa kapanarak vatanın mübârek yerlerini öpmek ve koklamak sa'âdetiyle sermest oluyorlar idi. Pire'den gelen Maryalavelopi vapurunun yolcuları arasında hastalık zuhûr etdiğinden bunlar karantinaya tâbi' tutulmuşlar ise de Girid'den gelen İtaki ve Kephalonia vapurlarının esîrleri saç kesme, istihmâm, etüv ile eşyâ tathîrâtı gibi sıhhî mu'âmelâta tâbi' tutuldukdan sonra birincisi 24, ikincisi 25 Mart'da İzmir'in

72 Berber, agm., s.126-127.

73 "Üsera Mübadelesi", **Hilal-i Ahmer Mecmu'aları**, Cilt 2, Haz. İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2020, s.743.

Punta iskelesine muvâsalat etmişlerdir."[74] Hakimiyet-i Milliyenin 25 Mart 1923 tarihli "Esir Kardeşlerimiz Geldi" başlıklı haberinde, 67'si malul, 14'ü zabit, 18'i kadın, 11'i çocuk ve diğerleri sivil esir olmak üzere toplamda 1745 esirin geldiği belirtilmektedir.[75]

Konu ile ilgili Uluslararası Kızılhaç raporunda Türk sivil esirlerinin gemiye bindirilmesinin 19 Mart'ta Milos ve Girit'te aynı anda başladığı ve komite üyelerinin, esirlerin ulaşımı için ayrılan Kefalonya, Ithaca, Efstrados Kavonnidis, Profondis ve Thetis isimli beş vapuru denetledikleri belirtilmektedir. Raporda ayrıca şu bilgiler aktarılmaktadır: "Hastalar harici 3.580 sivil gemilere bindirilmiş ve onlara Atina'daki Kızılhaç temsilcileri Dr. Lindsjoe ve Dr. Page'in eşlik etmiştir. Albay Wildbolz ise esirleri karşılamak üzere İzmir'e gitmiştir. 23 Mart'ta, üç nakliye gemisi İzmir yakınlarındaki Klazomen'e ulaşırken, diğer iki gemi doğrudan İstanbul'a doğru yolculuklarına devam etmiştir. İzmir'de toplanan 170 Yunan sivil mahkûm, bu nakliye araçlarıyla 28 Mart'ta Atina'ya götürülmüştür. Böylece gözaltına alınan sivillerin mübadelesi sona ermiş ve askerî esirlerin mübadelesi söz konusu olmuştur. 28, 29 ve 30 Mart tarihlerinde Pire, Selanik, Dedeağaç, Midilli, Hanya ve Korfu'dan toplam 7.920 Türk savaş esiri ve 329 subay sekiz nakliye aracıyla getirilmiştir. Mübadele komitesinin üyeleri Pire'den yola çıkmış ve 31 Mart'ta İzmir'e ulaşmıştır. İzmir'de toplanan Yunan askerî esirler gemiye bindirilmiş ve 1 Nisan'da ilk vapur 520 Yunan mahkûmla Pire'ye ulaşmıştır. 4 Nisan'a kadar 4.500 Yunan esiri İzmir'den tahliye edilmiştir. 9 Nisan itibariyle toplam 20.000 Yunan ve Türk savaş esirinin mübadelesi tamamlanmıştır. Komite daha sonra Lozan Anlaşması'nın I. maddesinin b ve c paragraflarında belirtilen kayıp esirler sorununu ele almıştır. Hem Yunanistan hem de Türkiye komisyona esir listeleri sunmuşlardır. 1923 Mayıs ayı sonuna kadar taşımaların büyük bir kısmı tamamlanmıştır."[76] Raporda mübadeleye konu olan esir sayıları ile ilgili olarak Yunan makamları tarafından iade edilenler: 9.748 Türk askeri; 329 Türk subayı; 4.601 Türk sivil rehine ve mahkûm; Türk yetkililer tarafından iade edilenler: 9.748 Yunan askeri; 329 Yunan subayı ve 320 Yunan sivil rehine ve mahkûm bilgisi verilmiştir.[77]

---

74 "İzmir'e Gelen Sivil Üserâ", **Hilal-i Ahmer Mecmu'aları**, Cilt 2, Haz. İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2020, s.748.

75 "Esir Kardeşlerimiz Geldi", **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Mart 1923.

76 **General Report of The International Red Cross Committee On Its Activities From 1921 to 1923**, 11th International Red Cross Conference Geneva, August 28th, 1923, s.56-57.

77 **General Report of The International Red Cross Committee On Its Activities From 1921 to 1923**, s.57.

Türk-Yunan Esir Mübadele Komisyonu Başkanı Albay Wildbolz, 14 Mayıs 1923 tarihinde hazırladığı raporda Komisyonun çalışmaları ile ilgili şunları aktarmaktadır: "Komisyonumuz, tüm çalışmalarında anlaşmanın şartlarına tam olarak uymuş, Komisyon kendisine verilen faaliyet kapsamı dışında bırakan herhangi bir yorumdan ve herhangi bir genişletmeden (örneğin nüfus mübadelesi) mümkün olduğunca kaçınmıştır. Katı ve hakkaniyete uygun bir tarafsızlığı gözetmeye kendini adamış ve gerekli gördüğü durumlarda taraflardan birine veya diğer tarafa görüşünü açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. Çalışmalarımız, Komisyonun tüm üyeleri arasında her zaman hakim olan çok dostane kişisel ilişkilerle kolaylaştırılmıştır…Anlaşmanın uygulanacağı temellerin tartışılması uzun ve genellikle acı vericiydi, bu da iki sözleşme tarafının hala savaş durumunda olması ve karşılıklı güvensizliği hesaba katmanın gerekli olmasıyla açıklanıyor. Her seferinde önce tutsakları teslim etmek zorunda olan Yunanistan, karşılığında kendisine yapılacak iadelerle ilgili belirli garantiler almak istedi. Tarafsız üyeler, her iki tarafın iyi niyetine kefil olarak bu talihsiz faktörü ortadan kaldırmak için çaba sarf etmişlerdir. Böylece Yunanistan'ın hazırladığı ulaşım tablosu konusunda nihayet 23 Şubat'ta anlaşmaya varıldı. Bu tablo, Yunanistan tarafından iade edilecek yaklaşık 4.300 Türk rehine ve sivil tutsağın ve takas edilecek yaklaşık 340 subay ve 9.700 askerin rakamlarını veriyordu."[78]

Albay Wildbolz, Yunan gemilerinin uzun süre Yunan tutsakları almak için İzmir limanında kaldıklarını, fakat bu gecikmenin de Yunan Hükûmetinin esir değişimini duraklatma kararından kaynaklandığını ifade etmektedir. Duraklatma kararı dolayısıyla Türk Hükûmeti tereddüt yaşamış ve Anadolu'nun iç bölgelerinden İzmir'e esir naklini durdurmuştur. Albay Wildbolz, Türk Hükûmetinin mübadele kapsamında olmamakla birlikte 350 malul, 25 doktor ve 2 Rum papazın Türkiye tarafından iade edildiğini de raporuna özellikle eklemiştir.[79]

Albay Wildbolz raporunda, mübadeleye konu olan esirlerin durumları ile ilgili şu gözlemlerini aktarmaktadır: "Komisyon, Yunanistan'ın sivil rehineler ve tutuklular ile Türk askerî tutukluları iyi durumda ve iyi giysiler içinde iade ettiğini tespit etti. Birçoğu hatırı sayılır miktarda bagajla ülkelerine döndü… Komisyon, Türk tarafında bu tür tatmin edici tespitlerde bulunamadığı için üzüntü duymaktadır. ..Yunan tutsaklar, tamamen çalışabilecek durumda olan ve biraz ticaret yapan mahkûmların yaptıkları hizmetler nedeniyle alıkonulduklarını iddia

78 "Echange des internés civils et des prisonniers de guerre grecs et turcs", **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No. 52, Avril 1923, s.587.

79 agm., s.588.

ettiler. Aslında, Türkiye tarafından iade edilen 10.000 savaş esirinin çoğu oldukça üzücü bir fiziksel durumdaydı. Sıska, aç ve gözleri vahşiydi. Kendilerine verilen ekmek parçalarının üzerine kendilerini attılar. Birçoğu kendilerini ülkelerine geri gönderme teknesine sürüklemek için mücadele etti. Paçavralar içindeydiler, çoğu yalınayaktı ya da oldukça yetersiz ayakkabıları vardı. Kısacası, gemiye binişler içler acısı ve derinden üzücü bir görünüm arz ediyordu. Prensip olarak sorgulama yapmaktan kaçındık ama kendiliğinden söyledikleri etkileyiciydi. Bazı kamplarda mahkûmların çok yüksek bir yüzdesinin öldüğünü iddia ettiler. Trende ve teknelerde çok sayıda kişi öldü…İstanbul ve Ankara yetkililerinin bu durumdan habersiz olduğuna inanmak için nedenlerimiz var.” [80] Wildbolz, Anadolu’dan giden Yunan tutsakların kötü durumlarına ilişkin şu açıklamalarda bulunmaktadır: “Bu durumu tam olarak anlamak için araya giren çeşitli faktörleri hesaba katmak gerekir: Birincisi, Anadolu’nun yüksek yaylalarının iklimi zararlı bir etkiye sahip gibi görünüyor. Sonra şiddetli salgınlar patlak verdi ve birçok kurban aldı. Son olarak, Anadolu’nun uçsuz bucaksız genişliği çoğu zaman aşılmaz güçlükler yaratıyordu. Genelde çok ilkel koşullarda yaşayan bu ülkeyi ve halkını korkunç bir felaket perişan etmişti. Nüfusun aktif olarak yaşadığı savaş daha da şiddetli hale geldi. Yunan geri çekilmesine çok fazla yıkım eşlik etti. Bu, şiddetli bir öfkeyle sonuçlandı. Bugün bile iletişim çok yavaş ve çok zor. Savaştan kaynaklanan tüm bu felaketlerden ve tüm hükûmet sisteminin köklü bir şekilde değiştirilmesinden sonra, ülkenin idari yeniden yapılanması ancak çok yavaş yapılabilir. Hükûmet ve idari merkezler (Ankara, İstanbul ve İzmir) arasındaki anlaşma hala çok eksik olabilir. Son olarak, Yunan askerlerinin esir alındıklarında, sağlıklarını ciddi şekilde tehlikeye atan ve teçhizatlarını yıpratan çok uzun ve çok sancılı bir seferin sonuçlarından muzdarip olmaları muhtemeldir. Anadolu’nun bu talihsizleri ıslah edecek kaynakları pek yoktu. Bu nedenle, çok hızlı ve hafife almaktan kaçınmalıyız. Her iki tarafı da dinlemek ve çatışmanın derin ırk ve din düşmanlıkları tarafından şiddetlendirildiğini hatırlamak önemlidir.” [81]

Türk Yunan esir değişimi Komisyonu Başkanı Albay Wildbolz, 15 Mayıs - 15 Eylül tarihleri arasındaki mübadelenin ikinci dönemi ile ilgili hazırladığı Ekim 1923 tarihli raporunda şunları belirtmektedir: “Mübadelenin ikinci döneminde, hem askerî hem de sivil mahkûmlar her iki tarafça mükemmel durumda ve ekipmanla iade edildi. İzmir’deki Türk makamları, Anadolu’dan ayrılan esir Yunan subaylarını, özellikle aralarında General Trikoupis’in de bulunduğu üç generali dostça karşıladı. Mübadele Komisyonu, Anadolu’da tutulan tüm Yunan askerî tutukluları hakkında kesin bilgi veren belgeler hiçbir zaman elinde olmadığından,

80 agm., s.590.

81 agm., s.591.

öldüğü iddia edilen tutukluların sayısı hakkında yorum yapamadı."[82] Albay Wildbolz, ilgili raporun sonuna mübadeleye konu olan Türk Yunan esir sayıları ile ilgili aşağıdaki tabloyu da eklemiştir:

Türk ve Yunan sivil ve askerî esir mübadelesi tablosu (Mart-Eylül 1923)

	Türkler		Yunanlılar	
	Sivil	**Asker**	**Sivil**	**Asker**
15 Mayıs 1923'e kadar	4104	9748 (323 subay)	333	9748 (393 subay)
Mayıs 1923'ün sonuna kadar	250	416 (7 subay)	264	4 (32 subay)
Haziran 1923 ortasına kadar	808	_	765	_
Temmuz 1923'te	226	_	_	_
4-21 Ağustos 1923	91	–	225	4674 (389 subay)
	5.479	10.164 (330 subay)	1.587	14.426 (814 subay)

Ayrıca Türkiye, Yunanistan'a 3 malul subay, 350 malul asker, 28 doktor, 2 din görevlisi iade etmiştir.[83]

Uluslararası Kızılhaç Raporları'na göre toplamda 33.183 sivil ve askerî esir Komisyon tarafından ülkelerine geri gönderilmiştir.[84]

ESİR DEĞİŞİMİ KONUSUNDA ULUSLARARASI KIZILHAÇ KOMİTESİ'NİN TARAFSIZLIĞI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Yunanistan'ın 1919 Mayıs'ında İzmir'e asker çıkarması ve gittikçe genişleyen işgali, Anadolu'da Millî Mücadele örgütlenmesinin en önemli itici güçlerinden birisi olmuştur. İşgal, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türk ordusunun 26 Ağustos'ta başlattığı Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve akabindeki takip

82 Corps Wildbolz, "Echange des otages civils et des prisonniers de guerre gréco-turcs (Rapport complémentaire sur l'activité de la Commission d'échange du 15 mai au 15 septembre 1923)", **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No. 59, Novembre 1923, s.1100.

83 Wildbolz, agm., s.1101.

84 François Bugnion, **The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims**, Macmillan Education, 2003, s.136.

harekâtı ile sona erdirilmiştir. Gerek savaş döneminde gerekse savaş sonrası taraflar arasında esir, tutuklu ve nüfus mübadelesinin gerçekleştirilmesinde Uluslararası Kızılhaç Komitesinin denetleyici olarak temsilciler bulundurduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda özellikle Ocak-Şubat 1922 ve 1923 yılının hemen başında hem Anadolu'ya hem de Yunanistan'a temsilciler gönderilmiştir.

Savaşta hasta ve yaralılara yardım amacıyla kurulan ve temeli 1864 tarihli Cenevre Sözleşmesi'ne dayanan Uluslararası Kızılhaç Komitesi, eylemlerini tarafsızlık ilkesi ile gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Komitenin müdahil olduğu Türk-Yunan sivil ve savaş esirlerinin değişimi konusundaki süreci tarafsızlık ilkesi çerçevesinde değerlendirdiğimizde, Paul Schatzmann'ın Yunanistan'daki Türk esir kamplarını ziyaretine dair raporlarının yayımlanmamış olması, önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Konu ile ilgili Uluslararası Kızılhaç arşivinde tarama yapan Cemalettin Taşkıran, ilgili rapora orada da ulaşılamadığını ifade etmektedir.[85] Ahmed İhsan Bey'in Prag'ta gerçekleşen 6. Uluslararası Kızılhaç Dernekleri Kongresi'ndeki konuşmasından alıntılarla ulaştığımız raporun bir kısmı, Türk esirlerin kötü şartlarda olduğunu göstermektedir. Bu durum Schatzmann'ın raporunun kasıtlı olarak yayımlanmadığı kanısını uyandırmaktadır. Aynı dönemde Anadolu'daki Yunan esir kamplarına gelen delegelerin raporları (A.W. Roerich ve Charles Burckhardt- Georges Burnier) ise oldukça ayrıntılıdır ve sonrasında da yayımlanmışlardır. Konu ile ilgili ilk akla gelen düşünce, iki taraf arasında nefret ve düşmanlığın daha fazla arttırılmamasına çalışıldığı yönündedir. Fakat üzerinden 100 yıl geçmiş olmasına rağmen hâlâ ilgili rapora ulaşılamıyor olması bu düşünceyi çürütmektedir. Bu bağlamda Uluslararası Kızılhaç Komitesinin tarafsızlık ilkesinden taviz verdiği söylenebilir.

Bununla birlikte Anadolu'daki esir kamplarına denetleme amacıyla gelen temsilcilerden gerek Dr. Roerich gerekse Albay Wildbolz'un, kaleme aldıkları raporlarda, yaşanan sorunları, Anadolu'nun o dönemki şartları ve Türk nüfusun içinde bulunduğu imkânsızlıklarla birlikte değerlendirmeleri oldukça önemlidir. Raporlarda, Yunan esir ve tutuklularının yaşadığı sorunların bilinçli bir politikanın parçası olmadığı, Anadolu'nun harap ve yıkıntılar içerisindeki durumu ile ortaya çıktığı altı çizilerek ifade edilmiştir. 14 Mayıs 1923 tarihli raporunda Albay Wildbolz, Komisyonun iki taraf arasında hakemlik görevlerini üstlenmeyi reddettiğini; kendilerine sadece felaketlerden etkilenen halkların yatıştırılmasına katkıda bulunmak fikrinin rehberlik ettiğini de ayrıca belirtmektedir.[86]

85 Taşkıran, **age.**, s.145.

86 agm., s.594.

SONUÇ

20 Kasım 1922'de görüşmelerine başlanan Lozan Konferansı'nda ivedi olarak çözülmesi gereken konulardan biri de sivil ve asker esir ve tutukluların ülkelerine iadesi konusu olmuştur. Konu ile ilgili görüşmeler, 1 Aralık 1922'de Ülke ve Askerlik Komisyonunda Lord Curzon'un başkanlığında başlamıştır. Türk tarafı ileri sürdüğü tezde, Yunan Hükûmeti tarafından Anadolu ve Trakya'dan Yunanistan'a götürülen sivil esir ve tutukluların derhal ülkelerine iadesini istemiştir. Uzun görüşmelerden sonra Lord Curzon'un başkanlığında

27 Ocak 1923 tarihli oturumda alt komisyon görüş birliğine vararak, sivil ve asker savaş esirlerinin geri verilmesine ilişkin bir anlaşma metni ile nüfus mübadelesine ilişkin bir sözleşme metni ortaya koyabilmiştir. Savaş esirlerine ilişkin anlaşma ile nüfus mübadelesine ilişkin sözleşmenin aynı zamanda imzalanması kararlaştırılmıştır; bunlardan birincisi hemen yürürlüğe girecek, ikincisi ise Barış Antlaşmasının onaylanmasından sonra yürürlüğe konacaktır. Anadolu'da gözaltı edilmiş erkek nüfus bakımından bir kural-dışılık kabul edilerek Barış Antlaşması'nın imzalanması sonrası serbest bırakılmalarına karar verilmiştir. Alınan karar doğrultusunda esir ve tutukluların mübadelesinin Türk ve Yunan delegelerinin katılımı ile Uluslararası Kızılhaç Örgütünün gözetiminde gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir.

Uluslararası Kızılhaç Komitesinin, 1919-1922 yılları arasında Anadolu'da sürdürülen savaşı, işgalden olumsuz etkilenen, yerlerinden olan, katliamlara maruz kalan siviller dolayısıyla yakından takip ettiğini görmekteyiz. Aynı zamanda Komite, savaş esir ve tutuklularının da takipçisi olmuş; 1922 ve 1923'te savaş esirlerini ve sivilleri ziyaret etmek için Yunanistan ve Anadolu'ya iki kez geçici heyet göndermiştir. Yunanistan'daki her iki ziyaret için Paul Schatzmann görevlendirilirken, Anadolu'daki esir kampları için 1922'de Dr. Roerich, 1923'te de Charles Burckhardt- Georges Burnier görevlendirilmişlerdir. Paul Schatzmann'ın raporuna doğrudan ulaşamasak da Anadolu'ya gelen Uluslararası Kızılhaç delegelerinin raporları ayrıntılı olarak yayımlanmıştır. Lozan'da alınan kararlar doğrultusunda ve Uluslararası Kızılhaçın denetiminde toplamda 33.183 sivil ve askerî esir ülkelerine geri gönderilmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmed Ihsan Bey, **Sixième Conférence**, (Prague, 4-7 Juin 1922), Imprimerie Manz, Vienne (Autriche).

"Atina Hapishanesinde Kalan Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar'ın Türk Esirlerinin Gördüğü Muameleye Dair Genelkurmay Başkanlığına Raporu" (Vesika No:1317), **Harp Vesikaları Dergisi**, Yıl 15, Sayı 57, Eylül 1966.

Berber, Engin, "Türk-Yunan Savaşından Sonra Sivil Tutukluların ve Savaş Tutsaklarının Değişimi", **Tarih İncelemeleri Dergisi IV**, İzmir 1989.

"Bir Esirimizin Sergüzeşti", **İkdam**, 9 Nisan 1923.

Bugnion, François, The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims, Macmillan Education 2003.

Burckhardt, Charles –Georges, Burnier, "Visite des camps de prisonniers helléniques en Anatolie", **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No. 57, Septembre 1923.

Comité International De La Croix-Rouge Documents Publıes A L' Occasıon De La Guerre 1914-1919) Rapport, de Mm. Paul Schazmann Et Dr Roger Steinmetz (Sur Leurs Visites Aux Prisonniers De Guerre En Grèce, À Salonique, En Macédoine Et En Serbie Juin-Septembre 1919), Geneve Janvier 1920.

Comité International, Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge, Bulletin No. 51, Mars 1923.

Cuenod, Henri, Rodolphe Haccius, "Mission en Anatolie", **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No. 47, Novembre 1922.

Dr. Roerich, "Mission en Asie Mineure", **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin 41, Mai 1922.

"Echange des internés civils et des prisonniers de guerre grecs et turcs", **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No. 52, Avril 1923.

Esaret Hatıraları, Haz. Nejat Sefercioğlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1978.
"Esir Kardeşlerimiz Geldi",

Hâkimiyet-i Milliye, 25 Mart 1923.

Gehri, Maurice, "Mission d'enqu€te en Anatolie (12-22 mai 1921)", **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No:31, Juil 1921.

General Report of The International Red Cross Committee On Its Activities From 1921 to 1923, 11th Internatıonal Red Cross Conference, Geneva, August 28th, 1923.

Gündüz, Asım, **Hatıralarım**, Haz. İhsan Ilgar, Kervan Yay., İstanbul 1973.

"Harekât ve muharebeler sırasında yapılacak işlere dair 2'nci Ordu Komutanlığı tarafından Ordu Menzil Mıntıka Müfettişliğine gönderilen 23 Ağustos 1922 tarihli talimat" (Belge No:22), **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Büyük Taarruz Hazırlık-Harekât-Takip (1 Ağustos-19 Eylül 1922)**, Yıl 71, Sayı 151, Ağustos 2022.

Hiçyılmaz, Ergun, **Esir Kampları**, 2. Baskı, Bilge Karınca Yay., İstanbul 2002.

"İzmir'e Gelen Sivil Üserâ", **Hilal-i Ahmer Mecmu'aları**, Cilt 2, Haz. İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2020.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler, Cilt 1 Kitap 1, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler, Cilt 1 Kitap 2, Çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001.

"Missions et delegations", **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No. 40, Avril 1922.

Nouvelles Du Comité International de la Croix-Rouge, No: 1, Geneve, 10 Janvier 1923.

Nur, Rıza, **Lozan Hatıraları**, 6. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul 2015.

Özdemir, Ahmet, "Savaş Esirlerinin Millî Mücadeledeki Yeri", **Atatürk Yolu Dergisi**, S 6, Kasım 1990.

Rapport Général Comité İnternational de la Croix-Rouge Son Activité de 1921 à 1923, No: 40, Geneva, 28 Août 1923.

Şimşir, Bilal, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, TTK Yay., Ankara 1990.

Taşkıran, Cemalettin, **Millî Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler (1919-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.

The Internatıonal Red Cross Committee And Its Missions Abroad (1918-1923), Geneva 1923.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi - 2. Kitap, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.

Türk İstiklâl Harbi, Yedinci Cilt, İdari Faaliyetler, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1975.

Türk İstiklal Harbi, İkinci Cilt (Batı Cephesi), 1. Kısım, 2. Baskı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1994.

"Üsera Mübadelesi", **Hilal-i Ahmer Mecmu'aları**, Cilt 2, Haz. İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2020.

"Vatana Kavuşan Esirlerden Şevket Beyle Mülakat", **Vakit**, 23 Mart 1923.

Wildbolz, Corps, "Echange des otages civils et des prisonniers de guerre gréco-turcs (Rapport complémentaire sur l'activité de la Commission d'échange du 15 mai au 15 septembre 1923)", **Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge**, Bulletin No. 59, Novembre 1923.

G. ÇİÇERİN'İN LOZAN'DAKİ ERMENİ DELEGELERLE BULUŞMASI: SOVYET DEVLETİ'NİN HEDEFLERİ VE FAALİYETİNİN SONUÇLARI
(G. Çiçerin'in Mektupları ve Resmî Belgeler Işığında)

MUSA QASIMLI*

ÖZET

Sovyet arşivlerinde gizlilik derecesinde saklanan belgeler incelendiğinde, Lozan Konferansı'nda Uluslararası Ermeni Cemiyeti temsilcilerinin, Osmanlı Devleti Dışişleri Bakanlığı yapmış Qavril Nuradugyan ve diğerlerinin Sovyet Rusya heyet başkanı, Halk Dışişleri Komiseri Georgi Çiçerin'le görüştükleri görülmektedir. Toplantılarda tartışılan konular ve Sovyet Devleti'nin amaçları, G.Çiçerin'in Lozan'dan Moskova'ya yardımcıları Mihail Litvinov'a ve Lev Karahan'a yazdığı 24 Aralık 1922, 27, 28 Ocak ve 3 Şubat 1923 tarihli mektuplarında ve resmî belgelerde yer almıştır.

23 Aralık 1922'de Uluslararası Ermeni Cemiyeti temsilcileri G. Çiçerin ile bir araya gelmiş ve Sovyet Rusya'da Ermeniler için "millî merkez" oluşturulmasını istemişlerdir. G.Çiçerin Türkiye'de "Ermeni millî merkezi" oluşturulmasının mümkün olmadığı durumda, konuyu Sovyet hükûmetinin gündemine taşıyacağını, onların farklı ülkelerde yerleştirilmelerinin önemini, ne kadar Ermeni'nin Rusya'nın güneyinde yerleştirilmesinin mümkün olduğunu öğreneceğini bildirmiştir. 24 Aralık'ta M. Litvinov'a yazdığı 31 numaralı mektubunda, ancak Rusya'nın müdahalesiyle geriye kalan Ermeni nüfusunun kurtarabileceğini ve "Ermeni ulusal ocağı" yaratabileceğini belirtmiştir.

. Çiçerin G. Nuradugyan ile buluşması hakkında 24 Aralık tarihli başka bir mektupta bilgi vermiştir. L. Karahan'a, 28 Ocak tarihli mektubunda Moskova'nın "Ermeni meselesi" konusunda ne yapacağını bilmediğini ve bazı konuları sadece teorik olarak ele aldığını yazmıştır. Toplantıda Uluslararası Ermeni Cemiyeti temsilcileri ile beraber, Amerikan-

* Prof. Dr., Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, musa_qasimli@hotmail.com

Ermeni Cemiyeti başkanı B.L.Montgomeri, Amerika Near East Relief'in ve Amerikan Kiliseler Federasyonunun temsilcileri de bulunmuştur. G.Çiçerin, onlardan Moskova'da konunun tüm yönlerinin tartışılmasını sağlayacak önerilerini yazılı olarak sunmalarını rica etmiştir.

G.Çiçerin M.Litvinov'a yazdığı 3 Şubat tarihli mektubunda, G.Nuradugyan ile buluşması hakkında bilgi vermiştir.

Sovyet Devleti, Ermenilerin Rusya'nın güneyine, Güney Kafkasya'ya, Orta Asya'ya ve diğer bölgelere getirilmesine izin vermiştir. Sadece 1922-1923'te Musul'dan getirilen 8 binden fazla Ermeni Azerbaycan'a yerleştirilmiştir. Bolşevik yönetiminin baskısı altında, Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi Başkanlığının 7 Temmuz 1923 tarihli kararnamesi ile Azerbaycan SSCB'de yapay olarak Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti kurulmuştur.

Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosu, 22 Kasım 1923 tarihli toplantısında (47 numaralı protokol), "Türkiye'den olan Ermeni mülteciler hakkında" kararıyla 10 bin Ermeni'nin SSCB'ye getirilmesini onaylamıştır.

Kaynakların araştırması, G. Çiçerin'in Lozan'da Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki "Ermeni meselesi"nin çözümüne katılmaya çalıştığını, bu mümkün olmayınca dünya kamuoyunu kendi tarafına çekmek için onların bir kısmının Sovyet topraklarına yerleştirilmesi konusunu gündeme getirdiğini, bu amaçla uluslararası kuruluşlar tarafından yardım edilmesini önerdiğini göstermektedir. Getirilen Ermeniler için yapay olarak bir "millî ocak" kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Lozan Konferansı, G.Çiçerin, Sovyet Devleti, M.Litvinov, L.Karahan, G. Nuradugyan, Uluslararası Ermeni Cemiyeti.

THE MEETING OF G.CHICHERIN WITH ARMENIAN REPRESENTATIVES IN LAUSANNE: THE OBJECTIVES AND RESULTS OF THE ACTIVITIES OF THE SOVIET STATE

(In the Light of G. Chicherin's Letters and Official Documents)

ABSTRACT

The study of the documents kept under the "secret" seal in the Soviet archives shows that representatives of the International Armenian Society, Gavril Nuradugyan, who worked as the Minister of Foreign Affairs of the Ottoman State, and others met with the head of the delegation of Soviet Russia, People's Commissar for Foreign Affairs Georgi Chicherin at the Lausanne conference. The issues discussed at the meetings and the goals of the Soviet state were reflected in the letters and official documents of G. Chicherin from Lausanne to Moscow to his deputies Mikhail Litvinov and Lev Karakhan, dated December 24, 1922, January 27, 28, and February 3, 1923.

Representatives of the International Armenian Society met with G. Chicherin on December 23, 1922 and asked to create a "national center" for Armenians in Soviet Russia. G. Chicherin said that if it is not possible to create an "Armenian national center" in Turkey, he will raise the issue before the Soviet leadership, the importance of settling them in different countries, and the possibility of settling Armenians in the south of Russia. On December 24, in his letter No. 31 to M. Litvinov he wrote that only Russia can save the remaining Armenian population and create an "Armenian national hearth" through its intervention.

G. Chicherin informed about his meeting with G. Nuradugyan in another letter dated December 24. In his letter dated January 28 to L. Karakhan Chicherin wrote that he did not know what Moscow would do about the "Armenian issue" and only theoretically discussed some issues. Along with the representatives of the International Armenian Society, the chairman of the American-Armenian society B.L. Montgomery, representatives of America Near East Relief and American Federation of Churches were also present at the meeting. G. Chicherin asked them to submit their proposals in writing, which would form the basis for discussing all aspects of the issue in Moscow.

G. Chicherin's letter to M. Litvinov dated February 3 informed about his meeting with G. Nuradugyan.

The Soviet state allowed Armenians to be brought to the south of Russia, South Caucasus, Central Asia and other areas. Only in 1922-1923, more than 8 thousand Armenians from Mosul were settled in Azerbaijan. Under the pressure of the Bolshevik leadership, the Nagorno-Karabakh Autonomous Province was artificially organized in the Azerbaijan SSR by the decree of the Presidium of the Central Executive Committee of Azerbaijan dated July 7, 1923.

The Political Bureau of the Central Committee of the Russian Communist (Bolshevik) Party, at its meeting dated November 22, 1923 (protocol No. 47), agreed to bring 10,000 Armenians to the USSR with the decision "About Armenian refugees from Turkey".

The research of the sources shows that G. Chicherin tried to get Soviet Russia to participate in solving the "Armenian issue" in Turkey in Lausanne, and if it was not possible, he raised the issue of settling some of them in the Soviet territories in order to win the world public opinion to his side, and for this purpose, he proposed the allocation of funds by international organizations. A "national hearth" was artificially created for the brought Armenians.

Keywords: Lausanne Conference, G.Chicherin, Soviet State, M.Litvinov, L.Karakhan, G. Nuraduygan, International Armenian Society

Güvenilir kaynakların incelenmesinden Türkiye sınırlarında "millî ocak" oluşturmak isteyen Ermenilerin 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı'na geldikleri anlaşılmaktadır. Onlar ve Uluslararası Ermeni Derneği temsilcileri Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Halk Dışişleri Komiseri Georgi Çiçerin ile bir araya gelmişlerdir. Toplantılarda hangi konular ele alınmıştır? G.Çiçerin'in "Ermeni millî ocağı" konusuna yaklaşımı nasıl olmuştur? Sovyet Devleti hangi amaçlar gütmüştür? Müzakereler nasıl sonuçlanmıştır?

***

Uluslararası Ermeni toplumunun temsilcileri 23 Aralık 1922'de G.Çiçerin ile Lozan'da bir araya geldi. Cemiyetin dört kişiden oluşan yönetici heyetinin başında İsviçreli Profesör Navil duruyordu. Onlar G.Çiçerin'den Ermeniler için bir "Millî ocak" oluşturulmasına yardım edilmesini rica ediyorlardı. O, cevabında, bu konuyu Sovyet yönetimine taşıyacağını söylemişti. Görüşmeden bir gün sonra, 24 Aralık'ta G.Çiçerin yardımcısı Mihail Litvinov'a "Ermeni sorunu" hakkında bir mektup yazdı. Mektupta Ermeniler konusunda, Türklerin ülkede kalmış Ermenilere herhangi bir ayrıcalık tanımama konusunda ısrar ettiklerini, "Ermeni millî ocağının" oluşturulmasına kesinlikle karşı olduklarını bildiriyordu.[1]

G.Çiçerin 24 Aralık'ta M.Litvinov'a yazdığı 31 numaralı başka bir mektupta, "Ermeni meselesi"nin kritik hâl aldığını, pazartesi veya salı günü komisyonun nihai toplantısının yapılacağını, Ermenilerin durumunun dünyada titizlikle takip edildiğini, ancak Rusya'nın müdahalesi ile kalan Ermeni nüfusunun kurtulacağı ve "Ermeni millî ocağı"nın kurulacağı kanaatinde olduğunu yazıyordu.

G.Çiçerin "Ermeni sorunu"nu kullanarak dünya kamuoyunda Sovyetler lehine değişiklik olmasını umuyordu. Ona göre Ermeniler, İtilaf Devletleri onları silah olarak kullandığı için acı çekiyorlardı. G.Çiçerin ayrıca, İtilaf Devletlerinin Ermenileri kullandıkları için onlara tazminat ödemeleri gerektiğini söylüyordu. Başka çare kalmadığı için Ermeni toplumunun İtilaf Devletleriyle anlaşmaya zorlandığı kanaatine varan G.Çiçerin, bu ülkelerin şimdiye kadar Kirmanşah'ta, Tebriz'de ve Karadağ Dağlarında Taşnakları Sovyet cumhuriyetlerine karşı silahlandırdıklarını yazıyordu.

G.Çiçerin'e göre, İtilaf Devletlerinin Türkiye'deki millî azınlıklar meselesine müdahalesi, daha sonradan Rusya'nın iç işlerine karışmalarına yol açabilirdi. İtilaf Devletlerinin baskısı altında Türkiye'deki Ermeniler için "millî

1 Pismo Çiçerina Litvinovu. 24.12.1922. – **Rossiyskiy Qosudarstvennıy Arxiv Soçialno-Politiçeskoy İstorii (RQASPİ)**, f.159, op.2, d.19, l.127.

ocak" oluşturulmasına sıcak bakmayan G.Çiçerin, Ermeni temsilcilere onların çeşitli ülkelere yerleştirilmesi gerektiğini, Rusya'nın güneyine ne kadar Ermeni yerleştirilebileceği konusunun araştırılacağını söyledi. Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Bulgar asıllı Kristian Rakovski (gerçek adı ve soyadı Kristo Stançev – M. Q.), G.Çiçerin'e bazı Ermenilerin Ukrayna'da yerleştirmenin mümkün olacağını belirtmişti.

RSFSC Halk Dışişleri Komiseri'nin yanına gelenlerden biri de Osmanlı Devleti eski Dışişleri Bakanı Gavril Nuradugyan'dı. 24 Aralık sabahı erken saatlerde yapılan bir sohbette bu kişi, Taşnakların, eski tartışmaları bir tarafa bırakıp kendileriyle ortak çalıştıklarını, Sovyet Rusyası'nın Ermenilere verdiği desteği takdir ettiklerini ve Bolşeviklere karşı mücadeleden vazgeçtiklerini bildirmişti. G.Çiçerin, Ermeni yerleşimcilerle ilgili konunun Moskova'da incelendiğini söyledi.

Ermenilerin soğuk iklime uyum sağlayacağından şüphe duyan G.Nuradugyan, "Ermeni meselesi"nin İngiltere ve Amerika'da kamuoyunu öfkelendirdiğini, Fransa'nın ise bu meseleye duyarsız kaldığını bildirdi. Bu konuda, İngiltere ve Fransa arasında bir anlaşmazlık vardı: Ulusal Azınlıklar Komisyonu toplantısında Türklere karşı sert bir konuşma yapan Lord Curzon, savaştan önce Türkiye'de 3 milyon Ermeni olduğunu, hazırda sadece 150 bininin kaldığını söylemiş, "Peki, diğerleri nerede?" diye sormuştur.

Lord Curzon'un Ermenilerin sayısı hakkında söyledikleri tamamen yalandı. Çünkü Türkiye'de hiçbir zaman 3 milyon Ermeni yaşamamıştı. Onun konuşmasının ardından tartışma yaşanmıştı. Ankara'da çıkan Tan gazetesinde İngiltere aleyhine bir yazı yayınlanmıştı. G.Çiçerin'in yazdığına göre Lord Curzon, İngiliz toplumu ve Amerikan kilise federasyonlarının baskısı altındaydı. İsmet Paşa, "Ermeni millî ocağı"nın kurulmasına hiçbir şekilde müsaade etmeyecekti.[2]

G.Çiçerin'in mektubuna göre, Lozan'da millî azınlıklar konusu görüşülürken Türk heyeti toplantı salonuna girmedi. Lord Curzon, Türk heyetinin otelden ayrıldığını duyunca mutlu olmuştu. Oysa Türkler konferans salonuna değil, şehri gezmeye gitmişlerdi. Kaynaklarda yazıldığı gibi bundan sonra Lord Curzon'un odası cenaze evine benziyordu. Bu durumda İngiliz heyetinin üyeleri ne yapacaklarını şaşırdılar. Sonuç olarak, Lozan Konferansı komisyonu sadece Ermenileri dinlemek zorunda kaldı. İsmet Paşa bir protesto notası göndererek Ermeni hükûmetinin konuşma yapan Ermeni heyetiyle hiçbir alakası olmadığını,

2 Pismo Çiçerina Litvinovu. 24.12.1922. №31. – **RQASPİ**, f.159, op.2, d.19, l.142.

Türk tebaası olan Ermenilerin bu konferansa davet edilmesinin Türk Ermenilerinin fiili hükûmet olarak tanınması anlamına geldiğini, böyle bir şeyin kabul edilemez olduğunu yazıyordu.[3]

Sovyet liderlerinden biri Joseph Stalin'e 29 Kasım 1922'de yazdığı mektupta en büyük sorunun millî azınlıklar olduğunu belirten G.Çiçerin'in görüşüne göre, Versay Barış Antlaşması kararlarına ve çeşitli ülkelerle imzalanan ilgili anlaşmalara göre, hükûmetlerin millî azınlıklarla ilgili politikaları Milletler Cemiyeti tarafından denetlenmeli, sadece "yaşam ve özgürlük" değil aynı zamanda dil, okul ve din hakkının da sağlanmasına çalışılmalıdır. O, Milletler Cemiyeti'nin Letonya dâhil her yerde millî sorunlara müdahaleye olanak sağlayacağı düşüncesindeydi.

G.Çiçerin bu ilkenin Türkiye'ye uygulanmasının kesinlikle kabul edilemez olduğu, çünkü, bunun İtilaf Devletlerine Türkiye'nin iç işlerine müdahale şansı vereceği düşüncesindeydi. Ne var ki I. Nikolay da Doğu Hristiyanlarını bahane ederek aynı şeyi yapmıştı. Çiçerin, şu hususlara özellikle dikkat çekiyordu: Millî azınlıklara böyle bir hakkın tanınması Türkiye'nin egemenlik hakkıdır. Aksi bir durum Türkiye'de bir katliama yol açabilir. Ermenilerin mezalime uğradıkları dönemde Aleksey Borisoviç Lobanov-Rostovski'nin (1895-1896 yıllarında Çarlık Rusyasının Dışişleri Bakanı – M.Q.) ve 1888-1918 yıllarında Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in de siyaseti böyle olmuştu. Millî azınlıklar için herhangi bir şekilde öz yönetim hakkının verilmesi olumlu, fakat çok zor bir meseledir. Eskiden Türkiye'de her inanca millet olarak bakılıyordu, onlara dinî temelde özerklik veriliyordu; sonuçta Osmanlı'da tek millet yoktu, fakat bunu bugün Kemalistler kesinlikle kabul etmeyeceklerdir. Başka bir sistem de eski Alman dil sahasında yer alan Bohem gibidir. Bu ise, Türkiye açısından çok tehlikeli bir durum ortaya çıkarır, Ege Denizi'nin kıyıları Yunan illerine dönüşür, Kilikya'da Fransız işgali sırasında hayatta kalmış Ermeniler için Ermeni özerk bölgesi oluşturulur ve diğerleri de ortaya çıkabilir. Bu, Türkiye'nin millî varlığı açısından ciddi bir tehlike olur.

G.Çiçerin, İtilaf Devletlerinin Ermenilerle arasındaki sıkı birliğinin, bu tarz bir sistemin uygulanmasını zorlaştıracağı kanaatindeydi. En kötü durumda ulusal azınlıklar sorunun, sadece Türkiye'nin sorunu olmadığından bunun üzerinde durmanın isabetli olacağını vurguluyordu.

---

3 Pismo Çiçerina Litvinovu. 26.12.1922. – **RQASPİ**, f. 159, op.2, d.19, l.154.

Sovyet Devleti'nin amaçlarını gerçekleştirmek için ulusal azınlıklar konusunu tüm dünya açısından ortaya atmak isteyen G.Çiçerin, bu konuyla ilgili ayrı bir konferans yapılmasını öneriyordu. Bu konferansta Doğu Galiçya'daki, Romanya'daki Macarların ve bütün zulüm gören halkların sorunları konuşulacaktı.

Mektupta, toprak konusuna da değinen G.Çiçerin şöyle yazıyordu:

"Bu sorunlar genel olarak millî özellikler doğrultusunda çözülmüştür. Biz Moskova Antlaşmasını kabul ettik ve neredeyse tüm devletler Türkiye'nin sınırlarını tanıdılar."[4]

G.Çiçerin, Milletler Cemiyetinin ulusal azınlıkları kullanarak Sovyet Rusya'nın iç işlerine müdahale edeceğinden, Ermenilerin düştüğü durumu Sovyet Devletinin çıkarları aleyhinde kullanacağından endişe ediyordu.

Lozan Konferansının yapıldığı sırada Ermenileri Güney Kafkasya'ya getirme çalışmaları devam etmekteydi. Ağırlıklı olarak Batum, Ahıska ve Akhalkalek'e yerleştirilen Ermenilerin %72,8'i Türkiye doğumluydu.[5] Transkafkasya Diyar Komitesi Birlik Konseyine bağlı Mülteciler Daimi Komitesi, Birlik Konseyine Aralık 1922'de gönderdiği açıklayıcı notlarda Transkafkasya'ya mültecilerin ilk kez 1915 yılının Temmuz ayında Türkiye cephesindeki savaşlardan sonra, aynı yılın Ağustos ayında geldikleri, Transkafkasya'da, daha sonra ise Rusya'da yerleşik 250 bin kadar Ermeninin birçok sorunu da kendileriyle beraber getirdikleri yazılmıştı. Çar hükûmeti 1916 yılında, Kafkas Naibinin yazı işleri bütçesinden mültecilerin iskânı için 2 milyon 200 bin altın para ayırmıştı. Raporda mültecilerin bir yerden diğer bir yere göç ettirilmesinin durumu zorlaştırdığını, kalıcı olarak bir yerde iskân ettirilmeleri gerektiğini, bu insanlara ihtiyaçları olan toprak, araç ve gereç verilmesini ve Transkafkasya'da mülteciler meselesinin tek merkezden çözümünü öneriyordu. Bu sırada, Transkafkasya'da 320 bin mülteci vardı. Bunlardan 15 bini Gürcistan'da, 15 bini Azerbaycan'da, 150 bini Kuzey Kafkasya'da, 110 bini Ermenistan'da, 10 bini İran'da, 5 bini Türkistan'da, 5 bini Mezopotamya'da bulunmaktaydı.[6]

---

4 Pismo Çiçerina Stalinu. 29.10.1922. – **RQASPİ**, f.159, op.2, d.19, l.17-18

5 Sotrudnik predstavitelstva preprovoditelya perepisi bejençev L.A. Çilinqarova predstavitelyu upolnomoçennoqo Soyuznoqo Soveta SSR Zakavkazya. Armaynaskie bejençı v Batume. 22.12.1922. **Gürcistan Merkezi Çağdaş Tarih Arşivi (GMÇTA)**, f.612, l.1, d. 89, v.3a.

6 Pismo predsedatelya bejenskoy komissii pri Soyuznom Sovete SSRZ Rakatadze, çlenı komissii M.Karabekyana, Nadjafova i sekretarya İsaakyana v Soyuznıy Sovet SSRZ. – **GMÇTA**, f.612, l.1, d. 27, v.1-3.

Birlik Sovyeti'nin Gürcistan'daki Batı Ermenilerden sorumlu temsilcisi M. Karabekyan, 30 Aralık 1922 tarihinde Mülteciler Daimi Komisyonuna gönderdiği mektubunda Batum'daki Ermeni mültecilerden bahsediyordu.[7] Mektupta, Ermeni göçmenlerin %69'unun Kızıl Ordu kışlalarında yaşadıkları, bir zamanlar %96'sı çiftçilikle uğraştığı halde, bugün %76'sının iskân yerlerinde hamal olarak çalıştıkları yazılmıştı.[8]

G.Çiçerin, Rusya'nın Lozan Konferansı'nda ulusal azınlıklar sorununun müzakeresinden çıkarılmasının ardından 26 Ocak 1923'te Uluslararası Ermeni Taraftarları Birliğine bir mektup gönderdi.[9] Mektupta, Lozan Konferansı'nda Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın "Ermeni meselesi"nin çözümünden uzaklaştırıldığı, buna rağmen "Sovyet hükûmetinin Ermeni mültecilerini kabul etmeye hazır olduğu" yazılmıştı. Bir gün sonra 27 Ocak'ta Rusya, Ukrayna ve Gürcistan heyetleri Lozan Konferansı başkanına sözlü nota gönderdiler.[10] Notada "Ermeni meselesi"nin çözümünden uzaklaştırılmalarına ilişkin itiraz dile getirilirken Rusya, Ukrayna ve Gürcistan topraklarına belli sayıda Ermeni'nin yerleştirebileceği vurguluyorlardı.

G.Çiçerin, Ermenilerin Sovyet topraklarında yerleştirilmesi konusunda malum notayı sunduktan sonra, Uluslararası Ermeni Taraftarları Birliğinin temsilcileri tekrar onun yanına gelerek önerinin uygulanmasını öngören bir memorandum sundu.[11]

Sovyet Rusya'daki bazı yetkililer, G.Çiçerin'in açıklamasının diğer ülkelerin iç işlerine karışmak olarak yorumlanabileceğinden endişe duyuyorlardı. Konuya açıklık getiren Halk Dışişleri Komiseri 27 Ocak'ta M.Litvinov'a yazdığı mektupta Ermenilere toprak ayırma konusundaki açıklamanın her şeyden önce, Uluslararası Ermeni Taraftarları Birliğine yönelik yapıldığını, bunun devletlerin iç işlerine müdahale olarak değerlendirilmesini istemediklerini bildirmekteydi.

---

7 Pismo upolnomoçennoqo Soyuznoqo Soveta po delam zapadnıx armyan v Qruzii M. Karabekyana v Postoyannuyu Komissiyu pri Soyuznom Sovete po delam bejençev. 30.12.1922. №2144. – **GMÇTA**, f.612, l. 1, d. 27, v.7.

8 Armyane-bejençı v Batume (Kratkoe obsledovanie po materialam perepisi bejençev. 25.11-15.12. 1922. – GMÇTA, f.612, l.1, d. 27, v.9-12.

9 "Pismo tov. Çiçerina na imya predsedatleya mejdunarodnoy filarmaynaskoy Liqi". 26.01.1923. Qaz. "İzvestiya", 08.02.1923, № 28(1765).

10 "Verbalnaya nota RUQ deleqaçii na imya predsedateley Lozanskoy konferençii". 27.01.1923 (analoqiçnaya nota amerikanskoy missii na Lozanskoy konferençii). Qaz. "İzvestiya", 08.02.1923, № 28(1765).

11 11 "Armyanskaya deleqaçiya tov. Çiçerina". – Qaz. "Pravda", 01.02.1923, №22.

G.Çiçerin, Konferans'ta ilgili Sovyet bildirisi hakkında yalnızca bilgi vermişti. Ona göre, bildiri çok kuvvetli bir izlenim uyandırmıştı.[12]

G.Çiçerin 28 Ocak'ta yardımcısı L.Karahan'a yazdığı mektubunda da, Moskova'nın bu konuda ne yapacağını bilmediğini, sadece teorik olarak bazı konuları ele aldığını itiraf ediyordu.[13] Onunla görüşmeye Uluslararası Ermeni Taraftarları Birliği delegasyonu ile birlikte, Amerikan-Ermeni Derneği Başkanı B.L.Montgomery, Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti (America Near East Relief), Amerikan Kiliseler Federasyonu temsilcileri de gelmişti.

B.L.Montgomery'nin bu konuda heyet adına müzakere yetkisi vardı. G.Çiçerin onlardan Moskova'da yapılacak müzakerelerde sorunu her yönüyle ele alacak önerileri yazılı olarak vermelerini istemiş, temsilciler de bu notları sunacaklarını söylemişlerdi. Bu çalışmada Sovyet hükûmetinin yer alması gerektiğini belirten G.Çiçerin'e göre, Sovyetlerin çıkarlarının korunması ve ülkeye hangi unsurların geldiği konusunda bilgi edinmesi gerekiyordu. Bu yüzden gelenlerin denetimden geçirilmesi önemliydi. Gelen Ermeniler de Kazaklara uygulandığı gibi filtreden geçmek zorundalardı.

Sovyetlerin de ayrıca göç ettirilen Ermenilerin de yeterli parası olmadığından G.Çiçerin göçe maddi yardım eden ve taşıt ayıran kuruluşların, ayrıca yeteri kadar maddi olanaklara sahip Uluslararası Ermeni Taraftarları Birliğinin bu sürece katılmasını istiyordu. Daha çok Amerika'nın kaynak sağlayacağını tahmin eden G.Çiçerin, Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti ve Amerikan Kızıl Haç Örgütünün bu sürece katılmasını istiyordu. Ermeni temsilcilerine seçime dayalı bir kurum oluşturmayı önermişti. Çünkü yurt dışındaki Ermeni örgütleri birbirleriyle anlaşamıyorlardı. O dönemde iki Ermeni örgütü vardı. Onlardan birinin liderleri G.Nuradugyan ve M.Papacanov, diğerinin lideri ise Taşnak mensubu A.Agaronyan idi. Eskiden birbiriyle tartışan bu örgütler, sonradan anlaşarak ortak hareket etmeye karar vermişti. A.Agaronyan G.Çiçerin'i Taşnak örgütünün Sovyet hükûmetiyle ilgili tutumunu değiştirdiğine inandırmaya çalışıyordu. G.Çiçerin bu konuların Ermeni Komiserliğinin ve Ermeni ulusal hareketinin Kanyan Dro gibi önde gelen liderlerinin yaşadıkları Moskova'da müzakere edilmesi gerektiğini vurguluyordu. Kanyan Dro'nun Zangezur'daki Türk ve Müslüman nüfusa yönelik soykırımının ana liderlerinden biri olduğunu belirtmek gerekmektedir. Taşnak olmasına rağmen o, 1917-1920'de Güney

12 Çiçerin – tov. Litvinovu. Lozanna. 27.01.1923. № 93. – **RQASPİ**, f. 159, op. 2, d. 19, l. 311.
13 Çiçerin – tov. Karaxanu. 28.01.1923. **RQASPİ**, f.159, op.2, d.19, l. 319-320.

Kafkasya'da Bolşeviklerle birlikte hareket etmiştir. 22 Haziran 1941'de Hitler Almanyası SSCB'ye savaş başlatdığında Kanyan Dro, Sovyet ordusundan kaçarak Nazi birliklerine katılmış ve Ermeni lejyonları arasında Nazi istihbarat gruplarından birinin başına geçmiştir. Savaşın sona ermesinin ardından tekrar Taşnaksutyun Partisi'nin himayesine sığınmış, İngiliz ve Amerikalılarla işbirliği yapmaya, anti-Sovyet faaliyetlere başlamış, Taşnak silahlı gruplarının kurulması işinin başına geçmiştir.[14]

G.Çiçerin mektubunda, ağırlıklı olarak Yunanistan'da yaşayan Ermenilerin Karadeniz'den gemilerle getirilmesi gerektiğini yazıyordu. Ermeni göçmenlerin durumunun çok ağır olduğunu bildiren Çiçerin göçün bir an önce gerçekleşmesi ve bu işe Ermeni komünistlerini, Halk Dışişleri Komiserliği ve Devlet Siyasi İdaresini dâhil etmeyi öneriyordu.

G.Çiçerin 3 Şubat'ta M.Litvinov'a yazdığı bir diğer mektupta, Osmanlı Devletinin Dışişleri Bakanı olarak çalışmış, Taşnaklardan nefret eden G.Nuradugyan'ın gelerek kendisini Türkiye Ermenileri millî teşkilatının yetkili temsilcisi olarak tanıttığını yazıyordu.[15]

Lozan'da görüşmelerini tamamlayan B.L.Montgomery ve diğerleri, Ermeni temsilcileri ile birlikte İstanbul'a, oradan da Erivan, Kuban, Don ve Moskova'ya gitti. ABD hükûmeti ve Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti, Ermenilerin göç giderlerinin karşılamayı kabul et tiler.

4 Şubat 1923'te Lozan Konferansı faaliyetini sonlandırmıştır. G.Çiçerin'in buradan ayrılmasının ardından, Ermenilerle müzakereleri RSFSC Halk Dışişleri Komiserliğinin siyasi danışmanı Vatslav Vorovski tarafından yürütülecekti.

Konferansın çalışmalarını durdurmasının ardından Sovyet hükûmeti Ermenilerin iskânı konusunu gündeme getirdi. 23 Mart 1923 tarihinde, Halk Toprak Komiserliği Sovyeti üyesi Mesyaçev'in başkanlığında, Ermeni göçüyle ilgili komisyon toplantısı yapıldı. Toplantıda Rusya'ya 200 bin Ermeninin getirilmesi müzakere edilerek on iki maddelik bir karar alındı. Bu karara göre, Mezopotamya ve İran'dan getirilenler en yakın yoldan Türkistan'a gönderilecekti.

---

14 Naçalnik 3 otd. 1 otdela MQB Armyanskoy SSR Krxambarov. Spravka na Kanayana Drastamata (Dro) Matrisoviça. 31.10.1951. Sov. sekretno. **Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti Arxivi (ARDTXA)**, L-164, v.56-62; Materialı o Dro Pervoqo Qlvanoqo Upravleniya MQB pri Sovete Ministrov Azerbaydjanskoy SSR. **ARDTXA**, L-862, v. 3.

15 Çiçerin – tov. Litvinovu. №98. Lozanna. 03.02.1923. **RQASPİ**, f.159, op.2, d.19, l.333.

Ermenilerin %90'i çiftçilikle uğraştığından Rusya'ya yerleşmesi için onlara toprak ayırmak gerekiyordu. Getirilenlerin toplam sayısı 200 binden fazla olmayacaktı. Göç süreci, her yıl 50 bin kişi olmak kaydıyla 4 yıl boyunca devam edecekti. Göç ve iskân çalışmaları için ciddi finansman gerekiyordu. Ermenilerin nakli ve iskânı, onlara toprak aramakla ilgili giderler, Ermenilerin göçü ile uğraşan kuruluşlar tarafından ödenecekti. İskân fonu 200 bin kişiyi kapsayacak güçte idi. Gelenlerden 20 bini Samara, 20 bini Saratov, 20 bini Tsaritsın, 15 bini Stavropol bölgelerinde, 5 bini Kuban-Karadeniz kıyılarında, daha fazla olursa 15 bini Transkafkasya, 40 bini Türkistan ve 95 bini Kırgızistan'da iskân ettirilecekti. 200 bin Ermeninin getirilmesi öngörülse de, aslında toplam sayı 220 bine tekabül ediyordu. Volgaboyu bölgeler öncelikli iskân yerleri olarak belirlenmişti.

İran ve Mezopotamya'dan gelenler öncelikle Türkistan'a, daha sonra Kuzey Kafkasya ve Ural bölgelerine, Kırgızistan'a, üçüncü olarak da Türkistan'ın diğer bölgelerine yerleştirileceklerdi. 50 bin Ermeninin iskânı için gereken plan ve harcama fonunun hazırlanması görevi Merkezi Toprak Komitesine havale edildi. Bunun için iki hafta süre verildi. Planda Ermenilerin getirilmesi için finansman sağlama süresi ve harcamalara başlatılması, konuyla ilgili organizasyon çalışmalarının yapılması, Ermeni işçi birliklerinin yerleştirilmesi ve istihdamı öngörülmüştü. Merkezi Toprak Komitesi bir buçuk ay boyunca Kuzey Kafkasya ve Ural bölgelerine ilişkin iskân planını ve harcama fonunu hazırlayacaktı.

Kırgızistan ve Türkistan'ın özerklik statüsü dikkate alınarak bu sorunu özerk cumhuriyetlerin, ayrıca Kafkasya'nın yetkili makamları çözecekti. Halk Dışişleri Komiserliği Ermenilerin getirilmesi ve iskânı için gereken kaynağın detaylarını ileride belirleyeceği için göç sürecini yönetecek birimin oluşturulması konusu karara bağlanamadı. Mesyatsev bu konuyu ilgili organlarla bir araya gelerek görüşecekti.[16]

Bu karar, SSCB Halk Dışişleri Komiser Yardımcısı L.Karahan tarafından 28 Mart'ta B.L.Montgomery'ye gönderildi. Mektupta, 28 Ocak'ta Rusya, Ukrayna ve Gürcistan temsilcilerinin sözlü notayla Lozan Konferansı başkanına ve Amerikan heyetine, ayrıca "Ermeni meselesi"yle ilgili olanlara Rusya ve Ukrayna hükumetlerinin kendi topraklarında çok sayıda Ermeni yerleştirmek istediklerini bildirmişlerdi. Barındırılacak Ermenilerin sayısı yakın zamanda kesinleşecekti. Mektupta, Ermenistan SSC temsilcilerinin bu bildiri

16 Protokol zasedaniya komissii po emiqraçii armyan. O pereselenii v Rossiyu 200.000 armyan. 23.03.1923. **GMÇTA**, f. 617, l.1, d. 69,v.40-40a.

hükümlerinin uygulanması için somut adımlar belirleyecekleri yazılmaktaydı. İlgili Sovyet organlarının hazırladıkları plana göre, her yıl Sovyet topraklarına 50 bin Ermeni'yi almak mümkün olacaktı. Mektupta Ermenilerin öz yönetim hakkına sahip kantonlar halinde Merkez Volgaboyu, Transkafkasya, Kırgızistan Cumhuriyeti ve Türkistan'da yerleştirilmesinin öngörüldüğü belirtilmekteydi. Ermeni yerleşimciler, Sovyet Rusyası'nda millî azınlıkların sahip olduğu haklardan yararlanacaklardı.

Ermenilere toprak dağıtımı, onların iskânı, nakli, konut inşasını onları yurt dışından getiren kuruluşlar karşılayacaklardır. Tahmini bilanço Sovyet kurumları tarafından hesaplanarak yabancı kuruluşlara takdim edilecektir. Mektupta, Sovyet Rusyası'nın bu kadar çok Ermeni'yi taşımak, yerleştirmek, barındırmak imkânına sahip olmadığı yazılmaktaydı. L.Karahan, ayrıca B.L.Montgomery'nin Avrupa'ya döndükten sonra Sovyet organlarıyla birlikte "fevkalade önemi haiz ve büyük zorlukları olan bu işin çözümüne yardımcı olacağını" umut ediyordu. Mektubun sonunda, RSFSC hükûmetinin "Ermenilerin Sovyet topraklarında yerleştirilmesi konusuna çok önem verdiğini ve bu işi kısa sürede tamamlayacağını" bildi- riyordu.[17]

L.Karahan 1923 yılı Nisan Aynın başında, RSFSC'nin TSFSC hükûmeti başkonsolosu olarak görev yapan Lvoviç'e Ermenilerin kabul edilmesiyle ilgili olanaklar, şartlar ve yardım konularının incelenmesi talimatını verdi. Lvoviç TSFSC Halk Dışişleri Komiseri M.Hüseyinov'a[18] 26 Nisan 1923 tarihli ve 336/ş no'lu, TSFSC HKS Başkanı İ.(Mamiya)D.Orahelaşvili'ye ve Transkafkasya Diyar Komitesi Sekreteri Aleksandr Myasnikov'a (Myasnikyan) 8 Mayıs 1923 tarihli 949 no'lu bir gizli mektup gönderdi.[19] TSFSC HKS'nin 10 Mayıs 1923 tarihli toplantısında (Tutanak No:16) L.Karahan'ın başvurusu üzerine Mezopotamya'dan 2 bin 500 Ermeninin, Ermenistan'a getirilme konusu müzakere edildi.[20] Fakat Ermenistan'ın bu kadar yerleşimciyi kabul edemeyeceği bildirildi.

---

17 Pismo zamestitelya narodnoqo komissara po inostrannım delam na imya Montqomeri. 28.03.1923. **GMÇTA**, f.617, l.1, d.69, v. 41-41a.

18 İ. ob. qenkosula RSFSR v ZSFSR Lvoviçu – narkomindelu Quseynovu. Sov. sekretno. 26.04.1923. №366/ş. **GMÇTA**, f.617, l.1, d. 69, v.38.

19 İ. ob. qenkonsula RSFSR v ZSFSR Lvoviç – predsovnarkoma Oraxelaşvili, sekretaryu Zakkraykoma Myasnikovu. Sov. sekretno. 07.05.1923. **GMÇTA**, f.617, l.1, d.69, v.39.

20 Protokol №16 zasedaniya rasporyaditelnoqo Soveta Nardonıx Komissarov. 10.05.1923. **GMÇTA**, f.617, l.1, d. 69, v.1.

Ermenilerin Güney Kafkasya'da aboregen olmadıkları, göçmen oldukları kaynaklardan bilinmektedir. Çar memuru N.N.Şavrov, 1911 yılında Kafkasya'da yaşayan 1 milyon 300 bin Ermeni'nin 1 milyondan fazlasının bölgenin yerel nüfusuna ait olmadığını ve onlar tarafından yerleştirildiklerini yazmaktaydı.[21] Çarlık Rusya'sı tarafından Güney Kafkasya'ya getirilip Azerbaycan topraklarına yerleştirilen Ermeniler için 1918'de Ermenistan Cumhuriyeti kurulmuş, Azerbaycan Erivanı başkent olmak üzere onlara tavizler vermiş[22] ve 1920'de Ermeni SSC kurulmuştur. Yabancı ülkelerden Ermenilerin getirilmesi, Sovyet yönetiminin kurulmasından sonra da devam ettirilmiştir.

Ermenistan HKS'nin konuya ilişkin hazırladığı raporda, Sovyet yönetiminin kurulduğu ilk yıllarda Ermenilerin Transkafkasya'ya göçünün iki aşamaya ayrılabileceği yazılıyordu: 1921-1923 ve 1924-1925 yılları. Bu tarihlerden önce, 1918-1920 yıllarında Ermenistan'dan insanlar Taşnak zulmünden kaçarak yurt dışına, özellikle İran'a göç etmişlerdi. Göçün başlıca nedeni Taşnakların provokasyonu ve sivil halka karşı acımasız tutumuydu. Belgede Ermenistan'da yaşayan Türklerin yurtlarını terk etmeye zorlandığı itiraf ediliyordu. Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra Ermenistan hükûmeti af ilan etmiş, muhacirlerin geri dönmelerinin yolunu açmıştı. Özellikle 1922 yılından itibaren göç süreci düzene girmişti. Göç süreci Halk İçişleri Komiserliğinin düzenlediği Merkezi Göç Şubesi tarafından yürütülecekti. 1922 yılında, 9 bin 162 Ermeni, Ermenistan'a getirildi. Bunlar Mezopotamya, İran ve Rusya'dan göç ettirilenlerdi. Ülke genelinde 2 bin 757 Ermeni iskân ettirilmişti. Mezopotamya'dan gelen 7 bin 709 Ermeni'ye Vedibasar'da 140 konut inşa edilmiş; para, gıda ve diğer yardımlarda bulunulmuştu. 1923 yılında Erivan kazasına 38 bin 500, Eçmiyazin kazasına 33 bin 400, Leninakan kazasına 28 bin, Yeni Beyazıt kazasına 8 bin 100 kişi, Lori Pembek kazasına 7 bin 600, Karakilse kazasına 5 bin, Dereleyez kazasına 1 bin 400, Dilican kazasına 4 bin 500, Basarkeçəre 1000 Ermeni yerleştirilmişti. Genel olarak Ermenistan'a 126 bin Ermeni getirilmişti.

Mayıs 1923'ten itibaren İran ve Türkiye'den Ermeniler getirilmeye başlanmıştı. İran'dan gelen 166 kişi Zengibasar'a yerleştirilmişti.[23]

---

21 Şavrov N., **N. Novaya uqroza russkomu delu v Zakavkazye: predstoyaşaya rasprodaja Muqani inorodçam. SPb: Russobranie**, 1911, s.60.

22 Protokol № 3 zasedaniya Musulmanskoqo Naçionalnoqo Soveta. 29.05.1918. Tiflis. **Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi (ARDA)**, f. 970, siy. 1, iş 83, v. 51-52.

23 SNK SSR Armenii. Bejenskiy vopros. **GMÇTA**, f.617, l.1, d.506, v.277-282.

Ermeniler mülteci durumuna düşerek topraklarını terk etmiş, Azerbaycan Türklerinin evlerine el koymuşlardı. Aynı zamanda Azerbaycan topraklarında da iskân etmeye başlamışlardı. Sadece 1922-1923 yıllarında Musul'dan getirilen 8 binden fazla Ermeni Azerbaycan Sovyet Sosylist Cumhuriyeti'nin çeşitli bölgelerine yerleştirilmişti.[24]

Nisan 1923'te Lozan Konferansı çalışmalarına yeniden başlanmıştır. Tan gazetesi 1923 yılının 23 Nisan tarihli sayında Ermeni basınında yer alan Türkiye'ye karşı ılımlı tutum sergileyen makaleleri konu alan yazılar yayımlamıştır. Bu makalelerde Ermenilerin Türkiye'de sakin ve huzurlu bir yaşam sürdükleri yazılıyordu. Makale yazarları, Ermenilerin tebaası oldukları Türkiye'ye karşı, ellerine silah alarak isyan etmelerini, Batılı ülkelerin provokasyonu olarak niteliyor, azınlık olmalarına rağmen Ermenistan adlı bir devlet kurmak umuduyla çeşitli şiddet eylemlerine başvurduklarını itiraf ediyor, Türkiye'nin doğu illerinin ekonomik ve kültürel açıdan bir Türk bölgesi olduğunu, burada "Ermeni meselesi"ni çözmek için sosyo-ekonomik ve idari zeminin bulunmadığını ve zaten böyle bir şeyin mümkün olmadığını yazıyorlardı. Ermeniler bunları geç de olsa gerçeği anladıkları için yazmışlardır.[25]

Sovyet Devleti ise Ermenilerin yerleştirilmesi işini devam ettirmekteydi. Çarlık döneminde getirilen Ermeniler için 1918'de yapay olarak kurulmuş, sonradan Sovyetleştirilmiş Ermenistan'da yeni gelen Ermeniler için kendi kendini yöneten kantonlar oluşturulması mümkün olmazdı. 1922'de Güney Osetya Özerk Bölgesi'nin kurulduğu Gürcistan'da bile bu tür kantonların kurulması imkânsızdı. Güney Kafkasya'nın bir diğer cumhuriyeti olan Azerbaycan SSC'nin topraklarında altyapı olmadığından o zamana kadar hiçbir özerk kurum oluşturulmamıştı.

Buna rağmen Sovyet yönetimi, gelecekte Türkiye'nin politikasının değişebileceğini ve İtilaf ülkelerinin Kafkasya'ya girme imkânlarını sınırlama niyetlerini esas alarak 1920'de Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından işgalinden kısa bir süre sonra yapay olarak ortaya attığı "Karabağ meselesi"ni yeniden gündeme getirmiştir. Lozan Konferansı'nın devam ettiği sırada Moskova'nın emriyle 20 Haziran 1923'te Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez

24 **ARDTXA**, 1931.

25 Suşestvuyut li armyanskiy vopros. İz obzora tureçkix qazet o politiçeskoy jizni Turçii, po voprosu mirnoqo doqovora v Lozane, vneşney politike, v. t. C ob otnoşeniyax k sovetskim respublikam. **RQASPİ**, f.157, op.1/s., d. 15, l. 25-26.

Komitesi Başkanlığı, Karabağ'da Ermeniler için özerklik kurulması konusunu görüşmüş ve şu kararı almıştır:

"Karabağ'ın ister dağlık ister ovalık olsun, tek bir idari birime ayrılması gerekli görülmekdedir."[26]

Transkafkasya Diyar Komitesinin 27-28 Haziran 1923 tarihli Genel Kurulu'nda Dağlık Karabağ'ın özerk bölgeye dönüştürülmesine dair karar alındı. 1 Temmuz 1923 tarihinde yapılan Azerbaycan K(B)P MK Prezidyumu toplantısında (Tutanak No:22) "Karabağ konusu" (3. fıkra) müzakere edildi. Transkafkasya Diyar Komitesi kararı onayladı. Kararda, Azerbaycan MYK'ya, Prezidyum adına Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesi isteniyordu. Karabağ Özerk Vilayeti'nin merkezi Hankendi şehri olacak ve Yürütme Komitesi tarafından yönetilecektir.[27] Azerbaycan MİK Merkez Yürütme Komitesinin 7 Temmuz 1923 tarihli kararnamesiyle Azerbaycan SSC'nin bir parçası olarak Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti tesis edildi. [28] Böylece o zamana kadar mevcut olmayan «Dağlık Karabağ» ifadesi yapay olarak siyaset sözlüğüne dahil edildi.

Eylül ayında Lozan Konferansı sonunda imzalanan anlaşmaya göre Türkiye topraklarındaki tüm gayrimüslimler ulusal azınlık olarak tanındı ve onlara belli haklar verildi. Böylece "Ermeni meselesi" tarihe gömüldü. Taşnak Ermenistanı'nın başbakanı olan Ov. Kaçaznuni daha sonra şunları yazmaktaydı:

"Türk Ermenistanı'nın hem devlet, hem de uluslararası bir diplomatik mesele olarak yeri yoktu ve konu Lozan'da kapatılmış ve tarihe gömülmüştü." [29]

Türkiye sınırlarında "Ermeni millî ocağı" kurma umutları suya düşen Ermeniler, Azerbaycan topraklarında yapay olarak özerklik tesis ederek bu amaçlarına ulaştılar.

---

26 Protokol №20 zasedaniya Preidiuma ÇK AK(b)P. 20.06.1923. **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin İctimai-Siyasi Sənədlər Arxivi (ARPİİİSSA)**, f.1, siy.31, iş 186a, v.57.

27 Protokol №22 zasedaniya Prezidiuma Çentralnoqo Komiteta Azerbaydjanskoy Kommunistiçeskoy Partii (b-ov). 01.07.1923. ARPİİİSSA, f.1, siy.74, iş 132, v.145-146.

28 "Obrazovanie avtonomnoy oblasti Nardonoqo Karabaxa. Dekret Azerbaydjanskoqo Çentralnoqo Komiteta Sovetov ot 7 iyulya 1923 qoda ob obrazovaniya " avtonomnoy oblasti Naqornoqo Karabaxa"". Sobranie uzakoneniy i rasporyajeniy Raboçe-Krestyanskoqo Pravitelstva A.S.S.P. za 1923 r. I-XII. №7, st.298. Baku, İzdanie Narodnoqo Komissariata Yustiçii A.S.S.P., 1925, s.384-385; **Qasımlı Musa. Azerbaydjan, Armeniya i Turçiya v 1920- 1994 qq.: realnaya istoriya**, Moskva, İnsan, 2016, s.216-239.

29 **29 Kaçaznuni Ov. Daşnakçutyun bolşe neçeqo delat!**, Baku, Elm, 1990; İstoriya diplomatii. T. III. Moskva, Politizdat,1945, s.213-231.

A.Myasnikov (Myasnikyan), Ermenileri getirmek ve yerleştirmek için gerekli mali ağırlığın Sovyet Devleti tarafından sağlanmasına çalışıyordu. Farklı düşünen G.Çiçerin, 19 Kasım 1923 tarihinde İ.Stalin'e, RK(B)P MK Politbürosuna ve Halk Dışişleri Komiserliğine gönderdiği mektupta, A.Myasnikov'dan (Myasnikyan) aldığı şifreli telgraftan onun İstanbul'dan 250 bin Ermeni'nin göç ettirilmesi konusunda Lozan'daki çalışmalar hakkında bilgilendirilmediğinin belli olduğunu yazıyordu. Belirtildiği üzere G.Çiçerin Lozan'da Ermenilerin yalnızca kendi ve ilgili kuruluşların masrafları ile gelebilecekleri koşulunu ileri sürmüş ve bu amaçla Amerikan kilisesinin temsilcileri onun görüşüne gelmişlerdir. G.Çiçerin şunları yazmaktaydı:

"Biz hiçbir zaman Ermenilerin göçürülmesi için kendi paramızı harcamayacağız." [30]

A.Myasnikov (Myasnikyan) ise sadece 10 bin Ermeninin, özellikle, zanaatkârların Kafkasya'ya göç ettirilmesinin mümkün olduğunu düşünerek gelen Ermenilerin Gürcistan ve Ermenistan arasında paylaşılmasını öneriyordu. O, zanaatkârların kendi paralarıyla Kafkasya'ya gelebileceklerini düşünüyordu. Bu kadar Ermeninin kabul edilmesi için gereken şartları sağduyuyla değerlendiren G.Çiçerin, zanaatkârların kendi paralarıyla göç ederek yerleşme potansiyeline sahip olmadıklarını ifade ediyordu. A.Myasnikov'un (Myasnikyan) gündeme getirdiği konu finansmanla ilgiliydi. G.Çiçerin böyle bir kaynağın bulunmasından yanaydı. A.Myasnikov (Myasnikyan) ise, para konusunda susuyordu, zira Ermenistan'ın maddi gücü yoktu.

RK(B)P MK Politbürosunun 22 Kasım 1923 tarihli toplantısında (Tutanak No:47) Türkiye'den göç eden Ermeniler hakkında mesele müzakere edildi.[31] Müzakere sonrası alınan gizli kararda 10 bin Ermeni'nin Türkiye'den SSCB sınırını geçmelerine itiraz edilmediği, fakat bunun devlet bütçesinden sağlanamayacağı ifade edilmiştir.

Ermenilerin getirilmesinin birçok sonucu olmuştur. Çarlık Rusyası Azerbaycan'ın kuzey topraklarını işgal ettikten sonra yabancı ülkelerden Ermenileri getirip yerleştirmiştir. Bahsedildiği gibi, Kafkasya'daki 1 milyon 300 bin Ermeni'nin 1 milyonu Birinci Dünya Savaşı'ndan önce getirilmiştir. Dünya Savaşı sırasında 250 bin, Sovyet hükûmeti kurulduktan sonra 1925

30 Pismo Çiçerina Stalinu, vsem çlenam Politbyuro i çlenam kolleqii NKİD. 19.11.1923. **RQASPİ**, f.159, op.2, d.57, l.146.

31 Reşenie Politbyuro ÇK RK(b)P O beşençax armyan iz Turçii. 22.06.1922. Protokol №47. Sekretno. **RQASPİ**, f.17, op.3, d.395, l. 1.

yılına kadar 210 bin Ermeni getirilmiştir. 1926 nüfus sayımına göre SSCB'de 1 milyon 567 bin 568 Ermeni yaşamıştır. Bunların 195 bin kişi Rusya'da, 10 bin 631 kişi Ukrayna'da, 99 kişi Beyaz Rusya'da, 1 milyon 332 bin 593 kişi Güney Kafkasya'da, 14 bin 976 kişi Özbekistan'da, 13 bin 859 kişi Türkmenistan'da bulunmaktaydı. Güney Kafkasya'da yaşayan 1 milyon 332 bin 593 Ermeni'den sadece 743 bin 571 kişi Ermenistan SSC'ndeydi. Geride kalan 598 bin 022 ermeni ise Azerbaycan ve Gürcistan topraklarına getirilip yerleştirilenlerden oluşmaktaydı. Ermenistan'ın toplam nüfusu 880 bin 464 kişiydi.[32]

Çarlık Rusya'sının Kafkasya'yı işgalinden sonra getirdiği 1 milyon 250 bin Ermeni ile Sovyet yönetiminin ilk yıllarında getirdiği 210 bin Ermeni'den 1926'da SSCB'de yaşayan 1 milyon 567 bin 568 Ermeni çıkartıltığında 107 bin 568 kişilik fark oluşmaktadır. Demografik gelişim teorilerine dayanarak bu sAynın 1828'den 1925'e kadar getirilen Ermenilerden doğanlar olduğu sonucuna varılabilir. Dolayısıyla Ermenistan Cumhuriyeti de dâhil olmak üzere mevcut bağımsız devletlerin topraklarında yaşayan Ermeniler yerli değil, göçmendirler.

***

Böylece, Lozan'da Ermeni temsilcilerin G.Çiçerin'le görüşmelerinde müzakere edilen ana konuların ve hedeflerin incelenmesinden aşağıdaki genel sonuçlar çıkarılabilir:

- Uluslararası Ermeni Cemiyeti temsilcileri Türkiye topraklarında Ermeniler için bir «millî ocak» yaratılmasına Sovyet Rusyası'nı dâhil etmek istemişlerdir;

- G.Çiçerin, Türkiye'deki millî azınlıklar konusuna temkinli yaklaşmış ve bu ülke ile Sovyet Rusyası arasında imzalanan belgelere uyulmasını savunmuştur. İtilaf Devletleri'nin Türkiye'deki millî azınlıklar meselesine müdahale etmesi durumunda ileride bu sorunu Sovyet Rusyası'nda da gündeme getirebileceklerini düşünmüştür;

- G.Çiçerin, Ermeni konusunda Batı kamuoyunun hassasiyetini esas alarak Sovyet Rusyası'nın bu konuyu istismar etmesini ve kamuoyunu kendi tarafına çekmesini önermiştir. Ancak Sovyet Devleti mali ve ulaşım imkânlarına sahip olmadığı için bu işi Ermenilerin iskânını yürüten yabancı teşkilat ve devletlerin maddi imkânları hesabına yapmayı ve onlar için «millî ocak», «millî konton» oluşturulmasını uygun görmüştür. Onların bir kısmı Ermenistan'a yerleştirilmiş

32 **Naselenie Zakavkazya. Narodnost – Rodnoy yazık. Vosrast - Qramotniost. Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1926 q. Kratkie itoqi. İzdanie ZakÇSU**, Tiflis, 1928, s.24.

ve sonuç olarak bu bölgenin yapay olarak Ermenileştirilmesi için yeni adımlar atılmıştır. Getirilen Ermenilerin tamamını Ermenistan'a kabul etmek ve bu topraklarda ikinci bir "millî ocak" oluşturmak imkânsız olduğundan, onlar Azerbaycan dâhil diğer cumhuriyetlerin topraklarına yerleştirilmişlerdir. Böylece, İtilaf ülkeleri Sovyet Devleti'ni ileride zayıflatmak amacıyla Ermeni unsurunu başarıyla kullanmış, aynı zamanda kamuoyunu kendi tarafına çekmiştir;

- İtilaf Devletleri'nin Kafkasya'ya gireceğinden ve gelecekte Türkiye'nin politikasının değişeceğinden endişe duyan Sovyet Devleti ise, Nisan 1920 işgalinin ardından stratejik amaçları için Azerbaycan topraklarında yapay olarak kurmayı planladığı Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin oluşumunu tamamlamıştır. Türkiye topraklarında "Ermeni millî ocağı" kurma hayalleri suya düşen Ermeniler, bu isteklerine Sovyet yönetiminin Azerbaycan topraklarında özerklik tesis etmesiyle kavuşmuşlardır. Bununla Azerbaycan'ın Merkez Sovyet yönetiminden bağımlılığı artmış ve gelecekte bağımsız devlet olarak gelişmesinin önünde engel oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti Arxivi (ARDTXA). 1931.

Armyane-bejençı v Batume (Kratkoe obsledovanie po materialam perepisi bejençev. 25.11-15.12. 1922. – **Gürcistan Merkezi Çağdaş Tarih Arşivi (GMÇTA)**, f.612, l.1, d. 27.

"Armyanskaya deleqaçiya tov. Çiçerina". – Qaz. "Pravda", 01.02.1923, №22.

"Verbalnaya nota RUQ deleqaçii na imya predsedateley Lozanskoy konferençii". 27.01.1923 (analoqiçnaya nota amerikanskoy missii na Lozanskoy konferençii). – Qaz. "İzvestiya", 08.02.1923, № 28(1765).

Qasımlı Musa. Azerbaydjan, Armeniya i Turçii v 1920-1994 qq.: realnaya istoriya. Moskva, İnsan, 2016.

İ. ob. qenkosula RSFSR v ZSFSR Lvoviçu – narkomindelu Quseynovu. Sov. sekretno. 26.04.1923. №366/ş. – **GMÇTA**, f.617, l.1, d. 69, v.38.

İ.ob. qenkonsula RSFSR v ZSFSR Lvoviç – predsovnarkoma Oraxelaşvili, sekretaryu Zakkraykoma Myasnikovu. Sov. sekretno. 07.05.1923. – **GMÇTA**, f.617, l.1, d.69, v.39.

İstoriya diplomatii. T. III. Moskva, Politizdat, 1945.

Kaçaznuni Ov. Daşnakçutyun bolşe neçeqo delat!, Baku, Elm, 1990.

Materialı o Dro Pervoqo Qlvanoqo Upravleniya MQB pri Sovete Ministrov Azerbaydjanskoy SSR. – **ARDTXA**, L-862.

Naselenie Zakavkazya. Narodnost – Rodnoy yazık. Vosrast - Qramotniost. Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1926 q. Kratkie itoqi. İzdanie ZakÇSU, Tiflis, 1928.

Naçalnik 3 otd. 1 otdela MQB Armyanskoy SSR Krxambarov. Spravka na Kanayana Drastamata (Dro) Matrisoviça. 31.10.1951. Sov. sekretno. – **ARDTXA**, L-164.

"Obrazovanie avtonomnoy oblasti Nardonoqo Karabaxa. Dekret Azerbaydjanskoqo Çentralnoqo Komiteta Sovetov ot 7 iyulya 1923 qoda ob obrazovaniya " avtonomnoy oblasti Naqornoqo Karabaxa"". – Sobranie uzakoneniy i rasporyajeniy Raboçe-Krestyanskoqo Pravitelstva A.S.S.P. za 1923 r. I-XII. №7, st.298. Baku, İzdanie Narodnoqo Komissariata Yustiçii A.S.S.P., 1925.

Pismo zamestitelya narodnoqo komissara po inostrannım delam na imya Montqomeri. 28.03.1923. – **GMÇTA**, f.617, l.1, d.69.

Pismo predsedatelya bejenskoy komissii pri Soyuznom Sovete SSRZ Rakatadze, çlenı komissii M.Karabekyana, Nadjafova i sekretarya İsaakyana v Soyuznıy Sovet SSRZ. – **GMÇTA**, f.612, l.1, d. 27.

"Pismo tov. Çiçerina na imya predsedatleya mejdunarodnoy filarmaynaskoy Liqi". 26.01.1923. – Qaz. "İzvestiya", 08.02.1923, № 28(1765).

Pismo upolnomoçennoqo Soyuznoqo Soveta po delam zapadnıx armyan v Qruzii M. Karabekyana v Postoyannuyu Komissiyu pri Soyuznom Sovete po delam bejençev. 30.12.1922. №2144. – **GMÇTA**, f.612, l. 1, d. 27.

Pismo Çiçerina Litvinovu. 24.12.1922. – **Rossiyskiy Qosudarstvennıy Arxiv Soçialno-Politiçeskoy İstorii (RQASPİ)**, f.159, op.2, d.19.

Pismo Çiçerina Litvinovu. 24.12.1922. №31. – **RQASPİ**, f.159, op.2, d.19.

Pismo Çiçerina Litvinovu. 26.12.1922. – **RQASPİ**, f. 159, op.2, d.19.

Pismo Çiçerina Stalinu. 29.10.1922. – **RQASPİ**, f.159, op.2, d.19.

Pismo Çiçerina Stalinu, vsem çlenam Politbyuro i çlenam kolleqii NKİD. 19.11.1923. – **RQASPİ**, f.159, op.2, d.57.

Protokol № 3 zasedaniya Musulmanskoqo Naçionalnoqo Soveta. 29.05.1918. Tiflis. – **Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi (ARDA)**, f. 970, siy. 1, iş 83.

Protokol №20 zasedaniya Preidiuma ÇK AK(b)P. 20.06.1923. – **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin İctimai-Siyasi Sənədlər Arxivi (ARPİİİSSA)**, f.1, siy.31, iş 186a.

Protokol№22 zasedaniya Prezidiuma Çentralnoqo KomitetaAzerbaydjanskoy Kommunistiçeskoy Partii (b-ov). 01.07.1923. – ARPİİİSSA, f.1, siy.74, iş 132.

Protokol zasedaniya komissii po emiqraçii armyan. O pereselenii v Rossiyu 200.000 armyan. 23.03.1923. – **GMÇTA**, f. 617, l.1, d. 69.

Protokol №16 zasedaniya rasporyaditelnoqo Soveta Nardonıx Komissarov. 10.05.1923. – **GMÇTA**, f.617, l.1, d. 69.

Reşenie Politbyuro ÇK RK(b)P O beşençax armyan iz Turçii. 22.06.1922. Protokol №47. Sekretno. – RQASPİ, f.17, op.3, d.395, l. 1.

SNK SSR Armenii. Bejenskiy vopros. – **GMÇTA**, f.617, l.1, d.506.

Sotrudnik predstavitelstva preprovoditelya perepisi bejençev L.A.Çilinqarova predstavitelyu upolnomoçennoqo Soyuznoqo Soveta SSR Zakavkazya. Armaynaskie bejençı v Batume. 22.12.1922 . – **GMÇTA**, f.612, l.1, d. 89.

Suşestvuyut li armyanskiy vopros. İz obzora tureçkix qazet o politiçeskoy jizni Turçii, po voprosu mirnoqo doqovora v Lozane, vneşney politike, v. t. C ob otnoşeniyax k sovetskim respublikam. – RQASPİ, f.157, op.1/s., d. 15.

Çiçerin – tov. Litvinovu. №98. Lozanna. 03.02.1923. – **RQASPİ**, f.159, op.2, d.19.

Çiçerin – tov. Litvinovu. Lozanna. 27.01.1923. № 93. – **RQASPİ**, f. 159, op. 2, d. 19.

Çiçerin – tov. Karaxanu. 28 .01.1923. – **RQASPİ**, f.159, op.2, d.19.

Şavrov N.N. N**ovaya uqroza russkomu delu v Zakavkazye: predstoyaşaya rasprodaja Muqani inorodçam**. SPb: Russobranie, 1911.

ERMENİ KAYNAKLARINA GÖRE SEVR ANLAŞMASI VE LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN MUKAYESESİ

GÜZİN ÇAYKIRAN*

ÖZET

10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması Osmanlı Hükûmeti tarafından imzalanmış fakat yürürlüğe girememiştir. Ankara Hükûmeti ise antlaşmayı kabul etmeyip Türk İstiklal Savaşı'na devam etmiştir. Bilindiği üzere Sevr Antlaşması'na göre Ermenilere Doğu Anadolu'da bir yurt vaat edilmiştir. Ancak antlaşmanın yürürlüğe girememesiyle bu vaat boşa çıkmıştır. Ermeniler bu defa şanslarını Lozan Barış Konferansı'nda denemek istemişlerdir. Lozan'da Azınlıklar Alt Komisyonu'nda Ermeni yurdu meselesini (Հայկական ազգային օջախ) gündeme getirerek Anadolu'dan toprak talep etmişlerdir. Fakat Türk Heyeti'nin tavizsiz duruşuyla Lozan'dan elleri boş dönmüşlerdir. Ermeni kaynaklarındaki bilgilere göre Sevr Antlaşması Birinci Dünya Savaşı, Lozan ise 1919-1922 yılları arasında yapılan savaşın sonucunda imzalanmıştır. İddialara göre Sevr Antlaşması halen yürürlüktedir. Ayrıca Sevr Antlaşması, imzacı ülkeler tarafından imzalanırsa tekrardan yürürlüğe girebilir, hatta Lozan, Sevr'i geçersiz kılabilecek nitelikte değildir. Neticede Ermeni kaynaklarına göre 1- Lozan ve Sevr Antlaşmaları iki ayrı belgedir. 2- Sevr Antlaşması'nı yürürlükten kaldırmaya Lozan Barış Antlaşması yetkili değildir. Çalışmanın amacı, Ermenilerin Sevr Antlaşması ve Lozan Barış Antlaşması'na yaklaşımlarını mukayeseli olarak ortaya koymaktır. Böylece Ermenilerin, Ermeni soykırım iddiaları kapsamında talep ve beklentilerinin daha iyi anlaşılacağı değerlendirilmektedir. Çalışmanın ana kaynaklarını Ermeni kaynakları ve diğer kaynaklar oluşturacaktır. Kaynaklar, nitel ve mukayese yöntemi ile analiz edilerek sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Sevr Barış Antlaşması, Türk İstiklal Savaşı, Lozan Barış Antlaşması, Ermeniler, Ermeni Muhacirleri Meselesi.

* Doç. Dr., Millî Savunma Bakanlığı, guzincaykiran@gmail.com

A COMPARISON OF THE TREATY OF SEVRES AND THE PEACE TREATY OF LOZAN BASED ON ARMENIAN SOURCES

ABSTRACT

On August 10, 1920, the Treaty of Sevres was signed by the Ottoman Government but could not come into force. The Ankara Government, however, did not recognize the treaty and continued the Turkish War of Independence. As known, Armenians were promised a homeland in Eastern Anatolia according to the Treaty of Sevres. However, this promise came to naught when the treaty failed to come into force. Armenians wanted to try their luck this time at the Lausanne Peace Conference. In Lausanne, they raised the issue of the Armenian homeland (Հայկական ազգային օջախ) in the Minorities Sub-Commission and demanded land in Anatolia. However, they came back from Lausanne with empty hands due to the uncompromising stance of the Turkish delegation. According to the information in Armenian sources, the Treaty of Sevres was signed as a result of the First World War and Lausanne was signed in consequence of the war between 1919 and 1922. The Treaty of Sevres is allegedly still in force. Moreover, according to the claims, the Treaty of Sevres can come into force again if it is signed by the signatory countries, and even Lausanne is not capable of nullifying Sevres. Consequently, according to Armenian sources, 1-Treaties of Lausanne and Sevres are two separate documents. 2-The Lausanne Peace Treaty is not authorized to abrogate the Treaty of Sevres. The aim of this study is to present the comparative approaches of Armenians to the Treaty of Sevres and the Lausanne Peace Treaty. Thus, it is considered that the demands and expectations of Armenians within the scope of the Armenian genocide allegations will be better understood. The main sources of the study will be Armenian sources and other resources. The sources will be analyzed and presented through qualitative and comparative methods.

Keywords: World War I, Sevres Peace Treaty, Turkish War of Independence, Lausanne Peace Treaty, Armenians, Armenian Emigrants Issue.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Müttefikler (İtilaf devletleri), barış koşullarının görüşülmesi için Paris Barış Konferansı'nı (18 Ocak 1919-21 Ocak 1920) toplamışlardı. Bu konferansta Ermeniler, Trabzon'dan Doğu illerine kadar İskenderun'u da içine alacak bir Ermenistan kurulmasını talep etmişlerdi.[1] Ancak Ermeni istekleri bu konferansta bir karşılık bulamamıştı. Osmanlı Devleti'ne ait diğer konularla birlikte Ermeni devletinin kurulması projesi bu defa 12-26 Şubat ve 27 Şubat-10 Nisan 1920'de Londra'da yapılan konferanslarda ele alınmış ve tartışılan meselelerin çoğu karara bağlanmıştı. Karara göre talep edilen bölgelerde bağımsız bir Ermeni devleti kurulacaktı.[2] 19-26 Nisan 1920'de yapılan San-Remo Konferansı'nda ise kurulacak Ermeni devletinin sınırları tartışma yaratmıştı. Örneğin kurulacak olan Ermeni devletine Erzurum'un dâhil edilip edilmeyeceği tartışılan konular arasındaydı. İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Erzurum'da Türklerin çoğunlukta olduğunu savunmuş ve buranın Ermenilere bırakılmasının barışa giden yolu uzatacağını söylemişti. Ermeni temsilci Bogos Nubar Paşa ise Erzurum'u ele geçirmek için askerî bir birlik toplayabileceğini iddia etmişti.[3] Zira bu dönemde General Andranik Toros Ozanyan, Amerika'da gönüllü ve para toplamak için görevlendirilmiş ve yeterli sayıda gönüllü toplayınca da Anadolu'ya sevk edilecektir.[4] Nihayetinde San Remo Konferansı'nda Müttefikler, bir karara varmışlar ve Sevr Antlaşması'nı hazırlamışlardı. Antlaşma, 22 Temmuz 1920'de Osmanlı Hükûmeti'ne sunulmuş, ancak 16 Mart 1920'de Osmanlı Mebusan Meclisi İtilaf kuvvetleri tarafından dağıtıldığı için Saltanat Şurası tarafından onaylanarak[5] 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştı. Sevr Antlaşması'nın 88.-93. maddelerine göre Anadolu'da *Ermeni devleti kurma projesi* kabul edilerek imza altına alınmıştır. Antlaşmanın 88. maddesine göre de Osmanlı Devleti, özgür ve bağımsız bir Ermenistan'ı tanımıştır.

---

1 Cemalettin Taşkıran, "1919 Paris Barış Konferansı", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1919-paris-baris-konferansi/?pdf=3237, Erişim Tarihi: 06.05.2023.

2 A. Hurşit Tolon, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.139.

3 Mehmet Sait Dilek, ve Evren Küçük, "San Remo Konferansı'nda İngiltere'nin Ermeni Politikası (18-26 Nisan 1920)", **Turkish Studies**, Cilt 7, Sayı 3, 2012, s.964-966.

4 Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Koleksiyonu-626-85.

5 Şayan Ulusan, "Sevres (Sevr) Antlaşması (10 Ağustos 1920)", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sevres-sevr-antlasmasi-10-agustos-1920/?pdf=3376, Erişim Tarihi: 06.05.2023.

Devletin sınırları ise ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından belirlenecekti.[6] Müttefikler, 25 Ekim 1920 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne antlaşma hükümlerinin uygulanması için nota göndermişlerdir. Notayı alan İstanbul Hükûmeti, antlaşma hükümlerinin Ankara Hükûmeti tarafından kabul edilmesi için Bilecik'e bir heyet göndermişti. Heyet, 5 Aralık 1920'de Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yapmış ancak görüşmeden bir sonuç alamamıştı.[7] Müttefikler bu defa 9 Aralık 1920'de yine bir nota vermişler ve İstanbul Hükûmeti, Müttefiklere bu defa Anadolu Müzakeratı'ndan dolayı antlaşmanın tasdik edilmediğini ve bundan sonra uygulanmayacağını bildirmişti.[8] Dolayısıyla İstanbul Hükûmeti, Ankara Hükûmeti'ne Sevr'in koşullarını kabul ettirememiş ve kendisi de Müttefiklere barış koşullarının uygulanamayacağını bildirerek üzerindeki sorumluluğu atmaya çalışmıştır.

Paris Barış Konferansı ile başlayan barış görüşmeleri devam ederken Anadolu, Müttefik kuvvetleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bu işgallere karşı bir halk direnişi başlamış ve KuvayıMilliye adı altında askerî birlikler örgütlenmiştir. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basmasıyla da mevcut askerî birlikler yeniden teşkilatlandırılmış, işgalci kuvvetlere karşı Doğu Cephesi, Güney Cephesi ve Batı Cephesi Komutanlıkları kurularak muharebelere başlamışlardır. Bu muharebeler sonunda 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması ile Doğu Cephesi'nde Ermenilerle, 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması ile de Güney Cephesi'nde Fransızlarla muharebeler sona ermiştir. Batı Cephesi'nde ise Ocak 1921'den Ağustos 1922'ye kadar Birinci İnönü Muharebesi, İkinci İnönü Muharebesi, Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz ve 30 Ağustos Başkomutan Meydan Muharebesi yapılmıştı. Bu muharebe ile Yunan ordusu, kati bir netice ile Anadolu'dan atılmış ve 22 Ekim 1922'de Müttefiklerle Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Böylece Anadolu'da muharebeler dönemi sona ermiştir. Sıra barış şartlarının görüşülmesine gelmiş ve 20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923 tarihleri arasında Lozan Barış Konferansı yapılmıştı. Ermeniler Sevr Antlaşması'nın Ankara Hükûmeti tarafından reddedilmesinden sonra bir umutla İngiltere, Fransa, Amerika ve Rusya'dan müsaade isteyerek konferansa

---

6 Barış Özdal, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Taraf Olduğu Uluslararası Antlaşmalar İtibarıyla Ermeni Sorunu- 1918-1922 Dönemi", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, (2006), s.183-184.

7 Hasan Türker, "Tevfik Paşa Hükûmeti'nin Anadolu İle Uzlaşma Arayışı ve Bilecik Buluşmasının Basındaki Yansımaları (1920)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 17, Sayı 34, (2017), s.73-85.

8 İSH-990-60.

katılmak istemişler ve bir Ermeni heyeti oluşturmuşlardı.[9] Ancak ilgili devletler, Ermeni heyetinin sadece Azınlıklar Alt Komisyonu'nda dinlenmesine izin vermişlerdi. Ermeni kaynaklarına göre Lozan Barış Konferansı'nda en problemli konulardan biri Anadolu'da kalmış olan Hristiyanlar sorunuydu. Bu sorunun görüşüldüğü Azınlıklar Komisyonunda hararetli tartışmalar yapılmıştı.[10] Komisyonda Ermeni heyetinin talepleri, 12-13-14-20 Aralık 1922 ve 6-9 Ocak 1923[11] tarihlerinde dinlenmiştir. Toplantılarda Ermeni yurdu[12] meselesi gündeme gelmiş ve bu minvalde doğu vilayetlerini terk etmiş Ermenilerin yerlerine dönmesi, Türkiye topraklarında Ermeni yurdunun tesis edilmesiyle dünyanın dört bir yanına dağılmış olan Ermenilerin burada iskân edilmesi ve bu yurdun seçimi ve idare tarzının Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) tarafından yapılması talep edilmişti.[13] Ancak Türk heyeti konferans boyunca Türk tezlerini kararlı bir şekilde savunmuş[14] ve Şark hududu (Ermeni Yurdu) mevzu bahs olamaz, olursa inkıta-ı müzakere mucib olur kararlılığıyla Ermeni meselesi hakkında herhangi bir baskıya boyun eğmemiştir.[15] Bu minvalde İsmet (İnönü) Paşa, Türkiye'nin anayurttan ayırabilecek bir karış toprağının olmadığı beyanıyla Türkiye'den daha büyük bir araziye sahip olan Batı'nın topraklarında Ermenilere yurt verilmesini teklif etmişti.[16] Sonuç olarak Lozan Barış Antlaşması ile Anadolu topraklarında

---

9 Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s.707-708.

10 Ռուբեն Մելքոնյան, "Թուրքիայի Քրիստոնյա Փոքրամասնությունների Խնդիրը Լոզանի Բանակցություններում. «Հայկական Ազգային Օջախ»-ի Ստեղծման Շուրջ Իննարկումներ", Հայագիտության Հանդես, 1/19, (2020), https://artsakhlib.am/2020/09/22/թուրքիայի-քրիստոնյա-փոքրամասնություն/ Erişim Tarihi: 16.10.2022/16:37 էջ64-65 [Ruben Melkonyan, "Turkiayi Kristonya Pokramasnutyunneri Hndirı Lozani Banaktsutyunnerum. "Haykakan Azgayin Ocah"i Steğtsman Şurç Knnarkumner", **Hayagitutyan Handes**, 1/9 (2020), ec64-65]

11 Süleyman Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 2008, s.132.

12 Ermeni yurdu veya ocağı ifadesi (Հայկական ազգային օջախ), Lozan Barış Konferansı sırasında Ermenilerin toprak taleplerini ifade eden bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Kavram, Anadolu'dan göç etmiş veya ettirilmiş Ermenilere toprak verilmesi ve bu minvalde Ermenilerin bu topraklara dönüş yapmalarını öngören talepleri içermektedir. Ermeni temsilcileri Lozan'daki taleplerini bu doğrultuda dile getirmişlerdir.

13 Reşat Ekrem, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923)**, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934, s.328.

14 Nurcan Toksoy, **Revan'da Son Günler Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine**, Orion Yayınevi, Ankara 2007, s.323-325.

15 Beyoğlu, agm., s.130.

16 İlteriş Kemal, **Lozan'ın Deşifresi**, Kripto Basım Yayın, Ankara 2018, s.103; İbrahim Ethem Atnur, **Tehcirin Ardından Meseleler-Uygulamalar**, Hitabevi Yayınları, Ankara 2019, s.73.

bir Ermeni devleti kurma projesi tarihin tozlu raflarına kaldırmıştır.[17] 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmış[18] ve Müttefikler nezdinde uluslararası arenada bağımsız bir Türk devleti tanınmıştır.

Türk İstiklal Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın ikinci ve son safhası olurken birinci safhada Osmanlı Devleti, ağır bir yenilgiye uğramış ve Sevr Antlaşması'nı imzalayarak kendisini ölüme mahkûm etmiştir. İkinci safhada ise Türkler, saltanat rejimini dinlemeyerek Birinci Dünya Savaşı galiplerinin ordularını, Anadolu'da hezimete uğratmış ve Sevr hükümlerini geçersiz kılmıştı. Lozan Barış Antlaşması ise bir savaşı sonuçlandıran normal bir antlaşma değildi. Antlaşma İstiklal Savaşı'nı sora erdirirken Birinci Dünya Savaşı'nın pürüzlerini ve daha da önemlisi Osmanlı Devleti'nin yüzlerce yıllık sorun ve hesaplarını temizlemişti.[19] Bu hesaplar arasında yıllardır Osmanlı topraklarında bir Ermeni devletinin kurulması çabası da bulunmaktaydı. Nitekim Ermeniler, Anadolu'dan göç ettirildikten/ettikten sonra Türk İstiklal Savaşı döneminde Anadolu'ya dönmek için önce Sevr'den sonra da Lozan'dan medet ummuşlardır. Sevr her ne kadar Anadolu'da bir Ermeni devletini taahhüt etmiş olsa da Anadolu'da başlayan Kurtuluş Savaşı buna izin vermemiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Türkler, Türk İstiklal Savaşı'ndan bu defa galip çıkmışlardır.

Ermeni kaynaklarında (Ermenice metinler üzerinden), Sevr ve Lozan Antlaşmalarının nasıl ele alındığı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmanın örneklemi de bu çerçevede kendiliğinden belirmiştir. İnceleme çeşitli Ermeni tarih ders kitapları, tarih kitapları ve makaleler üzerinden yapılmıştır. Burada "Niçin ders kitapları?" şeklinde bir soru sorulabilir. Çünkü dünyanın neresine giderseniz gidin tarih ders kitapları, nesillerin tarih bilincini geliştiren ve kimliğini pekiştiren yegâne dokümanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de de böyledir. Ermenistan'da da böyledir. Ermeniler de tarih ders kitapları üzerinden nesillerini millî bir bilinç etrafında yetiştirmeye çalışmaktadır.[20]

---

17 Beyoğlu, agm., s.133-137.

18 Bk.Temuçin Faik Ertan, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu", **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt II, Sayı 2, 2000, s.209-225.

19 Abidin Tüzel, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; İstiklal Harbi'nin Son Safhası (18 Eylül 1922-1 Kasım 1923), Boğazlara Karşı Harekâtı-Mudanya Mütarekesi, Mütarekeyi İzleyen Olaylar ve Harekât, Lozan Antlaşması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Barışa Dönüşü**, (Yay. Haz. G.Cebecioğlu), Cilt 2, Kısım 6, Kitap 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s.191.

20 Ermeni tarih ders kitaplarında genel olarak Türkler, soykırımla suçlanmaktadır. Mets Yeğern olarak ifade ettikleri 1915 Olaylarını, soykırıma uğratılmış bir Ermeni toplumu üzerinden ele almaktadırlar. 1915 Olaylarının tarih ders kitaplarında nasıl ele alındığına bk. Yıldız Deveci Bozkuş, "Ermeni Tarih Ders Kitaplarında 1915 Olayları", **TESAM Akademi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2015.

1. Ermeni Kaynaklarına Göre Sevr Antlaşması ve Lozan Barış Antlaşmalarına Bakış

Ermeni yazar Melkonyan editörlüğünde hazırlanmış olan 8. sınıf Ermeni tarihi ders kitabında[21] Sevr Antlaşması hakkında çok kısa bir bilgi yer almaktadır. Buna göre 1918'de Ermenistan Cumhuriyeti kurulduktan sonra "İtilaf devletleri tarafından Ermenistan tanınmış, bölgesel ve siyasi hakları da Sevr Antlaşması'nda resmîleştirilmiştir."[22] Bu kısa bilgiden sonra 9.sınıf Ermeni tarih ders kitabında daha geniş bir şekilde Sevr Antlaşması'nın anlatıldığı görülmektedir. Ermeni yazar Barhudaryan editörlüğünde hazırlanmış olan 9. sınıf Ermeni tarihi ders kitabında Sevr hakkında özetle şu bilgiler verilmektedir: Sevr Antlaşması'nı Ermenistan adına Avetis Ahoranyan imzalamış ve Ahoranyan o günü, dünyada en mutlu olduğu gün olarak belirtmiştir. Kitaba göre Osmanlı Türkiyesi, Birleşik Ermenistan'ı (Միացյալ Հայաստան)[23] tanımak zorunda kalmıştır. 70.000 m² olan Ermenistan sınırı, 160.000 m²'ye çıkmıştır. Ancak Sevr Antlaşması'ndaki hükümler, kâğıt üzerinde kalmıştır. Zira kitaba göre "Türkiye'nin dâhilinde Türk General Mustafa Kemal liderliğinde millî kuvvetler (ազգայնական (միլլի) զինված) hareketi başlamış ve Kemalistler (Քեմալականները), Sultan'ın Hükûmeti tarafından imzalanan Sevr'i tanımamışlardır. Diğer taraftan da Sevr'i imzalayan Müttefikler, Ermenistan'a sırtını dönerek imzaladıkları antlaşmayı unutmuşlardır". Hatta kitapta "Batı Ermeni vilayetlerini[24] kurtaracak güce ve yeteneğe sahip olmayan Ermenistan'ı arenada yalnız bıraktıkları" belirtilmektedir. Nitekim Büyük Güçleri*n (*մեծ տերությունները) hatasından dolayı Ermeni sorunu bir kez daha sonuçsuz kalmıştır. Ayrıca kitapta Sevr Antlaşması uygulanmamış olsa da Ermenistan halkının Batı Ermenistan üzerindeki haklarını tanıyan uluslararası bir belge olarak kalmaya

---

21 Ermenistan'da tarih dersi 5. sınıfta başlamaktadır. Türk ve Osmanlı imgesine ise 7. sınıf tarih ders kitabında rastlanmaktadır. Ermenistan'da okullarda yılda 34 saat dünya tarihi, 64 saat Ermeni tarihi dersi verilmektedir. Tarih ders kitapları Ermenistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından kurulan bir komisyon tarafından incelenmektedir. Kitaplar çoğunlukla akademisyenler tarafından hazırlanmaktadır. Yıldız Deveci Bozkuş, **Ermeni Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı ve Türk İmgesi**, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2020, s.43.

22 Ա. Մելքոնյան, Ա. Սիմոնյան, Ա. Նազարյան, Հ. Մուրադյան, Հայոց Պատմություն՝Դասագիրք 8–Րդ Դասարանի Համար, Զանգակ, Երևան, 2013, էջ152.[A.Melkonyan, A. Simonyan, A. Nazaryan, H. Muradyan, Hayots Patmutyun: Dasagirk 8-rd. Dasarani Hamar, Zangak, Yerevan 2013, ec152].

23 Ermeni kaynaklarına göre Doğu ve Batı Ermenistan'dan oluşmaktadır. Ermenistan Cumhuriyeti, Anadolu'nun doğu vilayetleri (Erzurum, Van ve Bitlis) ve Trabzon.

24 Altı vilayet (Vilayat-ı Sitte) kastedilmektedir. Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz (Elazığ), Sivas, Diyarbakır.

devam ettiği vurgusu yapılmaktadır.[25] Görüldüğü üzere ders kitabında Ermeni nesillere Sevr'de Ermenilere tanınan hakların mahfuz olduğu aşılanmaya çalışılmaktadır. Aynı kitabın "Ermeni Diasporasının Oluşumu" başlığı altında ise Lozan'dan bahsetmektedir. Buna göre Lozan'da ne Ermenistan ne de Ermenilerin adı yer almıştır. Konferanstan sonra Ermeni göçmenler de çeşitli ülkelere dağılmışlar ve böylece bir Ermeni diasporası (Սփյուռք) meydana gelmiştir.[26] 2008 tarihli 9. sınıf Ermeni Tarihi ders kitabında da Sevr Antlaşması'na geniş yer verilmiştir. Burada Sevr Antlaşması süreci ayrıntılı bir şekilde anlatılmış ve kitabın sorular kısmında Sevr ile birlikte Ermenistan'ın ne kadar genişleyebileceği sorusu öğrencilere yönetilmiştir. Cevap şıkları arasında 50, 60, 70 ve 160.000 m² yer almaktadır. Ermeni eğitim sisteminde bu şekildeki sorularla gelecek nesillere Ermenistan'ın söz konusu antlaşma ile elde ettiği toprakların büyüklüğüne vurgu yapılmaya ve pekiştirilmeye çalışılmaktadır.[27] Dolayısıyla öğrencilere bir hedef gösterildiği anlaşılmaktadır.

Aşot Melkonyan'ın *Ermeni Tarihi'ne Kısa Bir Bakış (*Հայոց Պատմության Ակնարկներ) kitabında 27 Şubat-12 Mart 1921'de Londra'da yapılan konferansta Türk heyetinin, savaş sonrası sınırlarının yeniden tesis edilmesi için Sevr Antlaşması'nın gözden geçirilmesini talep ettiğini, Ermeni delegasyonun ise Ermenilerin toprak taleplerine saygı duyulması için Sevr Antlaşması'nı yürürlükten kaldırmaya çalıştıkları aktarılmaktadır. Melkonya'ya göre Ermenilerin bu talepleri reddedilirken Türk delegasyonu tarafından da konferansta sunulan teklifler reddedilmiş ve Batılı güçler, Sevr Antlaşması'ndan böylece çekilmişlerdir. Melkonyan, Lozan Antlaşması hakkında ise Lozan'da Ermeni sorunu yerine Ermeni göçmenleri meselesinin gündeme getirildiğini ve sorunun Milletler Cemiyetine devredildiğinden bahsetmektedir.[28]

---

25 Վ.Բարխուդարյան, Ա. Հակոբյան, Հ. Հարությունյան, Վ. Ղազախեցյան, Է. Մինասյան, Է. Մելքոնյան, Հայոց Պատմություն **(**Նորագույն Շրջան**)**: Դասագիրք Հանրակրթական Դպրոցի **9-**Րդ Դասար, (Խմբ. Վ. Բարխուդարյանի), Մանմար, Երևան, 2014, էջ31-32. [V.Barhudaryan, A. Hakobyan, H. Harutyunyan, V. Ğazahetsyan, E. Minasyan, E. Melkonyan, **Hayots Patmutyun (Noraguyn Şrcan): Dasagirk Hanrakrtakan Dprotsi 9-rd Dasar**, (Hmb. V. Barhudaryan), Manmar, Yerevan 2014, eC31-32].

26 Վ.Բարխուդարյան և ուրիշ, նույն տեղ, էջ73. [V. Barhudaryan Yev uriş, **nuyn teğ**, ec 73].

27 Bozkuş, **age.**, s.123.

28 Աշոտ Մելքոնյան, Հայոց Պատմության Ակնարկներ **(**Հագույն ժամանակներից Մինչև XX դ**.** Վերջը**)**, Հ ԳԱԱ Պատմ. Ինստ., Երևան 2018, էջ356-357. [Aşot Melkonyan, **Hayots Patmutyan Aknarkner (Haguyn Jamanaknerits Minçev XX.d. Verçi)**, H GAA Patm. İnst., Yerevan 2018, ec356-357].

Ermeni yazar Mkırtumyan'ın Ermeni Tarihi (Հայոց պատմություն) kitabında ise Sevr Antlaşması hakkında Ermeni sınırlarını ABD Başkanı Wilson'un belirlediği ve Türkiye'nin antlaşmayı imzalayarak Ermenistan'ın kontrolüne geçen topraklardan vazgeçtiği belirtilmektedir. Buna göre Mkırtumyan, Kasım 1922'de Wilson'un Ermenistan haritasını çizdiğini, sınırların 161.000 m²'ye çıktığını ve buna göre tarihî Ermenistan'ın tamamı olmasa da genel olarak Ermeni sorununun çözüldüğünü savunmaktadır. Ayrıca ona göre Ermeniler de Sevr Antlaşması ile kendilerine verilen topraklarda istikrarlı bir kalkınma sağlayabilirlerdi. Ancak kâğıt üzerinde belirlenen toprakları Ermenistan'ın ayrılmaz bir parçası olarak kabul eden Müttefikler, antlaşma hükümlerinin uygulanmasını takip etmemişlerdi. Mkırtumyan'a göre takip etselerdi Ermenilerin kadim hayali gerçek olacaktı. Bu kısımdan sonra Mkırtumyan Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'den bahsetmektedir. Ona göre Türkiye'de Mustafa Kemal önderliğinde milliyetçi bir hareket başlamış ve bu hareket, Türklerin yaşadığı toprakların Türkiye'ye bağlanmasını sağlamıştır. Türklerin bu yolda önüne çıkan engellerden biri Ermenistan Cumhuriyeti'dir. Kemalistleri sahte anti-emperyalistler olarak tanımlayan Mkırtumyan, Sovyet Rusya ile askerî ve politik ittifak kurduklarına da değinmektedir. Ona göre Kemalistler, doğuda dünya devriminin meşalesini taşıdıklarını söylüyorlardı ve hareketlerini, emperyalizmin küçük müttefiki Ermenistan Cumhuriyeti'ne karşı ilan etmişlerdi. Sovyet Rusya, Ermenistan'dan Sevr Antlaşması'ndan vazgeçmesini istemiş ancak Ermenistan bunu reddetmişti.[29]

Mkurtumyan'ın Sevr Antlaşması hakkındaki ayrıntılı görüşlerinden sonra Lozan hakkındaki görüşleri ise Հայկական Հարցը 1921-1923 ԹԹ.:Լոզանի Կոնֆերանսը (Ermeni Sorunu 1921-1923: Lozan Konferansı) başlığı altında geçmektedir. Ona göre Sovyet Ermenistanı ve Sovyet Rusya, Ermeni sorununun adil bir şekilde çözülmesini reddetmişler ve bu sorunu diasporaya[30] ait sivil toplum kuruluşları yürütmüşlerdi. Bu sivil toplum kuruluşları Ermenistan Cumhuriyeti adına hareket etmiş ancak diğer devletler gibi devlet statüsünde sayılmamışlardır. Avetis Ahoranyan başkanlığındaki Ermeni heyeti, Ermeni sorununu çözmek için komisyona bir proje sunmuştu: 1. ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından çizilen Ermenistan topraklarında bir Ermeni yurdunun oluşturulması. 2. Ermenistan Cumhuriyeti sınırlarının genişletilmesi, denize erişimin sağlanması

29 Լ. Ա., Մկրտումյան, Հայոց Պատմություն, Տնտեսագետ, Երեվան, 2016, էջ354-361.[L.A. Mkırtumyan, **Hayots Patmutyun**, Tntesaget, Yerevan 2016, ec354-361].

30 Kendi geleneksel etnik yurtlarını terk edip dünyanın diğer taraflarına dağılan halklar veya etnik nüfusları ifade etmektedir. **Göç Terimleri Sözlüğü**, (ed. B. Çiçekli), (çev. Littera Çeviri), Uluslararası Göç Örgütü, İsviçre 2009, s.12.

vve göçmenlerin buraya yerleştirilmesi. 3. Kilikya'da bir Ermeni yurdunun oluşturulması.

Mkırtumyan'a göre Müttefikler, konferans dağılıncaya kadar Ermeni sorununa bir çözüm bulunacağına dair Ermenilere söz vermişlerdi. İsmet Paşa konu hakkında alaycı bir üslupla "Ermeniler kendine vatan arasınlar, en uygunu seyrek nüfuslu Avusturalya'dır." demiştir. Türk heyetinin konuşmalarından sonra Müttefikler, yavaş yavaş Ermeni sorununa ilişkin tutumlarından vazgeçmeye başlamışlardır. Buna göre de Lozan'da imzalanan antlaşma metninde Ermenistan ve Ermeniler hakkında tek bir kelime yer almamıştır.[31]

Ermeni yazar Ara Papyan iki antlaşmayı karşılaştırmaktadır. Buna göre Sevr Antlaşması Birinci Dünya Savaşı, Lozan Barış Antlaşması ise 1919-1922 yılları arasında Anadolu'daki savaşın sonunda imzalanan antlaşmadır. Dolayısıyla Lozan Antlaşması, Ankara Hükûmetiyle Müttefikler arasındaki savaşı sona erdirmiştir. Diğer taraftan Lozan Barış Antlaşması, Kemalistlerin Mondros Mütarekesi'ni ihlal eden askerî operasyonların durdurulmasını ifade etmektedir. Antlaşma, barışın sağlanmasından değil, yeniden tesis edilmesinden bahsetmektedir. Bunların yanı sıra Papyan, Sevr Antlaşması'nın yürürlükte olduğunu iddia etmektedir. Hatta Papyan'a göre, "İmkânsızı hayal edersek Sevr Antlaşması'nı tüm imzacı ülkeler imzalarsa yasal olarak yürürlüğe girecektir". Papyan'ın bu hayalinin sebebi Sevr Antlaşması'nın Ermenilerin hakkını koruduğu iddiasıdır. Neticede Papyan'a göre; 1- Lozan Barış Antlaşması ve Sevr Antlaşması iki ayrı belgedir. 2- Sevr Antlaşması'nı yürürlükten kaldırmaya Lozan Antlaşması yetkili değildir. 3- Lozan Antlaşması, gayrimüslim azınlıkların haklarını yasal olarak güvence altına almıştır. 4- Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye, Ermenistan Cumhuriyeti'ne devredilen topraklardan feragat ettiğini kabul etmiştir.[32]

Hasmik Gurgeni Simonyan, Արեւմտահայ Քաղաքական Միտքը *(1912-1923 ԹԹ (1912-1923 Yılları Arasında Batı Ermenistan'da Siyasi Fikir)* adlı tezinde Lozan Konferansı'nda Ermeni yurdu fikrinin ortaya atılmasını romantik bulmaktadır. Çünkü ona göre Ermeni romantikler bu talepleri Lozan'a sunarken Müttefikler, Lozan'dan önce Wilson'un belirlediği sınırlardan vazgeçmişlerdi. Sovyet Ermenistan'ın sınırlarını Türkiye aleyhine genişletmek ise 1921'de

31 Մկրտումյան, նույն տեղ, էջ382-384.[Mkırtumyan, **nuyn teğ**, ec382-384].

32 Ա.Պապյան, Հայրենատիրություն. Հայոց Պահանջատիրության Իրավական Հիմունքները և Հարակից Հարցեր: Հոդվածների Ժողովածու, Ասողիկ, Երևան, 2012, էջ61-66.[A. Papyan, Hayrenatirutyun. **Hayots Pahancatirutyan İravakan Himunkneri Yev Harakits Hartser: Hodvadsneri Joğovadsu**, Asoğik, Yerevan, 2012, ec61-66].

yapılan Moskova Antlaşması'na göre imkânsızdı. Kars Antlaşması ile de bu onaylanmıştı. Ayrıca Müttefikler, Kilikya'yı terk etmişlerdi. O halde Türkiye Ermeni yurdu kurma fikrini niçin kabul etsindi? Ermeni politikacıların istekleri insancıl bir niteliğe sahipti ancak bu insani çağrıların, soğuk siyasi hesaplar içinde boğulduğunu anlamamışlardı. Neticede Lozan Konferansı'nda Ermeni meselesi konusu gündemden düşürülmüş ve Sevr Antlaşması geçersiz sayılmıştı. Türkiye, uluslararası arenada sınırları kabul edilen egemen bir devlet haline gelmişti.[33]

Armen Marukyan'ın 2020 yılında kaleme aldığı "Հայաստանի Եվ Հայության Անժամանցելի Իրավունքները *(Ermenistan ve Ermenilerin İlginç Hakları)*" makalesinde Ermeni tarihçiliğinin yıllarca Sevr'i 88.-93. maddeleri çerçevesinde Ermenilerin kazandıkları haklar minvalinde ele aldığını aktarmaktadır. Ona göre bu doğaldı zira bu maddelerde Batı Ermenistan'a[34] ilişkin haklar iade edilmişti. Sevr Antlaşması'na göre Birleşik Ermenistan yalnızca Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan Müttefik devletler tarafından değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti tarafından da hukuken tanınmıştı. Marukyan bu ifadelerden sonra 88.-93. maddeleri tek tek analiz etmektedir.[35] Bunlara ilave olarak Marukyan, Sevr Antlaşması'nın 125. (Tabiyyet), 142. ve 144. (Ekalliyetlerin Himayesi), 285. (Mülkiyet-i Sınaiye) ve 288. (Emval, hukuk ve menafi) maddelerine göre Osmanlı Ermenilerinin ihlal edilen haklarının iadesine de doğrudan atıfta bulunulduğunu iddia etmektedir. 226., 228. ve 230. (Mücazat) maddelerine göre üst düzey yetkililere karşı cezai sorumluluk öngörülmüştür. Türk yetkililer sadece savaş suçlarından değil, aynı zamanda insanlığa karşı suçlardan da sorumludur, Marukyan'a göre bu durum Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusa karşı uyguladığı sözde soykırımın tanınması anlamına geliyordu. Ayrıca Marukyan, Ermeni tarihçiliğine Sevr'in maddelerini tartışmak yerine Sevr Antlaşması'nda Türk devletinin aldığı yükümlülüklerin uygulama olasılığını tartışmaları gerektiğini tavsiye etmektedir. Ki bunlar arasında sözde soykırım iddiaları da vardır. Ona göre antlaşma onaylanmamış olsa da bazı hükümleri imzacı devletler

33 Սիմոնյան Հասմիկ Գուրգենի, Արեվմտահայ Քաղաքական Միտքը 1912-1923 ԹԹ., Հայաստանի Հանրապետության Գիտություններեի Ազգային Ակադեմիա Պատմության Ինստիտուտ, Երեվան, 2017, էջ21-22. [Simonyan Hasmik Gurgeni, **Arevmtahay Kağakakan Mitkı 1912-1913 Tt.**, Hayastani Hanrapetutyan Gitutyunneri Azgayin Akademia Patmutyan İnstitut, Yerevan 2017, ec21-22].

34 Doğu Anadolu kastedilmektedir.

35 Արմեն Ց. Մարուբյան, "Հայաստանի Եվ Հայության Անժամանցելի Իրավունքները", Վէմ Համահայկական Հանդես, ԺԲ (ԺՀ) Տարի 3, Թիվ 71, (Հուլիս-Սեպտեմբեր, 2020), էջ2-5.[Armen Ts. Marukyan, "Hayastani Yev Hayutyan Anjamantseli İravunkneri", **Vem Hamahaykakan Handes**, JB (JI), Tari 3, Tiv 71, (Hulis-September) 2020, ec2-5].

tarafından kısmen uygulanmıştır ve Sevr Antlaşması, Lozan Barış Antlaşması ile değiştirilmiştir, zira her iki belgenin tarafları da bu iki belgeye taraftır.[36]

Ermeni Ansiklopedisi'nin (Հայկական Հանրագիտարան) Sevr Antlaşması maddesinde ise Sevr hakkında bilgiler verildikten sonra bazı hususlar belirtilmektedir. Örneğin Sevr Antlaşması, gönüllü nüfus mübadelesine olanak vermiştir. 18 yaşını dolduranlar, çoğunlukta oldukları millî ve dinî inançlarına göre başka bir ülkenin vatandaşlığını seçebileceklerdi. Ayrıca bu insanlar mülk hakkına sahip olabileceklerdi. Osmanlı Hükûmeti'nin 1915 tarihli emval-i metruke kanunu yasadışı ilan edilmişti (144. madde)[37]. Antlaşmaya göre Türkiye'deki azınlıkların kanun önünde korunması, yaşamı, özgürlüğü ve eşitliği sağlanacaktı. Antlaşmanın "*cezalar*" kısmında Türk Hükûmeti, Müttefiklerin savaş suçlarına ilişkin yasaları ihlal edenleri, Divan-ı Harb'e çıkarılmasını kabul etmişti. Yine ansiklopedi maddesine göre "Sevr Antlaşması, bugün Ermeni halkının Ermeni sorununa adil bir çözüm bulma hakkına ilişkin bir muhtıra olarak varlığını sürdürmektedir."[38] ifadesi yer almaktadır.

İran Ermenileri tarafından neşredilen "Ալիֆ" gazetesinin internet sitesinde Sevr hakkında 10 Ağustos 2020 tarihinde bir yazı kaleme alınmıştır. Yazının başlığı Սեւր-100. Վաղեմութեան ժամկէտ Չունեցող Պայմանագիր (*Sevr'in 100.Yılı: Zaman Aşımına Uğramayan Antlaşma*)'dır. Yazıda Sevr Antlaşması hakkında genel bilgiler verildikten sonra antlaşmada Ermenilere verilen hakların Lozan'da Türklere devredildiğini, ayrıca Ermenistan Cumhuriyeti'ne ait olan Kars, Ardahan ve Sürmeli'nin (Iğdır ve çevresi) Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Türkiye topraklarına dâhil olduğu vurgusu yapılmaktadır. Yine yazıya göre; "Lozan Antlaşması, Türkiye için bugüne kadar sınır sorununun etkin olarak belirlendiği mükemmel bir zaferdi. Buna rağmen Sevr Antlaşması önemini hiçbir zaman yitirmemiştir. Bundan dolayı 1920'lerden günümüze kadar Türk halkının önemli bir bölümü, özellikle de siyasiler, yüzyıldır başıboş bir hayalet gibi peşini bırakmayan Sevr sendromundan mustariptir. Siyasilere göre sürekli olarak Türkiye'yi yok etmeye ve bölmeye çalışan, Türkiye'yi antlaşma şartlarına döndürmeye çalışan güçler var ve Türk devletinin bu tür tehditlerden korunması gerekmektedir. Bu kaygı, hiç de komplo teorisi türünden değildir". Ayrıca yazıda Sevr'in her an hayata geçirilme olasılığına karşı tüm Ermenilere çağrı yapılmaktadır. Buna göre yazı şu öngörü ile devam etmektedir:

---

36 Մարուխյան, նույն տեղ, էջ21-22.[Marukyan, **nuyn teğ**, ec21-22].

37 Sevr Antlaşması için bk. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, https://ttk.gov.tr/wp-content/ uploads/2016/11/6-Sevr.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2023.

38 "Սեւրի պայմանագիր", Հայկական Հանրագիտարան, https://www.encyclopedia.am/pages.php?bId=1&hId=1347, Erişim Tarihi: 15.05.2023.[Sevri Paymanagir, **Haykakan Hanragitaran**].

Son 10 yılda bölgede meydana gelen olaylar, kısa vadede olmasa da uzun vadede Ortadoğu'daki jeopolitik süreçlerin ufkunda "Sevr'in Gölgesi"nin yeniden belirdiğinin kanıtıdır. Bölgenin siyasi haritasının yeniden çizilmesini kaçınılmaz kılacak gibi görünüyor. Diğer bir deyişle Sevr ölmedi, her an ikinci bir nefes alabilir ve işte o tarihi anda büyük vizyonumuzu, Birleşik Ermenistan'ı gerçekleştirme fırsatını kaçırmamak için hazır olmalıyız. Bu bizim vazgeçilmez yükümlülüğümüzdür.[39]

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonrası barış şartları Paris Barış Konferansı'nda görüşülmeye başlanmış ancak bu konferansta Osmanlı topraklarının paylaşımı sırasında Müttefikler arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştı. San Remo'ya kadar da bu anlaşmazlıklar devam etmişti. Özellikle Anadolu'da kurulması planlanan Ermeni devletinin sınırlarının belirlenmesi işi, anlaşmazlık yaratan konular arasındaydı. Nihayetinde San Remo Konferansı'nda Sevr Antlaşması şartları kabul edilerek Osmanlı Devleti'nin toprakları paylaşılmıştı. Bu antlaşmaya göre Anadolu'da Trabzon'a çıkışı olan bir Birleşik Ermenistan devletinin kurulmasına karar verilmiştir. Antlaşma, 10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükûmeti tarafından imzalanmış ancak yürürlüğe girememişti, Lakin Ankara Hükûmeti antlaşma hükümlerini reddetmişti. Bu dönemde Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Müttefik kuvetlerine karşı Kuvayı Milliye teşkilatı ve nizami askerî birlikler tarafından direniş gösterilmekteydi. Dolayısıyla Anadolu'daki muharebelerle gelen başarılar Sevr'i geçersiz kılmaya başlamıştı. Örneğin Müttefikler, Mart 1921'de Londra Konferansı'nı tertip ederek barış şartlarının gözden geçirileceğini Ankara Hükûmeti'ne bildirmişlerdi ancak Ankara Hükûmeti şartları kabul etmeyerek muharebelere devam kararı almıştı. 1918 yılı sonunda başlayan ve 1922 yılı Eylül ayında nihayete eren Anadolu'daki muharebeler sonunda Türk Millî Mücadelesi başarılı olmuş ve Müttefikler, ateşkes talep ederek 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmışlardı. Sonrasında ise Ankara Hükûmeti temsilcileri İsmet İnönü başkanlığında barış görüşmeleri için Lozan'ın yolunu tutmuşlardı. Burada yapılan toplantılarda birçok konu çözüme kavuşturulmuştu. Ermeni sorunu ise Azınlıklar Alt Komisyonu'nda görüşülmüş ve Ermenilere yurt verilemeyeceği kararı Müttefik temsilcilerine kabul ettirilmiştir. Nihayetinde 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmış ve Sevr Antlaşması geçersiz kılınmıştı.

39 https://alikonline.ir/news/ideological/item/63039-սեւր-100, Erişim Tarihi: 23.10.2022.

Ermeni kaynaklarında Sevr ve Lozan hakkında yapılmış çalışmalara bakıldığında iki antlaşmanın mukayeseli bir şekilde ele alındığı anlaşılmaktadır.

1. Ermeni tarih ders kitaplarında Sevr Antlaşması'nda Ermenistan'ın tanındığı ve antlaşma ile sınırın 70.000 m²'den 160.000 m²'ye çıktığı aktarılmaktadır. Lozan'da ise Ermeni sorunun görüşülmediği ve Ermeni göçmenlerin dünyanın çeşitli bölgelerine dağılarak diasporayı oluşturdukları bilgisi yer almaktadır. Ayrıca ders kitaplarında Sevr'in yürürlükte olmamasının Ermenilerin hakkını ortadan kaldırdığı anlamına gelmediği vurgusu yapılarak genç nesillere Sevr'in yürürlüğe konulabileceği fikri aşılanmaya çalışılmaktadır.

2. Tarih kitaplarında Melkonyan 1921'de Londra'da yapılan konferansta Türk delegasyonunun teklifleri reddettiği ve bu konferanstan sonra Müttefiklerin, Sevr Antlaşması'ndan çekilmeye başladıklarını kaydetmektedir. Mkırtumyan ise Müttefiklerin Sevr'i imzaladıktan sonra uygulanmasını takip etmediklerini, Mustafa Kemal önderliğinde milliyetçi bir hareket başladığını ve bu harekete Ermenistan Cumhuriyeti'nin engel olduğu iddiasında bulunmaktadır. Ayrıca Mkırtumyan, Kemalistleri sahte-emperyalistler olarak tanımlayarak Sovyet Rusya ile ittifak yaptıklarını anlatmaktadır. Ona göre Lozan'da Ermenilerin hakkını Ermeni sivil toplum kuruluşları savunmuşlardı. Kuruluş temsilcileri Ermeni sorununu çözmek için üç seçenek sunmuşlar; Ermeni yurdunun kurulması, denize erişiminin sağlanması ve Ermeni göçmenlerin dönüşleri ile Kilikya'da Ermeni yurdunun kurulması idi. Ancak Müttefikler, Ermeni sorununu bu seçenekler doğrultusunda çözülmesine yanaşmamışlar ve konferans sonuna doğru Ermenileri yalnız bırakmışlardı. Papyan da iki antlaşmayı karşılaştırmış ve buna göre Sevr Antlaşması Birinci Dünya Savaşı'nı Lozan Barış Antlaşması ise 1919-1922 yılları arasında Anadolu'daki savaşın sonunda imzalanan antlaşmalar olduğu ayrımına varmıştır. Papyan, Sevr Antlaşması'nın yürürlükte olduğunu iddia etmektedir. Ona göre özetle a- Lozan ve Sevr Antlaşmaları iki ayrı belgedir. b- Sevr Antlaşması'nı yürürlükten kaldırmaya Lozan Antlaşması yetkili değildir. c- Lozan Antlaşması, gayrimüslim azınlıkların haklarını yasal olarak güvence altına almıştır. d- Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye, Ermenistan Cumhuriyeti'ne devredilen topraklardan feragat ettiğini kabul etmiştir. Simonyan ise diğerlerinden farklı olarak Sovyet Ermenistan ile Moskova Antlaşması ve Kars Antlaşması'nın yapıldığını ve Müttefiklerin Kilikya'yı boşalttığı bilgisini vererek Türkiye'nin niçin Ermeni yurdunu kurmayı kabul edeceğini sorgulamaktadır.

3. Ermeni Ansiklopedisine göre ise Sevr ile Osmanlı Devleti, 1915 tarihli emval-i metruke kanunun iptalini kabul etmişti. Ayrıca Türk Hükûmeti, savaş

suçlarına ilişkin yasayı ihlal edenleri Divan-ı Harbe çıkarmayı onaylamıştı. Ansiklopediye göre Sevr, varlığını sürdüren bir muhtıradır. Dolayısıyla Ermeni Ansiklopedisi'nde sözde Ermeni soykırım iddialarına Sevr Antlaşması dâhil edilmiştir. Diğer bir deyişle Osmanlı Hükûmeti bu antlaşmayı imzalayarak aslında zorlama da olsa sözde soykırımı kabul etmiştir gibi bir anlam çıkarılmaya çalışılmıştır.

4. İran Ermenileri tarafından neşredilen "Ա Լ Ի Ֆ" gazetesinin 10 Ağustos 2020 tarihli sayısında Sevr'in 100. yılında kaleme alınan bir yazıda Sevr'in zaman aşımına uğramadığını savunarak Türk halkı, siyasetçileri ve aydınlarının bu antlaşmadan dolayı bir sendroma sahip olduklarından bahsedilmektedir. Sendromun kaynağı, Türkiye'yi yok etmeye ve bölmeye çalışan güçlerin olmasıdır. Yazıya göre bu hiç de boşuna bir korku değildir. Zira 10 yılda meydana gelen olaylar, Sevr'in yolunu açabilecek olaylardır. Yazıda ayrıca okuyuculara Sevr'in her an hayata geçirilebileceğini ve bundan dolayı hazır olunması gerektiği konusunda uyarılarda bulunulmaktadır.

Sonuç olarak Ermeni kaynaklarında Sevr Antlaşması'nın hayata geçirilmesi konusunda beklentiler mevcuttur. Hatta Sevr Antlaşması, sözde Ermeni soykırım iddiaları kapsamına alınarak tartışılmaktadır. Ayrıca antlaşmanın her an hayata geçirilebileceği ihtimali üzerinde durularak nesillerin uyanık tutulmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Diğer taraftan da kaynaklarda Sevr, Ermeniler için bir umudu ifade ederken Lozan, bir hezimeti temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi Türk İstiklal Harbi Serisi-Kutu-Gömlek:626-85; 990-60.

Atnur, İbrahim Ethem, **Tehcirin Ardından Meseleler-Uygulamalar**, Hitabevi Yayınları, Ankara 2019.

Բարխուդարյան, Վ., Հակոբյան, Ա., Հարությունյան, Հ., Ղազախեցյան, Վ., Մինասյան, Է., Մելքոնյան, Է., Հայոց պատմություն (նորագույն շրջան)։ Դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 9-րդ դասար, (Խմբ. Վ. Բարխուդարյանի), Մանմար, Երևան, 2014. [Barhudaryan, V., Hakobyan, A., Harutyunyan, H., Ğazahetsyan, V. Minasyan, E., Melkonyan, E., **Hayots Patmutyun (Noraguyn Şrcan): Dasagirk Hanrakrtakan Dprotsi 9-rd Dasar**, (Hmb. V. Barhudaryan), Manmar, Yerevan 2014].

Beyoğlu, Süleyman, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 2008.

Bozkuş, Yıldız Deveci, "Ermeni Tarih Ders Kitaplarında 1915 Olayları", **TESAM Akademi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2015.

Bozkuş, Yıldız Deveci, **Ermeni Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı ve Türk İmgesi**, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2020.

Dilek, Mehmet Sait ve Küçük Evren, "San Remo Konferansı'nda İngiltere'nin Ermeni Politikası (18-26 Nisan 1920)", **Turkish Studies**, Cilt 7, Sayı 3, 2012.

Ekrem, Reşat, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923)**, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953. https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/6-Sevr.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2023.

Ertan, Temuçin Faik, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu", **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt II, Sayı 2, 2000.

Göç Terimleri Sözlüğü, ed. B. Çiçekli, çev. Littera Çeviri, Uluslararası Göç, İsviçre 2009.

Գուրգենի, Սիմոնյան Հասմիկ, Արեվմտահայ Քաղաքական Միտքը 1912-1923 ԹԹ., Հայաստանի Հանրապետությանգիտություններիի Ազգային Ակադեմիա Պատմության Ինստիտուտ, Երեվան, 2017. [Gurgeni, Simonyan Hasmik, **Arevmtahay Kağakakan Mitkı 1912-1913 Tt.**, Hayastani Hanrapetutyan Gitutyunneri Azgayin Akademia Patmutyan İnstitut, Yerevan 2017].

Հարությունյան, Ավագ Ա., "Սեւրի Պայմանագիր. Անցյալը, Կարգավիճակը, Ապագան (Քաղաքագիտական Վերլուծություն)", Էջմիածին: Պաշտօնական ամսագիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, ՀԷ/ Ը (2020). [Harutyunyan, Avag A., "Sevri Paymanagir, Kargavicakı Apagan (Kağakagitakan Verludsutyun)", **Ecmiadzin: Paştonakan Amsagir Amenayin Hayots Katoğikosutyan Mayr Atoroy Srboy Ecmiadzini**, HE/I (2020)].

Kemal, İlteriş, **Lozan'ın Deşifresi**, Kripto Basım Yayın, Ankara 2018.

Մարուքյան, Արմեն Ց., "Հայաստանի Եվ Հայության Անժամանցելի Իրավունքները", Վէմ Համահայկական Հանդես, ԺԲ (ԺՀ) Տարի 3, Թիվ 71, (Հուլիս-Սեպտեմբեր, 2020). [Marukyan, Armen Ts., "Hayastani Yev Hayutyan Anjamantseli İravunkneri", **Vem Hamahaykakan Handes**, JB (JI), Tari 3, Tiv 71, (Hulis-September) 2020].

Մելիոնյան, Ա., Սիմոնյան, Ա., Նազարյան, Ա., Մուրադյան, Հ., Հայոց Պատմություն: Դասագիրք 8–Րդ Դասարանի Համար, Զանգակ, Երևան, 2013.[Melkonyan, A., A. Simonyan, Nazaryan, A., Muradyan, H. Hayots Patmutyun: Dasagirk 8-rd. Dasarani Hamar, Zangak, Yerevan 2013].

Մելիոնյան, Աշոտ, Հայոց Պատմության Ակնարկներ (Հագույն Ժամանակներից Մինչև XX դ. վերջը), Հ ԳԱԱ Պատմ. Ինստ., Երևան, 2018. [Melkonyan, Aşot, **Hayots Patmutyan Aknarkner (Haguyn Jamanaknerits Minçev XX.d. Verçı)**, H GAA Patm. İnst., Yerevan 2018].

Մելիոնյան, Ռուբեն, "Թուրքիայի Քրիստոնյա Փոքրամասնությունների Խնդիրը Լոզանի Բանակցություններում. «Հայկական Ազգային Օջախ»-Ի Ստեղծման Շուրջ Քննարկումներ", Հայագիտության Հանդես, 1/19, (2020), https://artsakhlib.am/2020/09/22/թուրքիայի-քրիստոնյա-փոքրամասնություն/Erişim Tarihi: 16.10.2022. [Melkonyan, Ruben, "Turkiayi Kristonya Pokramasnutyunneri Hndirı Lozani Banaktsutyunnerum. "Haykakan Azgayin Ocah"i Steğtsman Şurç Knnarkumner", **Hayagitutyan Handes**, 1/9 (2020)].

Մկրտումյան, Լ. Ա.., Հայոց պատմություն, Տնտեսագետ, Երեվան, 2016. [Մկրտումյան, Լ. Ա..,, Հայոց Պատմություն, Տնտեսագետ, Երեվան, 2016, Էջ354-361.[L.A. Mkırtumyan, **Hayots Patmutyun**, Tntesaget, Yerevan 2016].

Özdal, Barış, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Taraf Olduğu Uluslararası Antlaşmalar İtibarıyla Ermeni Sorunu -1918-1922 Dönemi", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, 2006.

Պապյան, Ա.., Հայրենատիրություն. Հայոց Պահանջատիրության Իրավական Հիմունքները և Հարակից Հարցեր: Հոդվածների Ժողովածու, Ասողիկ, Երևան, 2012. [Papyan, A., Hayrenatirutyun. **Hayots Pahancatirutyan İravakan Himunkneri Yev Harakits Hartser: Hodvadsneri Joğovadsu**, Asoğik, Yerevan 2012].

“Սևրի պայմանագիր”, Հայկական Հանրագիտարան, https://www.encyclopedia.am/pages.php? bId=1&hId=1347, Erişim Tarihi: 15.05.2023.[Sevri Paymanagir, **Haykakan Hanragitaran**].

Taşkıran, Cemalettin, “1919 Paris Barış Konferansı”, **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1919-paris-baris-konferansi/?pdf=3237, Erişim Tarihi: 06.05.2023.

Türker, Hasan, “Tevfik Paşa Hükûmeti’nin Anadolu İle Uzlaşma Arayışı ve Bilecik Buluşmasının Basındaki Yansımaları (1920)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 17, Sayı 34, 2017.

Tüzel, Abidin, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; İstiklal Harbi’nin Son Safhası (18 Eylül 1922 – 1 Kasım 1923), Boğazlar’a Karşı Harekâtı-Mudanya Mütarekesi, Mütarekeyi İzleyen Olaylar ve Harekât, Lozan Antlaşması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Barışa Dönüşü**, (yay.haz. G.Cebecioğlu) Cilt 2, Kısım 6, Kitap 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Toksoy, Nurcan, **Revan’da Son Günler Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine**, Orion Yayınevi, Ankara 2007.

Tolon, A. Hurşit, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Ulusan, Şayan, “Sevres (Sevr) Antlaşması (10 Ağustos 1920)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sevres-sevr-antlasmasi-10-agustos-1920/?pdf=3376, Erişim Tarihi: 06.05.2023.

Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

https://alikonline.ir/news/ideological/item/63039-սեւր-100, Erişim Tarihi: 23.10.2022.

Ek-1: Sevr'in 100.Yılı.

Kaynak: https://alikonline.ir/news/ideological/item/63039-սեւր-100, Erişim Tarihi: 23.10.2022.

Ek-2: 1922'de Wilson'un hazırladığı harita (Վիլսոնյան Հայաստան)

«Վիլսոնյան» Հայաստանի քարտեզը

Հարությունյան, Ավագ Ա., "Սեւրի Պայմանագիր. Անցյալը, Կարգավիճակը, Ապագան (Քաղաքագիտական Վերլուծություն)", Էջմիածին: Պատմական Ամսագիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությեան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, ՀԲ/ Ը (2020) էջ111. [Harutyunyan, Avag A., "Sevri Paymanagir, Kargavicakı Apagan (Kağakagitakan Verludsutyun)", **Ecmiadzin: Paştonakan Amsagir Amenayin Hayots Katoğikosutyan Mayr Atoroy Srboy Ecmiadzini**, HE/I (2020), ec111].

I. OTURUM

TÜRK TARİH KURUMU TOPLANTI SALONU

18 TEMMUZ 2023

LOZAN KONFERANSI'NDA ADALAR DENİZİ ADALARI

NECDET HAYTA*

ÖZET

Adalar Denizi Adaları'nın Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçişi, Fatih Sultan Mehmed döneminde, 1456'da Boğazönü adalarının fethiyle başlamış ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında, 1566'da Sakız Adası'nın fethi ile tamamlanmıştır. Adalar üzerinde 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden Osmanlı hâkimiyeti, 1911-1912 Trablusgarp Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşlarında fiilen altüst oldu. Önce İtalya, hemen arkasından da Yunanistan, Osmanlı hâkimiyetindeki Adalar Denizi Adaları'na ayak bastılar. Osmanlı Hükûmeti bu fiili durumu tanımayarak Adalar Denizi'ndeki egemenlik haklarından vazgeçmek istemese de I. Dünya Savaşı'nın çıkması onu çaresiz bıraktı. Savaştan sonra her ne kadar 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması, bu adaları İtalya ile Yunanistan arasında paylaştırmış olsa da tanınmamış ve yürürlüğe girmemiş olan bu Antlaşma'dan sonra Türkiye için konu Lozan Konferansı'nda gündeme gelmiştir.

Lozan Konferansı başlamadan önce burada takip edilecek esaslar hakkında Bakanlar Kurulu'nda kaleme alınan ve Lozan'da Türkiye'yi temsil edecek olan delegasyona verilen talimatın 4. maddesine göre, "Müzakerelerde adalar konusunda duruma göre davranılması, kıyılarımıza pek yakın adaların ülkemize katılması, olmazsa Ankara'dan sorulması" isteniyordu. Bu konferans sırasında Türk delegasyonu Yunan işgalinde bulunan Adalar Denizi'nin doğusundaki adalarla ilgili bazı isteklerde bulunmuş özellikle Bozcaada ve Gökçeada ile birlikte Semadirek Adası'nın egemenliğinin Türkiye'ye verilmesini; Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarının özerk olmasını ve askerden arındırılmalarını talep etmiştir. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 12. Maddesiyle -Balkan Savaşları sonucunda, 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması uyarınca, 14 Şubat 1914'te Osmanlı Devleti'ne bildirilen Büyük Devletler

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, nhayta@gazi.edu.tr

kararında olduğu gibi- Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları Türkiye'ye bırakılmış, Yunanistan'ın işgalindeki diğer önemli adalar Yunanistan'da kalmıştır. Antlaşma'nın 13. Maddesi ile ise Yunanistan'a bırakılan adalar için askerden arındırılmış bir statü öngörülmüştür.

Rodos ve Oniki Ada konusunda Konferans boyunca Türk tarafından bir talep ve görüşme isteği olmamıştır. Rodos ve Oniki Ada meselesi, sadece büyük devletlerin komisyonlarda görüşülüp de bir karara varılamayan işleri kendilerine göre bir şekle sokup hazırladıkları ve 31 Ocak 1923 tarihindeki oturumda Türk heyetine tebliğ ettikleri antlaşma taslağının 15. Maddesi içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Bu maddeye göre Türkiye, "Rodos, Oniki Ada ve Meis üzerindeki haklarından İtalya lehine feragat etmekteydi". Türk heyeti tarafından 4 Şubat'ta antlaşma taslağına verilen cevapta bu maddeye itiraz edilmemiştir. Lozan Barış Antlaşması'nda bu haliyle yer alan 15. Madde ile 1912'den beri fiilen İtalyan işgali altında bulunan *Rodos ve Oniki Ada ile birlikte Meis Adası* hukuken de İtalyan hâkimiyeti altına girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adalar Denizi Adaları, Rodos, Oniki Ada, Meis Adası

THE ISLANDS OF THE ADALAR SEA AT THE LAUSANNE CONFERENCE

ABSTRACT

The Ottoman conquest of the islands of the Adalar Sea began during the reign of Mehmed the Conqueror in 1456 with the conquest of the Bosphorus Islands and was completed during the reign of Suleiman the Magnificent in 1566 with the conquest of Chios. Ottoman sovereignty over the islands, which lasted until the first quarter of the 20th century, was effectively overturned during the Tripoli War of 1911-1912 and the Balkan Wars of 1912-1913. First Italy and then Greece entered the Sea of Islands under Ottoman sovereignty. Although the Ottoman government did not recognize this de facto situation and did not want to give up its sovereign rights in the Adalar Sea, the outbreak of the First World War left it helpless. After the war, although the Treaty of Sèvres, signed on 10 August 1920, divided these islands between Italy and Greece, the issue was put on the agenda for Turkey at the Lausanne Conference after this Treaty, which was not recognized and did not enter into force.

According to Article 4 of the instructions on the principles to be followed, which were written by the Council of Ministers before the beginning of the Lausanne Conference and given to the delegation that was to represent Turkey in Lausanne: "In the negotiations, it was requested to act according to the situation regarding the islands, to include the islands very close to our coasts in our country, and if not, to ask Ankara". During this conference, the Turkish delegation made some requests regarding the islands in the eastern part of the Adalar Sea, which were under Greek occupation. In particular, the Turkish delegation demanded that the sovereignty of the island of Samothrace, together with Imbros and Tenedos, be transferred to Turkey, and that the islands of Lemnos, Mytilene, Chios, Samos and Nikarya be made autonomous and demilitarised. With Article 12 of the Lausanne Peace Treaty signed on 24 July 1923, the islands of Imbros, Tenedos and Rabit were ceded to Turkey, while other important islands under Greek occupation remained in Greece, according to the decision of the Great Powers notified to the Ottoman Empire on 14 February 1914 by the Treaty of London signed on 30 May 1913 as a result of the Balkan Wars. Article 13 of the treaty stipulated a demilitarised status for the islands

ceded to Greece. During the conference, there was no Turkish demand or request for negotiations on Rhodes and the Dodecanese islands.

The issue of Rhodes and the Dodecanese Islands appears only in Article 15 of the draft treaty prepared by the Great Powers in their own way and communicated to the Turkish delegation at the meeting on 31 January 1923. According to this article, Turkey "relinquished its rights to the Dodecanese islands of Rhodes and Meis in favour of Italy". The Turkish delegation did not object to this article in its reply to the draft treaty on 4 February. Article 15, which was included in the Lausanne Peace Treaty in its current form, brought the islands of Rhodes and the Dodecanese, which had been under de facto Italian occupation since 1912, and the island of Meis under de jure Italian rule.

Keywords: Islands of the Sea of Islands, Rhodes, Dodecanese, Meis Island

Adalar Denizi Adaları'nın Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçişi, Fatih Sultan Mehmed döneminde, 1456'da Boğazönü adalarının fethiyle başladı ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında, 1566'da Sakız Adası'nın fethi ile tamamlandı. Adalar üzerinde 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden Osmanlı hâkimiyeti, 1911-1912 Trablusgarp Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşlarında fiilen altüst oldu. Önce İtalya, Rodos ve 12 Ada'ya, hemen arkasından da Yunanistan, Osmanlı hâkimiyetindeki diğer adalara ayak bastılar. Osmanlı Hükûmeti bu fiili durumu tanımayarak Adalar Denizi'ndeki egemenlik haklarından vazgeçmek istemese de I. Dünya Savaşı'nın çıkması onu çaresiz bıraktı. Savaştan sonra her ne kadar 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması, bu adaları İtalya ile Yunanistan arasında paylaştırmış olsa da tanınmamış ve yürürlüğe girmemiş olan bu Antlaşma'dan sonra Türkiye için konu Lozan Konferansı'nda gündeme gelmiştir.

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basmasıyla başlayan ve büyük fedakârlıklarla yürütülen üç yıllık bir mücadele sonunda, 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ve 30 Ağustos'taki Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile Batı Anadolu Yunan işgalinden kurtarılmıştır. Ardından 3 Ekim 1922'de Mudanya'da başlayan ateşkes görüşmeleri 11 Ekim'de uzlaşmayla sonuçlanmış ve mütareke metni imzalanmıştır. Mudanya Mütarekesi ile Türk- Yunan çatışması sona erdirilmiş, Doğu Trakya savaş yapılmadan kurtarılmış, Mondros Mütarekesi yok sayılmış, Fransa'nın ardından İngiltere ve İtalya da TBMM Hükûmetinin varlığını kabul etmiştir. Mudanya Mütarekesi'ni kabul etmek istemeyen Yunanistan 14 Ekim'de mütarekeyi imzalamak zorunda kalmıştır. Doğu Trakya'nın teslim alınması ve orada Türk idaresinin kurulması için TBMM tarafından görevlendirilen Refet Paşa 19 Ekim'de İstanbul'a girmiş ve halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır.[1]

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından sıra barış görüşmelerine gelmiş ve görüşmelerin İsviçre'nin Lozan kentinde yapılması kararlaştırılmıştır. Görüşmelerde Türkiye'yi temsil edecek delegasyon, 27 Ekim'de Dışişleri Bakanlığı'na seçilen İsmet Paşa (İnönü)'nın başkanlığı altında ve Maliye Bakanı Hasan Bey (Saka) ve Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur'un da arasında bulunduğu yaklaşık kırk kişiden oluşuyordu.[2]

---

1 Temuçin Faik Ertan, "Mudanya Mütarekesi'nden Lozan Barış Antlaşması'na", **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed. Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitapevi, Ankara 2011, s.145-146.

2 Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları**, C I., s.X.

A. Tarafların Görüşleri

20 Kasım 1922'de Lozan müzakereleri açıldığı zaman durum şöyleydi. Rodos, 12 Ada ve Meis'i İtalya'ya; diğer adaları da Yunanistan'a bırakan Sevr Antlaşması tasdik edilip yürürlüğe girmemişti. Ancak ortada fiili bir durum da vardı ve Rodos ile 12 Ada İtalya'nın, diğer adalar da Yunanistan'ın işgalinde idi. Görüşmelere katılacak heyete Bakanlar Kurulu toplantısında kaleme alınan 14 maddelik bir talimat verilmişti. Bu talimatın adalar ile ilgili bölümünde, "Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan sorulacak"[3] deniliyordu. Bu şartlar altında Konferans başladı.

Konferans'ta Ege Adaları konusu ilk defa, arazi meselesini inceleyen ve Lord Curzon'un başkanlık ettiği Birinci Komisyon'un 25 Kasım'daki toplantısında ele alındı. Türk görüşü, Misak-ı Millî'ye ve 14 Şubat 1914 tarihli büyük devletler kararına dayandırılmıştı. Türk Heyeti Başkanı, İsmet Paşa, isteklerini şöyle belirtti:

"Ege denizi ve Akdeniz Adaları coğrafî durumları itibariyle Küçük Asya'ya bağlıdır. Anadolu'nun huzuru ve güvenliği için büyük bir öneme sahiptirler. Bu adalar küçük ve büyük adalardan ibaret olup; karasuları içindeki ufak adalar, Küçük Asya'nın barışını pek yakından tehdit edebilirler. Bu bölgenin tamamlayıcı birer parçası olduklarından, bu adaların, Türkiye'nin egemenliği altına konulmaları kesin olarak zorunludur. Kaldı ki, bunlar Türk karasuları içinde bulunduklarına göre, bunların, Türk egemenliği altında olmaları da gerekmektedir."

"Kaderi 30 Mayıs 1913 tarihli Antlaşma uyarınca Büyük Devletlerce saptanması gerekli olan Bozcaada ve İmroz üzerinde Türkiye'nin hakları, aynı devletlerin 14 Şubat 1914 tarihli ortak notalarıyla doğrulanmıştır. Bu yüzden, bu iki ada Türk egemenliği altına konulmuş bulunmaktadır."

"Öte yandan Türk kıyısı ile Çanakkale Boğazı'nın yakınında bulunan Semadirek Adası'nın da, Türkiye'de kalması gereklidir ve hakgözetirliğe uygundur."

"Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları, Büyük Devletlerce Yunanistan'a bırakılmıştır. Türkiye'nin güvenliği bakımından bu adalar hayatî bir önem taşımaktadırlar. Üstelik, bu adaların ekonomik ihtiyaçlarının temini, bunların Küçük Asya ile birleşmelerini zorunlu kılmaktadır. İşte bu yüzden Büyük Devletlerin bu adalara ilişkin olarak aldıkları kararı Türkiye kabul etmemiştir.

---

3 **age.**, s.XIV; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, C I, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992, s.94-98.

Bu adaların kaderinin Büyük Devletlere bırakılması, ilgili tarafların çıkarlarına uygun bir karar alınması şartına bağlıydı. Büyük Devletlerce teklif edilen çözüm, bu şartı yerine getirmediği için, Türkiye'yi tatmin edememiştir."

"Yunanistan'ın yakın zamanlarda bütün dünyaca öğrenilen, Anadolu üzerindeki emperyalist emelleri, bu adaların Türkiye'nin güvenliği için nasıl bir tehlike yaratacağını göstermiştir. Böyle olunca, genel barış yararına, bu adalar tamamen askerlikten arındırılmalı, sadece asayişi sağlayacak kadar Jandarma bulundurulmalıdır. Bundan başka adalar halkı, kışkırtıcılara ve kaçakçılara yataklık edememeli, bu konularda kabul edilecek yükümlerin her zaman yürürlükte tutulacağı konusunda Türkiye'ye garanti verilmelidir. Aynı zamanda bu adaların tarafsız ve bağımsız bir siyasal varlıkları olmalıdır."[4]

Yunan Heyeti Başkanı Venizelos ise; Türkiye'nin egemenliğini elinde tutmak istediği adalardan pek çoğunda, hiçbir yabancı unsur bulunmaksızın salt bir Rum nüfusun yaşadığını belirtmişti. Ona göre; İmroz'da 9.207 Rum'a karşılık hiç Müslüman yoktur. Bozcaada'da 5.420 Rum'a karşılık 1.200 Müslüman, İstanköy'de 14.550 Rum'a karşılık 2.020 Müslüman, Rodos'ta 37.777 Rum'a karşılık 4.854 Müslüman bulunmaktadır. Öteki adalarda ise yalnız Rumlar yaşamaktadır. Böyle olunca, bu adalara sahip olmak Türklerin çıkarına uygun düşmemektedir.

Venizelos devamla, adı geçen adaların Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye sokamayacağını, İzmir'e çıkartma yapıldığı zaman da, askerlerin doğrudan doğruya Yunanistan'dan taşındığını, adaların kullanılmadığını söylemişti. Venizelos, bu adaların askerlikten arındırılmasının gerekip gerekmediğini, bu yola gidilirse bunun ne ölçüde yapılmasının uygun düşeceğinin incelenmesini de kabul etmişti. Ayrıca, ne olursa olsun, Bozcaada ve İmroz'u da içine almak üzere, uzun süreden beri Türkiye'nin egemenliğinden çıkmış topraklar üzerinde, Türk egemenliğinin yeniden kurulmasının söz konusu olamayacağını öne sürmüş, ancak Çanakkale Boğazı'na yakınlıkları yüzünden Bozcaada ve İmroz üzerindeki Yunan egemenliğine önemli kısıtlamalar yapılmasına razı olacağını belirtmişti. Bu adaların askerlikten arındırılmaları sorununun da, Çanakkale Boğazı ile birlikte ele alınmasını ve durumun Komisyonca incelenmesini istemişti.[5]

Daha sonra söz alan oturum başkanı Lord Curzon İsmet Paşa'ya cevap vererek 14 Şubat 1914 tarihli Büyük Devletler Kararı'na, Türk Hükûmeti'nin 15

4 Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, Takım: I, Cilt:1, Kitap: 1, s.97.

5 **age.**, s.98.

Şubat günkü cevabında, belirli bir tutum göstermediği; Büyük Devletlerin genel davranışına ilişkin olarak üzüntülerini bildirmekle beraber, İmroz ve Bozcaada konusundaki kararları resmen öğrenmiş olduğunu belirttiğini, yani İsmet Paşa'nın dediği gibi reddetmediğini söylemişti. Devamla; İmroz, Bozcaada ve Semadirek adalarının kaderinin boğazların serbestliği sorunuyla bağlantılı olarak incelenmesi gerektiğini; geçmişteki Girit ve Sisam örnekleri gözönünde tutularak öteki adalara özerk bir rejim verilmesiyle ilişkin anayasal deneme teklifinin kabul edilemeyeceğini; bu adaların Yunanistan'dan ayrılması söz konusu olmasa bile, askerlikten arındırılması sorununun askerî uzmanlarca incelenmesini olumlu karşıladığını belirtti. Lord Curzon, bu sonuçları, kendisiyle tam bir görüş birliğinde olan Müttefik meslektaşları adına da sunduğunu açıklamıştı.[6]

İsmet Paşa, askerlikten arındırma sorununun bir alt komisyonda incelenmesine razı olduğunu, fakat Başkanın önce, İmroz, Bozcaada ve Semadirek üzerindeki egemenlik sorunu hakkında görüşünü açıkça ortaya koyacağını umduğunu bildirmişti.[7]

Lord Curzon, bu sorunun çok titiz bir inceleme gerektirdiğini, böyle bir incelemenin Venizelos'un verdiği rakamların gözden geçirilmesini de kapsayabileceğini, şimdilik bu konuda bir şey söylemeye imkân görmediğini belirtmişti. Venizelos da, Semadirek Adası üzerinde egemenlik sorununun 1913'ten beri çözümlendiğini, görüşülmekte olan tek sorununu bu Ada'nın ne ölçüde askerlikten arındırılmasının uygun olacağı konusu olduğunu vurgulamıştı.[8]

Bu görüşmelerden sonra o günkü oturumda şu kararlar alındı:

1. Bozcaada ve İmroz Adaları üzerindeki egemenlik sorununun ve bu adalarla Semadirek Adası'nın askerlikten arındırılmasının, Boğazlar sorununun görüşüleceği zaman toplanacak bir uzmanlar alt komisyonunun incelenmesine havale edilmesi.

2. Sakız, Midilli, Limni, Sisam ve Nikarya Adalarının askerlikten arındırılmalarının gerekli olup olmadığının, gerekli ise bunun ne ölçüde yapılmasının uygun olacağının incelenmesinin de bu alt komisyona bırakılması.

Lord Curzon ve Venizelos'un konuşmalarına cevap verme hakkını saklı tuttuğunu belirten İsmet Paşa; İmroz ve Bozcaada üzerindeki egemenlik sorununun görüşme konusu yapılmasına çekince öne sürdü.[9]

---

6 **age.**, s.99-100.

7 **age.**, s.100.

8 **age.**, s.101.

9 **Gös.yer.**

O günkü görüşmelerde İsmet Paşa; İmroz ve Bozcaada'daki Türk egemenliğinin tartışma konusu yapılmasını istememiş, Semadirek Adası'nın ise Boğazların güvenliği açısından Türkiye'ye bırakılmasını talep etmiş, Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarının ise askerîsizleştirilerek, tarafsız ve bağımsız bir siyasal varlık olmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Venizelos ise adalardaki nüfusun çoğunun Rum olduğu ve buralarda uzun zamandır Yunan egemenliği olduğu argümanına dayanarak söz konusu adaların tamamının Yunanistan'a ait olması gerektiğini belirterek sadece askerîsizleştirme konusunda açık kapı bırakmıştır. Bu oturumda Lord Curzon'un ise Yunanistan lehine bir tutum takındığı görülmekteydi.

29 Kasım tarihli oturuma; Fransız General Maxime Weygand'ın, önceki oturumda alınan karar gereği adı geçen adaların askerlikten arındırılmaları sorununu incelemek üzere toplanan uzmanlar alt komisyonunun raporunu okumasıyla başlandı. Bu rapora göre:

"Alt komisyon, 28 Kasım oturumunda:

I. Oy birliğiyle, beş adada, birtakım askerlikten arındırma tedbirlerinin alınmasının uygun olacağını tavsiye etmektedir.

II. Bu tedbirlere gelince, Alt komisyon:

1. Oy birliğiyle Limni Adası için bu tedbirlerin, Boğazlar sorununun incelenmesi sırasında İmroz, Bozcaada ve Semadirek Adaları için saptanacak tedbirlerle birlikte saptanmasının uygun olacağı görüşüne varılmıştır.

2. Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları için, Komisyonun çoğunluğu, askerlikten arındırmaya ilişkin olarak alınacak tedbirlerin aşağıdaki kısıtlamalar şeklinde olması gerektiğini uygun görmektedir:

a. Hiçbir deniz üssü, hiçbir istihkam bulunmayacak,

b. Askerî uçakların, adalar ve Türkiye ülkesi üzerinde uçmaları, karşılıklı olarak yasaklanacak,

c. Adalarda askerî kuvvetler, askerlik görevi için çağrılmış normal mevcudu aşmayacak ve bu birlikler bulundukları yerde eğitim görecek; jandarma ve polis kuvveti olarak da, bütün Yunanistan ülkesindeki jandarma ve polis kuvveti esas alınarak hesaplanacak ölçü aşılmayacaktır.[10]

Daha sonra söz alan İsmet Paşa, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları için düşünülen tedbirlerin yeterli olmadığını belirterek, bu adalarda uçak

10 **age.**, s.111.

bulundurulmasının yasaklanması ve hiçbir askerî kuvvetin bulunmaması gerektiğini söyledi. O, Bozcaada, İmroz ve Semadirek Adalarına ilişkin sorunun da, Boğazlar sorunuyla birlikte ele alınmasını uygun bulmaktaydı. O, Alt komisyondaki Türk Temsilcisince öne sürülmüş olan çekinceleri de benimsemekteydi.[11]

Yunan temsilcisi Caclamanos da; Limni ve Semadirek Adalarına ilişkin bir egemenlik sorunu söz konusu olmadığını, bunların 1913'ten beri Yunan egemenliği altında olduğunu söyledi. Ayrıca İmroz ve Bozcaada'nın nüfus durumuna dikkati çekerek bu adalar üzerindeki Yunan egemenliğinin tanınmasını istedi.

Caclamanos'a cevap veren İsmet Paşa, İmroz ve Bozcaada üzerindeki Türk egemenliğinin tartışılamayacağını, Boğazlar bakımından bu iki adayla aynı durumda olan Semadirek Adası'nı da istediklerini, Limni Adası'nın ise komşu öteki adalarla aynı rejime bağlanması gerektiğini söyledi. Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adaları üzerindeki Yunan egemenliğinin resmî yoldan hiçbir zaman tanınmadığını da sözlerine ekledi.

Caclamanos'un; Limni ve Semadirek Adalarının, Boğazlara yakın adalar grubunda bulunmalarından dolayı Alt komisyonda yer aldığı, bunun egemenlik konusuyla ilgisinin olmadığı, yalnızca İmroz ve Bozcaada üzerinde egemenlik konusunun söz konusu olduğu şeklindeki sözlerine, İsmet Paşa; Limni ve Semadirek'in Boğazlar sisteminin bir parçası oldukları kabul edildiğine göre, bu adalar üzerindeki egemenlik sorunun da Boğazlar rejimiyle birlikte incelenmesi gerektiği şeklinde cevap verdi.[12]

Lord Curzon da, bu adaların askerden arındırmanın Boğazlar rejimini inceleyecek komisyonca ele alınması konusunu kabul ettiklerini, kuzey adaları üzerindeki egemenlik sorununun ise sadece İmroz ve Bozcaada ile sınırlı olduğunu söyledi. İsmet Paşa'nın ısrarı sonuç vermedi. Daha sonra, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarına uygulanacak askerlikten arındırma tedbirlerine ilişkin olarak, uzmanlar Alt komisyonu raporundaki yazılı tavsiyeler kabul edildi. Yalnız, Türk temsilci heyeti, uçakların ve silahlı birliklerin bulundurulması konularında çekince öne sürdü.[13]

---

11 Bu çekinceler, Alt komisyonun ikinci oturumunda, bir önceki oturumda ele alınan askerlikten arındırılacak adalarla ilgili kararların göz önünde tutulmadığı hususu ve Boğazlar'a yakın adaların askerlikten arındırılması ile ilgili oturuma Boğazlar'la ilgili özellikle Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin de katılması gerektiğidir (**age.**, s.104-105).

12 **age.**, s.105-106.

13 **age.**, s.105-110.

6 Aralık 1922'de; İngiltere, Fransa ve İtalya temsilci heyetlerince, ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'na bir belge sunuldu. Belgede, Semadirek, Limni, İmroz ve Bozcaada'nın askerlikten arındırılacağı belirtildikten sonra, bu askerlikten arındırmanın kapsadığı tedbirler açıklanıyordu.[14]

8 Aralık'ta, öğleden önceki oturumda İsmet Paşa, Müttefik Devletler tasarısının her maddesi üzerinde görüşlerini açıklamak hakkını saklı tutmakla birlikte; İmroz, Bozcaada ve Semadirek'te Türk egemenliğinin kesin olarak belirtilmesini, Limni Adası'nın da özerkliğinin ilan edilmesini istedi.[15]

Lord Curzon, aynı gün öğleden sonraki oturumda İnönü'ye verdiği cevapta; adı geçen dört adanın askerlikten arındırılmasının kabul edilmesine hazır olduklarını, ancak Müttefiklerin, Limni ve Semadirek Adaları üzerindeki egemenlik sorununun yeniden tartışma konusu yapılmasına razı olmadıklarını, bu yüzden Limni'de özerk bir rejim kurulmasının da kabul edilemeyeceğini söyledikten sonra; kendisinin yalnız Rum nüfusunun bulunduğu İmroz Adası'nın Türk egemenliğine geçirilmesi isteğini haklı gösterecek nedenleri kapsayan bir açıklama yapmak için Türk Temsilci Heyetini çağırdığını söyledi.[16]

Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu'nun 18 Aralık 1922 tarihli oturumunda bütün temsilci heyetlerine 14 Aralık tarihli bir belge dağıtıldı. Bu belgenin 1. maddesinde Ege Denizi'nde Semadirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adalarının askerlikten arındırılacağı belirtildikten sonra, 2. maddesinde bu konuda açıklamalar yapılıyordu. Bu belgede askersizleştirmenin kapsamı biraz daha genişletiliyor "Askerlikten arındırılmış bölgelerde ve adalarda hiçbir istihkâm, yere bağlı (sabit) topçu tesisleri, ışıldak tesisleri, denizaltında işleyen araçlar, hiçbir askerî havacılık tesisi ve hiçbir deniz üssü bulunmayacaktır. Askerlikten arındırılmış bölgelerde ve adalarda asayişin korunması için gerekli polis vejandarmakuvvetindenbaşka hiçbir silahlı kuvvet bulundurulmayacaktır..." deniyordu.[17]

Bu oturumda söz alan İsmet Paşa, Semadirek, İmroz ve Bozcaada konusunda daha önceki isteklerini tekrarladıktan sonra, "Limni üzerinde egemenlik sorununu tartışma hakkını bütünüyle saklı tutmakla birlikte, Türk temsilci heyeti, bu adanın

14 **age.**, s.158-159.
15 **age.**, s.163-164.
16 **age.**, s.173-174.
17 **age.**, s.249-250.

kıyılarında Yunan donanmasının bulunmasını hiçbir şekilde kabul edemez." dedi.[18]

Lord Curzon 19 Aralık'taki oturumda İsmet Paşa'ya şu cevabı verdi: "... Şimdiye kadar üç defa belirtildiği gibi, dördüncü ve son defa yeniden belirtiyorum ki, Müttefikler Yunanistan'ın bu iki ada üzerindeki (Limni, Semadirek) egemenliğini geri almak ve bu adalarda özerk bir rejim kurmak niyetinde değillerdir. Müttefikler, Türkiye'nin güvenliğini sağlamak üzere, bu adalara en kesin bir askerlikten arındırma uygulamaya hazırdırlar, bundan çoğunu yapamazlar. Böyle olunca, Türk donanmasının dilediği yere gitmek ve bu sularda dilediği gibi davranmak serbestliğinin bulunmasına karşılık, Yunan donanmasının böyle bir olanaktan yoksun kalmasını öngören teklif, bu yüzden düşmektedir..."[19]

Buna karşılık İsmet Paşa, 20 Aralık'taki oturumda da aynı Türk isteklerini tekrarladıktan sonra "...adalar sorununun birkaç defa tartışılmış olması, bu soruna yeniden dönmemize engel olamaz; hak, her zaman hatırlatılmalıdır. Kaldı ki, bu konuya ilişkin olarak henüz bir şey kararlaştırılmamış olduğuna göre, bu sorunun karar verileceği sırada, yeniden söz konusu edilmesi olamayacak bir şey değildir..."[20]

Neticede Büyük Devletler, komisyonlarda görüşülüp de bir karar varılamayan işleri, kendilerine göre bir şekle sokmuşlar ve hazırladıkları bir antlaşma metni ile 7 Ek'ini kabul edilmek üzere 31 Ocak 1923'teki oturumda Türk Heyetine tebliğ etmişlerdi. Lord Curzon bu oturumda, tebliğin adalarla ilgili kısmını şöyle açıklıyordu:

"... Türk Temsilci Heyeti, İmroz, Bozcaada ve Semadirek Adalarının askerlikten arındırılmasını istemiştir. Biz, kendi rızamızla, bunlara Limni Adası'nı da ekledik. Daha da ileri gittik, İmroz Adası'nda hiçbir Türk bulunmamasına ve bu adadaki Rum halkının Doğu'da en varlıklı halklardan olmasına bakmaksızın, bu iki adanın (İmroz, Bozcaada) on yıla yakın bir zamandan beri Yunanistan'ın elinde bulunmasına bakmaksızın, 1913-14'te Türkiye'ye yapılmış teklifleri de gözönünde tutarak, bu iki adayı Türk egemenliği altına yeniden koymayı kabul etmekteyiz. Son olarak, Türk Temsilci Heyeti'nin isteği üzerine, Ege Denizi'nin ortasında bulunan bir adalar topluluğunun -Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya- Türkiye'ye karşı yöneltilecek saldırılarda, nasıl olursa olsun, kara, deniz ve

18 **Gös. yer.**
19 **age.**, s.270.
20 **age.**, s.287.

hava üssü olarak kullanılmayacak biçimde askerlikten arındırılacağı konusunda, Antlaşmaya kesin hükümler konulmuştur..."[21]

Bu antlaşma metninin 12. maddesi, İmroz ile Bozcaada dışındaki adaları Yunanistan'a bırakan ve 13 Şubat 1914'te Yunan Hükûmeti'ne bildirilen Büyük Devletler Kararı'nı doğruluyor; 15. maddesi de Meis ile birlikte Rodos ve 12 Ada'yı İtalya'ya bırakıyordu. 13. madde Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarının askerden arındırılmasını; 14. madde, İmroz ve Bozcaada'nın statüsünü açıklıyordu.[22]

Türk heyeti, 4 Şubat'ta bu antlaşma metnine bir muhtıra ile cevap verdi. Bu muhtırada İmroz ve Bozcaada'da bir yerel yönetim kurulmasını isteyen 14. madde ile Rodos ve 12 Ada'yı Meis ile birlikte İtalya'ya bırakan 15. madde tümüyle kabul ediliyordu.[23] Bu sırada Lord Curzon Lozan'ı terk edip gittiğinden Konferansın birinci devresi sona ermişti. Fakat muhtırada yer alan 15. maddenin kabulü, konferansın ikinci devresinde çetin müzakerelere rağmen Rodos, 12 Ada ile birlikte Meis'i de elden çıkarmamıza sebep olacaktı.[24]

Rodos ve 12 Ada konusunda Konferans boyunca Türk tarafından bir talep ve görüşme isteği olmamıştır. Hâlbuki daha önce da ifade ettiğimiz gibi Uşi Antlaşması gereği İtalya'nın bu adaları Türkiye'ye iade etmesi gerekiyordu. Yine Balkan Savaşı sebebiyle iki ülke arasında yapılan gizli anlaşmayla da iade edilmesi işlemi Yunan Hükûmeti ile barış antlaşmasına varılmasından sonraya bırakılıyordu. Bu yüzden egemenlik konusunda diğer adalara nazaran Türkiye'nin daha sağlam dayanakları vardı. Oysa Rodos ve 12 Ada konusu, sadece 31 Ocak 1923'teki oturumda Türk heyetine tebliğ ettikleri antlaşma taslağının 15. Maddesi içerisinde yer alıyor ve bu madde tümüyle kabul ediliyordu.

Rodos ve 12 Ada'nın, Konferans boyunca her ne kadar resmî müzakerelerde yer almasa da İtalyan delegelerle yapılan özel görüşmelerde zaman zaman

---

21 **age.**, T: I, C: 1, Kit: 2, s.37. Türk Temsilci Heyeti'nce, İmroz, Bozcaada ve Semadirek Adalarının askerlikten arındırılması istenmiş ancak, Limni Adası unutulmuştur.

22 **age.**, s.56-58.

23 **age.**, T: I, C: 4, s.9.

24 Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", s.111. Görüşmeler kesilip diğer devletlerin delegeleri ülkelerine dönerken İtalyanlar Türk Heyeti'nin Lozan'dan ayrılmaması için ısrar etmişlerdir. Konferansın kesilmesinin en önemli sebeplerinden olan adlî ve malî kapitülasyonların devamı için ısrar eden Garroni, İsmet Paşa'ya hiç olmazsa birkaç gün daha müzakerelerin devam etmesini, aksi takdirde Türk heyetinin büyük bir sorumluluk üstleneceğini söylemiş, buna rağmen Paşa Lozan'dan ayrılmıştır (Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara 2002, s.402-403).

gündeme geldiğini görmekteyiz. Bu özel görüşmeler söz konusu adaların resmi müzakerelerde niye gündeme getirilmediği ve talep edilmediği sorusunun cevabını da vermektedir. Nitekim Lozan'daki Türk Başdelegesi İsmet Paşa tarafından 28 Kasım 1922'de Ankara'ya çekilen telgrafta; *Konferans'taki İtalyan temsilci Garroni'nin kendisini ziyaret ederek*, İtalya'nın görüşmelerde Türkiye'nin görüşlerine yardım ettiği ancak hiçbir mukabele görmediğini söyleyerek, bazı isteklerde bulunduğu bildiriliyordu.[25] Garroni ertesi gün de bu konuda bir proje getirmişti. İsmet Paşa'ya göre *müttefiklerin aralarındaki görüşmelerde İtalya*, *Türkiye'ye çok yardım etmişti ve ediyordu*, *bu yüzden getirdiği proje içinden bir şey verilmeliydi*. Yine İsmet Paşa 12 Ada meselesinden ilk defa bu telgrafında bahsediyor ve *"... Oniki Ada meselesi hallolmuştur*, şimdi *konferansta mevzu-ı bahs etmeye lüzum yokmuş."*[26] diyordu. Daha sonra 24 Aralık tarihli telgrafında da meseleyi biraz daha açarak *"...Konferansın küşadi mübahisinde Oniki Ada ve Suriye ve Irak hududlarının mevzu-ı bahs olmasını müttefiklerin istemeyecekleri şayi oldu.* İtalyanlara *Oniki Ada meselesinde suhuletle kendileriyle anlaşabileceğimizi iblağ eyledim. Fransızlarla Ankara* İ'tilafı *mer'i manzarası devam etti. Musul meselesinin İngilizlerle aramızda ayrıca müzakere ve halledilmesi zemininde devam ediyoruz. Oniki Ada filhakika mevzu-ı bahs olmadı. Ben de* ısrar *etmedim."*[27] demek suretiyle konunun Konferansta gündeme gelmemesi, ikili görüşmelerle halledilmesi hususunda daha konferansın başında anlaşıldığını söylüyordu.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre; savaştan sonra müttefikleri tarafından aldatılan ve kendine vaadedilen İzmir'in Yunanistan'a bırakılmasından dolayı kırgın olan İtalya, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Kurtuluş Savaşı hareketinin önemli başarılar elde etmesi üzerine, işgal ettiği Anadolu topraklarını terk ederek, Türklere şirin görünmek suretiyle birtakım tavizler koparmak istemektedir. Bu yaklaşımını Lozan Konferansı sırasında da sürdürmekte olan İtalya bazı ekonomik imtiyazlar peşindedir. Türkiye ise Lozan'da kurtlar sofrasında tek başına mücadele etmenin sıkıntısını yaşamaktadır. Bu yüzden müttefikler arasında yer alan İtalya'nın bu yaklaşımına sıcak bakmakta, bir yandan ekonomik tavizler konusunda İtalya'yı oyalarken[28] diğer taraftan onu ürkütmemek için yaklaşık 10 yıldan beri İtalyan işgalinde bulunan Rodos ve 12 Ada üzerindeki isteklerine karşı çıkmamaktadır.

---

25 Şimşir, **Lozan**..., B. No: 53.

26 **age.**, B. No: 57.

27 **age.**, B. No: 205.

28 **age.**, B. No: 68.

Konferansın birinci dönemi sona erdikten sonra Türk Heyeti 20 Şubat'ta Ankara'ya döndü. Bu arada Lozan Konferansı'nın ilk devresi hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşmeler yapıldı. İsmet Paşa tarafından 21 Şubat 1923'teki gizli celsede Konferans hakkında bilgi verilirken, 12 Ada meselesi ile ilgili olarak şu konuşma yapılmıştır:

" Arazi mesaili olarak İtalyan işgali altında bulunan 12 Ada mesaili vardı ki konferansta mevzuu bahis olmadı. Böyle düşünülmüştü. Esasen işgalleri altındadır. Kâmilen muahedeye derc etmek istemişlerdir. Bu kendileri için olmuş bitmiş bir meseledir. Müttefikler arazi meselesinde adalar, Suriye hududu ve Musul meselesini yekpare bir mesele olarak bize tasdik ettirmek istediler. Fakat biz bütün kuvvetlerimizi birisi üzerine, bir mesele üzerine temerküz ettirmek için diğer meselelere temas etmeksizin yalnız Musul meselesi üzerinde teksif ettik..."[29]

Görüldüğü gibi İsmet Paşa, arazi konusunda belirtilen meseleler arasından birisini seçerek tüm kuvvetleriyle ona yüklenmeyi daha uygun gördüklerini, ayrıca İtalyanların işgali altındaki 12 Ada'yı İtalya açısından olmuş bitmiş bir mesele olarak kabul ettikleri için ele almadıklarını söylüyordu. Ancak yine Yunan işgalinde bulunan ve büyük devletler kararıyla Şubat 1914'te hukuken de Yunanistan'a bırakılan -Gökçeada ve Bozcaada dışında- adaların bile Lozan'da istenmesine rağmen, daha haklı dayanaklara sahip bulunulan 12 Ada konusunda bundan kaçınılması konusundaki izahı yeterli bulunmamış olacak ki tartışmalara daha sonra da devam edilmiştir.

Nitekim TBMM'de 5 Mart tarihinde yapılan görüşmelerde, Müttefiklerce sunulan anlaşma metnindeki adalarla ilgili hükümlerin, Türk Heyetince 4 Şubat'taki muhtırayla kabul edilmesi eleştiri konusu oldu. Özellikle İzmit Mebusu Sırrı Bey ile Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'ler sert tenkitlerde bulundular. Bunlardan Sırrı Bey; *adaların*, *Anadolu'nun bir parçası olduğunu*, *elden çıkmalarının Anadolu'nun geleceğini açık bir tehlikeye soktuğunu* belirterek, özellikle Rodos ve 12 Ada'nın İtalyanlara verilmesini eleştirdi ve "Her ne pahasına olursa olsun barış yapmak için bu Adalardan kendi kendimize feragat mı ediyoruz?" dedi.[30] Başbakan Hüseyin Rauf Orbay, Sırrı Bey'e verdiği cevapta; *Uşi Antlaşması'nın*, İtalya'nın bize savaş ilan ettiği dakikadan itibaren hükmünün *kalmadığını*, İtalyanların *fiilen savaştıkları için karşımıza müttefik*

29 **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C 3, s.1292; İlhan Turan, İsmet İnönü, Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri, s.60.

30 **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, Cilt: 4, s.112-114.

olarak çıktıklarını, *bu adaların bizde olması için yeni bir anlaşma yapılması gerektiğini* söyledi.[31]

Ali Şükrü Bey de, yaptığı konuşmada; *görüşmelerde Adalar hususunda nüfus oranına dikkat edilmesinin doğru olmadığını; aynı devletlerin*, İskandinav halkın oturduğu Aleant Adaları'nı İsveç yerine Finlandiya'ya verdiklerini söyledi. Ayrıca adaların Anadolu'ya karşı kullanılmadığı konusuna da değinerek, *Yunanlılar'ın ordumuzun önünden kaçarken Sakız ve Midilli'yi kullandıklarını* belirttikten sonra; *Rodos ve 12 Ada'nın*, *karşılığında bir şey alınmadan ve üzerinde tartışılmadan* İtalya'ya *terk edildiğini*, *bütün bu durumların Türkiye'nin geleceği için büyük tehlike taşıdığını* ileri sürdü.[32]

Konu ile ilgili ilginç bir yaklaşım da Türk delegasyonunun ikinci delegesi Dr. Rıza Nur'un hatıralarında vardır. Ona göre: "...Bunların (Adaların) bir kısmı Yunanlılar'ın, bir kısmı İtalyanlar'ın elinde, ahali ekseriyetle Rum. Vakıa Anadolu sahilleri için kaçakçılık ve eşkiyalık, iktisadî vaziyet cihetiyle adalar mühimdirler. Hatta Anadolu'ya tecavüz için mükemmel üssü'l-harekât olabilir. Fakat Türkiye'de onları ne almak, ne de sonra muhafaza etmek kuvveti var. Denizaşırı. Muhafazaları büyük masraf ister. Yalnız Çanakkale Boğazı'nın ağzını tıkayan bir iki adayı almalıyız ve alabilirsek kâr. Öbür tarafı uğraşmaya değmez. Yunan veya İtalyan kimin elinde olursa olsun bizde olmayınca kimde olursa olsun... Bize, Meis Adası sahilimize pek yakın olduğundan verilmesini Rauf hükûmet namına ısrar ile yazdı. Fakat bir ufak kayalık yermiş neye yarayacak?.. Bu adaların hepsi de Oniki adalardandır. Bunları 1912'de Türkiye Uşi muahedesi ile İtalya'ya zaten vermiş. Bize şimdi burada tasdikinden başka çare yok ..."[33]

Rıza Nur'un bu ifadeleri de onun probleme bakışını yansıtmaktadır. Ona göre Çanakkale Boğazı'nın ağzını tıkayan bir iki ada dışındaki adaların alınmasına gerek yoktur. Türkiye onları ne alabilir ne de koruyabilir. Çünkü korunmaları büyük masraf ister. Meis Adası da ufak bir kayalıktır. Rıza Nur'un açıklamalarına bakacak olursak bu herhalde, iki şekilde izah edilebilir. Birincisi; adaların önemini, kıymetini yeterince kavrayabilmiş değildir, haklarında fazla bilgisi yoktur ve ayrıntı olarak görmektedir. Keza 12 Ada'nın 1912'de Uşi Antlaşması'yla İtalya'ya verildiğini söylemek, böylesine önemli bir konferansa ikinci delege olarak katılan birisine yakışmamaktadır. İkincisi, bu adaların kaybedilmesi sebebiyle yapılan ağır eleştiriler karşısında, kendini savunma ihtiyacını duymaktadır.

---

31 **age.**, s.123.

32 **age.**, s.136-137.

33 **Dr. Rıza Nur'un Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991, s.52.

Bu arada Müttefikler, görüşmelerin yeniden başlamasını temin etmek için, 29 Şubat'ta Türk itirazlarına cevap vermişler, bunun üzerine Ankara Hükûmeti, 8 Mart 1923'te İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlikleri vasıtasıyla karşı tekliflerini bildirmişti. Bu teklifle; "Bozcaada'ya bağımlı olan ve kimsenin yaşamadığı Merkep adacıklarının, Bozcaada gibi işlem görmesini istemeyi zorunlu görülmekte, Türk kıyısına yakınlığı bakımından, Bozcaada ve İmroz Adaları gibi, Türk egemenliği altında kalmasına Büyük Devletlerce 1914'te karar verilmiş olan Meis (Casteeorizzo) adacığının Türk egemenliği altında bırakılması" istenmekteydi.[34]

Meis sorunu Lozan Konferansı'nın ikinci devresinde uzun ve çetin müzakerelere yol açtı. Sorun konferansta ele alınmadan önce, İtalyan, İngiliz ve Fransız delegelerle İsmet Paşa arasında görüşmeler yapıldı. İtalyan Başdelegesi Montagna, Lozan'dan Roma'ya gönderdiği 23 Nisan tarihli telgrafta; "Özel olarak görüştüğü Pellé ve Rumbold'un kendisine Meis sorununun çözümünde İtalyan görüşüne destek verecekleri konusunda resmî güvence verdiklerini" bildirdi. Montagna aynı sabah İsmet Paşa ile de görüştü. Görüşme ile ilgili olarak İsmet Paşa tarafından Ankara'ya gönderilen telgrafta şunlar yazılmaktadır: "İtalya Meis Adası'nda katiyen musırdır ve bu mesele hallolunmazsa İtalya'nın müşkilât ve aksi halde suhulet yapacaklarını iddia ve istical ediyor. Ada'nın bir üss-i askerî olarak kullanılmamasını Türkiye'ye karşı İtalya'nın taahhüd etmesini teklif ediyor." İki temsilci arasında ertesi gün yeniden görüşme yapılmasına rağmen bir anlaşmaya varılamamıştır. Meis Adası meselesi, 25 Nisan 1923 tarihli oturumda ele alındı. İngiliz Başdelegesi Horace Rumbold; ne İsmet Paşa'nın 4 Şubat tarihli mektubunda, ne de müttefiklerin 29 Şubat'ta buna verdikleri cevapta Meis Adası'nın söz konusu edildiğini öne sürerek, Türkiye'nin bu isteğini Misâk-ı Millî'ye dayanarak haklı göstermenin zor olacağını, 7.000-8.000 kişilik nüfusunun hepsi de Hrıstiyan olan Ada'nın Türkiye'ye verilmesini kabul edemeyeceğini söyledi.[35] Buna karşılık Türk Heyeti Başkanı İsmet İnönü; Meis'in Türk karasularının içinde ve onu tamamlayan bir parça olduğunu, Londra Büyükelçiler Konferansı'nın 14 Şubat 1914 tarihli notasında ve Uşi Antlaşması'nda da bu Ada'nın Türkiye'ye bırakılmış bulunduğunu; Konferansın birinci devresinde 15. madde üzerinde görüşmeler açılmadığını ve nihayet Meis'in, Türk millî sınırları içinde olduğundan isteğin Misak-ı Millî'ye de uygun düştüğünü savundu.[36] Fakat İtalyan delegesi Montagna'ya göre Müttefikler; 29

34 Meray, **age.**, T:I, C 4., s.22; İ. Turan, agm., s.106-114.

35 Meray, **age.**, T:I, C 1, K:1, s.13; Cemil Bilsel, **Lozan**, C II. s.249.

36 Meray, **age.**, s.14; Bilsel; **age.**, C II, s.249.

Şubat tarihli cevaplarında, İsmet Paşa'nın 4 Şubat'ta verdiği muhtırada yazılı olmayan ve Türk hâkimiyetini, kararlaştırılmış olan sınırların ötesine genişletecek olan bir teklifi görüşemeyeceklerini bildirmişlerdi ve Türk Heyeti de bunu kabul etmişti. Meis Adası'nın küçük olması bu prensipten feragata sebep olmazdı. Ayrıca Türk isteği Misak-ı Milliye de aykırı idi. Zira Misak-ı Millî'nin 1. maddesi Türk çoğunluğunun oturduğu yerlerden bahsediyordu. Bütün bunlardan başka Montagna, antlaşmasının 6. maddesine göre, 3 mil olarak tespit edilen Türk karasuları içinde olduğu halde başka devletlere, yani Yunanistan'a bırakılan adaların bulunduğuna da dikkati çekti.[37] İsmet İnönü, Meis'in Anadolu'ya bağlı olup olmadığını tespit etmek için teknik bir komisyona veya hakeme gitmeye hazır olduğunu bildirdiği halde, o gün müttefikler adına konuşan İtalyan delegesi bunu da kabul etmediğinden görüşmelerde bir sonuca varılamadı.[38]

İtalya Başbakanı Mussolini, *"Meis Adası'nın Türkiye'ye iadesinin mümkün olmadığını"* söylerken, İtalyanlar Ada'nın İtalya'ya ilhakı için Konferansa gönderilmek üzere ada halkından mahzar tertip ettirmekteydi. Yine Montagna, Lozan'daki Türk delegelerine konunun bir an önce halledilmesini öneriyordu. İngiltere ve Fransa'nın da bu konuda kesin olarak İtalya'nın yanında yer almaları İsmet Paşa'yı zor durumda bırakmış ve 28 Mayıs'ta üç ülkenin temsilcileri ile yapılan toplantıda meselenin siyasi komisyonda ele alınması kararlaştırılmıştır. 2 Haziran'da da İsmet Paşa ile Montagna arasında yapılan görüşmede adanın nasıl silahsızlandırılacağı ve İtalya'ya bırakılması konularında önemli mesafeler alınmıştı.[39]

4 Haziran 1923 tarihinde yapılan görüşmelerden önce İtalyan Baş Delegesi Montagna, Meis'in Türkiye aleyhine kullanılmayacağına dair kesin teminat vermiş ve işgâl ettikleri Rodos ve 12 Ada'nın Osmanlı borçlarından paylarına düşen kısmını bu adaları ele geçirdikleri tarihten itibaren yükleneceklerini taahhüt etmiştir. Nihayet 4 Haziran 1923'teki Birinci Komite toplantısı açıldığı zaman başkan Rumbold, görüşmelerin o hafta sonunda bitirilmesi gerektiğini ve komitenin artık toplanamayacağını söylemiş, bundan sonra da antlaşmanın 2, 12 ve 14. maddelerinde Türk isteğine uygun bazı değişiklikler yapılarak 15. maddeye geçilmişti. Rumbold; Türk Temsilci Heyeti'ne 15. maddeye eklenmesi teklif edilen ve Meis Adası'nın, Türkiye'ye geri verilmesini öngören paragraftan vazgeçme eğiliminde olup olmadığını Türk Temsilci Heyeti'ne sordu. Bunun üzerine İsmet İnönü aşağıdaki bildiriyi okudu.

---

37 Meray, **age.**, s.14-15, Bilsel; **age.**, C: II, s.249.

38 Bilsel, **age.**, s.249.

39 Çelebi, **age.**, s.410-412.

"Meis (Castellorizzo) Adası, Anadolu'nun karasuları içinde bulunmaktadır ve bu kıt'a parçasından ayrılamaz. Hem küçük Asya'nın huzuru, hem de askerlik açısından güvenliği, bu adanın Türkiye'ye bağımlı olmasını zorunlu kılmaktadır. Böyle olunca, Türk Temsilci Heyeti'nin, bu adanın Türk egemenliği altında bırakılmasını öngören istemi, pek haklı (meşru) nedenlere dayanmaktaydı; bununla birlikte, salt Dünya barışının kurulmasını sağlamak amacıyla, Türk Temsilci Heyeti Meis (Castellorizzo) Adası konusunda öne sürdüğü çekinceleri geri almak gibi çok ağır fedakarlığa razı olmaktadır."

Montagna, bu kararından ötürü, Türk Temsilci Heyetine teşekkür etti. Böylece Rodos ve 12 Ada'nın dışında, Balkan Savaşı sonrasında Türkiye'ye bırakılmış olan Meis Adası da kaybedilmişti.[40]

B. Barış Antlaşması ve Eklerinde Varılan Çözümler

Bütün görüşmelerin tamamlanmasından sonra 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalandı. Antlaşmada, Ege Adaları ile ilgili 12-16 maddeler hükümleri şöyledir:"Madde 12- İmroz ve Bozcaada ile Tavşan Adaları dışında, Doğu Akdeniz Adaları ve özellikle Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adaları üzerinde Yunan egemenliğine ilişkin 17/30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşmasının beşinci ve 1/14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşmasının 15. maddesi hükümleri uyarınca alınan ve 13 Şubat 1914 tarihinde Yunan Hükûmeti'ne bildirilen karar, bu Antlaşma'nın İtalya'nın egemenliği altına konulan ve 15. maddede belirtilen adalara ilişkin hükümleri saklı kalmak üzere doğrulanmıştır. İşbu Antlaşmanın aykırı bir hüküm bulunmadıkça, Asya kıyısından 3 milden az bir uzaklıkta bulunan adalar Türk egemenliği altında kalacaktır.

Madde 13- Barışın sürekli olmasını sağlamak amacıyla, Yunan Hükûmeti, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarında aşağıdaki tedbirlere uymayı taahhüt eder:

1. Bu adalarda hiçbir deniz üssü kurulmayacak, hiçbir istihkâm yapılmayacaktır.

2. Yunan askerî uçaklarının Anadolu kıyısı toprakları üstünde uçmaları yasak olacaktır.

Buna karşılık Türk Hükûmeti de askerî uçakların bu adalar üstünde uçmalarını yasaklayacaktır.

---

40 Meray, **age.**, T: II, C 1, s.151-153.

3. Bu adalarda Yunan askerî kuvvetleri, askerlik hizmetine çağrılmış ve bulundukları yerde eğitilebilecek normal asker sayısından çok olmayacağı gibi, jandarma ve polis kuvvetleri de, bütün Yunan ülkesindeki jandarma ve polis kuvvetlerine orantılı bir sayıda kalacaktır.

Madde 14- Türk egemenliği altında kalan İmroz Adasıyla Bozcaada, yerel yönetim ile can ve mal güvenliği bakımından, Müslüman olmayan yerli halka gerekli bütün güvenceyi sağlayan, yerel unsurlardan kurulu bir özel yönetim örgütünden yararlanacaktır. Bu adalarda düzenin korunması, yukarıda öngörülen yerel yönetim örgütünün aracılığıyla yerli halktan seçilmiş ve bu örgütün emrinde bulunan bir polis kuvvetince sağlanacaktır.

Madde 15- Türkiye aşağıda sayılan Adalar üzerindeki tüm hak ve sıfatlarından İtalya yararına vazgeçer: Bugünkü durumda İtalya'nın işgali altında bulunan Stampalia (Astropolia), Rodos (Rhodes), Kalki (Calki), Skarpanto, Kazas (Casso), Piskopis (Tilos), Misiros (Misyros), Kalimnos (Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Sömbeki (Symi) ve İstanköy (Kos) adaları ile bunlara bağlı olan adacıklar ve Meis (Castellorizo) Adası.

Madde 16- Türkiye, işbu Antlaşmada belirtilen sınırlar dışında bulunan topraklar üzerindeki ya da bu topraklara ilişkin olarak, her türlü haklarıyla sıfatlarından ve egemenliği işbu Antlaşmada tanınmış adalardan başka bütün öteki adalar üzerindeki her türlü haklarından vazgeçmiş olduğunu bildirir; bu toprakların ve adaların geleceği ilgililerce düzenlenmiştir ya da düzenlenecektir.

İşbu maddenin hükümleri, Türkiye ile sınırdaş olan ülkeler arasında komşuluk durumları yüzünden kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan özel hükümlere halel vermez."[41]

14 Temmuz 1923'te imzalanan Boğazlar Rejimine ilişkin sözleşmenin 4. maddesi de Çanakkale Boğazı'na yakın adaların askerlikten arındırılmasına dair olup şöyledir:

"Aşağıda gösterilen bölgeler ve adalar askerlikten arındırılacaktır: 3. Ege Denizi'nde, Semadirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları."

Aynı sözleşmenin 6. maddesi de bu askerlikten arındırmanın kapsamını belirtmektedir.[42]

---

41 Meray, **age.**, T:II, C 2, s.6-7.

42 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C I, s.146-148; Aslan Gündüz, **Limni Adası'nın Hukuki Statüsü Üzerine Türk –Yunan Uyuşmazlığı** s.24-26; Yüksel İnan, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, s.36-39.

Yine 24 Temmuz 1923'te imzalanan protokolün 4. ve 5. maddeleri de aynen şöyledir:

"Madde IV- İmroz ve Bozcaada Adalarında, Yunan silahlı kuvvetleri ve makamları, bugünkü Barış Antlaşması Yunan ve Türk Hükûmet lerince onaylanır onaylanmaz, çekileceklerdir. Onların çekilmesinden sonra adı geçen Antlaşmanın 14. maddesi hükümleri Türkiye Hükûmetince uygulanacaktır.

Madde V- İşbu Protokolün I. Paragrafında yazılı topraklar halkından ve IV. Paragrafında sözü geçen Adalar halkından hiçbiri askerî ya da siyasi davranışlarından ya da bugünkü Barış Antlaşması'nı imzalayan Devletlerden birine ya da uyruklarına yaptığı herhangi bir yardım nedeniyle, Türkiye'de hiçbir bahane ile tedirgin ve rahatsız edilmeyecektir.

Yukarıdaki fıkrada sözü geçen topraklar ve Adaların tüm halkına bugüne dek işlenen siyasi ya da adî suçlar nedeniyle, tam bir genel af tanınmıştır."[43]

Bu Antlaşma ile Türkiye, kendisine bırakılan Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları dışındaki adalar üzerinde sahip olduğu tüm haklardan vazgeçiyordu. Ancak, antlaşmanın 16. maddesinde, bu adaların geleceğinin ileride düzenlenmesi ihtimali kabul edilmekte, yine bu maddeyle Türkiye ile komşu devletler arasında Türkiye'nin bıraktığı adalara ilişkin özel düzenlemelerin gerçekleştirilebileceği kabul edilmektedir ki Türkiye ile İtalya, 4 Ocak 1932'de Meis Adası bölgesinde yer alan kimi adacıklar ile Bodrum Körfezi karşısında yer alan Karaada'nın hangi devlete ait olacağı konusunda bir anlaşma imzalamışlardır.[44]

24 Temmuz 1923'te saat 15.15'te Türk Delegelerin imzasıyla başlayan ve 45 dakika süren imza töreniyle tamamlanan Lozan Barış Antlaşması, Türk Basınınca da doğal olarak yakından takip edilmiştir. Nitekim İstanbul'da yayımlanan Tanin gazetesine göre bu konferansta; "...Avrupa ile aramızda asırlarca sürmüş olan gayri tabii bir münasebetin uzun uzadıya hesabı görülüyordu. Bundan dolayıdır ki müzakere şâyân-ı hayret bir derecede uzun sürdü. Pek çok mebahisi ihtiva etti ve harp kadar çetin bir mücadeleye ihtiyaç gösterdi...şerefli bir sulh temin edildi. Geriye kalan ihtilaflar bizi ürkütecek mesaimizi işgal edecek mahiyette değildirler..."[45] Ankara'da yayımlanan Hakimiyet-i Milliye gazetesi de bu imzayı şöyle duyuruyordu: "Bayram İçinde Bayram: Bugün Dört Senedir Beklediğimiz Günde Yaşıyoruz. Bugün müstakil, cihanda şarkın en yüksek mevkiine çıkmış

43 Soysal, **age.**, s.209.

44 Hüseyin Pazarcı, **Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü**, s.23.

45 **Tanin**, 24 Temmuz 1923, s.1.

bir vatanın şerefli insanlarıyız, Bugün, bütün ecnebi tahakküm ve müdahelesini üzerimizden atmış bir milletiz."[46]

Adalar Sorunu, Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra, Antlaşmanın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de görüşülmesi sırasında yine gündeme geldi. Bu görüşmeler sırasında mebuslardan bir kısmı adalarla ilgili hükümleri tenkit ettiler. Bunlardan Mersin Mebusu Niyazi Bey, 21 Ağustos 1923'teki oturumda; *Türkiye'nin kendisine bırakılanlar dışındaki adalar üzerindeki bütün haklarından vazgeçmesinin yanlış ve kesinlikle kabul edilemez olduğunu* söyledi.[47] Menteşe Mebusu Şükrü Kaya'ya göre *Hükûmetin büyük zaferden beklediği sonuç gayet mütevazı idi: Misak-ı Millî sınırları hür ve müstakil bir devlet fakat bu hak Lozan'da esirgenmemiştir. Antlaşma 1913 sınırlarını bile temin etmemektedir. Semadirek ve Limni Adaları alınamamıştır. Diğer adalar*, *yani Rodos*, *12 Ada ve Meis Anadolu'nun bir parçası olup İtalya ile hiçbir ilişkisi yoktur*.[48] Yine Menteşe Mebusu olan Esad Efendi de aynı oturumda Yunanistan'a bırakılan adalar konusunda sert eleştirilerde bulundu. O'na göre, *bu adalar yabancı ellerde bulundukça sahillerde yaşama imkânı yoktur. Sahillerin asayişini temin için harcanacak fedakârlık*, *bu adaların kontrol edilmesinden daha zor olacaktır. Hele Rodos ve 12 Ada'nın anlaşmalar gereği iade edilecekken İtalya'ya bırakılması kabul edilemez*.[49]

Bütün bu eleştirilere rağmen Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Ağustos 1923'te 14 red oyuna karşılık 213 gibi büyük bir çoğunlukla Lozan Antlaşması'nı onayladı.[50] Türkiye dışında Antlaşmayı onaylayan ilk yabancı devlet de İtalya idi. (11 Ocak 1924). Ancak, ilk onay belgeleri 16 Ağustos 1924'te değiştirildiğinden Lozan Antlaşması bu tarihte yürürlüğe girdi.[51]

Lozan Antlaşmasıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı uluslararası alanda resmen tescil edilmekte, aynı zamanda Ege'de, Yunan yazarları tarafından da kabul edilen Türk-Yunan dengesi gerçekleştirilmektedir. Bu denge çerçevesinde her iki devlete de eşit genişlikte karasuları ve hava sahası tanındıktan sonra, Ege Denizi büyük ölçüde bir açık deniz ve üstündeki hava sahası, uluslararası hava sahası olarak ortaya çıkmaktadır. Lozan Antlaşması ile gerçekleştirilen Ege

46 **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Temmuz 1923, s.1.
47 **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Celse 1, Devre 2, s.206.
48 **age.**, s.220-221.
49 **age.**, s.221-223.
50 **age.**, s.272.
51 Turan , agm., s.113.

dengesi, 1930'lu yıllardan başlayarak giderek Yunanistan tarafından zorlanmaya ve değiştirilmeye başlanmıştır.[52] Yunanistan'ın Lozan'da kurulan dengeyi değiştiren girişimlerinin belki de en önemlisi deniz alanları ile ilgili olanıdır. Nitekim Yunanistan'ın deniz alanlarına ilişkin genişlemeci politikasının ilkini, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından yaklaşık iki ay sonra,17 Eylül 1936 tarihinde karasularını 3 milden 6 mile çıkarması oluşturmaktadır ki bu durumda Yunanistan'ın elindeki denizalanı %35'e ulaşmaktadır.[53] Keza Yunanistan son zamanlarda bununla da yetinmemekte ve karasularını 12 mile çıkarmak istemektedir.[54] Bu konudaki ikinci sorun, kıta sahanlığı ile ilgilidir. Yunanistan Ege adalarının kıta sahanlığı üzerinde sadece kendisinin yetkili olduğunu iddia etmekte, bu yönde hareketlerde bulunmaktadır.[55]

Yunanistan'ın Ege'de hava sahasına ilişkin yayılmacı tutumu ise iki konuda kendini göstermektedir. Bunlardan ilki 6 Eylül 1931 tarihinde, bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle Yunanistan'ın, hava sahasını 3 deniz mili genişlikten 10 deniz mili genişliğe çıkartmasıdır.[56] İkincisi ise Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü çerçevesinde oluşturulan ve uçuş güvenliğini denetleme amacını güden görevin, 1950'de Yunanistan'a verilmesi kararından sonra ortaya çıkmıştır. Ege hava sahasının Atina FIR [Flight Information Region (uçuş bilgi bölgesi)]'ın denetimine girmesini kabul eden bu karardan sonra Yunanistan, FIR sınırını zamanla bir ülkesel sınırlandırma gibi değerlendirir olmuştur.[57]

Yunanistan'ın Lozan'da kurulan dengeyi değiştirmeye yönelik çabalarından birisi de, Kuzeydoğu Ege Adaları da dahil bütün Doğu Ege Adalarını silahlandırmasıdır. Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden ve Lozan'a da aykırı olan bu silahlandırma hareketi, 10 Şubat 1947 tarihli Paris Antlaşması ile İtalya tarafından askerden arındırılmış bir statüyle Yunanistan'a devredilen Rodos ve 12 Ada'da da uygulanmıştır.[58]

---

52 Hüseyin Pazarcı, "Lozan Antlaşması'ndan 1974'e Kadar Ege'ye İlişkin Gelişmeler ve Yunanistan'ın Ege Politikası", s.19.

53 agb., s.23-24.

54 Namık Yolga, "Ege'deki Başlıca Deniz Sorunları", s.36 vd.

55 agb., s.33-35; Pazarcı, Lozan..., s.24-25.

56 Pazarcı, a.g.b., s.26-29.

57 agb., s.29-30.

58 agb., s.32; Rıza Türmen, "Ege'deki Deniz Sorunları Türk ve Yunan Görüşleri (Siyasi Açıdan)", s.97.

KAYNAKÇA

Aslan, Gündüz, **Limni Adası'nın Hukuki Statüsü Üzerine Türk-Yunan Uyuşmazlığı**, İstanbul 1985.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C I, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992.

Bilsel, Cemil, **Lozan**, C II, İstanbul 1933.

Çelebi, Mevlüt, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara 2002.

Dr. Rıza Nur'un Lozan Hatıraları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991.

Ertan, Temuçin Faik, "Mudanya Mütarekesi'nden Lozan Barış Antlaşması'na", **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed. Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitapevi, Ankara 2011.

Hâkimiyet-i Milliye, 24 Temmuz 1923.

İnan, Yüksel, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, Ankara 1986.

Meray, Seha L., **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, **Belgeler**, T: I, C 1, K: 1, Ankara 1969.

————————, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, T. I, C I, K. 2, Ankara 1970.

————————, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, T. I, C 4, Ankara 1972.

————————, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, T. II, C 2, Ankara 1973.

Pazarcı, Hüseyin, **Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü**, Ankara 1986.

————————, "Lozan Antlaşması'ndan 1974'e Kadar Ege'ye İlişkin Gelişmeler ve Yunanistan'ın Ege Politikası", Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Ankara 1986, s. 19-34.

Soysal, İsmail, **Türkiyenin Siyasal Antlaşmaları**, C I, Ankara 1989.

Şimşir, Bilal, **Lozan Telgrafları**, C I, Ankara 1990.

Tanin, 24 Temmuz 1923.

Turan, İlhan, İsmet İnönü, **Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, Ankara 2003.

Turan, Şerafettin, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", **Belleten**, XXIX/113(1965), s. 77-119.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Gizli Celse Zabıtları, Cilt: 3-4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, Devre: 2, İctima: 7, 8, 9, 21 Ağustos-23 Ağustos 1923.

Türmen, Rıza, "Ege'deki Deniz Sorunlarında Türk-Yunan Görüşleri, Siyasi Açıdan", **Ege'de Deniz Sorunları Semineri**, Ankara 1986, s. 94-101.

Yolga, Namık, "Ege'deki Başlıca Deniz Sorunları", **Ege'de Deniz Sorunları Semineri**, Ankara 1986, s. 28-39.

LOZAN KONFERANSI'NDA AZINLIK TANIMIYLA İLGİLİ TARTIŞMALAR VE ANTLAŞMANIN AZINLIKLARA DAİR HÜKÜMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

RAMAZAN ERHAN GÜLLÜ*

ÖZET

Lozan Konferansı'na katılan Türk heyetine TBMM tarafından verilen kısa talimatnâmede, azınlık tanımıyla ilgili bir hüküm yer almamaktaydı. Rumlar için mübadele esası, kapitülasyonların kesin olarak kaldırılması ve "Ermeni Yurdu" taleplerinin asla kabul edilmemesi heyetin taviz vermeyeceği hususlardı. Bu hususlar da doğrudan azınlık sorunuyla bağlantılıydı. Ayrıca Türk heyetinin en çok üzerinde durduğu prensip "eşitlik" olacaktı. Azınlıkların korunması iddiası ile Osmanlı Devleti'nin son döneminde olduğu gibi Türkiye'nin iç işlerine müdahale edilmesine neden olabilecek herhangi bir ayrıcalık kabul edilmeyecekti. İsmet Paşa, konferansın açılışı sonrası yaptığı ilk konuşmalarda, Türkiye'nin azınlıklar konusundaki hassasiyetini vurgulamış, Müslüman azınlık tanımayacaklarını, gayrimüslimlerle ilgili olarak da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşananlara benzer müdahaleleri kabul etmeyeceklerini belirtmişti. Buna rağmen, başta İngilizler olmak üzere müttefikler Türkiye'de etnik azınlıkların da kabulü gerektiğini ifade ederek ana dil ve sosyolojik farklıların dikkate alınmasıyla Müslümanlar arasında da azınlık toplumlarının tanınmasını talep etmişlerdi. Türk heyeti, uzun tartışmalar süresince kendi azınlık tanımından taviz vermemiş, İsmet Paşa yaptığı kesin bir açıklamada, Batılıların kendi etnik düzenlerine göre belirledikleri azınlık tanımını, toplumsal gelişimi Batılılardan farklı olan Türkiye'nin uygulamak zorunda olmadığını vurgulamıştı. İsmet Paşa'ya göre, Türkiye'deki millet anlayışı eskiden beri din esaslı olduğu için, bugün bunun aksine azınlıklar tanımlamak Türkiye için sadece ayrışma anlamına gelecekti. Neticede Türkiye'nin tanımı kabul edilmiş ve sadece gayrimüslimler azınlık statüsüne sahip olmuşlardı. Antlaşmanın 37.-45. maddeleri azınlıkların hak ve sorumluluklarını belirlemekteydi. Bu tebliğde, konferanstaki azınlık tanımı tartışmaları incelenerek, antlaşmanın azınlıklara dair hükümleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Millet Sistemi, Azınlık/Ekalliyet, Ermeni Sorunu

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

DISCUSSIONS ON THE DEFINITION OF MINORITIES AT THE LAUSANNE CONFERENCE AND THE EVALUTION OF THE PROVISIONS OF THE TREATY ON MINORITIES

ABSTRACT

In the short instruction given by the Turkish Grand National Assembly to the Turkish delegation participating in the Lausanne Conference, there was no provision regarding the definition of minority. The exchange of the Greeks, the rejection of "the Armenian homeland" and the abolition of the capitulations were the subjects that the delegation would not compromise. All of these were about minorities. In addition, the principle that the Turkish delegation focused on the most would be "equality". Any privilege that could cause interference in Turkey's internal affairs, as had happened in the last period of the Ottoman Empire, with the claim of protecting minorities would not be accepted. İsmet Pasha, in his first speeches after the opening of the conference, emphasized Turkey's sensitivity towards minorities, stated that the delegation would not recognize Muslims as minorities, and that they would not accept interventions similar to those experienced in the last periods of the Ottoman Empire regarding non-Muslims. Despite this, the Allies, especially the Britain, insisted that ethnic minorities should also be accepted in Turkey and demanded the recognition of minority communities among Muslims by taking into account the mother tongue and sociological differences. The Turkish delegation did not compromise on its definition of minority during the long discussions, and İsmet Pasha strongly emphasized that Turkey, whose social development is different from the western counties, does not have to apply the definition of minority that the western countries have determined according to their own ethnic order. According to İsmet Pasha, since the understanding of the term millet in Turkey was based on religion for a long time, defining a minority concept to the contrary today would only mean separation for Turkey. As a result, the definition of Turkish delegation was accepted and only non-Muslims had minority status. Articles 37-45 of the Treaty of Lausanne determined the rights and responsibilities of minorities. In this paper, the debates on the definition of minority in the conference will be examined and the provisions of the treaty on minorities will be evaluated.

Keywords: Ottoman Millet System, Minorities, Armenian Question

Giriş

Lozan Konferansı'nda gündeme gelen önemli konular arasında, Türkiye'de azınlıkların kimler olduğu ve statülerinin belirlenmesi gibi meseleler de yer almaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında imparatorluklar ulus devletlere dönüşürken azınlık tanımı da artık "resmî" bir statü kazanmıştı. Devletler kendi azınlık toplumları ile onların hak ve yetkilerini belirlerken Milletler Cemiyeti gibi uluslararası kuruluşlar da azınlık haklarının takipçi ve koruyucusu konumuna gelmişlerdi.

Farklı din, ırk ve kültürlerden toplulukları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nde hiçbir zaman resmî bir azınlık statüsü var olmamıştı. Sonraları "millet sistemi" olarak tanımlanan bir idari yapılanmaya sahip olan Osmanlı Devleti; Ermeni, Rum ve Yahudi milletlerini ayrı milletler olarak tanıyarak bu milletlerin temsilcileri aracılığıyla gayrimüslimlerin dinî ve siyasi idaresini yürütmüştü. 19. yüzyıldaki Batılılaşmaya yönelik reformlarla bu sistemde kimi değişiklikler yapılmakla birlikte idarenin mantığında büyük bir dönüşüm yaşanmamış, resmî bir azınlık statüsüne de geçilmemişti. Osmanlı gayrimüslimlerinin azınlık olarak tanımlanmalarına dair bu dönemlerde bazı talepler ve tartışmalar görülmekle birlikte bunlar resmî uygulamaya yansımamıştı. Meşrutiyet dönemi de benzer entelektüel tartışmaların yaşandığı bir dönem olmuştu. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde dahi Türk bürokrasisinin bu konuya yaklaşımı değişmemişti. Sivas Kongresi'nde alınan kimi kararlarda dahi gayrimüslimlerden azınlık olarak bahsedilmemişti. Bu dönemde hem İstanbul hem de Anadolu hâlen gayrimüslim tebeayı "anâsır-ı gayr-i müslime" olarak tanımlamaktaydı. Ancak savaş sonrası değişen dünya düzeninin getirileri ve mütareke sonrası yaşananların etkisiyle ilk kez "Misak-ı Millî" metninde gayrimüslimlerden "ekalliyet (azınlık)" olarak söz edilmişti. Misak-ı Millî'ye göre diğer ülkelerdeki Müslümanların sahip oldukları haklara Türkiye'deki gayrimüslim azınlıklar da sahip olacaklardı. Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması sonrası da bu anlayış devam etmiş, azınlıklar artık devlet açısından resmen olmasa da zihnen belirlenmişti[1]. Lozan Konferansı'nda yaşanan tartışmalar ve sonradan antlaşmanın maddeleriyle de bu anlayış çerçevesindeki azınlık statüsü resmiyet kazanmıştı[2].

---

1 Osmanlı Devleti'ndeki idari yapı ve azınlık tanımının gelişimi hakkında bk. Ramazan Erhan Güllü, "Osmanlı Devleti'nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. Yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme", **Bilig**, Sayı: 95, Güz 2020, s.149-176.

2 Bu çalışmada aktarılan bilgiler temel olarak şu çalışmamız esas alınarak hazırlanmıştır. Ramazan Erhan Güllü, **Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi– Osmanlı'dan Cumhuriyet'e -**, İstanbul 2018, s.349-380.

Azınlıklara Dair Konferanstaki Temel Tartışmalar

İsmet Paşa bir heyetle birlikte Lozan'a giderken kendilerine verilen kısa talimatnâmede azınlıklarla ilgili temel esasın "mübadele" olduğu belirtilmişti. Mübadele esasına bağlanan temel topluluk da Rumlardı. Yine azınlık sorunları ile bağlantılı olabilecek konulardan olan kapitülasyonların kesin olarak kaldırılması ve "Ermeni yurdu" gibi taleplerin asla kabul edilmemesi de Hükûmetin Lozan'a giden heyete verdiği temel talimatlardandı[3]. Ayrıca Türk heyetinin en çok üzerinde durduğu prensip "eşitlik" olacaktı. Azınlıkların korunması iddiası ile Osmanlı Devleti'nin son döneminde olduğu gibi Türkiye'nin iç işlerine müdahale edilmesine neden olabilecek herhangi bir ayrıcalık kabul edilmeyecekti. Mustafa Kemal Paşa'nın azınlıklarla ilgili önceki dönemlerden beri üzerinde durduğu temel mevzulardan birisi de bu hususdu[4].

Konferansta azınlıklarla ilgili tartışmalar, İtalyan temsilci Marki Garroni başkanlığındaki "Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu"nda yürütülecekti. Türk heyetinin dayandığı temel esaslar çerçevesinde İsmet Paşa, komisyon çalışmalarının başladığı gün - 12 Aralık 1922 günü - yaptığı uzun bir konuşmayla, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin idaresini, gayrimüslimlerle ilgili problemlerin nedenlerini, dış baskıları, Batılıların Osmanlı gayrimüslimlerine ilgilerini ve bunlara dayanarak Türkiye'nin azınlık sorununa bakışını anlatmıştı. Osmanlı Devleti'ndeki sistemi de "azınlık" idaresi olarak tanımlayan İsmet Paşa, Fatih döneminden itibaren yürütülen sistemin, devletin gayrimüslim vatandaşlarına bakışını açıkça yansıttığını belirtmişti. Devlet zayıfladıkça yaşanan problemlerin temelinde dış müdahaleler olduğunu vurgulamış, Rusya'nın Panslavizm politikasıyla Balkan Hristiyanlarına yönelik faaliyetlerini, Mora'da yaşanan olaylar sonrası Rumlarla olan ilişkileri ve Ermeni sorununu detaylı sayılabilecek bir şekilde anlatmıştı. Hristiyan tebaa ile yaşanan bunca probleme rağmen Yahudilerle benzer sorunlar yaşanmamasını da görüşlerinin haklılığı olarak belirten İsmet Paşa, Türkiye'nin kurmak istediği yeni azınlık sisteminin de Osmanlı Devleti'nin klasik millet sistemine benzer bir şekilde tesis edileceğini imâ etmişti. Aslında Paşa açıkça Türkiye'de azınlık olarak gayrimüslimlerin ve onlar içinde de Rum, Ermeni ve Yahudilerin tanınacağını daha konferansın başlangıcında dile getirmişti. Bu üç azınlık toplumu ile ilgili temel kanun ve

3 Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, Ankara 1990, s.XIV.

4 Süleyman Beyoğlu, "Atatürk'ün Bakış Açısıyla Azınlıklar", **Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, (15-18 Mayıs 2006, Ankara), Ankara 2011, s.244-250.

uygulamalar da esas olarak devletin tüm yurttaşlarına yönelik politikalardan farklı olmayacaktı. Konuşmasının sonunda bu durumu şu şekilde özetlemişti:

"Özet olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti şu kanıdadır:

1- Türkiye azınlıklarının kaderinin iyileştirilmesi, her şeyden önce, her türlü yabancı müdahalesinin ve dışarıdan kışkırtmalarda bulunulması olanağının ortadan kaldırılmasına bağlıdır.

2- Bu amaç, ancak ve her şeyden önce, Türk ve Rum halklarının mübadelesiyle gerçekleştirilebilir.

3- Karşılıklı mübadele tedbirlerinin uygulanması dışında kalacak azınlıkların güvenlikleri ve gelişmeleri için en iyi garantiler, gerek ülke kanunlarının sağlayacağı, gerekse üyeleri Türk yurttaşı olarak, bütün görevlerini yerine getiren bütün topluluklara, Türkiye'nin geniş görüşlü politikasının vereceği garantilerdir[5]."

İsmet Paşa'nın özellikle dış müdahalelere yönelik eleştirileri ve azınlıkların güvenliği ve gelişmeleri için ülke kanunlarının yeterli olacağını vurgulaması Venizelos ve Lord Curzon'un eleştirilerine neden olmuştu. Bu ifadeleri, Türkiye'nin azınlıklarla ilgili uygulamalarında uluslararası kuruluşların kontrolünü kabul etmemeye yönelik bir hareket olarak yorumlamışlardı[6]. Ayrıca Batılı temsilciler, azınlıklarla ilgili hususları "doğu milletlerinin haklarını elde edebilmeleri için uzun yıllardır verilen bir mücadele" olarak değerlendiriyorlardı. Lord Curzon'un bu konudaki açıklamalarını destekleyen Fransız ve İtalyan temsilciler, Türkiye'nin Batılıların beklentilerine olumlu cevap vermesi gerektiğini belirterek Türk heyetine karşı toplu bir şekilde hareket etmekteydiler[7].

Ancak Türk heyeti belirlediği temel esaslardan taviz vermeyecekti. Türk heyetinin görüşlerine itirazlarla birlikte konferansta azınlıklarla ilgili tartışmalar öncelikli olarak "azınlık" kavramı üzerine yaşanmıştı. Batılı temsilciler "azınlık" kavramını ırk, dil ve din farklarının tamamını dikkate alarak etnik bir tanımlama ile belirlemek isterken Türk heyeti Türkiye'de Müslüman azınlık olamayacağını ifade ederek azınlıkların sadece dinî farklılıklar üzerinden belirlenebileceğini

5 **Lozan Barış Konferansı – Tutanaklar, Belgeler**, Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, (Çeviren: Seha L. Meray), Ankara 1969, s.187-200.

6 Venizelos, İsmet Paşa'nın konuşmasını "hayal kırıcı bir nitelikte" bulmuştu. **Lozan Barış Konferansı– Tutanaklar, Belgeler**, Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, s.202.

7 **Lozan Barış Konferansı– Tutanaklar, Belgeler**, Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, s.180-187.

savunmuştu. Türk heyeti tarafından, Batılıların etnik temelli azınlık tanımı ile Türkiye'de farklı sosyolojik problemlere zemin hazırlamak niyetinde oldukları düşünülmekteydi. Bu sebeple, gündeme getirilen ırk, dil ve din farklılıklarının esas alınacağı geniş kapsamlı ve etnik temelli bir azınlık tanımının kabul edilmeyeceği en baştan ifade edilmişti[8].

Azınlık tanımı dışında konuyla ilgili olarak tartışılan diğer temel hususlar da "azınlık olarak tanınanların dinî ve sivil idarelerinin nasıl olacağı", "mübadele", "Ermeni Yurdu"[9], "mütekabiliyet esası" ve "İstanbul Rum Patrikhanesi'nin ülke dışına çıkarılması talebi ve statüsü" gibi temel başlıklardan oluşmaktaydı[10]. Bu görüşmelerin yapıldığı dönemlerde, eski İstanbul Hahambaşı Haim Nahum Efendi de– birçok gazeteci, eski bürokrat ve yetkili gibi– Lozan'a giderek belli konularda Türk heyetine destekte bulunmaya çalışmıştı. Haim Nahum'un orada bulunması, özellikle azınlıklar meselesinde Türkiye lehine tavır ve söylemleriyle Lozan'daki Batılı heyetlere karşı Türkiye'nin elini kuvvetlendirme imkânı

---

8 Rıza Nur konferansta Batılı heyetlerin azınlıklarla ilgili olarak gündeme getirdikleri talepleri ve kendilerinin itirazlarını şu şekilde anlatır: "Frenkler bizde ekalliyet diye üç nevi biliyorlar: Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bu bizim için gayet vahim bir şey, büyük bir tehlike. Aleyhimize olunca şu adamlar ne derin ve ne iyi düşünüyorlar … Irk tabiri ile Çerkez, Abaza, Boşnak, Kürt ilâh… yı Rum ve Ermeni'nin yanına koyacaklar. Dil tabiri ile Müslüman olup başka dili konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon Kızılbaşı da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar. Bu taksimi işittiğim vakit tüylerim ürperdi. Kıllarım sanki birer kazık oldu. Bilekleri sıvadım. Bütün kuvvetimi bu tabirleri kaldırmağa verdim. Pek uğraştım. Pek müşkülat ile fakat kaldırdım ...", Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, Cilt: III, İstanbul 1968, s.1044-1045.

9 Ermeniler, Sevr Antlaşması ile Türkiye sınırlarında bir Ermeni devleti kurulması taleplerini Batılı devletlere kabul ettirmişlerdi. Ancak Lozan Antlaşması böyle bir beklentiyi tamamen sonlandırmıştı. Her iki antlaşmada Ermeni sorunu ile ilgili mevzular hakkında bk. Süleyman Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", **Gazi– Akademik Bakış**, Cilt: 2, Sayı: 3, Ankara, Kış 2008, s.125-138.

10 Konferans sırasında bu mevzularla ilgili olarak yapılan tartışmalar hakkında ayrıca bk. Rıza Nur, age., Cilt: III, s.1045-1115.; Eyüp Kaptan, **Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu**, İstanbul 2002, s.37-177.; Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, İstanbul 2003, s.191-306. Konferanstaki tartışmaların Türk basınına yansımaları hakkında bk. Sinan Demirağ, "Lozan Konferansı'nda Azınlıklar (Ekalliyetler) Meselesinin Türk Kamuoyuna Yansımaları", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya 2015, s.73-129. Konferanstaki tartışmalarla birlikte tartışmaların meclise yansımaları ve Batılıların etnik azınlık taleplerine karşı meclisteki tepkiler hakkında bk. Ömer Karakaş, "Lozan Tutanaklarına ve TBMM Zabıt Ceridelerine Göre Lozan'da Azınlıklar Meselesi", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2008, s.130-182.

vereceği umuduyla Türk heyeti tarafından da desteklenmişti[11]. Ayrıca özellikle İngilizler tarafından "Asurî-Keldanîler" genel başlığı altında Nasturiler için de "Nasturi Yurdu" talebi gündeme getirilmiş, Nasturi lideri Ağa Petros'un gündemden düşmemesi için yoğun çaba harcadığı konu, İngiltere tarafından Musul meselesine dair görüşmelerin bir parçası hâline getirilmeye çalışılmıştı[12].

Batılıların, azınlıkların Türkiye'deki statüleri ile ilgili olarak da Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalara benzer bir takım haklara sahip olmalarını sağlamaya çalıştıkları anlaşılmaktaydı. Tartışmalar başladığı sırada azınlıkların askerlikten muaf tutulmaları dahi gündeme getirilmişti[13]. Ancak Türk Heyeti böyle bir talebe kesinlikle itiraz etmişti. İsmet Paşa, "Azınlıkların askerlik hizmetinden bağışık tutulmaları, bir ülkenin yurttaşlarından tek bir kısmına ayrıcalıklar sağladıktan başka, aynı yurdun çocukları arasında bulunması gereken duygu birliğinin kurulması ve kuvvetlendirilmesi bakımından da sakıncalı olacaktır. Bu yüzden, Türkiye bu teklifi, hayati çıkarlarına aykırı saymaktadır" demişti[14].

Neticede Türk heyeti, azınlıklarla ilgili olarak ayrıcalık anlamına gelebilecek birçok talebi kabul etmediği gibi, Ermeni veya Nasturi yurdu gibi talepler de gündemden çıkmıştı. En önemli hususlardan birisi de Müslüman azınlık tanımının kabul edilmemesi idi. Türk heyetinin en büyük eleştiri noktalarından birisi olan Rum Patrikhanesi meselesi ise mübadele görüşmeleri sırasında yine Türk heyeti tarafından gündeme getirilmişti. Mübadele hususunu ilk gündeme getiren ve Yunanlılara mübadeleyi öneren ise Türk ve Rum göçmenlere yardım konusunda Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilmiş bulunan Fridtjof Nansen olmuştu. Nansen'in önerisi sonrası Yunanistan, daha Lozan Konferansı toplanmadan önce mübadele hususundaki görüşünü Türkiye'ye bildirmişti. Her iki taraf da mübadele istemekle birlikte Yunanistan, mübadelenin gönüllülük esası ile yapılmasını ve İstanbul Rumlarının mübadele dışı kalmasını talep ediyor, Türkiye ise zorunlu yapılmasını ve İstanbul Rumlarının da bu mübadeleye dâhil olmasını istiyordu. Yunanistan'ın İstanbul Rumlarının kalmasında ısrar etmesinin temel nedeni de patrikhanenin cemaatsiz kalmasını engellemek istemesiydi. Konferansta da her iki taraf mübadele hususunda benzer görüşlerini tekrar edince Türk heyeti

---

11 Rıza Nur hatıralarında genel olarak kullandığı kaba ve sert üslubu Haim Nahum Efendi hakkında daha da sertleştirerek eski hahambaşının Lozan'da bulunmasını çok ağır sözlerle eleştirir. Rıza Nur, **age.**, Cilt: III, s.1081-1083.

12 Yonca Anzerlioğlu, **Nasturîler**, Ankara 2000, s.115-121.

13 İsmet Paşa'nın Heyet-i Vekîle Riyâsetine 23 Aralık 1922 tarihli telgrafı; Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, s.268-270.

14 **Lozan Barış Konferansı– Tutanaklar, Belgeler**, Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, s.211-212.

kendince politik bir hamle yaparak İstanbul Rumlarının mübadele dışı kalmasını, patrikhanenin Türkiye'den ayrılması şartına bağlamak istemişti. Ancak Türk heyetinin patrikhanenin ülkeden çıkarılması talebine Yunan heyeti ile birlikte Amerikan ve İngiliz heyetleri başta olmak üzere birçok temsilci itiraz etmişti. Patrikhanenin İstanbul'dan çıkarılması Hristiyanlık aleyhine bir hareket olarak görülmekteydi. Bu yüzden Türk heyetinin başlangıçta ısrarla dile getirdiği bu talep şiddetli münakaşalara neden olmuştu. Patrikhane meselesine dair bu görüşmeler de azınlıklarla ilgili diğer tartışmalar çerçevesinde sürdürülmekteydi[15]. Neticede Türk heyeti zaten politik bir hamle olarak gündeme getirdiği patrikhanenin Türkiye'den çıkarılması talebinden[16], patrikhanenin sadece dinî işlerle meşgul olması ve mevcut patrik Meletios Metaksakis'in patriklikten ayrılarak Türkiye'yi terk etmesi karşılığında vazgeçmişti[17]. Patrikhane İstanbul'da kalmakla birlikte

15 İsmet Paşa hükûmete yazdığı çeşitli yazılarda, azınlıklar ve patrikhane meselesine dâir yaşanan şiddetli münakaşalardan bahsediyordu. İsmet Paşa'dan Heyet-i Vekile Riyâsetine 4 Ocak 1923 tarihli şifre; **Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA.)**, Kutu No.: 1/73 (19-1), Fihrist No.: 13. İsmet Paşa'nın aynı konularla ilgili 6 Ocak 1923 tarihli diğer bir telgrafı; **CA.**, Kutu No.: 1/73 (19-1), Fihrist No.: 18/1.

16 Bu süreçte konferansta ve Türk kamuoyunda yaşanan tartışmalar hakkında bk. Ramazan Erhan Güllü, **Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921- 1923)**, İstanbul 2017, s.198-230.

17 2 Mart 1923 günü Mecliste milletvekillerinin Lozan'daki görüşmelerle ilgili sorularını cevaplayan Rıza Nur, patrikhane konusunu bir pazarlık unsuru olması için kendilerinin gündeme getirdiklerini ve sonrasında yaşanan tartışmaları şu şekilde anlatmıştı:
"… Patrikhane meselesi, bu da ulvi bir mesele oldu. Büyük münakaşatı mucib oldu. Heyet-i celile bilir ki burada heyet-i celilenin hatta Hükûmetin hatırına bir patrikhane meselesi gelmemiştir. Bunu biz ihdas ettik …ki onunla da bir şey alalım. Frenklerde şunu gördük ki bir pazarlık zihniyeti vardır … Onun içindir ki böyle şeyler ihdas ettik. Bunun üzerine de kızılca kıyamet koptu … Biliyorsunuz ki bu münakaşat esnasında ekalliyetler meselesinde birçok asırlardan beri gelen patrikhanenin imtiyazat-ı mezhebiyyesi meselesi vardır. Arz ettiğim beynelmilel muahedatta olmayan derecede bu imtiyazat-ı mezhebiyeyi ifa etmek hem de teşdiden ifa etmek istiyorlardı. Yunanlılar da bunu şiddetle arzu ediyorlardı. Bunun için çok çalışıyordu. Hâlbuki bu bizim için esas meselelerden idi. Hâlbuki biz patrikhanenin bütün tevabii ile memleketten çıkıp gitmesini teklif ettik. Nihayet birçok münakaşattan sonra, biliyorsunuz ki; patrikhanede siyasi, idari, adli, dini vazâif vardı. Asırlardan beri gelir mahkemeleri vardır. Bilmem neleri vardır. Bir papaz bilmem kimi mahkûm eder ve hükûmet e tebliğ eder. Hükûmet de icra eder. O kadar vahim bir meseledir. Patrik gelir, vezir makamında askerîmiz ona selam verirdi. Bunların hepsini kaldırmak istedik. Fakat büsbütün patrikhaneyi çıkartmak mümkün olamadı ve bütün İngilizler, kiliselerinin tazyik sütresi altında bunu kurtarmak istediler ve bizzat bu mesele hakkında da müracaatta bulundular. İmtiyazat-ı mezhebiye meselesi ancak bizim için mühim olduğundan buna muvaffak olduk. Bu gün patrikhanenin dini bir hassasından başka hiçbir şeyi kalmamıştır. Muhakeme bilmem ne yapamayacaktır ve siyasi bir mesele ile uğraşacak olursa hudut haricine atabileceğiz. Asırlardan beri bu devlet ve millet aleyhine bütün Rumları

bundan böyle hiçbir siyasi vazifesi bulunmayacak, sadece dinî bir kurum olarak çalışmalarına devam edecekti. Ayrıca Türkiye, azınlıklar hukuku ile ilgili kabul ettiği hususlar dışında hiçbir taahhüde girmemişti[18].

Türkiye talebinden vazgeçtikten sonra, kısa süre içinde mübadele ile ilgili çalışmalar da tamamlanmıştı. 30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Yunan murahhasları tarafından, Mübadele Sözleşmesi olarak da bilinen, "Türk ve Rum Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanmıştı. Sözleşmeye göre Türkiye'de yaşayan Rumlarla (Ortodokslarla) Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar zorunlu olarak mübadele edileceklerdi. Fakat bu mübadele İstanbul'da oturan Rumlar ile Batı Trakya'da oturan Müslümanları (Türkleri) kapsamayacaktı. Türkiye, İstanbullu Rumların kalışına karşılık patrikhanenin gönderilmesini talep etmiş olmasına rağmen, son kararla hem patrikhane hem de İstanbul Rumları kalmış oluyordu. Fakat Türkiye bunu Batı Trakya Türklerinin de yerlerinde kalması şartına bağlamıştı[19]. Mübadeleye tâbi tutulacak olan İstanbul'da yerleşik Rumlarla ilgili şartlar belirlenmiş, ayrıca bir de mübadele komisyonu kurulmuştu. Sonradan (Lozan Antlaşması'nın 14. Maddesiyle) İmroz ve Bozcaada ahalisi de mübâdele dışı tutulacaktı[20].

---

teşvik etmek gibi, idareye karışmak, mahakim filan gibi bunları kaldırdıktan sonra zaten hükmü kalmadı. Bugün âdi bir köy papazı haline gelmiştir. Bir sıfat-ı resmiyesi kalmamıştır. (Gelen bazı sorulara cevâben devamla) … Patrikhane gider de Aynaroz'a otururbut idare aleyhimize faaliyette bulunacağına şüphe yoktur. Fakat pençemizin altında bir papaz gibi İstanbul'da herşeyden tecrit edilmiş bir halde en güzel bir tariftir … Her türlü evsafı gittikten sonra hiçbir meziyeti kalmamıştır. Pençemizin altında zebun bir halde kalacaktır." **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, Cilt: 4, Devre: I, İçtima Senesi III, 2 Mart 1339 (1923), Ankara 1985, s.6-7.

18 "… Patrik münâkaşası siyâsî ve idârî vazâif ve imtiyâzâtı olmadığının ve ekalliyetler hukuku nâmı altında tanıdığımız mevâddan mâada bir taahhüde girmediğimizin tasrîh ve i'lânı ile hitâm bulmuştur …", Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s.362-363.

19 "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol"; **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt: 5, Ankara 1948, s.84-90; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları** İle **Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, Cilt: I, Ankara 2000, s.185-192.

20 H. Cevahir Kayam, "Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IX, Sayı: 27, Ankara, Temmuz-Kasım 1993, s.581-608. Lozan'da mübadele meselesi, mübadelenin uygulanma süreci ve mübadillerin sonraki durumları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Arı, **Büyük Mübadele– Türkiye'de Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995; Kemal Arı, **Suyun** İki **Yanı: Mübadele (Yazılar)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015; Antonios Pavlidis, "Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1997; İbrahim Erdal, **Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)**, İstanbul 2006, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Antlaşmanın Azınlıklarla İlgili Maddeleri

Mübadele şartlarının belirlenmesi ve Türkiye'nin azınlık tanımından taviz vermeyerek net bir şekilde Müslüman azınlık tanımayacağını vurgulaması, azınlıklarla ilgili temel konuların belirlenmesini kolaylaştırmıştı. Patrikhaneyle ilgili tartışmalar Türkiye'nin bu konuda geri atmayacağını göstermişti. Neticede antlaşmanın sekiz maddesi azınlıklarla ilgili konulara ayrılmıştı. Lozan Antlaşması'nda azınlıkları ilgilendiren maddeler, antlaşmanın üçüncü kısmında "Ekalliyetlerin Himayesi (Azınlıkların Korunması)" başlığı altında yer alan 37.-

45. maddelerdir[21]. Maddeler tam olarak aşağıdaki gibidir:

KESİM III

AZINLIKLARIN KORUNMASI

Madde 37.; Türkiye, 38. maddeden 44. maddeye kadar olan maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiçbir kanunun, hiçbir yönetmeliğin (tüzüğün) ve hiçbir resmî işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiçbir kanun, hiçbir yönetmelik (tüzük) ve hiçbir resmî işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 38.; Türk Hükûmeti, Türkiye'de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma [Milliyet, nationalité], dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlâk kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkça isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükûmeti'nce, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.

Madde 39.; Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık [medenî] haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'de oturan herkes, din ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır.

---

21 **Lozan Barış Konferansı– Tutanaklar, Belgeler**, Takım: II, Cilt: 2, (Çeviren: Seha L. Meray), Ankara 1970, s.11-14; İsmail Soysal, **age.**, Cilt: I, s.103-106.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiçbir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla [medenî haklarla] siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçe'den başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 40.; Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden [garantilerden] yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel âyinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

Madde 41.; Genel [kamusal] eğitim konusunda, Türk Hükûmeti, Müslüman olmayan uyrukların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına ilk okullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükûmeti'nin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına hak gözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır.

Bu paralar, ilgili kurumların *(*établissements *et institutions)* yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.

Madde 42.; Türk Hükûmeti, Müslüman olmayan azınlıkların aile durumlarıyla [statüleriyle, aile hukukuyla] kişisel durumları [statüleri, kişi halleri] konusunda, bu sorunların, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almağı kabul eder.

Bu tedbirler, Türk Hükûmeti'yle ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükûmeti'yle Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst hakem atayacaklardır.

Türk Hükûmeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükûmeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteli öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.

Madde 43.; Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ya da dinsel âyinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmağa zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarını, kamu düzeninin korunması için, öteki Türk uyruklarına yükletilen yükümler dışında tutar anlamına gelmeyecektir.

Madde 44.; Türkiye, bu kesimin bundan önceki maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyeti'nin güvencesi [garantisi] altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japon hükûmetleri, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca razı olunacak herhangi bir değişikliği reddetmemeği, iş bu antlaşma uyarınca kabul ederler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini meclise sunmağa yetkili olacağını ve meclisin duruma göre uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri [tâlimatı] verebileceğini kabul eder.

Türkiye, bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükûmeti'yle imzacı öteki devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisi'ne üye herhangi bir başka devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakının 14'üncü

maddesi uyarınca uluslararası nitelikte sayılmasını kabul eder. Türk Hükûmeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimî Adalet Divanı'na götürülmesini kabul eder. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13'üncü maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde ve değerinde olacaktır.

Madde 45.; Bu kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca da, kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır.

Maddelerin İçeriği ve Uygulanmasına Dair Tartışmalar

Maddeler, azınlıkların hak ve sorumlulukları ile Türkiye'nin azınlıklara yönelik taahhütlerini içermektedir. Konferans sırasında, mübadele meselesi ve mübadelenin kabulü, bu çerçevede gündeme gelen patrikhane meselesi gibi tartışmaların da gösterdiği gibi azınlıklarla ilgili tartışmalar temelde Yunanistan ve Rumlarla ilişkiler kapsamında şekillenmişti. Maddelerde yer alan, Türkiye'nin azınlıklarla ilgili taahhütlerinin Yunanistan'daki Müslüman/Türk azınlık hakkında Yunanistan için de aynen geçerli olduğu hükmü, maddeler belirlenirken de aynı kapsamda hareket edildiğini göstermektedir. Ayrıca yine konferans sırasında Türkiye ile Yunanistan arasında, mübadele ve patrikhane tartışmaları dışında tazminat meselesi ile ilgili de uzun süren tartışmalar yaşanmıştı. Konferansın kesintiye uğramasının da nedenleri arasında yer alan tazminat tartışmaları, uzun süren müzakereler neticesinde, daha önce Yunanistan'a bırakılmış olan Karaağaç'ın savaş tazminatı olarak yeniden Türkiye'ye iadesiyle noktalanacaktı[22].

Anlaşma metninde patrikhane ile ilgili herhangi bir hüküm yer almamış, bu hususdaki tartışmalar tarafların sözlü taahhütleri ile noktalanmıştı. Rum Patrikhanesi ile birlikte Ermeni Patrikhanesi ve Yahudi Hahambaşılığı'nın statüleri ve vazifeleri ile ilgili ilerleyen süreçte çeşitli değişiklikler yapılacaktı. Ayrıca azınlık olarak sadece gayrimüslimler tanınmış, Müslüman azınlık kavramı kabul edilmemişti. Gayrimüslim azınlıklar da Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimleri idaresindeki klasik uygulamalarına benzer şekilde sadece Rum, Ermeni ve Yahudiler olmuştu. İsmet Paşa'nın konferansta azınlık tartışmalarının başlangıcında yaptığı konuşmada vurguladığı şekilde, Lozan Antlaşması'nda Türkiye'de "azınlık" olarak gayrimüslimlerin tanınacağı ifade edilmiş olmakla

22 Ramazan Erhan Güllü, "Lozan Konferansında Tazminat Meselesi ve Karaağaç'ın Türkiye'ye İadesi", **Uluslararası Edirne'nin Fethi'nin 650. Yılı Sempozyumu (4-6 Mayıs 2011) Bildiriler Kitabı**, (Editörler: İbrahim Sezgin, Cengiz Fedakâr, Hasan Demiroğlu), Edirne 2012, s.403-422.

birlikte uygulamada Türkiye Cumhuriyeti tarafından bu tanım sadece Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler için kullanılmıştır. Diğer gayrimüslim unsurlarla ilgili uygulamalar yine sonraki süreçlerde belirlenmiştir. 44. maddede ifade edildiği gibi antlaşma Milletler Cemiyetinin güvencesi altındadır ve azınlıklara dair hususlar da aslında Milletler Cemiyetinin farklı devletlerce imzalanan antlaşmalarla da belirlenen azınlıkların korunması sisteminin bir parçası olarak kabul edilmektedir[23]. İsmet Paşa, antlaşmanın Meclis tarafından onaylanması görüşmeleri sırasında bu hususla birlikte yeni sistemin önceki dönemlerden farkını şu şekilde izah etmişti:

> "Muahedenamede ekalliyetlere ait birtakım mevad görüyoruz. Arkadaşlar! Dahilî anasıra dair muahedede mevadd-ı mahsusa bulunması, Harb-i Umumi'den sonra galipler zümresinde bulunan birçok devletlerin de kabul ettiği bir sistem haline gelmiştir. Biliyorsunuz ki, Misak-ı Millî de bunu kabul etmiştir. İki noktayı nazar-ı dikkatinize vaz'etmek isterim: Evvelâ, galiplerin kabul ettiği maddelerden bir kelime fazla kabul etmemişizdir. Saniyen, husule gelen şekl-i dahilî, Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki gûnagûn imtiyazât ile asla kabil-i kıyas değildir. Muahedelerde ekalliyetler hakkında mevadd bulunmadığı zaman, yani Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki ekalliyetlerin vaziyeti âdeta devlet içinde devlet gibi bir vaziyet idi. Fark çok bârizdir. Bugün vatanın mevcudiyeti aleyhine bir vaziyet yoktur. Bundan tamamiyle müsterih olabilirsiniz."[24]

Azınlıkların hak ve statüleri ile ilgili temel konuları belirleyen antlaşma maddelerinin detaylı uygulamaları zamanla hayata geçirilecek düzenlemelerle görülecekti. Ancak hem Türkiye hem de Yunanistan açısından antlaşma maddelerinin tam manasıyla uygulanması söz konusu olmamıştı. Lozan sonrası Türkiye'de azınlıklarla ilgili temel problemlerden birisi Lozan Antlaşması'nın azınlıklara aile hukukunu uygulama hakkını veren 42. maddesi idi. Türkiye, bu maddeyi çift hukukluluğa sebep olacağı gerekçesiyle problemli bulmaktaydı. Hükûmetin bu olumsuz tutumu nedeniyle azınlıklar (önce Yahudiler, ardından da Ermeniler ve Rumlar) 1926 yılında onaylanarak yürürlüğe girecek olan Medeni Kanun'un hazırlık çalışmaları sırasında Lozan Antlaşması'nda azınlık

---

23 Derya Bayır, **Türk Hukukunda Azınlıklar ve Milliyetçilik**, (Çeviren: Ülkü Sağır), İstanbul 2017, s.135-144.

24 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, Cilt: 1, (Dokuzuncu İçtima, 23.08.1923), s.268. İsmet Paşa'nın konuşmasına dikkat çeken de Derya Bayır'dır. Derya Bayır, **age.**, s.135.

kurumlarına bırakılan aile hukuku ile uygulamaları yürütme haklarından ferâgat etmişlerdi. Bu durum Mustafa Kemal Paşa ve hükûmet le birlikte genel anlamda Türk kamuoyunun da beklentisiydi. Türk kamuoyu, azınlıkların bundan böyle hem devletle hem de Müslüman ahali ile uyum içinde yaşayarak, eski problemleri ortadan kaldırmalarının yolunun öncelikle ülkedeki herkesi kapsayan yasalara onların da uymasından geçtiği görüşündeydi. Azınlıkların, devletin irâdesi hâricinde hukuki ayrıcalıklara sahip olması böyle bir uyuma engel olmak dışında bir anlama gelmemekteydi. Bu yüzden Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümleri de ihtiyatla değerlendiriliyor, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi kanunlarının zaten azınlıkların haklarını da temin etmek için yeterli olacağı ifade ediliyordu. Bu hususta ilk adımı atan Yahudilerin tavrı da takdirle karşılanacak, Türk kamuoyu Yahudilerin tavrına benzer olarak Ermeni ve Rumların da aynı ferâgatta bulunmaları gerektiğini vurgulayacaktı[25].

Neticede Hükûmetin ve kamuoyunun beklentileri gerçekleşmiş ve azınlıklar aile hukuku alanında Medeni Kanun'un gereklerine uymayı kabullenmişlerdi. Hahambaşılık ile Rum ve Ermeni patrikhaneleri Lozan Antlaşması'nın 42. maddesi ile kendilerine bırakılan aile hukukuna dair yükümlülüklerden ferâgat ettiklerini açıklamışlardı[26]. Ayrıca Ermeni Katolik ve Protestan cemâatleri de (sonraki süreçteki uygulamalarda ayrı birer azınlık toplumu olarak görülmemekle birlikte) aynı ferâgat beyânlarında bulunmuşlardı. Protestanlar, kanunun hazırlık aşamasında diğer gruplarla aynı tarihlerde ferâgat beyânını bildirirken Katolikler, Medeni Kanun'un Mecliste kabulünden sonra ferâgat beyânında bulunmuşlardı[27]. Katolik ve Protestanların da ferâgat beyânlarında bulunmaları

25 "Ekalliyetler Hukûku", **Cumhuriyet**, nr. 486, 15 Eylül 1925, s.1, İmzasız Başyazı; Necmeddin Sâdık, "Ekalliyetlerin Vaz'iyyeti", **Akşam**, nr. 2488, 16 Eylül 1925, s.1.

26 Kimi araştırmacılar, azınlık kurumları ve temsilcileri tarafından alınan ferâgat kararlarının aslında hukûken geçerli olamayacağı görüşündedirler. Bu görüşte olanlardan Baskın Oran bu hususta şöyle demektedir: "… Sözü edilen 42/1 pratikte gayrimüslim azınlıkların dinsel nikâh yapabilmeleriyle ilgilidir ve 1926'da İsviçre'den alınan Medeni Kanun resmî nikâh zorunluluğu getirince devlet, bu üç azınlığın bu gelenek ve göreneklerinden feragat etmelerini talep etmiştir. Bu azınlıklar, tutuklama da dâhil çeşitli zorlama yöntemlerinin devreye girmesi sonucu bu fıkra hükmünün getirdiği haktan feragat etmişlerdir. Ama bu azınlıklar başka herhangi bir Lozan hakkından vazgeçmiş değillerdir. Diğer yandan, böyle bir feragat hukuken de geçersizdir çünkü azınlık grupları hak öznesi değildir … Dolayısıyla, bir bireyin hakkından o bireyin mensup olduğu grubun veya o grubu temsil eden/ettiğini ileri süren temsilcilerin vazgeçmesi söz konusu olamaz.", Baskın Oran, **Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama**, İstanbul 2015, s.70-71.

27 **Mahzarlar Mecmuâsı– Gayrimüslim Ekalliyetlere Mensûb Türk Tebaasının Ahdî Haklarından Ferâgatleri (Lozan Muâhedesi: Madde 42)**, Ankara 1926, s.27-29.

aslında Hükûmetin de o tarihlerde bu toplulukları ayrı azınlık grupları olarak gördüğünü göstermektedir. Ancak ilerleyen dönemlerdeki uygulamalar bu şekilde olmayacaktır. Azınlık toplumlarından gelen bu ferâgat beyânları ile artık aile hukukunda toplumun tamamı için sadece Medeni Kanun geçerli olacaktı. Kanunla, medeni nikâh şart haline getirildiği gibi ayrıca dinî nikâh yapılmasına izin veriliyordu. Müslümanlarda olduğu gibi azınlıklar da resmî nikâh sonrası kendi din adamları ve kurumları aracılığıyla dinî nikâhlarını kıyabileceklerdi. Boşanma ve miras meselelerinde de azınlıkların kendi hukuki uygulamaları kaldırıldığı gibi patrikler ile hahambaşının yargıçlık yetkileri de son buluyordu. Patrikhaneler ile hahamhanedeki dini meclisler, boşanmaya veya diğer hususlara dair kendi toplumlarına sadece dini tavsiyelerde bulunmakla yükümlüydüler. Hukuki kararlar sadece devlet mahkemelerine aitti[28]. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, azınlıkların aile hukukuna dâir haklarından ferâgatleri ile "saltanat devrinden müdevver böyle sakat bir an'ânenin nihâyete ermesini ve devlet kanunlarında vahdetin te'sîs etmiş olmasını memnûniyetle" karşılamıştı[29].

Azınlıklarla İlgili Yeni Kanun Çıkarma Teşebbüsü

Cumhuriyet'in ilk döneminde Türkiye'nin millî devlet refleksini ön planda tuttuğu, millî devleti güçlendirmeye yönelik çıkarılan iç hukuk düzenlemelerinin devletin uygulamalarında öncelikli olduğu görülmekteydi. Bu durum, azınlıklarla ilgili uygulamalara fazlasıyla yansıyor, Lozan Antlaşması'nın maddelerinden ziyade iç hukukun referans alındığı eleştirilerine neden oluyordu[30].

Bu tartışmaları önlemeyi amaçladığı anlaşılan bir kanun önerisi hükûmet tarafından 1933 yılında gündeme getirilmişti. Başvekil İsmet Paşa ve diğer hükûmet üyelerinin imzalarıyla azınlıkların idareleri hususunda yeni bir kanun taslağı hazırlanmıştı. Kanunun hazırlanış gerekçesi olarak, Lozan Antlaşması ile azınlık dinî kurumlarının sivil işlerle ilgilenmeleri usülünün kaldırıldığı ancak fiilî durumda hâlen bu kurumların sivil işleri de yürütmekte oldukları ve bu durumun sonlandırılmasının istendiği gösteriliyordu. Bu yüzden patrikhanelerin

28 Ahmet Reşit, **Ekalliyetlerin Himayesi**, İstanbul 1933, s.54-55.

29 Adliye Vekili Mahmud Esad Bey'in Baş Vekâlet'e 13 Mayıs 1926 tarihli tezkiresi; **Mahzarlar Mecmuâsı– Gayrimüslim Ekalliyetlere Mensûb Türk Tebaasının Ahdî Haklarından Ferâgatleri (Lozan Muâhedesi: Madde 42)**, Ankara 1926, s.3.

30 Lozan sonrası Türkiye'nin azınlıklara yönelik politika ve uygulamaları hakkında bk. Ramazan Erhan Güllü, "Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye'nin Azınlıklara Yönelik Politikaları", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 2, İstanbul 2018, s.268-298.

ve hahambaşılığın tüm sivil vazifelerinin sonlandırılacağı ifade ediliyordu. Hükûmetin, kanun lâyıhası ile birlikte Meclis'e sunduğu gerekçe yazısı tam olarak şu şekildeydi:[31]

Esbab-ı Mucibe Lâyıhası Sureti

"Hükûmet, Lozan muahedenamesinin 37inci ve müteakip maddeleriyle[32] memleket dahilinde mevcut bulunan ekalliyetlere bazı hukuk tanımıştır. Ancak eski Osmanlı İmparatorluğu Sultanlarının verdikleri fermanlara müstenit bulunan cemaat, teşkilât ve idareleri tanınamamıştır.

Lozan Konferansı'nda ekalliyetlere dair müzakereler cereyan ederken bu cihet sarahaten tesbit edilmiş ve dinî müesseselerin bundan böyle hiçbir veçhile siyasi ve idarî işlerle meşgul olmayacağı ve sadece dinî bir vasfı bulunacağı kabul ve tasrih kılınmıştır.

Muahedenin yukarıda yazılı 37inci ve diğer maddelerinde gayrimüslim ekalliyetlere mensup Türk tebaasına dünyevî noktadan kabul ettiği hukuk, Müslüman Türk umum mevzuatımıza göre verilen haklardan başka bir şey değildir. Dinî işlere gelince; Lozan ahitnamesi ekalliyetlerin dinî reislerine evvelden beri tanınmış olan dünya işlerine ait hakları tamamen nefeylemiş bulunduğundan Patrikhane ve Hahamhanelerin idaresinde esas olan nizamnamelerin hükümleri bittabi merfu bulunmuştur. Şu halde hükûmetin bunlar üzerinde dahilî siyaseti ve asayiş noktasından mürakabesini temin için yeni hükümler vazetmesi icap etmektedir.

Zaten Teşkilât-ı Esasiye kanunu ile memleketimizde din ve dünya işlerinin ayrılması esası kabul edilmiş bulunduğundan din müesseselerinin dünya işleriyle alâkası bulunan meselelerle meşgul olması caiz değildir.

Gerçi Patrikhane ve Hahamhanelerin idarelerinde esas olan nizamnamelerinin hükümleri merfu bulunmakta ise de bugünkü hâl-i fiilî yine bu müesseselerin eski tarzda idare edilmekte olduğunu göstermekte olduğundan bu cihetin yeni mevzuat ile kanunun icab ettirdiği şekle ircâı lâzım gelir.

---

31 Kanunun esbâb-ı mucibesi lâyıhası ve kanun lâyıhası suretleri; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 5, İçtima Senesi: 3, Ek: TBMM Tutanakları, Sıra Sayısı: 303, Ankara 1960, s.1-2.; **Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.)**, Yer nr: 490, 01, 0, 0 Fon Kodu: 608, 107, 2, 0, lef 1-3. Kanun lâyıhasının hazırlanarak Meclis'e sunulduğu ilk tarih 4 Haziran 1933'tür. Sonraki dönemde yapılan meclis görüşmelerinde zikredilen tarih de budur. Ancak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan surette, tarih 4 Haziran 1934 olarak belirtilmiştir.

32 Taslak metinde yanlış olarak "97inci ve müteakip maddeler" olarak yazılmıştır.

İşte ekalliyetler kanunu lâyıhası bu nokta-i nazardan tanzim kılınmıştır.

Kanun lâyıhasının birinci maddesi ahden takarrür ettiği üzere eski fermanlar ile verilen imtiyazların ilga edildiğini, ikinci madde de dinî reislerin ancak ve münhasıran dinî merasimin ifâsına nezaret ve onunla iştigal edebileceklerini tasrih eylemektedir. Ve dünya işleri ile alâkalarının muayyen bir müddet zarfında tasfiye edileceğini göstermektedir.

Üçüncü ve dördüncü madde dinî reislerin intihab ve sairesinde intizam-ı amme noktasından hükûmetin murakabesini ne yolda yapacağına dair nizamname tanzim edeceğini göstermektedir.

Beşinci madde kanunun meriyet tarihini ve altıncı madde de hükümlerini icraya salâhiyettar vekâleti tayin eylemektedir."

Önerilen kanunun tam metni de şu şekildeydi:

Hükûmetin Teklifi

Ekalliyetlere Ait Dinî Müesseselerin İdaresi Hakkında Kanun Lâyıhası

"Madde 1 – Türkiye'de ekalliyet cemaatlerinin hukuk ve imtiyazâtına taalluk eden bil-cümle fermanlar ve irâdelerle ahkâm ve mukarrerat ve nizâmât mülgadır.

Madde 2 – Dinî müesseseler münhasıran dinî merasim ifâsıyla iştigal ederler. Hâlen mevcud cismani meclisler mülgadır.

Madde 3 – Bu kanunun neşri tarihinden itibaren ... zarfında hastane, eytamhane, mektebler ve saire gibi bilûmum hayrî müesseseler bu dinî müesseselerden irtibatlarını fekkederek hesaplarını tasfiye edeceklerdir. Bunlar isterlerse cemiyetler kanununa göre ayrıca birer cemiyet halinde teşekkül edebilirler.

Madde 4 – Dinî müesseselerin idare tarzları ve reislerinin intihab suretleri ayrıca nizamnamelerle tesbit olunacaktır.

Madde 5 – Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 6 – Bu kanunun tatbikine İcrâ Vekilleri Heyeti memurdur."

Kanun taslağı hazırlandıktan sonra meclise iletilmişse de beş yıl boyunca kanunla ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştı. Kanun meclis görüşmelerine, ilk sunulduğu tarihten tam beş yıl sonra, 1938 yılı Haziran ayı içerisinde, yine taslak hazırlandığı dönemde aynı şekilde taslak metni hazırlanmış olan Cemiyetler Kanunu lâyıhasına eklenerek getirilmişti. Lehte ve aleyhte dile getirilen görüşler çerçevesinde kanunun içeriği tartışılmakla birlikte, kanuna yönelik en ilginç

görüşlerden birini Ermeni milletvekillerinden Berç (Keresteciyan) Türker[33] ifade etmişti. Türker, gayrimüslimler için "ekalliyet (azınlık)" tabirinin artık kullanılmaması gerektiğini söylemiş, tüm vatandaşların aynı kanuna tâbi oldukları için sadece Türk olarak ifade edilmelerini istemişti. Türker'in konuşmasında ana hatlarıyla vurguladığı hususlar şöyleydi:

> "…Kanunda ekalliyetlerden bahsediliyor. Ekalliyet kelimesi kulaklarımıza gayet çirkin geliyor. Ekalliyetler kelimesi bana, kapitülasyon zamanında ecnebi devletler elinde siyasi bir âlet olan bir zümre gibi geliyor. Bunlar artık rahmet-i rahmana kavuştu. Bizim Büyük Şefimiz Atatürk parlak ziyası ile, parlak siyaseti ile bunları bir hamur etti. Artık ekalliyet yoktur. Zaten bendeniz zahiren ekalliyete mensuptum, kalbim ve ruhum ekalliyet değil Türk'tü. Binaen aleyh bugün Atatürk'ün büyük siyaseti sayesinde bütün ekalliyete mensub olanlar da Türk'tür. Ekalliyetler için bugün çok sayın hükûmetimizden rica ediyorum ki, Lozan muahedesinde zikredilen ekalliyet kelimesi artık büsbütün silinsin. Yine Sayın Hariciye Vekilimizden rica ediyorum, bunu bir vesile ile silsin. Türkiye'de ekalliyet yoktur desin.
>
> Sonra patrikhaneler; onlar da ecnebî hükûmetler elinde birer siyasi alet olmuşlardı. Yani din kuvvetiyle onlar hesabına ekalliyetleri körüklüyorlardı. Binaen aleyh şimdi bunlar da bu kanunla bir nizam altına sokuldu ve Türkiye Cumhuriyeti kanunları dâhiline girdi…"[34]

Kanun lâyıhası Meclis'e, Cemiyetler Kanunu lâyıhasına eklenerek getirilmiş, ayrı bir kanun olarak onaylanmadığı gibi Cemiyetler Kanunu'na da eklenmesine gerek görülmemişti. Sadece dinî kurumların idareleri hususunda yeni bir nizamname hazırlanması gerektiğine dair Cemiyetler Kanunu'na bir madde eklenmekle yetinilmişti. Azınlıkların eski imtiyazlarının Lozan Antlaşması ve sonrasında çıkarılan kanunlarla zaten ilga edilmiş olduğu, bu yüzden de yeni bir

---

33 Atatürk'e yakınlığı ile bilinen Berç (Keresteciyan) Türker, Türkiye Cumhuriyeti'nde üç dönem milletvekilliği yapmıştı. Önceki dönemlerde Osmanlı Bankası ve Hilal Ahmer Cemiyetinde görev yapan Türker, Millî Mücadele sırasında da Türkiye yanlısı bir tavra sahipti. Türker'in biyografisi ve görüşleri hakkında bk. Semi Ertan, "An Armenian at the Turkish Parliament in the early Republican Period: Berç Türker– Keresteciyan (1870-1949)", Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2005.

34 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 5, İçtima Senesi: 3, (82. İçtima, 28.06.1938), Ankara 1960, s.412.

kanuna ihtiyaç olmadığı vurgulanmıştı. Dâhiliye Encümeni'nin mazbatasında kanunun onaylanmamasının gerekçesi şu şekilde açıklanmaktaydı[35]:

"Hükûmetten gönderilip bu lâyıha ile birleştirilmiş olan *ekalliyetlere aid dinî müesseselerin idaresi* hakkında kanun lâyıhasına gelince;

Bunun ayrı bir kanun olarak tedvin edilmesine veya bundaki hükümlerin cemiyetler kanununa konulmasına aşağıdaki sebeplerden dolayı lüzum görülmemiştir.

I – Lozan muahedesi ekalliyetlere ekseriyetten fazla hak ve imtiyazlar verilmesini değil, sadece onların ekseriyetin hâiz olduğu hukuktan tamamen ve onlar gibi istifadelerini istihdaf etmektedir.

II– Ekalliyetlere evvelce muhtelif vesikalarla verilmiş olan imtiyazlar onları ekseriyet derecesinde hakka mazhar eden (340) numaralı kanunla[36] tamamen ilga edilmiş olduğundan bu hükmün yeni bir kanunda tekrarına lüzum yoktur.

III– Ekalliyetler (340) numaralı kanun ile kazandıkları hakka istinaden hayrî, dinî ve ruhanî, içtimaî, sıhhî, talim ve terbiyevî müesseselerini, tabiî ekseriyet unsuru gibi, bunlara müteallik kanunlarla bu kanun hükümlerine göre idare edebilirler.

IV– Dinî müesseselerin idare ve murakabesi de bir nizamname ile tanzim edileceği hakkında bu kanuna bir madde konulmuştur."

Bu gerekçelerle kanun geri çekilmiş ve başka herhangi bir kanunla birleştirilmesine de gerek görülmemişti. Kanunun gündeme getiriliş gerekçesinin aslında Lozan sonrası iç hukuk düzenlemeleri ile Lozan hükümlerinin zaman zaman çelişmesine karşı bir önlem amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Ancak kanunun çekiliş gerekçesinde de vurgulandığı gibi Lozan Antlaşması zaten azınlıklara herhangi bir ayrıcalık vermiyor, antlaşmayla çelişmediği sürece azınlıklar da iç hukuka tabi olmaya devam ediyorlardı. Ancak antlaşma maddelerinin uygulanmasındaki eksiklikler, feragat meselesi gibi hususlar azınlıklarla ilgili olarak ilk dönemlerin en çok tartışılan konuları olmuştu.

---

35 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 5, İçtima Senesi: 3, Ek: TBMM Tutanakları, Sıra Sayısı: 303, Ankara 1960, s.8.

36 340 numaralı kanun, Lozan Antlaşması'nı iç hukukta yürürlüğe koyan, dolayısıyla Lozan Antlaşması'nı iç hukukun da bir parçası haline getiren kanundur. Baskın Oran, **age.**, s.68. 340 numaralı kanun metni için bk. **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt: 5, İstanbul 1931, s.13-14.

Sonuç

Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümlerinin uygulanması ve eksikliklerle ilgili tartışmalar günümüze kadar da tartışılmaya devam eden konulardandır. Tek Parti döneminin politikaları olarak görülen ilk dönem uygulamaları, çok partili hayata geçiş sonrası da tamamen değişmemişti. Dönem dönem uygulamalarda bazı yumuşama ve farklılaşmalar görülmekle birlikte temel tartışmalar benzer şekilde sürdürülmüştü. Türkiye özellikle Lozan Antlaşması'nın azınlık tanımına sıkı sıkıya bağlı kalmaktan vazgeçmemektedir. Diğer konuları tali meseleler olarak görmekte, esas önemli konunun azınlık tanımı olduğunu düşünmektedir. Azınlık kurumları ve temsilcileri ise diğer antlaşma maddelerinde de eksikler olduğunu iddia ederek zaman zaman uygulamalara itirazlarda bulunmaktadırlar. Ancak Türkiye'nin Avrupa Birliği süreci, bu tartışmalardan daha ileri ve Türkiye'nin taviz vermediği azınlık tanımı konusunda da daha ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Avrupa Birliği talepleri Türkiye'nin azınlık tanımında Lozan Antlaşması'na bağlı kalmasını yeterli bulmamakta; ırk ve dil azınlıklarının tanınmasını da şart koşmaktadır. Türkiye'nin azınlık politikalarında bundan sonraki sürecin en önemli konusunu bu çelişkinin aşılması oluşturacaktır. Avrupa Birliği süreci ve Lozan Antlaşması, en net şekilde azınlıklarla ilgili mevzularda birbiriyle çelişmekte hatta çatışmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer nr: 490, 01, 0, 0 Fon Kodu: 608, 107, 2, 0.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu No.: 1/73 (19-1), Fihrist No.: 13.

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri, Resmî ve Kurumsal Yayınlar

Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt: 5, İstanbul 1931, Necmi İstikbal Matbaası. **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt: 5, Ankara 1948, Başbakanlık Devlet Matbaası.

Lozan Barış Konferansı– Tutanaklar, Belgeler, Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, (Çeviren: Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.

Lozan Barış Konferansı– Tutanaklar, Belgeler, Takım: II, Cilt: 2, (Çeviren: Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.

Mahzarlar Mecmuâsı– Gayrimüslim Ekalliyetlere Mensûb Türk Tebaasının Ahdî Haklarından Ferâgatleri (Lozan Muâhedesi: Madde 42), Ankara 1926, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası.

Şimşir, Bilâl N., **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, Ankara 1990, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt: 4, Ankara 1985, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, Cilt: 1, (Dokuzuncu İçtima, 23.08.1923).

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima Senesi: 3, Cilt: 26, Ankara 1960, T.B.M.M. Matbaası.

Gazeteler

Akşam, nr. 2488, 16 Eylül 1925.

Cumhuriyet, nr. 486, 15 Eylül 1925.

Eserler

Ahmet, Reşit, **Ekalliyetlerin Himayesi**, İstanbul 1933, Matbaa-i Ebuzziya. Anzerlioğlu, Yonca, **Nasturîler**, Tamga Yayıncılık, Matbaacılık, Eğitim, Danışmanlık Ltd. Şti, Ankara 2000.

Arı, Kemal, **Büyük Mübadele– Türkiye'de Zorunlu Göç (1923-1925)**, İstanbul 1995, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Arı, Kemal, **Suyun** İki **Yanı: Mübadele (Yazılar)**, İstanbul 2015, Tarih Vakfi Yurt Yayınları.

Bayır, Derya, **Türk Hukukunda Azınlıklar ve Milliyetçilik**, (Çeviren: Ülkü Sağır), İstanbul 2017, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erdal, İbrahim, **Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)**, İstanbul 2006, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Güllü, Ramazan Erhan, **Patrik Meletios Metaksakis ve** İstanbul **Rum/ Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)**, İstanbul 2017, Ötüken Neşriyat.

Güllü, Ramazan Erhan, **Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e-**, İstanbul 2018, Ötüken Neşriyat.

Kaptan, Eyüp, **Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu**, İstanbul 2002, Harp Akademileri Basımevi.

Oran, Baskın, **Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan,** İç **Mevzuat, İçtihat, Uygulama**, İstanbul 2015, İletişim Yayınları.

Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, Cilt: III, İstanbul 1968, Altındağ Yayınevi.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları** İle **Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, Cilt: I, Ankara 2000, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ürer, Levent, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, İstanbul 2003, Derin Yayınları.

Makaleler

Beyoğlu, Süleyman, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", **Gazi– Akademik Bakış**, Cilt: 2, Sayı: 3, Ankara, Kış 2008, s.125-138.

Beyoğlu, Süleyman, "Atatürk'ün Bakış Açısıyla Azınlıklar", **Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, (15-18 Mayıs 2006, Ankara), Ankara 2011, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, s.229-268.

Güllü, Ramazan Erhan, "Lozan Konferansında Tazminat Meselesi ve Karaağaç'ın Türkiye'ye İadesi", **Uluslararası Edirne'nin Fethi'nin 650. Yılı Sempozyumu (4 - 6 Mayıs 2011) Bildiriler Kitabı**, (Editörler: İbrahim Sezgin, Cengiz Fedakâr, Hasan Demiroğlu), Edirne 2012, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s.403-422.

Güllü, Ramazan Erhan, "Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye'nin Azınlıklara Yönelik Politikaları", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 2, İstanbul 2018, s.268-298.

Güllü, Ramazan Erhan, "Osmanlı Devleti'nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. Yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme", **Bilig**, Sayı: 95, Güz 2020, s.149-176.

Kayam, H. Cevahir, "Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IX, Sayı: 27, Ankara, Temmuz - Kasım 1993, s.581-608.

Tezler

Demirağ, Sinan, "Lozan Konferansı'nda Azınlıklar (Ekalliyetler) Meselesinin Türk Kamuoyuna Yansımaları", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya 2015.

Ertan, Semi, "An Armenian at the Turkish Parliament in the early Republican Period: Berç Türker – Keresteciyan (1870-1949)", Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2005.

Karakaş, Ömer, "Lozan Tutanaklarına ve TBMM Zabıt Ceridelerine Göre Lozan'da Azınlıklar Meselesi", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2008.

Pehlidis, Antonios, "Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1997.

MÜBADELE SONRASI YUNANİSTAN'DAKİ OSMANLI MİMARİ ESERLERİNİN DURUMU

Neval KONUK HALAÇOĞLU*

ÖZET

Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi, 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak yapılan sözleşme uyarınca "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" adıyla 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanır. Protokole göre Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecek, bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükûmetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükûmetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyeceklerdi. Mübadele, İstanbul'da oturan Rumları ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktı. Mübadele; sayısal bakımdan dünyanın büyük ölçekli göçleri arasında yer almasının yanı sıra anlaşmaya dayalı olması, zorunlu ve karşılıklı oluşu ve geri dönüş yolunun kapalı olması nedeniyle kendine özgüdür.

Türkiye-Yunanistan arasında 30 Ocak 1923'te imzalanan Nüfus Mübadelesi Anlaşması sonrasında, Yunanistan'da bıraktığımız kültürel mimari envanterin uğradığı fonksiyonel farklılıkları izlemek, dönüştürülme sürecinin doğru tanımlanması ve camilerin kültürel miras içindeki yerinin belirlenmesi de büyük önem taşımaktadır.

Farklı bölgeleriyle; 14.y.y.'ın son çeyreğinden, 1912'ye kadar Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalan Yunanistan, 1923 Lozan Antlaşması gereğince iki ülke arasında yapılan nüfus mübadelesinden önce Balkanlarda Türk nüfusunun en yoğun olarak bulunduğu ülkelerden biriydi. Balkanlarda Türk idaresine en erken katılan ülkelerden biri olması sebebiyle, sayı itibariyle çok sayıda Osmanlı mimarî eserinin bu ülkede inşa edildiği görülmektedir. Osmanlı eserlerinin yoğun olarak bulunduğu şehirler arasında mübadeleye tabi olan Selânik, Vardar Yenicesi, Yenice Karasu, Kavala, Karaferye,

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, neval.konuk@marmara.edu.tr

Serez, Drama, Yenişehir, Kesriye, Dimetoka, Yanya, Midilli, Sakız ve Limni yer almaktadır.

Bugüne kadar yapılmış bazı yayınlar olmakla birlikte, Yunanistan'daki Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan mimarî mirasın Türkiye tarafından henüz tam bir envanteri çıkartılamamıştır. Bu sebeple, ayakta olan yapıların sayısı tam olarak bilinmemektedir. Tarafımdan ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı desteğinde gerçekleştirilen "Yunanistan'daki Osmanlı Mimari Eserleri'nin Envanterini Tespit Projesi" çerçevesinde, 2006 yılından itibaren, ilk defa olarak ayrıntılı bir envanter çalışması gerçekleştirilmektedir.

Yürürlükte bulunan ve kültürel mirasın korunmasını kapsayan 3028/2002 sayılı Kanunla, 2002 yılına kadar, 400 civarında Osmanlı eseri koruma altına alınmıştır. Yunan Hükûmeti, AB fonları ve özel sektörün katkıları ile çok sayıda Osmanlı mimarî eserini restore etmiştir ve etmeye devam etmektedir. Ancak, halen birçok eserin restorasyona ihtiyacı vardır. Yunanistan'ın farklı tarihlerde Osmanlı hâkimiyetinden çıkışından sonra, çok sayıda Osmanlı eseri yıkılmış ya da tahrip olmuştur.

Bu tebliğimizde, bizzat Yunanistan'da arazide yaptığımız araştırma sonucunda elde ettiğimiz verilerle, Yunanistan ve Türkiye arşivlerinden de faydalanılarak, fotoğraf ve mimari çizimlerle Mübadele sonrasında Yunanistan'daki Osmanlı mimari eserlerinin mevcut durumu ilk defa bilimsel bir çalışmada ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millet Sistemi, Azınlık/Ekalliyet, Ermeni Sorunu

THE SITUATION OF OTTOMAN ARCHITECTURAL ARTIFACTS IN GREECE AFTER THE POPULATION EXCHANGE

ABSTRACT

The Turkey-Greece population exchange was signed on January 30, 1923, under the name "Convention and Protocol Concerning the Exchange of Turkish and Greek Populations", pursuant to the agreement made in addition to the Lausanne Peace Treaty in 1923. According to the protocol, there will be a compulsory exchange of Turkish nationals of Greek-Orthodox religion settled in Turkish territory and Greek nationals of Muslim religion settled in Greek territory, starting from May 1, 1923. they would not be able to settle there. The exchange would not include the Greeks residing in Istanbul and the Muslims residing in Western Thrace. Barter; In addition to being one of the world's large-scale migrations in terms of numbers, it is unique because it is based on agreement, is compulsory and reciprocal, and the way back is closed.

Following the Population Exchange Agreement signed between Turkey and Greece on January 30, 1923, it is of great importance to monitor the functional differences in the cultural architectural inventory we left in Greece, to define the transformation process correctly and to determine the place of mosques in the cultural heritage.

With its different regions; Greece, which was under the rule of the Ottoman Empire from the last quarter of the 14th century until 1912, was one of the countries with the highest Turkish population in the Balkans before the population exchange between the two countries in accordance with the 1923 Treaty of Lausanne. Since it is one of the countries that joined the Turkish administration in the Balkans early, it is seen that many Ottoman architectural works were built in this country. Among the cities where Ottoman artifacts are concentrated are Thessaloniki, Yanitsa, Yenisea, Kavala, Veria, Serres, Drama, Larissa, Kastoria, Didymóteikhon, Ioannina, Lesbos, Chios and Lemnos.

Although there are some publications made so far, a complete inventory of the architectural heritage from the Ottoman Empire period in Greece has not been made by Turkey yet. For this reason, the exact number of surviving structures is not known. A detailed inventory study has been carried out

for the first time since 2006, within the framework of the "Project for Determining the Inventory of Ottoman Architectural Artifacts in Greece" carried out by me and with the support of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey.

With the Law No. 3028/2002, which is in force and covers the protection of cultural heritage, around 400 Ottoman artifacts were taken under protection until 2002. The Greek government restored and continues to restore a large number of Ottoman architectural monuments with the contributions of the EU funds and the private sector. However, many works still need restoration. After the exit of Greece from Ottoman domination on different dates, many Ottoman monuments were destroyed or destroyed.

In this paper, the current situation of Ottoman architectural works in Greece after the Population Exchange will be discussed for the first time in a scientific study, using the data we obtained as a result of the research we conducted in the field in Greece, as well as the archives of Greece and Turkey, with photographs and architectural drawings.

Keywords: Greece, Ottoman Architecture, Exchange, Treaty of Lausanne, Conservation and Restoration

Giriş

Osmanlı hâkimiyeti ve Nüfus Mübadelesi sonrası Yunanistan şehirlerindeki kentleşme sürecinin, sosyolojik değişimlere yol açtığı görülmektedir. Türkler tarafından terk edilen tarihî kent merkezlerindeki mimarî eserler, yeni kullanıcılarla birlikte yeni kimlik ve aidiyetler oluşturmaya başlar. Bu yazı kapsamında Nüfus Mübadelesi sonrasında Yunanistan'ın tarihî kent merkezlerindeki kullanıcı değişimleri sonucu Osmanlı mimari eserlerinin kent hafızasından silinme ve gizlenmesinin toplumsal boyutlarına etkisi, örnekler verilerek ortaya konulmaya çalışılacaktır. İzlenen bu politika sonrası; mimari eserlerdeki değişimin yapısal ve süreçsel incelemesi ele alınacaktır.

Tarihî yapıların eski ve yeni kullanıcılarının, eski ve yeni kimlik ile aidiyetlerinin koruma süreçlerinde gerçeğe uygun bir şekilde değerlendirilmesi son derece önemlidir. Eserlerin kimlik ve aidiyetinin; mekân, kent ve koruma ile ilişkisi Yunanistan'ın şehir merkezlerindeki durumu, alanda uzun süredir yapılan inceleme çalışmaları sonucu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Farklı kentlerde yapılan alan ve arazi çalışmaları sonucunda Yunanistan'da tarihî kent merkezlerinde farklı toplumsal değişim süreçlerinin yaşandığını ifade etmek mümkündür. Tarihî kent merkezlerinde yer alan Osmanlı mimarî eserleri ya başka ülkelere ait olduğu iddia edilerek kimlikleri gizlenmekte, ya da yapan mimarına atıfta bulunularak sanki onun tarafından yaptırıldığı bilgisi verilerek kasıtlı olarak yanlış bir bilgilendirmeye neden olunmaktadır.

Mübadele ve Öncesi Süreç

Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Hristiyan tebaadan biri olan Yunanistan Rumları, 19. yüzyılda başlayan bağımsızlık hareketlerinden etkilenerek Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmış ve bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Yunanistan 1830'da bağımsızlığını kazandıktan sonra sürekli olarak Osmanlı aleyhine genişlemeye başlamıştır. Bu genişleme, Yunan ordusunun 1919'da Anadolu'yu işgali ile doruk noktasına ulaşmış ancak 1922 Büyük Taarruz sonucu bu emelleri sonlandırılmıştır. Bu savaş sonunda yaklaşık 1.000.000 Rum, Yunanistan'a göç etmiş, kalanların durumu ise Lozan Konferansı sırasında Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan bir sözleşme ile çözülmeye çalışılmıştır[1].

Mübadele genellikle Lozan Konferansı sırasında Türk ve Yunan Hükûmetlerinin imzaladıkları nüfus değişimi sözleşmesiyle özdeşleşmiş olsa da

1 Yücel Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", **Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi**, Yıl:18, Özel Sayı:3, Ocak 2014, s.9.

geçmişi 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar gitmektedir. Bu savaş sonrasında Balkanlardan gelenler ile daha sonra Balkan Savaşları'nın sonucunda gelenler, bölgedeki nüfus hareketliliğini artırmıştır[2]. Savaş sonrası Balkanlar'da kurulan bu devletlerin yarattığı baskılar, Türk ve Müslüman unsurların, Balkanlar'dan koparak Anadolu'ya yönelik göçlerinde en belirleyici etken olarak ortaya çıkmıştı. İlhan Tekeli'nin yerinde bir saptamasıyla, bu baskı ve göçe zorlama olgusunun başında, bir kısmı Balkanlar'daki etnik ve din ayrımlarıyla temellendirilmiş ulusçuluk kavramı gelmekteydi[3]. Bu nedenle, İmparatorlukta olduğu gibi onlar, farklı etnik ve dinî gruplara hoşgörü ile bakmadılar. Ulus olarak gelişimleri, Türk-Müslüman kitlelere düşmanlıkla temellendirilmişti. Her yeni kurulan ulusal devlet, toprak egemenliğini sağlamak çabasıyla, toprak sahipliğini genellikle ellerinde bulunduran Türklerin yöredeki gücünü kırmak için onları göçe zorlamayı gerekli görmüşlerdi. Bağımsızlığını yeni elde eden bu uluslar, ulusal egemenliklerini pekiştirmenin yolunu, ülke nüfusunun homojenleşmesinde buluyorlardı. Böylece İmparatorluğun eski topraklarından bir Türk-Müslüman nüfus göçü başlamıştı. Balkan Savaşları dönemindeki göç olayları da bir "Nüfus Mübadelesi"ni gündeme getirmiştir. Bu savaş sonunda ilk yapılan mübadele Bulgaristan'la olmuştur. Mehmed Said Halim Paşa başkanlığındaki İttihat ve Terakki Hükûmeti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Antlaşması (29 Eylül 1913) ile mübadele, resmî bir çerçeveye bağlanmıştır. Göç olaylarını düzenleyen ilk antlaşma olan İstanbul Antlaşması'yla gerçekleştirilecek olan ahali değişimi sınırın her iki yanında 15 km mesafede oturanları kapsayacaktı[4]. Diğer bir mübadele olayı da Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında Birinci Dünya Savaşı öncesinde plânlanmış ama gerçekleşememiştir. Nüfus mübadelesi konusunun ilk gündeme gelmesinde Yunanistan'ın yayılmacı ve hayalci politikalarının rol oynadığı görülmektedir. Daha Balkan Savaşları sırasında Megali İdea'yı gerçekleştirebilmek, Akdeniz'i bir Yunan gölü hâline getirebilmek için Türk topraklarına göz diken Venizelos, bir yandan bu ülküsünü gerçekleştirmeye çalışırken bir yandan da Yunanistan'ı yalnız Yunanlara özgü bir devlet hâline getirmeyi amaçlıyordu. Bu düşüncesinin gerçekleşmesi halinde Yunanistan'ı Türk nüfustan arındırmış olacaktı[5].

---

2 Bozdağlıoğlu, agm., s.11.

3 Tekeli, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", **Toplum ve Bilim**, S 50, Yaz 1990, s.54.

4 Oran, Baskın, **Türk-Yunan ilişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1986, s.66.

5 Akgün, Seçil, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", **Üçüncü Askerî Tarih Semineri**, Türk-Yunan İlişkileri, Gen. Kur. Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., 1986, s.242.

Balkan Savaşları sırasında Bulgar işgali altına giren Trakya'nın yeniden Osmanlı idaresine girmesinden sonra Edirne Vilayeti ve Çatalca Sancağı çevresinde yaşayan Rumların önemli bir kısmı Yunanistan'a göç etmişti. Göç hareketi bu çevreyle sınırlı kalmamış, çok kısa bir zaman sonra da Batı Anadolu sahillerinde yaşayan Rumlardan önemli miktarda bir nüfus kitlesi Yunanistan'a veya savaş sırasında Yunanistan'ın ele geçirdiği Ege adalarına göç etmişti[6]. Buna karşılık Hükûmet, Makedonya'dan gelen göçmenleri Trakya ve Batı Anadolu kıyılarında Rumların yerine yerleştirme politikası gütmüştür. İzmir ve çevresindeki Rum halkın Batı Anadolu'yu terk etmeleri üzerine Venizelos Osmanlı Hükûmeti nezdinde protestoda bulunmuştur[7].

1914 yılında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesi tasarlanmış ancak hemen ardından patlak veren Birinci Dünya Savaşı bunu sekteye uğratmıştır[8]. Demografik gücün önemine vâkıf bir ülke olan Yunanistan mütareke ile birlikte gayet plânlı-programlı bir şekilde Türkiye'ye doğru Rum göçmenleri teşvik etmekte idi. Millî Mücadele yıllarında Türk topraklarında Rum nüfus ekseriyetini sağlamak için gayet organize olan Yunanistan; baskı, şiddet ve yıldırma yoluyla Doğu Trakya ve Batı Anadolu'dan toplam 1.200.000 Türk'ü işgal bölgelerinden Anadolu içlerine sürgün etmiştir. Sürgün edilen Türklerin yerine Doğu Trakya'da 50.000, Batı Anadolu'da 126.000 Rum, Kafkasya'dan veya Yunanistan'dan getirtilerek göçmen adı altında işgal bölgelerindeki topraklarda iskân edilmişlerdir[9]. Yunanistan'ın Türkiye'de demografik yapıyı lehine bozma gayreti Büyük Taarruz'a kadar devam etmiştir[10]. Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşanan ibret verici olaylara bağlı olarak toplumlar arasında oluşan zıtlık, bozulan güven ortamı ve Türk Devleti'nin Misak-ı Millî sınırları içerisinde homojen bir nüfus yapısına sahip olma isteği mübadeleyi zorunlu hâle getirmekteydi. Zaten Lozan Konferansı'na gönderilen Türk Heyeti'ne Bakanlar Kurulu tarafından verilen 14 maddelik talimatnamenin 9. maddesinde azınlıklar konusundaki esas,

6 Ahmet Efelioğlu, "Osmanlı Meclisinde Rum Göçü ve Rum Tehciri Tartışmaları", **History Studies**, 4/1, 2012, s.171-195.

7 Selahattin Önder, **Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912-1930)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1990, s.39.

8 Önder, **agt.**, s.43.

9 Serdar Sarısır, **Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)**, IQ Yay., İstanbul, 2006, s.430.

10 Cengiz Mutlu, "Balkan Savaşları'ndan Lozan Konferansı'na Osmanlı Devleti'nde Rumların İç ve Dış Göçleri", **History Studies: International Journal of History**, 4, 2, 2012, s.270.

mübadele olarak belirlenmişti[11]. Türkiye ile Yunanistan arasında yapılacak nüfus mübadelesi konusu Lozan Barış Konferansı'nda 1 Aralık 1922 tarihinde savaş esirlerinin geri verilmesi görüşülürken gündeme getirilir. Yunan ordusunun Anadolu'da uğradığı yenilgi üzerine Türkiye sınırları içinde bulunan Rumlar Yunanistan'a göç etmeye başladıklarından, Nisan 1923 tarihine kadar bu sayı 786.431'e ulaşır. Savaş sonunda ortaya çıkan göçmen sorununu incelemek ve çözüm bulmak amacıyla Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam), Norveçli Dr. F. Nansen'i görevlendirir. Nansen hazırladığı raporda; Anadolu'dan Yunanistan'a giden Rumların orada bulunan Türklere karşı kötü davrandıkları, Türkiye'de kalan Rumların da Türklerin baskısından yakındıklarını belirterek yaşanan savaş nedeniyle iki toplumun birlikte yaşamasının çok zor olacağını, bu nedenle bu kişilerin isteğe bağlı olarak mübadelesini, İstanbul'da bulunan Rumların ise mübadele dışında tutulmasını önerir[12].

30 Ocak 1923 tarihinde "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanır. Protokole göre Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecek, bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükûmetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükûmetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyeceklerdi. Mübadele, İstanbul'da oturan Rumları ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktı. Ancak bu kişiler hakkında da şöyle bir şart koşulmuştu; 1912 yılı yasası ile sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Belediye sınırları içinde, 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş (établis) bulunan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacak. 1913 Bükreş Anlaşması'nın saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (établis) tüm Müslümanlar da Batı Trakya'daki Müslümanlar olarak sayılacaktı[13].

Yunanistan'da Mimari Belleğimiz

Bellek, bugün bildiğimiz hâliyle, zihinsel temsillerden oluşur ve bu temsiller her hatırlama sürecinde yeniden inşa edilirler. Her hatırlama eyleminde önceki

11 Hikmet Öksüz, "Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 16, S 48, 2000, s.753-758; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C 2, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987, Vesika:1954.

12 Yusuf Sarınay, "Türk-Yunan İlişkilerinde Mübadele Sorunu", **4. Uluslararası Atatürk Kongresi**, Bildiriler, C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, Ekim 1999, s.668.

13 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, (Çev. Seha L. Meray), 3. Baskı, İkinci Takım, C II, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1993, s.82.

temsil yeni bilgi ile bütünleşir ve böylece yeni bir bellek ortaya çıkar. Bellek sadece zihinde değil, yerde de ikâme eder. Yer belleğe köklenmesi için zemin sağlar, fakat aynı zamanda kendi kimliği bu köklerle kabul görür ve hatta bazı durumlarda inşa olur. Bu ilişki yerin kimliğini belleğin sonsuz temsilleri ile iç içe geçirir. Bu kavramsal çerçeve içerisinde Osmanlı döneminde inşa edilen Selânik Beşçınar Bahçesi ya da Selânik Beyaz Kule Bahçesi, kentlilerin tekrar eden kolektif hatırlama döngüleri ile ilişkili olarak ürettikleri kimlikler ile sonradan da yeni anlamlar kazanır[14]. Bu süreçte, Osmanlı döneminde, her zaman devletin politik erkinin kamusal mekânı olarak tezahür eden hükûmet konakları ise, Osmanlı ve Nüfus Mübadelesi sonrasında yeni kent kimliğini temsil eden bir unsur olmuştur. Nitekim Selânik Vilâyeti Hükûmet Konağı'nın Makedonya ve Trakya Bakanlığı, Midilli Hükûmet Konağı'nın Ege ve Adalar Politikası Bakanlığı[15], Serez Hükûmet Konağı'nın Serres Valilik Binası[16], Florina Hükûmet Konağı'nın[17] ve Karaferye (Veria) Hükûmet Konağı[18] ile Dedeağaç (Alexandroupoli) Hükûmet Konağı'nın Adliye Binası[19] olarak kullanılması bu duruma ilişkin örneklerdendir. Rodos Hükûmet Konağı ise 1912 sonrası İtalyan işgali döneminde mimari üslûp özelliklerinde geçirdiği değişiklikler ile, bugün Rodos Postanesi olarak hizmet vermektedir[20].

Yunanistan'da inşa edilen Osmanlı mimarî eserleri, Osmanlı topluluğunun karakterine, kültürüne ve alışkanlıklarına göre şekillenmiştir. Çünkü Osmanlı kentleri coğrafî olarak fiziksel bir toprak parçasından çok, sosyal etkileşimlerin yaşandığı çok kültürlü canlı mekânlardır. İnsanlığın en önemli eserlerinden biri

14 Neval Konuk Halaçoğlu, "19.Yüzyıl Osmanlı Kent Kültürü'nde Selanik'te Kamusal Mekânlar; Bahçeler: Beşçınar (Memleket/Millet), Beyaz Kule (İttihad) ve Paşa Bahçesi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, C 127, S 251, Mart-Nisan 2021, s.289-308.

15 Neval Konuk, **Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi/ Otoman Architecture in Lesvos, Rhodes, Chios and Kos Islands**, T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.146-147.

16 Neval Konuk, **Yunanistan'da Osmanlı Mimarisi I, Ottoman Architecture in Greece Ottoman Architecture in Greece I/ Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα I**, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s.288-290.

17 Konuk, **age.**, s.14-15.

18 Konuk, **age.**, s.81-83.

19 Neval Konuk Halaçoğlu, "Dedeağaç, Ferecik, Gümülcine, İskeçe ve Osmanlı Hükümet Konakları'nda İdeoloji, Erk ve Mekan", **Balkanlarda Türk Kültürü: Batı Trakya Uluslararası Sempozyumu, İskeçe-Yunanistan**, 27-30 Nisan 2017, s.73-93.

20 Neval Konuk Halaçoğlu, "Tanzimat Sonrası Şekillenen Cezâir-i Bahr-ı Sefid Vilâyet Merkezi Rodos Hükümet Konağı", **Art-Sanat Dergisi**, S 9, 2018, s.193-213.

olarak kent, zamanla içinde yaşayan insana benzer, insanı yansıtır ve insanlığın bir parçası olur. Osmanlı döneminde kentlerin fiziksel bir nesneden ziyade en önemli niteliklerinin başında, kentin temsil ettiği topluluğun kültürü, geçmişi ve bugünü gelmektedir.

Bu özellikler, Selanik, Yanya, İskeçe, Kavala gibi kentlere anlamsal katmanını kazandırır ve genellikle kentin Osmanlı kimliği olarak adlandırılır. Bu özellikler kentin kimliği, kentin karakteri, kentin imajı ya da farklı bir kavramla tanımlansalar da vurgulanmak istenen nokta aynıdır; Yunanistan'daki Osmanlı dönemi kentleri diğer Rumeli şehirlerinde (Prizren, Üsküp, Saraybosna, Berat, Filibe, vd.) olduğu gibi tıpkı canlı varlıklarla aynı karaktere sahiptiler. Bu karakter, içinde yaşayan topluluğun özellikleri ile pekişince kentin kimliği ortaya çıkmaktadır. Günümüzde Yunanistan sınırları içinde kalan kentlerde Osmanlı dönemi şehir kimliğini; onunla özdeşleşmiş kültürel etkinliklerden, hafıza mekânlarından (Selânik Kapanı), simge yapılardan (Selânik Beyaz Kule, İskeçe Saat Kulesi, Rodos Süleymaniye Cami ve Murad Reis Külliyesi, Yanya Saat Kulesi, Kavala İmaret), Türk Çarşılarından/Eski Çarşılardan ve geleneklerden okuyabiliriz.

Yunanistan'daki Osmanlı dönemi kentlerini özel kılan ve kent yapan belki de en önemli özellik, Türk/Yunan/Yahudi toplumlar ve kültürel değerler arasındaki etkileşimlerin zaman içerisinde oluşturdukları birikim ile üretilen hafızadır. Geçmişi yansıtan, ondan beslenen ve geçmiş ile var olan Yunanistan'daki Osmanlı kentlerinin Müslüman/Türk kültürel değerleri ve kimlikleri günümüzde hiç var olmamış ve adeta hiç yaşanmamış bir sosyal olgu gibi yeni hafızalara kaydolunmaktadır. Osmanlı mimari eserleri için "Post Bizans/Bizans Sonrası" tanımlamasıyla kentler, tamamen Osmanlıya özgü kamusal alanlar ile çarşılarını göz ardı etmek suretiyle, kimliksiz bir duruma sokulmaktadır. Yunanistan'daki Osmanlı dönemi kentlerinin bu ilişkiler ağını geçmişten geleceğe nasıl taşıdığı, toplulukların bunu nasıl hatırladıkları, bu hatırlama sürecinde kentin nasıl bir rol aldığı sorgulanmamaktır.

Hafıza ya da Bellek, genellikle geçmişle ilintili anıların hatırlanması noktasında devreye giren mekanizmalar olarak bilinirler. Hafıza geçmişte yaşananların ve edinilen bilgilerin işlenerek depolandığı yerdir. Ancak bu süreçte önemli olan, bu bilgilerin geçmişle ve bağlamıyla ilişkisini göz önünde bulundurarak depolanmasıdır. Peki, Yunanistan şehirlerindeki Osmanlı mimari eserleri kent hafızasında doğru bir şekilde mi depolanmışlardır?

Hafıza Mekânları Osmanlı Mimarî Eserleri

Hatırlama süreci hemen hemen her zaman tetikleyici bir unsura ihtiyaç duyar. Bu tetikleyiciler genellikle hatırlamak istediğimiz bilgilere referans olarak belirlediğimiz ya da eşleştirdiğimiz nesneler, kokular, sesler vb. olabilir. İnsanlar ve dolayısıyla toplumlar bu referanslar üzerinden bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde anılarını tazeler, geçmişi hatırlar ve hafızasını günceller. Bunun en basit örneği mezarlıklardır. Mezarlıklar, dünyada artık var olmayan birilerinin o coğrafyada yaşadıklarının delili ve hatırlanma noktası olarak o toplumu mekânsal anlamda temsil eder. Yunanistan'da yer alan Osmanlı mezarlıkları da Yunanlıların hafızasında Türk hâkimiyetini hatırlattığından ilk yok edilmesi gereken yerler olarak görülmüştür. Selânik Yedikule'deki ve bugün Selânik Fuar Alanı'ndaki büyük mezarlık örneğinde olduğu gibi, kentin Yunan hâkimiyetine geçişi sonrasında (1912) ilk yok edilen yerler buralardır. Diğer tüm kentlerdeki Osmanlı mezarlıkları da aynı sonu yaşamıştır. Bugün Batı Trakya ile Rodos ve İstanköy haricinde ayakta kalan bir Osmanlı Mezarlığı bulunmamaktadır. Yine aynı şekilde camilerdeki minareler ile kitabeler de hafızanın canlı tutulmaması adına yok edilmişlerdir. Aynı akıbeti türbeler de yaşamış; Kılkış (Kilkis) Bayezıd Baba Türbesi[21] (Fotoğraf 9) ile Kozana Memi Baba Bektaşî Tekkesi[22] kiliseye ve Karaferye Namazgâhı Azizi Paul Altar'ına dönüştürülmüş (Fotoğraf 6,7)[23]; Selânik Musa Baba Türbesi Selânik Futbol Takımı'nın ofisi olarak kullanılmış, Yenice Vardar Gazi Evrenos Bey Türbesi Resim Galerisi olmuştur (Fotoğraf 10). Mübadele sonrasında "Bektaşi Manastırı" olarak kaydedildiğinden dolayı Yenişehir (Larissa) Durbalu Sultan Bektaşi Tekkesi[24] ise, günümüze kadar korunabilmiştir.

Hayatın içinde yer alan hem fiziksel hem anlamsal ögeler hafıza mekânı olarak tanımlanabilir çünkü hafıza bazı nesnelere ve geleneklere işlenmiş vaziyettedir; onlarla özdeşleşmiştir. Hafıza mekânları, hafızanın biriktirildiği ve geleceğe aktarılmasını sağlayan 'şeyler'dir. Her Selâniklinin yanından her gün geçtiği devasa anıt Selânik Beyaz Kule örneğinde olduğu gibi, kitabesi

21 Neval Konuk, "Yüzyıllardan Günümüze Ulaşan Yenice Vardar Bayezıd Baba Asitanesi", **Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu**, Çorum, Türkiye, 07 Mayıs 2010, C 1, s.309-324.

22 Neval Konuk Halaçoğlu, "Mübadele ile Cami, Tekke ve Türbelerden Getirilen Kültür Varlıkları", **Mübadele Göçmenleri ve Bursa,** Editör: Hacer Karabağ, Bursa Osmangazi Belediyesi, Bursa 2019, s.184-211.

23 Neval Konuk, "Karaferye Camileri ve Namazgahı", **Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu II**, Manisa, Türkiye, 13 Mayıs 2010, C 2, s.109-128.

24 Konuk, **age.**, s.498-507.

çıkartılarak ve etrafındaki dış surları yıkılarak hafızalardan, Osmanlı kimliği silinmeye çalışılmıştır. Buna rağmen bu kule, halen şehrin en önemli simgesi durumundadır. Ancak bunun Osmanlı'dan değil de, Venediklerden kalan mimarî bir eser olduğu ifade edilmektedir.

Belleğin mekâna ihtiyacı vardır. Bu mekânlar kimliklerin simgesi ve hatıraların temsilcileri olarak işlev görmektedir. Osmanlı döneminin kolektif hafızası olduğu düşünülen, hatırlama mekânları türbeler, tekkeler hızlıca bu nedenle ortadan kaldırılmış, saat kuleleri, Naussa Saat Kulesi örneğinde olduğu üzere "19.yüzyıl Saat Kulesi" gibi adlandırmalarla anılmaya başlanmıştır (Fotoğraf 3). Mekânın kolektif hatırlama gücüne yine Rodos Murad Reis Türbesi ve haziresindeki türbeler ile Rodos Mercan Baba Türbesi örnek olarak verilebilir. Tüm bu yapılar, kolektif Osmanlı dönemi hâkimiyeti günlerini yansıtan hafızanın önemli bir parçası olarak görüldüğünden koruma altına alınmadığı gibi, son derece bakımsız bir hâle düşmüşlerdir.

Hafıza mekânlarının en önemli temsilcilerinden birisi de çeşmelerdir. Kentlerle özdeşleşmiş, bulundukları çevreleri şekillendirmiş, onların simgesi hâline gelmişlerdir. Selânik Hamidiye Çeşmesi temsil ettiği değerlerle çevresini şekillendirmesine izin verilmeyip Venizelos Çeşmesi adıyla adlandırılır ve üzerindeki tüm ay-yıldız süslemeleri kazınmıştır. Yine Osmanlı hâkimiyeti döneminde Yanya'daki Güzel Çeşme, daha sonra Kanlı Çeşme adını alır. Rodos'ta kale içinde yer alan onlarca Osmanlı dönemi çeşmesinin bakımsızlığı ve bilgilendirici levhasının bulunmaması da hafıza ve anıtlar arasında kamusal hafızanın vücut bulmuş hâli olarak tanımlanabilir.

Anıtlar yıkılmadıkça anlamlarını kolay kolay yitirmezler ve sürekli aynı değerleri yansıtmaya devam ederler[25]. Karaferye'de kimlikleri gizlenip günümüzde ev olarak kullanılan camiler bu duruma iyi bir örnektir (Fotoğraf 5). Ancak, gerçek kimliğinin tespiti son derece zor bu camilerin bugün hâlâ aynı değeri gösterdiklerini söylemek mümkün değildir[26].

Anıtların barındırdığı anlamın değeri ne kadar fazla ise, gelecek nesillere aktarımı o kadar fazla olur. Selânik Atatürk Evi'nde olduğu gibi, mesaj taşıması ve bilgi saklaması gerekir; aksi takdirde işlevlerini yitirirler (Fotoğraf 1).

---

25 Henri Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, Türkçe'ye çeviren: Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul 2014.

26 Neval Konuk Halaçoğlu, "Nüfus Mübadelesi Sonrası Yunanistan Veria (Karaferye) Şehrinde Ev Olarak Kullanılan Camiler", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, C 6, S 3, 2020, s.1109-1133.

Türk ve Müslüman toplumun kolektif hafızasında yer edinen yapılar hem hafızanın parçası hem de simgeleyicisi rolünü üstlenirler. Ancak bunu yaparken de, tıpkı kolektif hafıza gibi, onları oluşturan grupların kontrolündedirler ve onlara göre hareket ederler. Geçmişten neyin hatırlanacağı ve nasıl temsil edileceği tamamen toplumların kendi seçimidir. Anıtlar bir yandan bazı şeyleri hatırlamamızı sağlarken, diğerlerini de unutmamızı sağlarlar ve bu bakımdan seçicilik yaparak hafızanın oluşumuna katkı sağlarlar. Böylece, istenen şeyler hatırlanırken, istenmeyen şeyler silikleştirilir ve toplumların bakış açısına göre yeni bir hafıza oluşturulur. Selânik civarından gelen Müslüman ve Türk mübadillerin gemiyle limandan ayrılmalarından itibaren hafızalarında kalan ve en uzun süre görünen yapı Beyaz Kule'dir. Kimi yapıyı özlemle, kimi hasretle kimi de o yaşadığı acıların hatırası olarak hafızasında ölene kadar saklamıştır (Fotoğraf 2).

Günümüzde Selânik şehrinin de simgesi olan Osmanlı dönemine ait Beyaz Kule, Rodos Türklerinin halen dinî bayramlarda ve günlerde buluştukları Rodosî Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi[27], Hıdrellez kutlamalarının yapıldığı Dimetoka Seyyid Ali Sultan Dergâhı ile Seçek Yaylası gibi hafıza mekânları ve anıtlar, hem kolektif hafızanın oluşmasında önemli bir mekanizma görevi görür, hem de içinde bulundukları şehirlerin kendilerine özgü bir hafıza oluşturmasını sağlarlar. Tıpkı bireylerin kolektif bir şekilde hatırlaması gibi, kentler de içlerinde yer alan anıtlar ve hafıza mekânları üzerinden kimlik kazanır ve kendi hafızalarını oluştururlar.

Osmanlı Mekânlarını Korumanın Türk Kimliği ve Aidiyet ile İlişkisi

Kimlik ve aidiyet kavramları, toplumların fiziksel ifade aracı olarak mimarlık tarihinde ağırlıklı yer kaplamaktadırlar. Maslow[28] aidiyet kavramını, fizyolojik ihtiyaçlar ve güvenlik ihtiyacından sonra gelen önemli bir insan gereksinmesi olarak tanımlamaktadır. Aidiyeti, "insanın kendisini belli bir kültüre ve coğrafyaya ait hissetmesinin insan varlığı üzerindeki yapıcı etkisi" olarak tanımlayan Gür[29] ise, kimliğin bir temsil olduğunu, "mimarinin kimlik kaygısını ciddi biçimde üstlenmesinin toplumun değerlerini anlamak, yükseltmek, ulusal ve genel mimarlık tarihinin öğretilerinden ustaca yararlanmak, coğrafya ve kent verilerini tasarım olanakları olarak değerlendirmekten geçtiğini belirtir.

---

27 Neval Konuk Halaçoğlu, "Rodos Osmanlı Mimarisi'nden Örnekler: Kütüphane, Saat Kulesi ve Rüştiye", **Rodos ve İstanköy Türklüğü**, Editörler: Mustafa Kaymakçı, Cihan Özgün, İzmir-Eylül 2014, s.246.

28 Ş.Ö. Gür, "Mimarlıkta Taklit: Eski Türkü-Yeni Aranjman", **Mimarlık**, 2007, S 333, s.37-38

29 A. H. Maslow, **Motivation and Personality**, Longman, New York 1987, s.20.

Bu parametreler göz önüne alındığında, bugün sınırları içerisindeki farklı şehirlerde Osmanlı mimarî eserlerinin niteliğini/değerlerini kasten ve hızla ortadan kaldıran Yunanistan'ın, bunu şüphesiz, 19. yüzyıl ortalarından itibaren kendi kimlik arayışı ve bağımsızlığıyla değerlendirmek gerekir. Başta kamu yapıları olmak üzere, Osmanlı hâkimiyeti ve nüfus mübadelesi sonrasında mimarî üslup değişikliğine gidilerek, yapıların kimlikleri gizlenmiştir: Selânik Hamidiye Hastanesi Fransız Hastanesi'ne; Selanik Islahhanesi Selanik Sanayi Müzesi'ne[30]; Selânik İdadisi Selânik Aristoteles Üniversitesi Felsefe Fakültesi'ne; Rodos Abidin Paşa Köşkü Rodos Yazarlar ve Şairler Birliği'ne; Yanya Hamidiye Kız Rüştiyesi Yanya Postanesi'ne (Fotoğraf 8)[31]; Selânik Hamidiye Ziraat Mektebi Amerikan Anadolu Koleji'ne; Serez Hükümet Konağı Serez Valiliği'ne[32]; Tırhala Hükümet Konağı Adliye Binası'na[33] çevrilmek suretiyle bu kimlik gizliliği hışmına uğramıştır.

Mekân ve mekânsal öğeler, üretildikleri coğrafyanın ve üretici toplumun özelliklerini taşırlar. Bir mimarî yapı ve/veya bir kentsel doku o yöredeki toplumsal üretim ve birikim süreçleri doğrultusunda biçimlenir. Doğal koşulların değişmesi veya insanın doğal koşulları kontrol edebilmesi, ihtiyaçların değişmesi, bilgi birikiminin artması, teknolojik gelişmeler gibi birçok etmen zaman içinde mekânları da değiştirmektedir. Mekân ise, içinde barındırdığı insanı, düşünsel ve sosyal boyutta yönlendirerek bireyin ve toplumun tasarımına katkıda bulunur[34].

---

30 Neval Konuk Halaçoğlu, "19.Yüzyıl Osmanlı Mimarisi'nde Rumeli'de Islahane/Sanayi Mektebi Binaları", **X. Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi**, Samsun 2017, s.498-507. Yunan arşiv belgelerine göre, binanın yapılışı 1915-1916 yıllarına dayandırılır. 1873'te Mithat Paşa tarafından yaptırılan mektebi inşa eden kişi olarak işletmenin de kurucusu olan Aksilithiotis görülür.

31 Neval Konuk, **Yanya Hamidiye Kız Rüştiyesi/Ioannina Hamidiye Girl's Junior High School**, Το Ρουστιγιέ Θηλεών Χαμιντιγιέ των Ιωαννίνων, Ankara, 2013, Ağustos, 96s.

32 Konuk, 2010, s.288-290.

33 Konuk, 2010, s.384-386. Yunanistan Helen Kültür Bakanlığı tarafından basılan "Ottoman Architecture in Greece" kitabında yapı kışla olarak gösterilmiştir (**Ottoman Architecture in Greece**, 2008, s.211-212). Ancak, Panos Tsolakis tarafından 2008'de yayımlanan Yunanistan'da Osmanlı Hükümet Konakları, 1850-1912 adlı kitapta da yapı, hükümet konağı olarak verilmektedir. Tsolakis, bu çalışmasında Girit'ten Florina'ya kadar 20'si ayakta, 35 hükümet konağı belirlemiştir. Bu ayrıntılı çalışmanın, Helen Kültür Bakanlığı yetkilileri tarafından yayımlanan eserin bibliyografyasında yer almadığı dikkati çekmektedir (Panos Tsolakis, **Ottoman Government Houses in Greece**, 1850-1912, University Studio Press, Thessaloniki, 2008).

34 Turgut, H., vd., "Fiziksel Kentsel Gelişme ve Nüfus Değişiminin Değerlendirilmesine Farklı Bir Yaklaşım", **Alatoo Academic Studies**, Vol 4, No.1, 2009.

Bin yıl önce ya da yüzyıl önce, tarihsel süreçte üretilen her mekânın, o günün gereksinimlerine göre üretildiği unutulmamalıdır. Her ölçekte mekânın, mekânın doğduğu çevrenin, o dönemin insanının/toplumunun kültürel yansıması olduğu, mekânın ise insanı/toplumu yeniden ürettiği döngüsel gerçekliği yadsınamaz. Mekânın amaçsal, yöntemsel, fonksiyonel ve estetik açıdan taşıdığı anlam ve nitelikler, hep birlikte kültürel yaşamın ve kimliğin önemli bir bileşenini oluşturur.

Mekân yaşadığımız, ilintili olduğumuz alan olarak kimliklerin kurulduğu-dönüştüğü alandır. Mekânsal ve sosyal unsurlar birlikte sosyal kimliği ve aidiyet biçimlerini belirleyen kombinasyonu oluştururlar. Bir kentsel çevreye kimlik kazandıran, o çevrede yaşayan bireylerin doğrudan açıklayamadıkları, ancak varlığının farkında oldukları bir şeydir. Kentte bir yapı/yapı grubu ortaya çıktığı dönemin yaşantısına tanıklık etmiş, hatta doğrudan katılmışsa ve dönemin mimarisini ve kültürünü yansıtıyorsa, kentli için bir anlamı bulunur ve bu anlam, sadece geçmişin hayaline saygıyı içeren nostaljik bir tutum olmayıp, aynı zamanda içinde bulunulan zaman dilimindeki kolektif deneyimi de kapsamaktadır.

Bugün Yunanistan'ın farklı bölge ve şehirlerinde kalmış Türk Evleri, mahalleler ve sokaklar Osmanlı kimliğinin sosyo-kültürel halinin en önemli görünür halidir. Mahalle ya da apartman aralarında tek tük kalmış evden başlayarak, dini (cami, türbe) ve sosyal mekânlar (hamam, çeşme, köprü) içten içe Türk kimliksel mekânı gözler önüne sermeye devam etmektedir.

Yunanistan'ın Tarihî Kent Merkezlerinde Değişen Kimlik ve Aidiyet

Korumacılığı, içinde yaşanan çevrenin nesneleri üzerinden tarihle olan bir ilişki kurma biçimi olarak tanımlamak gerekebilir.[35] Yapılı çevrenin kimliği ile toplumun sosyal ve kültürel kimliği karşılıklı olarak birbirini etkiler. Bu nedenle, bir kentte tüm yaşamı organize eden fiziksel çevrenin kimliğini oluşturan değerler, büyük önem taşır. 1912 ve Nüfus Mübadelesi sonrasında Yunanistan'ın kentlerinde Osmanlı mimarî eserleri ile kültürel ve doğal değerlerin kent kimliğini şekillendirdiği bir hakikattir. Kentlerinin geçmişinden gelen bu mesajların geleceğe aktarılmaması ve hafızalardan silinmesi politikası kararlılıkla izlenir. Kentlerin Osmanlı hâkimiyetine tanıklık etmiş ve bu döneme ait yapılar /yapı grupları, kentlerin yeni sahiplerinin yaşantısına dâhil olarak sözü edilen değerler içerisinde öncelikli konumda yer almamaları sağlanmıştır.

35 İlhan, Tekeli, **Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.

Sonuç

Sonuç olarak Yunanistan şehirlerindeki Osmanlı kültürel ve mimarî mirası, geçmişi, Türklüğü, Osmanlı kimliğini ve O'nun hâkimiyetindeki dönemle birlikte, Yunanistan'ın Anadolu'yu terk etmesini ve yenilgisini anımsattığından, bu mirasın ortadan kaldırılması, Yunan kimliğinin oluşması için bir zaruret olarak görülmüştür.

Yunanistan'daki Osmanlı kültürel ve mimarî mirası üzerindeki bu kimlik değişimi, eski kentlerin modernize edilmesi adına gerçekleştirilen tahribatından çok farklı bir nitelik taşır. Zira bilinçsizce yapılan bu modernize etmek adına gerçekleştirilen tahribat, tarihî geçmişi ve onunla bağlantılı kültürel mirası ortadan kaldırma ve geçmişi unutturma adına yok etmedir. Ancak Yunanistan'daki kent kimliği ortadan kaldırmak veya yeni bir kimlik oluşturmak adına yapılan tahribat, kent kimliğini oluşturan kültürel mirasın, ona yeni bir kimlik vermek veya tamamen ortadan kaldırmak suretiyle unutturma adına, bilinçli olarak geçmişle bağlantısını koparmak için yapılan bir işlemdir.

Her ne şekilde olursa olsun bu tahribatlar, belli oranda kent kültürü üzerinde o kentte yaşayanlar üzerinde ciddi bir değişime neden olsa bile, gerçekte bu değişimi gerçekleştirenler için, hep bilinçaltlarında eski kent kültürünün o değerli ögelerini göz ardı edemeyeceklerdir. Kent kültürünü oluşturan bir yapı, bir mezarlık, bir türbe vs. değiştirilen kimliğine rağmen, gerçekteki aidiyeti ile hep hafızalarda eski kimliğiyle yaşayacaktır.

KAYNAKÇA

Akgün, Seçil, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", **Üçüncü Askerî Tarih Semineri**, Türk-Yunan İlişkileri, Gen. Kur. Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., 1986, s.242.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele**, C 2, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987, Vesika: 1954.

Bozdağlıoğlu, Yücel, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", **Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi**, Yıl:18, Özel Sayı:3, Ocak 2014, s.9-11

Canetti, E., **Kitle ve İktidar**, (Çev.:G. Aygen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998.

Correa, C., **Quest for Identity, Architecture and Identity, Aga Khan Award for Architecture**, Singapore 1983.

Çırak, Ayşegül Altınörs, "Tarihi Dokularda Değişen Kimlik ve Aidiyet", **Mekânlar/Zamanlar/İnsanlar: Kimlik, Aidiyet ve Mimarlık Tarihi**, (Derleyenler: Çağla Caner Yüksel, Ceren Katipoğlu Özmen), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Ekim 2019, s.151-169.

Efelioğlu, Ahmet, "Osmanlı Meclisinde Rum Göçü ve Rum Tehciri Tartışmaları", **History Studies**, 4/1, 2012, s.171-195.

Gür, Ş.Ö., "Mimarlıkta Taklit: Eski Türkü-Yeni Aranjman", **Mimarlık**, 2007, S 333, s.37-40.

Güvenç, Bozkurt, **Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Konuk, Neval, **Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi/ Otoman Architecture in Lesvos, Rhodes, Chios and Kos Islands**, T.C.Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.146-147.

Konuk, Neval, **Yunanistan da Osmanlı Mimarisi I, Ottoman Architecture in Greece Ottoman Architecture in Greece I/ Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα Ι**, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Konuk, Neval, "Yüzyıllardan Günümüze Ulaşan Yenice Vardar Bayezıd Baba Asitanesi", **Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu**, Çorum, Türkiye, 07 Mayıs 2010, C 1, s.309-324.

Konuk, Neval, "Karaferye Camileri ve Namazgâhı", **Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu II**, Manisa, Türkiye, 13 Mayıs 2010, C 2, s.109-128.

Konuk, Neval, **Yanya Hamidiye Kız Rüştiyesi/Ioannina Hamidiye Girl's Junior High School, Το Ρουστιγιέ Θηλεών Χαμιντιγιέ των Ιωαννίνων**, Ankara 2013, Ağustos, 96s.

Konuk Halaçoğlu, Neval "Dedeağaç, Ferecik, Gümülcine, İskeçe ve Osmanlı Hükümet Konakları'nda İdeoloji, Erk ve Mekân", **Balkanlarda Türk Kültürü: Batı Trakya Uluslararası Sempozyumu, İskeçe-Yunanistan**, 27-30 Nisan 2017, s.73-93.

Konuk Halaçoğlu, Neval, "19.Yüzyıl Osmanlı Kent Kültürü'nde Selanik'te Kamusal Mekanlar; Bahçeler: Beşçınar (Memleket/Millet), Beyaz Kule (İttihad) ve Paşa Bahçesi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Mart-Nisan 2021, C 127, S 251, s.289-308.

Konuk Halaçoğlu, Neval, "19.Yüzyıl Osmanlı Mimarisi'nde Rumeli'de Islahane/Sanayi Mektebi Binaları", **X. Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi**, Samsun 2017, s.485-518.

Konuk Halaçoğlu, Neval, "Nüfus Mübadelesi Sonrası Yunanistan Veria (Karaferye) Şehrinde Ev Olarak Kullanılan Camiler", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 2020, C 6, S 3, s.1109-1133.

Konuk Halaçoğlu, Neval, "Rodos Osmanlı Mimarisi'nden Örnekler: Kütüphane, Saat Kulesi ve Rüştiye", **Rodos ve İstanköy Türklüğü**, Editörler: Mustafa Kaymakçı, Cihan Özgün, İzmir-Eylül 2014, s.231-251.

Konuk Halaçoğlu, Neval, "Tanzimat Sonrası Şekillenen Cezâir-i Bahr-ı Sefid Vilâyet Merkezi Rodos Hükümet Konağı", **Art-Sanat Dergisi**, 2018, S 9, s.193-213.

Konuk Halaçoğlu, Neval, **100. Yılında Pendik ve Mübadele**, Pendik Belediyesi Yay., 2023, s.232.

Konuk Halaçoğlu, Neval, "Mübadele ile Cami, Tekke ve Türbelerden Getirilen Kültür Varlıkları", **Mübadele Göçmenleri ve Bursa**, Editör: Hacer Karabağ, Bursa Osmangazi Belediyesi, Bursa 2019, s.184-211.

Konuk Halaçoğlu, Neval, "Yunanistan'daki Osmanlı Mimari Yapılarının Kimliği'ni Gizleme Travması ve Politikası", **Yunan Algısında Türk İmgesi (Kökenleri ve Dostluk İçin Kültürel Çıkış Yolları)**, Editör: Mustafa Kaymakçı, Cihan Özgün, Nilüfer Erdem, Eğitim Yayınevi, Konya 2021, s.408-424.

Lefebvre, H., **Mekânın Üretimi**, Türkçe'ye çeviren: Işık Ergüden, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, (Çev. Seha L. Meray), Yapı Kredi Yay., 3. Baskı, İkinci Takım, C II, İstanbul 1993, s.82.

Maslow, A. H., **Motivation and Personality**, Longman, New York, 1987.

Mutlu, Cengiz, "Balkan Savaşları'ndan Lozan Konferansı'na Osmanlı Devleti'nde Rumların İç ve Dış Göçleri", **History Studies: International Journal of History**, 4, 2, 2012, s.270.

Oran, Baskın, **Türk-Yunan ilişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1986.

Ottoman Architecture in Greece, 2008.

Öksüz, Hikmet, "Türk- Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2000, C 16, S 48, s.753-. s.758.

Önder, Selahattin, **Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912-1930)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1990.

Özgüleş, Muzaffer, "Bireyden Cemaate Geçişte Mekânın Rolü: Aidiyet Simgesi Yapılar", **Mekânlar/Zamanlar/İnsanlar: Kimlik, Aidiyet ve Mimarlık Tarihi**, (Derleyenler: Çağla Caner Yüksel, Ceren Katipoğlu Özmen), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Ekim 2019, s.33-45.

Sarınay, Yusuf, "Türk-Yunan İlişkilerinde Mübadele Sorunu", **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi**, Bildiriler, C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, Ekim 1999, s.668.

Sarısır, Serdar, **Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)**, IQ Yay., İstanbul 2006.

Tekeli, İlhan, "Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler", **Kent Planlaması Konuşmaları**, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara 1991, s.79-89.

Tekeli, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", **Toplum ve Bilim**, S 50, Yaz 1990, s.54.

Tekeli, İlhan, **Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.

Tsolakis, Panos, **Ottoman Government Houses in Greece, 1850-1912**, University Studio Press, Thessaloniki 2008.

Turgut, H., vd., "Fiziksel Kentsel Gelişme ve Nüfus Değişiminin Değerlendirilmesine Farklı Bir Yaklaşım", **Alatoo Academic Studies**, Vol 4, No.1, 2009.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Selanik Atatürk Evi (Foto: Neval Konuk Halaçoğlu)

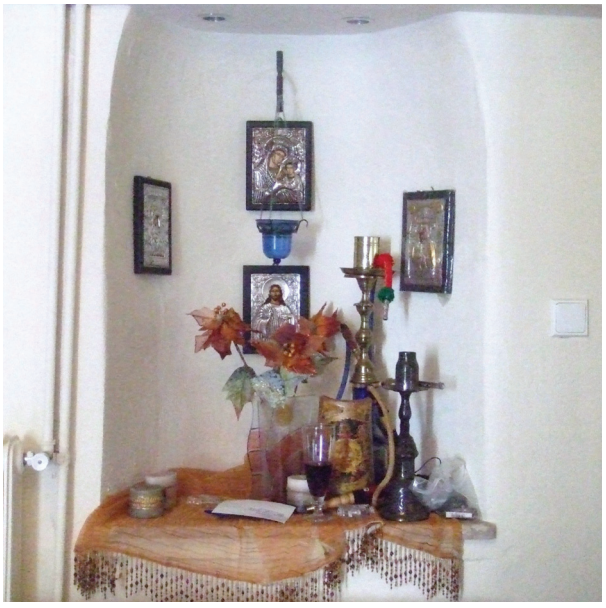
Fotoğraf 2: Selanik Beyaz Kule (Foto: Neval Konuk Halaçoğlu)

Fotoğraf 3: Naussa Saat Kulesi (Foto: Neval Konuk Halaçoğlu)

Fotoğraf 4: Karaferye Bayır Camisi (Foto: Neval Konuk Halaçoğlu)

Fotoğraf 5: Karaferye Bayır Camisi'nin ev olarak kullanımından mihrabı (Foto: Neval Konuk Halaçoğlu)

Fotoğraf 6: Karaferye Namazgâhı (Foto: Makedonia, Through the Lens of Aristotelis Zachos, 2007, s.271)

Fotoğraf 7: Karaferye Namazgahı'nın Saint Paul Altarı'na dönüşmesi (Foto: Neval Konuk Halaçoğlu)

Fotoğraf 8: Yanya Hamidiye Kız Rüştiyesi'nin Postane olarak kullanımı (Foto: Neval Konuk Halaçoğlu)

Fotoğraf 9: Kilkis Bayezıd Baba Türbesi'nin kilise olarak kullanımı (Foto: Neval Konuk Halaçoğlu)

Fotoğraf 10: Yenice Vardar Evrenos Gazi Türbesi'nin Fotoğraf Galerisi olarak kullanımı (Foto: Neval Konuk Halaçoğlu)

KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMA SÜRECİ VE LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NDA KESİN SON

MEHMET EMİN ELMACI*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde yabancılara verilen ayrıcalık içeren kapitülasyon antlaşmaları, başlangıçta sıkıntı yaratmamaktaydı. Ancak bu kapitüler antlaşmalar, zamanla birçok devlete verildiğinden 1700'lü yılların ortalarından itibaren sorun olmaya başladı. Osmanlı Devleti kapitülasyonların sorun olduğu andan itibaren, kaldırılması için elinden geleni yapmış ancak bu antlaşmaların tümden kaldırılmasını sağlayamamıştı. Devlet, 1856 sonrası parça parça kapitülasyonları kaldırmayı denese de artık bu çok zordu. Ya kesin bir şekilde kaldırılacak ya da onunla yaşanacaktı. Onunla yaşamak ise sömürülmek ve sonuçta yok olmak idi.

İttihat Terakki zamanında, 1914 yılında kapitülasyonlar kaldırılmıştı. Osmanlı Hükûmeti, ekonomik, adli, kültürel kapitülasyonların yerine, çıkardığı yasa ve kararnamelerle yeni bir sistem koymuştu. Savaş başarıyla bitse idi artık kapitülasyon kavramı olmayacaktı. Ancak savaşta alınan yenilgi, Damat Ferit Paşa Hükûmetinin yeniden kapitülasyonları tesis etmesine neden oldu.

Sonunda, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde verilen Millî Mücadele'nin kazanılması, bu şansı verecekti. Lozan Antlaşması, kapitülasyonların sona erdiği bir antlaşma idi. Osmanlı'da "cehennem zebanisi" adıyla bilinen kapitülasyonların kaldırılması, Lozan Antlaşmasını tek başına zafer yapmaktadır. Bu bildirimizde daha önceki kaldırma çabaları vurgulanacak ve Lozan'da kapitülasyonların kaldırılması değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Antlaşması, Kapitülasyonlar, Millî Mücadele, Damat Ferit Paşa Hükûmeti

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, emin.elmaci@deu.edu.tr

THE PROCESS OF ABOLITION OF CAPITULATIONS AND THE DEFINITIVE END AT THE LAUSANNE PEACE TREATY

ABSTRACT

The capitulation agreements, which included the privileges given to foreigners in the Ottoman Empire, initially caused problems. However, these capitular treaties began to be a problem from the 1700s, as the operation was given to many states. Ottoman State had done its best to abolish the capitulations from the moment they became a problem, but could not ensure that these treaties were abolished altogether. Although the state tried to abolish the capitulations piecemeal after 1856, it was now very difficult. It would either be removed for sure or lived with it. To live with it was to be exploited and ultimately to disappear.

During the time of the Union and Progress, the capitulations were abolished in 1914. The Ottoman Government had put a new system in place of economic, judicial and cultural capitulations, with producing laws and decrees. If the war had ended successfully, the concept of capitulation would no longer exist. However, the last war defeat caused Damat Ferit Pasha's administration to establish re-capitulations.

In the end, the victory of the National Struggle under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk would give this chance. The Treaty of Lausanne was a treaty that ended the capitulations. The abolition of the capitulations, known as the "devil of hell" in the Ottoman Empire, makes the Treaty of Lausanne a victory on its own. In this paper, previous removal efforts will be emphasized and the abolition of capitulations in Lausanne will be evaluated.

Keywords: Lausanne Peace Treaty, War of Independence, Damat Ferit Paşa Government

Kapitülasyonların zararlarının önlenmesi konusunda en kapsamlı çalışmaları III. Selim gerçekleştirmiştir. III. Selim yabancıların imtiyazlı durumlarına daima şiddetle itiraz etmiş ve yabancılara yüz verilmemesini istemişti. Ayrıca, yabancıların özellikle de elçilerin ve konsolosların şatafatlı merasimlerine de katlanamadığı gibi, elçilerin takrirler vererek uluorta Babıali'nin iç işlerine karışmalarına da şiddetle karşı çıkmıştı. Örneğin Fransız elçisinin Suriye'deki konsolosunun şikâyeti üzerine Cezzar Ahmet Paşa'nın cezalandırılmasını isteyen takririne "bu, devleti tahkir değil mi? Bir devlette iki devlet olabilir mi?... edepsiz kafire iyi cevap veresiz"[1]şeklindeki sert yanıt vermesine rağmen kapitülasyonlara göre elçinin haklı olduğunun anlaşılması, işi yine çıkmaza sokmuştu. III. Selim kapitülasyonlarla ciddi bir şekilde mücadele içindeydi ancak, amacı kapitülasyonları kaldırmak değil, sadece tam anlamıyla doğru şekilde uygulanmasını sağlamaktı.

Devlet gelirlerinin azalmasına neden olan, Osmanlı tebasından bazı tüccarların tercüman sıfatıyla yabancı elçi ve konsolosların koruması altına girerek imtiyazlardan yararlanır konuma gelmesiydi. Konsolos ve elçilerden berat alarak beratlı tüccar halini alan bu kişiler tercümanlıkla ilgisi olmadığı halde imtiyazlardan yararlanıyor ve kâr ediyorlardı. 1791 Ekim başlarında Selanik, İzmir, Akdeniz ve Ege Denizi adalarındaki idari birimlere, beratlı tercüman istismarının önlenmesi konusunda kesin talimatlar gönderildi. Ellerinde tercüman beratı olanların kimlikleri araştırıldı, gerçek tercüman olmayanların beratları ellerinden alındı ve tercümanların ticaret ile uğraşmaları da yasaklandı[2]. Ayrıca, bu dönemde yabancılardan bazı koşullarda %8 gümrük resmi alınması, Rus bayrağı ile imtiyaz elde etmek isteyen Rum gemi kaptanlarının pasaportlarının kontrol edilerek ellerinden alınması gibi çalışmalar da gerçekleştirildi.

III. Selim'e göre; yabancı devletlerin konsolos veya konsolos tercümanı olarak bu bölgelere kendi vatandaşların atamaları gerekiyordu, bunun tam tersi şekilde Osmanlı'nın "*müstemen*" vatandaşlarını atamaları antlaşmalara aykırıydı ve "nizam-ı memleketi altüst edebilirdi". Zamanla beratlı tercümanların dış gümrüklerde olduğu gibi, iç gümrüklerde de muaf tutulma çabaları da yine Babıali'de olumsuz karşılandı. 1802 yılında verilen notada, İngiltere ve Fransız elçilerden bu durumun önlenmesi, beratlı tüccarların iç ticaret düzenine uyması istenmişti. Bu notaların işe yaramadığını gören III. Selim, sonunda gayrimüslim

1 Enver Ziya Karal, **Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları Nizam-ı Cedit (1789-1807)**, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.152.

2 Karal, **age.**, s.42.

Osmanlı tüccarlarını Avrupalı tüccar adı altında imtiyazlı bir sınıf haline getirdi. Durumun iyice kötüleşmesi üzerine 1806 yılında elçiliklere sert bir nota daha verildi. Notada gerçek anlamda yerleştirilen tercümanların sadece konsoloslukların olduğu yerde yaşamaları, esnaflık ve ticaretle uğraşmamaları istenmişti. Ayrıca Rum, Ermeni, Yahudi din adamları da aynı konuda Babıali'ye çağırılarak uyarıldı. Elçiler ise devamlı daha önce yapılan kapitülasyon antlaşmalarını ileri sürüyor ve beratlı tercümanlarının haklarını bu antlaşmalara dayandırıyorlardı. Mayıs 1806'da verilen ikinci notayı ise, İngiliz elçisinin, er geç bu suistimali Osmanlı'nın engelleyeceği düşüncesi ve Fransa'daki gelişen siyasi olaylar neticesinde kabul etmesi, ilginç gelişmelere neden olur. Artık İngiltere 5 Ocak 1809 tarihinde Osmanlı reayasından ve tüccarından hiç kimseye berat ve patent vermeyeceğini taahhüt etmişti[3].

Bu süreçte yabancı devletlerin, beratlı tüccarların kendileri için de zararlarını görmeleri üzerine beratlı tüccarları azaltması söz konusuydu. Napolyon da Rusya karşısında Osmanlı'yı destekleme politikasından dolayı beratlı tercümanlarından vazgeçmişti. III. Selim'in bu çabalarını II. Mahmut da devam ettirmişti. Beratlı tüccarların Avrupalı tüccar statüsüne alınıp yabancı devlet himayesinden kurtarılarak yeni bir sınıf haline sokulması, devletin cizye gelirlerini de artırmıştı. Bu dönemde buna itiraz eden müslüman tüccarlar da Hayriye tüccarları adı altında bazı haklara sahip oldularsa da 1838 Balta Limanı Antlaşması sonrası serbest ticaret kurallarının sert koşullarıyla Avrupalı tüccarlar ile rekabet şansını kaybetmişlerdi.

Tanzimat Dönemi Girişimleri

1839 yılında Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimler ve müslümanlar arasında eşitliğin sağlanması amaçlanmıştı. Tanzimat Dönemi devlet adamlarında, imtiyazlar kaldırılmadıkça devletin istiklâlinin ve bağımsızlığının korunamayacağı görüşü hâkimdi. Ancak, Tanzimat'ın en önemli devlet adamlarından olan Mustafa Reşit Paşa'da ise, kapitülasyonları kaldırma fikri görünmemekteydi. Örneğin Belçika ve İngiltere ile yapılan 1838 Ticaret antlaşmaları ve diğerlerinde imtiyazlar daha da artırılmıştı[4].

---

3 Ali İhsan Bağış, **Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983, s.84.

4 Cemil Bilsel, "Tanzimat'ın Harici Siyaseti", **Tanzimat 2**, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s.688; Bilsel, M. Reşit Paşa'nın verdiği bu imtiyazlarla Avrupa efkâr-ı umumiyesini kendi tarafına çekerek siyasetten çıkar sağlama şeklindeki görüşleri de şiddetle eleştirir *ve "*çok kötü bir düşünce! Paşa'nın böyle düşünmediğini ümit ediyoruz. Çünkü imtiyaz ve muafiyetler bahasına elde edilen siyasi menfaatler, faydalı olmaktan ziyade zararlı ve devletin mevcudiyetini kemiricidir." (**age.**, aynı yer.) şeklinde görüş bildirir.

Bu dönemde özellikle hukuk yönünden ayrıcalıkların giderilmesi yoluna gidilmişti. Tanzimat Fermanı ile de kendini bulan bu amaçta izlenen esas; hukuk ve ayrıcalıklar konusunda müslümanlarla gayrimüslimler arasında, bir farkın olmamasıydı. Bunun nedeni ise, bu farkın ortaya çıkmasıyla Hristiyan tebanın Osmanlı idaresi ve camiasından ayrılmak istemesinin engellenmesi ve yeni, birleşmiş bir Osmanlı ulusunun oluşturularak devletin bütünlüğüne gelecek tehditlerin de önüne geçilmek istenmesiydi[5]. Ancak, gayrimüslimlerin önceki imtiyazlarının aynen korunmuş olması ve dışarıdan gelen müdahalelerin devamı bu konunun sonuca ulaşmasını engellemiştir.

Yine Tanzimat dönemi devlet adamları, azınlık cemaatlerinin yabancı himayesine girerek yabancıların imtiyazlarından yararlanmaya başlamasıyla ortaya çıkan çok hukuklu sistemin de karşısındaydılar. Bu amaçla Tanzimat Fermanı'nda millet sistemi yerine Osmanlı vatandaşı sistemi getirilmiş ve ülkede müslüman-gayrimüslim ayrımı yapılmadan aynı hukuka tabi tutulması amaçlanmıştı[6]. Yine bu amaçla, çağdaş kanunlaştırma hareketleri ile adli alanda büyük bir çaba gösterildi. Özellikle muktebes, yani dışarıdan alınan Ticaret ve Ceza kanunları sonrasında önemli bir gelişme ise; yabancı ve Türk hâkimlerden oluşan muhtelit (karma) mahkemelerde, müslümanlar ile yabancıların davalarına bakılacak olmasıydı[7]. Burada amacın kapitülasyonların kaldırılması, en azından hafifletilmesinin olduğu açıktır.

1840 yılında genel mahkemelerin yanına yabancılarla ticaretin artmasından dolayı Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak Ticaret Mahkemeleri oluşturulmuştu. İstanbul Ticaret Mahkemesi ise üç daireye ayrılmıştı.

I. Daire, yabancı ve Osmanlılar arasındaki davaları,

II. Daire, yalnız Osmanlılar arasındaki kara ticareti davalarını,

III. Daire ise, deniz ticaretinden ortaya çıkacak davaları görecekti[8].

---

5 Recai Okandan, "Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri", **Tanzimat 1**, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1999, s.124.

6 Gülnihal Bozkurt, **Azınlık İmtiyazları**, **Kapitülasyonlardan tek Hukuk Sistemine Geçiş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s.6.

7 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", **Tanzimat 1**, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1999, s.200.

8 Mustafa Reşit Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", **Tanzimat 1**, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1999, s.214.

1853 Kırım Savaşı sonrasındaki gelişmeler konumuz açısından gerçekten çok önemlidir. Bu önem, 1856 Paris Konferansı'nda Âli Paşa'nın bütün tarihçiler tarafından da kabul edildiği gibi, ilk defa olarak kapitülasyonların tümden kaldırılmasını istemesinden kaynaklanmaktadır. Kırım Savaşı'nda Avrupalı devletlerce Osmanlı'nın Rusya'ya karşı desteklenmesi sonucunda, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması ve bir Avrupa Devleti sayılacak olması, Âli Paşa'ya bu fikri gerçekleştirme fırsatını vermişti. II. Meşrutiyet Dönemi Sadrazamlarından İbrahim Hakkı Paşa yazısında bu olayı "tarih-i muahedemizi tezyin eden büyük bir vaka"[9] olarak nitelemişti. Âli Paşa, Paris Konferansı'nda İngiltere delegesi Comte de Clarendon, Fransa delegesi Cont Walewski ve Sardunya delegesi Cont Cavour'un Türkiye'yi övücü ve Avrupa siyasi dünyasına kabul edici sözlerinden sonra, "Türkiye'nin münasebat-ı ticariyesine ve hükûmet-i Osmanlı'nın harekâtına mani olan müşkilatı artık zamanı geçmiş olan muahedata"[10] bağlayarak kapitülasyonların ülkenin gelişmesine engel olduğunu, yabancıların yargı hakları nedeniyle hükûmet içinde hükûmet oluşturduğunu, delegelere anlatmıştı. Ancak, delegeler Âli Paşa'nın görüşlerini olumlu bulmalarına ve Rusya'ya karşı kendi çıkarları için Osmanlı'yı Avrupa içine almalarına rağmen, yine kendi çıkarları gereği, Osmanlı'daki kapitülasyonları da kaybetmek istememişler ve bu konuyu barıştan sonra İstanbul'da görüşmeyi kabul etmişlerdi.

Paris'te kapitülasyonlar kaldırılmamakla beraber, Antlaşma'nın 7. Maddesi ile Osmanlı Devleti'nin yeni durumu belirlenmişti. Bu maddeye göre; "Haşmetlu Fransa İmparatoru ve haşmetlu Avusturya İmparatoru ve haşmetlu Grand Britanya ve İrlanda Kraliçesive padişahı ve haşmetlu Sardunya Kralı ve padişahı huzuratı, saltanat-ı seniyenin Avrupa hukuk-u umumiyesi ve cemiyeti menafiisinden hissedar olmağa dâhil olduğunu ilan ederler ve hükümdaran-ı mümaileyhimanın her birisi ayrı ayrı memalik-i saltanat-ı seniyyenini tamamyetiyle istiklal-i atisine riayet etmeyi taahüt eder."[11] denilmiş ve devletler Osmanlı Devleti'nin tamamiyetine ve istiklâline riayet edeceklerini belirtmişlerdi. Âli Paşa'nın bu 7. Madde'yi İstanbul'a bildirmesi, İstanbul'da kapitülasyonların kaldırılacağı

9 İbrahim Hakkı Paşa, "Kapitülasyonlar veyahud Uhud-u Kadime", İlm-i Hukuk ve Mukayeseli Kavanin Mecmuası, Ekim 1326, No.16, s.244.

10 Halil Cemalettin-Hrand Asadoryan, **Ecanibin Memalik-i Osmaniye'de Haiz Oldukları İmtiyazat-ı Adliye**, İstanbul 1331, s.54.

11 Halil Cemalettin-Hrand Asadoryan, **age.**, s.56.

vaadi olarak algılanmış[12], Vekiller heyeti toplanarak bunu başarı olarak nitelemiş ve padişahı tebrik etmişler[13] ve bu olay, "Atalarımızın ruhunu bile şad edecek, teşekkür edilmesi şart bir hayırlı olay"[14] olarak görülmüştü.

Âli Paşa, kapitülasyonlara mutlak olarak karşı idi. O'na göre kapitülasyonlar ülkenin ilerlemesi şöyle dursun, devlet kurumlarının normal çalışmalarına bile engel olmaktaydı. Bu amaçla hazırlanan 1839 Tanzimat Fermanı ile hangi memleketin vatandaşı olursa olsun bütün mülk sahipleri aynı kanunlara tabi olacak ve aynı vergileri verecekti[15].

Devletlerle kapitülasyonlar konusundaki görüşmeler, 1861 yılında başlamıştı. Hariciye Nazırı olan Âli Paşa'nın çabaları sonucunda 1862 yılında, bütün devletler ticaret antlaşmalarının yenilenmesine onay vermişti[16]. 1862 yılında bir kez daha kapitülasyonları kaldırma çabası ise yine devletlerin Osmanlı'nın bu arzusunu yerine getirmeye istekli olmamaları nedeniyle başarısız sonuçlanmıştı[17]. O dönemde yapılan ticaret antlaşmaları da düşünüldüğünün tam tersi sonuçla, daha ağır şartlar ile sonuçlanmıştı. Yine de Âli Paşa önderliğindeki kapitülasyonları ortadan kaldırmaya yönelik bu kanunlar, etkisiz adımlar olmasına rağmen 1914 yılına kadar gelişteki, kapitülasyonlardan kurtulma kampanyasının başlangıcıydı. Âli Paşa, kendi döneminden bahsederken "...bir çok imtiyazlar lağvedildi. Ticaret antlaşmaları gözden geçirildi. Sanayimizin tamamen menfaatine olmasa bile gümrük vergileri arttırıldı. Bundan böyle hükûmet, hammaddelerimizin ve mamül maddelerimizin ihracatını kolaylaştırılmalı ve yabancı maddelerin

12 Cemil Bilsel, **Lozan**, 2. Cilt, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998,s.53.

13 Bilsel, agm., s.689.

14 Aktaran Taha Akyol, **Medine'den Lozan'a**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996, s.107;Bir görüşe göre ise Paris Antlaşması'ndan önce teker teker Osmanlı'ya müdahele eden devletler, bu antlaşma sonrası ortak olarak güya Osmanlı'daki Hristiyanları koruma amacıyla müdaheleye devam ettiler. Örneğin, Antlaşmanın imzasından hemen sonra Nisan 1856'da İngiltere'nin, 1860'daki notası, III. Napolyon'un Cebel-i Lübnan'a, Avusturya'nın da 1875'de Bosna-Hersek'e girmesi, hep Paris'teki mezhep hürriyeti maddesine dayandırılmıştı. Feraşerli Mehdi, **İmtiyazat-ı Ecnebiye'nin Tatbikat-ı Hazırası**, Samsun 1325, s.141.

15 Fuat Andıç-Süphan Andıç, **Sadrazam Âli Paşa**, **Hayatı**, **Zamanı ve Siyasi Vasiyetnamesi**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s.45.

16 K.D, **Kapitülasyonlar**, Sancakyan Matbaası, 1329, s.16; Elçilerle Âli Paşa arasındaki görüşmelerin ayrıntısı için bk. Yılmaz Altuğ, **Yabancıların Arazi** İktibası **Meselesi,** Yenilik Basımevi, İstanbul 1962.

17 James. B. Angell, "The Turkish Capitulations" **The American Historical Review.** Volume.6, No.2, January 1901, s.258.

ithalatını mümkün mertebe önlemelidir. Biz bunun temelini attık, haleflerimiz de gereğini yapmalıdır."[18] demişti.

1864 yılındaki Vilayet Nizamnamesi'yle ise, müslüman ve gayrimüslim halkın ortak olarak idareye katılması sağlanmış ve böylece dış müdahalelerin biraz olsun önlenmesi amaçlanmıştı[19].

Bu alanda, önemli bir kanun da 1867 tarihli "Teba-yı Ecnebiyenin Emlake Mutasarrıf Olmaları Hakkındaki" kanundur. Bu kanunla Osmanlı Devleti'ndeki yabancılara da Türkler gibi toprak sahibi olma hakkı verilmişti[20]. Ancak yine de bazı kısıtlamalara gidilmiş, örneğin yabancıların bu toprakları mirascılarına bırakması engellenmişti[21]. Ayrıca yabancı devletler kendi vatandaşlarının alacağı toprakların, Osmanlı kanunlarına bağlı kalacağını ve kapitülasyonların ahkâmından da yararlanamayacağını kabul ettiği gibi, doğuştan Osmanlı vatandaşlığında olanların izinsiz yabancı vatandaşlığına geçmesi durumunda bu haktan yararlanamayacaklarına da razı olmuşlardı[22]. Bu kanunla yabancılara arazi sahibi olma hakkının verilmesi, hukuki kısıtlamalarda bir liberalleşme olduğu kadar, Âli ve Fuat Paşaların kapitülasyonlara saldırması için de bir silah olmuştu. Özellikle padişahın 1856 yılındaki Paris Antlaşması'yla bu konuda verdiği vaati, bu iki Paşa devamlı olarak mülki kapitülasyonların kaldırılması şartına bağlamışlar ve sonuçta da Hükûmetin kanunlarına bağlı kalınması şartıyla yabancılara bu hak verilmişti[23]. Böylece yabancılar, Osmanlı yerel zabıta kurallarına uyma, Türk hukuk mahkemelerine tabi olma ve olağan vergileri ödemek şartıyla, Hicaz dışındaki ülke topraklarında mülk edinme hakkını kazanmışlardı[24]. Bu dönemde 30 Mayıs 1879 tarihli Adliye'den İstanbul ve taşra

---

18 F.Andıç-S.Andıç, **age.**, s.67.

19 Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, TTK. Yayınları, Ankara, 1996, s.111.

20 Ömer Lütfü Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesi", **Tanzimat I**, MEB. Yayınları, İstanbul, 1999, s.392.

21 Halil Cin, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1987, s.225.

22 Barkan, agm., s.393; Barkan, yabancı devletlerin Türkiye'yi tam bir müstemleke haline sokma çabalarına karşılık, devletin bu koşulları koymasını "ümitsizce müdahale" olarak tanımlamıştı.

23 Roderic Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, 2. Cilt, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1997, s.28; Yabancıların Osmanlı'da mülk edinmelerini dünyadaki sanayi devriminin sonuçları olarak gören çalışma için bk. Nebahat Tözören, "Türkiye'de Ecnebilerin Mülk Edinmeleri", **4. Türk Tarihi Kongresi**, TTK Yayınları, Ankara, 1952.

24 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Halil Cin, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", **A.Ü.H.F Dergisi**, 24. Cilt, Sayı 1-4, 1967.

bidayet mahkemelerine gönderilen yazı ile de yabancıların emlak edinmesi ile ilgili çıkacak davalarda konsolosluk görevlilerinin bulunmamasını belirten yazısı da ayrı bir önem taşımaktadır[25].

Osmanlı Devleti 1868 yılında, önce Fransa sonra da yabancı devletlerle yabancıların mülk edinmesi ile ilgili protokoller imzaladı. Bu protokolün son maddesi Osmanlı Devleti'ne kapitülasyonları değiştirme hakkını vermişti. Kapitülasyonlara daima karşı olmuş olan Âli Paşa için bu diplomatik alanda kazandığı en büyük zaferlerden birisiydi[26]. Davison, bu protokollerin hem Osmanlı hem de Avrupa kamuoyunda farklı nedenlerden dolayı sert şekilde eleştirildiğini belirtir. Örneğin, Londra'da sürgünde olan Ziya Paşa, yabancıların mülk edinmesi hakkındaki kararı, ülke topraklarının yabancılara satılması olarak eleştirirken, Batılılar ise bunun kapitülasyonlara bir saldırı olduğunun farkına vardıkları için, bu kararı, kapitülasyonların tanıdığı bütün korumalardan yoksun bırakan bir tuzak olarak nitelemişlerdi[27].

1869 yılındaki önemli bir kanun da Tabiyet yani vatandaşlık kanunuydu. Kapitülasyonlara indirilen önemli bir darbe olan bu kanunun giriş bölümünde belirtildiği gibi, bu kanunla Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasından bazılarının meşru olmayan yollardan[28] çıkar elde etmek için yabancı pasaportu alarak yabancı tabiyetine geçmesinin önlenmesi amaçlanmıştı[29]. Batı hukukundaki vatandaşlık kavramına dayanan Tabiyet-i Osmaniye Kanunu ile Babıali'nin onayı olmaksızın hiçbir Osmanlı tebaası başka bir devletin tabiyetine geçemeyecekti. Ayrıca izinsiz olarak başka devletin tabiyetine geçenlerin bu hakları sayılmayacak ve Osmanlılığı devam edecekti. Böylelikle Osmanlı Devleti, kendi içindeki Osmanlı Hristiyan larının ve Levanten Osmanlı tebasının kâğıt üzerinde tabiyet değiştirerek büyük devletlerin koruması altında ayrıcalıklı bir şeklide yaşamasını önlemeyi amaçlamıştı.

Görünüşte Osmanlı Tabiyet Kanunu ile de, vatandaşlık kavramının düzenlenmesi amaçlanmış ama aslında bunun arkasında da Âli Paşa gibi önemli bir devlet adamının olduğu kapitülasyonlara yeni bir darbe söz konusuydu. O

---

25 **Düstur**, Tertibisani, Cilt 4.

26 F.Andıç-S.Andıç, **age.**, s.46; Eserde bu bilginin verilmiş olmasına rağmen bu konuda bir kaynak gösterilmemiştir.

27 Davison, **Osmanlı...**, 2. Cilt, s.29.

28 Osmanlı Devleti, hileli yollarla tabiyet değiştirmeyi önlemek için ilk çabayı 1841 yılında M.Reşit Paşa'nın elçilere gönderdiği takrirle göstermişti. Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1996, s.147.

29 Bozkurt, **Gayrimüslim...**, s.148.

döneme kadar müslüman- gayrimüslim ayrımının söz konusu olduğu eski Tabiyet Kanunu, şimdi Osmanlı-Yabancı bağlamında düzenlenmiş ve böylece laik esaslar temel alınmış oluyordu[30].

Görüldüğü gibi, Avrupalılar kapitülasyonların bir bütün olarak kaldırılmasını kesinlikle istemiyorlardı. Osmanlı Devleti de bu konuda daha ileri gidemediği için ancak, yasal bir takım tedbirler ile kapitülasyonları daraltma yollarına başvurmak zorunda kalıyordu. Tabiyet Kanunu'ndan hemen sonra Âli Paşa, yine aynı yıl içerisinde yarı resmîllll La Turquie gazetesine kapitülasyonları suçlayıcı yazı yazması telkininde bulundu. Arkasından büyük devletlere gönderilen bir memorandumla saldırı devam ettirildi[31].

17 Temmuz 1869 tarihinde de tabiyet değiştirme işleriyle ve yabancı devlet vatandaşı olduğunu iddia edenleri araştırmakla görevli bir komisyon kurulmasına ilişkin bir kararname çıkartılmış ve böylece kapitülasyon hükümlerinin ülkede yarattığı huzursuzluk "yıllar sonra da olsa hafifletilmişti."[32] Ancak kapitülasyonların etkisini tümden kaldırmak o kadar kolay değildi. 1870 yılında bizzat Âli Paşa'nın imzaladığı nizamname ile konsolosların top atışıyla karşılanmaları gibi çok ufak ayrıcalıkları kaldırılmış olsa da[33], kapitülasyonların olumsuz etkileri ve sonuçları uzun süre devam edecektir.

Bu arada, 13 Zilkaade 1291 (Aralık 1874) tarihinde Babıali'nin tercümanların mahkemede görüşmelerde bulunmamasına dair çıkardığı tezkere, Osmanlı mahkemelerine bildirilmiş ise de, yabancı elçilerinin itirazları sonucunda etkisiz kalmıştı. Yeni bir antlaşmanın yapılmasına kadar, tercümanların mahkemede bulunmasına devam edilmesi konusunda, 22 Rebiülahir 1292 (Mayıs 1875) de çıkarılan yeni bir tezkere ile de[34] bu konuda yine başarısız olunduğu kabul edilmişti.

Abdülhamit Dönemi Girişimleri

1878 Berlin Antlaşması'nda Osmanlı'nın konumuz açısından elde ettiği önemli gelişme ise, bağımsızlığı onaylanmış olan Karadağ ve Sırbistan hükûmetlerinin tebaalarının hakları konusunda, kapitülasyonlar içermeyen milletlerarası hukuk kurallarının uygulanacağının belirtilmesiydi. (31 ve 40.

30 Gündüz Ökçün, **Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti**, (Doktora Tezi), Doğuş Matbaası, Ankara 1962, s.27.

31 Davison, **Osmanlı...**, 2 Cilt, s.31.

32 Bozkurt, **Gayrimüslim...**, s.149.

33 Davison, **Osmanlı...**, 2.Cilt, s.31.

34 Feraşerli Mehdi, **age.**, s.165.

Madde)[35] Bu dönemdeki önemli devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa da özellikle patrikhanelerin etkisini yok etmeyi amaçlamış bunun için de ilk önce Şer'i mahkemelerinin bütün kararlarının kesin olarak uygulanmasını emreden bir iradenin çıkarılmasını sağlamıştı. Böylece mahkemelerde bu kararname ile patriklerin miras hakkı, bağış, vasiyetler ve mali transferleri ile ilgili belgeleri tanınmaz bir duruma geldi[36].

Yine dönemin önemli devlet adamlarından Sait Paşa'nın önce Adliye Nazırlığı sonra Sadrazam olarak hizmet verdiği dönemde, özellikle adli alanda yaptığı yeniliklerde önem verdiği konu, yargı yetkisini icra yetkisinden kurtararak yabancı devletlerin adli alandaki kapitülasyonlara dayanarak müdahalelerini önlemekti. Bu amaçla mahkeme dilekçelerinin mülki amirlere verilmesi yerine, mahkemelere verilmesi, mahkemelerde savcılık teşkilatının oluşturulması, ceza mahkemelerinde zabıta nezaretine, taşrada ise mülki amirlere mazbata usülünün verilmesi usülünün kaldırılması, Hariciye Nezaretine bağlı mezhepler idaresinin Adliye Nezaretine bağlanması ve Osmanlı tebası ile yabancılar arasında doğan ihtilaflarla ilgili Hariciye Kitabetinin kaldırılarak bu görevin mahkemelere bırakılması gibi önemli değişiklikler yapılmıştı[37]. Ancak her zaman olduğu gibi yabancı elçiler kapitülasyonlara aykırı olarak gördükleri bu değişikliklere itirazlarında gecikmediler. Elçilerin en fazla üzerinde durdukları konular ise, yeni ceza usulüne göre savcıların yabancı tebaaları suç işlemesi halinde evinden alabilmesi, karşı koyması durumunda tutuklayabilmesi, gıyaben hapse atıp para cezasına çarptırılabilmesiydi. Elçilerin itirazları her zaman olduğu gibi yine başarıyla sonuçlanmıştı[38].

İttihat Terakki ve Kapitülasyonların Kaldırılma Çabaları

II. Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı devleti topraklarında tüm "anasır" için önemli derecede sevinç kaynağı yaratmıştı. İlanın sonrasında ülkede her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da yeni bir dönemin başlayacağı düşüncesi hâkimdi.

---

35 H.Cemaleddin-H.Asadoryan, **age.**, s.61; Reşat Ekrem, **age.**, s.228.

36 Paul Fesch, **Abdulhamit'in Son Günlerinde İstanbul**, Pera Turizm ve Ticaret Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.259. Fesch bu dönemdeki kapitülayonlardan kurtulmak için yapılan çabaları, yıllardır kapitülasyonlardan yararlanan bir ruh halinde olduğu için, haklarının çiğnenmesi olarak görmektedir. Hatta buna zulüm dediği bölümler de olmuştur. **Age.**, s.260. Oysa ki o dönemde asıl amaçlanan çok hukuklu sistemden kurtularak, Osmanlı'yı bağımsız hale getirmek ve dış baskılardan kurtarmak olduğu açıktır.

37 Karal, **age.**, VIII. Cilt, s.348.

38 **Age.**, s.352.

Bu yeni dönemin öncesinde Osmanlı devlet geleneğine başkaldırıyı simgeleyen liberal Jön Türk hareketi yıllardır devam eden imtiyazları, tarifeleri, narhı kısıtlayan müdahaleci sistemin karşısında bir duruş sergilemişti. Ancak meşrutiyetin ilanı sonrasında Jön Türkler liberal anlamda iki seçenek karşısında kalmışlardı.[39] Ya Prens Sabahattin gibi Le Play'ı izleyerek teşebbüs-ü şahsi ve âdem-i merkeziyetçi bir görüşü ya da Cavit Bey gibi klasik iktisattan esinlenen, kökeninde her türlü kayıt ve kısıtlamaların kalkmasını isteyen görüşü benimseyeceklerdi. Liberal anlayışta artık devletin kasası yerine tüm ulusun iktisadi çıkarının gözetlenmesini isteyenler de bu anlamda artık iktisadi devlet görüşünü benimsemeye başlamışlardı.

Ancak İttihat Terakki'nin tam olarak hâkim olmadığı bu süreç ülkedeki toplumsal ve siyasal gelişmelerin ışığında fazla sürmedi. 1913 yılında Balkan savaşları sonrasında Osmanlıcılık düşüncesinin sona ermesi ile Osmanlı ulusçuluğu artık etkisini kaybetmeye başlamıştı. İttihad-ı anasır politikası ile tüm milletleri birleştirmeyi düşünen cemiyet önde gelenleri, II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı birleşmiş oldukları gruplarla ayrışmaya başlayan gayrimüslim unsurların kendi milliyetçilik duygularını ortaya çıkarmaya başlamasıyla bazı gerçeklerin farkına varmaya başladılar. İttihad-ı anasır politikasının artık hayal olacağının en iyi örneğini de 1909 Cemiyet Kanunu sırasında meclisteki tartışmalarda çok açık göreceklerdir.[40]

Böyle bir ortamda daha ilandan hemen birkaç ay sonra Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhak etmesinin, 1911'de Trablusgarp'ın işgalinin ve 1913 Balkan Savaşlarının olumsuz sonuçları ilerleyen yıllarda ülkede liberal ekonominin karşısında olan dışa kapalı bir ulusal iktisadi yapıyı gündeme getirecekti.

Özellikle 1908 Eylül ayından başlayarak 5 ay sürecek Avusturya'ya uygulanan iktisadi boykot İttihat Terakki'nin daha sonra gerçekleştireceği ekonomik politikalarının başlangıcı olması açısından önemlidir. Gerçekten de I. Dünya Savaşı yıllarında uygulanmaya başlanacak olan "Millî İktisat" politikasının ilk örnekleri bu dönemlerde atılmaya başlanmıştı. Yabancı sermayeye karşı olan direnişin öncüsü olan boykot,[41] Avusturya mallarının alınıp satılmaması örneğiyle

39 Zafer Toprak, **Millî İktisat Millî Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995, s.18.

40 Mehmet Emin Elmacı, "1909 Cemiyet Kanunu Çerçevesinde Birlikte Yaşama Sanatı Ve Ermeniler", **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2007, s.533-550.

41 Donald Quartaert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.

gerçekten de yabancı mallarına karşı bir direnişi getirmekteydi. İttihat Terakki de bu anlamda özellikle İttihatçı liman liderleri ve işçileriyle bu boykotu perde arkasından destekleyip ülkenin tüm bölgelerine yaymışlardı.[42] Aynı eylemler 1910 ve 1914 Rum boykotlarıyla ve 1911 İtalyan boykotuyla Yunan ve İtalyan mallarına da yansıtılmıştı. En son aşama ise 9 Eylül 1914'de kapitülasyonların kaldırılması olacaktır.

Aslında Meşrutiyet'in başlangıcında ekonomiye de yansıyacak olan liberalleşme Osmanlı ticaretini elinde bulunduran gayrimüslim ve yabancıların etkinliğini artıracak yapıdaydı. Zamanla boykotlarla birlikte yabancı sermayeye başlayan direniş ile birlikte düşünsel anlamda da gazete ve dergilerde kendini göstermeye başlayacaktır. Özellikle boykotlar sonrası önemli bir bilinçlenme başlamıştı. Balkan savaşları sırasında kurulan İstihlak-ı Millî Cemiyeti de yerli mal kullanımını teşvik ediyordu.

Cemiyet daha Meşrutiyet'in ilk yıllarında ekonomideki ayrımların kabul edilemeyeceği düşüncesinde olduğunu vurgulamıştı. İttihat Terakki Cemiyeti'nin 1908 yılında kabul edilen siyasal programının 9 maddesinde "cins ve mezhep tefrik edilmeksizin herkes musavat ve hürriyet-i tammeye malik ve aynı mükellefiyete tabidir. Bilcümle Osmanlılar huzur-u kanunda ve memleketin hukuk ve vezaifinde musavi olup umum teba ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasip olan memuriyetlere kabul olunacaktır. Gayrimüslime dahi ahz-ı asker kanununa tabi tutulacaktır."[43] şeklinde açıklama cemiyetin yasa önünde herkesin eşit olduğu ve buna bağlı olarak da aynı mükellefiyetlere sahip olması gerektiği düşüncesinde olduğunu göstermekteydi. Açık olarak kapitülasyonlar ile ilgili olmasa da bütün Osmanlıların "memleketin hukuk ve vezaifinde musavi" olmasının vurgulanması bu bağlamda önemlidir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ekonomik eşitliğin sağlanması konusunda kapitülasyonların kaldırılması konusunu ilk defa 1911 kongresinde görüşmüştü. Buna paralel olarak, tüm vergilerde reform yapılmasının, adaletsiz, nispetsiz temettu vergisinin yabancılara da uygulanmasının ve anonim şirketlerin yeni kanuna bağlanacağının açıklanması da ilk olma açısından önemlidir ve 1914 yılı ve sonrasında gerçekleştirileceklere de temel oluşturacaktır. Cemiyet bu

42 Mehmet Emin Elmacı, **Bosna Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1996.

43 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, II. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s.66. Aynı madde 1909 yılında da tekrarlanmıştır.

kongre ile Osmanlı'daki az gelişmişlik hastalığının teşhisini koymaya başlamış, köylü merkez politikalara önem vermiş ve kalkınmayı sağlamak için vergilerin yabancılara da uygulanması, kapitülasyonların kaldırılması planlarının yapılması gibi önemli kararlar almıştır[44].

Cemiyetin 1911 deki bu kongresinin siyasi programını içeren Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin "İzahname"sinde, 12 madde olarak kapitülasyonlara değinilmiş ve kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin yürütme ve yargı yetkilerini yabancılara vererek kısıtladığı belirtilmişti. Ayrıca yabancıların devletin yardımıyla servet kazanıp, vergi ödememesi gibi bir haksızlığa tahammül edilemeyeceği de savunulmuş ve "İttihat Terakki Cemiyeti Avrupa devletlerinin uhud-u atika ile muayyen olan metbuiyetten kurtulmak için iktiza eden vesaite teşebbüs etmek azminde sabittir."[45] denilerek kararlılık gösterilmiştir.

Cemiyetin, 1913 (1329) kongresinde de 1911 Trablusgarp ve 1912-13 Balkan Savaşları'nın sonunda ortaya çıkan milliyetçi akımın ekonomi politikası üzerinde de etkili olduğu görülür, Kongre programının "İttihat ve Terakki Fırkası millî iktisat siyasetinin bağımsızlığını zorlaştıran ve yabancılarla ilgili mali ve iktisadi imtiyaz ve ayrılıkları kaldırmaya çalışacağı gibi tüm kapitülasyonların da kaldırılması nedenlerini tamamlamayı en kutsal amaç sayar."[46] şeklindeki 2. Maddesi de bunu göstermektedir. Bu kongre, daha önce basın tarafından kullanılmış da olsa cemiyetin ilk defa millî iktisat kelimesini kullanması ve kapitülasyonları kaldırma için uygun bir ortam arayacağının anlaşılması açısından önemlidir.

Savaş ortamındaki olağanüstü durumu fırsat bilen 1913'ten beri de iktidarı tam olarak ele geçiren cemiyet savaş yıllarında Millî İktisat politikasını uygulamaya başlayacaktır.

Tekin Alp, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi önemli düşünürler İktisadiyet Mecmuası, Türk Yurdu, Yeni Mecmua gibi önemli dergilerde Alman İktisadiyatı'nın örnek alınması yönünde yazılarıyla önemli işlev görmekteydiler. Yeni akımın ortaya çıkmasında Almanya'daki Müller, Fichte, List, Gentz gibi düşünürlerin etkisi de önemliydi. Böylece Türk ulusçuluğunun iktisadi boyutu ortaya çıkmıştı. Bu da ilerde "Millî İktisat" politikası olarak isimlendirilecekti.

---

44 Tunaya, **age.**,.Cilt III, s.231.

45 Emrullah Efendi, İzahname, Matbaa-ı Hayrıye ve Şürekası, Konstantiniye 1330, s.44.

46 Tunaya, **age.**, Cilt III., s.235.

Ziya Gökalp'e göre, kurtuluşun gerçekleşmesinde üç önemli aşama vardı. Birinci aşama harsi birlikti ki bu, dil ve edebiyat ile olacaktı. İkinci aşama iktisadi birlikti bu da, ekonomide kendini gösterecekti. Son aşama ise siyasal birlik olacaktı.

Yusuf Akçura'ya göre ise, Osmanlı burjuvazisi Batı'nın komisyonculuğunu ve acenteciliğini yapan yerli gayri Türkler ile yabancı Levantenlerden oluşmaktaydı. Eğer Türkler kendi içlerinden sermayedar bir burjuva sınıfı çıkaramayacak olursa, yalnız memur, asker ve köylüden güç alan Osmanlı Türk toplumu çağdaş bir devlete dönüşemeyecekti. Onlara Osmanlı devletini ancak Türk burjuvazisinin doğuşu kurtarabilirdi. Ziya Gökalp de yeni bir toplumsal düzen oluşturulmasını önererek mesleki örgütlerin egemenliğine dayalı halkçılıkta karar kılmaktaydı.

Bu dönemde millî şirketlerin kurulması, yabancı şirketlerin denetlenmeye açılması, dış ticaret politikası olarak gümrük vergilerini devletin kendi belirlemesi, devlet bankacılığı ile millî kredi kurumlarının oluşturulması, sanayinin özendirilmesi ve üreticinin ve tüketicinin örgütlenmesi millî iktisat alanında gerçekleştirilen en önemli aşamalar oldu. Bu gelişmeleri sağlayan en önemli olay da 1914 yılında kapitülasyonların tek taraflı da olsa kaldırılmasıyla "tam bağımsızlığın ilanıydı".[47]

Kapitülasyonların Kaldırılması

İttihat ve Terakki yıllardır tümden kaldırılmasının imkânsızlığının anlaşıldığı bir ortamda temel ilke olarak kapitülasyonların adli siyasi ve ekonomik zararlarının ne olduğunun farkına varmış ve savaş ortamının elverişli kıldığı bir kararla tümden kaldırma başarısını gerçekleştirmişti.

8 Eylül'de hükûmet toplantısında elçiliklere yazılan nota okunmuş ve 9 Eylül akşamı elçilere tebliğ edilmesi üzerinde karara varılmıştı.[48] Aynı gün, yani 8 Eylül 1914'te padişahın da kapitülasyonların kaldırılması konusunda iradesi çıkmıştı[49].

"Memalik-i Osmaniye'de mukim teba-yı ecnebiye hakkında dahi hukuk-u umumiye-i düvel ahkâmı dairesinde muamele olunmak üzere elyevm cari mali ve iktisadi ve adli ve idari "kapitülasyon"namı altındaki bilcümle imtiyazat-ı

47 Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s.394.

48 Cavit Bey'in Anıları, **Tanin**, 2 İkinciteşrin 1944.

49 **Düstur**, Tertibisani, 6. Cilt, s.1273; **Takvim-i Vekayi**, 4 Eylül 1330 (17 Eylül 1914); **Ahenk**, 6 Eylül 1330 (19 Eylül 1914); **Ceride-i İlmiye**, 5 Zilkade 1332.

ecnebiyenin ve onlara müteferri veya onlardan mütevellid bilcümle müsaidat ve hukukun fi'mâbad ref ve ilgası meclis-i vükela kararıyla tensib olunmuştur.

İş bu irade-i seniye 18 Eylül 1330 tarihinden itibaren meri-ül ahkam olacaktır. İş bu irade-i seniyemizin icrasına heyet-i vükela memurdur."

Hükûmet bu amaçla çalışmalara daha kaldırma kararından bir gün önce başlamıştı. 8 Eylül 1914 tarihinde padişahın iradesinin çıktığı gün, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey başkanlığında bir özel komisyon toplanıp, kapitülasyonlar hakkında görüşmelerde bulunmuştu[50].

10 Eylül 1914 tarihinde ise, kapitülasyonların kaldırılmasından dolayı uygulanacak devletler hukuku kurallarını tespit etmek için Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Başkanı Mahmut Esat Efendi başkanlığında bir komisyonun kurulduğunu Dâhiliye Nezaretinin 28 Ağustos 1330/10 Eylül 1914 tarihli tezkeresinden öğrenmekteyiz[51].

Karara en fazla yer veren gazete İkdam gazetesiydi. Gazete daha önceki sayılarını 4 sayfa çıkartmasına rağmen, 10 Eylül tarihli sayısını 6 sayfa olarak çıkartmış ve tümünü de kapitülasyonların kaldırılmasına ayırmıştı.

Tanin gazetesi ise olayı yine 10 Eylül tarihinde 6 sayfa olarak okuyucularına "Berat-ı halas ve necat" ve "Uhud-u atikanın ilgası" başlıkları ile duyuruyordu. İzmir gazeteleri, Ahenk ve Anadolu ise haberi ancak 11 Eylül tarihli nüshalarında duyurmuşlardı. Ahenk "Arz-ı şükran" başlığıyla "Osmanlılar senelerden hatta asırlardan beri çekmekte oldukları kapitülasyonlar belasını, Allah'ın harikulade inayeti Hükûmetimizin alemi hayran bırakan himmet-i müşkülat bir endazesiyle üzerlerinden atmaya muvaffak oldukları bu günleri, şeref-i idraklerinden dolayı ne kadar sürur ve şadmani etseler azdır" şeklinde bir dil kullanmıştı. Anadolu gazetesi ise halkın gösterisini de öne çıkartarak "tezahürat-ı meserretkerane" şeklinde başlık atmıştı.

Kapitülasyonların 9 Eylül 1914'te kaldırılması, halk nezdinde ve kamuoyunda görüldüğü gibi büyük kutlamalar ile karşılanmıştı. Ve bu tarihin bir bayram (id-i millî) olarak kutlanması için de karar alınmıştı.

Hükûmet 9 Eylül tarihinde kapitülasyonları kaldırma kararını birer nota ile elçiliklere gönderdiği gibi, matbuat müdürleri aracılığıyla da gazetelere

50 **Ahenk**, 28 Ağustos 1330.
51 **BOA.DH.SYS.**, 52-7.

göndermişti. Halkın haberi gazete matbaalarından öğrenmesi sonucu, caddeler insanlarla dolmaya başladı. Karar öğleden sonra öğrenildiği için karanlık basmıştı. Ancak İstanbul'un çeşitli bölgelerinde binlerce halk, başlarında mızıka takımları ve zurnalarla millî havalar çalarak gösteriler yapmaktaydı[52].

Ekonomik anlamda bağımsızlık anlamına da gelen kapitülasyonların kaldırılmasından sonra Hükûmetin ilk çıkardığı yasa, 20 Eylül 1914 tarihli "Gümrük Resminin Tadili Hakkında Kanun-u Muvakkat"[53] ile 30 Eylül 1914'ten itibaren gümrüklerden geçecek her türlü ticari maldan %15 oranında vergi alınmasına karar verilmişti. Meclis-i Mebusan'da tartışmalar sırasında da hazırlanan esbab-ı mucibe layihasında, gümrük tarifeleri ile bütün devletlerin sahip olduğu hareket serbestliği nedeniyle Osmanlı Devleti'nin büyük zararlar gördüğü vurgulanmış ve kanunun yürürlüğe girmesiyle bu konunun kendiliğinden çözüleceği belirtilmişti[54].

Lozan Antlaşması sırasında İngilizlerin Lord Curzon için hazırladığı kapitülasyonlar raporunda da gümrüklerin zararına değinilmiş olması ilginçtir. "Önemsiz çıkış noktalarından harekete geçilerek yavaş yavaş genişletilen bu konu (gümrükler) Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün genel ekonomisini sarsacak yola dökülmesi bakımından tipik bir örnektir... Osmanlılar değişik mallar için Avrupalılar'dan başka ölçüler kullanıyorlardı. Böyle olunca limanlara gelen Avrupa mallarına konacak gümrük resmi Osmanlı gümrük yetkililerinin keyfine bırakılamazdı. Bu nedenle para ve eşya ölçülerinin Osmanlı ölçü sistemindeki karşılığını gösteren ayrıntılı listeler hazırlandı..."[55] şeklindeki düşünceleri İngilizlerin hazırlamış olması, 1914 yılındaki gümrük kanununun doğru olduğunu göstermektedir.

Kapitülasyonların Yerine Gelen Sistem

İttihat ve Terakki'nin ekonomik alanda uygulamaya başladığı millî iktisat politikası için gümrük tarifeleri çok önemliydi. Cemiyetin önemli düşünürlerinden Ziya Gökalp de kapitülasyonların kaldırılmasını millî iktisat için bir adım değil, kati bir sonuç olarak görür. Çünkü ona göre; millî iktisatı gerçekleştirmek için gümrük tarifelerine devletin kendisinin hâkim olması gerekiyordu. Bu

52 **İkdam**, 10 Eylül 1914.

53 **BOA.HR.HMŞ.İŞO.**, 56/1-3; **Düstur**, Tertibisani 1334; **Takvim-i Vekayi**, 9 Eylül 1330.

54 **Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniye**, C I, s.232.

55 Turgut Işıksal, "Kapitülasyonlar, Lozan'da İngiliz Heyetine Verilen Gizli Raporun Tam Metni III", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 36, Eylül 1970, s.45.

hâkimiyet de ancak kapitülasyonların kaldırılması gibi büyük bir hamle ile gerçekleştirilebilmişti.[56]

Bu ortamda gümrük vergileri %11'den %15'e çıkartılmıştı. 20 Eylül 1914 tarihli bu gümrük kanununa göre %15 olan gümrük resmine tekâlif-i harbiye karşılığı olarak eklenen %15 ile de bu oran %30'a çıkmıştır.

Haziran ayında ise bu tekâlif-i harbiyenin kaldırılması üzerine gazetelerde bir ilan çıkar. Buna göre "memalik-i ecnebiyeden getirilecek idhalat eşyasından bademe ne gümrüklerden ve ne de dâhil memlekette tekâlif-i harbiye namına hiçbir şey alınmamak ve yalnız kanun-u ahır mucibince gümrük resminin %30'a iblağı dolayısıyla cihet-i askerîyenin lüzum göstereceği eşyadan bermuceb-i kanun gümrük resminin %15 aynen alınmak hükûmetçe olduğu ve şu kadar ki; evvelce ilan olunan ihracat eşyasından şimdiye kadar tekâlif-i harbiye için ne miktar alınmakta ise yine onun istifasına devam olunacaktır"[57] denilerek gümrük resminin %30'a yükseltildiği vurgulanıyordu. Böylece 31 Mayıs 1915'te ithalat vergi oranı savaş süresince geçerli olmak üzere %30'a çıkartılmış oluyordu[58].

Oluşturulan komisyonun 1915 yılındaki sürekli çalışmaları, sonucunu 1916 yılında verdi[59]. 10 Mart 1332/23 Mart 1916 tarihli "Gümrüklerce sıklet-i eşya üzerinden resm-i ahzı hakkında kanun ve merbut tarife-i umumiye"[60] ile o güne kadar izlenen dış ticaret politikası kökten bir değişime uğradı. Ad valorem (değer) üzerinden resim alma yöntemi kaldırılarak spesifik (ağırlık) üzerinden yeni bir gümrük düzenine geçildi[61]. Gerçekten de daha önceki malın değeri üzerinden alınan gümrük vergisinin uygulanması sırasında, yüksek vergi ödenmesi gereken bir malın tarifede düşük mal gibi gösterilmesiyle, vergi kaybı olmaktaydı. Şimdi getirilen spesifik tarife sistemi ile eşyanın ağırlığı üzerinden vergi alınmaya başlanmıştı. İkinci aşamada ise 30 Eylül 1916 tarihinde savaş sonuna kadar savaş halinde olunan devletlerden gelecek eşyadan %100 gümrük resmi alınması irade-i

---

56 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk** İnkılâbı **Tarihi**, Cilt III, Kısım:4, TTK Yay., Ankara 1983, s.522.

57 **Takvim-i Vekayi**, 2 Haziran 1331; **Tanin**, 2 Haziran 1331; **Ahenk**, 9 Haziran 1331.

58 Orhan Avcı, "İttihat ve Terakki Partisi Devrinde İzlenen İktisadi Politikalar (1908-1918)" **Askerî Tarih Bülteni**, C XXI/40, 1996, s.172, **M.M.Encümen Mazbataları ve Layiha-i Kanuniye,** C 1, 18 Mayıs 1331, s.732.

59 Yahya Tezel bu tarifenin, İngiliz danışmanlardan Sir Crawford'a hazırlatıldığını belirtmiştir. Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yay., s.138.

60 **Düstur**, Tertibisani, 11. Cilt; **Takvim-i Vekayi,** 2 Nisan 1332. Bu tarife Eylül 1916'dan itibaren yürürlüğe girecekti.

61 Zafer Toprak , **age.**, s.38. Aynı kanun, Lozan Antlaşması'nda da aynı şekliyle kabul edilmiştir. Cemil Bilsel, **Lozan,** 2. Cilt, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s.657.

seniye ile kararlaştırılmıştı[62]. Bu gümrük tarifesi, Çanakkale Zaferi gibi büyük bir coşkunlukla karşılanmış, Türkiye Türklerindir diye bayram yapılmıştı.[63]

Yeni gümrük tarifesinin gerekçesinde, hammaddeleri ülkede bulunan ve üretimi kolay olan malların korunacağı, ithal edilecek benzerlerine de ağır resim konularak gelişme potansiyeli gösteren sanayii kollarının da dış rekabetten kurtulacağı belirtilmişti[64].

Yeni gümrük tarifesi İttihatçılar için iki yönden önemliydi. Siyasal açıdan dışarıya karşı *istiklal-i iktisadiyenin* kazanılmış olması açısından tarife önem taşırken, diğer yönden ise iktisat politikalarında da önemli bir dönüşümü simgeliyordu[65]. Osmanlı Hükûmetleri gümrük tarifelerini yenilerken devamlı olarak gelirlerini artırmayı ön planda tutmuştu. Ancak ad valorem üzerinden alınan gümrük vergileri istenilen sonucu vermediği gibi gelirlerinin bir bölümü Düyun-u Umumiye tarafından alınıyor ve yerli üreticiyi teşvik edici bir politika da izlenemiyordu.

Hükûmet kapitülasyonların kaldırılması sonrasında gelirini artıracak tedbirlerden olan gümrük vergisinden sonra, yabancılardan da temettu vergisi alınmasına karar vermişti. 20 Eylül 1914 tarihli gümrük vergisinden hemen sonra, 24 Eylül 1914/11 Eylül 1330 tarihli "16 Zilkade 1325 tarihli temettu nizamnamesinin bazı ahkamını muaddel kanun-u muvakkat"[66] ile temettu vergisinin bazı maddeleri değiştirilerek bu verginin 1 Ekim'den itibaren yabancılardan da alınacağı kararlaştırılmıştı. Artık eşitlik her alanda söz konusuydu.

Kapitülasyonların kaldırılmasından hemen sonra 30 Teşrinsani 1330/13 Aralık 1914'te çıkartılan "Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketlerle Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanun-u Muvakkat"[67] ile hükûmet

62 **Düstur**, Tertibisani, 8. Cilt; **Takvim-i Vekayi,** 29 Eylül 1332.

63 Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, **Dün**, **Bugün**, **Yarın**, 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1973, s.262.

64 Zafer Toprak, **age.**, s.39. Orhan Kurmuş ise; 1916 gümrük tarifesinin vergi kaybının önleyici olduğunu ancak herhangi bir üretim kolunu koruyucu veya teşvik edici bir rolünün bulunmadığını belirtmişti. Orhan Kurmuş, "1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler", **ODTÜ Gelişme**, 1978 Özel Sayısı, s.184.

65 Zafer Toprak , **age.**, s.40. Toprak'a göre yeni tarife, bazı gümrük gelirlerini düşürse de ziraat ve sanayiyi geliştirerek vatandaşların vergi ödeme gücünü artıracak, gümrük gelirlerindeki düşüş ise diğer vergilerle giderilecekti. Böylece Osmanlı ekonomisi gelişirken hazine girdileri de buna koşut olarak artacaktı.

66 **BOA.HR.HMŞ.İŞO.**, 59/1-3.

67 **Düstur**, Tertibisani, Cilt 7, s.42; **Takvim-i Vekayi**, 4 Kanunsani 1330.

yabancı şirketler üzerinde de denetimini sağlamayı amaçlamıştı. Kanunun 1. bölümüne göre; Osmanlı'daki bütün yabancı anonim şirketler, Osmanlı'da şube ve acentahane açabilmek için Ticaret Nezaretine ünvanlarını, tabiyetini, sermaye miktarını bildirecekler ve Osmanlı yasalarına bağlı kalacaklarına dair de bir istidaname vereceklerdi.

Kapitülasyonların kaldırılmasıyla yabancı şirketlerin Osmanlı kanunlarına bağlanması yolunda önemli adımlar atılmıştı. Ancak hâlâ bu şirketler ile Babıali ve resmî kuruluşlar arasında yazışmalar yabancı dilde yapılmaktaydı. Örneğin, Osmanlı Bankası, Maliye Nezareti ile olan yazışmalarında hep Fransızca kullanmaktaydı ve bu, yabancıların Osmanlı İmparatorluğu üzerinde hâkimiyet kurmuş olduğuna da kanıt sayılıyordu[68]. Yine Osmanlı'nın her yerinde, tren istasyonları levhalarının Osmanlıca yanında Fransızca yazıldığı, Reji'nin sigara paketlerinin üzerilerini Fransızca olarak süslediği ve Düyun-u Umumiye kontrolündeki Osmanlı paralarının üzerinde bile Arap harfleriyle birlikte Fransızca dilinin kullanıldığı de bir gerçekti[69].

Aslında bu konu, Osmanlı Devleti'nin yabancı sermaye ile bütünleşmesinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü gelen yabancı sermaye, nitelikli anlamda kendi işgücünü de Türkiye'ye getirmekte dolayısıyla dilde de yabancılaşma artmaktaydı.

II. Meşrutiyet'ten itibaren İttihat ve Terakki'nin izlediği Millî İktisat politikasına bağlı olarak Osmanlıların ticarete ve zanaata özendirilmesiyle birlikte, açılan kondüktör, şimendifer memurları, rüsumat memurları, dişçi, tabib muavinleri mektebleri sayesinde, Müslüman-Türk unsur eğitilerek yabancıların çalıştırdığı kuruluşlara yerleştirilmeleri de planlanmıştı[70]. Çünkü çoğu yabancı şirketler kendi dillerini kullandıkları için yıllarca Osmanlı okullarında Türkçe öğrenen Türkler bu şirketlere alınmamaktaydı.

Örneğin İzmir'de İttihat Terakki'nin önde gelenlerinden olan Vali Rahmi Bey, Aralık 1914'te İzmir'deki "memleketin millî duygularına karşı" isimlerle dolmuş olan sokaklara birer millî isim verilmesi emrini vermişti[71]. Bunun üzerine İzmir'deki sokak ve mahalle isimleri Türkçe yapılmaya başlandı.

---

68 Hüseyin Cahit Yalçın'ının Hatıraları, **Fikir Hareketleri**, 1 Ağustos 1936, Sayı 145, s.228.

69 Sabri Sürgevil, "I. Dünya Savaşı Sırasında İzmir'de Sokak, Mahalle ve İşyeri Adlarının Türkçeleştirilmesi", **5 Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, Tebliğler III, Türk Tarihi Cilt 2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s.611.

70 Zafer Toprak , **age.**, s.61.

71 **Sabah**, 5 Kanunevvel 1914.

1915 yılında Rüsumat Müdüriyet- i Umumiyesi aldığı bir kararla, bütün ticari kuruluşlar ve seyrüsefain idareleriyle yaptıkları yazışmalarda resmî dil olan Türkçe'yi kullanacaklarını açıklamışlardı[72]. Türkçe kullanılması bu şekilde kamuoyunda tartışılmaya başlanmış ve kesin olmasa da bazı çabalarda bulunulmuştu. Ancak 1916 Mart ayına gelindiğinde kesin bir karar alınmış ve "Müessesat-ı Nafia ile İmtiyazsız Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali Hakkında Kanun" 10 Mart 1332/23 Mart 1916'da çıkartılmıştı[73]. Sekiz maddelik kanununa göre; demir yolu ve nafia kuruluşlarında o güne kadar Fransızca yapılan işlemler bundan böyle Türkçe yapılacaktı.

Hükûmetin bu kanunla amaçladığı yabancı şirketlerin Türkçe kullanımında karşılaşacakları zorluklar nedeniyle kapanması ile birlikte, şirketlerin içerisine Türkçe bilen Türk insanının yerleştirilmesini de sağlamaktı. Nitekim yabancı şirketlerin bazıları bu yasayla işlemlerini durdurmak zorunda kalmış, bazıları da boyun eğerek yazışmalarında Türkçe kullanma yoluna gitmişler ancak, bu kez de işlerine yarayacak Türkçe bilen memur bulamamışlardı. Dolayısıyla çalışan olmadığı için de kapanmayla yüz yüze gelmişler, ya da Türkçe bilen Türkleri işe almak zorunda kalmışlardı. Yani her durumda da Hükûmetin arzuladığı gerçekleşmiş olmaktaydı. Bu nedenle yabancı devletler bu yasanın kendilerine karşı bir teşebbüs olduğu görüşündeydiler ve bu amaçla Cavit Bey'in Osmanlı Bankasına da Türkçe kullanmasını bildirmesi, itirazlara ve isyanlara neden olmuş ama yine de banka kabul etmek zorunda kalmıştı[74].

Bu yabancı şirketlerde Türk personel kullanılması zorunluluğu ile geleceğin Türk işadamlarının buralarda staj yapması da sağlanılmıştı[75]. Türkçe kullanmaya başlayan bu şirketler, çalışanlarına özel Türkçe kursları açmak suretiyle, duruma ayak uydurmaya da başlamışlardı. Örneğin; Anadolu Osmanlı Demir yolu bu amaçla üç sınıflı bir Türkçe dershanesi bile açmıştı[76]. Böylece Hükûmetin yabancı şirketleri kapatmaya zorlayan bu kararına karşı, yabancı şirketler de kendi direnme yollarını bulmakta gecikmemişlerdi. Böylece devletin kapitülasyonları kaldırılmasından sonra sıra halkın da buna katkıda bulunmasına gelmişti. Oluşturulan yerli sermayeli şirketler, kooperatifler ve bankalar bu anlamda çok önemliydi. Ziya Gökalp'in kaleminden çıkan, İttihat ve Terakki'nin genelgesinde

72 **Tasvir-i Efkâr**, 2 Kanunsani 1915.

73 **Düstur**, Tertibisani, 8. Cilt, s.475-476; **Takvim-i Vekayi**, 18 Mart 1332.

74 Hüseyin Cahit'in Hatıraları, **Fikir Hareketleri**, 1 Ağustos 1936, Sayı 145, s.228.

75 Avcıoğlu, **age.**, s.262.

76 Toprak, **age.**, s.61.

de aynı şeyler anlatılmış ve milletin de iktisadi kapitülasyonları kaldırması için bir şeyler yapması gerektiği vurgulanarak iktisadi teşekküllere gereksinim olduğu belirtilmişti[77].

Bu dönemde yapılacakları sıralamak gerekirse, koruyucu dış politikaya geçilmiş, uzun yıllar düşünülen spesifik tarifeler yürürlüğe konulmuştur. İç ve Dış ticaret devlet kontrolüne alınmış, kooperatifler aracılığıyla ticaretin yabancı ve gayrimüslim ellerden alınarak Müslüman Türk unsur verilmesiyle piyasa millîleştirilmiştir. Osmanlı Bankasının yerini alacak ulusal bir banka kurma yoluna gidilerek Türk Müslüman unsuru banka kurmaya teşvik edilmiştir. İttihat Terakki savaş yıllarında uyguladığı Millî İktisat politikasıyla Türk Müslüman unsurları gayrimüslimlere karşı korumuş, onların artık ticarete atılarak girişimci olmasını desteklemişlerdi. Böylece gayrimüslim ve yabancılar ekonomiden tasfiye edilirken bu devlet iktisadiyatı ile Türk Müslüman unsur sayesinde millî anonim şirketlerin ekonomideki egemenliği sağlanmaya çalışmışlardır.

Lozan Antlaşması'nda Kapitülasyonlar ve Kesin Son

Lozan Antlaşması, bütünlük açısından değerlendirilecek olunursa, kapitülasyonlar konusunda kesin bir son anlamına gelmekteydi. Çünkü yıllardır kapitülasyonlar altında yaşamış olan Türk ulusu, topraklarındaki düşmanlardan kurtulmuş ve Avrupalı devletler gibi özgür, bağımsız olma yolunda önemli adımları atacağı yolun başlangıcında bulunmaktaydı. Bu nedenle, TBMM ve Hükûmeti tarafından Lozan Antlaşması'na giden Türk Heyeti'ne verilen talimatların en önemli maddelerinden birinin kapitülasyonların diğerinin de Ermeni yurdunun kabul edilemeyecek olması anlamlıdır. Bu konularda olumsuzluk yaşanması durumunda konferansın terk edilmesi, yani dolayısıyla savaşın yeniden başlaması talimatı, yeni Türkiye Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve egemenliğe verdiği önemi çok açık göstermektedir.

Mustafa Kemal'in İzmir İktisat Kongresi'ndeki açılış konuşmasında da belirttiği gibi "konferanstaki muhatablarımız bizimle üç-dört senelik değil, üç yüz ve dört yüz senelik hesabatı rüyet ediyorlardı."[78] Bu nedenle, Kurtuluş Savaşı'nın güçlüğü kadar Lozan Konferansı'nın güçlüğü de ortadaydı.

Konferansta 3 komisyon toplanır. 1. komisyon, topraklara askerliğe, boğazlara ait işler komisyonu, 2. komisyon Türkiye'de yabancıların tabi olacağı usul komisyonu, 3. komisyon da mali ve iktisadi meseleler komisyonuydu[79].

---

77 Zafer Toprak, İttihat **Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995, s.64.

78 Ökçün, **İzmir...**, s.253.

79 Bilsel, **Lozan II...**, s.19.

Kapitülasyonlar sorunun görüşüleceği 2. komisyonda, Türkiye'yi İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan Bey temsil ederken Amerika'yı Mösyö Child, Amiral Bristol ve Grew, İngiltere'yi Curzon ve Rumbold, Fransa'yı Barrere ve Bompard, İtalya'yı Garroni, Montagna ve Lago, Japonya'yı Hayachi ve Otchiai, Romanya'yı Duca ve Diamandi, Yunanistan'ı Venizelos ve Caclamanos temsil ediyorlardı.

Lozan'da kapitülasyonların, en çetin tartışmaların geçtiği konuların başında gelmesinin nedenleri arasında, her iki tarafın kendi çıkarları için kapitülasyonların varlığı ve yokluğunun önemini bilmeleri kadar, diğer konuların bir veya iki devletin çıkarlarını ilgilendirirken kapitülasyon konusunun konferansa katılan tüm devletleri ilgilendirmesi de bulunur. O kadar ki kendisine uygulanan kapitülasyonlardan dolayı sıkıntılar çekmiş olan Japonya dahi, şimdi aynı şeylerin Türkiye'ye de uygulanmasını isteyebiliyordu. Japonya'nın 1922 Eylül, Ekim ve Kasım aylarında Avrupa elçileri ile yaptığı haberleşmelerden de Türkiye'de kapitülasyonlardan ne olursa olsun yararlanma yolunun aranılması gerektiği anlaşılmıştır[80]. Nitekim Japon delegesi Hayashi de Konferans görüşmelerinde, Japonya'nın da aynı yollardan geçtiği için Türkiye'ye sempatiyle baktığını, ama bu yolun uzun olduğunu da ekleyerek Türklere "aynı yavaş aceleyi" önermişti[81].

Konferans'ta kapitülasyonlar konusu 2 Aralık 1922'de ilk defa görüşülmüştü. Türk Heyeti'nde olduğu gibi, yabancı devletler de Lozan'da isteklerinin ne olacağını ve nasıl tartışılacağını önceden planlamışlardı. Örneğin İngiliz Dışişleri Bakanlığı kapitülasyonlar hakkında uzun bir rapor hazırlatmış ve bunu Lord Curzon'un belgeleri arasına koymuştu[82]. Nitekim Lord Curzon da bu rapordan konferans boyunca yararlanmıştır. Ayrıca yine İngiliz Dışişleri Bakanlığının, Lozan'daki isteklerini hazırladıkları listede vazgeçilmezler ve temenni edilenler şekilde iki kategori bulunmaktaydı ve kapitülasyonlar vazgeçilemezler arasında yer almaktaydı[83].

---

80 Masami Arai, "Lozan Konferansı Karşısında Japonya", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması**, İnönü Vakfı Yayınları, 1994, s.129.

81 Roderic Davison, "Foreign end Environmental Contributions to the Political modernization of Turkey", **Essays in Ottoman and Turkish History. 1774-1923**, University of Texas Press, USA, 1990, s.73.

82 Işıksal, **age.**, Temmuz 1970, Sayı 34. Londra Üniversitesi Tarih Araştırmalar Enstitüsü tarafından hazırlanan bu rapor kapitülasyonların Ortaçağ'daki örneklerinden başlayıp Osmanlı'daki kapitülasyonların geniş analiziyle sona ermiştir. Rapordaki Osmanlı'nın yaptığı kapitülasyon antlaşmalarının başlangıçta tek taraflı, ancak sonra çift taraflı olduğunu kanıtlarcasına verilen bilgiler İngiltere'nin Lozan'daki görüşünü de ortaya koymaktaydı.

83 Michael Dockrill, "Lozan Konferansı ve İngiltere", **70 Yılında Lozan Barış Antlaşması**, İnönü Vakfı Yayınları, 1994. s.III.

İtalyan temsilcisi Garroni'nin açılış konuşmasında da belirttiği gibi, Türkler kapitülasyonları kaldırmak istemede haklıydılar ancak "Türkiye'de oturan ve orada mühim teşebbüslere girişmiş bulunan yabancılar, bu teşebbüslere ancak muahedelerin kendilerine verdiği teminlerle girişmişlerdi. Şimdi bunlar için müktesep bazı haklar vardır ki bunları düşünmek ve korumak gerektir."[84]

Bu şartlar altında ikinci komisyonda kapitülasyonlar konusunda görüşmeler sert başlamıştı. Garroni, Barrere ve Lord Curzon'un İsmet Paşa ile karşılıklı konuşmalarından sonra İsmet Paşa çok uzun ve önceden hazırlanmış ayrıntılı bir rapor okudu[85].

Bu rapora göre Türk tezi üç esasta toplanmıştı:

1. Türkiye genel hukuka uymayan kapitülasyonların yeniden tesisini kabul edemez.

2. Türkiye kapitülasyon özelliği gösteren hiç bir usulü bunların yerine kabul edemez.

3. TBMM Hükûmeti devletlerle karşılıklı olmak şartıyla ve devletler hukuku prensiplerine göre ticaret, ikamet, konsolosluk ve suçluları iade mukaveleleri yapmaya hazırdır[86].

Lozan'ın hem birinci hem de ikinci aşamasında yabancı devletler kapitülasyonların kaldırılmasına, ancak yeni rejim getirilmesi şartıyla olur vermekteydiler. 1914 yılından beri yabancıların öne sürdükleri gerekçe, Lozan'da da önümüze çıkmış ve yine Türkiye'nin adli sisteminin bozukluğu, hâkimlerin kalitesizliği, mahkemelerin yetersizliği öne sürülmüştü. Daha açıldıktan hemen sonra gerçekleşen konuşmalarda, örneğin İtalyan delegesi Garroni, Türklerin adli ve ekonomik ayrım yapmadan kapitülasyonları kaldırmak istemesine şiddetle karşı çıkmıştı. Ancak genelde devletlerin kapitülasyonların maddi çıkarlara dayalı ticari boyutundan vazgeçtikleri anlaşılıyordu. Onlar adli konuda ise özellikle yabancıların kişisel özgürlükleriyle ilgili olmasından dolayı dikkatli olunması görüşündeydiler ve bir geçiş dönemiyle de yasaların, yargıçların, çağdaş gerekleri karşılar nitelikte olması için güvence istemekteydiler[87].

---

84 Bilsel, **Lozan II...**, s.80.

85 **Age.**, s.82.

86 Ali Naci Karacan, **Lozan**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s.156.

87 Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, **Belgeler**, Takım 1, 2. Cilt, A. Ü. Basımevi, Ankara, 1971, s.56.

Lozan'da kapitülasyonlar konusu tartışılırken ilk planda 1914 tarihli Osmanlı Devleti'nin kaldırma kararı da söz konusu olur. Sir Rumbold'un "Hangi tarihten itibaren kapitülasyonların kaldırılmasını tanıyorsunuz?" sorusuna İsmet Paşa'nın "Tarih tespitine lüzum yok. Bizce mülgadır." yanıtını vermesi, Montagna, Rumbold, Rayan ve Pelle arasında ufak bir tartışmaya neden olur[88]. İsmet Paşa'nın mülga sözü Sir Rumbold'a 30 Eylül 1914[89] tarihini hatırlatınca, Montagna da "o halde siz bu tarihte kapitülasyonları mülga addediyorsunuz" dediği zaman, İsmet Paşa "Harp hali bütün muahedeleri düşürmüştür. Esasen Türkiye'de kapitülasyonlar mevcut değildir."[90] yanıtını vermiştir. İtilaf Devletleri o tarihten bu yana sürekli kapitülasyonların tek taraflı kaldırılamayacağını savunmaktaydı ve onlara göre de kapitülasyonlar hâlâ mevcuttu[91].

İsmet Paşa kapitülasyonların daha evvel kaldırılmış olmasının İtilaf Devletlerince kabul edilmemesinin, uygulamada geriye işleyecek etkilerinin olumsuzluğunun farkındaydı. Çünkü bu kabul edilecek olursa, 1914 yılından beri ve sonra da Ankara Hükûmeti tarafından alınmış olan mali kapitülasyonlara aykırı görülen gümrük resmi toplanması gibi bütün kanunlar yok sayılmış olacaktı.

İtilaf Devletleri de bunu bilinçli olarak öneriyorlardı. Çünkü zaten daha önce Sevr'de de tüm kanunları yok saymışlardı. Ayrıca eğer kapitülasyonların 1914'te kaldırılmış olduğunu kabul etmeleri durumunda da Türk hükûmetlerine daha önce yabancı tebaadan almadıkları gecikmiş vergileri alma hakkının tanınacağını ve yine Mondros sonrası yeniden kurulan Konsolosluk mahkemeleri kararlarının da tartışmaya açılacağının farkındaydılar. Bu nedenle, onlar da kapitülasyonların 1914 yılında kaldırılmış olduğunu kabul etmemekteydiler.

Örneğin Pelle, Türkiye'de tarafsız devletlerin konsolosluk mahkemelerine izin verilmiş olmasından dolayı, bugüne kadar kapitülasyonların uygulamada kaldırılmadığı tezine karşılık, İsmet Paşa, bu mahkemelerin işgal bölgesinde olduğunu ayrıca devletlerin kendilerinin konsolos mahkemelerinin kaldırılmasına razı olduklarını belirtmişti[92]. İtilaf Devletlerinden özellikle İngilizler, görüşmeler

88 **Age.**,., s.372.

89 Sir Rumbold kapitülasyonların resmî kaldırılış tarihi olan 1 Ekim 1914'den bir gün önceyi kastediyor.

90 Meray, **age.**,., s.373.

91 Aynı konudaki aynı tartışma alt komisyonda da Hasan Bey ile General Pelle arasında da yapılmıştı. Hasan Bey kapitülasyonlar tek taraflı olduğu için 1914'te kaldırılmasının doğru olduğunu belirtmişti. **Age.**,., 362.

92 Meray, **age.**,., s.28.

sırasında konsolosluk mahkemelerinin savaş sonrası kraliçe adına davalar gördüğünü, Flemenk konsoloslukların da yargılamada bulundukları örneğini vererek kaldırma kararının uygulanmadığını öne sürmüştü[93]. Burada ilginç olan verilen örneklerin tümünün, savaş sonrası kazanan devletin kaybeden üzerinde uyguladığı kararlar sonucu olmasıydı. Şimdi ise Kurtuluş Savaşı'nı kazanan Türkiye'nin istediği olacaktı.

Yine gümrük tarifeleri konusundaki görüşmelerde de Hasan Bey, kapitülasyonların kaldırıldığı 1914'ten beri, Türkiye'nin gümrük tarifeleri konusunda özgürleştiğini ve bundan da yararlandığını belirtmiştir[94].

Türklerin en fazla itiraz ettiği diğer bir konu yabancıları Türk yargısının yetkisinden muaf tutan adli kapitülasyonlar idi. Horace Rumbold tarafından bu konuda yürütülen alt komisyonda, İtilaf Devletlerinin önerdikleri her konu, Türk tarafınca egemenliği ihlal ettiği gerekçesi ile reddedilmekteydi.

İtilaf Devletleri ise tüm kapitülasyonları kaldırmaya ancak Türk adli sisteminin geliştirilinceye kadar yerine geçici bir sistemin konulmasıyla razı olacaklarını belirtmişlerdi. Hatta tehdit de ederek, Türkiye'nin ekonomik kalkınması için "tek bir Amerikan doları, tek bir İngiliz şilini" verilmeyeceğini de söyleyebilmişlerdi[95]. Avrupalıların diğer tehditleri, kapitülasyonların kaldırılmasında ısrar edilirse, Avrupalı iş adamlarının ülkeden ayrılabileceği ve yabancı sermayenin de ülkeye girmeyeceği şeklindeydi.[96]

İsmet Paşa bu şantajlara da boyun eğmemiş ve 16 Ocak'ta Türkiye'nin diğer ülkelerdeki adli sistemden bir başkasını kabul edemeyeceğini bildirmişti. İsmet Paşa bu konuda gerçekten çok hassastı. Hatta daha önceki görüşmelerde, kapitülasyonların kaldırılmasının kabul edilmiş olmasına rağmen, daha sonra yeniden gündeme getirilmesine çok sert yanıt vermiş Bbir kere kabul edilmiş, tekerrür etmiş olan bir meseleyi yeniden müzakere edemem, bu hususta kararım katidir. Benim için başka türlü hareket imkânı yoktur. Bu adli usul meselesinde memleketim çok hassastır. Hiçbir ad ve şekil altında kapitülasyon kabul edemeyiz.

---

93 Karacan, **age.**,., s.374.

94 Meray, **age.**, s.285.

95 Selahi R. Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi", **Belleten**, Cilt 38, Sayı 149-152, 1974, s.77.

96 Koloğlu, **Türk Çağdaşlaşması...**, s.65. İngilizlerin İsmet Paşa ile Ankara arasındaki haberleşmeleri şifre uzmanları aracılığıyla dinleyip Lozan'daki manevralarını ona göre yaptıkları ortaya çıkmıştır. Keith Jeffery-Alan Sharp, "Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı'nda Gizli İstihbaratın Kullanımı", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması**, İnönü Vakfı, Ankara 1994, s.143.

Kaza hakkımızı asla feda edemeyiz."[97] demişti. İsmet Paşa'nın bu kesin tavrı, Avrupa basınında da yankılanmıştı. Bunun üzerine Le Temps'a bir demeç veren İsmet Paşa; "Karşınızda özgür bir halk var sömürge değil, eşit insanlar var, kullar değil." şeklinde konuşmuştu[98].

Avrupalılar hâlâ Lozan'a gelen Türk heyetlerine, Osmanlı zamanındaki bakış açılarıyla bakmaktaydılar. Oysa artık karşılarında farklı bir Türkiye vardı. Farklı bir heyet vardı. Karşı koyuyor, direniyor, yanıt veriyor, mücadele ediyordu. Osmanlı'nın odasına elçilerin rahatlıkla girip sert şekilde protestolarını bildirdiği sadrazamları yoktu karşılarında. Savaş kazanmış, güçlü kendini haklı gören, başı dik heyetti bu[99]. İsmet Paşa ve heyetteki diğer kişilerin hassasiyeti, genelde tüm Türk toplumunda olan bir olaydı. Roderic Davison bunu; dış müdahalenin yıllarca Osmanlı üzerinde oluşturduğu baskının, Osmanlı toplumu ve devlet yapısındaki yetkilileri üzerinde oluşturduğu duyarlılık olarak açıklamıştır[100]. Davison'un belirttiği gibi bu duyarlılık "eğer yabancıların diplomatik baskılarına karşı boyun eğilirse, Türkiye'nin egemenliğini kaybedileceği ve Hükûmetin etkisinin yok olacağı korkusuna" dayanmaktaydı ve Lozan'da da bu İsmet Paşa'nın kapitülasyonlara karış çıkışının altında yatan nedendi.

Lozan'da azınlıklar konusunda, özellikle devletlerin azınlıkları bahane ederek Türk içişlerine karışmalarından dolayı da Türk heyeti, çok hassas davranmıştır. Lord Curzon ise tam tersi düşüncedeydi ve azınlıklar konusunda Türk tarafı boyun eğmezse konferansı kesintiye bile uğratabilecek bir bahane yaratılmış olacaktı[101]. İtilaf Devletlerinin Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü yok edici teklifleri ise, Türk heyeti tarafından kabul edilmemişti[102]. Özellikle

---

97 Karacan, **age.**,., s.415. Hatta Amerikan delegesinin, Lord Curzon ile İsmet Paşa'yı adli kapitülasyonlar konusunda bir araya getirdiği sırada, Curzon'un İsmet Paşa'nın inatçılığından bağırdığını, bastonla duvarlara vurduğunu ama yine de İsmet Paşa'nın tam hâkimiyetten vazgeçmediğini belirtir. Davison, "Turkish diplomacy", s.67.

98 Koloğlu, **Türk Çağdaşlaşması...**, s.64. İsmet Paşa görüşmelerde söylediği "Türk halkının her şeyden önce bağımsız başka herhangi bir ulus gibi işlem görme hakkı vardır" sözleriyle de bu düşüncesini delegelere yansıtmıştı. Meray, **age.**,., s.54.

99 Nitekim özellikle azınlıklar konusunda Lord Curzon'un suçlayıcı bildirisine verdiği sert yanıt İsmet Paşa'yı Lozan'da en saygın ve ciddi konuma getirmişti. Karacan, **age.**, s.157.

100 Davison, "Foreign…", s.83.

101 Sonyel, **age.**, s.69.

102 Azınlıkların haklarının verilmesi konusunda Aralık ayı sonuna geldiğinde işi "Azınlıklara bir Noel hediyesi vermek istemez misiniz?" sorusuna kadar götürenlere Rıza Nur'un verdiği "Bizde Noel hediyesi geleneği yoktur." yanıtı oldukça ün kazanmıştı. Koloğlu, **Türk Çağdaşlaşması...**, s.65.

İngiliz temsilcilerinin İsmet Paşa'nın Ankara ile yaptığı telgraf görüşmelerinin şifrelerini çözülebilmiş olmasından dolayı, Türklerin nerede sıkıştırılıp nerede sıkıştırılamayacağını öngörmeleri sıkıntıyı iyice artırmıştı. İngliz temsilci Rumbold, bir keresinde Türklerin adli konularda sıkıştırılmasını Ankara'dan gelen, görüşmelerin kesilmesi telgrafının öğrenilmesi sayesinde, engellemişti.[103]

Azınlıklar ve kapitülasyonlar konusunda Türk heyetinin önüne gelen önemli engellerden birisi de Türkiye'nin laik olmadığı görüşleriydi. İsmet Paşa, İkinci komisyonda Türkiye'nin laik bir devlet olamamasından dolayı ortaya çıkan tartışmaların farkındaydı. Ankara ile yaptığı telgraflaşmalarda da bu sıkıntısını dile getiriyor ve danışman adı altında hukukçuların alınmasının yararlı olacağına Ankara ile birlikte karar veriliyordu.[104] Yabancılara güvence verilmek amacıyla yabancı danışman kabil edilmişti.[105] Aynı şekilde Rıza Nur da alt komisyonda laiklik sorunuyla karşılaşmış ve o da ayrıcalıklara artık gerek kalmadığını savunmaya girişmişti.

Oysa hukuk alanında laiklik daha önce görüldüğü gibi, 1917 yılındaki Hukuk-u Aile Kararnamesi ile sağlanmıştı. Ancak daha sonra kaldırılması ile bu yönden savunma imkânsızlaşmış olmaktaydı. Çünkü adli sistem laikleşmeden, ülkedeki her vatandaşa aynı hukuku uygulamadan adli kapitülasyonların yolunda ülkelerin itirazları devam edecekti. Bu amaçla savaş döneminde, Hukuk-u Aile Kararnamesi çıkartılarak devletlerin elinden bu koz alınmak istenmişti[106]. Yunan delegesi Venizelos, bu zayıf yönü yakalamış ve üzerine gitmekteydi. Konuşmasında özellikle aile hukuku açısından müslüman kanunlarının geçerli olmasını şiddetle eleştirmişti. Diğer delegelerin de bunu onaylaması üzerine, Türk delegelerinden Rıza Nur ve Münir (Ertegün) Bey, Türk Hükûmetinin yakında aile hukukunu da kapsayacak çağdaş yasalar oluşturacağı sözünü vermişlerdi.

---

103 Jefferry, agm., s.147.

104 Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları 1 (1922-1923)**, TTK Yayınları, Ankara 1990, s.304-305.

105 Bilal Şimşir, "Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin doğuşu", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması**, İnönü Vakfı, Ankara 1994, s.38.

106 Türk Heyeti Lozan'da laikleşmenin gerekli olduğuna inanmıştı. Mustafa Kemal'in çok önceden de aklında olan bu fikir, Lozan sonrası 1924 yılında gerçekleşen devrimlerle hayata geçirilmeye başlamıştır. 3 Mart 1924 yılında gerçekleştirilen Halifeliğin ve Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile 8 Nisan 1924'de Şeriye mahkemelerinin kaldırılarak mahkemelerin birleştirilmesi bunlar arasındadır. 1926 yılındaki Medeni Kanun ile olgunlaşan bu dönem 1928 yılında Anayasa'dan devletin dininin İslam dini olduğu şeklindeki maddelerin çıkartılması ile son bulmuştu.

Devletler azınlıkları kullanarak Türkiye'nin iç işlerine karışma politikasını gelenek haline getirmiş ve bu politikayı Lozan'da da uygulamayı amaçlamıştı. Bu politikada bu kez sadece din açısından değil, dil ve ırk açısından da azınlık yaratmayı amaçlamışlardı. Ancak bu Türk heyetinin ısrarlı tutumları ile sonuçsuz kalmıştı. Özellikle İngiliz temsilcisi Lord Curzon, boşuna uğraşıldığın düşünüyor ve Bompard'ın hem komisyonda hem dışarıda Türklerle her sorunu bıktırıncaya kadar tartışarak sekiz hafta harcamış olmasından yakınıyordu[107].

Böylece 4 Şubat 1923 yılında Lozan Konferansı sonuçsuz bir şekilde dağılmıştı. İsmet Paşa'nın Türkiye'ye geldiği zaman yaptığı konuşmada söylediği gibi yabancılar kapitülasyınlar ve özellikle de konsolos mahkemelerinin kaldırılmasını kabul ediyorlar ancak, yerine bir geçiş döneminde ortaya konulabilecek yeni bir sistem öneriyorlardı. Ayrıca yine İsmet paşa'nın Lozan'ın 50. yıl dönümünde yaptığı televizyon konuşmasında anlattıkları da yabancıların bu kesinti dönemindeki durumunu anlatmaktadır: "Kesintiden Ankara'ya gelinceye kadar uğradığım yerlerde Lord Curzon'dan mesaj aldım. Kesintinin ehemmiyetli olmadığını, sulha varacağımıza emin olmamı bu konferansın mahiyetinin Ankara'da iyi değerlendirilmesini bana telkin ediyor benden rica ediyor, benim kırgınlık havamı yumuşatmak için ve Ankara'ya İngiltere'den ümitli bir halde gittiğim manasını vermek için çaba sarfediyordu ve Ankara'ya ümitli bir halde gitmem için İngiltere'den çaba sarfediyordu."[108]

Bu kesinti döneminde, 17-23 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi ile dışarıda pompalanan "Türkler yabancı sermayeye karşı" havası yok edilmeye çalışıldığı gibi, 9 Nisan 1923'te de ABD'ye verilen Chester imtiyazı ile de devletler arasındaki çıkar tartışmaları körüklenmişti. İmtiyazın kabul tarihi, konferansın kesilme tarihine denk gelmiş olsa da İsmet Paşa ile diğer devletlerin Dışişleri ile Mart 1924'te yapılan yazışmalarda tekrar görüşmelere başlanacağının işaretleri de verilmişti[109]. İsmet Paşa'nın 8 Mart tarihinde yabancı dışişleri bakanlarına yolladığı mektupta kapitülasyonların kaldırılmasının daha önce kabul edildiği tekrarlanıyordu.

Sonuçta 23 Nisan 1923'te Lozan Konferansı'nın ikinci kısmı başlamıştı. İkinci dönemde de özellikle adli kapitülasyonlar üzerinde tartışılmıştı. Adli kapitülasyonları elden kaçırmamak için devletler, özellikle Türk mahkemeleri ve

---

107 Dockrill, agm., s.114.

108 İlhan Turan, **İsmet İnönü-Lozan Barış Konferansı-Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s.273.

109 Bilsel, **Lozan II...**, s.110.

Türk hâkimlerinin yetersizlikleri ve yolsuzlukları üzerinde durmuşlardı. İsmet Paşa ve diğer temsilciler bunların hepsine karşı çıkmışlardı. Türk temsilcileri kapitülasyonların kalıntısı olarak gördükleri her maddeye, her paragrafa da itiraz eder duruma gelmişlerdi. Konu o kadar karmaşık idi ki; kapitülasyonların kaldırılması kararlaştırılmış olmasına rağmen başka bir toplantıda, örneğin vergi konusu veya yabancı şirketlerin konusu gündeme geldiğinde, yabancı temsilcilerin istekleri her anlamda yine kapitülasyonlar anlamına gelmekteydi.

En son 17 Temmuz tarihli toplantı sonrasında, verilen ayrıcılıklar konusunda bir protokol tasarısı kabul edilmiş ve buna göre; ayrıcalık veren Türkiye bu ayrıcalıkları yenileme veya isterse kaldırma hakkını elde etmişti[110]. Sonuçta uzun mücadele ve tartışmalar sonrasında 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanmıştı.

Lozan Antlaşmasının özel hükümler bölümündeki 28. maddedeki "Bağıtlı yüksek taraflar Türkiye'de kapitülasyonların tümü ile kaldırılmasını, her biri kendisi ile ilgili olarak kabul ettiklerini açıklarlar"[111] şeklindeki tanımla böylece kapitülasyonlar kaldırılmış olmaktaydı. Yabancı devlet vatandaşları ile ilgili olarak, parasal yükümlere ilişkin hükümlerin 13. maddesinde "kapitülasyonlara son verilmiş olduğu için Türkiye yabancı devletlerin uyruklarına, kendi uyruklarına sağladığından daha elverişli bir işlemde bulunmayacak ve iş bu kesimde öngörülen konular bakımından eşit işlemde bulunma ilkesini uygulayacaktır"[112] denilerek kesin çözüm sağlanmıştı. Bir diğer kapitülasyon alanı olan adli alanda ise; oturma ve yargı yetkisi konusundaki sözleşmedeki 14. maddede geçen "Türkiye'de öteki Bağıtlı Devletlerin uyrukları, buna karşılık o devletlerin ülkelerindeki Türk uyrukları, 18. madde hükümleri saklı kalmak üzere[113] her konuda yerli uyrukların bağlı oldukları özdeş koşullara göre mahkemelere özgürce başvurarak davacı ya

110 Meray, **age.**, İkinci Takım, Cilt 1, Kitap 2, s.134.

111 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Cilt 1, TTK Yay., Ankara 1989, s.93. Bu maddenin daha önce Türk temsilciler tarfından önerilen şekli ise şu şekildeydi. "Bağıtlı Yüksek taraflar gerek ülkeye giriş ve ülkede oturma şartları bakımından, gerek vergi ve yargı yönlerinden, yabancıların rejimine ilişkin kapitülasyonlarla, kapitülasyonlardan doğan ekonomik ve mali sistemin tümüyle kaldırıldığını bildirirler." Meray, **age.**, Birinci Takım, Cilt IV, s.32.

112 Soysal, **age.**, s.162.

113 18. madde Türkiye ile öteki bağıtlı devletler arasındaki ilişkilerde mahkeme harcamalarına karşılık kefillik akçesine, mahkeme kararlarının yürütülmesine yargısal ya da yargısal olmayan belgelerin bildirilmesine istinabeye, mahkeme harcamalarıyla ilgili ceza kararlarına, parasız yargısal yardıma ve borç yüzünden tutuklanmaya ilişkin tüm konular ilgili devletler arasında yapılacak özel sözleşmelerle düzenlenecektir.

da davalı olabileceklerdi."[114] maddesine karşılık 17. maddedeki "Türkiye'deki yabancılara, kişileri ve malları bakımından Türkiye Mahkemeleri önünde, devletler hukukuna ve öteki ülkelerde genellikle uygulanan ilke ve yöntemlere uygun bir korunma sağlayacağını Türkiye Hükûmeti açıklar."[115] denilmişti. 113. maddedeki "bağıtlı yüksek taraflar her biri kendisiyle ilgili olarak, Türkiye'de yabancı postahanelerin kaldırılmasını kabul ettiklerini açıklar."[116] ile de yıllardır süren yabancı postahaneler konusu çözümlenmişti.

Sağlık alanında ise 114. maddede, "İstanbul Sağlık İşleri Yüksek Kurulu kaldırılmıştır. Türkiye'nin kıyıları ve sınırlarının sağlık örgütüyle Türk yönetimi görevlidir."[117] denilerek de sağlık alanındaki son kapitülasyon sayılan karantina örgütü de Türklerin eline geçmiş oldu. Rıza Nur'un anılarında anlattığı gibi, karantina konusunda, General Pelle'nin De Lamarr projesi ile yeniden karantina örgütü önerisi, Türk heyetinin, bunun kapitülasyon olacağı çıkışıyla yumuşatılmış ve ancak 5 yıl süreyle üç yabancı doktorun müşavirliği kabul edilmiştir[118].

Buna karşılık Lozan Antlaşması'ndaki bazı maddelerde o günün şartları altında kapitülasyonlar konusunda bazı tavizler verilmek zorunda kalınmıştı. Lozan Antlaşması'nın bir bütün olarak kesinlikle önemini ortadan kaldırmayan ve yüzyıllardır Türkiye'yi esaret zincirleri altında ezen çok daha önemli şartlar için feda edilmek zorunda kalan bu konular, bugüne kadar bazı çevreler tarafından da özellikle üzerine gidilerek çarpıtılmaya çalışılmıştır.

İntikal tedbirleri olarak nitelediği bu konuları Cemil Bilsel "... dört asırlık bir kapitülasyon rejiminden istiklal rejimine girerken istisnai bazı intikal tedbirleri almak zaruri idi. İsmet Paşa, bir intikal devresini hiç bir suretle kabul etmemiş idi. Ancak bazı muvakkat tedbirler kabul etmek, belki Türkiye'nin de menfaati icabı idi."[119] şeklinde açıklamıştı. Bu konular, Antlaşma'nın oturma ve yargı yetkisi konusundaki sözleşmesindeki yabancı uyruklara aile hukuku konusunda bağlı bulunduğu ülkenin mahkemelerine gitme hakkının verildiği 16. madde[120]

---

114 Soysal, **age.**, s.162.

115 **Age.**, s.163.

116 **Age.**, s.130.

117 **Age.**, aynı yer.

118 Rıza Nur, **Dr.Rıza Nur'un Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1992, s.265.

119 Bilsel, **Lozan II...**, s.171.

120 Görüldüğü gibi I. Dünya Savaşı dönemindeki Hukuk-u Aile Kararnamesinin önemi ortadadır. Türkiye kanunları laikleştirilemeyeceği için, yabancıların "sizin dininize göre oluşmuş mahkemelerinizde Hristiyanlar nasıl yargılanır" şeklindeki şikâyetlerine tutarlı bir yanıt verilemediği, dolayısıyla böyle bir maddenin kabul edilmemesi için uygun ortamın olmadığı da ortadadır.

ile yine aynı yerdeki Türkiye'deki yabancı şirketlerin zorunlu borçlanmalara ve vergilere tabi tutulamayacağını açıklayan 12. maddeydi.

Ayrıca Ticaret Sözleşmesi'ndeki 1. madde ile Türkiye'de yabancı mallara uygulanan gümrük resminin kısa bir süre de olsa 1916 tarihli ağırlık üzerinden tarifeye göre geçerli sayılmasıyla, Türkiye'nin daha sonra kendi çıkarına göre uygulayabileceği tarifeler sınırlandırılmış oluyordu[121].

Yine Ticaret Sözleşmesi'nin 9. maddesinde de Türkiye aynı konuda kendisine de karşılıklı işlemde bulunmak şartıyla, devletlerin gemilerine izin vermişti. Ancak burada söz konusu olan şey, Türkiye'nin eğer bu konuda devletlerle 1924 Ocağında 6 ay sürede anlaşma yapılmaz ise 1926 yılından sonra kabotaj yasağı koyma hakkını eline geçirmesiydi[122]. Yani sadece 2 yıllık bir süre için devletlerin Türk sularında gemilerine Kabotaj hakkı tanınmıştı. Nitekim 1926 Temmuz ayında yabancı devletlerin kabotaj hakkı yasaklanmıştır[123]. Önemli bir ödün de Adliye beyannamesindeki maddeler ile savaşa katılmamış devletlerin hukuk müşavirliklerini Türkiye'nin kabul etmesiydi. Bu madde de geçiciydi ve 5 yıllık bir süreyi içermekteydi. Aynı şekilde Sıhhiye beyannamesinde ise, daha önce belirtildiği üzere karantina konusunda, 5 yıllık süre için üç Avrupalı doktorun danışman olarak atanması, Türk Hükûmetince kabul edilmişti. Ancak tüm bu ödün olarak görülen bu maddeler Türk Hükûmetleri tarafından uygulanmamış ve kademe kademe kaldırılmıştır.

Lozan Antlaşması'ndaki yenilgiyi Batı, geçici gözüyle görerek hazmetmeye çalıştı. Times gazetesinde çıkan "Lozan Geçici Pırıltısı" başlıklı yazı da bu yöndeydi. Doğu sorununa objektif bakışıyla bilinen Arnold Toynbee bile o günlerde yazdığı yazılarda azınlıkların Türkiye'den ayrılmalarının, Türkiye'yi ekonomik anlamda batıracağı görüşündeydi[124]. Lozan gerçekten de Batılılar için

---

121 Yine de İkinci maddesinde ise bu resimlerin kambiyo kuruna göre zaman zaman değiştirilip düzeltilecek artırma katsayılarına bağlı tutulacağı kabul edilmişti. Bu konudaki bir düşünceye göre, bu madde ile Türk Hükûmeti bağımsız bir gümrük politikası izleyememiş, ithal maldan alınacak gelir kaynağı da azalmıştı. Beşir Hamitoğulları, "İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Antlaşması'nın Etkileri", **Lozan'ın 50 Yılına Armağan**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1978, s.172.

122 Kabotaj ile ilgili daha ayrıntılı gelişmeler için bk. Tahir Çağa, "Türkiye'de Deniz Kabotajı Tekeli", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, Fakülteler Matbaası. İstanbul 1978, s.73.

123 Çağa, agm., s.83. Nitekim Lozan'daki Kabotaj serbestisine rağmen bu kural yeterince uygulanmamıştır. Örneğin İzmir rıhtımında önemli bir konumda olan Guiffrey ailesi kabotaj yasağı nedeniyle yükleme boşaltma işini ve Eliane yolcu vapurunu düşük bir fiyatla satmak zorunda kalmıştı. **Marcel Guiffray'ın Yayınlanmamış Hatıraları**, 1986.

124 Koloğlu, **Türk Çağdaşlaşması...**, s.69.

büyük bir yenilgiydi. Bunu bir İsviçreli Profesör olan Bove'nin 500 kişilik bir toplantıda Cemil Bilsel'e söylediği "Bu muahede Avrupa'nın Türkiye'ye verdiği kapitülasyondur. Onu Avrupa'nın tasdik etmemesini isteyeceğiz."[125] sözlerinde bulmak da mümkündür.

Oysa İnönü kapitülasyonların kalkmış olmasının iki toplum arasında sorun yaratmayacağı görüşündeydi. 16 Temmuz 1923'te Neue Zürcher Zeitung gazetesine verdiği demeçte kapitülasyonlar nedeniyle gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında eşit davranılmadığı için iyi ilişki kurulamadığını ve kaldırma kararı ile de bunun düzeleceğini belirtmiş ve "... şimdi (kapitülasyonların) kaldırılmasından dolayı zarara uğradıklarını söyleyerek şikâyet edeceklerdir. Lakin bu genel bir talihsizlik değildir. Ben aksine bir süre sonra insanların her şeyin çok iyi gidişinden dolayı neden çok seneler önce normal düzenin kurulmamış olduğunu anlamakta güçlük çekeceklerine inanıyorum"[126] demişti.

Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasına ilişkin Yasa Tasarısıyla ilgili İsmet Paşa'nın 23 Ağustos'ta mecliste yaptığı konuşma da bu anlamda önemlidir. İsmet Paşa, kapitülasyonların kaldırılması sürecini 1914 yılından beri özetlemiş ve yabancıların bunu ancak tüm devletlerin teker teker tanıması durumunda kabul edeceklerini daha o zamanlar belirttiklerini söylemişti.

Lozan Antlaşması sonrasında kapitülasyonlar, Türkiye'de kalkmış olmasına rağmen özellikle büyük devletlerin mandası altında olan Suriye, Lübnan gibi yerlerde bu imtiyazlar devam ettiği gibi, Fransızlar yabancılar için farklı ayrıcalıklar taşıyan hukuk kurallarını da ilan etmişlerdi[127]. Bu bölgede 9 Eylül 1914 kararı sonrası, sevinç gösterileriyle bayram yapan halk, Fransa'nın bu kısıtlamasına da tepki göstermişlerdi[128].

Tüm bu olanlar Lozan Antlaşması'nın önemini daha da artırmıştı. Yabancı devletler ise yüzyıllardır alıştıkları bu sistemden ve bu sisteme ait alışkanlıklardan da zor kurtulabilmişlerdi. Örneğin Ağustos 1924'te Amerikalı Adamopolos'un

---

125 Bilsel, **Lozan II**, s.574.

126 Nejat Göğünç, "Sevres'ten Lausanne'a", **Belleten**, 46. Cilt, Sayı: 183, TTK, Ankara 1989, s.560.

127 Koloğlu, **Türk Çağdaşlaşması...**, s.72.

128 Lozan'dan sonra kapitülasyonların kaldırılması doğuya da örnek olmuştu. Özellikle 1926-27 yılında bu üst düzeydeydi. Near East'in haberine göre "Son aylarda doğunun birçok ülkesinde kapitülasyonların kaldırılması için yeniden akım belirdi. Kısmen Çin'deki olaylar, kısmen Bolşevik kışkırtması var ama muhtemeldir ki en büyük etki Lozan'da kapitülasyon rejimini silip atan Türkiye örneğinden doğuyor." demişti. Aktaran Koloğlu, **Türk Çağdaşlaşması...**, s.75.

Askerî Mahkemede yargılanmasına Amiral Bristol'un İsmet Paşa nezdindeki müdahalesi, İsmet Paşa'nın yargılamanın dışarıdan müdahale kabul etmeyeceği yönündeki yanıtına neden olduğu gibi[129], Fransız Pier Loti vapurunun İstanbul Limanı'ndaki kazasından dolayı tutuklanan Fransız gemi süvarilerinden dolayı Paris Elçiliği nezdinde Fransa'nın sert kınaması da, Elçilik müsteşarı Esat Cemal Bey'in yeni adli kanunlar gereği bu konunun Türk yetkililerinde olduğuna dair yanıtıyla karşılaşmıştı[130]. Atatürk başkanlığındaki bu dönemde, artık daha önce yabancılara verilen demir yolu imtiyazları, mukaveledeki haktan yararlanılarak satın alınarak millîleştirilmeye başlandığı gibi, halk ve hükûmet, bu kuruluşlardan kurtulmanın getirdiği sevinç sarhoşluğunun ruh halinde, bu kuruluşların tümünün millîleştirilmesi arzusu ile yanıp tutuşmaktaydı[131]. Artık kesin son sağlanmış ve kapitülasyonlardan dolayı, yıllarca zarar gören devlet ve halk bağımsızlığına kavuşmuştu.

SONUÇ

Osmanlı Devleti için, kendisine zarar verdiğini anladığı kapitülasyonları, kaldırma girişimlerine başladığı andan itibaren ortaya çıkan en önemli konu, artık kapitülasyonların bir bütün olmaktan çıkıp çok değişik alanlara yayılmış olmasının anlaşılmasıydı. Gerçekten de kapitülasyonlar, adli, mali, iktisadi, idari, kültürel ve dinî alanlarda Osmanlı'yı tamamen denetim altına almış bulunuyordu. Bu nedenle daha ilk girişimin olduğu 18. yüzyılda bile, tümden kapitülasyonlara değil, ondan doğan beratlı tercümanlığa karşı bir mücadele söz konusuydu. Bilinçsiz de olsa, o dönemde devlete zarar veren bir kurumun ortadan kaldırılması olarak algılanan bu dönemden sonra, özellikle Âli Paşa'nın Paris Konferansı'nda devletlerin tutumunu görmesinden sonra tamamen bilinçli bir hareket haline gelmişti.

Kapitülasyonların tümden kaldırılamayacak kadar genişlediğini ve kendilerini sarmaladığının farkında olan devlet adamları, bunun tek yolunun, kapitülasyonlardan dolayı ortaya çıkan sorunların tek tek giderilmesi olduğunu da anlamışlardı.

9 Eylül 1914 tarihinde, I. Dünya Savaşı'nın uygun ortamından yararlanan İttihat ve Terakki Hükûmeti, savaş öncesi başlattığı görüşmelerden sonuç

---

129 Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s.195.

130 Esat Cemal Paker, **Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.141.

131 Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara 1959, s.74.

alamayınca kendi başına hareket etmeye karar vermişti. Bu ortamda en önemli konu, Osmanlı Devleti'nin savaş öncesinde kendine müttefik aramasıydı. Bu amaçla Cavit Bey ve Cemal Paşa'nın İngiltere ve Fransa yetkilileriyle görüşmeleri ise olumsuz sonuçlanmıştı. Bunun en önemli nedeni İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni müttefik olarak kabul etme isteğinin olmamasıydı. Osmanlı Devleti de bu görüşmelerde başından beri hiç olmazsa iktisadi ve mali kapitülasyonların kaldırılmasını ön şart olarak masaya getirmişti. Rusya da kendi çıkarlarından dolayı bu şartlara olur vermişti ancak, diğer iki devletten bağımsız bir şekilde hareket edememekteydi. Burada saptanabilecek önemli bir konu ise, İtilaf Devletlerinin bu dönemde istemiş olsalardı daha ufak tavizlerle bile olsa, Osmanlı Devleti'ni kendi yanına çekebilecek olmalarıydı. Ancak, bu istenilmedi ve Osmanlı Devleti, Almanya tarafına itilmiş oldu.

Kapitülasyonların kaldırılması ile gümrük ve temettu vergisini de kendi başına özgürce tesbit edebilme şansıyla gelirlerini artırmaya çalışan Osmanlı Devleti, yeni şirketlerin ortaya çıkması ve yabancı şirketlerin de uzun vadede, kapatılması, kısa vadede ise Türkçe bilen ve Türk olanların buralara yerleştirilmeleriyle bu amacını daha kolay gerçekleştirme şansını bulabilmişti. Çünkü bu tarihe kadar kapitülasyonlar nedeniyle küçük esnafın yok olması ve onun yerini alacak millî bir sanayi kolunun olmaması, ülkeyi yabancı mallarla doldurmakta ve dolayısıyla Avrupalıları güçlendirmekteydi. Ancak bu dönemde Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun da etkisiyle ülkede başlayan şirketleşme, bu açığı da kısmen de olsa kapatabilmşti. Ancak bu düzensiz gelişmeler savaş ortamı içerisinde olumsuz sonuçlar da doğurmuş ve Hükûmetin oluşturmak istediği Türk tüccarı savaş öncesi, yabancılar ve gayrimüslimlerin halkı sömürmesi gibi aynı işlevi görmeye başlamışlardı.

Hükûmetin kaldırma kararından sonra hiç vakit geçirmeden bunu uygulama alanına koyması ve ilk olarak gümrük resminin özgürce yükseltilmesi sonrasında çıkardığı talimatname de olaya hazırlıklı olduğunu göstermektedir. Ancak yine de yıllardır kapitülasyon rejimi altında yaşamış olan devlet ve halk bunun uygulanması aşamasında birçok sorunlarla da karşılaşmıştı. En önemli sorunlar bu kaldırma kararını kabul etmeyen elçilerin ve konsolosların protestoları olmuştur. Bunun sonucunda Dâhiliye Nezareti sürekli vilayetlerden gelen ne yapılacağına dair yazılarla karşı karşıya kalmıştı.

Bu noktada alınan en önemli kararlar yine adli konuda olmuş ve yıllarca önemli bir üzüntü kaynağı olan yabancıların ülkedeki cezai işlemlerde sahip olduğu ayrıcalıklar ortadan kaldırılmaya başlanmıştı. Özellikle tercümansız

suçüstü yakalansa bile tutuklanamayan yabancılar sorunu çözülmüş ve her türlü işlemde konsolosluk ve konsolosluk memurlarının yetkisi kaldırılmış, dolayısıyla da konsolosluk mahkemeleri işlevini yitirmiş ve konsolosların elinden yargı yetkisi alınmıştı. Ardından daha uzun vadede daha önemli bir karar gerçekleştirilmiş ve dinî imtiyazlara da bir darbe niteliğinde olan Hukuk-u Aile Kararnamesi ile aile hukuku düzenlenmiş ve dinî cemaat liderlerinin yargı yetkisi de ellerinden alınarak tek hukuka geçiş sağlanmıştır. Bu geçişi kolaylaştıran en önemli etken ise daha önce Şeriye Mahkemeleri ile Harp ve Nizamiye Mahkemelerinin görev alanlarının ayrılması ve sonrasında Şeriye Mahkemelerinin Şeyhülislamlık gibi dinî bir kurumdan alınıp Adliye Nezaretine bağlanarak laik bir deneme yapılmasıdır.

İttihat ve Terakki'nin ancak savaştan yararlanılarak tek başına almak zorunda kaldığı kapitülasyonları kaldırma kararı ve sonrasında planlı bir şekilde uygulamaya konulan yeni yasalar, savaş sonunda İttihatçı düşmanlığı ile işbaşına gelen yöneticilerin, bunun arkasında duramamaları ve kişisel hizip ve partizancılıkla yabancı devletlerin baskısına dayanamamaları sonucunda geçersiz kalmış, sonuçta bu, kapitülasyonların yeniden hem de daha geniş şekliyle ülkeye girişine neden olmuştur. Oysaki; İttihatçı ileri gelenlerinin savaş ortamında ve daha sonra Mustafa Kemal ve İsmet Paşaların, Kurtuluş Savaşı yıllarında ve sonra da Lozan'daki kapitülasyonlar konusunda ödün vermez, kararlı ve inatçı tutumlarının arkasındaki bağımsızlıkçı karakter, kapitülasyonların ülkeden çıkışını kolaylaştırmıştır. Kapitülasyonların kaldırılmasının 100. yılında; Lozan Antlaşması'nın öneminin ne kadar fazla olduğunun anlaşılması bu anlamda önemlidir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı

Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı

GAZETELER

Ahenk

İkdam

Sabah

Tanin

RESMÎ YAYINLAR

Düstur

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Layiha-i Kanuniye

Takvim-i Vekayi

Ceride-yi İlmiye

ESKİ DİLDE ESERLER

Emrullah Efendi, **İzahname**, Matbaa-ı Hayrıye Ve Şürekası, Konstantiniye 1330.

Feraşerli Mehdi, İmtiyazat-ı **Ecnebiye'nin Tatbikat-ı Hazırası**, Samsun, 1325.

K.D, **Kapitülasyonlar**, Sancakyan Matbaası, 1329.

KİTAPLAR

Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İmge Yay., Ankara1998.

Akyol, Taha, **Medine'den Lozan'a**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1996.

Altuğ, Yılmaz, **Yabancıların Arazi** İktibası **Meselesi**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1962

Andıç, Fuat- Andıç, Süphan, **Sadrazam Âli Paşa, Hayatı, Zamanı ve Siyasi Vasiyetnamesi**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000,

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın**, 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1973.

Bağış, Ali İhsan, **Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler**, Turhan Kitabevi, Ankara 1983,

Bayur; Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

Bilsel, Cemil, **Lozan**, 1. Cilt, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998.

Bilsel, Cemil, **Lozan**, 2. Cilt, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998.

Bozkurt, Gülnihal, **Azınlık İmtiyazları, Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

Bozkurt, Gülnihal, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, TTK Yayınları, Ankara 1996.

Cemalettin, Halil-Asadoryan, Hrand, **Ecanibin Memalik-i Osmaniye'de Haiz Oldukları İmtiyazat-ı Adliye**, İstanbul 1331.

Cin, Halil, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987.

Davison, Roderic, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, 1. Cilt, Papirüs Yayınları, İstanbul 1997.

Duru, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

Elmacı, Mehmet Emin, **Bosna Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1996.

Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul 1996.

Fesch, Paul, **Abdulhamit'in Son Günlerinde İstanbul**, Pera Turizm ve Ticaret Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.

Karal, Enver Ziya, **Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları Nizam-ı Cedit (1789-1807)**, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Karal, Enver Ziya, **Türk Çağdaşlaşması**, Boyut Kitapları, İstanbul 1995.

Marcel Giffray'ın Yayınlanmamış Hatıraları, 1986.

Meray, Seha L., **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, **Belgeler**, Takım 1, 2. Cilt, A. Ü. Basımevi, Ankara 1971,

Meray, Seha L., **Lozan'ın Bir Öncüsü**, **Prof. Ahmet Selahattin Bey 1787-1920**, TTK, Ankara 1976,

Nur, Rıza, **Dr.Rıza Nur'un Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.

Ökçun, Gündüz; **Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti,** (Doktora Tezi), Doğuş Matbaası, Ankara 1962.

Quartaert, Donald, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa** İktisadi **Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, Yurt Yayınları, Ankara 1987

Paker, Esat Cemal, **Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Cilt 1, TTK Yay., Ankara 1989.

Şimşir, Bilal, **Lozan Telgrafları 1 (1922-1923)**, TTK Yayınları, Ankara 1990.

Tezel, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Yurt Yayınları.

Toprak, Zafer, İttihat **Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995.

Toprak, Zafer, **Millî İktisat Millî Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995.

Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C I-II-III, Meşrutiyet Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Turan, İlhan, **İsmet İnönü-Lozan Barış Konferansı-Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003

Uran, Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara 1959.

MAKALELER

Angell, J.B., "The Turkish Capitulations", **The American Historical Review**, Volume 6, No.2, January 1901.

Arai, Masami, "Lozan Konferansı Karşısında Japonya", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması**, İnönü Vakfı Yayınları, 1994.

Avcı, Orhan, "İttihat ve Terakki Partisi Devrinde İzlenen İktisadi Politikalar (1908-1918)", **Askerî Tarih Bülteni**, C XXI/40, 1996.

Barkan, Ömer Lütfü, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 Tarihli Arazi Kanunnamesi", **Tanzimat I**, MEB Yayınları, İstanbul 1999.

Belgesay, Mustafa Reşit, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", **Tanzimat I**, MEB Yayınları, Ankara 1999.

"Cavit Bey'in Not Defterinden", **Tanin**, 1944.

Cin, Halil, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", **A.Ü.H.F. Dergisi**, 24. Cilt, Sayı 1-4, 1967.

Çağa, Tahir, "Türkiye'de Deniz Kabotajı Tekeli", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1978.

Davison, Roderic, "Foreign and Environmental Contributions to the Political Modernization of Turkey", **Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1983**, University of Texas Press, USA, 1990.

Dockrill, Michael, "Lozan Konferansı ve İngiltere", **70 Yılında Lozan Barış Antlaşması**, Uluslararası Seminer, İnönü Vakfı Yayınları, 1994.

Elmacı, Mehmet Emin, "1909 Cemiyet Kanunu Çerçevesinde Birlikte Yaşama Sanatı Ve Ermeniler", **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2007

Göğünç, Nejat, "Sevres'ten Laosanne'a", **Belleten**, 46. Cilt, Sayı: 183, TTK Ankara 1989.

Hamitoğulları, Beşir, "İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Antlaşması'nın Etkileri", **Lozan'ın 50 Yılına Armağan**, Fakülteler Matbaası, İstanbu, 1978.

Işıksal, Turgut, "Kapitülasyonlar, Lozan'da İngiliz Heyetine Verilen Gizli Raporun Tam Metni III", **B.T.T.D.**, Sayı 36, Eylül 1970.

İbrahim Hakkı Paşa, "Kapitülasyonlar veya Uhud-u Kadime", İlm-i **Hukuk ve Mukayeseli Kavanin Mecmuası**, No.15, Eylül 1326.

Jeffery, Keith- Sharp, Alan, "Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı'nda Gizli İstihbaratın Kullanımı", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması**, İnönü Vakfı, Ankara 1994.

Kurmuş, Orhan, "1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler", **ODTÜ Gelişme**,1978 Özel Sayısı.

Sonyel, Selahi R., "Lozan'da Türk Diplomasisi", **Belleten**, Cilt 38, Sayı 149- 152, 1974.

Sürgevil, Sabri "I. Dünya Savaşı Sırasında "İzmir'de Sokak, Mahalle ve İşyeri Adlarının Türkçeleştirilmesi", **5. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, Tebliğler III, Türk Tarihi, Cilt 2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989.

Şimşir, Bilal, "Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması**, İnönü Vakfı, Ankara 1994.

Tözören, Nebahat, "Türkiye'de Ecnebilerin Mülk Edinmeleri", **4. Türk Tarihi Kongresi**, TTK Yayınları, Ankara 1952.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", **Tanzimat I**, MEB Yayınları, Ankara 1999.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Meşrutiyet Hatıraları", **Fikir Hareketleri**, 23 Mayıs 1936, Sayı 135.

II. OTURUM

TÜRK TARİH KURUMU KONFERANS SALONU

18 TEMMUZ 2023

NEUE FREIE PRESSE'NİN LOZAN GÖRÜŞMELERİNE DAİR DEĞERLENDİRMELERİ

SEZEN KILIÇ*

ÖZET

1 Eylül 1864 ve 31 Ocak 1939 tarihleri arasında yayın hayatında kalan ve zamanla Avusturya'nın en popüler gazetelerinden biri haline gelen Neue Freie Presse'nin Lozan görüşmelerini nasıl değerlendirmeye çalıştığını ortaya koymayı amaçlayan araştırmamızda, 1922 yılı Kasım ayında İsmet Paşa'nın gazete muhabirine verdiği mülakatta ülkesi için nasıl bir barış istediğine dair açıklamasına yer verilecektir. Ayrıca İsmet Paşa'nın daha sonra çok sayıda gazeteciye verdiği mülakatta Balkan birliği, Türk-Rus ilişkileri ve Mısır'ın bağımsızlığına ilişkin soruları ne şekilde cevapladığına değinilecektir. Aralık ayında yapılan görüşmelerde ise Curzon'un Türkiye'deki azınlıklar ve özellikle de Ermeniler için talepleri ve buna İsmet Paşa'nın verdiği karşılık açıklanacaktır. Aynı zamanda görüşmeler kesilinceye kadar Batı Trakya, Musul, Boğazlar, Azınlıklar, Kapitülasyonlar ve Osmanlı borçları konusunda yaşananların Neue Freie Presse tarafından nasıl değerlendirildiği ortaya konulacaktır. Buna ilaveten görüşmeler kesilmeden önce Ocak ayı sonundaki gelişmelerle birlikte görüşmenin kesilme gerekçeleri konusunda nasıl bir yorumda bulunulduğu dile getirilecektir. Görüşmelerin ikinci aşamasına başlamadan önce katılımcı ülkelerdeki genel atmosfer hakkında yorumda bulunulacak. Akabinde de Türkiye'nin tutumuyla birlikte Rusya, İngiltere, Fransa ve Amerika'nın tutumları değerlendirilecek ve bu yapılırken bilhassa Fransa'ya yönelik gazetenin olumsuz bakış açısının gerekçesi analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca konferansta görüşme başlıkları konusunda yaşanan gelişmeler yine bu gazetenin bakış açısıyla ortaya konacaktır, nihayetinde ise ülkelerin uzlaşarak barış antlaşmasına nasıl vardığı ve bunda delege başkanlarının oynadığı rol irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İsmet Paşa, Curzon, Neue Freie Presse, Rusya, Musul

* Doç. Dr., sezenkilic197@gmail.com

NEUE FREIE PRESSE'S ASSESSMENTS ON LAUSANNE INTERVIEWS

ABSTRACT

In our research, which aims to reveal how Neue Freie Presse, which was in broadcast life between September 1, 1864 and January 31, 1939 and became one of the most popular newspapers in Austria over time, tried to evaluate the Lausanne negotiations, İsmet Pasha gave an interview to the newspaper reporter in November 1922. A statement on what kind of peace he wants for his country will be included. It will also be discussed how İsmet Pasha answered questions about Balkan unity, Turkish-Russian relations and Egypt's independence in the interview he later gave to many journalists. In the talks held in December, Curzon's demands for minorities in Turkey, and especially Armenians, and İsmet Pasha's response will be explained. At the same time, it will be revealed how Neue Freie Presse evaluated what happened in Western Thrace, Mosul, the Straits, Minorities, Capitulations and Ottoman debts until the negotiations were interrupted. In addition, before the talks were interrupted, it will be expressed what kind of comments were made on the reasons for the interruption of the meeting, together with the developments at the end of January. Before starting the second phase of the talks, the general atmosphere in the participating countries will be commented on. Subsequently, the attitudes of Russia, England, France, and the United States, along with Turkey's attitudes, will be evaluated, and while doing this, the reason for the negative perspective of the newspaper, especially towards France, will be analyzed. In addition, the developments in the topics of the talks at the conference will be revealed from the perspective of this newspaper, and finally, how the countries reached a peace agreement by reconciliation and the role of the heads of delegates in this will be examined.

Keywords: İsmet Pasha, Curzon, Neue Freie Presse, Russia, Mosul.

GİRİŞ

Çalışmamızda, Şark Konferansı olarak da nitelendirilen Lozan Konferansı'nın ilk ve ikinci aşamasında yaşananlara dair Avusturya basının bakış açısını vermek üzere yüksek bir tiraja sahip ve uluslararası nitelikte olan, aynı zamanda Türkiye'de iyi bilinen Neue Freie Presse'de çıkan köşe yazıları ve haberler esas alınacaktır. Bilindiği üzere liberal görüşe sahip olan ve zamanla da Avusturya gazeteciliği açısından çok önem teşkil eden ve bir dünya basını halini alan Neue Freie Presse, 1 Eylül 1864 tarihinde Michael Etienne ve Max Friedlaender tarafından ilk baskısında 10 bin olarak çıkartılmış, 1867'de 18 bin, 1870'de 25 bin, 1890'da 40 bin ve 1905'te de 55 bin tirajına yükselmiştir. İlk olarak 12- 18 sayfa olarak çıkarılmış, daha sonra haftanın altı günü 16-30, pazar günleri ise 50-80 sayfaya ulaşmıştır. Seyahat rehberine ve orijinal romanlarla birlikte, siyasi, ekonomi ve spor haberlerine yer veren sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez çıkan Neue Freie Presse 31 Ocak 1939 tarihine kadar kesintisiz bir şekilde yayın hayatında kalmıştır. En büyük tiraj olarak 78 bine ulaşan gazete 1 Şubat 1939 tarihinde Neue Wiener Journal ile Neuen Wiener Tagblatt adı altında birleştirilmiştir.[1] Gazetenin Türkiye açısından önemi ise Mustafa Kemal Paşa'nın ülkesi için düşündüğü yönetim biçimini Josef Hans Lazar'a 22 Ekim 1923 tarihinde verdiği demeçte ifade etmiş bulunmasıdır.

Neue Freie Presse'deki köşe yazılarında Lozan görüşmeleriyle aynı döneme denk gelen Almanya'nın sanayi bölgesi Ruhr'un haksız yere Fransa tarafından işgalinin etkisi görülmektedir. Bu da Fransa'ya ve siyasetine, Lozan'daki temsilcilerine karşı eleştirici bir tavır şekilde yansımaktadır.

Çalışmamızda Neue Freie Presse'deki köşe yazıları ve haberler, Konferans'ın İlk Aşaması ve Konferans'ın İkinci Aşaması şeklinde iki başlık altında ele alınacak, ancak zaten özetlenmiş olarak verilen ve yoruma gerek olamayacak ölçüde açık olan köşe yazıları hakkında sonuç bölümü haricinde bir değerlendirmede bulunulmayacaktır.

KONFERANS'IN İLK AŞAMASI

Lozan Konferansı'na dair Neue Freie Presse gazetesinin ilk yazısını Büyükelçi Dr. Karl Macchio 21 Kasım 1922 tarihinde "Şark Konferansında Trakya

1 Kurt Paupie, **Handbuch der Österreichischen Pressegeschichte 1848-1959**, Band 1, Wilhelm Braumüller Verlag, Wien 1960, s.144; Gabriele Melischek, Josef Sethaler, **Die Wiener Tageszeitung. Eine Dokumentation, Band 3, 1918-1939**, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 1992, s.138.

Meselesi" başlığı altında kaleme almıştır. Lozan'da önemli bir tartışma konusunu teşkil edecek olan Trakya konusunu ayrıntılı şekilde ele alan ve farklı bir çözüm öneren bu yazıya göre Müttefik devlet adamları, muzaffer Türklerin baskılarına boyun eğerek yüzyıllardan beri kültürel ve tarihî açıdan bir bütünlük oluşturan Trakya bölgesini, Meriç'ten ikiye ayırmaktan başka bir çare bulmalıdır. Aslında Müttefikler bununla, dağılmış durumda bulunan Yunan ordusunun nefes alması ve yerel Rum halkının Doğu Trakya'ya giren Türk jandarmasının misillemesinden kurtarılıp tahliye edilmesi için zaman tanımıştır. Ancak aynı zamanda da Mustafa Kemal'in ordusunun kararlı tavrı karşısında Doğu Trakya, Türklere geri verilerek bir nevi bölge halkının menfaat ve istekleri hiç dikkate alınmadan yarım bir çözüm sağlanmıştır. Bilindiği üzere İngiltere, Yunanistan sayesinde Türkiye'nin tamamen Asya'ya çekilmesini sağlayıp Boğazların egemenliğini uluslararası korumaya bırakmaya dair planı, Mustafa Kemal tarafından bozulunca Meriç'e kadar olan Doğu Trakya ve Edirne'nin Türklere geri verilmesine ilişkin Fransız teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak bu teklif de İstanbul'un sadece karadan korunması esasına dayandığından İngilizlerin tarafsızlık görüntüsü altında denizden başkent İstanbul'un girişine hâkim olması durumunda anlamsızlaşacaktır. Bölge halkı hem yaklaşan Türk birliklerinden hem de geriye doğru çekilen disiplinsiz Yunan ordusundan kaçarken Trakya'nın bölünmeye çalışması manasızdır. Trakya'nın doğu ve batı olmak üzere parçalanmasının bölge halkına güvenlik, düzen ve huzur getirmesi mümkün görünmemektedir. Aslında bu meselenin başka bir çözüm yolu daha vardır, o da; padişah egemenliğinde özerk bir Doğu ve Batı Trakya'nın oluşturulmasıdır. Bölge halkının 2/3'ünü Müslüman, 1/3'ünü ise Rum ve Bulgar kökenliler oluşturduğundan Hristiyanların azınlık hakları Milletler Cemiyetinin teminatı altına alınmalıdır. Bu suretle Müslüman ve Hristiyan halkın güvencesinin Milletler Cemiyeti tarafından sağlandığı Yunanistan ile Bulgaristan arasında bir tampon devlet teşkil edilmelidir. Böyle bir çözüm, Türkiye açısından da bir kazançtır, çünkü komşu Balkan ülkeleri arasında belli bir sınır mesafesi sağlanarak Türk gençlerine huzur ve barış içinde ülkelerinin yeniden inşasına girişme imkânı tanınmış olur. Türkler, ellerinde bulundurmak için asıl gerekçe olarak ileri sürdükleri Edirne'deki padişah mezarlıklarını beklemek üzere bu şehirde bir garnizon da bulundurabilir. Bunun örneği 28 yıldır Sancak Yenipazar'da Avusturya-Macaristan garnizonlarının Türk garnizonları ile yan yana bulunmasıyla yaşanmaktadır. Yunanistan da Türkiye'nin komşuluğundan kurtularak hızlı bir rahatlama ve güçlenme süreci yaşayabilir, Trakya'da Rumluk ise kültürel Helenizm altında rahatlıkla tekrar temin edilebilir. Bulgaristan için de Türkiye ile doğrudan bir sınıra sahip olmaması sürtüşmelerden uzak

kalmasını sağlar. Üstelik Neuily Antlaşması ile kendisine tanınan denize çıkış hakkı, Milletler Cemiyeti teminatı altındaki Dedeağaç'tan verilebilir. Bu suretle yüzbinlerce Trakyalı mültecinin, Makedonya'da zaten uzun süredir yaşadıkları, Bulgaristan'da ise yeni yaşamaya başladıkları problemlerden kurtularak yurtlarına dönmeleri sağlanabilir. Bu yeni oluşum ile birlikte uluslararası bir anlaşmazlık bertaraf edilerek bir avantaj elde edilmiş olunur.[2]

Yine Kasım ayında Paris resmî çevrelerinin, finansal ve ekonomik meseleler zaman alabileceği için Lozan Konferansı'nın Aralık ayı ortasına kadar süreceğine dair tahmini yer almaktadır. Bununla birlikte Müttefiklerin, Türkiye'nin olası barış şartlarını reddetmesi durumuna karşı barış sağlanıncaya kadar Boğazları işgal etmeyi göze aldığı, Musul petrol bölgesinin geri verilmesi isteğini de reddetme kararı aldığı ifade edilmektedir.[3]

Bir başka tarihli haberde ise Neue Freie Presse muhabirinin Türk heyetinden İsmet Paşa ve Necmeddin Sadak ile yaptığı şu görüşme yer almaktadır: Türk heyetinin Lozan'da takip edeceği siyaset hususundaki bir soruya İsmet Paşa, "Türkiye'nin bir vasal olarak değil, tamamen özgür bir devlet olarak barış içinde yaşayacağı" cevabını vermiştir. Necmeddin Sadak da Avrupa'nın Kemalist hareketi başından itibaren siyasi ve askerî tedbirlerle bertaraf ederek Türk milliyetçi planlarını yok etmeye çalıştığını belirtip Yunanistan'ın küçük bir ülke olarak sürekli bir emperyalist politika güdemeyeceği için gerek Konstantin gerekse Venizelos başkanlığında olsun Anadolu'da mutlaka mağlup edileceğinin malum olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Yunan komutanlarının talimatıyla askerlerinin ne erkekleri ne de kadın ve çocukları kundaklamak ve yağmalamaktan hiç çekinmediğini, bu suretle İzmir'den Ankara'ya ve Ankara'dan Mudanya'ya kadar yaklaşık 500 km'lik alanın yıkıntı ve yangınlar sonucu kapkara vaziyette bulunduğunu açıklamıştır.[4] Bilindiği üzere Türkiye bu yıkım ve yakmanın karşılığında Yunanistan'dan 4 milyon altın tutarından bir savaş tazminatı istemiştir.[5]

Lozan görüşmelerde bir Balkan birliği oluşturma gayretleri ve bundaki amacın ne olduğuna dair bilgi sunulmaktadır: Lozan'daki bir otelde bugün

2 **Neue Freie Presse**, "Şark Konferansında Trakya Meselesi" (Büyükelçi Dr. Karl Macchio), 21.11.1922.

3 **Neue Freie Presse**, "Konferansın Muhtemel Süresi Aralık Ortası", 21.11.1922.

4 **Neue Freie Presse**, "Lozan'da Türk Talepleri. Türk Delegesi İsmet Paşa ile Bir Görüşme", 23.11.1922.

5 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 2. Kitap**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2012, s.286.

Yugoslav Başbakanı Mincic, Yunan Baştemsilci Venizelos, Romen Baştemsilci Duca ve Bulgar Baştemsilci ve Başbakanı Stambuliski arasında gizli bir görüşme yapılacak. Resmî olarak bu görüşmede, Türkiye'ye bırakılan Doğu Trakya'daki azınlıklar, aynı zamanda Bulgaristan'ın toprak veya en azından ekonomik olarak Ege Denizi'ne çıkış konusu ele alınacak. Ancak görüşmenin asıl konusunu Balkan devletleri arasında bir birlik oluşturulması olduğundan şüphe duyulmamaktadır. En azından bu dört ülke, Şark Konferansı'nda Türkiye'ye, belki de Batılı ülkelere karşı daha da kıymet kazanmak üzere birlik içinde hareket edecekler.[6]

Balkan birliği konusunun yanı sıra Türk heyetinin ülke sınırları için teklifleri ve buna karşı teklifler ve Curzon'un cevabı hususunda şu haber yer almaktadır: Balkan devletleri Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan arasında yapılan bugünkü görüşmelerde Balkan birliğini yeniden oluşturma teşebbüsünde bulunuldu. Konferansta görüşülen konularda pratik çözümlere ulaşılmasa da kendisine Dedeağaç Limanı'ndan tam anlamıyla ihracat ve tahliye hakkı tanındığı takdirde Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkış konusunda ısrarlı olmayacağı ortaya çıktı. Bunun yanı sıra İsmet Paşa, Türkiye sınırları ile ilgili karşı tekliflerini şöyle belirtti: 1) 1913 Türk sınırlarının muhafazası, 2) Sınırda askersizleştirilmiş bölge oluşturulması, 3) Askersizleştirilmesinin tarafsız uzmanlarca kontrolünün sağlanması şartıyla tarafsız bölgede Türk egemenliğinin muhafazası, 4) Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkışının sağlanması, 5) Batı Trakya'nın kaderinin halk oylamasına sunulması. İsmet Paşa bu tekliflerin ne asgari ne de azami talepler olmadığını, sadece gerekli ve haklı olarak görülen talepler olduğunu belirtti. Dünkü oturumdan Türkler hiç de memnun değillerdi, çünkü Venizelos'un 1915 yılındaki Türk hudutlarının tekrar oluşturulması teklifini tüm gün boyunca cevap vermeyen İsmet Paşa'ya hitaben Curzon'un, "Eğer siz her seferinde önce Ankara'nın talimatını almak istiyorsanız, o zaman biz bir yıl içinde de işimizi tamamlayamayız. Ya siz tam yetkilisinizdir ya da değilsinizdir." demesi Türklerin olduklarından da fazla sessizleşmesine vesile oldu.[7]

İsmet Paşa'nın çok sayıda basın mensubu ile yaptığı mülakata dair şu bilgiler deklere edilmektedir: Bugün öğleden sonra İsmet Paşa, her birini tek tek kabul etmek için zamanı olmadığı için Neue Freie Presse muhabirinin de katıldığı yaklaşık 30 gazeteciyi birlikte kabul etti. Bu mülakatta Türk heyetinin Boğazlar konusunu Rus heyeti gelmeden önce kesinlikle görüşmeyeceği ortaya çıktı. Ayrıca Balkan devletlerinin "aşk evliliği" hususunda ne düşündüğüne dair bir Fransız

6 **Neue Freie Presse**, "Bir Balkan Birliği Oluşturulma Amacı", 23.11.1922.

7 **Neue Freie Presse**, "Lozan Konferansı. Yeni Bir Balkan Birliği İçin Görüşmeler", 24.11.1922.

gazetecinin sorusuna İsmet Paşa, "Ben onların henüz evlendiğini görmedim." cevabını verdi. Bir Alman gazetecinin Türk-Rus ittifakı hakkında sorusuna ise oldukça ciddi bir şekilde "Türkiye ile Rusya arasında en iyi ilişkilerin yaşandığını, iki ülke arasında bir antlaşma yapıldığını, ancak bu konuda anlatılanların ise efsane olduğunu, gizli bir antlaşmanın söz konusu olmadığını" belirtti. Batı Trakya konusunda ise "Türkiye'nin Batı Trakya'yı almak istemediğini, sadece bölge halkının kendi kaderini kendisinin belirlemesini istediğini" söyledi. Kahire Üniversitesinden Profesör Azmi Bey'in "Mısır'ı bağımsız bir devlet olarak tanıyorsunuz değil mi?" sorusuna da "Biz 1913'teki durumu tanıyoruz ve Mısır'ı Türkiye'nin bir parçası olarak görüyoruz." cevabını verdi. Bu açıklama derhal Mısır'a iletilmiş ve büyük bir sansasyona neden olmuştur.[8]

Mustafa Kemal Paşa ile Türkiye'nin gelecekteki rejimin nasıl olacağına dair meşhur röportajı yapan Josef Hans Lazar, "Türkiye Yol Ayrımında" adlı yazısında Refet Paşa'nın Lozan görüşmelerine nasıl bir etkisi olduğuna dair açıklamalarda bulunmaktadır: Büyük çabalarla elde edilen başarıların düşüncesiz sertlik ve meydan okumalarla tehlikeye atılması felaket olur. Aynı şekilde Mudanya Mütarekesi öncesinde olduğu üzere Türkiye bir kez daha kendi kaderiyle ilgili yol ayrımında bulunmaktadır. Türkiye'nin Mudanya'daki aynı iradeyle, bilgeliğe ve gerektiğinde tavize hazır olması bekleniyor. Şark'taki barış, Türkiye'nin gelecekteki kaderine ve İstanbul'daki gelişmelere bağlıdır. Ankara Hükûmetinin İstanbul Temsilcisi Refet Paşa'nın Müttefik işgal makamları ile ilişkisi Lozan barış görüşmelerinin gidişatına doğrudan etkileyecektir. Devam eden huzuru bozan şey Refet Paşa'nın verdiği notada, Büyük Millet Meclisi adına Müttefiklerin tarafsız bölgeden askerî birlik ve gemilerini çekme davetidir. Bu daveti Refet Paşa'nın Mudanya Mütarekesinin ihlali olarak değil de tadili olarak gördüğünü açıklaması tepkileri engellemedi. Nitekim bunun yarattığı tepkiyle Müttefiklerin birleşik cephesi yeniden sağlamlaştı ve birbirlerinden ayrılan yolları da tekrar kesişti. Bizzat kendi menfaati açısından Türkiye, Lozan görüşmelerinin neticelenmesi öncesi Müttefikleri provoke edip birlikte hareket etmelerine yol açmaktan kaçınmalıdır. İstanbul'daki kriz durumunun daha da sertleşmesi, yeni yönetimin farklı tedbirlerini etkiliyor. Halkın coşkusunu savunurken barış için Batı ve Avrupa köprüsünü gereksiz bir aceleyle atmamak Türk makamlarının görevidir. Türkiye, eşitlik, bağımsızlık ve özgürlük temeliyle Batı karşısında durmalı, fakat körü körüne ve düşüncesizce yabancı düşmanlığına kendini kaptırmadan soğukkanlılık ve muhakeme gücünü muhafaza etmelidir.

8 **Neue Freie Presse**, "İsmet Paşa'nın Basın Toplantısı", 24.11.1922.

Buna karşın da yabancı olan Batılı memur, tüccar, mühendis, işçi, finansör ve turist artık eski düşüncesini değiştirerek Avrupalı efendi zırhından sıyrılmalı ve Türkiye'deki faaliyetlerini tam bir eşitlik prensibi doğrultusunda yeniden belirlemelidir. Yeni Türkiye, tüm Batılı halklar için oldukça zengin bir alana ve çalışma sahasına sahiptir. Batılı devletler karşısında Türkiye'nin temsilcisi olarak İstanbul'da Refet Paşa ve Lozan'da da İsmet Paşa bulunmaktadır. Refet Paşa, dengeleri tehlikeye atmadan ve İstanbul'daki Avrupalı temsilcilerine gereksiz yere meydan okumadan Anadolu'nun yasalarını uygulamak üzere yol ve araç bulmalıdır. İsmet Paşa'nın başarısı Refet Paşa'nın tutumuna bağlıdır.[9]

Lozan'daki Amerikan Gözlemcisi Child, 30 Ekim 1922'de Lozan Konferansı'na davetli üç ülkeye açıkladığı memorandumu yineleyerek Türkiye ile ilgili veya birlikte toprak ya da ekonomik içerikli ayrı bir antlaşma yapılmasını kabul etmeyeceğini açıkladı. Child'in bu açıklaması, Amerika'nın başka ülkelerin menfaati için değil de sadece kendi hakları için mücadele edeceği, aynı zamanda da "açık kapı" prensibini mutlaka muhafaza edeceği olarak algılandı.[10]

Alman Meclis Üyesi Prof. Dr. Otto Hoetzsch, "Şark Konferansı" başlıklı yazısında Lozan Konferansı ile ilgili şu yorumda bulunmaktadır: Lozan Konferansı, Türk-Yunan savaşını bitireceği gibi eski Şark meselesine de yeni bir çözüm sağlamaya çalışacak. Bu konferans sonuçları aynı zamanda İngiltere ile Fransa arasındaki ilişki açısından da önemli olacağından Almanya'yı ve tamirat meselesinin ele alınmasını dolaylı olarak etkileyecek. Bu arada İngiltere'deki seçimleri kazanan muhafazakârlar farklı bir Şark politikası istemektedir. Gerçi Boğazlardaki İngiliz hâkimiyetinden vazgeçilmese de bu uğurda daha önce Lloyd George'un göze aldığı bir savaş artık istenmiyor. Bu istek Lord Curzon'un Lozan'da takip etmesi gereken yeni çizgisidir. Kemalistleri İngiltere'ye karşı direnişte destekleyen, buna karşın diğer Müttefik devletlerden farklı bir muamele göremeyen Fransa'nın, İngiltere'ye yaklaşıp ortak bir Şark programı belirlemesine vesile oldu. Fransa gibi Kemalistlere destek olmasına rağmen diğer Avrupalı devletler gibi baskı altında tutulan İtalya, Şark meselesinde İngiltere ve Fransa ile eşit bir konuma sahip olmak istese de bunun için yeterli ağırlığa sahip olamamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Fransa ve İngiltere'nin Anadolu'daki kendi egemenlik alanlarına ulaşamayacağını, Fransa'nın da Boğazlar ve İstanbul uğruna kanlı bir çatışmayı göze almayacağını gayet iyi bilmektedir. Her ne kadar Sevres Antlaşması ile savaş sona ermiş gibi gözükse de şimdi bu antlaşmanın revizyonu

9 **Neue Freie Presse**, "Türkiye Yol Ayrımında" (Josef Hans Lazar), 25.11.1922.

10 **Neue Freie Presse**, "Lozan Konferansı", 26.11.1922.

anlamına gelen yeni bir konferans açılıyor ve kendisine zorla barış antlaşması dikte ettirilen Türkiye, bugün muzaffer devletlerle eşit konumda bulunuyor. Bu Konferans sayesinde, vaktiyle Türkler ile birlikte zorla barış dikte ettirilmiş halklar için de bir umut doğuyor. Almanya, Rus limanlarına giriş anlamına gelen Boğaz yolunun düzenlenmesi ve bunun Tuna meselesine yansıması ile çok ilgilenmektedir. Aynı zamanda Lozan Konferansı, İngiliz-Fransız ilişkilerini etkileyeceği ve tamirat meselesini geri plana itilebileceği için doğrudan ilgisini çekmektedir. Şu an Avrupa'da şu üç mesele yan yana yürütülmektedir: Lozan'da Şark meselesi, Brüksel'de görüşülecek olan uluslararası borçlar meselesi ve Almanya'nın henüz karar verilmemiş olan tamirat meselesi.[11] Kasım ayında Neue Freie Presse'de çıkan son haberde Lozan Konferansı'nın yapısı ile ilgili, "doğaçlama" tabiri kullanılıyor. Üstelik hiçbir uluslararası konferansın böylesine güvensiz ve eksik şekilde başlamadığı belirtiliyor.[12]

Aralık Aynın ilk yazısı olan "Lozan'da Diplomatik Mücadeleler" başlıklı haberde şu değerlendirme yer almaktadır: Son günlerdeki gelişmelere bakılınca Türk heyetinin başarısızlığından söz etmek gerekir, çünkü Türkiye'nin taleplerinin çoğu reddedildi. 1913 sınırı değil Meriç sınırı, üstelik yeni bir tarafsız bölge teşkili kabul edildi. Bu bölgenin kontrolünü sağlamak üzere müttefik bir garnizon kurulmasına dair İsmet Paşa'nın teklifi de reddedildi. Bu bölgenin oluşumu Türkiye'nin önemli güvenceleriyle temin edildi. Sonuçta tüm bu reddedilenler karşılığında İsmet Paşa basit bir teselli olarak Karaağaç'ı alsa dahi burası da tarafsızlaştırılacak, üstelik Türkiye'nin egemenliğinde olmayacak.[13]

Amerika'nın bu kez Türk-Rum mübadelesine dair görüşü 8 Aralık'ta sunulmaktadır: Konferans çalışmalarında etkin bir şekilde yer alan Amerikan temsilcisi, her toprak değişimi söz konusu olduğunda böyle yapay bir mübadeleyi sahneye koymanın doğru olmadığını belirterek Türkler ile Rumlar arasında mübadele yapılmasına dair Nansen'in[14] teklifine ve Yunan talebine ekonomik, ama her şeyden önemlisi insani açıdan karşı çıktı. Bu da Amerika'nın Avrupa'nın işlerine karışması durumunda Avrupalıların kabullenmek durumunda olacağı ilk talebin mübadele ilgili olacağını göstermektedir.[15]

---

11 **Neue Freie Presse**, "Şark Konferansı" (Alman Meclis Üyesi Prof. Dr. Otto Hoetzsch), 28.11.1922.

12 **Neue Freie Presse**, "Lozan'da Şark Konferansı" 29.11.1922.

13 **Neue Freie Presse**, "Lozan'da Diplomatik Mücadeleler", 01.12.1922.

14 Fridtjof Nansen, Norveçli Diplomat ve Nobel Barış Ödülü sahibi.

15 **Neue Freie Presse**, "Lozan Konferansı. Amerika Mübadeleye Karşı", 08.12.1922.

Lozan Konferansı'nda Curzon'un Ermenilerle ilgili talepleri, buna İsmet Paşa'nın cevabı ve Osmanlı borçlarına dair bir açıklama 13 Aralık tarihinde verilmektedir. Curzon siyasi meselelerle ilgili komisyonda belirli bir bölgenin Ermeniler için millî bir yurt olarak ayrılmasından ve Türkiye'deki azınlıkların Milletler Cemiyeti tarafından etkin şekilde korunmasından yana olduğunu belirtti. Akabinde de barış antlaşmasından sonra Türkiye'nin Milletler Cemiyetine katılmasını umduğunu ifade etti. Bunun yanı sıra üç-dört ay içinde Türkiye'den 600 ile 900 bin arasında Hristiyan'ın vatandaşlıktan çıkarıldığı tahmininde bulunarak modern tarihte bir örneğinin olmadığı bu zorunlu göçten Türkiye'nin kazancından çok kaybının olduğuna inandığını açıkladı. İlaveten de Fransa'nın Kilikya'daki birliklerini geri çekmesi üzerine Türkiye'den kaçan çok sayıda Ermeni'den yüz binlercesinin Kafkasya, İran, Rusya ve diğer komşu ülkelere sığındığını, Türkiye'de ise sadece 150 binin kaldığını iddia etti. Ardından da trajik bir tarihe sahip Ermeniler için millî bir yurdu Erivan Cumhuriyeti oldukça küçük olduğundan karşılamayacağından, bunu Türkiye'nin karşılayıp karşılayamayacağını öğrenmek istediğini belirtti. Avrupa'daki Türk ve Yunan azınlıklar için de şu tekliflerde bulundu: 1. Son yıllarda işlenen suçların affı; 2. Yeni baskıları önlemek üzere Türkiye'deki Hristiyanlar ve Batı Trakya'daki Müslümanların belli bir bedel karşılığında askerlikten muaf tutulmaları, 3. Her iki azınlığın göç etme durumunda mülklerini elden çıkarma hakkı ve serbestisi, 4. Milletler Cemiyeti gözetiminde İstanbul ve Yunanistan'da azınlıkların korunması için bir kurum oluşturulması. İsmet Paşa, Curzon'un istek ve tekliflerine göre bir düzenleme yapacak durumda olmadıklarını, başka devletlerin sürekli olarak Türk meselelerine karışmasına dair eski rejim alışkanlıklarından vazgeçmeleri gerektiğini vurguladı. Bunun üzerine Lord Curzon üzgün bir ifadeyle Türk heyetinin modern Türkiye'den sıklıkla ve gururla söz etmesine rağmen, modern tarihe ve uluslararası haklara olan gerekli uyumdan çok az anladığını, oysa İsmet Paşa'dan çok farklı bir tavır beklediğini ifade etti.[16]

Osmanlı borçlarının paylaştırılması konusunda İsmet Paşa ile Fransız heyeti arasında ateşli bir tartışma yaşandı. Osmanlı borçlarında bir azaltma yapılmasının söz konusu olamayacağına dair Fransız açıklaması üzerine İsmet Paşa, bu durumda Almanya ve Avusturya tarafından Türkiye'ye savaş esnasında verilen ve Müttefikler tarafından el konulan bir milyon altın liranın geri verilmesinde ısrarcı olacakları cevabını verdi. Ayrıca Müttefiklerin ya Osmanlı borçlarından sorumlu eski Türkiye ya da Ankara'da kurulan ve sadece kendi payına düşen

16 **Neue Freie Presse**, "Curzon Türkiye'deki Azınlıkların Korunmasından Yana", 13.12.1922.

borçları kabul eden yeni Türkiye ile muhatap olmak konusunda artık kesin bir tercihte bulunması gerektiğini söyledi.[17]

Lozan Konferansı'na dair görüşlerini eski İtalyan Başbakanı F. Nitti, 22 Aralık tarihli "Türklerin Avrupa'ya Geri Dönüşü" başlıklı yazısında açıklamaktadır: Savaş esnasında Türklerin Avrupa'dan kovulmasına, İstanbul ve Boğazların uluslararası kontrole tabii tutulmasına dair Müttefiklerin hedefi, Türklerin Yunanlıları yenmesiyle boşa çıktı. Bu suretle Türkler Avrupa'ya geri döndü. Silah gücüyle sağlanan bu geri dönüş, Müttefiklerin kendi aralarında daha da ayrılmalarına, siyasetlerinin birbirine zıt hale dönüşmesine vesile oldu. Bu geri dönüş, Balkanlardaki durumu da değiştirip bir patlamaya neden olabileceğinden sakin bir şekilde ele alınarak büyük zararlara yol açmaması ve Avrupa çıkarları açısından da İngiliz tekliflerinin ciddiye alınması sağlanmalıdır. İngiltere, ABD'nin yardımıyla Avrupa kıtasını her tür yıkımdan kurtarabilecek ve gerçek bir barış politikası başlatabilecek tek ülkedir.[18]

Lozan Konferansından gelen olumsuz haberler üzerine Malta'da konuşlanan İngiltere'nin Akdeniz donanmasının yeniden Boğazlara doğru hareket etmesine dair bugün Londra'dan emir aldığı haberi iletildi. İlk aşamada hafif kruvazörler ve bir destroyer filosu eşliğinde Marlborough adlı savaş gemisinin gönderileceği ve en kısa sürede İstanbul'a ulaşacağı duyuruldu. Bu filo gösterisi ile İngiltere'nin tavrının kati ve acımasız olduğunu gösterdiğini belirten siyasi çevreler, bunun Kemal Paşa'nın tavrında belirleyici olacağını söylüyor.[19]

Aralık ayına ait son yazısı Josef Lazar'ın Halife Abdülmecid ile yaptığı görüşmeye dayanmaktadır. Bu görüşmede Abdülmecid, Mustafa Kemal Paşa ile şahsen tanışma fırsatı bulamadığını, Türkiye'yi kurtarmasının büyüklüğünü takdir edenlerden biri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal hakkındaki görüşünün tüm dünyanın, hatta nefret ve düşmanlıklarına rağmen onun başarılarını inkâr edemeyenlerle benzer olduğunu, üstelik onun zaferini ve sevincini hissedip bunun için Tanrı'ya şükrettiği için daha derinden ve daha sıcak olduğunu ifade etmiştir. Akabinde de Lozan'daki barış görüşmelerinde batıyı doğunun karşısına, Türkiye'yi de Batı dünyasının karşısına geçirilme denemesi yapılıp Türkiye'nin izole edilmeye ve muhalefete itilmeye çalışıldığını vurgulamıştır. Nihai olarak da Türklerin kimsenin düşmanı olmak istemediğini, sadece kendi topraklarının

17 **Neue Freie Presse**, "Curzon Türkiye'deki Azınlıkların Korunmasından Yana", 13.12.1922.

18 **Neue Freie Presse**, "Türklerin Avrupa'ya Geri Dönüşü" (Eski İtalyan Başbakanı F. Nitti), 22.12.1922.

19 **Neue Freie Presse**, "Bir İngiliz Donanmasının Çanakkale'ye Gönderilmesi", 29.12.1922.

efendisi olmak istediğini açıkladıktan sonra Batı'nın ve yabancıların düşmanı olmadıklarını, Türkiye ne kadar özgür olursa yabancılara ve Batı'ya o kadar dost olacağını belirtmiştir.[20]

Ocak Aynın iki yazısından ilki Musul ile ilgili şu yorumdur: Türkler niçin sadece milliyet esasına dayanan azınlıkları tanımak istiyor ve neden din ve ırk meselesini kapatmaya çalışıyor? Çünkü Kürtlerin Türk olmadığını kabul etmek istemiyor, yani Musul meselesine dair görüşmelerde Müttefik büyük devletlerin en büyük kozunu ellerinden almaya çalışıyor. Musul konusunda ekonomik çıkarlar söz konusu olduğunu ve Türkiye'nin de acil şekilde paraya ihtiyaç duyduğunu unutmamak gerekir.[21]

İkinci yazı ise Otto Hoetzsch'ün, Konferans'ın gidişatı ile ilgili şu açıklamalarıdır: Lozan Konferansı'nın ayrıntıları OrtaAvrupa'yı pek ilgilendirmese de Konferans'ın gidişatı İngiltere ile Fransa arasındaki ilişkiyle bağlantılı olduğundan Almanya açısından büyük önem teşkil etmektedir. Asıl mesele olan Boğazlar konusunda Curzon, Türkiye'nin egemenliğini tanımak, aynı zamanda tarafsız olmasını, askersizleştirilmesini, uluslararası kontrole tabi olmasını ve Amerika'nın talebi olan (Boğazların özgürleştirilmesi) savaş gemilerinin geçişine izin verilmesini istiyor. Türklerin ilk başta Ruslarla birlikte Boğazların savaş gemilerine kapalı olmasına dair görüşleri reddedildi. Sonuçta Türkler, Curzon'un teklifine yaklaşıp Milletler Cemiyeti garantisinde İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Rusya'dan oluşacak bir Boğazlar komisyonu oluşturulmasını kabul ederek Rusya'nın izole edilmesini sağladı. Kapitülasyonlar, borçlar ve azınlıklar konusunda şimdiye kadar hem fikir olunamadı, çünkü Türkiye her konuda egemenliğini ve bağımsızlığını ortaya koymaya çalışarak uzlaşmazlığını ve inatçılığını korurken İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika birlikte hareket ediyor. Azınlıklar konusunda ise Müttefikler, Milletler Cemiyeti sözleşmesi kanalıyla karmaşık bir koruma sağlamaya çalışırken, Türkiye bunu reddediyor ve bağımsız bir devlet olarak bu korumayı kendisi üstlenmek istiyor. Türkiye'nin istediği, ancak İngiltere'nin izin vermediği Musul konusunda petrol nedeniyle henüz İngiliz, Fransız ve Amerikalılar bir anlaşmaya varamadı. Üstelik halkının çoğunluğu Türk olmadığından Türkiye'nin burayı geri alması da zor gözüküyor. Türk heyeti, Ankara'daki millî meclisin talimatları doğrultusunda ve Rusya'nın desteğinde, kendi meselelerine büyük devletlerin karışması yerine tamamen bağımsız ve milliyetçi bir Türkiye istiyor. Konferans'ın en önemli konusu artık Türkiye'nin

20 **Neue Freie Presse**, "Yeni Türkiye ve Abdülmecid'in Görüşü" (Josef Hans Lazar), 30.12.1922.

21 **Neue Freie Presse**, "Musul Konusunda Mücadele", 10.01.1923.

İngiltere ile düşman olamayacağı, Rusya ile ittifakının doğal olmadığıdır. Bugün artık İngiltere'nin de Türkiye üzerindeki eski patron rolünden vazgeçmesi gerekir. Türkiye de zaten kendi finansal imkânları ile daha fazla ordusu ve devletini muhafaza etmesi mümkün olmadığından Rusya veya Fransa'nın değil, sadece İngiltere'nin yardımına ihtiyaç duymaktadır. Bu doğrultuda Ocak ayında Türk-İngiliz topluluğu (Turkish Development Corporation) oluşturuldu. Fransa'nın Konferansta'ki rolü şu şekildedir: Son iki yılda Mustafa Kemal'e çok destek olan, Türkleri yanına çekmek için devlet adamları ve gazeteleriyle çok çaba harcayan Fransa ticaret, prestij, okullar ve başka açılardan Türkiye'de oldukça zayıflamış vaziyettedir. Ayrıca Türkiye'nin yeniden büyük bir güç olması için askerî ve finansal destek sağlayacak durumda bulunmamaktadır. Bu durumda Fransız delegesi İngiltere safında yer almıştır.[22]

Konferans'ın kesintiye uğramasının kesinleştiği Şubat başında şu değerlendirme yer almaktadır: Lozan Konferansı'nda barış açısından yeni başarısızlıklar yaşandı. İngiltere Karaağaç'ı Yunanistan'a bırakmak isterken Mustafa Kemal burayı kaybetmek istemiyor. İngiltere açıkçası Musul petrolünü kaybetmekten yana değil, Türkiye de burayı muhafaza etmekten yana. İngiltere Bağdat'ı savunma açısından Mezopotamya'da stratejik bir pozisyona sahip olmak istiyor, Türkiye'de her iki pozisyonu elinde bulundurmak istiyor. Bu konuda son aşamada bir dönüş olmaz ve Mustafa Kemal de aşırı isteklerinden vazgeçmez ise silah bırakışmasından birkaç ay sonra Türkler ile Yunanlılar arasında silahlar yeniden ateşlenebilir, İngiliz Akdeniz donanmasının devasa topları Türklere yönelebilir ve eski şark yarası tekrar kanamaya başlayabilir. Ancak bu konuda Fransa ile İngiltere tam bir zıtlaşma yaşamaktadır. Günlerden beri önemli Paris basını, barış antlaşma taslağı kabul edilmediği takdirde Poincare'in İngiltere safında yer almayacağını, Lord Curzon'un Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamını İngiltere egemenliğine almak amacı gütmek suretiyle barış antlaşmasını bozduğunu yazmaya başladı. Zaten uzun süredir İngiltere aleyhinde olacak şekilde Müslümanlarla iyi bir iletişimde olmaya çalışan Fransa, Afganistan'a öğretmenlerden oluşan bir heyet gönderdiği gibi meşhur askerî okulu Saint Cyr'e Afgan öğrencileri kabul etti. İngiliz General Harrington, Çanakkale'de büyük Türk askerî gücü karşısında cepheyi korumak zorunda kaldığında Fransa buradaki birliklerini geri çekti. Fransız haber ajansı Havas, açık bir şekilde Fransa'nın Türklere, öne sürülen şartlar ve Müttefiklerin görüşmelere devam etmek istemesi konusunda son sözün söylenmediğini belirtti.

22 **Neue Freie Presse**, "Lozan Konferansı Tamamlanmak Üzere" (Alman Meclis Üyesi Prof. Dr. Otto Hoetzsch), 30.01.1923.

Bundan haberdar olan Curzon, bunu Müttefik heyetleri arasında kararlaştırılan anlaşmanın ihlali olduğunu, Pazar gününe kadar Lozan'da kalıp sonra da geri döneceğini bildirdi. İngiltere Ruhr bölgesinin Fransa tarafından işgaline karşı gösterdiği hoşgörünün talihsiz sonuçlarını yeni fark etti, Şark meselesinde destek yerine köstek gördü, üstelik Fransa ve İtalya'nın yardımı ve birlikteliği olmadan tek başına muzaffer, iyi silahlanmış ve büyük bir mareşal tarafından yönetilen Anadolululara karşı karşıya kaldı. Dünyada yeni bir kanlı çatışmaya ve yeni şehitlere neden olacak bu meselede fazla ileri gidilmeyeceği düşünülüyor. Mustafa Kemal de İngiliz donanmasının desteğiyle Yunan ordusunun İstanbul'u işgale ve Türkiye'yi de tamamen Avrupa'dan kovmaya hazır olduğunu görüyor. Diğer yandan da İngiltere kemiklerine kadar yorgun, ticareti ve devlet finansı için barışa ihtiyaç duyan bir durumdadır. Avrupalı devletlerin hem fikir olmayan, İngiltere ile Müslümanlar arasında çarpışmaya ve Avrupa kıtasının mahvolmasına sevinen ve şu ana kadar muzaffer olan tek ülke Rusya'dır.[23]

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğrama sebeplerine dair İsmet Paşa'nın değerlendirmesi 5 Şubat'ta verilmektedir: İsmet Paşa'ya göre akla gelebilecek her tür tavizde bulunulmasına rağmen Müttefiklerin belirli ekonomik taleplerini kabul etmek mümkün değildir. Çünkü Türk heyetinden yabancı sermaye ile kurulan tüm Türk şirketlerin yabancı şirket olarak kabul edilmesi, düşman işgali esnasında İstanbul Hükûmetinin aldığı her tür tedbirin ve verdiği imtiyazların tanınması istenmiştir. Böyle bir şey Türk heyeti için karanlığa atılmak ve Türkiye için her tür ekonomik engeli kabul etmek demektir. Mudanya Mütarekesi, Konferans boyunca silah bırakışmasının süreceğini belirlemişse de orduların şu anki konuşlanmalarını daha fazla muhafaza etmeleri mümkün değildir. Yine de Konferans'ın sona erdiği söylenemez, kendileri açısından feda edebilecek her şey zaten feda edilmiştir. Ayrıca her konuda, hatta Türk-Yunan savaş zararlarına dair tazminatta da rahatlıkla uzlaşıya varılması mümkündü.[24]

Bir gün sonra ise Konferans'ın yeniden başlama ihtimali üzerine bir yorum yer almaktadır: Quai d'Orsay[25] tarafından bu akşam Lozan görüşmelerinin bittiği söylenemeyeceği, sadece bir ara verildiği belirtildi. Buna göre en geç on gün içinde görüşmelere tekrar başlanabilecek, ancak görüşmeler Lozan yerine başka bir yerde olacak. Ayrıca uzlaşı sağlanamayan meseleler için görüşmelerin genel

23 **Neue Freie Presse**, "Fransa ile İngiltere Arasında Yeni Bir Çatışma", 01.02.1923.

24 **Neue Freie Presse**, "Lozan Konferansının Kesintiye Uğrama Sebepleri", 05.02.1923.

25 Paris kıyısındaki bir rıhtımdan adını alan bu ifade Fransız Dışişleri Bakanlığı için kullanılan bir tabirdir.

olarak kesilmesi ve Şark'ta düşmanlığa tekrar başlanması için asla yeterli bir sebep yoktur. Sadece Müttefikler, Türkiye'ye düşünmek için birkaç gün fırsat verilmesi kararı aldı ve kendi kabineleri de görüşmelerin nasıl ilerleyeceği hususunda görüş alışverişinde bulunacak. Quai d'Orsay'ın bu açıklamalarından, Türkiye'nin uzlaşılamayan konularda Müttefiklerin sunduğu tavizlere karşılık yeterince fedakârlıkta bulunmaya hazır olmadığı takdirde görüşmelerin yeniden başlamasının daha da elverişiz şartlar içereceği anlaşılmaktadır.[26]

Aynı gün Lozan ile ilgili sansasyonlara da değinilmektedir: Salı günü akşam saat 08.00'de Paris'ten, gelen bir Havas telgrafında Poincare'nin Mustafa Kemal'e Fransa'nın Lozan görüşmelerini sona ermiş kabul etmediğini, barış antlaşmasının bir nevi tarafların kendi aralarında toplantılar aşamasına girdiğini, Türkiye istediği sürece Fransız delegesinin Lozan'da kalacağını açıkladığını bildirmektedir. Bu da zaten günlerden beri Fransa'nın Türkiye ile ayrı bir barış yapmak istediğine dair yayılan söylentileri doğrulamaktadır. Bu Fransız manevrası Türkler üzerinde soğuk duş etkisi yarattı. Bir general olarak durumu çok daha iyi değerlendirebilen İsmet Paşa, baştan beri uygun bir barış yapma taraftarıyken eski bir ilk yardım cerrahı ve melez, aynı zamanda oldukça dik kafalı biri olan ikinci delege Rıza Nur Bey buna karşıdır. Çarşamba toplanan Konferansta Curzon hiçbir tavizde bulunmadığı gibi antlaşmayı imzalamak için bir hafta düşünme süresi isteyen İsmet Paşa'ya sadece Pazar gününe kadar süre tanıdı.[27]

Şubat Aynın ve Konferans'ın ilk aşamasının son yazısını kaleme alan Vali Dr. Heinrich Schnee şu değerlendirmede bulunmuştur: Lozan Konferansı'nın başarısızlığı, Şark meselesinin çözümsüz olarak kalması, Yunanlılar ve Türklerin savaşa hazır olması demektir. Bu iki ülke arasında savaşın başlaması, diğer Balkan ülkelerinin de bunun içine çekilmesi anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Rusya'nın Boğazlar ile ilgili abartılı çıkarlarının olması da gözden kaçırılmamalıdır. Aslında Boğazların düzenlenmesinin hayati bir mesele olduğu tek büyük ülke Rusya'dır, çünkü açık denize tek çıkışı burasıdır. Bu açıdan İngiltere'nin Boğazları düzenlemesi Rusya için hiç de uygun bir çözüm değildir. Konferans'ın başarısızlığıyla birlikte İngiltere ve Fransa'nın yollarının ayrılması kesinleşmiştir. Fransa, İngiltere'nin amaçları ve çıkarlarının tersine, üstelik yasa dışı şekilde Ruhr bölgesini işgal ederken bunun karşılığında İngiltere'yi Şark meselesinde desteklemesi mümkün olmadı. Şark konusunda İngiltere sadece Boğazlar ve Musul'un petrol yatakları açısından değil, Müslüman dünyasına

26 **Neue Freie Presse**, "Lozan Konferansının Yeniden Başlama İhtimali", 06.02.1923.

27 **Neue Freie Presse**, "Lozan'da Sansasyonlar", 06.02.1923.

karşı, Asya'daki prestiji ve nihayetinde dünyadaki geçerliliği açısından da büyük bir tehlike altındadır. Boşuna İngiliz gazeteleri fırtına bulutlarının toparlandığını yazmadı, çünkü bir dünya faciasına yol açacak tehlike söz konusudur.[28]

KONFERANS'IN İKİNCİ AŞAMASI

Neue Freie Presse'de Lozan Konferansı'nın ikinci aşamasına dair ilk değerlendirme 25 Nisan'da "İkinci Lozan Konferansı Beklentisi" başlığı altında çıkmıştır: İkinci Lozan Konferansı davetiyeleri oldukça kararsız ve isteksiz şekilde gerçekleşti. Lord Curzon bu Konferans'tan uzak duracak, Barrere de artık gelmeyecek. Rusların Konferans'a katılması konusunda henüz bir bilgi yok. İlk Konferans'ta üvey evlat muamelesi gören tarafsız ülkeler bu Konferans'a pek de hazır görünmüyor. İlk Konferans'ta en önemli meseleler halledildiği, Musul konusu sonraya bırakıldığı ve kapitülasyonlar konusunda da sadece bazı ayrıntılar kaldığı için barış antlaşmanın birkaç hafta içinde imzalanması bekleniyordu, ancak imkânsız olan gerçekleşti ve İngiltere'nin dikkatinin Avrupa'dan uzak tutulması gerektiği için antlaşma Fransa tarafından imzalanmak istenmedi. Bu amaçla Barrere aniden ve hiç hoş olmayan bir tarzda Poincare tarafından görevinden alındı. Aslında Ankara'daki meclis çoğunluğunun fikrini temsil eden öfkeli bir milliyetçi olan Rıza Nur Bey yerine sadece Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'ya iş kalsaydı Lozan'da barış antlaşması Noel'de çoktan imzalanmıştı. Paris'te Franklin Bouillon etrafından kenetlenmiş ve kendi prensipleri doğrultusunda Şark meselesinin çözmeyi kendilerine görev edinmiş siyasi bir grubun tesiriyle Poincare, Lord Curzon'un Lozan'ı terk etmesiyle birlikte kendi heyetine Türkiye ile ayrı bir anlaşma yapmaya hazır olduğuna dair telgraf çekti. Bu da resmen İngiltere ile bağlantının kopartılmasıydı. Bompard, Paris'ten gelen emirler üzerine Türkler ile ayrı bir antlaşma yapma çabasındaydı. Ancak bu önceden hazırlanmış senaryo, Fransa ve Türkiye'nin kapitülasyonlar konusunda anlaşamaması üzerine boşa çıktı ve sonuçta Konferans kesintiye uğradı. İkinci Şark Konferansı'nda belli oranda Türklerin kararlarında bir yumuşama bekleniyor, bunun için Türkiye'deki seçimler belirleyici olacak. Bu seçimler sonucunda artık Mustafa Kemal'in siyasetini etkileyecek cahil ve fanatik hocaların sayısının Ankara'daki mecliste azalacağı kabul ediliyor. Bu konuda belirleyici olan diğer bir etkense Amerikan Chester Grubu ile yapılacak anlaşmanın imza aşamasına gelmiş olmasıdır. Bilindiği üzere bu Amerikan Grubu, Türkiye'ye liman ve demiryolları inşası, nehir düzenlemeleri ve sulama alanları

28 **Neue Freie Presse**, "Şark Krizi" (Vali Dr. Heinrich Schnee), 08.02.1923.

gibi birçok konuda ekonomik vaatlerde bulunmaktadır. Eğer bu gerçekleşecek olursa o zaman Fransa, Türkiye'den pek faydalanamayacaktır. İkinci Lozan Konferansı yüksek finans ve dünya ekonomisinin sert ve acımasız mücadelesine sahne olacak. Bu mücadele, sadece İngiltere açısından değil, Almanya ve diğer Tuna monarşileri açısından da hesaplanmayan sonuçlara vesile olabilir.[29]

İkinci aşamaya dair bir başka değerlendirme 28 Nisan'da kaleme alınmıştır: İkinci Lozan Konferansı'nda Fransızlar, İngilizler ve İtalyanlar belli bir yorgunlukla da olsa Şark meselesini bitirme konusunda uzlaştılar. Aynı zamanda tüm çevreler, Türklerin Fransa'dan uzaklaşıp İngiltere'ye yakınlaştığı hususunda da fikir birlikteliğinde. Chester Projesi'ne karşı Fransızların itirazları hakkında Türklerin konuşmalarından, artık Fransız dostluğuna pek değer vermedikleri anlaşılıyor. Bu doğrultuda Fransızların Türkler, Türklerin de Fransızlar karşısında polemikleri gittikçe sertleşiyor. Türkler ile Müttefikler arasında kapitülasyonların kaldırılması konusunda hem fikir olunmasına rağmen ne şekilde kaldırılacağı ve yerine nasıl bir düzenlemeye gidileceği konusunda fikir birliğine varılamadığı için her iki tarafın da taleplerini karşılayacak bir çıkış yolu bulmak üzere konunun uzmanlar komisyonuna sevk edilmesine karar verildi. Diğer yandan Amerikan gözlemcisi Crew, kapitülasyonların Türklerin öne sürdüğü gibi tek taraflı bir işlem olmadığı için devletlerin karşılıklı anlaşmalarıyla kaldırılabileceğini ileri sürdü. Bunun üzerine Amerika'nın barış antlaşmasını diğer ülkelerle birlikte imzalamak yerine kapitülasyonların kaldırılması konusunda Türkiye ile ayrı bir anlaşma yapmak istediği sonucu çıkartıldı. Bu özellikle Chester Projesi'nin yürütülmesinde çok önem teşkil edecek. Bu suretle Amerika, Türkiye'deki vatandaşlarının ayrıcalıklara sahip olmasını talep edecek. Müttefikler ise kapitülasyonlar meselesinin Türk isteklerine uygun şekilde yapılmasına onay verecek. Chester Projesi ile sona eren planlar karşısında Fransız Hükûmetine Anadolu'da sağlanacak imtiyazlar konusunda İsmet Paşa ile bir görüşme yapan General Pelle, General Weygand'ı bilgilendirmek üzere yarın Paris'e gidecek. Bu konuda, Lozan Konferansı'nda Fransız desteğini yeniden sağlamak ve aynı zamanda Chester Projesi'ne karşı Fransız direncini kırmak üzere Türkiye'nin önemli ekonomik planları söz konusudur.[30]

Mayıs ayında ilk yazı "Lozan'da Fransa'nın Tecrit Edilmesi" başlığı altında sunulmaktadır: İlk Konferans'ta Türkleri koruması altına alan, Ankara'nın yüce gönüllü himayecisi rolünü üstlenen ve Kemalistleri İngiliz egemenlik çabalarına

29 **Neue Freie Presse**, "İkinci Lozan Konferansı Beklentisi", 25.04.1923.

30 **Neue Freie Presse**, "Lozan Konferansı", 28.04.1923.

karşı korumaya çalışan Fransa, bugün açıkça Türkiye'yi savaşla tehdit etmeye başladı. Bu doğrultuda Suriye'ye en iyi tümenlerini gönderiyor ve General Weygand'a da diktatörlük yetkileri veriyor. Böyle bir tavır değişikliğinin sebebi nedir? İlk Konferans'taki resmî telgraflar göz önünde bulundurulduğunda sanki İngiltere ile Fransa arasında önemli meselelerde uzlaşmaya varıldığı düşünülür. Gerçekte ise Lozan'da Fransız ve İngiliz politikası arasında acımasızca sürdürülen bir mücadele söz konusuydu. Aslında Fransa'nın İngiltere'yi Şark meselesinde bağlı kılmak için her şeyi yaptığı anlaşıldığında, Londra kabinesi buna göre politikasını yeniden belirledi. Bunun üzerine İngiltere'nin anlaşılmaz bir şekilde Türklere karşı hoşgörülü tutumu görülmeye başlandı ve böylece de Müslümanlarla sürtüşmenin önüne geçilmiş olundu. Öte yandan Fransa, Şubat ayında barışa yönelik iradesinde ciddi olsaydı, Türkiye ile basit ekonomik meselelerde rahatlıkla uzlaşırdı. İkinci Konferans'ta İsmet Paşa, artık Fransa karşıtı bir ittifakla ortaya çıktı. Chester Projesi'yle Fransa kendini ekonomik olarak ağır bir tehdit altında buldu. 1914 başlangıcında Osmanlı Hükûmeti tarafından Fransız firmalarına Samsun Limanı ve Anadolu Demiryolları için 800 milyon Frank borç karşılığında geniş kapsamlı imtiyazlar verildi, bunun 500 milyonu da peşin olarak alınmıştı. Fransa bu eski imtiyazlarına tekrar sahip olmak istiyor. İkinci Konferans'ta Müttefikler, ilk aşamada çözüm bulunmayan konuların öncelikle görüşülmesini isterken İsmet Paşa, Türk heyetinin değişmesi nedeniyle antlaşmanın madde madde yeniden ele alınmasını ve hakkında karara varılanlar üzerinde de tekrar konuşulmasını istedi. Buna Fransa'nın yaptığı itiraza rağmen İsmet Paşa'nın isteğinin kabul edilmesi ikinci görüşmelerde Fransa'nın neredeyse izole edildiğinin ispatı olarak görülmektedir.[31]

Mayıs ayına ait ikinci yazısı ise "Türkiye'de Büyük Bir İngiliz Tavizi" başlığı altındadır: Şarkta durum tamamen değişti, artık İngiltere ve Amerika, Ankara Hükûmetine karşı oldukça dostça yaklaşıyor. Eskiden Türkiye'nin ezeli düşmanı olarak Lord Curzon görülürken şimdi Fransa görülmektedir. Bir İngiliz grubu ile Deutsche Bank ve Zürih Şark Demiryolları Bankası arasında uzlaşı sağlandı ve İsviçre bankasının kontrolü İngiltere'ye geçti. Söz konusu banka, 1200 km'lik Anadolu Demiryollarına, tamamı 1700 km'den oluşan ve 1100 km'lik kısmı inşa halinde olan Bağdat Demiryollarına, Mersin-Tarsus-Adana Demiryollarına, Haydar Paşa Limanı'na ve daha birçok şirkete sahiptir. Türkler, gerekli sermayenin büyük kısmını bir İngiliz firmasının borç olarak vermeyi kabul etmesi durumunda bu demir yolunun tamamını satın almak istiyor.[32]

---

31 **Neue Freie Presse**, "Lozan'da Fransa'nın Tecrit Edilmesi", 08.05.1923.

32 **Neue Freie Presse**, "Türkiye'de Büyük Bir İngiliz Tavizi", 18.05.1923.

Haziran Aynın tek yazısı Lazar'ın Fener Rum Patriği IV. Meletios Meterakis ile yaptığı röportaja dayanmaktadır: Patrik, Lozan'da Türk heyetinin patrikliğin eski imtiyazlarının tanınmayacağı kararı karşısında yapacakları bir şey olmadığını, bunu protesto edemeyecekleri için buna uyacaklarını, ancak Türk Hükûmetinden de Patrikliğin iç meselelerini karışmamalarını beklediklerini belirtti. Bu durumda Patrikliğin medeni ve millî açıdan hiçbir ayrıcalığa sahip olmayacağını, sadece dinî ve ruhani bir makam olacağını, bu temeller üzerinde Türk Hükûmeti ile katlanabilir bir ilişkiye sahip olmanın umulduğunu ifade etti. Patrikliğin bulunduğu ülkenin kanunlarına mutlaka uyacağını da vurguladı. Bununla birlikte Rum azınlığın panik halinde ülkeden kaçmasını engellemeye çalıştığını, Lozan'da azınlıklar konusunda alınan kararların kendilerinin ihtiyaçlarını karşılayacak yeterlilikte olduğunu, Türk Hükûmeti bu kararları uyduğu takdirde İstanbul'daki Rumların her zamanki gibi rahatsız edilmeden ülkelerinde kalmaya devam edeceklerini açıkladı[33].

Lozan Konferansı'nın uzlaşıyla sona ereceğinin kesinleştiği Temmuz ayında "Şarkta Barış Antlaşması. Bir Milletin Dirilişi" başlığı altında bir değerlendirmeye yer verilmektedir: İki aşamalı olarak aylardan beri süren Lozan Konferansı, Türk ve İngiliz diplomasi yeteneğinin ve dayanıklılığının bir zafer sayfasıdır. Konferans'ın kesildiği ilk aşamanın sonunda dahi meselelerde tam bir dönüş emareleri fark ediliyordu. Lord Curzon'un daha önce bulunduğu Yunan tarafından Türk tarafına geçişiyle birlikte Fransa'nın yerine artık İngiltere aldı ve roller de tamamen değişti. Bu suretle daha önce düşman olarak görülen Türkiye'ye karşı dostluğun başlamasıyla birlikte Şark'ta yeni bir politika hâkim oldu. Bu İngiliz başyapıtında Türklerin eşdeğerde katkısı söz konusu, çünkü Kemalistler, sadece Mezopotamya için değil, Hindistan için de bir tehlike olan Moskova ile ittifaktan, İngiltere safına geçiş yaptılar. Türkler, Karaağaç konusunda istediklerini elde etti, aynı şekilde İstanbul'un da boşaltılması teminatını aldı. Ayrıca ülkelerine yabancı, bilhassa da İngiliz kapitalinin girişini sağlamak konusunda bazı tavizler elde etti. Bu şekilde teminat altına alınmış olan barış, herkes için çok büyük değer taşımaktadır. Yunanistan, Doğu Trakya ile birlikte Büyük Yunanistan ve Bizans'ın yeniden oluşturulması hayallerini de yitirdi. İngiltere'nin Şark'ta hızlı şekilde angaje olmasıyla birlikte Fransa elindeki imkânları kaçırmışsa da gerek Fransızlar gerekse Yunanlılar savaş huzursuzluklarının sona ermesini sevinçle karşılamaları gerekir. İngilizler tam bir zafer kazandı, ama asıl zafer her istediklerini alamasalar da istediklerinin büyük kısmını elde eden, millî

33 **Neue Freie Presse**, "İstanbul'daki Patriğe Baskın" (Josef Hans Lazar), 22.06.1923.

uyanışlarını ve askerî zaferlerini diplomasiyle taçlandıran Türklerindi. Türk milletinin bu büyük zaferini kutluyoruz. Tabii ki en kötü talihteyken bir milletin kesin kararlılık ve akıllı bir irade ile sağladığı başarının büyük bir örnek olduğunu unutmadan Lozan barışı, Türk devletinin özgürlüğü ile birlikte haklı ve doğru olan bir meselenin zaferinin de onayı anlamına gelmektedir. Bunun anlamı, bunu elde eden Türkler için olduğu kadar diriliş için bekleyen başka halklar için de çok büyüktür.[34]

Josef Lazar bu kez Temmuz ayında Türkiye'de yapılacak seçimlerle konferansın ilişkisini ortaya koymaktadır: Türkiye'de yapılan seçimlerde Mustafa Kemal'in Halk Partisinin başarısında, Lozan görüşmelerinin ve Batılı devletlerin oldukça güçlü bir etkisi söz konusu oldu. Batılı liderler dört gözle ve heyecanla Türk seçimlerinin sonucunu beklemektedir. Batılı devletler bu seçimlerde anlaşmazlık, parçalanmışlık, çatışma, zayıflama ummak suretiyle Türklerin aynı hedefte buluşmasını sağladı. Bu suretle yeni seçimler dış tehditler altında gerçekleşti. Mustafa Kemal'in elde ettiği zafer olmasaydı, Lozan, borçlar, tavizler, İstanbul'un ve Gelibolu'nun işgali olmadan da Türk halkının güven gösterisine dönüşen bu seçim, %99 oranında sert ve acımasız bir mücadeleye dönüşürdü.[35]

Bölümün son yazısını Otto Hoetzsch, 25 Temmuz'da "Lozan Barış Antlaşması İmzalandı. İngiltere'nin Bir Başarısı" başlığı altında kaleme almıştır: İlk Lozan Konferansı 4 Şubat'ta kesintiye uğradığında, Konferans katılımcılarından biri, İngiltere'nin Fransa'yı mat etmek ve sonuçta bir Türk-İngiliz yakınlaşması sağlamak üzere özellikle görüşmelerin kesintiye uğraması için gayret sarf ettiği izlenimini aktarmıştı. Curzon'un konuşmalarına bakıldığında görüşmelerin kesildiği anda dahi Şark meselesinin çözümünden gayet emin olduğu ortaya çıkmaktadır. Nihayetinde ikinci Konferans, Fransa'nın yenilgisiyle sonlandı. Çünkü bu ülke haftalarca ekonomik ve finansal çıkarlarının kabul edilmesi için uğraştı, ancak ne Türk rakibinin inatçı Şark taktiği ne de İngiltere'nin yeteneği karşısında bir şey elde edemedi. Peki, Türkiye Lozan'da neler elde etti? Her şeyden önce İstanbul'u, Trans Kafkasya'dan İran'a, Akdeniz'den Karadeniz'e kadar tüm Anadolu'yu içerecek tam bir devlet egemenliği elde etti. Üstelik Meriç'e kadar Doğu Trakya'yı, Edirne'yi, Karaağaç'ı, Boğazların hâkimi olan Gökçeada ve Bozcaada'yı tekrar kazandı. Gerçi Suriye ve Irak sınırları nihai olarak belirlenmedi. Üstelik Boğazların yeni statüsü, Türkiye'nin Boğazların ve

34 **Neue Freie Presse**, "Şarkta Barış Antlaşması. Bir Milletin Dirilişi", 10.07.1923.

35 **Neue Freie Presse**, "Türkiye'de Seçimler" (Josef Hans Lazar), 17.07.1923.

İstanbul'un tahkim edilmesi ve tam egemenliğinde olması isteğine uygun olmadı. Boğazlar tarafsızlaştırıldı, deniz ve havadan serbest geçiş, barış ve savaş zamanı için de sağlandı. Bununla birlikte Türkiye, aynı zamanda siyasi bir mesele olan ekonomik ve finansal meselelerde başarılar elde etti. Kapitülasyonlar kaldırıldı. Batılı devletlerle eşit konuma kavuştu. İmtiyazlar konusunda Büyük Devletler istediklerini elde edemedi. Türkiye, Fransa'ya olan borçlarını altın yerine kâğıt para ile ödemeyi kabul ettirdiği için yaklaşık 150 milyon Frank kârlı çıktı. Tüm bunlara Türkiye, kendi heyetinin yeteneği ve dayanaklılığına, bunun ardında duran Mustafa Kemal'e, aynı zamanda da İngiliz siyasetine borçludur. İsmet Paşa tebrikleri haklı olarak kabul etti. Türkiye, savaş tamiratı yükümlülükleri getiren ve aynı zamanda silahlanmasını önleyen Sevres Antlaşması'nı yırttıktan sonra kendi ekonomik bağımsızlığını ve eşitliliğini yürürlüğe sokacak egemen ve eşit haklara sahip bir devlet oldu. İlk Konferans'ta Türkler ve Ruslar omuz omuza vererek Boğazları kendi istedikleri şekilde düzenlemeye, İngiltere'yi Hindistan ve Asya'da tehdit ederek Şark meselesini İngiltere aleyhine çözmek için çabalarken sonuçta Türkler İngilizlerin yanında yer alıp Rusları duvara toslattı. İngiltere de Amerika'nın desteği sayesinde Boğazları tarafsızlaştırdı, bugüne kadar hiç elde edemediği barış ve savaş zamanında Karadeniz'e serbest geçiş hakkı elde etti.[36]

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırma konumuz olan Neue Freie Presse'de yer alan köşe yazıları ve haberlerden yola çıkılarak şu kanaatlere ulaşılmıştır: Öncelikle söz konusu gazete, sadece Lozan'a dair haberlerle yetinmemiş, daha çok kendi muhabir ve köşe yazarlarının görüşlerine ağırlık vermiş, aynı zamanda Avusturyalı diplomatlar ile birlikte Alman ve İtalyan siyaset adamlarının yorumlarına yer ayırmıştır. Konferans'ın ilk aşaması ile ilgili köşe yazıları ve haberler değerlendirildiğinde Trakya'nın Doğu ve Batı diye ayrılması, Doğu Trakya'nın, Edirne ve Karaağaç'ın da Türklere bırakılması yerine, bir bütün olarak muhafaza edilmesi ve bu suretle Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan olmak üzere üç Balkan ülkesi arasında bir tampon devlet oluşturularak kendi aralarında sürtüşmelerden kurtulup gelişmelerine bakmalarına yönelik ilginç teklif kabul görmemiştir. Sırf Türkiye'yi Konferans'ta daha da zor duruma sokmak ve kendi safında birleşik bir cephe oluşturmak adına İngiltere'nin bir Balkan birliği planı da suya düşmüştür. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Konferans başlangıcında 1913 Türk sınırlarının muhafazasına, Bulgaristan'a Ege Denizi'ne çıkış sağlanmasına,

36 **Neue Freie Presse**, "Lozan Barış Antlaşması İmzalandı. İngiltere'nin Bir Başarısı" (Alman Meclis Üyesi Prof. Dr. Otto Hoetzsch), 25. 07. 1923.

Batı Trakya'da halk oylaması yapılmasına, Musul'un kendisine bırakılmasına dair talepleri gerçekleşmemiştir. Ayrıca Ankara Hükûmetinin temsilcisi olarak İstanbul'da bulunan Refet Paşa'nın yine aynı şehirde bulunan Müttefik işgal kuvvetleri ile ilişkisi, İsmet Paşa'nın tutumuna ve Lozan görüşmelerine çok büyük etkisi olmuştur. Buna ilaveten artık Türkiye'de çalışmak isteyen Batılı iş adamları ve çalışanlarının Osmanlı'nın son döneminde büründükleri "Avrupalı efendi" zırhından sıyrılarak davranışlarını Türklerle eşitlik prensibine oturtmaları gerektiği öngörülmüştür. Bunun dışında Almanya, kendi tamirat meselesine ve Ruhr işgaline etkisi olacağı düşüncesiyle Lozan Konferansı ve burada alınacak kararlarla ilgilenmiştir. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın ne Boğazlar ne de İstanbul uğruna İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ile bir savaşı göze alamayacağına dair bir kanaate daha görüşmeler başlangıcında sahip olduğu tespit edilmiştir. Daha yakın zamanda Sevres Antlaşması ile savaşı bitirdiklerini düşünen Müttefik ülkeler, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde verilen istiklal savaşından muzaffer çıkan Türkiye ile eşit konumda Lozan Konferansı'nda masaya oturmak zorunda kalmıştır. Lozan'da Ermenilere millî bir yurt verilmesine dair Lord Curzon'un talebi hiçbir şekilde dikkate alınmamıştır. Türk heyeti, Müttefiklerin geçmişte iç işlerine müdahale ettikleri Osmanlı Devleti yerine artık bağımsız ve egemen bir Türk devleti ile karşı karşıya kaldıklarını sürekli olarak hatırlatmak zorunda kalmıştır. Halife Abdülmecid'in de Lozan görüşmelerini yakinen takip edip doğru tespitlerde bulunduğu anlaşılmıştır. Musul konusunda Türkiye'nin hiçbir şekilde taleplerinin karşılanmayacağı da öncesinde fark edilmiştir. İngiltere'nin artık Türkiye üzerindeki "eski patron" rolünden vazgeçmesi, Türklerin de ülkelerinin kalkınması için gerekli finansal destek için bu ülkenin dostluğunu kazanması gerektiği doğru tespitinde bulunulmuştur. Görüşmelerin kesileceğinin anlaşılması üzerine Poincare'nin İngiltere ile daha önce yaptığı mutabakatı göz ardı ederek Türkiye ile ayrı bir barış yapma teşebbüsü hüsranla sonuçlanmıştır. İsmet Paşa'nın Konferans'ın kesilmesine dair yaptığı değerlendirmede görüşmelerin yeniden başlayacağını dair umuduyla birlikte bir savaş yaşanabileceği endişesi taşıdığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Türk heyetinde İsmet Paşa ile Rıza Nur arasında yaşanan çekişme ve anlaşmazlık, Ankara Hükûmeti ve meclisinde yaşanan ikilikler de tespit edilmiştir. Aynı Konferans'ta İngiltere, Fransa ve İtalya dışındaki ülkelerin bir nevi üvey evlat muamelesi gördükleri doğru olarak gözlemlenmiştir.

Konferans'ın ikinci aşamasına dair köşe yazıları değerlendirildiğinde artık Türkiye'nin İngiliz görüşlerine yakınlaşırken Fransa'dan uzaklaşacağı, aynı zamanda Türkiye'de yapılacak seçimlerde artık Mustafa Kemal Paşa'nın

siyasetini engelleyecek kişileri bertaraf edeceği ve bu nedenle seçim sonuçlarının Konferans'ın ikinci aşamasındaki kararlarda etkisi olacağı ön görülmüştür. Bununla birlikte İngiltere'nin de Yunanistan yerine Türkiye'nin yanında yer alacağı, Chester Projesi'nin hem Fransa'nın eski imtiyazları hususunda hem de Lozan görüşmeleri esnasında bir baskı unsuru olacağı tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin başta sınırlar, borçlar, azınlıklar konularında olmak üzere genel anlamda istediklerinin çoğunu, her şeyden önce de İngiltere'nin en önemli taleplerini elde ettiği, bunda her iki ülkenin diplomatik başarısının ve dayanıklılığının etkisi olduğu doğru analizi yapılmıştır.

Genel anlamda Neue Freie Presse'de çıkan köşe yazılarından Avusturya basınının Lozan görüşmelerini yakinen takip etmekle kalmadığı, Konferans ile ilgili doğru tespit, hatta öngörülerde bulunduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Neue Frei Presse Gazetesi

"Şark Konferansında Trakya Meselesi" (Büyükelçi Dr. Karl Macchio), 21.11.1922.

"Konferansın Muhtemel Süresi Aralık Ortası", 21.11.1922.

"Lozan'da Türk Talepleri. Türk Delegesi İsmet Paşa ile Bir Görüşme", 23.11.1922.

"Bir Balkan Birliği Oluşturulma Amacı", 23.11.1922.

"Lozan Konferansı. Yeni Bir Balkan Birliği İçin Görüşmeler", 24.11.1922, "İsmet Paşa'nın Basın Toplantısı", 24.11.1922.

"Türkiye Yol Ayrımında" (Josef Hans Lazar), 25.11.1922.

"Lozan Konferansı", 26.11.1922.

"Şark Konferansı" (Alman Meclis Üyesi Prof. Dr. Otto Hoetzsch), 28.11.1922.

"Lozan'da Şark Konferansı", 29.11.1922.

"Lozan'da Diplomatik Mücadeleler", 01.12.1922.

"Lozan Konferansı. Amerika Mübadeleye Karşı", 08.12.1922.

"Curzon Türkiye'deki Azınlıkların Korunmasından Yana", 13.12.1922.

"Türklerin Avrupa'ya Geri Dönüşü" (Eski İtalyan Başbakanı F. Nitti), 22.12.1922.

"Bir İngiliz Donanmasının Çanakkale'ye Gönderilmesi", 29.12.1922. "Yeni Türkiye ve Abdülmecid'in Görüşü" (Josef Hans Lazar), 30.12.1922. "Musul Konusunda Mücadele", 10.01.1923.

"Lozan Konferansı Tamamlanmak Üzere" (Alman Meclis Üyesi Prof. Dr. Otto Hoetzsch), 30.01.1923.

"Fransa ile İngiltere Arasında Yeni Bir Çatışma", 01.02.1923.

"Lozan Konferansının Kesintiye Uğrama Sebepleri", 05.02.1923.

"Lozan Konferansının Yeniden Başlama İhtimali", 06.02.1923.

"Lozan'da Sansasyonlar", 06.02.1923.

"Şark Krizi" (Vali Dr. Heinrich Schnee), 08.02.1923.

"İkinci Lozan Konferansı Beklentisi", 25.04.1923.

"Lozan Konferansı", 28.04.1923.

"Lozan'da Fransa'nın Tecrit Edilmesi", 08.05.1923.

"Türkiye'de Büyük Bir İngiliz Tavizi", 18.05.1923.

"İstanbul'daki Patriğe Baskın" (Josef Hans Lazar), 22.06.1923.

"Şarkta Barış Antlaşması. Bir Milletin Dirilişi", 10.07.1923.

"Türkiye'de Seçimler" (Josef Hans Lazar), 17.07.1923.

"Lozan Barış Antlaşması İmzalandı. İngiltere'nin Bir Başarısı" (Alman Meclis Üyesi Prof. Dr. Otto Hoetzsch), 25.07.1923.

Basılı Kaynaklar

Melischek Gabriele-Sethaler Josef, **Die Wiener Tageszeitung. Eine Dokumentation, Band 3, 1918-1939**, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 1992.

Paupie Kurt, **Handbuch der Österreichischen Pressegeschichte 1848-1959, Band 1**, Wilhelm Braumüller Verlag, Wien 1960.

Turan Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2012.

LOZAN MÜZAKERELERİNDE ANA AKIM AMERİKAN GAZETELERİNİN TUTUMU

İSMAİL KÖSE*

ÖZET

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 Pazartesi günü Samsun'a ayak basmasıyla başlayıp 9 Eylül 1922 tarihinde Türk Ordusu'nun İzmir'e girişiyle Millî Mücadele'nin düşmanı yurttan kovma aşaması sona ermiştir. Türk topraklarında 1914 yılı Kasım ayı başında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasıyla başlayıp hemen hemen aralıksız sekiz yıl süren çatışma sürecine son verilebilmesi için son ümitlerin bağlandığı Yunan yenilgisi sonrası İngiltere başta olmak üzere savaş yorgunu Avrupa Devletlerinin kabul etmek zorunda kaldığı nihai barışın imzalanması amacıyla yapılması kararlaştırılan konferans müzakerelerinin son savaşlarda tarafsız kalan İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanmasına karar verilmiştir. Planlanandan bir hafta sonra 20 Kasım'da toplanan Konferans'ta Amerikan Hükûmeti gözlemci olarak bulunup İtalya Büyükelçisi Richard Washburn Child, Yüksek Komiser Amiral L. Bristol, Bern'deki Amerikan Ortaelçisi Joseph Grew, F. Lammont, Belin, Copley Amory, Hery G. Dwight, Lewis Heck ve Jullian E. Gillespie tarafından temsil edilmiştir.

Lozan Konferansı'nın ilk tur müzakerelerinde tartışılan konulardan birisinin Ermenilere Kilikya'da bir ulusal yurt verilmesi talebi olduğu bilinmektedir. Talep 1830'lu yıllardan itibaren Türk topraklarında etkili bir ağ kurup azınlık milliyetçiliğinin kışkırtılması süresinde etkili rol oynayan ABCFM ya da diğer bilinen adıyla Amerikan Board misyonerleri tarafından eldeki bütün olanaklar kullanılarak desteklenmiştir. Dönemin ana akım gazeteleri bu destekte etkili rol oynayıp kamuoyu desteğini sağlamakta ve dış politika karar alıcılarını yönlendirmekte Board tarafından etkili olarak kullanılmıştır. Amerikan gazeteleri, esasında ABD'nin gözlemci olup alınan kararlara doğrudan dâhil olmadığı Lozan müzakerelerini Board misyonerlerinin de yönlendirmesiyle yakından takip ederek Ermeni

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, ismailkosetr@hotmail.com

ulusal yurdu taleplerine destek vererek Amerikan Hükûmeti üzerinde baskı oluşturmaya çalışılmışlardır. Bu çalışmada, dönemin en etkili ana akım iki Amerikan gazetesi olan New York Times ve Washington Post'un 1. tur ve 2. tur Lozan müzakerelerinde takip ettikleri yayın politikası irdelenerek Ermeni ulusal yurdu talepleri başta olmak üzere, Anadolu'daki Board müesseseleri, kapitülasyonlar ve Ermeni taleplerine verdikleri destek analiz edilecektir. Çalışmada New York Times ve Washington Post'a ek olarak dönemin canlı tanığı Yüksek Komiser Amiral Bristol'ün savaş günlükleri, TBMM tutanakları ve diğer ilgili ikincil kaynaklardan da faydalanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Ulusal Yurdu, Ana Akım Gazeteler, Board, Lozan

THE ATTITUDE OF MAINSTREAM AMERICAN NEWSPAPERS DURING THE LAUSANNE NEGOTIATIONS

ABSTRACT

Turkish National Struggle started in the day of May 19, 1919 Monday by landing of Gazi Mustafa Kemal Atatürk in Samsun ended in September 9, 1922 after Turkish Army's resize of Izmir. The war period in Turkish territories started in November 1914, when Ottomans entered WW I and went on almost eight years came to an end when Mudanya Ceasefire (October 1922) signed. A conference was planned to be held in neutral Switzerland city Lausanne to bring peace to Europe. The Conference opened one week after previous planning and American delegation took part in the negotiations as observer represented by: Minister to Italy Richard Washburn Child, High Commissioner Admiral L. Bristol, Minister to Bern Joseph Grew, and F. Lammont, Belin, Copley Amory, Hery G. Dwight, Lewis Heck and Jullian, E. Gillespie.

Armenian organizations and American Board (ABCFM) also participated to the Conference to support Armenian demands for a national home, steer American public opinion to support that project and put pressure on American foreign policy makers. In this paper two American mainstream newspapers, New York Times and Washington Post's publication policy during Lausanne negotiations will be analyzed. Secondary sources such as TGNA minutes and Admiral Bristol's war diaries also will be used to shed light on the process.

Keywords: Armenian National Land, Mainstream Newspapers, Board, Lausanne

Giriş

Amerika Birleşik Devletleri gazete yayın istatistiklerine göre günümüzde ABD'de tirajı en yüksek ilk 10 gazete: (1) The Wall Street Journal (kt. 1889) (2) The New York Times (kt. 1851) (3) USA Today (kt. 1982) (4) Washington Post (kt. 1877) (5) Los Angeles Times (kt. 1881) (6) New York Post (kt. 1801) (7) Tampa Bay Times (kt. 1884) (8) Chicago Tribune (kt. 1847) (9) Newsday (kt. 1940) (10) Star Tribune (kt. 1867) gazeteleridir.[11] Bu gazetelerden üçüncü en yüksek tiraja sahip olan *US Today* yukarıda da görüldüğü üzere 1982 yılı eylül ayında kurulmuştur. Altıncı sırada yer alan *New York Post* 1801, yedinci sırada yer alan *Tampa Bay Times* 1884 senesinde, Newsday 1940, Star Tribune 1867 yılında kurulmuştur.

Kuruluş tarihleri 1923 yılı sonrasında olması nedeniyle günümüzde tiraj sıralamasında üçüncü sırada yer alan *USA Today* ve dokuzuncu sırada yer alan *Newsday* gazeteleri bu çalışma kapsamına girmemekte, bu nedenle Newsday ile birlikte sıralamanın ikinci beşlik diliminde yer alan beş gazete kapsam dışında bırakılarak ana akım matbuat incelendiğinden tiraj sıralaması ilk beş gazete ile sınırlı tutulup bu grupta yer alan; birinci sırada *The Wall Street Journal*, ikinci sırada yer alan *The New York Times* dördüncü sırada yer alan *Washington Post* ve beşinci sırada yer alan *Las Angeles Times (kt. 1881)* gazetelerinin mevcut arşivleri taranmış ve Lozan Barış Antlaşması müzakereleriyle ilgili haber ve makaleler incelenmiştir.

Adından anlaşılacağı üzere *Wall Street Journal* (WSJ) ekonomi ağırlıklı haberler yayınlayan bir gazetedir. Buna karşın arşiv taraması esnasında WSJ tarafından Lozan Konferansı ile ilgili haberler yayınlandığı tespit edilmiş, bu haberler ilk gönderilen özette yer almamalarına karşın analiz edilerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Lozan müzakerelerini takip eden bir diğer ana akım ABD menşeli gazete *Los Angeles Times* (LAT) gazetesidir. Çalışma kapsamında 1. sayfa spot ve manşet haberler dâhil LAT'ın Lozan ile ilgili yayınları ve yayın politikası yer verilen haberler üzerinden analiz edilmiştir.

Yukarıda dikkat çekilen beş ana akım gazete arasında tiraj kategorisinde ikinci sırada yer alan *New York Times* (NYT) özel bir yere sahiptir. Zira NYT, 1922 yılına kadar Osmanlı Devleti ile ilgili, 1922-1929 yılları arasında ise Türkiye

---

1 **Top 10 U.S. Newspapers by Circulation**, https://agilityprstage.wpengine.com/resources/top-media-outlets/top-10-daily-american-newspapers/; **Top 100 Newspapers in the United States**, https://www.infoplease.com/culture-entertainment/journalism-literature/top-100-newspapers-united-states (13 Mayıs 2023 tarihinde erişildi).

Cumhuriyeti ile ilgili en çok habere yer veren ve Türk topraklarında faaliyet gösteren Board misyonerlerinin gönüllü propaganda aracı olmakta sakınca görmeyen bir yayın politikası doğrultusunda hareket etmiştir. Diğer ana akım gazete *Washington Post* (WP) daha objektif bir yayın politikası takip etmeye çalıştığından denilebilir ki NYT, ana akım Amerikan gazeteleri arasında Osmanlı, Türk karşıtı en çok habere yer veren, ABD'de Türk karşıtlığının yayılmasında etkili olan, Board'un ve Ermeni teşkilatlarının, Ermeni terör örgütlerinin tek taraflı sözcülüğünü yapan, abartılı, asparagas, uydurma, yaşananları ters yüz eden haberleri teyit etmeye gerek görmeden olduğu gibi yayınlayan matbuatın başında gelir. Satır sonundaki dipnotta NYT başta olmak üzere ana akım ve ana akım dışında yer alan matbuatın propaganda haberlerine örnek başlıklar görülebilir.[2]

2 **San Francisco Chronicle**, "Teaching the Turk", May 15, 1887. s.1; **San Francisco Chronicle**, "Massacre of Christians in Turkey", June 19, 1873. s.8; **San Francisco Chronicle**, "The Murdered Missionary", August 8, 1880. s.8; **Chicago Defender**, "Rustem Bey, the Turkish Ambassador has Departed", November 21, 1914. s.8; **Chicago Daily Tribune**, "La Marquise de Fontenoy", July 1, 1917. s.D4; **New York Times**, "300 Turks Killed or Prisoners", 22 January 1918; **New York Times**, "800.000 Armenians Face Destitution", October 5, 1919; **New York Times**, "A Model Foreign Minister", March 25, 1889; **New York Times**, "American Rights in Armenia", 8 Kasım 1895; **New York Times**, "Americans Imprisoned in Turkey", September 12, 1894; **New York Times**, "Americans Obtain Rights in Turkey", February 19, 1927. s.4; **New York Times**, "Americans Will Protest", 21 Kasım 1895; **New York Times**, "Another Demand on Turkey", August 10, 1900; **New York Times**, "Another Earthquake in Turkey", July 15, 1894; **New York Times**, "Appeal by the Bisphops", 10 Şubat 1896; **New York Times**, "Appeal for Armenia", 25 Kasım 1895; **New York Times**, "Appeal to Foreign Monarchs", 6 Ocak 1896; **New York Times**, "Armenian's Hope in Us Says British Press", May 26, 1920; **New York Times**, "Armenians Committed Murder", 17 Ocak 1896; **New York Times**, "Armenians Decry Kemal's Recognition", May 30, 1927; **New York Times**, "Armenians Sent From Turkey", 9 Eylül 1896; **New York Times**, "Armenians' Sad Plight", 23 Kasım 1895; **New York Times**, "Minister Strauss Received by the Sultan", July 20, 1888; **New York Times**, "Missionaries in Danger", August 20, 1892. s.4; **New York Times**, "Mr. Hoar for Vigorous Action", 25 Kasım 1895; **New York Times**, "Nubar Pasha Tells of Armania's Hopes", February 24, 1921. s.3; **Washington Post**, "Lighten Turk Terms", February 22, 1921. s.1; **Washington Post**, "Allies Resolved to Back Armenia", February 27, 1921. s.4; A. L. Jackson, "The Turks Come Back", **Chicago Defender**, September 23, 1922. s.12; **Chicago Defender**, "Rustem Bey, the Turkish Ambassador has Departed", November 21, 1914. s.8; **New York Times**, "Plan to Slay Armenians", January 24, 1911. s.3; **New York Times**, "Found Armenians Starving in Camps", January 1, 1917. s.1; **New York Times**, June 10, 1916; **New York Times**, "Turkey Ready to Free American Refugees", February 18, 1917. s.1; The Manchester Guardian, "The Armenians in Trebizond: First Photographs of their Fate", June 27, 1916. s.5; Vahan Cardashian, "Turkey's Account with Civilization", **New York Times**, June 10, 1916.

Bahse konusu haberlerin tamamı gerek doktora tez çalışması esnasında gerekse tez sonrası çalışmalarda bu satırların yazarı tarafından pdf dosyaları halinde bir araya toplanıp karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelenmiştir. Lozan Barış Antlaşması müzakereleri esnasında ana akım Amerikan matbuatının tutumunu analiz eden bu çalışmada da söz konusu pdf arşivinden faydalanılmıştır.

İlk Tur Lozan Müzakereleri ve Amerikan Basını

Büyük Taarruz kesin zaferle sonuçlanmış fakat işgalci Yunan ordusu Anadolu'dan kovulup Mudanya Ateşkes görüşmeleri başlamadan hemen önce Amerikan matbuatının genelinde Yunan tarafgirliği dikkati çeker. Bu tutum büyük oranda Ermeni taraftarlığı da eklenerek Lozan'da da sürdürülecektir. Mudanya görüşmeleri öncesi tiraj sıralamasında ilk beşe giremeyen kasaba gazetesi *Chicago Defender* (CD) muhabiri A. L. Jackson tarafından kaleme alınan makalede: *"*Türklerin, Mustafa Kemal [Paşa] liderliğinde Yunanları yurtlarından kovduğu, Çanakkale'deki Müttefik donanması sayesinde Türklerin Avrupa'ya geçişinin engellenebildiği ileri sürülüp gelişmelerden duyulan üzüntü*"* dile getirilmiştir.[3] Bu esnada Ankara'da Mudanya Ateşkesi için görüşmeler ve ateşkes sonrasında başlayacak nihai barış müzakereleri için hazırlıklar yapılıyordu.[4]

Chicago Defender'a (CD) ek olarak Osmanlı azınlıklarıyla ilgili haberlerin yer aldığı gazetelerden birisi de *Wall Street Journal*'dır (WSJ). Daha önce de ifade edildiği üzere adıyla müsemma ekonomi ağırlıklı yayın yapan WSJ, 1920 yılı sonunda Ermenistan Cumhuriyeti'nin ekonomik krizle karşı karşıya olduğunu yazıp desteklenmesini istemişti.[5] Aynı gazete, CD ile benzer tutumla Büyük Taarruz sonrasında "[Mustafa] Kemal'in askerlerinin doğu sorununu tekrar dirilttiğini, İstanbul'u (haberde Kostantinople şeklinde yazılmıştır) alarak Yunanları yendiğini, Ermeni sorununu da Ermenileri yok ederek çözdüğünü" yazmıştır.[6] Yunan işgal ve mezalimini meşrulaştırıp Türk zaferini itibarsızlaştırmayı amaçlayan bu haksız tutum Lozan müzakerelerinde de sürecektir. Nitekim WSJ Mudanya Ateşkesi'nden birkaç gün sonra Yunan işgal ve katliamlarını

3 A. L. Jackson, "The Turks Come Back", **Chicago Defender**, September 23, 1922, s.12.

4 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. 1, C 24, İctima Senesi: 3, 3 Teşrinisani 1338 (3 Kasım 1922), 132. İçtima, 2. Celse, s.336-38; **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. 1, C 24, İctima Senesi: 3, 6 Teşrinisani 1338 (6 Kasım 1922), s.133. İçtima, 2. Celse, s.390-91.

5 **Wall Street Journal**, "Republic of Armenia Faces Great Difficulties", November 11, 1920, s.16.

6 **Wall Street Journal**, "Turks Have Again Raised Whole Near East Question", September 21, 1922, s.7.

görmezden gelerek Lloyd George'dan naklen: "Türklerin 1914'den 1922 yılına kadar geçen sekiz senede Ermenilerin ve Yunanların yarısını katlettiğini" yazmıştır.[7] Bütün bu haberlerin kurgusunda Amerikan Board'un (ABCFM) açık ya da kapalı etkisi vardır.[8] Diğer gazetelerde de yer alan benzer haberlerdeki temel amaç artık yapılacağı kesin olan nihai barış görüşmelerinde Amerikan Hükûmeti üzerinde baskı oluşturarak Ermeni ve Yunan yanlısı bir tutum alınmasını sağlamaktı.

Bu dönemde CD ile benzer şekilde tirajı çok yüksek olmayan *San Francisco Chronicle* (SFC) tarafından da Lozan Konferansı toplanmadan hemen önce "İzmir ile benzer katliamların İstanbul'da da gerçekleşmesinden korkulduğu" yazılmıştır.[9] Matbuatta yer alan haber, imge ve spotlarda ilginç şekilde Ankara Hükûmeti'ni tanımlamak için "Türk" ifadesi yerine daha çok "Müslümanlar" ve "Kemal", "Kemalist", "Nationalist" gibi okuyucunun algısında olumsuz imaj oluşturmaya yönelik adlandırmaların tercih edilerek kamuoyuna yıllardır pompalanan negatif imajın tahrik edilmeye çalışıldığı görülmektedir.[10]

Konferans başladıktan sonra Amerikan matbuatı ilginç şekilde aralık ayında ana tartışma meselesi olan Musul sorununda büyük oranda Türkiye lehtarı bir politika takip etmiş, Türk ordusunun petrol zengini Musul'u almak için hazırlandığını yazmıştır.[11] Esasında bu tür haberler gerçeklerin zorlamasıdır. Zira Aralık ayında Eskişehir'de manevralar vardır fakat Musul'a karşı herhangi bir harekât planlaması söz konusu değildi. Aynı tarihte diğer bir kasaba gazetesi *The Mail* (TM),"Türklerin Lozan'da uzlaşmaz bir tutum takındığını" yazmıştır.[12] Aleyhtar yayınlardan birisi de *The Guardian*'dır (TG). TG, 1921 yılı ağustos ayında Misak-ı Millî'nin tam metnini "Ankara National Pact" adıyla yayınlamıştı.[13]

---

7 **Wall Street Journal**, "Lloyd George Defends Policy in Near East", October 16, 1922, s.3.

8 **The Foreign Secretary of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Secretary of State**, ABCFM, Boston, November 5, 1907.

9 **San Francisco Chronicle**, "Massacre Now Threatening Turk Capital", November 12, 1922, s.7.

10 **San Francisco Chronicle**, "Kemal's Delegates to Lausanne are Certain of Victory", November 14, 1922, s.1.

11 **San Francisco Chronicle**, "Turks Propose British Leave Mosul at Once", December 30, 1922, s.5.

12 **The Mail**, "Turks Force Crisis", December 30, 2022. s.1.

13 **The Guardian**, "A Settlement with Turkey, The Angora "National Pact", August 5, 1921, s.12.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi küçük tirajlı kasaba gazeteleri dâhil Amerikan matbuatının gerek Lozan öncesinde gerekse Lozan esnasındaki tutumu birkaç küçük istisna hariç objektif olmanın çok uzağındadır. Nitekim Amerikan matbuatı bir bütün halinde Lozan Konferansı'nı İngiliz basını ile benzer şekilde: "Yakın Doğu Barış Konferansı" şeklinde adlandırmış,[14] Lozan görüşmelerinde kapitülasyonlar konusundaki anlaşmazlığın çözülememesi üzerine *Los Angeles Times* (LAT), "savaş ihtimalinin güçlendiğini" yazdığı haberinde ana akım medyanın aksine daha objektif bir değerlendirme kaleme almıştır.[15] Aynı gazete iki hafta sonra,"Türklerin Lozan'ı imzalamak zorunda olduğunu, aksi durumda savaşın tekrar başlayacağını" yazmış, ertesi gün ikinci delege Rıza Nur'dan naklen, "Lozan'da uzlaşının müttefik tutumu nedeniyle olanaksız olduğunu" yazmıştır. Bu tarihlerde LAT'ın Ermeni Yurdu taleplerine birinci sayfadan çok fazla yer vermemesi dikkat çekicidir. LAT'ın ve diğer gazetelerin ilk tur Lozan görüşmelerinde takip ettiği yayın politikasından Amerikan matbuatının Lozan'daki olası başarısızlığı savaşın tekrar başlayacağı şeklinde değerlendirdiklerini saptamak mümkündür. Haberde Lord Curzon'a suçlama yöneltilmekteydi.[16] İlerleyen günlerde Amerikan matbuatının aleyhtar tutumu belirginleşecek, ana akım matbuat Amerikan çıkarlarını gözeten pragmatist bir yayın politikası izleyecek bu esnada Ermeni ve Rum tarafgirliği sürdürülecektir. Genel tutum dikkate alındığında LAT'ın haberinin satır aralarında İngiliz Başdelegesi Lord Curzon'un suçlanması enteresandır.

LAT'ın haberinde Lozan'daki başarısızlıktan Ruhr Havzası'nın Fransa tarafından işgalinden güç alan İngiliz baş delege Lord Curzon tarafından bilerek istendiği şeklindeki suçlamadan daha dikkat çekici olan durum olası bir savaşta Bolşeviklerin ve Almanların Türklere destek vereceği şeklindeki kesin yargıdır.[17] Bu dönemde Amerikan matbuatında Bolşeviklerle ilgili çok da sevimli olmayan karikatürler yayınlanıyordu. İddianın aksine Almanya ya da Bolşeviklerin Türkiye'yi askerî olarak desteklemesi gibi bir durum söz konusu değildi.

Küçük tirajlı kasaba matbuatının yukarıda görülen yayın politikası bir bakıma büyük tirajlı gazetelerin tıpkıbasım tekrarıdır. Bu saptamayı destekler

---

14 **Wall Street Journal**, "Turk Government Approves Treaty", July 19, 1923, s.1.

15 **The Los Angeles Times**, "Peace or War is Issue at Near East Parley", January 7, 1923, s.1.

16 **The Los Angeles Times**, "Lausanne Parley Collapses: War on Near East Horizon", February 5, 1923, s.1.

17 **The Los Angeles Times**, "Turk Must Sign Lausanne Pact or Fight", January 26, 1923, s.1; **The Los Angeles Times**, "Lausanne Meet Crumbles", January 27, 1923, s.1.

şekilde ana akım iki büyük gazeteden birisi olan *Washington Post* (WP) ilk tur Lozan müzakerelerini yakından takip etmiş, gazetede hemen her gün Lozan ile ilgili haberlere önemine göre manşetten ya da iç sayfalarda büyük puntolarla yer verilmiştir. WP ile diğer ana akım gazete *New York Times* (NYT) arasındaki en önemli farklılık, WP'nin asparagas aleyhtar propagandaya karşıt Türk görüşlerine de yer veren görece daha tarafsız ve objektif bir yayın politikası takip etmiş olmasıdır. NYT'nin yayın politikası gazetecilik etiğine birebir ters şekilde taraflı, önyargılı ve zaman zaman ırkçılığa varacak derecede objektif bakıştan yoksundur. NYT'de konferans açıldıktan üç gün sonra, 1. sayfa manşetinde ve devamdaki 4. sayfasında birbirinden bağımsız, Türk tarafını suçlayıcı üç habere yer verilmiştir. Aynı gün NYT'nin ilk sayfasında "İsmet Paşa'nın ABD delegasyonundan özür dilediği" ve "Türklerin Lozan'ın ilk gününde Kral Konstantin'in ordularına karşı kazandıkları zaferin bütün İtilaf devletlerini yendikleri anlamına gelmediğini öğrendikleri" yazılmıştır.[18] Gerek haberin yazımı ve verdiği imgesel mesajlar gerekse bilinçaltına hitap eden kurgusu ve dil kullanımı NYT'nin asırlık Türk karşıtı tek yanlı yayın politikasını herhangi bir revizyonda bulunmaksızın Lozan'da da sürdürdüğünü göstermektedir.

NYT, ilk günden itibaren büyük kısmına ilk sayfada yer vermek üzere Ermeniler için Kilikya'da "ulusal bir yurt" talebini gündeme getirmiştir.[19] NYT'nin aksine daha objektif bir yayın politikası takip eden WP'nin ilk tur Lozan müzakereleri sürerken en çok gündemine taşıdığı konuların başında kapitülasyonların kaldırılması isteğine ABD'nin direncini meşrulaştırmaya yönelik haberler gelmiştir. Örneğin aralık ayında kapitülasyonlarla ilgili tartışmalarda WP, Kemalist egemenlik arzusunun var olan diğer bir ifadeyle Osmanlı döneminde imzalanan antlaşmaların yok sayılmasını haklı gösteremeyeceğini yazmış, yazıda kapitülasyonların kaldırılması için takınılan taviz vermez tutum eleştirilmiştir. Aynı gün aynı sayfada Musul ile ilgili ilginç bir haber vardır. Habere göre İngiltere, Lozan'da ABD'nin desteğini alabilmek için Amerikan firmalarına Musul petrollerinden pay önermiştir. Söz konusu teklifin farklı kaynaklardan teyidi gereklidir zira Londra, bu dönemde Musul

18 **New York Times**, "Allies Block Turks in Western Thrace", November 23, 1922, s.1,4; **New York Times**, "Turks Demand All Thrace for Defense", November 23, 1922, s.4; **New York Times**, "Gen. Harrington Warns Kemalists to Forebear", November 23, 1922, s.4; **New York Times**, "Turks Blocked in Attempting to Regain Western Thrace", November 23, 1922, s.1.

19 **New York Times**, "How Two Americans Planned to Settle Near East Problem", December 4, 1922, s.12.

konusunda ABD ile pazarlığa sıcak bakmamıştır. Aynı gün birinci sayfada Ermeniler'e Kilikya'da ulusal yurt verilmesi için Washington'un güçlü ifadelerle talepte bulunduğu yazılmıştır.[20]

WP'nin aksine NYT'nin ilk tur müzakerelerdeki haber ve başlıkları agresif, tek taraflı, Amerikan toplumunu yönlendirici niteliktedir.[21] Bu tür haberlerin büyük oranda ilk sayfada yayınlanması NYT'nin manipülatif tarafgirliği hakkında kuşkuya yer bırakmamaktadır. Nitekim NYT'nin günaşırı sistematik aleyhtar haberleri arasında mantık sınırlarını zorlayan abartı ve söylenti iddialara da çokça yer verilmiştir. Örneğin konferansın ilk haftası dolmadan, "İzmir yangınına benzer şekilde Karadeniz ve Akdeniz sahillerine doğru göçe zorlanan çeyrek milyon Hristiyan'ın bir trajediyle karşı karşıya olduğu ve yaşamlarını kaybedebileceği" yazılmıştır.[22] Söz konusu yayın politikası doğrultusunda NYT, 21 Ocak'ta Silas Bent imzasıyla "Rumların Türkiye'de modern ekodus ile karşı karşıya olduğu" suçlamasında bulunan altı sütunluk bir makale neşretmiştir. Makalede Ankara'nın politikaları eleştirilirken Yunan mezaliminden hiçbir şekilde bahsedilmemesi dikkat çekicidir.[23] Makalenin amacı Lozan'da tartışılan mübadele antlaşmasında Yunan lehtarı kamuoyu oluşturmaktır.

Bu tarihte Anadolu'da kuzey ve batı yönlerinde Rumların göçü mevcuttur fakat kapsam sınırlıdır diğer bir ifadeyle henüz nüfus mübadelesi anlaşması imzalanıp yürürlüğe konulmadığından sayı iddia edilenden çok azdır. NYT'nin amacı Amerikan kamuoyunda Türk karşıtı bir algı yaratarak Ankara üzerinde baskı oluşturabilmektir. Nitekim ertesi gün Sovyetlerin ve Türklerin birlikte ABD'yi kullanmaya çalıştıkları haberi ikinci sayfada yayınlanmıştır.[24] Enteresan şekilde bu tarihte henüz Sovyetler kurulmuş değildir ve Rusya'daki idare Bolşevikler şeklinde tanınmaktaydı. İlerleyen günlerde NYT, "İstanbul'dan kaçmaya çalışan yüz Ermeni'nin pasaportlarına el konulmaya çalışıldığını fakat İngilizlerin güç kullanarak bu tür bir müdahaleyi engellediğini" yazmıştır.[25] Söz

---

20 **Washington Post**, "Turkish Faith", December 30, 1922, s.6; **Washington Post**, "War Talk at Lausanne", December 30, 1922, s.6; **Washington Post**, "U.S. Again Appeals Urges that Armenians be Given Share in Amnesty", December 30, 1922, s.1.

21 **New York Times**, "Turks Require Visas for Our Warships", November 21, 1922, s.1; **New York Times**, "Turks Don't Want US at Lausanne", November 22, 1922, s.1.

22 **New York Times**, "250,000 Christians May Die in Flight", November 28, 1922, s.4.

23 Silas Bent, "Uprooting of Greeks in Turkey a Modern Exodus of Outcasts", **New York Times**, January 21, 1923, s.5.

24 Edwin L. James, "Soviets and Turks Trying to Use US", **New York Times**, November 29, 2022, s.2.

25 **New York Times**, "British Overawe Kemalist Police", December 6, 1922, s.1.

konusu yönlendirme amaçlı haberin büyük oranda asparagas olduğunu belirtmeye gerek yoktur.

Konferans'ın ilk tur müzakerelerinin son günlerinde WP'de ilginç, kendi bütünlüğü içinde oldukça doğru bilgiler de içeren, asparagas bir habere yer verilmiştir. Gazetenin ilk sayfasında yayınlanan haberde "Ankara'nın, ABD tarafından Ermeni istekleri konusunda daha fazla ısrar edilmesi durumunda Board misyonerlerinin tamamının kovulacağı şeklinde bir tehditte bulunduğu" kaydedilmiş, "Türklerin ABD'yi Müslüman ordusu ile uyardığı" ileri sürülmüştür. Haberin ikinci kısmı tamamen uydurmadır, zira ne Washington'un ne de herhangi bir İttifak Devleti'nin Müslüman ordusu gibi I. Dünya Savaşı esnasında çok anlam ifade etmeyen bir argümanla tehdidi söz konusudur. Buna karşın haberin alt spotunda yer alan "Amerikan misyonerleri sorun kaynağı ve kara propagandanın yayıcısı olarak suçlanıyor" ifadesi belki Ankara tarafından kullanılmamıştır fakat bu suçlama tamamen doğrudur.[26]

Benzer haber aralık ortalarında NYT'de, Önder Mustafa Kemal Paşa'nın bakanı ürkütecek şekilde tasarlanmış illüstrasyon çizimi eşliğinde "Kemal Muhammedilerden yardım bekliyor" iddiasıyla yayınlanmıştır.[27] WP ile hemen hemen aynı günlerde, ocak ayı başında NYT'de de Kızılhaçın Anadolu'daki Rum mezalimleri ve yıkımıyla ilgili dikkat çekici bir haber vardır. Haberde, "evet belki Yunanlar bu tür bir yıkıma yol açtılar fakat evvelki yıllarda Türkler Yunanlara karşı bundan çok daha beter katliamlar uygulamıştı" ifadesine yer verilmiştir.[28] Yunan mezalimini meşrulaştırmak için tarihî gerçekleri ters yüz eden bu haber esasında NYT'nin tarafgir politikasını kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır.

Bu yoğun yayın trafiğinden birkaç gün önce WP'de yayınlanan haberde "Ermeni Ulusal Yurdu için 20 milyon dolar toplandığı, kutsal bir haçlı seferinin ısrarla istendiği" yazılmıştır.[29] Benzer haber NYT'de yayınlanmıştır.[30] Üç gün sonra son haftadaki haberleri destekleyip Amerikan kamuoyunu harekete geçirebilmek için "Hindistan Khalifat Komitesinin Ankara'ya yardıma hazır olduğu" haberi manşetlere taşınmıştır.[31]

---

26 **Washington Post**, "Turks Warn U.S. of Moslem Army", January 2, 1923, s.1.

27 **New York Times**, "Kemal as He Looks to the Mohammedan World", December 17, 1922, s.3.

28 **New York Times**, "Asks U.S. to Found Armenian Nation", January 12, 1923, s.4; **New York Times**, "Turks to Conscript Subject Christians", January 12, 1923, s.4.

29 **Washington Post**, "Holy Crusade Urged", December 31, 1922, s.2.

30 **New York Times**, "Armistice Broken by Turks in Thrace", January 9, 1923, s.2

31 **Washington Post**, "India Promises to Aid Turks", January 5, 1923, s.5.

Yüzlercesi arasından sadece belli sayıdaki örneği gösterilebilen sistematik dezenformasyon bu tarihlerde WP'nin Ermeni Ulusal Yurdu taleplerine ciddi destek verdiğini göstermektedir. İlk tur müzakerelerinin sonuna doğru takip edilen bu politika dikkat çekicidir. Zira WP'nin, NYT'den farklı olarak Ermeniler ve Board mensubu misyonerler konusunda daha objektif bir yayın çizgisi takip ettiği yukarıdaki satırlarda belirtilmişti. WP'nin orta yol yayın politikasının aksine NYT ilk tur Lozan müzakerelerinde geleneksel karşıt, tarafgir politikasını sürdürmüş, Amerikan çıkarları söz konusu olmadığında İngiliz yanlısı bir yayın siyaseti takip etmiştir. İngiliz Başdelegesi Lord Curzon'un "İsmet Paşa ile anlaşmak üzere olduğu" haberinin verildiği sayfanın yan sütununda "İzmir'de İstiklal Mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılan beş Hristiyanın asıldığı" yazılmıştır.[32]Birkaç gün sonra NYT'de Taşnak Üyesi Vahan Kardaşyan'ın "Türkiye'nin bağımsız olmaması gerektiğini" iddia eden mektubu yayınlanmıştır.[33]

WP ve NYT birkaç gün arayla hemen hemen aynı ifade ve argümanlarla, 30 Ocak tarihinde "İtilaf devletlerinin Türk tarafına 150 sayfalık anlaşma öneri taslağını sunduklarını, sunuş şeklinin ültimatomdan farklı olmadığını, kapitülasyonların Batılı güçler lehine, Batılı devletlerin istediği şekilde çözüldüğünü, Amerikan baş delegesi Child'ın iki taraf arasınd0a uzlaşı için Fransız ve İtalyanlarla birlikte çaba sarf ettiğini, kapitülasyonlarla ilgili anlaşmazlık nedeniyle savaşın yeniden başlaması durumunda Amerikan halkının İtilaf Devletlerine destek vermesi gerektiğini" yazmıştır. "Türkleri geçmişte vahşi katliamlar uygulamakla" suçlayan yazıda "Ermeni ulusal yurdu" konusuna doğrudan değinilmemesi dikkat çekicidir.[34]

WP ertesi gün, "Ankara'dan alınan haberlerin TBMM'nin Batılı devletlerle olası bir anlaşmazlığa karşı oy kullandığı" şeklinde olduğunu yazmıştır. Ankara'dan gelen raporlar şeklinde belirtilip kaynağı tam olarak belirtilmeyen haberde: "İsmet Paşa'ya çözümsüz sorunların ertelenmesi fakat müzakerelerin kesilmemesi talimatı verildiği" iddia edilmiştir.[35] Bu bilgi büyük oranda hatalıdır ve iddia edilen tür bir talimat söz konusu değildir. Zira haberin aksine Ankara geri adım atmamış, ilk tur Lozan müzakereleri kapitülasyonlardaki ısrar nedeniyle

32 **New York Times**, "Curzon Confers with Ismet Pasha", January 15, 1923, s.6; **New York Times**, "Smyrna Christians Hanged", January 12, 1923, s.4.

33 Vahan Cardashian, "Independence for Turkey", **New York Times**, January 28, 1923, s.5.

34 **Washington Post**, "America and Turkey", January 30, 1923, s.6.

35 **Washington Post**, "In the Near East", January 31, 1923, s.6; **New York Times**, "Last Concessions of Allies to Turks", February 4, 1923, s.3.

başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[36] Nitekim aynı gün birinci sayfadan verilen haberde Türklerin karşı öneri sunacakları yazılmıştır.[37]

İlk tur Lozan müzakerelerinin başarısızlıkla sonuçlanıp görüşmelerin kesintiye uğradığı şubat ayı başında WP'nin kapitülasyonların yürürlükte kalmasını arzulayan, "Ermeni ulusal yurdu" taleplerini destekleyen bir tutum belirlediği, haber ve yayın politikasının bu doğrultuda geliştiğini söylemek mümkündür. Bütün bunlarla birlikte WP'nin, bu sürede gerek İstanbul basını gerekse Ankara'da TBMM görüşmelerini takip yoluyla Türkiye'deki gelişmeleri de okurlarına ulaştırdığını söylemek mümkündür.[38] WP'nin ilk tur müzakerelerdeki yayın politikasında bütüncül olarak ABD çıkarlarının, kısmen Board isteklerinin de savunulduğu görülmektedir. Kapitülasyonlar ve ulusal yurt, azınlık okulları gibi ABD'yi doğrudan ilgilendiren konularda WP ilk tur müzakerelerinde İtilaf bloku ve Türkiye arasındaki anlaşmazlıklarda objektif denilebilecek, dengeli bir haber politikası takip etmiştir.[39] NYT ise müzakerelerdeki başarısızlığın nedeni olarak Ankara'nın beklentilerini ve Türk temsilcilerin uzlaşmaz tutumunu göstermiştir. Kapitülasyonlar ve Ermeni ulusal yurdu konusunda NYT'nin yayın politikası tek taraflı olmanın ötesinde, nefret söylemine varacak ifadelerle yüklü olarak yanlıdır.[40]

Amerikan Matbuatında İkinci Tur Lozan Görüşmeleri

İkinci tur Lozan müzakereleri başlamadan önce ve başladıktan sonra ABD matbuatında yer alan başlıkların öncelik sırasında Musul petrolleri ve İngiltere'nin söz konusu petrolleri paylaşmamak için takip ettiği kapalı politikalara yönelik

36 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D. I, C 27, İçtima Senesi: 3, 182. İnikat, 1 ve 2. Celseler, 28 Kanunisani 1339 (28 Ocak 1923), s.1256.

37 **Washington Post**, "Turks Will Submit Counter Proposals", January 31, 1923, s.1.

38 **Washington Post**, "Scant Hope of Peace Seen by Press in Constantinople", January 29, 1923, s.4.

39 **New York Times**, "Turks Dash Hopes of Dept Decision", January 6, 1923, s.2; **New York Times**, "Allies Abandoning Minorities' Cause", January 10, 1923, s.4; **New York Times**, "Turks Dash Hopes of Dept Decision", January 6, 1923, s.2; **New York Times**, "Armistice Broken by Turks in Thrace", January 9, 1923, s.2; **Washington Post**, "Turks will Submit Counter Proposals", January 31, 1923, s.1; **Washington Post**, "Britain may Make Turk Peace Alone", February 2, 1923, s.1; **Washington Post**, "Turks Send Allies List of 30 Points", February 3, 1923, s.5; **Washington Post**, "Turkish Note Asks Changes in Treaty", March 10, 1923, s.1; **Washington Post**, "Turks Would Agree to New Conference", March 11, 1923, s.1.

40 **New York Times**, "Ismet Quitting Lausanne", February 7, 1923, s.1-2; **New York Times**, "Lord Curzon Defends Course at Lausanne", February 7, 1923, s.1-2; **New York Times**, "Turks Bluffing Washington's View", February 11, 1923, s.E7.

eleştiriler ilk sırada gelir. Matbuatın Türkiye ve Musul petrolleriyle ilgili yayınları Lozan müzakerelerinin kesintiye uğradığı 6 Şubat-23 Nisan tarihleri arasında yoğunluğu azalarak sürmüştür. Örneğin WP'nin Mart ayı ortalarında Musul petrolleri ile ilgili haberinde Ankara'nın bir süreliğine yabancı hâkimleri kabul ettiği yazılmıştır.[41] Bu haber doğrudur zira, kapitülasyonların kaldırılması sonrası geçiş döneminde beş yıl süreyle tarafsız ülkelerin yargıçlarının danışman olarak belli şehirlerde bulunması kabul edilmiştir.[42] Aynı dönemde Ankara'daki reformların da yakından takip edildiğini, çok eşliliğin yasaklanacağına dair haberden saptamaktayız.[43]

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı 06 Şubat-23 Nisan 1923 tarihleri arasında Amerikan matbuatını meşgul eden başlıklardan birisi de Chester Projesi'dir.[44] Bilindiği gibi Osmanlı'nın son döneminde gündeme gelen Chester Projesi savaş dolayısıyla kadük kalmış, TBMM tarafından nisan ayında Amiral Chester'a Musul'u kapsayacak şekilde istediği imtiyaz verilmiştir. Bu dönemde gazetelere yansıyan tartışma konularından birisi de Fransa tarafından altın karşılığı olarak ödenmesi istenen Osmanlı borçları diğer bir ifadeyle kuponlar meselesidir.[45] Fransa'nın söz konusu talebi kabul edilmemiştir. NYT Chester imtiyazını desteklemekle birlikte, imtiyazın petrol savaşlarını kızıştıracağını yazmış, ilk sayfasında imtiyaz kapsama alanının detaylı bir haritasını yayınlamıştır. Aynı gün 5. sayfa haberinde belli suçları işleyen yabancıların Türkiye'de yaşamasının yasaklandığı, İtilaf güçleri çekilince İstanbul'da yeni bir ekodusun başlayacağını yazmıştır. Yasak haberinin kaynağı TBMM üyesi Dr. Fuad'dır.[46] Chester Projesi'nin Ankara'ya avantaj kazandıracağını yazıp eleştirenlerden birisi de Ermeni yanlısı asparagas haber ve yazılarıyla ün yapmış

41 **Washington Post**, "New British Attack on Open Door Seen", March 17, 1923, s.1; **Washington Post**, "Turks Agree to Oil and Straits Terms", March 18, 1923, s.1.

42 Ali Naci Karacan, **Lozan**, (Haz. Hulusi Turgut), 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.250-253.

43 **Washington Post**, "Turkey Plans Ban on Plural Wives", March 31, 1923, s.4.

44 **The Los Angeles Times**, "Concessions Safe, Belief of Chester Project", May 4, 1923, s.1; **The Losangeles Times**, "Americans Given Century of Economic Control by Turks", April 28, 1923, s.1; **Wall Street Journal**, "Americans Accept Chester Grants" June 11, 1923, s.7; **Washington Post**, "U.S. Will Back Up Chester Oil Rights", April 13, 1923, s.1; **Washington Post**, "Size of Turk Grant to Chester Amazes", April 29, 1923, s.6; **Washington Post**, "Chester's Backing Topic at Lausanne", May 1, 1923, s.17.

45 **Wall Street Journal**, "Turk Concessions Often Opposed", April 14, 1923, s.3.

46 **New York Times**, "Chester Concession Inflames World Struggle for Oil", April 22, 1923, s.1; **New York Times**, "Prohibition to Stay in Turkey", April 22, 1923, s.6; **New York Times**, "Ready for Exodus in Constantinople", April 22, 1923, s.6.

ABD eski Büyükelçisi Henry Morgenthau'dur.[47] Morgenthau'nun iddiaları NYT'nin ilk sayfalarında yayınlanmıştır.

İkinci tur müzakerelerde Kilikya'da kurulması planlanan "Ermeni ulusal yurdu" konusu gündemden kalkmıştır. Gazeteler, Türk-Yunan savaş tazminatı anlaşmazlığına yoğunlaşarak mayıs ayındaki krizin uzlaşı ile sonuçlanmasını haberleştirirken İsmet Paşa'nın anormal isteklerinden vazgeçildiğini ve Amerikan delegasyonunun uzlaşıda katkı sahibi olduğunu yazmıştır.[48] LAT, mayıs ayı başında oldukça objektif bir değerlendirmeyle Yunan askerlerinin Anadolu'da neden olduğu yıkıma karşı istenilen tazminat karşılığında Karaağaç'ın kabul edilmemesi durumunda savaşın yeniden başlayabileceğini yazmış, haberde genelde yapıldığının aksine Ankara ve Lozan'daki Türk heyeti doğrudan suçlanmamıştır. Bu tutuma karşın LAT tarafından mayıs ayı başında savaşın yakın olduğu ve İngiliz savaş gemilerinin Yunanistan'a destek vermek üzere yola çıkartıldığı yazılmıştır. Haberde bilgi verilen bir diğer konu da Yunanistan ile Türkiye arasındaki nüfus değişimi sürecidir ve Yunanlı yetkililere dayandırılan haberde Türkiye'nin anlaşma hükümleri aksine 70 bin fazladan mülteciyi Yunanistan'a gönderdiği yazılmıştır.[49]

Bu haberden iki gün sonra aynı gazete Amerika ile Türkiye arasında bir antlaşma için görüşmelerin başladığını, ABD temsilcisi J. Grew'un görüşmelere başlayacağını yazmıştır.[50] WP ise tazminat krizinde açıkça Yunan yanlısı bir tutum takınarak Yunan halkının tazminat ödemektense savaşmayı tercih edeceğini ileri sürmüştür. Bu dönemde gazetenin okuyucu köşesine ABD'de yaşayan Yunanlar tarafından çokça Osmanlı ve Türk karşıtı mektup gönderilmekte, bu mektuplar da herhangi bir doğrulamaya gerek görülmeden gazeteler tarafından yayınlanmaktaydı.[51]

---

47 **New York Times**, "Morgenthau Hits Turkish Concession", May 2, 1923, s.7; İsmail Köse, "Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau'nun Türk Algısı", İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 56, 2012/2, İstanbul 2013, s.55-85.

48 **The Los Angeles Times**, "Greeks and Turks Avert War by Signing Terms", May 27, 1923, s.1; **New York Times**, "Greek Ultimatum Stirs Conference", May 25, 1923, s.3.

49 **The Los Angeles Times**, "Turkey Refuses Terms", May 26, 1923, s.1; **The Los Angeles Times**, "Greece Ready for Turk; British Government Move Warships", May 22, 1923, s.1.

50 **The Los Angeles Times**, "Turkey to Negotiate for Treaty", May 28, 1923, s.1.

51 **Washington Post**, "Greece Prefers War to Paying Indemnity", May 22, 1923, s.1; **Washington Post**, "Greece Prefers War to Paying Indemnity", May 22, 1923, s.1; **Washington Post**, "Near East Children", March 11, 1923, s.26; **Washington Post**, "Greeks Hastening Indemnity Crisis", May 25, 1923, s.5; **Washington Post**, "Near East Children", March 11, 1923, s.26; **Washington Post**, "Turkish Independence", January 31, 1923, s.6.

İlginç şekilde ABD yönetimi kapitülasyonlar ve Karaağaç başta olmak üzere sorunlar çözülüp barış antlaşmasının yakın gelecekte imzalanacağı kesinleşinceye kadar bekleyip Ankara ile 1917 yılında kesilen diplomatik ilişkileri yeniden başlatabilmek için mayıs ayı sonunda bir antlaşma müzakere etmeye karar vermiştir. Gazetenin Ankara'dan bildiren muhabiri Larry Rue ise ertesi gün "İsmet Paşa'ya Lozan'daki görüşmelerde krize yol açacak politikalardan uzak durması talimatının gönderildiğini" yazmıştır.[52] Bu haber hiçbir şekilde doğru değildir. İki gün sonra "ABD'nin Ankara ile ilk ticari antlaşma imzalayacak devlet olacağı" yazılacaktır ki, bu teyit edilmeden yayınlanan aceleci haber de dönemin olgularının gelişim gerçeğini yansıtmamaktadır.[53]

Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır. Nihai uzlaşının sağlanıp antlaşmanın imzalanabileceği temmuz ayı başından itibaren netleşmeye başlamıştır. Buna karşın Amerikan matbuatının temmuz ayında Türk heyetine karşı daha olumsuz bir tutum takındığı görülür. Bu durumun temel nedeni Lozan'daki Amerikan delegasyonunun Türkiye ile müzakere ettiği antlaşmada istediklerini almakta beklenmedik bir dirençle karşılaşması, özellikle Board okulları ve kapitülasyonları akla getirebilecek taleplerin kabul edilmemesidir. Amerikan matbuatının bu dönemde meşgul olduğu başlıklardan birisi de Chester Projesi imtiyazı ve imtiyazın ana sahasını oluşturan Musul ile ilgili gelişmelerle Musul petrolleridir.[54] Antlaşmanın imzasından iki gün önce matbuat "Avrupalı güçlerin Türk topraklarından çekileceğini yazarak, nihai barışın sağlandığını" kaydetmiştir. Benzer şekilde NYT'de anlaşmadan duyulan memnuniyeti yazarken aynı sayfada Amerika ile yapılacak antlaşmanın bazı talepler nedeniyle geciktiğini bildirmiştir.[55]

Nihai barışın imzasına geniş yer veren WP, "antlaşmanın ABD önerileri kabul edilerek hazır hale getirilebildiğini" yazmıştır.[56] Lozan'daki süreçten daha çok, Amerikan kamuoyunu mutlu etmeyi amaçlayıp ilk sayfada yer verilen bu

52 Larry Rue, "Turks Aim for Peace at Parley", **The Los Angeles Times**, May 29, 1923, s.1.

53 **The Los Angeles Times**, "American Envoy Told to Sign Turk Treaty", June 1, 1923, s.1.

54 **The Los Angeles Times**, "Turks Again Get Balky", July 13, 1923, s.1; **The Los Angeles Times**, "Yank Split Turk Meet", July 15, 1923, s.1.

55 **The Los Angeles Times**, "Allies Will Evacuate", July 22, 1923, s.1; **The Los Angeles Times**, "Turks Hold Their Own", July 18, 1923, s.1; **New York Times**, "Outcome at Lausanne Satisfies Washington", July 19, 1923, s.3; **New York Times**, "War Claims Delay our Turkish Treaty", July 19, 1923, s.3.

56 **Washington Post**, "Allies and Turks Accept U.S. Views; Treaty now Ready", July 17, 1923, s.1.

iddia oldukça abartılıdır. Lozan'da nihai uzlaşı sağlanıp barış antlaşmasının imzalanması kesinleşince Amerikan matbuatının bir bütün halinde NYT dâhil olumlu bir tutum takındığı görülür.[57]

Bu tarihte Türkiye ile ABD arasında altı yıl önce kesilen diplomatik ilişkileri tekrar başlatacak bir antlaşmanın henüz imzalanmadığı ve Amerikan matbuatının bu konuda genel olarak "Ankara'yı uzlaşmazlıkla suçlayıcı" bir tavır takındığı unutulmamalıdır. Nitekim barış antlaşmasının imzalandığı 24 Temmuz günü Larry Rue "özellikle Board kurumları için ihtiyaç duyulan eşyaların eskiden olduğu gibi gümrüksüz bir şekilde Anadolu'ya sokulmasına", mantar gibi ülkenin her yanına yayılmış olan "Board kurumlarının alışılageldik kural tanımaz tutumlarına artık tolerans gösterilmeyeceğini" bildirmiştir. Rue elbette haberinde Board'un yüzyıllık kural tanımazlığını değil Ankara'yı suçlayıcı bir dil kullanmayı tercih etmiştir.[58]

Lozan barışı imzalandıktan hemen sonra LAT, Ermenilerin Lozan'da kaybettiğini yazmıştır. Bu tutum ilginçtir çünkü özellikle müzakerelerin ikinci turunda Ermeni istekleriyle ilgili genelde sessiz kalan LAT gibi orta tiraj kasaba matbuatının Ermeni talepleriyle ilgili haberleri büyük puntolarla vermeye başlaması dikkat çekicidir.[59] Bu tarihten itibaren Amerikan matbuatı Ermeni talepleriyle ilgili başlıklara Board teşkilatının ve kilise birliklerinin de yönlendirmesiyle daha fazla yer vermiştir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Millî Mücadele kesin zaferle sonuçlandırılıp Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra kurulmuştur. ABD, Lozan müzakerelerinde doğrudan taraf değil gözlemci olmasına rağmen küçük tirajlı kasaba gazeteleri ve en etkili gazetelerin başında gelen yüksek tirajlı WP, NYT ve ekonomi gazetesi WSJ dâhil Amerikan matbuatı Lozan müzakerelerini yakından takip etmiştir. Tamamı bu çalışma kapsamına girmemekle birlikte gerek ilk tur gerekse ikinci tur müzakerelerde Amerikan matbuatında hemen her gün haber yayınlanmış, bazen aynı sayfada bazen ilk sayfalarda farklı sütunlarda birden çok haber kendisine yer bulmuştur.

---

57 **Washington Post**, "Lausanne Celebrates Advent of Turk Peace", July 24, 1923, s.5; **Washington Post**, "Allies and Turkey Sign Peace Treaty; Lausanne Rejoices", July 25, 1923, s.3.

58 **The Los Angeles Times**, "Turkey Standing Firm", July 24, 1923, s.1.

59 **The Los Angeles Times**, "Armenia Lost at Lausanne", July 28, 1923, s.16.

Amerikan matbuatının ilk tur Lozan müzakerelerine ikinci turdan daha fazla önem verdiği, bu döneme ait haber yoğunluğundan tespit edilebilmektedir. İkinci tur müzakerelerde Chester Projesi ve haziran ayı başından itibaren ABD'nin Ankara ile imzalamak istediği Amerikan lehtarı antlaşma gazete haberlerinde kendisine çokça yer bulmuştur. Amerikan matbuatının Lozan müzakerelerinin her iki turunda genelde, kahir ekseriyet denilebilecek oranda yanlı, tarafgir bir tutum takınması, müzakerelerde yaşanan anlaşmazlıklarda peşinen Türk tarafını suçlayıcı bir tutumda ısrarcı olması dikkat çekicidir.

Denilebilir ki Amerikan matbuatı Lozan müzakerelerini ve Ankara'daki, Londra'daki, Paris'teki, Roma'daki gelişmeleri yakından takip ederek esasında başarılı bir şekilde Amerikan kamuoyunu müzakerelerin gidişatı hakkında bilgilendirmiş, gerekli hallerde haberlerini oldukça titiz çizilmiş haritalarla desteklemiştir. Bu açık başarıya karşın Amerikan matbuatının objektif basın ilkelerine, tarafsız yayın etiğine uyumda aynı başarıyı gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Haber akış, kurgu ve imge oluşumunda matbuatın bilgilendirmeden daha çok yönlendirme yapmayı tercih etmesi önemli bir sorundur. Bu dönemde ve öncesinde Amerikan matbuatında yer alan haber ve analizler değerlendirilirken ikinci hatta üçüncü bir kaynaktan aktarılan bilgilerin doğruluğunun teyidi gereklidir. Amerikan matbuatının olumsuz yönlendirmeye yönelik yayınları gelecek yıllarda Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz etkileyecek, söz konusu tutum Türk halkı kadar olmasa da önyargılı haberlerle düşüncesi yanıltılan Amerikan halkına da zarar verecektir.

KAYNAKÇA

Cardashian, Vahan, "Independence for Turkey", **New York Times**, January 28, 1923, s.5.

Cardashian, Vahan, "Turkey's Account with Civilization", **New York Times**, June 10, 1916.

Chicago Daily Tribune, "La Marquise de Fontenoy", July 1, 1917, s.D4.

Chicago Defender, "Rustem Bey, the Turkish Ambassador has Departed", November 21, 1914, s.8.

Jackson, A. L., "The Turks Come Back", **Chicago Defender**, September 23, 1922, s.12.

James, Edwin L., "Soviets and Turks Trying to Use US", **New York Times**, November 29, 2022, s.2.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, (Haz. Hulusi Turgut), 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.250-253.

Köse, İsmail, "Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau'nun Türk Algısı", **İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 56, 2012/2, İstanbul 2013. s.55-85.

Larry Rue, "Turks Aim for Peace at Parley", **The Los Angeles Times**, May 29, 1923, s.1.

New York Times, "250,000 Christians May Die in Flight", November 28, 1922, s.4.

New York Times, "300 Turks Killed or Prisoners", 22 January 1918.

New York Times, "800.000 Armenians Face Destitution", October 5, 1919.

New York Times, "A Model Foreign Minister", March 25, 1889.

New York Times, "Allies Abandoning Minorities' Cause", January 10, 1923, s.4.

New York Times, "Allies Block Turks in Western Thrace", November 23, 1922, s.1,4.

New York Times, "American Rights in Armenia", 8 Kasım 1895.

New York Times, "Americans Imprisoned in Turkey", September 12, 1894.

New York Times, "Americans Obtain Rights in Turkey", February 19, 1927, s.4.

New York Times, "Americans Will Protest", 21 Kasım 1895.

New York Times, "Another Demand on Turkey", August 10, 1900.

New York Times, "Another Earthquake in Turkey", July 15, 1894.

New York Times, "Appeal by the Bisphops", 10 Şubat 1896.

New York Times, "Appeal for Armenia", 25 Kasım 1895.

New York Times, "Appeal to Foreign Monarchs", 6 Ocak 1896.

New York Times, "Armenian's Hope in Us Says British Press", May 26, 1920.

New York Times, "Armenians Committed Murder", 17 Ocak 1896.

New York Times, "Armenians Decry Kemal's Recognition", May 30, 1927.

New York Times, "Armenians Sent From Turkey", 9 Eylül 1896.

New York Times, "Armenians' Sad Plight", 23 Kasım 1895.

New York Times, "Armistice Broken by Turks in Thrace", January 9, 1923, s.2.

New York Times, "Asks U.S. to Found Armenian Nation", January 12, 1923, s.4.

New York Times, "Turks to Conscript Subject Christians", January 12, 1923, s.4.

New York Times, "British Overawe Kemalist Police", December 6, 1922, s.1.

New York Times, "Chester Concession Inflames World Struggle for Oil", April 22, 1923, s.1.

New York Times, "Curzon Confers with Ismet Pasha", January 15, 1923, s.6.

New York Times, "Found Armenians Starving in Camps", January 1, 1917, s.1.

New York Times, "Gen. Harrington Warns Kemalists to Forebear", November 23, 1922, s.4.

New York Times, "Greek Ultimatum Stirs Conference", May 25, 1923, s.3.

New York Times, "How Two Americans Planned to Settle Near East Problem", December 4, 1922, s.12.

New York Times, "Ismet Quitting Lausanne", February 7, 1923, s.1-2.

New York Times, "Kemal as He Looks to the Mohammedan World", December 17, 1922, s.3.

New York Times, "Lord Curzon Defends Course at Lausanne", February 7, 1923, s.1-2.

New York Times, "Minister Strauss Received by the Sultan", July 20, 1888.

New York Times, "Missionaries in Danger", August 20, 1892, s.4.

New York Times, "Morgenthau Hits Turkish Concession", May 2, 1923, s.7.

New York Times, "Mr. Hoar for Vigorous Action", 25 Kasım 1895.

New York Times, "Nubar Pasha Tells of Armania's Hopes", February 24, 1921, s.3.

New York Times, "Outcome at Lausanne Satisfies Washington", July 19, 1923, s.3.

New York Times, "Plan to Slay Armenians", January 24, 1911, s.3.

New York Times, "Prohibition to Stay in Turkey", April 22, 1923, s.6.

New York Times, "Ready for Exodus in Constantinople", April 22, 1923, s.6.

New York Times, "Smyrna Christians Hanged", January 12, 1923, s.4.

New York Times, "Turkey Ready to Free American Refugees", February 18, 1917, s.1.

New York Times, "Turks Blocked in Attempting to Regain Western Thrace", November 23, 1922, s.1.

New York Times, "Turks Bluffing Washington's View", February 11, 1923, s.7.

New York Times, "Turks Dash Hopes of Dept Decision", January 6, 1923, s.2.

New York Times, "Turks Demand All Thrace for Defense", November 23, 1922, s.4.

New York Times, "Turks Don't Want US at Lausanne", November 22, 1922, s.1.

New York Times, "Turks Require Visas for Our Warships", November 21, 1922, s.1.

New York Times, "War Claims Delay our Turkish Treaty", July 19, 1923, s.3.

New York Times, June 10, 1916.

New York Times, "Last Concessions of Allies to Turks", February 4, 1923, s.3.

New York Times, January 21, 1923, s.5.

San Francisco Chronicle, "Kemal's Delegates to Lausanne are Certain of Victory", November 14, 1922, s.1.

San Francisco Chronicle, "Massacre Now Threatening Turk Capital", November 12, 1922, s.7.

San Francisco Chronicle, "Massacre of Christians in Turkey", June 19, 1873, s.8

San Francisco Chronicle, "Teaching the Turk", May 15, 1887, s.1

San Francisco Chronicle, "The Murdered Missionary", August 8, 1880, s.8

San Francisco Chronicle, "Turks Propose British Leave Mosul at Once", December 30, 1922, s.5.

Silas, Bent, "Uprooting of Greeks in Turkey a Modern Exodus of Outcasts",

TBMM Gizli Celse Zabıtları, D. I, C 27, İçtima Senesi: 3, 182. İnikat, 1. ve 2. Celseler, 28 Kanunisani 1339 (28 Ocak 1923). s.1256.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. 1, C 24, İçtima Senesi: 3, 3 Teşrinisani 1338 (3 Kasım 1922), 132. İçtima, 2. Celse, s.336-38.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. 1, C 24, İçtima Senesi: 3, 6 Teşrinisani 1338 (6 Kasım 1922), 133. İçtima, 2. Celse. s.390-91.

The Foreign Secretary of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Secretary of State, ABCFM, Boston, November 5, 1907.

The Guardian, "A Settlement with Turkey, The Angora 'National Pact'", August 5, 1921, s.12.

The Los Angeles Times, "Allies Will Evacuate", July 22, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "American Envoy Told to Sign Turk Treaty", June 1, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "Armenia Lost at Lausanne", July 28, 1923, s.16.

The Los Angeles Times, "Concessions Safe, Belief of Chester Project", May 4, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "Greece Ready for Turk. British Government Move Warships", May 22, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "Greeks and Turks Avert War by Signing Terms", May 27, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "Lausanne Parley Collapses: War on Near East Horizon", February 5, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "Peace or War is Issue at Near East Parley", January 7, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "Turk Must Sign Lausanne Pact or Fight", January 26, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "Lausanne Meet Crumbles", January 27, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "Turkey Refuses Terms", May 26, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "Turkey Standing Firm", July 24, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "Turks Again Get Balky", July 13, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "Turks Hold Their Own", July 18, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "Yank Split Turk Meet", July 15, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "Americans Given Century of Economic Control by Turks", April 28, 1923, s.1.

The Los Angeles Times, "Turkey to Negotiate for Treaty", May 28, 1923, s.1.

The Mail, "Turks Force Crisis", December 30, 2022, s.1.

The Manchester Guardian, "The Armenians in Trebizond: First Photographs of their Fate", June 27, 1916, s.5.

Top 10 U.S. Newspapers by Circulation, https://agilityprstage.wpengine.com/resources/top-media-outlets/top-10-daily-american-newspapers/ (13 Mayıs 2023 tarihinde erişildi).

Top 100 Newspapers in the United States, https://www.infoplease.com/culture-entertainment/journalism-literature/top-100-newspapers-united-states (13 Mayıs 2023 tarihinde erişildi).

Wall Street Journal, "Americans Accept Chester Grants", June 11, 1923, s.7.

Wall Street Journal, "Lloyd George Defends Policy in Near East", October 16, 1922, s.3.

Wall Street Journal, "Republic of Armenia Faces Great Difficulties", November 11, 1920, s.16.

Wall Street Journal, "Turk Concessions Often Opposed", April 14, 1923, s.3.

Wall Street Journal, "Turk Government Approves Treaty", July 19, 1923, s.1.

Wall Street Journal, "Turks Have Again Raised Whole Near East Question", September 21, 1922, s.7.

Washington Post, "Allies and Turkey Sign Peace Treaty. Lausanne Rejoices", July 25, 1923, s.3.

Washington Post, "Allies Resolved to Back Armenia", February 27, 1921, s.4.

Washington Post, "America and Turkey", January 30, 1923, s.6.

Washington Post, "Britain may Make Turk Peace Alone", February 2, 1923, s.1.

Washington Post, "Chester's Backing Topic at Lausanne", May 1, 1923, s.17.

Washington Post, "Greeks Hastening Indemnity Crisis", May 25, 1923, s.5.

Washington Post, "Holy Crusade Urged", December 31, 1922, s.2

Washington Post, "In the Near East", January 31, 1923, s.6.

Washington Post, "Greece Prefers War to Paying Indemnity", May 22, 1923, s.1.

Washington Post, "India Promises to Aid Turks", January 5, 1923, s.5.

Washington Post, "Lausanne Celebrates Advent of Turk Peace", July 24, 1923, s.5.

Washington Post, "Lighten Turk Terms", February 22, 1921, s.1.

Washington Post, "Near East Children", March 11, 1923, s.26.

Washington Post, "New British Attack on Open Door Seen", March 17, 1923, s.1.

Washington Post, "Scant Hope of Peace Seen by Press in Constantinople", January 29, 1923, s.4.

Washington Post, "Size of Turk Grant to Chester Amazes", April 29, 1923, s.6.

Washington Post, "Turkey Plans Ban on Plural Wives", March 31, 1923, s.4.

Washington Post, "Turkish Faith", December 30, 1922, s.6.

Washington Post, "Turkish Independence", January 31, 1923, s.6.

Washington Post, "Turkish Note Asks Changes in Treaty", March 10, 1923, s.1.

Washington Post, "Turks Agree to Oil and Straits Terms", March 18, 1923, s.1.

Washington Post, "Turks Send Allies List of 30 Points", February 3, 1923, s.5.

Washington Post, "Turks Warn U.S. of Moslem Army", January 2, 1923, s.1.

Washington Post, "Turks Will Submit Counter Proposals", January 31, 1923, s.1.

Washington Post, "Turks Would Agree to New Conference", March 11, 1923, s.1.

Washington Post, "U.S. Again Appeals Urges that Armenians be Given Share in Amnesty", December 30, 1922, s.1.

Washington Post, "U.S. Will Back Up Chester Oil Rights", April 13, 1923, s.1.

Washington Post, "War Talk at Lausanne", December 30, 1922, s.6.

LOZAN KONFERANSI'NDA UZAK ASYA'DAN BİR SES: THE BOMBAY CHRONICLE

RESUL BABAOĞLU*

ÖZET

Pherozeshah Mehta öncülüğünde bir grup liberal tarafından 1910 yılında Hindistan'ın Bombay kentinde yayın hayatına başlayan The Bombay Chronicle kısa bir zaman sonra Hindistan bağımsızlık hareketinin sözcüsü konumuna yükselmiştir. 1920'li yıllarda Hindistan basın hayatının ana akım gazetelerinden biri olmasının yanı sıra, The Bombay Chronicle'ın ulus aşırı meselelere ayırdığı geniş sütunlar ve gazetenin bu minvaldeki politik yönü Türk ulusal mücadelesi karşısında aldığı tavırda da gözlenebilmektedir. Hindistan Hilafet hareketinin dünya kamuoyuna açılan bir penceresi konumunda olan The Bombay Chronicle, Lozan Konferansı'nı takip eden muhabirleri aracılığıyla gelişmelere büyük bir titizlikle yaklaşmıştır. 1920'li yılların yarattığı siyasal belirsizlik ortamında Ankara Hükûmeti'nin Lozan Konferansı'nda yürüttüğü diplomatik mücadele The Bombay Chronicle'da İslami anlamlar yüklenerek Hindistan kamuoyuna sunulmuştur. Ermeni yurdu meselesi, azınlıklar, sınırlar ve dış borçlar gibi konularda Türk delegasyonunun öne sürdüğü argümanların savunulduğu The Bombay Chronicle'da yer verilen haber ve yorumlarda Asya milletlerinin uyanışı tezine sıklıkla yer verilmiş, ayrıca Anadolu hareketi ile Hindistan bağımsızlık mücadelesi arasında kader ortaklığı kurulmasına ilişkin yorumlar gazetenin yayın politikasının bir parçası olarak görülmüştür. Ankara Hükûmeti'nin öncülüğünde Lozan'da yürütülen diplomasinin bir yönüyle İslam toplumlarının hamiliği şeklinde yorumlandığı The Bombay Chronicle, dünyanın siyasi haritasının şekillendirildiği bir ortamda üçüncü dünyadan güçlü bir ses olarak öne çıkmıştır. Anadolu'daki millî mücadele hareketinin İslam dünyasıyla arasındaki güçlü bağların sembol kanallarından biri haline gelen The Bombay Chronicle, aynı zamanda Lozan sonrası dönemde yeni Türkiye devletinin dış politikada sahip olduğu

* Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, babaogluresul@hotmail.com

ittifak ve manevra imkânları hakkında da ipuçları vermektedir. Gazetenin Lozan Konferansı'nı anti-emperyalist bir bağlamda değerlendirdiği haber ve yorum yazılarında öne çıkan tema, Anadolu hareketinin toplumlar ve kıtalar arasındaki siyasi ve ekonomik eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için moral bir değer taşıdığı yönünde olmuştur. Hindistan, Mısır ve Afganistan milletlerinin Lozan Konferansı'nda Türk heyetinin öne sürdüğü tez ve iddiaları desteklediğinin vurgulandığı The Bombay Chronicle, Ankara Hükûmeti'nin bağımsızlık yolunda üçüncü dünyadan aldığı desteğin önemli bir sembolüdür. The Bombay Chronicle koleksiyonunda Lozan Konferansı'nın izini sürmek döneme dair farklı bir okuma imkânı sağlamasının yanında, TBMM Hükûmeti'nin Lozan Konferansı'ndaki pozisyonunun Üçüncü dünyada nasıl algılandığını da ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Konferansı, Hindistan, The Bombay Chronicle, İslam Dünyası, Ankara

A VOICE FROM FAR ASIA AT THE LAUSANNE CONFERENCE: THE BOMBAY CHRONICLE

ABSTRACT

The Bombay Chronicle, which started its broadcasting life in Mumbai, India in 1910 by a group of liberals under the leadership of Pherozeshah Mehta, soon became the spokesperson of the Indian independence movement. In addition to being one of the mainstream newspapers of Indian press life in the 1920s, the extensive columns of The Bombay Chronicle devoted to transnational issues and the political aspect of the newspaper in this way can also be observed in its attitude towards the Turkish national struggle. The Bombay Chronicle, which is the window of the Indian Caliphate movement to the world public opinion, approached the developments meticulously through its correspondents who followed the Lausanne Conference. In the political uncertainty created by the 1920s, the diplomatic struggle carried out by the Ankara Government at the Lausanne Conference was presented to the Indian public with Islamic meanings in The Bombay Chronicle. In the news and comments in The Bombay Chronicle, where the arguments put forward by the Turkish delegation on issues such as the Armenian homeland issue, minorities, borders and foreign debts are defended, the thesis of the awakening of Asian nations is frequently included, and the comments on the establishment of a fate partnership between the Anatolian movement and the Indian independence struggle are also included in the newspaper. Seen as part of the editorial policy. The Bombay Chronicle, in which the diplomacy carried out in Lausanne under the leadership of the Ankara Government, was interpreted as the patronage of Islamic societies, came to the fore as a strong voice from the third world in an environment where the political map of the world was shaped. The Bombay Chronicle, which has become one of the symbolic channels of the strong ties between the national struggle movement in Anatolia and the Islamic world, also gives clues about the alliance and maneuver possibilities of the new Turkish state in foreign policy in the post-Lausanne period. The prominent theme in the news and commentary articles, in which the newspaper evaluated the Lausanne Conference in an anti-imperialist context, was that the Anatolian movement had a moral value for the elimination of political and economic inequalities between societies and continents. The Bombay Chronicle, in which it was emphasized that the nations of India, Egypt and Afghanistan

supported the thesis and claims put forward by the Turkish delegation at the Lausanne Conference, is an important symbol of the support the Ankara Government received from the third world on its way to independence. Tracing the Lausanne Conference in The Bombay Chronicle collection will not only provide a different reading of the period, but also reveal how the position of the GNAT Government in the Lausanne Conference was perceived in the Third World.

Keywords: Lausanne Conference, India, The Bombay Chronicle, Islamic World, Ankara

GİRİŞ

Hindistan'da ilk İslami kıpırdanma 1831'deki asi kamplarındaki örgütlenmenin neticesinde gerçekleşmiş olup İngiliz sömürge idaresini 1860'lı yıllardan itibaren giderek yoğunluğu artan bir şekilde meşgul eden Vahhabi cereyanı Pencap ve Haydarabad merkezlerinde kök bulmaya başlamıştır. İslami uyanışın ilk liderlerinden Seyyid Ahmed'in 1820-22'deki ateşli vaazlarını başlarda pek önemsemeyen Hindistan'daki İngiliz idaresi vergi, askerlik ve sosyal normlar gibi konularda muazzam bir İslami hareket ile kuşatıldığını geç anlamıştır.[1] Seyyid Ahmed, İslami uyanışa geniş bir halk desteği ve temel kazandırarak ilerleyen süreçte Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Halifesi ile kuracağı rabıtanın da temellerini atmıştır. Hindistan'da sömürge idaresinin geniş ölçekli bir isyan hareketine dönüşebileceği korkusu, yaşadıkları bu uyanış, İngilizlerin Yakın Doğu'daki politikalarında atacakları adımlarda ihtiyatlı ve ölçülü davranmalarının en önemli sebepleri arasındaydı.[2] 1857 yılındaki Büyük Sipahi Ayaklanması'ndan sonra İngilizlerin Babür Devleti'ni fiilen ortadan kaldırmaları, Osmanlı Devleti'ni yegâne bağımsız Müslüman devlet konumuna yükselterek Hindistan Müslümanlarının bu devletle duygusal bağlar geliştirmelerine katkıda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin hükümranlık sahasındaki gelişmelerde İngiltere'nin aldığı tutum büyük ölçüde Hindistan'daki Müslüman toplumun Hilafet merkezi ile arasında oluşan sıkı bağlar ile şekilleniyordu. 1856 Kırım Harbi'nde Fransa ile beraber Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyan İngiltere, Hindistan Müslümanlarına bunun propagandasını yaparak Osmanlı Halifesi'nin koruyuculuğunu üstlendiğini ilan etmiştir.[3] Aslında Osmanlı Devleti için Avrupalı büyük devletlerin sömürge idareleri altındaki geniş Müslüman topluluklar koz olarak kullanılacak bir pazarlık aracı olmaktan ziyade barış ve istikrarlı bir dünya düzenine zemin oluşturmak üzere kullanılmak istenmiştir. Keza Hindistan Müslümanları örneğinde de görülebileceği gibi Müslümanlar, Hristiyan hâkimiyetini prensip olarak reddetmek yerine içinde bulundukları siyasal sistemde daha geniş haklara sahip olarak bütünlüklü yapılarını korumak temel hedefini taşıyorlardı.[4]

Osmanlı Devleti'nde panislamizmin resmî bir ideolojiye dönüşeceği II. Abdülhamid döneminde de Halifelik müessesesi, yönetimi altında en fazla

1 W. W. Hunter, **The Indian Musulmans**, Trübner and Company, London 1876, s.44.

2 Kemal H. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.46.

3 Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2019, s.111.

4 Cemil Aydın, **İslam Dünyası Fikri, Küresel Bir Entelektüel Tarih Çalışması**, Alfa Kitap, İstanbul 2021, s.106.

Müslüman nüfus bulunduran İngiltere'ye karşı bir çatışmadan ziyade anlaşma ve uzlaşma aracı olarak görülmüştür.[5] Osmanlı elitleri Avrupalı imparatorlukların hâkimiyeti altındaki Müslümanlar üzerindeki manevi otoritelerinden yumuşak güç unsuru olarak ikili ilişkilerini geliştirme yönünde yararlanmışlardır. Alman Kayzeri Wilhelm'in, Sultan Abdülhamid'den Çin Müslümanlarına Avrupalı sömürge güçlerine karşı patlak veren Boxer İsyanı'na katılmamaları yönünde çağrıda bulunması isteği olumlu karşılanmıştır.[6] Benzer bir olay Osmanlı- ABD ilişkilerinde de yaşanmıştır. Amerika'nın İstanbul'daki konsolosu Yahudi asıllı Oscar S. Straus Filipinler'deki Müslümanların daha önce İspanya hâkimiyetine karşı geliştirdikleri şiddetli direncin Amerikan sömürge idaresine gösterilmemesi amacıyla Halife-Sultan'ın devreye girmesine ilişkin talebini 1899 yılında Sultan Abdülhamid'e arz etmiştir. O sırada Mekke'de hac ziyaretinde olan Filipin Müslüman toplumu liderlerine Amerika'nın hiçbir şekilde İslami yaşayış pratiklerine engel olmayacakları garantisinin verilmesi karşılığında Müslümanların Amerikan sömürge idaresine karşı isyan hareketlerine katılmamaları talep edilmiştir. II. Abdülhamid'in müdahalesi sonucunda Amerika'nın Sulu takımadalarında 20 bin asker bulundurma zorunluluğundan kurtulması büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır.[7]

Hindistan'daki Hindu çoğunluğunun içinde azınlık olarak var olan Müslümanlar için Osmanlı Devleti, yabancı hâkimiyeti altına düşmüş Müslümanlar için bir gurur kaynağıydı. Hindistan Müslümanlarının güvenlik duygusuna da dönüşen Osmanlı Devleti'ndeki Hilafet kurumunun XIX. yüzyıldan itibaren ciddi tehditlerle karşılaşması tüm dünyada sömürge idareleri altında yaşayan Müslümanları alarma geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin parçalanması durumunda Hindistan'da Hindular karşısındaki siyasal varlıklarının tehlikeye düşeceğini gören Müslümanlar için panislâmizm psikolojik ve romantik yönlerinin yanında aynı zamanda millî kimliklerini koruma görevi de görüyordu.[8] Osmanlı Devleti'ndeki halifelik kurumunun Hindistan Müslümanlarının neredeyse her kesiminden destek gördüğü bilinmektedir. Panislâmist hareketin Hindistan'daki destekçileri arasında sadece yarı eğitimli köylü din adamları bulunmuyordu. Aynı zamanda

---

5 Seda Kantar, **Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru: İdeoloji, Eylem ve Güvenlik 1876-1960**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi, 2020, s.73.

6 Aydın, **age.**, s.146.

7 Mustafa Akyol, "Remembering Abdul Hamid II, A pro-American Caliph", **Weekly Standard. History News Network**, 26 Aralık 2006.

8 M. Naem Qureshi, "Hindistan Hilafet Hareketi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C 18, s.109.

öğretmen, sanatçı, orta ölçekli işletme sahipleri, M. A. Ansari, Muhammed Ali, Seyyid Mahmud ve Seyyid Hüseyin gibi İngiliz üniversitelerinden mezun olmuş gençler, mevsimlik işçiler, uç miliyetçiler hatta İngiliz sömürge idaresine sadık olan Ömer Ali ve Ağa Han gibi isimler de bulunmaktaydı. Zamanla bu canlanma, Hilafet harketini ana akım Hindistan milliyetçiliğinin içinde bir ağırlık merkezi haline getirecektir.[9]

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra dağılması İslam dünyasını da karmaşa ve bunalıma sevk etmişti. Hindistan'ın Müslüman toplumunda ise bu durum daha da ağır hissedilmişti. Geniş bir Hristiyan nüfusu da barındıran bağımsız tek İslam ülkesi olan Osmanlı devleti dünyanın her tarafına yayılmış koloni statüsündeki Müslümanlar için gurur kaynağıydı. İslam'ın dünya ölçeğindeki sembolü olarak Osmanlı Devleti ve evrensel boyut da taşıyan Halifelik kurumu bütün Müslümanlar için bir toparlanma merkezi olmasının yanı sıra Hindistan'da ise Hindu çoğunluğun arasında bulunan Müslümanlara güven kaynağı oluşturuyordu. Ancak 19. yüzyılda korku verici bir ihtimal üzerinde durulmaya başlandı. Osmanlı Devleti'nin tarihe karışması durumunda Hindistan Müslümanları da tıpkı dünya geneline yayılan Yahudiler gibi krallıkları ortadan kalkan dinsel bir cemaat olarak kalma tehlikesiyle yüzleşmişlerdir. Dolayısıyla Türkler, Hindistan Müslümanları için İslam'ın son umuduydu. Trablusgarp ve Balkan savaşlarıyla büyük bir yenilgi alan ittihat ve Terakki yönetimindeki Osmanlı Devleti'nde Cemaleddin Afgani'nin Müslümanları birleştirme politikası II. Meşrutiyet döneminde Hint Müslümanları arasında panislamist propaganda esaslı bir tesir yaratmıştır. Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yakınlaşmaya başladığı yeni diplomatik ortamda İngiltere ile yolların ayrılmaya başlaması Hindistan'da da çeşitli etkiler doğurmuş, buradaki Müslümanlar arasında İngiltere'ye karşı tepkiler görülmeye başlamıştır.[10]

1918 yılında savaşın bitimiyle birlikte Hindistan Müslümanları Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önlemek ve Türkiye'nin egemenliğini korumak için yoğun bir kampanya başlatmışlardır. Bu kampanya özünde anti-British tonlar da taşımaktaydı. Çünkü Müttefik devletlerin bir üyesi olarak İngiltere hem Türkiye'nin hem de Hindistan'ın makûs talihinin müsebbibi konumundaydı.[11]

---

9 B. R. Nanda, **Gandhi: Pan-islamism, Imperialism and Nationalism in India**, Oxford University Press, Oxford 1989, s.VIII.

10 Y. Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi- Nadir Şah Afşar'ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar (1737-1949)**, C III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.475.

11 Muhammad Naem Qureshi, **The Khilafat Movement in India, 1919-1924**, PhD Thesis, School of Oriental and African Studies, London 1973, s.5.

Hindistan Hilafet Hareketi'nin Anadolu Millî Mücadelesi'ne Yaklaşımı

Hindistan'da giderek geniş bir toplumsal tabana yayılan Hilafet hareketinin ilk örgütlenme durağı 1918'in Aralık ayında *All India Muslim League*'in Delhi'de yapılan yıllık toplantısıydı. I. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından İtilaf güçlerinin düzenleyecekleri barış konferanslarında Osmanlı Devleti'nin haklarını savunma güdüsüyle kamuoyu oluşturma maksadını taşıyan bu hareketlilik Chotani başkanlığındaki bir merkez komite tarafından yönlendirilmiştir.[12] Hindistan'da Hilafet hareketinin kazandığı momentum İngiliz siyasal elitlerinin savaş sonrası dönemde Osmanlı aleyhinde aşırı politikalara savrulmasını önlemiştir. Daha somut bir ifadeyle, savaş sonrası düzenin koşulları ihtiyatlı adımlarla oluşturularak Osmanlı Devleti'nin topraklarının bölüşülmesi konusunda sömürge topraklarındaki Müslümanlarının tepkisi en aza indirilmişti. İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un 5 Haziran 1918 tarihindeki bir konuşmasında bütün emperyalist yaklaşımları reddederek Osmanlı Devleti'nin Trakya, İstanbul ve Anadolu'daki Müslüman çoğunluğunun yaşadığı toprakların İngiltere tarafından korunacağının ve başkentinin tanınacağının garantisini vermesi bu hususta zikretmeye değer bir ayrıntıdır.[13] Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı yıllarında İngiltere'nin Kemalist harekete karşı alacağı tutumda Bolşevik Rusya'nın yanında dikkate aldığı ikinci güç merkezi İslam dünyası olmuştur.[14] İngiltere'nin sömürge yönetimi altındaki Müslüman toplumunu ne ölçüde dikkate alarak ihtiyatlı adımlar attığının bir örneği olarak, I. Dünya Savaşı'nın başlarında Osmanlı Devleti'nin mümkün olduğunca geç bir tarihte ve kendisinin başlatacağı bir saldırının sonucunda savaşa katılmasına yönelik temenniyi açıktan belirtmiş olması örnek olarak verilebilir.[15]

Anadolu'da genişleyen Yunan istilası karşısında Kemalist hareketin başlattığı bağımsızlık savaşı Hindistan'da yakından takip ediliyordu. İngiltere'nin Anadolu'daki Türk-Yunan savaşına Yunanistan lehine direkt müdahalelerde bulunması durumunda ordudaki Müslüman askerlerin görevlerinden ayrılacağı ihtimali sert bir biçimde vurgulanmakta, hatta böyle bir şeyin gerçekleşmesi

12 Qureshi, **The Khilafat Movement in India**, **1919-1924**, s.110.

13 Azmi Özcan, **Pan-Islamism: Indian Muslims, The Ottomans and Britain (1877-1924)**, Brill, Leiden, 1997, s.184. Başka bir kaynakta bu konuşmanın tarihi 5 Kasım olarak verilmiştir. Krş. Raj Kumar Triverdi, "Mustafa Kemal and the Indian Khilafat Movement (to 1924)", **Proceedings of the Indian History Congress**, Vol. 42, 1981, s.458-467.

14 Triverdi, agm., s.458.

15 Taha Niyazi Karaca, **Türklere Veda, Araplar Neden ve Nasıl İsyan Etti?**, Timaş Yayınları, 2022, s.240.

halinde doğrudan tam bağımsız bir Hindistan Cumhuriyeti için harekete geçileceği açıklanmıştır. Düzenli ordunun Yunanistan karşısında İnönü ve Sakarya Savaşlarında aldığı başarılı sonuçlar Hindistan Müslümanları tarafından yakından takip edilmiş, Anadolu'dan alınan olumlu haberler coşkulu sevinç gösterileri ile kutlanmıştır.[16]

Türk Millî Mücadelesi'nin dünya kamuoyuna duyurulması ve İngiltere siyasi otoriteleri üzerinde baskı kurmak suretiyle Kemalist bağımsızlık hareketine destek sağlanması gibi amaçlarla hareket eden Hindistan Hilafet hareketinde öne çıkan isimler arasında özellikle Mevlana Muhammed Ali ve Şevket Ali kardeşler, Ağa Han, Abdülbari, Yusuf Ali, Şeyh Kıdavi ve İspahani gibi isimler yer almaktaydı. Özellikle Ağa Han'ın İngiltere nezdindeki girişimleri ve Müslüman olmayan Gandhi'nin Kemalist harekete verdiği destek son derece kritik önem taşımaktaydı. Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'ya gelerek Millî Mücadele liderleri ile görüşen Muhammed Ali, Mustafa Kemal ile yaptığı müzakereler neticesinde Millî Mücadeleyi Hindistan'da tanıtmak ve Müslüman toplumunun desteğini sağlamak yolundaki istekleri olumlu karşılayarak Hindistan'a dönmüştür. Muhammed Ali'nin Hindistan'a döndükten sonra da Mustafa Kemal ile iletişimi devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında bu iki lider arasındaki muhaberenin en önemli sonucu İngiltere'nin Kemalist güçlere karşı girişeceği herhangi bir çatışma durumunda Hindistan'dan asker temin edemeyeceğinin kesinleşmesiydi.[17] Bu süreçte Hindistan Müslümanları, Anadolu hareketine yalnızca siyasi destek sunmakla kalmayarak Hindistan'da yardım kampanyaları da düzenlemişlerdir. Hindistan Hilafet Komitesinin Avrupa başkentlerine düzenlediği gezilerden birinde Roma'daki Türk Büyükelçisi ile yakın temas sağlanmış ve kendisine iki bin Türk lirası maddi yardımda bulunulmuştur.[18] Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği 1919-1922 yılları arasında Hindistan Müslümanlarının göndermiş oldukları yardımın miktarı konusunda kesin bilgiler olmamasına karşın farklı kaynaklarda bazı rakamlar zikredilmektedir. Spekülasyonlara müsait bir konu olan bu parasal yardım ile ilgili Alptekin Müderrisoğlu, Lord Kinros'a referansla 125 bin İngiliz

16 Salim Çöhçe, "Atatürk Döneminde Türkiye-Hindistan İlişkileri", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-hindistan-iliskileri/, Erişim Tarihi: 30.05.2023. İslam dünyasında Mustafa Kemal figürünün nasıl algılandığına yönelik etraflı bir çalışma için bk. İskender Gökalp-François Georgeon, **Kemalizm ve İslam Dünyası**, Arba Yayınları, İstanbul 1990.

17 Metin Hülagü, **İslam Birliği ve Mustafa Kemal-İngiliz Gizli Belgelerine Göre Millî Mücadelede İslamcılık ve Turancılık**, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s.82.

18 Hülagü, **age.**, s.83.

altın lirası şeklinde bir bilgi vermekte, ancak bu paranın Anadolu'ya ulaşıncaya kadar ciddi miktarda azaldığını vurgulamaktadır.[19] Cumhurbaşkanlığı arşiv vesikalarına dayanan bir başka araştırmada ise Hindistan Hilafet Komitesinin toplamış olduğu toplam meblağın İngiliz lirası olarak karşılığı 357.082 şeklinde hesaplanmış, ancak bu kaynakta da Anadolu'ya ulaşan paranın 122 bin İngiliz lirası olduğu belirtilmiştir.[20]

Yunan ordusunun 9 Eylül 1922'de İzmir'den atılması Anadolu'da mevcut durumu büsbütün değiştirmiştir. İstanbul'u işgal altında tutan İngiltere'nin gelişmeler karşısında nasıl bir tutum belirleyeceği merak konusu olmuştur. Nihayet Kemalist kuvvetlerin Yunan ordusunu bozguna uğratmasından sonra işgal altında tutulan Trakya'ya yönelmesi Çanakkale Krizi olarak bilinen İngiliz kuvvetleri ile çatışma riskini içeren fiili bir duruma yol açmıştır. İngiltere'nin bu çatışma riskine dayanarak Hindistan'dan asker talep etmesi Müslümanların tepkisini çekmiştir. Dahası, bu gelişmeler devam ederken Hint Hilafet Hareketine mensup bir grup gönüllü birlikler kurarak Anadolu lejyonu oluşturmak amacıyla girişim başlatmıştır. Bağımsızlık hareketi lideri Chotani Lloyd George'a İstanbul ve Trakya'nın Türklere bırakılmaması durumunda bu gönüllü grupların her an Anadolu'ya geçmek için harekete geçebilecekleri uyarısını yapmıştır. Ancak bütün bu çabalar, Hindistan ile İngiltere arasında 1870'de imzalanan (Foreign Establishment Act) kuruluş yasası uyarınca bu tarz gönüllü hareketlerin yasal olmayacağı yönündeki uyarılardan sonra buharlaşmıştır.[21]

Hindistan Hilafet Hareketinin Kemalist harekete destekleri Mondros Mütarekesi'nden sonra da devam etmiştir. 1919'da toplanan Paris Konferansı'na gönderdiği temsilcilerle Wilson'un "on dört ilkesinin on ikinci maddesini hatırlatarak Anadolu'daki Türk varlığı için self determinasyon prensibinin işletilmesi gerektiği yönünde müttefiklere baskı uygulamıştır.[22] Hint Hilafet

19 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Yayın No: 1974-162, Ankara 1974, s.557.

20 Mustafa Keskin, **Hindistan Müslümanlarının Millî Mücadelede Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)**, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1991, s.102. Hilafet Hareketinin topladığı paraların hangi yollarla Ankara'ya ulaştırıldığı konusunda yakın tarihli bir çalışma için bk. Y. Doğan Çetinkaya, "Hint Hilafet Hareketinin Para Yardımı ve 'İngiliz İzni'", **Toplumsal Tarih**, Mayıs 2022, s.44-50. Çetinkaya, toplanan paranın önemli bir kısmının Hilafet Komitesinin ihtiyaçları ve lobi faaliyetleri için kullanıldığını, ayrıca bu paranın değerinin korunması için girişilen mali ve ticari işlerde de başarısız olunması sonucunda önemli bir kısmının kaybedildiğini belirtmiştir.

21 Qureshi, **The Khilafat Movement in India, 1919-1924**, s.240.

22 Aydın, **age.**, s.183.

Komitesinin müttefikler nezdindeki girişimleri Paris Barış Konferansı'nda olduğu gibi daha sonra toplanacak olan Lozan Konferansı'nda da devam edecektir. Denilebilir ki, Hindistan Müslümanları müttefiklerle her türlü müzakere platformunda varlık göstererek İslam dünyası ve doğal olarak onun bir parçası olan Anadolu hareketi ile Batılı devletler arasında işleyen bir kanalın varlığını mümkün kılmaya çalışmışlardır.

1923'te toplanan Lozan Konferansı'nda Anadolu Hareketini ve milliyetçi kuvvetleri İsmet Paşa temsil etmişti, fakat konferansta başka pek çok Osmanlı bölgesinden siyasetçi ve temsilciler boy göstermişlerdi. Her şeyden önce Lozan Konferans'ı Anadolu'daki fiili savaş durumuna son vereceği gibi Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman halkların durumunu da bir kesinliğe kavuşturacak, diğer yandan da İslam Halifesi'nin savaş sonrası siyasal sistemdeki konumunu da belirleyecekti.[23] Ortadoğu'da Suriye, Filistin ve Ürdün gibi bölgelerdeki halkların Lozan Konferansı'na gösterdikleri ilgi daha çok teritoryal meselelerle alakalı iken Hindistan Müslümanlarının Konferans'tan beklentileri Halife'nin gücünü koruyacağı bir sonuç elde etmek ve bunun dolaylı bir sonucu olarak Hindistan'da Müslümanların itibar elde etmeleriydi.

Hindistan Müslümanlarının Lozan Konferansı'na ilişkin algıları, beklentileri ve gelişmeleri yorumlayış şekilleri en iyi şekilde *The Bombay Chronicle* adlı gazeteden takip edilebilecektir. 1907'de yayın hayatına başlamasının ardından The Bombay Chronicle, rekabet halindeki birçok partinin destek arayışı için platform görevi görmüş, 1925 yılında Bombay'da yayın hayatını sürdüren aşağı yukarı 250 gazete arasında 10.000 tirajın üzerinde satış yapan 8-10 gazeteden biriydi. Hindistan genelinde okuyucu kitlesi olan ve elit gruplar tarafından refere edilen bir gazete olan The Bombay Chronicle, Hindistan merkezî idaresi ve Bombay yönetimi arasında bir iletişim kanalı görevi de görüyordu. Tribune, Hindu, Amrita Bazar Patrika gibi The Chronicle da yerel liderlikler, sınıfsal topluluklar ve merkezî idare arasında arabulucu bir rol de üstleniyordu. 1920'ler boyunca The Chronicle, Gandhi ve Kongrenin programına sadık kalarak İngilizce dilinde yayın yapan milliyetçi bir yayın haline geldi. Bu durum *The Chronicle*'ın diğer birçok yerel ölçekte yayın yapan gazete ve okuyucu kitlesi ile çatışma yaşamasına yol açtı.[24]

---

23 Michael Provence, **Son Osmanlı Kuşağı ve Modern Ortadoğu'nun Oluşumu**, çev. Okan Doğan, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s.242.

24 Milton Israel, "The Bombay Chronicle: A Case Study" in, **Communications and Power Propaganda and the Press in the Indian National Struggle, 1920-1947**, Cambridge University Press, Cambridge 1994, s.216.

The Bombay Chronicle zaman içerisinde Bombay'daki finans çevrelerinin desteğini almayı başardı. Gazetenin giderek siyasal konularda eleştirel bir dilde yayın yapması ve ulusal konulara müdahil olması iş insanlarının bu gazete ile aralarındaki ilişkiyi sorgulamalarına yol açtı. Gazetenin ulusal konulardaki eleştirel yayın politikasının sonucunda editör Horniman Hindistan'dan deport edilmiş ve Hindistan basın idaresi sansür uygulaması başlatmıştır. Gandhi'nin bu gelişmelere yorumu ulusun bu uygulamalardan incindiği şeklinde olmuştur. 1920 yılında Marmaduke Pickthall'un yeni editör olarak göreve başlaması ile birçok soru işareti de ortadan kalkmış oluyordu. İslamiyete sonradan geçmiş olan Edebiyatçı yazar Pickthall Türk yanlısı bir duruş sergilemiştir. Tıpkı Horniman'a uygulanan katı sansür ve baskı politikası gibi Picthall'ün de zaman zaman benzer baskılara maruz bırakılmış olması *The Bombay Chronicle*'ın kararlı Türk yanlısı tutumunun Hindistan yönetimini rahatsız ettiğini göstermektedir.[25] Pickthall'un Lozan Konferansı'nın devam ettiği günlerde kaleme almış olduğu yazılar İngiltere'de derin yankılar uyandıracaktır. Pickthall'un Kemalistlere yakın söylemlerinin aynı zamanda Bolşeviklere de göz kırptığını öne süren önemli yazarlar arasında gösterilen Valentine Chirol, Lord Curzon ve İngiliz politikacıları hedef alan yazılardan dolayı The Bombay Chronicle'ı eleştirmiştir.[26]

Savaş ve Barış Arasında: The Bombay Chronicle'da Lozan Konferansı'nın İzini Sürmek

Hindistan'da yayınlanmış ana akım gazeteler arasında Türk yanlısı tutumunu uzlaşmaz bir boyutta sürdüren *The Chronicle*'dan başka gazete yoktu. İngiltere'nin politikası *mad and idiotic* olarak tarif ediliyor ve İngiliz politikası İslam'a karşı haçlı seferi olarak görülüyordu. Ayrıca bu durumun Hindistan Müslümanları ve bütün Hindistan halkına hakaret olduğu belirtiliyordu. Şubat 1922'de Pickthal, *Allah-o-Akbar* başlıklı yazısında Jihad'ı Gandi'nin pasif direnme anlayışı çerçevesinde yeniden tanımlamıştır. Aralık ayındaki Hilafet Konferansı'nda Pickthall'un çabaları takdir edilmiştir. Konferans'a Bombay delegesi olarak katılan Seth Khatri *The Chronicle*'ın çabalarını Hindistan Müslümanlarının kaderini sağlamlaştıran bir unsur olarak tanımlamıştır. Bütün Müslümanların *The Chronicle*'ın yanında durmasını istemiştir.[27]

Türk ordusunun İzmir'e girmesi ile sonuçlanan Büyük Taarruz Bombay'da Müslümanların düzenledikleri gösterilerle kutlanmıştır. Meydanlarda asılan

25 "Brevities", **Daily Mail**, Oct 19, 1922.

26 M. A. Sherif, "Pickthall's Islamic Politics", **Marmaduke Picthall: Islam and Modern Word**, edt. Geoffrey P. Nash, Brill, 2017, s.114.

27 Israel, **age.**, s.228.

Türk bayrakları ve atılan sloganlarla seslerini duyurmaya çalışan Müslümanlar Anadolu'daki gelişmelerle ne denli alakadar olduklarını ortaya koymuşlardır.[28] Yunan ordusunun bozguna uğramasından sonra İngiltere'nin dominyonlarından boğazların savunulması için asker talebinde bulunması Hindistan'da iyi karşılanmamıştır. Savaşa devam etmenin Britanya için bir felaketle sonuçlanabileceği düşüncesi neredeyse Hindistan'daki bütün grupların ortak düşüncesiydi.[29] *The Bombay Chronicle*, ayrıca İzmir'e giren Türk ordusunun Rum ahaliye karşı giriştiği eylemlerin de Avrupa kamuoyunu etkilemek amacıyla abartıldığı vurgusu yapmıştır. Daha da ilginci, gazetede İngiltere'nin savaşı sürdürme girişimlerinin Asya'da barış ve adaleti savunan Müslüman ya da Hristiyan her birey tarafından engellenmesi gerektiği görüşü açıkça savunulmuştur.[30] Benzer bir tepki de *The Times of India*'da yer almıştır. Bu gazetede yer alan bir yoruma göre İngiltere'nin bu hareketi son derece duygusal olup buradaki temel amacın Kemalist güçleri İstanbul'dan uzak tutmak olduğu belirtilmiştir.[31] Görüldüğü gibi, barış konferansının toplanması süreci Hindistan'da çok yakın bir şekilde takip edilmiş ve Yakın Doğu'daki gelişmelerle ilgili her ihtimal göz önünde bulundurulmuştur. Aynı günlerde Kalküta'da şehir meydanında Müslümanların geniş katılımlı bir toplantı düzenleyip bir durum değerlendirmesi yapacakları yolundaki haberler İngiliz basınında yer bulmuştur.[32]

Ekim ayında Lloyd George'un bir demecinde yer verdiği ifadeler de sert bir şekilde eleştirilmiştir. Anadolu'da Rum ve Ermenilerin etnik temizliğe uğratıldıkları yolundaki yorumların ele alındığı *The Bombay Chronicle* ve *The Times of India*'da bu söylem cehalet ve fanatizm ile eş tutulmuş ve bu tür iddiaların bir yalan fabrikasının ürünü olduğuna yer verilmiştir.[33] İngiltere Başbakanı'nın yapmış olduğu konuşmalardan sonra doğuda İngiliz İmparatorluğu diye bir devletin varlık gösteremeyeceği uyarılarının yapılmış olması, Lozan Konferansı'nın başlayacağı ortamda Hindistan Müslüman toplumunun İngiltere ile arasında ciddi sorunların varlığını belgelemektedir.[34] Daha önce de değinildiği gibi, Anadolu'daki Millî Mücadele süreci, Hindistan bağımsızlık hareketi ile de yakından ilişkili olan Hilafet Komitesinin İngiliz karşıtlığını daha da pekişmiştir.

---

28 "The Kemalist Victories Celebrated", **The Bombay Chronicle**, Sep 18, 1922.
29 "War, Would Be a Disaster to the Empire", **The Bombay Chronicle**, Sept 17, 1922.
30 "War, Would Be a Disaster to the Empire", **The Bombay Chronicle**, Sept 17, 1922.
31 **The Times of India**, Sept 17, 1922.
32 **The Guardian**, Sept 19, 1922.
33 **The Bombay Chronicle**, Oct 15, 1922; **The Times of India**, Oct 15, 1922.
34 "Premier Speach", **The Daily Telegraph**, Oct 18, 1922.

Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist yönünü öne çıkaran Hint Hilafet Komitesi için Batı emperyalizmi artık "iğrenç bir kadavra"dan başka bir şey değildi.[35]

Mart ayında İngiliz devlet adamı Edwin S. Montagu'nun istifasının değerlendirildiği *The Bombay Chronicle*'da yer alan bir yorumda İngiltere'nin Hindistan'daki genel uygulamalarına Montagu'nun derin itirazlarda bulunmasına vurgu yapılarak söz konusu istifa açıklanmaya çalışılmıştır.[36] Benzer şekilde Montagu'nun Türk karşıtı politikalara kurban edildiğine ilişkin yorumlar da Hindistan bağımsızlık hareketi ile Türk Kurtuluş Savaşı arasında bir özdeşlik kurulmaya çalışıldığını ve iki devlet/millet arasında bir kader birliği yaratılmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır.[37] Daha önce de Lloyd George'un Avam Kamarası'nda Hindistan'daki yönetsel reformlarla ilgili konuşmaları karşısında ılımlılar ve radikallerin ortak bir noktada buluşarak tepki vermiş olmaları hâlihazırda Hindistan'da Lloyd George'un imajında ciddi bir aşınma olduğunu göstermektedir.[38] The Bombay Chronicle ilerleyen günlerde İngiliz karşıtı tutumunu sertleştirerek devam ettirmiştir. Gazetede yer alan bir habere göre İstanbul'daki Halifeyi tutsak eden İngiltere bu yolla dünya Müslümanlarını da baskı ve cebir ile yönetmeye çalışmaktadır.[39] Hindistan'da Hilafet Komitesi'nin yapmış olduğu açıklamaları değerlendiren İngiliz basını Yakın Doğu'daki gelişmelerle ilgili Hindistan'da Müslüman liderlerin henüz kesin açıklamalar yapmadıkları ve bekle-gör taktiğiyle hareket ettikleri yorumunu yapmıştır.[40]

The Bombay Chronicle'ın Lozan Konferansı'nın devam ettiği günlerde katı Türk yanlısı tutumunu tavizsiz bir şekilde sürdürmesi Hindistan merkezi idaresini bir süre sonra rahatsız etmeye başlamıştır. Hindistan Yüksek Mahkemesinin 5000 Rupi para cezası verdiği gazete, yayın politikasından dolayı bir kez daha cezalandırılmıştır. *The Bombay Chronicle*'ın bu para cezasından dolayı Lozan Konferansı'nı takip etmek için yaptığı telgraf harcamalarında sorun yaşayacağını tahmin etmek zor olmayacaktır.[41] Bu günlerde gazeteye yakıştırılan *Angora Chronicle* lakabı Hindistan kamuoyunda nasıl bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.[42] Lozan Konferansı sırasında The Bombay Chronicle'da

35 **The Bombay Chronicle**, Feb 28, 1922
36 **The Bombay Chronicle**, Mar 11, 1922.
37 **The Bombay Chronicle**, Mar 11, 1922.
38 "Experimental Reforms in India", **The Bombay Chronicle**, Aug 15, 1922.
39 **The Bombay Chronicle**, Nov 7, 1922
40 "Indian Moslems", **The Daily Telegraph**, Nov 8, 1922.
41 **The Bombay Chronicle**, Jan 1, 1923.
42 "Bombay Extremists", **The Daily Telegraph**, Jan 2, 1923.

yer alan haberler genel anlamda müttefik devletlerin aşağılandığı ve Türk delegasyonunun da yüceltildiği içeriklere sahiptir. Denilebilir ki konferansın ilk günlerinden itibaren Türk tarafının Lozan'daki diplomasisi olumlanmış, buna mukabil müttefiklerin öne sürdükleri argümanlar da maksimalist bulunmuştur. Gazetede Mustafa Kemal tarafından gönderilen bir mektuba yer verilmiştir. Bu mektupta Hindistan Müslümanlarına göndermiş oldukları yardımlardan dolayı teşekkürlerini ifade eden Mustafa Kemal, Hindistan Hilafet Komitesinin bağımsızlık ve hürriyete olan inanç ve azminden dolayı yakın bir gelecekte kat'i bir başarı elde edeceğini vurgulamıştır. Mustafa Kemal bu mektubunda ayrıca Türk ordusunun Yunan kuvvetlerini bozguna uğratmakla yalnızca Türkiye'nin kurtuluşunu getirmediğini, aynı zamanda bütün mazlum milletleri (oppressed nations) kendilerine zulüm uygulayan devletlere karşı cesaretlendirdiğini ifade etmiştir.[43] Dünya basınında yoğun gündem yaratan bu mektubun değişik versiyonları farklı içeriklerde sunulduğu görülmüştür. The Sydney Morning Herald gazetesinde de Mustafa Kemal'in Yunan ordusuna karşı verilen başarılı mücadelede Hindistan Müslümanlarının moral ve motivasyon desteklerinin belirleyici olduğu şeklindeki sözlerini aktarmıştır.[44] *The Bombay Chronicle*'ın yayın politikasına bakıldığında, Kurtuluş Savaşı yıllarında Kemalist güçler ile Hindistan Müslümanları arasında oluşan ittifakın Lozan Konferansı sırasında da devam ettiği anlaşılmaktadır.[45]

Konferansın çıkmaza gireceğinin anlaşıldığı Ocak ayından itibaren *The Bombay Chronicle*'ın gösterdiği tepki son derece kışkırtıcıydı. Müslüman toplumun yoğun olarak yaşadığı yerlerde kamusal alanlarda yapılan ateşli konuşmalarda Türk yanlısı sözler sarf edilerek İngiliz diplomatların politikaları sertçe eleştiriliyordu.[46] Bunun da ötesinde Hindistan'daki aşırıcı kanat, taşradaki yerel idare kurullarına katılmama kararı alarak idari işleyişi sekteye uğratma tehdidinde bulunmuştur.[47] Lozan'da müttefiklerin Türk delegasyonuna dayattıkları ve üzerinde uzlaşılması mümkün olmayan şartların yeni bir çatışma ortamına yol açabileceği şeklinde bir uyarı yapılmıştır. Böyle bir durumda Irak ve Arabistan topraklarında savaşın yeniden başlaması durumunda Hindistan merkezi yönetimine yapılacak baskılarla İngiltere'ye hiçbir destek verilmeyeceği

43 **The Daily Telegraph**, Feb 14, 1923.
44 **The Sydney Morning Herald**, Feb 14, 1923.
45 **The Bombay Chronicle**, Jan 14, 1923.
46 **The Bombay Chronicle**, Jan 3, 1923.
47 **The Bombay Chronicle**, Jan 3, 1923.

belirtilmiştir.[48] Ayrıca Hindistan'da Müslümanların öncülüğünde sivil itaatsizlik eylemlerine başlanacağı da altı çizilen ihtimaller arasındaydı.[49] Mustafa Kemal'in Hindistan'da genel bir Müslüman ayaklanmasını arzulayabileceği şeklinde tehdit içeren yorumlamalar *The Bombay Chronicle*'ın abartıya kaçan haberleri arasında görülebilmektedir.[50]

The Bombay Chronicle'da sıkça yer verilen bu tarz haber ve yorumların zayıf da olsa bir gerçeklik payı bulunmaktaydı. Hindistan bağımsızlık hareketi liderlerinden Mehmed Abdul Raba, sırasıyla Moskova-Trabzon-Ankara güzergâhını izleyerek Kemalist liderlerle buluşması ve gazetelere demeçler vermesi Avrupa basınında *Hindistan Müttefiklere Karşı Türkiye ile İttifaka Hazır* başlığıyla yer bulmuştur.[51] Konferansta yaşanacak olası bir kesinti ya da başarısızlığın Hindistan'da telafisi mümkün olmayan tahribata yol açacağını tahmin eden Avrupalı entelektüel camiadan Fritz Kunz, Hindistan'da yaşanabilecek böyle bir ihtimalin Fransa ordusunun Ruhr bölgesini işgal etmesinden daha ağır sonuçlara yol açabileceğini ifade etmiştir.[52] Gerçekten de Lozan Konferansı'nın düzenlendiği ortamda Britanya İmparatorluğu en büyük sömürgesi olan Hindistan'da ciddi anlamda tehdit altındaydı. Dolayısıyla Lozan'da İngiltere'nin atacağı adımlarda bu hususu göz önünde bulundurması kaçınılmaz bir gerçeklikti. Kaldı ki Lozan Konferansı'nın gidişatı da Hindistan'da gün be gün takip ediliyordu.[53]

Haziran ayına gelindiğinde Lozan Konferansı'nda henüz bir anlaşma metni üzerinde uzlaşma sağlanamamış olması Hindistan'da Lloyd George'un katı politikaları ile ilişkilendirilmiş ve İngiliz devlet adamları arasında başka hiç kimsenin Lloyd George kadar İngiliz-Hindistan ilişkilerine zarar vermediği yorumları yer almıştır.[54] Nihayet Haziran Aynın sonlarından itibaren görüşmelerde mesafe kat edilmiş ve barış antlaşmasının imzalanması sürecine geçilmiştir. 24 Temmuz'da tarafların imzaladığı Lozan Barış Antlaşması konferans sürecindeki gergin bekleyişi sona erdirmiştir. Son çözümlemede savaş haline son vermesi boyutuyla Ankara Hükûmeti'nin beklentilerini büyük oranda karşılayan Lozan

48 **The Bombay Chronicle**, Feb 2, 1923.
49 **The Bombay Chronicle**, Jan 12, 1923.
50 **Liverpool Echo**, Feb 1, 1923.
51 **The Brooklyn Daily Eagle**, Mar 29, 1923.
52 **Omaha World Herald**, Feb 6, 1923.
53 **The Bombay Chronicle**, May 16, 1923.
54 **The Nothern Miner**, Jun 10, 1923.

Antlaşması Hindistan'da da tatmin edici bulunmuştur.[55] Hindistan yasama meclisi üyeleri de Genel Vali'nin nezdinde Hindistan Hükûmetini konferansın başarıyla sonuçlanmasında sarf ettiği çabalar için tebrik etmişlerdir.[56] Hindistan'da genel bir memnuniyet yaratan antlaşmanın yarattığı olumlu etki Hindistan Hükûmeti tarafından İngiltere'ye bildirilmiştir.[57]

Lozan Antlaşması'nın imzalanması üzerine verilen olumlu tepkiler arasında Hint Hilafet Hareketinin liderlerinden Ağa Han'ın manifestosu ayrı bir önem taşımaktadır. Kaleme aldığı metinde bütün İslam dünyasına hitap eden Ağa Han, tarih boyunca İslam toplumları ile Batı dünyası arasında eşit şartlarda imzalanan bir antlaşma olmadığını, Lozan'ın bu nitelikte bir antlaşma olarak büyük bir önem taşıdığını vurgulamıştır.[58] Ağa Han'ın mesajının önemli bir yönü de İslam dünyası ile Batı medeniyeti arasında Lozan Antlaşması'nın yeni bir sayfa açabileceği yönündeydi.[59] Ağa Han, artık politikayı bir kenara bırakıp Türkiye'yi İslam'ın bir yıldızı yapmanın zamanının geldiğini belirterek ticaret yoluyla iki medeniyet arasında yeni bir iş birliğine gidilmesini savunmuştur.[60]

SONUÇ

Kurtuluş Savaşı'nda Kemalist güçlerin dış destek gördükleri odakların başında Hindistan Hilafet Hareketi gelmiştir. İslam'ın ayakta kalan son devleti olan Osmanlı Devleti'nin varoluş mücadelesi olarak görülen Kurtuluş Savaşı Hindistan'daki Müslümanlar tarafından oldukça önemsenmiştir. Yapılan parasal yardımlar ve manevi desteğin yanı sıra Hindistan Müslümanlarının değinilmesi gereken bir diğer desteği de İngiltere nezdinde başlattıkları kamuoyu baskısıydı. En açık şekilde *The Bombay Chronicle*'da görebileceğimiz bu toplumsal hareketin Lozan Konferansı sürecinde takip edilmesi, Türk delegasyonunun önemli bir dış desteğe sahip olduğunu göstermektedir. İngiltere'nin zaten büyük bir kriz yaşadığı Hindistan'da olası bir sivil itaatsizlik eylemi ile karşılaşmamak için gerek Büyük Taarruz sürecinde gerekse de Lozan Konferansı'nın devam ettiği günlerde maksimalist ve radikal eylemlerde bulunmasının önündeki en büyük engeli Hindistan Müslümanlarının yarattığı tehdit oluşturmaktaydı.

---

55 **The Bombay Chronicle**, Jul 27, 1923.
56 **The Albany Advertiser**, Jul 28, 1923.
57 **Examiner**, Jul 28, 1923.
58 **The Bombay Chronicle**, Jul 30, 1923.
59 "Aga Han&The Turkish Treaty", **The Manchester Guardian**, Jul 28, 1923.
60 "Prince Aga Khan Says, Leave Politics Alone", **Sunday Times**, Jul 29, 1923.

Lozan Konferansı'nın tıkanmaya doğru gittiği günlerde Hindistan'da ortaya çıkan ciddi tepkilerin İngiltere'yi bir taktik değişikliğe sevk ettiğini ileri sürmek abartılı olmayacaktır. Kesinti devresi ve Lozan'ın ikinci devresinde görüşmelerin daha hızlı ve uzlaşı içinde devam etmesinde Hindistan faktörü belirleyici olmuştur. Hindistan bağımsızlık hareketi ile Hilafet Komitesi arasında bir uzlaşma konusu olan Türk yanlısı tavrın İngiliz politika yapıcılarını son derece korkuttuğu *The Bombay Chronicle*'daki yorumlardan anlaşılmaktadır. Yeni Türkiye'nin kuruluş sürecinde Hindistan'dan sağlanan destek Kurtuluş Savaşı'nın önemli bir yönünü teşkil etmesinin yanı sıra, Lozan Konferansı'nın küresel ölçekte önem atfedilen bir platform olduğunu da ortaya koymaktadır. Türkiye'de Kurtuluş Savaşı'nın konu edildiği tarih yazımında sıkça yer verilen "mazlum milletler" metaforunu anlamak Hindistan Müslümanlarının Lozan sürecindeki algı ve beklentilerini analiz etmekle kolaylaşacaktır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Akyol, Mustafa, "Remembering Abdul Hamid II, A pro-American Caliph", **Weekly Standard. History News Network**, 26 Aralık 2006.

Aydın, Cemil, **İslam Dünyası Fikri, Küresel Bir Entelektüel Tarih Çalışması**, Alfa Kitap, İstanbul, 2021.

Bayur, Y. Hikmet, **Hindistan Tarihi-Nadir Şah Afşar'ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar (1737-1949)**, C III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Çetinkaya, Y. Doğan, "Hint Hilafet Hareketinin Para Yardımı ve 'İngiliz İzni'", **Toplumsal Tarih**, Mayıs 2022, s.44-50.

Çöhçe, Salim, "Atatürk Döneminde Türkiye-Hindistan İlişkileri", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-hindistan-iliskileri/, Erişim Tarihi: 30.05.2023.

Eraslan, Cezmi, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2019.

Gökalp, İskender-François Georgeon, **Kemalizm ve İslam Dünyası**, Arba Yayınları, İstanbul, 1990.

Hunter, W. W., **The Indian Musulmans**, Trübner and Company, London 1876.

Hülagü, Metin, **İslam Birliği ve Mustafa Kemal-İngiliz Gizli Belgelerine Göre Millî Mücadelede İslamcılık ve Turancılık**, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

Israel, Milton, "The Bombay Chronicle: A Case Study", **Communications and Power Propaganda and the Press in the Indian National Struggle, 1920-1947**, Cambridge University Press, Cambdirge 1994, s.216.

Kantar, Seda, **Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru: İdeoloji, Eylem ve Güvenlik 1876-1960**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi, 2020.

Karaca, Taha Niyazi, **Türklere Veda, Araplar Neden ve Nasıl İsyan Etti?**, Timaş Yayınları, 2022.

Karpat, Kemal H., **İslam'ın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

Keskin, Mustafa, **Hindistan Müslümanlarının Millî Mücadelede Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)**, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri 1991.

Müderrisoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Yayın No: 1974-162, Ankara 1974.

Nanda, B. R., **Gandhi: Pan-islamism, Imperialism and Nationalism in India**, Oxford University Press, Oxford 1989.

Özcan, Azmi, **Pan-Islamism: Indian Muslims, The Ottomans and Britain (1877-1924)**, Brill, Leiden 1997.

Provence, Michael, **Son Osmanlı Kuşağı ve Modern Ortadoğu'nun Oluşumu**, çev. Okan Doğan, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s.242.

Qureshi, M. Naem, "Hindistan Hilafet Hareketi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C 18.

Qureshi, Muhammad Naem, **The Khilafat Movement in India, 1919-1924**, PhD Thesis, School of Oriental and African Studies, London 1973.

Sherif, M. A., "Pickthall's Islamic Politics", in **Marmaduke Picthall: Islam and Modern Word**, edt. Geoffrey P. Nash, Brill, 2017, s.114.

Triverdi, Raj Kumar, "Mustafa Kemal and the Indian Khilafat Movement (to 1924)", **Proceedings of the Indian History Congress**, Vol. 42, 1981, s.458-467.

Gazeteler

Examiner

Liverpool Echo

Omaha World Herald

Sunday Times

The Albany Advertiser

The Bombay Chronicle

The Brooklyn Daily Eagle

The Daily Telegraph

The Guardian

The Manchester Guardian

The Sydney Morning Herald

The Times of India

LAUSANNE CONFERENCE THROUGH THE SATIRICAL EYE OF PUNCH AND BRITISH POLITICAL CARTOONS

FAHRİYE BEGÜM YILDIZELİ*

ABSTRACT

Punch, or the London Charivari, which started its publication life in 1841, was not only a cartoon magazine but also a showcase of political perceptions and the impact of foreign policy on British public opinion. Since its heydays of the 19th century, Punch continued to be a satirical eye of Britain and the illustrations reflected the conservative views of the growing middle-classes thoughts, interests and concerns with a political debate. The Ottoman Empire and the developments in her territories such as the Balkans, Middle East or facts related to Ottoman nations have always remained important and readers intrigued. Punch as the main representative of British political cartoons, therefore closely followed the erosion of Ottoman control over the region.

The Lausanne Conference was not only vital for the culmination of Turkish historical struggle or ensuring the independence of Republic of Türkiye but also a diplomatic platform for the establishment of rapprochement policies and settlement of new natures in diplomacy. Until the signing of Lausanne treaty on 24 July 1923, after a eight month continuing conference at intervals Punch displayed the change of British official mind following the defeat of supporting Greece and the aims of the British government by establishing good relations with Turks the against the Communist Russian expansionism. This study will analyse the course of the negotiations and the image of diplomacy through the Lozan Conference by mainly Punch‘s representation and other selected British cartoons in a humorous way with focusing the state of British perspectives. Along with this analysis, however British parliamentary debates will also be supportive sources at certain intervals in order to consider the reasons of changing factors of British policies towards the newly established Republic of Türkiye.

Keywords: Punch, the Lausanne Conference, İsmet İnönü, British Caricatures, Lord Curzon

* Dr. Öğretim Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, begumyildizeli@gmail.com

PUNCH VE İNGİLİZ SİYASİ KARİKATÜRLERİNİN HİCİVLİ GÖZÜNDEN LOZAN KONFERANSI

ÖZET

1841'de yayın hayatına başlayan Punch ya da London Charivari, sadece bir karikatür dergisi değil, aynı zamanda siyasi algıların ve dış politikanın İngiliz kamuoyu üzerindeki etkisinin de bir vitriniydi. Punch, 19. yüzyılın en parlak günlerinden bu yana İngiltere'nin hicivli bir gözü olmaya devam etti ve çizimler, büyüyen orta sınıfın muhafazakâr görüşlerini, düşüncelerini, çıkarlarını, endişelerini siyasi bir tartışmayla yansıtıyordu. Osmanlı İmparatorluğu ve onun topraklarındaki Balkanlar, Ortadoğu gibi gelişmeler ya da Osmanlı milletleriyle ilgili gerçekler her zaman önemini korumuş ve okuyucuların ilgisini çekmiştir. İngiliz siyasi karikatürlerinin ana temsilcisi olarak Punch, bu nedenle Osmanlı'nın bölge üzerindeki kontrolünün aşınmasını yakından takip etti.

Lozan Konferansı, Türkiye'nin tarihî mücadelesinin doruk noktasına ulaşması veya Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının sağlanması açısından hayati olduğu kadar, yakınlaşma politikalarının tesis edilmesi ve diplomaside yeni tabiatların yerleşmesi için de bir diplomatik platform olmuştur. Punch, sekiz aylık aralıklarla devam eden bir konferansın ardından 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar, Yunanistan'ın yenilgisi nedeniyle İngiliz resmî düşüncesindeki değişikliği ve İngiliz Hükûmetinin amaçlarını, Komünist Rus yayılmacılığına karşı Türklerle iyi ilişkiler kurarak göstermiştir. Bu çalışmada, Lozan Konferansı üzerinden müzakerelerin seyri ve diplomasi imajı ağırlıklı olarak Punch temsili ve diğer seçilmiş İngiliz karikatürleri üzerinden, İngilizlerin durumuna odaklanarak mizahi bir üslupla analiz edilecektir. Ancak bu analizin yanı sıra İngiliz parlamenter tartışmaları da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik İngiliz politikalarının değişen faktörlerinin nedenlerini irdelemek için belirli aralıklarla destekleyici kaynaklar olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Punch, Lozan Konferansı, İsmet İnönü, İngiliz Karikatürleri, Lord Curzon

Introduction

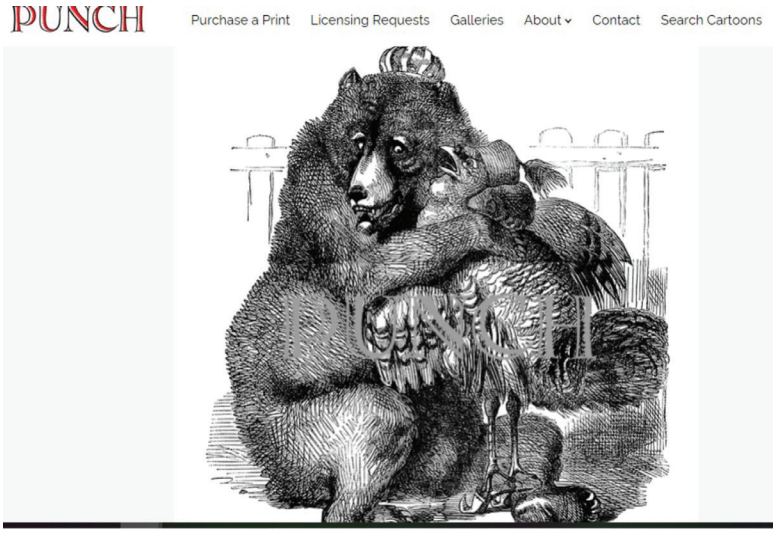
The 19th century was a period that marked the highest stage of imperialism subsequent to rapid development of industrialization which paved the way to socio-cultural changes to the British society. During the reign Queen Victoria, economic prosperity and peace encouraged public to engage in political issues, foreign policies, art and sciences both nationally and globally. Along with this enlightenment process of the Victorian era, major developments in printing and technology brought the new era of journalism. The Victorians dramatically began to value daily newspapers, magazines and periodicals. Therefore the press played a significant role in arousing national sentiments and consciousness. Cartoons indeed had a special place amongst these sources for readers since they refer to humorous drawings with political situations. Although the invention of political cartoon can be traced back to Gregorian era in the 18th century, "the word 'cartoon', originally the preliminary sketch for a painting, acquired its modern usage in 1843 after a picture in *Punch*."[1] *Punch,* or *the London Charivari*, which started its publication life in 1841, therefore was not only a cartoon magazine but also a showcase of political perceptions. Since its heydays of the 19th century, *Punch* continued to be a satirical eye of Britain and the illustrations reflected the conservative views of the growing middle-classes thoughts, interests, concerns with a political debate. The cartoons continued to demonstrate this effect in different dimensions and metaphors addressed various themes during the First World War. For instance, the visual impact of cartoons or their new versions as posters were used to gain public efforts and evoke feelings of patriotism in the 20th century. Cross defines *Punch* as 'the biggest cannon' amongst other cartoon periodicals.[2]

The Ottoman Empire and the developments in her territories such as the Balkans, Middle East or facts related to Ottoman nations has always remained important issue and British readers showed great interest. In fact, it is necessary to evaluate the impact of political cartoons about the Ottoman Empire, in particular references to *Punch'*s approach with three important stages until the Lausanne conference in 1922 to 1923. The first period was until the Crimean

1 Charles Harris, "Britain's political cartoonists: Speaking truth to power for 200 years" https://www.countrylife.co.uk/luxury/art-and-antiques/britains-political-cartoonists-speaking-truth-to-power-for-200-years-248440 (last accessed on 14.05.2023)

2 Anthony Cross, "The Crimean War and the Caricature War", **The Slavonic and East European Review**, July 2006, Vol. 84, No. 3, p.462.

War of 1856, when the Eastern Question approach was started to be adopted by British policymakers. Nonetheless, it is fair to state that nineteenth century Anglo-Ottoman relations became thoroughly concentrated on Ottoman domestic politics and the social, economic, legal and political status of Christian subjects. Lord Palmerston's foreign policy based on the protection of the Ottoman territorial integrity. This intimacy between the two empires was turned into an alliance during the Crimean War and the appeasement process would last until the time of the Near Eastern Crisis of 1875-1878. As the Russian bear was a threat to British imperialism and prestige in the international arena, anti-Russian sentiment was consolidated within British society from the 1830s onwards which eventually created a division in public opinion. It comes clear from a survey of the cartoons during The Crimean War that Punch aimed to arouse the public feelings for the protection of the Ottoman Empire against Russian expansionism. On 9 April I853, for instance, *Punch* published "The Turkey in Danger", using images from the bestiary tradition to sound warnings of the approaching crisis Turkey."[3] This was followed by caricatures "The Emperor's Cup for I853, or Turkey Rhubarb", "A Consultation about the state of Turkey" and "How Jack makes the Turk useful at Balaclava" which included references to wartime circumstances, jingoism and Anglo-French Alliance.[4]

3 Ibid, pp. 462-3."Turkey in Danger", **The Punch**, 09 April 1853.

4 "Punch on the Crimean War", https://victorianweb.org/periodicals/punch/crimea/index.html (last accessed on 19 May 2023)

The second period began with Serb insurrections in Herzegovina and Bosnia in 1875 until the end of the Berlin Conference which revived the Eastern Question and moved into a different level with involvement of William E. Gladstone with respect to the Bulgarian uprisings. The general question was not only of the position of Christians under Turkish rule but also specifically Benjamin Disraeli government's favouring the Turkish Government against its Christian subjects'[5] [6]Without doubt, there was a growing trend in the *Punch* cartoons in subsequent to the Bulgarian Agitation. In that respect, Seton Watson assesses *Punch* as a pioneer, by defining its status as 'hitting the nail on the head' particularly when portraying the rivalry of Disraeli in its 'publications and exclaiming.'[7] There is little doubt that *Punch*'s consideration of national sentiment in party politics was also related to the rivalry between Gladstone's Liberalism and Disraeli's jingoism and gives a valuable window into Victorian culture. For instance, during the period of the Russo-Turkish War of 1877-78, Charles Graves defines the stance of *Punch*, 'who was never pro-Russian, but was strongly anti-Turk' with regards to British involvement in the war and portrayed Salisbury's words 'as a caution against Jingo scaremongering.'[8] The third period was until the Lausanne Conference in which the image of Turk was presented with a clash between 'old' and 'young' by referring to Young Turk Revolution, conflicts in the Balkans, Balkans League and the situation of the Empire on the side of Central Powers during the First World War.[9]

---

5 Richard, Shannon, **Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876**, Great Britain: Robert Cunningham and Sons Ltd., Longbank Works, Alva 1963, p.36.

6 Richard, Shannon, **Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876**, Great Britain: Robert Cunningham and Sons Ltd., Longbank Works, Alva 1963, p.36.

7 R. W., Seton Watson, **Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Part Politics**, Macmillan, London, 1935, p.79.

8 "At the height of the Tory Press campaign against Russia, Lord Salisbury, in a speech in the City, observed: 'It has been generally acknowledged to be madness to go to war for an idea, but it is yet more unsatisfactory to go to war against a nightmare.'" Charles, L. Graves, **Mr. Punch's History of Modern England**, Four Volumes, Vol. III. 1874-1892, Cassell & Company Ltd., London, 1922, p.4.

9 "L'Enfant Terrible. Young Turk. "I will fight to the death for our national honour." Old Turk. "Well, if you must. But I wash my hands of the whole business - unless of course, you win." (Young Turk swings his sword and stamps on the 'Treaty' angrily) "L'Enfant Terrible, **The Punch**, 07 July 1920, https://magazine.punch.co.uk/image/I0000fxBXNMGWvhE. (last accessed on 23.05.2023)

The prevailing emotions in Edwardian cartoons were usually anger, negative impressions of old Turk of the East and considering the Young Turks amongst the Balkan nations rather than an authority. Based on this background, this research aims to analyse the main themes and the cartoons as a genre of political discourse in particular references to *Punch* during the Lausanne Conference in 1922 between 1923. This study will also try to convey how *Punch's* traditional Victorian perspectives have changed with the establishment of Republic of Turkey.

Analysis of the Punch and political cartoons during the Lausanne Conference

During the First World War, the British government choose to use humour in order to take a psychological advantage and promote the war effort in the Home Front. *Punch* was always a critical part of the British news landscape, however 'accepted its patriotic obligations and adopted a stringently pro-war stance.'[10] The cartoons reflected the attitudes of a wide range of British classes through the war including regrets, anger, prejudices, hopes with powerful images and metaphors. They were also a tool that strengthened social cohesion and promoted morale. There is a strong emphasis that *Punch* therefore 'played the part of national cheerleader for the British conduct of the war, while at the same time acting as the public conscience of the war.'[11]

10 Alexandra, Campbell-Moffat, Punch, **Punchlines and Propaganda: A study of the Role of the London Charivari during the First World War**, Unpublished MA Thesis, University of St. Andrews, p.12.

11 Mark Lee, Pakrantz, **World War One through the Cartoons of Punch Magazine**, MA Thesis, Mississippi State, Mississippi, May 1993, p.2.

At the end of First World War, not only the Ottoman lands were shared between Allied Powers but also this was the moment for the beginning of Turkish War of Independence which started on 19 May 1919 with Mustafa Kemal's arrival to Samsun and lasted with Lausanne Peace Agreement on 24 July 2023. It is observed that *Punch* took its stand next to Lloyd George and support Greece against Turks. John Bull who was a symbol of Britain and representation of English liberty with a middle aged, joyful, confident and matter of fact man was occasionally sketched as the mentor of the Prime Minister. Lloyd George's promoting Greek interests and trust to Venizelos were dramatically opposed by his coalition government. Bull, on the other hand, assured the Premier by a 'non-party statement' and announced it support: "I shouldn't worry about that stuff. Nobody wants war - least of all on behalf of Greek imperialism; but if you are resolved to defend the freedom of the straits and the sanctity of our graves in Gallipoli you will have the country and the empire with you."[12] This cartoon had specific significance since it try to evoke historical and everyday nationalist feelings with reminding Gallipoli defeat and British traditional interests in the Straits. It is noteworthy to state that although the cartoons are normally humorous, seriousness of the subjects were reinforced by more intense stylistic symbols and values during this process.

12 "A Non-Party Statement Bernard Partridge Cartoons from Punch", **The Punch**, 27 September 1922, https://magazine.punch.co.uk image?_bqG=1&_bqH=eJxzCrTwDw4zDC7PdvNyCc8z-KckzNq MN3eNTCy3MjS1MjQwAGEg6RnvEuxsG1JalJ1ZnKEdnliknZ m7ZmXklqQCiT-yklPVwCriHf1cbEuA7NBg16B4TxfbUJDuLK sTNOgpLwcz3S1eEfnENvi1MSi5AwAhyEn-cw-- (last accessed on 16.05.2023)

Following the Turkish War of Independence, Lausanne Peace Conference which lasted 8 months intermittently from 11 November to 24 July 2023, was a showcase for Turkish and British diplomatic strategies. The international peace treaty was not only recognition of modern Turkish State but also put an end to the remnants of the Eastern question. The British public followed the tough negotiations closely and the legal, economic and social matters such as boundary of Eastern Thrace, Capitulations, the future of Mosul, Christian minorities and Turkish sovereignty over Straits aroused curiosity. These issues were also vital since they can be related to the interests of the British Empire in these territories and steer the future of British party politics. According to Yılmaz, 'British press resaw difficulties negotiations ahead, and expressed some nervousness at the militantly nationalist mood of the Ankara government.'[13] It is fair to argue that there was a strong tendency to evaluate Turkish policymakers with historical prejudices.

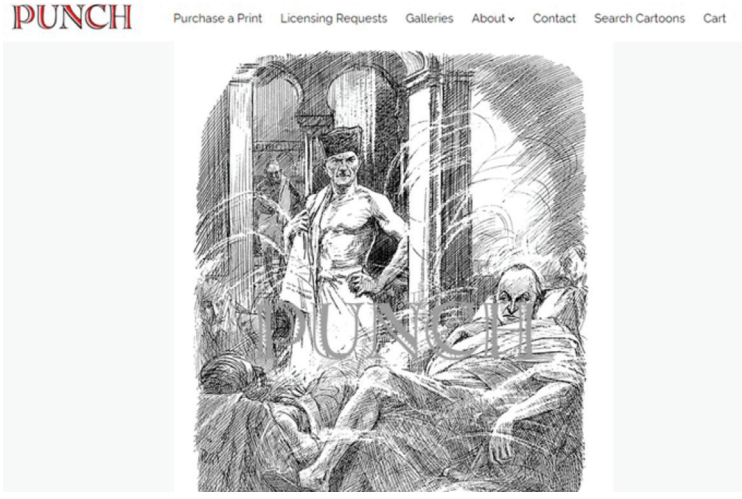
It is observed that *Punch* showed a great interest to Lausanne conference and the narrative was based on prominent participants of the conference such as Lord Curzon, Ismet İnönü, representations of old traditions of Ottoman with Abdulhamid and Mustafa Kemal's rising power occupied the primary attention of the magazine. The illustrators Bernard Partridge, Leonard Raven Hill and Ernest Howard Shepard were not only prominent cartoonists since Victorian era but they also had witnessed the general approaches to Turks as well as the Ottoman affairs. It becomes clear that national personifications, national symbols cultural traditions and references to secret meetings or events during the conference conveyed the messages to readers.

NOT ACCORDING TO PLAN.

13 Mustafa, Yılmaz, **British Opinion and The Lausanne Peace Conference and Treaty**, PhD Thesis, University of Manchester, İnönü Vakfı Publishing, p.4, https://www.ismetinonu.org.tr/wp-content/uploads/2019/01/british-opinion-and-the-lausanne-peace-conference-and-treaty.pdf (last accessed on 31.05.2023)

The first period of negotiations started on Wednesday, 22 November 1922 after one week waiting and two-day ceremony at Lausanne to 4 February 2023 and the second period was then from 23 April until 24 July 2023. There was a strong impression and propaganda from Allied Powers that "the Turks will cross the border drawn by the Treaty of Mudanya, pursue a policy of revenge against the elements that are hostile to them in Istanbul, close foreign schools and march to Istanbul and Çanakkale before the peace conference concludes."[14] Above caricature titled 'Not According to Plan' was published on 21 February 2023 by Bernard Partridge was not only illustrated in the light of these thoughts but also drawn attention to the interruption of the negotiations. The depictions of worried a Young Turk staring two joyful sailor men, most likely the Greek and the Bulgarian talking with shade of Abdülhamid II represented clash of policies of Abdülhamid to Balkans and nationalist Turkey. Shade of Abdul Hamid to Young Turk in a complainingly manner states that. "I specialised in keeping the powers apart; all YOU seem able to do is to bring them together."[15] *Punch* therefore giving the message that the Balkans and even the Allies united against the Turks when their interests were taken into consideration where necessary.

Leonard Raven Hill's cartoon titled 'The Turkish Conference Bath' was published on 28 March 1923. The theme of the sketch was not only the encounter of Mustafa Kemal and Lord Curzon in Turkish hamam but also Curzon's burnout

14 Ali Naci, Karacan, **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2010, p.52.

15 "Not according to Plan", **The Punch**, 21 February 1923. https://magazine.punch.co.uk/image/I0000x1yEB54ERpI (last accessed on 24.05.2023)

during the contentious Lausanne negotiations and Mustafa Kemal's strength in this kind of struggle. It is fair to state that Lord Curzon's statesmanship was on a dilemma: "the one dealing with the international aspects of the situation and the other with the detailed terms of the Treaty itself."[16] Mustafa Kemal, on the other hand, proved his military might and he was particularly annoyed that 'the Entente Powers do not realize that the Ottoman Empire has passed into history and is superseded by a new nation and state, determined to obtain their complete independence and sovereignty.'[17] In this cartoon, Mustafa Kemal as a shampooer informs Lord Curzon, "As soon as you've done perspiring, gentlemen, I'm at your service."[18] This implied a strong metaphor not only addressing Lord Curzon's statesmanship during conference meetings but also showed British awareness of Mustafa Kemal's strong character and confidence from his body language which confidentially intimidated.

Punch's another Leonard Raven Hill cartoon dated on 18 April 1923 chose İsmet İnönü, the head of the Turkish delegation as the main character. İsmet Pasa held tough negotiations persistently with his determined attitude on full independence and uncompromising issues. When Curzon said his last word before the interruption of the negotiations, "This is the best agreement Turkey will

16 H Charles. Woods, "Lord Curzon and Lausanne". **Fortnightly Review**, May 1865-June 1934; London, Vol. 113, Iss. 675, March 1923, p.492.

17 Salahi R. Sonyel, **Turkish Diplomacy: 1916-1923, Mustafa Kemal and the Turkish National Movement**, Beverley Hills, 1975, p.209.

18 "The Turkish Conference Bath", **The Punch**, 28 March 1923.

ever sign," If he does not sign, let Turkey think! Get lost in the invisible depths of Asia!", İsmet Pasa In responded, "I cannot sign a document [document] that condemns my country to captivity!" and left Lausanne.[19] This was particularly a turning point since his attitude showed how Ankara government was determined. This cartoon, however portrayed İnönü's visit to Lausanne and defined the situation as "The Habitue" by showing the ticket-collector's announement of "Season!"[20] Inonu's carriage off his caged peace dove also implied that İnönü was in favour of an moderate policy with a positive manner. Despite the interruption of the negotiations, it is also fair to state that as in the case of Britain, the replacement of Horace Lumbold was the evidence of the change of British perspective. Culfalı particularly highlighted this transformation in the British parliament prior to second term of the negotiations, "While the Labour Party and Conservative party members severely criticised Curzon's strict attitude towards the Turks and blamed Curzon for the interruption of the conference, the Liberal Party members were intensely critical of the Turks."[21] Adding the delegation changes in France and Italy to this, Karacan argued that "ending more docile people, who know Turkey's characters and conditions better, could be considered as a return movement in a way."[22]

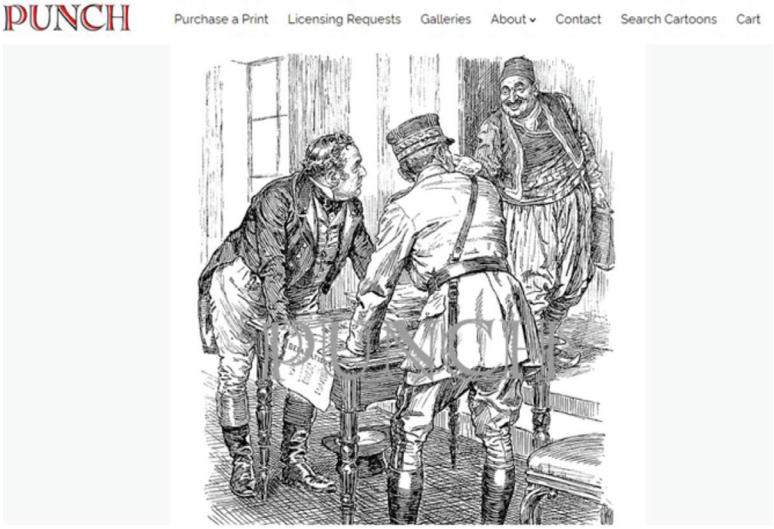
19 İlhan, Turan, **İsmet İnönü ve Lozan Barış Konferansı**, İnönü Vakfı, Nisan 2003, https://www. ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-ve-lozan-baris-konferansi/ (last accessed on 21.05.2023)

20 "The Habitue", **The Punch**, 18 April 1923.

21 Mustafa Çulfalı, "Lozan Konfreansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı:47, 2000, pp.561-601, p.573.

22 Karacan, ibid, p.268.

'The "Reconciliation" Scene' cartoon by Leonard Raven Hill date back to 30 May 1923 presented that Britain and France angry that Turkey and Greece were not playing to the script for peace during the InterWar era. The Allies were particularly convinced by Greek renovation by Turkey. Indeed, one of the rumors that emerged was that Venizelos was threatening the Allies to make a separate peace with Turkey.[23] According to cartoons's diaologue, first collaborator. "This isn't a bit like what we wrote. They're simply ruining the piece. I suppose we ought to do something about it?" and Second Ditto. "Yes, I suppose we ought."[24]

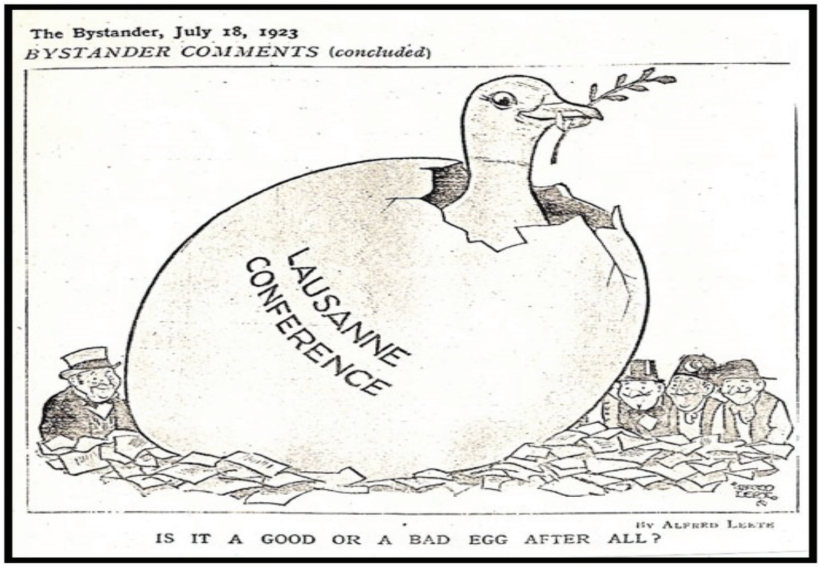
During July, while the issues were being resolved one by one, the prolongation of the signing of the treaty created an atmosphere of ridicule according to Allies. "The Lesser Task" cartoon by Bernard Partridge Cartoons on 18.07.1923 portrayed this atmosphere. Still referencing Sick Man of Europe and defining his contribution as the least to the negotiations, *Punch* depicted the uncertainty of the situation and indeed British dissatisfaction with the peace with the Turks of the Ottoman legacy. A traditional Ottoman dressed ex-Sick Man of Europe called to Europeans wearing coats and military uniforms that "Speaking as a confirmed European, let me say this on parting - if you two can agree with me, surely you can agree with one another."[25] Karacan also furthered this view and stated that

23 Karacan, Ibid, p. 383.

24 "The "Reconciliation" Scene", **The Punch**, 30 May 1923.

25 "The Lesser Task", **The Punch**, 18 July 1923.

the foreign delegations openly started to make fun with themselves. Drawing attention to the superiority of the diplomatic manoeuvres of Turkish delegation the general idea was "There is an important difference between us and the Turks: İsmet Pasha acts as a delegate with full authority, while the delegates of the Allies act as a full ambassador. Even sending a list of the dishes they almost eat to their government. "Shall we have soup tonight?" Or shall we eat chicken? and "they'll ask if you'd let us have some more food."[26]

By Alfred Leeth, 'The Bystander', July 18, 1923

Apart from *Punch*, when other cartoons of the period are examined, *the Bystander's* 'Lausanne Conference" and "The Dayton News" were prominent. Both sketches illustrated the irony of peace with issues discussed and decisions taken subsequent to conference with complex metaphorical and blending patterns. The first one above there is a reference to the topics discussed for pages and a newly hatched pigeon with its huge egg positioned between smiling Turkish, Greek and French delegations and John Bull as representing the British on the other side. The question "Is it a good or a bad egg after all?" illustrated doubts in the state of peace.[27]

26 Karacan, ibid, p.479.

27 "The Lausanne Conference", **The Bystander's**, 18 July 1923.

From 'The Dayton News', 'The Bystander', July 1923

It is fair to argue that the cartoon titled "The Dayton News" appears to be quite satirical.[28] The word "Dayton" meant ditch settlement which originally came from Old English words and a reference to underdeveloped towns. According to cartoonist therefore Lausanne Treaty was not an international official peace but was meaningful in local territories, as in the case of Dayton. A man with "The Turk" tag in pirate costumes and a large earring in his ear was sketched as showing the Turkish victory in a traditional Ottoman market car. Besides the implication of the peace as "the Bananas trade", the tags as "Turkish Victories at Lausanne Conference", "Restoration of all Turkish Privileges", "Renewed foothold in Europe", "Turkish Control of all Turkish Affairs" gave the impression that everything that comes out as a result is in favour of the Turks. However, this was a strong negative message that the Turks got the gains like a pirate.

28 "The Dayton News", **The Bystander's**, July 1923.

The illustrator Charles Graves' "The Passing Show" cartoon was published on 1 August 1923 a week after the signing of the Lausanne Treaty.[29] Wearing a fez with a Turkish flag on his head in traditional Ottoman attire man was named as "the hero" of the Peace" by holding the treaty on Western carpet. In addition to giving the reader the impression that this was a part of show instead of a result, the body language of the Turkish man was portrayed as tricky rather than a hero that implied a strong irony.

In the meantime, when the British Parliament debates and the reflections after the signing of the treaty at the end of July 1923 are briefly examined it becomes clear that the general idea was in parallel with the public opinion as cartoons illustrated. Percy Harris, representing the Liberals attitudes in the parliament asked the Under-Secretary of State for Foreign Affairs, Ronald McNeill,"what arrangements, if any, have been made for the payment by Turkey of reparations?" With this idea in mind, he also declared that Turkey was paying nothing after all the damage done and all the lives lost; that she was to be the only one of British late enemies to pay nothing towards the cost of the War?"[30] McNeill, on the other hand, assured him and Parliament that "Under Article 58 of the Peace Treaty

29 Charles Graves, "The Passing Show", 1 August 1923.

30 "Turkey" House of Commons (HC) Deb, 30 July 1923, vol 167, c 1011, https://api.parliament.uk/ historic-hansard/commons/1923/jul/30/turkey

signed at Lausanne on 24th July 1923, Turkey and the other signatory Powers (except Greece) agreed reciprocally to renounce all claims for reparations. By the same Article Turkey renounced all claim to £5,000,000 Turkish in gold transferred to the Allies under the Treaties with Germany and Austria. It is intended to apply this gold to the payment of claims against Turkey by Allied nationals."[31]Additionally, the British press led by the *Times* was also doubtful about new Republic of Turkey's capacity to revive economy in particular despite the confidence earned in Lausanne.[32] These speculations, therefore, deepened the critical aspects of the cartoons about Lausanne and Turkey on the readers and increased the popularity of satirical illustrations

Conclusion

During the Victorian era, cartoons indeed were presented as primary sources for readers since they conveyed critical messages from politics or foreign policy with humorous illustrations in Britain. From 1841 until 2002, the *Punch* Magazine left a legacy for the researchers and historians by casting a satirical eye on life in Britain so as the Ottoman Empire, the Turkish image, Balkan and Middle Eastern nations, the Eastern Question, Turkish War of Independence and the establishment of new Republic of Turkey.

In this study, it has been examined that *Punch* illustrated the Ottoman Empire and the developments in her territories with three important stages until the Lausanne conference in 1922 to 1923. The first period was until the Crimean War of 1856, when the Eastern Question approach was started to be adopted by British policymakers. *Punch*'s approach was rather neutral instead of scepticism and aimed to arouse the public feelings for the protection of the Ottoman Empire against Russian expansionism. The second period was the period when *Punch's* popularity and consideration of national sentiment in party politics arouse. However, there was a strong impression of phobic feelings against the Turks and sentiments of protection of Christian minorities. This can also be related to the rivalry between Gladstone's Liberalism and Disraeli's jingoism which gives a valuable window into public's cultural interaction with politics. The third

31 Ibid.

32 For a detailed analysis of the British Press to Lausanne Conference and Treaty, please see Mustafa Yılmaz, **British Opinion and The Lausanne Peace Conference and Treaty**, PhD Thesis, University of Manchester, İnönü Vakfı Publishing, https://www.ismetinonu.org.tr/wp-content/uploads/2019/01/british-opinion-and-the-lausanne-peace-conference-and-treaty.pdf (last accessed on 31.05.2023)

period was until the Lausanne Conference in which the image of Turk was still illustrated with a clash between 'old' and 'young' with prejudices.

During the Lausanne Conference, it becomes clear that there are still references to "Sick Man of Europe" metaphors, orientalist references and distrustful images to Turkish policymakers. There was a strong tendency to conserve and protect the Balkan nations, the Greeks in particular, and emerge the British exaggerated manner. While the situation of reluctant acceptance of the Lausanne peace prevailed, placing figures as John Bull still aimed to give that confidence. Although Bolshevist threat to Turks was discussed in official documents, this aspect was not seen in *Punch* cartoons during the Lausanne period. Except Leonard Raven Hill's cartoons titled 'The Turkish Conference Bath" and "The Habitue" which were aware Mustafa Kemal's upright posture, strength and İsmet İnönü's determination, negative values of the traditional Ottoman image of Turks were still dominant. Despite the criticized policies of Lloyd George and Curzon, patriotic feelings and British interests were brought to the fore in the cartoons. To conclude, it is fair to argue that *Punch* and the majority of other British cartoons were resistant to perceive the changes with the establishment of Turkey. Instead, they were persistent in negative and sceptic perspectives to Turkish policymakers and there was a strong indisposition message in accepting the Lausanne Peace and new modern Turkish state behind humour.

BIBLIOGRAPHY

Primary Sources

British Library (BL), Gladstone Papers (GP), Gladstone to Sir J.A.Giles, 7 October 1876, Vol. CCCXVII, Add MS 44452.

Hansard Parliamentary Debates Online Archive

"Turkey", **House of Commons (HC)**, Deb 30 July 1923, vol 167, c 1011, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1923/jul/30/turkey.

"Punch on the Crimean War", https://victorianweb.org/periodicals/punch/crimea/index.html (Last accessed on 19 May 2023).

"L'Enfant Terrible", **The Punch**, 07 July 1920.

"A Non-Party Statement Bernard Partridge Cartoons from Punch", **The Punch**, 27 September 1922.

"Not according to Plan", **The Punch**, 21 February 1923.

"The Turkish Conference Bath", **The Punch**, 28 March 1923.

"The Habitue", **The Punch**, 18 April 1923.

"The "Reconciliation" Scene", **The Punch**, 30 May 1923.

"The Lesser Task", **The Punch**, 18 July 1923.

"The Lausanne Conference", **The Bystander's**, 18 July 1923.

"The Dayton News", **The Bystander's**, July 1923.

Charles Graves, "The Passing Show", 1 August 1923.

Published Sources

Alkan, Necmettin, **Karikatürlerle Sultan II. Abdülhamid: Propaganda ve Gerçek Arasında Bir Padişah**, İstanbul 2018.

Campbell-Moffat, Alexandra, **Punch, Punchlines and Propaganda: A study of the Role of the London Charivari during the First World War**, Unpublished MA Thesis, University of St. Andrews.

Cross, Anthony "The Crimean War and the Caricature War", **The Slavonic and East European Review,** July 2006, Vol. 84, No. 3, pp.460-480.

Çulfalı, Mustafa, "Lozan Konfreansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosunda yapılan Tartışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:16, Sayı:47, 2000, pp.561-601.

Demm, Eberhard. "Propaganda and Caricature in the First World War", **Journal of Contemporary History**, Sayı:28, Yıl:1993, pp.163-192.

Dockrill, Michael, "Britain and the Lausanne Conference, 1922-23", **The Turkish Yearbook**, XX., 1993.

Graves, Charles, L., **Mr. Punch's History of Modern England**, Four Volumes, Vol. III. 1874-1892, Cassell & Company Ltd., London 1922.

Gombrich, Ernst and Ernst Kris, "The Principles of Caricature", **British Journal Of Medical Psychology**, Vol. 17, 1938, pp.319-342.

Jeffrey, Keith- Allan, Sharp, "Lord Curzon And The Use Of Secret Intelligence At The Lausanne Conference: 1922-1923", **The Turkish Yearbook**, Vol. 23, 1993.

Harris, Charles, "Britain's political cartoonists: Speaking truth to power for 200 years", https://www.countrylife.co.uk/luxury/art-and-antiques/britains-political-cartoonists-speaking-truth-to-power-for-200-years-248440 (Last accessed on 14.05.2023)

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2010.

Kayış, Yasin, "Lozan Antlaşması'nın Karikatürlere Yansıması", İdeal Kültür Yayıncılık, 2018, pp.391- 436.

Keane, David. "Cartoon Violence and Freedom of Expression". **Human Rights Quarterly**, Vol. 30, n. 4, 2008, pp.845-875.

Özgen, Y., "Lozan Konferansi Karikatüristlerinden Emery Kelen ile Alois Derso ve Türk Delegelerin Karikatürleri". **Atatürk Yolu Dergisi**, 2022, pp.201-217

Öztürkmen, Evrim Ulusan, "A Structural Study On The Image Of The Turk In The British Caricatures", **Folklor/Edebiyat**, Cilt:23, Sayı:91, 2017/3.

Pakrantz, Mark Lee, **World War One through the Cartoons of Punch Magazine**, MA Thesis, Mississippi State, Mississippi, May 1993.

Shannon, Richard, **Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876**, Great Britain: Robert Cunningham and Sons Ltd., Longbank Works, Alva 1963.

Seton Watson, R. W., **Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Part Politics**, Macmillan, London 1935.

Sonyel, Salahi R., **Turkish Diplomacy: 1916-1923, Mustafa Kemal and the Turkish National Movement**, Beverley Hills 1975.

Şahin, İsmail-Müzezzinoğlu E., (eds.), **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-II**

Turan, İlhan, **İsmet İnönü ve Lozan Barış Konferansı**, İnönü Vakfı, Nisan 2003, https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-ve-lozan-baris-konferansi/ (Last accessed on 21.05.2023)

Yılmaz, Mustafa, **British Opinion and The Lausanne Peace Conference and Treaty**, PhD Thesis, University of Manchester, İnönü Vakfı publishing,

Woods, H. Charles.,"Lord Curzon and Lausanne", **Fortnightly Review**, May 1865-June 1934, London, Vol. 113, Iss. 675, March 1923, pp.491-502.

SOVYET GÜRCİSTAN BASININ "TSİTELİ ARMİELİ" (KIZIL ORDU ASKERİ) GAZETESİNDE LOZAN BARIŞ KONFERANSI

MIRIAN MAKHARADZE*

ÖZET

Lozan Barış Konferansı sadece Türkiye tarihinde değil, Ortadoğu ülkeleri tarihinde de önemli bir faktördür. Anılan dönemde Gürcistan Sovyet Rusya tarafından ilhak edilmişti. Ancak Sovyet Rusya, ilhak ettiği ülkeler olan Sovyet Gürcistan ve Sovyet Ukrayna'nın söz konusu konferansa katılmasını talep etti. Kendi konumunu bu şekilde güçlendirmeye çalışan Sovyet Rusya, Ankara Hükûmetinden oy kullanma hakkıyla konferansa sadece Sovyet Rusya'nın değil, Sovyet Gürcistan ile Sovyet Ukrayna'nın da Karadeniz havzası ülkeleri sıfatıyla katılmasını "Üçlü İtilaf" devletlerinden istemesini talep etti. Ayrıca konuyla ilgili olarak Çiçerin tarafından imzalanmış nota 2 Kasım 1922 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya Hükûmeti yetkililerine intikal ettirildi. Anılan nota, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan hükûmetlerinin Orta Doğu Konferansı'na diğer devletlerle eşit haklarla katılma talebiyle bitiyordu. Fransız Bakanlar Konseyi ve Dışişleri Bakanı R. Puankare tarafından, davet eden devletler adına 14 Kasım'da gönderilen cevabi yazıda, Lozan Barış Konferansı davetiyelerinin Türkiye ile "nihai barış" içinde olmayan devletlere gönderildiği ve Sovyet Gürcistan ve Ukrayna delegelerinin konferansa Rusya heyeti kapsamında katılabilecekleri belirtiliyordu.

Sovyet Gürcistan basınında Lozan Barış Konferansı ele alınmıştır. Tiflis'te yayınlanan "Tsiteli Armieli" ("Kızıl Ordu Askerî") gazetesinde basılan makaleler elimizde mevcuttur. Gürcistan'nın sovyetleştirilmesinden sonra 1921 yılında kurulan bahse konu gazete, önce haftada bir, ardından günlük ve 1927 yılından itibaren haftada iki kez yayınlanıyordu. Önce iki, daha sonra dört sayfadan ibaret olan gazetenin tirajı 1922-23 yıllarında 1500'ü geçmiyordu. Sayfa sayısının azlığına karşın 1922-23 yıllarında yayınlanan

* Prof. Dr., Tiflis Devlet Üniversitesi, mirian.makharadze@tsu.ge

hemen hemen her sayıda Lozan Barış Konferansı'na ilişkin bir yazı ya da haber yer alıyordu. Lozan Barış Konferansı 20 Kasım 1922'de açıldı. Daha 19 Kasım 1922 tarihli sayıda gazetede, Paris'e gelen İsmet Paşa'nın şu sözleri dile getirdiği bildiriliyordu: "Ortadoğu'nun bugün içinde bulunduğu durumda, kaybedilen her gün istenmeyen hadiselere yol açabilir. Bir an önce barış antlaşmasının akdedilmesini diliyoruz". Gazetenin 23 Kasım 1922 tarihli sayısında ise "İsviçre Cumhurbaşkanı 20 Kasım'da Lozan'da konferansı açtı" diye belirtilmektedir.

Anılan gazete Sovyet propagandası yapmaktaydı, ancak Lozan'da Ankara Hükûmetini ve Türkiye'nin egemenliğini destekliyordu. Gazetede hem yazışmalar hem de küçük çaplı analitik makaleler yer almakta ve Osmanlı sınırlarına, azınlıklar meselesine, Konstantinopolis Patriğine dair ve Lozan Barış Konferansı'nın diğer konuları görüşülmektedir. Ayrıca gazetede, adı bilinmeyen bir Gürcü şairin Atatürk'ün kurtuluş mücadelesine ve Lozan Barış Konferansı'na ithaf ettiği bir şiirin yayınlandığını da belirtmek gerekir. Lozan Barış Konferansı'nın birinci aşamasının (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923) gazetede yoğun olarak yer aldığını, ancak ikinci aşamanın (23 Nisan-24 Temmuz 1923) Sovyet Rusya'nın konferansa yönelik tutumunu değiştirmesi nedeniyle böyle olmadığını, ayrıca konferansın ikinci aşamasında gazetede, Türkiye'deki sosyalist hareketlerinin yoğun bir şekilde görüşüldüğünü belirtmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Sovyet Gürcistan Basını,"Tsiteli Armieli" (Kızıl Ordu Askerî) Gazetesi, Lozan Barış Konferansı, Sovyet Rusya, Sosyalist Hareketler

COVERAGE OF THE LAUSANNE PEACE CONFERENCE IN A SOVIET GEORGIAN NEWSPAPER 'TSITELI ARMIELI' (RED ARMY SOLDIER)

ABSTRACT

The Lausanne Conference is an important factor not only in the history of Türkiye but also in the history of the Middle East countries. Georgia met the mentioned conference annexed, although Soviet Russia demanded the participation of the countries occupied by it in the conference of Soviet Georgia and Soviet Ukraine, thereby somehow strengthening the positions of Soviet Russia. Soviet Russia directly asked the Ankara government to demand that not only Soviet Russia, but also Soviet Georgia and Ukraine, as Black Sea states, participate in the Lausanne Conference for the "Antat" states. In addition, on November 2, 1922, a note signed by Chicherin was sent to the authorities of England, France and Italy. The note ended with the request of the governments of Russia, Ukraine and Georgia to participate in the Middle East Conference with equal rights with other states. French Council of Ministers and Minister of Foreign Affairs R. Poincaré, on behalf of the inviting powers, sent a reply on November 14, informing them that invitations to the Lausanne conference had been sent to those powers not in a "state of final peace" with Turkey, and that delegates from Soviet Georgia and Ukraine could participate in the Russian delegation.

The Lausanne conference was covered in the Georgian Soviet press. We bring out the materials that were printed in the newspaper "Tsiteli Armieli" (Red Army Soldier) published in Tbilisi. This newspaper was founded after the Sovietization of Georgia in 1921, which was first published once a week, then daily, and from 1927 twice a week. The mentioned newspaper first consisted of two, and later four pages, the circulation of which did not exceed 1500 in 1922-23. Despite this paucity of pages, almost every issue published in 1922-23 contained an article or report on the Lausanne Conference.

The Lausanne Conference opened on November 20, 1922. Even in the November 19 edition of the newspaper, the obituary of Ismet Pasha, who arrived in Paris, was printed, stating that: "In the state in which the Middle East is today, each lost day can cause unwanted incidents." It is our desire that an armistice be concluded as soon as possible," and the issue

of November 23, 1922, reports that "on November 20, the President of Switzerland opened a conference in Lausanne."

This newspaper is a Soviet propaganda carrier, although in Lausanne it supports the Ankara government and Ottoman sovereignty. It contains both correspondence and small analytical articles. The issues of the Lausanne conference, which refer to Ottoman borders, the issue of minorities, the Patriarch of Constantinople and others, are analyzed. It should be noted here that the mentioned newspaper published a poem by an unknown Georgian poet about Ataturk's liberation struggle and the Lausanne conference.

The first stage of the Lausanne Conference (November 20, 1922 - February 4, 1923) was intensively covered by the newspaper, which could not be said for the second stage (April 23-July 24, 1923), the reason for which was the change in Soviet Russia's attitude towards the conference. At this stage, the newspaper intensively covered the socialist movements in the Ottoman Empire.

Keywords: Soviet Georgian Press, “Tsiteli Armieli” (Red Army Soldier) Newspaper, Lausanne Peace Conference, Soviet Russia, Socialist Movements

Giriş

Sadece Türkiye tarihinde değil, Yakın Doğu ülkeleri tarihinde de önemli bir faktör olan Lozan Barış Konferansı, Türk ulusal kurtuluş hareketinin son aşamasıydı.[1] Anılan dönemde Gürcistan Sovyet Rusya tarafından ilhak edilmişti. Kendi konumunu bir şekilde güçlendirmeye çalışan Sovyet Rusya, ilhak ettiği ülkeler olan Sovyet Gürcistan ve Sovyet Ukrayna'nın söz konusu konferansa katılmasını talep ediyordu. Rus Devletinin Ankara'daki tam yetkili temsilcisi S. İ. Aralov, "konferansa davet edilmesi halinde Türkiye Hükûmetinin, Sovyet Rusya'nın da konferansa katılmasını talep edeceğine karar verdiğinin" Türkiye Dışişleri Komiser Yardımcısı Rıza Nur-Bey tarafından kendisine bildirildiğini 23 Eylül 1922 tarihinde telgrafla Dışişleri Millî Komiserliğine iletti".[2] Hatıralarında İsmet İnönü de Arlov ile yapılan görüşmeden bahsetmektedir.[3] Sovyet Rusya, Ankara Hükûmetinden oy kullanma hakkıyla konferansa sadece Sovyet Rusya'nın değil, Sovyet Gürcistan ile Sovyet Ukrayna'nın da Karadeniz havzası ülkeleri sıfatıyla katılmasını "Üçlü İtilaf" devletlerinden istemesini talep etti. Ayrıca konuyla ilgili olarak Çiçerin tarafından imzalanmış nota 2 Kasım 1922 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya Hükûmeti yetkililerine intikal ettirildi. Anılan nota, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan hükûmet lerinin Orta Doğu Konferansı'na diğer devletlerle eşit haklarla katılma talebiyle bitiyordu[4]. Fransız Bakanlar Konseyi ve Dışişleri Bakanı R. Puankare tarafından davet eden devletler adına 14 Kasım'da gönderilen cevabi yazıda, Lozan Barış Konferansı davetiyelerinin Türkiye ile "nihai barış" içinde olmayan devletlere gönderildiği belirtiliyordu".[5]

Sovyet Gürcistan basınında Lozan Barış Konferansı ele alınmıştır. Tiflis'te yayınlanan "Tsiteli Armieli" ("Kızıl Ordu") gazetesinde basılan makaleler elimizde mevcuttur. Gürcistan'nın sovyetleştirilmesi ardından 1921 yılında kurulan bahse konu gazete, önce haftada bir, sonra günlük ve 1927 yılından itibaren haftada iki kez yayınlanıyordu. Önce iki, daha sonra dört sayfadan ibaret olan gazetenin tirajı 1922-23 yıllarında 1500'ü geçmiyordu. Sayfa sayısının

---

1 Miheil Svanidze, **Türkiye Tarihi**, Tiflis 2007, s.411 (Gürcüce)

2 Поцхверия Б.М. Внешняя политика Турции после второй мировой войны, Москва, 1976, ст. 306; Поцхверия Б.М. Турция между двумя мировыми войнами. Очерки внешней политикиб Москва, 1992, ст. 106.

3 İsmet İnönü'nün Hatıraları, **Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Anlaşması**, 1998, C II, s.48; Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara 2010, s.91.

4 Clayton D., **Britain and the Eastern Question**, London 1971, s.621-623.

5 Conference de Lausanne sur les Affaires du Proche Orient. Commission pour l'etude du regime des detroits, Lausanne, 1923. Documents Diplomatic/Paris, 1923, vol. I-II.

azlığına karşın 1922-23 yıllarında yayınlanan hemen hemen her sayıda Lozan Barış Konferansı'na ilişkin bir yazı ya da haber yer alıyordu. Anılan gazete Sovyet propagandasını yapmaktaydı, ancak Lozan'da Ankara Hükûmetini ve Türkiye'nin egemenliğini destekliyordu. Gazetede hem yazışmalar hem de küçük çaplı analitik makaleler yer almakta ve Osmanlı sınırlarına, azınlıklar meselesine, Konstantinopolis Patriğine dair ve Lozan Barış Konferansı'nın diğer konuları görüşülmektedir. Ayrıca gazetede, adı bilinmeyen bir Gürcü şairin Atatürk'ün kurtuluş mücadelesine ithaf ettiği bir şiirin yayınlandığını da belirtmek gerekir.

Gazetenin 13 Ekim 1922 yılı sayısında, Sultan'ın tahttan vazgeçtiği ve tüm yetkiyi, Mart 1920 yılından sonra Sultan Hükûmeti tarafından çıkarılan tüm anlaşma ve kararnameleri yasa dışı ilan eden Ankara Hükûmetine devrettiği belirtiliyordu.[6] Anılan kısa yazıdan, Sovyet Rusya Hükûmetinin Atatürk Hükûmetine odaklandığı ve bunun "Üçlü İtilaf"a karşı mücadelede bir nevi dayanak olduğu anlaşılmaktadır.

Lozan Barış Konferansı 20 Kasım 1922'de açıldı, ancak gazetelerin 18 ve 19 Kasım sayılarında konferars öncesi dönem konusundaki bilgiler mevcuttu. "Tsiteli Armieli" ("Kızıl Ordu") gazetesinin 146. sayısında, müttefikler ile Ankara Hükûmeti arasında İstanbul'un yönetimi konusunda mutabakata varıldığı ve müttefiklerin Ankara Hükûmetine Konstantinopolis'i boşaltmayı kabul ettiklerini bildirdikleri belirtiliyordu[7]. Aynı gazetenin Ortadoğu haberleri bölümünde yer alan Hannover'den alınan bir haberde, "15 Kasım'da İstanbul'daki Müttefikler Yüksek Komiserlerinin, Lozan Barış Konferansı'nın ertelenmesinin Konstantinopolis'te son dönemde sağlanmış barış için ciddi bir tehdit oluşturduğunu telgrafla hükûmet lerine bildirdikleri ve Komiserlerin barış konferansının mümkün olan en kısa sürede toplanmasını talep ettikleri'' belirtilmektedir".[8] Gazetenin 19 Kasım 1922 tarihli sayısında, Paris'e gelen İsmet Paşa'nın şu sözleri dile getirdiği bildiriliyordu: "Ortadoğu'nun bugün içinde bulunduğu durumda, kaybolan her gün istenmeyen hadiselere yol açabilir. Bir an önce barış antlaşmasının akdedilmesini diliyoruz"[9]. Gazetenin söz konusu sayısında, konferans öncesi gelişmeler detaylı bir şekilde değerlendirilerek Puankare'nin konferanstan önce İsmet Paşa ile herhangi bir müzakerenin imkânsız gördüğü[10] ve Rusya'nın konferansa katılımının Fransa ve

6 Tsiteli Armieli (Kızıl Ordu Askeri) Gazetesi (Gürcüce) – (TA) # 117 (13 Ekim, 1922y).
7 TA # 146, (18 Kasım 1922y).
8 Aynı eser.
9 TA # 146, (19 Kasım 1922y).
10 Aynı eser.

İngiltere'nin Rusya Hükûmetini tanıdığı anlamına gelmediği belirtilmektedir.[11] Burada dikkat çekmemiz gereken bir detay vardır. Erio'nun "Fransa'nın Rusya ile iyi ilişkiler kurmak isteyip istemediği'' sorusuna Puankare belirsiz bir yanıt verdi.[12] Bütün bunlar, Fransa'nın Sovyet Rusya'ya yönelik bu tutumunun ekonomik çıkarlarından kaynaklanmış olabileceğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca gazetenin aynı sayısında, müttefiklerin Ankara Hükûmetinden Mudanya Mütarekesi'ne uyulmasını talep ettikleri de belirtilmektedir[13]. Ancak Mudanya Mütarekesi, Ankara Hükûmeti tarafından feshedildi. Gazetede, Lozan Barış Konferansı'na Bulgaristan, Sırbistan, Mısır ve Amerika'dan delegelerin geldiğine dair haber de yer almaktadır.[14]

Lozan Barış Konferansı'nın açıldığını bildiren gazetenin 23 Kasım 1922 tarihli sayısında, "20 Kasım'da İsviçre Cumhurbaşkanının Lozan'da konferansı açtığı,[15] önceki gün yayınlanan sayıda ise Times Gazetesi'ne göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi 'nin kararıyla Sultan ve bakanları hakkında soruşturma açıldığı ve müttefiklerden iadelerinin talep edildiği belirtilmektedir[16]. Gazetenin aynı sayısında Mussolini'nin Rusya'nın tüm uluslararası konferanslara katılmasını kabul ettiği de bildirilmektedir[17]. Gazetenin aynı sayısında yer alan Sovyet Rusya ile İtalya arasında diplomatik ilişkilerinin kurulduğuna[18] dair haberi dikkate alarak, Mussolini'nin anılan tutumunun hiç de şaşırtıcı olmadığını düşünüyoruz.

Gazetenin 24 Kasım 1922 tarihli sayısında yayınlanan Lozan Barış Konferansı'nın gidişatına dair ilk nispeten kapsamlı makalede, 20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre Cumhurbaşkanı Habb'ın açtığı konferansa İsmet Paşa, Kerzon, Puankare ve Mussolini'nin katıldığı, İsmet Paşa tarafından ülkesinin hem bağımsızlık hem de ülkeler arasında yer edinmek için mücadele ettiğinin ve bu nedenle adil bir kararı desteklemeye hazır olduğunun kaydedildiği belirtilmektedir. Makalede, İngiltere ve Fransa'nın taleplerini paylaşsa da İtalya'nın Adana ve Çanakkale için kendi taleplerini ileri süreceği ve Fransa ve İngiltere tarafından Suriye, Filistin ve Mezopotamya'da manda yönetimi olarak alınan topraklar için tazminat isteyeceği tahmin edilmektedir. Makaleye göre İsmet Paşa, Türkiye'nin

11 Aynı eser.
12 Aynı eser.
13 Aynı eser.
14 Aynı eser.
15 TA # 149, (23 Kasım 1922y).
16 TA # 148, (22 Kasım 1922y).
17 Aynı eser.
18 Aynı eser.

Lozan Barış Konferansı'na sanık sıfatıyla değil, antlaşmayı egemen bir devlet olarak imzalamak ve aynı zamanda Yunanistan'ın savaş sırasında Türklere çektirdiklerinin tazminini talep etmek amacıyla katıldığını belirtmişti.[19]

Gazetenin 25 Kasım 1922 tarihli sayısında, Lozan Barış Konferansı'nın 21-22 Kasım oturumları hakkında bilgi yer almaktadır. Gazeteye göre, 21 Kasım konferansın 2. oturumunda Türkiye, başta Sovyet Rusya olmak üzere, Karadeniz ülkelerinin konferansa katılmasını gündeme getirdi, ancak katılımcılar, yalnızca Rusya'nın ve sadece boğazlar konusunda katılmasını kabul ettiler. Gazetenin söz konusu sayısında, Osmanlı sınır meselesinin ele alındığı 22 Kasım oturumuna dair bilgi yer almaktadır. Gazeteye göre, İsmet Paşa, 1913 yılında mevcut sınırlarını ve Batı Trakya'da referandum yapılmasını talep etti. Venizelos Yunanistan için 1915 yılında mevcut sınırları istedi ve Batı Trakya'da referanduma karşı çıktı. Güney Slavların temsilcisi Nisiç ve Romanya temsilcisi Duka, sınırın Meriç Nehri boyunca geçmesini talep ederek, Batı Trakya'da referanduma karşı çıktılar. Bulgaristan Ege Denizi'ne çıkışı talep etti.[20]

Gazetenin sonraki sayısında (26 Kasım 1922) yayınlanan analitik makalede, "Üçlü İtilaf'' devletlerinin Mudanya Mütarekesi'ni imzalayarak Ankara Hükûmetinin güçlü ordusunu diplomatik müzakerelerle durduracaklarını, zaman kazanacaklarını ve çok sayıda asker toplayacaklarını düşündükleri belirtilmektedir. Makalede şu ifadeler yer almaktadır: Lozan'daki konferansta "Üçlü İtilaf", ona tabi olan Yunanistan ve diğerleri Ankara Hükûmetine karşı çıktılar. Ankara Hükûmetinin onlara karşı tek başına kalmaması ve diplomatik bir başarısızlık yaşamaması için Sovyet delegelerinin konferansa katılmaları gerekiyor, ancak konferansta henüz hazır bulunmadılar. Bu nedenle Türklerin konferanstan pek ümidi kalmadı ve boğazlarda askerlerini toplayarak yasal olarak kendilerine ait olanı zorla almaya çalışıyorlar. Makalenin sonunda, Lozan Barış konferansı'nın Türkiye ve Sovyet Rusya'nın çıkarlarını tatmin etmemesi halinde Doğu'daki gerginliğin tırmanacağı belirtilmektedir.[21] Gazetenin aynı sayısında, Lozan Barış Konferansı'na katılan ülkelerin durumu, İtalya ve Yunanistan'ın çıkarları, konferansta İtalya-İngiltere çatışması ve Rusya'nın Boğazlar konusunda konferansa davet edilmesine dair bilgiler yer almaktadır.[22]

Gürcü basını da dâhil olmak üzere Sovyet basını, Sovyet Rusya'nın ve ona tabi olan ülkelerin konferansa katılmasını talep ediyordu. Bu nedenle,

19 TA # 150, (24 Kasım 1922y).
20 TA # 151, (25 Kasım 1922y).
21 TA # 152, (26 Kasım 1922y).
22 Aynı eser.

gazetenin 28 Kasım 1922 tarihli sayısında Lozan Barış Konferansı hakkında yayınlanan makalede, İsmet Paşa'nın Konferansa katılmasından ve "Üçlü İtilaf" devletlerine karşı tek başına kalmasından duyduğu üzüntüden behsedilmektedir. Ayrıca gazetede, İsmet Paşa'nın nihai kararı Çiçerin geldikten sonra alacağı ve Konferansta Rusya temsilcisi Vorovski'nin Bulgaristan dâhil tüm Karadeniz devletlerinin (Gürcistan, Rusya, Ukrayna) konferansa katılması talebinde bulunduğu belirtilmektedir.[23]

14 Ocak 1923 tarihinden önce yayınlanan gazete sayılarında, Lozan Barış Konferansı hakkında kısa raporlar yer almakta, ancak mümkün olduğu kadar tüm olaylar ve gelişmelerden bahsedilmektedir. Gazetenin 23 Kasım sayısında, Türkiye'nin tutumlarından vazgeçmemesi durumunda müttefiklerin kendi lehlerine müzakere yapacakları ve Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı ortak bir konsept geliştirdikleri belirtilmektedir.[24]Türkiye heyetinin hazırlıksız olduğundan bahseden Gazetenin 1 Aralık sayısında, İsmet Paşa'nın Ankara'dan talimat almak için oturumun ertelenmesini talep ettiği belirtilmektedir.[25]

Türkiye Hükûmetine taviz verilmesine ilişkin ilk şüpheler, Kenzon, Puankare ve İsmet Paşa arasında kapalı bir görüşme yapıldığının ve konferansın kesintiye uğrayabileceğinin belirtildiği gazetenin 3 Aralık sayısında ortaya çıktı. Gazetede, Rusya'nın Lozan'daki konumunun giderek güçlendiği, Rusya'nın Balkanlar'daki Türkiye karşıtı devletleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalıştığı ve Rusya'nın konferanstan çekilmesini teminen Kenzon'un boğazlar sorununun ivedilikle çözülmesi teklifinde bulunduğu belirtilmektedir. Gazetenin aynı sayısında, Azınlıklar Komisyonu toplantısının kesintiye uğradığından ve Mezopotamya petrolü konusunda Türkiye ile Amerikalılar arasındaki gizli müzakerelerden bahsedilmektedir.[26] Bu şüpheler yansımasını, sadece Rusya'nın Lozan Barış Konferansı'nın tüm komisyonlarına katılma talebini ele alan gazetenin sonraki sayısında bulmuştur.[27] Oturumun gidişatı sonucunda söz konusu şüphe uzun sürmedi ve gazetenin 6 Aralık tarihli sayısında, boğazlar konusunda Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki iş birliğinin "Üçlü İtilaf" devletlerinin iş birliğinden daha güçlü olduğu ve Rusya'nın tüm komisyonlara alınmaması ve

23 TA # 153, (28 Kasım 1922y).
24 TA # 154, (29 Kasım 1922y).
25 TA # 156, (01 Aralık 1922y).
26 TA # 157, (3 Aralık 1922y).
27 TA # 158, (5 Aralık 1922y).

konferansı terk etmek zorunda kalması durumunda Türkiye heyetinin de aynısını yapacağı belirtiliyordu.[28]

Boğazlar meselesi Lozan Barış Konferansı'nda ele alınan önemli konularından biriydi. Daha 24 Eylül 1922 tarihinde Sovyet Rusya Hükûmeti tarafından İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Mısır hükûmetlerine Ortadoğu'da mevcut ağır durumu bildiren bir nota gönderilmişti. Notada Rusya Hükûmetinin, Ortadoğu'daki gelişmelerin temelinde Türk milletinin haklarının fiilen yeniden tesis edilmesi ve başta başkent Konstantinopolis ve boğazlar olmak üzere Türkiye toprakları üzerinde tam egemenlik meselesinin yattığını düşündüğü denilmektedir".[29] Gazetenin 14 Aralık sayısına göre, 8 Aralık'ta İsmet Paşa, ticaret gemilerini takip eden hafif savaş gemilerinin boğazlardan geçişlerine izin verilmesi, ticaret gemileri için tam geçiş serbestliği ve ayrıca Türkiye'ye Marmara Denizi kıyılarını güçlendirme hakkının verilmesi talebinde bulundu, Chicherin ise Karadeniz'in, Karadeniz ülkeleri olmayan diğer devletlere ait tüm savaş gemilerine kapatılması gerektiğini ve Rusya'nın burada kendi filosu olması gerektiğini belirtti.[30] Genel olarak Sovyet Rusya, boğazlar konusunda üç maddenin uygulanmasını talep ediyordu. Söz konusu maddeler gereğince Türkiye taleplerinin tamamen yerine getirilmeliydi, boğazlar tüm savaş gemilerine kapatılmalıydı ve tüm ticaret gemilerine açık olmalıydı.[31] Gazete makalesine göre İngilizler, Ruslar olmadan boğazlar konusunu Türklerle müzakere etmek için Rus uzmanlarının toplantıya girmesini engellemeye çalışıyordu,[32] ancak Türkler direnç göstererek taviz vermediler.[33] Makaleleri "Tsiteli Armieli" (Kızıl Ordu Askerî) gazetesinde yayınlanan Fransız basınına göre, Türkler Ruslar tarafından destekleniyordu.[34] Chicherin, müttefiklerin Sovyet cumhuriyetlerine karşı Boğazlar'da bir dayanak noktasını oluşturmayı amaçladıklarını belirtti. Boğazların Milletler Cemiyetine devri kabul edilemez, zira ne Rusya, ne Ukrayna, ne Gürcistan, ne Amerika, ne Almanya, ne de diğer devletler Milletler Cemiyeti üyesi değildirler. Aslında

28 TA # 159, (6 Aralık 1922y); TA # 161, (8 Aralık 1922y); TA # 165, (13 Aralık 1922y).

29 Лаврова Т.В. Черноморские проливы (Исторический очерк), Ростов-на-Дону, 1997. ст. 89.

30 TA # 166, (14 Aralık 1922y).

31 История внешней политики СССР (1917-1975) Под ред. Громыко А.А., Пономарева Б.Н. - Москва. Т. 1, ст. 179.

32 TA # 166, (14 Aralık 1922y).

33 TA # 167, (15 Aralık 1922y).

34 TA # 170, (19 Aralık 1922y).

Milletler Cemiyeti birkaç devletten oluşan bir teşkilattır.[35] Rusya boğazlar sorununun çözülmemesinde müttefikleri suçlu buluyordu.[36] Aralarında Sovyet Gürcistan ve Sovyet Ukrayna'nın da bulunduğu Karadeniz devletlerinden oluşan bir komisyon tarafından boğazları kontrol altına alma planları da vardı.[37]

12 Aralık'ta Lozan'da ele alınan ulusal azınlıklar meselesi, gazetenin 19 Aralık sayısının ana konusuydu. Gazete makalesine göre Kenzon, Türkiye'de son 9 sene boyunca Hristiyanların işlediği suçların affını, Batı Trakya'da yaşayanların askerî vergilerden muaf tutulmasını, onlara ikamet hakkının verilmesini ve Milletler Cemiyeti tarafından İstanbul'da ve Yunanistan'da, azınlıkların haklarını koruyacak özel kurumun oluşturulmasını talep etti. Kenzon'un söz konusu talebini reddeden İsmet Paşa, yabancı ülkelerin Türkiye'nin iç işlerine karışmasına son verme zamanının geldiğini belirtti. "Üçlü İtilaf" devletleri ve müttefikleri Türkiye heyetine, azınlık konusunda anlaşmaya varılmaması halinde konferansı terkedeceklerine ilişkin ültimatom sundular. Öte yandan Türkiye heyeti, taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda konferansı terk etmekle tehdit etti.[38] Makalede, Lozan Barış Konferansı'nda azınlık meselesi konusunda müttefiklerin kazandığını belirten İngiliz gazetelerinin analizi de yer almaktadır.[39] Gazete sayfalarında, Türkiye'nin Musul konusunda taviz verebileceği haberi de yer aldı[40]. Ancak gazetenin sonraki sayılarında, Türkiye'nin Musul hususunda taviz vermeyi düşünmediği bildirilmektedir. İsmet Paşa'nın beyanına göre, tüm Hristiyanlar Türkiye'de ulusal azınlık olarak saylıyordu ve Kürtlerin Türkiye nüfusu olarak tanınması gerekiyordu. İngiltere Kürtlerin bağımsızlığından yana olduğu için İsmet Paşa'nın söz konusu görüşüne karşı çıktı.[41]

28 ve 29 Aralık'ta yapılan oturumlar, Musul meselesi ve azınlıklar konusunda İsmet Paşa'nın tavizsiz tutumunu gösterdi[42] ve İngiltere geri çekilmek zorunda kaldı.

---

35 TA # 174, (23 Aralık 1922y).

36 TA # 190, (13 Ocak 1923y).

37 Аралов С. Воспоминания советского дипломата. 1922-1923, Москва, 1960, ст. 185; Рыбаченок И.С. Орудие, направленное против России. Записка дипломата о Босфоре и Дарданеллах, Источник, Москва - 1995. - № 1 (14).

38 TA # 175, (24 Aralık 1922y).

39 TA # 170, (19 Aralık 1922y).

40 TA # 173, (22 Aralık 1922y).

41 TA # 177, (27 Aralık 1922y); TA # 178, (28 Aralık 1922y); TA # 180, (30 Aralık 1922y).

42 TA # 183, (4 Ocak 1923y).

"Tsiteli Armieli" (Kızıl Ordu Askerî) gazetesi haberinde Ekümenik Patriğin ikamet yerine ilişkin meseleye de değinilmektedir. Türklerin Ekümenik Patriği İstanbul'dan sürmesinin Müttefikler tarafından kabul edilmesi halinde bile, Yunanistan Ekümenik Patriği bunu kabul etmeyi reddediyordu.[43]

Analitik makalelere ayrıca değinmemiz lazım. Sovyet Rusya'nın "Üçlü İtilaf" devletleri ile karşı karşıya gelmesi, Türkiye'yi Rusya'nın müttefiki haline getiriyordu. Bu bağlamda söz konusu gazete makalelerinin asıl amacı, burjuva Avrupa'nın Türkiye'ye nasıl saldırdığını ve Sovyet Rusya'nın nasıl onun yardımına koştuğunu göstermekti. Gazetenin 5 Ocak 1923 tarihli sayısında, Türkiye heyetinin antlaşmayı imzalamak amacıyla önemli tavizler verdiği, İngiltere ve "Üçlü İtilaf"ın diğer devletlerinin Türkiye'nin kazanımlarını kaybetmesini ve yarı sömürge haline gelmesini istedikleri, ancak Türkiye'nin bunu asla kabul etmeyeceği bildirilmektedir. Gazeteye göre, İngiltere savaş çıkarmayı istiyor ancak bilmesi lazım ki Balkanlarda savaş çıkarsa Londra'da bitip antlaşma emekçi halk kitleleri tarafından orada imzalanacak.[44] 13 Ocak'ta İsmet Paşa, Lozan Barış Konferansı'nın zorlukları konusunda Karabekir'e yazıyordu.[45]

14 Ocak 1923 tarihinde "Savaş Hayaletiyle Karşı Karşıya" başlıklı oldukça kapsamlı analitik makale yayınlandı. Makaleye göre, İngiltere sömürge politikası nedeniyle kölesi Yunanistan'ı Türkiye üzerine saldırttı. Türkiye devrimci ordularının Yunanistan'ı mağlup etmesi nedeniyle İngiltere, Türkiye ile ateşkes imzalamak zorunda kaldı. Lozan Barış Konferansı'nda diğer konularıyla birlikte boğazlar meselesi de ele alınıyordı ve bu yüzden konferansa Sovyetler Federasyonu'nun ortak heyeti davet edildi. Ancak "Üçlü İtilaf" sonuç alamayınca ayrı Paris Konferansı toplandı ve orada Amerika Birleşik Devletleri'nin petrol nedeniyle ilgi gösterdiği Musul meselesi gündeme getirildi. Burjuva devletlerin tehlikeli girişimine rağmen, Avrupa'dakiler de dâhil olmak üzere emekçi halk bu savaşı birlikte kazanacak.[46]

Ocak ayının son döneminde ayrı ayrı makaleler[47] yayınlandığı halde Lozan Barış Konferansı'na olan ilgi bir şekilde ortadan kalktı. Bunun nedeni, Sovyet

43 TA # 179, (29 Aralık 1922y); TA # 180, (30 Aralık 1922y).

44 TA # 184, (5 Ocak 1923y).

45 Kazım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, C 2, İstanbul 2020, s.840.

46 TA # 191, (14 Ocak 1923y).

47 TA # 197, (24 Ocak 1923y); TA # 200, (27 Ocak 1923y).; TA # 201, (28 Ocak 1923y); TA # 191, (14 Ocak 1923y).

Rusya'nın konferansta çıkarlarını elde edememesi ve Türkiye ile "Üçlü İtilaf" arasında antlaşma yapılabileceğini düşünmesiydi. Gazetenin 4 Şubat 1923 tarihli sayısında makalesi yayınlanan Megreladze isimli şahıs, Türkiye'nin "Üçlü İtilaf" ile antlaşmayı imzalaması halinde Fransız-İngiliz sömürgesi haline geleceğini iddia ediyordu.[48]

Lozan Barış Konferansı'nın ikinci aşamasında Sovyet Rusya ve Sovyet basını (bazı makalaler dikkate alınmazsa)[49] konferansa fazla ilgi göstermiyordu. Gazetenin 21 Temmuz 1923 tarihli sayısında, "24 Temmuz, Lozan Barış Konferansı'nda 'Üçlü İtilaf' Devletleri ile Türkiye arasında antlaşmanın imzalananacağı gün olarak belirlendi" şeklinde kısa bilgi yer alıyordu.[50]

Lozan Barış Konferansı'nda antlaşmanın imzalanması, Ankara Hükûmetinin ulusal kurtuluş mücadelesi açısından ileriye doğru atılmış bir adımdı. Sovyet Rusya da antlaşmayı belirli koşullar kapsamında imzaladı[51], ancak sonra onaylamadı.

48 TA # 206, (4 Şubat 1923y).

49 TA # 259, (22 Nisan 1923y); TA # 266, (8 Mayıs 1923y).; TA # 270, (12 Mayıs 1923y); TA # 277, (20 Mayıs 1923y)

50 TA # 327, (21 Temmuz 1923y).

51 Документы внешней политики СССР, т. 6, Москва, 1962, ст. 392.

II. OTURUM

TÜRK TARİH KURUMU TOPLANTI SALONU

18 TEMMUZ 2023

LOZAN BARIŞ KONFERANSI VE ÇUKUROVA'DA ERMENİ YURDU KURULMASI TALEPLERİ

YÜCEL GÜÇLÜ*

ÖZET

?Ermeni heyetleri Lozan Barış Konferansı'nda Ermeni meselesinin Kuzeydoğu Anadolu'da veya Çukurova'da bir millî Ermeni yurdu kurulmadan çözümlenemeyeceğini iddia etmişlerdir. Ermeniler muhtemel bir Ermeni yurdu olarak Çukurova'da Ceyhan ve Fırat nehirleri arasında Kozan'dan Elbistan'a uzanan bir mahalden söz etmişlerdir. İsmet Paşa (İnönü) Baş Delege sıfatıyla Lozan'a gönderilmeden önce Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından kendisine herhangi bir yabancı devlete Türk topraklarının egemenliğine müdahale etme imkânı verilmemesi ve özellikle kapitülasyonlar ve Ermeni yurdu kurulması konularında bir santim geri adım atılmaması talimatı verilmiştir.

İsmet Paşa konferans boyunca yaptığı bütün konuşmalarda, Ermeni yurdu kurulması için Türk topraklarının bir kısmının tahsis edilmesini Türkiye'nin parçalanması teşebbüsü olarak görmek zorunda olduğunu, bu tasavvurların gayrimeşru ve imkânsız olduğuna dair şimdiye kadar pek çok delil ibraz edildiğini, Çukurova'da veya başka bir yerde anavatandan hiçbir surette kopartılıp başkalarına verilecek toprak bulunmadığını, Anadolu vilayetlerindeki Türk halkının- örneğin Çukurova halkı gibi- yurtlarını yabancı istilasına ya da işgaline karşı savunmak için hesapsız fedakârlıklara katlandığını ve yaşadıkları yerleri hiçbir şekilde başkalarına bırakmayacaklarını belirtmiştir.

İsmet Paşa özel görüşmelerinde Ermeni yurdu meselesi üzerindeki ısrarın Lozan Konferansı'nı inikata uğratacağını açıkça söylemiştir. Türk Baş Delegesi, bunda bir diplomattan ziyade bir asker tavrı almıştır; TBMM Hükûmetinin talimatı bu konuda çok sıkıydı. Ankara, Kafkas sınırında veya Çukurova'da bir arazinin Ermenilere ayrılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Türkiye'deki azınlıklar Türklerle eşit şartlarda yaşayabileceklerdi. İsmet

* Doç. Dr., Dışişleri Bakanlığı, yucel.guclu@mfa.gov.tr

Paşa'nın en fazla teslime hazır olduğu husus Türkiye'nin her azınlığa gerekli bütün teminatı vermek istemesiydi, ancak bunlar herkes için geçerli hukuk kapsamında olacaktı. Türkiye azınlıklara Avrupa'daki antlaşmalarda azınlıklara tanınan bütün hakları kendisi de verecekti. Her azınlığın kendisi için ayrı arazi isteyerek Türkiye'yi parçalaması kabul edilemez ve düşünülemezdi. Türk heyetinin kapitülasyonlarla beraber üzerinde daha kararlı olduğu başka bir konu yoktu. Savaşa gidilmedikçe, Ermeni yurdu olarak Türkiye'den herhangi bir toprak parçası koparmak mümkün değildi. İsmet Paşa Türkiye'deki Ermenilerin bulundukları yerlerde yararlı olacaklarına ve dış müdahaleye maruz kalmadıkça emin ve mutlu olacaklarına kaniydi.

Ermeni yurdu meselesi tartışmaları 23 Nisan-24 Temmuz 1923 arasındaki Lozan Konferansı'nın ikinci kısmında hemen hemen sona ermiş ve İngiliz Baş Delegesi Sir Horace Rumbold bu konuda sessiz kalmayı yeğlemiştir. İsmet Paşa son olarak İngiliz heyetindeki Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe ile görüşerek Türk tezinin açık ve kesin olduğunu ve Ermeni yurdu taleplerini kesinlikle reddettiklerini bildirerek gündem olmaktan çıkarmıştır. Bu nedenle bir önsöz, 143 madde, beş bölüm ve tamamlayıcı on yedi protokolden meydana gelen ve Türkiye ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının metni ve eklerinde Ermenistan ve Ermeni yurdundan söz edilmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) ifadesiyle Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla Anadolu'da bir Ermeni yurdu kurulması meselesi ortadan kaldırılmıştı. Sèvres Antlaşması ile Lozan Barış Antlaşması arasındaki en önemli farklardan biri de Türk toprakları üzerinde bir Ermeni yurdu veya devletinin tesis edilmemesiydi.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Konferansı, Çukurova, Ermeni Yurdu, İsmet Paşa

LAUSANNE PEACE CONFERENCE AND THE DEMANDS FOR ESTABLISHING AN ARMENIAN HOME IN ÇUKUROVA

ABSTRACT

During the Lausanne Peace Conference, Armenian delegations claimed that the Armenian question could not be solved without the creation of an Armenian national home in northwestern Turkey or in Çukurova. These delegations specifed an area in Çukurova between the Ceyhan and Fırat rivers, extending north to Kozan and Elbistan, as a location for a possible Armenian national home. Before his dispatch to Lausanne as Chief Turkish Delegate , the Grand National Assembly of Turkey (GNAT) had instructed İsmet Paşa (İnönü) to avoid giving any outside power an ability to interfere with the actual government of Turkish territories. In particular, he was not to yield a centimeter on the suppression of the capitulations and the demands to delimit an Armenian national home zone. In his speeches in the conference, İsmet Paşa said he could not help regarding the cession of an integral part of Turkish territory for the cause of an Armenian home as a fresh attempt to dismember Turkey. Abundant proof had been given that all such schemes were illegitimate and impossible. Turkey had not a centimeter of territory either in Çukurova, or in elsewhere, which could be detached in any way whatever from the mother country. The Chief Turkish Delegate stated that the Turkish population of such regions as Çukurova had made countless sacrifces to defend their homes against invasion or foreign occupation and could defnitely not abandon their dwellings to others. İsmet Paşa in his private talks made it plain that any insistence on the question of an Armenian national home would lead to the breakup of the Lausanne Conference. On this, he took the attitude of a soldier rather than a diplomat: the instructions of the GNAT were very strict on this Bu belge, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesinde bulunan "Bildiri Yönetim Sistemi" tarafından oluşturulmuş olup, doğrulamak için soldaki QR kod okutularak ilgili etkinliğin web sayfasına gidilebilir. matter. Ankara objected intensely to any possibility of reducing its territory in Çukurova or in elsewhere to form segregative areas for the Armenians. The minorities still living could live there on the same footing as the Turks. The most İsmet Paşa was prepared to concede was that Turkey wanted to give every minority all necessary guarantees, but under law common to all. Turkey would give the minorities all the advantages contained in any

treaty concerning minorities so far ratifed in Europe. Together with the capitulations, there was no other subject on which the Turkish delegation was so resolved. It was impossible, except by going to war, to detach from Turkey any territory for an Armenian home. Any Armenians remaining in Turkey would be useful where they were and, if not subject to foreign interference, would be safe safe and happy. The question of the Armenian home practically ceased to be discussed at the second part of the Lausanne Conference on 23 April-24 July 1923 and the Chief British Delegate Sir Horace Rumbold preferred to remain silent on the subject. İsmet Paşa finally met with Sir Eyre Crowe from the British delegation, telling him that the Turkish thesis was clear and defnite and that they categorically rejected the Armenian home demands. The item was thus lifted from the agenda. As a consequence, the text and the annexes of the Lausanne Peace Treaty consisting of a preface, 143 articles, fve sections and seventeen protocols contained no special mention of Armenia and Armenians. In the words of Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) following the signing of the Lausanne Treaty the question of establishing an Armenian national home was erased. One of the most important differences between the Sèvres and Lausanne Treaties was that of non-founding of an Armenian home or state on the Turkish territories.

Keywords: Lausanne Peace Conference, Çukurova, Armenian Home, İsmet Pasha

Giriş

Ermeni heyetleri 20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923 tarihleri arasında yapılan Lozan Barış Konferansı'nda Ermeni meselesinin Türkiye'nin Doğu Anadolu'daki arazisinden kendileri için bir pay ayrılmadan çözümlenemeyeceğini iddia etmişlerdir. Ermenilerin yerleşebilecekleri ve kendilerini yönetebilecekleri bu ayrı devlet Türkiye'nin hükümranlığında tarafsızlığı teminat altına alınacak yeni bir siyasi birim olacaktı. Yeni Ermenistan Türkiye ile Rusya arasında tampon bir devlet rolü oynayacaktı. Ermeniler bu çözümün kabul edilmemesi halinde ikinci bir şık olarak Ermenistan Sovyet Cumhuriyetinin Doğu Anadolu'dan eklenecek arazilerle genişletilebileceğini beyan etmişlerdir. Üçüncü bir şık da Çukurova'da bir Ermeni yurdunun kurulmasıydı. Ermeniler muhtemel bir Ermeni yurdu olarak Ceyhan ve Fırat nehirleri arasında Kozan'dan (Sis) Elbistan'a uzanan bir mahalden söz etmişlerdir. İddialar her zaman ki gibiydi: Ermeniler yüzyıllardır Türkiye'de yaşamakta olup ülkenin en eski sakinleriydiler ve bu yüzden de Türkiye'de bir yurt sahibi olmaya hak kazanıyorlardı. Ancak konferansın daha ilk günlerinde Türk Baş Delegesi ve Dışişleri Bakanı İsmet (İnönü) Paşa ve yardımcıları ile Ermeni meselesi hakkında yapılan görüşmeler Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükûmetinin Ermeniler için Türkiye'de bir yurt, veya başka bir ad altında herhangi bir benzer mevcudiyetin kurulması teşebbüslerine şiddetle direneceğini ortaya koymuştur.[1]

İsmet Paşa'ya Ermeni Yurdu Kurulması Talepleri Hakkında Verilen Talimat

İsmet Paşa baş müzakereci olarak Lozan'a gönderilmeden önce Ankara'da TBMM tarafından konferanstan ne beklenildiği, hangi konularda esnek davranabileceği ve hangi hususlarda ısrarlı olabileceği hakkında sarih talimatla teçhiz edilmişti. TBMM, hiçbir yabancı devlete Türk topraklarının egemenliğine müdahale etme imkânı verilmemesinde kesinlikle kararlıydı. Özellikle kapitülasyonların kaldırılması ve Ermeni yurdu kurulması hususlarında

1 **United States Department of State Papers, National Archives and Records Administration**, College Park, Maryland (USDS), 867.4016/859. Proposed Suggestion for Solution of the National Home for the Armenians. American Delegation (Lausanne) to Secretary of State, 6 January 1923; Joseph Grew, **Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945**, Vol.1, Houghton and Mifflin, Boston, MA 1952, pp.530-531; idem, "The Peace Conference of Lausanne", **Proceedings of the American Philosophical Society**, Vol.98, No.1 (February 1954), pp.1-10; Waldo Heinrichs, **American Ambassador: Joseph Grew and the Development of the United States Diplomatic Tradition**, Garland Publishing, New York and Boston 1979, pp.61-94.

bir santim geri adım atılmayacaktı.[2] TBMM Hükûmeti bu iki noktada savaşı göze alabilecek kadar kesin kararlıydı. Lozan'da Türkiye'den Ermeni yurdu istenirse, yani Anadolu'dan toprak koparılmaya kalkılışılırsa, görüşmeler derhâl kesilecekti. Ankara'dan yeni talimat istemeye gerek bile yoktu. İsmet Paşa bu konuda Hükûmete danışmadan görüşmeleri kesmeye yetkiliydi. Ermeni yurdunun konferansta lafı bile ettirilmeyecekti. Müzakereleri kesmek veya konferans masasını terk etmek demek, 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Mütarekesi'ni bir tarafa bırakıp yeniden savaşı göze almak demekti. Yani Türkiye vatanın bütünlüğü söz konusu edilirse yeniden savaştan geri durmayacaktı. İsmet Paşa'ya verilen talimat bu kadar açık ve kesindi.[3]

Millî Mücadele döneminde her ne kadar 2 Aralık 1920 tarihli Gümrü, 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmalarıyla Ermenistan meselesi çözümlenmiş ise de "Ermenilere toprak verilmesi" meselesi gündemden hiç düşmemiştir. Bundan dolayı olsa gerek Lozan öncesi TBMM tartışmalarında doğu vilayetlerinde Ermenilere yurt verilmesi konusu da dile getirilmiş ve bazı mebusların takrirlerinin esasını teşkil etmiştir. Nitekim Burdur mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Bey 3 Kasım 1922'de TBMM'ye verdiği dört maddelik takrirde Ermenistan meselesini ele almış ve bu meseleyi bazı gayriaskerî bölgelerin ayrılması ve ordunun sınırlandırılması gibi bağımsızlık ve egemenliğe aykırı işler arasında sayarak tartışmaya bile açılmamasını teklif etmiştir. Suphi Bey'in bu hassasiyeti Misakı Millî'den kaynaklanıyordu. Öyle ki, TBMM'ye sunduğu takririn birinci maddesinde "Misakı Millî'nin ne metninden ne ruhundan bir parmak feda etmemekten" söz etmiştir.[4] Buna benzer takrirlerin okunmasından sonra, TBMM Lozan'a gidecek olan İsmet Paşa heyetine barış konferansında izlenecek siyasetle ilgili resmî bir belge hazırlayıp vermiştir. TBMM İcra Vekilleri Heyeti Riyasetince kaleme alınan onsekiz maddenin birincisi şöyleydi: "Şark hududu: (Ermeni yurdu) mevzu-i bahs olamaz. Olursa, inkita-i müzakareyi mucip olur." Bu, Ankara'nın bu konuda ne kadar hassas

2 İsmet İnönü, Sabahattin Selek, (yay. haz.), **Hatıralar**, Cilt 2, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1987, s.84; Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1943, s.37.

3 Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları: Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı**, Cilt 1: Kasım 1922-Şubat 1923, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s.xiv. Konferansın muvaffakiyetsizliği halinde uygulanacak gizli askerî plan için bk. İhsan Ilgar, "Türk Genelkurmayının Gizli Harekât Planı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 36, s.33-34.

4 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Cilt 24, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1991, s.374.

ve kararlı olduğunu gösteriyordu.[5] Hükûmet talimatı Türk Kurtuluş Savaşı'nın ruhunu ve hedeflerini yansıtıyordu.

Önce konferans dışında bu konunun hazırlıkları ve propagandası başlamıştı. Ermeniler Lozan Konferansı'nda temsil edilmiyorlardı; fakat resmî sıfatları olmamakla beraber çeşitli Ermeni grupları ve misyoner kuruluşları Lozan'a gelmişlerdi. İsmet Paşa 26 Kasım 1922'de bu gayriresmi Ermeni heyetlerinden birini kabul etmiş ve görüşmesini Ankara'ya şöyle bildirmiştir: "Bir Ermeni heyeti geldi. Haricte kalan 700.000 Ermeni için yer istedi. Sadakatlarından dolayı Anadolu'da kaldıkları halde bu defa çıkarılan Ermenilerin ahvalinden ve emlaki metrukelerinden ve diğer bıraktıklarından şikâyet ettiler. Konferansta fevkalade yaygara koparacaklar."[6] Lozan'daki çabalar, Kurtuluş Savaşı gibi çok çetin bir mücadele olacaktı.

Lozan'daki Amerika Birleşik Devletleri Heyeti ve Ermeni Meselesi

Lozan'daki Amerika Birleşik Devletleri (ABD) heyetine sadece gözlemde bulunup rapor etmeleri, talimat almaksızın herhangi bir bağlayıcı tutum almamaları, hiçbir şekilde komisyon veya alt komite başkanlıklarını kabul etmemeleri talimatı verilmiştir.[7] Amerikalı misyonerler ise ülkelerinin Lozan Konferansı'na gözlemci değil faal üye olarak katılması gerektiği görüşündeydiler. Bunun için Washington'daki ABD Dışişleri Bakanlığına başvurmuşlardı. Ancak 5 Ekim 1922'de Dışişleri Bakanı Warren Harding'ten ABD'nin sadece gözlemci olarak katılımıyla ülke menfaatlerinin korunacağı cevabını almışlardır. Bu sefer, Amerikan Bord'un Başkanı James Barton'ın konferanstaki ABD heyetine müşavir sıfatıyla alınmasını istemişlerdir. Misyonerlerin bu isteği yerine getirilmiştir. Barton, Amerikan Bord'un İstanbul'daki mümessili William Peet'in kendisine yardımcı olarak Lozan'a gelmesi için Dışişleri Bakanlığından izin almıştır. Barton ve Peet'in yanı sıra İstanbul'daki Robert Kolejin Müdürü Caleb Frank Gates de İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri ve heyet üyesi Tuğamiral Mark Bristol'ın yardımcısı olarak Lozan'da bulunuyordu. Ermenistan-Amerika Derneği Başkanı George Montgomery ayrıca Lozan'daydı.[8]

---

5 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İkinci Baskı, Ankara 1987, s.469.

6 Şimşir, **age.**, Cilt 1, s.131-132.

7 Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika", **Belleten**, Cilt 55, Sayı 213 (Ağustos 1991), s.485.

8 Joseph Grabill, **Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927**, University of Minnesota Press, Minneapolis, MN 1971, pp.269-270.

ABD heyeti görüşmeler sırasında zaman zaman gözlemciliğin çok ötesine geçen tutumlara girip faal bir rol oynamıştır. ABD'nin bu tavrı dolayısıyla, başta İngiltere olmak üzere, gerek Müttefikler (İngiltere, Fransa ve İtalya) gerek Türk heyeti ve İsmet Paşa ABD'nin konferanstaki ağırlığını kendi taraflarına çekmek için çok çaba harcamışlardır. Türk toprakları üzerinde bir Ermeni yurdu kurma fikri konferansta Türkiye ile ABD'yi karşı karşıya getiren meselelerin başında gelmiştir.

Stanley White, Ermenistan-Amerika Derneği adına, 30 Kasım 1922'de ABD Dışişleri Bakanlığına yazdığı bir mektupta, Lozan'da bulunan ABD heyetine "Ermeniler için korunmuş güvenli bir bölge" sağlanması amacıyla çalışmaları için talimat verilmesini istemiştir. Bu taleplerini güçlendirmek için aynı gün Amerika Protestan Kiliseleri Federal Konseyi ve Yakın Doğu Yardım kuruluşunun da destek verdiğini ilave etmiştir.[9]

Türk heyetinden Celalettin Arif Bey, ABD heyeti başkanı ve bu ülkenin Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child ile 21 Kasım 1922'de yaptığı görüşmede Ermeni meselesine de değinmiş ve kamuoyu ve TBMM'deki atmosferden dolayı Ermenilere veya herhangi bir azınlığa toprak verilmesinin imkânsız olduğunu söylemiştir. Amerikan heyetinin 22 Kasım'da Washington'a gönderdiği telgrafta da Müttefiklerin Ermeniler için Türkiye'den toprak istemeye gönüllü olmadıkları, çünkü Ankara'nın bu gibi arazi taleplerine kesinlikle karşı koyduğu bildirilmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı, heyetin bu konudaki görüşünü paylaşmış ve kendilerince Osmanlı Ermenilerinin Kafkas Ermenileri ile birleştirilmesi fikri üzerinde durulduğu, fakat hâlihazır iktisadi vaziyet sebebiyle bunun da mümkün görülmediği belirtilmiştir. Fakat Ermeniler boş durmayıp gerek ABD Hükûmeti gerek Lozan'daki heyet üzerinde baskı faaliyetine geçmişlerdir. 24 Kasım'da İsviçre Ermenilerinden bir grup Child'ı ziyaretle heyetin Ermeni davasını konferansta savunmasını istemiştir. Child buna cevaben meselenin Milletler Cemiyetini ilgilendirdiğini, dolayısıyla bu meselenin savunmasının da ona ait olduğunu söylemiş ise de Ermeniler taleplerinde ısrarlı olunca, Child da Ermeni davasında sadece ABD'nin çaba göstermesi değil, başkalarının da bu işe yardımcı olması gerektiğini ve özellikle bu işin propagandasının iyi yapılmasını tavsiye etmiştir. Bu sebepledir ki Child bundan sonra Ermeni meselesini de ele almış ve Kasım sonlarından itibaren Anadolu'da Ermenilere bir yurt verilmesi hususunda zemin yoklaması yapmaya başlamıştır.[10]

---

9 USDS, 867.4016/820. Stanley White's Letter, 30 November 1922.

10 Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS), 1923, Vol.2, Government Printing Office, Washington D.C 1938, pp.902-903, 910; Grew, **age.**, s.492, 497.

Lozan'daki İngiliz Heyeti Başkanlığına Ermeni İstekleri Hakkında Gönderilen Mektup ve Telgraflar, Aralık 1922

1 Aralık 1922'de Cenevre'deki Ligue Internationale Philarménienne'den Lozan'daki İngiliz heyeti başkanlığına gönderilen bir mektupta, Ermenilerin konferanstan beklentileri ve talepleri dile getirilmiştir. Buna göre Orta Doğu ve dünya barışının tesisi için Ermeni isteklerinin göz önünde tutulup meselelerine kalıcı çözüm bulunması gerekiyordu. 1919 Paris Konferansı ve Milletler Cemiyetinin Ermenistan hakkındaki kararlarının yükümlülükleri ile Mart 1921'deki Londra Konferansında Ermenistan'a dair alınan kararlar muvacehesinde Türkiye'den Ermenistan'a toprak tahsisi talep ediliyor ve Milletler Cemiyetinin 20 Eylül 1922'de Ermenilere Anadolu'da yurt sağlanmasına ait kararına dikkat çekiliyordu. Yazıda ayrıca, 700.000 civarında Ermeni muhacirin mevcudiyetine işaretle bu sayıya ABD'deki yetimhanelerde bulunan 150.000'den fazla Ermeni öksüz ve yetim de ilave ediliyordu. Ermeni Cumhuriyeti bunların istihdam ve barındırılmalarına yeterli olmadığı için Ermenilere Türkiye topraklarında sınırları sabit bir yurt verilmesi isteniyordu.[11]

5 Aralık 1922'de İngiliz-Ermeni Komitesi üyesi Harold Buxton, İngiliz Baş Delegesi ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta bazı isteklerini sıralıyordu. Bu isteklerden biri Ermeni yurdu kurulması ve Türkiye'deki azınlıkların korunmasıydı. Buxton telgrafta Musul ve başka yerlerde Türk heyetine biraz daha imtiyaz verilirse Ermeni yurdu için bir imkân elde edilebileceğini düşünmekte ve Türkiye'nin ilerideki birkaç yıl içinde dış borç almaya ihtiyacı olacağı için baskı yapılması halinde azınlıklara daha fazla haklar verileceğini iddia ediyordu. Aynı tarihte, 5 Aralık'ta, İngiliz heyetine yollanan bir başka telgraf İngiliz-Ermeni Komitesi Başkanı Aneurin Williams'tan gelmekteydi. Bu telgrafta Erivan Ermeni Cumhuriyetinin topraklarında 1.000.000 yerli nüfus ile birlikte Türkiye'den gelen yaklaşık 400.000 mülteci olduğu, Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun 500.000 veya biraz daha fazla olduğu ve bunların da yok olma tehlikesi altında bulunduğu ve yine İstanbul'un 500.000 olan gayrimüslim nüfusunun her gün bir felaket korkusu içinde yaşadığı ve bu korkunun İzmir'deki gayrimüslim varlığının yok edilmesinden kaynaklandığı ileri sürülüyordu. Telgraflar ve Ermeni heyetlerinin mütemadiyen ziyaretleri etkilerini göstermekte geçikmeyecekti.[12]

---

11 The National Archives, Kew, London, Foreign Office Papers (FO) 839/12/314/33. Ligue Internationale Philarménienne à Son Excellence le President de la Délégation Anglaise, Genève, 1 décembre 1922.

12 Bülent Bakar, **Ermeni Meselesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.246-247.

Lord Curzon'ın 12 Aralık 1922'de Yaptığı Konuşma ve İsmet Paşa'nın Cevabı

Lord Curzon Lozan Konferansı'nda azınlıklar meselesi hakkındaki ilk konuşmasını Arazi ve Askerîye Komisyonunun 12 Aralık 1922'deki onüçüncü oturumunda yapmıştır. Lord Curzon konuşmasına azınlıkların tarihi ve mevcut vaziyetinden bahisle başlamış ve Ermenilerin davasının sadece nesiller boyunca katlandıkları ve uygar dünyanın dehşet ve acıma duygularını üzerlerine çeken çok büyük acılar yüzünden değil, fakat gelecekleri bakımından kendilerine özel olarak verilmiş sözler yüzünden de göz önünde tutulması gerektiğini söylemiştir. İngiliz Baş Delegesi, şimdi bir Sovyet Cumhuriyeti olan eski Rus vilayeti Erivan'da, kendisine söylenenlere göre, aşağı yukarı 1.250.000 nüfuslu, fakat her yerden gelmiş muhacirlerle çoktan dolmuş taşmış ve daha kalabalık bir nüfus kabul edemeyecek vaziyette bir sözde Ermeni Devleti bulunduğunu beyan etmiştir. Adı geçen, öte yandan, Kars, Ardahan, Van, Bitlis ve Erzurum'un Ermeni nüfusunun neredeyse yok olduğunu, Fransızlar Kilikya'yı (Çukurova'yı) boşalttıkları zaman, bu bölgenin paniğe kapılan Ermeni nüfusunun onların ardından gittiğini, şimdi de İskenderun, Halep, Beyrut şehirlerinde ve Suriye sınırı boylarında dağınık bir vaziyette olduğunu ve yüz binlercesinin Kafkasya'ya, Rusya'ya, Iran'a ve komşu yörelere sığınmak üzere dağıldıklarını ifade etmiştir. İngiliz Baş Delegesi sözü daha sonra Ermeniler ve taraftarlarının Ermeniler için bir yurt kurulması talebine getirmiş ve şunları ileri sürmüştür: "Bu kadar güçlü bir kişiliği, trajik de olsa böylesine dikkat çekici bir tarihi ve böylesine belirli bir millî duygusu olan bir halkın, kendi toprağında oturmak özleminde bulunmasını tabii saymak gerekir. Bu halkın, Erivan Cumhuriyetinde zaten böyle bir ülkesi olduğu söylenecek olursa, buna, söz konusu bölgenin yoksul, nüfusunun kalabalık olduğu ve orada yürürlükteki rejimden Ermenilerden pek çoğunun tiksindiği karşılığı verilmelidir. İşte böylece, sık sık söylendiği gibi, Türkiye, Asya'daki ülkesinin bir yerinde –ister kuzeydoğu vilayetlerinde, ister Kilikya'nın güneydoğusu ile Suriye sınırlarında– Ermeniler için, bunların diledikleri bir toplama merkezi bulmalıdır." Fransız Baş Delegesi Camille Barrère ve İtalyan Baş Delegesi ve bu ülkenin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Camillo Garroni'nin yanı sıra Yunan, Amerikan ve Sırp mümessilleri de Lord Curzon'ın bu talebini desteklemişlerdir. Lord Curzon daha sonra meselenin ayrıntılarıyla incelenmesi ve kesin tekliflerin bildirilmesi için bir alt komite kurulmasını istemiştir.[13]

13 Seha Meray, (yay. haz.), **Lozan Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım 1, Cilt 1, Kısım 1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1969, s.183-184; Parliamentary Command Paper 1814.

İsmet Paşa Yunan Baş Delegesi ve eski Başbakan Eleftherios Venizelos'un Anadolu'da Ermeni yurdu kurulması lehine sarf ettiği sözlerden duyduğu şaşkınlığı ifade ettikten sonra şunları belirtmiştir: "Yunanistan'ın Anadolu'yu işgali Ermeniler için yeni acılar ve yeni talihsizlikler kaynağı olmuştur. Bu zavallı halk zorla silahaltına alınmış ve Yunan ordusu saflarına katılmıştır. Ermenilerin Avrupa'daki yöneticileri, vatandaşlarını böyle tehlikelerle karşı karşıya bırakmaması için, Yunan Hükûmetine yalvarıp yakarmaktan usanmamışlardır. Bu uyarılardan hiçbirine kulak asılmamıştır. Ermeniler cepheye gönderilmiş ve Türklere ateş etmeğe zorlanmışlardır. Bozgundan sonra çok büyük yakıp yıkmalara girişilmiştir. Üstelik Yunan makamları işlenmiş bütün bu suçları Ermenilerin üzerine atmak için kasıtlı propagandalar yapmağa koyulmuşlardır. Daha sonra, Yunanlılar Asya'dan çekip gittikleri zaman, Ermenileri de birlikte sürüklemişlerdir. Dünyada, Ermenilerin başına gelenlere herkesin önünde acımaya cesaret edebilecek Hükûmetlerden en sonuncusunun, Ermenilerin başına gelen talihsizliklerin doğrudan doğruya yaratıcısı vaziyetindeki Yunan Hükûmetinin olacağını kabul etmek zaruridir."[14]

Türk Baş Delegesi evveliyat incelenmeden Ermenilerin vaziyetinin muhakeme edilmesinin mümkün olamayacağını ifade etmiştir. İsmet Paşa, başta Rusya olmak üzere dış güçlerin müdahalesinin sebep olduğu müşkilata kadar Osmanlı İmparatorluğundaki azınlıklara yüzyıllar boyu liberal davranıldığını anlatan uzun bir belgesel metin okuyarak özetle şöyle konuşmuştur. Ermeniler ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı toplumunda barış ve ahenk içinde yaşamışlardır. Osmanlı Hükûmeti ile azınlıklar arasındaki sıkıntıların büyük bir kısmı azınlıkların kendilerinin çıkardıkları çalkantılardan kaynaklanmıştır. İlk saldıranlar azınlık grupları, özellikle Ermeniler, olup bunlardan haksız yere Osmanlı Hükûmeti sorumlu tutulmuştur. Tarihi delillerin gösterdiği gibi, hakikat odur ki azınlıklar Fatih Sultan Mehmet (1444-1446 ve 1451-1481) günlerinden beri kendilerine tanınan imtiyazları devamlı ve ısrarlı bir şekilde kötüye kullanarak ve yabancıların aleti olarak müessif olayların zuhuruna sebep

---

Treaty No.1 (1923) Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923. **Records of Proceedings and Draft Terms of Peace**, Series Turkey, No.1 (1923). Cmd. (Great Britain. Parliament), 1814, His Majesty's Stationery Office, London 1923, pp.178-179,182,184-188; FO 371/7966/E 14015/Lausanne Conference; Minorities; Speech Made by Marquess Curzon of Kedleston at First Commission of Lausanne Conference, December 12, Lord Curzon (Lausanne) to FO, 14 December 1922.

14 Meray, **age.**, s.206-207; **Records of Proceedings and Draft Terms of Peace**, pp.188-189.

olmuşlardır. Türkiye'deki azınlıkların vaziyetlerinin düzelmesi her şeyden önce her türlü dış müdahalenin ve dışardan gelecek kışkırtmaların son bulmasına bağlıdır. Milletler Cemiyeti sistemi dış güçlerin müdahalesinin devam edeceği ve azınlıkları Cemiyet himayesine başvurmaya teşvik edeceği için kabul edilemez. Sonuç insancıllık kisvesi altında azınlıkların siyasi amaçlarla istismarı olacaktır. Türkiye'deki azınlıkların güvenliği ve refahı için en sağlam teminat ülkenin kanunları ile Türkiye'nin vatandaşlık vazifelerini yapmaktan sapmayacak fertlerden meydana gelen azınlıklara uygulayacağı liberal politikalardır.[15] Bu şekilde konuşan İsmet Paşa Türk halkının ve hakkın sözcüsü olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletlerin güdümündeki Milletler Cemiyetinin başlıca amacı 28 Haziran 1919 tarihli Versailles Antlaşması'yla tespit edilen savaş sonrası düzenin devamını sağlamaktı.

İsmet Paşa yaklaşık iki saat süren konuşmasını bitirince Lord Curzon tekrar söz almış ve "Delegeler şimdiye kadar İsmet Paşa'yı muvaffak bir general, güçlü bir diplomat olarak tanırlardı. Hâlbuki bugün İsmet Paşa, kendilerine bir tarih profesörü olduğunu da kanıtladı. Fatih Sultan Mehmet döneminden günümüze kadar, Türk tarihi hakkında bize uzun bir konferans verdi. Bu konferansın birçok yerleri ilginç olmakla birlikte, tümünün konuşulan konuyla ilgisi yoktur"demiştir.[16]

İsmet Paşa 12 Aralık tarihli oturum hakkında Ankara'ya şu raporu vermiştir: "Öğleden sonra ekalliyetler komisyonu içtima etti. Reis Curzon Müttefikler namına uzun beyanat ve teklifatını serd etti. Fransa ve İtalya teyid ettiler. Curzon teklifatının hulasası şudur: …Muhtelif ekalliyetleri saydı: Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Nesturi ve Asuriler. Ermenilerden, onlara karşı Müttefiklerin taahhütlerinden bilhassa bahsetti ve bunların Anadolu'ya avdetini teşçia taraftar olduğumuzu memnuniyetle işittiğini söyledi. Home Armenien meselesine temas etmek mecburiyeti vardır. Ermenistan fakir, dolu ve birçok Ermeninin istemediği bir şekli Hükûmeti vardır. Gerek şimaligarbi vilayetlerimizde gerek Kilikya ve Suriye hudutlarımızda bir içtima mahalli verilmesi istida olunuyor … Türk heyetinin noktai nazarını talep etti … Mufassal beyanatta bulunarak ekalliyetlerin tarihini ve şehadatı ecnebiyyeyi serd ettik … Curzon'ın teklifatına aykırı cevap vermek üzere yarına kaldık. Kararımız şudur: Home'un … katiyyen reddi …"[17]

---

15 **Records of Proceedings and Draft Terms of Peace**, pp.190-204; İnönü, **age.**, Cilt 2, s.79.

16 Meray, **age.**, s.200.

17 Şimşir, **age.**, Cilt 1, s.211-212.

Mark Bristol ve Arthur Tremaine Chester'in İsmet Paşa'nın 12 Aralık 1922'de Yaptığı Konuşma Hakkındaki Yorumları

Lozan Konferansı'na katılan ABD heyetinin üyelerinden Mark Bristol hatıra defterine kaydettiği 12 Aralık 1922 tarihli girişte, İsmet Paşa'nın okuduğu metnin Osmanlı İmparatorluğunun büyük gailelerinin başta Rusya olmak üzere yabancı ülkelerin iç işlerine müdahalesinden kaynaklandığını ve azınlıkların himayesinin bu tür müdahaleler için bahane olarak kullanıldığını fiilen gösteren bir tarih eseri olduğuna işaret etmiştir. Bristol, bu izahatın doğruluğunun tarih tarafından şüpheye mahal vermeyecek şekilde onaylandığını vurgulamıştır.[18]

Koramiral Colby Mitchel Chester'in oğlu olup on beş yıl İstanbul'da kalan ve Türkiye'yi yakından bilen Arthur Tremaine Chester, İsmet Paşa'nın konuşmasını şevkle karşılamış ve yeni Türk Hükûmetinin Hristiyan azınlıkların komploları tarafından yaratılan dayanılmaz halleri ilk ve son olarak bertaraf etmeye ve Türklere karşı yüzyıllardır sürdürülen vahşet propagandası ve nefret kampanyasını susturmaya kesinlikle kararlı olduğunu yazmıştır. Chester, "İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'nda Müttefiklere verdiği tarihi cevap borazan sesiyle çağrıya benzemiştir" demiş ve uzun, belgesel açıklamanın sağlam karakterli tarafsız Avrupalı ve Amerikalıların raporlarına dayanarak olayların kronolojik hulasasını yaptığını eklemiştir.[19]

İsmet Paşa'nın 13 Aralık 1922'de Yaptığı Konuşma

İsmet Paşa 13 Aralık 1922'de yine Ermeni meselesi hakkında yaptığı konuşmada, savaş öncesi yıllarda olduğu gibi, şimdi de Ermenilerin Türkiye'de Türklerle beraber ahenk ve refah içinde yaşamaya devam etmeleri için önlerinde hiçbir engel bulunmadığını söylemiştir. Türk heyeti barışın ıstırabın siyasi sebeplerini ortadan kaldıracağına ve bazı komitelerin faaliyetleri için kullandıkları bütün bahanelere son vereceğine kaniydi. Türkler ve Ermeniler bundan böyle savaşın yaralarını sarmak için içtenlikle işbirliğinde bulunabileceklerdi. Ermeniler Türkiye'de kalmak istedikleri takdirde, Türkler onlara her bakımdan yardımcı olacaklar ve geçmişte olanları gönül rızasıyla unutacaklardı. İsmet Paşa, Ermeni

18 USDS, Naval Records, Bristol Diary, November-December 1922, WT-Turkey, Box 834. Mark Bristol Lozan Konferansı sonrası hatıratını yazıp yayınlamayan delegeler arasındadır. Fakat 20 Kasım 1922-4 Şubat 1923'teki ilk tur müzakereleri sırasında tanık olduğu olayları, gayriresmî görüşmeleri ve perde arkasındaki strateji uygulama teşebbüslerini kişisel günlüğüne kaydetmiştir.

19 Arthur Tremaine Chester, "History's Verdict on New Turkey's Rise to Power", **Current History**, Vol.19, No.1 (October 1923), p.84.

yurdu kurulması için Türk topraklarından bir kısmın tahsis edilmesini Türkiye'nin parçalanması teşebbüsü olarak görmek zorunda olduğunu da bildirmiştir. Türk Baş Delegesi bütün bu tasavvurların gayrimeşru ve imkânsız olduğuna dair pek çok delil ibraz edildiğine işaretle gerek Kuzeydoğu Anadolu'da gerek Çukurova'da anavatandan hiçbir surette kopartılıp başkalarına verilecek toprak bulunmadığını bir kere daha belirtmiştir.[20]

İsmet Paşa vaziyeti Ankara'ya şöyle yazmıştır: "13 Kanunievvel raporudur: Ekalliyetler Komisyonu içtimaında izahat ve cevabımızı verdik. Curzon, hem dünkü hem bugünkü beyanımıza uzun, şiddetli, mütecavizane mukabele etti … Konferansta inkıta olursa kimsenin Ankara'yı tasvib etmeyeceğinden bahsetti. Ermeni yurdunu müdafaa etti. Hulasa ekalliyetler sebebiyle şiddetli bir propaganda ve tehdit var. İngiliz ve Amerikan gazetelerinde ekalliyetler ve Ermeni yurdu sebebiyle pek şiddetli propaganda yapıyorlar. Yarın tekrar cevab vereceğiz … Vaziyet mücadeleli ve gergindir …"[21]

İsmet Paşa ve Lord Curzon'ın 14 Aralık 1922'de Yaptıkları Konuşmalar

İsmet Paşa ertesi günkü oturumda Lord Curzon'ın Ermenilerin Çukurova'dan kaçışları hakkındaki istifsarına binaen şu beyanda bulunmuştur: "Ermenilerin, Çukurova'dan Fransızların çekilişinden önce—böyle olunca da, Türk birlikleri gelmeden—ayrıldıkları, ve Fransız makamlarının bunlara yurtlarında kalmalarını kabul ettirmek için verdikleri bütün öğütlere ve yaptıkları bütün ısrarlara rağmen, Ermenilerin davranışlarını değiştirmedikleri de bilinmektedir. Ermeni halkını istemeye istemeye gitmeye, siyasi amaçlar güden ihtilal komitelerinin ajanları zorlamıştır. Nitekim yurtlarını bırakıp giden Ermeniler yola çıkmadan önce aslında hiç gitmek istemediklerini, fakat ihtilal komitelerinden korktuklarını ağlayarak Müslümanlara açıklamışlardır. Üstelik bütün bu olayları bütün dünya da bilmektedir."[22] İsmet Paşa'nın da haklı olarak belirttiği gibi hiçbir Ermeni Çukurova'dan zorla dışarı çıkarılmamıştır. Ermenilere herhangi bir şekilde evlerini terk etmeleri için baskı yapılmamıştır. TBMM Hükûmeti 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzaladığı Ankara Anlaşması'nda vaat ettiği üzere, 5 Aralık 1921'de Çukurova'da genel af kanunu çıkararak hükümlerini derhal ve dürüstlükle uygulamıştır. Ermenilere ve diğer azınlıklara sakin olup ülkeyi terk etmemeleri salık verilmiştir.

---

20 **Records of Proceedings and Draft Terms of Peace**, p.208.

21 Şimşir, **age.**, Cilt 1, s.215-216.

22 Meray, **age.**, s.220; **Records of Proceedings and Draft Terms of Peace**, pp.217-218.

14 Aralık'ta Lord Curzon tekrar Ermeni yurdu kurulması hususunda ısrar ederek Türkiye kadar büyük bir ülkede Ermeniler için bir köşe bulmanın neden mümkün olmadığını sormuştur. İsmet Paşa bunun üzerine Türkiye'nin yüzölçümü ile kıyaslanamayacak kadar büyük toprakları olan devletlerin bulunduğunu hatırlatmıştır. Üstelik Türkiye'den pek yakın bir geçmişte ayrılmış olan ülkelerin de çok geniş toprakları kapsadığına işaretle Türkiye'ye bırakılan ülkede bir Türk çoğunluğun yaşadığını ve bu ülkenin her parçasının birbirinden ayrılmaz bir bütün meydana getirdiğini belirtmiştir. Türk Baş Delegesi Anadolu vilayetlerindeki Türk halkının –örneğin Çukurova halkı gibi– yurtlarını yabancı istilasına ya da işgaline karşı savunmak için hesapsız fedakârlıklara katlandığını ve oturdukları yerleri hiçbir şekilde başkalarına bırakamayacaklarını vurgulamıştır.[23]

Lord Curzon, Türk ülkesinde Ermenilerin bir yurt sahibi olmak isteği konusunda İsmet Paşa'nın gene anlayış göstermekten uzak deyimler kullanarak konuşmuş olduğunu söylemiştir. İngiliz Baş Delegesi, Türk heyetinin az bir süre önce Türkiye'nin gelecekteki iktisadi refahı bakımından Ermenilerin zekâsına, ticaret ve sanayi alanlarındaki yeteneklerine ihtiyacı olduğunu belirttiğini ifade etmiştir. Lord Curzon, Ermenilerin Anadolu'da yüzyıllar boyunca yaşamış olduklarından bahisle Türkler için Ermenilerin vaziyetlerinden memnun ve bağlılık duygusu içinde kendi yanlarında yaşamaları istenir bir şey değil midir diye sormuştur. Adı geçen, İsmet Paşa'nın azınlıklar ve özellikle Ermenilerin yüzünden geçmişte ortaya çıkmış olan güçlüklerin yabancıların çevirdikleri dolaplardan doğduğunu az söylemediğini, Ermenilerin yeniden Türk ülkesine yerleştirilmelerine razı olmakla ve onların dürüst Türk vatandaşları olmalarını sağlayacak şekilde davranmakla Türk Hükûmetinin kazançlı çıkacağını, Türk heyetinin bu teklifi kabul edeceğini ve alt komitece dikkatle inceleneceğine izin vereceğini umduğunu izhar etmiştir. Bunun üzerine Ermeni yurdu meselesinin alt komitede ele alınması kararlaştırılmıştır.[24]

TBMM'de 16 Aralık'ta Lozan Konferansı hakkında yapılan görüşmelerde Lord Curzon'ın Ermenilere Anadolu'da toprak tahsisi talebi ele alınırken İçel mebusu Şevki (Göklevent) Bey "Türkiye'nin yurdu ancak kendisine kâfidir. Britanya'dan çıkarıp versinler.", Erzurum mebusu Nusret (Son) Bey "Ermeniler yurt nereden istiyorlar? Ermenilerin yurdu Erivan'dır.", Bolu mebusu Tunalı

23 **Records of Proceedings and Draft Terms of Peace**, pp.218-219, 221-223; İnönü, **age.**, Cilt 2, s.85-86.

24 Meray, **age.**, s.223-224.

Hilmi Bey de "Amerika'da boş arazi pek çoktur. Wilson'larına müracaat etsinler." şeklinde beyanda bulunmuşlardır.[25]

İsmet Paşa'nın Ankara'ya Gönderdiği 14, 15 ve 16 Aralık 1922 Tarihli Raporlar

İsmet Paşa 14 Aralık tarihli raporlarından birinde İngiliz Maliye Nazırı'nın oğlunun yanına gelerek Sovyet Ermenistanının Türkler tarafından zaptını ve Kilikya'da bir Ermeni yurdu ihdasını teklif ettiğini; ancak bunun Maliye Nazırı'nın veya Hükûmetinin bir teşebbüsü değil oğlunun serseriliği tesirini yaptığını bildirmiştir.[26]

Ermeni yurdu ve azınlıklar propagandası devam ediyordu. İsmet Paşa 15 Aralık tarihinde "üç günden beri büyük bir felaketle idare edilen ekalliyetler propagandasının nazik bir gününü geçirdik … Sarf ettiğimiz mesai cidden mühimdir … Atideki izahattandan da kısmen anlaşılacağı gibi, cidden küstah vaziyetleri vardır." diye yazıyordu.[27]

İsmet Paşa 16 Aralık tarihli bir raporunda da Sovyetlerden Ukrayna Reisicumhuru Rakofsi ile Medivani'nin müstacelen gelerek Gabriel Noradounghian'ın onlara müracaat edip Ermeni yurdu için Bulgarların Garbi Trakya ve Makedonya Komitelerinin Türk heyetiyle mülakat amacıyla tavassut rica ettiklerini söylediklerini; kendisinin de [Noradounghian'ın da] cevaben bazı İngilizlerin kendisine Kilikya'da Ermeni yurdu ihdasını fakat Sovyet Ermenistan'ın Türkiye'ye verilmesini teklif ettiklerini söylediğini bildirmiştir.[28]

Ermeniler 16 Aralık'ta Türk heyetinin kaldığı Lozan Palas Oteli'nde "Ermenistan İçin Konferansa Çağrı" başlıklı bir propaganda beyannamesi asmışlardır. Beyanname 8 Aralık'ta Paris'te imzaya açılmıştı. Özetle Müttefiklerin savaş sırasında "Türk Ermenistanı"nı kurtarmayı ilan ettikleri, fakat bunun şimdiye kadar yerine getirilemediği, 1.200.000 Ermeni öldüğü, halen 60.000'den fazla Ermeni muhacirin evsiz barksız dağınık vaziyette yaşadığı ileri sürülüyor ve vakit geçirilmeden bir Ermeni millî yurdu kurulması isteniyordu. Lozan Konferansı'na gönderilen ve gazetelerde de yayınlanan bu çağrı bazı Fransız

25 **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM Birinci Dönem 1919-1923**, Cilt 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.381-382.

26 Şimşir, **age.**, s.217.

27 Ibid., s.218-220.

28 Ibid., s.229.

ileri gelenlerine de imzalatılmıştı. Bunların başında Fransız Akademisinden Anatole France, Maurice Barrès, General Lacroix, Henri de Regnier ile Fransız Enstitüsünden gazeteci-yazar Auguste Gauvin ve Camille gibi kişiler vardı.[29]

Ermenilerin 26 Aralık 1922'de Alt Komitedeki Konuşmaları ve Rıza Nur'un Tepkisi

23 Aralık 1922'de alt komitede gündeme gelen Ermeni yurduyla ilgili olarak Ermenilerin konuşturulması isteğine Türk İkinci Delegesi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Sinop Milletvekili Rıza Nur şiddetle karşı çıkmış ve Türk heyetinin buna razı olmadığını bildirmiştir. Adı geçen, Müttefiklerin Ermenileri dinleyebileceğini, ancak bunun konferans zabıtlarında yer alamayacağını söyleyerek oturumu terk etmiştir.[30]

Delegeler Noel tatili bitip çalışmaya döndükten sonra Ermeni meselesini tekrar siyasi fırtınanın ortasında bulmuşlardır. Türk heyeti Ermenilerin Türkiye'de yurt kurulması talebini görüşmek için 26 Aralık'ta yapılacak azınlıklar alt komitesi toplantısına katılmayı reddetmiştir. Türkler konferansa Ermenilerin iddialarında ısrar etmelerine yol açan böyle bir kararın alınmış olmasını protesto eden sert bir nota göndermişlerdir. Notada, her şeyden önce Türkiye'nin hiçbir tarafından Ermenilere toprak verilmeyeceği hususunda kararlı olunduğu, ikincisi Ermeniler Türk tebaalı oldukları için taleplerini konferansta değil Türk makamları nezdinde bulunmaları gerektiği bildirilmiştir. Türk delegeleri, hiçbir resmî sıfatı bulunmayan ve hiçbir bağımsız hükûmetçe temsil edilmeyen Ermeniler konferansta dinlenirseler Mısırlılar veya İrlandalılara da davalarının savunulmasına izin verilmemesi için hiçbir sebep bulunmadığını ilan etmişlerdir. Mısır heyeti mensupları, Mısır'ın bağımsızlığı ve İngiliz ordusunun ülkeden tamamen çekilmesi yolundaki taleplerini dile getirebilmeleri için bir aydan fazla bir süredir izin beklemekteydiler.[31]

Türk protestosu sonucu alt komitenin resmî toplantısı ertelenmiş ve davetçi devletlerin –İngiltere, Fransa ve İtalya– mümessilleri kendi aralarında bir araya gelip Ermeni Millî Delegasyonundan sözcü Gabriel Noradounghian'ı dinlemişlerdir. Noradounghian 1912-1913'de Osmanlı İmparatorluğunun Hariciye Nazırlığını yapmıştı.[32]

---

29 Ibid., s.229-230.

30 Cemil Bilsel, **Lozan**, Cilt 2, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933, s.287.

31 Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul 1999, s.115-116.

32 "Hear Armenian Plea", **The Washington Post**, 27 December 1921, p.1.

Noradounghian daha önceden hazırlanmış bir metinden okuyarak Türk topraklarında Ermeni yurdu kurulması konusunda şu iddialarda bulunmuştur: Osmanlı yöneticileri sadece imparatorluğun sadık Ermeni tebaaları hakkında "yasa dışı" muamelelerde bulunmamış, ayrıca ülkenin temel çıkarlarına da aykırı davranmışlardır. Ermeniler silahaltına alınıp askerlik görevlerini yapmalarına rağmen sürülmüş, katledilmiş ve nüfuslarının çok büyük kısmını kaybetmişlerdir. Ermeniler ve Türkler arasındaki karşılıklı husumet hâlâ sürmekte olup bu vaziyetin izalesi için Türkiye'de hiçbir şey yapılmamaktadır. İsmet Paşa'nın teklif ettiği Türkiye'de özel bir rejim kurulmaksızın mültecilerin avdetleri hakkındaki çözüm, bunca olan bitenden sonra, Ermenilerce kabul edilemez.[33]

Noradounghian, Kafkasya'da 145.000, Suriye'de 140.000, Yunanistan ve Ege Adalarında 120.000, Bulgaristan'da 40.000, İran'da 50.000, yardım kuruluşlarındaki 110.000 yetim ve dağınık vaziyette diğer yerlerde bulunanlarla beraber toplam yaklaşık 700.000 Türk vatandaşı Ermeni'nin bulunduğunu söyleyerek iddialarını şöyle sürdürmüştür. Bu insanları "korkunç hatıralarla kaçtıkları ve sonsuz ihtilaflarla karşı karşıya bulundukları"eski yerlerine döndürmek artık mümkün değildir. Ermeniler Türk teminatlarına güvenmemektedirler. Millî bir yurt kurulmasından başka hiçbir vaat onlara teminat sağlayamaz. Kendi bağımsızlıkları için savaşan, imparatorluğun diğer Müslüman halklarla meskûn kısımlarının bağımsızlığını tanıyan Türklerin, Ermenilerin bu mütevazı taleplerini reddetmeleri anlaşılmamaktadır. Türklerin Misakı Millî'sinin İngiliz hükümranlığı altındaki dominyonların statülerine benzer bir Ermeni millî yurdu kurulmasına cevaz vermesi için bir engel bulunmamaktadır. Ermeni yurdunun mahallinin Kuzeydoğu Anadolu'da mı yoksa Çukurova'da mı olacağı hususundaki karar konferansa ait olacaktır.[34]

Başvekil Hüseyin Rauf (Orbay) Bey ise İsmet Paşa'ya gönderdiği 29 Aralık 1922 tarihli telgrafta Ankara'daki Fransız mümessili Albay Louis Mougin'e kendisine yaptığı ziyaret sırasında Ermenilerin konferansta Fransızların da muvafakatıyla istima edilmelerine hayret ettiğini, bunun da kendilerine bazı memalikde ekseriyet teşkil eden İslam murahhaslarını davet için hak ve fırsat verdiğini söylediğini bildirmiştir. Hüseyin Rauf Bey muhatabının mahcub ve müteessir olduğunu da belirtmiştir.[35]

---

33 Levon Marashlian, **The Armenian Question from Sèvres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923**, Doctoral Dissertation, Part 2, University of California at Los Angeles, 1992, pp.712-713.

34 Ibid., p.713.

35 Şimşir, **age.**, s.290.

Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Yurdu Kurulması Hakkında Lozan'daki Faaliyetleri ve George Montgomery'nin Memorandumu, 30 Aralık 1922

Birçok Amerikalı misyoner ile yardım kuruluşları ve insancıl teşkilatların mümessilleri konferans boyunca Ermeni yurdu kurulması için ABD heyetinin desteğini sağlamaya çalışmışlardır. ABD'deki Ermeni taraftarı gruplar ısrarla Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla teşebbüste bulunmuşlardır. Amerika Protestan Kiliseleri Federal Konseyi Lozan'da Amerikan Bord'dan James Barton ve William Peet tarafından temsil ediliyorlardı. George Montgomery de orada Ermenistan-Amerika Derneği adına bulunuyordu. Montgomery tarafından imzalanan bu üçüne ait memorandum ABD heyeti mensuplarınca 30 Aralık 1922'de azınlıklar alt komitesine sunulmuştur.[36]

Montgomery'nin memorandumunun anahatları özetle şöyleydi: Ermeni yurdu için en uygun mahal, ilgili bütün verileri herkesten daha iyi bilecek konumda olan, alt komite tarafından tespit edilecekti. Bununla birlikte, yurdun yerinin Suriye'nin kuzey sınırları (Suriye mandasının 25 Nisan 1920'de Fransa'ya verildiğinde Milletler Cemiyetince tayin edildiği şekilde) ile 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Ankara Anlaşması'nca çizilen sınırların arasında bulunmasının bazı avantajları olacaktı. Anılan mahallin tespiti hakkındaki nihai karar bu konferans tarafından verilmeliydi. Türkiye ile Suriye arasında tarafsız bir bölge mevcudiyeti herkesin hayrına olacaktı. Ermenileri denize çıkışı olan bu araziye yerleşmeye ikna zor olmayacaktı. Fırat'ın batısına uzanan arazinin, Fırat'ın doğusundaki parçanın telafi amacıyla Türkiye'ye verilerek Sis ve Elbistan'a doğru uzatılması halinde, yaklaşık 30.000 metre kare yüzölçümünde tarafsız bir bölge ihdas edilecekti. Bu bölgenin Türkiye'den ayrılması ülkenin kalkınmasını etkilemeyecekti. Üçgen şeklindeki bu arazi ABD'nin Connecticut eyaleti kadardı. ABD'deki genel kanaat bu bölgenin Milletler Cemiyeti yönetiminde özerk olmasıydı.[37]

---

36 John DeNovo, **American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939**, University of Minnesota Press, Minneapolis, MN 1963, pp.143-144. George Montgomery Maraş'ta misyoner anne-babadan doğmuş olup uzun süre Yakın Doğu'da yaşamıştır. Türkçe bilir ve Türkiye'yi iyi tanırdı. 1919'da Türkiye, Suriye ve Filistin'i ziyaret eden King-Crane Komisyonuna refakat etmiş ve 1919-1920 Paris Barış Konferansı'nda ABD heyetinde müşavir olarak yer almıştır. Ermenistan-Amerika Derneği, Ermenilerin siyasi ve iktisadi hedeflerinin gerçekleştirilmesini isteyen Amerikalıları biraraya getirmek amacıyla 1919 sonlarında tesis edilen bir kuruluştur.

37 USDS, 867.4016/894. Memorandum of George Montgomery on the Armenian National Home. American Delegation (Lausanne) to Secretary of State, 5 January 1922.

Montgomery'ye göre böyle bir yurdun kurulması için bölge yönetimince borç olarak üstlenilmesi gerekecek bir başlangıç sermayesine ihtiyaç duyulacaktı. Montgomery, borçların birkaç yıl zarfında geri ödeneceğini beklemek için her türlü sebebin mevcut olduğu düşüncesindeydi. Şüphesiz, hiç kimse bu finansmanı garanti edebilecek bir vaziyette değildi. Öte yandan, 16 Aralık 1922'de ABD'den alınan bir telgrafta bu projenin taraftarlarının Ermeni millî yurdu için Kongre'ye 20 milyon dolarlık bir yardım tasarısı sundukları bildiriliyordu. Bu tutar 1921'de Rusya'daki kıtlık yardımı için oylanan meblağ kadardı. Anılan tasarının Kongre'den geçebileceğinden kimse emin olamazdı, ancak bu yönde olumlu bir hava vardı. Yine Montgomery'ye göre tampon bölgenin tarafsızlığının Lozan'da varılacak antlaşmayı imzalayacak bütün devletlerce tanınacağı farz edilebilirdi. Ancak muhtemel bir işgale karşı koyabilecek büyüklükte bir ordu kurulması söz konusu olursa millî yurt ihdası çabaları boşa gidecekti. Bu şartlar altında, bütün devletlerin tarafsızlığı tanımasıyla ve komşu ülkelerin de Milletler Cemiyeti üyeleri olmaları halinde, küçük bir orduya bile ihtiyaç duyulmayacaktı. Montgomery bölgede asayişin sağlanması için küçük bir jandarma birliğinin yeteceği görüşündeydi. İstanbul'daki Ermenilerin evlerini bırakıp da yurda yerleşmesi beklenemezdi. Bununla birlikte, İstanbul'da çoğu çiftçi olan 15.000 kadar Ermeni de böyle bir yurda yerleşme fırsatını kaçırmayacaktı. İzmir ve Batı Anadolu'dan gelen ve sayıları 110.000'i bulan Ermeninin çoğu kendilerine geçim imkânı sağlayabilmesi halinde böyle bir yurda yerleşmeyi isteyebilecekti. Suriye'de çoğu daha henüz tamamen yerleşmemiş yaklaşık 75.000 Ermeni bulunuyordu. Kafkasya'daki 400.000 Ermeninin çoğu imar işlerine başlamak üzere yurda gelmek isteyebilecekti. Yetimhanelerdeki yaklaşık 50.000 çocuğun bakımları için gerekli düzenlemeler yapıldığı takdirde bunlar yurda yerleşebileceklerdi. Montgomery Ermeni yurduna böylece 200.000-300.000 kadar kişinin iskân edilebileceğini hesaplamaktaydı.[38]

ABD heyeti 30 Aralık'ta, Montgomery'nin memorandumu ile birlikte, azınlıklar alt komitesine şu beyannameyi sunmuştur: "Ermenilere melce sağlamak için özerk bir bölge kurulması yolundaki teklif Birleşik Devletler'deki birçok vatandaş kuruluşunca yakın ve sıcak ilgiyle karşılanmıştır. Müttefik Devletlerin Ermenilere verilecek bir yurdun onlara güvenlik ve adalet sağlayacağı yönünde pek çok kere tavır takındıkları da unutulmamalıdır. ABD heyeti meşru ilgisi olan insancıl meseleler hakkında daha önce de beyanlarda bulunmuştur. Şimdi Amerikan kamuoyunu çok meşgul eden bir konuda alt komiteye delil ibraz

38 Ibid.

ediyoruz. Amerikan dernek ve teşkilatları mümessillerine bir Ermeni yurdu kurulmasına dair şunları sorduk: Finansman garantileri ve ilgili devletler arasında hakkaniyete dayanan finansman yöntemleri, özerk bölgenin saldırılardan korunması ve yerleştirilebilecek Ermenilerin sayısı. Aldığımız cevapları alt komiteye sunuyoruz ve bunların nazarı itibara alınmasını diliyoruz."[39] Rıza Nur bu olayı hatıralarında şöyle anlatmaktadır: "30 Aralık içtimaında Amerikan Delegesi Ermeniler için yurt istedi ve bunun insaniyet için lazım olduğunu söyledi. Ben de, mademki Amerikalılar insaniyet için Ermenilerin rahatlarını istiyorlar ve kendileri insaniyete hizmet gayretindeler, o halde onlara Amerika'da yurt versinler dedim. Niçin? Dediler. Çünkü Türkiye'de henüz konfor yoktur. Amerika tamamiyle teşkilatını yapmış, rahat ve saadeti yerinde zengin bir memlekettir. Ermeniler orada çok rahat olurlar dedim. Zabıtnameye bunu koymamışlar. Montagna, yarın yılbaşıdır. Bunu yılbaşı hediyesi olarak ver dedi. Bizde yılbaşında hediye vermek adeti yoktur. Hem bir Hristiyan yılbaşısıdır, hem de bu adet sizde var, siz veriniz dedim. Bunu da zabıtnameye koymamışlar. Bununla ben Ermeni işini böyle hafif bir şey ile geçti diye zannettim, sevindim. Üstümden ağır bir yükün kalktığını hissettim. Meğerse sonu varmış."[40]

İsmet Paşa 31 Aralık'ta ABD heyeti başkanı Child ile yukarıda sözü edilen beyanname üzerine görüşmüştür. Amerikan basınından öğrenildiğine göre Child Türk muhatabına beyannamedeki tekliflerin Hükûmetinin resmî görüşleri olmayıp Amerikalı bazı dinî kuruluşların noktai nazarı olduğunu belirtmiştir.[41]

O günlerde Ankara'ya gelen Lozan'daki Türk Üçüncü Delegesi ve eski Maliye Bakanı Trabzon mebusu Hasan (Saka) Bey TBMM'nin 1 Ocak 1923 tarihli gizli oturumunda yaptığı konuşmada Ermeni meselesine de değinmiş ve şu ifadelerde bulunmuştur: "Ermeni meselesi namiyle bir yurt teklifi olduğu vakidir. Fakat bunun ciddiyet ve samimiyetine kendileri de pek inanmamaktadır. Onlar Ermenilere karşı efkârı umumiyenin tahtı tesirinde birçok şeyler yapmak mecburiyetinde bulunuyorlar. Bahusus Amerikan efkârı umumiyesinin bu hususta pek çok tesiri vardır. Bu şekilde vaki olan teklife karşı bittabi lazım gelen cevaplar verilmiştir. Bugün Ermenistan namiyle bir memleket mevcut olduğunu ve bu müstakil Ermenistan'ı ilk defa meydana getiren, ilk defa tanıyanın Türkiye olduğu ve bugün Ermenistan'la komşu muamelatı cereyan etmekte olduğu ve yine bugün muahedei sulhiye mevcut olduğunu ve Türkiye

39 USDS, 867.4016/894. Statement of the American Delegation Submitted to the Subcommittee on Minorities, American Delegation (Lausanne) to Secretary of State, 30 December 1922.

40 Rıza Nur, **age.**, s.114-115.

41 John Clayton, "Ismet and Child Confer", **Chicago Daily Tribune**, 1 January 1923, p.1.

dâhilinde hiçbir Müslüman veya Türkü bir yerden kaldırıp da Ermenilere bir yurt verilemeyeceğini söyledik. Bunları sureti katiyede reddettik. Bunun ciddi olarak bir teklif olduğuna ve sulha mani kılacak bir şekli haiz olduğuna biz kani değiliz. Mamafih tali komisyonda Ermeni delegeleri, yani Ermeniler namına söz söylemek üzere gelenlerden Noradunkyan orada bulunuyordu. Tali komisyonda bunu dinlememişlerdir. Bizimkiler bittabi dinlememişler ve gitmişlerdir. Tali komisyonu bunları dinlediklerinden dolayı protesto eder şekilde konferans riyasetine bir muhtıra yazılmıştır."[42]

Hasan Bey 8 Ocak 1923'te görüştüğü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Sir Nevile Henderson'a da TBMM'nin Türk toprakları üzerinde bir Ermeni yurdu kurulmasını asla kabul etmeyeceğini bildirmiştir.[43]

Gazeteci Ahmed Cevdet ve Ahmed Şükrü'nün Amerikalı Misyonerlerin Taleplerine Tepkileri

Konferansın yakından takibinin sağlanması ve kamuoyunun bilgilendirilmesi için İkdam'dan Ahmed Cevdet (Oran), *Vakit*'ten Ahmed Şükrü (Esmer), *Tanin*'den Hüseyin Cahid (Yalçın), *Tevhidi Efkar*'dan Velid Ebüzziya, *Akşam*'dan Ali Naci (Karacan), *Vakit*'ten Mehmet Asım (Us), İleri'den Suphi Nuri (İleri), *Hakimiyeti Milliye*'den Kerami (Kurtbay), İkdam'dan Mecdi Sadrettin (Sayman), *Yeni Gün*'den Kemal Salih (Sel), Öğüt'ten Ahmed Hidayet (Reel) gibi gazeteciler de Lozan'da bulunmuşlardır. Bunlar resmî heyetin cüzü gibi Türk delegeleriyle diyalog içinde olmuşlar ve konferansın her safhasını yayın organlarına aktarmışlardır.[44]

Lozan'da görevlendirilen muhabirlerden gazetelerine gelen mektuplar konferansın adeta birer belgesi hüviyetindedir. Bunlar yazarların gözlem ve izlenimlerini canlı şekilde yansıtırlar.[45]

Türk heyetinin Çukurova'da Ermeni yurdu kurulması talebine tepkisi Lozan görüşmelerini izleyen İkdam gazetesinin sahibi ve yazı işleri müdürü Ahmed Cevdet tarafından şöyle dile getirilmiştir: "Amerikalılar 30 Aralık'ta bir mucize hâsıl etmişlerdir. Bu basın kulübündeki masalar üzerine konan bir projeydi. Bu

42 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 3, 6 Mart 1338 (1922)-27 Şubat 1338 (1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.1174.

43 Salahi Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)", **Belleten**, Cilt 38, Sayı 149 (Ocak 1974), s.70.

44 **Vatan**, 19 Nisan 1923, s.1.

45 Ahmed Cemaleddin Saraçoğlu, İsmail Dervişoğlu (yay. haz.), **Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul**, Kitabevi, İstanbul 2009, s.93-95.

müsvedde Amerika'dan gelen bir Noel hediyesiydi. Bu Çukurova'da Cebeli Bereket civarında başkaları sırtından cömert bir hibe olan Ermeni yurduydu. Bu maksadla 20 milyon dolar meblağında ödünç para verileceği haberi hakikaten parlak bir küstahlık misaliydi. Bu projenin sahipleri en saf, en cesur ve en vatanperver Türklerle meskun ve onlara ait toprakları alıp Ermenilere tevziyi tahayyül etmektedirler. Bunlar, erkek, kadın, çocuk, hepsi yüzyıllardır memleketlerini müdafaa için harp edip kanlarını döken ve asli hak itibariyle bu toprakların sahibi insanların Maraş'ta misyoner anne-babadan doğan ve bazı Amerikalı papazları temsil eden bir adamın hatırı için ihsanda bulunmayacaklarını düşünmemektedirler. Türkler, Montgomery'nin Amerikan kiliselerinden aldığı bazı telgraflardan dolayı mülklerini terk edecek insanlar değildirler. Dr. Rıza Nur Bey bu işe her zaman itiraz etmiş ve meselenin görüşüldüğü celsede hazır bulunmamıştır. Bu adamlar [Amerikalı misyonerler]İsmet Paşa'nın Lord Curzon'a verdiği cevabı okumamışlar gibi, sadece kendilerinin güzel olduklarını düşündükleri için vatanımızın bazı aksamını kendilerine vereceğimizi zannetmeye çalışıyorlar. Türkler memleketlerini düşmandan kurtarmak için kan döktüler ve mülklerini bırakmaya asla razı olmayacaklardır. Türkler mevcudiyetleri için çabalayıp mücadele ederlerken bu efendiler tamamı Türk olan bu toprakları koparmaya çalışmaktadırlar. [Amerikalı misyonerler] kaderi daha henüz tayin edilmemiş arazi aksamı olduğunu söyleyip Lozan Konferansının bu toprakları istediği gibi kullanabileceğini iddia ediyorlar. Amerikalı bir misyonerin oğlu hala böyle gürültüler çıkararak Lozan'daki murahhasları etkileyebileceğini düşünüyor. [Montgomery] Lozan Konferansının topraklarımızdan bir santimini bile başkalarına ihsan selahiyetine sahip olmadığını hala takdir edememektedir. Bu Ermeni dostlarının kendi çok vasi arazilerinden yer vermeyip başkalarının sırtından cömert olmaya gayretlerine hayret ediyorum. Yoksa Türkler için ikinci bir Ermeni meselesi mi yaratılıyor? Bir gün önce Fransız Meclisinde hudut mıntıkalarında ecanibe toprak satışını men eden bir kanun kabul edilmiştir. Misyoner Montgomery'nin alicenaplığına bakın ve şaşırın! En ehemmiyetli hududumuzdan 30.000 kilometre kare arazi alıp Türklerle harp edip ve onlara daima husumet duyan bir millete veriyor. Halkımızın elinden silahını alıp tarlalarında çalışmaları için elimizden geleni yaptığımız bir sırada alicenap ve hamiyetli Amerikalı misyoner Türkleri silahlarını bırakmamaya ve sulh içinde yaşamamaya zorlamak için azami gayreti sarf ediyor. Lozan Konferansındaki pek çok adaletsizlikten usanıp yorgun düştüğümüz anda, bu adam konferansa yeni bir Noel hediyesi takdim etmektedir."[46]

46 Ahmed Cevdet, "Amerikalıların Ermeni Propagandası", **İkdam**, 5 Ocak 1923, s.1-2. İlk sayısı 5 Temmuz 1894'te çıkan İkdam Türk basın dünyasının en uzun süreli günlük gazetelerinden biri olmuştur.

Lozan'daki *Vakit* gazetesi özel muhabiri Ahmed Şükrü kendilerine Ermeni mümessilleri diyen Gabriel Noradounghian, Avedis Aharonian, Alexander Khadisian ve Leon Pashalian'ın 30 Kasım 1922'de ABD heyeti başkanı Child'i ziyaretle Ermeni meselesini Lozan Konferansı'na getirmesini istediklerini bildirmiştir. Ahmet Şükrü'nün derlediği bilgilere göre, Child Ermenileri nazarı dikkate almak istememiş ancak Amerikalı misyoner teşkilatlarının Washington'daki faaliyetleri ve ABD Hükûmetinden kendisine gönderilen özel talimatlar yüzünden Ermeni meselesini Lozan Konferansı'na sunmuştur. Amerikalı bir yetkili *Vakit* muhabirine konferansta Ermeni meselesinden maateessüf bahsetmek zorunda kaldıklarını ve bunun Türkleri rencide etmeyeceğini umduklarını beyanla söz konusu adımın dini kuruluşların baskısı sonucu atıldığını söylemiştir. Türk gazeteci Ermeni meselesini savunmakla meşhur kimliğinin açıklanmasını istemeyen bir Amerikalıya şu soruyu sorduğunu ifade etmiştir: "Ermeniler için ne talep edeceksiniz?" Cevap "Kilikya'da Ermeni millî yurdu talep edeceğimizi düşünüyorum." olmuştur. "Bu yurdu Amerika'da veremez misiniz?" Amerikalı Ahmed Şükrü'nün yüzüne şaşkınlıkla bakmış ve birdenbire hatırlamış gibi şunu söylemiştir: "Fakat kanunlarımız buna müsaade etmez." "İyi, hoş ama bizim kanunlarımız memleketimizin aksamının başkalarına verilmesine müsaade eder mi?"Amerikalı daha çok hayrete düşer ve cevap verir: "Meselenin o tarafını düşünmemiştim."[47]

George Montgomery'nin Memorandumunun Konferanstaki Etkisi

Montgomery'nin memorandumunun, Türk heyetinde kızgınlık yaratmaktan başka, konferans üzerinde hiçbir etkisi olmamış ve hakkında hiçbir işlem yapılmamıştır. Rıza Nur ABD Türk toprakları üzerinde özerk bir Ermeni devleti kurulması talebinde ısrar ederse Amerikalı misyonerlerin ve yardım kuruluşları yöneticilerinin Türkiye'den kovulacakları yolunda doğrudan uyarıda bulunmuştur. Adı geçen, 1 Ocak 1923'te Lozan'da *The Washington Post* gazetesi muhabirine verdiği demeçte şunları söylemiştir: "Amerikalı misyonerler sadece baş belasıdırlar. Mütemadiyen Ermenileri tahrik ediyorlar ve tamamen Türklere ait olup hiçbir şekilde kendileriyle alakası olmayan meselelere müdahale ederek Türk makamlarına devamlı sıkıntı vermektedirler. Amerika ve İngiltere egemenliğimize tesir edecek bir meselede tehditlerin bize baş eğiltebileceğini düşünüyorlarsa fena halde yanılmaktadırlar. Türkiye Doğu'daki en büyük orduya sahiptir ve vaziyete hakimdir. Amerika veya İngiltere'den hiçbir zorlama

47 Ahmed Şükrü, "Lozan Konferansı", **Vakit**, 5 Aralık 1922, s.1.

kabul etmeyeceğiz. ABD Ermenilerle bu kadar alakadar oluyorsa, neden onlara Amerika'da bir yurt vermiyor? Bir milletten toprak ancak savaşla alınabilir."[48]

Rıza Nur'un görüşleri şayanı dikkattir. Türk delegeleri Türk egemenliğini haleldar edebileceğini düşündükleri her teklife şiddetle karşı koymuşlardır.

Yakın Doğu Yardım Kuruluşu, Ermeni yurdu kurulması fikrinin savunulmasında Lozan'da çok faaldi; ancak Bristol bu ihtimalin konferansta hiç kimse tarafından ciddiye alınmadığına işaretle özellikle Müttefiklerin böyle bir yurdun kurulmasını asla düşünmediklerini ve konuyu sadece bir siyasi pazarlık kozu olarak kullandıklarını belirtmiştir. James Barton genel sekreterliğini yaptığı Yakın Doğu Yardım Kuruluşunun operasyonlarını desteklemesi için Bristol nezdinde ısrarlı olmuş; Amerikalı asker-diplomat ise muhatabını dinledikten sonra teşkilatının Türklerin gözünden düştüğünü hatırlatmak zorunda kalmıştır. Bristol, işlerin böyle olmasının kuruluşun ırk ve din ayrımı yapmaksızın muhtaç olan herkese yardımda bulunması gerekirken, yardımın hemen tamamını Hristiyanlara ve özellikle Ermenilere sağlayıp harap bölgelerdeki Türklere hiçbir şey yapmamasından kaynaklandığını söylemiştir.[49] Protestan tarihçi Joseph Grabill, Bristol'ın bakış açısını teyit etmekte ve yardım malzemelerinin hemen hepsinin Türk olmayanlara gittiğini kesinlikle belirtmektedir. Grabill'e göre Türkler yardımın sadece yüzde ikisini almış; geri kalan Ermenilere ve Hristiyan Araplara akmıştır. Hristiyan azınlıklara yapılan bu iltimas çoğu muhtaç ve acınacak halde olan Türkler arasında iyi niyetle karşılanmamıştır.[50]

Türk heyeti Amerikalı delegelere Türkiye'deki yabancı eğitim, hayır ve dinî öğretim kuruluşlarının faaliyetlerine teminat sağlamaya hazır olduklarını bildirmiştir. İsmet Paşa, James Barton ve William Peet'i oteline çağırarak Hükûmetinin Amerikan okulları ve kuruluşlarının Türkiye'yi terk etmelerini istemediğini; ancak Türk kanunları uyarınca faaliyette bulunmalarının gerektiğini söylemiştir. Ayrıca, Türk toprakları üzerinde Ermeni yurdu kurulmasına dair bütün Müttefik ve ABD çabaları peşinen reddedilmiştir. Azınlıkların yeni Türk devletiyle bütünleşmeyi kabul etmeleri hususunda Türkler çok kararlıydılar. Türk Hükûmetinin ısrarlı olduğu ve Müttefikler görüşmeleri kesip muhasemata başlamaya hazır olmadıkça Türklerin bu tutumlarından vazgeçmeyecekleri açıktı.[51]

---

48 "Turks Warn United States of Moslem Army", **The Washington Post**, 2 January 1923, p.1.

49 USDS, Naval Records, Bristol Diary, January-February 1923, Memorandum for the Director via Captain Miller, Lieutenant J. M. Creighton, WT-Turkey, Box 834.

50 Grabill, **age.**, p.78.

51 İnönü, **age.**, Cilt 2, s.80-82.

Başvekil Hüseyin Rauf Bey TBMM'nin 3 Ocak 1923 tarihli celsesinde yaptığı konuşmada Ermeni yurdu meselesine de değinmiş ve şöyle demiştir: "Bu iddia gün geçtikçe kuvvetini kaybetmiş bulunmakla beraber ara sıra sönmek üzere olan bir ateşin alevi gibi görünmektedir. Son zamanlarda Ermenilere bir vatan verilmesi hakkında beş milyon Amerikalının bir muhtıraya imza koymakta olduklarını haber aldık ve bu suretle müsterih oldum. Hiç şüphe yok Amerikalıların bu arzuları kendi memleketlerine ait bir temennidir ve bir Ermeni yurdunun Amerika'da bulunmasından beşeriyet için de, Amerikalılar için de, vasi Amerika arazisinin inkişafı ve işletilmesi için de hakikaten fayda vardır." Hüseyin Rauf Bey'in bu sözlerine Burdur mebusu İsmail Suphi Bey "Gayet zeki adamlardır. İşlerine yarasın!", Konya mebusu Refik (Koraltan) Bey de "Alsınlar. Onlar da görürler." diye müstehzi yorumlarda bulunmuşlardır.[52]

İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey TBMM'nin aynı tarihli celsesindeki konuşmasında Lozan Konferansı'nda azınlıklar meselesi söz konusu olduğu vakit Türk heyetinin şu mukabil teklifte bulunduğunu hatırlatmıştır: "Siz bunları [Ermenileri] istima ederseniz biz de buna mukabil Mısırlıların, Hintlilerin, İrlandalıların istimaını teklif ederiz diyor. Bu teklifimiz karşısında Curzon'ın nasıl bir çevirme hareketiyle geriye döndüğünü Hariciye Vekilimizin lisanından anladık. Keşke onlar da dinlenmiş olsaydı, keşke onların müddeiyatının Lozan Konferansı'nda dinlenmesine mukabil biz de Ermenilerin ve Bulgarların müddeiyatını dinlemiş olsaydık. Buna Curzon da razı olsaydı. Çünkü Ermenilerin ve Bulgarların dermeyan edecekleri bir şey yoktu. Fakat o Mısırlıların, Hintlilerin, İrlandalıların hak ve adalet namına tabii İngilizlere karşı dermeyan edecekleri pek çok davaları vardı. Curzon işte bu hakikatlerden korktuğundan dolayıdır ki çevirme hareketleriyle bunu akim bırakmak istemiştir."[53] Sırrı Bey beyanında tamamen haklıydı.

Ermeni Yurdu Meselesinin 6 Ocak 1923'te Tekrar Konferans Gündemine Getirilmesi ve Rıza Nur'un Tepkisi

Türk heyeti bütün görüşmeler boyunca Türk toprakları üzerinde Ermeniler için bir yurt kurulmasına asla muvafakat etmeyeceklerini belirtmiştir. Türkler millî egemenlik adına ülkelerinin parçalanmasının önlenmesi için kararlılıklarında sebat etmişlerdir. Ancak Rıza Nur birçok defa bu konunun artık kapanmış

52 **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM Birinci Dönem 1919-1923**, Cilt 2, s.454-455.

53 Ibid., s.460.

olduğunu beyan etmiş olmasına rağmen azınlıklar alt komitesi başkanı İtalyan delegesi ve İtalya'nın Atina'daki Elçisi Giulio Montagna, 6 Ocak 1923 sabahı Ermeni yurdu meselesini tekrar gündeme getirmiştir.[54]

Montagna daha önce hazırlanmış bir metinden okuyarak azınlık mümessillerinin önceki hafta azınlıklar alt komitesinde bulundukları beyanlardan söz etmiştir. İtalyan delegesi, alt komitenin çalışma alanına giren konularda görüşlerini bildirmek isteyen bazı azınlık grupları mümessillerinin dinlenmesinin konferansça reddedilemeyeceğini, bu mümessiller konuştukları sırada Türk heyeti mensuplarının toplantıda bulunmamalarına rağmen görüşülen meselelerin alt komiteyi özellikle ilgilendirdiğini, dolayısıyla bunları Türklerin bilgisine getirmek zorunda kaldıklarını, azınlıklar meselesinin tam ve kesin olarak incelenmesi için bu görüşlerin komitece nazarı itibara alınması gerektiğini, alt komitenin Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne azami saygı gösterilmesi zaruretine inandığını, yeni bir ilerleme ve çağdaşlık dönemine giren Türkiye'nin topraklarındaki eski ırk ve din meselerine son vererek bütün meskûnlarına barışçı hayat hakkı tanımasının Türk çıkarlarına uygun olacağına kani bulunduklarını ve özel bir etnik grup teşkil eden Ermenilere bazı mahalli tedbirler teminatıyla belli bir bölgede tekrar toplanıp birleşerek tam bir güvenlik içinde yaşama fırsatı verilebilirse Türkiye'deki eski uyuşmazlıklardan birinin bertaraf edileceğini düşündüklerini söylemiştir.[55]

Montagna, Asuri-Keldani ve Bulgar azınlıkları meseleleri hakkında konuştuktan sonra İngiliz İkinci Delegesi ve İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold söz alarak alt komite başkanının Ermeni yurdu kurulması yönündeki çağrısını desteklediğini bildirmiştir. Rumbold, Harbi Umumi'nin sonuçlarından birinin Ermenilerin Anadolu'nun istenilen bir köşesine iskânına izin vereceğini uzun süredir umdukları için bu meselenin Anglosaksonların çok ilgisini çektiğini söyledikten sonra şöyle devam etmiştir: "Ermenilere tahsis edilebilecek özel bölge ile ilgili olarak çeşitli tekliflerde bulunulmuştur. Fransa ile Ankara Hükûmeti arasında varılan anlaşmadan sonra Suriye'nin kuzey sınırları daha öncekine göre epeyce güneye çekilince eski hat ile yenisi arasında çok geniş bir arazi parçası kaldığı hatırlanmalıdır. Manda altındaki Suriye toprağının bir kısmını teşkil eden bu cüze atfedilebilecek nihai vasıf herhangi bir genel uluslararası antlaşmayla tespit edilmediğine işaret edilebilir.

54 Rıza Nur, **age.**, s.94-99.

55 **Conférence de Lausanne sur les affaires du Proche Orient (1922-1923): Recueil des actes de la conférence**, Vol.2, Imprimerie Nationale, Paris 1923, pp.544-546.

Fırat'tan Sis ve Elbistan istikametine uzanan ve yaklaşık 30.000 kilometre kare yüz ölçümündeki bu arazi parçasının Ermenilere yurt verilmesini teklif ediyoruz. Denize çıkışı olacak bu arazi 200.000-300.000 kadar Ermeniyi barındırabilecek ve böylece ahiren Türkiye'yi terk eden 700.000 Ermeninin büyükçe bir kısmının Anadolu'ya dönmesi mümkün olacaktır. Millî yurt ile Türk Devleti arasındaki siyasi bağlar İngiliz İmparatorluğu Dominyonlarını Britanya'ya bağlayanların benzeri olacaktır. Bu arazi bir Türk umumi valisinin yönetiminde ılımlı bir özerkliği haiz olacaktır. Böyle büyük sayıda nitelikli işçinin dönüşü Türk Devletinin kaynaklarını genişletecektir."[56]

Rumbold'un konuşması bitince, Montagna sözü Fransız heyetinden Victor Delacroix'ya verir. Bunun üzerine Rıza Nur oturduğu yerden kalkarak artık kimseyi dinlemeyeceğini beyanla söz ister. Montagna, söz Delacroix'da diye müdahale edip Rıza Nur'un sırasını beklemesi gerektiğini ifade eder. Türk İkinci Delegesi beklemeyeceğini; zira toplantıyı terk edeceği şeklinde sert karşılıkta bulunur. Montagna'nın şiddetli protestosuna rağmen Delacroix, Müttefiklerin Asuri-Keldanilere karşı ciddi manevi vecibeleri bulunduğu için bunların davalarını üzerlerine almakla çok haklı olduklarını söyleyen Rıza Nur'a sırasını vermeye razı olur. Türk İkinci Delegesi Müttefiklerin Ermeni ve Asuri-Keldanileri kendi amaçları için alet olarak kullandıklarına ve bunları Türkler aleyhine isyana teşvikle mahvlarına sebep olduklarına işaret eder. "Biraz önce işittiğim beyanlara gelince, onları da keenlemyekun addediyorum ve konu hakkında daha fazla bir şey duymayı reddediyorum." diye devam eder. Rıza Nur müşavirleri ve kâtipleriyle kapıya doğru giderken Montagna arkasından bağırır: "Davranışlarınızla kendinizi konferansın dışına koyuyorsunuz." Türkler konferans odasını büyük heyecanla terk ederler. Montagna'nın artık toplantıya son vermekten başka yapacak bir şeyi kalmaz.[57]

Rıza Nur, o sabahki olaylar hakkında şunları yazmaktadır: "6 Ocak celseleri sonlarında Montagna Ermeni yurdu meselesine geçti. Bunun için yazdığı şeyi okumaya başladı. Baktım uzun bir şey. İtiraz ettim. Kulak asmıyor. Sade devam ediyor. O bitirdi. Rumbold başladı. Yine itiraz ediyorum. Söz istiyorum. Hiç aldırmıyorlar. Devam ediyorlar. Uzun uzun okuyorlar. Ben bir düziye söz istiyorum. O bitirdi. Fransız Delegesi başladı. Bu sefer talebimi şiddetlendirdim. Ayağa kalktım. Ben de Montagna gibi birkaç cümlecik söyleyeceğim dedim. Söze Fransızdan evvel başladım ve dedim ki İtilaf Devletleri Ermenileri

56 Ibid., pp.732-733.

57 Rıza Nur, **age.**, s.100-101.

kendilerine siyasi alet yapmışlar, ateşe atmışlardır. Kendi devletleri aleyhine isyan ettirmişlerdir. Bunun neticesi onların tedibi olmuştur. Tedip ile sari hastalık, açlık ve hicret ile kırılmışlardır. Bunun bütün mesuliyeti bize değil, İtilaf Devletlerine aittir. Ermenilere mükafat lazımsa siz verin. El malı ile dost kazanılmaz. Ermeniler mazlum imiş, onlara yurt, istiklal verilmeli imiş. Ancak dünyada mazlum millet bir tane değildir. Mısır hürriyeti için birkaç defadır ve daha dün kan içinde çalkalandı. Hindistan, Tunus, Cezayir, Fas hürriyetini, yurdunu istiyor. Hatta İrlandalılar yurtları, istiklalleri için kaç asırdır, ne kadar kan döktüler. Siz bunlara istiklallerini, yurtlarını verin, biz de Ermenilere derhal verelim. Bütün bu okuduklarınız keenlemyekundür. Bu şartlar dâhilinde burada duramayız. Celseyi terk ediyoruz. Montagna pürtelaş, celseyi terk edemezsin diye bağırmaya başladı. Dedim ki celseyi terk edemeyiz mi? Montagna, evet terk edemezsiniz diyor. Türk heyetini burada tutmaya kadir bir kuvvet var mı? Celseyi terk ederiz ve nasıl terk ediyoruz görünüz. Bizim müşavir ve kâtiplere haydin, kalkın dedim. Kalktılar. Yürüdük. Montagna hala bağırıyor: celseyi terk edemezsiniz, diyor, tepiniyor."[58]

Aynı gün öğleden sonra geç saatlerde, Müttefik heyetleri başkanları İsmet Paşa'ya resmî bir nota göndererek Türk İkinci Delegesi'nin sabahki davranışını protesto edip özür dilenmesini talep ederler. Türk davası adına çoğu kere sert sözler sarf eden Rıza Nur ancak gözü pek bir kimseydi.[59] Türk heyeti aynı gün akşam verdiği cevapta Rıza Nur'un iş görme usulünü savunmuştur. Türkler Ermeni meselesinin konferans gündeminde yer almadığını bildirmişler ve tutumlarında sıkı durup Müttefiklerin taleplerini peşinen reddetmişlerdir. İngiliz heyeti mensuplarıyla daha sonra yapılan görüşmelerde Ermeni işinin artık Müttefikler için hayati bir mesele olmadığı ve bu yüzden Türkiye ile ilişkilerinin kesilmeyeceği anlaşılmıştır.[60]

İsmet Paşa'nın Ankara'ya Gönderdiği 7 Ocak 1923 Tarihli Rapor İle Lozan'da Gabriel Noradounghian ve Leon Pashalian'a Verdiği Cevap

İsmet Paşa'dan Ankara'da Heyeti Vekile Riyasetine gönderilen 7 Ocak 1923 tarihli raporda bütün bu olan bitenler şöyle dile getirilmektedir: "Bundan

58 Ibid., s.118-121.

59 İnönü, **age.**, Cilt 2, s.84; Edwin James, "Allies Consider Turks Insulting; Demand Apology. Withdrawal of Delegate from Discussion of Armenian Home Sharply Resented", **The New York Times**, 7 January 1923, p.1; "Protestation des Alliés", **Gazette de Lausanne**, 7 janvier 1923, p.1; "Un vif incident à Lausanne: Les délégués turcs quittent la salle des séances", **L'Écho de Paris**, 7 janvier 1923, p.1.

60 İnönü, **age.**, Cilt 2, s.84; "Turks Defend Rıza Nur's Action", **The New York Times**, 7 January 1923, p.3; "L'Arménie sacrifié", **Journal de Genève**, 7 janvier 1923, p.1.

sonra Müttefikler Ermeni yurdu, Asuri, Geldani yurdu için mufassal beyanat ve müddeiyata başladılar. Rıza Nur Bey bu beyanata müsaade edemeyeceğini ifade ve reisten vaktiyle söz almak hususunda tekaddüm ve ısrar etmiş ve nihayet reisin çabalamasına rağmen komisyonu heyeti ile beraber terk ederek çekilmiştir. Ermeni mesailinde söz söylemek, teklifat yapmak için emri vaki ihdasına çalışan Müttefiklere karşı vaziyetin istilzam ettiği tedbir bu idi. Rıza Nur Bey beyanatında Müttefiklere bir aleti siyasiye olarak kullanmak yüzünden Ermenilerin bugünkü faaliyetlerine sebep olmakla bir taahhüdi manevi altında iseler bunun Türkiye'ye taallukü olamayacağını ifade etmiş idi. Konferans reisleri bana yazdıkları müşterek bir mektubda hadiseden bahs ile tahkiramiz beyanat olduğunu ifade etmişlerdir. Kendilerine cevab vererek haberdar olduğumuzu, beyanat ve müddeiyat karşısında kalmakla müdafaai hukuk vaziyyetinde ve ıztırar halinde bulunduğumuzdan bahs ve hadisenin kapanmış addedilebileceğini ifade eyledik. Geçende de yine emrivaki yapmak istemelerine şiddetle mukabele etmiş idik. Kasden Ermeni meselesinden bahsetmek istedikleri zaman metin ve şedid hareket etmek mecburiyetimiz tabiidir."[61]

TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) 22 Ocak 1923'te Bursa'da Şark Sineması'nda halkla yaptığı konuşmada Lozan Konferansı'nda Ermeni, Asuri ve Geldaniler namına hareket ettiklerini iddia edenlerce ortaya atılan millî yurt meselesini mevzuu bahs ederek bunun tarafımızdan kaale bile alınmayacağını söylemiştir.[62]

İtilaf Devletlerinin idrakini beceremedikleri şey artık eski Osmanlı İmparatorluğuyla değil yeni Türkiye ile karşı karşıya olduklarıydı. Bu Türkiye Hükûmeti icraatına sadece milliyetçi duygularla değil, aynı zamanda yeni ve çağdaş devlet yönetimi arzularıyla başlamıştı. Her şeyden önce, yeni Türkiye Osmanlı İmparatorluğuyla mukayese edilmeyecek ölçüde egemenlik ilkesine bağlıydı.

Yeni Türkiye dünyaya yeni bir devlet olarak doğuyordu. Kendini eski Osmanlı Devleti'nin devamı saymıyordu. Eski Türkler yoktu artık. İstanbul'da yabancı büyükelçilerin, tercümanları aracılığıyla sadrazamlara arzularını tebliğ ettikleri, yahut yabancı bankalara borç para için başvuran Türk devlet adamlarının kapılarda bekletildikleri devirler artık arkada kalmıştı.

---

61 Şimşir, **age.**, Cilt 1, s.345-346.

62 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt 1-3, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Dördüncü Baskı, Ankara 1980, s.72.

İsmet Paşa Türk toprakları üzerinde bir Ermeni yurdu kurulması fikri karşısında verdiği mücadeleyi sadece Müttefiklere karşı değil Ermeni komitacılarından Leon Pashalian ile kendisini ziyarete gelen Gabriel Noradounghian'a da vermiştir. İsmet Paşa ziyaretleri sırasında Ermeni yurdu talebinde ısrarlı olan ve bu ısrarı zaman zaman tehdit boyutuna vardıran muhataplarına tepkisini şu sözlerle göstermiştir: "Ciddi olarak konuşalım. Sizin gelip benimle görüşmenizi ben ciddiye aldım. Bir vatanın evlatları olarak Türklerle Ermenilerin münasebetlerini bundan sonra iyi bir halde tanzim etmek için hakikaten faydalı olabilirsiniz zannettim. İstifade edebilirim ümidi ile sözlerinizi ciddi olarak dinledim. Fakat istekleriniz kabili tatbik olmayan, tasavvuru, kabulü caiz olmayan bir mahiyettedir. Memleketimizin bir kısmını ayırıp, size suni bir vatan ve devlet olarak vermek gibi bir teklif ileri sürüyorsunuz. Biz bunu düşünemeyiz, kabul edemeyiz, yapamayız. Bu konferans, imparatorluğun, Türkiye'nin kaderini görüşmekte olan bir konferanstır. Bundan netice alacağınızı ümit ediyorsunuz, bu fırsatı kaçırmak istemiyorsunuz. Bakınız nihayete kadar uğraşacaksanız, uğraşın. Fakat aramızdaki her türlü itimat kalkacak. Uzun müddetten beri bir millî dava olarak takip ettiğiniz tezlerin karar zamanında benimle uyuşmayı çıkarlarınıza uygun görmediğinizi anlıyorum. Aramızdaki itimat ve samimi hava bozulduktan sonra siz tekrar geleceksiniz beni arayacaksınız. Artık görüşmemize imkan olmayacak ve lüzum da kalmayacaktır. Unutmayın, o zaman ben sizinle görüşmeyeceğim."[63]

İsmet Paşa bu görüşmeyi Ankara'ya tek satırla bildirmiştir: "Noradounghian Efendi geldi. Muhacirler için Ermeni yurdu istedi. Nasihat ettik."[64]

Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa'daki Ermeni Diasporasının Ermeni Yurdu Kurulması Hakkındaki Talepleri ve Buna Dair Allen Dulles, Arnold Toynbee ve Richard Washburn Child'ın Değerlendirmeleri

Amerikan Ermenistan Bağımsızlığı Komitesi 11 Ocak 1923'te yaptığı açıklamada, Cumhurbaşkanı Warren Harding ve Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes'a Kilikya'nın Ermeni yurdu için tahsis edilmesini ve ABD'nin bir Ermeni devletinin kurulmasına yardımcı olması amacıyla harekete geçmesini istediğini bildirmiştir. Açıklamada şunlar söylenmekteydi: "Kilikya'ya yakinen yerleşik üç ana müttefikin bu arazinin kısa süreyle işgali için her biri kolayca birer alay asker tahsis edebilir. Fransa Suriye'yi kontrol etmekte; İngiltere de Kilikya kıyılarına yetmiş dört kilometre uzaklıktaki Kıbrıs adasının sahibidir. Bu arada siyasi

63 İnönü, **age.**, Cilt 2, s.81.

64 Şimşir, **age.**, Cilt 1, s.192.

amaçlarla Kilikya'ya Milletler Cemiyetince mandater bir devlet tayin edilebilir ve burada bir Ermeni jandarma kuvveti teşkil edilebilir. İki-üç yılı kapsayan yirmi milyon dolarlık bir ödüncün yeni devleti kendi ayağı üzerinde durmaya yeteceği yetkililerce bildirilmiştir. ABD Yakın Doğunun yaralı halklarına yardım için yaklaşık yetmiş milyon dolar tutarında katkıda bulunmuştur. Amerikan hayır cemiyetlerine yapılan yardım çağrılarına son verecek en süratli yöntem, muhacirlere kendi kendilerini yeterli hale getirebilecek bir fırsat tanınmasıdır. Dolayısıyla yeni Ermeni devletine sağlanacak yirmi milyon dolarlık kredi ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Ermeniler tarafından üstlenebilir."[65]

ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Dairesi Başkanı Allen Dulles, 12 Ocak 1923 tarihli bir değerlendirme notunda yukarıdaki açıklama metninin açıkça Vahan Cardashian'ın işi olduğunu belirtmektedir. Dulles, açıklamanın Cardashian'a özgü yanlış ifadeler, yanlış aktarmalar ve mübalağalı tavsiyelerle dolu olduğunu kaydetmektedir.[66] Türk-Amerikan ilişkileri uzmanı tarihçi John DeNovo da, kendini bütün gücüyle Ermeni davasına adayan Cardashian'ın Amerikan Ermenistan Bağımsızlığı Komitesini araç olarak kullanıpAmerikalıların Ermeni taraftarı duygularını istismar ettiğine inanmaktadır.[67]

Batı Avrupa'daki Ermeni diasporası da İtilaf Devletlerinin deniz gücünce korunabileceği düşüncesiyle Çukurova'da yurt kurulması taraftarı olmuştur.[68] Ancak Arnold Toynbee'ye göre Kilikya'nın Akdeniz'e yakınlığının Ermenilere güvenlik sağlayacağı fikri yanlıştı; zira böyle bir şey 1909 ve 1918-1922'de geçersiz kılınmıştır. İngiliz tarihçi yaratacağı başa çıkılmaz diplomatik güçlükler

---

65 "Asks United States to Found Armenian Nation; Committee for Independence Urges That Cilicia Be Set Aside for Plan", **The New York Times**, 12 January 1923, p.4. Amerikan Ermenistan Bağımsızlık Komitesi Ermeni hedeflerinin gerçekleştirilmesi için çalışan bir Amerikan baskı grubuydu. Başkanın eski Berlin Büyükelçisi nüfuz ve belagat sahibi James Gerard olmasına rağmen, komitenin arkasındaki sürükleyici güç Ermeni Basın Bürosunun yöneticisi Ermeni-Amerikalı avukat Vahan Cardashian idi. Amerikan Ermeni Bağımsızlık Komitesinin faaliyetleri için özellikle bk. Thomas Bryson, "The Armenia-America Society: A Factor in American-Turkish Relations, 1919-1924", **Records of the American Catholic Historical Society of Philadelphia**, Vol.82, No.2 (June 1971), pp.83-105.

66 USDS, 7.W.867.4016/816. Note (Dulles), 12 January 1923. Allen Dulles, 1922-1926'da ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Dairesi Başkanı olmadan önce, İstanbul'da Amerikan Yüksek Komiserliğinde iki yıl çalışmıştır. Adı geçen, 1953-1961'de ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatının Başkanlığını yapmıştır.

67 DeNovo, **age.**, p.154.

68 Harold William Temperley, **A History of the Peace Conference of Paris**, Oxford University Press, Vol.4, London 1924, p.87.

sebebiyle Çukurova'da Ermenilere bir yer ayrılmasından yana değildi. Çünkü ABD burada harekete geçemeyecekti; İngiltere ve İtalya bölgeyi Fransız alanı olarak tanımıştı; Fransa da bölgeyi Türkiye'ye devretmişti.[69]

Daha önemlisi ABD heyeti başkanı Child'ın hatıra defterine şu notu düştüğü görülmektedir: "Türkler Ermeni nüfuslarıyla uzun bir geçmişe sahiptir. Ruslar onları [Ermenileri] entrika için kullanmış ve Avrupa devletleri de böyle davranmıştır. Curzon azınlıklar meselesini Musul uyuşmazlığında bir kesinti vuku bulması halinde üzerine atlanacak yatak olarak kullanıyordu." Child, " Ermenilere ayrı bir bölge ayrılmasının Türkiye'nin sınırları boyunca sıkıntılı bir yer yaratacağını" da ilave etmiştir. Adı geçen, hatıra defterinde misyonerler ve Lozan Konferansı'ndaki tutumları hakkında ağır sözler sarf etmektedir.[70] Çok daha ötesi, Müttefik mümessilleri özel olarak ifade ettikleri görüşlerinde Ermenilerin refahı hakkında bile somut bir plan hazırlanmasının mümkün olmadığına işaret etmişlerdir. Özerk olsun veya olmasın, küçük ve ayrı yerlerin tahsisine olumlu bakılmamış ve Curzon, Barrère ve Garroni bunlara gizlice "Hayır" demiştir.[71] Konferans'taki İngiliz delegelerinden Harold Nicolson da, Lord Curzon'ın yeni Türkiye'nin sınırları içinde kalan Ermeniler, Keldaniler ve diğer azınlıklarla ilgili olarak herhangi bir irtifak veya murakabeye tabi tutulmaya ikna edilmesinin mümkün olmadığını bildiğini yazmaktadır.[72]

İngilizlerin Boğazlar ve Musul konularında kendi lehlerinde ilerlemeler görmelerinin de etkisiyle Türk tarafının kesin tavrı karşısında Batılı devletlerin mümessilleri zaten kendileri için hayati bir önem taşımayan Ermeni yurdu meselesinde yumuşamışlar ve ısrarlarından vazgeçmişlerdir.

Gerçek diplomatlar azınlıklar meselesinde Türk tarafının görüşlerini anlayabilecek ve Türk delegeleri üzerinde kabul edilemez şartların tahmili yolundaki Batılı çabaların beyhude olduğunun farkına varacaklardı. Müttefikler eski Batılı hâkimiyet döneminin süratle sona erdiğini ve yeni şartların farklı çözümler gerektirdiğini hissetmeye başlamışlardı.

---

69 George Montgomery Papers, Library of Congress, Manuscript Division, Washington D.C, Box 23, Armenia-America Society, April-August 1922. Arnold Toynbee's Letter of 5 June 1922 to George Montgomery.

70 Richard Washburn Child, **A Diplomat Looks at Europe**, Duffield and Company, New York 1925, pp.105,108.

71 USDS, 867.4016/860. National Home for Armenians. American Delegation (Lausanne) to Secretary of State, 7 January 1923.

72 Harold Nicolson, **Curzon: The Last Phase, 1919-1925: A Study in Post-War Diplomacy**, Harcourt, Brace and Company, New York 1939, p.315.

George Montgomery ve James Gerard'ın Konferansta Ermeni Konusunda Duydukları Memnuniyetsizlik

George Montgomery 26 Ocak 1923'te biraraya geldiği Mark Bristol'a Müttefiklerin Lozan Konferansı'nda Ermeniler için daha fazla bir şeyler yapmadıklarından duyduğu teessür ve memnuniyetsizliği dile getirmiştir. Bristol da, son üç yıldır Müttefiklerin Türkiye'de kendileri için özel muamele sağlanmasında Ermenileri paravana olarak kullanmaktan başka bir şey yapmadıklarından emin olduğunu söylemiştir. Daha ötesi, Bristol, Müttefiklerin savaşmak istemediklerini ve özellikle Yakın Doğu'da Hristiyan azınlıkların himayesi için askerî kuvvet kullanmayacaklarını biliyordu. Adı geçen, Montgomery'ye bütün bunları anlaması için daha önce çok çalıştığını ve bütün bu söylenenleri muhatabının kabul etmediği için üzüldüğünü belirtmiştir. Amerikalı asker-diplomat, Montgomery ve diğerlerinin özerk Ermeni bölgesinin kurulması adına bulunmayı sürdürdükleri ajitasyonun Türkiye'deki Hristiyan azınlıklara çok zarar verdiğini; zira bunun Türklerde sadece acı duygular uyandırmakla kaldığını ifade etmiştir. Montgomery, Bristol'ın sözlerinden memnun olmamış; fakat Amerikalı yetkili Montgomery'ye Yakın Doğu'daki Hristiyan azınlıkların içinde bulundukları vaziyetten biraz sorumluluk duyması gerektiğini hatırlatmıştır.[73]

Amerikan Ermenistan Bağımsızlık Komitesi 8 Şubat 1923'te James Gerard imzasıyla Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes'a gönderdiği bir mektupta, Lozan'daki heyetin Ermeni konusuna hassasiyet göstermediğini, bunun Türkleri cesaretlendirdiğini, İtilaf Devletlerine de Ermenilere karşı sorumluluklarını yerine getirmeme bahanesi verdiğini iddia etmiştir. Anadolu'da Ermeni kalmadığını, dolayısıyla Ermeni cemaati olmadan misyoner kuruluşlarının burada ne yapacağını sormuştur. Ayrıca, Cumhurbaşkanı Warren Harding'in 10 Kasım 1922 tarihli konuşmasında Ermenilerin Sêvres Antlaşması'ndan doğan haklarını korumak için her şeyi yapacağını söylediğini hatırlatmıştır. Komiteye göre eğer ABD Ermeni davasına samimi olarak destek olsaydı, İtilaf Devletleri de kendisini izlemek zorunda kalırdı. Bundan dolayı ABD Türkiye ile ilişki kurmamalı, ABD-Türkiye Ticaret ve Dostluk Antlaşması'nı da Ermeni meselesi çözümlenmeden imzalamamalıydı.[74] ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Dairesi Başkanı Allen Dulles 19 Şubat 1922 tarihli bir değerlendirme notunda bu baskı ve mektubun kaleme alınış tarzından rahatsız olduğunu dile getirmiş ve mektubun aslında

73 USDS, Naval Records, Bristol Diary, January-February 1923, WT-Turkey, Box 834.

74 USDS, 867. 4016/921. James Gerard's Letter, 8 February 1923.

James Gerard değil Vahan Cardashian tarafından yazıldığını tahminle alındığının bildirilmesi dışında bir cevap verilmemesini kararlaştırmıştır.[75]

Ermeni Yurdu Kurulması Çabalarının Tamamen Akim Kalması ve Buna Dair Rıza Nur, Mustafa Kemal Paşa, Hans Kohn, Velid Ebüzziya, Kevork Arslanian, Mark Bristol, Allen Dulles ve Herbert Adams Gibbons'ın Açıklamaları

Daha önce de kaydedildiği üzere, Müttefik Devletlerin Türk topraklarında bir Ermeni yurdu kurulmasına dair talepleri kesinlikle reddedilmiş olup Müttefiklerin bunlarda ısrar gücü kalmadığı için üzerlerinde fazla durulmamıştır. Bunun üzerine Ermeni heyeti 9 Şubat 1923'te Müttefik Devletlere yazdıkları mektupta millî yurt taleplerinin yüzüstü bırakılmasını protesto ederek Lozan'ı terk etmiştir.[76] 4 Şubat 1923'te kesintiye uğrayan ve 23 Nisan 1923'te tekrar başlayan ikinci dönem görüşmelerinde Ermeni yurdu meselesi hemen hemen hiç gündeme gelmemiştir.

Rıza Nur barış konferansına verilen ara sırasında 2 Mart 1923'te Ankara'da TBMM'de yaptığı konuşmada, diğer konular meyanında, "Ermeni yurdu meselesi bitmiştir … Asuri, Geldani tabiatıyla bitmiştir" diye kesinlikle açıklamada bulunmuştur.[77]

TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa 16 Mart 1923'te Adana Türk Ocağında esnafa yaptığı konuşmada şu derin anlamlı coşkulu sözleri sarf etmiştir: "Ermeniler sanat ocaklarımızı işgal etmişler ve bu memleketin hakiki sahipleri gibi vaziyet almışlardır. Şüphesiz haksızlık ve küstahlığın bundan fazlası olamaz. Ermenilerin bu feyizli ülkede hiçbir hakkı yoktur. Memleketiniz sizindir. Türklerindir. Bu memleket tarihte Türktü, o halde Türktür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır."[78]

Alman tarihçi Hans Kohn *Yakın Doğu'da Batı Uygarlığı* adlı kitabında konu hakkında şu yorumda bulunmaktadır: "Lozan Barış Konferansında dünyada en çok ıstırap çeken ve Müttefik Devletlere güvenip bağımsızlık mücadelesinde nüfusunun üçte birini kaybettiğini söyleyen Ermeni milleti, şimdi kendini tamamen tecrit edilmiş ve bir zamanlar Ermenilerin millî ümitlerini o kadar çok körükleyen propagandaya tezat bir sessizlikle sarılmış vaziyette bulmuştur."[79]

---

75 USDS, 867.4016/922, Enclosure 2a. James Gerard's Letter, 8 February 1923.

76 "Imperial and Foreign News Items", **The Times**, 19 February 1923, p.7.

77 Şimşir, **age.**, Cilt 2, s.xxxiv.

78 **Hakimiyeti Milliye**, 21 Mart 1923, s.1.

79 Hans Kohn, E. W. Dickes, (trans.), **Western Civilization in the Near East**, Columbia University Press, New York 1936, p.218.

23 Nisan 1923 tarihli *Tevhidi Efkar*'da başyazar Velid Ebüzziya'nın şu özlü satırları yer almıştır: "Avrupa Ermenilerin kaderiyle alakasında hiçbir zaman samimi hislerle hareket etmemiştir. Avrupa Ermenileri her zaman kendi hususi menfaatleri için kullanmıştır. Müttefik Devletlerin Lozan'da Ermeni yurdu ihdasını müdafaa ederken maksatları kendileri için Türkiye'den bazı faydalar temin etmekti. Türkiye istedikleri tavizleri verir vermez Ermeni millî yurdu taleplerini çekivermişlerdir. Müttefik Devletler Ermenileri himaye etmeyi hakikaten isteseydiler, yurt ihdası hususunda ısrarlı olurlar ve, gerekirse, yakından alakadar oldukları meselelerde tehdit ettikleri gibi, konferansı kesmeye hazır olurlardı." Başyazı, Ermenilerin isteyerek Avrupa'nın peşinden gitmeyi seçtiklerini ve Avrupa'nın da onları kendi amaçları için kullandıktan sonra terk ettiğini belirterek son bulmaktadır.[80] Bu da bütün aynen olan bitendi.

Müttefiklerin, Çukurova dâhil, Anadolu'nun aksamını işgal ettikleri sırada Ermeni yurdu kurulması amacıyla herhangi bir arazi tahsis alanı hazırlamadıkları hususu da akla gelmektedir. Ayrıca, bazı Ermenilerin ideal yurt olarak göz dikdikleri Çukurova, Fransa tarafından tamamen boşaltılıp Türkiye'ye devredilirken burada Ermeniler için yurt kurulacağına dair herhangi bir şart ileri sürülmemiştir.

İstanbul'da çıkan *Le Journal d'Orient* gazetesinin 26 Nisan 1923 tarihli sayısında Türkiye Ermeni Patriki Kevork Arslanian'ın şu açıklamasına yer verildiği görülmektedir: "Türkiye'de yaşayan Ermeniler artık hakikatı anlamışlardır. [Ermeniler] Türklerle kardeşlik içinde beraber yaşamak arzusuyla doludurlar. Ermeni milleti Ermeni yurdu ve benzer meselelere olan ilgisini tamamen kaybetmiştir. Ermeniler bu ülkede barışçı bir hayat sürmeyi ve resmi makamlara tam olarak saygı duymayı arzu etmektedirler. Suriye'nin kuzeyinde Ermeniler için yurt düşünüldüğü konusunda hiçbir bilgim yoktur. Bu mesele ne şahsen beni ne de Ermeni milletini ilgilendirmektedir. Şimdiye kadar Ermeni milletine çok şey vaat edilmiş; fakat hiçbiri yerine getirilmemiştir. Belki milletimiz bir kere daha alet olarak kullanılmak istenmektedir. Ancak mesele çıkartmak isteyenler bir kere daha yanılmaktadırlar: bunların manevraları sadece Türkiye'deki bütün Ermenilerce değil, yurt dışındaki her bilinçli ve dürüst Ermeni tarafından da reddedilmektedir."[81]

Patrik'in gözlemlerinin şayanı dikkat derecede incelikli ve birçok bakımlardan fevkalade önsezili olduğu söylenebilir. İstanbul'daki ABD Yüksek

80 Velid Ebüzziya, "Lozan Konferansı ve Ermeniler", **Tevhidi Efkar**, 23 Nisan 1923, s.1.

81 "Déclaration de Mgr. Kévorke Arslanian", **Le Journal d'Orient**, 26 avril 1923, p.1.

Komiseri Tuğamiral Mark Bristol bu açıklama hakkında Washington'a gönderdiği yazıda, Patrik'in görüşlerini çok düşündürücü bulduğu ve ona Müttefiklerin boş vaatlerinden artık bıkkınlık geldiği yorumunu yapmıştır.[82] ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Dairesi Başkanı Allen Dulles, Bristol'ın yazı ekinde ilettiği Patrik'in açıklamasına dair hazırladığı değerlendirme notunda bu metni çok önemli bulduğunu belirtmiştir. Dulles, Türklerle doğrudan temas halindeki Ermenilerin yurt dışında, ve özellikle ABD'de, onlar adına yapılan ajitasyona iltifat etmediklerini ve mevcut şartlar altında onların tek ümidinin Türklerle barış içinde yaşamak olduğunu anladıklarını yazmıştır. Amerikalı yetkili, James Gerard, Vahan Cardashian, George Montgomery ve benzerleri sağduyu sahibi olsalardı bu açıklama metnini dikkatlerine getireceğini, ancak onların böyle insanlar olmadıklarını söylemektedir.[83]

1919 Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Millî Delegasyonuna müşavirlik yapan Herbert Adams Gibbons Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından iki yıl sonra Ermeni yurdu kurulması için ümit veren Batılı devlet adamlarının böyle davranmalarının sebebi uluslararası satranç oyununda hamle yapmaktan başka bir şey değildi ve onların ne o anda ne de ileride bu tür ümitlerin gerçekleşeceğine dair ciddi bir düşünceleri yoktu diye yazacaktı. Bazı büyük devletler için Ermeni meselesi sadece entrika yapma fırsatı verdiğinden dolayı önemliydi. Yakın Doğu araştırmacıları 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra hiçbir zaman Ermenileri himayeye yönelik "reformların" büyük devletlerin Babıali ile olan ilişkilerinde gerçekten bir dış politika maddesi teşkil ettiğini görmemişlerdir.[84]

Son Söz

Lozan Konferansı görüşmelerinde Türk Baş Delegesi İsmet Paşa Ermeni yurdu taleplerini baştan reddetmiş; böyle bir yurt için Anadolu'nun hiçbir yerinde tahsis edilebilecek bir karış toprak bulunmadığını, doğu vilayetleri ve Çukurova'nın Türkiye'den ayrılmasının kabul edilmeyeceğini ve Ermenilerin Türkiye'de yaşaması için hiçbir engel bulunmadığını kesin bir dille ifade etmiştir. İkinci Delege Rıza Nur Azınlıklar Alt Komitesi'nde Ermenilerin konuşma isteğine şiddetle karşı çıkmış; Ermeniler Türk delegelerinin hazır bulunmadığı bir oturumda konuşturulmuştur. Bu sayede anılan görüşme konferans tutanaklarına

82 USDS, 867.4016/943. Statement of the Armenian Patriarch. Mark Bristol (Istanbul) to Secretary of State, 28 April 1923.

83 USDS, 867.4016/943. Memorandum (Dulles), 19 May 1923.

84 Herbert Adams Gibbons, "The Present Aspect of the Armenian Question", **The Modern World**, Vol.15, No.3 (July 1925), p.260.

geçmemiştir. Ermeni yurdu konusu konferansta çok tartışmaya yol açmış, ancak Lozan'a gidecek Türk heyetine "Ermeni yurdu söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir." şeklinde talimat verildiği için nihai barış antlaşması ve eklerine ismen dahi girmemiştir.

İsmet Paşa özel görüşmelerinde Ermeni yurdu meselesi üzerinde ısrarın Lozan Konferansı'nı inikata uğratacağını açıkça söylemiştir. Adı geçen, bunda bir diplomattan ziyade bir asker tavrı almıştır; TBMM Hükûmetinin talimatı bu konuda çok sıkıydı. Ankara, Çukurova'da veya Kafkas sınırında bir arazinin Ermenilere ayrılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Türkiye'deki azınlıklar Türklerle eşit şartlarda yaşayabilecekti. İsmet Paşa'nın en fazla teslime hazır olduğu husus Türkiye'nin her azınlığa gerekli bütün teminatı vermek istemesiydi, ancak bunlar herkes için geçerli hukuk kapsamında olacaktı. Türkiye azınlıklara Avrupa'daki antlaşmalarda azınlıklara tanınan bütün hakları kendisi de verecekti. Her azınlığın kendisi için ayrı arazi isteyerek Türkiye'yi parçalamaya çalışması kabul edilemez ve düşünülemezdi. Türk heyetinin kapitülasyonlarla beraber üzerinde daha kararlı olduğu başka bir konu yoktu. Savaşa gidilmedikçe, Ermeni yurdu için Türkiye'den herhangi bir toprak parçası koparmak mümkün değildi. İsmet Paşa Türkiye'deki Ermenilerin bulundukları yerlerde faydalı olacaklarına ve dış müdahaleye maruz kalmadıkça emin ve mutlu olacaklarına kaniydi. Ermeni yurdu işi bundan böyle kapanmış ve Lord Curzon bu konuda sessiz kalmayı yeğlemiştir. İsmet Paşa son olarak İngiliz heyetindeki Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe ile görüşerek Türk tezinin açık ve kesin olduğunu ve Ermeni yurdu taleplerini reddettiklerini bildirerek gündem olmaktan çıkarmıştır. Bu sebeple bir önsöz, 143 madde, beş bölüm ve tamamlayıcı on yedi protokolden meydana gelen ve Türkiye ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp- Hırvat-Sloven Krallığı tarafından imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının metni ve eklerinde Ermenistan ve Ermeni yurdundan söz edilmemiştir.[85]

Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla Anadolu'da bir Ermeni yurdu kurulması meselesi ortadan kaldırılmıştı. Sèvres Antlaşması ile Lozan Antlaşması arasındaki en önemli farklardan biri de Türk toprakları üzerinde bir Ermeni yurdu veya devletinin tesis edilmemesiydi.[86]

---

85 İnönü, **age.**, Cilt 2, s.82-83,88. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın tam metni için bk. **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931, s.12-357; League of Nations, Treaty Series, Vol.28, No.1-4 (1924), pp.11-114.

86 Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Zeynep Korkmaz (yay. haz.,), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s.509.

Sonuç

Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye bakımından en büyük önemi arazisinin her yerinde tam ve bölünmez bağımsızlık ve egemenliğinin kurulmasıydı. Türkiye, Birinci Dünya Savaşında yenilen devletler arasında, kendi küllerinden doğan ve galipler tarafından üzerine zorla tahmil edilen barışı reddetmeyi başarıp kendi şartlarını kabul ettirmeyi sağlayan yegane ülkeydi. Zira Lozan düzenlemesi Misakı Millî'de ifade edilen hükümlerin uluslararası alanda tescili anlamına geliyordu.

Türk heyetinin Lozan Konferansı'nda bağımsızlık ve egemenlik ilkeleri üzerinde ısrarı ele alınıp görüşülen her konunun değişmez özelliğiydi. Türk heyeti Lozan'da bu ilkelerinin tanınması için her yola başvurmak mecburiyetini hissetmiştir. Bağımsız Türk devleti sınırları dâhilinde iç işlerine her türlü yabancı müdahaleden tamamen masun olmalıydı. Türkler Lozan'da bağımsızlık ve egemenlik ilkelerini başka devletler tarafından kendilerine bulunulan teklifleri ölçmek için bir standard olarak ve onlarla dövüşmek için bir silah olarak kullanmışlardır. Çukurova'da Ermeni yurdu kurulması talepleri Lozan'da en hararetle tartışılan meseleler arasında bağımsızlık ve egemenlik ilkelerinin söz konusu edildiği gündem maddelerinden biriydi. Türk heyeti bu ilkelerinin tehlikeye girdiğini hissettiği hemen hemen her hususta nihayette başarılı olmuştur.

Lozan Konferansı Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde düzenlenen en önemli diplomatik toplantılardan biriydi. Dört yıl dokuz ay süren Türkiye'nin kurtuluş savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın kendisinden dokuz ay daha uzundu. Lozan Barış Antlaşması Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde serbestçe müzakere edilen yegâne antlaşma olup geçerliliğini halen sürdürmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, bir anlamda, Lozan düzenlemesinden doğmuştur.

Burada kaydedilmesi yerinde olacak son bir husus da şudur. Türkiye 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyetine, kendi başvurusu üzerine değil, vaki davete icabetle girmiştir. Davette azınlıkların korunması meselesinden söz edilmemiş ve bu iş daha sonraları da hiçbir zaman Cemiyet Genel Kurulu veya Konseyince ele alınmamıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

The National Archives, Kew, London, Foreign Office Papers (FO)

United States Department of State Papers, National Archives and Records Administration College Park, Maryland (USDS)

Koleksiyon

George Montgomery Papers, Library of Congress, Manuscript Division, Washington D. C

Resmî Yayınlar

Conférence de Lausanne sur les affaires du Proche Orient (1922-1923): Recueil des actes de la conférence, Vol.2, Imprimerie Nationale, Paris 1923.

Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931.

League of Nations Treaty Series.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS), 1923, Vol.2, Government Printing Office, Washington D. C 1938.

Parliamentary Command Paper 1814. Treaty No.1 (1923) Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923. **Records of Proceedings and Draft Terms of Peace**, Series Turkey, No.1 (1923). Cmd. (Great Britain. Parliament), 1814, His Majesty's Stationery Office, London 1923.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt 24, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1991.

Kitaplar

Atatürk, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, yay. haz., Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1-3, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Dördüncü Baskı, Ankara 1980.

Bakar, Bülent, **Ermeni Meselesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İkinci Baskı, Ankara 1987.

Bilsel, Cemil, **Cemiyet-i Akvam**, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul 1924.

————————, **Lozan**, Cilt 2, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933.

Child, Richard Washburn, **A Diplomat Looks at Europe**, Duffield and Company, New York 1925.

Demirci, Sevtap, **Strategies and Struggles British Rhetoric and Turkish Response: The Lausanne Conference 1922-1923**, The Isis Press, Istanbul 2005.

DeNovo, John, **American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939**, University of Minnesota Press, Minneapolis, MN 1963.

Grabill, Joseph, **Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927**, University of Minnesota Press, Minneapolis, MN 1971.

Grew, Joseph, **Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945**, Vol.1, Houghton and Mifflin, Boston MA 1952.

Heinrichs, Waldo, **American Ambassador: Joseph Grew and the Development of the United States Diplomatic Tradition**, Garland Publishing, New York and Boston 1979.

İnönü, İsmet, yay. haz. Sabahattin Selek, **Hatıralar**, Cilt 2, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1987.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1943.

Kohn, Hans, trans. E. W. Dickes, **Western Civilisation in the Near East**, Columbia University Press, New York 1936.

Meray, Seha, yay. haz., **Lozan Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım 1, Cilt 1, Kısım 1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1969.

Nicolson, Harold, **Curzon: The Last Phase, 1919-1925: A Study in Post-War Diplomacy**, Harcourt, Brace and Company, New York 1939.

Nur, Rıza, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul 1999.

Saraçoğlu, Ahmed Cemaleddin, yay. haz., İsmail Dervişoğlu, **Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul**, Kitabevi, İstanbul 2009.

Şimşir, Bilal, **Lozan Telgrafları: Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı**, Cilt 1: Kasım 1922-Şubat 1923, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

Temperley, Harold William, **A History of the Peace Conference of Paris**, Oxford University Press, Vol.4, London 1924.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtaları, Cilt 3: 6 Mart 1338 (1922)-27 Şubat 1338 (1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.

Doktora Tezleri

Demirci, Sevtap, "The Lausanne Conference: The Evolution of Turkish and British Diplomatic Strategies 1922-1923", Doctoral Dissertation, London School of Economics and Political Science, 1997.

Marashlian, Levon, "The Armenian Question from Sèvres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923", Doctoral Dissertation, Part 2, University of California at Los Angeles, 1992.

Makaleler

Abadan, Yavuz, "Lozan'ın Hususiyetleri", İstanbul Üniversitesi **Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 4, Sayı 18, 1938.

Armaoğlu, Fahir, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika", **Belleten**, Cilt 55, Sayı 213 (Ağustos 1991).

Brown, Philip Marshall, "From Sèvres to Lausanne", **The American Journal of International Law**, No.15 (January 1924).

Bryson, Thomas, "Admiral Mark L. Bristol, an Open-Door Diplomat in Turkey", **International Journal of Middle East Studies**, Vol.5, No.4 (September 1974).

————————, "The Armenia-America Society: A Factor in American-Turkish Relations, 1919-1924", **Records of the American Catholic Historical Society of Philadelphia**, Vol.82, No.2 (June 1971).

Chester, Arthur Tremaine, "History's Verdict on New Turkey's Rise to Power", **Current History**, Vol.19, No.1 (October 1923).

Erim, Nihat, "Milletler Cemiyeti Üzerine Düşünceler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1 (Ocak 1943).

Esmer, Ahmed Şükrü, "Lozan Sulhunun Yıldönümü", **Mülkiye**, Cilt 3, Sayı 28 (Temmuz 1933).

Gibbons, Herbert Adams, "The Present Aspect of the Armenian Question", **The Modern World**, Vol.15, No.3 (July 1925).

Grabill, Joseph, "Missionary Influence on American Relations with the Near

East, 1914-1923", **Muslim World**, No.58.

Grew, Joseph, "The Peace Conference of Lausanne", **Proceedings of the American Philosophical Society**, Vol.98, No.1 (February 1954).

Güçlü, Yücel, "Turkey's Entrance into the League of Nations", **Middle Eastern Studies**, Vol.39, No.1 (January 2003).

Ilgar, İhsan, "Türk GenelkurmAynın Gizli Harekât Planı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 36.

"Lausanne and Sèvres", **The Economist**, 10 February 1923.

"Lausanne Conference", **The Round Table**, No.13 (1923).

Lybyer, Albert Howe, "America's Missionary Record in Turkey", **The Current History Magazine**, Vol.19, No.5 (February 1924).

Sonyel, Salahi, "Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)", **Belleten**, Cilt 38, Sayı 149 (Ocak 1974).

"The Lausanne Treaty", **The Atlantic Monthly**, No.134 (1924).

"The Turkish Victory at Lausanne", **Current Opinion**, No.75 (September 1923).

Woods, Charles, "Lausanne and Its Accessories", **The Fortnightly Review**, No.114 (July 1923).

————————, "Lausanne and Its Antecedent", **The Fortnightly Review**, No.113 (June 1923).

————————, "Lord Curzon and Lausanne", **The Fortnightly Review**, No.113 (June 1923).

————————, "Sèvres-Before and After", **The Fortnightly Review**, No.112 (1922).

Basın

Chicago Daily Tribune, Gazette de Lausanne.

Hakimiyeti Milliye (Ankara).

İkdam (İstanbul).

Journal de Genève.

L'Écho de Paris.

Le Journal d'Orient (İstanbul).

Tevhidi Efkar (İstanbul).
The New York Times.
The Times (London).
The Washington Post.
Vatan (İstanbul).

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NDA MISIR MESELESİ VE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

ARDA BAŞ*

ÖZET

?Lozan Barış Antlaşması yeni Türk devletinin kuruluş senedi olmasının yanında Ortadoğu'da I. Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni statükonun hukuki meşruiyeti açısından önemli bir belgedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki hâkimiyeti ciddi bir şekilde sarsılmıştır. Bu kayıplar içinde en stratejik olanları, 1878'de Kıbrıs ve 1882'de Mısır'ın fiilen İngiltere kontrolüne bırakılmasıydı. Mısır, Süveyş Kanalı nedeniyle İngiltere için büyük bir stratejik öneme sahipti. İngiltere'nin Mısır'ı işgali "geçici" bir durum olarak ilan edilmesine rağmen, İngiltere Mısır'dan çıkmadı. I. Dünya Savaşı başladığında İngiltere'nin Mısır'ı ilhak kararı almasına kadar İngiltere'nin Mısır'daki varlığının hukuki durumu karmaşık olmakla birlikte fiili durumda İngiltere, Mısır'daki hâkimiyetini sürdürdü. 1914'te İngiltere'nin Mısır'ı ilhak kararı alması Osmanlı Devleti tarafından tanınmadı. I. Dünya Savaşı sona erdiğinde mağlup Osmanlı Devleti ile galip tarafta yer alan İngiltere arasındaki en önemli meselelerden biri İngiltere'nin fiilen işgal ettiği ve uzun süredir yönettiği Mısır ve Kıbrıs gibi toprakların hukuki statüsünün saptanmasıydı. Mısır örneğinde olduğu gibi İngiltere'nin bu topraklar üzerindeki hâkimiyeti fiili olarak I. Dünya Savaşı'ndan çok önce başlamış, bu fiili hâkimiyet I. Dünya Savaşı ve sonrasında hukuki bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası yapılan barış görüşmelerinde İngiltere açısından en önemli başlıklardan biri karmaşık fiili durumu hukuki çerçeveye oturtarak Mısır'daki hâkimiyeti ile ilgili tartışmalara son vermekti. Lozan Konferansı'nda Mısır, İngiltere için büyük önem taşıyordu. Türk tarafı açısından Mısır'ın hukuki statüsünün belirlenmesi ile ilgili bu görüşmeler öncelikli meselelerden biri değildi. Türkiye açısından Mısır'da bulunan Türklerin durumunun güvence altına alınması önem taşıyordu.

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, arda_bas@yahoo.com

Bu çalışmada Lozan Barış Konferansı esnasında Mısır konusunda yürütülen müzakereler, Lozan Barış Anlaşması tutanakları, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İngiliz Ulusal Arşivinden alınan belgelerin yanı sıra, TBMM Tutanakları, İngiliz Parlamentosu Tutanakları, dönemin Türk ve İngiliz basınına yansıyan yönleriyle incelenecektir. Mısır ile ilgili sorunların Lozan Barış Konferansı'nda müzakere şekli ve Türk-İngiliz ilişkilerine etkisi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Konferansı, Osmanlı Devleti, Mısır, İngiltere, Mısır'daki Türklerin Statüsü

THE EGYPT ISSUE IN THE LAUSANNE PEACE TREATY AND ITS EFFECTS ON TURKISH-BRITISH RELATIONS

ABSTRACT

The Lausanne Peace Treaty was an important cornerstone both due to the fact that it served as the deed of foundation of the new Turkish state and in terms of the legitimacy of the new status-quo formed in the Middle East following the First World War. In the second half of the 19th century, the Ottoman Empire's domination in the Middle East and the Eastern Mediterranean was undermined, with the greatest losses being the Turkish hegemony on Cyprus and Egypt, handed over to the British in 1878 and 1882, respectively. Having the Suez Canal, the annexation of the Egyptian state was of strategic importance for Britain, which was initially announced as a "temporary" act, but Britain did not leave Egypt. Although the legitimacy of the British rule over Egypt remained ambiguous until Britain decided to annex Egypt in the beginning of the First World War, Britain was the de facto ruler of Egypt. The Ottoman Empire did not recognize the annexation of Egypt by the British in 1914, which, at the end of the First World War, turned into a crucial issue between the Ottoman Empire, having lost the war, and the victorious Britain, as the legal status of states such as Egypt and Cyprus, long occupied and ruled by the British, needed to be determined. The British gave priority to ending the controversy over its domination in Egypt by putting it in a legal framework during the peace talks after the war. While the Egyptian issue was of immense importance for the British during the Lausanne conference, Turks gave priority to securing the Turkish citizens residing in Egypt, rather than the determination of the legal status of Egypt.

The present study aims to analyse the negotiations about the status of Egypt during the Lausanne Peace Conference based on the minutes of the Lausanne Peace Treaty, Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives, and British National Archives, the minutes of the Turkish Grand National Assembly and the British Parliament, and the news in Turkish and British press of the time, and to discuss the effects of the negotiations in the Lausanne Peace Conference on Türkiye – Britain relations.

Keywords: Lausanne Peace Conference, Ottoman State, Egypt, Britain, Status of Turks in Egypt

Giriş

Mısır, 1517'de Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin en stratejik bölgelerinden biri olmuştur. Mısır'ın askerî ve ekonomik açıdan Osmanlı Devleti'ne önemli katkı sağlamış onun Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetinin başlıca unsurlarından biri olmuştur.[1] Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının ardından Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da rekabet içine girmiş olan İngiltere ve Fransa stratejik önemi nedeniyle Mısır'a daha fazla ilgi duymaya başlamışlardır.[2] 1798'de Fransız General Napolyon Bonaparte'ın Mısır'a saldırması ile başlayan askerî müdahaleler, ekonomik ve siyasi olarak da sürmüş, Mısır yaklaşık yüzyıl sonra 1882'te İngiltere tarafından işgal edilmiştir.[3]

Mısır 1882'den itibaren fiilen İngiliz işgali altında ve İngiliz idaresindeydi. Ancak hukuken Osmanlı Devleti toprağıydı. Hukuki olarak İngiltere'nin bir parçası değildi. Aynı zamanda tam bağımsız bir ülke de değildi.[4] I. Dünya Savaşı başlayınca İngiltere, Mısır Hükûmetinden düşmanı Almanya'ya karşı uygulanan yaptırımlara katılmasını ve bu devlete karşı ilave tedbirlere başvurmasını istedi.[5] Almanya'nın Süveyş Kanalı'na yönelik saldırısını önlemek için İngilizler tarafından alınan tedbirler Mısır'ın statüsünün I. Dünya Savaşı içinde değişeceğinin ilk büyük işareti oldu. Savaşın ilk günlerinde İngiliz Hükûmeti, Mısır'daki Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorlarının diplomatik temsilcilerini ülkeden çıkararak Osmanlı Devleti ve Mısır Hükûmetinin hukukunu bir kez daha çiğnedi.[6] Ardından İngiltere, 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. 12 Kasım 1914'te de Osmanlı Devleti, İngiltere'ye savaş ilan etti. Bu esnada Mısır İşgal Ordusu Komutanı John Maxwell 2 Kasım 1914'te Mısır'da sıkıyönetim ilan ettiğini duyurmuştu.[7] 18 Aralık 1914'te İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı

---

1 Jane Hathaway, **Osmanlı Mısır'ında Hane Siyaseti-Kazdağıların Yükselişi**, (Çev. Nalan Özsoy), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s.5.

2 Napoleon Bonaparte'ın Mısır'ı işgali hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789–1802)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

3 Rıfat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) Askerî ve Siyasi Hayatı**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1989, s.153.

4 Harry N. Howard, **Türkiye'nin Taksimi – Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)**, Çev. Salih Sabit Togay, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018, s.114.

5 Fatih Özçelik, **İngiliz İşgalinden Lozan'a Mısır (1882-1923)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2021, s.397.

6 Özçelik, **agt.**, s.399-400.

7 Ü. Gülsüm Polat, **Osmanlı Devleti ve** İngiltere **Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1. Baskı, Ankara 2015, s.54-58.

Devleti ile savaş halinde olan İngiltere'nin Mısır'ı İngiliz himayesine aldığını, Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki egemenliğinin sona erdiğini ilan etti. Ancak himaye kararı kendi içinde bazı hukuki problemler içeriyordu. Bu karar iki taraflı bir anlaşmayı gerektiriyordu. Ancak İngiltere bunu tek taraflı olarak ilan ettiği için hukuki olarak problemli bir karardı.[8] I. Dünya Savaşı boyunca İngiltere Mısır'daki kontrolü sıkılaştırdı. Mısır, İngilizlerin savaş esnasında uyguladıkları sert politikalar ve savaşın neden olduğu ekonomik zorluklar içinde zor zamanlar geçirdi. Bu süreçte Mısır'da İngiliz karşıtlığı en önemli birleştirici öge haline gelirken Mısırlıların özgürlük talepleri, İngiltere tarafından İngiliz çıkarlarına aykırı olduğu için reddedildi.[9]

Hukuki zemini zayıf olan himaye kararının hukuki zemine taşınması ancak I. Dünya Savaşı sonrasında mümkün olabildi. I. Dünya Savaşı sona erdiğinde Osmanlı Devleti tarafından imzalanan Sevr Antlaşması ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından imzalanan Lozan Antlaşması ile 5 Kasım 1914'ten itibaren hukuki olarak da Mısır'da Türk hâkimiyeti sona ermiştir.

I. Dünya Savaşı Sonrası Barış Görüşmeleri ve Mısır

Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi ile I. Dünya Savaşı'nı kaybettiğini ilan ettiğinde Mısır Sefer Kuvvet Komutanı General Allenby bunun için, tüm Mısır'da kutlamalar yapılmasını sağlamıştır. Aynı günlerde Mısır'da bağımsızlık talepleri daha güçlü bir şekilde gündeme geldi. Mısırlılar için öncelikli mesele Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi ve teslim olmasından ziyade Mısır'ın İngiltere'den bağımsız olmasıydı. Savaşın ardından başlayan barış görüşmeleri süreci bunun için bir fırsat olarak görülüyordu. Wilson Prensipleri Mısırlılar için önemli bir ümit kaynağıydı. Mısır'ın önde gelen devlet adamları Avrupa'da Mısır lehine bir kamuoyu oluşturmak için hemen çalışmalara başladılar. Saad Zağlul 13 Kasım 1918'de Mısır'da, İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Reginald Wingate ile Mısır'ın bundan sonraki siyasi durumunu görüştü. Zağlul Mısır'ı temsilen bir Mısır Heyeti oluşturulmasını sağladı. Bu heyet Mısır Hükûmeti tarafından resmen görevlendirilmemişti.[10] Paris Barış Konferansı'nda Mısır'ı temsilen masada olmak isteyen Vafd Lideri Saad Zağlul, Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri

8 Özçelik, **agt.**, s.412-415.

9 Selma Botman, **Egypt From Indepence to Revolution, 1919-1952**, Syracuse Universty Press, New York 1991, s.25.

10 Ahmed Maher Mohamed Ahmed, **I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Mısır'a Yerleşmesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, s.128.

Reginald Wintage tarafından yasal ve yeterli olmadığı gerekçesiyle reddedildi.[11] Heyet Mısır'ın bağımsızlık talebini dünyaya duyurmak için büyük devletlerle temasa geçti. İngiltere Mısır Heyeti'ni dağıtmak için Zağlul'u Malta'ya sürgüne gönderdi. İngiltere'nin bu hamlesi Mısır'da halkı galeyana getirdi. 9 Mart 1919'da başlayan ve 1919 Devrimi olarak anılan geniş gösteriler yapıldı. İngiltere'nin tüm baskısına rağmen Mısırlılar geri adım atmadı. Bunun üzerine Yüksek Komiser Wingate İngiltere tarafından görevden alınıp Mısır ordusunun Genel Komutanı General Allenby'yi İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri olarak tayin edilmiştir. Mısır'da gösterilerin devam etmesi üzerine Mısır Heyeti'nin Başkanı Saad Zağlul Paşa'nın Nisan 1919'de Mısır'a dönmesine ve Paris Barış Konferansı'na katılmasına izin verildi.[12]

Mısır Heyeti 19 Nisan 1919'da Mısır halkını temsilen Paris Barış Konferansı'na katılmıştır. Ancak Mısır burada istediği sonucu alamayacağı kısa sürede görmüştür. İlk ciddi darbe Wilson Prensipleri nedeniyle çok ümit bağlanan ABD'den gelmiştir. ABD, İngiltere'nin Mısır'daki himayesini resmî olarak tanımıştır. Mısır Heyeti, 28 Nisan 1919'da bir konferansa sunduğu muhtırayla Almanya ile savaşan Mısır'ın masada taraf olmaya, Türkiye'den ayrılan diğer milletler gibi Mısırlıların da masada temsilcisi olmasının hakları olduğunu belirtmiştir. Muhtırada ayrıca savaş ile Mısır'daki Türk hâkimiyetinin sona erdiği, bu nedenle Mısır'ın siyasi durumunun tamamen değiştiğini, Mısır'ın geleceği ile ilgili bir kararın Mısırlılara danışılmadan verilemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Müzakereler sonucu ortaya çıkan Versay Anlaşması ile Almanya da Mısır'daki İngiliz himayesini tanımak zorunda kalmıştır. Mısır Heyeti, Versay Antlaşması'nda Mısır ile ilgili alınan kararlardan rahatsız olup itiraz etmiştir. Mısır Heyeti, barışın Almanya ayağının tamamlandığını ancak Mısır'ı ilgilendiren Osmanlı Devleti kısmının halen çözüme kavuşmadığını görerek girişimlerini sürdürmüştür. Ancak Mısır Heyeti üyesi İsmail Sıdkı Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaş sonrası içine düştüğü ağır bunalım nedeniyle Mısır ile ilgilenmesinin mümkün olmadığını bu nedenle Türk tarafından bu konuda bir beklenti içinde olunmaması gerektiğine işaret etmiştir. Mısır Heyeti'nin bu fikri benimsediği günlerde, 12 Şubat 1920'de toplanan I. Londra Konferansı'nda İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki İngiliz hâkimiyetini kabul ettiğine dair bir muhtıra sunmuş, Türk tarafı da bunu kabul etmişti. Mısır Heyeti'nin bu konudaki görüşleri haklı çıkmıştır.[13]

11 Botman, s.26.

12 Ahmed, s.130-132.

13 Ahmed, s.128-136.

1919'dan 1922'ye kadar Mısır'ın bağımsızlık için İngiltere ile yürüttüğü müzakereler İngiltere'nin Mısır gibi stratejik önemi büyük olan bir bölgeden vazgeçmek istememesi nedeniyle sonuçsuz kaldı.[14] İngiltere, Mısır konusundaki tezlerini elindeki tüm enstrümanları kullanarak savunmaya devam etmiş, 18-26 Nisan San Rome Konferansı ve sonrasında Lozan Konferansı'nda adım adım Mısır'daki himayesini taraflara kabul ettirmiştir. Mısır Heyeti uluslararası alanda, İngiltere'nin himaye kararına karşı hamleleri sonuçsuz kalınca ve bunun Mısır halkına zorla kabul ettirilmesi tehlikesi ortaya çıkınca konunun uluslararası alanda değil Mısır içinde çözülmesine odaklanmıştır. İngiltere, Mısır'ın yeni stratejisine karşılık Mısır içinde İngiltere'ye karşı oluşan birlik havasından kaygı duyarak Lord Milner başkanlığındaki bir heyeti Milner Komisyonu adıyla Mısır'a göndermiştir. İngiliz Hükûmeti 18 Ağustos 1920'de Mısır Heyeti'ne Mısır'ın bağımsızlığını öngören ancak bizdeki Sevr Anlaşması benzer bir taslağı sunmuştur. Bu taslak ne Mısır Heyeti ne de Mısır Hükûmeti tarafından kabul edilmeyecektir. Bu arada Abdülhalik Servet Paşa tarafından İngiliz Yüksek Komiseri General Allenby'e sunulan, hükûmeti kurmak için yapılması gereken düzenlemelere, Mısır Heyeti Başkanı Saad Zağlul itiraz edince İngilizler tarafından ikinci kez Seyşeller'e sürgüne gönderilmiştir. Bunun üzerine Mısır'da başlayan gösteriler ve grevler karşısında İngiltere geri adım atmış ve Servet Paşa'nın şartlarını 28 Şubat 1922'de kabul etmiştir. İngiltere Mısır'ı bağımsız bir devlet olarak kabul etmiş, himaye sona ermiş, ülkede 2 Kasım 1914'ten beri devam eden olağanüstü hâl sona ermiştir.15 Mart 1922'de Mısır Sultanı Fuad, "Mısır Kralı" ünvanı ile Mısır'ın bağımsızlık bildirisini yayınlamıştır.[15]

Lozan Konferansı ve Mısır

Zağlul Paşa sürgündeyken ve Mısır'da 28 Şubat Deklarasyonu ile ilgili tartışmalar devam ederken Lozan Konferansı başlamıştır. Konferansta Şark meselesi konuşulurken Mısır da gündeme geleceği için Mısır Hükûmeti Servet Paşa başkanlığındaki bir heyeti Mısır'ı temsilen resmî olarak Mısır'a göndermiştir. Servet Paşa önce Türk tarafı ile iletişime geçmiş ardından görevini Seyfullah Yüsri Paşa'ya Avrupa'dayken devretmiştir. Çünkü Servet Paşa 29 Kasım 1922'de istifa etmiş, yerine Lozan Konferansı'nı çok önemsemeyen Tevfik Nesim Paşa hükûmet kurmuştur. Bunun üzerine Mısır Heyeti resmî olmasa da Lozan Konferansı'nda

14 Botman, s.26.

15 Ahmed, s.128-142.

yer almak üzere harekete geçmiştir. Mısır'ı Lozan Konferansı'nda temsil etmek üzere Hasan Hasip Paşa başkanlığında 11 kişilik bir heyet oluşturulmuştur.[16]

Mısır Heyeti 14 Kasım 1922'de "Misak-i Vatani" adlı muhtıra ile Lozan Konferansı'ndan beklentilerini açıklamışlardır. Muhtırada tam bağımsızlık talebinin yanında doğrudan müzakere yani Lozan'da masada kendilerine yer verilmesi, Mısır ile ilgili sorunların konferans sonrasına ertelenmesinin reddi gibi hususlar vardır. 21 Kasım 1922'de konferans başkanına resmî katılım talebi iletilmiş, Mısır halkını temsil eden Mısır Heyetinin gerçek bir barış için masada olması gerektiği belirtilmiştir. Mısır'ın talebi tüm bu girişimlere rağmen reddedilmiştir. Ne Mısır Hükûmeti konferansta yer almış ne de Mısır Heyeti, Mısır halkını konferansta temsil edebilmiştir. Tüm bunlara rağmen Mısır Heyeti konferanstan beklediğini önemli ölçüde almıştır. Çünkü Heyetin konferansla ilgili esas endişesi Türk Hükûmetinin Mısır ve Sudan üzerindeki hakları konusunda diretmesi değildi. Türk tarafı bunu uzun süre önce kabul etmişti. Asıl endişe Türkiye'nin bu hakları Mısır Hükûmetine değil İngiliz Hükûmetine devretmesiydi.[17]

Mısır'ın beklentilerinin farkında olan Mustafa Kemal Paşa, 30 Aralık 1922'de İsmet Paşa'ya yolladığı talimatta görüşmeler esnasında Misak-ı Millî'nin 1. Maddesi'ne atıfta bulunarak Mısır'ın bağımsızlığına vurgu yapılmasını istemiştir.[18]

Aynı günlerde İngiliz Hükûmeti de Mısır konusunda Türk tarafıyla paralel bir görüş içindeydi. General Allenby, Lord Curzon'a Kahire'den gönderdiği telgrafında Mısır'da hükûmete yönelik sert eleştirilerin önünü almak ve Hükûmetin tutumunun değişmesine neden olmamak için kışkırtıcı bir söylemden kaçınılması gerektiğine işaret etmiştir. Lord Curzon, Mısır Hükûmeti tarafından kabul edilmedikçe konferansa sunulan metinlerin Türk tarafı ve Müttefiklerce benimsenmesinin zor olacağını düşünüyordu. Curzon'a göre ortaya çıkacak yeni anlaşmada, Mısır ile ilgili maddelerde Türkiye'nin, Süveyş Kanalı'ndan, 28 Şubat Deklarasyonu'ndan bahsetmeden Mısır ve Sudan'daki haklarından vazgeçtiğini açıklaması yerinde olacaktı.[19] Lord Curzon, 11 Ocak 1923'te taraflara sunmayı planladıkları anlaşma taslağında "Türkiye, Türk çoğunluğun yaşadığı yerler

16 Mısır Heyetinin diğer üyeleri; Ali eş-Şemsi Paşa, Hasan Hilal Bey, Selama Mikail Bey, İbrahim Ratib Bey, Abdülhalim el-Beyli Bey, Ahmed Lütfi Bey, Hafız Ramadan Bey, Ata Afifi Bey, Dr. İsmail Sıdkı Bey, Said Tolimat Bey ve Ahmed Hayri Bey. Bk. Ahmed, s.142.

17 Ahmed, s.145-148.

18 Ahmed, s.148.

19 **TNA FO**, 371/8958/10/10/16, 31.12.1922.

dışındaki tüm toprak veya adalar üzerindeki her türlü hak ve ünvanlardan vazgeçtiğini mevcut anlaşma ile kabul etmiştir. Türkiye bu toprakların tahsisi, bağımsızlığı ile ilgili alınmış veya alınabilecek düzenlemeleri tanır ve kabul eder." şeklinde bir düzenleme yapmıştır. Curzon, Suriye, Irak, Filistin, Hicaz, Mısır'a özel bir atıfta bulunulmadan bu cümlelerin hepsini kapsadığına dikkat çekmiş ve taslakta Türkiye'nin Mısır'daki haklarından feragat etme tarihinin 14 Kasım 1914 olarak yazılmamasının ve maddenin bu şekilde yazılmasının Mısır Hükûmeti tarafından nasıl algılanacağını General Allenby'e sormuştur.[20] General Allenby, Lord Curzon ile maddenin yazılma şekli konusunda aynı görüşteydi. Mısır Hükûmeti ile bu konuyu detaylıca görüştüğünü, kendisine 7 Ocak 1923'te görüşlerini bildireceklerini Curzon'a iletmiştir.[21] Mısır Hükûmeti Dışişleri Bakanı aracılığıyla metnin bu şekilde yazılmasına itirazlarının olmadığını İngiliz Hükûmetine bildirmiştir. Servet Paşa ise ilgili maddenin birinci paragrafında "feragat" kelimesinden sonra "Mısır lehine" kelimelerinin eklenmesini istemiştir.[22] Ancak General Allenby, Mısır'dan gelen önerileri kabul etmemiştir. Hatta bu önerileri uzun zahmetler sonucu inşa edilen anlaşma taslağının açıklanmasına kısa süre kala anlaşmanın tüm dokusuna zarar verebilecek "küstahça" bir girişim olarak nitelendirmiştir. Allenby, Lord Curzon'un da Mısır Heyetinin de tekliflerini dikkate almayacağını düşündüğünü ifade etmiştir.[23]

Bu arada İsmet Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın talimatına istinaden 31 Ocak 1923 tarihli Yabancılara uygulanacak rejim ile iktisat ve maliye komisyonu ortak oturumunda söz aldı. İsmet Paşa komisyon üyelerini ve söz alan temsilcileri dikkatle dinlediğini, TBMM Hükûmetinin Türkiye sınırları dışında kalan Osmanlı Devleti toprakları üzerinde bir niyet beslemediğini pek çok kez açıkladığını belirterek "Bugünkü Türk Devleti, yetkilerini [otoritesini] özellikle kendi ulusal ülkesiyle sınırlamağı isteyen devletler arasında bulunmaktadır. Bu temel ilkeden esinlenen Misak-ı Millî, 1. maddesinde, yalnız Arapların oturmakta oldukları toprakların kaderinin, yerel [mahallî] halkın serbestçe açıklayacakları istekleri uyarınca düzenlenmesini öngörmektedir." şeklindeki TBMM Hükûmetinin Arap nüfusun yaşadığı topraklara ilişkin görüşünü tekrarlamıştır. Bu görüşleri hatırlatan İsmet Paşa, Lozan'daki Türk Temsilci Heyeti'nin Türk sınırları dışında kalan diğer ülkeler gibi Mısır'ın da kendilerine uygun görecekleri yönetimi, özgür biçimde seçme hakları olduğunu resmen

20 **TNA FO**, 371/8958/ E264/10/16, 05.01.1923.
21 **TNA FO**, 371/8958/ E307/10/16, 06.01.1923.
22 **TNA FO**, 371/8958/ E418/10/16, 09.01.1923.
23 **TNA FO**, 371/8958/ E419/10/16, 09.01.1923.

bildirdiğini tekrarlamıştır.[24] Böylece görüşmelerde TBMM Hükûmetinin daha önce pek çok kez açıkladığı üzere bugünkü Türk sınırları dışında kalmış topraklar üzerinde hiçbir niyet beslemediğini açıklamış ve sınırların dışında kalmış olan diğer ülkeler gibi Mısır'ın da kendi uygun gördüğü yönetimi özgür bir biçimde seçme hakkı olduğunu vurgulamıştır. Bu konuşma ve Mısır'a yapılan atıf Mısır Heyeti tarafından memnunlukla karşılanmıştır. Mısır Temsilci Heyeti Başkanı Hasan Hasip Paşa, İnönü'nün bu konuşmasının ardından duyulan memnuniyet ve sevinci anlatan bir teşekkür mektubu göndermiştir.[25]

Türk ve İngiliz heyetler, Türkiye'nin Mısır'daki egemenlik haklarından vazgeçmesinde anlaşmıştır. Ancak bu aşamadan sonra ortaya çıkan detaylar konferansta, Mısır üzerine uzun görüşmeler yapılmasına sebep olmuştur.

Borçlar Meselesi

İngiliz Heyeti Türkiye'nin yeni sınırları dışında kalan tüm topraklardaki haklarından vazgeçmesinin bazı sonuçları olacağının farkındaydı. İngilizlere göre Türkiye'nin bu konudaki tutumu Mısır'ı ilgilendiren önemli bir hususdu. Mısır Hükûmeti de Türkiye'nin tutumundan yani Mısır'daki egemenlik haklarından vazgeçmesinden memnundu. Ancak asıl mesele Türkiye'nin Mısır'daki egemenlik haklarından vazgeçmesi değildi. Asıl problem borçlarla ilgiliydi. İngiliz Dışişleri, Türkiye'nin yeni sınırları dışındaki tüm haklarından vazgeçmesinin doğuracağı hukuki problemlerden endişe duyuyordu. Fransa Osmanlı Devleti ve Mısır'dan en büyük alacaklı ülkeydi. Eğer alacaklarla ilgili bir hukuki problem çıkacağını düşünürse Fransa, İngiltere'ye bu konuda destek vermeyebilirdi. Lozan'daki İngiliz heyet de, Dışişlerinin bu konudaki çekincelerine katılmış borçlar konusunda Fransa'yı da tatmin edecek cümleler üzerinde çalışılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. İngiliz Dışişlerindeki bazı diplomatlar yeni anlaşmada "Türkiye'den ayrılan topraklar" gibi bir tanımlama yapılması durumunda Mısır'ı bu tanımın dışına çıkaracak bazı düzenlemeler yapılması gerektiğini vurgulamışlardır.[26]

Gelişmeler İngiltere'nin kaygılarını haklı çıkarmıştır. Ama ilk itiraz Fransa'dan değil Türk tarafından geldi. 11 Kasım 1922'de İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Heyetinin Lozan'a varması ile başlayan görüşmelerin sonunda 31 Ocak 1923'te

24 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler: Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)**, T. 1, C 1, K. 2, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1970, s.49.

25 Ahmed, s.148.

26 **TNA FO**, 371/8958/ E225/10/16, 02.01.1923.

Lord Curzon ilk barış anlaşması taslağını Türk tarafına sundu. Türk tarafı 31 Ocak 1923 tarihli I. anlaşma tasarısında, ülkeye ilişkin hükümler kısmında Madde 17'ye itiraz etmiştir. Teklif edilen metinde "Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçişi, 5 Kasım 1914 tarihinden başlayarak yürürlüğe girecektir" yer alırken Türk tarafı, "Türkiye, Mısır vergisi ile güvence altına alınmış, Osmanlı borçlanmaları konusundaki bütün yükümlerinden ve borçlarından aklanmıştır [ibra edilmiştir]" şeklinde maddeye ekleme yapılmasını teklif etmiştir.[27]

Aslında bu konu konferansın başından itibaren tartışılıyordu. Lord Curzon, Kahire'ye 5 Ocak 1923'te yolladığı telgrafta, Türk tarafının mevcut anlaşmada Türklerin çoğunlukta olmadıkları tüm topraklar üzerindeki haklarından feragat etmeyi kabul ettiğini bildirmiş ve Türk hâkimiyetinden çıkan bölgelerden hiçbirinden özel olarak bahsedilmediğine dikkat çekmiştir. Lozan'daki delegasyon bu konuda Müttefiklerin borç senetlerine sahip olanların Türklerin bu kararı ile alacaklarının korunamadığı, haklarının ihlal edildiği yönünde bir itiraz gelmedikçe, Mısır vergisi ile ödenen borçlar konusunun gündeme getirilmeyeceğine dikkat çekmiştir. Çünkü Mısır bu anlaşmaya taraf değildi. Bu nedenle borç tahvillerine sahip olanların alacaklarına dair gerçek bir teminat da sunmak güçtü. Bu nedenle anlaşmaya Mısırla ilgili özel bir madde konmamalıydı. Ancak Curzon, Müttefiklerinin, Türk tarafının Mısır üzerindeki haklarından feragat etmesinin Türkiye'nin borçlarını Mısır vergisinden ödenmesi garantisine sahip tahvil sahiplerinin durumunu belirsiz kılacağından buna itiraz edeceğini düşünüyordu.[28] General Allenby'de, Lord Curzon ile aynı görüşte olduğunu bu telgrafa verdiği cevapla Kahire'den bildirmiştir.[29]

Bu belirsizlikler ve tartışmalarla sonuçsuz kalan müzakerelerin ardından ikinci dönemki görüşmelerde Mısır'la ilgili en ciddi tartışma borçlar konusunda çıktı. 23 Nisan 1923'te başlayan ikinci dönem görüşmelerinde Mısır, borçlar meselesi nedeniyle gündemde olmaya devam etmiştir. Üstelik konferansın ikinci döneminde İngiliz Büyükelçiliğinin raporlarına da yansıdığı üzere durum iç açıcı değildi. Türk tarafı daha net taleplerle masadaydı. Misak-ı Millî konusundaki kararlılık ve savaş ihtimali halen sürüyordu.[30]

---

27 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler: 1 Şubat-22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler**, T. 1, C 4, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1972, s.31.

28 **TNA FO**, 371/8958/ E264/10/16, 05.01.1923.

29 **TNA FO**, 371/8958/ E307/10/16, 06.01.1923.

30 **TNA FO**, 371/9176/ E10937/10937/44, 07.11.1923.

İlk dönemki tartışmalarda Türkler tarafından gündeme getirilen Mısır'ın borçları meselesi Fransa tarafından da gündeme getirildi. Fransa, borçlar meselesi ile en yakından ilgilenen devlet olarak bu konunun üzerine gitmiştir. İkinci komite 24 Nisan 1923'teki oturumda Mısır vergisi ile güvence altına alınmış borçlanmalara ilişkin not düzenlendi. Fransa delegesi General Maurice Pellé'nin başkanlığında açılan oturumda, Türk tarafı 17. Madde'ye "Türkiye, Mısır vergisi ile güvence [teminat] altına alınmış Osmanlı borçlanmaları konusundaki bütün yükümlerden ve borçlardan aklanmıştır [ibra edilmiştir]." maddesinin eklenmesini istemiştir. Toplantıya katılan İngiliz temsilci, Türk tarafının talebinin haklı olduğunu "ancak, Türkiye'nin üzerinde bulunan yükümlülükler bir başka devletçe üstlenilmeden, Türkiye'nin bu yükümlülüklerden aklanmış [ibra edilmiş] sayıldığının Antlaşma'ya yazılması, bu borç senetlerini ellerinde bulunduranlara [hâmillere] karşı güç görünmektedir. Alınması gereken ayrıntı niteliğinde bir dizi tedbirler vardır ve bu bakımdan, özel bir sözleşme gerekli görünmektedir, Türk isteğinin dayandığı ilke haklı ve hak gözetir ise de, bunu Antlaşmaya yazmakta, yararlardan çok sakıncalar vardır." diyerek itirazını dile getirmiştir. General Pellé'nin de özetlediği üzere bahsi geçen sorun, Türk tarafının isteğine bağlı olarak Mısır'la kısa süre içinde yapılacak bir anlaşma ile çözüme kavuşacaktır. İngiltere bu nedenle böyle bir hükmün eklenmesini istemiyordu. Türk tarafından Hasan Bey ise Mısır vergisiyle güvence altına alınan bütün borç yükümlülüklerinin ibra edilmiş sayılmasının Türk heyeti tarafınca gerekli görüldüğünü, Türkiye'nin Mısır üzerindeki haklarından vazgeçerken aynı zamanda yükümlülüklerinden de kurtulduğunu belirterek Mısır'ın borçlarının nasıl ödeneceğine dair İngiltere ile arasında özel bir sözleşme yapmasının gerekli olabileceğini ancak bu konunun Türkiye'yi ilgilendirmediğini belirtmiştir. Zaten "Mısır vergisi doğrudan borç veren İngiltere bankasına ödeniyordu. Bu nedenle 17. Madde'ye bahsi geçen paragraf eklenmelidir." diyerek görüşlerinde ısrarcı olduğunu gösteren Hasan Bey'in geri adım atmaması üzerine, General Pellé sorunun ertelenmesine karar vermiştir.[31]

Bu görüşmenin ardından II. Komitenin bu konudaki görüşleri hazırlanan ek bir not ile açıklanmıştır. "Mısır Vergisi ile Güvence Altına Alınmış Borçlanmalara İlişkin Not"ta Mısır'ın 1517'den beri Türkiye'ye vergi ödediği, verginin 1840'ta 282.000 Lira, 1866'da 681.000 Liraya yükseldiği 1875'ten

31 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler:** Konferansın İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler 23 Nisan-24 Temmuz 1923, T.2, C1, K.1, Çev. Seha L. Meray, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1970, s.212-213.

1914'e kadar ise 681.872 Lira olduğu belirtildikten sonra 1891 ve 1894 tarihli iki borçlanmasının Mısır Vergisi ile güvence altına alındığı bu borçların ise 1854, 1871, 1877'de alınan borçlarının tahvilinden kaynaklandığı ve 1855'te %4 faizle alınan borcun Osmanlı Devlet gelirlerinin tümü, özellikle Mısır Vergisi, Suriye ve İzmir gümrükleri gelirleriyle rehin altına alınmıştır. 1855'ten itibaren Mısır vergisi yılda 72.000 İngiliz Lirası (Sterling) olarak 1923'e kadar aksatılmadan ödenmiştir. Aynı şekilde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1878'de yapılan Savunma İttifakı uyarınca İngiliz Hükûmeti Kıbrıs vergilerini de topluyordu. Mısır Vergisi ve Kıbrıs Vergisi ile alacaklarını fazlasıyla tahsil eden İngiltere, Mısır'ın 1914'ten itibaren Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmaktan çıkmasına rağmen 1891, 1893 ve 1855 borçlanmalarını ödenmesine ara vermeden devam ettiğini,

18. Madde'de yapılacak düzenleme ile Mısır'ın zaten devam ettiği ödemelerinin sorumluluğunu bundan böyle açıkça üzerine almasına, Türkiye'nin bu konudaki her türlü sorumluluktan açık ve kesin olarak kurtulmasını sağlayacak şekilde düzenleme yapılmasını istiyordu.[32]

1 Mayıs 1923'te hazırlanan madde tasarılarından bu konu hakkındaki Madde 17'nin şu şekilde düzenlenmesi planlanıyordu: "Madde 17.— İkinci fıkra,- Türkiye, Mısır Vergisi ile güvence altına alınmış Osmanlı borçlanmaları (1855, 1891 ve 1894 borçlanmaları) konusundaki bütün yükümlerinden ve borçlarından aklanmıştır [ibra edilmiştir]. Bu üç borçlanmanın hizmetleri için Mısır'ın yapmakta olduğu yıllık ödemeler, bugün Mısır Devlet Borcu hizmetlerinin ödenmesinin bir parçasını oluşturmakta olduğundan Mısır, Osmanlı Devlet Borcuna [Düyun-u Umumiye-i Osmaniye'ye] ilişkin başka her türlü borçlarından aklanmıştır."[33]

Mısır vergisi ile güvence altına alınan borçlar bu şekilde çözüme kavuşturulurken Mısır Heyeti konferansa bir muhtıra daha sunmuştur. Mısır Heyeti adına Dr. İsmail Sıdkı Bey tarafından 30 Nisan 1923'te sunulan muhtırada, Lozan Konferansı'nın ikinci aşamasında Mısır'la ilgili sorunların tartışıldığı bir dönemde Mısır Heyetinin bu konulardaki görüşlerini açıklamasının faydalı görüldüğünü belirtilmiştir. Mısır'ın tarihinin bağımsızlığı için verdiği mücadele

32 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler: Konferansın İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler 23 Nisan-24 Temmuz 1923**, T. 2, C 1, K. 1, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1970, s.221-222.

33 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler: Konferansın İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler 23 Nisan-24 Temmuz 1923**, T. 2, C 1, K. 1, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1970, s.234.

ile geçtiği belirtilerek 19. yüzyıl boyunca Mısır'ın elde ettiği zaferlere vurgu yapılmış, Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden 1841 fermanı ile özerkliğini kazandığını ve bunun İngilizlerin desteği olmadan gerçekleştirdiği vurgulanmıştır. Mısır'ın yaptığı anlaşmalar ve Osmanlı Devleti'nin yayınladığı fermanlarla başka ülkelerle anlaşmalar yapan, borç ilişkisine giren bir ülke olduğuna ve Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki hâkimiyetinin artık "sözde" olduğuna dikkat çekilmiştir. İngiltere'nin Mısır ile ilgili meseleleri sadece Türkiye ile görüşmesi eleştirilerek Mısır'ın kendi sesini dünyaya duyurma hakkı olduğu ve Mısır'ın kendi elde ettiği bağımsızlığını Türk tarafından alarak Mısırlılara vermenin İngiltere'nin yetkisinde olmadığı belirtilerek İngiltere'nin Mısır'a Osmanlı Devleti'nden bağımsız olmasını sağlayan ülke konumunda kendisini göstermesine itiraz edilmiştir. Muhtırada Osmanlı Devleti'nden Mısır'ın ayrılması ve bağımsızlığını kazanmasının iki ülke dışında kimseyi ilgilendirmediğine dikkat çekilerek bunun dışında İngiltere'nin müdahalesi veya taraf olmasıyla yeni hukuksal problemler doğacağı iddia edilmiştir. Muhtırada Türkiye'nin Misak-ı Millî'de de belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkelerde hâkimiyetin millete devredildiğini açıkladığına dikkat çekilerek Mısır'ın durumunun tespitinde tek yetkilinin Mısırlılar olduğu vurgulanmıştır. Mısır ile İngiltere arasında bir uzlaşıya, İngiltere'nin Mısır'daki askerlerini tahliye etmesiyle varılabileceğine dair vurgu tekrarlanmıştır.[34]

Konferans'ta Mısır ile ilgili konuşulan önemli konulardan biri vatandaşlık meselesi olmuştur. 25 Ocak 1923 tarihli oturumda Osmanlı Devleti'nden ayrılmış ülkelerin halkından olanların uyrukluğu meselesi yeniden tartışılmıştır. İtalyan temsilci Montagna, 4 Ocak 1923 tarihli oturumda askıda kalan bu sorunun yeniden ele almasını istedi. Türk tarafı, bahsi geçen kimselere tanınan seçme hakkının "onların aslı (yerli) halkından oldukları ülkenin bağlandığı devletten yana kullanması" görüşünü destekledi. İtalyan tarafı ise tam tersine bunların Türk uyrukluğunda kalmasını teklif etmiştir. Montagna, Türk ve Fransız heyetlerin görüşleri paralelinde, taraf olan Hükûmetin de kabul etmesi durumunda 18 yaşını aşmış ve Türkiye'den ayrılarak bu ülkeye yerleşmiş, halkın çoğunluğu ile aynı soydan gelmesi durumunda, uyruluğunu seçebileceğini belirten bir madde teklif etmiştir. İngiliz temsilci heyet bu maddeye Mısır'da yerleşmiş olan Türk uyruklular için bu seçme hakkının Mısır'la Türkiye arasında yapılmış ve yapılacak anlaşmalar ile düzenleceğini belirten bir madde ekletmek istemiştir. Şükür Bey buna itiraz etmiştir. Çünkü Mısır'ın Türkiye'den ayrılmış

34 **TNA FO**, 371/8970/4393/138/16, 30.04.1923.

bir ülke olduğu henüz herhangi anlaşma ile kabul edilmemişti. İngiliz ve Fransız temsilciler bu ek düzenlemenin Mısır'da oturmakta olan çok sayıda kimsenin fiili durumu nedeniyle gerekli olduğunu, Mısır'ın uyrukluk meselesinde herhangi bir düzenlemeyi henüz yapmadığını, yakın zamanda ilgili ülkeler ile Mısır arasında bu konuda anlaşmalar yapılacağına dikkat çekmiştir. Ancak Şükrü Bey Mısır'ın bağımsızlığının henüz Türkiye tarafından tanınmadığını hatırlatmış, İngiliz ve Fransız temsilciler ise Mısır'ın tanınması sorunu halledilinceye kadar teklif edilen eklemenin Türk tarafınca çekince ile kabul edilmesini istemiştir. Şükrü Bey bunun üzerine Mısır'ın bağımsızlığı konusunu bir sonuca bağlamak anlamına gelecek olan bu sorunu tartışmak istemediğini belirtmiştir. İngiliz temsilci Türkiye'nin Mısır'la ilgili ek sorunlarla uğraşmak istemeyen tavrını anlamadıkları belirtince Şükrü Bey, Mısır konusunda özel bir düzenleme yapılmasına gerek olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Fransa temsilcisi Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılan diğer ülkelerden ayrı bir konumu olduğunu hatırlatarak Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkelerin bazılarının bu konferansta mandater devletlerce temsil edildiğini ancak Mısır'ın bağımsız bir ülke olduğunu, konferansta Mısır adına söz söyleme yetkisine sahip bir devlet olmadığını, Mısır'ın haklarının saklı tutulması için bu düzenlemenin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Şükrü Bey ek fırkanın gereğini anlamadığı konusunda ısrar ederek Türk Hükûmetinin böyle bir yükümlülük altına girmeyeceğini belirtmiştir. Fransız temsilci eğer bu ek olmazsa Mısır'ın ülkesinde oturan Türk uyrukluların Mısırlı olduğunu hüküm altına alabileceğini belirtmiş, İngilizler ise ek fırka kabul edilmezse konferansta temsil edilmeyen Mısır'ın yükümlülük altına sokulabileceğine dikkat çekmiştir. Şükrü Bey maddenin ilk kısmını bazı itirazları olmasına rağmen kabul edeceklerini ancak 2. Fırka ile Mısır'a özel düzenleme yapılan kısmı eklenmesine razı olmadığını, Mısır'ın hakları ve bağımsızlığını da içeren sorunun bu alt komisyonda görüşülmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. İngiliz temsilci bunun üzerine bu teklifi geri çekmiştir.[35]

23 Haziran 1923 tarihli oturumda Birinci Komite Başkanı Horace Rumbold 22. haftasına giren konferansın uzamasından müttefiklerin kaygı duyduğunu belirterek çözüme kavuşmayan ve askıya alınan sorunlu gündem maddelerinin ele alınmasını istemiş ve konferansın gidişatı ile ilgili kararı İsmet Paşa'nın bu başlıklar hakkındaki görüşlerini aktarmasının ardından vereceklerini belirtmiştir.

35 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler: İkinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları (Yabancılara Uygulancak Rejim)**, T. 1, C 2, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1970, s.200-201.

Çözülemeyen sorunlar arasında 72. Madde de vardı. Bu madde Mısır kökenli Türk uyrukluların malları hakkındaydı. İngiliz heyet adına söz alan M. Ryan, Türk ve İngiliz tarafların bu konuda görüşmeler yaptıklarını, kısmen anlaşmaya varıldığını, ancak Türk tarafının uzlaşı sonrası İngilizlerin kabul etmesinin mümkün olmayan isteklerde bulunduğunu belirtmiştir. İngilizlere göre İsmet Paşa, İngiltere'yi Mısır'daki Türk kökenlilere ait mallar konusunda gelecekteki problemleri de içeren bazı yükümlülükler altına sokmak istemişti. Ancak İngilizler "bağımsız bir hükûmet olan" Mısır Hükûmetini yükümlülük altına sokabilecek böyle bir düzenlemeye yetkili değildi. İngilizler bu konuda sadece dostça girişimde bulanabilirlerdi. İsmet Paşa da buna cevaben, İngiliz heyetini bu konuda yükümlülük altına sokmak istemediklerini, sadece Mısır Hükûmeti nezdinde dostça bir girişimde bulunulmasını istediklerini belirtmiş, Mısır Hükûmetinin hazırlanan bildiriyi kabulünü duyurmasını istemiştir. Ancak İngiliz heyeti meselenin sadece bir bildiri ile sınırlı olmadığını, Mısır Hükûmetinin bu bildiri hakkında bir kabul beyanında bulunmadan önce anlaşmanın ekonomik meselelerle ilgili kısmını görmesi ve incelmesi gerektiğini ancak bunun için zaman olmadığını belirtmiştir. Rumbold nihayetinde kendisinin resmen yapmaya izinli olduğu bir bildirinin İngiliz Hükûmetince üstlenilmiş bir yükümlülükle eşdeğer olduğunun Türk tarafınca kabul edilmesini istemiştir.[36]

3 Temmuz 1923'te M. Montagna başkanlığındaki oturumda, Konferans'ın Genel Sekreteri Montagna Türk uyrukluların Mısır'daki çıkarlarına ilişkin İngiltere ile Türk Temsilci Heyeti arasında anlaşmaya varıldığını belirterek Sir Horace Rumbold İngiliz Hükûmeti tarafından hazırlanan bildiriyi okumuştur. 10 Sayılı Tutanakta Mısır'daki Türk malları üzerindeki kısıtlamanın 1 Ocak 1923'te kaldırılmasına karar verildiğini, Mısır'ın eski hıdivi Abbas Hilmi Paşa'ya ait olan mallar hakkında özel anlaşmalar olduğundan bu bildiri kapsamasına girmediği belirtilmiştir. Bildiride, Türkiye ile İngiltere arasında bir sorun olsaydı, Barış anlaşmasının 3. Bölümünde yani ekonomik hükümler başlığı altında çözümlenebilecek bu sorunun Türkiye ile Mısır arasında olduğu belirtilmiştir. İngiltere eğer bu konuda Türkiye ile Mısır arasında gelecekte bir sorun olursa İngiliz Hükûmeti bu sorunun çözümüne hak gözetir bir biçimde çözüme bağlanması için dostça girişimde bulunacağını taahhüt etmiş, İsmet Paşa da Rumbold tarafından okunan bu bildiriyi İngiliz Hükûmeti adına senet saydığını

36 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler:** Konferansın İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler 23 Nisan-24 Temmuz 1923, T.2, C1, K.2, Çev. Seha L. Meray, Ankara 1970, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1970, s.142-151,152.

ve Mısır'daki Türk uyruklularına ilişkin öne sürdüğü çekinceden vazgeçtiğini belirtmesiyle bu sorun çözülmüştür.[37]

Türk uyrukluların Mısır'daki emlakı hakkında Üçüncü Komitenin 3 Temmuz 1923'teki oturumda yayınlanan ortak bildiride, eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'ya ait olan malların yapılan özel anlaşmalar nedeniyle bu bildiride bahsi geçen mallar kategorisine girmediği açıklanmıştır. Türk tarafı da bu bildiriyi senet saymış ancak Abbas Hilmi Paşa daha sonra Mısır Hükûmeti ile yaptığı görüşmeler sonrası Türk ve İngiliz hükûmetlerinin bu konuya yaptıkları atıfın yani, Türk ve İngiliz hükûmetleri yayınladıkları bildirinin Abbas Hilmi Paşa'ya ilişkin kısmında herhangi bir yükümlülük altına girmediklerini belirtmişler ve bu beyanları Üçüncü Komitenin 10 sayılı Tutanağına girmiştir. Lozan'daki Türk heyetinin Abbas Hilmi Paşa'nın Mısır'daki malları ile ilgili bu görüşüne cevaben İngiliz heyet, bahsi geçen 22 Temmuz 1923 tarihli mektupta Türk tarafının görüşünü açıkladığı, Abbas Hilmi Paşa'nın Mısır Hükûmeti ile vardığı anlaşmaların Türk ve İngiliz hükûmetleri arasında herhangi bir sorun yaratmayacağına dikkat çekmiştir.[38]

Anlaşma Metninin Son Hali

Lozan Barış Antlaşması'nda Kesim I, Ülkeye İlişkin Hükümler başlığı altında Madde 17 ve Madde 18'de Mısır ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Madde 19'da yine Mısır'a değinilmiştir:

Madde 17: Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki tüm hukuk ve senetlerinden vazgeçmesine ilişkin hüküm 5 Kasım 1914 gününden başlayarak geçerlidir.

Madde 18: Mısır'dan alınan vergi karşılık gösterilerek sağlanan Osmanlı istikrazlarına, yani 1855, 1891, 1894 istikrazlarına ilişkin tüm bağlantı ve yükümlerden Türkiye aklanmıştır. İşbu üç istikraz taksitleri için. Mısır'ın yaptığı yıllık ödemeler bugün Mısır Borçları taksitlerinin bir parçasını oluşturduğundan, Mısır Osmanlı Genel Borçlarına ilişkin öteki tüm yükümlerden aklanmıştır.

Madde 19: Mısır Devletinin tanınmasından doğan sorunlar, ilgili devletlerarasında saptanacak koşullara göre sonradan kararlaştırılacak hükümlerle

37 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler: Konferansın İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler 23 Nisan-24 Temmuz 1923**, T. 2, C 1, K. 2, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1970, s.117.

38 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler: Konferansın İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler 23 Nisan-24 Temmuz 1923**, T. 2, C 1, K. 2, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1970, s.123-124.

çözümlenecek ve Türkiye'den ayrılan topraklara ilişkin, olan Antlaşma hükümleri Mısır Devletine uygulanmayacaktır.

Madde 19 İşbu Andlaşmanın yürürlüğe konulmasından sonra ve onun içerdiği hükümler bozulmaksızın, aşağıda sayılan ekonomik ya da teknik nitelikteki çok taraflı Andlaşmalar, Sözleşmeler, Anlaşmalar, Türkiye ile öteki Bağıtlı Devletlerden, bunlara taraf olanlar arasında yeniden yürürlüğe gireceklerdir.

(6) İşbu Andlaşmanın 19. Maddesindeki özel hükümleri saklı kılmak koşulu altında, Süveyş Kanalının özgürce kullanılmasını güvence altına alacak bir rejim saptanmasına ilişkin 29 Ekim 1888 günlü Sözleşme.[39]

Böylece 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanarak Türkiye'nin Mısır'daki yaklaşık dört yüz senelik kanuni irtibatına son verilmiştir. Mısırlılar tarafından büyük saygı duyulan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Mısır Temsilci Heyeti'nin Başkanı Hasan Hasip Paşa'ya şu mektubu göndermiştir:

"Lozan'da niyabeten Mısır Temsilci Heyet Reisi Hasan Hasip Paşa Hazretlerine,

Saad Zağlul Paşa riyasetindeki Mısır Heyeti'nin ismiyle bize gönderilmiş mektubunuzu sürurla teslim aldım. Mısır halkının da, Türk Halkına büyük fedakârlıklarının neticesinde elde ettiği bâhir zaferlerinin münasebetiyle tebriklerini de büyük ferahla telakki ettim. Mısır halkıyla uhuvvet ve sadakat bağlarıyla kurulmuş olan Türk halkı, Mısır'ın tam istiklalinin tahakkuk edilmesini ehemmiyetle takip emektedir. Türk halkı, Mısır'ın milletler arasında layık yerini almasına mesut olur. Mısır halkıda, irade, fedakârlık ve beraberlik göstermekte azimli oldukça, şüphesiz ki arzu ettiği tam istiklalini idrak edip mukadderatını, kuvvetini ve servetini iyi değerlendirecektir. Çünkü bu sami hedef, semavi adaletinin teyit ettiği tabii bir haktır. Size tekit ederim ki, bütün İslam âlemi, Türk Halkı ve şahsım da, Mısır'ın İngiliz işgal zorbalığından kurtulduğunu gördüğümüz zaman çok büyük bir gıpta duyarız. Bu vesileyle nebil Mısır halkına şükranlarımı ifa etmenizi rica ederim".[40]

Sonuç

Mısır, Lozan Konferansı'nda heyet olarak bulunmamışsa da, konferansın önemli meseleleri arasında yer almıştır. Türk tarafı Mısır'dan gelen taleplere karşı duyarsız davranmazken İngiltere ile Mısır konusunda karşı karşıya gelmemek

39 **Düstur**, III. Tertip, Cilt 5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, İstanbul 1931, s.28-55.
40 Ahmed, s.149-150.

üzerine bir politika inşa etmiştir. Mısır'daki Türk hâkimiyetinin resmen sona ermesinin kabul edilmesi gibi hususlarda gerçekçi davranılarak İngiltere ve Mısır ile bu konuda karşı karşıya gelinmemesine dikkat edilmiştir. Bunun yanında zaten ekonomik olarak zor durumda olan Türk milletinin üzerine yeni ekonomik yükler getirme tehlikesi olan borçlar gibi konular müzakere edilirken oldukça titiz davranılmış, Mısır'daki Türk hâkimiyetinin durumunu tespit edilmesi esnasında İngilizlere karşı izlenen yumuşak politika bir kenara bırakılarak bu konuda titiz ve sert bir müzakere yöntemi izlenmiştir. Mısır'da bulunan Türk uyrukluların emlakı konusunda İngiltere'nin taahhütlerine güvenilmiştir. Ancak bu konuda İngiltere üzerine düşen arabuluculuğu yeterince yerine getirmemesi nedeniyle bu konu Türk-Mısır ilişkilerinin gelişmesinin önünde ciddi bir engel oluşturmuştur.

Lozan Konferansı'nda Mısır meselesi konuşulurken Türkiye'nin izlediği politika Türk-İngiliz ilişkileri açısından da büyük önem taşıyordu. İngiltere, Lozan'da masaya oturduğunda Mısır'da oldukça zor günler geçirmekteydi. İngiltere'nin küresel bağlantılarının en önemlilerinden biri olan Mısır'daki hâkimiyetine karşı Mısırlı milliyetçilerin başlattığı ve Türk Millî Mücadelesi'ni de kendine örnek alan tam bağımsızlık isteyen bir hareket vardı. Türk tarafı İngiltere'nin Mısır konusuna verdiği önemin farkındaydı. İngiltere ile Mısır konusunda uzlaşmaz bir tutum içinde olmanın Mısır'a ve kendisine faydasının olmayacağını gören Türkiye, Mısır'daki egemenlik haklarına dair siyasi bir tartışmaya girmeyerek İngiltere ve Mısır'ı karşına almadı. Ancak toplantılarda Mısır'ın kaderinin Mısırlılar tarafından belirleneceğine dair yapılan atıflar, Mısır tarafını rahatlatan açıklamalar oldu. Bu ölçülü tavır İngiltere tarafından takdir gördü. Çünkü İngiltere, Mısır meselesini mümkün oldukça Mısır-İngiltere ilişkileri çerçevesinde ele alma taraftarıydı.

Türkiye'nin Lozan Konferansı'nda Mısır konusunda izlediği politika Türk-İngiliz ilişkileri üzerinde bıraktığı olumlu etkiden ziyade bir konunun krize dönüşmeden karara bağlanması bağlamında Türk-İngiliz ilişkilerine katkı sundu. Musul, savaş tazminatı gibi pek çok konuda anlaşmazlıkların yaşandığı bir konferansta Mısır meselesinin gerçekçi bir yaklaşımla ele alınması Türk tarafının sağduyulu ve rasyonel yaklaşımı ile mümkün oldu.

KAYNAKÇA

Ahmed, Ahmed Maher Mohamed, **I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Mısır'a Yerleşmesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

Botman, Selma. **Egypt From Indepence to Revolution, 1919-1952**, Syracuse Universty Press, New York 1991.

Düstur, III. Tertip, Cilt 5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, İstanbul 1931.

TNA, The National Archives (London), FO, 371/8958/10/10/16, 31.12.1922.

TNA, FO, 371/8958/E225/10/16, 02.01.1923.

TNA, FO, 371/8958/E264/10/16, 05.01.1923.

TNA, FO, 371/8958/E307/10/16, 06.01.1923.

TNA, FO, 371/8958/E418/10/16, 09.01.1923.

TNA, FO, 371/8958/E419/10/16, 09.01.1923.

TNA, FO, 371/8970/4393/138/16, 30.04.1923.

TNA, FO, 371/9176/ E10937/10937/44, 07.11.1923.

Hathaway, Jane, **Osmanlı Mısır'ında Hane Siyaseti-Kazdağıların Yükselişi**, (Çev. Nalan Özsoy), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

Howard, Harry N., **Türkiye'nin Taksimi – Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)**, Çev. Salih Sabit Togay, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler: 1 Şubat-22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler, T. 1, C 4, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1970.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler: Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları), T. 1, C 1, K. 2, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1970.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler: İkinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları (Yabancılara Uygulancak Rejim), T. 1, C 2, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1970.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler: Konferansın İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler 23 Nisan-24 Temmuz 1923, T. 2, C 1, K. 1, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1970.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler: Konferansın İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler 23 Nisan-24 Temmuz 1923, T. 2, C 1, K. 2, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1970.

Özçelik, Fatih, **İngiliz İşgalinden Lozan'a Mısır (1882-1923)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elazığ 2021.

Polat, Ü. Gülsüm, **Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1. Baskı, Ankara 2015.

Soysal, İsmail, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Uçarol, Rıfat, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) Askerî ve Siyasi Hayatı**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1989.

LOZAN BARIŞ KONFERANSI SÜRECİNDE İSTANBUL'UN TAHLİYESİ KONUSUNUN İNGİLİZ KABİNESİ VE SAVAŞ OFİSİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

NAZİRE DOĞAN*

ÖZET

İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından ilk olarak 13 Kasım 1918'de ardından da 16 Mart 1920 tarihinde işgal edilmiştir. İkinci işgalde Harbiye Bakanlığı gibi bazı kritik yerleri ele geçiren müttefikler şehirdeki varlıklarını sağlamlaştırmıştır. Ancak Kurtuluş Savaşı'nın TBMM Hükûmeti tarafından kazanılmasından sonra durum değişmiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla birlikte İstanbul, TBMM Hükûmeti'ne bırakılmıştı. Bu karar dolayısıyla Refet Paşa komutasındaki Türk Jandarma Bölüğü İstanbul'a girmiştir. Türk birliklerinin İstanbul'a girmesiyle müttefik generallerle Refet Paşa arasında İstanbul'un yönetimi konusunda bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Müttefikler arasında İstanbul'da en çok kuvvet bulunduran devlet İngiltere olduğundan İstanbul'da yaşananlar İngilizleri daha çok ilgilendirmiştir. İstanbul'da yaşanan sorunlar özellikle İngiliz kabinesi ve Savaş Ofisinde İstanbul'un tahliyesi konusunun sıkça görüşülmesine neden olmuştur. Türklerden gelecek bir saldırı ihtimalinden dolayı İstanbul'daki birliklerin Gelibolu'ya geri çekilmesi fikri gündeme gelmiştir. Ancak bu durum barış antlaşması imzalanmadan müttefiklerin İstanbul'u tahliye ettiği izlenimini yaratacağı düşünüldüğünden kabinedeki çoğunluk bu fikre karşı çıkmıştır. Savaş Ofisi geri çekilme fikrine kabine kadar olumsuz yaklaşmamış, bu durumun olabilirliği üzerinde durmuştur. Her iki tarafta da yapılan tartışmalar sonucunda tahliye konusunun Lozan'daki gelişmelere bağlı kalması kararı alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lozan, İngiltere, İstanbul, Lord Curzon, İsmet Bey

* Öğretim Görevlisi Dr., Kayseri Üniversitesi, naziredogan@erciyes.edu.tr

THE EVALUATION OF THE ISTANBUL EVACUATION ISSUE DURING THE LOZAN PEACE CONFERENCE IN THE ENGLISH CABINET AND WAR OFFICE

ABSTRACT

Istanbul was first occupied by the Allies on November 13, 1918 and then on March 16, 1920. In the second occupation, the Allies captured some critical places, including the Ministry of War, and consolidated their presence in the city. However, the situation changed after the War of Independence was won by the Government of the Grand National Assembly of Turkey. With the Mudanya Armistice Treaty signed after the War of Independence, Istanbul was left to the Government of the Grand National Assembly of Turkey. Due to this decision, the Turkish Gendarmerie Company under the command of Refet Pasha entered Istanbul. After the Turkish troops entered Istanbul, some problems arose between the Allied generals and Refet Pasha regarding the administration of Istanbul. Since Britain had the largest number of forces in Istanbul among the Allies, what happened in Istanbul was of more concern to the British. The problems in Istanbul led to frequent discussions about the evacuation of Istanbul, especially in the British cabinet and the War Office. Due to the possibility of an attack from the Turks, the idea of withdrawing the troops in Istanbul to Gallipoli came to the agenda. However, since it was thought that this would create the impression that the Allies had evacuated Constantinople before the peace treaty was signed, the majority in the cabinet opposed this idea. However, the War Office did not approach the idea of withdrawal as negatively as the cabinet and emphasized the feasibility of this situation. As a result of the discussions on both sides, it was decided that the issue of evacuation would remain dependent on the developments in Lausanne.

Keywords: Lausanne, England, İstanbul, Lord Curzon, Mr. Ismet

Giriş

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak ayrılmıştır.[1] Bu antlaşmanın birinci maddesi, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki istihkâmların müttefikler tarafından işgal edileceği şeklindedir.[2] Antlaşmada İstanbul'un işgal edileceğine dair bir madde yoktu; ancak müttefik devletler antlaşma şartlarına aykırı olarak 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'u işgal etmişlerdir. Bu durum antlaşmayı imzalayan heyet başta olmak üzere asker-sivil tüm yönetim ve halk tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır.[3] Dönemin Hariciye Nazırı, Reşid Paşa işgali protesto etmiş ama Fransızlar bu işgalin Mondros Ateşkes Antlaşması şartlarına aykırı olmadığını ifade etmişlerdir. İngilizler ise şehre işgal maksadıyla gelmediklerini belirterek olası tepkileri önlemeye çalışmışlardır. Müttefikler İstanbul'a geldikleri ilk andan itibaren şehirdeki denetimi ellerine almaya başlamış, İstanbul ve Beyoğlu postanelerine kendi memurlarını yerleştirmişlerdir. İstanbul'daki basına da sansür uygulamışlardır.[4]

İstanbul müttefik devletler tarafından 16 Mart 1920 tarihinde ikinci kez işgal edilmiştir. Bu işgalin en önemli nedeni Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketinin giderek güçlenmesi, Batı ve Güney Cephelerinde Millî Mücadeleciler tarafından ciddi başarılar kazanılmasıdır. Özellikle Maraş'ın Fransız işgalinden kurtuluşu müttefikleri Türklere karşı daha sıkı tedbirler almaya zorlamıştır.[5] Millî Mücadele hareketinin giderek güçlenmesi İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'da "Türklerin günden güne daha tehdit edici olduğu" kanısını uyandırmıştır.[6] Bu arada müttefik devletler İtalya'nın San Remo kentinde gerçekleştirdikleri konferansta Osmanlı topraklarını paylaştıkları Sevr Antlaşması'nı imzalamışlardır.[7] Ancak İngilizlerde Türklerin bu antlaşmaya

---

1 Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s.393.

2 The National Archive (TNA), Foreign Office (FO), 93/110/80, 30 Ekim 1918.

3 Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVIII, Sayı: 53, s.333.

4 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 1, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s.61.

5 Durmuş Yalçın vd, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s.187-188.

6 Taha Akyol, **1919-1920 Mondros, Sevr ve Kuva-yı Milliye**, Doğan Kitap, İstanbul 2016, s.241.

7 Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III, TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.9.

direneceklerine dair bir endişe hâsıl olmuştur. Zira İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck, Türklerin barış şartlarına direneceğini, bu direnişi kırmak için İstanbul'un işgal edilmesinin daha etkili olacağını ifade etmiştir. Tüm bu gelişmelerden sonra müttefikler İstanbul'un işgaline karar vermiştir.[8] İstanbul'un işgali 16 Mart gece yarısından sonra başlamış, sabahın 10'una kadar işgal edilecek yerlerin çoğu işgal edilmiştir. Sadrazama bir nota verilerek İstanbul'un müttefikler tarafından işgal edilmiş olduğu ve işgalin barış antlaşması imzalanana kadar devam edeceği söylenmiştir. İstanbul'un yönetimi taşrada Hristiyanların tehlikeden kurtulmaları ve müttefiklere karşı bütün saldırıların durdurulması şartıyla Osmanlı Hükûmeti'ne bırakılmıştır.[9] Müttefiklerin özellikle İngilizlerin böyle bir karar almalarının en önemli nedeni, İstanbul'un yönetimini alarak padişahı İstanbul'dan kovmanın Hindistan Müslümanları üzerinde olumsuz bir etki yapacağı korkusudur. Korkunun nedeni Bombay Valisi Lloyd George'un bu konudaki uyarılarıdır. Çünkü Lloyd George, Bombay Valisi olmadan önce padişahın İstanbul'dan çıkarılması gerektiğini düşünürken vali olduktan sonra bu fikrinden vazgeçmiş ve Türkleri İstanbul'dan çıkarmanın Hindistan'da İngilizler aleyhine başlayan yangına bir kıvılcım eklemek olacağını belirtmiştir. Gerek Lloyd George'un bu uyarısı gerekse padişahı daha etkili şekilde kontrol etme isteğinden dolayı İngilizler padişah ve hükûmetinin İstanbul'da kalmasına karar vermişlerdir.[10] Bu karardan sonra 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Devleti ile imzalanan Sevr Antlaşması'nda İstanbul konusunda; "Antlaşmayı imzalayan devletler Osmanlı Hükûmeti'nin İstanbul üzerindeki hukuk ve tasarrufuna zarar verilmemesi ve padişahın İstanbul'da ikamet etmesi ve Osmanlı Devleti'nin başkentini muhafaza etmek hususunda serbest bırakılması konusunda hemfikirdir" maddesi yer almıştır.[11]

TBMM Hükûmeti'nin Kurtuluş Savaşı'nı kazanmasıyla birlikte müttefiklerle imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda, İstanbul'un Türk idaresine bırakılması, ama barış antlaşması imzalanana kadar müttefik kuvvetlerin sayılarını artırmamak şartıyla İstanbul'da kalması kararı alınmıştı.[12] Bu karar gereğince Refet Paşa başkanlığındaki Türk jandarma bölüğü 18 Ekim'de İstanbul'a girmiştir. İstanbul'un Türklere bırakılması İngiltere'de hükûmet değişikliğine

8 Akyol, **age.**, s.242.

9 Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele, Cilt II**, **Son Meşrutiyet, (1919-1920)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.404,408,409.

10 TNA, Records The Cabinet Office (CAB), 23/37/18, 5 Ocak 1920.

11 Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s.544.

12 Yalçın, **age.**, s.323,324.

neden olmuştur. Zira Kurtuluş Savaşı'nda başarısız olan Lloyd George Hükûmeti istifa ederek yerini Bonar Law Hükûmeti'ne bırakmıştır. Bu kabinenin Dışişleri Bakanlığına da Lord Curzon getirilmiştir.[13] Türk jandarma bölüğünün İstanbul'a girmesi ile İstanbul'daki müttefik generaller ve Refet Paşa arasında bazı konularda anlaşmazlık baş göstermiştir. Bu anlaşmazlık özellikle "İstanbul'u Türkler mi yoksa müttefikler mi yönetecek, İstanbul'un güvenliğini Türk polisi mi yoksa müttefik polisi mi sağlayacak, suçluları Türk mahkemeleri mi yoksa müttefik mahkemeleri mi yargılayacak" gibi konularda ortaya çıkmıştır.[14] Bu olaylar İngilizler de Refet Paşa'nın müttefikleri İstanbul'dan çıkarmaya çalıştığı izlenimini yaratmıştır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa da müttefiklerin İstanbul'dan tahliyesi için baskı yapmış, bundan dolayı İstanbul'daki durum giderek gerginleşmiştir.[15] Türklerin müttefiklerin İstanbul'dan çıkarılması konusunda kararlı bir tutum sergilemesi ve İstanbul'da yaşanan sorunlar barış konferansı başlamadan İngiliz kabinesinde İstanbul'un tahliyesi konusunun tartışılmasına neden olmuştur. Örneğin, 16 Kasım'da toplanan İngiliz kabinesinde İstanbul'daki tehditkâr durumun göz önüne alınması ve İstanbul'un birkaç hafta içinde tahliye edilmesi konusunun göz ardı edilmemesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Ancak kabine daha konferans başlamadan İstanbul'un tahliye edilmesi fikrine çok sıcak bakmamıştır. Bundan dolayı Lord Curzon'un Paris'e giderek Fransa Başbakanı Poincare ve İtalya Başbakanı Mussolini ile uyumlu önlemler alarak bu soruna bir çözüm bulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Türkler İstanbul'da müttefiklere karşı harekete geçerek konferans üzerinde baskı kurmaya çalışırlarsa Curzon'un bu konuyu görüşmek için Londra'ya dönmesi kararı alınmıştır. Tüm bunlardan sonra Türkiye'nin barış antlaşmasını onaylayana kadar müttefiklerin İstanbul'u terk etmemesi sonucuna varılmıştır.[16]

Bu çalışma, Lozan Barış Konferansı'nın önemli gündem maddelerinden biri olan İstanbul'un tahliyesi konusunu İngiliz arşiv belgeleri ekseninde açıklamak amacıyla hazırlanmıştır.

1. Lozan Barış Konferansı'nın Başlaması

Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra toplanacak olan barış konferansının yeri ve zamanı konusunda gerek TBMM Hükûmeti gerekse

13 Ali Naci Karacan, **Lozan**, Nokta Kitap, İstanbul 2012, s.44,46.

14 Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s.129.

15 Salahi Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)", **Belleten**, Cilt:38, Sayı:149, Ankara 1974, s.49.

16 TNA, CAB 23/32/4, 16 Kasım 1922.

müttefik devletler birtakım girişimlerde bulunmuşlardır.[17] TBMM Hükûmeti Mudanya Ateşkes Görüşmeleri sürerken "Büyük Güçlere" verdiği bir nota ile barış konferansının İzmir'de toplanmasını teklif etmiş; ama müttefikler bunu kabul etmemişlerdir.[18] TBMM Hükûmeti, Türk zaferini simgeleyen bir şehir olması ve iletişim sorunu yaşamamak için konferansın İzmir'de toplanmasını teklif etmişti. Ancak İngilizler "Eğer konferans bir Türk toprağında toplanırsa Türkler sadece Yunanlıları değil müttefikleri yendi" izlenimi yaratacağını düşündüklerinden bunu reddetmişlerdir. Konferansın tarafsız bir yer olmasından dolayı İsviçre'nin Lozan kentinde toplanmasını teklif etmişlerdir. TBMM Hükûmeti'ne Ankara ve Lozan arasındaki iletişimin kolaylaştırılacağı güvencesi verilmesinden sonra hükûmet konferansın Lozan'da toplanmasını kabul etmiştir. Müttefikler konferansın 13 Kasım'da toplanacağını belirtmişlerdir.[19] Konferansın nerede ve ne zaman toplanacağı bu şekilde karara bağlandıktan sonra sıra Lozan'a gidecek Türk Heyeti başkanının seçimine gelmiştir. Bunun için birkaç isim ön plana çıksa da Millî Mücadelenin başından itibaren Mustafa Kemal Paşa ile hareket eden ve Mudanya Ateşkes Görüşmelerinde başarılı bir müzakereci olduğunu gösteren İsmet Bey heyet başkanı olarak seçilmiştir.[20] Lozan Barış Konferansı'nın 13 Kasım'da başlayacağı söylendiğinden İsmet Bey başkanlığındaki Türk Heyeti 11 Kasım'da Lozan'a varmıştır. Ama Lozan'a vardıklarında kimseyi bulamamışlardır. Türk Heyetini tren istasyonunda karşılayan Fransız elçisi konferansın 20 Kasım'da başlayacağını söylemiştir. İngiltere'de Lloyd George Hükûmeti'nin düşmesinden sonra seçimler başlamış, bundan dolayı İngiliz delegeler konferansa gelmemiştir. Bu arada İsmet Bey, Lozan'daki Fransız elçi aracılığıyla Paris'e davet edilmiş, konferansın başlamasına daha bir hafta olduğundan daveti kabul ederek Paris'e gitmiştir.[21] Paris'te Fransız Başbakan Poincare ile görüşen İsmet Bey, ona ilk olarak müttefiklerin İstanbul'u ne zaman boşaltacaklarını sormuştur. Poincare de barış yapılınca İstanbul'dan çekileceklerini söylemiştir.[22]

---

17 **Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinin Son Safhası**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s.174.

18 **90 Soruda Lozan Barış Antlaşması**, Hazırlayan; Gürer Karadelikli, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2013, s.19.

19 Sevtap Demirci, **Belgeler Lozan (Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923)**, Alfa Basım-Yayın, İstanbul 2013, s.83.

20 Mustafa Budak, **Misak-ı Millî'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, Küre Yayınları, İstanbul 2008, s.288.

21 İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2018, s.318-321.

22 Şimşir, **age.**, s.110,111.

2. Lozan Barış Konferansı'nın I. Dönemi ve İstanbul'un Tahliyesi Konusu

Lozan Barış Konferansı belirtildiği üzere 20 Kasım 1922'de Lozan'da Mont Benon Gazinosu'nda açılmıştır. İlk günkü oturum İsviçre Konfederasyon Reisi Mösyö Hab'ın konuşmasıyla açılmıştır.[23] Ertesi günkü toplantıda konferans görüşmelerine İngiltere, Fransa ve İtalya'nın baş delegelerinin başkanlık etmesi ve görüşülecek meselelerin üç komisyonda görüşülmesi kararı alınmıştır. İstanbul'un boşaltılması konusunun da görüşüleceği ilk komisyona Lord Curzon'un başkanlık etmesi ve komisyonda siyasi ve askerî işlerin görüşülmesi, ikinci komisyonun mali ve iktisadi işlerle ilgilenmesi ve komisyona Fransız temsilci Mösyö Marer'in, kapitülasyonlar ve azınlıklarla ilgilenecek olan üçüncü komisyona da İtalyan temsilci Garroni'nin başkanlık etmesi kararlaştırılmıştır.[24]

Lozan Barış Konferansı'nın başladığı günlerde İstanbul'da da müslim ve gayr-i müslim tebaa arasında birtakım istenmeyen durumlar meydana gelmiştir. Öyle ki iki Türk, bir İngiliz'i öldürmüş, öldüren kimseler tutuklanmamıştır. Ayrıca Refet Paşa'nın aldığı bazı önlemler özellikle İngilizler tarafından iktisadi hayatı felce uğrattığı gerekçesiyle tepkiyle karşılanmıştır. İstanbul'da yaşananlar İngiliz kabinesi tarafından Lozan'daki İngiliz baş delegesi Lord Curzon'a bildirilmiştir. Bunun üzerine Curzon, İsmet Bey'le görüşerek İstanbul'daki ahalinin rahatının kalmadığını, durumun müttefikler aleyhine seyrettiğini söylemiştir. Bu durum devam ederse görüşmelerin kesilebileceğini belirtmiştir. Curzon'un bu çıkışından sonra İsmet Bey, Ankara'ya bir telgraf çekerek İstanbul'daki durum hakkında bilgi istemiştir. Bunun üzerine Başbakan Rauf Bey, konuyu Ankara'da bulunan Fransız diplomatik temsilci Maugin ile görüşmüştür. Maugin, Rauf Bey'le yaptığı görüşmede İstanbul'daki durumdan memnun olduklarını ifade etmiştir. Bu da gösteriyor ki İstanbul'daki durumdan özellikle İngilizler rahatsızdır.[25] İngilizlerin bu rahatsızlığını İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiser Harrington'dan gönderilen telgraflar da artırmıştır. Harrington, İngiliz Savaş Ofisine yazdığı bir telgrafta, İstanbul'daki Hristiyan nüfusun kaderinden çok rahatsız göründüğünü ifade etmiştir. Ofisten Harrington'a verilen cevapta, önce askerlerinin güvenliğini sağlaması, sivil halkın güvenliği konusunu diplomatik önlemlere bırakması gerektiği söylenmiştir.[26] Harrington'a her ne kadar böyle bir cevap verilse de kabinenin 28 Kasım tarihli toplantısında İstanbul'dan gelen telgraflar

23 Karacan, **age.**, s.83, 86.

24 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (BCA), 30-10-0-0/218-472-19, 21 Kasım 1922.

25 Şimşir, **age.**, s.123,125,132,139.

26 TNA, War Office (WO), 137/5, 27 Kasım 1922.

değerlendirilmiş ve İstanbul'daki durumun müttefikler aleyhine seyrettiği konusu üzerinde durulmuştur. Bu durumun da Lozan Barış Konferansı'nı dağıtabilecek, savaş riskini doğurabilecek mahiyette olduğu belirtilmiştir. Bu arada İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Birinci Lord Ofisi tarafından İstanbul'un tahliyesi konusunu da içeren bir memorandum hazırlanmıştır. Bu memorandumda İngilizlerin İstanbul'da kalmalarının kendilerine Lozan'da diplomatik bir avantajdan ziyade zayıflık getirdiği yazılmıştır. Ayrıca Ankara'nın temel korkusunun müttefiklerin İstanbul'da kalıcı olacağı korkusu olduğu, bu yüzden ilk olarak Ankara'nın bu korkusunun giderilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Bunun için de İstanbul'un tahliyesi ile ilgili kesin bir tarih söyleyip- ki bu tarih 15 Ocak olarak belirlenmiş- bu şüphelerin giderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu sayede Lozan'da ve İstanbul'daki gerilimin azalacağı düşünülmüştür.[27] Başbakan Bonar da tıpkı bu memorandumda yazdığı gibi İstanbul'daki durumun Lozan'daki görüşmeleri çıkmaza sokacağı endişesi ve buradaki İngiliz birliklerine bir saldırı düzenlenme ihtimalinden dolayı en başından itibaren İstanbul'un tahliye edilmesi fikrine daha yakın olmuştur. İstanbul'dan İngiliz birliklerinin çekilmesinin, burada Fransız ve İtalyan birliklerinin kalmasının daha iyi olacağını ifade etmiştir. Ama kabinedeki çoğunluk bu fikre hiç de sıcak bakmamıştır. Çünkü İngiliz birlikleri İstanbul'dan çekilecek olsa bile en fazla Bolayır hatlarına çekilebilecekti. Ayrıca Gelibolu Yarımadası'nda İngilizlere ait olan ve o bölgeyi koruyan çok fazla mühimmat vardı. Bu mühimmatın tahliye edilmesi de zaman alacaktı. Bu yüzden hemen çekilmeleri söz konusu olamazdı. Hemen çekilme söz konusu olması durumunda da tüm ağır silahları Gelibolu Yarımadası'nda bırakmak durumunda kalacaklardı. Kabinedeki çoğunluğun geri çekilmeye karşı olması üzerine Başbakan Bonar şöyle bir fikir ortaya atmıştır; "İngiliz birlikleri İstanbul'dan sürülmeleri halinde kara yoluyla Bolayır'a çekilerek Bolayır'dan tahliye edilsin." Ancak birliklerin kara yoluyla tahliye edilmesi İngiliz Genel Kurmaylığınca tam bir felaket olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Doğu Trakya'da 38.000 Türk askeri vardı ve bu askerler tahliye edilen İngiliz birliklerine saldırabilirlerdi. Bundan dolayı İstanbul'un tahliyesinin sadece deniz yoluyla mümkün olacağı ifade edilmiştir.[28] İngiliz tarafında İstanbul'un tahliyesi hakkında bunlar konuşulurken İstanbul'da da Refet Paşa ve müttefik generaller arasında İstanbul'un yönetimi konusunda yetki paylaşımı yapılarak sükûnet sağlanmaya çalışılmıştır. Bu paylaşıma göre; müttefik polisleri şehrin belli merkezlerinde toplanacak, bu merkezlerde birer Türk istihbarat zabiti bulunacaktı.[29]

27 TNA, WO, 137/5, 28 Kasım 1922.

28 TNA, WO, 137/5, 5 Aralık 1922.

29 Şimşir, **age.**, s.165.

İstanbul'da sükûnetin sağlanmış olması da Başbakan Bonar'ın endişelerini gidermeye yetmemiştir. Çünkü Harrington yazdığı telgraflardan birinde; İstanbul'da müttefiklere karşı bir saldırı olacaksa bunun sadece İngiliz birliklerine karşı yapılacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Başbakan Bonar, Batı Trakya'daki

28.000 kadar Türk'ün İstanbul'daki İngiliz birliklerine saldırması ihtimalinden dolayı İstanbul'u boşaltarak Gelibolu'ya geri çekilme fikrinde ısrarcı olmuştur.[30] Bonar'ın bu endişeleri İngiliz Savaş Ofisinde karşılık bulmuştur. Ofisten Harrington'a yazılan telgrafta, herhangi bir Türk saldırısı olması durumunda Fransız ya da İtalyanların olup olmamasına bakmaksızın İngiliz birliklerinin İstanbul'dan Gelibolu'ya çekilebileceği; ama bu konudaki takdir yetkisinin kendisine ait olduğu ifade edilmiştir.[31] Savaş Ofisinin yazdığı bu telgrafta ofisin de Başbakan Bonar gibi düşündüğü görülmektedir. Ancak kabinedeki çoğunluk İngiliz birliklerinin Gelibolu'ya çekilme fikrine karşı çıkmıştır. Çünkü İngiliz birliklerinin Gelibolu'ya çekilmesi durumunda da bazı sorunlar ortaya çıkacaktı. Öyle ki Gelibolu'da bir baraka dışında İngiliz birliklerinin konaklayabilecekleri bir yer yoktu. Ayrıca tahliye işlemleri için bir demir yolu olması gerekiyordu; ama böyle bir demir yolu yoktu. İngilizlerin bu yolu inşa etmeleri gerekiyordu ki bu da binlerce sterlinlik bir harcama gerektiriyordu. Ayrıca böyle bir tahliye işleminin gerçekleşmesi Lozan'da İngilizlerin etkisini azaltacak ve İngilizlerin yenilgiyi kabul ettikleri anlamına gelecekti. Kabine tüm bu ihtimalleri göz önünde bulundurarak İstanbul'un tahliyesi konusunda biraz daha beklenmesi gerektiği kararını almıştır.[32]

Lozan Barış Konferansı başlayalı yaklaşık bir ay geçmesine rağmen taraflar arasında hemen hemen hiçbir konuda anlaşmaya varılamamıştır. Konular sadece yoklanıp zorlukları anlaşıldıktan sonra bir kenara bırakılmış, bundan dolayı konferans uzamıştır.[33] Konferanstan bir sonuç alınamayışı İngiliz Savaş Ofisini endişelendirmiştir. Ofisten yazılan memorandumda İstanbul'un tahliyesi ile ilgili şu tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir: Gelibolu Yarımadası'nın batı kıyısında yer alan Kabatepe'ye bir üs inşası için gerekli hazırlıklara başlanacaktır. Buna göre Şile'den Kabatepe'ye yarımada boyunca yaklaşık 5 mil bir demir yolu ile Kabatepe'de depo, hastane ve bir hastane gemisi inşa edilecektir. Ayrıca Gelibolu Yarımadası'nın batı ve doğusu da bir demir yolu ile bağlanacaktır. Tüm bunlar yaklaşık altı haftalık bir sürede bitirilecektir. Savaş Ofisinin bu önerileri

30 TNA, WO, 137/5, 7 Aralık 1922.
31 TNA, WO, 137/5, 8 Aralık 1922.
32 TNA, WO, 137/5, 12 Aralık 1922.
33 Karacan, **age.**, s.161.

kabinede değerlendirilmiş ve tüm bu tedbirlerin Lozan'daki gelişmelere göre şekillenmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Çünkü Lozan Barış Konferansı'nda İngilizler kendi lehlerine bir sonuç alırsa İstanbul'dan geri çekilmelerine gerek kalmayacaktı. Bu durumda da yapılacak demir yolu ve hastane için gereksiz bir harcama yapılmış olacaktı. Bundan dolayı yukarıda ifade edilen tedbirlerin bir tasarı olarak kalmasına, bu tasarının hayata geçirilmesi konusunun Lozan'daki gelişmelere göre şekillenmesine karar verilmiştir. Ancak bu karar İngiliz Savaş Ofisi'ndeki endişeleri gidememiştir. Ofisin Başkan Yardımcısı Sir Maurice Hankey, Başbakan Bonar'a yazdığı telgrafta, böyle giderse Lozan Barış Konferansı'nın dağılacağını ve böyle bir durumda da İstanbul'daki İngiliz birliklerinin ciddi tehlike altında olduğunu belirtmiştir. Kabineyi bir an önce toplayıp İstanbul'daki birliklerin tahliye edilip edilmeyeceği ve edilecekse nereye tahliye edileceği konusuna karar vermesini istemiştir.[34]

3. Lozan Barış Konferansı'nın I. Döneminin Sonuna Doğru

Lozan Barış Konferansı tarafların uzlaşmaz taleplerinden dolayı çıkmaza girmiştir. Türkler Misak-ı Millî temelinde bir barış antlaşması imzalanmasını istemiş; ama özellikle İngilizler bunu kabul etmemiştir. Ancak İsmet Bey bu konuda oldukça kararlı bir tutum sergileyerek Misak-ı Millî konusunda diretmiştir.[35] Bu arada İngiltere ve Fransa ocak ayının ilk haftasında Paris'te tazminat konusunu görüşmüş; ama uzlaşamamışlardı. Müttefikleri Fransa ile anlaşamayan ve Türkleri dize getiremeyen Curzon, 160 maddelik bir antlaşma taslağı hazırlamıştır. Tarafların bu taslağı imzalamasını sağlayarak Lozan Barış Konferansı'nı sonlandırmaya karar vermiştir.[36] Antlaşma taslağında İstanbul ile ilgili; "İstanbul'un güvenliğini sağlamak için Türkiye'nin burada 12.000 kişilik bir garnizon bulundurmasına izin verilecektir." şeklinde bir karar alınmıştır.[37] Türk Heyeti, 6 Aralık 1922 tarihinde müttefik devlet temsilcilerine "Boğazlar Bölgesinin Askerlikten Arındırılması" başlığıyla bir belge sunmuştur. Bu belgede "İstanbul ve İstanbul çevresinde başkentin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sayısı müttefik devletler ve Türkler arasında belirlenecek bir kuvvet bulundurulabilecek" diye yazılmıştır. Antlaşma taslağından anlaşıldığı üzere Türk Heyeti'nin bu isteği müttefikler tarafından kabul edilmiştir.[38]

---

34 TNA, WO, 137/5, 12 Aralık 1922.

35 Demirci, **age.**, s.124.

36 Budak, **age.**, s.369.

37 TNA, CAB, 24/158/57, 28 Ocak 1923.

38 **Lozan Konferansı Tutanaklar**, **Belgeler**, Çeviren: Seha Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969, s.158,159.

Lord Curzon, Fransız delegesi Bompard ve İtalyan delegesi Garroni ile bir toplantı yapıp hazırlanan antlaşma taslağının Türklere nasıl sunulacağı konusunu görüşmüştür. Bu görüşmede ne olursa olsun 5 Şubat itibarıyla Lozan'dan ayrılacağını ifade etmiştir. Ancak antlaşma taslağını imzalama konusunda müttefikler arasında anlaşmazlık baş göstermiştir. Çünkü Bompard, Poincare'in izni olmadan bu taslağı imzalayamayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Curzon kendisinin Lozan'da ne olarak bulunduğunu sormuştur. Garroni de Bompard gibi bir tutum sergileyerek Roma'nın izni olmadan antlaşma taslağını imzalamayacağını belirtmiştir. Tüm bunlardan sonra Curzon, bu durumun süreci bir hafta daha uzatacağını, bundan dolayı antlaşma ertelenirse Lozan'da bir İngiliz delegasyonunun olmayacağını belirtmiştir. Bu durumda da Türklerle Fransız ve İtalyanların uğraşmak durumunda kalacaklarını ifade etmiştir. Curzon'un bu resti Fransız ve İtalyan delegelerinde karşılık bulmuş, antlaşma taslağı müttefikler tarafından onaylanmıştır. Ayrıca bu taslağın Türklere 31 Ocak'ta iletilmesine karar verilmiştir.[39]

Curzon, Lozan'da diğer müttefik temsilcilerle fikir birliğine varıp antlaşma taslağını Türklere sunma konusunu çözüme kavuşturmuştur. Ama bu durum İngiliz Savaş Ofisini ve İstanbul'daki İngilizleri çok da rahatlatmamıştır. Çünkü bu sefer de antlaşma taslağının Türkler tarafından kabul edilmeme ihtimalinden dolayı bir endişe söz konusu olmuştur. Bundan dolayı Hankey, kabineden antlaşma taslağının Türkler tarafından kabul edilmemesi durumunda İstanbul'un İngilizler tarafından terk edilip Yunanlıların Türklere saldırmasına izin mi verileceğini sormuştur. Bu arada kabine de İstanbul'daki Yüksek Komiserler Harrington ve Henderson'dan gelen telgrafları değerlendirerek Curzon'a bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta Türklerin antlaşmayı kabul etmemeleri ihtimalinin İstanbul'daki İngiliz birliklerini çok tedirgin ettiği yazılmıştır. Curzon bu telgrafa yazdığı cevapta, İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmesini teklif etmiş, kabine bu teklifin Çanakkale ve İzmit'te yeteri kadar takviye birlik bulunmadığından uygulanabilir olmadığını belirtmiştir. Bu arada kabine Türklerin antlaşma taslağını kabul etmeme ihtimalini göz önünde bulundurarak İstanbul'un tahliyesi konusunda Harrington'a çekilmesi için bir telgraf yazmıştır. Bu telgrafta; "Deniz başkomutanı ile hazırlayacağınız bir program dâhilinde İstanbul'daki birliklerinizi Gelibolu'ya ve Çanakkale'ye geri çekiniz." Bu telgrafın Curzon'dan gelecek haberlere göre Harrington'a iletilmesi ya da iletilmemesi kararlaştırılmıştır.[40]

39 TNA, CAB, 24/158/47, 24 Ocak 1923.

40 TNA, WO, 135/5, 30 Ocak 1923.

Antlaşma taslağı 31 Ocak'ta gerçekleşen bir toplantıyla Türk Heyetine sunulmuştur. Curzon toplantıda ilk olarak antlaşma taslağının genel karakterinden bahsetmiştir. İtalyan delege Garroni antlaşmanın gayet adil hükümler içerdiğini söylemiştir. Fransız delege Bompard, Türklere verilen mali tavizleri açıklamış ve Türklerin Fransızlara karşı savaşa girmesinin bir ihanet olduğunu ifade etmiştir. Yapılan tüm konuşmalarda Türklerin antlaşma taslağını kabul etmesi istenmiştir. İsmet Bey ise antlaşma taslağında ileri sürülen maddelerin yeniliğinden yakınarak Türklerin kesin cevabını sekiz gün içerisinde vereceğini söylemiştir. Curzon, İsmet Bey'in antlaşma taslağını imzalayacağına inandığından kabineden Harrington'a İstanbul'un tahliyesi ile ilgili olarak çekilmesi düşünülen telgrafın çekilmemesini istemiştir.[41]

4 Şubat'ta Beau-Rivage Oteli'nde tüm devletlerin baş delegeleri bir araya gelerek konferansın bu zamana kadar olan sürecini değerlendirmişlerdir. Görüşmede İsmet Bey'in antlaşma taslağını imzalaması gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak İsmet Bey antlaşma taslağının galip devletlere göre hazırlandığını, Türklerin istediği mahiyette olmadığını söylemiş,[42] "Türk millî egemenliğine aykırı hiçbir kaydı kabul etmem." diyerek antlaşma taslağını imzalamamıştır. Lozan Barış Konferansı bu suretle son bulmuştur.[43]

4. Lozan Barış Konferansı'nın Ara Dönemi ve İstanbul'un Tahliyesi Meselesi Tartışmaları

Lozan Barış Konferansı'nın kesilmesinden sonra İsmet Bey, 6-7 Şubat'ta Lozan'dan ayrılmış, 16 Şubat'ta İstanbul'a ulaşmıştır. İstanbul'dan Ankara'ya geçerken Eskişehir'de İzmir İktisat Kongresi'nden dönen Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve Lozan hakkında bilgiler vermiştir. İkili daha sonra Ankara'ya geçmiştir. İsmet Bey meclisin 21 Şubat'taki oturumunda konferans hakkında bilgiler vermiş, konferansın genel havasını, buhranlarını anlatmıştır. Konferansın başından beri İstanbul'un tahliyesini savunduklarını söylemiştir.[44] Meclisin 27 Şubat'taki oturumunda Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey, "İstanbul ne olacak?" diye sormuş, Başbakan Rauf Bey de, "Tahliye şartı olacaktır… Antlaşma imzalandıktan sonra tahliye edilecektir." diye cevap vermiştir.[45] 7 Mart 1923'te toplanan İcra Vekilleri Kurulunda müttefik devletlere verilmek üzere bir Türk

41 TNA, CAB, 24/158/64, 31 Ocak 1923.
42 İnönü, **age.**, s.361, 363.
43 Karacan, **age.**, s.252.
44 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 3, 21 Şubat 1923, s.1299.
45 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt:3, İçtima Senesi: 3, 27 Şubat 1923, s.1314.

notası hazırlanmıştır. Bu nota TBMM Hükumeti'nin İstanbul temsilcisi Adnan Bey tarafından İstanbul'daki müttefik kuvvetlere verilmiştir.[46] Türk tarafının hazırladığı bu notada İstanbul'un tahliyesi konusunda; "Antlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından onaylanır onaylanmaz diğer devletlerin onaynı beklemeksizin, müttefik devletlerin işgali altında bulunan bütün Türk toprakları derhal boşaltılacaktır." denilmiştir.[47]

Konferans süreci İngiliz kabinesinde de tartışılmıştır. Milletvekili Aubrey Herbert Curzon'u "Müzakere ettiği Türklerle bizimle konuştuğu gibi konuştu. İyi niyet taşımadı." şeklinde eleştirmiştir.[48] Curzon ise Türklerin anlaşılmaz tutumlarından dolayı konferansın kesildiğini, başarılı olmak için ellerinden geleni yaptıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Türklerin de tıpkı İngilizler gibi barışa ihtiyacı olduğunu ve antlaşmanın imzalanacağını ifade etmiştir.[49]

İstanbul'daki İngiliz birlikleri arasında salgın hastalığın yayılması endişesi baş göstermiştir. Harrington, Savaş Ofisine yazdığı telgrafta; askerlerinin arasında çiçek hastalığına yakalananların olduğunu, havaların daha da ısınmasıyla birlikte bunun yayılabileceğini ifade etmiştir. Böyle bir salgından korktuğunu ve önlem alınması gerektiğini belirtmiştir. Mülteci askerleri ayırıp askerlerini dezenfekte ederek riskleri büyük ölçüde ortadan kaldırabileceğini yazmıştır. Harrington'un bu talepleri Bonar kabinesinde Maliye Bakanı olan Stanley Baldwin ve İngiltere Konseyinin Başkanı Salisbury Markizi arasında görüşülmüştür. Salisbury Maliye Bakanlığından Harrington'un talepleri için bir ödenek ayrılmasını talep etmiştir.[50] Bu konu kabinede görüşüldüğünde İngiliz birliklerinin İstanbul'da kalmalarının İngiliz vergi mükellefiyetlerine yük getirdiğinden bahsedilmiş ve şark meselesinin acilen halledilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[51] Bu durum da göz önüne alındığında İngilizler, "sürekli ve adil bir barış" sağlanmasını çabuklaştırmak amacıyla taslakta belirtilen konuların yeniden görüşülmesine hazır olduklarını belirtmişlerdir. İkinci dönem görüşmelerine 23 Nisan'da yine Lozan'da başlamasına karar verilmiştir.[52]

---

46 **Türk İstiklal Harbi**, s.331.

47 Cemil Birsel, **Lozan**, Cilt 2, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s.420,421.

48 Demirci, **age.**, s.181.

49 Mustafa Çufalı, "Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi**, Cilt:16, Sayı:47, Ankara 2000, s.573,586.

50 TNA, WO, 137/5, 6 Nisan 1923.

51 Bülent Bakar, "Esaretten Kurtuluş: İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:23, Muğla 2009, s.20.

52 Sonyel, agm., s.96.

5. Lozan Barış Konferansı'nın II. Dönemi ve İstanbul'un Tahliyesi Konusu

Türk Heyeti, 23 Nisan'da toplanacak olan konferansa katılmak için 18 Nisan'da Lozan'a hareket etmiş, 21 Nisan'da Lozan'a varmışlardır. İlk dönemin aksine İsmet Bey ve Türk Heyeti, daha aşina olduğu bir çevre ile karşılaşmıştır.[53] İkinci dönem görüşmelerinde İngiliz Heyetinin baş delegesi olarak Curzon'un yerin, Rumbold, Fransız delege Marer'in yerini Pelle, İtalyan delege Garroni'nin yerini Montagna almıştır. Yine üç komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Toprak meseleleri ve adli kapitülasyonlarla ilgilenecek olan birinci komisyona Rumbold'un, mali ve sağlık konularıyla ilgilenecek olan ikinci komisyona Fransız delegesi Maurice Pelle'nin, iktisadi konularla ilgilenecek üçüncü komisyona da İtalyan delege Montagna'nın başkanlık etmesi kararlaştırılmıştır.[54] Bu dönemdeki değişiklik sadece Lozan'daki delegelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda İngiltere'de başbakan değişikliği de söz konusu olmuştur. Birinci dönem görüşmelerinde İngilizlerin İstanbul'dan tahliyesini ısrarla savunan Başbakan Bonar Law, hastalığı sebebiyle görevinden ayrılmak durumunda kalmıştır. Yerine önceki hükûmette Maliye Bakanı olan Stanley Baldwin geçmiştir.[55]

İkinci dönem görüşmelerinde de Türk Heyetinin en çok üzerinde durduğu konulardan biri İstanbul'un tahliyesi konusu olmuştur. Konferansın başında İngiliz baş delegesi Rumbold'a İstanbul'un tahliyesi konusu sorulmuştur. Rumbold da İngilizlerin İstanbul'un müttefiklerce tahliye edileceğini, bunda bir şüphe olmadığını söylemiştir. Ama tahliye işlemi barış antlaşması imzalandıktan sonra yapılacağından bu konunun şimdi konuşulmasının gereksiz olduğunu ifade etmiştir. Türklerin teklifinde İstanbul'un tahliyesi konusunda TBMM barış antlaşmasını onayladıktan sonra tahliye işleminin başlayacağı yazılmıştı; fakat Rumbold üç müttefik devletin ve TBMM'nin onaylamasından sonra tahliyenin başlayacağını söylemiştir.[56]

Rumbold, İstanbul'un tahliyesi konusunu olabildiğince geciktirmeye çalışmışsa da Başbakan Stanley Baldwin ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon tahliye konusunu görüşerek İngiliz birlikleri içerisinde terhis süresi gelen askerlerin tahliye edilmesi kararına varmışlardır. Bu kararı bir telgrafla Harrington'a

---

53 İnönü, **age.**, s.380,382.

54 Demirci, **age.**, s.195,197; Karacan, **age.**, s.280.

55 Philip Williamson, **Standley Baldwin: Conservative Leadership and National Values**, Cambridge University Press, United Kingdom, 1999, s.26, 27.

56 Birsel, **age.**, s.421.

bildirmişlerdir. Harrington'a çekilen telgrafta; terhis süresi gelen 700 askerin tahliye edilmesinin düşünüldüğü ifade edilmiştir. Ayrıca "700'den fazla kişi ayırabilirsen bu sayede tahliye masrafından tasarruf etmiş oluruz, bu durum ayrıca genel tahliyeye de yardımcı olur" denilmiştir.[57] Ancak Lozan'daki İngiliz baş delegesi Rumbold askerlerin tahliyesine karşı çıkmıştır. Antlaşma imzalanmadan önce birliklerin sayısının azaltılmasının İstanbul'un tahliye edildiği izlenimi yaratacağını ve bunun da Türk tarafını cesaretlendireceğini belirtmiştir. Bunun olmaması için tahliye konusunda kesin bir karar vermeden önce en az on gün beklenmesini istemiştir. Rumbold'un bu önerisinden sonra Harrington'a çekilen telgrafta böyle bir konunun gündeme geldiği ve bu konuda kendisinin ne düşündüğü sorulmuştur.[58] Harrington tarafından Savaş Ofisine yazılan telgrafta, terhis süresi gelen bu 700 askerin geri çekilmesinin kamuoyu üzerinde herhangi bir etkisi olmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu askerlerin İngiltere'de zaten bir işleri olduğundan onları İstanbul'da daha fazla tutmanın zor olacağını ifade etmiştir. 25 Haziran'a kadar 260'ı muhafız ve 390'ı piyade olmak üzere terhis süresi gelen askerleri tahliye edeceğini belirtmiştir.[59] Bu arada Curzon tarafından Savaş Ofisine yazılan telgrafta adı geçen 700 askerin terhis süreleri geldiğinden bu askerleri artık yasal olarak İstanbul'da kalamayacağı, bundan dolayı derhal tahliye edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Curzon'a göre; bu sayı tek birliğe ait olmadığından askerlerin sayısının azaltılması İngilizler İstanbul'u tahliye etti izlenimi yaratmayacaktı. Ayrıca tahliye edilen bu 700 kişi yardım için gönderilecek olan 100 asker ile telafi edilecek ve gücün azalması gibi bir şey söz konusu olmayacaktı. Curzon ayrıca bu askerlerin "Poland" adlı gemiyle 25 Haziran'da tahliye edileceğini belirtmiştir.[60] Ofis de bu kararı Harrington'a bildirmiştir. Harrington da her ne kadar bu askerlerin tahliye edilmesi konusunda ofisle hem fikir olsa da tahliye anında Türkler tarafından gelecek olası bir saldırıdan endişe duymuştur. Kabineye yazdığı telgrafta bu tehlikeyi ortadan kaldırabilmek için Fransız ve İtalyan birliklerinin takviye edilmesi fikrini ortaya atmıştır. Ancak ona göre bu takviyeyi Fransızlar yapabilirdi; ama İtalyanlar yapamazdı. Bu yüzden bu da net bir çözüm gibi görünmemiştir. Bundan dolayı kabineden bu konuda net bir karar çıkmadıkça ofisin tahliye konusunda istekli olmasının bir anlamı olmadığını yazmıştır.[61]

57 TNA, WO 137/5/2, 13 Haziran 1923.
58 TNA, WO 137/5/2, 14 Haziran 1923.
59 TNA, WO 137/5/2, 14 Haziran 1923.
60 TNA, WO 137/5/2, 18 Haziran 1923.
61 TNA, WO 137/5/2, 2 Temmuz 1923.

İstanbul'da İngilizlere ait kara kuvvetlerinin sayısının azaltılması konusunun görüşüldüğü bu dönemde İngilizlere ait deniz kuvvetlerinin de sayısının azaltılması konusu gündeme gelmiştir. İstanbul müttefikler tarafından 13 Kasım 1918'de ilk işgal edildiğinde müttefikler tarafından bir filo oluşturularak İstanbul önlerine gelmişti. Bu filonun içinde en çok gemisi olan devlet 67 gemiyle İngiltere'ydi.[62] Ayrıca Eylül 1922'de 1.030 kişiden oluşan bir Kraliyet Deniz Piyade Taburu oluşturulmuş ve bu tabur kısa sürede İstanbul'a gönderilmişti. Başbakan Baldwin, Amiralliğin I. Lordu Lord Leo Amery'e yazdığı telgrafta, adı geçen taburdaki askerlerin sayısını azaltılması gerektiğinden bahsetmiştir. Kara kuvvetlerinde terhis süresi gelen 700 askerin tahliye edileceğini, deniz kuvvetlerinin de sayısının azaltılması gerektiğini ifade etmiştir.[63] Amery'den Başbakan Baldwin'e verilen cevapta, bahsedilen taburun Çanakkale Boğazı ve Akdeniz istasyonları arasında bazı birlik hareketlerini tamamlaması gerektiğinden şimdi geri çekilemeyeceğini söylemiştir. Ama Harrington'dan tahliyede bu tabura öncelik vermesini isteyeceğini belirtmiştir.[64]

Lozan Barış Konferansı'nın sekiz aydan beri devam etmesi ve hâlâ net bir karar çıkmamasından dolayı Başbakan Baldwin, İstanbul'un işgalini daha kuvvetli hale getirilmesi gerektiğini belirtmiştir.[65] Başbakan Baldwin bu tarz öneriler ortaya atarken Lozan'da 6 Temmuz'da Türk Heyeti ve müttefikler arasında "Boşaltmaya İlişkin bir Protokol Tasarısı" imzalanmıştır. Bu tasarıya göre; tahliye işlemleri altı haftada tamamlanacak, müttefiklere ait her türlü taşınır taşınmaz mal Türk Hükûmetine verilecektir. Rumbold, yaptığı açıklamada müttefiklerin İstanbul'da son güne kadar kalacaklarını ve İstanbul'dan hep birlikte ayrılacaklarını söylemiştir. Türk Heyeti tahliyenin antlaşmada yer almasını istemiş; ancak müttefikler antlaşmanın yürürlüğe konulmasına kadar İstanbul'da kalacaklarından bunu reddetmişlerdir. Tahliye konusunda ortaya çıkan bir başka sorun müttefiklerin deniz kuvvetlerinin bu tahliye kapsamında olup olmadığı konusuydu. İsmet Bey'e göre bir yerin tahliyesi demek o ülkenin karasularının da tahliye edileceğini anlamına gelmekteydi. Ancak Rumbold kara ve hava kuvvetlerinin tahliyesini kabul etmiş ama deniz kuvvetleri konusunda sadece hükûmetine sorduktan sonra birliklerinin sayısını azaltabileceğini ifade etmiştir.[66] Bu konuda ve diğer birçok konuda anlaşmaya varılamayınca

62 Türkmen, agm., s.332, 333.

63 TNA, WO, 137/5/2, 16 Haziran 1923.

64 TNA, WO, 137/5/2, 18 Haziran 1923.

65 TNA, WO 137/5/2, 2 Temmuz 1923.

66 Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, Cilt I,** (İkinci Kitap), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s.168,177,178.

müttefiklerle iletişim kısa süreliğine kesilmiştir. Ancak daha sonra müttefik delegeler verdikleri ortak nota ile çözüme kavuşamayan konuları görüşmek için uzmanların toplanmasını istemiştir. 16/17 Temmuz'da yapılan görüşmeler neticesinde hemen tüm konularda anlaşmaya varılmıştır. Tahliye konusunda da müttefik devletlerin deniz kuvvetleri de dâhil olmak üzere tüm kuvvetlerin antlaşma onaylandıktan sonra İstanbul'dan çekilmesi kararı alınmıştır.[67]

Lozan'da İstanbul'un tahliyesi konusunda taraflar arasında mutabakata varılmıştır. Ancak İstanbul'daki İngiliz birliklerinin Türk tarafından gelecek olası bir saldırı endişesi devam etmiştir. Harrington tahliye sırasında çıkabilecek olası bir saldırı tehlikesine karşı tedbirli olmaları gerektiğini belirterek Savaş Ofisinden İsmet Bey'in Türk halkına durumu anlatan ve tahliye sırasında olası bir saldırıya karşı İngiliz birliklerini halka karşı korumasını emreden bildiriler yayınlamasının iyi olacağını söylemiştir.[68]

Lozan Barış Konferansında müttefiklerin İstanbul'u tahliyesi karara bağlandıktan sonra İstanbul Mevki Kumandanı Selahattin Adil Paşa, Harrington'u ziyaret ederek tahliye sırasında şehirde olay çıkmaması için elinden geleni yapacağını ifade etmiş, Harrington'dan da bu konuda gerekli çabayı göstermesini istemiştir. Türk ordusunun İstanbul'a zafer havası içinde girmeyeceğini ama küçük ölçüde gösteriler yapılacağını belirtmiştir.[69]

6. Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanması ve Müttefiklerin İstanbul'u Tahliyesi

Lozan'da oluşturulan komisyonlar 17 Temmuz itibarıyla son toplantılarını yapmıştır. Komisyonların son toplantıları baş delegelerin konferans çalışmaları ve gelecek hakkındaki konuşmaları ile son bulmuştur. Yaklaşık dokuz aydan beri süregelen konferans 24 Temmuz 1923'te antlaşmanın imzalanmasıyla son bulmuştur.[70] Tahliye konusu antlaşmada yer almamıştır. Sadece antlaşmanın imzalandığı gün İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin işgal etmiş oldukları "Türk Topraklarının Boşaltılmasına İlişkin Protokol ve Bildiri" başlığıyla bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride; bildirinin müttefik devletlerin İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine bildirilmesinden hemen sonra bu devletlerin birliklerinin

67 **Türk İstiklal Harbi**, s.373,374.

68 TNA, WO 137/5/2, 10 Temmuz 1923.

69 Salahi Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre İşgal Gücünün Türkiye'de Son Günleri ve Cumhuriyet'in Kuruluşu", **Belleten**, Cilt:42, Sayı:165, Ankara 1978, s.105,106.

70 İnönü, **age.**, s.410,412.

işgal etmekte oldukları toprakları tahliye etmeye başlayacakları yazılmıştır. Bu durumun ayrıca Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'nda bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemilerini de kapsayacağı belirtilmiştir. Müttefiklerin işgal ettikleri yerlerin tahliyesine bu şekilde karar verildikten sonra sıra tahliye programına gelmiştir. Bildiride tahliye işlemlerinin altı haftada tamamlanacağı, müttefiklere ait her çeşit taşınmaz malın Türk Hükûmetine verileceği ve tahliye işlemlerinden doğabilecek tüm sorunların Türk makam ve müttefik makamların arasında görüş birliği içinde çözüme bağlanacağı ifade edilmiştir.[71] Bu karar gereğince 13 Ağustos'ta Selahattin Adil Paşa, müttefik generallerle buluşarak tahliye işleminin ayrıntılarını görüşmüştür. Her iki taraf da tahliye işleminin altı haftada gerçekleşmesi konusunda mutabık kalmıştır.[72]

Lozan Barış Antlaşması 23 Ağustos'ta TBMM tarafından imzalandıktan sonra müttefik devletler kendi aralarında bir tahliye komisyonu oluşturmuşlardır. Bundan sonra ilk işgal gücü 24 Ağustos'ta İstanbul'dan ayrılmıştır. 25 Ağustos'tan itibaren İngiliz işgali altında bulunan Üsküdar-Erenköy-Maltepe ve Tuzla civarının tahliye işlemlerine başlanmıştır. Müttefik generalleri 2 Ekim 1923'te Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen törenle Türk sancağını selamlayıp İstanbul'dan ayrılmışlardır.[73]

SONUÇ

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti'ne ait birçok toprak parçası müttefik devletler tarafından işgal edilmiştir. Bu süreçte işgal edilen yerlerden biri de İstanbul olmuştur. 13 Kasım 1918'de gerçekleşen bu işgalde müttefik kuvvetler şehri kısa sürede denetim altına almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla başlayan millî mücadele hareketinin giderek güçlenmesi üzerine İstanbul müttefikler tarafından 16 Mart 1920'de ikinci kez işgal edilmiştir. Bu işgalde birinciden farklı olarak Harbiye Bakanlığı gibi kritik noktalara el konulmuştur. Ancak TBMM Hükûmeti'nin Doğu Cephesi, Güney Cephesi ve Batı Cephesi'nde başarılar kazanarak Kurtuluş Savaşı'nı kazanması İstanbul'un durumunu da değiştirmiştir. Savaştan sonra imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda İstanbul TBMM Hükumeti'ne bırakılmıştır.

---

71 Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, Cilt 2, İkinci Takım**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s.109,110.

72 Hüseyin Tosun, "İtilaf Devletlerinin 2 Ekim 1923 Tarihinde Türk Bayrağını Selamlayarak İstanbul'dan Ayrılışları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:9, Sayı:27, Ankara 1993, s.633, 634.

73 Tosun, agm., s.634-637.

Bu karardan sonra Refet Paşa başkanlığındaki Türk Jandarma Bölüğü İstanbul'a girmiştir. Müttefikler barış antlaşmasının imzalanmasından sonra İstanbul'u tahliye edeceklerini söylediklerinden İstanbul'da hem Türk kuvvetleri hem de müttefik kuvvetleri bulunmaktaydı. Türk birliklerinin İstanbul'a girmesiyle İstanbul'un yönetiminin kimde olacağı konusu başta olmak üzere Türkler ve müttefikler arasında bazı sorunlar baş göstermiştir. İstanbul'da yaşanan bu sorunlar da özellikle İngilizleri tedirgin etmiştir. Çünkü İstanbul'da en çok kuvvet bulunduran devlet İngiltere'ydi. Bundan dolayı İstanbul'un tahliyesi konusu İngiliz kabinesi ve Savaş Ofisinde en çok tartışılan meselelerden biri olmuştur. Barış konferansı başlamadan toplanan İngiliz kabinesinde bir iki hafta içinde İstanbul'un tahliye edilme ihtimalinin göz önünde bulundurulması gerektiğinden bahsedilmiştir. 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı sürecinde de İstanbul'un tahliyesi konusu gerek kabinenin gerekse Savaş Ofisinin önemli gündem maddelerinden olmuştur. Kabinede Başbakan Bonar Law, İstanbul'daki İngiliz birliklerine Türkler tarafından gelebilecek bir saldırı ihtimalinden dolayı birliklerin Gelibolu'ya çekilmesi fikrinde her daim ısrarcı olmuştur. Ancak kabinedeki çoğunluk daha barış antlaşması imzalanmadan İstanbul'daki birliklerin geri çekilmesinin Lozan'daki yenilgiyi kabul ettikleri anlamına geleceğini düşündüğünden bu fikri kabul etmemiştir. Başbakan Bonar ise İngilizlerin İstanbul'da kalmasının Lozan'daki görüşmeleri çıkmaza soktuğunu düşünerek geri çekilme konusunda ısrarcı olmuştur. Savaş Ofisi de Başbakan'ın fikrine yakın olmuş; ama yine de bu geri çekilme hareketinin Lozan'daki görüşmelere bağlı olmasını düşünmüştür.

Yaklaşık dokuz ay süren Lozan Barış Konferansı sürecinde İstanbul'un tahliyesi konusunda kabinedeki çoğunluk ve Savaş Ofisi arasında bir fikir uyuşmazlığı olduğu görülmektedir. Bu uyuşmazlık aynı zamanda Başbakan Bonar ile de söz konusu olmuştur. Özellikle İstanbul'daki müttefik komiserler Harrington ve Henderson'dan gelen telgraflar Bonar'ın ve ofisin İstanbul konusundaki endişelerini artırmıştır. Ama kabinedeki çoğunluk ve Lozan'daki delegeler İstanbul'un tahliye edilmesinin Lozan'daki görüşmelerde müttefikleri zayıf göstereceğini düşündüğünden bu konu hep tartışma aşamasında kalmış, net bir karar alınamamıştır. 24 Temmuz 1923 tarihinde barış antlaşmasının imzalanmasından sonra müttefiklerin İstanbul'u tahliyesi başlamış ve en son birlik 2 Ekim 1923 tarihinde Türk bayrağını selamlayarak İstanbul'dan ayrılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

The National Archive (TNA) (England)

Foreign Office (FO), 93/110/80, 30 Ekim 1918.

Records The Cabinet Office (CAB), 23/37/18, 5 Ocak 1920, 23/32/4, 16 Kasım 1922, 24/158/57, 28 Ocak 1923, CAB, 24/ 158/47, 24 Ocak 1923, CAB, 24/158/64, 31 Ocak 1923.

War Office (WO), 137/5, 27 Kasım 1922, 28 Kasım 1922, 5 Aralık 1922, 7 Aralık 1922, 8 Aralık 1922, 12 Aralık 1922, 30 Ocak 1923, 6 Nisan 1923.

WO, 137/5/2, 13 Haziran 1923, 14 Haziran 1923, 18 Haziran 1923, 2 Temmuz 1923, 16 Haziran 1923, 18 Haziran 1923, 10 Temmuz 1923.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30-10-0-0/218-472-19, 21 Kasım 1922.

TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMM Gizli Celse Zabıtları Devre: 1, C: 3, İçtima Senesi: 3, 21 Şubat 1923, s.1299.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 3, 27 Şubat 1923, s.1314.

Kitap ve Makaleler

90 Soruda Lozan Barış Antlaşması, Hazırlayan; Gürer Karadelikli, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2013.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele, Cilt II, Son Meşrutiyet, (1919-1920)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.

Akyol, Taha, **1919-1920 Mondros, Sevr ve Kuva-yı Milliye**, Doğan Kitap, İstanbul 2016.

Arı, Kemal, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.

Bakar, Bülent, "Esaretten Kurtuluş: İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 23, Muğla 2009, s.20.

Birsel, Cemil, **Lozan**, Cilt 2, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s.420,421.

Budak, Mustafa, **Misak-ı Millî'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, Küre Yayınları, İstanbul 2008.

Çufalı, Mustafa, "Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi**, Cilt:16, Sayı:47, Ankara 2000, s.573,586.

Demirci, Sevtap, **Belgeler Lozan (Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923)**, Alfa Basım-Yayın, İstanbul 2013.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2018.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, Nokta Kitap, İstanbul 2012.

Lozan Konferansı Tutanaklar, Belgeler, Çeviren: Seha Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969.

Meray, Seha, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, Cilt 2, İkinci Takım**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

Meray, Seha, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, Cilt I** (İkinci Kitap), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s.168,177,178.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III, TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

Sonyel, Salahi, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre İşgal Gücünün Türkiye'de Son Günleri ve Cumhuriyet'in Kuruluşu", **Belleten**, Cilt:42, Sayı:165, Ankara 1978.

Sonyel, Salahi, "Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)", **Belleten**, Cilt:38, Sayı:149, Ankara 1974.

Şimşir, Bilal, **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 1, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

Tosun, Hüseyin, "İtilaf Devletlerinin 2 Ekim 1923 Tarihinde Türk Bayrağını Selamlayarak İstanbul'dan Ayrılışları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:9, Sayı:27, Ankara 1993.

Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinin Son Safhası, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türkmen, Zekeriya, "İstanbul'un İşgali ve İşgal dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:XVIII, Sayı:53.

Williamson, Philip, **Standley Baldwin; Conservative Leadership and National Values**, Cambridge University Press, United Kingdom, 1999.

Yalçın, Durmuş vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016.

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NA GÖRE KULELİBURGAZ-CİSRİMUSTAFAPAŞA DEMİRYOLUNUN KULLANIMI

VEYSİ AKIN*

ÖZET

Anadolu'da kazanılan zaferden sonra İtilaf Devletleri ile TBMM Hükûmeti arasında imzalanan Mudanya Mütarekesi hükümlerine göre; Meriç nehrine kadar olan Trakya toprakları Türk idaresine bırakılmıştı. Bu sınıra göre Edirne-İstanbul demir yolunun, İstanbul-Uzunköprü hattı TBMM idaresinde, Kuleliburgaz-Karaağaç kısmı ile Edirne şehir istasyonunun bulunduğu Karaağaç istasyonu da İtilaf devletlerinin kontrol mıntıkasında kalmıştı. Karaağaç istasyonu, o dönemde Edirne'nin İstanbul'a ulaşımı ve ticareti bakımından önemli olduğu kadar, Rumeli demir yolunun bir parçası olması hasebiyle de Türkiye'nin Avrupa bağlantısını sağlamaktaydı. Bu sebeple Ankara Hükûmeti, mütareke görüşmeleri esnasında 1914 hududunu temin için uğraşmış, ancak başarılı olamamıştı. Buna mukabil Karaağaç Yunan işgal mıntıkası olmaktan çıkarılmış ve ayrıca imzalanan sözleşme ile İstanbul-Edirne arasında ulaşımı sağlayan Kuleliburgaz-Karaağaç hattının serbest kullanım hakkını elde etmişti.

Dolayısıyla Karaağaç'ın durumu, Lozan Konferansı sürecinde İtilaf Devletleri ile yürütülecek müzakerelerde, TBMM Hükûmeti açısından önemli bir konuyu teşkil etmekteydi. Bu bildiride Lozan Konferansı esnasında Karaağaç'a ve Karaağaç istasyonunun Türk, Yunan ve Bulgar yolcular açısından serbest kullanımına dair müzakereler ele alınacak, Karaağaç'ın statüsü ile ilgili olarak her iki tarafın da ileri sürdüğü tezler tartışılacaktır. Müzakereler sonrasında 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 107. Maddesi ahkâmınca Milletler Cemiyeti Komiserliği kontrolüne bırakılan Kuleliburgaz-Cisrimustafapaşa demir yolu ulaşımının tanzimi, Karaağaç şehir istasyonunun kullanımı ve mezkûr komiserliğin çalışmaları hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mudanya, Lozan, Karaağaç, Demir Yolu, Ulaşım

* Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, veysiakin@trakya.edu.tr

USE OF THE KULELIBURGAZ-CISRİMUSTAFAPAŞA RAILWAY ACCORDING TO THE AGREEMENT OF LAUSANNE

ABSTRACT

After the victory in Anatolia, according to the provisions of the Mudanya Armistice signed between the Allied Powers and the Ankara Government; The Thrace lands up to the Meriç River were left to the Turkish administration. According to this border, the Istanbul-Uzunköprü line of the Edirne-Istanbul railway was under the administration of the Grand National Assembly, and the Kuleliburgaz-Karaağaç section and the Karaağaç station, where the Edirne city station was located, remained in the control zone of the Allied Powers. At that time, Karaağaç station was important in terms of transportation and trade from Edirne to Istanbul, as well as providing Turkey's European connection because it was a part of the Rumeli railway. For this reason, the Ankara Government tried to secure the 1914 border during the armistice negotiations, but was unsuccessful. On the other hand, Karaağaç was no longer a Greek occupation zone, and with the signed contract, it acquired the right to use the Kuleliburgaz-Karaağaç line, which provides transportation between Istanbul and Edirne.

Therefore, the situation of Karaağaç constituted an important issue for the GNAT Government in the negotiations to be carried out with the Allied Powers during the Lausanne Conference. In this paper, the negotiations on Karaağaç and the free use of Karaağaç station for Turkish, Greek and Bulgarian passengers during the Lausanne Conference will be discussed, and the arguments put forward by both sides regarding the status of Karaağaç will be discussed. After the negotiations, information will be given about the arrangement of the Kuleliburgaz and Cisrimustafapaşa railway transportation, which was left under the control of the League of Nations Commissariat under the provisions of Article 107 of the Treaty of Lausanne signed on July 24, 1923, the use of Karaağaç city station and the work of the said commissioner.

Keywords: Mudanya, Lausanne, Karaağaç, Railway, Transportation

Giriş: Lozan Statüsü Evvelinde Tarihsel Süreç

Edirne-İstanbul demir yolunun eski hattı, Türkiye-Avrupa demir yolunun bir parçasını oluşturur ve 319 km uzunluğundadır. İstanbul'u Edirne'ye bağlayan kısmı, 17 Haziran 1873'te tamamlanarak işletmeye açılmış[1] ve daha sonradan Şark Demir yolu Şirketi adını alacak olan Rumeli Demiryolları Şirketi tarafından işletilmiştir[2]. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Kuleliburgaz (Pythion)-Cisrimustafapa (Svilengrad) hattının Edirne'ye ulaşımı sağlayan kısmı ise 36 km uzunluğundadır. Bu hat, Uzunköprü'den sonra Meriç nehrini geçerek Kuleliburgaz'a ve oradan da nehre paralel olarak kuzeye doğru ilerledikten sonra, Karaağaç tren istasyonunda Edirne şehrine ulaşmaktadır. Karaağaç istasyonunu teşkil eden binalar, çeşitli zamanlarda inşa edilmişlerdir. Bunların içerisinde en görkemli yapı Mimar Kemaleddin tarafından inşa edilen ve 1971 yılına kadar kullanılan binadır[3]. Karaağaç istasyonu ve mezkûr demir yolu inşa tarihinden itibaren uzun yıllar sorunsuz olarak kullanılmışsa da Balkan Harbi (1912-1913) ve Millî Mücadele (1920-1922) yıllarında yaşanan işgaller dolayısıyla ulaşıma kapandığı bilinmektedir.

Balkan Harbi sonrasında yapılan 29 Eylül 1913 İstanbul Antlaşması ile Batı Trakya toprakları Bulgaristan'a bırakılmış, bu demir yolu hattının geçtiği topraklar ve istasyonları Türk idaresinde kalmıştır[4]. Ancak bu durum çok kısa sürmüş, 6 Eylül 1915 tarihli Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Anlaşması ile demir yolunun doğusu ile Meriç nehri arasındaki İstanbul-Edirne ulaşımını sağlayan hattın geçtiği arazi de Bulgarların Osmanlı-Alman ittifakı lehine savaşa girmesi karşılığında Bulgaristan'a verilmiştir[5]. Savaş yıllarında iki devlet müttefik oldukları için demir yolu tarafeyn devletler tarafından kullanıma açık tutulmuştur[6]. Karaağaç'a gelen yolcuları Edirne'ye taşımak için Karaağaç şehir istasyonundan Meriç nehri köprüsü arasındaki araziye yeni bir dekovil hattı döşenmiş, hattın

---

1 Vahdettin Engin, **Rumeli Demiryolları**, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s.126.

2 Soyalp Tamçelik, "Osmanlı Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasi, İktisadi ve Sosyal Etkiler", **Erdem**, 12/35 (2000), s.520-521.

3 Özlem Büyükdemir, **Edirne Garı**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s.60-68.

4 Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s.689.

5 Ali Ata Yiğit, "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması", **Bilig**, Sayı:63 (Güz 2012), s.277-281. (271-288)

6 Angel Dobrav, "1915 Yılında Bulgar-Türk Sınırının Düzeltilmesi", **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askerî-Siyasi İlişkileri**, Genelkurmay Yayınları, Ankara 2005, s.3.

ucuna küçük bir istasyon binası inşa edilmiştir[7]. Ayrıca yol güzergâhında bir karakol ve Meriç nehri köprü ağzında da bir gümrük tesis edilmiştir[8].

Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'ın yenilgisi üzerine, Meriç nehri batısında kalan Batı Trakya için önce Müttefiklerarası bir yönetim oluşturulmuş, ardından Edirne-İstanbul demir yolu ulaşımında önemli bir yer tutan Kuleliburgaz-Cisrimustafapaşa demir yolu hattını içine alan Meriç nehri kıyı şeridini takip eden topraklar da dâhil olmak üzere 10 Ağustos 1920'de Sevr'de imzalanan Trakya Anlaşması ile Yunanistan'a ilhak edilmiştir[9]. Ancak Yunanistan bununla da yetinmemiş San Remo Konferansı kararları sonrasında Meriç nehrinden Çatalca'ya kadar olan bütün Doğu Trakya topraklarını işgal etmiştir (20- 28 Temmuz 1920). Böylece Osmanlı devletinin payitahtı İstanbul ile Edirne arasında demir yolu ulaşımını sağlayan Rumeli demir yolları hattının büyük bir kısmını içine alan topraklar Yunanistan'ın kontrolüne girmiştir[10]. Bu durum Meriç nehrine kadar olan Doğu Trakya'nın Mudanya Mütarekesi ile TBMM Hükûmeti idaresine bırakılması ile değişmiş; Hadımköy-Kuleliburgaz arasındaki demir yolu hattı ve istasyonları Türk topraklarında kalmış, Yunan işgal bölgesinde kalan Kuleliburgaz-Cisrimustafapaşa demir yolu ve Karaağaç istasyonunun kullanımı için ise geçici bir çözüm bulunmuştur. Türk yolculara İstanbul-Edirne arasında mezkûr hattın her iki istikamette transit kullanımında serbest geçiş hakkı sağlanmıştır[11]. Bu durum, daha sonra Lozan Barış Konferansı'nda müzakere edilerek Antlaşma'nın 107'nci maddesi ile yeniden düzenlenmiştir.

1. Lozan Konferansı ve Demir yolu Müzakereleri

İstanbul-Avrupa demir yolunun bir parçası olan Kuleliburgaz-Cisrimustafapaşa hattı, inşa edildiği dönemde Osmanlı toprakları içinden geçmekte ve Şark Demiryolları Şirketinin işletmesinde uluslararası yolcu ve eşya taşımasına açıktı. 1920-1922 yılları arasında gerçekleşen Yunan işgali dolayısıyla Türk yolcular bu hattı kullanamaz hale gelmişlerdi. Mudanya Mütarekesi ve buna bağlı sözleşmeler ile soruna geçici bir çözüm bulunmuş olmakla beraber, asıl

7 BOA, DH ŞFR 539-51.

8 Rabia Emekligil Erdoğu, **Geçmişin İzinde Karaağaç**, Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul 2013, s.71-72,82-85.

9 Baskın Oran, **Türk Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara 1986, s.12.

10 Veysi Akın, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1996, s.6-8.

11 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.451; İsmail Eyüpoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s.241.

mesele Lozan Barış Konferansı'na bırakılmıştı[12]. Konferans, İsviçre'nin Lozan kentinde 21 Kasım 1922'de açıldı. Konferansın müzakere konuları arasında Trakya sınırının belirlenmesi ve Edirne şehir istasyonunun da bulunduğu Karaağaç kasabasının kimde kalacağı ve İstanbul-Edirne demir yolu durumu ulaşımı meselesi de vardı. Türkler için öncelikli sorun, Karaağaç istasyonunun Türk yolcular tarafından kullanılmasından ziyade, Karaağaç'ın Türkiye'ye iade edilip edilmeyeceğiydi. Bu durum doğrudan Türkiye-Yunanistan sınırını ilgilendirmekteydi. Konu, 22 Kasım 1922'de Uşi Şatosu'nda İngiliz Murahhas Lord Curzon Başkanlığında toplanan Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nda görüşülmeye başlandı. İlk söz Türk murahhas heyetine verildi. Heyet adına söz alan İsmet Paşa; "Karadeniz'den Meriç ağzına kadar Trakya sınırınım 29 Nisan 1913 İstanbul Anlaşması'nın 7'nci maddesinde belirtilen sınır[13]" olması ile ilgili Türk tezini ortaya koydu. Gerekçe olarak da Müttefik devletlerin Mudanya Sözleşmesi ile Doğu Trakya'nın Edirne'yi de kapsamak üzere Türkiye'ye geri verilmesini kabul ettiklerini, bu bağlamda Edirne istasyonunun, Karaağaç dış mahallesinin, Edirne ile bu mahallede oturanların mülkiyetinde bulunan ve geçimlerini sağlayan toprakların da aynı zamanda geri verilmesi gerektiğini söyledi. Edirne, Türkiye'ye döndüğüne göre, şehir merkezini İstanbul'a bağlayan demir yolu kesiminin geçtiği topraklar da Türkiye'ye geri verilmedir, dedi.

İsmet Paşa'nın ileri sürdüğü argümanlara karşı çıkan Yunan Murahhas E. Venizelos, Yunanistan; Müttefiklerin Meriç'e kadar Doğu Trakya'yı Türklere bırakmasını öneren 23 Eylül 1922 tarihli notasına katılırken kendilerinden yeni isteklerde bulunulmayacağını, yeni fedakârlıklar istenmeyeceğini düşünmekteydi. Şimdi Türkiye Meriç'in sağ kısmının Türk egemenliğinde kalmasını talep etmektedir dedi. Venizelos ayrıca bölgenin daha önce Bulgarlardan alınarak kendilerine verildiğini, savaştan önce bu toprakların Türkiye'ye ait bulunmadığını, dolayısıyla da Ankara Hükûmeti ile hiçbir ilgisi olamayacağı tezini ileri sürdü.

---

12 ATASE Arşivi, K: 2090, D: 4, F: 7, 7-2. Böylece, 15 Aralık 1922 tarihinden itibaren Trakya'daki bütün istasyonlardan İstanbul, Yunanistan ve Bulgaristan istasyonları istikametine düzenli olarak taşımacılık yapılmaya başlanmıştır. Geniş bilgi için bk. Veysi Akın, "Mudanya Mütarekesi'ne Göre Edirne-İstanbul Demir yolu Ulaşımı ve Karaağaç İstasyonunun Kullanımı", **Trakya Üniversitesi'nin 40. Yılına Armağan**, Ed.: Haluk Kayıcı-Orkun Akman, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2022, s.461-472 (461-476).

13 İsmet Paşa, Heyeti-i Vekile Riyasetine çektiği 22 Kasım 1922 tarihli telgrafında Trakya sınırı için "Şarki Trakya için 1913 hududunu ve Garbi Trakya için re'y-i am talep ettim ve delail-i lazime serdettim" diyerek açıklamış, karşı çıkanların görüşünü ise "Cisrimustafapaşa-Dedeağaç şimendiferi beynelmilel ve Garbi Trakya Yunanistan'a kalacaktır" şeklinde bildirmiştir. Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.120.

Karaağaç istasyonu hakkında da "Bu istasyonun Bulgaristan'ın Dedeağaç yönündeki trafiği için önemli olduğuna dikkat etmek gerekir; oysa Edirne için önemli değildir, çünkü Edirne kendi ticareti bakımından doğal çıkış yeri olan İstanbul'a demir yolu ile bağlı kalmıştır. Yunanistan bu demir yolu trafiğini hiçbir zaman engellemeyeceği konusunda Bulgaristan'a uluslararası en kesin garantileri vermeye hazırdır." dedi[14].

Aynı gün öğleden sonra gerçekleşen ikinci oturumda ise Bulgaristan temsilcisi M. Stamboulisky söz alarak kendi tezlerini savundu. Bulgaristan, müzakereler esnasında Türkiye ile Yunanistan arasında bir sorun haline gelmiş olan Batı Trakya toprakları ve Dedeağaç Limanı'na ulaşan demir yolu hakkında her iki taraftan farklı düşünmekteydi. Bulgarlar, Balkan Savaşı sonrasında anlaşmalarla kendilerine bırakılan Batı Trakya'nın, I. Dünya Savaşı'nda mağluplar arasında yer aldıkları için Yunanistan'a bırakılmasını bir türlü kabul edememişlerdi. Onlara göre; Doğu Trakya Türklere verildiyse Batı Trakya da Bulgarlara iade edilmeliydi. Bu sağlanamazsa Batı Trakya'da özerk bir yönetim oluşturulmalı ve Bulgaristan'ın ticari önceliği düşünülerek Dedeağaç Limanı'na bir mahreç açılmalıydı.[15]

Bu konuşmalardan sonra Komisyon Başkanı Curzon, müzakere edilen sorunları dört başlıkta topladı. Bunlardan ikisi (Doğu Trakya'nın batı sınırı ve Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkışı) doğrudan Kuleliburgaz-Cisrimustafapaşa demir yolu hattı ve Karaağaç istasyonunun kullanımı ile ilgiliydi. Curzon, konu ile ilgili olarak tarihsel sürece dair bilgi verdikten sonra, Dedeğaç demir yolu ve Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkışı hususunu, sorunun bir parçası olarak gördüğünü, fakat Meriç'in sağ kıyısında kalan Cisrimustafapaşa-Kuleliburgaz demir yolunun hiçbir parçasının silah-bırakışımı (mütareke) sırasında Türkiye'ye ait bulunmadığını söyleyerek Yunan tezinin arkasında durdu. İlave olarak da Karaağaç'ın Edirne'nin tek istasyonu olmadığını, Meriç'in öte kıyısı üzerinde köprünün ilerisinde Karaağaç hattına bir kolla bağlanmış başka bir istasyon olduğunu belirterek söz konusu demir yolu hattının bir komisyonca veya benzer bir kuruluşça yürütülecek bir çeşit uluslararası denetim altına alınabileceğini vurguladı[16].

Konu, 23 Kasım'da bir kez daha müzakereye açıldı, İsmet Paşa söz alarak Venizelos'un bir gün önceki konuşmasında ileri sürdüğü argümanları çürütmeye

14 Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, C 1, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 1993, s.21-25.

15 Meray, **Lozan Konferansı**, C 1, s.29-30.

16 Meray, **Lozan Konferansı**, C 1, s.34-36.

çalıştı. 1915'te Bulgaristan'a bırakılan toprakların iddia edildiği gibi gönül hoşluğu ile terk edilmediğini, devrin baskıcı şartları altında gerçekleştiğini ve parlamentoca onaylanmadığını söyledi. Ayrıca "Edirne Türkiye'ye geriye dönerken, onu İstanbul'a bağlayan Kuleliburgaz-Mustafapaşa demir yolunun geçtiği toprak parçasının da Türkiye'ye verilmesi zorunludur" dedi. İlave olarak da Müttefik devletlerin Mudanya Mütarekesi öncesi 23 Eylül 1922 tarihli notasında vurgulandığı gibi "Edirne'yi de içine almak" sözünden Edirne müstahkem mevkii, Edirne şehri Karaağaç mahallesi ve Meriç sağ sahilindeki yerler anlaşılmalıdır dedi. Sırp-Hırvat-Sloven temsilcisinin Meriç nehrinin doğal sınır olduğu iddiası karşısında ise coğrafi olarak kabul edilmekle birlikte, nehrin Edirne şehri yerleşim alanlarını ikiye böldüğünü söyleyerek karşı çıktı. Daha sonra da "Batı Trakya, Trakya sınırı, Meriç'in sağ tarafında kalan demir yolunun kullanımı, askerden arındırılmış bölge ve Bulgaristan'a Ege denizinde mahreç sağlanması" gibi konuları içeren Türk teklifini komisyona sundu. Teklife göre; İsmet Paşa 1913 sınırında ısrar ediyor, Bulgaristan'a Ege Denizi'ne mahreç verilmesi fikrini destekliyor, uluslararası bir örgüt denetiminde Bulgaristan'ın Batı Trakya ve Türkiye demir yolundan yararlanmasını kabul ediyordu. Müzakereler, Trakya sınırı ve Karaağaç meselesine dair diğer temsilcilerin konuşmaları ile devam etmişse de tarafların uzlaşıdan uzak oldukları anlaşılmıştı. Bununla beraber, Komisyon Başkanı Lord Curzon'un önerisiyle "askerlikten arındırılmış bölge" ve "Bulgaristan'a demir yolu vasıtasıyla Dedeağaç Limanı'na açılma" konusunda iki ayrı alt komisyon kurma teklifi kabul edilmişti[17]. Demir yolunu görüşecek Alt komisyon 24 Kasım'da toplandı ve müzakereler sonrasında bir rapor hazırladı. Rapora göre; Üç müttefik devlet ile Balkan devletleri ve Türkiye'nin temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulması, söz konusu demir yolunun bu komisyon tarafından işletilmesi ve işletme esaslarını belirleyecek iç-tüzüğünün de mezkûr komisyonca hazırlaması istenmekteydi[18].

Alt komisyonun raporundan sonra Trakya sınırı meselesi 25 Kasım 1922 sabah ve öğle oturumlarında tekrar müzakereye açıldı. Taraflar, Trakya sınırı ve Karaağaç bölgesine dair görüşlerinde ısrarcı oldular, İsmet Paşa, müzakereler esnasında sadece Lord Curzon ve Venizelos ile değil, Balkan Bloğunun muhalefeti ile mücadele etmek zorunda kalmıştı[19]. İsmet Paşa, 26 Kasım 1922 tarihli Heyet-i Vekile Riyasetine çektiği telgrafta bu durumu "Komisyon, Arazi

17 Meray, **Lozan Konferansı**, C 1, s.41-53.

18 Alt komisyon raporu için bk. Meray, **Lozan Konferansı**, C 1, s.82-83.

19 Meray, **Lozan Konferansı**, C 1, s.84-105.

Komisyonu halinde öğleden evvel ve sonra içtima etti. Trakya hududunu müdafaa ve Venizelos'a cevap verdik. Uzun münakaşatdan sonra Curzon müttefikler namına ve Balkan devletleri namına ve bu kadar müctemi heyetin ittihadına nadir tesadüf olunduğunu kaydederek Trakya hududunu Meriç'in garbına alacaklarını, Karaağaç istasyonunu vermeyeceklerini bildirdi. Bilhassa 1915'te Bulgarlara terkedilmesinin esas ittihaz etti." diyerek açıklamıştır[20].

Trakya sınırı, Karaağaç ve demir yolunun kullanımı meselesi konferansın birinci döneminde bir daha müzakere edilmedi. Tarafların görüşleri aşağı yukarı tezahür etmiş, henüz uzlaşıya açık olmadıkları anlaşılmıştı[21]. Avrupa ve Balkan devletlerinin 1915 sınırında ittifak etmeleri ve Mudanya'da kabul edilen Yunanların çekilme hattının Meriç nehri olarak belirlenmiş olması Karaağaç'ın Türklere iadesi hakkındaki Türk tezini çıkmaza sokmuştu[22]. Nitekim Müttefiklerin 30 Ocak 1923'te Türk tarafına sundukları projede, Trakya sınırı Meriç nehri olarak belirtilmiş ve Türk talepleri dikkate alınmamıştı[23]. Projeyi alan İsmet Paşa, incelemek ve en kısa sürede cevap vermek için zaman istedi ve konu ile ilgili görüşlerini 2 Şubat'ta öncelikle Ankara Hükûmeti'ne sundu. O, burada Müttefik tekliflerini kabul edilemez bulurken, Karaağaç ve demir yolu hattının Türklerde kalması için de ısrarcı olacaklarını yazmıştı[24].

Konferansa 4 Şubat 1923'te Karaağaç dâhil Trakya sınırı meselesi ile beraber birçok sorunda uzlaşma sağlanamaması üzerine ara verildi. İsmet Paşa 21 Şubat'tan itibaren TBMM'de gizli oturumlarda müzakerelerin seyri hakkında milletvekillerine bilgi vererek, konferansın inkıtaa sebeplerini açıkladı. Müttefiklere sunulacak mukabil proje konusu tartışıldı. İsmet Paşa, konu ile ilgili açıklamalar yaparken Trakya sınırı gündeme geldiğinde Karaağaç'ta ısrar etmekten vazgeçmeleri gerektiğini söyledi. Bu topraklarda ısrarın Türk teklifleri

---

20 Şimşir, **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, C I, s.130-131. Curzon da İsmet Paşa'nın isteklerini reddettiğini Londra'ya rapor etmiştir. **Documents on British Foreign Policy**, 1919-1939 First Series, Volume 18; **Greece and Turkey 1922-1923**, Her Majestys Stationary Office, London 1972, p.336, No: 226. İsmet Paşa, aynı konuyu 21 Şubat 1923 tarihli TBMM Gizli Oturumunda da "Hep birlikte karşımıza dikildiler, Trakya sınırı çözümlenemeden kaldı." diyerek dile getirmiştir. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C III, İş Bankası Yayınları, Ankara 1985, s.1290-1301.

21 Akın, **Trakya**, s.164.

22 Şimşir, **Lozan Telgrafları**, C I, s.449. İsmet Paşa'nın Heyet-i Vekile Riyasetine 27 Ocak 1923 tarihli telgrafı.

23 Bu konuda bk. **Lozan Konferansında Düvel-i Mutelife Murahhasları Tarafından Türkiye Heyet-i Muhassasına Tevdi Olunan Sulh Muahedesi Projesi**, Ankara, 1339-1341.

24 Şimşir, **Lozan Telgrafları**, C I, s.484,496.

karşısında Balkan ittifakını zuhur ettirdiğini, burada bulunan istasyonun Türkiye için önemli olmakla beraber, buranın Misak-ı Millî sınırlarına dâhil olmadığını, dolayısıyla da vazgeçmekten yana olduklarını açıkladı[25]. Türkler, Müttefiklere sunmak için mukabil bir proje hazırladılar. Projenin son hali 2-6 Mart 1923 tarihleri arasında TBMM gizli oturumlarında tartışmaya açıldı. Projede, Trakya sınırı Müttefiklerin Mudanya'da Yunanların çekilme hattı olarak belirlediği Meriç nehri çizgisi olarak belirtilmişti. Yani Türk tarafı Karaağaç'ı talep etmekten vazgeçmiş görünüyordu. Karaağaç konusu müzakere edilirken Edirne Milletvekili Mehmet Şeref (Aykut) Bey başta olmak üzere çok sayıda milletvekili projenin bu yönüne karşı çıkmıştı[26]. Hükûmet üyeleri arasında da uzlaşma sağlanamamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın devreye girmesiyle tartışmalara son verildi. Bu proje ile Ankara Hükûmeti, genel bir barışı riske atmamak adına Türk isteklerinden ziyade, iki tarafın isteklerini bir birine yaklaştıran adımlar atmış gibi görünüyordu[27]. Türk teklifini içeren mukabil barış projesi Türk Murahhas Heyeti Başkanlığı tarafından 8 Mart 1923'te Müttefiklere sunuldu. Türk Heyeti'nin bu projeye verdiği cevapta demir yolunu serbest kullanımı karşılığında Karaağaç'tan vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Türkiye'nin Trakya hududunda yaptığı bu fedakârlık, "Edirne'nin ekonomik hayatının büyük zararına olarak Karaağaç'taki haklarını terk etmektir" şeklinde açıklanmaktaydı[28]. Ayrıca Türk makamlarının da genel barışı sağlamak adına bu konuda daha fazla ısrarcı olmayacağı anlaşılmıştı[29].

Konferansın ikinci dönemi 23 Nisan 1923'te gerçekleştirilen açış konuşmaları ile başladı. Bu defa komisyonlar isim ile değil numaralandırılarak kurulmuştu. Arazi sorunları I. Komitede müzakere edilecekti. İngiliz murahhas heyetinde değişikliğe gidildiği için de komite başkanlığına da Horece Rumbold getirilmişti. Müzakerelerin seyrinden de anlaşılacağı üzere yeni dönemde Türk tarafı, 1913 hududundan vaz geçmiş, Türk-Yunan sınırı olarak meriç nehri hattını kabul etmiş görünüyordu. 24 Nisan 1923 tarihli toplantıda müzakereler, Trakya sınırı için Meriç nehri Talweg hattı veya suyun akış istikameti üzerinde yoğunlaşmıştı[30]. Türkiye'yi ilgilendiren diğer bir konu ise Kuleliburgaz-Cisrimustafapaşa demir

25 **TBMM GZC**, C III, s.1314-1315.

26 **TBMM GZC**, C IV, s.2-191.

27 Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s.229.

28 **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, (4 Eylül 1919-9 Kasım 1922)**, C II, Kısım 2, Harbin Son Safhası, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1991, s.216; DBFP, I/18, s.583.

29 Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir, İzmit Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982, s.44-45.

30 Meray, **Lozan Konferansı**, C 6, s.3-12.

yolu hattının kullanımı ve denetimi meselesiydi. Müzakerelerin seyrinden anlaşıldığına göre; hattın denetimi Milletler Cemiyetine bırakılacak ve geçiş şartlarının içeriğini düzenlemek üzere de bir uzmanlar komitesi kurulacaktı[31]. Türkiye, Karaağaç ısrarından vazgeçtiği için demir yolunun kullanımı meselesinde uzlaşma daha kolayca sağlandı. Ancak ilerleyen günlerde yeni bir gelişme yaşandı ve Yunanistan "savaş tamiratı karşılığı" olarak Karaağaç'ı Türklere vermeyi kabul etti. Buna göre Karaağaç kasabası ile birlikte Bosna köyü Türklere bırakılıyor; bu alandan geçen demir yolu hattı ve Karaağaç istasyonu da TBMM idaresine iade edilmiş oluyordu. Bu sebepledir ki, 16 Mayıs 1923'te kabul edilen demir yolunu kullanımına dair metinde[32], Karaağaç sorunlarını incelemekle görevli Alt- Komite'nin 30 Mayıs 1923 tarihli müzakereleri esnasında bazı değişiklikler yapıldı[33]. Çünkü eski duruma göre söz konusu hat, Yunanistan topraklarından geçerek Bulgaristan'a ulaşmaktaydı. Yeni durumda ise Uzunköprü'den sonra Yunanistan'a dâhil olacak trenler, Bosna köyü ve Karaağaç topraklarında Türk hudutlarına girecek ve Karaağaç (Edirne) istasyonunu kullandıktan sonra tekrar Yunanistan topraklarına ve oradan da Bulgaristan'a geçiş yapacaktı[34]. Ortaya çıkan yeni metin, Lozan Barış Antlaşması'nın 107'nci maddesini oluşturmaktaydı. Ancak bu madde, Türkiye-Yunanistan sınırını ve Karaağaç için imzalanan protokolü de yakından ilgilendirmekteydi. Lozan Antlaşması'nda Türkiye-Yunanistan sınırı, Arda nehri yatağından başlayarak Güneydoğu istikametinde Bosna köyünün bir kilometre yukarısından Meriç nehri üzerindeki bir noktaya Bosna köyünü Türklerde bırakacak düz bir çizgi şeklinde inecek ve Çörek köyü ise halkının vereceği oylara binaen Türkiye veya Yunanistan'a bırakılacaktı. Kesin sınır Tahdid-i Hudut Komisyonunca belirlenecekti. Komisyon çalışmalarını tamamladığında Çörek köyü Yunanistan'a bırakılmış oldu[35].

2. Lozan Barış Antlaşması'nın 107. Maddesi ve Uygulamalara Dair Nizamnameler

Lozan Barış Antlaşması'nın 107'nci maddesi yolcu ve beraberinde geçirilen eşyalar ile ticari emtianın serbest geçişi, mezkûr demir yolu hattının kontrolünün

---

31 Meray, **Lozan Konferansı**, C 6, s.30-31.

32 Bu metin Özel-Alt Komite tarafından 12 Mart 1923 tarihinde oluşturulmuş ve 12 Mayıs'ta ilgili komisyona havale edilerek 16 Mayıs'ta kabul görmüştür. Meray, **Lozan Konferansı**, C 6, s.109-110. Bk. Ek-B: Trakya Sınırlarına İlişkin Sözleşmenin Sonuna Eklenecek Madde Tasarısı.

33 Meray, **Lozan Konferansı**, C 6, s.182-183.

34 **Düstur**, Üçüncü Tertip, C 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931, s.105-107.

35 Akın, **Trakya**, s.190-192.

Milletler Cemiyeti nezdinde kurulacak bir komiserlik tarafından yürütülmesi ve Türkiye'nin ileride kendi sınırları dâhilinden geçecek yeni bir hat inşası gibi hususları içermekteydi. Buna göre; Türkiye veya Yunanistan'dan gelip gidecek Şark demir yollarının Yunan-Bulgar sınırı ile Kuleliburgaz yakınında kalan Türk-Yunan sınırı arasında kalan üç parçasından transit olarak faydalanan yolcular ve ticaret eşyasından, işbu transit nedeniyle hiçbir resim ya da harç alınamayacak, hiçbir pasaport ya da gümrük kontrolü işlemi yapılamayacaktı. Demir yolunun işbu madde hükümleri, Milletler Cemiyeti'nin tayin edeceği bir komiser tarafından yürütülecekti. Komiser, madde hükümlerinin yürütülmesinde kendi başına çözemediği her sorunu Milletler Cemiyeti Meclisine sunacaktı. Burada alınan kararlara her üç hükûmet uymak zorunda olacaktı. Komiserin maaşı ve hizmetleriyle ile ilgili giderleri alakadar üç hükûmet tarafından eşit olarak karşılanacaktı. Bu üç devlet, komiserin yanına birer temsilci atama hakkına sahip olacaklardı. Temsilciler, mezkûr komiserlik ile anlaşarak, maiyetlerinde alt kademe memurlar çalıştırabileceklerdi.

Türkiye, ileride Edirne şehrini Kuleliburgaz ile İstanbul arasındaki hatta bağlayan yeni bir demir yolu inşa ederse bu maddenin Kuleliburgaz ile Bosna köyü yakınındaki Yunan-Türk sınır noktaları arasında karşılıklı transite ilişkin hükümleri geçerli olmaktan çıkarılacaktı. Antlaşmamanın Türkiye'ye terkedilen Karaağaç bölgesi ile hükümleri, Barış Antlaşması'nın TBMM'ce onaylanmasının Müttefikler aracılığı ile Yunanistan'a bildirildiği gün yürürlüğe girmiş olacaktı[36].

Lozan Sulh Muahedesi, 23 Ağustos 1923'te TBMM tarafından kabul edildi[37]. Karaağaç toprakları 15 Eylül 1923'te TBMM Hükûmeti idaresine bırakıldı[38]. Edirne şehrinin İstanbul ile ulaşımını sağlayacak olan şehir istasyonu ile Karaağaç arazisi içerisinde kalan demir yolu hattı da Türklere teslim edilmiş oldu. Böylece Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümlerinin yürürlüğe girmesiyle Mudanya Mütarekesi Sözleşmesi gereği hazırlanan geçiş hükümleri ve Muhtelit Komisyonun görevi de tamamlanmış olacaktı. Bunun üzerine demir yolu ulaşımının aksamasını önlemek maksadıyla Türk ve Yunan temsilcileri bir araya gelerek Milletler Cemiyeti Komiserinin göreve başlamasına kadar yürürlükte kalmak şartıyla Lozan Antlaşması'nın 107. Maddesini de esas alarak 15 Eylül

36 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.127-128.

37 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D. II, C 9, TBMM Yay., Ankara 1961, s.273-281.

38 ATASE Arşivi, K: 2090, D: 10, F. 11-1, Müşterek, No: 19, 17 Eylül 1923, s.1. Ayrıca geniş bilgi için bk. Akın, **Trakya**, s.192-198.

1923'ten itibaren geçerli olacak şekilde geçici bir sözleşme hazırladılar (9 Eylül 1923)[39]. Sözleşme, transit geçiş yapacak olan yolcular ile sivil ve askerî memurların serbest geçişini de içermekteydi. Türkiye ve Yunanistan'a seyahat edecekler için ayrı vagonlar tahsis edilecek, bu vagonlara Fransızca, Yunanca ve Türkçe yazılar konulacak, yolcular seyahatleri esnasında hiçbir yerde vagonlardan inmeyecekler, pasaport ve vergiye tabi olmayacaklar, sadece gerekli hallerde gösterilmek üzere kimliklerini yanlarında bulunduracaklardı. Subay ve askerler ile bunlara dair hayvanlar, arabaları ve cephaneleri ile Yunanistan ve Türkiye'ye ait posta, resmî veya ticari eşyalar Uzunköprü ve Karaağaç istasyonlarında Türk memurlarının, Kuleliburgaz (Pythion) ve Kadıköy (Dikaia) istasyonlarında da Yunan memurlarının gözetiminde serbest geçiş yapacaklardı[40]. Bu sözleşme Milletler Cemiyeti Komiserliği Nizamnamesi'nin yürürlüğe konulacağı tarihe kadar uygulamada kalacaktı. Ayrıca Muhtelit Askerî Komisyon da Milletler Cemiyeti Komiseri'nin başlamasına kadar görevine devam edecekti[41].

TBMM Hükûmeti, Lozan Antlaşması'nın 107'nci maddesinin zaman geçirilmeden uygulanmasını istiyordu. Bu maksatla Karaağaç'ın devir tesliminin hemen ardından İstanbul Mümessilliği vasıtasıyla Milletler Cemiyeti Komiserliği ve komisyon üyelerinin bir an evvel atanmasıyla ilgili İstanbul'daki İtilaf Devletleri Komiserlerine şifahi bir takrir sundu (17.09.1923)[42]. Ancak atama takriben bir ay sonra gerçekleşebildi ve mezkûr komiserliğe Fransız vatandaşı Mösyö Pikar atandı (20.10.1923[43]. Pikar, 22 Ekim'de Karaağaç'a gelerek göreve başladı[44]. Komiserlik ilk iş olarak, demir yolundan geçişi düzenlemek üzere "Lozan Muahedesinin Yüz Yedinci Maddesi Ahkâmının Tatbikine Aid Nizamname-i Umumi"yi hazırladı. Nizamname, öncelikle Türk ve Yunan hükûmetlerinin onayına sunuldu. Yunan Hükûmeti, 20 Mart 1924 tarihi mektubu ve 3 Mayıs 1924 tarihli teyit yazısıyla, Türk Hükûmeti de 26 Temmuz 1924 tarihli mektuplarıyla nizamnameyi kabul ettiklerini ilgili komiserliğe bildirdiler[45]. 1 Ağustos 1924'te yürürlüğe konulan nizamname 23 maddeden ibaretti ve ilk sekiz (1-8) maddesi,

39 **Müşterek**, No: 12, 11 Eylül 1923, s.2.

40 BOA, HR. İM, 46-60-001-1-2.

41 BOA, HR. İM, 48-92-2.

42 BOA, HR. İM, 83-71.

43 BOA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 222-497-23.

44 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı 12-63-6.

45 **Cemiyet-i Akvam Komiserliği Lozan Muahedenamesinin Yüz Yedinci Maddesi Ahkâmının Tatbikine Aid Nizamname-i Umumi**, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, Dersaadet/İstanbul 1340 (1924), s.2-3.

komiserlik mıntıkası ve hattını, komiserliğin Türk ve Yunan mümessilleri ile bağımsız devletler adına tayin olunacak müfettişlerin vazifelerini, komiserlik merkez ve hizmet binalarının yerlerini belirtmekteydi. Buna göre, komiserlik merkezi İstanbul olacak, Karaağaç'ta da bir dairesi bulunacaktı. Komiserlik mıntıkasındaki hattın kontrolü komiserliği temsil eden bitaraf milletlere mensup iki memur[46] tarafından yürütülecek, katarların transit geçişlerinde nizamname hükümlerinin uygulanmasıyla ilgili olarak, Türk-Yunan gümrük memurları veya polisleri arasında bir ihtilaf oluştuğunda komisere bilgi verilecek, komiserliğin sorunu çözümüne kadar geçici çare bulunacaktı. Komiserliğin bu çözümüne tarafeyn devletlerin itirazı halinde ise Milletler Cemiyeti Meclisi karar verecekti ve Türk ve Yunan makamları bunu kabul etmekle zorunlu olacaktı. Kontrol memurlar, her hafta sonunda hattın işleyişi ile ilgili olarak komiserlik makamına bilgi vereceklerdi.

Sonraki maddeler komiserlik mıntıkasından geçecek katarlardaki yolcu ve eşyaların transit geçişlerini ilgilendirmekteydi. Komiserlik mıntıkasından geçecek yolcu katarları hareket esnasında veya istasyonlarda Türk ve Yunan polis memurlarının kontrolü altında bulunacaklar, katarların içerisinde düzen ve güvenlik mensup olduğu memlekete ait vagonda vazifeli memurlarca temin edilecekti. Kendi üniformalarını giymiş ve silahlarını hamil olan bu memurlar, hareket esnasında kendilerine tahsis edilen vagonlarda bulunacaklar, istasyonlarda serbest olmakla beraber, istasyon dışına çıkamayacaklardı. Komiserlik mıntıkasında seyahat edecek yolcular, gidecekleri yerlere ulaşmadan evvel hiçbir bahane ile vagonlarından çıkarak karaya ayak basmayacaklar, inenler olursa Türk ve Yunan jandarmaları tarafından tarafeyn memurlarına teslim olunarak, yolculuklarına devam ettirileceklerdi. Pasaportların inceleme ve kontrolüyle görevli Yunan Komiseri Yunanistan'a giden yolcuların, Türk Komiseri de Karaağaç'a giden yolcuların belgelerine bakacaklardı. Bununla beraber tarafeyn komiserler, Şark Demiryolları Şirketinden yolcu listelerini isteme hakkına haiz olabileceklerdi.

Komiserlik alanı dâhilinde olan hattan transit suretle geçecek olan yolcularla ticari ve şahsi eşyalarından hiçbir ücret, vergi ve gümrük bedeli alınmayacak, asla pasaport kontrolü yapılmayacak, serbest geçişleri sağlanacaktı[47].

---

46 Nizamname'nin 8'inci maddesi gereği 20 Ekim 1924 tarihli Komiserlik kararı ile bu sayı bire indirilmiştir. Bk. **Nizamname-i Umumi**, s.2.

47 **Nizamname-i Umumi**, s.10-15.

Demir yolu hattının kontrolü için komiserlik adına bitaraf milletlere mensup memur olarak İsveç vatandaşı Gyllenram[48], Türkiye adına Nuri Bey, Yunanistan adına da Stassinopoulos atanmıştır (10.12.1923)[49]. Komiser Pikar, merkez ittihaz edilen İstanbul'da Türk ve Yunan memurlar ise Karaağaç'ta ikamet edeceklerdi[50]. Lozan Antlaşması'na göre Milletler Cemiyeti Komiserliğinin görevi beş yıl sürecekti. Taraflar isterlerse bu süreyi uzatabileceklerdi. Kanaatimizce beş yılın sonunda yenileme olmadığı için Komiserlik ve memurların görevi sona ermiş olmalıdır. Bu süre zarfında Pikar'dan sonra bu göreve Gyllenram atanmış (2 Mart 1925), daha sonra da Mösyö P. Stablo getirilmiştir[51]. Bundan sonraki süreçte Şark Demiryolları Şirketi (CO), Türkiye'deki ana hat ile bağlantısı olamayan Karaağaç bölgesinin işletmesini elinde tutarak Chemin fer Franco-Hellenique Şirketine devretti (CFFH) (1931). 26 Nisan 1937'de de Edirne-İstanbul hattı ve Karaağaç bölgesinde Türk topraklarından geçen kısa hat Nafia Vekâleti tarafından Şark Demiryolları Şirketinden satın alınarak millîleştirildi. Aynı şekilde Yunanistan da Dedeağaç-Cisrimustafapaşa arasında kendi toraklarından geçen hattın parçalarının işletme hakkını satın almıştı. Bu süreçte devletler Lozan Antlaşması'nın 107'nci maddesi hususunda kendi aralarında ikili anlaşmalar yapmışlar ve uygulamışlardır. Arşiv belgelerinden takip edebildiğimiz kadarıyla bu konuda Türk-Yunan Antlaşması 25 Kasım 1937'de imzalanmış ve 18 Mart 1938'de İcra Vekilleri Heyeti'nce onaylanarak yürürlüğe girmiştir[52]. Türk ve Yunan Demiryolları Arasında Sınır Servisinin Müşterek İşletme Anlaşması'na göre, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İdaresi ile Yunan Demiryolları Kuruluşu, Yunan topraklarında bulunan Pythion garını, müşterek anlaşmaya, hudut servis mübadele garı olarak tayin edilmiş ve geçiş ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Karaağaç bölgesinden geçen hat ve istasyonunun kullanımı da ilgili anlaşmanın dördüncü bölümünde tanzim edilmişti. Buna göre Yunan Demir yolu Şirketi, karaağaç garında bir temsilci bulundurulacaktı. Bu temsilci, Yunan trenlerinin seyrini komşu ülkelerin memurları ve TCDD memuruyla iş birliği halinde temin etmekle görevli olacaktı.

Yunan yolcu ve yük trenleri bu bölgede kendi tüzüklerine ve TCDD personeli tarafından verilecek işaretlere göre seyrüsefer edeceklerdi. Bu trenler, kaza ve olaylar hariç, Karaağaç garından başka bir yerde hiçbir surette durmayacaklardı.

48 BOA, HR. İM, 56-1-16.
49 BOA, HR. İM, 48-181.
50 BOA, HR. İM, 56-1-10; BOA, HR. İM, 237-41.
51 BOA, HR. İM 134-27; BCA, 540, 44662-213574-72.
52 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 82-19-8.

Yunan ve TCDD personelinin ilişkilerinde, servislerini yerine getirirken karşılıklı iş birliği ve anlayış ruhu hâkim olacak, iki taraf arasında çıkabilecek anlaşmazlıklar, Karaağaç'ta Yunan temsilcisi ile TCDD Gar Şefi tarafından müştereken alınacak kararla halledilecekti. Oraca bir hal çaresi bulunmadığı takdirde, mesele işletme müdürlüklerinin bilgisine götürülecek ve onlar nihai çözüm yolunu bulacaktı[53].

3. Anlaşma Sonrası Çıkan Sorunlar ve Demir Yolu Hattının Değiştirilmesi

Mudanya Mütarekesi ile İstanbul'dan Edirne'ye gelecek yolcular için geçici bir çözüm bulunmuş ve Kuleliburgaz-Cisrimustafapaşa arasında seyahat edecek transit yolculara serbest ulaşım sağlanmıştı[54]. İlk tren 25 Kasım 1922'den itibaren hattı kullanmaya başlamışsa da katarların düzenli seferleri ancak 15 Aralık'ta sağlanabilmiştir. Bu tarihten itibaren Trakya'daki bütün istasyonlardan İstanbul, Yunanistan ve Bulgaristan istasyonlarına ulaşım ve taşımacılık seferleri düzenli olarak başlatılmış oldu[55]. Daha sonra ise Lozan Antlaşması'nın 107'nci maddesi ve buna dair sözleşme uygulamaya konuldu. Sözleşmenin uygulandığı ilk yıllarda transit Türk yolcular ve eşyaları için ulaşım sorunsuz bir şekilde sağlandı. Bu süreçte mübadillerin bir kısmı Dedeağaç üzerinden demir yolu vasıtasıyla Karaağaç şehir istasyonu kullanılarak Edirne ve Türkiye'ye getirilmişti[56]. Ancak ilerleyen yıllarda Türk-Yunan ikili ilişkilerine bağlı olarak veya doğrudan Yunan memurlarının tutumları dolayısıyla, bazen de uluslararası gelişmeler ve savaşlar sebebiyle bu güzergâhta ulaşım sekteye uğramıştır. Nitekim ilk sıkıntı 1927 yılında Edirne'nin kurtuluşu merasimine katılacak olan milletvekillerinin İstanbul-Edirne transit geçişi esnasında yaşanmıştır. Edirneliler, 25 Kasım 1927'de gerçekleşecek kurtuluş merasimine büyük önem vermişler, törenlere o yıl Ankara'dan kalabalık bir milletvekili heyeti katılacağı gibi İstanbul'dan da kalabalık bir Trakyalı grup gelecekti. Milletvekillerini taşıyan vagon İstanbul'da bayraklarla süslenmişti. Ankara heyetini ve misafirleri taşıyan tren Uzunköprü'den sınırı geçtikten sonra Kuleliburgaz (Pythion) İstasyonu'nda Yunan memurlarca durdurulmuş ve vagondaki bayrakların sökülmesi veya bayraklı vagonda bulunan heyetin başka vagona geçmesi ve bayraklarla müzeyyen vagonun Uzunköprü'ye iadesi

53 https://www.tcdd.gov.tr/kurumsal/uluslararasi-anlasmalar.

54 **Türk Diplomatik Belgeleriyle 100. Yılında Mudanya Askerî Sözleşmesi Tutanaklar-Belgeler**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2022, s.249-255.

55 ATASE Arşivi, K: 2090, D: 4, F: 7, 7-2.

56 Mehmet Saim Serez, **Tekirdağ ve Çevresinde Mübadele 90. Yıl**, Dönmez Ofset Yayınları, Ankara 2012, s.17.

istenmiştir. Milletvekilleri, bayrakların sökülmesi veya vagonun iadesi teklifini kabul etmemiş, bunun üzerine Yunan görevliler de Türk heyetin geçişine izin vermemiştir. Heyet, Uzunköprü'ye dönme kararı almış ve karayolu ile Edirne'ye ulaşmıştır[57]. Bu durum iki taraf arasında krize ve yazışmalara sebep olmuşsa da hattın açık kalmasına özen gösterilmiştir[58]. Benzer bir olay da 1936 yılında yine milletvekillerinin geçişi sırasında yaşanmıştır. Edirne milletvekilleri Mehmet Şeref Aykut ve Faik Kaltakkıran'dan transit geçiş esnasında Kuleliburgaz istasyonunda Yunan memurlar tarafından, Yunan pasosu talep edilmiş ve bu olay üzerine çıkan tartışmalar, trenin Karaağaç istasyonuna bir saat gecikmeli ulaşmasına sebep olmuştur[59].

II. Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945) Yunanistan'ın Alman işgaline girmesi sebebiyle ulaşım bazen aksamalı olarak gerçekleşmiş, bazen de tamamen kesilmiştir. Yunanistan'ın mezkûr demir yolu hattına tekrar hâkim olması sonrasında teknik sebeplerle ulaşımda gecikmeler ve aksamalar yaşansa da hat açık tutulmaya çalışılmıştır. Ancak ulaşımın düzenli hale gelmesi 14 Ocak 1946'da sağlanabilmiştir[60]. Takip eden yıllarda da benzer sorunlar devam etmiş, ayrıca Türkiye'den Yunanistan'a bu yolla kaçak geçmek isteyenler çoğalmıştır. Kaçakların yakalanması, iadesi ve Türk yolculara transit geçişlerde zorluk çıkarılması gibi hususlar ikili ilişkilerdeki sorunları artırmıştır. Bu sorunlar sebebiyle Pehilvanköy-Edirne demir yolu hattı Türk Hükûmetince I. Beş Yıllık Plan'a (1963-1967) dâhil edilmiş ve Bulgaristan ile gerçekleşen ikili görüşmelerde sağlanan uzlaşı sonrasında 1966 yılında ihalesi gerçekleştirilerek yapımına başlanmıştır[61]. Böylece İstanbul-Edirne ulaşımı kısalacak ve

57 Nurten Çetin, "1927 Bayrak Olayı ve TBMM'deki Yankıları", **TBMM'nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Demokrasi Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s 913-921.

58 Konunun TBMM'deki görüşmeleri için bk. **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: II, C I, TBMM Yayınları, Ankara 1961, s.65-72. Bu sıkıntıların yaşanacağının işaretleri daha Mudanya Mukavelesi sürecinden belli olmuştu. Yunan memurlar İstanbul'dan Edirne'ye gidecek yolculardan Mudanya Mukavelesi hükümlerinde açıkça belirtilmiş olmasına rağmen Yunan pasaportu talep etmiştir. Yolcuların artan şikâyeti üzerine Edirne Milletvekili Faik Kaltakkıran 20 Şubat 1923'te TBMM Başkanlığına bir dilekçe vererek durumun araştırılmasını istemiş, ilerleyen günlerde de Pavliköy (Pehlivanköy)-Edirne arasına yeni bir hat kurularak demir yolunun buradan Bulgaristan üzerinden Avrupa'ya bağlanmasının faydalarını izah etmiştir (8 Mart 1923). Bk. BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 5-30-19, 5-30-5.

59 Çetin, "1927 Bayrak Olayı", s.922.

60 Çetin, "1927 Bayrak Olayı", s.23-924.

61 Bu konuda detaylar için bk. Abdi Akören, "Pehlivanköy-Edirne-Bulgaristan Demir yolu Hattı", **Millî İşler**, 1 Kasım 1968 Türkiye Mühendislik Haberleri, s.1-7.

Kuleliburgaz-Karaağaç istasyonları arasında ulaşımda yaşanan problemlere son verilecek, aynı zamanda Türkiye doğrudan Bulgaristan üzerinden demir yolu ile Avrupa ulaşımına açılacaktı. Pehlivanköy-Edirne arasındaki 48 km'lik demir yolu, Türk topraklarındaki inşası ve Ayşekadın'da yapılması planlanan istasyon binasının tamamlanmasıyla 4 Ekim 1971'de ulaşıma açılmıştır[62]. Aynı dönemde Yunanistan da Dedeağaç-Cisrimustafapaşa hattının Karaağaç'tan geçen kısmını Türk topraklarından çıkararak yeni bir hat ile Bulgaristan'a bağlamıştı. Dolayısıyla Lozan Antlaşması'nın 107'nci maddesi gereği tarafeyn ülkelerin elde ettikleri muafiyetler de ortadan kalkmış oldu. Bunun doğal sonucu olarak Karaağaç tren istasyonu kullanılamaz hale geldi ve nostaljik turizm alanının bir parçasına dönüştü.

Sonuç

Mudanya Mütarekesi hükümlerine göre gerçekleşen müzakere ve yazışmalar neticesinde Edirne-İstanbul arasındaki ulaşıma dair bulunan çözüm geçici olmuştur. Asıl çözüm Lozan Sulh Antlaşması ile sağlanabilmiştir. Lozan'a gidildiğinde konferans öncesinde Kuleliburgaz-Cisrimustafapaşa arasındaki serbest geçişe dair Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan anlaşmışlardı. Sorun, Edirne'nin şehir istasyonunun bulunduğu Karaağaç'ın durumu ile ilgiliydi. Türkler Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılmasını talep etmişler, Yunanistan ve Batılı müttefikleri ise karşı çıkmışlardı. Karşılıklı tartışmalara sebep olan müzakereler sonrasında Savaş Tamiratı karşılığı olarak Karaağaç'ın Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmış ve böylece şehir istasyonunun kullanım sorunu da çözülmüştür. Ayrıca Kuleliburgaz-Cisrimustafapaşa demir yolunun kullanımı meselesi de Lozan Antlaşması'nın 107. Maddesi ile kalıcı çözüme kavuşturulmuştur. İlgili maddeye göre, mezkûr hattın kontrolü, Karma Komisyonun yerine kurulacak olan Milletler Cemiyeti Komiserliğine bırakılmıştır. 1960-1970 yılları arasında devam eden Kıbrıs buhranı döneminde yaşanan sorunlar dolayısıyla Türkiye, İstanbul-Edirne ulaşımını sağlayan demir yolunun tamamının kendi topraklarından geçirilmesini kararlaştırmış ve 1971 yılından itibaren Kuleliburgaz-Cisrimustafapaşa hattı devre dışı bırakılmıştır.

62 Engin, **Rumeli Demiryolları**, s.217-218.

KAYNAKÇA

Arşivler

ATASE Arşivi

ATASE Arşivi, K: 2090, D: 10, F. 11-1.

ATASE Arşivi, K: 2090, D: 4, F: 7, 7-2.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı 12-63-6

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 82-19-8.

BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 222-497-23

BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 5-30-19, 5-30-5.

BCA, 540, 44662-213574-72.

Başkanlık Osmanlı Arşivi

BOA, DH ŞFR 539-51.

BOA, HR. İM 134-27.

BOA, HR. İM, 46-60-001-1-2.

BOA, HR. İM, 48-181.

BOA, HR. İM, 48-92-2

BOA, HR. İM, 56-1-10.

BOA, HR. İM, 237-41.

BOA, HR. İM, 56-1-16.

BOA, HR. İM, 83-71.

Gazeteler

Müşterek, No: 12, 11 Eylül 1923, s.2.

Müşterek, No: 19, 17 Eylül 1923, s.1.

Eserler

Akın, Veysi, "Mudanya Mütarekesi'ne Göre Edirne-İstanbul Demiryolu Ulaşımı ve Karaağaç İstasyonunun Kullanımı", **Trakya Üniversitesi'nin 40. Yılına Armağan**, Ed.: Haluk Kayıcı-Orkun Akman, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2022, s.461-472. (461-476)

Akın, Veysi, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1996.

Akören, Abdi Akören, "Pehlivanköy-Edirne-Bulgaristan Demir yolu Hattı", **Millî İşler**, 1 Kasım 1968 Türkiye Mühendislik Haberleri, s.1-7.

Armaoğlu, Fahir, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Büyükdemir, Özlem, **Edirne Garı**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

Cemiyet-i Akvam Komiserliği Lozan Muahedenamesinin Yüz Yedinci Maddesi Ahkâmının Tatbikine Aid Nizamname-i Umumi, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, Dersaadet/İstanbul 1340 (1924).

Çetin, Nurten, "1927 Bayrak Olayı ve TBMM'deki Yankıları", **TBMM'nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Demokrasi Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s.913-921.

Dobrav, Angel, "1915 Yılında Bulgar-Türk Sınırının Düzeltilmesi", **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askerî-Siyasi İlişkileri**, Genelkurmay Yayınları, Ankara 2005.

Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series Volume 18, Greece and Turkey 1919-1922, Her Majastys Stationary Office, London 1972.

Düstur, Üçüncü Tertip, C 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931.

Engin, Vahdettin, **Rumeli Demiryolları**, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

Erdoğu, Rabia Emekligil, **Geçmişin İzinde Karaağaç**, Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul 2013.

Eyüpoğlu, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

İnan, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir, İzmit Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1982.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s.229.

Lozan Konferansında Düvel-i Mutelife Murahhasları Tarafından

Türkiye Heyet-i Muhassasına Tevdi Olunan Sulh Muahedesi Projesi, Ankara 1339-1341.

Meray, Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı**, C 1, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

Oran, Baskın, **Türk Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara 1986.

Serez, Mehmet Saim, **Tekirdağ ve Çevresinde Mübadele 90. Yıl**, Dönmez Ofset Yayınları, Ankara 2012.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

Tamçelik, Soyalp, "Osmanlı Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasi, İktisadi ve Sosyal Etkiler", **Erdem**, 12/35 (2000), s.520-521.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C III, İş Bankası Yayınları, Ankara 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C 9, TBMM Yayınları, Ankara 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, C I, TBMM Yayınları, Ankara 1961.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, (4 Eylül 1919-9 Kasım 1922), C II, Kısım 2, Harbin Son Safhası, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1991.

Türk Diplomatik Belgeleriyle 100. Yılında Mudanya Askerî Sözleşmesi Tutanaklar-Belgeler, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2022.

Yiğit, Ali Ata, "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması", **Bilig**, Sayı: 63 (Güz 2012), s.277-281. (271-288)

İnternet Kaynakları:

https://www.tcdd.gov.tr/kurumsal/uluslararasi-anlasmalar.

III. OTURUM

TÜRK TARİH KURUMU KONFERANS SALONU

18 TEMMUZ 2023

TÜRK YÜKSEK MAHKEME KARARLARINDA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

SEDA ÖRSTEN ESİRGEN*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan işgallere karşı verilen Kurtuluş Savaşı başarıya ulaşmış; sıra kurulan yeni devletin siyasi, ekonomik ve hukuki bağımsızlık hedefinin uluslararası düzeyde dile getirilmesine gelmiştir. Dolayısıyla mücadele, artık diplomasi alanına taşınmıştır. Barış Konferansı boyunca yapılan uzun tartışmalar, bu hedefin gerçekleşmesini sağlarken Lozan Antlaşması da, Türk hukuk tarihinde başlayan yeni dönemin hareket noktalarından birisini oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilanı ve gerçekleştirilen hukuk devrimiyle birlikte, Türk hukuk sistemi, artık laik ve bağımsız bir nitelik kazanmıştır. Bu çerçevede Türk hukuku, Kıta Avrupası hukuk sistemine dâhil olurken mahkeme içtihatlarında ve hukuk doktrininde de, ulusal ve uluslararası gelişmeler takip edilerek dinamik ve yenilikçi bir yaklaşım sergilenmiştir. Hukuk devriminin etkisi, Türk yargı sisteminde yüksek mahkemelerin verdiği kararlarla büyürken bu kararların analizi tarihsel sürecin günümüzdeki yansımalarını ortaya koymada doğru bilgiye ulaşmanın önemini de göstermektedir. Çalışmanın amacı, yüzyıllık Lozan Antlaşması'na Türk yüksek mahkeme kararlarında ne ölçüde yer verildiği, hangi konularda başvurulduğu gibi hususlarda değerlendirmeler yaparak Türk yüksek mahkeme içtihatlarında Lozan konusunda yüzyıllık birikimi ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Antlaşması, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, orsten@law.ankara.edu.tr

TREATY OF LAUSANNE IN THE JUDGMENTS OF TURKISH HIGH COURTS

ABSTRACT

The War of Independence, which was waged in response to the occupations that began after World War I, achieved success, and the focus shifted to the diplomatic arena to assert the political, economic, and legal independence goals of the newly established state at the international level. During the Peace Conference, lengthy discussions took place, which helped realize these goals, and the Treaty of Lausanne became one of the starting points of a new era in Turkish legal history. With the proclamation of the Republic and the implementation of legal reforms, the Turkish legal system acquired a secular and independent character. In this context, while Turkish law became part of the Continental European legal system, a dynamic and innovative approach was demonstrated in court precedents and legal doctrine, reflecting both national and international developments. The impact of the legal revolution grew through the decisions of high courts in the Turkish judicial system, and the analysis of these decisions highlights the importance of obtaining accurate information in revealing the reflections of historical past in the present day. The aim of this study is to assess the extent to which the century-old Treaty of Lausanne is referred to in Turkish high court decisions and to reveal the influence of this centenary accumulation on Turkish high court precedents regarding the Treaty of Lausanne.

Keywords: Treaty of Lausanne, Constitutional Court, Court of Cassation, Council of State

GİRİŞ

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması, uluslararası hukuk açısından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yüzyıllık geçmişinin hareket noktasını oluşturmaktadır. Yeni bir devletin siyasi tarihte ortaya çıkışı, örneği az görülebilecek bir millî mücadeleyi içinde barındırırken aynı zamanda siyasi, hukuki ve ekonomik bağımsızlığı kazanmak için uluslararası mücadele vermeyi de gerektirmiştir. Lozan Konferansı, bu mücadeleye sahne olurken birçok uluslararası sorunun çözümü, Konferans sonrasına bırakılmış ve Antlaşma metninde öngörülen usuller çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ancak Konferans'ta ortaya çıkan Antlaşma metni ve ek belgeler, yüzyıllık bir uygulama döneminde devletin ulusal yargı sistemine yansıyan farklı uyuşmazlıklarda da başvuru kaynağı olmuştur.

Kanunları yorumlamaya yetkili bulunan ulusal mahkemelerin antlaşmaları da yorumlamaya yetkili olup olmadıkları konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlar arasında mahkemelerin herhangi bir olay dolayısıyla bir antlaşmayı yorumlamak mecburiyetinde kaldıklarında, görevlerini yerine getirebilmek için antlaşmayı yorumlayabilecekleri de bulunmaktadır ki; konuyla ilgili olarak Fransız mahkemeleri tarafından Lozan Antlaşması'nın yorumlanması da örnek gösterilmektedir. Fransa'ya yerleşmiş bir Türk vatandaşının ticari mülkiyete ilişkin Fransız mevzuatından yararlanmak istemesine, Türk mevzuatında bu konuda düzenleme var olmadığı, dolayısıyla iki devlet arasında karşılıklılık bulunmadığı gerekçesiyle karşı çıkılmıştır. Ancak yararlanılmak istenen mevzuat kapsamındaki 1943 tarihli kanun, adi kira ve hasılat kirası konularında yabancıları kanunlardaki karşılıklılık şartından muaf tutmuştur. Bu doğrultuda Aix İstinaf Mahkemesi, Lozan Antlaşması'nı geniş yorumlayarak Antlaşma'nın sadece Türkiye'deki Fransızların değil, Fransa'daki Türklerin de haklarına ait olduğunu kabul etmiştir.[1]

Aynı şekilde Türk yüksek yargı organlarının da, antlaşmaların yorumunu kendi yetkileri içinde gördükleri ve Lozan Antlaşması'nın hükümlerini uygularken yorum yoluna başvurdukları görülmektedir.[2] Bir başka deyişle, yüksek mahkemeler, ülkede uygulanacak hukuku devamlı olarak yeniden yorumlayarak bütün bir hukuk sistemini şekillendirirken[3] buna uluslararası antlaşmalar da dâhil olmaktadır.

---

1 Detaylı bilgi için bk. İlhan F. Akın, "Milletlerarası Antlaşmaların Millî Mahkemeler Tarafından Yorumlanması", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 1960, C 25, S 1-4, s.94-106.

2 Akın, agm., s.102.

3 Cem Duran Uzun, "Yeni Anayasada Yüksek Yargı", **Analiz**, Haziran 2016, S 158, SETA Vakfı Yayınları, s.10.

Bu durumun önemi, şu noktada ortaya çıkmaktadır; yüksek mahkemelerin kararları, sadece o uyuşmazlığın taraflarını etkileyecek sonuçlar doğurmamaktadır. Aksine hukuki sorunların çözümüne ilişkin en son ve bağlayıcı kararları vermesi açısından tüm yargıya yönelik genel bir etkiye sahiptir. Yüksek mahkemeler normun anlamına ilişkin farklı görüşler ve değer yargıları arasında tercihte bulunmakta, normun herkes için geçerli ve bağlayıcı olan özgün yorumunu yapmaktadır. Nitekim sahip oldukları bu önem nedeniyle yüksek mahkemeler, demokratik hukuk devletlerinde anayasalarda daha ayrıntılı ve güvenceli bir şekilde düzenlenmişlerdir. Ancak Türk hukuk tarihinde 1924 Anayasası'nda hiçbir yüksek mahkeme yer almazken 1961 Anayasası'yla Türk hukukunda anayasa yargısı kabul edilmiş ve Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Bu çerçevede 1961 ve 1982 Anayasalarında başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere yüksek mahkemelerin kuruluş, görev ve yetkileri ile kararları son derece ayrıntılı bir şekilde hükme bağlanmıştır.[4]

Görüldüğü üzere, bazılarının kökleri Osmanlı dönemine dayanan yüksek mahkemeler, verdikleri kararlarla hukuk devriminin yeni kanunlarının uygulanmasında yol gösterici olmuşlardır. Dolayısıyla yüksek mahkemeler aracılığıyla yüzyıllık Cumhuriyet dönemi Türk hukuk uygulamasında içtihat birliğini sağlama amacına ulaşılmıştır. Bu içtihat birliği içinde Lozan Barış Antlaşması'yla ilgili konular da yer almış; özellikle azınlık vakıfları ve mübadele kapsamında gayrimenkul meseleleri ile vatandaşlık gibi konularda birçok karar verilmiştir.

Çalışmanın amacı, Türk yüksek mahkeme kararları aracılığıyla, Lozan Barış Antlaşması'nın 100. yılında hukuk uygulamasında nasıl bir etki doğurduğunu, bu etkinin iç hukukta başka yansımalarının olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu durum, yeni bağımsız bir devletin kuruluşunun uluslararası düzeyde tanınmasını sağlayan bir uluslararası antlaşmanın, yüzyıllık bir zaman dilimi içinde ulusal yargıda yarattığı birikimin de anlaşılmasını sağlayacaktır.

Yüksek mahkemeler, 1982 Anayasası'nın "Cumhuriyetin Temel Organları" başlıklı Üçüncü Kısmının Üçüncü Bölümü olarak düzenlenen "Yargı" altında ikinci alt başlık olarak düzenlenmiştir. Bu çerçevede Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay ve Uyuşmazlık Mahkemesi yer almıştır. Çalışma kapsamında Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay kararları incelenecek olup 2010 yılındaki anayasa değişikliğiyle kabul edilen bireysel başvuru sonucunda Anayasa Mahkemesince verilen kararlar da, değerlendirmeye alınacaktır.

4 Uzun, agm., s.10.

ANAYASA MAHKEMESİ

1982 Anayasası'nda "Yargı" Bölümünde "Yüksek Mahkemeler" başlığı altında ilk organ olarak düzenlenen Anayasa Mahkemesi, anayasaya uygunluk denetiminin yanı sıra, temel hak ve özgürlüklerin korunmasında bireysel başvuru makamı olması açısından da yargı sisteminde benzersiz bir işleyişi yürütmektedir.

Bu açıdan Lozan Barış Antlaşması'na, Anayasa Mahkemesinin gerek norm denetimi, gerek bireysel başvuru kararlarında atıf yaptığı görülmektedir.

Lozan Antlaşması'na ilk olarak 1961 Anayasası döneminde, Danıştay 8. Dairesi tarafından itiraz yoluyla yapılan başvuru çerçevesinde, emval-i metruke mevzuatıyla ilgili bir değerlendirmede değinilmiştir.

Boğos Urkapyan tarafından, 1942 yılına kadar İstanbul'da yaşamış ve vefat etmiş annesinin, "firari ve mütegayyip eşhastan" sayılmasının ardından taşınmaz malına Vakıflar İdaresince el konulmasının sonucunda, bir vakıf adına yapılan tescilin iptali talep edilmiştir. Danıştay 8. Dairesi, önüne gelen bu davada "emval-i metrûke mevzuatı" adı verilen 13 Eylül 1331 tarihli Kanun ile 15 Nisan 1339 tarihli 333 sayılı Kanun'un Anayasa'nın 36. maddesinde yer alan mülkiyet ve miras haklarını ortadan kaldırdığı ve yine Anayasa'nın "Temel hakların niteliği ve korunması" ile "Temel hakların özü" başlıklarını taşıyan 10. ve 11. maddelerine aykırı bulunduğunu ileri sürerek konuyu Anayasa Mahkemesine götürmüştür.

Emval-i metruke konusunda Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarih büyük önem arz etmektedir. Zira Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden itibaren artık emval-i metruke mevzuatı uygulanmayacaktır. Dolayısıyla söz konusu kanunların kapsamına giren Türk tebaası açısından özel hükümler bulunduğundan[5], o tarihten sonraki işlemleri ve fiilî durumları ne olursa olsun, bu kanunların uygulanması mümkün değildir. Ancak Lozan

5 Ayrıca Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girişinden önce ailesini bulundukları mahalde bırakarak geçici olarak ülke dışına giden ve dönenlerin mallarına Tasfiye Komisyonları ve onların kaldırılmasından sonra Hazine tarafından el konulmamış ve müdahale edilmemişse, bundan sonra müdahale edilmeyecektir. 05.02.1341 (5 Şubat 1925) tarihli Lozan Antlaşması'nın Kabul Edildiği Tarihten Sonra Gitmiş Olanların Taşınmaz Mallarına Müdahale Edilmemesi Hakkındaki Kararname'ye göre bu şekilde giden ve dönen kişilerin taşınmaz mallarına el konulmuşsa da, Antlaşma'nın yürürlüğe konulduğu tarihte bu kişiler mallarının başında bulunuyorlarsa, söz konusu malların iadesinin de, kanunların ruhuna uygun olacağı belirtilmiştir. Bu doğrultuda, söz konusu tarihte mallarının başında olan kişiler, daha sonra hayatlarını kaybetseler dahi, malları mirasçılarına intikal edecektir. Gül Akyılmaz, "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası Çerçevesinde Emval-i Metruke Meselesine Bakış", **Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi**, 2019, S 19, s.33,34.

Antlaşması'nın yürürlüğünden önce firari veya mütegayyip olanlar hakkında bu kanunların uygulanması gerekeceğinden şüphe yoktur. Bu doğrultuda davacının miras bırakanına ait malın mülkiyetinin Vakıflar İdaresine geçmesi, söz konusu kişinin Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe giriş tarihinden önce firari veya mütegayyip durumda bulunduğunun sabit olması şartıyla başka bir işleme gerek kalmaksızın tamamlanmış olacağından, yıllar önce meydana gelmiş bir hukuki sonucun idari yargıya konu teşkil etmesi mümkün görülmemiştir. Bu bakımdan sözü geçen hükümlerde Anayasa'ya aykırılık olup olmadığının araştırılmasına yer bulunmamıştır.[6] Sonuçta Anayasa Mahkemesi, Danıştay 8. Dairesi tarafından yapılan başvuruda, davanın konusu bakımından söz konusu düzenlemelerin Anayasa'ya aykırı olmadığına oy çokluğu ile karar vermiştir.

Görüldüğü üzere, Anayasa Mahkemesinin Lozan Antlaşması'na ve Antlaşma'nın yürürlük tarihini dikkate alarak yaptığı değerlendirme, bazı yönlerden karşı oy yazılarında eleştiriye uğramıştır.

Ardından 1984 yılında Ana Muhalefet Partisi (Halkçı Parti) tarafından 1934 tarihli Tapu Kanunu ile 1924 tarihli Köy Kanunu'na birer fıkra eklenmesini düzenleyen 21.6.1984 tarihli ve 3029 sayılı Kanun'un 1. ve 2. maddeleri hakkında açılan bir iptal davasında esasa ilişkin yapılan değerlendirmede yabancılar hukukunun gelişimine ve Lozan Antlaşması'yla kaldırılan kapitülasyon uygulamasına değinilmiş; yabancıların ülkede mülk edinmelerini sınırlama doğrultusunda Lozan Barış Antlaşması'yla başlatılan hukuk siyasetinin sürdürüldüğüne vurgu yapılmıştır.[7] Nitekim iki yıl sonra verilen benzer bir iptal kararında da, bu tutum aynen devam ettirilmiştir.[8]

1988 yılında ise başka bir iptal davası çerçevesinde, bu kez yargı bağımsızlığının sağlanması açısından Lozan Antlaşması'na atıfta bulunulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında "mahkemelerin istiklâli ve hâkimlerin masuniyeti" olarak tanımlanan yargı bağımsızlığı, bağımsız devlet olmanın zorunlu koşulları arasında sayılmış ve Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde bu konuda büyük uğraş verildiğine dikkat çekilmiştir.[9]

2000'li yıllara gelindiğinde, Lozan Antlaşması'nın, Anayasa Mahkemesinin gündemini esas itibarıyla azınlıklar ve özellikle cemaat vakıfları açısından meşgul ettiği görülmektedir.

---

6 AYM, 1963/41 E., 1963/94 K., 22/04/1963.
7 AYM, 1984/14 E., 1985/7 K., 13/06/1985.
8 AYM, 1986/18 E., 1986/24 K., 09/06/1986.
9 AYM, 1988/32 E., 1989/10 K., 28/02/1989.

2002 yılında açılan bir iptal davasında cemaat vakıflarıyla ilgili olarak Lozan Antlaşması gündeme gelmiş; karşı oy yazılarında Antlaşma'ya yer verilmiştir.[10]

Dava, 123 milletvekili tarafından 3.8.2002 tarih ve 4771 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'la 5.6.1935 tarih ve 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 1. maddesinin sonuna eklenen fıkraların Anayasa'nın Başlangıç'ı ile 2., 6., 9., 10., 35. ve 138. maddelerine aykırılığı iddiasıyla açılmıştır. Konu, esas itibarıyla cemaat vakıflarının taşınmaz mal edinimiyle ilgili olup iptal istemi oy çokluğuyla reddedilmiştir.

Karşı oy yazılarında, diğer bazı düzenlemelerin yanında, Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinde cemaat vakıfları ile diğer vakıflar arasında bir ayrım yapılmadığı belirtilmiş; oysa kabul edilen yeni hükümlerle Lozan Antlaşması'yla verilen güvenceyi aşarak cemaat vakıflarına daha üstün ve imtiyazlı haklar getirildiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda Lozan Antlaşması'nın 45. maddesinde kabul edilen karşılıklılık ilkesine de vurgu yapılmıştır.

Benzer bir dava, 2008 yılında açılmış ve yine cemaat vakıfları açısından Lozan Antlaşması'na başvurulmuştur. Bu kez aynı yıl kabul edilmiş olan yeni Vakıflar Kanunu'nun çeşitli maddelerinin iptali amacıyla, Ana Muhalefet Partisi tarafından başvuru gerçekleşmiştir.

Dava dilekçesinde, Lozan Antlaşması'nda azınlıklar ile ilgili hükümlerin, Yunanistan ile karşılıklı olma şartıyla kabul edildiği, Yunanistan'daki Müslüman Türk azınlığı ile karşılıklılık esasına ters düşen kuralın Lozan Antlaşması'na ve dolayısıyla Anayasa'nın 90. maddesine aykırı olduğu ileri sürülmüştür.

Kararda ise Lozan Antlaşması'na göre Türkiye Devleti'nin, Lozan'da üstlenmediği bir hakkın kanunla verilmesinin, gayrimüslim cemaatler lehine ayrımcılık yapılmış olduğu anlamına geldiği, iptal konusu kuralla Lozan Antlaşması'nın 45. maddesinde öngörülen karşılıklılık esasının göz ardı edilerek azınlık vakıflarına mal edinme hakkının getirildiği belirtilmiştir. Ancak sonuçta Lozan Antlaşması açısından da incelenen hükümlerin iptal isteminin reddedildiği görülmektedir.[11]

Azınlıklar konusunda Anayasa Mahkemesinin önüne gelen diğer bir örnek, 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la gerçekleştirilen bazı değişikliklerdir. Söz konusu değişiklikler, 125 milletvekili tarafından Anayasa Mahkemesine taşınmış;

10 AYM, 2002/146 E., 2002/201 K., 27/12/2002.

11 AYM, 2008/22 E., 2010/82 K., 17/06/2010.

bunlardan "Kur'an-ı Kerim" ve "Hz. Peygamberimizin Hayatı" başlıklı derslerin ortaokul ve liselerde isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulması yönündeki hüküm, Lozan Antlaşması açısından da değerlendirme yapılmasını gündeme getirmiştir.

Şöyle ki, dava konusu kuralın, Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümleriyle birlikte değerlendirildiğinde, din eğitimi ve öğretimi konusunda diğer dinlerin mensuplarına ayrımcılık yapmadığı, dolayısıyla Anayasa'nın 10. maddesinde korunan eşitlik ilkesine de aykırı olmadığı sonucuna varılmıştır. Ancak bir karşı oy gerekçesinde, söz konusu anayasa hükmü doğrultusunda, farklı dinlere mensup vatandaşlara aynı olanakların sağlanmasının da eşitlik ilkesinin gereği olduğuna değinilmiştir.[12]

Benzer bir durum, 19.10.2017 tarihli ve 7039 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un çeşitli maddelerinin iptali için açılan davada da gündeme gelmiştir. İl ve ilçe müftülüklerine evlendirme yetkisi veren madde hakkında, dava dilekçesinde Lozan Antlaşması'na atıf yapılmış; "İslam dinine ait dinî hizmetleri yürütmekle görevli olan müftülüklere bu yetkinin verilmesinin evlenme törenine dinî bir nitelik kazandırdığı,… Lozan Anlaşması'nın 43. maddesinde Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk vatandaşlarının inançlarına aykırı ya da dinsel ayinlerini bozucu herhangi bir işlem yapmaya zorlanamayacakları güvence altına alınmasına rağmen müftülüklerde nikâh kıydırmak istemeyenler yönünden yeterli güvenceler getirilmeyerek bireylerin din ve vicdan özgürlüklerine ölçüsüz şekilde müdahale edildiği" belirtilmiştir.[13] Ancak hüküm anayasaya aykırı bulunmayarak iptal talebi reddedilmiştir.

Görüldüğü üzere, Anayasa Mahkemesi tarafından gerek soyut norm denetimi, gerek somut norm denetimi açısından, Lozan Antlaşması'nın doğrudan ölçü norm[14] olarak dikkate alındığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan, Anayasa Mahkemesinin, bireysel başvurular kapsamında verdiği çeşitli kararlarda da Lozan Antlaşması'na değindiği görülmektedir.

---

12 AYM, 2012/65 E., 2012/128 K., 20/09/2012.

13 AYM, 2017/180 E., 2018/109 K., 06/12/2018.

14 Aynı yönde bir görüş, bir Anayasa Mahkemesi kararında karşı oy gerekçesi olarak, şu ifadeyle yer bulmuştur: "…yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne milletlerarası camiada hayatiyet kazandıran, ona yeni bir kimlik veren Lozan Antlaşması'nın, Anayasa Mahkemesinin anayasallık denetiminde 90. madde kapsamında olağan bir milletlerarası antlaşma olarak değil, doğrudan bir 'ölçü norm' olarak dikkate alınması gerekir…". AYM, 2008/22 E., 2010/82 K., 17/06/2010.

Bireysel başvuru, Anayasa'da güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklerden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edilen kişilerin, başka başvuru yollarını tükettikten sonra Anayasa Mahkemesine başvurmalarıdır. Türk hukuk sistemine 12 Eylül 2010 tarihli halk oylamasıyla onaylanan 5982 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu'yla girmiştir.[15]

Anayasa Mahkemesine 2012 yılından itibaren[16] yapılmaya başlanan bireysel başvurular sonucunda verilen kararlara bakıldığında, Lozan Antlaşması'yla ilgili olarak toplam 17 adet karara rastlanmaktadır. Ancak bu durum, kararların hepsinde Anayasa Mahkemesinin Lozan Antlaşması hakkında kapsamlı bir değerlendirme yaptığı sonucunu doğurmamaktadır.[17]

İlk başvuru, mübadele kapsamında mülkiyet hakkının ihlali iddiasıyla yapılmıştır.[18] Başvurucunun mülkiyet hakkının ihlali iddiası yönünden, Anayasa'nın 35. maddesi kapsamına giren korunmaya değer bir menfaatinin bulunduğu anlaşılmadığından başvurunun diğer kabul edilebilirlik şartları yönünden incelenmeksizin "konu bakımından yetkisizlik" nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmiştir. Kararda ayrıca Lozan Antlaşması ve Mübadele Sözleşmesi çerçevesinde, mübadeleyle Türkiye'ye gelenlere ev ve iskân verileceği ifade edilmiş olup iskân hakkı verilmesiyle mülkiyetin kazanılacağının

15 Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, 3. Basım, Ekin Yayınevi, Bursa 2019, s.1152,1153.

16 Bireysel başvuruya ilişkin usul ve esaslar, 30 Mart 2011 tarih ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir. Bu Kanun'un bireysel başvuruya ilişkin hükümleri (md. 45-51), 23 Eylül 2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten beri Türkiye'de bireysel başvuru yapılabilmektedir. Gözler, **age.**, s.1153.

17 Örneğin, Eren Yıldız (2), B. No: 2013/8035, 13/4/2016.

18 Başvuru sahibinin dedesi, Türkiye ile Yunanistan arasındaki Mübadele Sözleşmesi uyarınca 1924 yılında Türkiye'ye gelmiş; İmar ve İskân Bakanlığı tarafından Safranbolu ilçesinde tahsis edilen ev ve araziye yerleştirilmiştir. Ancak yaklaşık dört yıl Safranbolu ilçesinde kaldıktan sonra, 1927-1929 yıllarında Safranbolu ilçesindeki iskân haklarından feragat ettiğini belirten taahhütname imzalattırılarak Adapazarı'na taşınmıştır. Başvuru sahibi, murisinin iskân haklarından feragat ettiğine dair dilekçe verdiğini bizzat belirtmiş; ancak iskân haklarının feragat edilebilecek haklardan olmadığını ileri sürerek feragatin geçersiz olduğunu iddia etmiştir. 1978 yılında taşınmazın bulunduğu yerde yapılan kadastro çalışması sırasında taşınmaz, Maliye Hazinesi adına tespit ve tapu siciline tescil edilmiş, bu tespite karşı dava açılmamıştır. Başvuru sahibi, uluslararası sözleşme niteliğinde olan Mübadele Sözleşmesi gereği iskân verilen taşınmazların mülkiyetinin Maliye Hazinesi adına tescilinin Sözleşme'nin ve mülkiyet hakkının ihlali niteliğinde olduğunu, ayrıca murisinin Safranbolu ilçesinden ayrılırken bu ilçedeki iskân haklarından feragat ettiğine dair verdiği taahhütnamenin geçerliliğinin bulunmadığını ileri sürmüştür.

ayrıca belirtilmediği vurgulanmıştır.[19] Dolayısıyla Lozan Antlaşması'nda tanınan haklar açısından bir ihlalin gerçekleşmediği, bu açıdan bireysel başvurunun diğer kabul edilebilirlik şartlarının da incelenmediği anlaşılmıştır.

Ardından ikinci karar, mahkemede ana dilde savunma yapılabilmesiyle ilişkili olarak ilk derece mahkemesinin kararında Lozan Antlaşması'na atıfta bulunulduğu anlaşılan bir başvuru sonucunda verilmiştir.[20] Dolayısıyla Anayasa Mahkemesinin doğrudan Lozan Antlaşması'na ilişkin bir değerlendirmesi olmamıştır.

Diğer başvurulara bakıldığında, bir başvuruda emval-i metruke mevzuatı kapsamında mülkiyet hakkının ihlaline ilişkin iddianın zaman bakımından yetkisizlik nedeniyle "kabul edilemezlik"[21]; iki başvuruda başvuru yollarının tüketilmemesi nedeniyle "kabul edilemezlik"[22] kararının verildiği görülmektedir.

Başvuru yollarının tüketilmemesi nedeniyle kabul edilemezlik verilen başvurulardan Kilikya Ermeni Katolikosluğu hakkındaki kararın[23] ardından, 6 Aralık 2016'da Katalikos I. Aram, davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AİHM) taşıyacaklarını duyurmuş ve iç hukuk yolları tüketilmemesine rağmen, dava AİHM'e götürülmüştür. AİHM, Mart 2017'de iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesi ile davayı reddetmiştir. 2019'da Katalikosluk iç hukuk yollarının tüketilmesi şartını gerçekleştirmek üzere Kozan 2. Asliye Hukuk Mahkemesine başvuruda bulunmuştur.[24] Ancak söz konusu tapu iptal ve tescil davası da, Mahkeme tarafından Kasım 2021'de reddedilmiştir.

Söz konusu başvuru incelendiğinde, bireysel başvuru dilekçesinde bazı konuların çarpıtıldığı ve yanlış bilgiler aktarıldığı tespit edilmiştir. Örneğin, Yargıtay tarafından metruk kiliselerin emval-i metruke mevzuatına tabi olmadığı, mallarının devlete intikal etmeyip maliki üzerinde kaldığı yönünde kararlar

19 İhsan Vurucuoğlu, B. No: 2013/539, 16/5/2013.

20 Serkan Akbaş, B. No: 2013/2342, 21/1/2016.

21 Agavni Mari Hazaryan ve diğerleri, B. No: 2014/4715, 15/6/2016.

22 Agavni Mari Hazaryan ve diğerleri, B. No: 2014/4715, 15/6/2016.

23 Başvuru sahibi, AYM'nin 1963 tarihli kararı ve Yargıtay Genel Kurulu'nun 17.2.1993 tarihli kararında firari ve mütegayyip kişilerden kalan malların mülkiyetinin devlete geçtiğinin kabul edildiğini, ancak Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nün genelgeleri nedeniyle tapu kayıtlarına ulaşılamadığını ve Tapu Müdürlüğü'ndeki bilgilere ulaşılmasının engellendiğini belirterek başvuru yollarının tüketilmesine gerek olmadığını iddia etmiştir. Kilikya Ermeni Katolikosluğu, B. No: 2015/7661, 15/6/2016.

24 Akyılmaz, agm., s.18.

verildiği ileri sürülmüş; bu durumun, başvuru sahibinde tazminat hakkına ilişkin meşru bir beklentinin oluştuğu iddia edilmiştir. Bu çerçevede Yargıtay 7. Hukuk Dairesi'nin 3.4.2007 tarih ve E. 2007/679, K.2007/1173 sayılı kararına atıf yapılmıştır. Ancak bu karar, Katalikosluk tarafından iddia edildiği gibi, metruk kiliselerin emval-i metruke mevzuatına tabi olmadığı, mallarının devlete intikal etmeyip maliki üzerinde kalmasıyla ilgili değildir. Yargıtay kararına konu olan taşınmaz, Rumlara ait olup söz konusu kilise halen faaldir. Dolayısıyla konunun emval-i metruke ile hiçbir ilgisi yoktur.[25]

Bireysel başvuru kararlarında ihlal tespit edilen konulara bakıldığında ise, mülkiyet iddialarıyla ilgili dört başvuruda mülkiyet hakkının ihlali[26]; bir başvuruda din özgürlüğünün ihlali[27]; bir başvuruda eğitim ve öğretimde dinî ve felsefi inançlarına saygı gösterilmesini isteme hakkının ihlali[28] kararı verilmiştir.

Görüldüğü üzere, Lozan Antlaşması, Anayasa Mahkemesinin çeşitli konularda verdiği bireysel başvuru kararlarında da yer almış; zaman zaman bu kapsamda Antlaşma metninde de öngörülen güvencenin sağlanmaması nedeniyle ihlal değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu doğrultuda Anayasa'da öngörülen temel hak ve özgürlükler ile çeşitli güvencelere anayasa yargısı ve bireysel başvuru çerçevesinde sağlanan koruma, çözümünü Lozan Antlaşması'nda bulan pek çok konuda da etkisini göstermiştir. Güncel problemlerin hukuk tarihine ait boyutlarının gözden kaçması, bazı zararların ortaya çıkması ihtimalini de doğurmakta; dolayısıyla meselelerin tarihsel yönleriyle bütüncül bir şekilde ele alınması kaçınılmaz olmaktadır.

YARGITAY

Temyiz mahkemelerine bütün dünyada atfedilen içtihat birliğini sağlama görevinin dayandığı temel ve bu görevin varoluş nedeni, kanun önünde eşitlik ilkesidir. Bu ilke, aynı şartlar altında bulunan herkese hukuk kurallarının aynı şekilde uygulanmasını gerektirmektedir. Hukuk kurallarının doğru olduğu

25 Ayrıca Rumlara ait bu kilisenin cemaat vakfı statüsünde olduğu, 1936 Beyannamesi'ne göre Vakıflar kütüğüne kaydedildiği anlaşılmıştır. Akyılmaz, agm., s.48.

26 İoanis Maditinos, B. No: 2015/9880, 8/5/2019; Surp Gazar Ermeni Katolik Mihitaryan Mihitarist Mektebi Vakfı, B. No: 2019/17098, 16/11/2022; Sanasaryan Vakfı, B. No: 2019/6264, 3/11/2022; Sina Aziz Manastırı ve Başpiskoposluğu (Tur-i Sina Manastırı) [GK], B. No: 2018/26955, 14/12/2022.

27 Levon Berç Kuzukoğlu ve Ohannes Garbis Balmumciyan [GK], B. No: 2014/17354, 22/5/2019.

28 [GK], B. No: 2014/15345, 7/4/2022.

kadar, yeknesak uygulanmasını da sağlama görevine sahip temyiz mahkemesi uygulaması, Türk hukuk tarihinde esas itibarıyla 1868 yılında Divan-ı Ahkâm-ı Adliye adıyla kurulan, daha sonra 1879 yılında Mahkeme-i Temyiz, 1920 yılında Muvakkat Temyiz Heyeti, 1924 yılında Temyiz Mahkemesi, 1945 yılında ise Yargıtay adını alarak gelişmiştir.[29]

Görüldüğü üzere, zaman içerisinde hem ismi, hem yapısı değişikliklere uğrayan adli yargının temyiz mercii, 1924 Anayasası'nda yer almamış; Yargıtay, ilk defa 1961 Anayasası ile anayasal statü kazanmıştır.[30] 1982 Anayasası'nda ise "Yargı" Bölümünde "Yüksek Mahkemeler" başlığı altında, Anayasa Mahkemesinin ardından, ikinci olarak düzenlenmiştir (md. 154).

Yargıtay, yüksek mahkemelerin asli fonksiyonlarından biri olarak ülkede adli yargı alanında içtihat birliğini gerçekleştirmekte[31]; 2797 sayılı Yargıtay Kanunu'na göre, içtihadı birleştirme kararları, benzer hukuki konularda Yargıtay Genel Kurullarını, dairelerini ve adliye mahkemelerini bağlamaktadır (md. 45/5).

Bu doğrultuda Lozan Barış Antlaşması'yla ilgili konularda da, Yargıtay'ın farklı daireleri ve kurulları ile İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu tarafından birçok karar verilmiş; bu durum, Lozan Antlaşması'nın adli yargı alanındaki uygulamalarında yüksek mahkeme eliyle istikrarlı bir çizgi izlenmesini sağlamıştır.

Gerçekten, Lozan Antlaşması'nın kabulünün ardından, 1926 yılında Türk Medeni Kanunu'nun yürürlüğe girişiyle, ülkede kanun önünde eşitlik ve yargı birliği sağlanmıştır. Ancak zaman zaman çıkan uyuşmazlıklar açısından Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu yol gösterici olmuştur.

Örneğin, 25.02.1942 tarihli bir İçtihadı Birleştirme Kararı'nda dava konusu olayda gayrimüslimlerin Medeni Kanun'dan önceki bir aile hukuku meselesiyle ilgili olarak *"*Medeni Kanun'un meriyetinden mukaddem olmak itibarıyla o zaman kanun mahiyetinde olan esasat-ı sabıkanın tatbiki lâzım geleceğine" hükmedilirken Lozan Antlaşması'na da değinilmiştir.[32]

---

29 Selçuk Öztek, "Temyiz Kanun Yolunun Tarihçesine İlişkin Bazı Tespitler", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Mehmet Akif Aydın'a Armağan**, 2015, C 21, S 2, s.119,126.

30 Uzun, agm., s.15.

31 Uzun, agm., s.15.

32 YİBGK, 1941/23 E., 1942/5 K., 25.02.1942.

Benzer şekilde, 1940'lı yıllarda Lozan Antlaşması'yla ilgili olarak başka İçtihadı Birleştirme Kararları da verilmiştir. Bunlardan iki tanesi, mübadele konusu çerçevesinde mülkiyet haklarına ilişkindir.[33]

Mübadil Rumlara ait taşınmazlar, "Temlik Kanunları" olarak adlandırılan düzenlemeler çerçevesinde Devlete geçmiş ve bunların kazandırıcı zamanaşımı yoluyla iktisabı mümkün görülmemiştir. Nitekim bu durum da, Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu'nun 27.1.1954 tarihli kararında vurgulanmış ve sonraki Yargıtay kararlarında da sıklıkla tekrarlanmıştır.[34]

Benzer şekilde, 1940'lı yıllardan itibaren emval-i metruke hakkında da, İçtihadı Birleştirme Kararları da dâhil olmak üzere, Yargıtay tarafından verilen çok sayıda karara rastlanmaktadır.[35]

Bu kararlardaki önemli bir husus, "firari ve mütegayyip kişiler" deyimine açıklama getirilmesidir. Söz konusu ifadeyle, önceden Türk vatandaşı olan Ermeni asıllı kişilerin kastedildiği, emval-i metruke kanunlarının ancak bu kişiler hakkında uygulanabileceği açıkça belirtilmiş; dolayısıyla Ortodoks Rumların, "firari ve mütegayyip kişi" sayılmayacakları şeklinde bir sınır çizilmiştir.[36]

Emval-i metrukeyle ilgili olarak ayrıca birçok tapu iptali ve tescili davası açılmış; Yargıtay tarafından konuyla ilgili yol gösterici kararlar verilmiştir. Örneğin, davacı, taşınmazının Kadastroca 06.01.1949 tarihinde miras bırakanları adına tapuya tescil edildiğini, ancak Hazine tarafından 1958 yılında alınan bir idari kararla, emval-i metruke mevzuatına göre sicilde kendi üzerine intikal ettirilmiştir. Yargıtay, dava konusu taşınmazın Hazine üzerine geçirilmesine ilişkin kararın geri alınmadığı ya da idari yargıda iptal edilmediği sürece, davanın adli yargıda görülemeyeceğinden bozma kararına hükmetmiştir.[37]

---

33 Örneğin üçüncü kişi, Hazinenin mübadeleye tabi kişiye tefvizde bulunması üzerine, bu kişinin sicilde malik olarak kayıtlı bulunmasının ve tescil istemi ile tefviz kararının yasaya uygun olup olmadığını, bu belgeler tapu sicil muhafızlığında bulunmadığı için, bilmekle yükümlü tutulamaz. YİBGK, 1942/7 E., 1943/8 K., 03.02.1943. Detaylı bir tartışma için özellikle bk. YİBGK, 1944/9 E., 1944/30 K., 01.11.1944.

34 YİBGK, 1951/8 E., 1954/2 K., 27.01.1954; 1957/6 E., 1957/24 K., 19.06.1957; 8. Hukuk Dairesi, 1994/8977 E., 1994/12406 K., 03.11.1994; 20. Hukuk Dairesi, 2010/11870 E., 2010/14998 K., 02.12.2010.

35 YİBGK, 1938/47 E., 1940/80 K., 09.10.1940; 1942/8 E., 1942/24 K., 02.12.1942; 1957/6 E., 1957/24 K., 19.06.1957.

36 8. Hukuk Dairesi, 1991/20391 E., 1992/16940 K., 23.12.1992.

37 HGK, 1992/1-750 E., 1993/56 K., 17.02.1993. Kararda ayrıca doktrine de atıfta bulunulmuştur. Şöyle ki, "...Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden evvel bir kimse,

Azınlıklar konusunda Yargıtay kararlarında ön plana çıkan bir husus da, vakıflardır. Cemaat vakıflarının niteliği ve taşınmaz mal edinimleri hakkındaki ihtilaflar, çok sayıda Yargıtay kararına konu olmuştur.[38]

1935 yılında kabul edilen Vakıflar Kanunu'na dayanılarak tapu kayıtlarının düzenlenmesi amacıyla, vakıflardan ellerinde bulundurdukları taşınmaz malların listesini içeren mal beyannamelerinde bulunmaları talep edilmiştir. Cemaat vakıfları, 1936 beyannameleri olarak adlandırılan beyannameleri teslim ederken bu beyannamelerin kendilerinin vakfiyeleri olarak kabul edileceklerini bilmedikleri için, ileride taşınmaz edinmelerine müsaade eden herhangi bir kayıt eklememişlerdir. Bu durum da, cemaat vakıflarının yeniden taşınmaz mal iktisap edemeyeceği şeklinde yorumlanmıştır. Sadece birer mülk listesi olarak hazırlanan beyannamelerin Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından vakfiye olarak kabul edilmesi, gayrimüslim vakıfların aleyhine yorum yapılmasının tercih edilmesi ve gerçek amacın azınlık vakıflarının mülklerine el konulması olarak değerlendirilmiştir. Bu tarihten sonra cemaat vakıflarının satın alma, miras, bağış, vasiyet ve ikramiye yoluyla edindikleri, dolayısıyla da 1936 beyannamelerinde yer almayan malları ellerinden alınarak, asıl sahiplerine veya onların mirasçılarına iade edilmiş; eğer gerçek sahipleri yaşamıyorsa ve mirasçıları da yoksa, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Hazine veya Millî Emlak'a geçirilmiş ve cemaat vakıflarına hiçbir ödeme yapılmamıştır. Bu durumun, Vakıflar Kanunu, Anayasa ve Lozan Antlaşması'na aykırı olduğunu ileri süren cemaat vakıfları, el konulan mallarının

---

14 Mayıs 1331 tarihli Muvakkat Kanun'un 2. maddesi gereğince başka bir yere nakledilmiş veya 15 Nisan 1339 tarih ve 333 sayılı Kanun'un 6. maddesine göre tegayyüp veya müfareket veya firar etmiş durumuna düşmüş ise, böyle bir kimsenin gayrimenkulleri üzerindeki haklar son bulmuştur. 14 Mayıs 1331 tarihli Kanun'un 6. maddesinin Lozan Antlaşması'yla yürürlükten kalkmış olması, bu Kanunlar yürürlükte iken gayrimenkuller bakımından doğmuş bulunan hukuki durumun değişmesini gerektirmez. Devletçe, 6 Ağustos 1924 tarihinden evvelki dönem için, bir kimseye 14 Mayıs 1331 tarihli Kanun'un 2. veya 333 sayılı Kanun'un 6. maddesinin uygulanmasının gerektiği bilinmekte ise, bu kimsenin mallarına el konulmasına devam olunur. Yürürlüğe girmesinden evvel cereyan eden olaylar hakkında bir kimseyi firari, mütegayyip ve müfareket etmiş veya başka yere nakledilmiş saymaya Türkiye Hükûmeti'nin yetkisi bulunduğunu Lozan Antlaşması kabul etmiştir. Firari, mütegayyip veya başka yere nakledilmiş bulunan kimselerin gayrimenkullerinin tapuda kayıtlı bulunup bulunmaması, Hazine'nin Kanun gereğince hak sahibi olmasında bir değişiklik meydana getirmez…". Suad Bertan, **Ayni Haklar**, C I, Ankara, 1976, s.200 vd.

38 Detaylı bilgi için bk. Nuray Ekşi, **Yargıtay, Danıştay ve AİHM Kararları Işığında Cemaat Vakıflarının Mülkiyet Sorunları**, Beta Yayıncılık, İstanbul 2011. Konuyla ilgili verilen kararlara örnek olarak bk. 7. Hukuk Dairesi, 2007/679 E., 2007/1173 K. 03.04.2007.

iadesi için gerekli davaları açmış ve konu Yargıtay'a gitmiştir.[39] Yargıtay Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin gayrimenkul iktisaplarının menedildiği gerekçesiyle Vakıflar Genel Müdürlüğünü haklı bulan yerel mahkeme kararını onamıştır.

Yargıtay, bu kararıyla Türk vatandaşları tarafından Türk kanunlarına uygun olarak kurulan ve Türk kanunları tarafından denetlenen cemaat vakıflarını, Türk vatandaşı olmayan kişiler tarafından kurulan ve yönetilen yabancı vakıflar ile aynı statüde kabul edilmiştir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, Yargıtay 2. Hukuk Dairesi tarafından verilen bu kararı onamış ve Türk vatandaşı olan gayrimüslimleri "Türk olmayan" olarak niteleyen yaklaşımı benimseyerek 1936 Beyannamelerinin cemaat vakıflarının vakfiyesi olarak kabul edilmesine yasal dayanak sağlamıştır.[40] Yargıtay'ın cemaat vakıflarını yabancı tüzel kişi gibi değerlendiren bu içtihadı, doktrinde cemaat vakıflarının Türk hukukuna göre, Türkiye'de, Türk vatandaşları tarafından kuruldukları belirtilerek eleştirilmiştir.[41]

Diğer taraftan, Yargıtay kararlarına bakıldığında, Lozan Antlaşması açısından sıklıkla kararlara konu olmuş bir husus da, yabancılardır. Özellikle yabancıların taşınmaz mal edinimi[42] ve yabancıların mirasçılığı[43] gibi meseleler hakkında çok sayıda karara rastlanmaktadır.

Yabancıların taşınmaz edinimi ve mirasçılığı, Osmanlı döneminde uzun süre bazı istisnalar haricinde, yabancı gerçek kişilerin taşınmaz mal edinmelerine imkân tanınmamıştır.

08.06.1868 tarihinde kabul edilen Tebaa-i Ecnebiyenin Emlâke Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun (Safer Kanunu) ile buna dayanarak imzalanan 09.06.1868 tarihli Protokol uyarınca Hicaz toprağı hariç Fransa, İsveç, Norveç, Belçika, İngiltere, Avusturya, Danimarka, Prusya, İspanya, Yunanistan, Rusya, İtalya, Felemenk, ABD, Portekiz, İran ve Romanya vatandaşlarının Osmanlı tebaasıyla eşit durumda bulundukları kabul edilmiş ve bu durum, kapitülasyonların Osmanlı Devleti tarafından tek taraflı olarak kaldırılması kararının yürürlüğe girdiği 1914 yılına kadar devam etmiştir. Söz konusu Kanun'un benimsediği

39 2. Hukuk Dairesi, 1970/4449 E., 1971/4399 K., 06.07.1971.

40 HGK, 1971/2-820 E., 1974/505 K., 08.05.1974.

41 Tuğçe Bilici, **Yabancıların Türkiye'de Taşınmaz Mal Edinme Hakkı**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s.32.

42 Örnek için bk. 14. Hukuk Dairesi, 2017/5597 E., 2019/3773 K., 29.04.2019.

43 Örnek için bk. 14. Hukuk Dairesi, 2016/5112 E., 2019/3168 K., 08.04.2019.

tebaaya temsil sistemi, Lozan Antlaşması'yla terkedilmiş ve bunun yerine karşılıklılık esası getirilmiştir.[44]

Lozan Antlaşması ile başlayan yeni dönemde, yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinme hakları pozitif hukuk ve antlaşmalara bağlanmıştır. 22.11.1934 tarihli ve 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun[45] 35. maddesinde, yabancı gerçek kişilerin taşınmaz mal edinme hakları ve bunun genel koşulları gösterilmiştir.[46] Bu çerçevede Yargıtayın önüne konuyla ilgili farklı uyuşmazlıklar gelmiştir.

Bunlardan dikkat çekici biri, bir dinî derneğe ait taşınmazın Lozan Antlaşması ve mektuplarında tanınmasıyla öngörülen maksadın dışında kullanıldığından bahisle açılan tapu iptal ve tescil davasında davalı derneğin tüzel kişiliğe sahip olup olmadığının tespitine ilişkindir. Şöyle ki, Lozan düzenlemeleri çerçevesinde Türk Hükûmeti, Osmanlı İmparatorluğu döneminde 30.01.1914 tarihinden önce tanınmış bulunan İngiltere, Fransa ve İtalya Devletlerine bağlı dinî, ilmî ve hayrî nitelikteki kuruluşların varlığını tanımayı belirtilen bazı koşullarla kabul etmiştir. Buna göre, söz konusu tarihten önce fiilen var olduklarının ve

---

44 1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanunu ile 1927 tarihli ve 1110 sayılı Askerî Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu'nun getirdiği bazı sınırlamalarla, 1934 yılına kadar şu esasların geçerli olduğu söylenebilir: - Lozan Barış Antlaşması'na taraf olmayan ülke vatandaşları Türkiye'de taşınmaz edinemez, - Lozan Barış Antlaşması'na taraf ülkeler, Türk vatandaşlarına karşılıklılık tanımışlarsa, ancak Türkiye'de taşınmaz edinebilirler; - Türkiye'de yabancılar, hangi ülke vatandaşı olursa olsun köy sınırları içinde, askerî yasak bölgelerde taşınmaz edinemezler; ancak bu bölgeler dışında taşınmaz edinebilirler. Şeref Ertaş-Gülseren Y. Öztürk, "Yabancıların Taşınmaz Edinmesindeki Gelişmeler ve Türkiye'deki Son Durum", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Bülent Tahiroğlu'na Armağan**, 2017, C 23, S 3, s.441-484.

45 1934 yılında yürürlüğe giren Tapu Kanunu ise yabancı tüzel kişilere taşınmaz mal edinme hakkı vermemiştir. Sadece kazanılmış hakları saklı tutmuştur. Yani söz konusu Kanun yürürlüğe girinceye kadar yabancı tüzel kişilerin edindiği taşınmaz malların muhafazasına izin verilmiştir. Tapu Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1934 yılından 2003 yılına kadar bu konuda açık olarak başka bir kanuni düzenleme yapılmamıştır. Kural olarak yabancı tüzel kişilerin taşınmaz mal edinemeyeceği kabul edilmiş; ancak yapılan bazı yasal düzenlemeler (Petrol Kanunu, Turizmi Teşvik Kanunu gibi) ve çeşitli ülkelerle yapılan iki taraflı antlaşmalarla, yabancı tüzel kişilere ekonomik faaliyetleri ve zorunlu olan ihtiyaçlarıyla sınırlı olmak üzere taşınmaz edinme imkânı tanınmıştır. 2003 yılında Tapu Kanunu'nun 35. maddesinde değişiklik yapılarak yabancı tüzel kişilere taşınmaz mal edinme hakkı tanınmış; ancak söz konusu değişiklik, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. 2005 yılında ise 35. madde tekrar düzenlenmiş ve yine yabancı tüzel kişilere taşınmaz mal edinme hakkı tanınmıştır. Bilici, **agt.**, s.5,6.

46 HGK, 1988/8-556 E., 1989/69 K., 10.04.1989; 14. Hukuk Dairesi, 2016/3518 E., 2016/9179 K., 07.11.2016.

Osmanlı İmparatorluğunca tanınmış bulunduklarının kabulü için en azından; - Bağlı bulunduğu Devletin iç hukukuna göre 30.01.1914'ten önce tüzel kişiliğe sahip bulunması ve halen sürdürüyor olması; - Kuruluşunun ferman, irade ya da Bakanlar Kurulu tarafından verilen izin gereğince mutlaka belgelendirilmesi;

- Kuruluşuna esas olan belgede (ferman vs.) amaç ve kullanım bakımından belirlenen sınırların dışına çıkılmadığının saptanmış olması; - Kullanımın gelir temin etme amacına dönüştürülmemiş bulunması koşullarının gerçekleşmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu çerçevede somut olayda davacı Hazine, davalı Fransız kuruluşun 1900'lü yıllarda feshedildiği için tüzel kişiliğin bulunmadığını, Türk Hükûmeti tarafından tanındığının belgelendirilmediğini iddia ederek kuruluş adına yapılan tescilin iptalini istemiştir. Davalı ise Lozan mektuplarıyla tanınan kurumlardan olduklarını, taşınmaza amaca aykırı bir şekilde tasarrufta bulunulmadığını savunmuştur. Ancak dava sürecinde davalı kuruluşun Fransa'da gösterilen merkezinin ve adresinin saptanamadığına, ayrıca Fransız resmî makamlarından bu isimde bir kuruluş bulunduğuna dair bilgileri olmadığı yönünde Dışişleri Bakanlığı tarafından resmî yanıt gönderilmiştir.[47] Sonuçta, Yargıtay bozma kararı vermiştir.

Bu konuların dışında, farklı alanlarda da Lozan Antlaşması, Yargıtayın gündemini oluşturmuştur. Örneğin ceza hukuku kapsamında Türklüğü basın yoluyla tahkir ve tezyif etmek iddiasıyla açılan bir davada da Antlaşma'ya atıf yapılmıştır. Şöyle ki, kararda, Ermeni kimliğinin Lozan Antlaşması uyarınca azınlık niteliğinde kabul edilerek korunduğundan bahsedilmiş ve Ermeni azınlık kimliğinin korunmasını savunmanın suç olmayacağı gibi, bir kastın göstergesi de olamayacağı belirtilmiştir.[48]

Diğer bir ilginç örnek, İngiliz mezarlıklarında işçi olarak çalışan bir davacının, davalı işveren konumunda olan Milletler Topluluğu Harp Mezarlıkları Topluluğunun maaşından gelir vergisi kesintisi yaptığı gerekçesiyle dava açmış; davalının Lozan Antlaşması'na göre kurulmuş özel statülü bir kuruluş olması itibarıyla gelir vergisi mükellefi kurum olmadığı, bununla beraber, davalı işverenin davacıya yaptığı ücret ödemeleri esnasında gelir vergisi kesintisi yapılması imkânının olmadığı, davacıdan şu ana kadar yapılmış olan gelir vergisi kesintileri için davacının kendisinin vergi dairesine müracaat etmesi gerektiği, vergi dairesi

47 1. Hukuk Dairesi, 1990/11200 E., 1990/6800 K., 18.05.1990.

48 CGK, 2006/9-169 E., 2006/184 K. 11.07.2006. Benzer başka bir karar için bk. CGK, 2007/8-244 E., 2008/92 K., 29.04.2008.

ile aralarında çıkacak ihtilafların ise çözüm yerinin vergi mahkemesinin görevi içerisinde olduğunu belirterek bozma kararı vermiştir.[49]

Lozan Antlaşması'na atıf yapılan bir başka ilginç örnek, boğazlar konusundadır. Şöyle ki, dava, istihbarat sonucunda durdurularak aranan ticaret gemisi içinde kaçak silah kaçırma eylemiyle ilgili olup boğazlardan transit geçişin zararsız olma niteliğini yitirmesine yol açmıştır. Kararda özellikle Montrö Sözleşmesi'nden bahsedilirken Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye açısından taşıdığı sakıncalara değinilmiştir.[50]

Görüldüğü üzere, Lozan Antlaşması'yla ilişkili olarak verilen Yargıtay kararları, belirli konularda yoğunlaşmakla beraber, farklı örneklere de rastlanabilmektedir. Yargıtay, emvali metruke konusunda yol gösterici nitelikte, ancak cemaat vakıflarında olduğu gibi tartışma yaratan ve eleştirilen kararlar verebilmiştir. Ancak her şekilde Yargıtay'ın Lozan Antlaşması'yla ilgili konularda içtihat değişikliğine gitmeden istikrarlı bir çizgi izlediği görülmektedir.

DANIŞTAY

Hukuk devleti ilkesi kapsamında gerek idarenin kanuniliğinin, gerek hukuki istikrarın sağlanmasında Danıştayın temelleri, 1868 yılında kurulan "Şura-yı Devlet" ile atılmıştır. Fransız tipi idari yargı üst mahkeme yapısına uygun olarak idari ve yargısal görevleri bulunan kurum, hem Osmanlı Devleti döneminde, hem de Cumhuriyetin ilk yıllarında varlığını korumuş ve ilk defa 1961 Anayasası'yla ayrıntılı olarak Anayasa'da düzenlenmiştir.

İdari yargı sisteminin günümüzdeki haliyle oluşumu ve Danıştayın bu yargı sistemindeki yüksek mahkeme konumu, 1982 Anayasası ve sonrasında yapılan yasal düzenlemeler ile gerçekleşmiştir. 1982 yılından sonra ilk derece idari yargı mercileri olan idare ve vergi mahkemelerinin kurulmasıyla, idari yargı örgütünün kuruluşu tamamlanmıştır.[51]

1982 Anayasası'nda "Yargı" Bölümünde "Yüksek Mahkemeler" başlığı altında, Yargıtayın ardından, Danıştay düzenlenmektedir (md. 155).

Danıştay tarihsel misyonuna uygun olarak bir yüksek idare mahkemesi olmasının yanında, yürütme organına yardımcı bir inceleme, danışma ve karar organı olma özelliği de taşımaktadır. Danıştayın yargısal fonksiyonuna

49 22. Hukuk Dairesi, 2012/25003 E., 2012/30041 K., 28.12.2012.

50 HGK, 2001/4-955 E., 2001/1073 K., 21.11.2001.

51 Uzun, agm., s.15,16.

bakıldığında, mahkemenin idari yargı alanında hem bir temyiz ve içtihatları birleştirme mercii, hem de belirli davalar yönünden ilk derece mahkemesi olarak görev yaptığı görülmektedir. Danıştay, idare mahkemeleri ile vergi mahkemelerinden verilen kararlar ve ilk derece mahkemesi olarak Danıştayda görülen davalarla ilgili kararlara karşı temyiz istemlerini incelemekte ve karara bağlamaktadır.[52]

Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, idare mahkemelerinden verilen ısrar kararlarını, idari dava dairelerinden ilk derece mahkemesi olarak verilen kararları temyizen inceler (Danıştay Kanunu, md. 38). Ayrıca 2577 sayılı Kanun'un 49. maddesinin 4. fıkrasında ise, idare mahkemelerinin bozmaya uymayarak eski kararında ısrar edebileceği öngörülürken Danıştay İdari ve Vergi Dava Daireleri Kurulları kararlarına uyulmasının zorunlu olduğu kurala bağlanmıştır.

Bu çerçevede faaliyet gösteren Danıştay, Lozan Antlaşması'yla ilgili olarak diğer yüksek mahkemelerle benzer konularda, ancak kendi görev alanı açısından ele aldığı kararlar vermiştir. Bu açıdan, kararların çoğunlukla azınlıklarla ilgili meselelerde verildiği anlaşılmaktadır.

Antlaşma'nın 40. ve 41. maddelerinde yer verilen gayrimüslim cemaatlerin hayır ve eğitim kurumları konusundaki düzenlemeler, Danıştay pek çok kararının hareket noktasını oluşturmaktadır.[53] Bu açıdan yoğunluk, cemaat vakıfları

52 Uzun, agm., s.16.

53 Örneğin Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu'nun 2006/1219 E., 2008/2216 K.sayılı ve 4 Aralık 2008 tarihli kararında Lozan Antlaşması'nın 39. maddesinde Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk vatandaşlarının Müslümanların yararlandıkları aynı medeni haklardan yararlanacakları, Türkiye'de oturan herkesin din ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olacağı, 40. maddesinde Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk vatandaşlarının öteki Türk vatandaşlarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacakları, özellikle her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek, denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında "eşit" hakka sahip olacakları, 42. maddesinde Türk Hükûmeti'nin Müslüman olmayan azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlayacağı ve Türk Hükûmeti'nin yeniden din ve hayır kurumları kurulması için bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyeceği, 43. maddesinin ikinci fıkrasında ise bu maddenin birinci fıkrası hükmünün Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk vatandaşlarının, kamu düzeninin korunması için öteki Türk vatandaşlarına yükletilen yükümler dışında tutulacağı anlamına gelmeyeceği belirtilmekte olup bu Antlaşma'da yer alan söz konusu hükümlerin, Müslüman olmayan Türk vatandaşları ile diğer Türk vatandaşlarının eşit haklara sahip olmalarına, Müslüman olmayan azınlıkların vakıflarına kolaylıklar ve izinler sağlanmasına ve yeniden din ve hayır kurumları

konusunda toplanmaktadır. Özellikle cemaat vakıflarının taşınmaz mal edinimi hakkındaki idari işlemlerle ilgili olarak yaşanan sorunlar, son merci olarak Danıştayın önüne geldiğinde, Lozan Antlaşması ile sonraki hukuki gelişmelerin idari ve yargısal süreçlerdeki etkisini de ortaya çıkarmaktadır.

Cemaat vakıflarını kuran iradenin, cemaatlerin kuruluş zamanları itibarıyla, dinî ve hayrî işlevlerini özgürce yerine getirmelerine olanak tanımak şeklinde anlaşılması ve bu sınırlar içerisinde düşünülmesi gerektiği belirtilmiş; aksi takdirde, "irade-i mahsusanın" genişletilmesi günümüz hukukuna göre mümkün görülmemiştir. Dolayısıyla Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinde öngörülen vakıflar ile dinî ve hayrî kurumların işlevlerinin, değinilen sınırlar gözetilerek güvence altına alındığı belirtilmiştir.[54] Bu doğrultuda Danıştay kararlarına cemaat vakfının tanımlanması ve kapsamının belirlenmesi açısından uyuşmazlıkların yansıdığı görülmüştür.

Örneğin davacı, cemaat vakfı olmamasına rağmen, cemaat vakıflarına ilişkin mevzuat hükümlerinin kendisine zaman içerisinde uygulanmış olması nedeniyle, tasarrufunda olduğunu öne sürdüğü taşınmazların tescili için yaptığı başvurunun reddedilmesini ilk derece mahkemesi sıfatıyla Danıştaya götürmesine rağmen; Danıştay, bu konudaki işlemin iptali istemini reddetmiştir.[55]

Diğer taraftan, cemaat vakfı sayılmasına olanak bulunmayan davacı hakkında cemaat vakıflarına ilişkin mevzuat hükümlerinin zaman içerisinde uygulanmış olması, cemaat vakfı statüsünü, dolayısıyla vakıf tüzel kişiliğini kazandıramamaktadır.[56]

Konuyla ilgili bir İdari Dava Daireleri Kurulu kararında atıf yapılan, Dışişleri Bakanlığının cemaat vakıflarıyla ilgili benzer olaylarda sergilenen tutuma ilişkin olarak yaptığı genel bir değerlendirme dikkat çekmektedir. Şöyle ki, 26 Ekim 1998 tarihli ve 16378 sayılı yazılı görüş yazısında, bireyler ve birey grupları lehine uzun süreler hak ve menfaatler doğurmuş idari tasarrufların bir anda yok hükmünde kabul edilmesi veya başka bir idari tasarrufla geri alınması yoluna

---

kurulması hususunda bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış olan kolaylıkların sözü edilen azınlıklara da sağlanmasına ve ayrıca bu azınlıkların kamu düzeninin korunması için öteki Türk vatandaşlarına yükletilen yükümler dışında tutulamayacağına ilişkin olduğu ve bu niteliği itibarıyla azınlıkların farklı bir statüye sahip olmalarını değil, öteki Türk vatandaşlarıyla aynı haklara sahip olmalarını ve aynı yükümlülüklere tabi tutulmalarını öngördüğü açıktır.

54 10. Daire, 2002/3851 E., 2003/4527 K., 19.11.2003.

55 10. Daire, 2014/916 E., 2014/2110 K., 07.04.2014.

56 10. Daire, 2015/3826 E., 2016/345 K., 21.01.2016.

gidilmesinin, kamu hukuku prensipleri ve devlet ciddiyeti ile bağdaşmayacağı, benzer durumdaki azınlık vakıflarının lehine geçmiş yıllarda tesis edilen idari işlemlerin sakat olduğu gerekçesiyle aradan bu kadar uzun süre geçtikten sonra geri alınacağının ileri sürülmesinin ve o tasarrufların doğurmuş olduğu hukuki durumların ortadan kaldırılmaya çalışılmasının, kamu hukuku ilkelerine aykırı ve idareye olan güveni sarsıcı bir yaklaşım olduğu ifade edilmiştir.[57] Bu çerçevede Danıştay da, cemaat vakıfları açısından sürdürülen uygulamanın hukuki güven ve istikrara dayandırılmasını benimsemiştir.

Cemaat vakıfları konusundaki bir başka husus, yönetim konusuna ilişkindir. Cemaat vakıflarının yönetim kurulu seçimlerinin usulüne uygun yapılması ve seçimin usulüne uygun olmadığının tespit edilmesi halinde iptal edilebileceği hususunda davalı bakanlığın ve ilgili valiliğin yetkili olduğu hususunda birçok Danıştay kararı bulunmaktadır.[58]

Lozan Antlaşması'nın azınlık haklarına ilişkin hükümler konusunda Danıştayın danışma görüşüne başvurulan örneklere de rastlanmaktadır. Bu örnekler arasında dikkat çekici bir örnek, dostane çözüm çerçevesinde Dışişleri Bakanlığı tarafından taahhüt edilen hususlarla ilgili olarak, 4353 sayılı Kanun'un 30. maddesi hükmü uyarınca uygun görüş verilmesine ilişkindir.

Lozan Barış Antlaşması ile öngörülen esaslar göz ardı edilerek büyük bir kısmının kiralanmak suretiyle amacı dışında kullanılması üzerine Hazine ve Vakıflar Genel Müdürlüğünce hukuk mahkemelerinde açılan, aynı dosyada birleştirilen tapu iptali ve tescil, muarazanın men'i davaları sonucunda Hazine ve Vakıflar Genel Müdürlüğü adına tescillerin yapılması nedeniyle, Fransız bir rahipler topluluğu[59] tarafından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "Düşünce,

57 İDDK, 2021/1418 E., 2022/485 K.

58 10. Daire, 2005/1010 E., 2008/1055 K.

59 Fransız rahiplerinin 1845 yılında Fransa'nın … kentinde dini bir topluluk olarak … isimli rahip tarafından kurulduğu, Fransa'da dinî cemaatlerin mülkiyet edinebilmeleri yönünden 1.7.1901 tarihinde kanun çıkarıldığı, fakat davalı topluluğun Fransız Devletinden izin almaması nedeniyle feshedilmiş sayıldığı, 1.7.1901 tarihli kanunun 18. maddesi gereğince feshedilmiş duruma düşen topluluğun yasa dışı faaliyetlerde de bulunması nedeniyle Fransa Devletince yasaklanması üzerine, mensuplarının Fransa dışında faaliyette bulunmaya başladıkları, sonuç olarak bu dinî topluluğun tüzel kişiliği iktisap ettiğine ilişkin Fransa'da yasal bir statüsü bulunmadığı, ayrıca Fransa'da tanınmasına dair herhangi bir başvurusunun olmadığı hususlarının tespit edildiği görülmektedir. Vatikan tarafından 1853 yılında mezhep olarak tescil edildiği, 1857 yılında da statüsünün Roma tarafından kabul ve tescil edildiği, bu tescilin tüzel kişilik kazanımıyla ilgili olmadığı, sadece Hristiyanlık dini içinde bir mezhep olduğunun belgelenmesi niteliğinde olduğu ifade edilmiştir. 1. Daire, 2003/44 E., 2003/49 K., 18.04.2003.

vicdan ve din özgürlüğü" başlıklı 9. ve Ana Sözleşmeye Ek 1 No'lu Protokol'ün "Mülkiyetin korunması" başlıklı 1. maddesinin ihlal edildiği savı ile Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna başvuruda (31790/96) bulunulmuştur.

Başvurunun kabul edilebilir bulunmasını takiben Komisyonca, Hükûmetten yanıtlanması istenilen sorular iletilmiştir. 1 Kasım 1999'da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine devredilen başvuru, Mahkeme tarafından Sözleşme'nin 38/1- b hükmü uyarınca, "dostane çözüm" sürecine konu edilmiştir. Sonuçta dostane çözüm konusunda, öneri metninin karşı tarafça da kabulünü takiben başvuru, Mahkemece 14 Aralık 2000 tarihinde kayıttan düşürülmüştür.[60]

Ancak kayıttan düşürme kararı gereklerinden olan ve tüzel kişiliği bulunmayan ruhani topluluk yararına intifa hakkı tesisi açısından ulusal mevzuat hükümleri çerçevesinde nasıl bir yol izleneceği konusunda Dışişleri Bakanlığınca, ilgili tüm idarelerin ve karşı tarafın da katılımı ile yapılan toplantılarda değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Söz konusu rahipler topluluğunun cemiyetler veya dernekler kanununa göre kurulup yasal statüsünü iktisap ettiğine, kurulduğu veya bağlı olduğu devletten izin aldığına ilişkin herhangi bir kayıt bulunmadığı, Fransa Devleti tarafından tescil edilmiş ve tanınmış bir kuruluş olmadığından Lozan Antlaşması ve eki mektuplarda tanınan haklardan yararlanmasına da olanak bulunmadığı hususları belirtilmiştir. Bu çerçevede topluluğa bir intifa hakkı tanınması, Türk Medeni Kanunu'nun hükümleriyle de çeliştiğinden hukuken olanaklı görülmediğinden ve hukuka uygunluk ve idare yararı bulunmadığı sonucuna varılarak 18 Nisan 2003'te istemin reddine karar verilmiştir.[61] Ancak Maliye Bakanlığı, söz konusu Birinci Daire tarafından uygun görüş verilmemesi yönündeki kararın, İdari İşler Kurulu'nda ele alınmasını istemiş; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin davanın kayıttan düşürülmesi kararına dayanarak oluşturulan dostane çözüm metninde yer alan hususların bir kısmının kesin olmadığı ve bir kısmının da iç hukukumuzla bağdaşmayan hükümler içerdiği görülmekle beraber, uyuşmazlığa konu 1 yıllık

60 "Dostane çözüm" konusunda başvurucu topluluğun temsilcisi tarafından, başvuru sahibi kurumun haklarının zedelendiği, üyelerinin dinî vecibelerini yerine getirememe tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğu, arazinin başvuru sahiplerine geri verilmesinin doğru bir çözüm olabileceği, eski hale dönüş sağlayacak diğer formüller konusunda da Hükûmet ile iş birliğine hazır oldukları bildirilmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı, topluluk üyesi rahiplerin Fransa, Belçika, Almanya, İtalya ve İsviçre gibi farklı devletlerin vatandaşı olmaları, anılan devletlerin duruşmaya katılmaya ve/veya yazılı görüş vererek bu başvuruya müdahil olarak katılması durumunda söz konusu başvurunun Türkiye aleyhinde adeta bir devlet başvurusuna dönüşeceğini vurgulamıştır.

61 1. Daire, 2003/44 E., 2003/49 K.

intifa hakkı bedelinin, Danıştayın incelemesi için öngörülen parasal sınırın altında kaldığına dayanılarak görüş bildirilmesine yer olmadığına, uyuşmazlığın dostane çözüm yolu ile halledilmesinin Maliye Bakanlığının yetkisi içinde bulunduğu sonucuna varılmıştır.[62]

Azınlık hakları konusunda Danıştaya yansıyan konulardan biri de, dinî kurumların vergi muafiyetine ilişkindir.

Davacı tarafından kiralanan işyerinin bir kiliseye ait olduğu, söz konusu kilisenin Lozan Barış Antlaşması hükümlerine göre vergiden muaf olduğunu, bu nedenle kira stopajı yapılmayacağı ileri sürülmüştür. Vergi Mahkemesi, gelir vergisinden istisna edilen ücret olarak kabul edilmesi gerektiği, dolayısıyla yapılan tarhiyatta isabet görülmediği gerekçesiyle vergi ve cezanın kaldırılmasına karar vermiştir. Ancak Beyoğlu Vergi Dairesi Başkanlığı, kararı temyiz etmiş ve kira ödemesinde bulunulan kiliseye Bakanlar Kurulunca tanınmış bir vergi muafiyeti bulunmadığından kararın bozulmasını istemiştir.

Bu noktada, Lozan Antlaşması'nın azınlıkların korunmasıyla ilgili hükümlerinde, vakıfların, derneklerin veya kiliselerin kiraya verdikleri işyeri niteliğindeki yerlerden elde ettikleri kazançların gelir (stopaj) vergisinden muaf olduğuna ilişkin bir düzenleme de bulunmamaktadır. Dolayısıyla ilk derece mahkemesinin kararında isabet görülmemiş ve Vergi Dairesi Müdürlüğü temyiz isteminin kısmen kabul edilmiş; kira ödemelerine ilişkin hüküm fıkrasının bozulmasına, diğer temyiz iddialarının reddine karar verilmiştir.[63]

Lozan Antlaşması'nın Danıştaya yansımaları arasında mübadele konusu da yer almaktadır. Buna göre, İstanbul Defterdarlığı Millî Emlak Dairesi Başkanlığının davalı olarak temyize başvurduğu uyuşmazlık, Hazine adına tescil edilen uyuşmazlık konusu yerin, davacı tarafından fabrika binası ve bahçe olarak kullanılmak suretiyle fuzulen işgal edildiğinin tespitine dayanmaktadır. Ancak uyuşmazlık konusu yerin, mübadil Rumlardan Devlete intikal eden taşınmazlardan olduğu ve mübadil Rumların Türkiye'de bıraktıkları taşınmazların mülkiyetinin Hazineye ait olduğu konusunun tartışmasız olup Hazineye ait taşınmazın fuzulen işgal[64] edildiğinin tespit edilmesi üzerine ecrimisil[65] istenilmesinde hukuka

62 İİK, 2003/36 E., 2003/50 K., 30.12.2003.

63 4. Daire, 1999/1113 E., 1999/3772 K.

64 Fuzuli şagil ise, kusuru aranmaksızın kendisine ait olmayan ve sahibinin de rızası veya muvafakati bulunmayan bir malın zilyetliğini eline geçiren, elinde tutan veya her ne şekilde olursa olsun bu maldan tasarrufta bulunan kimselerdir.

65 Ecrimisil, bir malın, sahibinin rızası dışında ve onun bu malı kullanmamakla bir zarara uğrayıp uğramayacağı söz konusu edilmeksizin bu maldan işgal, tasarruf veya her ne şekilde olursa olsun yararlanılması sebebiyle şagil tarafından ödenen veya idarece talep edilen tazminattır.

aykırılık bulunmadığından, aksi yönde verilen idare mahkemesi kararında hukuki isabet görülmemiştir. Zira Devlete kalan taşınmazların, tapuda kayıtlı olsun olmasın kazandırıcı zaman aşımı yolu ile mülkiyeti de kazanılamayacağından, fuzulen işgali halinde ecrimisil istenilebileceği açıktır. Ancak İdare Mahkemesi, tescil tarihi öncesine ilişkin ecrimisil istenilemeyeceğine hükmetmiş; Danıştay ise bu hükmü bozmuştur.[66]

Benzer bir mülkiyet uyuşmazlığı, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihte firari ve mütegayyip olmayan kişilerin gayrimenkul mallarına ilişkin olarak Danıştaya yansımıştır.

Davalı idarece taşınmaz hakkında Vakıflar Bölge Müdürlüğünce alınan vaziyet kararının iptali istemiyle açılan dava sonucunda İstanbul 3. İdare Mahkemesince dava konusu işlemin iptali yolunda verilen kararın temyizen incelenerek bozulması istenilmiştir.[67]

13 Eylül 1331 tarihli Ahar Mahallelere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyun ve Matlubatı Metrukesi Hakkındaki Geçici Kanun ile bu kanunun bazı maddelerini ve 20 Nisan 1338 tarihli Emvali Metruke Kanununu değiştiren 15 Nisan 1339 tarihli 333 sayılı Kanuna göre bu kanunlarda yazılı şekillerde firari ve mütegayyip bulunan veya başka yerlere nakl olunan şahısların bu hallerinin vuku bulduğu anda taşınmaz mallarının ilgisine göre Maliye veya Evkaf Hazinelerinin mülkiyetine geçeceği hükme bağlanmıştır.

17.07.1927 günlü 5451 sayılı Kararnamenin 1. maddesi ile malları tasfiye edilecek kişilerin Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihte mallarının başında bulunmaları koşuluyla bu işleme tabi tutulmayacakları esası kabul edilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, bir kişinin firari ve mütegayyip eşhas olarak kabul edilmesi, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinde malının başında bulunmamasına bağlıdır.

Bu çerçevede verilen çeşitli ilk derece mahkemelerinin kararlarında[68] vaziyet

66 10. Daire, 2008/7402 E., 2009/44 K., 21.01.2009.

67 10. Daire, 1988/267 E., 1991/3128 K., 31.10.1991.

68 Örneğin, İdare Mahkemesince, Samuel oğlu Nesim'in halen Türkiye'de ikamet eden mirasçılarının bulunduğu, bu durumda vaziyet kararı alınabilmesi için gerekli olan mütegayyip durumunun varlığından söz edilemeyeceği gerekçesiyle dava konusu işlemin iptaline karar verilmiştir. Dava konusu vaziyet kararında, taşınmazın mutasarrıfı olan Samuel oğlu Nesim'in mütegayyip eşhas olması nedeniyle taşınmazın tamamına vaziyet edilmesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü adına tescili yoluna gidilmiştir. Dava dosyasının incelenmesinden mütegayyip eşhas olduğu belirtilen Samuel oğlu Nesim'in uyuşmazlık konusu gayrimenkulde ikamet ederken 1322

kararının iptaline hükmedilirken Danıştay da, temyiz incelemesi sonucunda bu kararları onamıştır.

Sürecin bu şekilde gelişmesinin, konuyla ilgili hususların re'sen araştırma yetkisi çerçevesinde yeterli araştırma ve incelemeye tabi tutulmaması, dosyada var olan bilgi ve belgelerle yetinilerek karar verilmesiyle ilgili olduğuna dikkat çekilmiştir. Oysa emvali metruke mevzuatı kapsamında inceleme yapılabilmesi için davacıdan, davalı idareden ve gerekirse başka idarelerden (tapu, nüfus, emniyet vs.) uyuşmazlığın çözümüne ilişkin tüm bilgi ve belgelerin istenilmesi ve sonucunda bir karar verilmesi gerektiği de vurgulanmıştır.[69]

Mübadele ile ilgili olarak Danıştay kararlarına yansıyan bir diğer husus ise, Türk vatandaşlığıdır.

Kendilerine "etabli belgesi" verilen kişilerin çeşitli davalar yoluyla Türk vatandaşlığı konusu tartışma konusu yapıldığında, Danıştay bu konuda açılan çeşitli davalarda verdiği kararlarda etabli belgesinin sahteliği kanıtlanmadığı sürece geçerli sayılacağı; söz konusu etabli belgesi nedeni ile Lozan Antlaşması ve Ankara Sözleşmesi hükümlerine göre davacının Türk vatandaşlığının kabulü gerektiği sonucuna varmıştır.[70]

Farklı konuda bir karar, Cumhuriyet öncesinde kurulmuş olan bir lisenin, Lozan Antlaşması çerçevesinde birtakım ayrıcalıklara sahip olarak, kurumlar vergisinden muaf tutulduğundan hareketle kesilen vergi cezasıyla ilgili açtığı davada verilmiştir. Danıştay, mükellefin kurumlar vergisinden muaf olmasının diğer vergi yükümlülüklerini ortadan kaldırmayacağını, muaf olmadıkları vergiler için defter tutmak zorunda olduğu belirtilerek kusur nedeniyle ceza kesilmesi gerektiğini vurgulayarak kaçakçılık cezasını bozmuştur.[71]

Başka bir ilginç dava ise, Amerikalılardan oluşan Protestan Baptistlerinin Pazar ayinlerine rahip olarak katılan, yabancı uyruklu bir kişiye, bazı faaliyetleri

---

nüfus yazımından önce Türkiye'de vefat ettiği anlaşıldığından, mütegayyip eşhas olduğundan söz etmeye ve gayrimenkul hakkında vaziyet kararı almaya olanak bulunmamaktadır. Davalı idarece, temyiz dilekçesinde, Samuel oğlu Nesim'in mirasçıları olan çocuklarından, oğlu Bohar, oğlu Moşe ve kızı Rahel'in 1920'li yıllarda Fransa'ya gittikleri, gayrimenkulde, bunların hissesine düşen kısmın Vakıflar Genel Müdürlüğünce vaziyet edilmesinin yerinde olduğu, mahkeme kararında bu hususun belirtilmesi gerektiği iddia ediliyorsa da; anılan şahıslar Fransa'ya "mübadil" olarak gittikleri ve mütegayyip eşhas durumunda olmadıklarından, iddiayı dikkate almak mümkün görülmemiştir. 10. Daire, 1988/267 E., 1991/3128 K., 31.10.1991.

69 10. Daire, 2015/4388 E., 2018/13 K., 22.01.2018.

70 10. Daire, 1987/56 E., 1988/2324 K., 26.12.1988.

71 11. Daire, 1997/286 E., 1998/1029 K., 16.03.1998.

de dikkate alınarak idare tarafından Türkiye'de ikamet izni verilmemesi hakkındadır. Davacı, bu işlemin Lozan Antlaşması'na aykırı olduğunu iddia etse de, Danıştay, idarenin takdir yetkisini kötüye kullandığını gösteren herhangi bir durum olmadığından kararı onamıştır.[72]

SONUÇ

Türk hukuk tarihinin son iki yüzyılı, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanan, Antlaşma'nın sağladığı eşitlik ve bağımsızlık esasına dayalı bir hukuk sisteminin kuruluşunu ve uygulanmasını içeren süreçleri kapsamaktadır. Söz konusu süreçler, gerek iç hukuk, gerek uluslararası hukuk açısından birçok farklı dinamiği ortaya çıkarırken Antlaşma'nın uygulanması, yaşanan uyuşmazlıklar hakkında ilk derece mahkemeleri tarafından verilen kararların üst mahkemelerde kontrolünü de beraberinde getirmiş; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yargı sistemi içinde de zaman içinde istikrarlı bir içtihat birikimi yaratmıştır.

Görüldüğü üzere, anayasa yargısı, idari yargı ve adli yargı açısından farklı anayasalar ve kanuni düzenlemeler ışığında elde edilen birikim, Lozan Antlaşması'yla ilişkili olarak değerlendirilmek istendiğinde, konu bakımından çeşitlilik arz eden bir görünüm ortaya çıkmaktadır.

Yüksek mahkemelerin hukuk devleti ve hukuki güvenlik ilkelerinin sağlanmasında oynadıkları rol dikkate alındığında, yüzyıllık bir uluslararası antlaşma üzerinden söz konusu mahkeme kararlarının incelenmesi, aynı zamanda Antlaşma'nın etkilerinin bu ilkeler çerçevesinde de değerlendirilmesini ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle, özellikle anayasa yargısı ve idari yargının hukuk devleti ilkesinin gerçekleştirilmesi açısından oynadıkları rol dikkate alındığında, Lozan Antlaşması'yla Türk hukuk sistemi için belirlenen hedefin önemi de anlaşılmaktadır.

Ancak özellikle ilk derece mahkemeleri tarafından verilen kararların yüksek mahkemeler tarafından bozulması, Lozan Antlaşması'nın hukuki sonuçlarıyla ilgili bilgi birikiminin oluşmadığını düşündürmektedir. Oysa Lozan Antlaşması'nın sağladığı hak ve güvencelerin yargı tarafından tam anlamıyla korunabilmesi, hukuki etki ve sonuçlarının doğru anlaşılması ve yorumlanmasına bağlıdır. Bu doğrultuda, hukukçular tarafından Lozan Antlaşması'nın tarihsel ve felsefi temellerinin kavranmasıyla, yargı kararları aracılığıyla adil ve hakkaniyetli sonuçlara ulaşılması kolaylaşacaktır.

72 10. Daire, 1994/1573 E., 1995/4881 K., 25.10.1995.

KAYNAKÇA

Akın, İlhan F., "Milletlerarası Antlaşmaların Millî Mahkemeler Tarafından Yorumlanması", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 1960, C 25, S 1-4, s.94-106.

Akyılmaz, Gül, "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası Çerçevesinde Emval-i Metruke Meselesine Bakış", **Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi**, 2019, S 19, s.17-48.

Bertan, Suad, **Aynî Haklar**, C I, Ankara, 1976.

Bilici, Tuğçe, **Yabancıların Türkiye'de Taşınmaz Mal Edinme Hakkı**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

Ekşi, Nuray, **Yargıtay, Danıştay ve AİHM Kararları Işığında Cemaat Vakıflarının Mülkiyet Sorunları**, Beta Yayıncılık, İstanbul 2011.

Ertaş, Şeref - Öztürk, Gülseren Y., "Yabancıların Taşınmaz Edinmesindeki Gelişmeler ve Türkiye'deki Son Durum", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Bülent Tahiroğlu'na Armağan**, 2017, C 23, S 3, s.441-484.

Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, 3. Bası, Ekin Yayınevi, Bursa 2019.

Öztek, Selçuk, "Temyiz Kanun Yolunun Tarihçesine İlişkin Bazı Tespitler", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Mehmet Akif Aydın'a Armağan**, 2015, C 21, S 2, s.119-127.

Uzun, Cem Duran, "Yeni Anayasada Yüksek Yargı", **Analiz**, Haziran 2016, S 158, SETA Vakfı Yayınları.

https://www.anayasa.gov.tr/tr/kararlar-bilgi-bankasi/

https://karararama.yargitay.gov.tr/

https://karararama.danistay.gov.tr/

https://legalbank.net/arama/mahkeme-kararlari

https://lib.kazanci.com.tr/

https://www.lexpera.com.tr/ictihat/arama

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI GEREĞİNCE KURULAN KARMA HAKEM MAHKEMELERİ: TÜRK-FRANSIZ KARMA HAKEM MAHKEMESİ VE ÇALIŞMALARI

IRMAK KARABULUT*

ÖZET

Karma Hakem Mahkemeleri, Büyük Harbin ardından çözümlenememiş uluslararası hukuki sorunları çözümleyecek bir yargı makamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Lozan Antlaşması uyarınca İstanbul merkezli kurulan Karma Hakem Mahkemeleri, Türk vatandaşları ile Müttefik Devletler vatandaşları veya hükûmetleri arasındaki, kendi yetkileri dairesinde bulunan anlaşmazlıklara ilişkin hüküm vermekle yükümlüdürler. Mahkemelerin yetkileri, çalışma kapsamları ve koşulları Lozan Antlaşması'nda detaylı olarak belirlenmiştir. Karma Hakem Mahkemeleri, Türk-Fransız, Türk-İngiliz, Türk-İtalyan, Türk-Romen, Türk-Yunan ve Türk-Belçika olmak üzere 6 adettir. Bu mahkemeler tarafsız bir başkan ve ilgili iki üyenin katılımı ile oluşmaktadır. Söz konusu mahkemeler arasında çalışmaya ilk başlayan ve en son tasfiye olan mahkeme Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi olmuştur. Eski Maarif Nezareti binasında faaliyet gösteren, Aralık 1925'te çalışmasına başlayan ve 10 yıldan fazla faaliyette bulunan mahkemenin tarafsız başkanı Hollandalı Asser'dir.

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde inşaat-ı bahriye şirketi olan Augustin Normand Şirketinin açtığı dava, Çukurova arazisinin işletilmesine dair dava, Abdülhamit'in mirasçılarının açtığı dava, Regie Generale davası, İstanbul Şehremaneti'nin borcu nedeniyle Perier Bankasının açtığı dava, Pera Palas davası, demir yolu şirketleri tarafından açılan davalar, maden arama ruhsatlarına ilişkin davalar, taraf devlet vatandaşlarının uğradıkları zararların giderilmesine ilişkin davalar başta olmak üzere pek çok dava görülmüştür. Türk- Fransız Karma Hakem Mahkemesinde aynı zamanda basına da yansıyan kimi ihtilaflar söz konusu olmuştur. Fransız ajanının, mahkemede Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğrafının asılmasına

* Dr. Öğretim Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, begumyildizeli@gmail.com

itiraz etmesi, tarafsız hakem Asser'in mahkemenin Viyana'ya naklini istemesi yaşanan anlaşmazlıklardan bazılarıdır. Mahkemelerde sıklıkla Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümlerine başvurularak mahkemenin yetki alanının tartışıldığı gözlemlenmiştir. Özellikle imtiyaz sözleşmeleri Karma Hakem Mahkemelerinin yetkisi dışında kaldığından, mahkemenin önüne gelen davaların imtiyaz sözleşmesi kapsamında değerlendirip değerlendirilemeyeceği konusunda tarafların anlaşmazlıklar yaşadığına şahit olunmuştur.

Lozan Antlaşması'nın önemli fasıllarından biri olan Karma Hakem Mahkemeleri uygulaması içerisinde Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinin faaliyetlerini, mahkemede görülen başlıca davaları, Türk ve yabancı kamuoyunun bu davaları değerlendirme biçimini ele aldığımız çalışmamızın başlıca kaynağını Türk, Fransız ve İngiliz basını oluşturmaktadır. İlaveten konuyla ilgili arşiv belgelerinden ve günümüze değin yapılan çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Antlaşması, Karma Hakem Mahkemeleri, Türk-Fransız İlişkileri

MIXED ARBITRAL TRIBUNALS ESTABLISHED PURSUANT TO THE LAUSANNE PEACE TREATY: TURKISH-FRENCH MİXED ARBITRAL TRIBUNAL AND THE STUDIES

ABSTRACT

The Mixed Arbitral Tribunals appear as a judicial authority, which will solve the international legal problems unresolved after the Great War. The Mixed Arbitral Tribunals established in Istanbul in accordance with the Treaty of Lausanne are obliged to adjudicate on the disputes between Turkish citizens and the citizens or governments of Allied States within their jurisdiction. The powers, scope and conditions of the tribunals are determined in detail in the Treaty of Lausanne. There are 6 Mixed Arbitral Tribunals: Turkish-French, Turkish-English, Turkish-Italian, Turkish-Romanian, Turkish-Greek and Turkish-Belgian. These tribunals are composed of an impartial president and two competent members. Among the said tribunals, the Franco-Turkish Mixed Arbitral Tribunal was the first to begin to work and the last to be liquidated. The impartial president of the tribunal, which operates in the former building of the Ministry of Education, began its work in December 1925 and has been in operation for more than 10 years, is Dutch Asser.

There have been many lawsuits before the Turkish-French Mixed Arbitral Tribunal in particular the lawsuit brought by Augustin Normand Company, a construction company, the lawsuit concerning the exploitation of the Çukurova land, the lawsuit brought by the heirs of Abdülhamit, the lawsuit against the Régie general, the lawsuit brought by Perier Bank due to the debt of Istanbul Şehremaneti, the Pera Palas lawsuit, the lawsuits brought by railway companies, the lawsuits concerning the mining licenses and the lawsuits concerning the compensation of damages suffered by citizens of the state party. There were some disputes in the Turkish-French Mixed Arbitral Tribunal and these were also reflected in the press. The French agent's objection to the hanging of Mustafa Kemal Atatürk's photograph in the court, and the impartial arbitrator Asser's request for the court to be transferred to Vienna are some of the disagreements. It has been observed that the jurisdiction of the tribunal is often discussed with reference to the relevant provisions of the Treaty of Lausanne. In particular, since the concession contracts are beyond the Mixed Arbitral Tribunals' authority, it

has been witnessed that the parties disagree on whether the lawsuits brought before the tribunal can be evaluated in the under the concession contract.

The Turkish, French and British presses constitute the main source of our study, in which we discuss the activities of the Turkish-French Mixed Arbitral Tribunal, the main lawsuits heard before the tribunal and the way in which the Turkish and foreign public evaluate these lawsuits within the practice of Mixed Arbitral Tribunals, which is one of the important chapters of the Treaty of Lausanne. In addition, archival documents related to the subject and studies carried out until today have been also used.

Keywords: Treaty of Lausanne, Mixed Arbitral Tribunals, Franco-Turkish Relations

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, ardında devletler ve vatandaşlar arasında ödenmeyen borçlar, yerine getirilemeyen anlaşma hükümleri gibi çözümlenmemiş meseleler bırakmıştı. Bu meselelerin çözümünde karşımıza uluslar-üstü bir yargı organı olan Karma Hakem Mahkemeleri çıkmaktadır. Savaş sonrasında Türkiye'de faaliyete geçen Hakem Mahkemelerinin yetkisine girecek uyuşmazlıkları Lozan Antlaşması saptamaktadır.[1]

Lozan Antlaşması'nın 58. maddesi ile taraflar, 1 Ağustos 1914'ten Antlaşma'nın yürürlüğe girişine kadar uğradıkları zararlar nedeniyle tazminat isteminden vazgeçmişlerdir. 65. madde ile 29 Ekim 1914'te Türk ve Müttefik uyruğu bulunanların Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihte, belirtilen topraklardaki mal, hak ve çıkarları sahiplerine verilecektir. Osmanlı'dan ayrılmış bir ülkede bulunup Hükûmetçe istisnai savaş tedbirine konu olduktan sonra Müttefiklerin elinde bulunup kimliği saptananlar sahiplerine verilecektir. Anlaşmazlık, Karma Hakem Mahkemelerince çözülecektir. 66. maddeye göre geri verilmesi, 65.maddede öngörülen mallar, haklar ve çıkarlar tasfiye edilmişse tasfiye tutarı ödenecektir. Tasfiye bedeline dair anlaşmazlıklar Karma Hakem Mahkemesinde görülecektir. 70. maddeye göre istemlerin Lozan'ın yürürlüğe girişinden 6 ay içinde yetkili makamlara ve anlaşmaya varılamaması halinde 12 ay içinde Karma Hakem Mahkemesine sunulması gerekmektedir.[2]

Lozan Antlaşması ile imtiyaz sözleşmeleri Karma Hakem Mahkemelerinin yetkisi dışında bırakılmış, sözleşmeler 'feshedilmiş sayılacak' ve 'yürürlükte kalacak' sözleşmeler olarak ayrılmıştır.[3] 73. madde yürürlükte kalacak sözleşmeleri sıralarken 75. madde sona ermiş sayılacak sözleşmelerden bahsetmekte, taraflardan birinin, zararı tazmin etmesi şartıyla Antlaşma'nın yürürlüğe girişinden itibaren 3 ay içinde diğer tarafa başvurup sözleşmenin uygulanmasını isteyebileceğini, tazminat bedeline ilişkin anlaşmazlığın Karma Hakem Mahkemesinin yetkisinde olacağını belirtmektedir. 77. madde ile 16

1 Seda Örsten Esirgen, "Lozan'ın Ardından Başlayan Bir Hukuki Mücadele: Karma Hakem Mahkemeleri", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, VIII/II, 2019, s.310; Seda Örsten Esirgen, "Lozan Barış Anlaşması Sonrası Kurulan Karma Hakem Mahkemelerinin Kararlarına İlişkin Bir Değerlendirme", **9. Uluslararası Atatürk Kongresi**, C 3, Yay. Haz.: Erdem Ünlen-Halit Aytuğ Tokur, Ankara 2021, s.2021.

2 Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)**, İkinci Takım, C II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.20-24.

3 Esirgen, **Mücadele**, s.317-319.

Mart 1920'den sonra İstanbul Hükûmetiyle usulüne uygun yapılan sözleşmeler ilgililerin istemesiyle TBMM'nin onayına sunulacak, uygun bulunmaması durumda zararı tazmin hakkı doğacak ve bedele ilişkin olası anlaşmazlık Karma Hakem Mahkemesinde görülecektir.

78. maddeye göre sözleşmelerden doğan ya da mahkemenin kuruluş tarihinden itibaren 6 ay içinde ortaya çıkabilecek her türlü anlaşmazlık Karma Hakem Mahkemesinde çözülecektir. İmtiyaz sözleşmeleri bu kapsamın dışındadır.[4] Antlaşma, sözleşmeler konusunda ulusal mahkemelerin yargı yetkisini ortadan kaldırmamıştır. Sözleşmeye ilişkin uyuşmazlığın Karma Hakem Mahkemesinin yetkisinde olması için; savaş öncesi kurulması, sonradan düşman olan taraflarca kurulması, tarafsız devletlerin kanunlarının uygulanmasını gerektirmemesi, taraflarının savaş boyunca aynı ülkede bulunarak şahıs ve mallarına özgürce tasarruf edememiş olmaları, hakkında savaş öncesi mahkemenin hüküm vermemiş olması gerekmektedir.[5]

81. maddeye göre borcun güvencesi olarak savaştan önce kabul edilen ipotek ya da rehinin paraya çevrilmesi için savaş sırasında yapılan satışlar geçerlidir. 89. maddeye göre Müttefik uyrukları ya da bu devletlerin ülkelerinde oturan kimselerle Osmanlı uyrukları arasında savaştan önce yapılmış işletme lisansları ya da edebiyat-sanat yapıtlarının çoğaltılmasına ilişkin sözleşmeler savaşın başlaması ile sona ermiş sayılır. Taraflar yeni bir lisans isteme hakkına sahiptir. Söz konusu iki maddeye ilişkin anlaşmazlığa Karma Hakem Mahkemesi bakar.

137. maddeye göre 30 Ekim 1918'den Lozan'ın yürürlüğe girişine kadarki sürede İstanbul'u işgal eden devletlerce verilen kararlar, buyruklar yüzünden, bu devletlere ya da makamlarına karşı istemde bulunulamayacaktır. Bu kararlar ve emirler yüzünden uğranılan zarardan doğan öteki istemler, Karma Hakem Mahkemesine sunulacaktır. 138. maddeye göre asker veya polis mahkemesince verilmiş hüküm nedeniyle uğranılan zararın onarılması konusu Karma Hakem Mahkemesinde görülecektir.[6] Bu doğrultuda ortaya çıkan zararın tazminine yönelik makam ve devlet aleyhine olmayan, gerçek ve tüzel kişiler aleyhine olan talepler Karma Hakem Mahkemesinin çalışma kapsamındadır.[7]

Lozan Antlaşmasının Ekonomik Hükümler Bölümü'nün V. Kesiminde "Hakemlik Karma Mahkemesi" başlığı altındaki 92 ile 98. maddeler Karma

4 Meray, **age.**, s.25-27.

5 Cemil Bilsel, **Lozan**, İkinci Cilt, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s.476; Esirgen, **Mücadele**, s.320-321.

6 Meray, **age.**, s.28,33,47.

7 Esirgen, **Mücadele**, s.324; Bilsel, **age.**, s.483.

Hakem Mahkemelerinin çalışmalarını düzenlemektedir. 92. maddeye göre Lozan'ın yürürlüğe girişinden 3 ay içerisinde kurulacak Karma Hakem Mahkemeleri, tarafsız bir başkan ve ilgili Hükûmetin iki üyesinden oluşacaktır. Taraflar anlaşamazlarsa başkan, La Haye Adalet Divanınca seçilecektir. 93. maddeye göre mahkemenin toplanma yeri İstanbul'dur. Kuruluşundan 3 yıl sonra başka bir ülkeye taşınabilir. Hükûmetler kendisini temsil etmek için bir ya da daha fazla ajan atayacaktır.

94. maddeye göre Karma Hakem Mahkemelerinde kararlar oy çokluğuyla alınacaktır. Taraflar, Mahkemelerin kararlarını kesin saydıklarını ve kararlar kendilerine bildirilir bildirilmez, yürütme kararı beklemeksizin, ülkelerinde uygulanmasını sağlayacaklarını kabul etmişlerdir. 95. maddeye göre her mahkeme kullanacağı dili seçecektir. Mahkemenin kuruluşundan 6 ay sonra yapılan hiçbir başvuru kabul edilmeyecektir. Dava duruşmasının bitiminden sonra en fazla 2 ay içinde, hüküm verilmelidir. Hüküm açık oturumda bildirilecektir. 97. maddeye göre hükûmetler, Karma Hakem Mahkemesine atadığı görevlilerinin ödeneğini kendileri karşılayacaktır. Mahkeme başkanıyla genel sekreterin ödenekleri ve mahkemeye ilişkin giderler ilgili hükûmetlerce yarı yarıya karşılanacaktır.[8] Kesin bir karşılıklık esasına bağlı olan bu mahkemeler kapitülasyonlar devrine ait bir kurum olma şaibesini taşımamaktadır.[9]

A- Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinin Faaliyete Başlaması ve Yaşanan Anlaşmazlıklar

a) Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinin Nizamnamesi

Osman Bey, 1924 sonunda Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesine Türk murahhas olarak tayin edilmişti.[10] Mahkeme reisi olarak Dö Labara ve Asser

8 Meray, **age.**, s.33-36.

9 Bilsel, **age**., s.485-486.

10 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM), 246/163. Türk-Fransız Mahkemesinin Türk Hakemi Osman Bey olarak belirlenmekle birlikte ilerleyen dönemlerde değişiklikler oldu. Osman Bey rahatsızlanması ardından 13 Nisan 1927'den itibaren mahkemedeki aleni celselere katılamayacağından İstanbul'daki hâkimlerden Mehmet Ali ve Memduh beylerden birinin memur edilmesi Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştı. Bk. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.1./23.17.10. Osman Bey'in vefatı üzerine 17 Nisan 1927'de bu göreve Türk-Yunan ve Türk-Romen Karma Mahkemelerinde görev yapan Mehmet Ali Bey'in naklen tayini kabul edilmişti. Bk. BCA.30.18.1.1./24.24.7. 1929 Mayıs'ında ise Mehmet Ali Bey yerine İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi profesörlerinden Hacı Adil Bey tayin olmuştu. Bk. BCA.30.18.1.2./3.25.15.

olmak üzere iki aday vardı. Sonuçta 1925 yılında Asser reis olarak seçilirken senelik tahsisatı olan 60.000'in yarısının ödenmesi Türk tarafına ait olduğundan gerekli işlemler yapılmıştı.[11]

Lozan Antlaşması gereğince kurulan Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinin muhakeme usulüne dair 81 maddeden oluşan, tarafsız reis Reis Asser, Türk Hakemi Osman ile Fransız Hakemi Serruys ve Gandolphe'un imzasını taşıyan nizamname 1 Aralık'ta Fransa'nın resmî gazetesi olan *Journal Officiel de la République Française*'de ve *Resmî Gazete*'de yayınlandı. Nizamnamenin 1. maddesine göre mahkeme, Lozan Antlaşması'nın 92. maddesine uygun olarak seçilen bir başkan ve iki hakemden oluşmaktadır. 2. maddeye göre mahkeme merkezi İstanbul Çemberlitaş'ta eski Maarif Nezareti binasındadır. Bununla birlikte Lozan Antlaşmasının 95. maddesine uygun olarak merkezi dışında da celselerini görebilir. Mahkeme kalemi İstanbul'da mahkemenin merkezindedir. 6. maddeye göre mahkemenin dili Fransızcadır. 7.maddeye göre taraflar vekilleri aracılığıyla temsil edilecektir. 9. maddeye göre hükûmet lerin ajanları bağlı bulundukları hükûmet leri veya davete katılmamış olanları temsile mezundur. Taraflara yapılan tebligat ajanlara da yapılmalıdır. 10. maddeye göre Fransız veya Türk kanunlarına başvurulması gerektiğinde mahkeme başkanı tarafından ajanlara müracaat edilir. 11. maddeye göre her türlü ihbar, tebliğ ve davet Kalem Dairesi tarafından yapılacaktır. 17. maddeye göre davanın açılması için Kalem Dairesine bir layiha sunulmalıdır. Layihalar, Lozan Antlaşmasının 65, 66 ve 69. maddelerine dayanan meseleler için bu nizamnamenin yayınlanması tarihinden itibaren 9 ay içerisinde diğer maddeler ve meseleler için 6 ay içerisinde mahkemeye sunulmuş olmalıdır. 19. maddeye göre Lozan Antlaşması'nın 65. maddesinin 3. fıkrasına uygun olarak, haklı görüldüğü takdirde mahkeme geç verilmiş layihayı da kabul etme hakkını saklı tutar. 23. maddeye göre davalının layihaya cevap için 60 gün süresi vardır.

25. maddeye göre layiha cevabının gelmesini takiben Kalem Dairesi bunu davacıya iletir. Davacı 30 gün içerisinde bir cevap layihasını Kalem Dairesine sunabilir. Davalının da eşdeğer süresi mevcuttur. 27. maddeye göre hükûmet ajanları her zaman yetkisizlik itirazında bulunabilecekleri gibi mahkeme de davada bu yönde karar verebilir. 30. maddeye göre mahkeme davaların birleştirilmesini veya ayrılmasını isteyebilir. 36. maddeye göre layihanın verilmesinden ve gerekli işlemlerin yapılmasından sonra dava mahkeme listesine kaydolur. 37. maddeye göre müzakere için bir tarih belirlenir ve en az 1 ay önce

11 BCA. 30.18.1.1./13.26.1.

Kalem Dairesince taraflara ve ajanlara haber verilir. 38. maddeye göre mahkeme, taraflar veya ajanlar talep ettiği takdirde uzlaşma duruşmasına gidilebilir. 42. maddeye göre mahkeme, yazılı süreci yeterli bulmuşsa ve taraflar ya da hükûmet ajanlarından 37. maddede belirtilen tarihten itibaren 15 gün içerisinde aleni duruşma talebi gelmemişse evrak üzerinde müzakere edip karara varabilir. 43. maddeye göre taraflardan biri veya ajanlardan biri talep ettiği ya da mahkeme gerek gördüğü durumda esas dava duruşması yapılır. Reis duruşma tarihi verir ve 44. maddeye göre de Kalem Dairesi en az 1 ay önce kararı ajanlara bildirir ve taraflar veya vekillerini davet eder. 45. maddeye göre mahkeme duruşması alenidir; ancak mahkeme duruşmayı kapalı da yapabilir. 46. madde duruşmadaki cevap-karşı cevap sürecini düzenler, son söz ise ajanlarındır. Mahkemedeki tanıklık- şahitlik usulü ve deliller de nizamnamede yer almıştır. 58. maddeye göre mahkeme, kendisinin tayin edeceği bilirkişi vb. aracılığıyla inceleme yaptırabilir. 63. maddeye göre mahkemede karar oy çokluğu ile alınır, reis ile 2 hakem tarafından imza edilir. Hükmün ilamına ilişkin usul de saptanmıştır. 66. maddeye göre mahkeme esbab-ı mucibesi eksik, belirsiz görünen veya yazım hesap hataları içeren hükmü düzeltebilir. 67. maddeye göre hiçbir iade-i muhakeme talebi belirsiz kalmış ve hükme kesin etkisi olacak niteliğe sahip yeni bir durum ortaya çıkmadıkça dinlenilmeyecektir. Hükmün tebliğinden 2 sene sonra takdim edilen iade-i muhakeme talepleri kabul edilmeyecektir. 68. maddeye göre mahkeme Lozan Antlaşmasının 94. maddesine göre, hükümlerinin seri ve tam bir biçimde uygulanmasını hükûmet ajanlarından talep etmektedir. Nizamname davadan feragat ya da davanın iptali süreçlerinde izlenilecek usule ilişkin de düzenleme getirmiştir. 72. maddeye göre mahkeme gerekli gördüğünde usule ilişkin kuralları değiştirme hakkına sahiptir. 73. madde ile davacı ve davaya müdahil olanlar davalarını açmakla mahkemenin gerektirdiği masraf ve harçları temin etmeye mecburdurlar. Başlangıç ödemesinin miktarı reis tarafından işin önemine göre belirlenir. Mahkemeye ait para ve hesaplar reis tarafından idare edilir. 74. maddeye göre iki ihtardan sonra bedel ödenmediği durumda dava iptal edilir ve evraklar davacıya iade edilir. 80. maddede ajanların bu muhakeme usulü nizamnamesini 1 Aralık 1925'te resmî gazetede yayınlanmak üzere alakadar hükûmet lere tebliği yer almıştır. 81. madde gereğince bu nizamname yayınlanmasından itibaren yürürlüğe girecektir.[12]

12 "24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan Ahitnamesi'nin 92 ilâ 96. Maddelerine Tevfikan Teşkil Kılınan Türk-Fransız Muhtelit Hakem Mahkemesine Ait Usul-i Muhakeme Nizamnamesi", **Resmî Gazete**, 24 Teşrinisani 1341, No: 228, s.682-684; 26 Teşrinisani 1341, No: 229, s.688-689; 1 Kanunuevvel 1341, No: 233, s.703-705; "Reglement de procedure du tribunal arbitral mixte Franco-Turc etabli en vertu des articles 92 a 96 du traite de Lausanne du 24 juillet 1923", **Journal Officiel de la République Française**, 1 Decembre 1925, No: 281, p.11491-11493.

Karma Hakem Mahkemeleri içinde önce Türk-Fransız Mahkemesi çalışmaya başlayacaktı.[13] Fransız gazetelerinde Fransız davacıların, haklarını ve çıkarlarını korumak için 57, rue de Varenne, Paris'teki Fransız Hükûmetinin genel temsilcisine başvurabilecekleri bildirilmişti. Fransız ajanı, gelen talepleri İstanbul'da kurulan Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesine aktaracaktı.[14] 1 Aralık 1925 davacılara taleplerini sunmaları için tanınan sürenin başlangıcıydı.[15]

b) Mahkemede İlk Celse İlk Karar

Mahkeme Reisi Asser, 17 Mayıs 1926'da vapurla İstanbul'a ulaşacak, mahkeme binasına gelerek Türk-Fransız Mahkemesi azası ve taraflar ile görüşecekti. İki gün önce de Fransız Ajanı Jaudon *Semiramis* vapuru ile İstanbul'a gelmişti. Asser, yanında Karma Hakem Mahkemesi ajanlarının giyecekleri kıyafeti de getirmişti. Bu kıyafetler La Haye Adalet Divanındaki hâkimlerin giydikleri kıyafetlerdi.[16]

Mahkemeden çıkacak ilk karar mahkemenin çalışma prensibini ve mahkemenin yetki sınırını ortaya koyacağından Türk ve Fransız tarafında ilgi ile takip edilmişti. İlk aleni celsede Fransız Antoine Du Vauzelle tarafından Akilyan biraderler ismindeki Ermeni ailesi aleyhine açılan dava görülecekti. Ermeni ailesinin vekâletini Darülfünun Hukuk Fakültesi müderrislerinden Mişon Ventura üstlenmişti.[17]

İlk aleni celseye adli erkân, Fransız sefareti maslahatgüzarı ve bazı siyasiler de davet edilmişlerdi.[18] Celse 19 Mayıs sabahı başlamış, Hollandalı Asser, sağında Türk Hakemi Osman Bey, solunda Fransız Hakemi Mösyö Gandolphe olacak şekilde oturmuştu. Asser, saat 10'da celsenin açılışını "Türk-Fransız Muhtelit Hakem Mahkemesinin ilk celsesi küşad edilmiştir. Söz müddei Barondu

13 "Muhtelit Mahkemelerde", "İlk Evvel Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesi Faaliyete Geçebilecektir", **Cumhuriyet**, 15 Teşrinisani 1341, No: 546, s.2.

14 "Le Tribunal Arbitral Franco-Turc", **Journal des Debats**, 3 Decembre 1925, No: 335-137, p.2; "Le Tribunal Arbitral Mixte Franco Turc", **Le Figaro**, 2 Decembre 1925, No: 336, p.4. "Information Diverses", "Le Tribunal Arbitral Franco-Turc", **Le Temps**, 4 Decembre 1925, No: 23489, p.6.

15 "Information Diverses", "Le Tribunal Arbitral Franco-Turc", **Le Temps**, 4 Decembre 1925, No: 23489, p.6.

16 "Muhtelit Mahkemelerde", "Yarın Mahkeme Başlıyor", **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1926, No: 728, s.3.

17 "Muhtelit Mahkemelerde", "Bir Prensip Meselesi Çıkıyor", **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1926, No: 715, s.2.

18 "İlk Muhtelit Mahkemesi Yarın Toplanıyor", **Akşam**, 19 Mayıs 1926, No: 2730, s.2.

Vauzelle'indir" sözleri ile yapmıştı. Buna göre Ermeni Akilyan biraderler Merzifon'daki maden arama ruhsatlarından birini davacıya bırakmışlarsa da takrir verilmeden ferağ işleminden geri döndüklerini bir dilekçe ile Ziraat ve Ticaret Nezaretine bildirmişlerdi. Vauzelle meseleye sahtekârlık karıştığı iddiasıyla taraflardan tazminat talep etmişti. Mişon Ventura ise Karma Hakem Mahkemesinin bu davaya bakmaya yetkisi olmadığını belirtmişti. Görüşünü Lozan Antlaşması'nın 78. maddesinin son fıkrasına dayandırmıştı. Takiben Türk Ajanı Emin Ali Bey söz alarak Türk Hükûmetinin bakış açısını izah etmiş ve davaya çok önem verdiklerini vurgulamıştı. Celsede Fransız Ajanın Emin Ali Bey'e hitaben 'alakadarlardan daha fazla tarafgirlik yaptığı' yönünde eleştirilere de sahne olunmuştu. Bir sonraki celsede mahkemenin davayı görmeye yetkili olup olmadığına karar verilecekti.[19]

Mayıs'taki ikinci aleni celsede mahkeme kendisini davanın bütününü görmeye yetkili saymıştı. Türk Hükûmeti Merzifon civarındaki madenleri işletmiş olduğundan Baron Vauzelle ayrıca Hükûmetten de tazminat istemişti. Mahkeme bu tazminat meselesini ise Lozan Antlaşması'nın 65. ve 66. maddesi gereğince yetkisi dışında görmüştü. Bununla birlikte mahkeme Vauzelle'in esas davasını yetkisi dairesinde görmüş olduğundan davaya devam edecekti.[20] Fransız basını da mahkemenin oy birliğiyle kendisini yetkili ilan ettiğini, önemli bir ilke sorununu çözüme kavuşturan bu hükmün her açıdan büyük ilgi gördüğünü vurgulamıştı.[21]

c) Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde Meydana Gelen Anlaşmazlıklar

10 yıldan fazla faaliyet gösteren Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde bazı anlaşmazlıklar da görülmüştü. İkinci aleni celsede mahkeme salonunda bir değişiklik vardı. İlk celsede bulunmayan Gazi Paşa'nın fotoğrafı ikinci celsede mahkeme salonunda ve riyaset makamının başı üstünde yerini almıştı. Bu durum Fransız ajanlığının itiraz etmesine neden olmuş, Türk ajanlığı ile Fransız

19 "Muhtelit Hakem Mahkemeleri Faaliyete Geçti", **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1926, No: 730, s.1-2; "İlk Muhtelit Hakem Mahkemesi", **Akşam**, 20 Mayıs 1926, No: 2731, s.1; "Türk Fransız Mahkemesinde İlk İçtima", **Milliyet**, 20 Mayıs 1926, No: 97, s.1.

20 "Türk-Fransız Mahkemesinde İlk Hüküm", **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1926, No: 736, s.2; "Hükûmetten Beş Milyon Frank İsteyen Fransız'ın Davası Muhtelit Mahkemenin Salahiyeti Haricinde Görüldü", **Milliyet**, 26 Mayıs 1926, No:103, s.1.

21 "Au Tribunal Arbitral Mixte Franco Turc", **Le Figaro**, 2 Juin 1926, No: 153, p.4; "Le Tribunal Arbitral Mixte Franco-Turc", **Le Temps**, 2 Juin 1926, No: 23668, p.6.

Ajanı Jaudon arasında mahkemeden önce tartışma yaşanmıştı. Eski maarif binasındaki nazır odası Karma Hakem Mahkemeleri için mahkeme salonu olarak belirlenmişse de düzenlemeler tamamlanmadığından aleni celseler Türk ajanlığı odasında yapılmıştı. Ajanlık odasının düzenlenmesi esnasında Gazi Paşa'nın fotoğrafını bulunduğu yerden almanın gerekip gerekmediğini düşünmek bile Türk ajanlığı için üzüntü verici olmuştu. Fotoğraf ikinci celsede yerine koyulduktan sonra Fransız ajanlığı mahkemenin uluslararası olması nedeniyle itiraz etmişti. Türk ajanlığı ise kendi odasında tasarruf hakkına sahip olduğunu beyan etmişti. Mahkeme Reisi Asser, iki ajanlık arasında olan bu tartışmaya da hakemlik etmiş ve Mustafa Kemal'in mahkemenin bulunduğu memleketin reisi olduğunu, şahsiyeti bütün dünyaca kuvvetli ve muhterem tanınan Gazi Paşa'nın fotoğrafları altında onurla icra-yı adalet edeceğini belirtmişti. Bu kısa tartışmadan sonra uluslararası mahkeme ilk hükmünü Gazi'nin fotoğrafı altında vermişti.[22]

İlk anlaşmazlık bu şekilde savuşturulurken ikinci anlaşmazlık mahkemenin taşınmasına ilişkindi. Karma Hakem Mahkemeleri aleni celselerden ziyade davaları yazılı muhaberatla halletmekteydi. Evraklar birkaç adede ulaşınca tarafsız reise haber verilmekte o da 2-3 ayda bir İstanbul'a gelerek kararını vermekteydi. Tarafsız reis devamlı İstanbul'da bulunmamaktaydı.[23] *Cumhuriyet'*in haberine göre Asser 8 Kasım 1926'da Türk Hakemi Osman Bey'e bir mektup göndererek mahkemenin taşınması teklifini sunmuştu. Osman Bey, bunun Lozan'a aykırı olduğunu belirtmişti. Asser ise maksadının mahkemenin merkezini değiştirmek olmadığını, birkaç celsesinin Venedik'te yapılmasını teklif ettiğini vurgulamıştı. Asser Osman Bey'e gönderdiği üçüncü mektupta, İstanbul ve Paris'i uzak bulduğundan Osman Bey'i emri vaki karşısında bırakmış ve teklifinin Fransız Hakemince onaylanmasıyla mahkemenin Venedik'te birkaç celse akdetmesine ekseriyetle karar verildiğini bildirmişti.[24]

Asser'in mahkeme merkezi olarak Venedik'teki Ducale SarAynı teklif ettiği ve İtalyan Hükûmetinin çalışmalara başladığı yönünde haberler basında yer almıştı. Lozan Antlaşması'na göre mahkeme faaliyete geçtikten ancak 3 sene sonra Türk Hükûmetinin onayıyla başka bir yere nakledilebilecekti. Asser'in talebi Türk tarafında emrivaki olarak anlaşılmış ve anlaşmaya uygun bulunmamıştı.[25]

---

22 "Muhtelit Hakem Mahkemesinde Bir Hadise", **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1926, No: 736, s.1.

23 "Mösyö Asser Türk- Fransız Hakem Mahkemesinin Venedik'e Naklini İstiyor", **Akşam**, 30 Kanunuevvel 1926, No: 6951, s.1.

24 "Muhtelit Hakem Mahkemesinde Bir Hadise", **Cumhuriyet**, 15 Kanunuevvel 1926, No: 935, s.1,3.

25 "Mösyö Asser Türk-Fransız Hakem Mahkemesinin Venedik'e Naklini İstiyor", **Akşam**, 30 Kanunuevvel 1926, No: 6951, s.1.

Nisan ayında İstanbul'a gelen Asser, mahkemenin geçici olarak Venedik'te toplanmasını teklif ettiğini; fakat teklifinin yanlış anlaşıldığını belirtmişti. Hastalığını ileri sürerek Paris ve Berlin'deki işlerini de dikkate alarak mahkemenin İstanbul ile merkezi Avrupa arasında orta noktada bulunan Venedik'te toplanması hakkında temennide bulunduğunu; fakat mahkeme tarafından alınmış bir karar olmadığını vurgulamıştı.[26]

1927 Nisan'ının ilerleyen günlerinde Karma Hakem Mahkemesi üyeleri ile ilişkiler dostane ilerlemiş, Umumi Ajan Emin Ali Bey ile eşi tarafından Karma Hakem Mahkemeleri başkanları ile hakem ve ajanları şerefine 17 Nisan'da Büyük Ada'da Otel Des Etrangers'de bir ziyafet verilmişti. Davete başkanlar ve ajanların çoğu eşleri ile katılmıştı. Ziyafetin sonunda Emin Ali Bey konuşma yaparak davete katılmalarından dolayı misafirlerine teşekkür etmişti.[27]

İlerleyen günlerde Karma Hakem Mahkemelerinde basına da yansıyan bazı anlaşmazlıklar söz konusu olacaktı. Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde 19 Nisan'da görülmesi planlanan davalar ertelenmiş, durum tarafların ajanlarına önceden tebliğ edilmediği için Türk Ajanı Vasfi Raşid Bey ve Fransız Ajanı Chapuins resmî elbiseleri ile mahkeme salonuna gelmiş, mahkemenin adli kâtibinden mahkemelerin ertelediğini öğrenmişlerdi.[28]

Milliyet gazetesi, anlaşmazlığın Türk Hakemi Mehmet Ali Bey'le reis Asser arasında çıktığını, Mehmet Ali Bey'in verilen bazı kararları uygun bulmayıp itirazda bulunduğunu yazmıştı. Mehmet Ali Bey kararlara iştirak etmeyince mahkeme karar almada zorlanmış, bunun üzerine Asser diğer Karma Hakem Mahkemelerinin reislerine başvurmuş, bu reislerle hariciye delegesi Nusret Bey'i ziyaret etmişti. Habere göre bu durumdan Türk ve Fransız ajanlıkları haberdar değildi.[29] *Cumhuriyet'*in haberine göre tarafsız olması gereken Asser ihsas-ı rey etmişti. Gazete Asser'in taraflı bir karar vermek istediğini vurgulamıştı. *Akşam* da Asser'in tarafgir hareketinden bahsetmekteydi. Asser, Lozan'ı tadil edecek bir karar almak istemişti. Türk Hakemi Mehmet Ali Bey mahkemenin böyle bir tadile yetkisi olmadığını belirtip mahkemeden çekilmişti.

---

26 "Muhtelit Hakem Mahkemeleri Bugün Faaliyete Geçiyor", **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1927, No: 1052, s.1.

27 "Muhtelit Hakem Mahkemeleri Erkanı Şerefine Dün Verilen Ziyafet", **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1927, No: 1057, s.1.

28 "Muhtelit Mahkemenin Faaliyeti Sektedar Oldu", **Milliyet**, 20 Nisan 1927, No: 426, s.1-2; "Muhtelit Hakem Mahkemelerinde İhtilaf Çıktı", **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1927, No: 1059, s.1-2

29 "Muhtelit Mahkemenin Faaliyeti Sektedar Oldu", **Milliyet**, 20 Nisan 1927, No: 426, s.1-2.

Anlaşmazlık konusu basında yer aldığına göre Reji General'in açtığı dava idi. Reji General Şirketiyle İşkodra ve Arnavutluk'ta demir yolu inşasına ilişkin anlaşma yapılmış ancak keşif işlemi savaş nedeniyle sonuçlanamamıştı. Reji General, Karma Hakem Mahkemesine başvurarak Hükûmet aleyhine dava açmıştı.[30] Reis Asser ile Fransız Hakemi Gandolphe mahkemenin bu davayı görebileceğini, Türk Hakemi ise davanın görülmesinin mahkemenin yetkisi dışında olduğunu savunmuştu.[31]

Türk-Fransız Mahkemesinin çalışmasına ara vermesi nedeniyle 8 dava ertelenmişti. Emin Ali Bey, Karma Hakem Mahkemesindeki Türk ve Fransız kâtiplerden 2 mektup almış, bunlardan birinde listeye koyulmuş davaların ekseriyetle ertelendiği diğerlerinde ise önceki celselerde görüşülen birkaç iş hakkında mahkemenin ekseriyetle yeniden duruşma yapılmasına karar verdiği belirtilmişti. Emin Ali Bey ve Fransız Umumi Ajanı mahkemede alışılmamış bir durum olduğunu anlayarak Asser'i görmeye karar vermişlerdi. Emin Ali Bey'e göre Hükûmeti Karma Hakem Mahkemeleri nezdinde temsil vazifesi umumi ajana aitti. Reis ve üyelerin hükûmet le temasına usulen umumi ajan aracılık etmekteydi.[32] Bununla birlikte Hariciye Vekâleti İstanbul delegesinden Hariciye Vekâletine gönderilen yazıda, Karma Hakem Mahkemeleri reislerinin toplu olarak ziyarete geldikleri haber verilmişti. Reislerin belirttiğine göre Mehmet Ali Bey, teşrikimesai etmeyeceğini söylemişti. Durum Mehmet Ali Bey'e sorulduğunda anlaşma hükümleri aleyhine tarafgir karar verildiğine dikkat çekerek bu şartlar altında teşrikimesai yapamayacağını söylediğini ifade etmiş, gerekli izahatta bulunacağını da eklemişti.[33]

Türk Umumi Ajanı Emin Ali Bey ile Fransız Ajanı Jaudon Aser'i ziyaret etmişlerdi. Asser ajanlara ihtilafa ilişkin bilgi vermemiş, resmen devletlerin temsilcileri olan ajanların mahkemenin iç meselesini öğrenmek istemelerinin

---

30 "Muhtelit Hakem Mahkemelerinde İhtilaf Çıktı", **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1927, No: 1059, s.1-2; "Muhtelit Mahkemeler", "İhtilafın Haline Kadar Faaliyet Tatil Edildi", **Akşam**, 21 Nisan 1927, No: 3061, s.2.

31 "Hakem Mahkemelerinde", **Milliyet**, 22 Nisan 1927, No: 428, s.2; "Hakem Mahkemesindeki İtilaf Üzerine Türk ve Fransız Ajanları Bugün Müştereken Reis Mösyö Asser Nezdinde Teşebbüste Bulunacaklardır", **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1927, No: 1060, s.2.

32 "Muhtelit Mahkeme", "İhtilaf Heyet-i Vekilede Müzakere Edilecek", **Milliyet,** 21 Nisan 1927, No: 427, s.1,3. "Hakem Mahkemesindeki İtilaf Üzerine Türk ve Fransız Ajanları Bugün Müştereken Reis Mösyö Asser Nezdinde Teşebbüste Bulunacaklardır", **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1927, No: 1060, s.2.

33 BOA. HR.İM. 256/78.

doğru olmadığını bildirmişti.[34] Türk-Fransız Hakem Mahkemesinde duruşması yapılan davalar hakkında yeniden mahkemenin kurulmasının sebebi davaların düşmesini engellemekti. Mahkemeye ara verileceğinden davaların karar müddetinin geçmesi ihtimali ortadan kaldırılmıştı.[35]

Bu sırada Türk Hakemi Osman Bey vefat etmiş ve Mehmet Ali Bey Türk-Fransız Hakem Mahkemesi Türk azalığına tayin edilmişti. Aynı süreçte Emin Ali Bey Hariciye Vekâleti tarafından 3 tarafsız reis nezdinde teşebbüste bulunmakla görevlendirmişti. Emin Ali Bey üç mektup yazarak bahsedilen anlaşmazlıkla ilgili ve hariciye delegesi Nusret Bey nezdindeki ortak teşebbüs hakkında reislerden resmen izahat talep etmişti.[36] Emin Ali Bey'in izahat talebine bir cevap gelmeden Asser 26 Nisan'da Paris'e hareket etmişti. Asser'i hakem mahkemeleri erkânı ve Mehmet Ali Bey yolcu etmiş, Türk Hakemi Asser'in eşine hatıra olarak bir de hediye takdim etmişti.[37] Sonuçta yeni dönemde Karma Hakem Mahkemeleri kaldığı yerden çalışmalarına devam edecekti.

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde çözüm bekleyen davaların sayısı 150'yi geçmemektedir. Fransız kamuoyunda bu davalar içerisinde madencilik imtiyazları, geniş tarım arazilerinin işletilmesi ile ilgili anlaşmazlıklar, Fransız tersanelerinin on iki muhribin teslimi için akdedilmiş bir sözleşmeye ilişkin Türk Hükûmetine karşı açtığı dava, 1913 İstanbul Belediye Kredisi tahvil hamillerinin açtığı dava önemli olarak görülmektedir.[38]

B) Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde Görülen Başlıca Davalar

a) Pera Palas Davası

Fransız şirketi Grand Otel İnternasyonal/ Beynelmilel Oteller Şirketi tarafından Türk-Fransız Hakem Mahkemesinde Türk Hükûmeti aleyhine açılan davada, davacı şirket emval-i metrukeden olan Pera Palas Oteli'ni Bodosaki'den vaktiyle belirli bir bedel karşılığında satın aldığını belirtip Türk Hükûmetince Bodosaki'nin borcuna karşılık el koyulan otelin kendisine iadesini ve kirasından

34 "Hakem Mahkemelerinde", **Milliyet**, 22 Nisan 1927, No: 428, s.2; "Bir İhtilaf Daha Çıktı", **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1927, No: 1061, s.1-2.

35 "Hakem Mahkemelerinde", **Milliyet**, 22 Nisan 1927, No: 428, s.2.

36 "Muhtelit Hakem Mahkemelerindeki Hadise", **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1927, No: 1065, s.1-2.

37 "Mösyö Asser Gitti", **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1927, No: 1067, s.2.

38 P.G., "Les Tribunaux Arbitraux Mixtes de Constantinople", **Le Temps**, 15 Mars 1927, No: 23952, p.2.

elde edilen paranın ödenmesini talep etmiştir.[39] Oysa Hükûmetin elindeki otel Bodosaki'nin harp kazançları vergisine mahsuben alınmış ve başkasına satılmıştır.

Mahkeme heyeti tapuya dayanmayan bu tasarrufu tanımamış ve davayı reddetmiştir.[40] *Milliyet*, kararın Türkiye'nin lehine sonuçlanmasında Türk ajanı Nazım Bey'in dirayet ve isabetinin etkili olduğunu belirtmiştir. Nazım Bey, bu başarının büyüğünün hazineyi ve oteli sermaye olarak hazineden alan Emlak ve Eytam Bankasını temsil eden, savunmada da hazır bulunan hazine vekillerinden Osman Nuri Bey'in olduğunu not düşmüştür.[41]

b) Çukurova Davası

15 Nisan 1912'de Paul Marie de Lesseps ve Baron Evain de Vandeuvre[42] ile Çukurova çiftliği arazisinin 75 seneliğine işletilmesine yönelik sözleşme imzalanmıştı. Ortaklık şeklinde yapılan sözleşme en az 45.000 hektar araziyi kapsamaktaydı. Köylülere ve şirkete bırakılacak arazi sınırlarının saptanması adına bir komisyon kurulacaktı. Bununla birlikte yapılan sözleşmenin geçerli olmayacağı yönünde devlet kademelerinden eleştiriler yükselmiş öte yandan sözleşme bölge ahalisinin tepkisine neden olmuş, arazinin sınırlarının belirlenmesi sekteye uğramıştı. Meclis-i Vükela, 1913'te sözleşmeyi geçerli saysa da anlaşmazlıklar nedeniyle 1914'te Fransız Hükûmeti devreye girmiş, sefaret vasıtasıyla yapılan masrafın iadesi ile zararın tazminini istemişti. Süreç şirket ile hükûmet arasında hukuki bir mesele olmaktan çıkmış ve devletler arası bir konu halini almışken sözleşme 7 Nisan 1916'da Mehmet Reşat'ın çıkarttığı irade ile feshedilmişti.[43]

Mesele Lozan'ın ardından Karma Hakem Mahkemesinin önündeydi. Fransız tebaasından Vandeuvre'in veresesi Lozan Antlaşması'nın 73. maddesinin f

---

39 "Muhtelit Mahkemelerde", "Pera Palas'ı da İstiyorlar", **Cumhuriyet**, 10 Kanunuevvel 1926, No: 930, s.2.

40 "Fransız ve Belçika Mahkemelerinde", **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1931, No: 2506, s.2; "Muhtelit Mahkemelerde", **Vakit**, 28 Nisan 1931, No: 4778, s.8.

41 "Perapalas Davası Hükûmet Lehine Neticelendi**"**, **Milliyet**, 28 Nisan 1931, No: 1873, s.1.

42 Fransız siyasetçi J.L. Auguste Evain'in oğlu Vandeuvre, 1880'de Osmanlı Devleti'nin La Haye Büyükelçisi Yahya Karaca Paşa'nın kızı ile evlendi. Uzun yıllar İstanbul'da yaşayan Vandeuvre, Osmanlı diplomatları ile yakın ilişki kurmuştu. Lesseps ise Süveyş Kanalı'nın mühendislerinden Ferdinand de Lesseps'in oğludur. Lesseps, Birinci Dünya Savaşı'na giren Fransa Hükûmetinin Çukurova çiftliği nedeniyle kendisini 10 milyon frank zarara uğrattığını iddia edecek ve hükûmetle arası açılacaktı. 1947'de ise Almanlara yardım ettiği gerekçesi ile tutuklanacaktı. Bk. Erhan Alpaslan ve Toroshan Özdamar, **Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Çukurova (Anavarza) Çiftlikât-ı Hümâyun-u Askerîsi**, Hiper Yayın, İstanbul 2019, s.29.

43 Alpaslan ve Özdamar, **age.**, s.32-54.

fıkrası gereğince dava açmışlardı. 17 Mayıs 1928'de görülen davada Türk ajanı Vasfi Raşid Bey Çukurova, imtiyaz anlaşması olduğundan mahkemenin davayı görmeye salahiyeti olmadığını belirtmişti. Vasfi Raşid Bey davacının, Fransa sefarethanesi vasıtasıyla Türk Hükûmetine verdiği dilekçede sözleşmenin "imtiyaz" olduğunu açıkça belirttiğine dikkat çekmişti. Daha önce Fransız fevkalade komiseri tarafından Türk Hükûmetine verilmiş bir şifahi takrirde de Çukurova sözleşmesine "imtiyaz" denilmişti. Taraflar, Lozan'da imtiyazlı şirketleri sayarken Çukurova şirketini imtiyazlı olarak kabul etmişlerdi. Vasfi Raşid Bey'in mahkemenin yetkisini suistimal ettiğinden bahsetmesi karşında Fransız ajanı şikâyetçi olmuştu. Türk ajanı bu tabirin hakaret olmadığını, Karma Hakem Mahkemelerinin çıkardıkları hükümlerde ve Fransızca yayınlanan mecmualarda salahiyet suistimali meselesinin yer aldığını, hakem mahkemelerinin salahiyeti suistimal ile verecekleri hükümlere uymak gerekmediğinin içtihat edildiğini vurgulamıştı. Lozan Antlaşması'nın tazminatı reddettiğini belirterek 'Harp sahnelerinde Türklerden silahla alınamayan tazminatı bu hukuk savaşının kapalı sahnelerinde mi elde edeceğinizi ümit ediyorsunuz?' 'Mahkeme, salahiyetini suistimal ile tazminata hükmettiği takdirde Türk Hükûmetinin bu salahiyet dışı verilmiş karara uyacağını mı zannediyorsunuz?' diye sormuştu. Asser, salahiyeti suistimal tabirinin mahkemeye karşı bir hakareti içermediğini belirterek tartışmayı noktalamıştı.[44]

Çukurova ilk bakışta bir adi hukuk akdi gibi görünürken Lozan görüşmelerinde Pelle'nin ifadesi ile imtiyaz olarak addedilmişti. Karma Mahkeme ise bu sözleşmeyi 73. maddenin f fıkrasında belirtilen sözleşmelerden saydı ve Türk ajanlığının yetkisizlik iddiasını reddetti[45], davayı görmeye karar verdi.[46]

16 Nisan 1936'daki celsede Türk hazinesini Mahmut Esat Bozkurt savunurken, Leseps de hazır bulunmuştu. Şirket, savaştan sonra Türk Hükûmetinin bölgeye muhacir yerleştirdiği iddiasıyla tazminat istemişti. Bunun üzerine Çukurova'ya bir uzman gönderilerek vaziyet incelenmişti. Hollandalı tarafsız uzman mahkemeye verdiği raporunda Fransız şirketinin iddiasının doğru olmadığını ve bu şirkete verilecek arazinin orada fazlasıyla mevcut olduğunu bildirmişti.[47] Çıkan kararda 2 milyon liralık tazminatlı akdin feshi talebinin ve

44 "Türk-Fransız Hakem Mahkemesinde Bir Hadise", **Milliyet**, 18 Mayıs 1928, No: 814, s.2; "Türk-Fransız Mahkemesinde Bir Hadise", **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1928, No: 1447, s.1,3.

45 Bilsel, **age.**, s.458.

46 "Fransız ve Belçika Mahkemelerinde" **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1931, No: 2506, s.2; "Muhtelit Mahkemelerde Verilen Kararlar", **Milliyet**, 28 Nisan 1931, No: 1873, s.3.

47 "Çukurova Davası", **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1936, No: 4282, s.6.

tazminat iddiasının reddine ve masrafın davacıya yüklenmesine karar verilmiştir; ancak ihtilafı teşkil eden sözleşme Lozan Antlaşması gereğince yürürlükte kalması gereken sözleşmelerden sayıldığından taraflar bu konuda kendilerine düşen yükümlülüğün 6 ay içinde icrasını istemedikleri takdirde akdin infazına ve bir taraf isteyip diğer taraf istemezse taahhütten vazgeçenin diğer tarafa 250.000 lira tazminat vermesine karar verilmiştir.[48] Çukurova davası tarafları bir müddet daha meşgul etmiştir.[49] 1939'da süreç karara bağlanmamıştır. Hükûmet işi müzakere yoluyla halletmeye karar verirken evraklar Hariciye Vekaletine gönderilmiştir.[50]

c) Fransız Mekteplerine Açılan Dava

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde görülen davalardan biri de Türk Hükûmeti tarafından papaz mektepleri aleyhine açılan tazminat davasıdır. Fransızlar işgal esnasında İstanbul'daki Fransız ruhban mekteplerine, diğer bazı kurumlara bedeli Osmanlı Hükûmetine verilmek üzere Şark Demiryolları deposunda bulunan ve hükûmete ait olan kereste, cam gibi eşyalar vermiş ancak bedelini tahsil edememiştir. Türk Hükûmeti de alacağının tahsili için Karma Hakem Mahkemesine başvurmuştur.[51] Dame de Sion, Saint Benoit gibi Fransız okulları müdürlerine teslim edilmiş olan bu malzemeden dolayı Hükûmet, Fransızlardan 50,000 Frank istemiştir.[52]

Dava 1926'da görülmeye başlamıştır. Nisan 1927'deki aleni celsede Türk ajanlığını Vasfi Raşid Bey, Fransız ajanlığını Jaudon temsil etmiş, papaz mekteplerinin vekaletini Fransız tebaasından Tunus barosuna kayıtlı bir Ermeni üstlenmiştir. Fransız ajanı Antlaşma'nın 137. maddesinin uygulanamayacağı, Türk Hükûmeti'nin Lozan Antlaşması'nın 58. maddesi ile tazminat talebinden feragat ettiği görüşündedir. Türk ajanı Antlaşma'nın 137. maddesinin ikinci fıkrasının talepte bulunma hakkı verdiği, Lozan Antlaşması'nın ilgili fıkrasının anlamını istihraç için antlaşmanın 58. maddesinin ilk fıkrasıyla tahliye protokolünün 3. maddesinin karşılaştırılması gerektiği görüşündedir. Tahliye protokolünün 3. maddesine göre işgal memuru Türk Hükûmetine ait olan, üçüncü

48 "Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesi İşini Bitirdi", **Tan**, 23 Nisan 1936, No: 362/3665, s.2

49 "Periye Bankasının Açtığı Dava", **Cumhuriyet**, 17 Mart 1937, No: 4611, s.6.

50 "Muhtelit Mahkemeler Teşkilatı Lağvedildi", **Vakit**, 6 Nisan 1939, No: 7627, s.5; "Muhtelit Mahkemelerdeki Dosyalar", **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1939, No: 5350, s.5.

51 "Fransız Mekteplerine Verilen Eşya Bedeli", **Akşam**, 8 Mayıs 1926, No: 2719, s.1; "Mütarekede Aldıkları Malların Bedelini İstiyoruz", **Milliyet**, 14 Nisan 1927, No: 420, s.1,4.

52 "Türk-Fransız Mahkemesinde", "Üç Mühim Davanın Görülmesine Başlanıyor", **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1936, No: 4280, s.2.

kişilere, Osmanlı şirketlerine tevdii edilmiş olan emval ve eşyanın dökümünü hükûmete verecektir. Hükûmetin buradaki talebi işgal kuvvet ve memurlarına, bir devlete yönelik değildir.[53] Sonuçta Lozan Antlaşması'nın 137. maddesinin üçüncü kişilerden başkasına dava hakkı vermediği gerekçesiyle dava kabul edilmemiştir.[54]

d) Augustin Normand Şirketi Davası

Bahriye Nezareti tarafından Fransa'daki Augustin Normand gemi yapım şirketine sipariş edilmiş olan on iki destroyere ilişkin 3 Mayıs 1914 tarihli anlaşma hükmünün Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla yerine getirilememesi nedeniyle şirket tarafından Karma Hakem Mahkemesinde dava açılmıştır. Türk makamlarının dava karşısında izleyecekleri rota belirlenmişti. Önce sözleşmenin iptaline ve sipariş mecburiyetinden kurtulmaya çalışılacaktır. Mahkeme siparişe karar verdiği durumda: sözleşme gereğince 9 milyon lira sarf edilerek 6 destroyer tedarik etmek veya siparişten kaçınarak tazminatı ödemek şıklarından birisi kararlaştırılacaktır. Diğer taraftan Bahriye Vekaleti sözleşmedeki fenni şartın günün gereklerine uygun olup olmadığını inceleyecektir.[55]

Başlangıçta davaya ilişkin basında yer alan bilgilerde yanlışlık olmuş, *Cumhuriyet*, Türk Hükûmeti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu gemi yapım şirketine verilen siparişler için 92,000 İngiliz lirası ve 1,500,000 Fransız Frangı ödendiğini, savaşın ilanıyla işe başlanılamadığını, Karma Hakem Mahkemesinin teşkili ile Bahriye Vekaleti tarafından bu paranın iadesi istemi ile dava açıldığını belirtmişti.[56] Ardından davanın Türkiye tarafından açılmadığı anlaşılmıştı.

Mayıs 1928'deki celsede şirket, 22 milyon Türk lirasına mal olacak bu inşaattan vazgeçildiğini kaydederek %12 hesabıyla temettü olan 233.000 İngiliz lirasının, bu iş için yapılan seyahat masrafının, plan ücretleri gibi zararlarının ödenmesini istemişti. Türk Ajanı Nazım Bey meselenin hukuki boyutuna ait izahata girişilmeden Tayyare Cemiyetinin davaya müdahale için mahkemeye müracaat ettiğini, bu meselenin incelenmesini söylemişti. Donanma Cemiyetinin yerine geçen Tayyare Cemiyeti, vaktiyle Augustin Normand Şirketine sipariş edilen savaş gemileri bedelinin ilk taksiti olarak eski Donanma Cemiyetinin

53 "Mütarekede Aldıkları Malların Bedelini İstiyoruz", **Milliyet**, 14 Nisan 1927, No: 420, s.1,4.

54 "Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesi İşini Bitirdi", **Tan**, 23 Nisan 1936, No: 362/3665, s.2.

55 BCA. 30.18.1.1./18.24.17.

56 "Muhtelit Hakem Mahkemesinde Mühim Bir Dava", **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1926, No: 833, s.1,3.

93.000 İngiliz lirası verdiğinden bahisle bu paranın iadesi talebi ile davaya müdahale etmişti. Mahkeme, Fransız ajanı ve avukatının itirazına rağmen Tayyare Cemiyetinin müdahalesini kabul etmişti.[57]

Türk Umumi Ajanı hem yetkisizlik itirazı yapmış hem de esasa girmiş ve sözleşmenin hükümden düşmüş olduğunu belirtmişti; ancak mahkeme verdiği ara kararında yetkisizlik itirazını reddetmiştir. Mahkeme esasa girerek sözleşmedeki şarta uygun olarak inşa edilmiş torpido muhriplerinin mevcut dönemde uygun olup olmayacağını ve önceden uyuşulmuş fiyatın savaştan sonraki iktisadi şartlarla uyumlu olup olmadığını araştırmak için bir uzmanın fikrini almayı gerekli bulmuştu. Bilirkişi seçiminde taraflar uyuşamadıklarından Norveçli bir uzmanın bilir kişi tayin edilmesi üzerine Türk ajanı yetkisizlik itirazında ısrar etmişti. Tayin olunan bilirkişi raporunu hazırlamış ve mahkemeye vermişti. Türk ajanı yetkisizlik konusundaki görüşü koruyarak esas hakkında da cevapta bulunmuştu. Hüküm Türk tarafının aleyhine olduğu durumda yetkisizlikten dolayı hükmün iptali istenecekti. Adliye Vekaletinin mütalaası da Lozan'ın 94. maddesi ve Türk-Fransız Hakem Mahkemesi nizamnamesinin 1. maddesi gereğince mahkemenin kaza hakkı ancak adı geçen anlaşma ile kendi yetkileri dahilinde bulunan anlaşmazlıklara has olduğundan bunun haricinde bir kaza hakkı tanınmayacağı bununla birlikte vazife ve yetki itirazının esas hakkında itiraza engel olmayacağından ve usule ait itiraz edildikten sonra esas hakkında bir itirazda bulunulmasının mahkemenin kaza hakkını tanımak ihtimalini ortadan kaldıracağından ajanlıkça vazife itirazı yapıldıktan sonra esas hakkındaki itiraz ve müdafaalardan da asla geri kalınmaması hatta bu mahkemelerin kaza hakkı etkili olduğundan ajanlıkça bu konuda bir itirazda bulunulmayarak esasa girişilmiş olması ve mahkemenin davayı görmesine itiraz olunmaması bile Lozan'ın 94. maddesini değiştiremeyeceği yönündeydi.[58]

Sonuçta 93,000 İngiliz lirasının iadesi etrafında cereyan eden dava, Tayyare Cemiyetinin aleyhine neticelendi. Bu haber kamuoyunda olumsuz etki bırakmıştı. *Cumhuriyet* gazetesi Tayyare Cemiyeti İstanbul Şubesi Müdürü Hasan Fehmi Bey ile görüşmüş, Hasan Fehmi Bey bu paranın muhayyel bir para olduğunu belirtmişti. Bir kâğıt üzerinde böyle bir kayda rastlanması üzerine Cemiyet bir heyete durumu inceletmişti. Sonuç olumsuzdu.[59]

---

57 "Tayyare Cemiyeti İşe Vaz-ı Yed Etti ve Mahkeme Tehir Edildi!", **Milliyet**, 16 Mayıs 1928, No: 812, s.1.

58 BCA.30.18.1.2./8.4.8.

59 "Hülya ile Açılan Dava", **Cumhuriyet**, 16 Kanunuevvel 1932, No: 3094, s.2.

Augustin Normand'ın açtığı davada 30 Nisan 1934'te görülen celsede Müdafaayı Milliye Vekaletinin avukatı Mahmut Esat Bey davanın bir amme hukuku meselesi olduğu yönünde savunmada bulunmuştu. Fransız ajanı buna karşı çıkmış, ortada esas kabul edilmesi gereken Lozan Antlaşması'nın bulunduğunu ileri sürmüştü. Sözü bilirkişi raporuna getirerek iyileştirme talep etmişti. Türk ajanı ise anlaşmanın esas itibarıyla uygulanırlığının incelenmesi gerektiğini vurgulamıştı. Osmanlı Devleti nazırlarının tahsisat olmadıkça devleti mali taahhüt altına koyacak tarzda anlaşma yapmaya yetkili olmadığını, ancak böyle bir anlaşmanın Meclis-i Mebusan kararıyla imza edileceğini belirtilmişti. Bozkurt, Osmanlı Kanun-u Esasisi'nin 100. ve 101. maddelerinin bu konudaki açıklığını belirtmişti. Fransız Hakemi bu maddelerin metnini talep etmiş ve mahkeme ertelenmişti.[60]

Şirket, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Hükûmeti adına her biri 155,000 İngiliz lirasından sipariş edilen 6 torpido muhribi ile bunların tesliminden sonra siparişi vadedilen diğer 6 torpido muhribinin alınmamasından bahisle anlaşma hükmüne uyulması ile bunların alınmasını ve savaş dolayısıyla meydana gelen vaziyetten dolayı her biri 155,000 İngiliz lirası olan torpido bedellerine ayrıca 45,000'er İngiliz lirası daha ilavesini ve bu torpidoların siparişi üzerine ihtiyar edilen 854,000 Frank ile ayrıca 223,000 İngiliz lirası tamiratın da hükme alınmasını istemişti. Anlaşma uyarınca Fransız Hükûmeti de torpidoların alınmasına karşılık 3,000,000 Franklık bir istikraz yapmayı kabul etmekte ve Fransa Hükûmeti bu istikrazı yapmadığı takdirde Augustin Normand Şirketi aynı derecede meblağı kapsayan bir istikrazı Fransa'nın özel mali kurumlarından temin edeceğini kabul etmekteydi. Mayıs 1934'te sonuçlanan davada Mahkeme, anlaşma hükümlerinin yerine getirilmesine, yapılan fenni tadilatı Türkiye Hükûmetinin kabul veya reddinde muhtar olmasına, torpido muhriplerinde asgari fiyatın ton başına 261 İngiliz lirası olarak tespitine karar vermiştir. 1,000 liralık mahkeme masrafının 2/3'ü Türk Hükûmetine, 1/3'ü de şirkete yüklenmiştir. Bu durumda şirket 3,000,000 Franklık istikrazı temin edecek ve Türk Hükûmeti de gemileri sipariş edecekti. Bu istikraz 1913 istikrazı gibi uzun vadeli ve az faizli olacaktır. Kararın uygulanmasına Türk basını şüpheli yaklaşmıştı, şirketin mevcut durumuna göre böyle bir istikraz temin edebilmesi mümkün görünmemişti.[61]

e) Abdülhamit'in Mirasçılarının Davası

Abdülhamit geniş bir şahsi servete sahip olmasıyla diğer Osmanlı padişahları arasında öne çıkmıştı. Padişahın şahsi gelir ve giderine ait işlerle

60 "Muhtelit Mahkemede Mühim Bir Dava", **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1934, No: 3585, s.2.

61 "Türk-Fransız Mahkemesi Dün Kararını Verdi", **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1934, No: 3592, s.1,4.

meşgul olan Hazine-i Hassa teşkilatı bu dönemde oldukça genişlemişti.[62] Mezopotamya'dan Anadolu'ya, Rumeli'ye yüzlerce padişah çiftliği kurulmuş, Irak, Suriye, Bingazi'ye kadar yayılan arazilerdeki varlıklara maden işletme ve vapur işletmelerinin gelir kaynakları da eklenmişti.[63] İlerleyen süreçte söz konusu varlıkların aidiyeti Devlet Hazinesi ile Hazine-i Hassa arasında değişkenlik gösterdi.[64] Bu varlıkların bir kısmının Birinci Dünya Savaşı ardından Türk hâkimiyet dışında kalması anlaşmazlığın çıkış noktasını oluşturdu.

Lozan görüşmelerinde Türk tarafı Hazine-i Hassa mallarını özel mülk olarak değerlendirmişti.[65] Sonuçta Antlaşma'nın 60. maddesi ile Osmanlı İmparatorluğundan toprak parçası ayrılmış olan devletler buradaki taşınır ve taşınmaz malları da edinmiş sayılırlarken Eylül 1908 ve Mayıs 1909 tarihli fermanlarla Hazine-i Hassadan Devlete geçirilmesi buyrulmuş taşınır ve taşınmaz mallarla 30 Ekim 1918'de kamu hizmeti yararına Hazine-i Hassa tarafından yönetilen mallar bu kapsama girmiştir.[66]

Varisler ise eski imparatorluk sınırlarındaki Abdülhamit'in mirasını elde etmeye yönelik çaba içerisine girmişler, bu çabaları çerçevesinde Karma Hakem Mahkemelerine de başvurmuşlardı. Sami Günzberg[67] tarafından Avukat Nesim

---

62 Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB, İstanbul 1993, s.787.

63 Vasfi Şensözen, **Osmanoğulları'nın Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlaki**, TTK Basımevi, Ankara 1982, s.4.

64 Eylül 1908'de yayınlanan irade ile Hazine-i Hassa'ya ait varlık ve gelirlerin bir kısmı Maliye Hazinesine devredildi. Mayıs 1909'da ise Hazine-i Hassa varlıklarını Devlet Hazinesine aktaran yeni bir ferman yayınlandı. Vahdettin tarafından Ocak 1920'de yayınlanan kararname ile bahsi geçen fermanlarla Devlet Hazinesine aktarılan varlıklar Hazine-i Hassa'ya iade edildi. Bk. Cemil Koçak, **II. Abdülhamid'in Mirası**, ARBA Yayınları, İstanbul, 1990, s.13-15; Rıfat Bali, **Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı Sami Günzberg**, Libra Kitap, İstanbul 2014, s.230-231.

65 Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler, Üçüncü Komisyonun Tutanakları ile Raporları (İktisat ve Maliye Sorunları)**, Birinci Takım, C III, YKY, İstanbul 1993, s.71,282-283; Koçak, **age**, s.16-19.

66 Meray, **age.**, İkinci Takım, C II, s.20-21.

67 1897 yılından itibaren Bahriye Nezareti Merkez Hastanesinde ve Yıldız Sarayı'nda diş hekimi olarak görev yaptı. Osmanlı Hanedanının dişçisi olarak tanındı. 1923 Haziran'ında, Türk ordusu İstanbul'a yaklaştığı zaman, Saray dişçisi olmasından dolayı endişeye kapılıp Avrupa'ya giden Günzberg, daha sonra Türk konsolosluğundan edindiği pasaportla geri döndü. Cumhuriyet döneminde, Atatürk'ün diş hekimi olan Sami Günzberg; İsmet İnönü, Celal Bayar, Adnan Menderes gibi pek çok ismin diş hekimliğini yaptı. Bk. Eren Akçiçek ve Siren Bora, "Sami Günzberg (1876-1966)", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sami-gunzberg-1876-1966/?pdf=4521, Erişim Tarihi: 26/04/2023.

Mazliah vekil tayin edilmişti. Varisler, Suriye ve Lübnan'daki varlıklarının iadesi için Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde Fransa aleyhine, Trablusgarp ve Bingazi'deki varlıklarının iadesi için Türk-İtalyan Karma Hakem Mahkemesinde İtalya aleyhine, Irak, Filistin ve Kıbrıs'taki varlıklarının iadesi için de Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesinde İngiltere aleyhine dava açmışlardı.[68]

Nisan 1930'da Fransız Hükûmetine karşı açılan dava görülmüştü. Mirasçıların dayanak noktası Lozan'ın 65. maddesiydi. Fransız Hükûmeti üç noktadan mahkemenin yetkinliğine itiraz etmişti; öncelikle belirtilen mal ve emlakin 65. maddenin 2. fıkrasındaki istisnai harp tedbirine maruz kalmadığını belirtmişti. İkinci olarak talep 8 Eylül 1908 ve 2 Mayıs 1909 tarihli iradelerle belirtilen mallara yönelikti. Bunlar 60. madde gereği bedelsiz Türkiye Hükûmeti tarafından lehlerine arazi terk edilen devletlere bırakılmıştı. Üçüncü olarak Osmanlı hanedan üyeleri 3 Mart 1924 tarihli kanunla[69] Türk tabiiyetinden çıkartılmıştı. Karma Mahkeme ancak Türklerle Fransızlar arasındaki davalara bakabilirdi.

Mirasçıların vekilleri, mal sahibinin malına tasarruf etmekten meneden her hadisenin 65. maddede zikredilen "istisnai tedbir" kapsamına girdiğini savunmuşlardı. 60. maddeye ilişkin olarak Türk heyetinin Lozan'da bu malların Abdülhamit mirasçılarına ait olduğunu, Türk Devletine ait olmadığını açıkça ifade ettiğini belirtmişlerdi. Tabiiyet konusunda ise 3 Mart 1924 tarihli kanuna Fransız Hükûmetinin verdiği anlamın yanlışlığı üzerinden ilerlenmişti. Bu madde iskat-ı tabiiyetten bahsetmemekte, sadece Osmanlı hanedan azasının vatandaşlık hukuk ve sıfatlarının reddedildiğini göstermekteydi. Vatandaşlık hukuku ile tabiiyet ayrı şeylerdi. Tabiiyetten ıskat ancak eski Tabiiyet Kanunu ve yeni Vatandaşlık Kanunun ilgili maddelerinde belirlenen hadiselerle sınırlıydı. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 88. maddesi de bu yöndeydi. Lozan Antlaşması'nın 65. maddesi 29 Teşrinievvel 1914'te Türk olan kimselerin dava açabileceğini göstermekteydi, eski hanedan efradı o tarihte Türk'tü. Türk ajanı 60. ve 65. maddelere ilişkin davacı vekillerinin verdikleri anlama katıldıklarını beyan etmişti.[70]

9 Nisan tarihinde gerçekleşen celsede Abdülhamit'in kız ve oğulları 3 Mart tarihli kanun gereğince ıskat edilmiş olduklarından ve zevceler konusunda da Antlaşma'nın 65. maddesindeki istisnai harp tedbirleri hadisede bulunmamasından

68 Bali, **age.**, s.255.

69 Kanunun 4. maddesine göre Halife ve Osmanlı hanedanına mensup erkek, kadın tüm üyeler ve damatların, Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku kaldırılmıştır. Bk. **Resmî Gazete**, 6 Mart 1340, No: 63, s.6-7. Sadece gelinler Türkiye'de kalabilecekti. Bk. Koçak, **age.**, s.22.

70 "Abdülhamit Veresesine Ait Davaların Mahiyeti", **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1930, No: 2127, s.3.

dava hakkında yetkisizlik kararı verilmişti. Sabık şehzadelerden Mehmet Selim Efendi de Suriye Hükûmeti aleyhine bir dava açmış Halep, Beyrut, Suriye'deki araziden mirasçı sıfatıyla kendisine ait olan hisselerin iadesini istemişti. Mahkeme buna da yetkisizlik kararı vermişti.[71]

Fransız basınına göre bu karar, özellikle mandater gücü olan Fransa için büyük önem taşımakta, İngiltere ve İtalya'yı da eşit derecede ilgilendirmekteydi.[72]İngiliz basını da kararın Türk-İngiliz, Türk-İtalyan ve Türk-Yunan Mahkemeleri için önemli olduğunu belirtmişti.[73]Nitekim Kasım 1930'da Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesinde Abdülhamit'in mirasçılarının davası görülmüştü.[74]İngiliz tarafının itirazları da Fransız ajanının itirazları ile aynı temelde olmuştu. Aralık ayında dava Türk-İtalyan Mahkemesinin önündeydi.[75]Sonuçta Türk-İngiliz Mahkemesi Türk-Fransız Mahkemesi kararına benzer esaslara dayanarak yetkisizlik kararı verirken[76] Türk-İtalyan mahkemesinden de aynı karar çıkmıştır.[77]

İade-i muhakeme talebi ile 1935'te Türk-Fransız Mahkemesi Abdülhamid mirasçılarının davasını ele alacaktı.[78] Varislerin vekili Sami Günzberg mahkeme reisine verdiği muhtırada, Fransız mandası altında bulunan Suriye ve Lübnan'da Abdülhamit varislerine ait emlağa Suriye Hükûmeti tarafından meşru olmayan biçimde el koyulduğunu, Karma Hakem Mahkemesinin bu işi göremeye yetkili olmadığı hakkındaki tezin kabul edilemeyeceğini belirtmiş ve istisnai harp tedbirine ilişkin karara itiraz etmişti. Suriye Hükûmetinin bu emlağı eski Osmanlı İmparatorluğuna ait zannettiğini oysa bunların özel mülk olduğunu vurgulamıştı. Davasını 65. maddeye dayandıran Günzberg, davacıların Lozan

---

71 **"**Abdülhamit Veresesinin Açtığı Dava", **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1930, No: 2129, s.2; "Turquie", "La Succession de l'ex-sultan Abdul Hamid", **Journal des Debats**, 11 Avril 1930, No: 100-142, p.2; "La Succession d'Abdul Hamid", **Le Temps**, 11 Avril 1930, No:25069, p.2; "Le Tribunal Arbitral Franco-Turc Rejette les Pretentions des Heritiers d'Abdul Hamid", **Le Matin**, 10 Avril 1930, No: 16822, p.3.

72 "Turquie", "La Succession de l'ex-sultan Abdul Hamid", **Journal des Debats**, 11 Avril 1930, No: 100-142, p.2; "La Succession d'Abdul Hamid", **Le Temps**, 11 Avril 1930, No:25069, p.2.

73 "The Heirs of Sultan Abdul Hamid", **The Times**, 10 April 1930, No: 45484, p.15.

74 "Abdul Hamid's Heirs", **The Times**, 24 November 1930, No:45,678, p.11.

75 Irmak Karabulut, "Lozan Antlaşması Sonrası Kurulan Karma Hakem Mahkemeleri: Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesi ve Üç Örnek Dava", **History Studies, Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Armağanı**, 12/2, 2020, s.452-455.

76 "Abdul Hamid's Heirs", **The Times**, 17 December 1930, No:45,698, p.11.

77 Bali, **age.**, s.258.

78 "Abdülhamit Veresesi Davası", **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1935, No: 3935, s.5

imzalandığında Türk tebaası oluğunu yinelemişti. Günzberg, mevcut durum, eski ve yeni muhtıraları dikkate alarak davanın görülmesi yönünde karar verilmesini istemişti.[79]

Nisan 1936'daki celsede Sami Günzberg, mahkemeye gönderdiği mektupta davanın avukata verilmesini gerekli görmediğini belirtmişti. Günzberg, bu süreçte Türk ve Fransız Hükûmetleri arasında Fransız mandası altındaki Suriye ve Lübnan arazisine ilişkin akdedilen anlaşmaların da dikkate alınmasını istemişti. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Abdülhamid'in eşlerinden Fatma da Fransız Hükûmeti aleyhine bir dava açmış, Lübnan ve Suriye'de bulunan Abdülhamit'ten kendisine intikal eden gayrimenkul mallar üzerindeki haklarının iadesini istemişti. Görülmekte olan dava sırasında Fatma varis bırakmayarak vefat etmiş ve hakları Türk Hükûmetine devrolduğu için Muhtelit Mahkeme nezdindeki Türk ajanı bu hakları Türk Hükûmeti namına talep edeceğini söylemişti. Mevcut dava esnasında Türk ajanı Türk-Fransız anlaşması nedeniyle Türk Hükûmetinin bu meseleyi Muhtelit Hakem Mahkemesi nezdinde takip etmek istemediğini bildirmişti. Bu mesele iki alakadar hükûmet arasında halledilecekti.[80] Nihayetinde Mahkeme, 22 Nisan'da Abdülhamid'in mirasçıları tarafından Fransız Hükûmeti aleyhine açılan davada davacılar tarafından yapılan iade-i muhakeme talebini, Abdülhamit'in eşlerinden Fatma'nın miras davasını reddetti.[81]

f) 1913 Şehremaneti Borcu Davası

İstanbul Belediyesi 2 Temmuz 1913'te Fransız Perier Bankası ile 1.100.000 Osmanlı lirası tutarında bir istikraz anlaşması yapmış;[82] fakat savaş nedeniyle Bankaya yatırması gereken ana para ve faiz ödemelerinde sıkıntı yaşamıştı. Fransa'da da süreç takip edilmişti. Savaşın sona ermesi ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Belediyenin, borcunu ve rehin gelirlerini ödemesini sağlamak amacıyla İstanbul Belediyesi ile birkaç kez temas edilmiş ancak süreç sonuçsuz kalmıştı. Ulusal Fransız Menkul Kıymetler Sahipleri Derneği, Lozan Antlaşması'nın 78. maddesi uyarınca bu tahvillerin sahiplerini 1926'da Fransız-

79 "Abdülmahid Veresesinin Suriye'deki Emlaki", **Akşam**, 4 Mayıs 1935, No: 5940, s.8.

80 "Abdülhamit Veresesinin Davası", **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1936, Sayı: 4284, s.8; Abdülhamid Veresesinin Davası", **Akşam**, 19 Nisan 1936, No: 6286, s.6.

81 "Abdülhamid Veresesi Davası Reddedildi", **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1936, No:4288, s.2; "Abdülhamid Veresesinin Davası" **Akşam**, 23 Nisan 1936, No: 6290, s.3; "Stanbul 23 Avril", **Le Temps**, 24 Avril 1936, No: 27261, p.8.

82 Tarkan Oktay, **Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.292-293.

Türk Karma Hakem Mahkemesinde dava açma amacıyla bir komiteyle birleşmeye davet etmişti.[83] Fransız Hamiller Derneği tarafından bu şekilde Karma Hakem Mahkemesinde Belediye aleyhine dava açılmıştı.[84]

Belediye mahkeme dışında hamillerle müzakereye girişmiş süreç olumlu da seyretmişti.[85] Mayıs 1934'teki celsede taraflar arasında yapılan temaslarda anlaşmazlığın barış yoluyla halledilmesi kararlaştırıldığından davanın ertelenmesi istenmişti.[86] İlerleyen süreçte hamillerin davadan feragat ettiği basına yansımıştı.[87]

Hamillerden birinin alacağı için Paris mahkemesine müracaat etmesi ve bir ilam alarak Belediyeye haciz tebliğ etmesi davada yeni bir aşamayı doğurmuştu.[88] Belediye Başkan Yardımcısı Hamit Bey, Perier Bankasının davasından feragat ettiğini, Türk-Fransız Hakem Mahkemesinde de bunun tescil edildiğini; fakat hamillerden birinin bankanın bu kararını kabul etmeyerek kendi hissesine düşen pay için Paris mahkemesine müracaatla İstanbul Belediyesi aleyhine dava açtığını belirtmişti.[89] Öyle görünüyor ki bazı alacaklılar ve temsilen Bauer Marchal Bankası Emanet ile hamiller arasında yapılan anlaşmaya katılmamıştı.[90]

Karma Hakem Mahkemesinin önüne gelen davada Türk ajanının savunması, Perier Bankasının Lozan Antlaşması'nın belirttiği süreden sonra müracaat ettiği bu nedenle Mahkemenin bu işe bakmaya yetkili olmadığı yönündeydi.[91] Sonuçta Nisan 1936'daki celsede davacı alacağı miktarı kesin olarak tespit edemediği için hesabın eksper tarafından yeniden görülmesine, davacının altın talebinin reddine,

---

83 "Obligations 5% 1913 (Ville de Constantinople)", **Journal des Debats**, 8 Decembre 1927, No: 340-139, p.5.

84 "Bir Milyon Lira", **Milliyet**, 8 Teşrinievvel 1926, No: 235, s.4.

85 Bk. "Emanetin Borçları da Bitmiyor", **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1929, No:1792, s.2; "Periye Banasile Müzakere", **Milliyet** 11 Haziran 1929, No: 1194, s.3; "Belediyenin Periye Bankasından Aldığı Para", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1934, No: 3559, s.2; "Periye Bankasile İtilaf Yapıldı", **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1934, No: 3581, s.5; "Periye Bankası İtilaf Esasları", **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1934, No: 3585, s.5; "Periye Bankası ile Esaslarda Anlaşıldı", **Akşam**, 9 Temmuz 1934, No: 5656, s.3.

86 "Periye Bankasile Olan Dava Geri Kaldı", **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1934, No: 3587, s.2.

87 "Türk-Fransız Mahkemesinde", **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1935, No: 3936, s.2; "Haciz Kararı Yok", **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1935, No: 3940, s.2.

88 "Periye Bankası İstikrazı", **Cumhuriyet**, 1 Kanunuevvel 1931, No: 2719, s.2; "Haciz Kararı Yok", **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1935, No: 3940, s.2; "Belediyenin Borcu", **Akşam**, 8 Mayıs 1935, No: 5944, s.3.

89 "Haciz Meselesi", **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1935, No: 3942, s.6.

90 "Belediyenin Borcu", **Akşam**, 31 Mayıs 1935, No: 5967, s.3.

91 "Bauver Marşan Davasındaki Müdafaamız", **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1936, No: 4286, s.2.

faizi sermayelendirme suretiyle mürekkep yürütülen faiz talebinin keza reddine, bir layiha ile istenilen 500.000 liralık talebin kabul edilmemesine ve ödemenin kâğıt frank ile yapılmasına karar verilmişti. Eksper tayininde taraflar anlaşmazsa Amsterdam'da bulunan Gopel'in hakem olarak tayinine karar verilmişti[92]. Bu şekilde Karma Hakem Mahkemesindeki davalar tasfiye edilirken Perier Bankasının davası halledilememiş, Mahkeme bu davayı hakeme havale ederek işine son vermişti. Türk ajanı Emin Ali ve Hazine avukatı Süleyman Şevket bir süre daha konuyla ilgilenmiş, Fransız Ajanı Jaudon ile temasa geçerek hakem tayin edilen Gopel ile görüşmek için Amsterdam'a gitmişlerdi.[93]

Perier Bankasından yapılan istikraz hakkında bankanın halefi olduğunu iddia eden Bauer Marchal tarafından açılan davada Gopel ile görüşmekle görevlendirilen Emin Ali Bey hastalanarak Türkiye'ye dönmüştü. Mahkemenin kararını bildirmek üzere son celsesini 9 Şubat 1937'de yapması planlanmıştı. Hastalanan Emin Ali Bey duruşmaya katılamayacağından Paris'te bulunan Maliye Müfettişlerinden Suad'ın mahkemeye Türk ajanı olarak katılmasına karar verilmişti.[94] Bununla birlikte süreç biraz daha devam etmişti. 31 Mart 1938'de Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde görülmekte olan Bauer Marchal davasında Türk Hakemi Ali Rıza Bey yerine Paris Büyükelçisi Müsteşarı Celal Hazım tayin edilmişti.[95] Tarafların savunmasını tamamlamaları mayıs ayını bulmuştu.[96]

g) Diğer Davalar ve Çözümlenme Biçimleri

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde, mahkeme dışında uzlaşmalar ya da davadan feragat örnekleri göze çarpmaktadır. Türk tarafının uzlaşma adına 1913 Şehremaneti borcuna ilişkin girişimde bulunduğunu belirtmiştik. Bunun dışında Güney Arnavutluk, Bulgar, Tuna, Adriyatik hattı üzerinde ve İşkodra'nın Boyana, Derin nehirleriyle İşkodra gölünde yapılacak keşif çalışması hakkında imzalanan sözleşmeler gereğince Reji General Şirketi tarafından keşif masrafının ödenmesi hakkında Türk Hükûmeti aleyhine açılan davanın Türkiye'nin lehine sonuçlanmayacağı anlaşılınca sürecin barış yoluyla sonuçlanmasına çalışılmıştır.[97] Lübnan tramvayları meselesinde Türkiye aleyhine açılan davada ise davacı feragat etmiştir.[98] Orosdi-Back'ın Karma Hakem Mahkemesine başvurarak harp

92 "Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesi İşini Bitirdi", **Tan**, 23 Nisan 1936, No: 362/3665, s.2.
93 "Perier Bankasına Olan Borç", **Cumhuriyet**, 28 Birincikanun 1936, No: 4535, s.5.
94 BCA. 30.18.1.2./72.13.11.
95 BCA. 30.18.1.2./82.24.6.
96 "Belediye Aleyhine Açılan Dava", **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1938, No: 5033, s.2.
97 BCA. 30.18.1.1/21.68.9.
98 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3.

vergisi olarak alınan 10.000 liranın iadesini talep ettiği davada, Türk Hükûmeti mahkeme hüküm vermeden 10.000 lirayı iade ettiğinden Orosdi-Back meselenin barışla çözümlenmesini mahkemeden istemiştir. Mahkeme de taraflar arasında varılan anlaşmayı onaylayan bir karar yayınlamıştır.[99] 30 sene Nafia Mühendisliği yapması ardından emekli maaşı bağlanan bir Fransız'ın maaşının kesilmesi dolayısıyla mirasçıları dava açıp 1 senelik emekli maaşını istemişlerdir. Mesele aynı zamanda Maliye Vekaletine yazılmış ve Vekalet Fransız'ın hakkını teslim etmiştir. Mahkeme kararına gerek kalmamıştır.[100]

Kimi davaların başka mahkemelerde görülmesi nedeniyle mahkeme listesinden çıkartılmasına şahit olunmaktadır. Haydar Rıfat Bey'in davası da bu kapsamdadır. Haydar Rıfat Bey, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Deutche Orient Bank aracılığıyla kızı Semiramis Hanım'a Fransa'dan 1914 Türk istikrazı tahvillerinden satın aldırmış, savaşın başlaması üzerine bu tahviller Paris şubesinde Deutche Banka ait dosyada kalmış ve Mütareke esnasında Fransızlar, Alman emvali arasında bu tahvilleri de Almanlara ait sayarak zapt etmişlerdir. Haydar Rıfat Bey 9 Eylül 1926'daki celsede kızı Semiramis Hanım'a ait bulunan tahvillerin Fransızlar tarafından el koyulması dolayısıyla bedelinin Fransa Hükûmeti tarafından tazminini veya tahvillerin geri verilmesini talep etmiştir. Fransız ajanı ise Versay Antlaşması gereğince bu tür davaları ancak Fransız mahalli mahkemelerinin görebileceğini, Karma Hakem Mahkemesinin bu davayı görmeye yetkili olmadığını iddia etmiştir. Türk ajanı bu iddiaya karşılık Versay'da Almanya aleyhinde koyulmuş bulunan bir kaydın, Lozan Antlaşması gereğince kurulan Karma Hakem Mahkemesini sınırlamayacağını söylemiş ve iddiasını Lozan Antlaşması'nın 65. ve 66. maddeleri üzerine ikame eden Haydar Rıfat Bey'in davasına bakmaya mahkemenin yetkili bulunduğunu belirtmiştir.[101] Fransa Hükûmeti nezdinde yapılacak bir müracaatla davanın halledilebileceğinden yola çıkarak Haydar Rıfat Bey mahkemeden süre talep etmiştir.[102] 14 Nisan 1927 tarihli celsede Fransa Hükûmeti Haydar Rıfat Bey'in kızına ait tahvilleri iadeye karar verdiğinden dava mahkeme listesinden çıkarılmıştır.[103]

---

99 "Hükûmetimizle Orosdi-Back Arasında Sulhname", **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1926, No: 736, s.2; "Orosdi-Back Davası", **Milliyet**, 26 Mayıs 1926, No:103, s.1; "Au Tribunal Arbitral Mixte Franco Turc", **Le Figaro**, 2 Juin 1926, No: 153, p.4.

100 "Fransız Davacılar", **Cumhuriyet**, 9 Kanunuevvel 1927, No: 1288, s.3.

101 "Muhtelit Mahkemede", **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1926, No: 840, s.2.

102 "Muhtelit Mahkeme", **Milliyet**, 15 Eylül 1926, No: 212, s.3.

103 "Türk Fransız Mahkemesinde Dünkü Davalar", **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1927, No: 1054, s.3.

Hikmet Bey'in Birinci Dünya Savaşı'nda Paris'te kalan eşyasını ev sahibi sattığından dolayı açtığı dava, vaktiyle mesele Fransız mahkemesinde görüldüğü için reddedilmiştir.[104] Mahkemeye yapılan başvurularda Türk uyruklarının Fransa'da veya mandalarındaki eşya ve emlaklarına ilişkin zarar ve ziyan talepleri oldukça fazladır. Kadıköy Halk Fırkası Mutemedi Niyazi Tevfik Bey'in Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Paris'te yaptığı Türkçe öğretmenliğinden çıkarılmasından dolayı birikmiş aylıklarının ödenmesi için açtığı davada mahkeme Niyazi Tevfik Bey'e 14.000 Fransız frangının verilmesine karar vermiştir. Niyazi Tevfik Bey'in, Birinci Dünya Savaşı çıktığında Paris'te oturduğu apartmanında kalan ve apartman sahibi tarafından kira bedeline mahsuben satılan eşyasına ait bedelin tazmini için açtığı dava ise reddedilmiştir. Hüseyin Avni Bey'in Fransa'da esirken satılan eşyalarının iadesi için açtığı davada mahkeme mevcut eşyanın iadesine karar vermiştir.[105] 1926'da Doktor Fazıl Bey'in Suriye'deki evine Fransızlar tarafından el koyulmasının engellenmesi için Karma Hakem Mahkemesinde açtığı dava[106] 1931'de neticelenmiş kira bedeli ile evin iadesine karar verilmiştir.[107]

Fransız uyruklarının zararlarının karşılanması yönündeki davalar bir hayli fazladır. Bunlardan biri Eylül 1926'da görülmeye başlayan Fransa tebaasından Ermeni David Karabetyan Efendi'nin kimyahanesinin Türk Hükûmeti tarafından kapatılmasından dolayı zarar ettiği iddiasıyla Türk Hükûmeti aleyhine açtığı davadır. Türk ajanının savunması bu davanın Karma Hakem Mahkemenin yetkisi dışında olduğu yönündedir.[108] Fransız ajanı 137. maddeye göre mahkemenin yetkili olduğunu belirtirken Karabetyan istemini 58. maddenin 2. fıkrası ve 70. maddeye dayandırmaktadır; fakat mahkeme kapatma kararı İstanbul'daki işgal güçleri tarafından veya onların onayıyla alınmadığından, Fransız ajanının 137. maddenin uygulanması gerektiği yönündeki görüşünü kabul etmemiştir.[109] David Karabetyan mütarekeden sonra laboratuvar açmış; fakat Sıhhiye Müdüriyetinden müsaade almamıştı. Türk tarafına göre Karabetyan'ın usulsüz olarak açtığı bu laboratuvar, 1924 senesinde ehliyeti olmadığından kanuni bir surette

104 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3.

105 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3; "Türk-Fransız Mahkemesinde", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1928, No: 1453, s.4.

106 "Muhtelit Hakem Mahkemelerinde Muhtelif Kimseler Tarafından İkame Ettirilen Yeni Davalar", **Akşam**, 21 Haziran 1926, No: 2763, s.2.

107 "Muhtelit Mahkemelerde Verilen Kararlar", **Milliyet**, 28 Nisan 1931, No: 1873, s.3.

108 "Muhtelit Mahkemede", **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1926, No: 840, s.2.

109 Esirgen, **Değerlendirme**, s.2023.

kapatılmıştı. Sonradan ehliyeti ve vesikası incelenerek açılmasına izin verilmişti. Mahkeme, 137. madde değil ama 65. madde uyarınca davacının hak iddiasında bulunabileceğine hükmetmişti. Laboratuvar teşhis edilebilir bir mülktü. David Karabetyan'ın laboratuvarının ikinci defa açılması için verilen izindeki gecikmenin kanunsuz olduğunu ve ehliyetini vaktinde vermiş olduğunu ispat etmesi gerekmekteydi[110]. Nihayetinde eczanenin kapalı kaldığı müddete ait zararı için Türk Hükûmetinin 1,000 Türk lirası tazminat vermesine hükmedilmişti.[111]

Mahkemeyi en çok uğraştıran dava grubu savaş öncesi yapılan sözleşmelere ilişkin olanlardı. İmtiyazlar meselesi mahkemelerin yetkisi dışında kaldığından bu tip davalarda yapılan sözleşmelerin, Antlaşma kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışma konusu olmaktaydı. Mahkemede Fransız tebaasından Leonfer tarafından üç dava açılmıştı. Birincisi Leonfer'in savaştan önce Zonguldak kömür ocaklarını işletme imtiyazını Türk Hükûmetinden alması ardından araya savaşın girmesiyle bu imtiyazın diğer taliplere devredildiğini belirtmesi ve zararının tazmini ile işletme imtiyazının iadesini talep etmesine ilişkindi.[112] Zonguldak'taki maden ocaklarının iadesi hakkındaki dava reddedilmişti.[113] İkinci olarak Leonfer Türk Hükûmetine açtığı davada, Taşkesen'deki kömür ocaklarına el koyulduğu iddiasıyla tazminat talep etmişti.[114] Leonfer Abdülkadir Paşa'nın Zonguldak'ta mutasarrıf olduğu Taşkesen madenini kiralamış ardından da satın almıştı. Madenin işletilmesi Türk Hükûmetince menedildiğinden davacı hakkının iadesini talep etmişti. Merhum Abdülkadir Paşa'nın zevcesi Vasfiye Şadan Hanım mahkemeye bir mektup göndererek davacının iddiasını onaylamıştı. Mektup okunduktan sonra Türk ajanı Nazım Bey imtiyazlar meselesine ait davanın Karma Hakem Mahkemelerinin yetkisi dışında olduğunu beyan etmişti. Üçüncü dava ise Paşabahçe mum fabrikasına ilişkindi. Davacı Hazine-i Hassadan 50 sene süre ile fabrikayı kiralamış, fabrika bir süre işlemiş sonra çalışmasını durdurmuştu, kira da verilmemişti. Birinci Dünya Savaşında fabrika askerî makamlarca işgal edilmiş ve savaştan sonra başkasına kiralanmıştı. Davacı anlaşma hükmünün baki olduğunu iddia ederken Türk ajanı Nazım Bey, anlaşmanın kanunen feshedildiğini savunmuştu.[115]

---

110 "Muhtelit Mahkeme", **Milliyet**, 15 Eylül 1926, No: 212, s.3.

111 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi, **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3; "Türk-Fransız Mahkemesinde", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1928, No: 1453, s.4.

112 "Muhtelit Mahkemelerde Bir Fransız İddiası", **Cumhuriyet**, 15 Teşrinisani 1926, No:905, s.3.

113 "Muhtelit Mahkemelerde", **Vakit**, 28 Nisan 1931, No: 4778, s.8.

114 "Türk-Fransız Mahkemesinde Görülen Davalar", **Milliyet**, 21 Nisan 1931, No: 1866, s.3.

115 "Fransız Davacılar", **Cumhuriyet**, 9 Kanunuevvel 1927, No: 1288, s.3.

Davacı fabrikasının iadesini ve zararının karşılanmasını istemişti.[116] Sonuçta Leonfor tarafından Türk Hükûmeti aleyhine açılan üç davadan ikisi reddedilmiş ve Paşabahçe'deki fabrikasından dolayı Türk Hükûmeti bedel vermeye mahkûm edilmişti.[117]

Fransız George Daras'ın davasında ise adı geçen Adana'da Simonoğullarına ait iki değirmenle pamuk fabrikasını 15 Mayıs 1922'de 5 seneliğine kiralamış ve içindeki makine ile eşyayı satın almıştı. 1923'te Adana emval-i metruke müdüriyeti Simonoğullarının firari olmasını ileri sürerek anlaşmayı tanımamış ve binalara el koymuştu. Davacı, Simonoğullarına peşin para verdiğini ve 4 sene daha işletme hakkı olduğunu iddia etmiş ve zararlarının tazmini ile anlaşmasının tasdikini istemişti. Türk Ajanı Nazım Bey Daras hakkında savaştan dolayı istisnai tedbir yapılmamış olduğunu ileri sürmüş ve bu meselenin emval-i metruke kanunlarına dahil olduğundan Lozan Antlaşması hükümlerine dâhil olamayacağını, Karma Mahkemelerin bu davayı görmeye yetkili olmadığını beyan etmiştir.[118] 1936'da neticelenen davada mahkeme Geoge Daras'ın 250.000 liralık demirbaş listelerine dayanan talebinin reddine ancak Türk Hükûmetinin, eksperin tayin ettiği 21.000 lira bedeli vermesine hükmetmiştir.[119]

Vokye ve ortaklarının Türk Hükûmeti, Sivas Valiliği ve Sivas Belediyesi aleyhindeki iddiasına göre Sivas Belediyesi savaştan önce şehre su getirmek için bu şirketten boru almış ama son taksiti ödememişti. Şirket bu taksiti 5.034 lira altın para olarak ve 185.000 frank şeklinde talep etmişti. Mahkeme, Türk Hükûmeti ile Sivas Valiliği aleyhine olan davaları reddederken Sivas Belediyesinin 5.034 Türk lirası bedel ve 25 Ekim 1924'ten itibaren ve %5 faiz vermesine, diğer tazminat taleplerinin reddine karar vermişti.[120]

İmtiyaz kapsamına giren davalardan çıkan yetkisizlik kararının bir örneği de Fransız Afred Michel'in davasıdır. Michel, 1329'da İstanbul'da umumi tuvalet yapmak imtiyazını Şehremanetinden almış fakat araya savaşın girmesiyle inşaatı yapamamıştır.[121] Mahkeme aracılığıyla bu imtiyazın iadesini istemiştir. Bu dava

116 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3.

117 "Muhtelit Mahkemelerde Verilen Kararlar", **Milliyet**, 28 Nisan 1931, No: 1873, s.3.

118 "Diğer Bir Dava Daha", **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1928, No: 1447, s.3; "Bu da Başka Bir Dava", **Milliyet**, 18 Mayıs 1928, No: 814, s.2.

119 "Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesi İşini Bitirdi", **Tan**, 23 Nisan 1936, No: 362/3665, s.2.

120 "Abdülhamit Veresesinin Açtığı Dava", **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1930, No: 2129, s.2.

121 "Alfred Michel Emanet Aleyhinde Mahkemeye Müracaat Etti", **Akşam**, 18 Nisan 1927, No: 3058, s.1.

imtiyaz mukavelesine ait olduğundan mahkeme yetki dışı görmüştür.[122] Beyrut Rıhtım ve Antrepo Şirketinin Türk Hükûmeti aleyhine açtığı davaya mahkemece yetkisizlik kararı verilmiştir.[123]

Bazı davalar Lozan'ın 58. maddesi kapsamına girdiğinden dolayı reddedilmiştir. Eylül 1926'da görülen Nefise Seher Hanım'ın Fransızlar tarafından alınmış olan eşyasının bedelini istediği dava bunlardan biridir.[124] Nefise Seher Hanım'ın Kilitbahir'deki malı, mülkü Fransızlar tarafından yağmalanmıştır.[125] 16 Mayıs 1928'deki celsede Nefise Seher Hanım, bu kapsamda mahkemeye bir liste vermiştir. Asser, Nefise Seher Hanım'a Fransızlar tarafından götürüldüğü iddia edilen eşyanın şimdi kimin elinde olduğunu sormuş, davacı teşhise imkân olmadığını söylemiştir.[126] Dava Lozan'ın 58. maddesine dayanarak mahkemece reddedilmiştir.[127]

Fransız varislerin Büyükada'da üç gayri menkulün savaş içinde ferağen satılmasından dolayı iadesini talep ettikleri dava, İzmir'de Kırkaağaç'ta gayrimenkullerinin iadesini isteyen bir Fransız'ın açtığı dava gibi gayrimenkullerin iadesini talep eden bazı davalarda da yetkisizlik kararı verilmiştir. Bu davaların bazısında Türk tarafı meselenin emval-i metrukeye dahil olduğu, mahkemenin davayı görmeye yetkili olmadığı savunmasını yapmıştır.[128]

Sefer Efendi'nin Bakırköy'de Fransızlar tarafından hanesinin işgal ve tahrip edilmesinden dolayı açtığı tazminat davası, İzmir'e Yunan ordusu adına arpa sevk ettiği sırada İzmir'in Türkler tarafından geri alınıp Türk ordusu tarafından arpalarına el koyulan bir Fransız'ın açtığı tazminat davası reddedilmiştir.[129] İbrahim Halil Bey tarafından postada zayi olan parasının tazmini istemiyle açılan dava, savaş nedeniyle tesisatına el koyulduğu iddiasıyla Beyrut Havagazı Şirketi tarafından Türk Hükûmeti aleyhine açılan dava reddedilenler arasındadır.[130]

---

122 "Abdülhamit Veresesinin Açtığı Dava", **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1930, No: 2129, s.2.

123 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3.

124 "Muhtelit Hakem Mahkemesinde", **Akşam**, 6 Eylül 1926, No: 2837, s.3; "Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesinde", **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1926, No: 835, s.3.

125 "Muhtelit Mahkeme", **Milliyet**, 15 Eylül 1926, No: 212, s.3.

126 "Hakem Mahkemesi", **Milliyet**, 17 Mayıs 1928, No: 813, s.2.

127 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3; "Türk-Fransız Mahkemesinde", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1928, No: 1453, s.4.

128 "Abdülhamit Veresesinin Açtığı Dava", **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1930, No: 2129, s.2; "Muhtelit Mahkemelerde İki Dava", **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1930, No: 2123, s.2.

129 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3; "Türk-Fransız Mahkemesinde", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1928, No: 1453, s.4.

130 "Muhtelit Mahkemelerde Verilen Kararlar", **Milliyet**, 28 Nisan 1931, No: 1873, s.3.

Fransız savaş malzemesi şirketi tarafından Türk Hükûmeti aleyhine Birinci Dünya Savaşı'ndan önce sipariş edilen harp malzemesi bedelinden dolayı açılan 4,000,000 liralık tazminat davasının da reddine karar verilmiştir.[131]

Teyzesini bir Fransız otomobilinin çiğneyip ölümüne sebep olduğundan bahisle Neşet Bey'in cenaze masrafı ve diyet talebine ilişkin açtığı davada olduğu gibi süre bitimi ardından verilen dilekçelere mahkeme ret kararı vermektedir.[132]

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde görülen davalardan biri de Şam Hükûmeti ve eski Şam defterdarı İsmail Hakkı Bey aleyhine Osmanlı Bankası tarafından, bankaya ait olan depoya İsmail Hakkı Bey tarafından el koyulması ve deponun Suriye Hükûmetince tahliye ettirilmemiş olması sebebiyle açılan davadır. Osmanlı Bankası deponun tahliyesiyle beraber 15.000 lira istemiştir.[133] Mahkemeden yetkisizlik kararı çıkmıştır.[134]

Şam-Hama Demir Yolu ile Cebel-i Lübnan Tramvay Anonim Şirketleri, Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesine başvurarak Birinci Dünya Savaşı sırasında zarara uğradıklarını belirtip Fransız sermayesiyle teşkil etmiş olmalarından yola çıkarak Türk Hükûmetinden tazminat talep etmişlerdir. Türk ajanlığı ise bu iki idare imtiyazlı Türk şirketi olduğundan meselenin mahkemenin yetkisi dışında olduğunu belirtmiştir.[135] Birinci Dünya Savaşı'ndan önce müessis imtiyazlı olan şirketlerin bu şekilde Karma Hakem Mahkemesine başvurarak Türk Hükûmeti aleyhine dava açmaya girişmeleri üzerine imtiyazlı şirketlerin Hükûmet aleyhindeki davalarının Türk veya Karma Hakem Mahkemelerinden hangisinde görüleceği meselesi ortaya çıkmıştır. Yabancı şirketler Almanya'daki şirketleri örnek göstererek bunlara ait davaların o şirketin sermayesinin çoğunluğu hangi devlet tebaasına aitse o devletin Karma Hakem Mahkemesinde görülmekte olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sonuç davaların Türk mahkemesinde görülmesinin gerekeceği yönünde olmuştur. *Akşam*'ın haberine göre Karma Hakem Mahkemesinde bu gibi şirketler tarafından açılmış davaların savcılığa devrine başlanmıştır.[136] Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi de Osmanlı

131 "Dört Milyonluk Dava Reddedildi", **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1934, No: 3592, s.1,4; "Muhtelit Mahkemede İki Dava", **Akşam**, 8 Mayıs 1934, No: 5595, s.4.

132 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3.

133 "Muhtelit Hakem Mahkemelerinde Muhtelif Kimseler Tarafından İkame Ettirilen Yeni Davalar", **Akşam**, 21 Haziran 1926, No: 2763, s.2.

134 "Muhtelit Mahkemelerde", **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1933, No: 3235, s.2.

135 "Şam-Hama Demir yolu Şirketinin Bir Müracaatı", **Cumhuriyet**, 14 Teşrinievvel 1926, No: 874, s.3.

136 "Muhtelit Mahkeme İmtiyazlı Şirketlerin Davalarına Bakamayacak", **Akşam**, 21 Mart 1928, No: 3312, s.2.

Bankası, Şam-Hama Demiryolları gibi tamamen yabancı sermayesiyle kurulan ismen Osmanlı olan şirketleri Müttefik devlet tebaasından saymamıştır.[137]

Mahkemeden çıkan hükümlerin tanınması noktasında 1633 sayılı "Karma Hakem Mahkemelerinden Sadır Olan Hükümlerin Tenfizi Hakkında Kanun", 26 Mayıs 1930'da *Resmî Gazete'*de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir; ancak kararların uygulanmasında farklılıklar olmuştur.[138] Türk-Fransız mahkemesindeki kimi ilamların yürütülmesi Bakanlar Kurulunca onaylanırken[139] kimi ilamların uygulanmasının icap etmeyeceği kararlaştırılmıştır. Gerekçe daha ziyade kararın Lozan Antlaşması ile Karma Hakem Mahkemelerine verilen yetkinin dışında olmasıdır.[140]

C. Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinin Çalışmasını Tamamlaması

Türk-Fransız Mahkemesinin elinde 150 dava vardı. Emin Ali Bey Mart 1931'de yaptığı açıklamasında Fransız mahkemesinde 62 ilam çıktığını,

11 tanesinin Türk tarafının aleyhine sonuçlandığını belirtmişti.[141] 1933'e gelindiğinde Fransız ve Belçika mahkemelerindeki davalarda Türk Hükûmetinin 10,611,663 lira kazandığı açıklandı.[142] Tüm Karma Hakem Mahkemelerinde toplam 13.142 dava açılmışken Mart 1934 itibarıyla Türk-İngiliz, Türk-İtalyan ve Türk-Belçika Karma Hakem Mahkemeleri faaliyetlerini tamamlamıştı. Türk-Fransız Mahkemesinin elinde halen 43 dava vardı.[143]

Diğer hakem mahkemeleri faaliyetlerini birer birer tamamlarken Türk-Fransız Mahkemesinde davaların sona ermemesi Türk tarafında memnuniyetsizliğe neden olmuştu. Hariciye Vekaleti tezkeresinde, mahkemenin Nisan 1936'dan önce işini

---

137 Bilsel, **age.**, s.465,790.

138 Esirgen, **Mücadele**, s.332-333; Bahattin Demirtaş, "Lozan Barış Antlaşmasına Göre Kurulan Muhtelit (Karma) Hakem Mahkemelerinin Çalışmaları", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.539.

139 İlamların yürütülmesinin onanması hakkındaki karar örnekleri için bk. BCA. 30.18.1.2./24.78.13; BCA.30.18.1.2./57.61.13; BCA.30.18.1.2/57.61.16.

140 Örneğin Türk-Fransız Mahkemesinde verilen Reji Generale Fransız Şirketi davasına ait ilam Bakanlar Kurulunun 31.12.1933 toplantısında, mahkemenin tetkiki kendisine ait olmayan bir davayı kabul ederek yetkisini tecavüz ettiğinden ilamın yürütülmeyeceği kararlaştırılmıştır. Bk. BCA.30.18.1.2./41.92.19. İlamlarının yürütülmemesi yönündeki diğer karar örnekleri için bk. BCA. 30.18.1.2./33.2.12; BCA. 30.18.1.2./38.57.13.

141 "Muhtelit Mahkemelerde", **Cumhuriyet**, 11 Mart 1931, No: 2458, s.2.

142 "Muhtelit Mahkemelerde", **Cumhuriyet**, 8 Mart 1933, No: 3174, s.2.

143 "Muhtelit Mahkemelerde", **Cumhuriyet**, 22 Mart 1934; Karabulut, agm., s.458.

bitiremeyeceğinin başkanı tarafından bildirildiğini belirtmiş ve mahkemenin 10 senedir elindeki 150 dosyayı tamamlayamadığından, haksız yere işi uzattığından şikâyet etmişti. Vekalet çalışkan bir reis gönderilinceye kadar mahkemenin çalışmasına son verdiğinin La Haye Adalet Divanına ve Fransa Hükûmetine bildirilmesini istemişti. Teklif, 27 Haziran 1935'te Bakanlar Kurulunca onaylanmıştı.[144] Memurların geri alınması kararlaştırılmışken Fransız Sefareti tarafından mahkemedeki işlerin 30 Nisan 1936'ya kadar tamamlanacağının bildirilmesi üzerine 29 Kasım 1935 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile geriye alınan memurların bir kısmının mahkeme işlerinin tamamlanmasına kadar görevlerine iadesi onaylanmıştı.[145]

Ocak 1936 itibarıyla çalışmalarını tamamlamayan sadece Türk-Fransız Hakem Mahkemesi kalmış, diğer mahkemeler faaliyetlerini tamamlayarak bu konudaki raporlarını alakalı hükûmetlere vermişlerdi.[146] Türk-Fransız Mahkemesi ise 1936 Nisan'ındaki son oturumunda kalan 14 davaya ait tetkiklerini tamamlamış, 1'i hariç 13'ü hakkında kesin kararını vermişti.[147] Mayıs 1936 itibarıyla Türk- Fransız Mahkemesinin de faaliyetini sona erdirdiği basında yer almıştı. Hakeme havale edilen 1 davanın tekrar tetkik edilmesine gerek kalmayarak taraflar arasında halledileceğinden Türk-Fransız Mahkemesinin faaliyetini bitirdiği duyurulmuştu.[148] Bu dava Bauer Marchal davasıydı. Çukurova davası da henüz neticelenmediğinden Mahkeme işini bitirememişti.[149] Karma Hakem Mahkemeleri, Maarif Nezareti binasını boşaltarak önce Şişli'deki Çankaya Apartmanına[150] sonra Galata Sigorta Hanına nakledildi.[151]

1939'a kadar Hakem Mahkemelerinin kadro tasdikleri düzenli olarak yapılırken[152] 1939 yılında Karma Hakem Mahkemelerinin teşkilatı tamamen kaldırıldı. Çukurova davasında ise henüz karar verilmemişti. Hükûmet hem bu davayı hem de Türk-Romen Mahkemesindeki işleri müzakere yolu ile halletmeye

144 BCA. 30.18.1.2/56.56.1; Demirtaş, agm., s.544.

145 BCA.30.18.1.2./59.90.7; Demirtaş, agm., s.544.

146 "Muhtelit Mahkemelerde", **Cumhuriyet**, 17 İkincikanun 1936, No: 4194, s.8.

147 "Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesi İşini Bitirdi", **Tan**, 23 Nisan 1936, No: 362/3665, s.2

148 "Muhtelit Mahkeme" "İşleri Bittiğinden Muahedenin Bu Faslı da Kapandı", **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1936, No: 4305, s.2; "Hakem Mahkemeleri İşlerini Bitirdiler", **Akşam**, 10 Mayıs 1936, No:6307, s.2.

149 "Türk-Fransız Muhtelit Hakem Mahkemesi", **Akşam** 11 Mayıs 1937, No: 6667, s.5.

150 "Muhtelit Hakem Mahkemeleri Taşındı", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1936, No: 4380, s.2.

151 "Muhtelit Hakem Mahkemesi Galataya Nakledildi" **Akşam**, 10 Temmuz 1937, No: 6727, s.3.

152 Demirtaş, agm., s.539.

karar verdiğinden Karma Mahkeme ajanlığına ait tüm evrak Hariciye Vekaletine gönderildi.[153]

1952 yılında, artık mevcut bulunmayan, içlerinde Türk-Fransız Hakem Mahkemesinin de olduğu mahkemelerden çıkıp haklarında uygulanması kararı verilmiş olduğu halde kısmen veya tamamen tenfiz edilmemiş olanlarla, uygulanmaması kararı verilmiş veya ilgililer tarafından takip edilmediği için hiçbir incelemeye tabi tutulmamış olan alacakların, bu hükûmetler tarafından gerek kendi adlarına gerek ilam sahibi olan alacaklılar, davayı kazanmış olanlar adına, bu ilamlardan doğan tüm taleplerden dolayı Türk Hükûmetini ibra etmeleri şartıyla Fransızlara, Fransız tabiiyetinden ıskat edildiği bildirilen De Leseps ve Vandeuvre'un alacağı hariç toplam 539,000 liraya kadar ödeme yapılması, bu ilamların tesviyesi için ilgili devletlerle müzakereye girişilmek ve anlaşmalar yapılmak üzere Dışişleri Bakanlığına yetki verilmesi kararlaştırılmıştır.[154]

Bu doğrultuda Fransız Büyükelçisi Saint-Hardouin ile Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü arasında mektup teatisi olmuştur. 1 Aralık 1952 tarihli yazışmaya göre Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde Türkiye aleyhine verilen hükümlerden kaynaklanan alacaklara ilişkin Vandeuvre ve Lesseps'in davası hariç Türk Hükûmetinin Fransa Büyükelçiliğine 536.625 Türk lirası vermesi karşılığında Büyükelçiliğin ibra vermesi kararlaştırılmıştır.[155] Leseps ve Vandeuvre'un alacak ödemesine Fransız Hükûmeti müdahale etmeyecektir.[156] 1953 yılında Büyükelçiliğe 536.625 TL ödenmiştir.[157] Dışişleri Bakanlığı emri ile T.C. Merkez Bankası tarafından Büyükelçiliğe yapılan ödeme sonrası 31 Mart 1953'te Büyükelçilik de Türk Hükûmeti aleyhine verilen kararları ibra etmiştir.[158] Kararlara ilişkin süreç tamamlanmıştır. Son aşamada 1988 yılında 3488 sayılı kanunla 1633 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır.[159]

Sonuç

Lozan Antlaşması ile Türkiye tam bağımsızlığını elde etmiş, uluslararası arenada tanınmıştır. Antlaşmanın önemli bir faslı da Karma Hakem

153 "Muhtelit Mahkemeler Teşkilatı Lağvedildi", **Vakit**, 6 Nisan 1939, No: 7627, s.5; **Vakit** 7 Nisan 1939, No: 7628, s.5; "Muhtelit Mahkemelerdeki Dosyalar", **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1939, No: 5350, s.5.

154 BCA.30.18.1.2./128.36.12.

155 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 525/38033.154627.2.

156 TDA. 525/38033.154627.4

157 TDA. 525/38015.154458.1.

158 TDA. 525/38015.154458.2.

159 Demirtaş, agm., s.544. Bk. **Resmî Gazete**, 8 Kasım 1988, No:19983, s.23.

Mahkemeleri olmuştur. Lozan Antlaşması'nda belirlenen sınırlar dahilinde Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Müttefiklerle Türk uyrukları arasında arta kalan uyuşmazlıkları tasfiye etme amacı ile İstanbul merkezli kurulan 6 Hakem Mahkemesinden biri de Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesidir. Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi, Lozan'da belirtilen süre içerisinde görevine başlayamasa da ilk tesis edilen ve en son tasfiye edilen mahkeme özelliğine sahip olmuş, 10 yıldan fazla süren faaliyet döneminde 150 kadar dosyaya bakmıştır. Çalışmamızda hakem mahkemelerinin faaliyetleri ağırlıklı olarak basından takip edilmekle birlikte atama, azil ya da işleyişe ilişkin bakanlar kurulu kararları arşivden takip edilmiştir. Yine de Mahkemenin baktığı tüm davalara erişim mümkün olmamıştır. Bununla birlikte arşivin eksiksiz açılması ile mahkemelerin çalışmalarına ilişkin süreç daha da aydınlanacaktır.

Türkiye'nin Lozan sonrası yaşadığı bu önemli deneyim, Karma Hakem Mahkemeleri, kuruluşundan itibaren basında hiç önemini kaybetmeden ele alınmış, haberler dava duruşmalarından resimlerle pek çok kez birinci sayfadan verilmiştir. Bu durum tabii ki daha ziyade kamuoyunun dikkatini çeken, tanınmış kişiler veya büyük şirketler tarafından açılan davalar için geçerli olmuş, şahısların açtığı, "küçük" olarak nitelendirilebilecek davalar daha sınırlı biçimde basında yer almıştır. Türk tarafının ya da hazinesinin kazandığı davalar önemli birer başarı olarak sütunlardaki yerini almıştır.

Uzun faaliyet döneminde Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde taraf devlet ajanları arasında ya da tarafsız reis ile Türk Hakemi arasında tartışmalara da şahit olunmuştur. Bununla birlikte hem Asser ile olan anlaşmazlıklarda hem Fransız ajanları ile olan anlaşmazlıklarda Türk tarafının mücadelesinde geri adım atmadığı görülmüştür. Duruşmalarda ise Emin Ali Bey'den Vasfi Raşit Bey'e, Türk hazinesini savunurken karşımıza çıkan Mahmut Esat Bozkurt'a pek çok önemli isim Türk tarafının hak ve çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Türk makamları Normand Şirketi davası örneğinde görüldüğü gibi Türk ajanlarını yönlendirmekten geri kalmamışlardır.

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinin faaliyetleri incelenirken taraflar arasındaki uyuşmazlıkların niteliği hakkında da bilgi elde edilmiştir. Lozan Antlaşması'nın hükümlerinin yorumlanması noktasında farklılıklar göze çarparken mahkemede taraf devlet ajanlarının savunmalarında sıklıkla yetkisizlik iddiasını öne sürdükleri gözlemlenmiştir. Mahkeme kararları arasında da sıklıkla davanın reddedildiği veya yetkisizlikle sonuçlandırıldığı tespit edilmiştir. Mahkeme, Lozan Antlaşması'nda saptanan görev alanının dışına çıkıldığında

bu yönde karar vermektedir. En çok da istemin imtiyaz sözleşmeleri kapsamına girip girmeyeceği meselesi mahkemeyi uğraştırmıştır. Mahkemeden çıkan bazı hükümlerin, mahkemenin Lozan Antlaşması ile saptanan yetki sınırının dışına çıktığı gerekçesi ile uygulanmaması kararı dahi alınmıştır.

Mahkemede iade-i muhakeme taleplerine de rastlanırken Bauer Marchal ve Çukurova davalarının mahkemeyi en çok uğraştıran davalar olduğu tespit edilmiştir. 10 yılı geçen faaliyet dönemine rağmen mahkeme Çukurova davasını sonuçlandırmayı başaramamıştır. Türk tarafının aleyhine sonuçlanan davalarda yapılması gereken ödemeler noktasında 1953 yılında sürecin tamamlandığı görülmüştür. Bu anlamda Lozan Antlaşması'nın bu faslının Türkiye'yi çok uzun bir süre meşgul ettiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

A) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM), 246/163; 256/78.

B) Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 30.18.1.1./18.24.17; 30.18.1.1./23.17.10; 30.18.1.1./13.26.1; 30.18.1.1./24.24.7; 30.18.1.1/21.68.9.

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2./3.25.15; 30.18.1.2./8.4.8; 30.18.1.2./72.13.11; 30.18.1.2./82.24.6; 30.18.1.2./24.78.13; 30.18.1.2./57.61.13; 30.18.1.2/57.61.16; 30.18.1.2./41.92.19; 30.18.1.2./33.2.12; 30.18.1.2./38.57.13; 30.18.1.2/56.56.1; 30.18.1.2./59.90.7; 30.18.1.2./128.36.12.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA): 525/38033.154627.2; 525/38033.154627.4; 525/38015.154458.1; 525/38015.154458.2.

Resmî ve Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Journal des Debats

Journal Officiel de la République Française

Le Figaro

Le Matin

Le Temps

Milliyet

Resmî Gazete

Tan

The Times

Vakit

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Akçiçek, Eren ve Siren Bora, "Sami Günzberg (1876-1966)", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sami-gunzberg-1876-1966/?pdf=4521 (Erişim Tarihi: 26/04/2023)

Alpaslan, Erhan ve Toroshan Özdamar, **Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Çukurova (Anavarza) Çiftlikât-ı Hümâyun-u Askerîsi**, Hiper Yayın, İstanbul 2019.

Bali, Rıfat, **Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı Sami Günzberg**, Libra Kitap, İstanbul 2014.

Bilsel, Cemil, **Lozan**, İkinci Cilt, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.

Demirtaş, Bahattin, "Lozan Barış Antlaşmasına Göre Kurulan Muhtelit (Karma) Hakem Mahkemelerinin Çalışmaları", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.527-547.

Karabulut, Irmak, "Lozan Antlaşması Sonrası Kurulan Karma Hakem Mahkemeleri: Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesi ve Üç Örnek Dava", **History Studies, Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Armağanı**, 12/2, 2020, s.437-465.

Koçak, Cemil, **II. Abdülhamid'in Mirası**, ARBA Yayınları, İstanbul 1990.

Meray, Seha, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Konferansda** İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923), İkinci Takım, C II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Meray, Seha, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler, Üçüncü Komisyonun Tutanakları ile Raporları (İktisat ve Maliye Sorunları)**, Birinci Takım, C III, YKY, İstanbul 1993.

Oktay, Tarkan, **Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

Örsten Esirgen, Seda, "Lozan'ın Ardından Başlayan Bir Hukuki Mücadele: Karma Hakem Mahkemeleri", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, VIII/II, 2019, s.309-338.

Örsten Esirgen, Seda, "Lozan Barış Anlaşması Sonrası Kurulan Karma Hakem Mahkemelerinin Kararlarına İlişkin Bir Değerlendirme", **9. Uluslararası Atatürk Kongresi**, Cilt: 3, Yay. Haz.: Erdem Ünlen- Halit Aytuğ Tokur, Ankara 2021, s.2019-2038.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB, İstanbul 1993.

Şensözen, Vasfi, **Osmanoğulları'nın Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlaki**, TTK Basımevi, Ankara 1982.

Ekler

1- Yukarıda sağda mahkeme heyeti, ortada Reis Asser, sağında Türk Hakemi Osman Bey, solunda Fransız Hakemi, yukarıda solda Türk ajanı Emin Ali Bey, aşağıda sağda Fransız ajanı, solda Baron Vauzelle.

"İlk Muhtelit Hakem Mahkemesi", **Akşam**, 20 Mayıs 1926, No: 2731, s.1.

2- Solda Türk- Fransız Karma Hakem Mahkemesi Hakem Heyeti sağda Mösyö Jaudon.

متارکه ده آلدقلری مالل‌رك بدلنی ایستیورز
بر طاقم یاپاس مکتبلری بورجلرینی تأدیه دن امتناع ایتمشلردر. مختلط محکمه عجبا نه قرار ویره جك ؟
موسیو ژوردن

"Mütarekede Aldıkları Malların Bedelini İstiyoruz", **Milliyet**, 14 Nisan 1927, No: 420, s.1.

3- Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi Hakem Heyeti.

Türk-Fransız mahkemesi dün kararını verdi

Mahkeme; Ogüsten Norman şirketile harpten evvel yapılan mukavelenin tatbikına karar verdi

Muhtelit Türk - Fransız mahkemesi dünkü celsesinde..

Cumhuriyet, 8 Mayıs 1934, No: 3592, s.1.

4- Mahmut Esat Bozkurt, Türk-Fransız Mahkemesinde Müdafaasını Yapıyor.

Tan, 17 Nisan 1936, No: 356/3659, s.3.

5- Abdülhamit'in varislerinin açtığı davanın sonuçlanması.

La succession d'Abdul Hamid

Le tribunal arbitral mixte franco-turc s'est réuni. Acceptant les conclusions de l'agent général du gouvernement français, il a rejeté les prétentions des héritiers d'Abul Hamid revendiquant la restitution d'immenses territoires agricoles en Syrie et au Liban, faisant partie du patrimoine de l'ex-sultan. Le tribunal a estimé que ces prétentions sont exclues des prévisions du traité de Lausanne, notamment par les articles 60 et 65.

Cette décision revêt une grande importance pour les intérêts sous mandat, et particulièrement pour la France, puissance mandataire. Elle constitue ainsi une jurisprudence intéressant également l'Angleterre et, l'Italie auxquelles sont adressées des revendications identiques concernant les territoires sous leur mandat.

Le Temps, 11 Avril 1930, No:25069, s.2.

LOZAN'IN 100. YILINDA BATI TRAKYA TÜRKLERİ'NİN AZINLIK VE BİREYSEL HAKLARIN UYGULANMASININ KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ

SEBAHATTİN ABDURRAHMAN*

ÖZET

Batı Trakya Türkleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan çekilmesi sonrası bu coğrafyada varlıklarını günümüze kadar sürdüren Türk topluluklarından biridir. 1923 yılında Türkiye-Yunanistan arasında gerçekleşen zorunlu mübadeleden muaf tutularak Yunanistan'da bırakılan Batı Trakya Türklerinin azınlık statüleri aynı yıl imzalanan Lozan Antlaşması ile belirlenmiştir. Günümüzde Yunanistan tarafından "Müslüman Azınlık" adı altında ülkede resmi olarak tanınan azınlıktır.

Yunanistan'ın 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında imzaladığı ve ülkedeki azınlık topluluklarına önemli azınlık hakları sağlayan uluslararası antlaşmalar gibi Lozan Antlaşması da Batı Trakya Türklerine vatandaşlık haklarının yanı sıra oldukça önemli pozitif haklar tanımaktadır. Bununla birlikte, gerek Lozan Antlaşması hükümlerinden gerekse daha önce imzalanan diğer uluslararası belge ve sözleşmelerden doğan azınlık haklarının uygulanması geçen yüzyılda beklenildiği gibi olmamıştır. Özellikle 1990'ların başlarına kadar azınlık haklarından mahrum bırakılan Batı Trakya Türklerinin, buna ek olarak başta Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi belgeleri ile garanti altına alınan dernek kurma, kimlik tanımı, eşit fırsat ilkesi gibi en temel evrensel insan haklarından yararlanmaları da çok sınırlı olmuş ve bu alanda Yunanistan tarafından hayata geçirilen çok sayıda engele maruz kalmışlardır. 1991 yılından itibaren Yunanistan tarafından açıklanan hukuk önünde eşit vatandaş yaklaşımına rağmen uluslararası azınlık haklarının ve evrensel/anayasal bireysel hakların ne derece uygulandığı, var olan eşitsizliklerin ne derece ortadan kalktığı, azınlık bireyleri ile devlet yetkilileri arasında devam eden önemli tartışmalardandır.

* Dr., Birkbeck, Londra Üniversitesi, S.Aptourachman@lse.ac.uk

Bu çalışmada Yunanistan tarafından imzalanan ve hukuken geçerlilikleri bulunan uluslararası antlaşmaların sağladığı azınlık hakları ile anayasal ve evrensel kabul edilen temel insan haklarından Batı Trakya Türklerinin ne ölçüde yaralanabildiği analiz edilecektir. Bu çerçevede Batı Trakya Türklerinin bireysel hak kazanımı konusunda yaptıkları mücadele ve dile getirdikleri görüşler detaylı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Batı Trakya Türkleri, Lozan Barış Antlaşması, Azınlık Hakları, Yunanistan

A BRIEF INTERPRETATION OF THE APPLICATION OF MINORITY AND HUMAN RIGHTS OF THE WESTERN THRACE TURKS ON THE 100TH ANNIVERSARY OF THE TREATY OF LAUSANNE

ABSTRACT

The Western Thrace Turks are one of the Turkish communities in the Balkans remaining from the Ottoman Empire. They became a minority in the Greek territories, in the country's north-east -Western Thrace- following their exclusion from the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey. The Treaty of Lausanne, which was signed in 1923, confirmed their minority status and nowadays, they are the only minority officially recognised as a 'Muslim minority' in Greece.

The Treaty of Lausanne, as other international treaties which were signed by Greece during the late 19th and early 20th centuries, provides group-base minority rights in addition to citizenship rights to the Western Thrace Turks. However, the application of minority rights has not been effectively practiced since 1923. Particularly, in addition to being deprived of minority rights, they have been prevented from exercising the most basic of human rights, such as the right of freedom of association, the right to a nationality and the denial of the principle of equal opportunity. Most of these rights are accepted as inalienable and they are provided by various human rights documents issued under the auspices of the UN or the Council of Europe. Although the policy change was introduced by Greece in 1991, it is fact that serious problems regarding the exercise of above mentioned minority and individual/constitutional rights continue.

In this study, apart from the problems regarding the exercising of minority rights, the deprivation of some universality recognised individual rights of the Western Thrace Turks will also be analysed. In this context, the challenges that have been put forward to exercise such individual rights will be examined in detail.

Keywords: The Western Thrace Turks, The Treaty of Lausanne, Minority Rights, Greece

Giriş

Azınlık haklarının kapsamı, hukuki dayanağı, bu hakların nasıl uygulanması gerektiği gibi konular günümüzde uluslararası hukukun önemli ve tartışmalı alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu tartışmaların azınlık toplumu barındıran bazı ülkelerde azınlık bireyleri ile ülke yöneticileri arasında zaman zaman gerilimlere neden olduğu bilinmektedir. Bu tartışmaların yaşandığı ülkelerden bazıları dil, din, etnik ve yaşam tarzı olarak çoğunluktan farklı olan azınlıkların talep ettikleri azınlık haklarının uygulanmasını redderek ya da görmezden gelerek dile getirilen istekleri/talepleri bireysel haklar üzerinden karşılamaya çalışırlarken bazı ülkeler ise azınlık toplumlarının kendi farklılıklarını ve varlıklarını sürdürebilmeleri için uluslararası hukukta yer verilen azınlık haklarını tanımadıkları gibi azınlık bireylerini evrensel insan haklarından da mahrum bırakmaktadırlar. Bu iki farklı uygulamanın dışında kalan ülkelerden birçoğu değişik bahanelerle ve benimsedikleri popülist yaklaşımlar sonucunda dönem dönem ve sınırlı bir şekilde bireysel haklar ve azınlık haklarını beraber uygulamayı tercih ederken az sayıda ülke ise onayladığı antlaşmalardaki azınlık hakları ile bireysel hakları demokratik ve hukuk devletinden beklenildiği şekliyle uygulamaktadır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla azınlık hakları yeniden teyit edilen Batı Trakya Türklerinin Yunanistan'daki yüzyıllık azınlık tarihleri ve karşılaştıkları insan hakları uygulamaları irdelendiğinde Yunanistan'ın sınırlı bir şekilde azınlık ve bireysel hakları beraber uygulayan ükelerden biri olduğu açıkça görülmektedir.

2023 yılı itibarıyla 100. yılı kutlanan 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması doğurduğu sonuçlar bakımından gerek dünya tarihi gerekse Türkiye ve Yunanistan için önemli bir antlaşma konumunu korumaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının Batılı devletler tarafından tanınması, Türkiye'nin Yunanistan ile sınırlarının belirlenmesi, Osmanlı Devleti'nin borçları, kapitülasyonlar, Türk Boğazlarının statüsü, egemenlik hakları gibi konular Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının 100. yılında tartışılan önemli başlıklarından bazılarıdır. Bu başlıkların yanında, Lozan Antlaşması'nın günümüzde de gerek akademide gerekse siyasette sık sık gündeme gelmesine neden olan bir diğer husus ise azınlık haklarıyla ilgili maddeler içermesidir. Bu sebeple, ilgili maddelerin yürürlükte olması sebebiyle tıpkı İstanbul'daki gayrimüslim azınlıklar gibi, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan *Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol* (Mübadele Sözleşmesi) ile 1923'te zorunlu nüfus mübadelesinden muaf tutulan Batı Trakya'daki Müslüman-

Türklerin de yaşamlarını günümüze kadar etkilemiş olan bir antlaşmadır.[1]Diğer bir ifadeyle, Lozan Antlaşması 1920'lerde Batı Trakya'da[2] nüfusun çoğunluğunu oluşturan Türklerin azınlık konumunu ve haklarını teyit eden, eğitimlerinin, dinî yaşamlarının, kültür hayatlarının ve toplumsal konumlarının şekillenmesinde önemli etkisi olan uluslararası hukuki bir belgedir.

Türkiye ve Yunanistan tarafından geçerliliği kabul edilen Lozan Antlaşması'nın 37 ile 44 maddeleri iki ülke tarafından azınlık statüleri kabul edilen azınlık bireylerinin hangi haklara sahip olacağını belirlemektedir. Bu maddelere göre, azınlıklar giderlerini kendileri karşılamak şartıyla okul ve benzeri eğitim kurumları ile her türlü hayır kurumu kurmak, bunları yönetmek, denetlemek, bu kurumlarda kendi dillerini özgürce kullanabilmek ve dinsel törenler yapabilmek gibi azınlıkların kimliklerini korumayı ve sürdürmeyi hedefleyen pozitif haklarla koruma altına alınmışlardır. Bununla birlikte, Lozan Antlaşması Yunanistan'ın imzaladığı ve Batı Trakya Türklerine pozitif azınlık hakları sağlayan tek ve ilk uluslararası hukuk metni değildir. Yunanistan, kuruluşundan itibaren topraklarını genişletmesine paralel farklı dinî ve dilsel azınlık toplumlarını egemenliği altına almıştır. Bu bağlamda bu toplumlara yönelik azınlık hakları içeren ve hukuki geçerlilikleri günümüzde yaygın olarak kabul edilen 1913 Atina Antlaşması ve 3 Numaralı Protokol, 1920 Sevr Antlaşması'nı imzalamış ve bu azınlık topluluklarına karşı yükümlülükler üstlenmiştir.[3] Günümüzde Lozan Antlaşması ile yukarıda belirtilen uluslararası antlaşmalar da Batı Trakya Türklerinin hak taleplerinde vurgu yapılan belgelerdendir. Bu hukuki belgelerle Batı Trakya'daki Türklerin çoğunluk toplumundan farklı olan kimlik unsurlarının korunması, sahip oldukları okul, dernek, vakıflar gibi azınlık kurumlarının sürekliliği hedeflenmiştir. Örneğin, 1913 Atina Anlaşması ve III. Protokol azınlık üyelerinin

---

1 1923 Lozan Antlaşması'nın ilgili maddelerinde belirtilen azınlık haklarına kimlerin tabi olacağı Lozan Konferansı'nda uzun tartışmalara neden olmuş ve etnik tanımlama yerine dinî tanımlama benimsenerek Türkiye'deki gayrimüslim azınlıklar ile Yunanistan'daki Müslüman azınlık bireylerinin azınlık haklarından yararlanması kabul edilmiştir.

2 Batı Trakya bölgesi günümüzde yaygın olarak Yunanistan'ın kuzeydoğu sınırındaki Meriç (Evros-Εβρος) Nehri ile bölgenin batısındaki Mesta Karasu (Nestos-Νέστος) Nehri, kuzeyde Rodop Dağları ile güneyde Ege Denizi sahili arasındaki bölge olarak bilinmekte ve kabul edilmektedir. Bu bölge sınırları içerisinde yer alan Rodop (Rodopi - Νομού Ροδόπης), İskeçe (Xanthi - Νομού Ξάνθης) ve Meriç (Evros - Νομού Έβρου) illeri Türklerin yoğun yaşadığı yerleşim yerleridir.

3 Antlaşmalar ve içerdikleri hukuki yükümlülükler için bk. Turgay Cin, **Yunanistan'daki Müslüman Türk Azınlığın Din ve Vicdan Özgürlüğü (Başmüftülük ve Müftülükler Sorunu)**, Seçkin Yayınları, Ankara 2003; Baskın Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Bilgi Yayınları/Bilgi Dizisi 62/5, Ankara 1991, s.53-83.

ikamet ettikleri şehirlerde kendi müftülerini ve Atina'da bulunacak şekilde bir Başmüftü seçme, kendi dinî kurumlarını kurma ve yönetme gibi dinî yaşamının özerkliğine yönelik önemli güvenceler sağlamaktadır.

I. Dünya Savaşı sonrası kurulan Milletler Cemiyetinde, Birleşmiş Milletlerin 1945 kurulmasıyla hız kazanan ve 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ilan edilmesiyle somutlaşan bireysel insan haklarının güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması anlayışından farklı olarak, azınlıkların korunması öne çıkmıştır. Bu çerçevede, Milletler Cemiyeti altında azınlıkları koruma sistemi hayata geçirilmiş ve ilki 1919 yılında İtilaf Devletleri ve Ortak Devletler ile Polonya arasında imzalanan antlaşma olmak üzere 1919-1934 yılları arasında azınlıkların korunmasına yönelik, Lozan Antlaşması da dâhil olmak üzere toplam on üç antlaşma imzalanmıştır.[4] Fink, Milletler Cemiyeti azınlık rejimini azınlık korunması için yeni uluslararası sistem olarak tanımlarken[5] Akgönül, azınlık koruma sisteminin ulus devlet ve sistemin istikrarı için kurulduğunu ve azınlıkların korunmasının bu sistemde amaç değil araç olduğunu belirtmektedir.[6]

Azınlık koruma sisteminin kurulması farklı gerekçelere dayandırılabiliyor olsa da, bu sistemin hayata geçirdiği azınlık hakları antlaşmalarında yer verilen, Lozan Antlaşması'nın 40. maddesinde olduğu gibi, '*hukuk bakımından ve fiilen'* eşitlik ibaresi azınlık haklarının gerekliliği konusunda günümüzde de kabul edilen azınlık hakları lehine önemli bir zemin oluşturmaktadır. Hukuk önünde ve gerçek eşitliği amaç edinen pozitif haklar, siyasi ve medeni haklar, özgürlük yaşam hakkı gibi temel insan hakları ile birlikte uygulanacak şekilde metinlerde yer almıştır. Baglay, Milletler Cemiyeti azınlık koruma sistemi çerçevesinde azınlıklara sağlanan hakları iki grup haklar altında sınıflandırmış ve insan haklarını ayrımcılığı önleyen, pozitif azınlık haklarını ise asimilasyonu önleyen haklar olarak tanımlamıştır.[7] McKean de benzer görüşler ileri sürerek antlaşmalarda yer verilen haklardan bazılarının azınlık bireylerinin diğer kişilerle eşit şekilde yararlanılan haklar olduğunu, diğer grup haklarını ise azınlık bireylerinin kendine has özel ihtiyaçları sebebiyle azınlık bireylerinin

4 Samim Akgönül, "Uluslararası Standartlar Işığında Türkiye'de Azınlık Meselesi", **Alternatif Politika**, Cilt 7, Sayı 2, Haziran 2015, s.213.

5 Caroline Fink, "Minority Rights as an International Question", **Contemporary European History**, Cilt: 9, Sayı: 3, 2000, s.389.

6 Akgönül, agm., s.213.

7 Harrington Tennent Baglay, **The international protection of minorities**', in **Satish Chandra (ed.), Minorities in national and international laws**, New Delhi: Deep and Deep Publication, 1985, s.174.

birlikte kullandığı haklar olarak sınıflandırmıştır.[8] Sürekli Adalet Divanı da 1935 yılında verdiği tavsiye niteliğindeki kararında azınlık haklarının uygulanmasının, diğer bir ifadeyle azınlık toplumlarına yönelik farklı muamelenin gerekliliğine yönelik önemli gerekçeler dile getirmiştir. Sürekli Adalet Divanı, Lozan Antlaşması 40. maddesinde de yer verilen *'hukuk bakımından ve fiilen'* eşitliğin kurulmasının gerekli olduğunu, bunun da ancak farklı ihtiyaçlara farklı muamele ile yaklaşılmasıyla ulaşılabileceğini, hukuk önünde eşitliğin her türlü ayrımcılığı engellemek amacı taşıdığını, farklı durumlar arasında denge kurmak için fakat gerçek/fiili eşitliğin kurulması gerektiğini, bu durumun da farklı muameleyi gerekli kılabileceğini belirtmiştir.[9]

Yunanistan yukarıda isimleri belirtilen tarihsel ve azınlık toplumlarının farklılıklarının korunmasını temel alan antlaşmalara ek olarak 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni dünya düzeninin felsefesine uygun olarak kaleme alınan önemli hukuki belgelere de imza atmıştır.[10] Bu bağlamda Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Konseyi (AK) üyesi olarak bireysel hakların yanında belli oranda azınlık hakları içeren, BM Siyasi ve Menedi Haklar Sözleşmesi (1966), BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966), ile BM Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989) gibi bazı sözleşmelerin taraf ülkesidir. Taraf olunan bu hukuki belgeler Yunan meclisinde onaylanarak Yunan Anayasası'nın 28. maddesi uyarınca iç hukukun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Batı Trakya Türklerinin gerek diğer yurttaşlarla eşit şekilde yararlanması gereken bireysel hakların, gerekse kendine ait özel ihtiyaçları sebebiyle sağlanan azınlık haklarını kullanmasının hukuki zemini kurulmuştur.

Başta Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi olmak üzere değişik uluslararası kuruluşların çatısı altında imzalanan ve evrensel bireysel insan haklarına güçlü bir şekilde vurgu yapan çok sayıda hukuki insan hakları belgelerinin varlığında azınlık haklarının konumu ve gerekliliği değişik görüşler ileri sürülerek ve özellikle de eşitlik prensibi çerçevesinde zaman zaman sorgulanmaktadır. Bununla birlikte, Milletler Cemiyeti döneminde azınlık hakları düşüncesinin temelini oluşturan hukuk önünde eşitlik ile gerçek eşitliğin korunması tezi günümüzde de geçerliliğini

8 Warwick McKean, **Equality and Discrimination under International Law**, Oxford: Clarendon Press, 1983, s.24.

9 Minority Schools in Albania, 1935, Permanent Court of Justice, Advisory Opinion, PCIJ Series A/B No.64, s.19.

10 Avrupa Konseyi İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi (1950), Birleşmiş Milletler Siyasi ve Menedi Haklar Sözleşmesi (1966), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966) ile Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989).

sürdürmektedir. Azınlık haklarının uygulanması gerektiği görüşü genelde azınlıklara yönelik farklı uygulamaların olmasına vurgu yapan özel muamele teorisine -*the theory of special treatment*- dayanılarak savunulmaktadır.[11] Van Dyke, azınlıkların farklı kimliklerini korumak istediklerini ve bunun da ancak onlara özel haklar tanınarak mümkün olacağını belirtmektedir.[12] Hannikainen ise, azınlık haklarını çoğunluk ile azınlık toplumları arasında gerçek bir eşitliği sağlayan hukuk kuralları olarak görmekte ve bu hakları genel insan hakları içerisinde özel bir alt kategori olarak değerlendirmektedir.[13]

Lozan ve Azınlık Haklarıyla Yaşamak/Tanışmak

1920'den itibaren fiilen Yunanistan egemenliğinde bulunan Batı Trakya Bölgesi'nin Lozan Barış Konferansı'nda Yunanistan'a bırakılması Batı Trakya Türklerinin çoğunluk statüsünden azınlık statüsünü geçişini ifade etmektedir. Ayrıca bu değişim, Batı Trakya Türklerinin vatandaşlık haklarının yanında azınlık haklarıyla tanışması anlamına da gelmektedir. Konumlarının değişimine paralel olarak, Batı Trakya azınlık fertleri için 1923 sonrası ilk yıllar daha çok kendilerine biçilen azınlık konumlarını anlama dönemi olmakla birlikte aynı zamanda Lozan Antlaşması ile kendilerine tanınan hakların hayata geçirilmesi için çabaların başladığı bir süreci ifade etmektedir. Diğer taraftan bu yeni dönemin ilk yıllarında Mübadele Sözleşmesi sonrası bölgeye gelen Rumların yerleştirilmeleri için Türklere ait bazı arazilere, cami ve azınlık okullarına el konulması, evlerin zorla ortak kullanıma verilmesi azınlık ile Yunan idarecileri arasında ilişkilerin sorunlu başlamasına neden olmuştur. Ladas, 1923-1924 yıllarında Batı Trakya'da Müslüman nüfusa ait evlerde yaklaşık 14.000 odaya ve 127 camiye Yunan Hükûmeti tarafından el konulduğunu belirtmektedir.[14] Batı Trakya Türkleri ile Yunan yetkililer arasında tartışmalar bu konu ile sınırlı kalmamış, söz konusu durumun Türkiye tarafından Milletler Cemiyeti gündemine taşınmasıyla Türkiye Batı Trakya Türklerinin haklarının korunması ve uygulanması sürecine dâhil olmuştur. Bunun akabinde Yunan Devleti'nin azınlık ilkokullarında okutulacak

11 Vernon Van Dyke, **Human Rights, Ethnicity, and Discrimination**, London: Greenwood Press, 1985, s.6.

12 **Age.**

13 Lauri Hannikainen, "Legal nature of minority rights as part of human rights, limitations, derogations, reservations, and interpretative statements", in Marc Weller (ed.), **Universal Minority Rights. A Commentary on the Jurisprudence of International Courts and Treaty Bodies**, Oxford, Oxford University Press, 2007, s.31.

14 Stephen P. Ladas, **The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey**, New York, The Macmillan Company, 1932, s.478.

Türkçe ders kitaplarına yönelik bazı kısıtlamaları[15] ile müftü atamalarına yönelik tutumu[16] azınlık-devlet ilişkisinin olumlu yönde ilerlemesini önleyen diğer sorunlar olarak belirmiştir. Bu sorunlara yönelik tartışmalar devam ederken Atatürk'ün hayata geçirdiği reformlara ve Cumhuriyete karşı olan kişilerden bazılarının Batı Trakya bölgesine yerleşmeleri ve bu kişilere faaliyet alanı yaratılması Yunan yetkilileriyle Batı Trakya Türklerinin arasındaki sorunları daha da derinleştirdiği gibi Türkiye'nin Batı Trakya Türkleriyle ilgili olaylara seyirci kalmayacağını da teyit etmiştir.

Bu ilk yıllar, yaşanan sorunlara rağmen, özellikle Batı Trakya Türklerinin 1970-2000 yılları arasında karşı karşıya kaldığı gerek bireysel gerekse azınlık haklarının uygulamasındaki kısıtlamalar göz önüne alındığında, azınlık haklarına, eğitim ve dinî yaşamdaki özerkliğe çok ciddi müdahalelerin olmadığı bir dönemdir. Nitekim azınlık ilkokullarında öğretmenler- ekseriyetle Türkçe müfredat öğretmenleri- azınlık velilerinin/encümenlerinin istekleri doğrultusunda görev alırken devletin azınlık ilkokullarının yönetimine fazla müdahalesi olmamıştır. Yine bu yılların önemli bir özelliği, 1980 sonrası Yunanistan Devleti tarafından tam aksi bir politika izlenerek Batı Trakya Türklerinin karşılaştıkları en önemli insan hakları ihlallerinden birisini oluşturan, Türk kimliğinin kurumsal ve kolektif anlamda kullanılmasına engel olunulmamış ve Türk kültürünün gelişiminde çok önemli yerleri bulunan azınlık derneklerinin Türk ismiyle kurulmalarına izin verilmiş olmasıdır. İlk yıllardaki bu olumlu yaklaşım çerçevesinde, 1980'lerde kapatılacak olan üç azınlık derneğinden İskeçe Türk Birliği 1927'de, Gümülcine Türk Gençler Birliği 1928'de ve Türk Öğretmenler Birliği 1936 yılında kurulmuştur.[17]

Azınlık haklarına ciddi müdahalelerin olmaması, eğitim ve dinî hayatta olması gereken hukuki özerkliğin varlığı, Türk kimliğin tanınması gibi uygulamalar II. Dünya Savaşı sonrası dönemde de devam etmiştir. Bu çerçevede 1949 yılında yayınlanan iki Kral İradesi ile şehirdeki vakıf mallarının yönetimi seçilmiş azınlık üyelerine bırakılmış; bu düzenleme ve amaca uygun olarak

15 Rıza Kırlıdökme, "Azınlık Eğitiminde Kitaplar Sorunu", hazırlayan Gökmen Sabrioğlu ve Ozan Ahmetoğlu, **Batı Trakya Türk Azınlığı 1. Eğitim Şurası**, Gümülcine-Komotini: Batı Trakya Türk Öğretmenler Birliği Yayınları, s.134.

16 Tevfik Hüseyinoğlu ve Mehmet İmamoğlu, **Yunanistan'da Başmüftülük, Müftülükler ve Müftüler**, BAKEŞ Yayınları: 32, Komotini 2018, s.74-93.

17 1936'da kurulduğunda ilk ismi Rodop-Evros Türk Öğretmenler Birliği olan dernek şimdiki ismi olan Batı Trakya Türk Öğretmenler Birliği ismini 1966 yılında almış ve bu değişiklik 334/1966 Rodop Bidayet Mahkemesi kararıyla onaylanmıştır.

da seçimleri ilan edilmiştir. Akabinde de 1950 yılında Cemaat İdare Heyetleri seçimleri yapılmıştır. Azınlık haklarının uygulanmasına yönelik sergilenen yaklaşım 1950'lerde güçlenen Türk-Yunan dostluğuna paralel olarak daha da genişlemiştir. Örneğin, 1954 yılında tüm azınlık okullarını Türk okulları olarak tanımlayan 1954/6054 sayılı Kanun Hükmünde Kararname[18] yürürlüğe konmuş, okul encümen heyetlerinin seçimlerinin önü açılmış ve aileler azınlık haklarının öngördüğü şekilde azınlık okullarıyla ilgili karar süreçlerine daha güçlü bir şekilde dâhil edilmişlerdir. Bu yıllarda birçok yeni azınlık ilkokulunun kurulmasına izin verildiği gibi, savaş sebebiyle zarar görmüş ve kapalı olan çok sayıdaki azınlık ilkokulunda Yunan ve Türk hükûmetlerinin sağladığı önemli maddi destekle eğitimin yeniden başlaması sağlanmıştır.[19] Ayrıca, azınlık ilkokullarındaki yetişmiş öğretmen eksikliğinin giderilmesinde ve böylece eğitim kalitesinin yükselmesinde önemli etkisi olan 1951 Kültür Anlaşması[20] Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanmıştır. Yine bu dönemin önemli gelişmelerinden biri de, günümüzde Gümülcine Azınlık Ortaokul ve Lisesi ismiyle faaliyet gösteren ve Batı Trakya Türkleri için 1923 sonrası kurulan ilk ortaokul ve lise olma özelliğini taşıyan Celâl Bayar Ortaokulunun açılarak eğitim faaliyetine geçmesi olmuştur.

Sorunlu Dönem

1950'lerde var olan iyi ilişkiler ve bu iyi ilişkiler sayesinde azınlık haklarının temelini oluşturan azınlık ile çoğunluk arasında kurulan gerçek eşitlik 1950'lerin sonuna gelindiğinde ortadan kalkmaya başlamıştır. Gerek İstanbul'da 6-7 Eylül'de Rumlara karşı gerçekleşen toplu şiddet ve yağmalama olayları, gerekse 1960'ların başlarından itibaren Kıbrıs'taki gelişmelerin iki ülke arasında yarattığı gerilimler neticesinde Batı Trakya Türklerine yönelik azınlık haklarının uygulanmamasının ötesinde hukuk önünde eşitliğin dahi olmadığı dönem başlamıştır. Bahcheli'ye göre, Türk-Yunan ilişkilerinin iyi olması sebebiyle Batı Trakya Türkleri 1950'lerin başlarında görece sorunsuz bir dönem geçirmişler, Kıbrıs'taki gelişmelerden dolayı kötüleşen iki ülke ilişkilerinin de etkisiyle

18 9 Ekim 1954 tarihinde Resmî Gazete'de (FEK- A 239), yayınlanan KHK'nin tam ismi *Batı Trakya'daki Temel Eğitim Alanındaki Türk Okullarının Kuruluşu*, İşleyişi Hakkında ve Bunların *Denetlenmesi ile Batı Trakya'daki Türk Okulları Müfettişlerine Dair Kanun Hükmünde Kararname* şeklindedir.

19 Sebahattin Abdurrahman, **Lozan'dan Günümüze Batı Trakya Azınlık Okulları**, Tarih Vakfı, İstanbul 2019, s.41.

20 1990'ların sonunda Türkiye ve Yunanistan'da yaşanan depremler sonrası başlayan karşılıklı ziyaretler neticesinde iki ülke arasında imzalanan 9 anlaşmadan biri olan 4 Şubat 2000 tarihli Kültürel İşbirliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.

1950'lerin ortalarından itibaren durumları bozulmaya başlamış ve 1960'ların başından itibaren de tamamen kötüleşmiştir.[21]

1960'lı yılların ortalarından itibaren, ana hedefte Batı Trakya'dakiler olmak üzere, Rodos ve On İki Adalardaki Türklere yönelik baskı ve ayrımcılık içeren uygulamalar ile Türklerin Yunanistan'ın ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamından soyutlanmasının hedeflendiği politikalar benimsenmiştir. Değişen bu yaklaşıma paralel olarak gerek azınlık haklarının uygulanmasında gerekse azınlık bireylerinin günlük hayatlarının her aşamasında karşılaştıkları zorluklar artmıştır. Anayasal temel vatandaşlık haklarından olan taşınmaz mal alıp satma hakkı Batı Trakya Türkleri için imkânsız hale gelmiş, azınlık üyelerinin evlerini tamir etmelerine çok sınırlı şekilde izin verilmiştir. Günlük hayatta görülen bu uygulamalara paralel olarak azınlık haklarının önemli bir parçasını oluşturan azınlık eğitimi ve okullarında da 1950'lerdeki yaklaşımdan farklı uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda öğretmen alımlarında (Türkçe müfredat için) kısıtlamalar görülmeye başlanmış, azınlık ilkokullarında görev almaları için Türkiye öğretmen okullarında eğitimlerini tamamlayan Türkiye mezunu çok sayıda azınlık mensubu öğretmenin Okul Encümen Heyetleri'nin kararlarına rağmen atanması yapılmamış, görevde bulunanlardan da bazıları görevden el çektirilmiştir. Yürürlükte bulunan 3065/1954 KHK'nin azınlık okulları için kullandığı 'Türk okulu' terimi devlet görevlileri tarafından kullanılmaz olmuş, terimin kullanılması öğretmenler, okul müdürleri ve encümen heyetleri için sorun teşkil etmeye başlamıştır.

Ordunun 1967'de ülke yönetimini eline almasıyla azınlık ve insan hakları alanlarındaki uygulamalar daha da baskıcı bir şeye dönüşmüş ve genişlemiştir. Askerî yönetim azınlık hakları belgelerinde tekrarlanan eğitim ve hayır kurumu kurmak, bunları yönetmek, denetlemek, bu kurumlarda kendi dillerini özgürce kullanabilme hakkının somutlaşmış şekli olan ve azınlık seçmeni tarafından üyeleri seçilen Cemaat İdare Heyetlerini ile veliler tarafından seçilen Okul Encümen Heyetlerini dağıtmış ve yerlerine tek taraflı atamalar yapmıştır. Benimsenen baskıcı yönetim anlayışı çerçevesinde azınlık eğitiminin özel ve özerk yapısını tanıyan ve bir dönem sorunsuz uygulanan 3065/1954 sayılı KHK'nin hemen hemen tüm maddelerini ortadan kaldıran 1109/1972 sayılı KHK yürürlüğe sokulmuş ve böylece son on yıldır azınlık hakları alanında sürdürülen baskı politikaları hukuki düzenlemeyle desteklenmiştir.

Yunanistan'ın 1974'te tekrar parlamenter demokrasiye geçişi Türk azınlığa karşı uygulanan baskı politikalarında azınlık bireyleri arasında bir değişiklik

21 Tozun Bahcheli, **Greek-Turkish Relations since 1955**, Boulder: Westview Press, 1990, s.177.

umudu yaratmış olsa da, yaşananlar tam tersi yönde cereyan etmiş, 1960'ların ortalarında benimsenen uygulamalar sürdürülmüştür. Örneğin, Batı Trakya Türklerinin taşınmaz mal alım-satımındaki hukuki temeli olmayan fiili engeller kaldırılmadığı gibi, azınlık eğitiminin özerkliği ile uyumlu olmayan ve azınlık bireylerinin azınlık okullarındaki kontrolünü sınırlayan 694/1977 ve 695/1977 sayılı yasalar yürürlüğe konulmuştur.[22]

1980'lere gelindiğinde ise azınlık hukukunun amaçladığı gerçek eşitliğin sağlanması için gereken azınlık haklarının uygulanmasına yönelik engeller kaldırılmadığı gibi hukuk önünde eşitlik ilkesinden de uzaklaşılmıştır. Bu yaklaşımın sürüdürülmesindeki temel amaç artık Batı Trakya Türklerinin Yunanistan'ın ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamından soyutlanmasının ötesinde bölgeden gitmelerinin sağlanmasıdır. Bu çerçevede bazı azınlık köylerinin etrafındaki binlerce dönüm arazinin kamulaştırılması yapılmıştır. Bölgede Türklere ait arazilerde yapılan kamulaştırmaların yaklaşık olarak 12.000 dönümü bulması[23] binlerce azınlık mensubunun işsiz kalarak bölgeyi terk etmesine sebep olmuştur.

Bu dönemde hukuk önünde eşitlik ilkesinden uzaklaşıldığını gösteren bir diğer uygulama ise; 1955 tarihli Yunanistan vatandaşlık kanununun 19 maddesinin bu yıllarda yoğun bir şekilde kullanılmasıdır. Yasanın ilgili maddesi "Yunan ırkından olmayan bir Yunan vatandaşı ülkeye bir daha dönmemek niyetiyle Yunanistan topraklarını terk ederse Yunan vatandaşlığını kaybedebilir..." ibaresini içermekteydi. Sitaropoulos yasanın köklerinin Yunanistan'ın 20. yüzyıl boyunca sürdürdüğü istenilmeyen etnik, siyasi dinî grupları dışarıda bırakan siyasi ve hukuki geleneğine dayandığını belirtmektedir.[24] Bu madde uyarınca vatandaşlıktan atma yetkisi İçişleri Bakanlığına verilmiş ve geri dönmemek niyetiyle ülkeyi terk ettiğine karar verilen kişiler, yargı kararı aranmadan vatandaşlıktan çıkarılmışlardır. Bu şekilde yapılan vatandaşlıktan çıkarmanın hukuki açıdan sorunlu bir diğer tarafı ise; vatandaşlıktan çıkarılan kişilerin, söz konusu bu idari işleme karşı dava açma süresini ve imkânını kaybetmiş olmasıdır. Bu uygulamanın Batı Trakya Türklerinin bölgedeki varlığını ne derece azalttığı dönemin Rodop ili milletvekili İlhan Ahmet'in Yunan Meclisi'nde verdiği soru

22 Abdurrahman, **age.**, s.53.

23 Bahcheli, **age.**, s.179.

24 Nicholas Sitaropoulos, "Freedom of Movement and the Right to a Nationality v. Ethnic Minorities: The Case of ex Article of 19 the Greek Nationality Code", **European Journal of Migration and Law**, Cilt: 6, 2004, s.14.

önergesiyle ortaya çıkmıştır. Bu soru önergesine İçişleri Bakanlığı tarafından verilen cevapta 19. Madde uyarınca vatandaşlıklarını kaybedenlerin sayısının 46.638 olduğu belirtilmiştir. Vatandaşlıktan atılan kişilerin aile fertleri de göz önüne alındığında Batı Trakya'dan koparılan azınlık mensuplarının sayısının çok daha yukarılarda olduğu kolayca söylenebilir. Böylece binlerce azınlık üyesinin Yunanistan ile bağı kesilerek bir daha doğduğu topraklarda yaşaması engellenmiştir.

Vatandaşları Yunan ırkından olup olmadığına göre ayıran ilgili madde, bu maddeye dayanılarak vatandaşlıktan çıkarılanlar için haksızlığı gideren herhangi bir özel düzenleme yapılmadan, Avrupa Konseyi ve insan hakları merkezlerinden gelen tepkilerin de etkisiyle, 2623/1998 sayı ve tarihli yasanın 9/14 maddesi ile ancak 1998 yılında yürürlükten kaldırılabilmiştir.

Gerçek ve hukuk önünde eşitlik ilkesinden uzaklaşıldığını gösteren uygulamalar 1980'li yıllar boyunca da devam etmiştir. İsimlerinde Türk ibaresi taşıyan ve 1930'lardan itibaren varlıklarını sürdüren azınlık derneklerinin kısa süre içerisinde kapatılmaları, müftülerin seçim olmadan devlet tarafından atanarak azınlığa dayatılması ve Metaksas döneminde 376/1936 sayılı kanunla başlatılan "yasak bölge" politikasının söz konusu dönemde de sürdürülmesi bu uygulamalardandır.

İsimlerinde Türk kelimesi geçen bazı azınlık derneklerinin kapatılması süreci dönemin Gümülcine ve İskeçe Valiliklerinin Bidayet Mahkemelerine başvurarak isimlerinde Türk kelimesi geçen Gümülcine Türk Öğretmenler Birliği, Gümülcine Türk Gençler Birliği ve İskeçe Türk Birliği gibi azınlık derneklerinin Yunanistan'da Türk olmadığı gerekçesiyle fesihlerini talep etmesiyle başlamıştır. Gümülcine ve İskeçe Valiliklerinin talebi Bidayet Mahkemeleri tarafından uygun bulunmuş ve mahkeme kararı ile tüzel kişilikleri sonlandırılan söz konusu dernekler kapatılmışlardır. Akabinde dernek kapılarında bulunan ve Türk kelimesi içeren dernek tabelaları polis tarafından indirilmiştir. Yunanistan'da Türk kimliğinin resmî inkârının geldiği en önemli aşama olarak kabul edilen bu kararlara karşı üst mahkemelere yapılan itirazlar 1987 yılında Yunanistan Yüksek Mahkemesinin (Areios Pagos) önüne gelmiş ve üst mahkeme yerel mahkemelerin Gümülcine Türk Öğretmenler Birliği ve Gümülcine Türk Gençler Birliği hakkında verdiği kapatma kararlarını onaylamıştır. Bununla birlikte, İskeçe Türk Birliğinin dava süreci farklı gelişmiş ve neredeyse çeyrek asır sonra, 2005 yılında, diğer iki dernek gibi bu dava da İskeçe Türk Birliği aleyhinde sonuçlanmıştır. Mahkemenin kapatma kararlarında, gerekçe olarak özetle derneğin isminde Türk kelimesi geçmesinin başka bir ülke (Türkiye) vatandaşını çağrıştırdığı, azınlığın etnik bir azınlık olmadığı ve kamu düzenine tehlike oluşturabileceği dile getirilmiştir.

Bu kararın ardından İTB davası Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AİHM) taşınmıştır. AİHM davayı 27 Mart 2008 yılında sonuçlandırmış ve oy birliğiyle Yunanistan'ın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin toplantı ve dernek kurma özgürlüğünü düzenleyen 11. maddesini ihlal ettiğine karar vermiştir. AİHM verdiği kararda, söz konusu derneğin yarım asırdan daha fazla bir süre faaliyet gösterdiğini ve bu süre zarfında faaliyetleriyle kamu düzenini bozan herhangi bir eylemine rastlanmadığına dikkat çekerken faaliyetleri ile etnik bir azınlığın varlığını teşvik ediyor kanısı uyansa bile, bunun bir tehlike olarak algılanmaması gerektiğini belirtmiştir.[25] Yunanistan'ın bu karara yaptığı itirazın Büyük Daire tarafından reddedilmesiyle kesinleşen ihlal kararı üzerinden çok üzün süre geçmesine rağmen Yunan yargısı tarafından tanınmamış ve henüz uygulanmamıştır. Tam aksine, bu tarihten sonra Batı Trakya'da isminde Türk kelimesi geçen azınlık derneği kurulmasına izin verilmemiştir. Örneğin 2001'de isminde Türk kelimesi geçtiği için Rodop İli Türk Kadınları Derneğinin kuruluş dilekçesi yerel mahkeme tarafından reddedilmiş, bu karar yüksek mahkeme tarafından da onaylanmıştır. Yine, isminde Türk kelimesi geçmemesine rağmen azınlık kelimesi geçtiği için, Rodop İli Türk Kadınları Derneği örneğinde olduğu gibi, kurulmasına izin verilmeyen dernek başvuruları olmuştur. 1995'te kuruluş dilekçesinde geçen azınlık kelimesiyle hangi azınlığın kastedildiğinin belli olmadığı gerekçesiyle kurulması reddedilen Evros Azınlık Gençleri Derneği bu yaklaşıma maruz kalan dernektir. AİHM bu iki derneğin başvuruları sonrası, İTB davasında olduğu gibi, Yunanistan'ı mahkûm etmiştir.[26] Oysa Yunan Anayasası'nın 12.maddesi Yunan vatandaşlarının kâr amacı gütmeyen dernekler ve birlikler kurma hakkını garanti altına almaktadır.

Hukuk önünde eşitlik ilkesinin görmezden gelindiğini gösteren uygulamaların devam ettiği 1980'li yıllar aynı zamanda azınlık hukuku açısından da sorunlu uygulamalara şahit olunan yıllardır. Yunanistan'ın imzaladığı ve azınlık kurumlarının devamlılığını sağlamayı hedefleyen hukuki belgelerin belli bir özerklik ile koruma altına alınan dinî kurumlardan birisi de Müftülük kurumudur. Çalışmanın başında ifade edilen bazı uluslararası belgelerde yer verilen ve azınlıkların dinî hakları olarak belirtilen yükümlülükleri Yunanistan 2345/1920

25 Karar Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi takibindedir. Genel hukuki süreç hakkında daha geniş bilgi için bk. İskeçe Türk Birliği, http://www.iskeceturkbirligi.org/page.php?ref=hukuki_sureci.

26 Davalar hakkında daha detaylı bilgi için bk. "The Xanthi Turkish Union (Tourkiki Enosi Xanthis v. Greece, No: 26698/05) and The Cultural Association of Turkish Women of Rodopi" (Emin and others v. Greece, No: 34144/05). ECtHR –Bekir Ousta and others v. Greece, No: 35151/05). http://www.echr.coe.int/ Pages/home.aspx?p=home.

sayılı yasayla iç hukukun bir parçası haline getirmiştir. Bu yasada müftü ve müftülüklerin yetki ve görevlerinin neler olacağı belirtilirken, müftülerin seçimle iş başına gelecekleri ve seçilmiş müftüler tarafından seçilecek bir başmüftülükten bahsedilmektedir.

Dinî özerkliğin iç hukukta düzenlenmesi şeklinde yorumlanabilecek bu yasaya rağmen, yasanın öngördüğü ne müftü seçimi yapılmış ne de başmüftülük kurumu hayata geçirilmiştir. Müftüler ekseriyetle azınlığın önde gelenlerinin önerileri çerçevesinde atanmışlardır. Bu uygulama sebebiyle müftü atamaları Gümülcine Müftüsü Hüseyin Mustafa Efendi'nin 2 Haziran 1985'te ölümüne kadar azınlık ve devlet arasında önemli bir gerilime sebep olmadan gerçekleşmiştir. Hüseyin Mustafa Efendi'nin ölümü sonrası Batı Trakya'da müftülük kurumunda yaşananlar, dinî alandaki azınlık haklarının öngördüğünden farklı uygulamaların benimsendiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Hüseyin Mustafa Efendi'nin ölümü sonrası azınlık önde gelenlerinin Rodop ili valisine başvurarak 2345/1920 sayılı yasaya göre mütfü seçimi talepleri reddedilmiş, aksine Batı Trakya Türklerinin müftü olmasına karşı çıktığı önce Rüştü Ethem, azınlıktan gelen tepkiler sonucu istifa eden Rüştü Ethem'in yerine Cemali Meço vali tarafından müftü vekili olarak atanmışlardır. Benzer atama işlemi birkaç yıl sonra İskeçe Müftülüğü için de gerçekleşmiş ve bu tarihten itibaren Yunan hükûmetlerinin azınlık üyelerine danışmadan müftü atama yaklaşımı sürmüştür. Bu uygulamaya Batı Trakya Türklerinin tepkisi, kendi müftülerini seçmek olmuş ve bu karar çerçevesinde camilerde el kaldırma yöntemiyle müftü seçimi gerçekleşmiştir. Bu süreç ilk Mehmet Emin Ağa'nın 17 Ağustos 1990'da İskeçe müftüsü, daha sonra da İbrahim Şerif'in 28 Aralık 1990 tarihinde Gümülcine müftüsü olarak camilerde el kaldırma yöntemiyle seçilmesiyle tamamlanmış ve sonraki müftü seçimlerinde de Batı Trakya Türkleri bu yöntemi sürdürmüşlerdir.[27] Bu durum Batı Trakya azınlık tarihinde seçilmiş-atanmış müftü ayrımını ortaya çıkarmıştır ve bu yapı günümüzde de devam etmektedir. Bu ikili bölünmüş müftü yapısında Yunan Devleti seçilmiş müftüleri tanımayarak kendisinin atadığı ama Batı Trakya Türklerinin desteklemediği müftülerin arkasında durmaktadır. Bununla birlikte, azınlığın büyük çoğunluğu ve Türkiye ise seçilmiş müftüleri desteklemektedir.

Hukuk önünde eşitsizliğin yoğun yaşandığı 1980'ler ve 1990'larda azınlık bireylerinin yaşamlarını zorlaştıran bir diğer uygulama Metaksas döneminde

27 Mehmet Emin Aga'nın 2006 yılında ölümünden sonra İskeçe'deki Türkler İskeçe ili sınırları içindeki camilerde bayram namazı öncesinde el kaldırma yöntemi ile yapılan seçimde şimdiki müftü Ahmet Mete'yi İskeçe seçilmiş Müftüsü olarak seçmişlerdir. Genç yaşta vefat eden Ahmet Mete'nin yerine İskeçe Seçilmiş Müftüsü olarak seçilen Mustafa Trampa da 9 Eylül 2022'de yine aynı yöntemle seçilmiştir.

376/1936 sayılı kanunla başlatılan "yasak bölge" uygulamasıdır. Bu yasa uyarınca, Yunanistan'ın azınlık köylerinin de bulunduğu tüm kuzey ülke sınırları boyunca belli bir bölgeye giriş çıkışlar denetim altında tutulmaktaydı. Belirtilen yasak bölgeye giriş ve çıkışlar asker ve polislerin kontrol ettikleri belli noktalardan olabilmekte, bu bölgeler içerisinde kalan yerleşim yerlerinde oturanlar kendilerine verilen özel kartlarla ancak belli saatlerde giriş ve çıkış yapabilmekteydi. Bu bölge içinde kalan yerleşim yerlerinde ikamet etmeyenlerin girişi ise gitme sebeplerini detaylı bir şekilde açıkladıkları başvurularının olumlu sonuçlanmasıyla mümkün olabiliyordu. Bu uygulama da, 19. madde uygulaması gibi, Yunanistan'ın Avrupa Ekonomik Topluluğuna 1981'de üye olmasıyla sona ermemiş, hatta Avrupa Birliğinin kurucu antlaşması olan Maastricht Antlaşması'nın imzalanmasından sonra dahi yürürlükte kalmış uygulamalardandır. Bu uygulamanın azınlık üzerinde yarattığı olumsuz etkilerden en dikkat çekeni yasak bölgede yaşayanlar ile yasak bölge dışında yaşayan azınlık üyeleri arasında eğitim, ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkilerin güçlenmesinin engellenmiş olmasıdır. Bu uygulamaya Yugoslavya sınırı için 1990, Batı Trakya sınırı için ise ancak 1995 yılında son verilmiştir.

Yeni Dönem

1960'ların sonlarında başlayan ve uzun yıllar aralıksız devam eden baskıcı ve ayrımcı uygulamaların yoğunluğu 1980'lerde artmış ve bu durum gerek Batı Trakya Türkleri gerekse Yunan devleti ekseninde önemli değişim ve gelişmelere neden olmuştur. Özellikle Türk azınlık derneklerinin Yunanistan'da 'Türk yoktur' gerekçesiyle kapatılmaları Batı Trakya Türk toplumunda üç önemli değişimi tetiklemiştir. Bunlardan birincisi siyasal temsil alanında olmuştur. Azınlık tarihinin başladığı 1923 yılından itibaren Trakya Türkleri merkez partilerden seçilerek azınlığı temsil edip sorunlara çözüm aramışlardır. Bu geleneksel siyasal davranış şekli, parti çatısı altında siyaset yapan azınlık siyasetçilerinin ayrımcı uygulamaların sona erdirilmesinde başarısız oldukları görüşlerinin güçlenmesine paralel olarak değişmiştir. 1985 yılında azınlık siyasetçilerinden bazıları bağımsız listelerle milletvekili seçimlerine girmişlerdir. Bu ilk girişim başarısız olmuş olsa da, parti disiplinine bağlı olmayan bağımsız azınlık milletvekili seçmenin mümkün olduğuna yönelik umutların artmasını sağlamıştır.[28] Nitekim bu seçimlerden dört yıl sonra, 1989'daki parlamento seçimlerinde Dr. Sadık Ahmet

28 Sebahattin Abdurrahman, "The Struggle for Effective Representation in the Greek Parliament: Friendship-Equality-Peace Party and the Western Thrace Turks", (Special Issue on From Past to Present The Turks in Greece), **Journal of History Studies**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2014, s.9.

Batı Trakya Türklerinin ilk bağımsız milletvekili olarak Yunan parlamentosuna girmeyi başarmıştır. Batı Trakya Türkleri arasında bu yıllarda değişen sadece siyasal davranışlar olmamış, yaşananlara karşı gösterilen tepkiler de değişmiş ve kitlesel eylemler düzenlenmeye başlanmıştır. Azınlık arazilerinin istimlak kararlarına karşı gerçekleştirilen eylemlerden sonra, Türk kimliğin varlığını savunan, yaşanan eşitsizlikleri hedef alan daha geniş katılımlı kitlesel bir eylemin yapılması bu değişimi teyit etmektedir. 1988 yılında gerçekleşen bu kitlesel eylem, Batı Trakya Türkleri için her sene '29 Ocak Millî Direniş ve Dayanışma Günü' olarak kutlanan büyük bir protesto gösterisine dönüşmüş ve değişimin önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Uygulamaların kitlesel eylemlerle protesto edilmesi, siyasal davranış değişikliği yaşanan haksızlıkların uluslararası medya ve insan hakları kurumları tarafından da bilinmesini sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle, yaşanan gelişmeler devam eden azınlık ve insan hakları sorununun uluslararası bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Batı Trakya Türkleri, siyasetçisinden dernek temsilcilerine kadar, uluslararası insan hakları kurumlarıyla iletişime geçmeye, sorunları raporlayarak bilinir hale getirmeye ve içeride bulamadıkları çözümü dışarıda aramaya yöneldikleri yeni bir sürece bu yıllarda girmişlerdir. Hoch ve Abdurrahman, Yunanistan'ın anayasal ve azınlık hakları ihlallerinin azınlığı uluslararası ve Avrupa boyutunda ilgi aramaya ittiğini, özellikle de dernek kapatmalarının ve müftü seçimi sorununun azınlığı dış ilgi ve iş birliğine yönelttiğini belirtmektedirler.[29]

Sürdürülen baskı siyasetinin kitlesel eylemlerle protesto edilmesi, azınlık üyeleri ve devlet kurumları arasında oluşan gerilim ve uluslararası tepkiler devlet nezdinde de Batı Trakya Türklerine karşı sürdürülen tutumun değişmesine yol açmıştır. Nitekim yaşanan gerilimlerden sonra Parlementodaki siyasi partilerin birlikte aldığı karar gereğince dönemin başbakanı Konstantinos Mitsotakis (1991) 'kanun önünde eşitlik ve eşit vatandaşlık' (isonomia-isopilitia) ilkelerini açıklayarak baskı siyasetinden vazgeçildiğini resmen duyurmuştur. Başbakan Mitsotakis Hükûmeti tarafından yürürlüğe konulan bu yeni yaklaşım o güne kadar reddedilen hukuk önünde eşitsizliğin kabulü anlamına da gelmekteydi. Bu yeni yaklaşım anayasal bireysel haklardan önemli iyileşmelerin yolunu açmış olsa da azınlık eğitiminin özerk yapısının tanınması, müftülerin seçimi, vakıfların azınlık

29 Tamara Hoch ve Sebahattin Abdurrahman, "Europeanisation as Legitimacy to Identify as a 'National Minority': The Turkish Community in Greece", **International Journal on Minority and Group Rights**, Cilt: 26, 2019, s.442.

üyeleri tarafından seçilen kişilerce yönetilmesi gibi azınlık haklarında beklenen iyileşmeyi sağlamamıştır.

Sonuç

Gerek Lozan Antlaşması hükümlerinde belirtilen azınlık haklarının ve gerekse Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütlerin insan hakları belgelerinde koruma altına alınan evrensel insan haklarının uygulanması, Batı Trakya Türklerinin azınlık tarihleri boyunca inişli çıkışlı olmuştur. Lozan Anlaşması ile II. Dünya Savaşı arasındaki dönem ve 1950'li yıllar Lozan Antlaşması ve diğer uluslararası belgelerin hedeflediği azınlık kurumlarının korunması ve farklı kimliğin devamlılığı açısından gerekli olan pozitif hakların nispeten sorunsuz uygulandığı bir tarihsel süreç olmuştur. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyinin kurulmasıyla birlikte ayrımcılığın önlenmesini temel alan bireysel haklar yaklaşımının güçlendiği dönem; Batı Trakya Türklerinin bu haklardan mahrum bırakıldığı, evrensel insan haklarının ve anayasal hakların ihlal edildiği sürecin başlangıcıdır. Hukuk önünde eşitliğin Batı Trakya Türklerine kasıtlı bir şekilde uygulanmamasının sonuçları azınlık üyeleri için çok ağır olmuştur. Binlerce azınlık üyesi doğduğu topraklardan koparılmış, ikinci sınıf vatandaş olarak muamele gördükleri bu ortamda Yunanistan'ın ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamından izole edilmişlerdir. Yunanistan'ın bu baskıcı politikalardan vazgeçmesi yaklaşık 30 yıl sonra ancak mümkün hale gelmiş ve bu değişim azınlık üyeleri için hukuk önünde eşitliğin kurulması yönünde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bunun akabinde, azınlık üyelerinin taşınmaz mal alımları, bankalardan kredi elde etmeleri, ekonomik ve sosyal imkânlardan yaralanmaları mümkün hale gelmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde, 19. madde ve yasak bölge gibi hukukun üstün olduğu yerde olmaması gereken uygulamalar ve buna imkân veren hukuki zemin ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca, azınlık çocuklarının Yunanca öğrenmeleri için önemli değişiklikler hayata geçirilmiştir. Bununla birlikte, bu gelişmelere paralel olarak farklı azınlık kimliğinin devamı için gerekli olan azınlık kurumlarının özerk yapısının korunması ve devamlılığı yönünde yaklaşım benimsenmemiştir. Tam aksine, Batı Trakya Türk azınlık okullarının özerkliğine yönelik sınırlandırmalar devam etmekte, müftülük kurumlarının özerk yapısı tamamen ortadan kaldırılmakta ve azınlık vakıflarının yönetimi azınlık üyelerinin seçtiği yönetim kurulları tarafından değil, devletin atadığı kişiler tarafından yürütülmektedir. Özet olarak, Batı Trakya Türklerinin gerek diğer yurttaşlarla eşit şekilde yararlanması gereken bireysel hakları, gerekse kendine ait özel ihtiyaçları sebebiyle sağlanan azınlık haklarını kullanmasının hukuki zemini bulunmakla birlikte Lozan Antlaşması'nın 100. yılında hukuk önünde ve gerçek eşitlik henüz kurulamamıştır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman, Sebahattin, **Lozan'dan Günümüze Batı Trakya Azınlık Okulları**, Tarih Vakfı, İstanbul 2019.

Abdurrahman, Sebahattin, "The Struggle for Effective Representation in the Greek Parliament: Friendship-Equality-Peace Party and the Western Thrace Turks", (Special Issue on From Past to Present The Turks in Greece), **Journal of History Studies**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2014, s.1-17.

Ahmet, İlhan, **Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığın Sorunlarıyla İlgili Parlamento Çalışmaları 2004-2007**. (Yayınevi, yayın yeri ve basım tarihi bilgileri bulunmamaktadır)

Akgönül, Samim, "Uluslararası Standartlar Işığında Türkiye'de Azınlık Meselesi", **Alternatif Politika**, Cilt: 7, Sayı: 2, Haziran 2015.

Baglay, Harrington Tennent, "The international protection of minorities", Satish Chandra (Der), **Minorities in National and International Laws**, New Delhi: Deep and Deep Publication, 1985, s.172-217.

Bahcheli, Tozun, **Greek-Turkish Relations since 1955** (1955'ten Günümüze Yunan-Türk İlişkileri), Boulder: Westview Press, 1990.

Fink, Caroline, "Minority Rights as an International Question", **Contemporary European History**, 2000, Cilt: 9, Sayı:3, s.385-400.

Cin, Turgay, **Yunanistan'daki Müslüman Türk Azınlığın Din ve Vicdan Özgürlüğü (Başmüftülük ve Müftülükler Sorunu)**, Seçkin Yayınları, Ankara 2003.

Hannikainen, Lauri, "Legal nature of minority rights as part of human rights, limitations, derogations, reservations, and interpretative statements", Marc Weller (Der), **Universal minority rights. A commentary on the jurisprudence of international courts and treaty bodies**, Oxford: Oxford University Press, 2007, s.27-47.

Hoch, Tamara ve Abdurrahman, Sebahattin, "Europeanisation as Legitimacy to Identify as a 'National Minority': The Turkish Community in Greece", **International Journal on Minority and Group Rights**, Cilt: 26, 2019, s.436-460.

Hüseyinoğlu, Tevfik ve İmamoğlu, Mehmet, **Yunanistan'da Başmüftülük, Müftülükler ve Müftüler**, BAKEŞ Yayınları: 32, Komotini, 2018.

Kırlıdökme, Rıza, "Azınlık Eğitiminde Kitaplar Sorunu", hazırlayan Gökmen Sabrioğlu ve Ozan Ahmetoğlu, **Batı Trakya Türk Azınlığı 1. Eğitim Şurası**, Gümülcine-Komotini: Batı Trakya Türk Öğretmenler Birliği Yayınları, s.134-136.

Ladas, Stephen, P., **The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey**, New York, The Macmillan Company, 1932.

McKean, Warwick, **Equality and Discrimination under International Law**, Oxford: Clarendon Press, 1983.

Minority Schools in Albania, Permanent Court of Justice, Advisory Opinion, PCIJ Series A/B No.64, 1935, s.19.

Oran, Baskın, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Bilgi Yayınları/Bilgi Dizisi 62/5, Ankara 1991.

Sitaropoulos, Nicholas, "Freedom of Movement and the Right to a Nationality v. Ethnic Minorities: The Case of ex Article of 19 the Greek Nationality Code", **European Journal of Migration and Law**, Cilt: 6, 2004, s.205-223.

Van Dyke, Vernon, **Human Rights, Ethnicity, and Discrimination**, London: Greenwood Press. 1985.

İnternet Sayfaları

http://www.iskeceturkbirligi.org.

https://www.echr.coe.int/.

III. OTURUM

TÜRK TARİH KURUMU TOPLANTI SALONU

18 TEMMUZ 2023

FRANCE'S DIPLOMATIC CONTRIBUTION TO THE LONG JOURNEY OF THE LAUSANNE PEACE TREATY

ODILE MOREAU*

ABSTRACT

This paper will help to shed light on the long journey of the Lausanne Peace Treaty. It will focus on negotiations and diplomatic progress leading to the Lausanne Peace Treaty, that deserve special attention from historians. Indeed, this very crucial treaty marks the culmination of intense diplomatic exchanges to end the long war that had prevailed in the Middle East since 1914 and to restore the peace in a perennial way.

The case study analyzed presents the participation in these negotiations, prior to and during the Lausanne conference, of foreign representatives of France and their diplomatic contribution. Concerning the period preceding the Lausanne conference, particular attention is paid to the London Conference of 1921 and later diplomatic developments. The Franco-Turkish Franklin-Bouillon agreement or Treaty of Ankara signed on October 20, 1921, marked a turning point in French policy towards the government of Ankara, while diplomatic relations had been broken off since the beginning of the First World War. Then, I will present the French negotiations during the Lausanne conference.

Keywords: Lausanne Peace Treaty, London Conference of 1921, French Negotiations during the Lausanne Conference

* Prof. Dr., Montpellier Üniversitesi, moreau.richard.mena@gmail.com

FRANSA'NIN LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN UZUN YOLCULUĞUNA DİPLOMATİK KATKILAR

ÖZET

Bu makale, Lozan Barış Antlaşması'nın uzun yolculuğuna ışık tutmaya yardımcı olacaktır. Tarihçilerin özel ilgisini hak eden müzakereler ve Lozan Barış Antlaşması'na giden diplomatik ilerleme üzerinde durulacaktır. Gerçekten de bu çok önemli anlaşma, Ortadoğu'da 1914'ten beri süren uzun savaşı sona erdirmek ve kalıcı bir şekilde barışı yeniden tesis etmek için yoğun diplomatik değişimlerin doruk noktasına işaret ediyor.

Analiz edilen vaka çalışması, Fransa'nın yabancı temsilcilerinin Lozan konferansı öncesinde ve sırasında bu müzakerelere katılımını ve diplomatik katkılarını sunmaktadır. Lozan konferansı öncesi dönemle ilgili olarak, 1921 Londra Konferansı ve sonrasındaki diplomatik gelişmelere özel önem verilmektedir. 20 Ekim 1921'de imzalanan Fransız-Türk Franklin-Bouillon Antlaşması veya Ankara Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri diplomatik ilişkiler kopmuşken Fransızların Ankara Hükûmetine yönelik politikasında bir dönüm noktası oldu. Daha sonra Lozan konferansında Fransız müzakerelerini sunacağım.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Antlaşması, 1921 Londra Konferansı, Fransız Müzakereleri

This paper will help to shed light on the long journey of the Lausanne Peace Treaty. It will focus on negotiations and diplomatic progress leading to the Lausanne Peace Treaty, that deserve special attention from historians. Indeed, this very crucial treaty marks the culmination of intense diplomatic exchanges to end the long war that had prevailed in the Middle East since 1914 and to restore the peace in a perennial way.

Indeed, it is with these words that the Treaty of Lausanne begins:

"Les Gouvernements de l'Empire Britannique, de la France et de l'Italie, d'accord avec le Gouvernement du Japon, soucieux de rétablir définitivement la paix en Orient, ayant convié d'autre part, la Grèce, la Roumanie, l'État serbe-croate-slovène et aussi les États-Unis d'Amérique, et, d'autre part, la Turquie, à examiner en commun les dispositions propres à atteindre un résultat également souhaité par toutes les nations".

[The Governments of the British Empire, France and Italy, in agreement with the Government of Japan, desirous of definitively re-establishing peace in the East, having invited, on the one hand, Greece, Rumania, the Serbian-Croatian-Slovenian State, and also the United States of America, and, on the other hand, Turkey, to examine in common the arrangements likely to achieve a result equally desired by all nations].

The case study analyzed presents the participation in these negotiations, prior to and during the Lausanne conference, of foreign representatives of France and their diplomatic contribution. Concerning the period preceding the Lausanne conference, particular attention is paid to the London conference of 1921 and later diplomatic developments. The Franco-Turkish Franklin-Bouillon agreement or Treaty of Ankara signed on October 20, 1921, marked a turning point in French policy towards the government of Ankara, while diplomatic relations had been broken off since the beginning of the First World War. Then, I will present the French negotiations during the Lausanne conference.

A Winding Road to Lausanne

The road to the Lausanne Conference was a long and winding one. Negotiations and diplomatic advances paved the way for the Lausanne Conference, a long process that began in the autumn of 1922 and ended in the summer of 1923.

The Treaty of Lausanne has received a great deal of attention and analysis for its declarations, in the strict sense of the term. However, the process that led to its elaboration and negotiation has, to a large extent, been left in the shadows

until the present day. The centenary of the Treaty of Lausanne is a unique and privileged opportunity to look back and assess its significance, implications and scope from a slightly longer-term perspective.

Historiography, at least in Europe, has often focused on the two conferences of Sèvres and Lausanne and the two treaties that resulted from them. Thus, in a very unique and singular fashion, the focus has shifted from "Sèvres to Lausanne", leaving in the shadows the intermediate developments between 1920 and 1922. Nevertheless, the diplomatic developments leading up to the Lausanne Conference were also of great importance, and our contribution will endeavor to present them and broaden the focus of this "Lausanne time", which was already slowly incubating in the months and two years preceding it.

Sèvres and San Remo

TThe Treaty of Sèvres, signed on August 10, 1920 by representatives of the Ottoman Sultan, was the last peace treaty to emerge from the First World War. It is also known as the "porcelain treaty", not only because it was prepared in the prestigious Sèvres porcelain factory, but also because of its fragility. The treaty provoked a wave of indignation, and the Ankara government refused to ratify it. The Treaty of Lausanne was signed on July 24, 1923, by representatives of the Ankara government, less than three years later. It marked the culmination of a long conference which had opened in Lausanne in the autumn of 1922.

A number of inter-allied conferences were held in various European countries to negotiate issues that had not been resolved at the Paris Conference of 1919. One of the hallmarks of these inter-allied conferences was the ostracization of countries defeated in the First World War, who were not invited to participate.

The San Remo conference, held in Italy from April 19 to 26, 1920, is an excellent example. A continuation of the Paris Conference of 1919, its aim was to decide on the future of the Arab provinces of the Ottoman Empire, and to prepare for the Sèvres Conference scheduled for August 1920. However, only representatives of Great Britain, France, Italy, Japan, Belgium and Greece were invited to the San Remo Conference. Thus, in its resolution of April 25, 1920, the San Remo Conference granted class A mandates: a mandate to France over Syria and Lebanon, and a mandate to Great Britain over Palestine and Mesopotamia, without even consulting or taking into consideration the demands of the local populations, and with no regard for the promises of independence made during the First World War. At the Damascus Arab Congress on March 8 1920, Faysal

was proclaimed King of the Arab Kingdom of Damascus. Summoned to submit to the decisions taken at San Remo, the mandate was imposed by the French troops of General Gouraud (1867-1946), putting an end to the Arab kingdom of Damascus. The decisions taken at the San Remo conference were later endorsed by the League of Nations in 1922.

Peace conferences were held in early 1921, including the Paris Conference from January 24 to 29, 1921. The question of the application of the Treaty of Sèvres was discussed during the sessions of January 25, 1921. It was expressed that French public opinion was in favor of revising the Treaty of Sèvres, and this was also the sentiment of Aristide Briand (1862-1932), the new French Prime Minister and Minister of Foreign Affairs. This position was also supported by the Italian Count Carlo Sforza (1872-1952). At the Paris conference, it was decided to organize the London conference, to be held a month later.

The London Conference (February 21-March 12, 1921)

The conference convened in London sought to resolve a number of issues, including the application of the Treaty of Versailles, particularly with regard to Germany's late payment of reparations to France. It also studied the application of the Treaty of Sèvres, with a view to its revision, and sought a peaceful outcome to the war of independence in Turkey between Greek and nationalist troops in Ankara, known at the time as the "Eastern War". In addition to the Allied Powers, representatives of the Ottoman Empire, the Ankara government and Greece were invited.

A duality of government representation was evident at the London Conference, with two delegations: one representing the Ottoman government in Istanbul, led by Ahmet Tevfik Pasha (1845-1936), the Grand Vizier, and the other representing the government in Ankara, led by Bekir Sami Bey [Kunduh] (1867-1933), Minister of Foreign Affairs. The presence of this dual representation at the London Conference marks a form of acceptance and international recognition of this situation, even if it does not really say its name. Bekir Sami Bey [Kunduh] gained in visibility with the Allies, and became one of their privileged interlocutors. In fact, with the agreement of Ahmet Tevfik Pasha, only the Foreign Minister of the Ankara government, Bekir Sami Bey [Kunduh], led the discussions[1].

1 Hasan Kayali, "The Struggle for Independence", in Kasaba Resar (ed.), **The Cambridge History of Turkey**, vol. IV: Turkey in the Modern World, Cambridge, 2008, p.135.

Aristide Briand, the new French Prime Minister and Minister of Foreign Affairs, was in favor of revising the Treaty of Sèvres. His objective was to negotiate with the Ankara government on the question of Cilicia. The Italian delegation adopted a similar position.

However, the London Conference failed to pacify relations between the Ottoman Empire, the Ankara government and Greece, and the war continued. One of the contributions of the London Conference was to initiate bilateral relations between the European powers and the Ankara government. France, for example, began a diplomatic rapprochement with the Ankara government. On March 9, 1921, France, through the intermediary of Prime Minister Aristide Briand, signed delimitation agreements with Bekir Sami Bey [Kunduh] concerning the border between Turkey and Syria. However, the agreement was subsequently rejected by the Grand National Assembly in Ankara, and consequently failed to gain ratification. This led to the resignation of Bekir Sami Bey [Kunduh]. Nevertheless, bilateral negotiations continued between the Ankara government and France, albeit via emissaries.

French Missions to Anatolia

Next, special envoys were dispatched to Anatolia to conduct negotiations. These missions were led on behalf of France by Henry Franklin-Bouillon (1870-1937), who was already familiar with Anatolia and had good relations in Turkey. He first went to Anatolia from May 24 to August 1, 1921, at the instigation of Aristide Briand, President of the Council and Minister of Foreign Affairs, to conduct an unofficial mission. In early June 1921, he arrived in Ankara, where he met Mustafa Kemal and Ismet Bey. On his return to Paris, Henry Franklin-Bouillon reported on his informal contacts with the Ankara government to Monsieur Aristide Briand, President of the Council and Minister of Foreign Affairs. He was then sent on a second mission to Anatolia, from October 15 to 20, 1921. This second mission, which unlike the first was an official one, was essential to the negotiation of the future Franco-Turkish agreement. The aim of this official mission was to put an end to hostilities in Cilicia, find common ground with the government in Ankara and delineate the Turkish-Syrian border.

The Franco-Turkish Franklin-Bouillon agreement, which led to the Treaty of Ankara [Ankara Anlasmasi] signed on October 20, 1921, was a major turning point in relations between France and the Ankara government. Diplomatic relations between France and the Ottoman Empire had been severed since the outbreak of the First World War, and were not resumed after the end of the war.

The Ankara Agreement was concluded between France and the Foreign Minister of the government of the Turkish Grand National Assembly, Yusuf Kemal Bey (1878-1969), founded in April 1920 by Mustafa Kemal. This agreement marked the end of the fighting between French and Turkish armed forces in Cilicia. In a highly symbolic and important way in terms of international relations, it marked the international recognition of the Ankara government, and was also the first international agreement signed by the Ankara government with a European country.

The treaty was signed by Henry Franklin-Bouillon, representing France, and Yusuf Kemal Bey, the Turkish Foreign Minister, representing the Ankara government. With this treaty, France officially put an end to the zone of influence it had been granted in Cilicia by the Treaty of Sèvres of August 10, 1920, and in return was granted economic concessions. This agreement was officially recognized by the League of Nations in 1926. On October 20, 1921, France became the first European member of the Entente during the First World War to officially recognize the Ankara government. Henry Franklin-Bouillon, in a lecture given on his mission to Turkey, expressed a very favorable view of the Ankara government. He declared: "France's only real policy in the East is to obtain Turkish friendship"[2].

Negotiations continued in various diplomatic arenas, with the aim of silencing the guns. At the Paris Conference in March 1922, an armistice proposal was submitted to the Ankara, Greek and Istanbul governments. However, these peace negotiations were also unsuccessful. France's arguments in favor of negotiations and an agreement with the Ankara government included the risk of pushing the Ankara government into what was then called the "German-Soviet bloc"[3]. France's position vis-à-vis Great Britain was very clear: it urged negotiations with the Ankara government, as a matter of necessity. Great Britain, on the other hand, favored the Istanbul government as an interlocutor, in an attempt to impose a new peace treaty. French general Maurice Pellé (1863-1924)[4]

2 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3216, report dated February 7, 1922.

3 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3217, report dated April 30 and from May 11, 1922.

4 General Maurice Pellé was appointed High Commissioner of the French Republic to the Orient in Istanbul in January 1921. At the Lausanne Conference, he represented France with the rank of ambassador.

openly expressed his point of view in the following terms: "If the Allies try to re-establish peace without dealing with Mustapha Kemal, they will only end up signing a second Treaty of Sevres"[5]. The positions of France and Great Britain were thus divergent vis-à-vis their interlocutors. Even after the Treaty of Ankara, Great Britain continued to favor relations with the Istanbul government, while France recognized the Ankara government.

The Lausanne Conference

Preparations for the Conference

In September 1922, France was aware that it enjoyed a privileged position in Turkey, which it sought to preserve. To do so, it needed to distance itself from its allies in order to pursue an independent policy[6]. This desire to distinguish itself from the policies of its allies was a constant theme at the Lausanne conference. It manifested itself in the desire not to sacrifice French interests in the East, and was expressed literally by Monsieur Raymond Poincaré, President of the Council[7] and Minister of Foreign Affairs: "There is consequently no reason to sacrifice French interests in the East"[8]. Monsieur Raymond Poincaré's concern that France's policy should be clearly distinguished from that of Great Britain is also very important to French public opinion. Monsieur Raymond Poincaré declared: "We must avoid giving the impression in France that we are following in England's footsteps[9].

On September 18, 1922, Monsieur Raymond Poincaré declared that "France will not follow Great Britain in adopting a negative attitude and will not take part in a new Eastern war which would lead to unrest in our Muslim colonies"[10]. While General Harrington sought to oppose the Kemalist forces, on September 20, 1922,

---

5 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3217, report dated August 5, 1922.

6 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3217, reports dated September 10, 11 and 14, 1922.

7 The title of Président du Conseil is equivalent to that of Prime Minister. Prior to this, Monsieur Raymond Poincaré was President of the French Republic from 1913 to 1920. He then returned to power as Président du Conseil from 1922 to 1924.

8 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3217, report dated December 3, 1922.

9 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3218, report dated January 5, 1923.

10 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3218, report dated May 11, 1923.

French General Charpy and Italian General Monbelli asserted that resistance was out of the question and advocated diplomatic channels. After a meeting between Monsieur Raymond Poincaré and Lord George Curzon, it was decided to abandon the idea of a preliminary conference and to convene a new peace conference as soon as possible. Lord George Curzon wanted to avoid a conflict, and asked Monsieur Raymond Poincaré to contact the Ankara government. However, Lord Curzon asserts that, should Gallipoli and Istanbul be attacked, Great Britain is resolved to go to war[11]. At the same time, Henry Franklin-Bouillon was sent to Ankara by France to meet Mustafa Kemal and advise the Ankara government to be cautious[12]. France's proximity to the Ankara government meant that it played the role of intermediary and mediator between Great Britain and the Ankara government. The instructions given by French Prime Minister Raymond Poincaré were to insist that Mustafa Kemal defuse any risk of conflict with Great Britain, which hung this sword of Damocles over the negotiations and would do so for practically the entire duration of the Lausanne conference. The President of the Council, Raymond Poincaré, insisted on the sensitive points, namely respect for the neutral zone. He promised that, in return, the Allies would encourage Greece to withdraw its troops beyond the Maritza, and that Thrace would be returned to Turkish administration[13]. On the other hand, French Prime Minister Raymond Poincaré and Lord George Curzon shared the same views on the disadvantages of the Soviet government's participation in the Lausanne conference, to which they were very reluctant[14].

The armistice agreement was signed at Mudanya on October 11, 1922, between the Turkish Grand National Assembly, France, Great Britain and Italy. On October 14, 1922, Greece also adhered to the armistice, which took effect the following day, October 15, 1922. According to Monsieur Henry Franklin-Bouillon, Mustafa Kemal agreed to sign, also because of the friendly ties between France and the Ankara government[15].

---

11 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3217, report dated September 21, 1922.

12 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3218, report dated September 25, 1922.

13 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3218, report dated September 28, 1922.

14 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3218, report dated September 30, 1922.

15 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3218, report dated October 11, 1922.

Preparatory meetings for the Lausanne conference are held in Paris. On November 18, 1922, Lord George Curzon (1859-1925)[16] met Council President Raymond Poincaré for five hours in Paris. Lord George Curzon's aim was to secure France's support for Britain's main demands. Monsieur Raymond Poincaré and Lord George Curzon travelled together by train from Paris to Lausanne to attend the conference. Later, the President of the French Council, Raymond Poincaré, was present at the opening of the Lausanne Conference. He also took part in certain phases of the negotiations. Before the official opening of the Lausanne Conference, Raymond Poincaré and Lord Curzon meet Benito Mussolini, who is part of the Italian delegation.

Benito Mussolini would have liked Italy to obtain compensations in the Middle East and, to this end, he wanted the question of mandates to be discussed. However, Benito Mussolini received a categorical refusal from both France and Great Britain, which he was forced to accept[17].

A Long Conference

As the Lausanne conference gets underway, the Ankara government is hoping for French support in the negotiations. However, these expectations have not been fully met. The Turkish delegation deplored France's relative neutrality, despite the fact that Henry Franklin-Bouillon had apparently made promises of an alliance[18]. However, the French delegation obtained from Lord George Curzon that he renounce imposing military clauses on Turkey[19].

The Turkish delegation was well aware of the disagreements that existed between the Allies, and this was also a lever for skilful negotiation[20]. On the other hand, Ismet Pasha and his entourage sometimes seemed to feel disappointed or disillusioned by France's attitude, leaving open the possibility of collusion

16 Lord George Nathaniel Curzon was Foreign Secretary from 1919 to 1924. A leading British Conservative politician, he was Viceroy of India from 1899 to 1905. He was Chairman of the Lausanne Conference and, at the same time, headed the British delegation.

17 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3217, report dated November 20, 1922.

18 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3217, report dated December 1, 1922.

19 Service Historique de la Défense (SHD), 7 N 3217, **French Military Archives in Vincennes**, report dated December 25, 1922.

20 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3216, report dated November 21, 1922.

between France and Great Britain[21]. In this respect, the Italians claimed that a secret agreement had been concluded between France and Great Britain, linking the question of the Ruhr in Germany to that of British policy in the Middle East[22]. The Ankara government approached the French government to acquire aircraft from France[23]. However, following an intervention by the British government, the French government had to suspend a delivery of war materiel to Turkey. However, the French government demanded that the British government do the same for Greece[24].

Henry Franklin-Bouillon also made promises and commitments to the Ankara government that were sometimes not kept, leading to disappointment and even disillusionment. Indeed, it is said that Henry Franklin-Bouillon had promised an alliance to the Ankara government[25].

However, France, supporting Great Britain to a certain extent, sought to assume the role and garb of a mediator between the Ankara government and Great Britain[26]. The Turkish delegation was aware that France had been disappointed by Great Britain's policy on reparations and hoped that, as a result, France would return to the Turkophile policy of Henry Franklin-Bouillon[27].

The French Delegation

The French delegation was headed by Monsieur Camille Barrère (1851-1940), a diplomat who was then French ambassador to Rome, and Monsieur Maurice Bompard, a diplomat who had been French ambassador to Istanbul on the eve of the First World War. Economic and financial matters were handled by French ambassador Camille Barrère.

---

21 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3216, report dated November 30, 1922.

22 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3216, report dated December 6, 1922.

23 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3218, report dated October 25, 1922 and report dated November 10, 1922.

24 Service Historique de la Défense (SHD), French Military Archives in Vincennes, 7 N 3217, report dated December 2 1922, report dated December 8 1922 and report dated December 12, 1922.

25 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3217, report dated December 1, 1922.

26 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3216, report dated December 8, 1922.

27 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3216, report dated December 12, 1922.

Monsieur Louis Maurice Bompard (1854-1935) was a French diplomat, sixty-nine years of age - very old for his time, even. After the conclusion of the Franco-Russian Alliance in 1902, he was posted to St. Petersburg, where he was one of the architects of the negotiations that led to the signing of the Triple Entente. Then, in 1909, he was posted to Istanbul as ambassador, which he left when the First World War broke out. After the end of the First World War, in 1919, he retired. He was therefore not an active diplomat, but a retired one. Monsieur Maurice Bompard stood for election to the French Senate and was elected on January 11, 1920. He was re-elected on January 6, 1924, and remained in office until the end of his term on January 9, 1933. In 1923, he was chosen as a delegate to the Lausanne Conference.

The French delegation also included a number of general officers. General Charles Antoine Charpy (1869-1941) was commander of the French Occupation Corps in Istanbul, and represented France at the signing of the Mudanya armistice. Maurice Pellé (1863-1924) was a French major general. After the First World War, he became High Commissioner for the Orient and Ambassador to Istanbul. From April 23, 1923, he was the principal delegate of the French delegation to the Lausanne Conference, until the signing of the Treaty of Lausanne on July 24, 1923.

Numerous experts also took part in the Lausanne conference. Henri Auguste Fromageot (1864-1949), for example, was a French expert at the Lausanne conference. A Doctor of Law from the Paris Faculty of Law in 1891, he was for many years legal advisor to the Ministry of Foreign Affairs. In this capacity, he took part in numerous international conferences, representing France as a jurist. He was a delegate for France at the Second Hague Conference in 1907, and at the Paris Peace Conference in 1919. From 1920 onwards, he took part in meetings of the Assembly, the Council and various commissions of the Permanent Court of Arbitration at The Hague. He is a member of or adviser on arbitration to a number of arbitration tribunals and conciliation commissions for the settlement of international disputes.

Growing Tensions

From January 1923 onwards, tensions increased at the Lausanne Conference. Telegrams from the French Foreign Ministry reported worrying fears that the Greek government might resume hostilities. In January 1923, France, through the President of the Council Raymond Poincaré, took collective action to warn the Greek government. However, France took precautions to avoid giving the

impression that it was aligning itself with Great Britain. This was particularly important in the eyes of French public opinion. Council President Raymond Poincaré declared: "We must be careful not to give the impression in France that we are following in England's footsteps"[28].

In mid-January 1923, Monsieur Maurice Bompard replaced Monsieur Camille Barrère, who was unwell, as France's principal delegate. He went to Paris to consult the President of the Council, Raymond Poincaré, and returned with a twenty-four-point document containing demands for concessions from Turkey, in the hope of bringing the conference to a rapid conclusion. This document was rejected by Lord George Curzon, who found it unacceptable, and asked that the Turkish delegation vote solely on the text produced by Great Britain, either accepting or rejecting it.

When the Turkish delegation learned that Great Britain had decided to submit the Mosul question to the League of Nations, it was also disappointed that France had been unable to defend Turkey's rights on this sensitive issue[29]. The Turkish delegation refuses to sign the treaty proposal as it stands after the vote of the Grand National Assembly of Ankara[30]. In the event of the Lausanne Conference being interrupted, Lord George Curzon advocated a one-month armistice. Lord George Curzon made a final proposal to Ismet Pasha on February 4, 1923, to sign the treaty. Unsuccessful, Lord George Curzon halted negotiations the same day and set off for Great Britain on the Orient Express train.

With the departure of the British delegation, and thus the absence of any representation from one of the organizing powers, the Lausanne Conference was suspended. In order to be able to resume work, the Italian Mr. Massigli keeps the General Secretariat of the Conference open. The French delegation also left the next day to return to Paris[31].

Raymond Poincaré (1860-1934), President of the Council, often drew a comparison between French policy towards Great Britain in the East and Great

---

28 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3218, report dated January 5, 1923.

29 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3218, report dated January 24, 1923.

30 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3218, report dated January 30, 1923.

31 **Conférence de Lausanne**, Tome II. 1er février 1923-4 février 1923, Ministère des affaires étrangères, Paris, Imprimerie Nationale, 1923, p. 129.

Britain's policy towards France in Germany. He declared: "Should hostilities break out between England and Turkey, we should maintain in this conflict an attitude analogous to that which the British government observes towards us in the Ruhr question, i.e. a benevolent neutrality"[32]. However, the French delegation did manage to obtain compromises from the British delegation. In December 1922, for example, the French delegation got Lord George Curzon to drop his plans to impose military clauses on Turkey[33]. This success of French diplomacy vis-à-vis British diplomacy seemed to encourage the Turkish delegation in its own defense. At least, that's how the French delegation interpreted it, underlining the feeling of a more intransigent stance subsequently adopted by the Turkish delegation[34].

Thus, the President of the Council, Raymond Poincaré, sought to avoid giving the draft Treaty of Lausanne the character of an ultimatum, which would be followed by a resumption of hostilities if it were not accepted. France's attitude was appreciated and recognized by the Turkish delegation as a service rendered by France in Turkey's favor[35].

However, the rumors of a possible resumption of war spread by Great Britain, stating that Greece was preparing a new offensive, were seen by France as a form of pressure exerted on the Ankara government with a view to the reopening of negotiations in Lausanne[36].

Reopening of the Lausanne Conference

The Lausanne Conference reopened on April 23, 1923, once again operating on a committee basis, and continued until July 24, 1923. Lord George Curzon categorically refused to return to the Lausanne Conference, and was replaced by

32 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3218, report dated February 3, 1923. In January 1923, when Germany refused to pay war reparations, Monsieur Raymond Poincaré resorted to force and ordered French military forces to occupy the Ruhr. Although this decision was strongly criticized by France's allies, they did not intervene and maintained a position of neutrality.

33 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3217, report dated December 25, 1922.

34 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3217, report dated December 28, 1922 and report dated December 29, 1922.

35 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3218, report dated 3 February 3, 1923.

36 Service Historique de la Défense (SHD), **French Military Archives in Vincennes**, 7 N 3218, report dated March 18, 1923.

Sir Horace Rumbold (1869-1941). The Financial Affairs Commission, chaired by France, was taken over by General Maurice Pellé (1863-1924), who became the principal delegate of the French delegation to the Lausanne Conference. It was General Maurice Pellé who signed the final text of the Lausanne Treaty on behalf of France.

Signed between Great Britain, France, Italy, Japan, Greece, Romania, the Serbian-Croatian-Slovenian state and Turkey, the Treaty of Lausanne re-establishes Turkish sovereignty over what is now Turkey, and recognizes the aims of the National Pact [Misak-i Millî]. The capitulations and Ottoman debts were definitively abolished. The Straits came under Turkish sovereignty, demilitarized and with the right of control exercised by an international commission. Arbitration on the border with Iraq was accepted, and in 1926 the League of Nations confirmed the delineation of the Turkish-Iraqi border.

Conclusion

Divergent sensibilities and approaches persist among the Allies, both during the First World War and, of course, afterwards. This is particularly noticeable in the diplomatic negotiating forums that are the peace conferences. In this respect, distrust and even mistrust are perceptible and recurrent in relations between France and Great Britain, particularly with regard to the Middle East question.

After the signing of the Treaty of Ankara on October 20, 1921, between the Turkish Grand National Assembly and France, a highly significant diplomatic turning point, Great Britain reacted to this bilateral agreement, which ushered in international recognition of the Ankara government. Even at the Lausanne Conference, the agendas of Great Britain and France were quite distinct. As far as possible, France seeks to play its own part and protect its interests in Turkey, and this involves a privileged and close relationship with the Ankara government. Characterizing France’s position at the Lausanne Conference does not appear to be as straightforward as it might seem. One could perhaps speak of a form of “benevolent neutrality” towards the Ankara government. Even if, at times, a greater commitment to supporting Turkey was expected, as it had probably been promised, leading to disappointment.

BIBLIOGRAPHY

CAMBON Paul, *Correspondance 1870-1924*, *Tome Troisième (1912-1924). Les guerres balkaniques. La Grande Guerre. L'organisation de la paix*, *Paris*, *Grasset*, *1946.*

Conférence de Lausanne. Tome II. *1*er février 1923-4 février 1923, Ministère des Affaires étrangères, Paris, Imprimerie Nationale, 1923.

Conférence de Lausanne. Tome I. 21 novembre 1922- 1er février 1923, Ministère des Affaires étrangères, Paris, Imprimerie Nationale, 1923.

DAVISON, Roderic H., "Middle East Nationalism: Lausanne Thirty Years After*"*, **Middle East Journal**, vol. 7, N° 3 (Summer 1953), p. 324-348.

DEMIRCI, Sevtap, **Strategies and Struggles: British Rhetoric and Turkish Response: The Lausanne Conference (1922-1923)**, Istanbul, Isis Press, 2005.

DEMIRCI, Sevtap, "Turco-British Diplomatic Manoeuvres on the Mosul Question in the Lausanne Conference,1922–1923", **British Journal of Middle Eastern Studies**, April 2010, vol. 37, no 1, p. 57-71.

Documents diplomatiques français, 1922, 1er juillet-31décembre 1922, vol. 2, Ed. PETER LANG, PARIS, 2008.

Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, vol. XVIII, London, 1947.

INÖNÜ, Ismet, **Hatıralar**, Ankara, 1987.

KARACAN Ali Naci, **Lozan**, Hazirlayan Hulûsi Turgut, Istanbul, Türkiye Is Bankasi Kültür Yayinlari, 9th ed., 2021.

KAYALI, Hasan, "The Struggle for Independence", in Kasaba Resar (ed.), **The Cambridge History of Turkey**, vol. IV: Turkey in the Modern World, Cambridge, 2008.

MALKOÇ, Eminalp - BABAOGLU, Resul - MALHASYAN, Silvart - YILMAZ ODABASI, Hadiye, **Toplumsal Tarih**, N°207, July 2019, p. 32-71.

Ministère des Affaires étrangères du développement international, Robert Franck, Gerd Krumreich (dir.), Jean-Michel Gieu, Vincent Laniol, Alexandre Sumpf (collab.), **Documents diplomatiques français (DDF), Armistices et paix 1918-1920**, tome I, Bruxelles, P.I.E. Peter Lang, 2014.

MOREAU, Odile, "Difficile sortie de guerre **:** de l'Empire ottoman à

l'émergence de la jeune République de Turquie (1918-1924)" in "Le Moyen-Orient dans les relations internationales. Circulations, interdépendances, conflits", **Relations Internationales**, n° 171, Paris, été/automne 2017, p. 43-56.

OKAN, Orçun Can, "The Treaty of Lausanne and the Construction of the Arab Middle East", **Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association**, vol. 8, N°1, 2021, p. 457-461.

The Treaties of Peace 1919-1923, New-York, Carnegie Endowment for International Peace, 1924, vol. 2, p. 959-1052.

THOBIE Jacques, "De Constantinople à Ankara : d'un Empire piétiné à une République respectée (1920-1929)", **Relations Internationales**, n°31, automne 1982, p. 263-282.

THE US DELEGATION AT THE LAUSANNE PEACE CONFERENCE: A NEUTRAL "OBSERVER" OR MORE

EMRE FEYZİ ÇOLAKOĞLU*

ABSTRACT

After it became clear that the Lausanne Peace Conference between the Allied Powers and Turkey would be convened, it became a matter of curiosity whether the US, one of the Allied Powers, would participate in this conference or not. In this sense, the US administration was faced with many different justifications for participating or not participating in the conference. In the end, the US administration decided to participate in the peace conference to be held in Lausanne only with a delegation that had the status of "observer". However, the decision of the US administration was not fully in line with the activities of the US delegation in Lausanne. The activities of the US Delegation at the Lausanne Peace Conference went far beyond the "observer" status. The purpose of this study is to question the relationship between the status and the activities of the US Delegation to the Lausanne Peace Conference. To this end, the study utilizes published and unpublished archival documents of the US Department of State as well as the memoirs of US diplomats who served at the conference.

Keywords: Lausanne Peace Conference, USA, US Delegation.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, efcolakoglu@gmail.com

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA ABD HEYETİ: TARAFSIZ BİR "GÖZLEMCİ" YA DA DAHA FAZLASI

ÖZET

Müttefik Devletlerle Türkiye arasında Lozan Barış Konferansı'nın toplanacağının belli olmasının ardından Müttefik Devletlerden birisi olan ABD'nin de bu konferansa katılıp katılmayacağı merak edilen bir konu olmuştur. Bu anlamda ABD yönetiminin önünde konferansa katılmak ya da katılmamak doğrultusunda birbirinden farklı pek çok gerekçe yer almıştır. Nihayetinde ABD yönetimi Lozan'da gerçekleştirilecek barış konferansına yalnızca "gözlemci" statüsündeki bir heyetle katılma kararı almıştır. Ancak ABD yönetiminin bu yöndeki tasarrufu Lozan'da görev yapan ABD Heyeti'nin faaliyetleriyle tam olarak uyumlu olmamıştır. Lozan Barış Konferansı'nda görev yapan ABD Heyeti'nin faaliyetleri "gözlemci" statüsünün oldukça ilerisine gitmiştir. Bu çalışmanın amacı ABD'nin Lozan Barış Konferansı'nda görev yapan heyetinin statüsü ve faaliyetleri arasındaki ilişkiyi sorgulamaktır. Bu doğrultuda çalışmada ABD Dışişleri Bakanlığının yayımlanmış ve yayımlanmamış arşiv belgelerinin yanında konferansta görev yapan ABD diplomatlarının anılardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Konferansı, ABD, ABD Heyeti

Introduction

Following the announcement that a peace conference between the Allied Powers and Turkey would be convened in Lausanne, the question of whether the US would play any role in this conference became an essential agenda item in world politics. In fact, the US had never been legally or de facto at war with the Ottoman Empire, with which it suspended diplomatic relations following its involvement in World War I in 1917. In addition, the US Senate refused to ratify the Treaty of Versailles and the Covenant of the League of Nations, which were signed at the Paris Peace Conference organized after the end of World War I, demonstrating that the US should stay away from world affairs. However, in this process, the US did not completely abandon its vital interest in the Near East in line with the "open door" principle. Although the US was never legally or de facto at war with the Ottoman Empire, the US Government was represented at the level of High Commissioner in the occupation administration established in Istanbul following the Armistice of Mudros signed between the Ottoman Empire and the Allied Powers on October 30, 1918. This revealed that the US did not want to be left out of the order to be established in the Near East in the post-war settlements. In such an environment where the tendency towards isolationism in foreign policy gained weight, the US administration decided to participate in the Lausanne Peace Conference as an "observer" to protect its interests in the Near East within the framework of the "open door" principle.

This study aims to discuss the relationship between the status and activities of the US Delegation, which participated in the Lausanne Peace Conference as an "observer". The US Delegation went to the Lausanne in the midst of possible conflicts of interest with its World War I partners, the Allied Powers, on the one hand, and its World War I adversary and the victor of the struggle for independence after the war, Turkey, on the other. Under these circumstances, it was not possible to confine the US Delegation's activities at the conference to its previously assigned "observer" status. In the negotiations, the US Delegation tried to satisfy the US national interests at the highest level by acting sometimes in coordination with the Allied Powers against the Turkish Delegation and sometimes with the Turkish Delegation against the Allied Powers. Moreover, another activity of the US Delegation at the conference was to play an active role, especially at the points where the negotiations were deadlocked, and to try to provide the parties with a ground for compromise and even to mediate between them. The study argues that although the US participated in the Lausanne Peace Conference as an "observer", the activities of the US Delegation at the conference went far beyond

this status.

The study adopted the archival research method. The archival sources used in this regard are the US Department of State's unpublished archival records kept at the National Archives and Records Administration (NARA) and the periodically published archival records by the Office of the Historian under the title *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* (FRUS), which are classified according to various time periods and subjects. In addition to the published and unpublished archival records of the US Department of State, another significant source of reference for the study was the memoirs of the members of the US Delegation to the Lausanne Peace Conference. These memoirs were used both as a primary source of reference where archival sources were insufficient and as a guiding compass in terms of questioning the findings obtained from archival sources.

The Question of US Participation in the Lausanne Peace Conference

The Turkish Army, led by Mustafa Kemal Pasha, entered Izmir on September 9, 1922, bringing to a definitive end the Greek occupation of Western Anatolia, which had begun nearly forty months earlier. By the defeat of the Greek Army, the Allied Powers realized that they could no longer continue the war in Anatolia. For this reason, a delegation headed by General Charles Harington, the Commander of the Allied Forces in Istanbul, representing the Allied Powers, and İsmet Pasha, the representative of the Ankara Government, met in Mudanya, a small coastal town on the Marmara Sea, and started negotiations for an armistice between the parties. After about a week of negotiations, the Armistice of Mudanya was signed between the Allied Powers and the Ankara Government on October 11, 1922.[1]

Following the signing of Armistice of Mudanya, it was time for a peace treaty between the Allied Powers and the Ankara Government. For this purpose, the Allied Powers invited the Ankara Government and other parties concerned with the settlement of the Near Eastern question to a peace conference to be held in Lausanne, Switzerland.[2] After the announcement of the convening of a peace conference in Lausanne, it became a matter of serious curiosity whether the US would participate in the conference or not, and if so, what would be the

1 Salâhi R. Sonyel, **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.12; Roderic H. Davison, "Mondros'tan Lozan'a Türk Diplomasisi", **Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923): Batı Etkisi**, çev. Mehmet Moralı, Alfa Kitapevi, İstanbul 2016, s.293.

2 Harry N. Howard, **The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923**, University of Oklahoma Press, Norman, 1931, s.278.

nature of this participation. In this sense, the Allied Powers decided to send an invitation to the US, but to respect the decision of the Washington administration on whether or not to participate in the conference.[3] To this end, the British diplomatic representative in Washington officially informed the US Department of State on October 27, 1922 that the three Allied Powers had invited the US to the peace negotiations to be held in Lausanne and that they would welcome US participation.[4] Following this invitation, different expectations were raised about the US administration's decision.

First of all, the conference to be held in Lausanne in order to solve the Near Eastern question was planned to end the war between Turkey and the Allied Powers, which had been adversaries in World War I, and to establish peace between the parties in question. However, even though the US was among the Allied Powers in World War I, which it later joined, there had never been a declared war between the US and Turkey as of that date. In other words, the US, which became involved in World War I after Congress approved President Woodrow Wilson's war resolution on April 6, 1917, was never legally or de facto at war with the Ottoman Empire.[5] This fact played a significant role in the debate

3 Erik Goldstein, "The British Official Mind and the Lausanne Conference, 1922-23", **Diplomacy & Statecraft**, Cilt: 14, Sayı: 2, 2003, s.197; Taner Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a: Dünden Bugüne Değişen Ne Var?**, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s.207. Britain was the most eager party for the US participation in the peace negotiations. In this sense, the British administration played a leading role in the contacts established with Washington. See: Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923**, çev. Mehmet Moralı, 3. Baskı, Alfa Kitapevi, İstanbul 2015, s.71.

4 **NARA**, M363, Roll 7, 767.68.119/36, 27.10.1922; "The British Embassy to the Department of State", October 27, 1922, **PRFRUS 1923**, Vol. II, Government Printing Office, Washington 1938, s.889. In fact, British diplomatic representatives had already contacted the US administration on two previous occasions regarding participation in a possible peace conference between the Allied Powers and Turkey. See: "The Chief of the Near Eastern Affairs, Department of State (Dulles) to the Under Secretary of State (Phillips)", September 19, 1922, **PRFRUS 1923**, Vol. II, Government Printing Office, Washington 1938, s.879; "The Ambassador in Great Britain (Harvey) to the Secretary of State", October 12, 1922, **PRFRUS 1923**, Vol. II, s.881-882.

5 Immediately after the US declared war against Germany, the Ottoman Empire terminated diplomatic relations through a note written by Foreign Minister Ahmet Nesimi Bey on April 20, 1917. Under normal circumstances, the parties were expected to declare war on each other following this development, but both parties deliberately avoided this move. İsmail Köse, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)**, Türk Tarih Kurumu, TTK, Ankara 2016, s.49; Kenan Özkan, **Mondros Mütarekesi'nden Lozan Barış Konferansı'na Mili Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri 1918-1923**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s.15.

over whether the US should be among the Allied Powers that would face off in Lausanne to negotiate a peace treaty with Turkey.

Second, US foreign policy was on the verge of a significant transformation in the immediate aftermath of World War I. A conference was convened in Paris to determine the terms of the post-war peace treaties with the defeated states.[6] However, not only the peace treaties to be concluded with the defeated states but also the new world order to be established after the war were discussed at the Paris Peace Conference. US President Woodrow Wilson played the leading role in these discussions. In the negotiations, Wilson considered the creation of an international organization that would provide a peaceful solution to international disputes as paramount for a just world order to be established in the post-war. As a matter of fact, the Paris Peace Conference decided to establish the League of Nations, which was envisaged to ensure international peace and stability, along with the Versailles Peace Treaty to be signed with Germany. Therefore, the new world order established in the post-war reflected the vision of US President Woodrow Wilson to a great extent.[7]

Although the new world order established in the post-World War I reflected the vision of US President Woodrow Wilson, it was not possible for the US to be a part of it. When Wilson returned to Washington from Paris with the Treaty of Versailles and the Covenant of the League of Nations, he found himself in a more difficult situation than peace negotiations. As a result of protracted negotiations in the US Senate, the two-thirds majority required for the ratification of the Treaty of Versailles and the Covenant of the League of Nations could not be reached. Thus, the US was not only excluded from the peace treaty signed by the victorious states with Germany, but also could not become a member of the international organization, which was envisaged as a guarantee of international peace and stability and in which it played a leading role.[8] This situation clearly demonstrated that the US did not want to be among the dominant actors of the newly established world order. This result also indicated that an important transformation would take place in US foreign policy. The US recalled the early

---

6 Margaret MacMillan, **Barış Yapanlar – 1919 Paris Barış Konferansı ve Bu Konferansın Savaşlara Son Verme Girişimi**, Alfa Kitapevi, İstanbul 2015.

7 Akira Iriye, **The Cambridge History of American Foreign Relations: The Globalizing of America, 1913-1945**, Vol. III, Cambridge University Press, Cambridge 1993, s.59-60.

8 Walter LaFeber, **The American Age – U.S. Foreign Policy at Home and Abroad: 1950 to the Present**, 2. Baskı, W. W. Norton & Company, New York 1994, s.329-330.

foreign policy principle of isolationism, which it had distanced itself from by getting involved in World War I in 1917, and signaled that it would maintain a serious distance from world affairs in the post-war.[9] In such an environment, whether the US could participate as one of the negotiating parties in the Lausanne Peace Conference, which was to convene in order to create a new order in the region by finding a definitive settlement to the Near Eastern question, became one of the most emphasized issues in the debates.

On the other hand, the US refusal to ratify the Treaty of Versailles and the Covenant of the League of Nations after the Paris Peace Conference and its adoption of an isolationist foreign policy approach did not mean that the US completely abandoned its interests in the Near East. First of all, although the US was never legally or de facto at war with the Ottoman Empire and was not a party to the armistice signed between the Allied Powers and the Ottoman Empire on October 30, 1918, it made an effort to make its presence felt in the region by being represented at the high commissioner level in the occupation administration established by the Allied Powers in Istanbul after the treaty came into force.[10] In addition, the US was not officially represented in the inter-Allied meetings held to determine the future of the Ottoman territories from that date onwards, but it was always closely involved in the decisions taken in these meetings and did not hesitate to warn them that any possible compromise to be reached between the allies should not infringe on the US interests in the Near East. The US concern and reaction on this issue reached its most extreme point at the San Remo Conference convened in April 1920. In San Remo, the Allied Powers not only tried to decide on the terms of a peace treaty with the Ottoman Empire, but also engaged in a sharing plan among themselves regarding the future of the natural resources in the Near East.[11] The US administration, which was aware of

9 Allan Nevins ve Henry Steele Commager, **ABD Tarihi**, çev. Halil İnalcık, 6. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2014, s.466; Daniel S. Papp vd., **American Foreign Policy: History, Politics, and Policy**, Pearson, New York 2005, s.134.

10 Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014, s.33-41; Nur Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul,2016, s.87-110.

11 Ahmet Hurşit Tolon, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Antlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s.137-138; Osman Olcay, **Sevr Antlaşmasına Doğru: Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler**, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2019, s.611-806.

this arrangement, strongly protested this compromise, which was diametrically opposed to the principle of "open door".[12] Therefore, it is possible to state that the fact that the "open door" principle adopted by the US in the Near East outweighed the principle of isolationism came to the forefront as an important factor in the discussions on the participation of the US in the Lausanne Peace Conference.

Finally, on October 27, 1922, the US administration notified the Allied Powers in a memorandum that it had decided to participate in the Lausanne Peace Conference in accordance with the "open door" principle, not with fully authorized delegates, but with a delegation of "observers" who were instructed to stay away from national and other political decisions. The memorandum also contained clues about the general attitude that the US would adopt at the peace conference in Lausanne. Accordingly, the US was neither at war with Turkey nor a party to the armistice treaties of 1918. In addition, although the US wanted to stay away from territorial and other political issues in Lausanne, it did not completely give up its say in the Near East. The interests to be pursued by the US at the Lausanne Peace Conference were summarized as capitulations, claims, freedom of the Straits, archaeological studies, minorities, commercial interests and the protection of educational, philanthropic and religious institutions.[13]

On the same day that the US Department of State informed the Allied Powers that the US had decided to participate in the Lausanne Peace Conference through a delegation with "observer" status, it sent a separate memorandum to its diplomatic representatives in these states containing detailed instructions on the method to be followed by the US Delegation to be assigned to the Lausanne Peace Conference. Accordingly, the method to be followed by the US representatives at the Lausanne Peace Conference will be as follows:

> "1. As the United States is not at war with Turkey it will not be a signatory of the treaty of peace concluded to put an end to this war or a party to the conference for the purpose of negotiating such a treaty.
>
> 2. To permit the Allies to conclude their negotiations without any attempt to present Department's views or to obtain assurances for protection of American interests would leave this Government with a

12 Laurence Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924**, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1965, s.297-299; Harry N. Howard, **Turkey, The Straits and U.S. Policy**, The Johns Hopkins University Press, 1974, s.95.

13 **NARA**, M363, Roll 7, 767.68.119/51b: Telegram, 27.10.1922; "The Secretary of State to the Ambassador in France (Herrick)", October 27, 1922, **PRFRUS 1923**, Vol. II, s.886-888.

fait accompli so far as the relations between the Allies and the Turks were concerned.

3. The following course of action has therefore been determined upon:

a. A memorandum giving a statement of the nature and scope of American interests in the Near East will be communicated to the British, French and Italian Governments and later to other Governments if this appears to be desirable.

b. American observers will be present during the course of the negotiations, ready at any opportune or critical moment to interpose the necessary word for our protection.

c. We shall be prepared to avail ourselves of the first appropriate opportunity to make a treaty with Turkey to protect American interests. Whenever suitable assurances can be received from Turkey which would permit the negotiation of such a treaty full powers could be sent."[14]

On October 27, 1922, after notifying the Allied Powers that it would participate in the Lausanne Peace Conference by a delegation with the status of "observer" and a memorandum containing the instructions to be followed by this delegation to its diplomatic missions in these countries, the US Department of State determined the diplomats who would be assigned to represent the United States at the conference. Richard W. Child, Ambassador in Italy; Joseph C Grew, Minister in Switzerland; Admiral Mark L. Bristol, High Commissioner in Istanbul, and Julian Gillespie, Commercial Attaché, were chosen by the US Department of State for this mission.[15] Ambassador Child served as the Head of the US Delegation at Lausanne during the first part of the conference before it was interrupted. In the second part of the conference, which started on April 23, 1923, since the previous heads of delegations of the Allied Powers would not take part in this part of the conference and more technical issues would be discussed at this stage., Minister Grew served as the Head of the US Delegation in Lausanne during this period.[16]

14 **NARA**, M363, Roll 7, 767.68.119/51a: Telegram, 27.10.1922; "The Secretary of State to the Ambassador in France (Herrick)", October 27, 1922, **PRFRUS 1923**, Vol. II, s.884-885.

15 Howard, **Turkey, The Straits and U.S. Policy**, s.108.

16 Roger R. Trask, **United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939**, The University of Minnesota Press, Minneapolis 1971, s.33.

The Question of the Status and Activities of the US Delegation at the Lausanne Peace Conference

One of the most significant points underlined by the US administration in its decision to participate in the Lausanne Peace Conference, which was notified to the Allied Powers on October 27, 1922, was to declare that the delegation that would represent the US in Lausanne would only take part in the negotiations with the status of "observer".[17] Due to factors such as the absence of a state of war between Turkey and the US and the growing trend of isolationism in US foreign policy, the US administration felt the need to emphasize that the US Delegation to the conference would not play an official role in the negotiations between the Allied Powers and the Turkish Delegation, nor would they assume responsibility for any political or territorial arrangements. As a matter of fact, Ambassador Richard W. Child, who served as the Head of the US Delegation at Lausanne, reminded all participants once again immediately after the opening of the conference. At the very beginning of the negotiations, Child stated on November 20, 1922, "… we are to have no right of voting nor obligations of taking office, presiding or otherwise, or of becoming signatories of agreements or reports.", thus demonstrating that their status at the conference was limited to observation only.[18]

On the other hand, the fact that the US administration decided to participate in the Lausanne Peace Conference through a delegation with "observer" status did not mean that the US would remain completely indifferent to the decisions to be taken on shaping the political and economic future of the Near East region and adopt a passive attitude in this sense.[19] In this regard, the US Department of

---

17 Upon the reconvening of the Lausanne Peace Conference following the interruption, US Secretary of State Charles Evans Hughes informed Minister Joseph C Grew, who was serving as the Head of the US Delegation for this part of the conference, that "the status and functions of the American delegation will remain the same as they were before the conference was interrupted". See: John A. DeNovo, **American Interests and Policies in the Midde East 1900-1939**, The University of Minnesota Press, Minneapolis, s.147.

18 **NARA**, M363, Roll 7, 767.68.119/170: Telegram, 21.11.1922; "The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State", November 21, 1922, **PRFRUS 1923**, Vol. II, s.900; **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar – Belgeler**, çev. Seha L. Meray, Takım I, Cilt I, Kitap I, 3. Baskı, YKY, İstanbul 2001, s.11; Richard Washburn Child, **A Diplomat Looks at Europe**, Duffield and Company, New York 1925, s.87-88.

19 On October 27, 1922, the US administration informed the Allied Powers that they had decided to participate in the Lausanne Peace Conference through a delegation with the status of "observer" on the one hand, and on the other hand, they emphasized that although they had never been

State not only informed the delegation to Lausanne that they would take part in the conference as "observers", but also instructed them not to refrain from stating the US position on the negotiated issues in the clearest manner when necessary.[20] Therefore, at the very beginning of the conference, the US Delegation emphasized that even though they were taking part in the negotiations as "observers", their position should be considered on an equal footing with the Allied Powers around the same table.[21] In this regard, Ambassador Child, the Head of the US Delegation, made the following statement: "It is our understanding and we trust it is the understanding of the conference and its secretariat that our present position is that of the representatives of the United States who in plenary and other sessions including those of commissions and committees will be entitled to be present and to be heard in equality with other members." By this statement, Ambassador Child did not refrain from expressing that they were not completely indifferent to the issues being negotiated and that, if necessary, they could express their views just like the negotiating parties.[22]

At the Lausanne Peace Conference, the most important reason why the US Delegation emphasized that although they had the status of "observers" in the negotiations to be held, they were essentially in an equal position with the other Allies and that they would have at least as much say in the decisions to be taken was the concern that the principle of "open door" could be ignored by the Allied Powers in determining the future of the Near East.[23] This concern of the US Delegation had its roots in the arrangements made by the Allied Powers in San Remo, Italy in April 1920 to prepare the peace treaty to be concluded with Turkey regarding the concession rights in the Near East.[24] The US Delegation raised this

---

at war with Turkey, they were closely interested in the Near East issue and did not intend to give up their rights in the said region. See: Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.20.

20 Trask, s.31-32.

21 Joseph C. Grew, **Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years (1904-1945)**, (Ed. Walter Johnson), Vol. I, Hammond, Hammond & Co. Ltd., Londra, 1953, s.490.

22 **NARA**, M363, Roll 7, 767.68.119/170: Telegram, 21.11.1922. "The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State", November 21, 1922, **PRFRUS 1923**, Vol. II, s.900.; **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar – Belgeler**, s.11.; Child, ss. 87-88.

23 Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", **Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997**, (Ed. Fahir Armaoğlu), Kronik Kitap, İstanbul 2017, s.3.

24 Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika", **Türk Amerikan İlişkileri, 1919-1997**, (Ed. Fahir Armaoğlu), Kronik Kitap, İstanbul 2017, s.92; J. C. Hurewitz, "Türk-Amerikan İlişkileri ve Atatürk", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, s.503.

issue for the first time at the Lausanne Peace Conference on November 23, 1922 during an informal meeting with Curzon, the head of the British Delegation.[25] However, the first official statement on this issue was made by Ambassador Child, the Head of the US Delegation, at the session of the conference on November 25, 1922.[26] Ambassador Child explained the position of the US administration on the "open door" principle as follows:

> "As the object in view in submitting this suggestion is the elimination of any possible cause of misunderstanding, it is considered appropriate to call attention to the attitude of the United States in respect to secret treaties and agreements. It is not felt that arrangements previously made with respect to Turkish territory which provide for the establishment of zones of special commercial and economic influence, such, for example, as the Tripartite Agreement of 1920, are consonant with the principle of the equality of economic opportunity. It is assumed that the Allied Powers will not now desire, and do not now intend, to carry into effect previous arrangements of this nature."[27]

The statement made by Ambassador Child, the Head of the US Delegation, on November 25, 1922 had a "bombshell effect" in the press at the time and created a "tremendous excitement". As a matter of fact, two days after the statement of the Head of the US Delegation, US Secretary of State Charles Evans Hughes sent a letter to Lausanne in which he said, "The President and I wholeheartedly endorse your statement. It is both appropriate and well-timed." This statement clearly revealed Washington's position on the "open door" principle.[28] The sensitivity of the US administration on this issue continued from the reconvening of the conference after its interruption until the signing of a peace treaty between the Allied Powers and Turkey. After it became clear that the Lausanne Peace Treaty would be signed between relevant parties, Minister Joseph C Grew, who served as the Head of the US Delegation in the second part of the conference, stated that "Our fight was to preserve the principle of the open door and we were successful in this fight."[29] This determination reveals that the US Delegation did not hesitate

25 Grew, s.495-496.

26 Child, s.92-93.

27 **NARA**, M363, Roll 7, 767.68.119T&M/6: Telegram, 25.11.1922. "The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State", November 25, 1922, **PRFRUS 1923**, Vol. II, s.904-905; **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar – Belgeler**, s.97.

28 Grew, s.500-501; Child, s.93.

29 Grew, s.578.

to take the initiative on this issue at the Lausanne Peace Conference and achieved exactly the result it wanted.

Another issue that pushed the limits of the US Delegation's "observer" status at the Lausanne Peace Conference and caused it to go beyond this status was the settlement of the disagreements that emerged between the negotiating parties. In fact, the US Delegation did not go to Lausanne to negotiate with Turkey together with its World War I partners, the Allied Powers, but to negotiate a treaty that would re-establish diplomatic relations between Turkey and itself, separate from the peace treaty that the Allied Powers would sign after their negotiations with Turkey.[30] According to the instructions given by the US Department of State to the US Delegation for this purpose, the negotiations to be held with Turkey were left until after a compromise to be reached by the Allied Powers with Turkey.[31] Therefore, in Lausanne, the US Delegation tried both to ensure that the Allied Powers could extract a concession from Turkey at least in line with their own expectations in order to satisfy their own interests more in the negotiations with Turkey, and to eliminate this possibility since their own negotiations would be jeopardized in the event of a possible disagreement between the parties. The activities of the US Delegation at Lausanne in this sense went beyond ordinary, impartial observation and forced the delegates to determine the course of the conference from time to time and to act as a mediator between the parties.

The activities of the US Delegation in the negotiations between the Allied Powers and Turkey at Lausanne, which went beyond the status of "observer" to that of mediator, were clearly reflected in the memoirs of Ambassador Richard

W. Child and Ambassador Joseph C Grew, the members of the delegation who served as the presiding officers of both parts of the conference respectively. In this sense, following a meeting with Ambassador Child on January 28, 1923, Minister Grew first stated that he "believed that he could accomplish something by acting as a mediator between the Turks and the Allied Powers, and that he did

30 For detailed information on the "General Treaty Between the United States of America and Turkey, Signed at Lausanne", see: John M. Van Der. Lippe, "The 'Other' Lausanne Treaty of Lausanne: The American Public and Offical Debate on Turkish-American Relations", **The Turkish Yearbook of International Relations**, Sayı: 23, 1993, s.31-63; Edgar Turlington, "Treaty Relations with Turkey", **The Yale Law Journal**, Cilt: 35, Sayı: 3, 1926, s.326-343; Metin Tamkoç, "The Question of the Recognition of the Republic of Turkey by the United States", **Turkish Yearbook of International Relations**, Sayı: 1, 1960, s.92-120.

31 **NARA**, M363, Roll 7, 767.68119F&M2/10: Telegram, 15.01.1923; "The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State", January 15, 1923, **PRFRUS 1923**, Vol. II, s.1044-1045; Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990, s.384.

indeed do everything possible by being in constant dialogue with both sides".[32] Ambassador Child's activities in this sense reached their climax in the last days of the conference when it was at the breaking point and when Lord Curzon, the head of the British Delegation, left Lausanne. Although Ambassador Child tried to eliminate the distance between the parties and even to stop Lord Curzon, who was leaving the hotel to leave Lausanne, at the train station by hiring a taxi to catch up with him before his train left the station, he was not successful in this effort.[33] The activities of the US Delegation in this direction continued after the conference reconvened in April and even became the subject of a conversation between the Head of the US Delegation, Ambassador Joseph C Grew and the Head of the Turkish Delegation, İsmet Pasha:

> "In the further course of the conversation I expressed my satisfaction that we were again on the road to peace and said I felt sure that İsmet realized the friendly sentiments of the United States for Turkey and that if I could ever translate these sentiments into action by helping in any proper way towards the cause of peace, he could count upon me to do so. He asked if that meant that I was willing to mediate; I said in reply that if he ever had any definite proposal to make by which I could be of any help, I should certainly give it my most careful attention and carry it out if possible."[34]

Therefore, in addition to the official "observer" status granted to the US Delegation at Lausanne, it also carried with it an unofficial status of "facilitator" or "mediator" throughout the conference.[35] In fact, in an article written years after the conference, Minister Grew did not hesitate to use the phrase "We Americans … our duty being two-fold: First, to help in every proper way toward the attainment of peace ... in the Near East" when describing the mission of the US Delegation at Lausanne.[36]

---

32 Grew, s.541. In his memoirs, Ambassador Richard W. Child, the Head of the US Delegation to the Peace Conference in Lausanne during the first period of the conference, made an important confession about the goals and role of the United States in Lausanne: "… our interest was as great as those of the other powers, and in fact we took a large part in the settlement of the more important decisions." See: Child, s.79.

33 Child, s.121-123.

34 Grew, s.560.

35 Waldo H. Heinrichs, Jr., **American Ambassador Joseph C Grew and the Development of United States Diplomatic Tradition**, Oxford University Press, New York 1986, s.63.

36 Joseph C. Grew, "The Peace Conference of Lausanne, 1922-1923", **The Department of State Bulletin**, Cilt: 33, Sayı: 848, 1955, s.497.

On the other hand, the US Delegation's activities at the Lausanne Peace Conference went beyond the status of "observer" not only because of the concern that the negotiations might end in an uncompromising outcome, but also because it had different motivations for both rapprochement and confrontation with both sides. Ultimately, the US Delegation went to the Lausanne Peace Conference with potential conflicts of interest with its World War I partners, the Allied Powers, on the one hand, and Turkey, its World War I adversary and the victor of the struggle for independence after the war, on the other. In this sense, the US Delegation at Lausanne was at odds both with the Allied Powers on issues such as the adoption of an "open door" policy in the new order to be established in the Near East and with Turkey on issues such as capitulations, the protection of minorities, and the freedom of the Straits. This led the US Delegation to act sometimes with the Allied Powers and sometimes with the Turkish Delegation during the negotiations.[37] Köse stated that "Bristol, ... and his team that he had taken from Istanbul supported İsmet Pasha at critical moments and acted as a kind of secret counselor.[38] This situation sometimes did not escape the attention of Lord Curzon and caused complaints." while on the other hand, "Rumbold met with Grew and asked him whether he intended to unite with the Allies in negotiations against the Turks. Grew replied that it would be more appropriate to describe it as cooperation. Similar views were conveyed to the Italian and French delegates. Contrary to the expectations of the Turkish Delegation, the American representatives did not hesitate to act with the Allies in matters concerning their interests."[39] In conclusion, as Hurewitz reveals, the US Delegation essentially adopted a position at Lausanne that was neither wholly aligned with the Allied

37 Heinrichs, s.66.

38 On the support provided by US High Commissioner Admiral Bristol to İsmet Pasha: "… during an interview I had with İsmet Pasha … he referred to our conversation upon the train and especially to the suggestions I made in that conversation … . I made this suggestion explaining to İsmet that such a procedure would give a very clear expression of the whole facts to enable him to make a clear statement to the world through the Press of the Turkish point of view and the desire of the Turks to reconcile points of difference and arrive at a peace. … İsmet Pasha informed me that … he had utilized the time in following out my above mentioned suggestion which he had found very helpful." See: **NARA**, M 353, Roll 14, 867.00/1636, 28.02.1923; The conversation between İsmet Pasha and Admiral Bristol is also included in İsmet Pasha's memoirs in the same way as Bristol's account. See: İsmet İnönü, **Hatıralar**, (Yay. Haz. Sebahattin Selek), 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s.365.

39 Köse, s.283,295.

Powers nor wholly aligned with the Turkish Delegation, but more in the middle.[40] Therefore, for the US Delegation, the ability to maneuver required by this position constituted an important justification for the delegation to engage in activities well beyond its "observer" status.

Conclusion

The Lausanne Peace Conference has an important place in 20th century American history as it reflected the effects of the post-World War I transformation in US foreign policy. Although US foreign policy seemed to be returning to its pre-war parameters after the war, the Lausanne Peace Conference clearly demonstrated that this transformation was essentially an illusion. Even though the US was never legally and de facto at war with the Ottoman Empire in World War I and the US government seemed to be restricted in international politics by the Senate, Washington could not remain indifferent to a peace conference that would determine the political and economic future of the Near East. Although the US was represented at Lausanne by a delegation with "observer" status for technical reasons, the US Delegation to the negotiations went far beyond this status. The US Delegation's activities in the negotiations sometimes took the form of facilitation and mediation, and at times even determined the course of the conference.

The Lausanne Peace Conference was concluded by the Lausanne Peace Treaty signed between the Allied Powers and Turkey on July 24, 1923. The provisions adopted in this treaty enabled the US Delegation to achieve a significant part of its goals at the conference. First of all, the Lausanne Peace Treaty was a complete success for the US in terms of the "open door" policy. The Allied Powers accepted the principle of equality of opportunity in the Near East, and no mention was made in the treaty of spheres of influence and concessions. With regard to the provisions on the Straits, one of the most important American objectives was fulfilled by accepting the principle of freedom of passage by sea and air in peace and war. In addition, philanthropic, educational and religious institutions in Turkey were recognized by Turkey. Turkey agreed to guarantee full religious freedom, security of life and property and legal equality with Muslims for all minorities. The most important failure in terms of US objectives was the issue of capitulations. Upon the entry into force of the Treaty, the abolition of capitulations was also accepted.

40 Hurewitz, "Türk-Amerikan İlişkileri ve Atatürk", s.500.

REFERENCES

I. Archival Documents

National Archives and Records Administration (NARA), M 353, Records of the United States Related to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929.

NARA, M 363, Records of the United States Related to Political Relations Between Turkey and Other States, 1910-1929.

II. Official Publications

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (PRFRUS) 1923, Vol. II, Government Printing Office, Washington, 1938.

III. Books

Armaoğlu, Fahir. **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

Baytok, Taner, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a: Dünden Bugüne Değişen Ne Var?**, Doğan Kitap, İstanbul 2007.

Bozkurt, Abdurrahman, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.

Child, Richard Washburn. **A Diplomat Looks at Europe**, Duffield and Company, New York 1925.

Criss, Nur Bilge, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Demirci, Sevtap, **Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923**, çev. Mehmet Moralı, 3. Baskı, Alfa Kitapevi, İstanbul 2015.

Evans, Laurence. **United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924**, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1965.

Grew, Joseph C., **Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years (1904-1945)**, (Ed. Walter Johnson), Vol. I, Hammond, Hammond & Co. Ltd., Londra, 1953.

Heinrichs, Waldo H. Jr., **American Ambassador Joseph C. Grew and the Development of United States Diplomatic Tradition**, Oxford University Press, New York 1986.

Howard, Harry N., **The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923**, University of Oklahoma Press, Norman 1931.

Howard, Harry N., **Turkey, The Straits and U.S. Policy**, The Johns Hopkins University Press, 1974.

Iriye, Akira, **The Cambridge History of American Foreign Relations: The Globalizing of America, 1913-1945**, Vol. III, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

İnönü, İsme, **Hatıralar**, (Yay. Haz. Sebahattin Selek), 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.

Köse, İsmail, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016.

LaFeber, Walter. **The American Age – U.S. Foreign Policy at Home and Abroad: 1950 to the Present**, 2. Baskı, W. W. Norton & Company, New York 1994.

Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar – Belgeler, çev. Seha L. Meray, Takım I, Cilt I, Kitap I, 3. Baskı, YKY, İstanbul 2001.

MacMillan, Margaret. **Barış Yapanlar– 1919 Paris Barış Konferansı ve Bu Konferansın Savaşlara Son Verme Girişimi**, Alfa Kitapevi, İstanbul 2015.

Nevins, Allan ve Henry Steele Commager, **ABD Tarihi**, çev. Halil İnalcık, 6. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2014.

Olcay, Osman. **Sevr Antlaşmasına Doğru: Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler**, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2019.

Özkan, Kenan, **Mondros Mütarekesi'nden Lozan Barış Konferansı'na Mili Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri 1918-1923**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

Papp, Daniel S., vd., **American Foreign Policy: History, Politics, and Policy**, Pearson, New York 2005.

Sonyel, Salâhi R., **Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990.

Tolon, Ahmet Hurşit. **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Antlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

Trask, Roger R., **United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939**, The University of Minnesota Press, Minneapolis 1971.

Articles

Armaoğlu, Fahir, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", **Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997**, (Ed. Fahir Armaoğlu), Kronik Kitap, İstanbul 2017, s.25-41.

Armaoğlu, Fahir, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika", **Türk Amerikan İlişkileri, 1919-1997**, (Ed. Fahir Armaoğlu), Kronik Kitap, İstanbul 2017, s.69-120.

Davison, Roderic H., "Mondros'tan Lozan'a Türk Diplomasisi", **Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923): Batı Etkisi**, çev. Mehmet Moralı, Alfa Kitapevi, İstanbul 2016, s.290-340.

Goldstein, Erik, "The British Official Mind and the Lausanne Conference, 1922-23", **Diplomacy & Statecraft**, Cilt: 14, Sayı: 2, 2003, s.185-206.

Grew, Joseph C., "The Peace Conference of Lausanne, 1922-1923", **The Department of State Bulletin**, Cilt: 33, Sayı: 848, 1955, s.497-506.

Hurewitz, J. C., "Türk-Amerikan İlişkileri ve Atatürk", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, s.481-514.

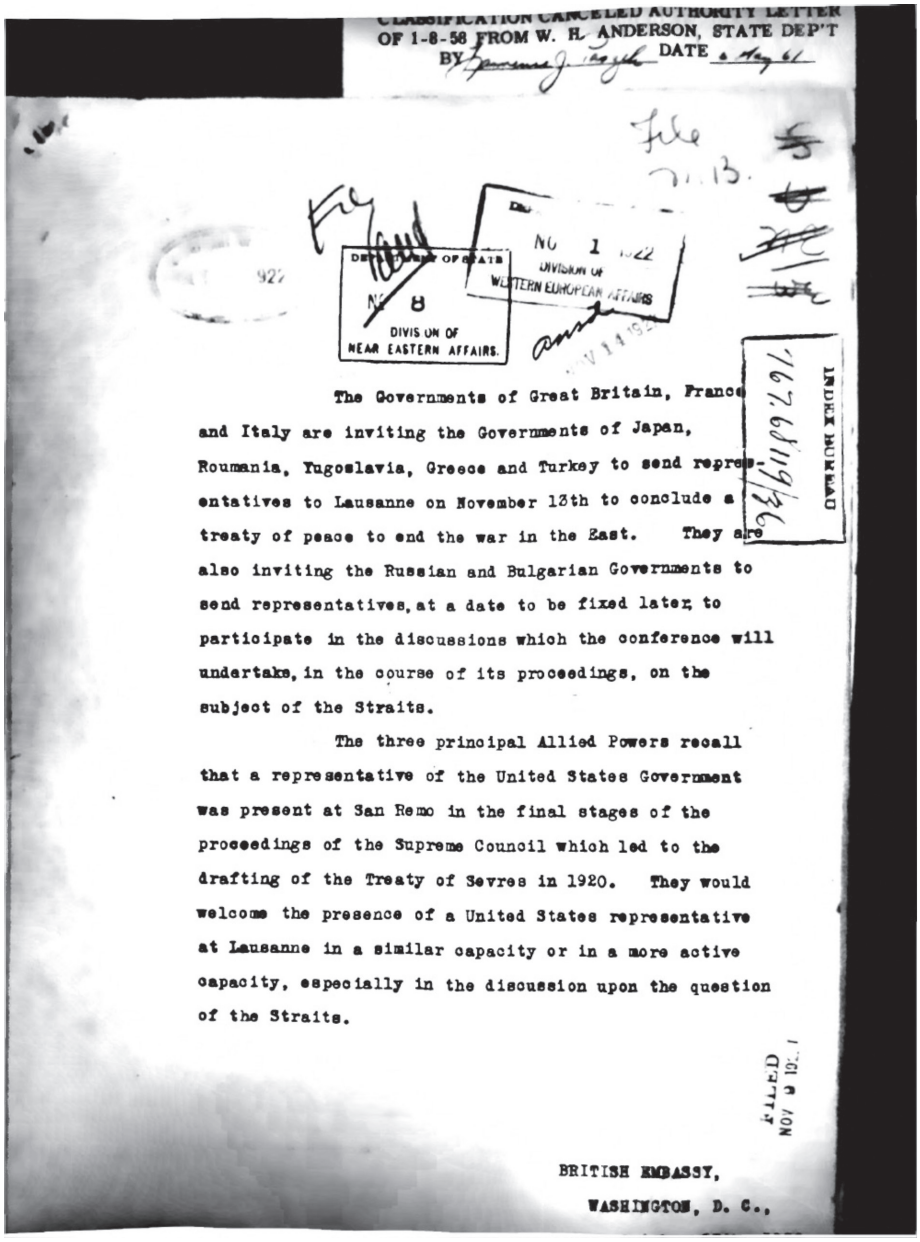
Lippe, John M. Van Der., "The 'Other' Lausanne Treaty of Lausanne: The American Public and Offical Debate on Turkish-American Relations", **The Turkish Yearbook of International Relations**, Sayı: 23, 1993, s.31-63.

Tamkoç, Metin, "The Question of the Recognition of the Republic of Turkey by the United States", **Turkish Yearbook of International Relations**, Sayı: 1, 1960, s.92-120.

Turlington, Edgar. "Treaty Relations with Turkey", **The Yale Law Journal**, Cilt: 35, Sayı: 3, 1926, s.326-343.

APPENDICES

Ek – 1: NARA, M363, Roll 7, 767.68.119/36, 27.10.1922.

CLASSIFICATION CANCELLED AUTHORITY LETTER OF 1-8-58 FROM W. R. ANDERSON, STATE DEP'T BY [illegible] DATE 4 May 61

File 711.13.

DEPARTMENT OF STATE NOV 8 DIVISION OF NEAR EASTERN AFFAIRS.

NOV 1 1922 DIVISION OF WESTERN EUROPEAN AFFAIRS

767.68119/36

DECIMAL NUMBER

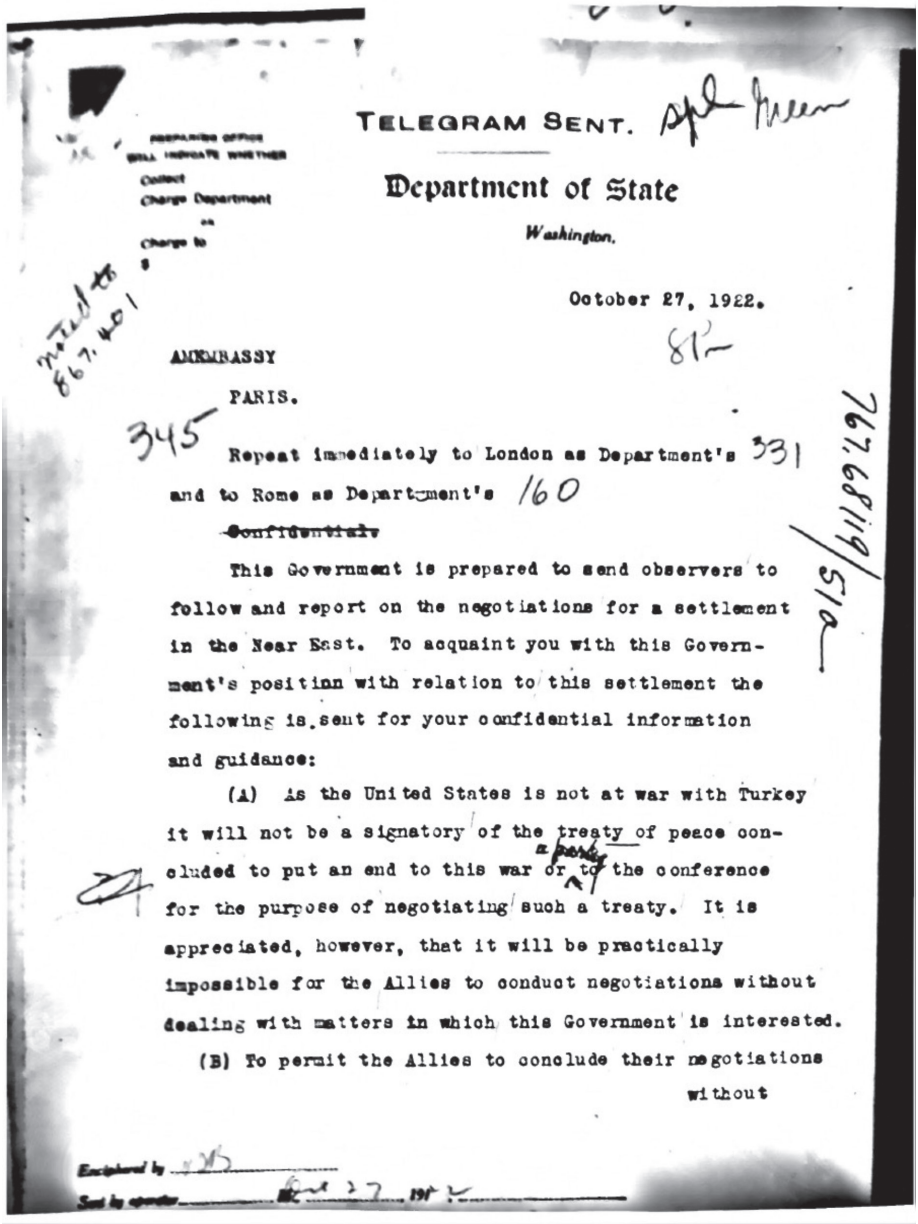
The Governments of Great Britain, France and Italy are inviting the Governments of Japan, Roumania, Yugoslavia, Greece and Turkey to send representatives to Lausanne on November 13th to conclude a treaty of peace to end the war in the East. They are also inviting the Russian and Bulgarian Governments to send representatives, at a date to be fixed later, to participate in the discussions which the conference will undertake, in the course of its proceedings, on the subject of the Straits.

The three principal Allied Powers recall that a representative of the United States Government was present at San Remo in the final stages of the proceedings of the Supreme Council which led to the drafting of the Treaty of Sevres in 1920. They would welcome the presence of a United States representative at Lausanne in a similar capacity or in a more active capacity, especially in the discussion upon the question of the Straits.

FILED NOV 8 1922

BRITISH EMBASSY,
WASHINGTON, D. C.,

Ek – 2: NARA, M363, Roll 7, 767.68.119/51a: Telegram, 27.10.1922.

TELEGRAM SENT.

Department of State

Washington,

October 27, 1922.

AMEMBASSY

PARIS.

345

Repeat immediately to London as Department's 331 and to Rome as Department's 160

~~Confidential~~

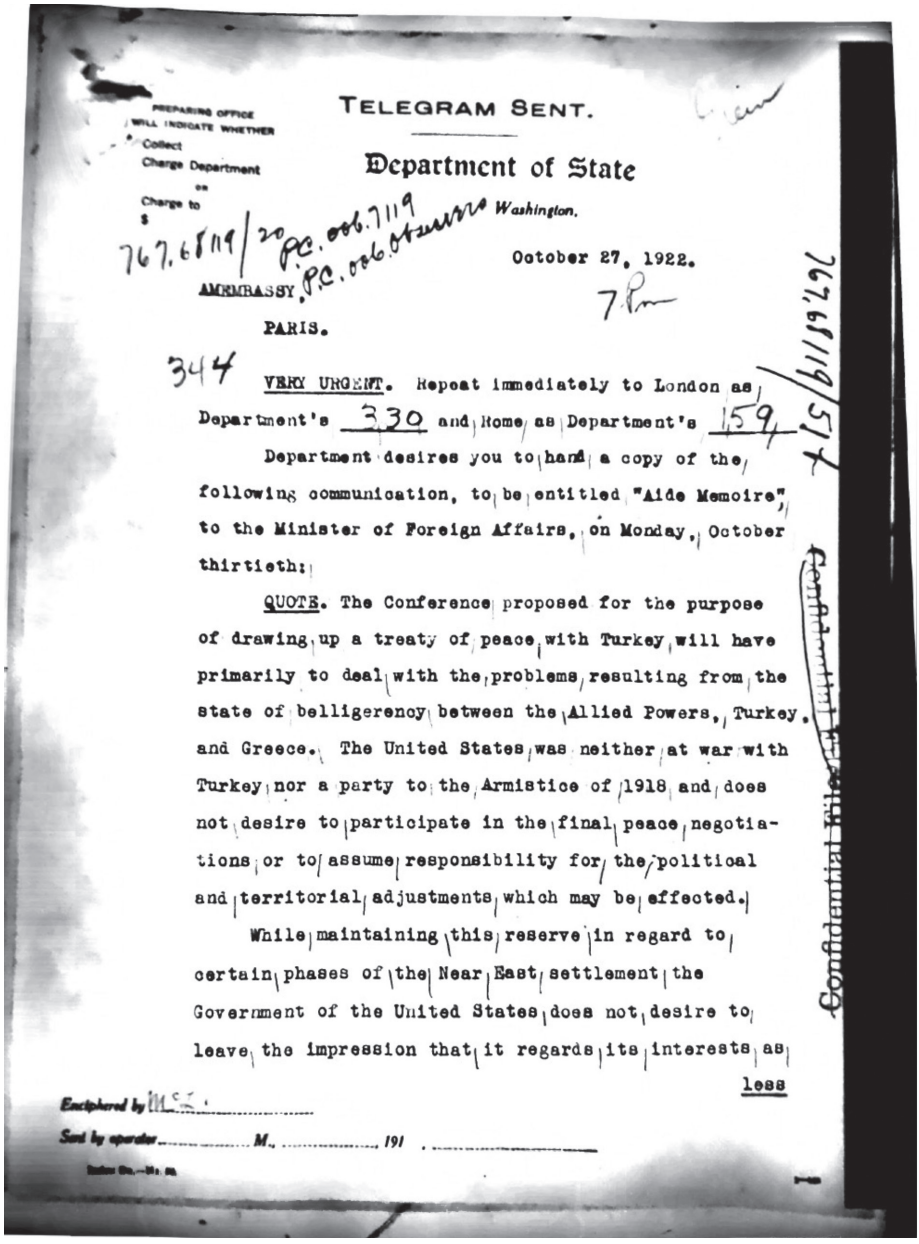
This Government is prepared to send observers to follow and report on the negotiations for a settlement in the Near East. To acquaint you with this Government's position with relation to this settlement the following is sent for your confidential information and guidance:

(A) As the United States is not at war with Turkey it will not be a signatory of the treaty of peace concluded to put an end to this war or to the conference for the purpose of negotiating such a treaty. It is appreciated, however, that it will be practically impossible for the Allies to conduct negotiations without dealing with matters in which this Government is interested.

(B) To permit the Allies to conclude their negotiations without

767.68119/51a

Ek – 3: NARA, M363, Roll 7, 767.68.119/51b: Telegram, 27.10.1922.

PREPARING OFFICE WILL INDICATE WHETHER Collect Charge Department or Charge to $

TELEGRAM SENT.

Department of State

Washington.

767.68119/20 PC.006.7119 P.C.006.Otsuka

October 27, 1922.

7 Pm

AMEMBASSY,

PARIS.

344

VERY URGENT. Repeat immediately to London as Department's 330 and Rome as Department's 159.

Department desires you to hand a copy of the following communication, to be entitled "Aide Memoire", to the Minister of Foreign Affairs, on Monday, October thirtieth:

QUOTE. The Conference proposed for the purpose of drawing up a treaty of peace with Turkey will have primarily to deal with the problems resulting from the state of belligerency between the Allied Powers, Turkey and Greece. The United States was neither at war with Turkey nor a party to the Armistice of 1918 and does not desire to participate in the final peace negotiations or to assume responsibility for the political and territorial adjustments which may be effected.

While maintaining this reserve in regard to certain phases of the Near East settlement the Government of the United States does not desire to leave the impression that it regards its interests as less

767.68119/51

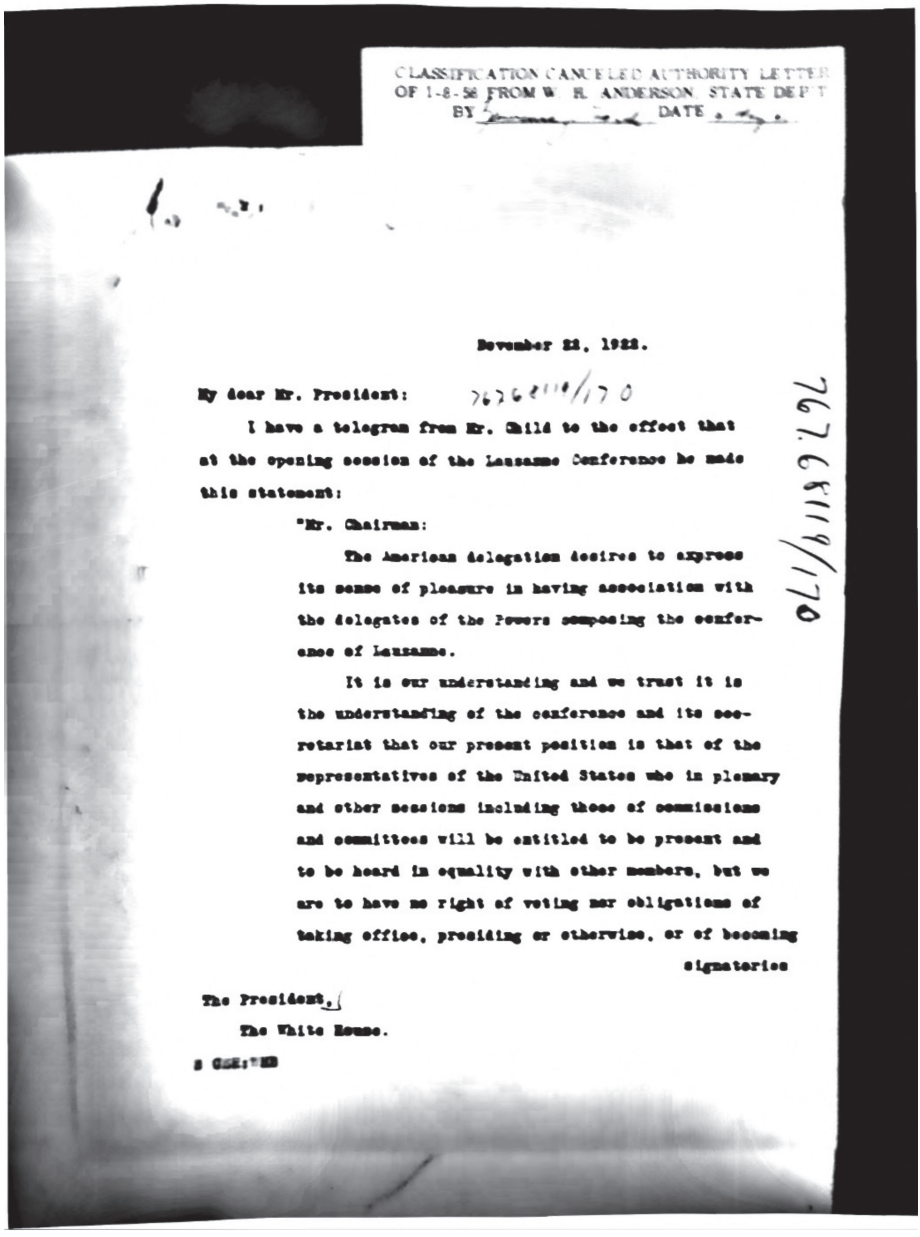
Confidential File

Enciphered by M.S.

Sent by operator ..... M., ... 191 .

Form

Ek – 4: NARA, M363, Roll 7, 767.68.119/170: Telegram, 21.11.1922.

CLASSIFICATION CANCELED AUTHORITY LETTER OF 1-8-58 FROM W. H. ANDERSON, STATE DEPT
BY _____ DATE _____

767.68119/170

November 21, 1922.

My dear Mr. President:

I have a telegram from Mr. Child to the effect that at the opening session of the Lausanne Conference he made this statement:

"Mr. Chairman:

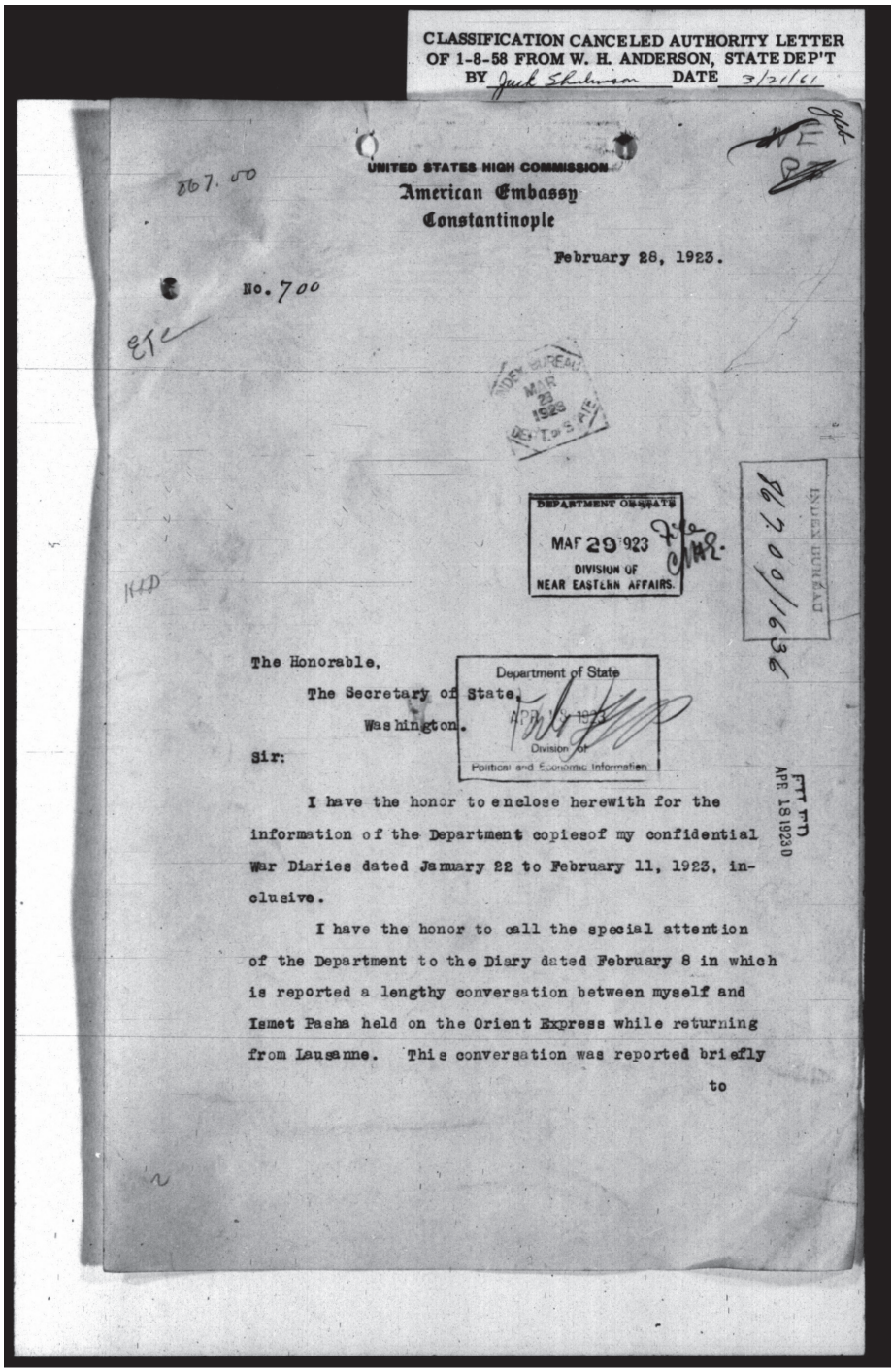
The American delegation desires to express its sense of pleasure in having association with the delegates of the Powers composing the conference of Lausanne.

It is our understanding and we trust it is the understanding of the conference and its secretariat that our present position is that of the representatives of the United States who in plenary and other sessions including those of commissions and committees will be entitled to be present and to be heard in equality with other members, but we are to have no right of voting nor obligations of taking office, presiding or otherwise, or of becoming signatories

The President,
The White House.

[illegible]

Ek – 5: NARA, M 353, Roll 14, 867.00/1636, 28.02.1923.

CLASSIFICATION CANCELED AUTHORITY LETTER
OF 1-8-58 FROM W. H. ANDERSON, STATE DEP'T
BY Jack Shulman DATE 3/21/61

867.00

UNITED STATES HIGH COMMISSION
American Embassy
Constantinople

February 28, 1923.

No. 700

DEPARTMENT OF STATE
MAR 29 1923
DIVISION OF
NEAR EASTERN AFFAIRS.

867.00/1636

The Honorable,
The Secretary of State,
Washington.

Department of State
APR 19 1923
Division of
Political and Economic Information

Sir:

I have the honor to enclose herewith for the information of the Department copiesof my confidential War Diaries dated January 22 to February 11, 1923, inclusive.

I have the honor to call the special attention of the Department to the Diary dated February 8 in which is reported a lengthy conversation between myself and Ismet Pasha held on the Orient Express while returning from Lausanne. This conversation was reported briefly

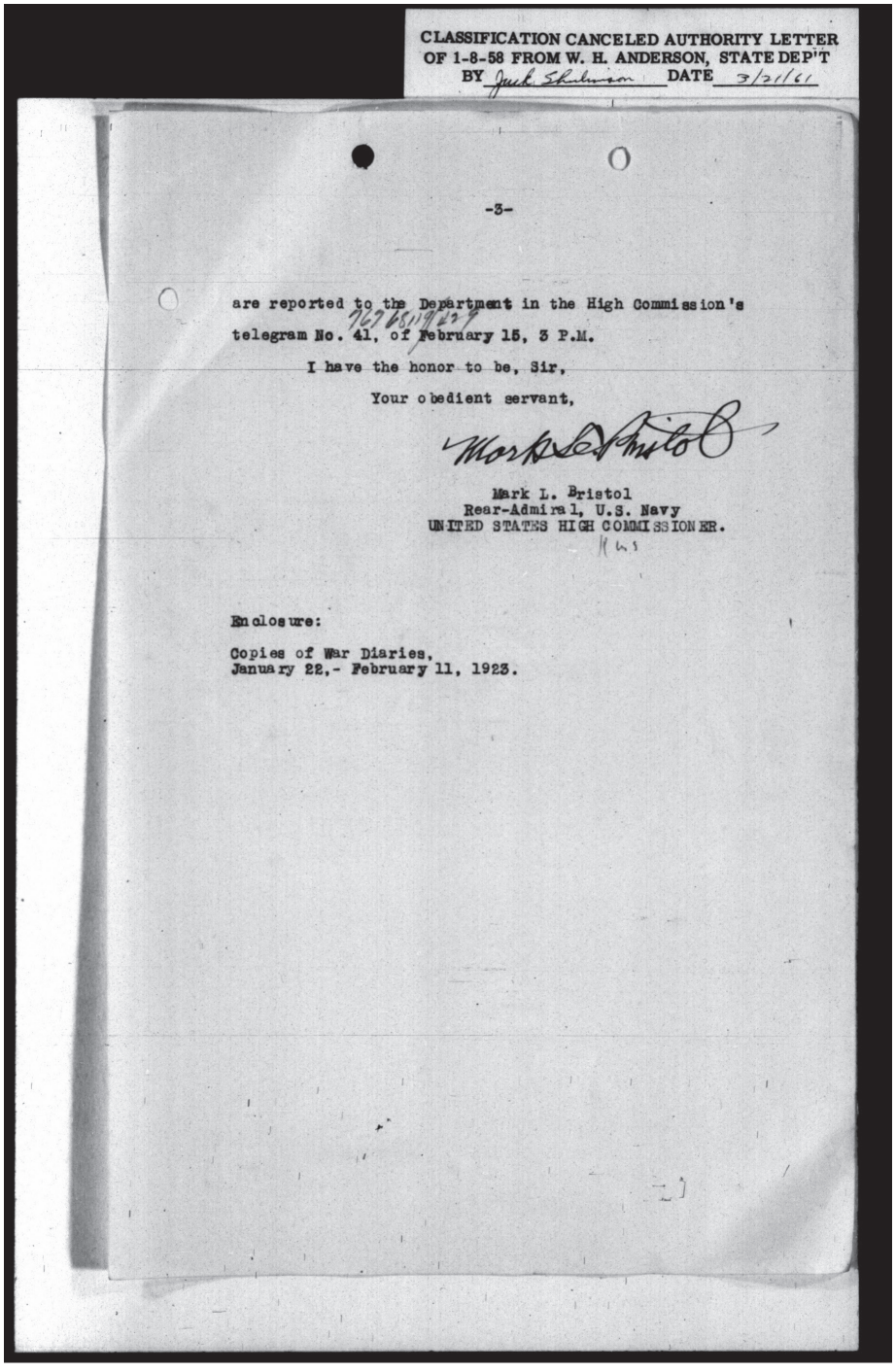
to

CLASSIFICATION CANCELED AUTHORITY LETTER
OF 1-8-58 FROM W. H. ANDERSON, STATE DEP'T
BY Jack Shulman DATE 3/21/61

to the Department in the High Commission's confidental telegram No. 41 of February 15, 3 P.M. It is of interest to note that during an interview I had with Ismet Pasha on February 17, after his arrival in Constantinople from Bucherest, he referred to our conversation upon the train and especially to the suggestion I had made in that conversation that he should prepare in three columns, paragraph by paragraph, in one column the paragraph of the Allies, in the second column the paragraph of the Turks' proposed treaty, and in the third column whether this paragraph was agreed to, modified, or a substitute paragraph had been made. I had made this suggestion explaining to Ismet that such a procedure would give a very clear expression of the whole facts to enable him to make a clear statement to the world through the Press of the Turkish point of view and the desire of the Turks to reconcile points of difference and arrive at a peace. On February 17 Ismet Pasha informed me that during his enforced delay in Roumania he had utilized the time in following out my above mentioned suggestion which he had found very helpful.

I have the honor to call the attention of the Department to the Diary dated February 10, 1923, in which is reported a conversation between myself and General Harington, and my Diary dated February 11, reporting a conversation between myself and the British Acting High Commissioner. Both of the above mentioned interviews

are

CLASSIFICATION CANCELED AUTHORITY LETTER
OF 1-8-58 FROM W. H. ANDERSON, STATE DEP'T
BY Jack Shulman DATE 3/21/61

-3-

are reported to the Department in the High Commission's telegram No. 41, of February 15, 3 P.M.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,

Mark L. Bristol

Mark L. Bristol
Rear-Admiral, U.S. Navy
UNITED STATES HIGH COMMISSIONER.

Enclosure:

Copies of War Diaries,
January 22,- February 11, 1923.

MÜTTEFİK AYRIŞMASINDAN MÜTTEFİK DAYANIŞMASINA: LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA İTALYA'NIN TÜRKİYE SİYASETİ

MEVLÜT ÇELEBİ*

ÖZET

İtalyanların Millî Mücadele hareketine sempati besledikleri ve yardım ettikleri genel bir kabuldür. Yanlış olmamakla birlikte bu yargı İstiklal Savaşı'nın tamamı için eksik ve yanıltıcıdır. İtalya, I. Dünya Savaşı'nda imzaladığı gizli antlaşmalarla Adriyatik ve Anadolu'da geniş bir bölgenin kendisine vaat edilmesini sağladı. İzmir ve Adriyatik kıyısındaki Fiume (Rijeka) gizli antlaşmalarla kendilerine vaat edildiği halde savaştan sonra toplanan Paris Barış Konferansı'nda İngiltere ve Amerika'nın muhalefetiyle karşılaştı. Müttefiklerinin İzmir'i Yunanistan'a vermesi İtalya'nın Türkiye siyasetinde köklü değişiklikler meydana getirdi. Müttefiklerinden bağımsız bir Türkiye politikası izleyen İtalyanlar, işgalci Yunanlara karşı başlattıkları savaşta Türklere destek verdiler. Bu desteğin karşılığında, Anadolu'da kendilerine vaat edilen bölgede ekonomik imtiyazlar almak istemektedirler. Bunu sağlayacak bir antlaşmayı Ankara Hükûmeti ile imzalamaya odaklandılar. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki savaş Misak-ı Millî sınırlarına ulaşmak ve tam bağımsızlık anlayışıyla yürütülmekteydi. Bu açıdan bakıldığında İtalyanlar da Anadolu'da işgalci olarak bulunuyorlardı. Dolayısıyla Türklerin savaşı aynı zamanda İtalyanlara karşı da yürütülmekteydi. Bunun farkında olan İtalyanlar, Türk İstiklal Savaşı boyunca büyük bir açmazı da yaşadılar. Yunanların Anadolu'ya yerleşmelerini kendi menfaatleri bakımından tehlikeli gördüklerinden Türklere destek verdiler. Ancak Yunanlara karşı başarı kazanacak Türklerin kendilerine yönelmesi kaçınılmazdı. İtalyanlar bunu önlemek için Ankara Hükûmeti ile kendilerine ekonomik imtiyazlar sağlayacak bir antlaşma imzalamak istediler. 1921 sonuna kadar süren bu çabadan istedikleri sonucu alamayınca, yeniden Müttefikleriyle ortak bir siyasete yöneldiler. Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'ye karşı, İtalya'nın da yer aldığı tam bir müttefik dayanışması sergilenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Konferansı, Millî Mücadele, İsmet Paşa, Benito Mussolini, Türk Barışı

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, mevlutcelebi@yahoo.com

FROM ALLIANCE SEPARATION TO ALLIED SOLIDARITY: ITALY'S POLICY ON TURKEY AT THE LAUSANNE PEACE CONFERENCE

ABSTRACT

It is a common acceptance that the Italians sympathized and helped the National Struggle movement. Although not wrong, this judgment is incomplete and misleading for the entire War of Independence. With the secret treaties it signed during the First World War, Italy ensured that a large region in the Adriatic and Anatolia was promised to it. Although Izmir and Fiume on the Adriatic coast were promised to them in secret treaties, they encountered the opposition of England and America at the Paris Peace Conference convened after the war. Giving Izmir to Greece by its allies brought about radical changes in Italy's Turkish policy. The Italians, who followed a policy of Turkey independent from their allies, supported the Turks in their war against the invading Greeks. They tried to turn this support into an advantage. All the efforts of the Italians during the War of Independence were to obtain economic concessions in the region promised to them by secret treaties and the Tripartite Treaty signed with Sevres. They focused on signing an agreement with the Ankara Government to ensure this. On the other hand, the war under the leadership of Mustafa Kemal Pasha was carried out with the understanding of reaching the borders of the National Pact and full independence. From this point of view, the Italians were also in Anatolia as invaders. Therefore, the war of the Turks was also being waged against the Italians. The one who is aware of it. The Italians also experienced a great stalemate during the Turkish War of Independence. They supported the Turks because they saw the settlement of the Greeks in Anatolia as dangerous for their own interests. However, it was inevitable that the Turks, who would be successful against the Greeks, would turn to them. In order to prevent this, the Italians wanted to sign an agreement with the Ankara Government that would provide them with economic concessions. When they could not get the desired result from this effort, which lasted until the end of 1921, they again turned to a common policy with their Allies. At the Lausanne Peace Conference, full allied solidarity, including Italy, was displayed.

Keywords: Lausanne Peace Conference, National Struggle, İsmet Pasha, Benito Mussolini, Turkish Peace

GİRİŞ

İtalyanların Millî Mücadele hareketine sempati besledikleri ve yardım ettikleri genel bir kabul olmakla birlikte İtalya'nın Millî Mücadele'nin başından sonuna kadar değişmeyen bir siyaset izlediğini söylemek de mümkün değildir. İtalya, Mondros Mütarekesi'nden sonra, müttefiklerinden gördüğü hazmı zor muamele ve verilen sözlerin tutulmamasından ötürü müttefiklerinden bağımsız bir Türkiye siyaseti izlemiştir. Bu siyasette temel hedef, gizli antlaşmalarla kendisine vaat edilen topraklara yerleşmektir. Bunun için İtilaf Devletleri yanında savaşa girmiştir. Müttefikleriyle imzaladığı gizli antlaşmalarla Adriyatik ve Anadolu'da bazı şehir ve bölgelerin kendisine vaat edilmesini sağlamıştır. Ne zaman ki Paris'te toplanan barış konferansında müttefiklerinin ikiyüzlü tavrıyla karşılaşmış, siyasetini değiştirerek Türklere dost olduğu mesajını vermeye başlamıştır. Bu siyasette de hedef, gizli antlaşmalarla kendisine vaat edilen topraklara yerleşmek veya bu bölgenin zenginliklerinden istifade edebileceği imtiyazlar almaktır. Bu siyasetin Türklerin "istiklal-i tam" siyasetiyle uyuşmaması nedeniyle İtalya, yeniden müttefik dayanışmasına yönelmiştir. Değişen siyaset sonucunda İtalya, Lozan Barış Konferansı'nda müttefikleriyle tam bir dayanışma halinde hareket etmiştir.

Il Giornale d'Italia gazetesinin 18 Mart 1919 tarihli *"Londra Antlaşması Mukaddestir"*[1] manşeti sadece bir İtalyan gazetesinin düşüncesi değil, bütün İtalyan siyaseti ve kamuoyu için geçerli bir anlayışı yansıtmaktadır. İtalya savaşa girerken İngiltere, Fransa ve Rusya ile 26 Nisan 1915'de imzalanan gizli Londra Antlaşması, İtalya'nın savaş ve savaş sonrası siyasetini tayin eden ana metindir. Bu gizli antlaşmayla İtalya hem Adriyatik'te hem de Anadolu'da geniş bir bölgenin savaş sonunda kendisine verilmesini müttefiklerine kabul ettirdi. İtalya'nın savaş sonrası siyaseti ya da beklentileri iki kentle özdeşlemiştir: Adriyatik kıyılarındaki Fiume (Rijeka) ve Anadolu kıyılarında İzmir. İtalya, Paris Barış Konferansı'na galip bir devlet olarak katılmasına rağmen konferansta hiç beklemediği, doğrusu hak etmediği bir muameleye maruz kalmıştır. Müttefikleri İtalyanlara âdeta mağlup muamelesi yaparken diplomasinin bütün ikiyüzlülüğünü sergilediler. Fiume konusunda Amerika Birleşik Devletleri'nin ve İzmir konusunda İngiltere'nin itirazlarını aşamayan İtalyanlar sonuçta bu iki kenti de ele geçiremediler. Bu tavır, İtalya'nın müttefikleriyle ilişkilerini derinden etkiledi. Ancak yukarıda ifade edildiği şekliyle Londra Antlaşması, İtalyan dış politikasını şekillendirmeye devam etti.

---

1 **Il Giornale d'Italia**, 18 Marzo 1919.

Türkiye siyasetini müttefiklerinden bağımsız hale getiren İtalya, Türklere karşı dostane bir siyaset izledi. İtalya aynı zamanda, Anadolu'da işgallere hazırlık mahiyetinde çeşitli faaliyetler yürüttü. Konferansta umduğunu bulamayan İtalya, Anadolu'daki işgallerine Türklerden tepki gelmesini önlemeye dönük çalışmalar yaptı. Bu çalışmalarla İtalya'nın hedefi; bölgeyi ve insanlarını tanıyarak tepkilerini ölçmek ve kendisini onlara alıştırmak, hak iddia ettiği topraklardaki faaliyetleriyle müttefiklerine varlığını kabul ettirmek ve nihayet gelecekteki işgallerine zemin hazırlamaktır. Nitekim Anadolu toprakları, 28 Mart 1919'da Antalya ile başlayan ve 23 Temmuz 1919'da Muğla ile sona eren, geniş bir bölgenin İtalyan askerleri tarafından işgaline tanıklık etti.

İtalyanlar işgal ettikleri yerlerde halka iyi davrandılar, sağlık hizmeti verdiler. Yunan işgal sahasından kaçan göçmenlere yardım ettiler. Kuva-yı Milliye birliklerinin işgal bölgelerini kullanmasına göz yumdular. Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinden yürütülen İstiklal Savaşı'na karşı duyarsız kalamayan İtalyanlar, bu mücadeleye destek verdiler. Ancak Millî Mücadele dönemi Türk-İtalyan ilişkilerinde iki taraf bakımından da ciddi çelişki ve açmazlar yaşanmıştır. Batı Anadolu'nun geniş bir kesimini işgal eden İtalya, Misak-ı Millî topraklarını işgalden kurtarmak isteyen Ankara Hükûmeti'ne göre "düşman" durumundaydı. Ne var ki, bu dönemde İtalyanların Millî Mücadele hareketine ve halka karşı tutum ve davranışları "dost" olarak algılanmalarını sağlamıştır. Bu da İtalya'nın teoride düşman, pratikte dost bir ülke olarak değerlendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Her ne kadar diplomatik ilişkilerin bütün inceliği Ankara ve Roma hükûmetleri arasında yaşanmışsa da, bu bazı gerçekleri de göz ardı etmemiştir. İtalya; Kuva-yı Milliye birliklerine destek vermiş, Millî Mücadele hareketine sempati beslemişse de, bunu kendi menfaati için yapmıştır. Bu noktada İtalyanlar için açmaz; maddi ve manevi desteği verdikleri Türk Bağımsızlık hareketinin başarıya ulaştıkça bir süre sonra kaçınılmaz olarak kendilerine yönelecek olmasıdır. Bu durumda yine de İtalya; kendilerine ekonomik imtiyazlar sağlayacak bir antlaşmayı Ankara Hükûmeti'ne kabul ettirmek için her şeye rağmen destek olmuştur. İtalya'nın Anadolu'da işgalci bir devlet olarak bulunması, Ankara Hükûmeti tarafından kabul edilir olmasa da, bir süre katlanılabilir bir durum olarak görülmüştür. Ankara Hükûmeti'nin İtalya'yı diğer İtilâf Devletleri'nden ayrı bir kategoride değerlendirmesi ve İtilâf Devletleri'nden koparıp kendi tarafına çekmesi, İtilâf Devletleri bloğunu bölme gibi bir fayda sağlamıştır.

İtalya açısından Millî Mücadele hareketine her türlü yardım ve diplomatik desteğin amacı, Ankara Hükûmeti ile Anadolu'da kendilerine iktisadi imtiyazlar sağlayacak bir antlaşmanın imzalanmasıydı. Müttefikleri, gizli antlaşmalarla İtalya'ya yaptıkları vaatlerin büyük bir kısmını görmezden gelmeyi tercih ettiler.

İtalyanlar için bundan sonraki Türkiye siyasetinde, belirttiğimiz dostluk gösterileri yapılmakla birlikte, aslında temel hedeften ayrılma yoktu. Hedefe ulaşmada müttefiklerinden destek görmeyen İtalyanlar bunu Türklerin yardımıyla yapmak istediler. Hiçbir zaman gizli antlaşmaların adı anılmadı fakat onlarla sağlanan avantajların Türklere kabul ettirileceği bir antlaşma İtalya siyasetinin temel hedefi olmaya devam etti. Buna İtalya'yı en fazla yaklaştıran uluslararası belge, Üçlü Antlaşma'dır. İtalya'nın Sanremo kasabasında 19-26 Nisan 1920 tarihinde İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanacak barış antlaşmasının taslağı hazırlandı. Burada aynı zamanda İngiltere, Fransa ve İtalya aralarında imzaladıkları Üçlü Antlaşma (L'Accordo Tripartito) ile Osmanlı Devleti topraklarını nüfuz bölgelerine ayırdılar. Üçlü Antlaşma ile İtalya'ya Anadolu'da geniş bir bölge, nüfuz bölgesi olarak ayrıldı. Artık İtalya için önemli olan, Üçlü Antlaşma'nın hayata geçirilmesini sağlamaktı. Bunun önündeki en büyük engel ise Ankara Hükûmeti idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Sevr'in bir parçası olan bu antlaşmayı kabul etmesi söz konusu olmadığı için, İtalya'nın Londra Konferansı'na kadar, Ankara Hükûmeti'ne karşı izlediği politikanın temeli, bu anlaşmayla elde ettiği avantajları Ankara Hükûmeti'ne de kabul ettirmek olmuştur. Osmanlı Devleti ile 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Antlaşması imzalanmış olmasına rağmen, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sevr'i tanımaması ve Anadolu'da Türk-Yunan savaşının devam etmekte olması İtilaf Devletleri'ni yeni çözüm arayışlarına yöneltti. İtilaf Devletleri arasında yapılan çeşitli toplantıların ardından, Osmanlı ve Ankara hükûmetlerinin birlikte katıldıkları Londra Konferansı, 21 Şubat 1921'de başladı. İtilaf Devletleri'nin Sevr'de; Ankara Hükûmetinin Misak-ı Millî'de ısrar ettikleri Londra Konferansı'ndan bir sonuç çıkmadı. Ancak, konferansın son günü, 12 Mart 1921'de, İtalya Dışişleri Bakanı Carlo Sforza ile Ankara Hükûmeti'nin Hâriciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) Bey arasında bir antlaşma imzalandı. Sforza'nın Bekir Sami Bey ile yaptığı antlaşma, İtalya'nın, Trablusgarp Savaşı'ndan sonra Anadolu politikasında ulaştığı en üst aşamadır. Londra Konferansı'nda imzalanan 6 maddelik bu anlaşmayla Üçlü Antlaşma ile İtalya'ya bırakılan bölgede imtiyazlar veriliyordu. Buna karşılık İtalya, İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye iadesi konusundaki bütün taleplerini müttefikleri nezdinde müdafaa etmeye söz veriyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın, "İzlediğimiz amaç ve ülküyü tam olarak kavrayamamakla"[2] suçladığı Bekir Sâmi Bey'in Fransızlarla ve İtalyanlarla imzaladığı anlaşmalar, Ankara Hükûmeti tarafından Misak-ı Millî ilkeleriyle çeliştiği için reddedildi.[3]

2 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, C II, TTK Yayını, Ankara 1984, s.791.

3 Atatürk, **Nutuk/Söylev**, s.787.

Bekir Sami-Sforza Antlaşması'nın reddinden sonra Ankara Hükûmeti ile İtalya arasındaki ilişkiler bozulmaya yüz tutmuştur. Antalya'da bir İtalyan asker ile Türk'ün kavgası, Mayıs 1921'de Kuşadası civarında düşen bir Yunan uçağının hangi tarafın olacağına dair tartışmalar, 10 Mayıs'ta Güllük'teki İtalyan motorbotuna ateş edilmesi Ankara ile Roma hükûmetlerini karşı karşıya getirmiştir. Bunlara ilave olarak Giovanni Giolitti Hükûmeti istifa edince, mütarekeden itibaren İtalya'nın Türkiye politikasının mimarlarından Sforza da, dışişleri bakanlığından istifa etmek zorunda kalmıştır. Türklerle dostane ilişki kurulması olarak özetlenebilecek Sforza politikası, İtalya'da milliyetçi ve faşist kesimler tarafından "Boş eller politikası" olarak eleştiriliyordu. Ivanoe Bonomi tarafından kurulan yeni Hükûmetin dışişleri bakanlığına "İngiliz dostu" Pietro Tomasi Della Torretta'nın getirilmesiyle İtalya'nın Doğu politikası yeni bir yön almıştır. Son olarak Ankara Hükûmeti'nden iktisadi ayrıcalıklar elde etmek ve Üçlü Antlaşma ile İtalya'ya ayrılan bölgedeki çıkarlarını Ankara Hükûmeti'ne tasdik ettirmek amacıyla Ekim 1921'de Ankara'ya gönderilen Alberto Tuozzi'ni hiçbir şey elde edemeden geri dönmüştür. İtalya, bundan sonra hedefine ulaşmak için İngiltere ile birlikte hareket etmeyi tercih etmiştir.[4]

MÜTTEFİK DAYANIŞMASI VE MUSSOLINI

Anadolu'da Türklerle Yunanlar arasında yaşanan savaşa son vermek için 1922 baharında yapılan çabalar sonuç vermeyince Türk ordusu 26 Ağustos 1922 günü taarruza geçti. Türk taarruzunun yıldırım hızıyla ve büyük bir başarıyla gelişmesi Yunanlılarla birlikte İtilaf Devletleri'ni de paniğe sevk etti. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord George Curzon, Doğu'daki durum hakkında müttefiklerin bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunmaları teklifinde bulundu. Fransa Başbakanı Raymond Poincaré de bu öneriye katıldığı cevabını verdi. Toplantının 20 Eylül sabahı Paris'te yapılması kararlaştırıldı. İtalya Dışişleri Bakanı Carlo Schanzer, toplantıda kendisini temsil etmek üzere İtalya'nın Paris Büyükelçisi Kont Carlo Sforza'yı görevlendirdi.[5] Müttefikler, Paris'te 20 Eylül'de yaptıkları toplantıda, barış konferansında izleyecekleri ortak siyaseti tespit etme konusunda anlaştılar.[6] Ardından 23 Eylül'de, İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya müşterek bir nota göndererek Türkiye ile müttefik devletler ve Yunanistan

4 Millî Mücadele döneminde Türk-İtalyan ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

5 **La Tribuna**, 20 Settembre 1922.

6 **La Tribuna**, 22 Settembre 1922.

arasında barış şartlarının görüşüleceği bir konferansın toplanmasını teklif ettiler.[7] Bu teklifin kabul edilmesi üzerine ateşkes görüşmeleri Mudanya'da yapıldı. 3-11 Ekim 1922 tarihleri arasında yapılan müzakerelerin konumuzu ilgilendiren yönü; İngiltere'nin baskın rol oynadığı ve müttefik dayanışmasının ilk örneklerinin görülmüş olmasıdır. Mütareke sağlandıktan sonra barış görüşmelerinin ne zaman başlayacağı ve nerede yapılacağı tartışma konusu oldu. İtalyanların Venedik, Türklerin İzmir önerilerine sıcak bakmayan Fransa Başbakanı Poincaré ile Lord Curzon 20 Ekim'de, "Doğu Konferansı'nın 13 Kasım'da başlamasına ve Lozan'da toplanmasına" karar verdiler.[8]

Lozan Barış Konferansı için yoğun diplomatik temasların ve hazırlıkların yapıldığı bu süreçte İtalya'da önemli siyasi gelişmeler yaşandı. İtalya'da yaşanan siyasi istikrarsızlık, anarşi, toplumsal bunalım ve umutsuzluğun yarattığı ortamdan faydalanan Ulusal Faşist Parti (Il Partito Nazionale Fascista) başkanı Benito Mussolini, yarı sivil bir darbeyle iktidara geldi. (31 Ekim 1922) Mussolini için ilk dış sınav Lozan Barış Konferansı idi. Mussolini konferansa hazırlanırken müttefik ülke yöneticileri de İtalya'nın yeni başbakanı ve dışişleri bakanı olan politikacıyı haliyle merak ediyorlardı. Daha doğrusu müttefikler açısından Mussolini'nin, yürümekte olan müttefik dayanışması arayışlarına ne ölçüde katılacağının bilinmezliğiydi. Müttefiklerin Mussolini hakkındaki ilk izlenimlerinin olumlu olduğu anlaşılıyor. İngiltere'nin yeni Roma Büyükelçisi Sir Ronald William Graham, yeni başbakan hakkında Curzon'a şunları yazdı: "Belirgin bir biçimde pratik görüşlü ve çabuk karar veren bir kişi gibi görünen Sayın Mussolini'nin, Fransa yerine İngiltere ile dostluk ve iş birliğinin İtalya için daha yararlı olacağı görüşüne zaman kaybetmeden vardığı ve bizimle iş birliği yapmaya istekli olduğu izlenimi edindim."[9]

Yukarıdaki satırlar İngiliz yöneticiler üzerinde ne kadar etkili oldu kestirmek güç fakat İngiliz yönetiminin Mussolini'den memnun olduğu ve böylece müttefik dayanışmasını daha kolay gerçekleştireceklerini düşündükleri anlaşılıyor. Curzon, 8 Kasım'da yaptığı konuşmada, Doğu sorununun ancak üç ana müttefikin sadakatle iş birliği yapması halinde çözülebileceğini tekrarladıktan sonra Mussolini hakkında şunları söyledi: "Bay Mussolini, Doğu sorununda müttefiklerle tam bir mutabakat içinde hareket etme konusundaki samimi arzusunu

7 Bilâl N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s.38.

8 **La Tribuna**, 21 Ottobre 1922.

9 Fabio L. Grassi, İtalya **ve Türk Sorunu 1919-1923 Kamuoyu ve Dış Politika**, Çevirenler: Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.189.

ilan etmek için vakit kaybetmedi. Bu niyeti en sıcak şekilde teşvik edeceğiz…"[10] İngiltere Başbakanı Andrew Bonar Law da, 9 Kasım akşamı yaptığı konuşmada, "Savaşı birlikte kazanan müttefiklerin, barışın sağlamaları için de birlikte hareket etmeleri gerektiğinde" yeniden ısrar etti. Law, şunları ekledi: "Önce İtalya'dan bahsedeceğim. İtalya'nın savaşa en kritik anda girdiğini unutmadık. Her millet kadar acı çektiğini ve beş yıl önce Almanya'nın topraklarını işgal etmesinin herkes için çok endişe verici olduğunu unutmayalım. Halkımız böyle şeyleri unutmaz ve kalbinde, savaşta bu kadar rol oynayan ulus için derin bir müttefiklik duygusu olacaktır."[11]

Mussolini de müttefikleriyle ve bilhassa İngiltere ile iş birliğine sıcak bakıyordu. İtalya başbakanı, iktidara gelişindeki gölgeyi yok etme ihtiyacı duyuyordu ve bunun için konferans bir fırsat olabilirdi. Bu yüzdendir ki Mussolini, Lozan'ı meşruiyet sahnesi olarak gördü ve müttefiklerinin hoşuna gidecek mesajlar vermeye başladı. O mesajlara geçmeden sorumluluğun Mussolini'de yarattığı değişime işaret etmekte fayda var. Çok değil, iki ay kadar önce Türklerin zaferini alkışlayan Mussolini'deki değişiklik aynı zamanda İtalya'nın konferanstaki tavrı hakkında da ipuçları verecektir. Benito Mussolini, Türk ordusunun hızla İzmir'e doğru ilerlemekte olduğu günlerde, kurucusu olduğu Il Popolo d'Italia gazetesindeki makalesinde, "İzmir, artık Türk" tespitinde bulundu. Bütün Anadolu'nun yeniden Türklerin eline geçtiğini yazan Mussolini, Sevr Antlaşması, San Remo ve diğer protokollerin sona ererek sepete atıldığını dile getirdi. Mussolini, yazısının sonunda; "Türklerin kazandığı zaferin bütün Müslümanları heyecanlandırdığı, Kemal'in, bütün İslam dünyası için bir kurtuluş lideri haline geldiği ve onun kazandığı zaferin, Arapları İngiltere'ye karşı bir isyana sevk edebileceği"[12] değerlendirmelerinde bulundu. Mussolini, İzmir'in kurtuluşundan sonra kaleme aldığı başka bir yazıda Türk zaferini daha geniş çaplı olarak ele aldı. Faşistlerin yayın organı Gerarchia dergisindeki yazısının başlığı şöyledir: "La luna crescente." (Yükselen Hilal) Mussolini, başlığı bile derin anlam ve mesaj içeren yazısında, Türk zaferiyle Doğu Akdeniz'de Yunan emperyalizminin çöktüğünü, İslam dünyasında İngilizler büyük bir itibar kaybettiklerini ve bu zaferden sonra İstanbul ve Edirne'nin yeniden Türkiye'nin olacağını dile getirdi.[13]

---

10 **I Documenti Diplomatici Italiani**, Settima Serie: 1922-1935, Vol: I (31 Ottobre 1922-26 Aprile 1923), (**DDI**, VII/1), Ministero Degli Affari Esteri, Roma 1953, s.45, Belge (B.) 84. İtalya'nın Londra Büyükelçisi Giacomo De Martino'dan Mussolini'ye, 8 Kasım 1922.

11 **DDI**, VII/1, s.53, B. 97. De Martino'dan Mussolini'ye, 10 Kasım 1922.

12 Mussolini, "La Portata", **Il Popolo d'Italia**, 9 Settembre 1922.

13 Benito Mussolini, "La luna crescente", **Gerarchia**, Anno: I, No: 9 (25 Settembre 1922), s.477-479.

Yukarıdaki satırlar aynı zamanda siyasi bir partinin başkanı olan bir gazetecinin görüşleridir. Oysa Lozan Konferansı toplanırken Mussolini, İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı olarak hareket edecektir. İfade edildiği gibi Lozan'da müttefik dayanışmasını sağlamak için mevkidaşlarıyla görüşmeler yapacak, Avrupa kamuoyunda meşruiyet sağlayacak, İtalya'nın menfaatlerini savunacak ve nihayet kazanacağı ilk dış politika başarısıyla İtalyan halkına güven verecekti.

Mussolini, 9 Kasım günü Fransız gazeteleri Temps, Petit Parisien, Petit Journal, Journal, Excelsior, Echo de Paris gazeteleriyle Havas Ajansının temsilcilerini kabul ederek çeşitli konularda açıklamalarda bulundu. Mussolini'nin uluslararası ajanslar tarafından servis edilen bu görüşmede yaptığı açıklamalar şahsı ve İtalya Hükûmetinin Lozan Konferansı'nda izleyeceği siyaset hakkında ipuçları vermektedir: "Türkiye'ye karşı alınacak tavra gelince: Müttefikler arasında birleşik bir cephe kurulacağına şüphe yok. Öte yandan, daha önceden kurulan bu birleşik cephe hali hazırda uygulanmaktadır ve sağlamlaştırılması gerekmektedir. Türk şu an için abartıyor, ancak Kemal Paşa'nın işleri hızlandırmadan ve onarılamaz bir şey yapmadan önce iki kez düşüneceğini ummalı ve öngörmeliyiz."[14] İtalya başbakanı, parlamentoda 16 Kasım 1922'de yaptığı ilk konuşmada dış politika esaslarına değindi: "Barış politikası, antlaşmalara saygı göstermek ve Türkiye'ye karşı dayanışma."[15] Mussolini, "Lozan'da Türklerin zaferinin tanımanın bir ödev olduğunu" söyledikten sonra "Türkiye hak ettiğini aldıktan sonra fazlasını talep etmemelidir"[16] diye de ekledi.

Müttefiklerin birlikte hareket etmesinin sağlam zemine oturtulması için yüz yüze görüşmeleri gündeme gelince 13 Kasım'da toplanması gereken barış konferansının açılışı ertelendi. Reuter Ajansı, Lozan Konferansı'nın, Müttefiklerin aralarında son gelişmeler hakkında fikir alışverişinde bulunmaları için bir haftayı geçemeyecek bir süre ertelendiğini duyurdu.[17] Müttefikler arasındaki ilk görüşmenin 19 Kasım'da Paris'te yapılmasına karar verildi.[18] Mussolini, konferansın ilk aşamasına, İtalya'nın incinen prestijini geri alma arzusuyla katıldı.[19]

---

14 **La Stampa**, 11 Novembre 1922; **Corriere della Sera**, 11 Novembre 1922.

15 Ruggero Moscati, "La politica estera del fascismo", **Studi Politici**, Anno: II, No: 3-4 (Settembre 1953-Febbraio 1954), s.410.

16 Grassi, **age.**, s.190.

17 **Il Giornale d'Italia**, 11 Novembre 1922.

18 **Corriere della Sera**, 15 Novembre 1922.

19 M. Antonia Di Casola, "L'italia e il Trattato Di Losanna Del 1923" **Il Politico**, Vol. 58, No. 4 (167) (Ottobre-Dicembre 1993), s.680.

Fransa Başbakanı Raymond Poincaré, İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Benito Mussolini ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lort Curzon, 19 Kasım akşamı Mussolini tarafından Territet'te verilen akşam yemeğinde ilk kez bir araya geldiler. Toplantının sonunda şu kısa açıklama yapıldı: "Lozan Konferansı'nda ele alınacak tüm meseleleri Müttefikler arasında en samimi dostluk ruhuyla ve mükemmel eşitlik temelinde ele aldık ve ortak siyaset izlemeye karar verdik."[20] Üçlü arasında ertesi sabah sınırlar, Boğazlar, Kapitülasyonlar, Osmanlı borçları ve azınlıklar sorunlarının tartışıldığı bir görüşme daha yapıldı.[21] Cenevre'de yayınlanan La Suisse gazetesine bir açıklama yapan Mussolini, "Müttefikler olarak bir anlaşmaya varılacağına inanıyor musunuz?" sorusuna verdiği cevapta şunları söyledi: "Bilmiyorum. Eğer İngiliz ve İtalyan menfaatleri her zaman birbirini desteklerse. Her şart altında bir anlaşmanın temeli, Müttefiklerin tek bir cephe kurabilmelerine bağlıdır."[22]

Territet'te Poincaré ve Curzon ile görüşmesi, İtalyan kamuoyu nezdinde, Mussolini'nin iddia ettiği müttefiklerle "eşitlik temelli" ilişkinin göstergesi olarak görüldü. İngiliz basını bile Mussolini'nin diplomatik-politik tarzı hakkında övgü dolu sözler ifade etti.[23]

20 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı'nın açılışı yapılırken müttefikler arasında dayanışma büyük oranda sağlanmıştı. Barış konferansı başlarken bazı Avrupa ülkelerinin kamuoylarında gördüğümüz şu yaklaşım İtalya'da da hâkimdir: "Lozan'da yalnız bir tane değil, iki tane barış müzakeresi yapılacaktır. Bunlardan biri Türkiye ile Yunanistan arasında, ikincisi ise müttefiklerle Türkiye arasındadır. Birincisinde Türkiye 'galip' Yunanistan 'mağlup'tur. İkincisinde ise, galip olanlar, İtilâf Devletleri ve mağlup ise, dünya savaşını kaybetmiş olan Türkiye'dir."[24] Lozan'da barış müzakerelerinin böylesine sert geçmesinde bu yaklaşımın da etkisi olmuştur.

LOZAN'DA İTALYAN TEZLERİ

Türk kamuoyunun Lozan'da Barış Konferansı başlarken İtalya'nın Türkiye'ye dönük siyasetinin ne olacağı konusunda sağlıklı bilgi sahibi

20 Gaetano Polverelli, "Mussolini e i diritti dell'Italia", **Il Popolo d'Italia**, 21 Novembre 1922; **La Stampa**, 21 Novembre 1922; **Avanti!**, 21 Novembre 1922.

21 **La Stampa**, 21 Novembre 1922; **Il Popolo d'Italia**, 21 Novembre 1922.

22 **Il Popolo d'Italia**, 21 Novembre 1922.

23 Di Casola, agm., s.682.

24 Francesco Coppola, "La catastrofe orientale", **Politica**, -XIII-, (30 Settembre 1922), s.179-181.

olmadığını düşünüyoruz. Daha ötesi, İtalya tarafında Türkleri endişeye sevk eden konuşmalar yapılmaya, makaleler yayınlanmaya başladı. İki ay öncesinde Türk zaferini Avrupa'da en çok takdir eden ve alkışlayan İtalyan basınında, Türkler sanki bir savaş vermemiş ve kazanmamış gibi yazıların yer alması, Türk kamuoyundaki endişe ve belirsizliği artırmıştır. İtalya'daki gelişmeler ikincil kaynaklardan takip edildiği için Mussolini'nin ve dolayısıyla İtalya'nın Türkiye hakkındaki fikirlerinin öğrenilmesi büyük önem arz ediyordu. Bu noktada Hüseyin Cahit Yalçın'ın Lozan'da 22 Kasım 1922 günü Mussolini ile yaptığı röportaj, Türk kamuoyunun doğrudan Mussolini tarafından bilgilendirilmesi açısından son derece önemlidir. Söz konusu mülakatın ilgili kısmı şöyledir:

"İtiraf etmeliyim ki Mösyö Mussolini'nin şimdiye kadar yabancı gazetelerden bazılarına vuku bulan beyanatı beni az çok endişeye düşürüyordu. 'Türklere haklarını vermeli. Fakat daha ileri giderlerse kati surette olmaz demeli' fikrini ortaya koymuştu. Sevr Antlaşması'yla Fransızların Suriye'yi, İngilizlerin Irak'ı aldıklarını, İtalya'nın hiçbir istifade etmediğini söylemişti. Bulgaristan'ın Adalar Denizi'ne çıkış olarak Dedeağaç'ı istediklerini işitince: 'İtalya'ya ne verecekler?' diye sormuştu. Bütün müttefikleriyle olan münasebetleri için 'alışveriş miskal ile' düsturunu takip etmiş, İtalya'nın ufacık bir hakkını bile kaybetmemeye azmetmişti. İşte bunları düşünerek, Dünya Savaşı'nın hesaplarını kapatmanın bir bütün teşkil ettiğini unutarak Türkiye'den de ayrıca bazı menfaatler elde etmeye kalkışmasından korkuyordum.

Onun için ilk olarak şunu sordum:

– Türkiye'nin hakkı verilmeli diyorsunuz. Pekâlâ fakat bu 'hak' nedir? Öyle elastiki bir tabir ki, istenildiği gibi yorumlanabilir.

Sözümü keserek:

– Evet, evet, dedi, öyledir. Adalet, insaniyet gibi bütün bunlar aynı cinsten tabirlerdir.

– O halde, Türkiye'nin hakkı sizce nedir?

Bu sual üzerine İtalya başvekili görüşlerini şu suretle anlattı:

– Ben Türkiye için üç çeşit menfaat görüyorum. Manevi menfaatler, arazi menfaatleri ve siyasi menfaatler. Manevi menfaat dediğim kısma, istiklal keyfiyetini dâhil ediyorum. Bir devletin istiklali ya vardır ya yoktur. Bu öyle bir şeydir ki, zerre kadar sınırlama ve bölünme kabul etmez. Onun için, Avrupa, Türkiye'nin müstakil bir devlet olduğunu kabul edince artık onun icaplarını kabul etmelidir. İstiklâlin birinci tecelli yeri adalet dağıtma meselesidir. Bir devletin

kendi arazisi dâhilinde adaleti sağlaması ve dağıtması en ulvî bir hakkıdır. Bu hakkına taarruz etmemelidir. Ben devletler arasındaki münasebetlerin merdane ve halisane olması taraftarıyım. Onun için Türkiye'nin bu hakkını münasebetsiz bir takım çekincelere bağlamaya kalkmadan izzetinefsini rencide etmeden tatbiki lazım geleceğini teslim ederim. Mekteplerde, hayır kurumlarında vesaire gibi evvelden mevcut durum ve meselelerin hüsni suretle çözümlenmesi imkânı her zaman mevcuttur…

– Ya siyasi menfaatler?

– Bununla kast ettiğim mana, dostlarınızı seçme hakkıdır…

– Pekâlâ, dedim. Bizden ne isteyeceksiniz? Sevr Antlaşmasındaki nüfuz bölgeleri...

Cümlemi tamamlamaya vakit bırakmadan:

– O antlaşma, dedi, çoktan geçti, gitti. Nüfuz bölgeleri falan tasavvuru artık kalmamıştır. Manasız bir şeydir. Yalnız bazı kamu menfaati mevzu bahis olabilir.

– Bazı İtalyan gazeteleri öyle neşriyatta bulunuyorlar ki, insan bunlara bakacak olursa, İtalya'nın Anadolu'yu gelecekte bir sömürge haline koymak, fazla adamlarını Anadolu'ya yerleştirmek istediğini zannedebilir.

– Tamamen yanlış, dedi. Yalnız Celaleddin Ârif Bey'e de söylediğim gibi siz Anadolu'da Yunanlıların yakıp yıktığı yerleri, köprüleri inşa ve tamir etmek zaruretindesiniz. Kâfi derecede adamınız, işçiniz yok. İtalya dülgerleri Romalılar zamanından beri köprü yapmakta uzman adamlar. Bunlar sizin memleketinizde pekâlâ çalışabilirler. Anadolu'da sömürge elde etmek değil, imarlar yapmak meselesi vardır. Faraza, İzmir şehrini yeniden inşa edeceksiniz. Bunun bir mahallesini İtalyan amelesi pekâlâ yapabilir.

– Doğru, fakat para nerede?

– Hah, dedi. İşte asıl mesele burada. Para nerede? Belki.

Biraz düşündükten sonra ilave etti:

– İtalya Hükûmeti Türkiye'ye bir avans verebilir…

– Siz müttefikler, dedim, ortak bir cephe teşkil ettiniz. Konferans neticesiz kalırsa bizimle siz de savaşacak mısınız?

Durdu, düşünmeye başladı. Düşünürken galiba gazeteci olduğumu hatırladı. Ağzını iyice sıktıktan başka istemeden bir kelime çıkıvermesine mani olmak ister gibi parmağıyla da dudaklarını iyice bastırdı:

– Susss! Bir şey söyleyemem, dedi. Fakat ağzının söylemediğini güler yüzü söylüyordu."[25]

Mussolini'nin sergilediği genel perspektifin dışında İtalyanların Lozan'da genel ve ikili meselelerle ilgili tezleri ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir:

Rodos ve On İki Ada

Lozan'a giderken İtalya bakımından daha önceki kazanımların korunması önemliydi. Ancak Lozan'da İtalya için birinci öncelik, işgalleri altındaki Rodos ve On İki Ada'daki fiili durumun hukukileştirilmesini sağlamaktı. İtalyanların varsayım ve iddialarına göre: "Savaşta İtalya'nın gösterdiği çaba ve Türklerin Trablusgarp'ta, İtalya'nın daha fazla insan ve kaynak ayırmasına yol açan işgal karşıtı direnişi kışkırtmaları nedeniyle, müttefikleri, İtalya'nın Rodos ve On İki Ada üzerindeki egemenliklerini tanımalıdır."[26]

Bunu gerçekleştirme noktasında İtalyan diplomasisi büyük çaba sarf etti. Adalar meselesinin bilhassa konferansın başlangıcında İtalyanları hayli endişelendirdiği anlaşılıyor. Bu endişe, Türkiye'nin Rodos ve On İki Ada'yı, Uşi Antlaşması'na dayanarak talep etmesinden çok, müttefiklerinin kendilerini desteklememe ve bu adaları da Yunanistan'a verme ihtimallerinden kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle, müttefikleriyle hemen her görüşmede adalarla ilgili tezlerini kabul ettirmeye çalıştılar. Konferans başlamadan İngiltere, Fransa ve İtalya devlet adamları arasında yapılan görüşmelerde İtalyanlar, adaları gündeme getirmeye ve daha konferans başlamadan bu konuda kesin anlaşmaya varmaya çalıştılar. İtalyanları bu şekilde hareket etmeye sevk eden bazı olumsuzluklar söz konuydu. Konferansta Yunanistan'ın İtalyan işgalindeki adaları talep etmesi ve bu talebin İngiltere tarafından desteklenmesi ihtimali İtalyanlar için korkulu rüyaydı. İtalyanlar, verilmiş sözlere ve gizli antlaşmalara rağmen İzmir konusunda İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklediğini unutmamışlardı. Lozan'da da benzer bir oldubittiyle karşılaşmamak için önlem alma ihtiyacı duydular.

Sözünü ettiğimiz önlem, 8 Ekim 1922'de Dışişleri Bakanı Schanzer'in, Roma'daki Yunan temsilcisine, İtalya'nın Yunanistan'la yapılan özel anlaşmaları yok saydığını bildirmesidir.[27] Burada kast edilen anlaşma, Sevr Barış Antlaşması ile eş zamanlı olarak yürürlüğe girmesi şartıyla imzalanan Bonin-Venizelos

25 Hüseyin Cahit, "İtalya Başvekili Mösyö Mussolini ile Mülakat", **Tanin**, 29 Teşrinisâni 1922.

26 Di Casola, agm., s.684.

27 Maria Antonia Di Casola, "Italy and The Treaty of Lausanne of 1923", **The Turkish Yearbook of Internatonal Relations**, Sayı: 23 (1993), s.70.

Antlaşması'dır. Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos ile İtalya'nın Paris Büyükelçisi Lelio Bonin Longare arasında 10 Ağustos 1920 günü imzalanan bu antlaşmayla İtalya, Rodos ve Meis dışında işgali altındaki On İki Ada'yı Yunanistan'a vermeyi ve birkaç yıl sonra Rodos adasının geleceği hakkında bir halk oylaması yapmayı kabul etmişti. İtalya'nın bu antlaşmayı feshetmesi, yakında toplanacak olan konferans öncesinde durumunu sağlamlaştırmak olduğu kadar, Türkiye'den ve daha çok Yunanistan ve İngiltere'den gelebilecek bir hamlenin önünü almaktı. Gelişmeler İtalyanların endişelerinde haksız olmadıklarını gösterdi. 15 Ekim 1922'de İngilizler, İtalya'nın Bonin-Venizelos Antlaşması'nın feshi kararını eleştiren bir nota verdiler. Rodos ve On İki Ada hakkındaki kararın müttefikler tarafından ortak ve ancak barış konferansı tarafından çözülebilecek uluslararası bir sorun olduğu tezini savunan İngilizler fesih kararını protesto ettiler. İngiliz notasına karşı İtalyanların savunması şu şekildeydi: "İtalya Hükûmetine göre, Sevr Barış Antlaşması onaylanarak yürürlüğe girdiği anda On İki Ada'nın Yunanistan'a iade edileceği ve Rodos'ta da birkaç yıl sonra adanın geleceğini belirlemek üzere bir halk oylaması yapılması taahhüt edilmiş olmasına rağmen Sevr yürürlüğe girmediği için Bonin-Venizelos anlaşması da yürürlüğe giremedi."[28]

İngiltere ile İtalya arasındaki bu sürece Fransa da dâhil oldu. 19 Kasım'da Lozan yakınındaki Territet'te Mussolini, Poincaré ve Curzon arasında yapılan görüşmelerde de gündemde Rodos ve On İki Ada meselesi vardı. Toplantı tutanağına göre, Curzon, Türkiye'nin adalarla ilgili bütün haklarından mahrum bırakılmasının tek düşüncesi olduğunu söyledi. Mussolini, On İki Ada'nın, Sevr Antlaşması'ndan bağımsız olduğunu ifade etti. Curzon, fikrinin On İki Ada üzerindeki egemenliği Türklerin elinden kesin olarak almak olduğunu tekrarladı.[29]

Müttefiklerinin itirazlarını gidererek desteğini alan Mussolini, istediğini elde etmiş oldu. Bu güvenle İtalya Kralı Vittoro Emanuele III'e, "On İki Ada meselesinin İtalya'nın iradesi ve isteği olmadan bir tartışma konusu yapılamayacağını"[30] yazdı. Konunun konferans gündemine alınmasına şiddetle itiraz eden ve bunu başaran Mussolini, Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa ile Lozan'da 20 Kasım günü yaptığı görüşmede de konunun gündeme gelmesine izin vermedi. İsmet Paşa, hatıralarında şunları anlatır: "Mösyö Mussolini'ye adalardan söz açmak istedim. Adalar meselesi ne olacak, dedim. Kendi işgallerinde bulunan adalar için

28 **La Tribuna**, 19 Ottobre 1922.
29 **DDI**, VII/1, s.85, B. 136.
30 **DDI**, VII/1, s.88, B. 141.

kesin olarak vaziyet aldı. Hallolmuş meseledir dedi ve halledilmiş bir meselenin hiçbir suretle tekrar konuşulması hatıra gelmez, tarzında müzakereye girmekten imtina etti."[31]

Müzakereler sürecinde de İtalya'nın Ege Adaları hakkındaki tavrı, Rodos ve On İki Ada'nın güvenliği ön planda tutularak tespit edildi. Birinci Komite'nin 25 Kasım tarihli toplantısında aldığı kararla Limni, Sakız, Midilli, Sisam ve Nicaria (Ahikerya) adalarının silahsızlandırılmasına ilişkin kurulan Teknik Alt Komite 28 Kasım sabahı toplandı. Bu komitede İtalya'yı Albay Vitale ve Arlotta temsil ettiler. Görüşmelerde İtalyanlar On İki Ada'ya çok yakın oldukları için adaların mümkün olan en geniş şekilde silahsızlandırılmasını savundular.[32]

Boğazlar Konusu

Konferans başlarken Müttefik cephe oluşturma çabalarına ve büyük oranda da gerçekleştirilmiş olmasına rağmen üç büyük devlet İngiltere, Fransa ve İtalya arasında çeşitli konularda görüş ayrılıkları vardı. İtalyanlarla İngilizler arasında görüş ayrılığı olan konulardan birisi de Boğazların statüsüydü. İngiltere için Boğazların Türk hâkimiyetine bırakılmaması ve silahsızlandırılması öncelikli konuyken İtalya açısından bu, çok hayati bir husus değildi. İtalya Bakanlar Kurulu, 19 Eylül gecesi, Boğazların serbestisi konusunda İtalya'nın müttefikleriyle iş birliği yapması gerektiğini teyit etti. Bunun ortak bir ilke olduğunu düşünen İtalya Hükûmeti, Çanakkale ve İstanbul Boğazları ve Marmara Denizi'nde uluslararası trafiğin her şart altında güvencede olmasını savunuyordu. Ancak La Tribuna gazetesinin de belirttiği gibi şöyle bir belirsizlik söz konusuydu: "Boğazların deniz ticaretine açık olması nasıl savunulacak? Diplomatik olarak mı yoksa askerî bir savunma mı? Askerî bir savunma, müttefiklerin askerî bir kuvvet oluşturarak Türk ordusunun saldırısını önlemek anlamındadır." Bu fikrin Türkiye ile Avrupa arasında bir savaşa yol açması ihtimalinden söz eden gazete, sorunların barışçı yollarla çözümünün her ülkenin de menfaatine olduğunu savundu.[33]

İtalya Hükûmeti'nin Boğazlar konusundaki siyaseti askerler tarafından da desteklendi. Konferansta da İtalyan Donanmasını temsilen görev yapan Amiral Paolo Thaon di Revel, 16 Kasım'da Mussolini'ye de ulaştırılan mektubunda,

---

31 İsmet İnönü, **İsmet İnönü'nün Hatıraları, Lozan Antlaşması I**, Cumhuriyet Gazetesi, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1998, s.77.

32 **DDI**, VII/1, s.108-109, B. 169. Lozan'daki İtalyan Heyetinin Başkanı Garroni'den Mussolini'ye, 28 Kasım 1922.

33 "La via da seguire", **La Tribuna**, 20 Settembre 1922.

Boğazların Türk askerî kontrolü altında kalması gerektiği görüşündeydi.[34] Parlamentoda 16 Kasım'da yaptığı konuşmada "Boğazlardan geçişin serbest olmasından"[35] bahseden Mussolini, Amiral Revel'in tavsiyesini dikkate aldı. Muhtemelen bu tavsiyenin de etkisiyle Mussolini, İngilizlerin Boğazlar konusunda daha büyük askerî yükümlülük alması isteğini geri çevirdi. Ayrıca konferansa katılmak için İsviçre'ye gitmeden önce yaptıkları son görüşmede İngiliz Büyükelçisi Graham'a, Müttefik birliklerinin Boğazlardan geri çekilmesinin daha iyi olacağı yönündeki düşüncesini tekrarladı.[36]

22 Kasım günü İsmet Paşa ile Mussolini arasında yapılan görüşmede İsmet Paşa, İtalyanların düşüncelerini ve İngilizler barışı çıkmaza sokarlar ve Boğazlarda savaş açarlarsa İtalya'nın nasıl davranacağını öğrenmek istemiştir. Barışın sağlanacağını söyleyen İtalya Başbakanı, İngilizlerin, Boğazlarda kalmasına rıza göstermeyeceklerini ifade etmiştir.[37] 4 Aralık günü Curzon'u ziyaret eden İtalya'nın Lozan'daki baş temsilcisi Camillo Garroni, Boğazlar meselesi vesilesiyle, gün geçtikçe İtalyan çıkarlarını etkileyen konuların gündeme geldiğini ve İtalyan heyetinin bazı konularda nasıl zor durumda kaldığını anlattı. Temsilci, heyetinin iyi niyetine ve arzusunda rağmen, Boğazlar gibi bazı konularda müttefik dayanışmasıyla Mussolini'nin direktifleri arasında kaldığını ekledi. Curzon, buna rağmen Boğazlarla ilgili ilk oturumda müttefiklerin aynı görüşü savunmaları gerektiği fikrindeydi.[38] Gerçekten de sonraki toplantıda Garroni, Curzon'ın Boğazlarla ilgili görüşlerine katıldığını belirtti.[39] Konferans sürecinde Mussolini de Boğazların Türklerin idaresinde olması fikrinden uzaklaşarak İngilizlere yaklaştı. Bunda adalar konusunda İngilizlerin tam desteğini almak etkili oldu. Dolayısıyla İngiltere, adalar konusunda İtalya'yı desteklerken İtalya da Boğazlar ve Musul gibi meselelerde İngiltere'yi destekledi.

Bu örnekte de görüldüğü üzere İtalya ile İngiltere arasındaki görüş ayrılığı konferans müzakerelerinde giderildi ve İtalya, İngiltere'nin görüşüne yaklaştı. Her ne kadar Müttefik dayanışmasından söz ediliyor olsa da, menfaat çatışmalarının yaşanması, bu çatışmanın kimi ya da çoğu zaman pazarlık konusu yapılması diplomasinin özüne uygundur. Nitekim konferansın ikinci döneminde İngiltere,

34 **DDI**, VII/1, s.100, B. 158, Dipnot: 3; Garroni'den Mussolini'ye, 26 Kasım 1922.
35 **Yeni Gün**, 26 Teşrinisâni 1922.
36 Grassi, **age.**, s.190.
37 İnönü, **age.**, s.76.
38 **DDI**, VII/1, s.132-133, B. 200.
39 **DDI**, VII/1, s.137, B. 206; Garroni'den Mussolini'ye, 6 Aralık 1922.

Meis Adası meselesinde İtalya'yı koşulsuz desteklerken, İtalya da Boğazlar konusundaki görüşünü revize ederek İngiltere'yi desteklemiştir. İtalya da, Lozan Konferansı'nda, Boğazlardan askerî ve ticarî gemilerin geçişinin serbest yani Boğazların uluslararası deniz trafiğine açık olmasını savunmuştur. Bununla da yetinmeyen İtalya, Mussolini'nin de açıkladığı gibi, Boğazlar çevresinde tarafsız bir bölgenin oluşturulmasını da ileri sürmüştür.[40]

Kapitülasyonlar

Türk İstiklal Savaşı, aslında adı konmamış olsa da özü itibarıyla "Kapitülasyonlarla Savaş" anlamı taşıyordu. Görünürdeki esas amaç işgal altındaki Anadolu topraklarını kurtarmak olmakla birlikte hedef çok daha tarihsel sorunların çözümlenmesiydi. Onların başında da kökeni yüzlerce yıl geriye giden kapitülasyonlardı. Ortaya çıkışında iktisadi olmakla birlikte zamanla kapitülasyonlar, hukuktan siyasete, kültürden ticarete kadar çok geniş bir sahada uygulandı. Uygulamada kapitülasyonlar, bundan faydalanan ülkelere büyük avantajlar sağlarken Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını yok etme noktasına getiren en büyük sorundu. Bu nedenledir ki, iktidarda kimin ve hangi siyasi fikrin olduğu önemli olmaksızın, özellikle 20. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni yönetenler için birinci öncelik kapitülasyonlardan kurtulmaktı. Daha Osmanlı Devleti savaşa girmeden İttihatçıların I. Dünya Savaşı başlayınca tek yanlı bir kararla kapitülasyonları kaldırma kararı alması ne demek istediğimizi izaha yeterli olacaktır.

Lozan Barış Konferansı'na giderken, Türkiye'nin en öncelikli hedefinin, her ne adla olursa olsun, her türlü kapitülasyondan kurtulmak olduğunu en iyi anlayan ülkelerden birisi İtalya'dır. Türkiye topraklarındaki çeşitli, eğitim, sağlık, ticaret ve dinî kuruluşlarıyla Kapitülasyonlardan en fazla faydalanan İtalyanlar, kapitülasyonların özünden ziyade lafzına karşı çıktılar. Mussolini, 9 Kasım'da Fransız basınına verdiği demeçte kapitülasyonlar hakkında şunları söyledi: " 'Kapitülasyon' kelimesi, Türkleri rahatsız edici zihniyeti temsil eden eski bir kelimedir. Yeterli ve etkin garantiler sistemini sürdürürken bu kelimenin ortadan kaldırılması gerektiğine inanıyorum."[41]

Müttefikleri için olduğu kadar İtalya için de en önemli ortak konu kapitülasyonlardı. Kapitülasyonların mali hükümlerinin bazı şartlarla kaldırılmasına razı olan müttefikler, adli Kapitülasyonların kaldırılmasını kabul

40 **Yeni Gün**, 22 Teşrinisâni 1922.

41 **Corriere della Sera**, 11 Novembre 1922; **La Stampa**, 11 Novembre 1922.

etmiyorlardı. Başkanlığını Garroni'nin yaptığı Kapitülasyonlarla ilgili ikinci komisyon ilk toplantısını 2 Aralık'ta yapmıştır. Toplantının açılışında bir konuşma yapan Garroni, "Kapitülasyonlar rejiminin bağımsız bir devletin egemenliğini kısıtladığını, Türkiye'nin, artık çağı geçmiş olan bu rejimi kaldırmak istemesinin anlaşılır olduğunu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu haklı isteğini tümüyle desteklemek eğiliminde olduklarını" söylemiştir. İtalyan temsilci, "Türkiye'de yerleşmiş yabancıların müktesep haklarının korunması ve Türkiye'deki çeşitli kaynakların değerlendirilmesinde yabancı desteğine ihtiyacı olduğunu" eklemiştir. "Türk Hükûmeti, ortadan kalkmış olduğunu görmek istediği kapitülasyonlar rejimi yerine, başvuracak herkese güven duygusu vermeye elverişli nitelikte yasalar ve gene bu nitelikte bir adalet yönetimi güvencelerini koymak gereğini, şüphesiz, göz önünde tutmak durumundadır." demiştir. İsmet Paşa, Garroni'nin Kapitülasyonlar konusundaki sözlerini "senet" saydığın belirtmiştir. Türk temsilci, "Kapitülasyonların özünü olduğu gibi tutup da yalnız bunların adını ve biçimini ortadan kaldırmaya yönelebilecek görüşleri hiçbir bakımdan kabul edemeyeceğini"[42] ilave etmiştir.

Kapitülasyonlar hakkında yapılan ilk oturumdaki tartışmalar basında da geniş yer buldu. 2 Aralık günü yapılan müzakereleri Corriere della Sera gazetesinin "Lozan Konferansı'nda Kapitülasyonlar için savaş"[43] olarak duyurması çarpıcı bir örnektir. Konferansın kesintiye uğramasına yol açacak uzlaşmazlıklardan biri olan Kapitülasyonlar konusunda İngiliz heyeti, İtalyanları destekledi. Bu destek, Lozan'daki İtalyan Heyetinden Cesare Montagna'nın Mussolini'ye 25 Aralık'ta gönderdiği telgrafta yazdığına göre "azami"[44] düzeydeydi.

İtilaf Devletleri'nin ve İtalyanların Kapitülasyonlarda ısrarının[45] konferansın tıkanmasına yol açması üzerine İtalyan temsilci Montagna'nın adıyla anılan "Montagna Formülü" ile çözüm bulunmaya çalışıldı. Bu formüle göre, Türkiye'de adli idaresinin ıslahı için zamana ihtiyaç olduğu kabul ediliyor, hiç olmazsa 5 sene süreyle Türkiye'de hukukçulardan oluşan bir müşavir heyetinin bulunması isteniyordu. Bu hukukçuların da katılacağı bir komisyon Türkiye'de adlî

---

42 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, Takım: I, C 2, Çeviren: Seha L. Meray, AÜ SBF Yayını, Ankara 1971, s.3-4; **Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı**, Cilt: I (Kasım 1922-Şubat 1923), Hazırlayan: Bilâl N. Şimşir, TTK Yayını, No: 68, Ankara 1990, s.159.

43 **Corriere della Sera**, 3 Dicembre 1922.

44 **DDI**, VII/1, s.179, B. 269.

45 **Lozan Telgrafları I**, s.338, No. 288.

idarenin ve hapishanelerin ıslahına ait projeler hazırlayacaklardı. Yabancıların davalarında devamlı yabancı müşavir bulunacak, yabancılar hakkında celp, tevkif ve ev arama emirleri ancak yabancı hukuk müşavirlerinin tasvibi alındıktan sonra verilebilecekti. Teklife göre bu yabancı müşavirleri uluslararası adalet divanı seçecekti. Türk mahkemeleri âdeta bunların kontrolünde bulunacaktı. Haklı görmedikleri mahkeme kararlarını bozdurmak için Adliye Vekiline itiraz edebileceklerdi. İsmet Paşa konferansın kesildiği 4 Şubat 1923 günü bu teklife cevap vererek geçici bir süre yabancı hukukçulardan müşavir olarak yararlanabileceklerini söylemiştir. Bunların; Birinci Dünya ve İstiklâl savaşlarına katılmamış devletler vatandaşları arasından seçilmesini ve Türk memuru olarak çalışmalarını istemiştir. [46]

Musul Meselesi

Atatürk'ün Le Journel gazetesine 25 Aralık 1922'de verdiği demeçte İtalya'nın, Musul Meselesinde tarafsız davrandığını belirtmiştir.[47] Ancak hem Lozan'daki İtalyan heyetinin hem de İtalyan basınının en çok üzerinde durduğu konulardan birisi Musul meselesidir. İtalya'nın özellikle Meis adası sorununda İngiliz desteğine ihtiyaç duyduğu dönemde Musul meselesinde İngiliz tezine daha yakın hareket etmiştir.

Lozan'daki İtalyan diplomatlar, Musul meselesi hakkında iki ülke heyetleri arasında iletişimin devamı konusunda gayret gösterdiler. Bu diplomatların Roma'ya gönderdiği resmî yazılar, Türk ve İngiliz heyetlerinin, müzakereler dışında da meseleye ne denli önem verdiklerini yansıtmaktadır. Konferansın çalışmaya başlamasından birkaç gün sonra İsmet Paşa, Curzon'ı ziyaret ederek Musul'un Türkiye'ye verilmesini resmen talep etti. İsmet Paşa'dan sonra kendisini ziyaret eden Garroni'ye, Türk delegeye "sert bir ret cevabı" verdiğini söyledi. Bu cevaba da İsmet Paşa'nın itiraz etmesi üzerine ikili, güney sınırları sorununun tartışılmasının bir süre ertelenmesini kararlaştırdılar.[48] Bu ilk gayriresmî temas bile Musul meselesinin ne kadar çetin müzakerelere gebe olduğunu göstermektedir.

İtalyan gazeteleri müzakerelerden de bahsettiler. "Musul Sorunu. Türkiye ve İngiltere Uzlaşmazlığı" başlığıyla 23 Ocak 1923'te yapılan müzakereleri

46 İsmet İnönü, **İsmet İnönü'nün Hatıraları, Lozan Antlaşması II**, Cumhuriyet Gazetesi, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1998, s.47.

47 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III**, (1918-1937), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1997, s.79.

48 **DDI**, VII/1, s.102-103, B. 161; Garroni'den Mussolini'ye, 26 Kasım 1922.

sütunlarına taşıyan birisi, Türk ve İngiliz görüş ayrılığından ötürü henüz bir anlaşmaya varılamadığını bildirdi. Habere göre, asker ve sınır sorunlarının görüşüldüğü birinci komitede Türkiye, Musul'un kendisine verilmesini istedi. Başkan Curzon, alt komitenin bu soruna bir çözüm bulamadığını söyledi. Türkiye, bölgenin Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu ve halkın Türkiye ile birlikte olmak istediği yönündeki tezini tekrarladı. Lort Curzon da Musul bölgenin Irak'ın ayrılmaz bir parçası olduğu tezinde ısrar etti. İngilizler, Türk Hükûmetinin aksine, plebisitin bir çözüm olacağına inanmadıklarını açıkladılar. Meselenin Milletler Cemiyetine gönderilmesi önerisini diğer İtilaf Devletleri de kabul etti ve İsmet Paşa'ya, bu öneriyi kabul etmesi için ısrar ettiler.[49]

Diğer Konular

Arazi ve askerî sorunlara bakan komisyon ilk toplantısını 22 Kasım sabahı yaptı. İsmet Paşa, Türkiye'nin 1913 sınırlarını talep ettiği gibi Batı Trakya'da da plebisit yapılmasını istedi.[50] Batı Trakya konusundaki Türk tezine müttefikleri gibi İtalyan heyeti de karşı çıktı.[51] İsmet Paşa'nın bu talebi kamuoyunda da tepkiyle karşılandı. İsmet Paşa'nın 1913 sınırlarını talep etmesini eleştirdiği haberine "Kemalist Uzlaşmazlık" başlığı atan Il Giornale d'Italia, Lozan'da Türklerin taktiğinin konferansı mümkün olduğunca uzatmak olduğunu ileri sürdü.[52]

Mussolini tarafından formüle edildiği şekliyle İtalya, şöyle düşünüyordu: "Avrupa Türkiye'sinin silahtan tecridi, Düyun-u Umumiye üzerindeki uluslararası kontrolün devamı, Türk demiryollarının birleştirilmesi, Trakya'da halkoyuna başvurulması ve yabancıların mahkûmiyeti meselelerinde Türk mahkemelerine yardımcı olmak üzere komisyonlar kurulmalıdır"[53]

İtalya bakımından önemli olan azınlık okulları ve yabancı şirketler hakkında yapılacak işlemler konusunda da anlaşmaya varılmıştır. 16 Mayıs'ta eğitim kurumlarının durumu görüşülmüştür. İtalya bu konuda Müttefikleriyle birlikte hareket ederken Montagna, "İtalya'da Müslüman kurumlar ne işlem görüyorlarsa Türkiye'deki İtalyan okullarının da aynı işlemi görmesini" istemiştir. İtalya'nın diğer delegesi Raffaele Guariglia da, Türkiye'deki okullar için en iyi yolun,

---

49 **Il Secolo**, 24 Gennaio 1923.

50 **Il Giornale d'Italia**, 23 Novembre 1922; **Avanti!**, 23 Novembre 1922; **La Tribuna**, 24 Novembre 1922.

51 İsmet İnönü, **Hatıralar**, (2. Kitap), Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s.67.

52 **Il Giornale d'Italia**, 24 Novembre 1922.

53 **Yeni Gün**, 22 Teşrinisâni 1922.

her kuruma ilişkin hükümlerin, Türk makamlarıyla her okulun yönetiminin aralarında anlaşarak tespit etmeleri gerektiğini söylemiştir. Sorun, uzmanların incelemesine gönderilmiştir.[54] Uzmanlar raporlarını verdikten sonra 19 Mayıs tarihli oturumda Montagna, uzman raporunu kabul ettiğini belirttiği gibi, yeni kurumların açılmasında Türk Hükûmetiyle görüşmeler yapma yetkisini saklı tuttuğunu söylemiştir. Bu yeni kurumların açılmasının Türkiye'nin entelektüel ve insancıl gelişmesine katkıda bulunma amacı güttüğünü de eklemiştir.[55]

MEİS ADASI MESELESİ

Kapitülasyonlar ve Musul meselesi nedeniyle barış konferansının kesintiye uğraması tehlikesi ortaya çıktı. Özellikle 4 Şubat 1923 günü Türk ve İtilaf Devletleri heyetleri arasında İsmet Paşa'nın "mücadele, tehdit, mukabele"[56] ve İtalyan gazeteci A. Pirazzoli'nin "Pazar fırtınası"[57] olarak nitelediği müzakerelerden de sonuç alınamayınca konferans kesintiye uğradı. 5 Şubat günü İsmet Paşa ile İtalyan heyetinin üyeleri arasında çeşitli görüşmeler yapıldı. Görüşmeler hakkında Mussolini'ye iki telgraf gönderen Garroni, "Türk heyeti çok endişeli ve morali bozuktu"[58] diye yazdı. Daha önemlisi Garroni, İsmet Paşa'nın Ankara'ya 15 günü geçmeyen bir süre için giderek Hükûmetine danışacağını söylediğini bildirdi.[59]

Konferansa ara verildiği dönemde, Ankara'da Meclis'in gizli oturumlarında Lozan Konferansı ele alındı. Adalarla ilgili eleştirilerin de etkisiyle, İsmet Paşa'nın 8 Mart 1923'te İtilaf Devletleri'ne gönderdiği cevabi notada Meis adasının Türkiye'ye iadesini talep etmesi, İtalyan kamuoyunun üzerinde durduğu en önemli husustu. Anlaşılan şu ki, nota ve Türk tarafının diğer talepleri İtilaf Devletleri tarafından tepkiyle karşılandı. Bu notaya verilecek cevabı kararlaştırmak üzere Londra'da ilki 21 Mart'ta olmak üzere çeşitli toplantılar yapıldı. Curzon, açış konuşmasında hemen her toplantıda dile getirdiği gibi, Türklere karşı müttefiklerin ortak bir cephe oluşturmalarının önemini ısrarla vurguladı.[60] 28 Mart günü yapılan son toplantıda Türk karşı tekliflerine ilişkin

54 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, Takım: II, C 1, Kitap: 1 Çeviren: Seha L. Meray, AÜ SBF Yayını, Ankara 1971, s.98-107.

55 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, Takım: II, C 1, Kitap: 1, s.120.

56 İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, 1. Cilt, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.50.

57 A. Pirazzoli, "Le Potenze di fronte alla Turchia", **Il Popolo d'Italia**, 7 Febbraio 1923.

58 **DDI**, VII/1, s.330-331, B. 466.

59 **DDI**, VII/1, s.331-332, B. 467.

60 **DDI**, VII/1, s.452-453, B. 635; Garroni'den Mussolini'ye, 22 Mart 1923.

üç komisyonun raporları ve uzman tavsiyesi kararları gözden geçirildi ve küçük düzeltmeler dışında tam bir anlaşmaya varıldı. İsmet Paşa'nın notasına verilecek cevabi nota onaylandı.[61]

Konferansın ikinci dönemi 23 Nisan 1923 günü herhangi özel bir tören yapılmadan başladı. Sabah çeşitli heyet başkanları karşılıklı nezaket ziyaretlerinde bulundular. Bu arada uzmanlar da kendi aralarında yaptıkları sohbetlerle konferansın çalışma esaslarını tespit ettiler.[62] Konferansın ikinci aşaması başladığında artık barışın sağlanması umudu İtalyan diplomatlarda da hâkimdi. İstanbul'daki Yüksek Komiser Felice Maissa, Mussolini'ye şunları yazdı: "Bu bunalımın atlatılması büyük ölçüde bizim yararımıza olur. Açıkça belirtmeliyim ki, hangi özveriye mal olursa olsun, barışın hemen imzalanması çok lehimize olur."[63]

İlkine nazaran daha sakin geçen yeni dönem müzakerelerinde İngilizler yine müttefiklerin birlikte hareket etmelerine önem verdi. 25 Nisan'da görüştüğü İtalya Büyükelçisi Tomasi Della Torretta'ya, İtalyan heyetinin İngiliz heyetiyle işbirliği yapmasını umduğunu dile getirdi.[64] Curzon'un umudu boşa çıkmadı. Meis adası nedeniyle İngilizlerin desteğine muhtaç olan ve bunu fazlasıyla alan İtalyanlar da Musul gibi konularda İngilizlere destek verdiler. Müzakereler somut sonuçlar alınarak devam etti. 24 Nisan'da İtalyan heyeti, On İki Ada'nın payına düşen Osmanlı borçlarını ödemeyi kabul etti.[65] Adaların payına düşen İtalyan borçlarıyla ilgili olarak 25 Haziran'da Türk ve İtalyan heyetleri bir araya geldiler ve Osmanlı borçlarından On İki Ada'ya düşen payı konusunda anlaşmaya vardılar. Tahsilat için adaların İtalyanlar tarafından işgal edildiği tarih esas alındı.[66]

Mayıs günü yapılan müzakerede İtalya'nın Libya'daki hâkimiyeti tanındı ve Türkiye, Osmanlı Sultan'ın Trablusgarp'taki haklarından vazgeçmeyi kabul etti.[67] 27 Nisan günü yapılan görüşmelerde Kapitülasyonların kaldırılması kabul edildi. Siyasi Komitede yapılan müzakerelerde Türklerle müttefikler, Kapitülasyonların kaldırılmasında ilke olarak anlaştılar.[68] Bu ilke kararı 4 Haziran'da teyit edildi.[69]

---

61 **DDI**, VII/1, s.465-466, B. 658; Garroni'den Mussolini'ye, 28 Mart 1923.
62 **Il Giornale d'Italia**, 24 Aprile 1923; **Il Messaggero**, 24 Aprile 1923; **L'Epoca**, 25 Aprile 1923.
63 Grassi, **age.**, s.199.
64 **DDI**, VII/1, s.531, B. 746; Della Torretta'dan Mussolini'ye, 25 Nisan 1923.
65 **L'Epoca**, 26 Aprile 1923.
66 **Il Popolo d'Italia**, 26 Giugno 1923.
67 **Il Popolo d'Italia**, 27 Maggio 1923.
68 **Il Popolo d'Italia**, 28 Aprile 1923.
69 **Il Popolo d'Italia**, 5 Giugno 1923.

Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye ile İtalya'yı doğrudan ilgilendiren ve dolayısıyla iki ülkenin karşı karşıya geldiği en önemli olay, Meis adasının Türkiye tarafından talep edilmesidir. Konferansın ikinci döneminde gündeme gelen Meis adası sorunun geçmişi hakkında kısa bir açıklama yapma ihtiyacı duyuyoruz. Balkan Savaşı başlayınca Yunanistan, 20 Ekim-20 Aralık 1912 tarihleri arasında Bozcaada, Limni, Taşoz, İmroz (Gökçeada). Bozbaba, Semadirek, İpsara, Ahikerya, Sakız ve Midilli adalarını ele geçirdi. Ayrıca 13/14 Mart 1913 gecesi Meis'te başlayan bir isyan hareketinden faydalanarak buraya da kuvvet sevk etmek suretiyle hâkimiyeti altına aldı.[70] Ancak savaştan sonra toplanan altı Avrupalı devletin, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Almanya'nın, 14 Şubat 1914'te Osmanlı Devleti'ne bildirdiği Ege adalarıyla ilgili kararına göre Meis adası Türkiye'ye iade edilecekti.[71] Ne var ki bu iade gerçekleşmediği gibi adanın idari yapısında bir değişiklik meydana geldi. Meis halkı, 17 Aralık 1915'te Yunan Komiseri Ulisse Horolagas'a karşı ayaklandı. İsyanın yöneticilerinin Rodos'taki Fransız Konsolosu ile işbirliği halinde olmasını fırsat bilen Fransız Amiral Moreau, 30 Aralık 1915'te Meis'e asker sevk ederek idareyi ele aldı.[72] Lozan Barış Konferansı'ndan önce Meis adasının idari yapısında yaşanan son değişiklik, 1921 Şubat'ında Londra'da toplanan Konferansta meydana geldi. 1 Mart 1921'de İtalya ile Fransa arasında yapılan anlaşmayla ada, İtalyan hâkimiyetine bırakıldı.[73]

Lozan'a giden Türk heyetine verilen 14 maddelik talimat, İcra Vekilleri Heyeti toplantısında tespit edilmiştir. Bu talimatın dördüncü maddesi adalarla ilgilidir ve şöyledir: "Adalar*:* Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan sorulacak."[74] Konferansın ilk döneminde 25 Kasım 1922 günü Yunan işgalinde olan Ege adalarının durumu tartışma konusu yapılmış, fakat İtalyan işgali altındaki Rodos ve On İki Ada ile Meis adası gündeme gelmemiştir. Konferansın kesintiye uğradığı dönemde Mecliste yapılan gizli oturumlarda adalar hakkındaki sert eleştirilerin de etkisiyle Hariciye Vekili İsmet Paşa, İtilaf Devletleri dışişleri bakanlarına gönderdiği 8 Mart 1923 tarihli Türk noktasında, "Türk kıyısına yakınlığı bakımından,

---

70 Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", **Belleten**, Cilt: XXIX, Sayı: 113, (Ocak 1965), s.98.

71 Hüseyin Pazarcı, **Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1986, s.77, Belge: 3.

72 Di Casola, "L'italia e il Trattato Di Losanna Del 1923", s.690; Turan, agm.,, s.103-104.

73 Turan, agm., s.108.

74 **Lozan Telgrafları I**, s.XIV.

Bozcaada ve İmroz adaları gibi, Türk egemenliği altında kalmasına Büyük Devletlerce 1914'te karar verilmiş olan Meis (*Castellorizzo*) adacığının Türk egemenliği altında bırakılmasını"[75] talep etmiştir.

Türk notasında İtalya açısından "en şaşırtıcı değişiklik"[76] Meis adasının Türk hâkimiyetinde kalması talebiydi. Mussolini'ye, 9 Mart 1923'te gönderdiği telgrafta İsmet Paşa'nın 8 Mart tarihli notasına göndermede bulunan Maissa, "En önemli değişiklik bizi ilgilendiren değişikliktir. 15. madde ile On İki Ada bize devrediliyor ama Meis, Türkiye'de kalıyor"[77] diye yazdı. Lozan'daki İtalyan delegasyonuna, prestij nedenleriyle her ne pahasına olursa olsun Meis'in elde tutulması talimatı verilmişti, çünkü yeni Faşist hükûmet , önceki hükûmetlerin elde ettiği kazanımlardan vaz geçemezdi.[78]

Meis'in talep edilmesinin İtalyanlarda yarattığı kızgınlık, öfke ve hayal kırıklığı resmi kanallardan her fırsatta Türklere iletilirken[79] İtalyan basını da koro halinde tepki gösterdi.[80] İtalyan basınındaki havayı yansıtması bakımından sadece bir gazeteden alıntı yapacağız. Önde gelen gazetelerden biri olan La Tribuna'nın konu hakkındaki haberi şöyledir: "İtalya'ya Türk notası: Ankara, Meis Adası'nı İstiyor. Türkiye'nin, Lozan'da askıda kalan konuların müzakeresi hakkındaki notası bugün Palazzo Chigi'ye ulaştı. Nota özünde, Lozan'da kesilen müzakerelerin en yakın zamanda başlayacağını göz ardı etmeden, yeni konferansın İstanbul'da toplanmasını öneriyor. Notada, doğrudan ve ciddi olarak İtalya'yı ilgilendiren bir nokta bulunuyor: Metinde, uygun olmadığı kadar şaşırtıcı bir paragraf var. Ankara Hükûmeti'nin notasında, Roma Hükûmetinden Meis adasının Türkiye'ye iadesi gibi İtilaf Devletleri'nden çeşitli konularda yeni talepleri yer alıyor. Ankara'nın bu talebi bizim açımızdan ne haklıdır ne de makul. Zaman geç olduğu için uzun boylu yorum yapmamıza izin vermiyor. Onlar ileride daha rahat yapacağız. Bugünlük sadece, Türk talebinin İtalyan kamuoyu

---

75 **Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı**, Cilt: II (Şubat-Ağustos 1923), Hazırlayan: Bilâl N. Şimşir, TTK Yayını, Ankara 1994, s.165, No: 6.

76 Di Casola, "Italy and The Treaty of Lausanne of 1923", s.73.

77 **DDI**, VII/1, s.419, B. 591.

78 Di Casola, "L'italia e il Trattato Di Losanna Del 1923" s.687.

79 İtalyan heyeti ayrılmasına rağmen Lozan'da kalan Arlotta da 15 Martta görüştüğü Türk heyetinden Lozan'da kalan Mustafa Şerif'e, Türkiye'nin Meis hakkındaki talebinin İtalya'da yarattığı "derin şaşkınlık ve kızgınlığı" söyledi. **DDI**, VII/1, s.437, B. 611.

80 Dönemin hemen hemen bütün İtalyan ulusal gazeteleri Türkiye'nin Meis adasıyla ilgili talebine tepki gösterdi. Bir kaç örnek için bakınız: **Corriere d'Italia**, 13 Marzo 1923; **Il Messaggero**, 13 Marzo 1923; **Il Secolo**, 13 Marzo 1923; **L'Epoca**, 13 Marzo 1923.

üzerinde canlı ve iyi bir izlenim uyandırmayacağını kaydetmekle yetiniyoruz. Meis adasında çoğunluğu Türk kökenli bir halk yaşamıyor; ada halkının büyük çoğunluğu Rum-Levantendir. Sonra, Ankara'nın ana programı olan Misak-ı Millî ile de asla ilgi kurulamaz. Bu nedenle Türkiye, ne etnik, ne siyasi ne de milletçilik sebepleriyle bu adanın Rodos ile Güney Anadolu arasında bir köprü olduğu konusunda hiçbir hak iddia edemez…"[81]

İtalyanlar hemen diplomatik atağa kalkarak, Müttefiklerinin desteğini almaya çalıştılar. Bekledikleri desteği bulmakta zorluk çekmediler çünkü adaların bir daha Türklere kesinlikle bırakılmaması İngiltere ve özellikle Curzon için de kırmızı çizgi haline almıştır. Süreci takip ettiğimizde bu yaklaşımın İtalyanları hayli rahatlattığını kolaylıkla görebiliyoruz. Resmi çevrelerin bu yöndeki yaklaşımlarının yanı sıra[82] İtalyanları asıl umutlandıran haberler Londra ve Paris'ten geldi. Müttefikler, Türk notasını ele almak üzere Londra'da yaptıkları toplantıda, Meis adasındaki İtalyan hâkimiyetini oy birliğiyle kabul ettiler.[83] Toplantıda alınan bu karar 27 Marttaki toplantıda da teyit edildi ve Meis konusunda benimsenen görüş Curzon tarafından açıklandı: "Müttefikler bir sonraki Lozan toplantısında toprak meseleleriyle ilgili herhangi bir tartışmayı kabul etmeyecekler."[84]

Konferansın yeni dönemi başlarken, İtalya halkına, adanın İtalyan yönetiminde kalmasını istediklerini gösteren gösteriler yaptırdı. Lozan'da da Türk heyetine karşı diplomatik kıskaç İtalyanların taktiği oldu. Konferansın ikinci kez toplandığı 23 Nisan 1923 günü Meis adası, pek çok temsilcinin gündemini meşgul etmeye başladı. Hususi görüşmelerinde hem İngiliz Temsilci Horace Rumbold hem de Fransız Temsilci General Joseph Pellé, Montagna'ya Meis sorununda İtalyanları "azim ve cesaretle destekleyeceklerine dair" resmi bir güvence verdiler. Aynı gün Montagna ile İsmet Paşa arasındaki sohbetin ana konusu da Meis adasıydı. İsmet Paşa, adanın Türk karasularında olduğu ve ada başkalarının elinde olursa Türkiye için tehdit oluşturacağı tezini tekrarladı. Bunların "önemsiz" olduğunu

81 **La Tribuna**, 13 Marzo 1923.

82 İtalyan siyasi çevreleri, Türkiye'nin Meis Adasıyla ilgili talebi hakkında yaptıkları yorumlarda, Türklerin talebinin tartışılmasına İtalya Hükûmeti tarafından izin verilmeyeceği kanaatini açıkladılar. Aynı çevreler, Türk Hükûmetinin talebinde ısrar etmeyeceği tahminini de dile getirdiler. Bu kanaatlerinin gerekçesi de, Misak-ı Millî'de yer almayan adanın, İtalya için bir prestij meselesi olduğu kadar, Doğu Akdeniz'de vaz geçemeyeceği bir dayanak noktası olduğuna işaret ettiler. **L'Epoca**, 15 Marzo 1923.

83 **La Tribuna**, 25 Marzo 1923.

84 **DDI**, VII/1, s.466, B. 659. Della Torretta'dan Mussolini'ye 28 Mart 1923.

düşünen Montagna da, "İtalyanların talepleri gecikmeden kabul edilirse, Lozan görüşmelerinde Türk heyetiyle iyi niyet ve dostane bir işbirliği yapacaklarını"[85] tekrarladı.

25 Nisan 1923 günü Horace Rumbold başkanlığında toplanan Birinci Komite'de Meis adası müzakere edildi. Rumbold, Türklerin daha önce ada hakkında herhangi bir talepte bulunmadıklarını söyledi. İngiliz temsilci, şimdiki durumda, Türkiye'nin esasa dair bir egemenlik değişikliği istediğini, bunu, Misak-ı Millî'ye dayanarak haklı göstermenin güç olacağını, çünkü hepsi de Hristiyan 7-8 bin kişilik nüfusa sahip bir adanın söz konusu olduğunu ilave etti. İngiliz diplomat, Türkiye'nin hangi nedenle Meis üzerinde egemenliğini kurmak istediğini anlayamadığını ve kendi hesabına Türk teklifini kabul edemez bulduğunu açıkladı. Söz alan İsmet Paşa, Meis adasının, Türk karasuları içerisinde olduğunu her zaman, Türkiye'nin tamamlayıcı bir parçası sayıldığını söyledi. Türk temsilci, Londra Büyükelçiler Konferansı'nın 14 Şubat 1914 tarihli notasında ve 18 Ekim 1912 tarihli Uşi Antlaşması'nda adanın Türkiye'ye verildiğini hatırlattı. Ardından söz alan İtalyan temsilci Montagna, Türk Hükûmetinin Meis ile ilgili yeni talebinin bir "ekleme" olduğunu ileri sürerek bunu kabul edilemez bulduklarını tekrarladı. İsmet Paşa ile Montagna ve Türk heyetinden Rıza Nur Bey ve İtalyan heyetinden Guariglia'nın, ülkelerinin tezlerini destekleyen konuşmalar yaptılar. Oturumda Meis adasıyla ilgili kesin bir sonuca varılamadı.[86]

25 Nisan oturumundan sonuç alamayan Montagna, aynı akşam Meis konusunda İsmet Paşa ile ifadesine göre "uzun ve yorucu ikinci bir görüşme yaptı." Görüşmede Montagna, adanın askerden arındırılması ve şimdiye kadar On İki Ada'nın Osmanlı borçlarının 1912'den sonrasını ödeme konusundaki çekincelerini kaldırmayı teklif etti. İsmet Paşa, İtalyan temsilciye Meis hakkında yaptığı önerileri Ankara Hükûmetine ileteceğini ve 5-6 gün içinde cevap vereceğini söyledi.[87]

---

85 **DDI**, VII/1, s.524, B. 736. Montagna'dan Mussolini'ye, 23 Nisan 1923.

86 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım: II, Cilt: I, Kitap: 1, s.13-17. 25 Nisan tarihli müzakereler konusunda İsmet Paşa da şunları kaydetmiştir: "Hudutlar ve arazi meseleleri görüşülürken, Meis adası ve Adakale üzerinde münakaşalar oldu. Biz Meis adasını istiyorduk, Adakale'yi istiyorduk. Meis adası, İtalyanlar için mühim bir mesele mahiyetini aldı. Meis adasının bizim bakımımızdan bir özelliği vardı. İtalyanlar, hiç olmazsa karasularımız içinde bulunan Meis adası için ısrar etmesinler, diyorduk. Her hakkımız üzerinde olduğu gibi, Meis adası ve Adakale üzerinde ısrar ettik ve kuvvetle müdafaa ettik. Nihayet bu maddeler de ertelendi." İsmet İnönü, İsmet İnönü'nün Hatıraları II, s.21-22.

87 **DDI**, VII/1, s.528, B. 743. Montagna'dan Mussolini'ye, 25 Nisan 1923.

Buna rağmen 25 Nisan müzakereleri İtalyan gazeteleri tarafından büyük bir zafer kazanılmış havasında yansıtıldı. Oturumu okurlarına ileten gazetelerden Il Messaggero, "Türklerin, Meis adası hakkındaki talepleri Lozan'da müttefikler tarafından reddedildi"[88] ve L'Idea Nazionale, "Müttefikler, Lozan'da, Türklerin Meis adası hakkındaki iddialarını reddettiler"[89] başlığıyla duyurdular. İktidardaki Ulusal Faşist Parti'nin yayın organı Il Popolo d'Italia, oturumda bütün delegelerin Türk talebine itiraz ederek İtalya'ya destek verdiklerini yazdı.[90]

Konferansın sonraki döneminde Montagna Ankara'dan cevap gelip gelmediği konusunda İsmet Paşa'yı sık sık ziyaret ederek psikolojik baskıya ve diplomatik kıskaca devam etti. Londra Büyükelçisi Della Torretta da Curzon ile Meis konusunda görüşerek İngilizlerin desteğini teyit etti.[91] Mussolini'ye 14 Mayıs 1923'te "İsmet Paşa ile Meis konusunda pazarlık yapmaya devam ediyorum"[92] diye yazan Montagna, kendileri için beklenen "müjde"yi 28 Mayıs gecesi Saat 02.30'da gönderdiği telgrafla şöyle bildirdi: "Meis Adası hakkındaki çekincesini geri almaya ve bunu Siyasi Komite'nin bir sonraki toplantısında resmi olarak iletmeyi taahhüt etmeye tarafımdan ikna edilen İsmet Paşa ile uzun süren görüşmemiz şu dakikada sona eriyor."[93]

Meis adası hakkındaki nihai karar 4 Haziran 1923'te Birinci Komite toplantısında alındı. Oturumda İsmet Paşa, şu demeci okudu: "Meis Adası, Anadolu'nun karasuları dâhilinde bulunur ve onun ayrılmaz bir parçasıdır. Anadolu'nun askerî emniyeti, bu adanın Türkiye'ye verilmesini gerektirir. Şu halde, adanın Türk hâkimiyetine verilmesini isteyen Türk delegasyonunun talebi, çok meşru haklara istinat etmektedir. Fakat Türk Heyeti, dünya barışının kurulmasına yardım etmek gayesiyle, gayet ağır bir fedakârlığı göze alarak Meis için yazdığı kayıtlardan feragat eyler."[94]

Montagna, bu kararından ötürü Türk heyetine teşekkür etti ve Türkiye ile İtalya arasında yakında kurulacak olan dostluk ve iyi ilişkilerin güvencesini verdi.[95] 5 Haziran tarihli bazı İtalyan gazeteleri Lozan'da alınan bu kararı "Meis

88 **Il Messaggero**, 26 Aprile 1923.
89 **L'Idea Nazionale**, 27 Aprile 1923.
90 **Il Popolo d'Italia**, 26 Aprile 1923.
91 **DDI**, VII/2, s.9, B. 14. Della Torretta'dan Mussolini'ye, 2 Mayıs 1923.
92 **DDI**, VII/2, s.27-28, B. 39.
93 **DDI**, VII/2, s.41, B. 59.
94 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım: II, Cilt: I, Kitap: 1, s.153; Turan, agm., s.112.
95 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım: II, Cilt: I, Kitap: 1, s.153.

Adası kesin olarak İtalyan"[96] başlığıyla duyururken aynı gün Montagna da Mussolini'ye şunları yazdı: "Zat-ı alilerinin Meis sorununun kesin çözümüne ilişkin talimatlarına ve direktiflerine harfiyen ve ruhen sadık kalabildim. Bu sabah benimle İsmet Paşa arasında gizli bir mektup alışverişi oldu, orijinalleri ve ilgili kopyaları kurye ile gönderildi. Bugün öğleden sonra siyasi komite toplantısında Türk heyetinin başkanı ada hakkındaki talebini tamamen geri çekti. Meis'te egemenliğimizin tanınmasıyla, konferanstan önce İtalya'nın menfaatine olan tüm sorunları bizim için mümkün olan en iyi şekilde olumlu olarak çözdük."[97]

SONUÇ

İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı'nın sonunda tespit ettikleri statüye, Türklerin silahlı ilk itirazı göstermeleri ve başarmaları üzerine Lozan'da yeni bir barış konferansı toplanmasına karar verdiler. Bu konferans tabana zıt tezlerin çatıştığı, farklı yaklaşımların sergilendiği ve nihayet çıkar çatışmalarının en sert şekilde yaşandığı uluslararası bir konferanstır. Konferansa katılan ülkeler içerisinde İtalya'nın diğerlerinden farkı, yeterince tanınmadıkları için merak ve endişeyle takip edilen ve nasıl hareket edecekleri kestirilemeyen Faşistlerin iktidara gelmiş olmasıdır. Faşistler ve liderleri Mussolini konferansa müttefiklerini şaşırtacak bir tavır sergilemediler. Henüz tam anlamıyla dizginleri eline almamış olan Mussolini için Avrupa'nın büyük devletleriyle iyi ilişkiler kurmak kendisi için de gerekliydi. Dolayısıyla beklendiği şekliyle müttefik dayanışmasına en çok destek veren ülke İtalya olmuştur. Lozan Barış Konferansı'nda müttefikleriyle iş birliğine muhtaç, hatta mahkûm olan İtalya'nın, Ankara Hükûmeti ile yakın geçmişteki iyi ilişkilerini de kendi lehine kullanmak istediği görülüyor. Dolayısıyla İtalyanlar, hem Türklerden bir şeyler koparmak hem de Müttefik desteğiyle bir şeyler kazanmak için ikili oynadılar. İtalyanların bu tutumu İsmet Paşa tarafından "talep ve tehditle İtalya'nın sahne-i faaliyete çıkması"[98] İngilizler tarafından da "dürüst simsar rolü oynaması"[99] olarak yorumlamıştır.

Lozan Barış Konferansı'nda İtalya açısından çözüme ulaştırılması gereken iki yönlü sorunlar müzakere edilmiştir. İlki, bütün müttefikleri ilgilendiren kapitülasyonlar, Osmanlı borçları, Boğazlar ve Avrupa devletlerinin Türkiye'deki kurumları gibi genel meselelerdir. İkincisi de Rodos ve On İki Ada ile Meis adası

96 **Il Secolo**, 5 Giugno 1923.

97 **DDI**, VII/2, s.48, B. 69.

98 **Lozan Telgrafları I**, s.147, No. 53. İsmet Paşa'dan Heyet-i Vekile Riyasetine, 28 Kasım 1922.

99 **Turkey Annual Report 1923**, (F.O.371/10224), Lindsay'dan MaCDonald'a, İstanbul, 6 Mayıs 1924, s.22.

meseleleridir. Bu iki ana tezin dışında İtalya'nın tavrını belirleyen üçüncü bir hususu daha ilave edebiliriz. O da İngiltere ve Fransa ile Türkiye arasındaki ikili sorunlarda İtalya'nın tavrıdır. İtalya, genel meselelerde müttefikleriyle ortak hareket etmeye özen göstermiş, önem vermiştir. İkili sorunlarda ise, İtalya, İngiltere ve Fransa'ya destek verirken, onlardan da Türkiye ile İtalya arasındaki ikili sorunlarda destek beklemiştir. Doğrusu bu kurgu Lozan'da İtilaf Devletleri bakımından sorunsuz işlemiştir.

Antlaşmanın imzalanması İtalyan siyasi çevrelerinde gazetelerinde yankı buldu ve gazetecileri tarafından yakından takip edildi, yorumlandı ve eleştirildi. Basın, İtalya'nın Rodos ve On İki Ada'da hâkimiyetini kabul ettirmesini İtalyan heyeti adına olumlu bir iş olarak görmüştür.[100] Lozan'daki konferansta faşistlerin hedefi On İki Ada üzerindeki İtalyan hukukunu korumaktı.[101]

Bu iki yönlü bir kazançtır. Mussolini açısından muallakta kalan bir sorunun İtalya lehine çözümlenmesi kendisinin kamuoyunda itibarını artırmıştır. Adalardaki İtalyan işgalinin legalize edilmesi yalnızca Türkiye ve Yunanistan'a karşı değil aynı zamanda İngiltere ve Fransa'ya karşı da bir kazanımdır. Böylece Mussolini, geçmiş hükûmet lerin başaramadığı savaş sonu ganimetlerinden mahrum bırakılan İtalya'nın Doğu Akdeniz'de önemli bir stratejik mevki kazanmasını sağlamıştır. Bu yönüyle konferansın barış antlaşmasını imzalanacağı yöne evrildiği dönemde antlaşmanın İtalya için bir bilançosu yapan Cesare Tumedei, İtalya hanesinde aktif olarak, On İki Ada ve Meis sorununu kesin olarak halledilmesi ve Uşi Antlaşması'nın Trablusgarp'ta Sultana tanıdığı çeşitli imtiyazlardan kurtulmasını kaydetmiştir. Aynı yazara göre bilançoda İtalya adına pasif kısım ise, Kapitülasyonların kaldırılmasıyla, diğer devletler gibi İtalya'nın da bazı haklarını yitirmesi, okul, hastane ve yardım kuruluşlarıyla ilgili sınırlamalar, çeşitli ticaret kuruluşlarının kaybıdır.[102]

İtalyan kamuoyunun genel itibarıyla Türklerin Lozan'da büyük bir başarı kazandıklarının İtilaf Devletleri'nin kaybeden taraf olduğunun altını çizdiğini belirtmeliyiz. Konferansı en yakından takip eden Il Giornale di Roma, Lozan Barış Antlaşması'nı şu çarpıcı sözlerle yorumladı: "Kemalist Zafer: Konferansın esas galibi Mustafa Kemal Paşa'dır. Gerçekten bugün Kemalist Hükûmet , büyük diplomasi mücadelesinde muhteşem bir zafer kazandı."[103] Cesare Spellanzon, Sevr ile Lozan'ı karşılaştırdığı yazısında Sevr Antlaşması'nın, İstanbul'a

100 **Il Secolo**, 26 Luglio 1923.

101 Di Casola, "L'italia e il Trattato Di Losanna Del 1923", s.679.

102 Cesare Tumedei, "Pace interessi italiani", **Il Giornale di Roma**, 6 Giugno 1923.

103 **Il Giornale di Roma**, 25 Luglio 1923.

30 kilometre yakınlaşan, Anadolu topraklarına hâkim Yunanistan'ın zaferi olduğunu, Lozan'ın ise, 1913'teki sınırlarına kavuşan Türkiye'nin zaferi olduğu tespitinde bulundu. Spellanzon'un şu satırları dikkat çekicidir: "Türkiye, millî bir devlet haline geldiği gibi Avrupa'ya da dönüyor. Kutsal hale gelmekte olan Lozan Barışı, Yunanlıları yenen ve Batılı güçlerin himayesini reddeden Ankara Hükûmetinin ve Türk milliyetçiliğinin zaferidir." Antlaşmayı İtalya açısından da yorumlayan gazeteciye göre: "Lozan Barışı, İtalya'yı, On İki Ada ve Meis adası'nın mülkiyetine sahip kılarak ödüllendirdi. Fakat Üçlü Antlaşma ve Lloyd George'un yanlış yorumladığı St. Jean de Maurienne Antlaşmalarına göre ise 'asgari memnuniyet' sağladı.[104] Antonio Pirazzoli, İsmet Paşa'nın Lozan'da imzalanan barış antlaşmasındaki rolüne dikkat çektiği yazısında başka bir noktaya temas etmiştir: "Bugün önemli olan Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması ile 1792'den beri içinde bulunduğu yalnızlıktan çıkmasıdır. Hilal, Dünya Savaşı'nda mağlup olduktan sonra, başarısız Yunan politikasının da etkisiyle, askerî ve diplomatik zafer kazanmış dalgalanan bir bayrak olarak Avrupa'ya geri dönüyor."[105]

Antlaşmayı İtalya ve müttefikleri açısından karamsar bir tablo olarak sunan İtalyanların sayısı hiç de az değildir. Kamuoyunun milliyetçi kesiminin sözcülerinden Francesco Coppola, Lozan Barış Antlaşması ile Dünya Savaşı'nda "Büyük Zafer" kazanan İtilaf Devletleri'nin, Türklerin Yunanlılara karşı kazandıkları "Küçük Zafer" karşısında geri çekildikleri fikrindedir. Lozan Antlaşmasını Avrupalıların, Kemalistlerin Misak-ı Millîleri'ni Lozan'da dikte ettirmelerine izin verildiği antlaşma olarak gören Coppola, Kapitülasyonların kaldırılmasını ve yeni eğitim ve dini kurumların açılmasının yasaklanmasını buna örnek olarak göstermiştir.[106] Coppola'nın bu kanaatinin sonraki yıllarda bazı milletvekilleri tarafından da benimsendiği ve meclis kürsüsünden dile getirildiği örnekler biliyoruz.[107]

---

104 Cesare Spellanzon, "La pace di Losanna", **Il Secolo**, 18 Luglio 1923.

105 A. Pirazzoli, "La pace in Oriente", **Il Popolo d'Italia**, 20 Luglio 1923.

106 Francesco Coppola, "La pace di Losanna e il Dodecaneso", **L'Idea Nazionale**, 12 Luglio 1923.

107 İtalya Krallığı'nın XXVII. Yasama Döneminde (24 Mayıs 1924-21 Ocak 1929) Milletvekilliği yapan Orazio Pedrazzi, İtalya Meclisi'nde 26 Mart 1925 günü Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken söz alarak uzun bir konuşma yaptı. Konuşmasında Lozan Barış Antlaşması hakkında şunları söyledi: "Lozan Antlaşması, Avrupa diplomasisinin kesinlikle en mutlu ve en yetenekli eylemi değildir. Müttefik temsilcileri, Lozan'da kendilerini Türklerin inatçı iradeleri karşısında buldular ve barış pahasına, onlara sunduklarıyla, Türklerin Yunan megalomanlarına karşı zaferini tüm Avrupa'ya karşı bir zafer haline getirdiler." Mevlüt Çelebi, **Türkiye-İtalya Siyasi İlişkileri (1923-1939)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2020, s.135.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

I Documenti Diplomatici Italiani, Settima Serie: 1922-1935, Vol: I (31 Ottobre 1922-26 Aprile 1923), (**DDI**, VII/1), Ministero Degli Affari Esteri, Roma 1953.

Turkey Annual Report 1923, (F.O.371/10224), Lindsay'dan MaCDonald'a, İstanbul, 6 Mayıs 1924.

Gazeteler

Avanti!, 21, 23 Novembre 1922.

Corriere della Sera, 11, 15 Novembre 1922; 3 Dicembre 1922; 13 Marzo 1923.

Il Giornale d'Italia, 18 Marzo 1919; 11, 23, 24 Novembre 1922, 24 Aprile 1923.

Il Giornale di Roma, 25 Luglio 1923.

Il Messaggero, 13 Marzo 1923; 24, 26 Aprile 1923.

Il Popolo d'Italia, 21 Novembre 1922; 26, 28 Aprile 1923; 27 Maggio 1923; 5, 26 Giugno 1923.

Il Secolo, 24 Gennaio 1923; 13 Marzo 1923; 5 Giugno 1923; 26 Luglio 1923.

L'Epoca, 13, 15 Marzo 1923; 25, 26 Aprile 1923.

L'Idea Nazionale, 27 Aprile 1923.

La Stampa, 11, 21 Novembre 1922.

La Tribuna, 20, 22 Settembre 1922; 19, 21 Ottobre 1922; 24 Novembre 1922; 13, 25 Marzo 1923.

La Stampa, 21 Novembre 1922.

Yeni Gün, 22, 26 Teşrinisâni 1922.

İnceleme Eserler

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, C II, TTK Yayını, Ankara 1984.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, (1918-1937), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1997.

Coppola, Francesco, "La catastrofe orientale", **Politica**, -XIII-, (30 Settembre 1922), s.161-184.

Coppola, Francesco, "La pace di Losanna e il Dodecaneso", **L'Idea Nazionale**, 12 Luglio 1923.

Çelebi, Mevlüt, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan** İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

Çelebi, Mevlüt, **Türkiye-İtalya Siyasi** İlişkileri **(1923-1939)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2020.

Di Casola, M. Antonia, "L'italia e il Trattato Di Losanna Del 1923", **Il Politico**, Vol. 58, No. 4 (167) (Ottobre-Dicembre 1993), s.679-694.

Di Casola, Maria Antonia, "Italy and The Treaty of Lausanne of 1923", **The Turkish Yearbook of Internatonal Relations**, Sayı: 23 (1993), s.65-78.

Grassi, Fabio L., İtalya **ve Türk Sorunu 1919-1923 Kamuoyu ve Dış Politika**, Çevirenler: Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Hüseyin Cahit, "İtalya Başvekili Mösyö Mussolini ile Mülakat", **Tanin**, 29 Teşrinisâni 1922.

İnönü, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, 1. Cilt, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, (2. Kitap), Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.

İnönü, İsmet, İsmet İnönü'nün Hatıraları, Lozan Antlaşması I-II, Cumhuriyet Gazetesi, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1998.

"La via da seguire", **La Tribuna**, 20 Settembre 1922.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Takım: I, C 2, Çeviren: Seha L. Meray, AÜ SBF Yayını, Ankara 1971.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Takım: II, C 1, Kitap: 1 Çeviren: Seha L. Meray, AÜ SBF Yayını, Ankara 1971.

Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Cilt: I (Kasım 1922-Şubat 1923), Hazırlayan: Bilâl N. Şimşir, TTK Yayını, Ankara 1990.

Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Cilt: II (Şubat-Ağustos 1923), Hazırlayan: Bilâl N. Şimşir, TTK Yayını, Ankara 1994.

Moscati, Ruggero, "La politica estera del fascismo", **Studi Politici**, Anno: II, No: 3-4 (Settembre 1953-Febbraio 1954), s.400-426.

Mussolini, "La Portata", Il Popolo d'Italia, 9 Settembre 1922.

Mussolini, Benito,"La luna crescente", **Gerarchia**, Anno: I, No: 9 (25 Settembre 1922), s.477-479.

Pazarcı, Hüseyin, **Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1986.

Pirazzoli, A., "La pace in Oriente", **Il Popolo d'Italia**, 20 Luglio 1923.

Pirazzoli, A., "Le Potenze di fronte alla Turchia", **Il Popolo d'Italia**, 7 Febbraio 1923.

Polverelli, Gaetano, "Mussolini e i diritti dell'Italia", **Il Popolo d'Italia**, 21 Novembre 1922.

Spellanzon, Cesare, "La pace di Losanna", **Il Secolo**, 18 Luglio 1923.

Şimşir, Bilâl N., **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012.

Tumedei, Cesare, "Pace interessi italiani", **Il Giornale di Roma**, 6 Giugno 1923.

Turan, Şerafettin, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", **Belleten**, Cilt: XXIX, Sayı: 113, (Ocak 1965), s.77-119.

IV. OTURUM

TÜRK TARİH KURUMU KONFERANS SALONU

18 TEMMUZ 2023

AVRUPA BİRLİĞİ TÜRKİYE İLERLEME RAPORLARINDA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NA YAPILAN ATIFLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME (1998-2022)

MEHMET SERHAT YILMAZ*

ÖZET

Lozan Barış Antlaşması belgeleri Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına dayanak teşkil eden belgelerdir. Bu bakımdan Türkiye'nin bağımsızlığı, egemenliği ve diğer devletlerle eşit konum kazanması, Türkiye'nin uluslararası alandaki mevcudiyetinin tescili Lozan Antlaşması'yla olmuştur. Devletin kuruluşuna uluslararası alanda hukuki dayanak teşkil eden 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması, yıkılan Osmanlı Devleti'nin ardından kurulan Türk Devleti'ne tam bağımsız ve özgür olma niteliğini kazandırmıştır. Milletlerarası sözleşmelerin Türk hukukundaki hiyerarşik yerini doğrudan doğruya düzenleyen tek hüküm Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrasıdır. Bu hükme göre, "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası sözleşmeler kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz." Bunun yanında, Anayasanın 15., 16., 42. ve 92. maddelerinde de milletlerarası hukuka, dolayısıyla milletlerarası sözleşmelere atıflar yapıldığı görülmektedir. Lozan Antlaşması hem uluslararası alanda hem de iç hukukta bağlayıcı bir antlaşmadır.

Lozan Antlaşması Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik süreci ile de ilişki içerisindedir. Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliğine aday ülkelerin üyeliğe hazırlık ve katılım sürecine ilişkin 1998 yılından itibaren aday ülkelerin 22 Haziran 1993 tarihli Avrupa Birliği Konseyi Kopenhag zirvesi ölçütlerine uyum konusunda kaydettiği gelişmeleri yıllık olarak değerlendiren raporlar yayımlamaktadır. Bu bağlamda komisyon, Türkiye Cumhuriyeti hakkında da 1998 yılından itibaren raporlar yayımlamaktadır. Komisyon İlerleme Raporu'nu Türk Hükûmetinin verdiği bilgiler, Avrupa Parlamentosu rapor ve kararları ile başta Avrupa Konseyi, AGİT ve uluslararası finans kuruluşları olmak üzere uluslararası örgütler ile sivil toplum örgütlerinin değerlendirmelerine dayanarak hazırlamaktadır. Türkiye'ye yönelik ilk İlerleme Raporu 1998 yılında yayımlanmış, söz konusu raporlar 2016

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, serhat42@gmail.com

yılına kadar "Türkiye İlerleme Raporu", sonrasında ise "Türkiye Raporu" olarak adlandırılmıştır. Bildiri konusu 1998 yılından itibaren günümüze kadar Avrupa Komisyonu ilerleme raporlarında Lozan Antlaşması'na yapılan atıfların belirlenerek raporlarda geçen alt başlıklar bağlamında ele alınıp incelenmesidir. Bildiride; ilerleme raporlarında Lozan Antlaşması bağlamında hangi konularda tespit ve beklentilerin olduğu sorusuna cevap aranmıştır.

İlerleme Raporlarında Lozan Antlaşması'yla ilişkilendiren konuların; dil ve din eğitimi, azınlık haklarının korunması, iktisadi, sosyal ve kültürel haklar, çocuk hakları alt başlıklarında yer aldığı ve hâkim konu başlığının "azınlık haklarının korunması" şeklinde siyasi ölçütler bağlamında ele alındığı anlaşılmaktadır. Raporlarda Türkiye'deki azınlıkların, 1923 Lozan Barış Antlaşması uyarınca sadece gayrimüslim topluluklardan oluştuğu, Türkiye'nin azınlık haklarına yaklaşımının değişmediği belirtilmektedir. Raporlarda Türkiye'nin sözleşmelere; "Türkiye Cumhuriyeti BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. Maddesi'ndeki hükümleri Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'ndaki hükümler ve kurallara uygun olarak yorumlama ve uygulama hakkını saklı tutar." şeklinde çekince koyduğu tespiti de yapılmaktadır. Raporlarda, Lozan Antlaşması'na göre tavsif olunan azınlıklar kapsamına ilave olarak Türkiye'de Müslüman veya gayrimüslim olsun olmasın başka azınlıkların eklenmeye çalışıldığı, bu yönde beklenti ve telkin edici değerlendirmelerin olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak; Türkiye AB'ye aday üye niteliğine sahip olan bir ülke olması sebebiyle siyasal beklentilerden etkilenmektedir. Lozan Antlaşması, raporlarda belirtilen tespit ve beklentiler çerçevesinde Avrupa Birliği süreci içerisinde değerlendirildiği zaman Türkiye'nin etnik ve dinî bakımdan Lozan'da tanımlanmamış yeni durumlara karşı Türkiye'nin Avrupa Birliği siyasetini konumlandırdığı, atıfta bulunulan beklentilerin de antlaşmayı tartışmaya açmak amacı taşıdığı veya antlaşma hükümlerine mugayir uygulamalar beklentisi içerdiği ifade edilebilir. Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi kararlarında da zaman zaman Lozan Antlaşması'na yapılan atıflarda antlaşmanın "Türkiye'nin tapu senedi" olduğu vurgusu ehemmiyet kazanmaktadır. Bir taraftan ulus devlet yapısının korunması diğer yandan birlik sürecinde beklentilere cevap verebilmek adına "demokratikleşme" çabaları Türkiye'yi ve süreci meşgul eden bir problem durumu olarak görülmektedir. Bu durum, Avrupa Birliği sürecinde öne sürülen konularla Türkiye'nin mevcut duruşunun, Lozan'da yapılmış olan azınlık tanımının dışına çıkarılmak istendiği şeklinde değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Antlaşması, Avrupa Birliği, Türkiye İlerleme Raporları

A REVIEW ON THE REFERENCES TO LAUSANNE PEACE TREATY IN THE EUROPEAN UNION TURKEY PROGRESS REPORTS (1998-2022)

ABSTRACT

The Lausanne Peace Treaty documents are the documents that form the basis for the establishment of the Republic of Turkey. In this respect, Turkey's independence, sovereignty and gaining an equal status with other states and the registration of Turkey's presence in the international arena have been with the Treaty of Lausanne. The Lausanne Peace Treaty of 24 July 1923, which constituted the legal basis for the establishment of the state in the international arena, gave the Turkish State, which was established after the collapse of the Ottoman Empire, full independence and freedom. The only provision that directly regulates the hierarchical place of International Conventions in Turkish law is the last paragraph of Article 90 of the Constitution. According to this provision, "International agreements duly put into effect have the force of law. It is not possible to apply to the Constitutional Court with the allegation that they are unconstitutional." In addition, it is seen that there are references to international law, and therefore to international conventions, in Articles 15, 16, 42 and 92 of the Constitution. The Treaty of Lausanne is a binding treaty both internationally and domestically.

The Treaty of Lausanne is also in relationship with Turkey's European Union membership process. The European Commission publishes annual reports regarding the preparation and accession process of the candidate countries to the European Union, evaluating the progress made by the candidate countries in compliance with the criteria of the Copenhagen summit of the Council of the European Union dated June 22nd 1993, since 1998. In this context, the commission has been publishing reports on the Republic of Turkey since 1998. The Commission prepares the Progress Report based on the information provided by the Turkish government, the reports and decisions of the European Parliament, and the evaluations of international organizations and non-governmental organizations, especially the Council of Europe, Organization for Cooperation and Security in Europe (OSCE) and international financial institutions. The first Progress Report for Turkey was published in 1998, and these reports were named as "Turkey Progress Report" until 2016 and then as "Turkey Report". The subject of the paper is the determination of the references to the Treaty of Lausanne in the progress reports of the European Commission since 1998 and examining them in the context of the sub-headings in the reports. In the statement; In the progress reports, an answer has been sought to the question of which topics there are expectations and suggestions in the context of the Treaty of Lausanne.

The subjects related to the Treaty of Lausanne in the Progress Reports; language and religious education, protection of minority rights, economic, social and cultural rights, children's rights, and the dominant topic is "protection of minority rights" in the context of political criteria. In the reports, it is stated that Turkey does not recognize minorities other than citizens belonging to minorities (Jews, Armenians, Greeks) who are within the scope of the 1923 Treaty of Lausanne, "Turkish authorities grant all Turkish citizens equal rights before the law, regardless of whether they belong to the minority or the majority, except for the non-Muslim minorities recognized by Turkey under the Treaty of Lausanne. According to the Turkish authorities, "minorities in Turkey consist only of non-Muslim communities, pursuant to the 1923 Treaty of Lausanne," and Turkey's approach to minority rights has not changed. Turkey's contracts in the reports; "The Republic of Turkey reserves the right to interpret and apply the provisions of Article 27 of the UN Civil and Political Rights Convention in accordance with the provisions and rules of the Constitution of the Republic of Turkey and the Treaty of Lausanne on July 24th, 1923." In this respect, it is determined that Türkiye made a reservation. In the reports, it is seen that in addition to the minorities defined according to the Treaty of Lausanne, other minorities, whether Muslim or non-Muslim, are tried to be added in Turkey, and there are expectations and suggestive evaluations in this direction. The report was not published in 2017, and after this date, if the "Kardak Incident" in 2018 is set aside, it is understood that there are no statements referring to the Treaty of Lausanne until 2023.

In conclusion; Since Turkey is a candidate country to the EU, it is affected by political expectations. When the Treaty of Lausanne is evaluated within the European Union process within the framework of the determinations and expectations stated in the reports, Turkey positions its European Union policy against new ethnic and religious situations that are not defined in Lausanne, and the aforementioned expectations aim to open the treaty for discussion or are contrary to the provisions of the treaty. It can be stated that applications contain expectations. In this context, in the decisions of the Constitutional Court, the reference to the Treaty of Lausanne from time to time, emphasizes that the treaty is "Turkey's title deed" gains importance. On the one hand, the preservation of the nation-state structure and on the other hand, the "democratization" efforts in order to respond to the expectations in the union process are seen as a problemlatic situation that occupies Turkey and the process. This situation can be evaluated as an attempt to exclude Turkey from the minority definition made in Lausanne with the issues raised in the European Union process.

Keywords: Lausanne Peace Treaty, European Union, Turkey Progress Reports

Giriş

Lozan belgeleri Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına dayanak teşkil eden belgelerdir. Bu bakımdan Türkiye'nin bağımsızlığı, egemenliği ve diğer devletlerle eşit bir konum elde etmesi, Türkiye'nin uluslararası alandaki mevcudiyetinin tescili Lozan Barış Antlaşması'yla olmuştur. Devletin kuruluşuna uluslararası alanda hukuki dayanak teşkil eden 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması, yıkılan Osmanlı Devleti'nin ardından kurulan Türk Devleti'ne tam bağımsız ve özgür olma niteliğini kazandırmıştır.[1] Milletlerarası sözleşmelerin Türk hukukundaki hiyerarşik yerini doğrudan doğruya düzenleyen tek hüküm Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrasıdır. Bu hükme göre, "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası sözleşmeler kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz." Bunun yanında, Anayasanın 15., 16., 42. ve 92. maddelerinde de milletlerarası hukuka, dolayısıyla milletlerarası sözleşmelere atıfların yapıldığı görülmektedir.[2]

Lozan Antlaşması hem uluslararası alanda hem de iç hukukta bağlayıcıdır. 2015 yılında Anayasa Mahkemesine yapılan başvuru ve alınan kararlarda Lozan Antlaşması'na yapılan atıflar üzerine yapılan bir araştırmada, Anayasa Mahkemesi kararları taranmış, kararlarda "Lozan Antlaşması" sözcüklerinin geçtiği kararlar incelenerek atıfların hangi hususlarda nasıl yer aldığı sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmada, Lozan Antlaşması'nın Kapitülasyonları kaldıran 28. Maddesi ile "Ekalliyetlerin Himayesi" başlığı altında yer alan 37.-45. Maddelerine atıfların yapıldığı anlaşılmaktadır.[3] İncelemede, siyasi parti kapatma davaları içerisinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı iddianamelerinde yapılan vurgularda, "azınlıklar" ve "azınlık yaratma" konusunun temel kavram olarak ele alındığı görülmektedir. Savunmalarda ise Lozan Antlaşması'na atıflar yapıldığı tespit edilmiştir. Anayasa'nın bazı maddeleri ve Siyasi Partiler Kanunu'nun demokratik devlet düzeninin, bağımsızlığın, devletin tekliği ilkesinin korunması ve azınlık yaratılmasının önlenmesine ilişkin hükümleri çerçevesinde kapatma davaları açılmıştır. Sonuç olarak Anayasa Mahkemesi karar evrakı içerisine Lozan Antlaşması'na yapılan atıflar bağlamında Türk iç hukukunda gündeme gelen

---

1 Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, TTK, Ankara 2005, s.11.

2 Hasan Tunç, "Milletlerarası Sözleşmelerin Türk İç Hukukuna Etkisi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye İle İlgili Örnek Karar İncelemesi", **Anayasa Mahkemesinin 38. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyum Bildirileri**, s.175-176, http://www.anayasa.gov.tr/files/ pdf/anayasa_yargisi/ anayargi/tunCpdf (Erişim Tarihi: 23.09.2013).

3 Söz konusu maddeler için bk. **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt:5, Necmi İstiklal Matbaası, İstanbul 1931, s.32, 36-42.

konuların parti kapatma, vakıflar, eğitim-öğretim, mübadele, yabancı gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye'de mülkiyet edinmesi, yabancı yatırımlar ve özelleştirmeyle ilişkili davalar içerisinde yer aldığı, bu konuların ise özellikle siyasi yönden Lozan Barış Antlaşması ile ilişki içerisinde sorgulandığı anlaşılmaktadır.[4] Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik süreci de Lozan Barış Antlaşması ile ilişki içerisindedir. Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliğine aday ülkelerin üyeliğe hazırlık ve katılım sürecine ilişkin 1998 yılından itibaren aday ülkeler hakkında yıllık değerlendirme raporları yayımlamaktadır. Komisyon, Türkiye Cumhuriyeti hakkında da 1998 yılından itibaren raporlar yayımlamaktadır. Bu kapsamda bildirinin konusu; 1998 yılından itibaren günümüze kadar Avrupa Komisyonu ilerleme raporlarında Lozan Antlaşması'na yapılan atıfların belirlenerek raporlarda geçen alt başlıklar bağlamında ele alınıp incelenmesidir. Konu doküman incelemesi şeklinde ele alınmış, içeriğin analizi yapılmıştır. Bildiride; "İlerleme raporlarında Lozan Barış Antlaşması'na hangi konularda atıflar yapılmıştır ve bu bağlamda, tespit ve beklentiler nelerdir?" sorusuna cevap aranmıştır. Bu yapılırken metinlerde geçen atıfların dönemsel iç ve dış siyasi gelişmelerle ilişkisi kurulmamış sadece tespitlere yer verilmekle yetinilmiştir.

Bilindiği üzere, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasındaki resmî ilişkiler 12 Eylül 1963'te imzalanan Ortaklık Anlaşması'yla başlamıştır. 1987'de Türkiye Avrupa Topluluklarına üyelik başvurusu yapmıştır. Türkiye ile Gümrük Birliği süreci 1 Ocak 1996 tarihinde başlamıştır. 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde ise Türkiye, Avrupa Birliği'ne (AB) aday ülke ilan edilmiştir. Türkiye için 1999'da adaylığın elde edilişinden sonraki en önemli hedef AB ile katılım müzakerelerinin başlatılması olmuştur. 2000 yılından itibaren başlayarak Türkiye'nin, bu hedefe ulaşmak için hızlı bir reform sürecine giriştiği söylenebilir. Gerek reform süreci gerek reformların uygulamalarına ilişkin en somut yansımalar ise 2001, 2002 ve 2003 ilerleme raporlarında görülebilir.[5]

Avrupa Komisyonu, İlerleme Raporu'nu Türk Hükûmetince sunulan bilgilere, Avrupa Parlamentosu rapor ve kararları ile başta Avrupa Konseyi, AGİT ve uluslararası finans kuruluşları olmak üzere uluslararası örgütler ile sivil toplum kuruluşlarının değerlendirmelerine dayanarak hazırlamaktadır. Türkiye'ye yönelik ilk İlerleme Raporu 1998 yılında yayımlanmış; bunu yıllık olarak

4 Mehmet Serhat Yılmaz, "Anayasa Mahkemesine Yapılan Başvuru ve Kararlarda Lozan Antlaşması'na Yapılan Atıflar Üzerine Bir İnceleme", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.803-837.

5 Çağrı Erhan, Erhan Akdemir, "Türkiye-Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde İlk On Yılın Muhasebesi (2005-2015)", **Bilig**, Sayı:78, (Yaz 2016), s.8.

yayımlanan raporlar izlemiştir. Avrupa Komisyonu, aday ülkelerin Kopenhag ölçütlerine uyum konusunda kaydettiği gelişmeleri yıllık olarak değerlendiren raporları 2016 yılına kadar "İlerleme Raporu", daha sonra ise "Ülke Raporu" olarak isimlendirilmiştir. Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ülke raporları, Komisyonunun görüş ve değerlendirmelerini yansıtan tek taraflı belgelerdir. Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri raporlara ilişkin değerlendirmelerini basın açıklamaları ve Avrupa Komisyonuna yapılan geri bildirimlerle paylaşmaktadır. Orijinali yabancı dilde olan belgelerin gayriresmî Türkçe çevirileri Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığının resmî internet sitesinde yayınlanmakta olup erişime açıktır.[6] Birlik politikaları ve ilerleme raporları üzerinden, çeşitli konu başlıklarında yapılan araştırmalar mevcuttur.[7]

Avrupa Birliği Müzakere Çerçeve Belgesi (MÇB), müzakere sürecinin en temel belgesidir ve katılım müzakerelerine ilişkin ilkeleri, esasları, usulleri ve müzakere fasıllarını belirler.[8] 22 Haziran 1993 tarihinde yapılan Kopenhag Zirvesi'nde, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliğinin genişlemesinin Merkezi Doğu Avrupa ülkelerini kapsayacağını kabul etmiş ve aynı zamanda adaylık için başvuruda bulunan ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce karşılaması gereken ölçütleri de belirtmiştir. Bu ölçütler siyasi, iktisadî ve topluluk mevzuatının benimsenmesi olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Türkiye'nin Müzakere Çerçeve Belgesi'nde müzakereler aşağıdaki üç temel unsur üzerine kurulmuştur. Bunlar; Kopenhag siyasi ölçütlerinin istisnasız olarak uygulanması, siyasi reformların derinleştirilmesi ve içselleştirilmesi, AB müktesebatının üstlenilmesi ve uygulanması, sivil toplumla diyaloğun güçlendirilmesi ve bu

---

6 https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html (30.06.2022) İngilizce site için bk. Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu web sitesi, https://www.avrupa.info.tr/tr/ilerleme-raporlari-744 (30.06.2022).

7 Şafak Ertan Çomaklı, Zülküf Ayrangöl, Mustafa Tekdere, "Avrupa Birliği İlerleme Raporları Doğrultusunda Türk Vergi Politikalarında Yaşanan Değişimler", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, VII/II, (2014), s.95-114; M. Akif Özer, "Temel Belgeler Eşliğinde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", **Sayıştay Dergisi**, Sayı:66-67, (Temmuz-Aralık 2007), s.67-98; Mustafa Sağlam, Fatma Özüdoğru, Funda Çıray, "Avrupa Birliği Eğitim Politikaları ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:1, (2011), s.87-109; Ramazan Erdoğan, "Avrupa Birliği İlerleme Raporlarında 24. Fasıl: 'Güvenlik' Politikalarının İçerik Analizi", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Sayı:13/2, (Ekim 2014), s.1-19; Javıdan Akhundov, **Avrupa Birliği-Türkiye İlerleme Raporlarının Siyasi Kriterler Açısından İncelenmesi (2005-2014)**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2019.

8 **Türkiye İçin Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler**, Ekim 2005, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/MuzakereCercevesi/Muzakere_Cercevesi_2005.pdf (24.04.2023).

çerçevede hem AB ülkelerinin kamuoylarına, hem de Türkiye kamuoyuna yönelik olarak bir iletişim stratejisinin yürütülmesi konuları üzerinedir.[9]

16-17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi Sonuç Bildirgesi Türkiye bölümünde "Avrupa Konseyi, Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirgesinde yer alan "Türkiye'nin, diğer aday ülkelere uygulanan ölçütler temelinde, Birliğe katılma amacı taşıyan bir aday ülke olduğu şeklindeki ifadesine atıfta bulunmuş ve bunu takiben Aralık 2004 tarihli toplantısında, Komisyonun raporu ve tavsiyesi temelinde Türkiye'nin Kopenhag siyasi ölçütleri yerine getirdiğine karar vermesi durumunda, Avrupa Birliği'nin gecikmeksizin Türkiye ile katılım müzakerelerini başlatacağı" sonucuna varmıştır.[10] Ancak daha sonra Avrupa Komisyonu kaynakları, Türkiye ile ilgili alınan tüm kararların siyasallaştığını hatırlatarak AB- Türkiye ilişkilerinin hak ettiği önemi yansıtmadığı eleştirisinde bulunmuştur. Bu çerçevede AB dışişleri bakanlarının Türkiye'nin Kopenhag siyasi ölçütlerindeki eksikliklerini tamamlaması, Venedik Komisyonu'nun önerilerini hayata geçirmesi ve yeni anayasayı uygulaması için Türkiye'ye zaman tanınması konusunda görüş birliğine varıldığını ifade etmiştir. 2017'de ilerleme raporu yayınlanmayacağını hatırlatan komisyon yetkilileri, Türkiye'nin süreci canlandırması için Nisan 2018'e kadar zamanı olduğuna dikkat çekmiştir.[11]

1. Türkiye İlerleme Raporları Lozan Barış Antlaşması'na Yapılan Atıflar

1998 yılından itibaren Türkiye ilerleme raporları yayınlanmaya başlamıştır. İlerleme raporları incelendiğinde 2009[12], 2011[13], 2019[14], 2020[15], 2021[16] ve 2022[17]

---

9 https://www.ab.gov.tr/46229.html (24.04.2023).

10 **Türkiye İçin Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler**, Ekim 2005, s.17. Bk. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/MuzakereCercevesi/Muzakere_Cercevesi_2005.pdf (24.04.2023).

11 https://www.Milliyet.com.tr/dunya/ab-den-turkiye-ye-bir-yil-sure-2441174 (24.04.2023).

12 **2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu**, Brüksel, (14.10.2009), https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf.

13 **2011 Yılı Türkiye İlerleme Raporu**, Brüksel, (12 Ekim 2011), https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf (24.04.2023).

14 **2019 Türkiye Raporu**, Brüksel, (29.5.2019), https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-_tr.pdf (24.04.2023).

15 **2020 Türkiye Raporu**, Brüksel, (6.10.2020). https://www.ab.gov.tr/ siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf (24.04.2023).

16 **2021 Türkiye Raporu**, Strazburg, (19.10.2021), https://www.ab.gov.tr/ siteimages/birimler/kpb/2021_turkiye_raporu_tr.pdf (24.04.2023).

17 **2022 Türkiye Raporu**, Brüksel, (12.10.2022), https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2022_turkiye_report_tr_27.11.2022_22.05.pdf (24.04.2023).

yıllarında Lozan Barış Antlaşması'na atıf yapılmadığı görülmektedir. 2017 yılında ise Türkiye raporu yayınlanmamıştır. Raporlarda Lozan Antlaşması bağlamında Türkiye hakkında daha çok siyasi ölçütlere göre tespit ve beklentilere yer verilmiştir. Bu durum azınlık hakları, kültürel haklar ve azınlıkların korunması alt başlıklarında yoğunlaşmaktadır. İlerleme raporlarında Lozan Barış Antlaşması'na yapılan atıfların geçtiği alt başlıklara bakıldığı zaman 1998-1999 yıllarında "Din Hürriyeti", 1998 yılından 2015 yılına kadar (1999, 2001, 2009, 2010 yılları hariç) "Azınlık Hakları, Kültürel Haklar" ve "Azınlıkların Korunması", 2000 ve 2002 yıllarında "Medeni ve Siyasi Haklar", 2000, 2001, 2010, 2015 ve 2016 raporlarında "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar" ve münferit olarak 2018 yılı raporunda "Sınır Konusu" başlığı içeriğinde yer aldığı görülmektedir. Aşağıda Tablo-1'de Lozan Barış Antlaşması'na yapılan atıfların yıllara ve içinde geçtiği konu başlıklarına göre dağılımı (x) işaretiyle verilmiştir.

Tablo-1: Lozan Barış Antlaşması'na Yapılan Atıfların Yıllara ve Konu Başlıklarına Göre Dağılımı

İlerleme Raporlarında Geçen Alt Başlıklar					
İlerleme Raporlar (Yıllar)	Din Hürriyeti	Azınlık Hakları, Kültürel Haklar ve Azınlıkların Korunması	Medeni ve Siyasî Haklar	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar	Sınır Güvenliği Konusu
1998	X	X	-	-	-
1999	X	-	-	-	-
2000	-	X	X	X	-
2001	-	-	-	X	-
2002	-	X	X	-	-
2003	-	X	-	-	-
2004	-	X	-	-	-
2005	-	X	-	-	-
2006	-	X	-	-	-
2007	-	X	-	-	-
2008	-	X	-	-	-
2009	-	-	-	-	-
2010	-	-	-	X	-
2011	-	X	-	-	-
2012	-	X	-	-	-
2013	-	X	-	-	-

2014	-	X	-	-	-
2015	-	-	-	X	-
2016	-	-	-	X	-
2017	Türkiye İlerleme Raporu yayınlanmamıştır				
2018	-	-	-	-	X
2019	-	-	-	-	-
2020	-	-	-	-	-
2021	-	-	-	-	-
2022	-	-	-	-	-

Lozan Barış Antlaşması'na en son yapılan atıflar 2015-2016 yıllarında "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar" başlığı altında yer almıştır. 2017 yılında rapor yayımlanmamış, bu tarihten sonra 2018 yılındaki Kardak Krizi dışında 2023 yılına kadar Lozan Antlaşması'na atıf yapılmadığı anlaşılmaktadır. 2018 yılı ilerleme raporunda "sınır anlaşmazlıklarının barışçıl çözümü" alt başlığı içerisinde Kardak Krizi'ne atıfta bulunulmuştur. Raporda bu konuda; "Yunan karasularının muhtemel genişletilmesi ile ilgili olarak, TBMM'nin 1995 tarihli kararında yer alan savaş nedeni tehdidi hâlâ devam etmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Aralık 2017'de Yunanistan'ı 65 yıl aradan sonra ilk defa ziyaret eden Türk Cumhurbaşkanı olmuştur. Ancak, bu ziyaret öncesinde ve esnasında Lozan Antlaşması'na ilişkin olarak yapılan açıklamalar halk arasında tartışma yaratmıştır. Ziyaret sırasında, Türkiye Cumhurbaşkanı ve Yunanistan Başbakanı arasında Ege Denizi'nde artan gerilimi düşürmek için varılan anlaşma uygulamada geçerli olmamıştır; Şubat 2018'de gerçekleşen bazı olaylar, Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı tarafından ortaklaşa finanse edilen Yunan Sahil Güvenlik botu ile bir Türk devriye gemisinin Kardak kayalıkları açıklarında çarpışmasıyla doruğa ulaşmıştır. Yunanistan ve Türkiye arasındaki kara sınırında devriye gezen iki Yunan askerinin tutuklanması da ciddi endişe konusu olmuştur" şeklinde açıklanmıştır.

1.1. Din Hürriyetinin Korunması

1998 yılı ilerleme raporunda Lozan Antlaşması'na atıf "din özgürlüğü" başlığı altında yapılmıştır. Raporda din özgürlüğü konusunda, parantez içerisinde "sünni" vurgusu yapılarak devlet ilkokullarında dinî eğitimin zorunlu olduğu, gayrimüslimlerin kökenlerini ispat etmeleri kaydıyla Lozan Antlaşması kapsamında azınlıkların İslami din eğitiminden yasayla muaf tutuldukları ifade edilmiştir. Türkiye tarafından tanınan dinî azınlıkların kendi dinlerini

icra etmekte serbest oldukları, fakat İslam'dan başka dinlerin icrası, örneğin dinî mekânların mülkiyetini ve faaliyetlerin genişletilmesini etkileyen pek çok bürokratik kısıtlamaya tabi olduğu ifade edilerek "Süryani Ortodokslar bir dinsel azınlık olarak tanınmamakta olup dinsel eğitimlerinin icrasında baskılara tabidir. Türkiye'nin Alevi Müslümanları en az 12 milyon kişi olarak tahmin edilmektedir. Sünni din adamlarının aksine, hükûmetten maaş alan Alevi din adamı olmadığı" ifade edilmiştir. Burada; "Kültürel haklar arasında, din özgürlüğü, resmen tanınan dinsel azınlıklara (Lozan Antlaşması) ve engellerle karşı karşıya olan diğer dinsel azınlıklara farklı muamele edilmesi yüzünden sınırlı kalmaktadır." tespiti yapılmıştır.

1999 İlerleme raporunda da "Din özgürlüğü bakımından, Lozan Antlaşması ile tanınan dinsel azınlıklar ve diğer dinsel azınlıklar arasında bir muamele farklılığı hâlâ mevcuttur." şeklinde benzer bir ifade yer almıştır. 2000 yılı raporunda konu "Din hürriyeti Medeni ve Siyasi Haklar" alt başlığı içerisinde verilmiştir. Burada: "Din özgürlüğü ile ilgili olarak, Yahudi cemaati yanında, Yunan Ortodoks, Ermeni, Katolik ve Süryani Ortodoks kiliseleri başta olmak üzere, bazı gayrimüslim cemaatlere yönelik daha büyük bir hoşgörü olduğunu gösteren işaretler vardır. Aralık 1999'da, yetkili makamların yayınlamış olduğu bir genelgeye göre, dinsel cemaatler, hayır ve ibadet binalarını tamir etmek için devletten izin almak zorunda olmayacaklardır. Genel olarak, bu olumlu yaklaşım daha da geliştirilmeli ve 1923 Lozan Antlaşması'nın kapsamına girsinler veya girmesinler, gayrimüslimlerin somut talepleri, Heybeliada ruhban okulunun kapalı kalmaya devam etmesi konusu dâhil, gerektiği gibi incelenmelidir. Alevilere yönelik resmî yaklaşımda herhangi bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Alevilerin şikâyetleri, sadece Sünni camileri ve dinsel vakıflarının inşası için mali destek sağlanması yanında, okullarda ve ders kitaplarında Alevi kimliğini yansıtmayan zorunlu din eğitimi verilmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu konular son derece hassastır; ancak, bunlar hakkında açık bir tartışmaya girmek mümkün olmalıdır." ifadelerine yer verilmiştir.

1.2. Azınlık Hakları ve Azınlıkların Korunması

Raporlarda en fazla yer işgal eden konular "Azınlık Hakları ve Azınlıkların Korunması" alt başlığı altında geçmektedir. 1998 raporunda Türkiye'nin nüfusunun 62 milyondan fazla olduğu, bu sayının içinde, bilgi kaynağına bağlı olarak 8 ve 15 milyon arasında olduğu tahmin edilen Kürt kökenli bir nüfusunda bulunduğu belirtilerek "Lozan Antlaşması'na göre Türk devleti resmen üç azınlığı tanımaktadır: Ermeniler (50.000), Museviler (25.000) ve Rumlar (5.000).

Bu, azınlık haklarının korunması. Türk makamları, bir Kürt azınlığın varlığını tanımamakta, onları Kürt kökenli Türkler olarak telakki etmektedir. Kürtler, Türkiye'nin her yerinde bulunur, fakat esas olarak güneydoğuda yoğunlaşmıştır." şeklinde Lozan Antlaşması'na da atıf yapılarak bunun dışında bir azınlık tanımı yapılmaktadır. Raporda; "Türkiye'de, Lozan Antlaşması çerçevesinde resmen tanınan azınlıklara ve bu antlaşmanın kapsamı dışında kalan azınlıklara yapılan muamele açısından hukuki ve fiili bir farklılık vardır... Ekonomik ve sosyal bakımdan dezavantajlı bir konumdadırlar ve olağanüstü hâlin yürürlükte olduğu illerde, devam eden terörist eylemlerin tüm sonuçlarını ve medeni ve siyasi hakların normal kullanımı üzerinde olağanüstü hâlden kaynaklanan kısıtlamaları yaşamaktadırlar. Bu bağlamda, Türkiye, güneydoğu sorununa siyasi ve gayriaskerî bir çözüm bulmalıdır. Bugüne kadar görülen esas itibarıyla askerî yaklaşım, insani ve mali açıdan maliyetlidir ve bölgenin sosyal ve ekonomik gelişmesine engel olmaktadır. Ayrıca, bu yaklaşım Türkiye'nin uluslararası imajına da zarar vermiştir. Bir sivil çözüm kapsamında, Kürt kültürel kimliğinin belirli biçimleri tanınabilir ve ayrılıkçılığı veya terörizmi savunmaması şartıyla, o kimliğin ifade edilme yollarına daha fazla hoşgörü gösterilebilir." şeklinde tespitlerle raporda Kürt kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını azınlık olarak gören, görmeye çalışan ve Türkiye'ye de raporda bunu telkin edici bir üslubun varlığı dikkat çekmektedir.

2000 yılı ilerleme raporunda Türkiye'nin, Ulusal Azınlıkların Korunması İçin Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi'ni henüz imzalamadığı ve Lozan Antlaşması ile tarif edilenlerden başka azınlıkları tanımadığı belirtilmiştir. Bu hususta; "Türkiye'nin, kültürel bir kimliğe ve ortak geleneklere sahip herhangi bir etnik grubu -ulusal azınlık- olarak kabul etmeye istekli olup olmamasından bağımsız olarak bu tür grupların mensupları, hâlâ açıkça bazı temel haklardan yoksun bırakılmaktadır. Ana dillerinde yayın yapma, ana dillerini öğrenme veya ana dillerinde eğitim alma hakkı gibi, etnik kökenleri ne olursa olsun bütün Türklerin sahip olması gereken kültürel haklar garanti edilmiş değildir…" denilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin, Kürt taraftarı görüşlerin ifade edilmesine karşı canlı bir şekilde mücadele ettiği, ayrıca önceki rapordan buyana, olağanüstü hâl bölgesinde çeşitli gazete ve dergilerin yasaklandığı ve bazı derneklerin kapatıldığı ifade edilmiştir. Son olarak da Güneydoğu'da güvenlik durumunun büyük ölçüde düzelmiş olduğu ve Türkiye'nin bölgede bir sosyo-ekonomik kalkınma programına girişmekte olduğu da dikkate alınırsa, kültürel haklar konusunda bölgedeki durumun iyileştirilmesinin önem arz ettiği yazılmıştır.

2002 raporunda uygulamada, kültürel kimlik ve ortak gelenekleri bulunan etnik grupların üyelerinin kendi dil ve kültürel kimliklerini ifade edebilmelerine

yönelik gelişmelerin sınırlı olduğu, Türkiye'nin, Ulusal Azınlıkların Korunması için Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi'ni 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nda tanımlanan azınlıklar dışındaki başka azınlık tanımadığı için imzalamadığı ifadesi tekrar edilmiştir.

Rapora göre, 2003 yılında ilk kez, Ulusal Azınlıklardan Sorumlu AGİT Yüksek Komiserinin, ulusal azınlıkların durumu konusunda bir diyalog başlatmak üzere Türkiye'yi ziyaretine izin verildiği, ancak bu ilk görüşme sonrasında bir diyalog gerçekleşmediği, Birleşmiş Milletlerin Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin onaylanması sırasında Türkiye'nin 27'nci maddeye çekince koyduğu, dolayısıyla, etnik, dinî ve dil bakımından azınlıkların kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerini öğretme ve uygulama ve kendi dillerini kullanma haklarının kapsamını sınırlandırdığı, ayrıca, söz konusu çekinceyle bu hakkın, Türk Anayasası'nın ve Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümlerine uygun olarak yorumlanması ve uygulanmasını öngördüğü ifade edilmiştir.

Raporda seçim sisteminin, azınlıkların TBMM'de temsil edilmesini de zorlaştırdığı, azınlık yetkililerin bazı ayrımcı uygulamalara maruz kaldığı, devlet tarafından hazırlanan tarih ders kitaplarının azınlık gruplarına yönelik düşmanlık hissi uyandırdığına ilişkin şikâyetler bulunduğu, ayrıca, Nisan 2003'te, Millî Eğitim Bakanlığının okullara bir genelge göndererek Ermeni, Yunan-Pontus ve Süryaniler ile ilgili tartışmalı tarihî olaylar hakkında konferans ve kompozisyon yarışması düzenlenmesi talimatını verdiği yazılmıştır.

Raporda, Rum okulları öğretmen istihdamında ve eğitim materyallerinin onaylatılmasında sınırlamalarla karşılaşmakta oldukları ve bu hususun dil eğitimini olumsuz yönde etkilediği, Lozan Antlaşması ile ilişkilendirilmeyen dinî azınlıklara ise hâlâ okul açma izni verilmediği, bu durumun Süryani cemaati açısından önemli olduğu vurgulanmıştır. Son olarak göçebe Romanları, Türkiye'ye göçmen olarak alınamayacak beş gruptan biri sayan mevzuatın hâlâ yürürlükte olduğu, bazı Roman (çingene) topluluklarını sosyal dışlanmaya yol açan güçlü ön yargıların sürdüğünün bildirildiği ifade edilmiştir.

2004 ilerleme raporunda daha önce geçen "Türk makamlarına göre 1923 Lozan Antlaşması çerçevesinde Türkiye'deki azınlıklar sadece gayrimüslim topluluklardan oluşmaktadır. Resmî makamlar tarafından genellikle Lozan Antlaşması çerçevesinde görülen azınlıklar Museviler, Ermeniler ve Rumlardır." cümlesi tekrar edilerek Türkiye'de Kürt kökenli vatandaşlar dâhil olmak üzere başka toplulukların da var olduğu, Türkiye'nin BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne eğitim

hakkı ve azınlıkların hakları konusunda koyduğu çekincelerin, azınlık haklarının korunması konusunda daha fazla ilerleme kaydedilmesini engellemek amacıyla kullanılabileceği için kaygılara yol açtığı yazılmıştır. Türkiye'de resmî makamlar tarafından genellikle Lozan Antlaşması kapsamında değerlendirilmeyen Süryaniler gibi gayrimüslim azınlıklara hâlâ okul açma izni verilmediği, Gökçeada'daki Rum asıllı azınlık, okullarının yeniden açılması ve adil ve şeffaf usullere dayanmadığı ve mülklerin müsadere edilmesine yol açtığı bildirilen mevcut tapu sicili konusunda güçlüklerle karşılaştıkları ifade edilmiştir.

Yine, 2003-2004 eğitim yılında okutulan tarih kitaplarının, azınlıkları hâlâ güvenilmez, hain ve devlete zarar veren kişiler olarak gösterdiği, ancak, resmî makamların ders kitaplarındaki ayrımcı ifadeleri incelemeye başlamış oldukları ve Mart 2004'te okullardaki ders kitaplarında ırk, din, cinsiyet, lisan, etnik köken, felsefi inanç veya din nedeniyle ayrımcılık yapılmaması gerektiği yolunda bir genelgenin de yayımlandığı hatırlatılmıştır.

2005 ve 2006 yılı raporlarında, geçen süreçte Türkiye'nin azınlık haklarına yaklaşımının değişmediği, Türk makamlarına göre, Türkiye'deki azınlıkların, 1923 Lozan Antlaşması uyarınca, münhasıran gayrimüslim topluluklardan oluştuğu, makamlarca genellikle Lozan Antlaşması'yla bağlantılandırılan azınlıkların Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar olduğu, bununla birlikte, ilgili uluslararası standartlar ve Avrupa standartlarına göre Türkiye'de azınlık olarak nitelendirilebilecek başka toplulukların da mevcut olduğu ifade edilerek Türkiye'deki azınlıklar tanımı tekrar sorgulanmıştır.

Ekim 2004'te Başbakanlığa bağlı olan İnsan Hakları Danışma Kurulunun himayesinde azınlıklar ve topluluklara yönelik politikaları sorgulayan, özellikle de 1923 Lozan Antlaşması'nın dar biçimde yorumlanmasına dikkat çeken ve Türkiye'yi politikasını uluslararası standartlarla uyumlu hale getirmesi için teşvik eden bir rapor yayınlandığından bahisle bu raporda, farklı kimlik ve kültürlere sahip kişilerin haklarının güvence altına alınması ve bu kimlik ile kültürlerin eşit vatandaşlık temelinde korunması ve geliştirilmesi için Türk Anayasası'nın ve ilgili tüm yasaların özgürlükçü, çoğulcu ve demokratik bir içeriğe kavuşturulmaları amacıyla gözden geçirilmesi çağrısında bulunulduğu bilgisiyle konu desteklenmiştir.

2006 yılı raporunda AGİT Millî Azınlıklar Yüksek Komiseri'nin (MAYK) Şubat 2005'te Ankara'ya yaptığı ziyaretin devamının getirilemediği ve Türkiye'deki ulusal azınlıkların durumuna ilişkin diyalog başlatılması konusunda ilerleme kaydedilmediği, Türkiye ve MAYK arasında böyle bir diyaloğun

derinleştirilmesinin gerekli olduğu, diyaloğun azınlıkların eğitimi, azınlık dilleri, azınlıkların kamu hayatına katılımı ve azınlık dillerinde basın-yayın gibi ilgili alanları da kapsamasına ihtiyaç duyduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu durumun Türkiye'nin kültürel çeşitliliğin sağlanması, azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunması bakımından uluslararası standartlara ve AB üye ülkelerindeki en iyi uygulamalara daha fazla uyum sağlamasını kolaylaştıracağı belirtilmiştir.

Raporda son olarak Türkiye'nin BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ne (ICCPR) azınlıkların hakları konusunda koyduğu çekince ve BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne (ICESCR) eğitim hakkı konusunda koyduğu çekincenin endişelere neden olduğu ve üstelik Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'ni ve Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı'nı imzalamadığı ifade edilmiştir. 2007 ilerleme raporunda azınlıkların eğitim hakları hususunda, Şubat 2007 tarihinde yürürlüğe giren Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun Lozan Antlaşması ile resmî makamlarca tanınan gayrimüslim azınlıkların azınlık okullarına sahip olma haklarını teyit ettiği, ancak Türkiye'nin azınlık haklarına yaklaşımının değişmediği ifade edilerek azınlıkların tarifi konusunda Lozan Barış Antlaşması'na atıfta bulunulmuştur. 2007 ve 2008 yılı ilerleme raporlarında, Lozan Antlaşması'na halel getirmeksizin, Türk makamlarının, Türk vatandaşlarını çoğunluğa ya da azınlığa mensup olan bireylerden ziyade kanun önünde eşit haklara sahip bireyler olarak gördüğü, bu tutumun Türkiye'yi etnik köken, din ve dillerinden dolayı bazı Türk vatandaşlarına, kendi kimliklerini korumalarını teminen, özel haklar tanımaktan alıkoymaması gerektiği vurgusu yapılmaktadır.

2012 ve 2013 yılı raporlarında Türkiye'nin, azınlıklara saygı, azınlıkların korunması, azınlıkların eğitim alanındaki ve dinî konulardaki sorunları dâhil kültürel haklar konusunda, özellikle gayrimüslim azınlıklara ait taşınmazların iadesine ilişkin olarak, azınlıkların hakları hususunda bazı ilerlemelerin kaydedildiği ifade edilmiştir. Lozan Antlaşması'yla tanınan azınlıklarla sınırlı olmaksızın diğer azınlık temsilcilerinin, yeni Anayasa'ya ilişkin görüşlerini sunmak üzere ilk defa meclise davet edilmiş olmalarına rağmen Türkiye'nin azınlık haklarına yönelik yaklaşımının kısıtlayıcı olmaya devam ettiği; dile, kültüre ve temel haklara tam olarak saygı gösterilmesi ve bunların korunmasının henüz Avrupa standartlarına uygun olmadığı, azınlıklara yönelik hoşgörünün artması ve kapsayıcılığın teşvik edilmesi için Türkiye'nin daha fazla çaba sarf etmesi gerektiği, Türkçe dışındaki dillerin kullanılmasına ilişkin hukuki çerçevenin kısıtlayıcı yorumlara açık olduğu, bu çerçevede yer alan bir takım esnekliklerin de tutarsız bir biçimde uygulanmakta olduğu değerlendirmesi yapılmıştır.

2013 ve 2014 yılı ilerleme raporlarında Lozan Antlaşması uyarınca Türkiye tarafından tanınan gayrimüslim azınlıklar dışında, Türk makamlarının azınlığa veya çoğunluğa ait olmalarına bakmaksızın tüm Türk vatandaşlarını kanun önünde eşit haklara sahip bireyler olarak kabul ettiği, hükûmet ve azınlık temsilcileri arasındaki diyaloğun devam ettiği, fakat yasal çerçevede bir değişikliğin olmadığı ifade edilmiştir. Ancak, tüm vatandaşlar için tam eşitlik öngören bu yaklaşımın, Türkiye'yi Avrupa standartlarına uygun olarak belirli vatandaşlara kimliklerini korumaları için etnik köken, din veya dil temelinde belirli haklar vermekten alıkoymaması gerektiği vurgulanmıştır.

Rapor, Türkiye'nin çaba gösterdiği, azınlıkları veya benzer grupları hedef alan nefret söylemlerini ya da suçlarını engellemek ve cezalandırmak amacıyla sarf ettiği çabaları devam ettirmesi gerektiği de belirtilmiştir. 2013 raporunda İstanbul'daki Süryani cemaatinin anaokulu açma talebinin, mevzuatın yalnızca Ermeni, Musevi ve Rum okullarının açılmasına olanak tanıdığı gerekçesiyle yetkili makamlar tarafından reddedildiği, hatırlatılarak Ankara'daki bir idare mahkemesi tarafından, Süryanilerin Lozan Antlaşması uyarınca kendi okullarını açmalarını engelleyen hiçbir yasal gerekçe bulunmadığı kararı olduğuna vurgu yapılmıştır.

2014 yılı ilerleme raporunda Türkiye'nin Lozan Antlaşması'na ilişkin yorumu nedeniyle, Katolik kiliselerinin tüzel kişiliği ve cemaat vakfı konumunun bulunmadığı, dolayısıyla Latin Katolik Kilisesine ait taşınmazların büyük bir bölümüne devlet tarafından el konulduğu, Gökçeada ve Bozcaada ile ilgili olarak mülkiyet ve eğitim haklarının korunmasına ilişkin Mart 2010'da verilen Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu tavsiyelerinin uygulanmasının henüz gerçekleştirilemediği değerlendirmesi yapılmıştır. Bu konuda Yazgan, hak temelli bir siyasetin sürdürülmesine rağmen, azınlık politikasında standartların kesin olmaması gibi unsurların da etkisiyle, siyasi partilerin etnik konularla ilgili taleplerinin iç politikada kabul görme biçiminin yansımalarının AB tarafından desteklendiği, bu nedenle azınlık kavramına bakışta iç siyasi gelişmelerin ele alınış biçiminin önem arz ettiğini tespitimi yapmaktadır.

1.3. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar

2002 yılı ilerleme raporunda ekonomik, sosyal ve kültürel haklar alt başlığı altında; "Türkçeden başka dillerin kullanımı açısından, 1923 Lozan Antlaşması kapsamına giren azınlıklara mensup vatandaşlar (Yahudiler, Ermeniler, Rumlar) ile ilgili olarak belirli bir problem bildirilmiş değildir. Ancak, Lozan Antlaşması'nın kapsamı dışındaki gruplara mensup olanlar için, özellikle

TV/radyo yayıncılığı ve eğitim açısından, durum iyileşmemiştir. 3984 sayılı yasa, evrensel kültürün ve bilimin gelişmesine katkıda bulunacak diller hariç, radyo ve televizyon yayınlarının Türkçe olmasını öngörmektedir." denilerek uygulamada, Kürt dilinde bazı yayınlara bazen müsamaha gösterildiği, bu konuda; "kamuoyunda cereyan eden tartışmada, 1923 Lozan Antlaşması'nın 39. maddesine göre, herhangi bir Türk vatandaşının, kişisel münasebetlerinde, ticarette, dinde, basında veya her tür yayınlarda veya kamuya açık toplantılarda herhangi bir dili kullanması üzerine kısıtlamalar konulmasının yasak olduğu hatırlatılmıştır." denilmektedir.

2000 ve 2001 raporlarında eğitim alanında, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından açıkça müsaade edilmedikçe, Türkçeden başka hiçbir dilin eğitim amacıyla kullanılamayacağı ifade edilerek ne mevzuat, ne de uygulama, etnik kökenlerinden bağımsız olarak bütün Türkler için kültürel hakların kullanımına engel olmaması gerektiği, nüfusun büyük ölçüde Kürt kökenli olduğu güneydoğudaki durumun düzelmesi için, bu hususun özel önem taşıdığı vurgulanmıştır.

Yine 2001 raporunda kültürel haklar ve anayasa değişikliklerinin muhtemel etkileri konularında söylenenler dışında, kültürel kimlik ve ortak gelenekleri bulunan etnik grupların üyelerinin, kendi dil ve kültürel kimliklerini ifade edebilmelerine yönelik herhangi bir gelişme kaydedilemediği, Türk yetkililerin 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nda tanımlanan azınlıklar dışındaki azınlıkları tanımadığı tekrar ifade edilmiştir.

2010 yılı ilerleme raporunda "Ekonomik ve Sosyal Haklar" alt başlığı altında "Çocuk haklarına ilişkin temel uluslararası hukuki belgelere ilişkin çekincelerin kaldırılmasına yönelik hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir" denilerek Türkiye'nin, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni 1995'te onayladığı, ancak, Sözleşmenin lisan hakları ve kültürel kimliğe atıfta bulunan 17., 29. ve 30. maddelerinin yorumlanması ve uygulanması hakkını, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve 1923 Lozan Anlaşması'nın lafız ve ruhuna uygun olarak saklı tuttuğu belirtilmiştir.

Kültürel haklar bağlamında lisan konusuna vurgu yapılan 2015 yılı raporunda Hükûmetin, başta Kürtçe olmak üzere, Türkçe dışındaki dillerde kamu hizmetleri sağlanmasını meşrulaştırmaya yönelik daha önceki planlarını ilerletemediği, Kürt dili ve edebiyatı programları bulunan üniversitelerin sayısının dörde çıktığı, Kürtçe, Arapça, Süryanice ve Zazaca üniversite programlarının devam ettiği, devlet okullarında Kürtçe seçmeli derslerin verilmeye devam ettiği, Millî Eğitim Bakanlığının 2013'ten itibaren 28 Kürtçe öğretmenini kadrolu personel olarak

atadığı, Kürtçenin farklı lehçelerinde yayın yapan ilk özel çocuk kanalının Mart ayında yayına başladığı, ilk ve orta dereceli okullarda ana dilde eğitim imkânının önündeki yasal kısıtlamaların devam etiği, Lozan Antlaşması kapsamında tanınan azınlık okulları haricinde Türkçe dışındaki ana dillerde eğitime izin verilmediği, Diyarbakır'da Kürtçe eğitim veren bir okulun açıldığı, fakat yasal dayanağı olmaması nedeniyle devlet okulu olarak resmî kaydının yapılamadığı belirtilmiştir.

2016 yılında da aynı konuda Hükûmetin, Türkçe dışındaki dillerde kamu hizmetlerini halen yasal hale getirmediği, devlet okullarında Kürtçe seçmeli derslerin verilmeye devam edildiği, Kürtçe, Arapça, Süryanice ve Zazaca üniversite programlarının devam ettiği, Diyarbakır'da kurulan bir vakfın, Kürtçe eğitim veren bir üniversitenin açılması için hazırlıklara başladığı, ancak, ilk ve orta dereceli okullarda ana dilde eğitim imkânının önündeki yasal kısıtlamaların devam ettiği, Lozan Antlaşması kapsamında tanınan azınlık okulları haricinde, Türkçe dışındaki ana dillerde eğitime izin verilmediği vurgulanmıştır.

1.4. Medeni ve Siyasi Haklar

Medeni ve siyasi haklar alt başlığı sadece 2002 ilerleme raporunda geçmektedir. Bu başlık altında; "Din özgürlüğü teminat altında olup Müslüman olmayan dinî topluluklar yasal engellerle karşılaşmaktadır… Bu engellerden bir kısmı Ağustos 2002 reform paketinde ele alınmıştır. Müslüman olmayan dinî topluluklar, 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ile tanınmış olsun (Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler) veya olmasın, Türkiye'de, tüzel kişiliklerinin ve mülk edinme haklarının olmaması ve din adamı yetiştirme yasağına ilişkin sorunlarla" karşılaşıldığı ifade edilmiştir.

Ayrıca 2022 yılı Ağustos ayından itibaren Dernekler Kanunu'na değişiklik getirildiği ve cemaat vakıflarının, vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın mülk alım satımına yetkili kılındığı belirtilmiştir. Raporda, dinî azınlıkların din adamı yetiştirmelerine ilişkin yasağın devam ettiği, Türk olmayan din adamlarının, vize ve ikamet izni alma konusunda sıklıkla zorluklar yaşadığı, Ermeni Patriği'nin, İstanbul'da, Hristiyanlık eğitimi yapacak özel bir üniversite bölümü kurulmasını talep ettiği ifade edilmiştir.

Sonuç

Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporlarıü 1998 yılından itibaren hazırlanıp yayımlanmaya başlamıştır. Bildiride 1998-2022 yılları arasındaki ilerleme raporları üzerinden Lozan Barış Antlaşması'na hangi konular üzerinden

atıflar yapıldığı ele alınmıştır. İlerleme Raporları'nda Lozan Antlaşması'yla ilişkilendiren konuların; dil ve din eğitimi, azınlık haklarının korunması, iktisadi, sosyal ve kültürel haklar, çocuk hakları alt başlıklarında yer aldığı ve hakim konu başlığının "azınlık haklarının korunması" şeklinde siyasi ölçütler bağlamında ele alındığı anlaşılmaktadır. Raporlarda, Türkiye'nin 1923 Lozan Antlaşması kapsamına giren azınlıklara mensup vatandaşlar dışında azınlık tanımadığı, Lozan Antlaşması uyarınca Türkiye tarafından tanınan gayrimüslim azınlıklar dışında, Türk makamları azınlığa veya çoğunluğa ait olmalarına bakmaksızın tüm Türk vatandaşlarını kanun önünde eşit haklara sahip bireyler olarak kabul "ettiği, Türk makamlarına göre, Türkiye'deki azınlıkların, 1923 Lozan Antlaşması uyarınca, sadece gayrimüslim topluluklardan" oluştuğu, Türkiye'nin azınlık haklarına yaklaşımının değişmediği belirtilmektedir. Raporlarda Türkiye'nin sözleşmelere; "Türkiye Cumhuriyeti BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin

27. Maddesi'ndeki hükümleri Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'ndaki hükümler ve kurallara uygun olarak yorumlama ve uygulama hakkını saklı tutar." şeklinde çekince koyduğu tespiti de yapılmaktadır. Raporlarda, Lozan Antlaşması'na göre belirlenen azınlıklar kapsamına ilave olarak Türkiye'de müslim veya gayrimüslim olsun olmasın başka azınlıkların eklenmeye çalışıldığı, bu yönde beklenti ve telkin edici değerlendirmelerin olduğu görülmektedir. 2017 yılında rapor yayımlanmamış, bu tarihten sonra 2018 yılında Kardak Olayı bir kenara bırakılırsa 2023 yılına kadar Lozan Antlaşması'na atıf yapan ifadelerin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak; Türkiye beklentiler bağlamında AB'ye aday üye niteliğine sahip olan bir ülke olması sebebiyle diğer bazı alanlarda olduğu gibi siyasi beklentilerden de etkilenmektedir. Lozan Antlaşması, raporlarda belirtilen tespit ve beklentiler çerçevesinde Avrupa Birliği süreci içerisinde değerlendirildiği zaman Türkiye'nin etnik ve dinî bakımdan Lozan'da tanımlanmamış yeni durumlara karşı Avrupa Birliği siyasetinde konumlandırıldığı, konumlandırılmak istendiği, atıfta bulunulan beklentilerin de antlaşmayı tartışmaya açmak amacı taşıdığı veya antlaşma hükümlerine mugayir uygulamalar beklentisi içerdiği ifade edilebilir. Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi kararlarında da zaman zaman Lozan Barış Antlaşması'na yapılan atıflarda antlaşmanın "Türkiye'nin tapu senedi" olduğu vurgusu öne çıkmıştır. Bir taraftan ulus devlet yapısının korunması diğer yandan birlik sürecinde beklentilere cevap verebilmek adına "demokratikleşme" çabaları Türkiye'yi ve süreci meşgul eden bir problem durumu olarak görülmektedir. Bu durum, Avrupa Birliği sürecinde öne sürülen konular ve beklentilerle Türkiye'nin, Lozan Antlaşması'yla yapmış olduğu

azınlık tanımının dışına çıkarılmak istendiği şeklinde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Çünkü ilerleme raporlarında azınlıklar konusundaki beklentilere Lozan Barış Antlaşması'na atıf yaparak çekince koyan Türkiye'nin tutumunun değişmediği sıklıkla vurgulanmaktadır. Burada iç siyasi gelişmelerin süreç üzerindeki etkisi olduğunu, Avrupa Komisyonu'nun ilerleme raporlarındaki tespit ve beklentileri Türkiye'deki mevcut söylemler/tartışmalar ve belgeler üzerinden yaptığını da belirtmek gerekir. Geçen yıllar içerisinde Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'de tartışmaya açılması, tartışmaya açılmak istenmesinin ardındaki sebeplerden birisinin de bu konularla ilişkili olabileceği düşünülebilir. Bu durum, ilerleyen süreçte Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve Türk üst kimliği dairesinde müslüman kimliği üzerinden farklı etnik alt kimliklerin de zaman içerisinde ilerleme raporlarında azınlık kavramı içerisinde değerlendirilmek isteneceği veya değerlendirilebileceği düşüncesini akla getirmektedir. 2016 yılından sonra incelenen 2022 yılına kadar AB ilerleme raporlarında Türkiye'deki azınlık ve kültürel hakları konularındaki tespit ve beklentilerde Lozan Barış Antlaşması'na atıf yapılmamış olduğu da bildirinin sonuçlarından birisidir.

KAYNAKÇA

AKHUNDOV, Javıdan, **Avrupa Birliği-Türkiye İlerleme Raporlarının Siyasi Kriterler Açısından İncelenmesi (2005-2014)**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2019.

BİRSEL, Haktan, **Lozan Antlaşması'ndan Avrupa Birliği Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Isparta 2011.

ÇOMAKLI, Şafak Ertan, AYRANGÖL, Zülküf, TEKDERE, Mustafa, "Avrupa Birliği İlerleme Raporları Doğrultusunda Türk Vergi Politikalarında Yaşanan Değişimler", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, VII/II, (2014), s.95-114.

ERDOĞAN, Ramazan, "Avrupa Birliği İlerleme Raporlarında 24. Fasıl: "Güvenlik" Politikalarının İçerik Analizi", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Sayı:13/2, (Ekim 2014), s.1-19.

ERHAN, Çağrı, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu**, TTK, Ankara 2005, s.11.

ERHAN, Çağrı-AKDEMİR, Erhan, "Türkiye-Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde İlk On Yılın Muhasebesi (2005-2015)", **Bilig**, Sayı:78, (Yaz 2016), s.7-35.

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C I, TTK, Ankara 1953.

ÖZER, M. Akif, "Temel Belgeler Eşliğinde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", **Sayıştay Dergisi**, Sayı:66-67, (Temmuz-Aralık 2007), s.67-98.

SAĞLAM, Mustafa-ÖZÜDOĞRU, Fatma-ÇIRAY, Funda, "Avrupa Birliği Eğitim Politikaları ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:1, (2011), s.87-109.

TUNÇ, Hasan, "Milletlerarası Sözleşmelerin Türk İç Hukukuna Etkisi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye İle İlgili Örnek Karar İncelemesi", **Anayasa Mahkemesinin 38. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyum Bildirileri**, s.175-176.

YAZGAN, Hatice, "Avrupa Birliği Genişlemesinde Azınlık Koşulu: Doğu Genişlemesi ve Türkiye", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt:12, Sayı:47, s.99-114.

YILMAZ, Mehmet Serhat, "Anayasa Mahkemesine Yapılan Başvuru ve Kararlarda Lozan Antlaşması'na Yapılan Atıflar Üzerine Bir İnceleme", **90.**

Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, Cilt: II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.803-837.

İnternet Kaynakları

https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html (21.03.2023).

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/lozan-baris-antlasmasi/ (21.03.2023).

https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf (21.03.2023).

YÜZYILLIK SÜREÇTE DEĞİŞEN SÖYLEM VE ALGILARI İLE "LOZAN"

BENGÜL BOLAT*

ÖZET

Lozan Barış Antlaşması, I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin teslimiyet anlaşmaları olan Mondros Mütarekesi ve Sevr Barış Antlaşmasına karşı, Türklerin tam bağımsız yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmalarının beratı olmuştur. Uzun süren bir mücadelenin sonunda erişilen bu bağımsızlık beratı, 24 Temmuz 1923'te imzalandığı günden başlayarak günümüze kadar çoğunlukla anılmaya devam etmiştir. Atatürk ve İnönü dönemlerinde resmî olarak Millî bayram olarak kabul edilmese de Atatürk'ün teşviki ile 1927'den itibaren "Lozan Günü" olarak, başta Darülfünunda, açıldıktan sonra Halkevlerinde, zamanla çeşitli dernek ve kuruluşlarda etkinlikler ile kutlanmaya devam etmiştir.

Lozan günü anmalarında "Lozan" ile ilgili söylemler incelendiğinde karşımıza farklı sonuçlar çıkmaktadır. Birçok konuda olduğu gibi dönemler ve şartlar değiştikçe "Lozan" söyleminde de değişim gözlenmektedir. Nitekim Atatürk ve İnönü bir başka deyişle, Tek Parti dönemi söylemleri dahi birbirinden farklılık gösterirken, 1950'den günümüze kadar süreçte çok daha farklı bir hâle gelmiştir.

Lozan'ın imzalandığı 24 Temmuz 1923'te "Türk Milletinin boynuna geçirilmek istenen esaret zincirlerinin kırıldığı gün" ile başlayıp 1930'da "O gün İsmet Paşa bir taraftan Lozan Muahedesini imzalarken, diğer taraftan da Harbi umumuninin galipleri tarafından padişaha uzatılan, içi esaret ve zillet dolu Sevres çanağı da bir tekmede parça parça edilmişti." ile devam etmişti.

1940'lar Lozan'ın İsmet İnönü ile özdeşleştirildiği, O'nu ön plana çıkaran ve en parlak törenlerin yapıldığı yıllar olmuştur. Yunus Nadi'nin köşe yazısındaki "Onu milletimize hediye etmiş olan Başmurahhasımızı

* Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, bengu4@gmail.com

Cumhur reisimiz olarak başımızda görmek ve bütün milletçe onun etrafında yekpare bir kaya salabeti ile sımsıkı toplanmış bulunmak bizim için elbette kutluluğuna paha biçilmez çok büyük bahtiyarlıktır." cümleleri örnek gösterilebilir.

1950'lerden itibaren çok partili hayat "Lozan" söylemi üzerinde de kendini göstermiştir. Lozan'ın, İsmet Paşa'ya mal edilmesinin eleştirilmesi söylemleri, bu yıllarda anma törenlerine izin verilmemesi gibi haberler ile devam etmiştir. 1960'larda Demokrat Parti döneminde iyice sönükleşen anmalar, yeniden canlandırılmaya çalışılmışsa da eski heyecanlı seviyelere ulaşmamıştır.

1970'lerde sadece CHP'nin ve İnönü'nün programı gibi algılanan süreç, 1980'lerden itibaren Lozan'ın delindiği, yine bağımlılık günlerine geri dönüldüğü, dış borçlar, IMF eleştiri söylemleri ile bütünleştirilmiştir. Aynı biçimde 1990'lu yıllarda yabancı bankaların Türkiye'ye şube açmaları, dış borçlar gibi konularla devam etmiştir. 2000'li yıllar, "Lozan başarı mı hezimet mi?" tartışmaları, Lozan'la ilgili program yapılmasının engellenmesi haberleri, 100 yıl sonra gizli maddelerin açıklanacağı, iktidar hükûmetleri ile muhalefet arasındaki Lozan söylemleri üzerinden çekişmelerin en üst düzeye çıktığına şahit olunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lozan, Basın, Demeçler, Söylem, Algı

"LAUSANNE" IN A HUNDRED-YEAR PERSPECTIVE: EVOLVING DISCOURSES AND PERCEPTIONS

ABSTRACT

The Treaty of Lausanne was a warrant of the Turks to establish a fully independent new Turkish state against the Armistice of Mudros and the Treaty of Sèvres, to which the Ottoman Empire surrendered after the First World War. This certificate of independence, which was reached at the end of a long struggle, has continued to be commemorated every year since the day it was signed on July 24, 1923.

Although it was not officially recognized as a national holiday during the Atatürk and İnönü periods, with Atatürk's encouragement, it continued to be celebrated as the "Lausanne Day" with various activities in various associations and organizations after the opening of the Darülfünun and Community Centers as of 1927.

When we examine whether the discourses about "Lausanne" in Lausanne Day commemorations are similar or the same each year, we encounter different results. As in many subjects, it is possible to observe this in the discourse of "Lausanne" as periods and conditions change. As a matter of fact, while the discourses of Atatürk and İnönü, in other words, the Single Party period, differ from each other, they have become much different in the process from 1950 to the present.

On July 24, 1924, when Lausanne was signed, it started with "the day when the chains of captivity were broken on the neck of the Turkish Nation" and in 1930, "On that day, while İsmet Pasha was signing the Treaty of Lausanne, on the other hand, the servitude and humiliation extended to the sultan by the victors of the war. A full bowl of Sevres was also smashed in one kick." had continued with.

The 1940s were the years when Lausanne was identified with İsmet İnönü, brought him to the forefront and the brightest ceremonies were held.

In Yunus Nadi's column, "To see our Chief Executive, who gave him as a gift to our nation, as our President, and to have the whole nation gathered around him with a solid rock, is of course a great happiness for us, which is invaluable for his blessedness. Sentences are examples.

Since the 1950s, the effects of the multi-party life have also manifested themselves on the "Lausanne" discourse. The rhetoric of criticizing the

appropriation of Lausanne to İsmet Pasha continued with news such as not allowing commemoration ceremonies in these years. Although the commemorations and writings, which became dim during the Democratic Party period in the 1960s, were tried to be revived, the old vitality and exciting discourses could not be reached.

The process, which was perceived as only the program of CHP and İnönü in the 1970s, has been integrated with foreign debts and IMF criticism discourses since the 1980s, when Lausanne was pierced and the days of dependency were returned. Likewise, the opening of branches of foreign banks in Turkey in the 1990s continued with issues such as foreign debts.

2000's, Lausanne, success or defeat? Discussions on Lausanne, the news of the prevention of a program about Lausanne, the announcement of secret articles 100 years later, the rhetoric of Lausanne between the ruling governments and the opposition, are witnessed to the highest level of conflicts.

Keywords: Lausanne, Press, Statements, Discourse, Perception

GİRİŞ

Millî Mücadele'nin askerî safhasının zaferle sonuçlanmasının ardından, Yunanlılar Anadolu'dan çıkarılmış, Doğu Trakya toprakları kurtarılarak Millî Mücadele'nin gücü ve kararlığını tüm dünyaya kanıtlayan Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922) imzalanmıştır.[1] Böylelikle TBMM'nin hukuki kimliği İtilaf Devletleri tarafından resmî olarak tanınmıştır. Bundan sonra sıra, tam bağımsız yeni Türkiye devletinin tüm dünya tarafından kabul edileceği anlaşmayı imzalamaya gelmiştir. Millî Mücadele'nin askerî safhasının zaferle sonuçlanması üzerine İtilaf devletleri, Mondros Mütarekesi ve Sevr Barış Antlaşmalarının aksine eşit şartlar altında Türklerle anlaşma masasına oturmak zorunda kalmışlardır. Çeşitli tartışmaların sonunda İsviçre'nin Lozan kentinde toplanması kararlaştırılan konferansa, Türk heyetinin başkanı olarak İsmet Paşa görevlendirilmiştir. Görüşmeler başlamadan kısa bir süre önce Meclis'te alınan bir kararla Saltanat kaldırılmış, Osmanlı Devleti'nin varlığı da resmî olarak sona ermiştir. 20 Kasım 1922- 4 Şubat 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen ve uzlaşmaya varılamadan dağılan ve 23 Nisan 1923'te başlayan görüşmelerin ikinci safhasının sonunda 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır.[2]

İmzalanmasından itibaren Lozan günü, Tevhid-i Efkâr Gazetesi'ndeki "Bugün sulh bayramı, hakiki halas (Kurtuluş) ve İstiklal bayramıdır"[3] cümle örneğindeki gibi resmî olmamakla birlikte bayram olarak ilan edilmiştir. Yeni Türkiye'nin kapılarını açan bu anlaşma uzun süre devam edecek olan barış ortamını da sağlayacağı beklentisi ile coşkuyla karşılanmış, İnönü ve heyetin yurda dönüşlerinde, Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı karşılama törenleri yapılmıştır.[4]

1- Tek Parti Dönemi (1923-1950)

Atatürk ve İnönü dönemlerinde Lozan'ın imzalandığı günden itibaren başlayarak çok partili siyasi hayata geçildiği sürece kadar, dönem basınında,

---

1 Millî Mücadele Dönemi için bk. Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Ankara 2002; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C 1-3, Ankara 1991; Kazım Özalp, **Millî Mücadele (1919-1922)**, C I-II, Ankara 1988; Tevfik Bıyıklıoğlu vd, **Atatürk Anadolu'da**, **(1918-1922)**, Ankara 1988.

2 Lozan Barış Antlaşması ile ilgili bk. **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler**, Çev. Seha L. Meray, 8. Cilt, 3. Baskı, İstanbul 2001; Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul 1943.

3 **Tevhid-i Efkâr**, 24 Temmuz 1923, s.1.

4 Mehmet Korkut Aydın, "Millî Gün Kutlamalarına Bir Örnek Olarak Lozan Günü Kutlamaları (24 Temmuz 1939)", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 7, Sayı 49, Aralık 2020, s.54.

24 Temmuz günlerinde manşetlerde sıklıkla, "Lozan Bayramı", "Lozan Sulh Bayramı", "Lozan Sulh Günü", "Hakiki Halas ve İstiklal Bayramı" gibi başlıklar görülmektedir.[5]

Büyük ve zorlu bir mücadeleden geçilerek ulaşılan bu sonuç, dönemin en önemli mimarları olan Mustafa Kemal ve İsmet Paşaların kendi dönemlerinde büyük bir gurur kaynağı olarak algılanmış ve söylemler genel itibarı ile bu yönde gelişmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Lozan görüşmelerinde, sadece yakın geçmişteki Türklerin sorunlarını değil, aslında asırlardan beri devam eden meselelerin çözümlenmeye çalışıldığını şu söylemle dile getirmiştir. "… Lozan sulh masasında mevzubahis edilen mesail, üç, dört senelik yeni devreye ait ve münhasir kalmıyordu. Asırlık hesaplar rüyet olunuyordu. Bu kadar eski bu kadar karışık, bu kadar mülevves hesapların içinden çıkmak, elbette, o kadar basit ve kolay olmayacaktı."[6] Paşa, 1927 yılında Lozan yıl dönümünde kendini ziyarete gelen "Hukuk Fakültesi Öğrencileri Cemiyeti" heyetine yapmış olduğu konuşmada;

"Lozan Antlaşması, Türk tarihinde bir dönüm noktasıdır. Türk milletli için siyasal bir zafer oluşturan bu antlaşmanın Osmanlı tarihinde eşi yoktur. Milletimiz bununla hakkıyla övünebilir ve Türk milleti yüksek bir eseri olan bu antlaşmanın yüksek kıymetini bilmesi gereken gençliğine bunu geçmişte kararlaştırılmış antlaşmalarla karşılaştırmasını önermelidir. Bu nedenle Lozan görüşmelerinde her türlü siyasal mücadelelere göğüs vererek sonucu elde etmede büyük bir anlayışlılık göstermiş olan İsmet Paşa'yı yücelterek anmak görevimdir… Gençliğin gerçek gösterişinden pek duygulandım. Lozan antlaşması imza gününün millî bayram olarak kabul edilmesi uygundur."[7] sözleri ile Lozan'ın önemine vurgu yaparken, bu antlaşmanın imzalanmasında en büyük emeğin İsmet Paşa'ya ait olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Lozan Antlaşması'nın başarısı için yıllar boyunca devam eden, "Büyük Gazi'nin ve İsmet Paşa'nın Türk Milletine hediyesi"[8] cümlesinde olduğu gibi bu başarının Atatürk ve İnönü'ye ait olduğu söylemi ön plana çıkmaktadır. "Lozan sulhunu dâhiyane bir dirayet ve muvaffakiyetle Avrupa'ya kabul ettiren İsmet Paşa Hz."[9],"altı sene önce bugün, Mustafa Kemal Türkiye'si

5 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1924, s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 24 Temmuz 1924.

6 Atatürk, **age.**, s.475.

7 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.375; **Vakit**, 27 Temmuz 1927, s.1.

8 **Cumhuriyet** 25 Temmuz 1933, s.1-6.

9 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1933, s.1.

yeryüzünde hürriyet ve kurtuluş bayrağını çekti."[10] Lozan'ın 10. yıl dönümünde İsmet Paşa'ya çektiği tebrik telgrafında, "Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine-Bugün Lozan günüdür. Bugünü millete kazandıran zatı devletlerini bütün kalbimle tebrik eder ve gözlerinden öperim."[11] demiştir. Lozan görüşmelerine gazeteci olarak katılan ve daha sonra gözlemlerini mektuplarında aktaran Velid Ebüzziya'nın kullandığı; "Mücahedemizin en kıymettar kumandanlarından biri olan İsmet Paşa, Yunanlılara karşı harb zaferlerini istihsal eylediği gibi burada, (Lozan'da) da bütün Avrupa'ya karşı sulh zaferini kazanmış binaenaleyh hem harb gazisi, hem de sulh gazisi" ünvanına bihakkın kesb-i liyakat etmiştir"[12]… gibi söylemler sık sık tekrar edilmiştir. Bu söylem günümüze kadar geçen süreçte taraftar bulup çokça tekrarlanmakla birlikte, özellikle çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte sıkça da eleştiriye uğramıştır. Bu doğrultuda Mustafa Göleç, "Sevr'den Lozan'a giden süreçte bu iki ismin rollerinin altı çizilirken, başka bazı aktörlerin rolleri görmezden gelinir. Millî Mücadelede yakınında bulunmuş bazıları siyasetten tasfiye olunmuş kimi isimlerin katkıları göz ardı edildiği gibi; Lozan'da İsmet Paşa ile beraber bulunmuş, yine bazıları süreç içinde siyasetten tasfiye edilmiş diğer murahhaslar anılmazlar."[13] şeklinde, başarıyı sadece İsmet Paşa'ya atfeden tavrı eleştirmiştir.

İsmet İnönü'nün Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk'ten sonra ikinci adam olarak nitelendirilmesinde, Millî Mücadele dönemindeki rolünden ziyade, Lozan'da gösterdiği diplomatik başarısı tek parti döneminde olduğu gibi sonraki dönemlerde de kendini göstermiş ve gerek olumlu gerekse de olumsuz söylemlerde İnönü ismi daha fazla telaffuz edilmiştir.

Çoğunlukla Lozan günlerinde sık sık rastlanan "Türk Milletinin boynuna geçirilmek istenen esaret zincirinin kırıldığı gün"[14], "Bugün kendi toprağımızın üzerinde ve kendi güneşimizin altında hürriyetin ilk ciğer dolusu nefesini aldığımız günü tes'it ediyoruz. Altı sene önce bugün, Mustafa Kemal Türkiye'si yeryüzünde hürriyet ve kurtuluş bayrağını çekti."[15] gibi cümleler 1920'li

10 **Milliyet**, 24 Temmuz 1929, s.1.

11 **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1933, s.1-6.

12 **Tevhid-i Efkâr**, 23 Temmuz 1923. Geniş Bilgi için bk. Ahmet Temiz, **Velid Ebüzziya'nın Lozan Mektupları**, Ankara 2007.

13 Mustafa Göleç, "Sevr'in Aynasından Bakmak: Türk İnkılabının Kurucu İdeolojik Metinlerinde Lozan Söylemi", **History Studies**, Volume 5/4, 2013, s.42-43.

14 **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1924, s.1.

15 **Milliyet**, 24 Temmuz 1929, s.1.

yılların özelliklerini yansıtır niteliktedir. Nitekim "Devrim Dönemi" olarak da adlandırılan bu yıllarda, yakın zamana kadar uzun süre savaş durumu ve savaşın getirdiği acılar ile boğuşmakta olan Anadolu halkı, bir de I. Dünya Savaşı sonrası Mondros Mütarekesi ve Sevr Barış Antlaşması ile vatansız kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla Misak-ı Millî'nin büyük bir kısmını gerçekleştiren, kapitülasyonları tamamen kaldırarak tam bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti'ni kurup, bunu da tüm dünyaya kabul ettiren Lozan Barış Antlaşması son derece değerlidir.

Bu yıllardan başlayarak sonraki zamanlarda da çok sıklıkla karşılaşılan bir diğer söylem de Sevr-Lozan karşılaştırmaları olmuştur: "O gün İsmet Paşa bir taraftan Lozan Muahedesini imzalarken, diğer taraftan da Harbi Umuminin galipleri tarafından padişaha uzatılan, içi esaret ve zillet dolu Sevres çanağı da bir tekmede parça parça edilmişti. Sevr'de padişah murahhaslarının imzaladıkları paçavra ile Türkiye, Afrika'nın göbeğinde müstevlilerin esiri olan müstemlekelerle aynı zillet seviyesine indirilmişti. Sevr Saltanat, Lozan Cumhuriyettir."[16]

"Lozan muahedesi yalnız, ölmüş zannedilen bir milletin yaşadığını ispat eden ve düşmanlarına bütün haklarını teslim ettiren bir vesika değildir. Lozan Muahedesi muazzam Osmanlı Saltanatlarının yapamadıkları bir şeyi yapan, Türkiye'yi bir sürü esaret zincirlerinden kurtaran, Türk'e tamamen hür ve müstakil bir hayat temin eden muahededir… Sevr paçavrasını yırtmasaydı bugünkü hür, müstakil Türkiye'nin yerinde parçalanmış bir müstemlekede yaşıyan esir bir millet bulunacaktı."[17], "Lozan İstiklaldir", "Lozan Sevr'i devirenlerin ölmez parolasıdır" "Lozan Türk İstiklalinin vesikasıdır"[18] "Türk milletini öldürmek için Sevr idam kararnamesi hazırlanmıştı. Fakat Sevr yalnız Osmanlı İmparatorluğunu öldürdü. …Bu itibarla Sevr ölüm timsali, Lozan hayat sembolüdür… Sevr ile Lozan'ı mukayese ettiğiniz zaman bu hakikati çok iyi görürsünüz…."[19] cümlelerinde bu karşılaştırmaların yanında Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde başta siyasi alanda olmak üzere yapılan devrimin önemi Lozan üzerinden yansıtılmaktadır.

Atatürk döneminde yapılan Lozan Sulh bayramlarının en kapsamlı ve heyecanlı olanı 10. yıl kutlamaları olmuştur. Cumhuriyet'in ilanının da 10. yılı olması münasebetiyle bu yıl yapılan kutlamalarda 10. yıl vurgusunun ön

16 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1930, s.1.
17 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1931, s.1.
18 **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Temmuz 1934, s.1-3.
19 "Lozan Bizim Mukaddes Varlığımızdır", **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1940, s.3.

plana çıktığı görülmektedir. "Lozan Sulhunun 10. Yıldönümü"[20],"Bugün Lozan Zaferinin Yıldönümüdür"[21], "Türk İstiklal ve Hâkimiyetinin imza edildiği gün"[22] manşetlerinin altında Lozan'ın imzalanmasının üzerinden geçen on yılda tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin ilerlemesi ve gelişiminde Lozan'ın yeri temalı yazılar görülmektedir.

İç ve dış siyasal gelişmelerin, önemli günlerde konu edilmesine örneklerden biri, 20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar sözleşmesi olmuştur. Hemen ardından Lozan Barış Antlaşması'nın yıl dönümüne denk gelen bu süreçte, yoğun olarak gündemi oluşturan Boğazlar sözleşmesi ile ilgili "Mudanya kılıcın, Lozan mantığın, Montrö ise hüsnüniyetin zaferidir"[23] gibi söylemler ön plana çıkmıştır.

1938'de ilginç bir şekilde basında manşetlerde Lozan'a ilgi gösterilmediği dikkat çekmektedir. Hükûmetin yayın organı konumunda olan Ulus Gazetesi'nde dahi, Lozan ile ilgili hiçbir başlık, kutlama haberi veya köşe yazısına rastlanmazken, sadece Cumhuriyet Gazetesi'nde 25 Temmuz 1938 tarihinde 3. sayfada Lozan günlerinin anlatıldığı daha önce yazılmış yazıların çok benzeri bir örnek görülmüştür.[24] Lozan Barış Antlaşması'nın 15. yıl dönümünün bu kadar önemsiz görülmesi, Mehmet Korkut Aydın tarafından, bu tarihe kadar Lozan kahramanı olarak nitelendirilmiş olan İsmet İnönü ile Atatürk'ün ilişkilerinin soğuk olmasından kaynaklandığı şeklinde değerlendirilmiştir.[25]

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefatından sonra İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olması Lozan Bayramı kutlamalarında da kendini hissettirmiş 1939 yılındaki Lozan söyleminde "İnönü" vurgusu artmıştır. "Bugünkü kudretli Türkiye, Lozan üstüne kurulmuştur….Türk diplomasisi de Lozan'ı kazandı. Her iki zaferin başında, bilfiil idare ve müzakere mevkiinde Büyük Millî Şef İsmet İnönü vardı."[26] "Lozan İnönü'dür"[27] Halkevlerinden gönderilen telgraflarda, "Büyük eserin kahramanı olan en büyüğümüz millî şefimize ebedi minnet ve candan bağlılık duygularımızı iletiriz", "İsmet İnönü'müz Lozan Zaferi'ni yaratmasaydı

20 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1933, s.1.
21 **Akşam**, 24 Temmuz 1933, s.1.
22 **Milliyet**, 24 Temmuz 1933, s.1.
23 **Açık Söz**, 25 Temmuz 1936, s.1.
24 Safaeddin Karanakçı, "Lozan Zaferi", **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1936, s.3.
25 Aydın, agm., s.65.
26 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1939, s.1.
27 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1943, s.1.

ne Cumhuriyet'e kavuşabilirdik ne de güzel günlere...".[28] Yazıları bu vurgunun örneklerinden olmuştur.

Ayrıca İnönü döneminin II. Dünya Savaşı yıllarına denk gelmesi ve Türkiye'nin savaş dışı kalma politikası, "Bugün dünya eşsiz bir buhranın önünde sarsılırken Türk Vatanı bütün şan ve şerefi ile ayakta ise bunu evlatlarının hep Lozan ruhu ile hareket etmelerine borçludur."[29] benzeri söylemler ile Lozan ile bütünleştirildiği görülmektedir.

Tek parti döneminde, Lozan Barış Antlaşması'nın tam bağımsızlık söyleminde, çokça tekrarlanan kısmı; Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi bağımsızlığının dayanağını oluşturan, kapitülasyonların kaldırılması olmuştur. Basında Sevr için, "Memleketin meşakkatini yalnız Türkler çekecek, diğerleri vergi isteyince Milliyetini değiştirecek, Sevr'de millet tamamen ortadan kalkıyordu"[30], Lozan için, "Kapitülasyonlar Lozan'da öldürüldü ve bunları yok edenler var olsunlar"[31] gibi cümleler ile karşılaştırmalar yapılmıştır. O dönemi yaşayan Hilmi Uran da hatıralarında, "Esasen o seneler bütün halk uzun bir kapitülasyon devri acısından Lozan Antlaşması ile kurtulmuş olmanın neşesi ve sarhoşluğu içindeydi ve her ecnebi imtiyazı, her ecnebi müessesesi gözüne batıyor, onların hepsini millîleştirmek istiyordu."[32] diye yazarak bu konuya değinenlerden biri olmuştur.

2- Çok Partili Siyasi Hayat Dönemi

2.1. 1945-1950 Dönemi

1945'te altı yıl boyunca devam eden, büyük yıkım ve kayıplara sebep olan

II. Dünya Savaşı sona ermiştir. ABD ve Sovyetler Birliği'nin baş aktörler olduğu yeni bir dünya düzeni başlamıştır. "İdeolojiler Savaşı" veya "Soğuk Savaş" olarak anılan bu dönem, Sovyetlerin başında bulunduğu Komünist-antiemperyalist doğu bloku ile ABD'nin liderliğindeki demokratik-emperyalist batı bloğunun çekişmeleri ile sürmüş ve 1991'de Komünizm'in dağılması ile sonuçlanmıştır. Soğuk Savaş Dönemi Türkiye için hem iç hem de dış politika

---

28 **BCA**, 490-1-0-0/979-796-1, 18.09.1947. Hatay'ın Kurtuluş Günü ile Lozan Sulhunun Yıldönümü Münasebetiyle Halkevlerinde Düzenlenen Kutlamalar.

29 Yunus Nadi, "Lozan'ın yaşayan canlı hâkimiyeti", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1941, s.1

30 Yusuf Kemal Tengirşenk, **Türk İnkılabı Dersleri/ Ekonomik Değişimler**, İstanbul Edebiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti, 1935, s.24.

31 **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1931, s.1-3.

32 Hilmi Uran, **Meşrutiyet**, **Tek Parti,** Çok **Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2007, s.211.

açısından oldukça sıkıntılı geçmiştir. Bu süreçte ülkede askerî müdahaleler, Kıbrıs Meselesi, ekonomik sorunlar, terör gibi pek çok sorunla karşı karşıya gelinmiştir. Tüm bu gelişmeler günlük hayata etki etmiş, bu bağlamda Lozan günü söylem ve algılarında da değişimler gözlenmiştir.

1945 yılında Millî Kalkınma Partisinin kurulması ile çok partili siyasi hayata geçilmiş, 1946 yılında ise ilk ciddi muhalefet partisi CHP'den istifa eden Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün liderliğinde 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti adıyla kurulmuştur.[33] "Yeter Söz Milletin" sloganı ile kurulan Demokrat Parti kısa sürede, ılımlı muhalefeti ile büyük ilgi görmüştür. CHP bu ilgiyi frenleyebilmek adına önlem alarak 1947'de yapılması gereken seçimleri bir yıl önceye almış ve Türk siyasi hayatının en tartışmalı seçimlerinden biri olarak kaydedilen açık oy kapalı sayım sistemi ile 21 Temmuz 1946 genel seçimleri yapılmıştır.[34] Demokrat Parti kaybettiği bu seçim sonrası muhalefetini sertleştirmiş ve seçim sonuçlarına yönelik şikâyetleri de içeren özgürlük ve demokrasi söylemlerini ön plana çıkarmaya başlamıştır.

1946 seçimlerinin kamuoyunda en fazla tartışıldığı günlere denk gelen Lozan günü yıl dönümü bu tartışmalardan nasibini almıştır. CHP'nin yayın organı gibi algılanan Ulus Gazetesi dahi Lozan'ı anmaktan ziyade günlük seçim tartışmalarına öncelik vermiştir. Sadece geleneksel hale gelen İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi programı ile ilgili kısa bilgiler vermekle yetinen gazete, bu programda yapılan Lozan'ın önemine değinen konuşmalardan kesitler vermiştir.[35] Dönemin gazetelerinden Vakit[36] de aynı yayın politikasını devam ettirirken, Cumhuriyetten Abidin Daver, "Lozan Türkün kutsal varlığıdır ona el sürdürmeyiz"[37] söylemini içeren yazısının başlığında, dönemin siyasi çalkantısı içinde Montrö'nün unutulduğunu bari Lozan'ı unutmayalım diyerek bu durumu eleştirmiştir. Basında Lozan yıl dönümlerine ilginin iyice azaldığı 1947-1950 döneminde antlaşmanın 25. yıl dönümü olan 1948'de "bağımsızlığımızın

33 Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarih ve İdeolojisi**, 4. Baskı, Ankara 2003; Rıfkı Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1960***)*, Ankara 1979.

34 Osman Akandere, "1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar I", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 25, Sayı: 75, 2009, s.437-463; "1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 26, Sayı: 76, 2010, s.1-26.

35 **Ulus**, 24-25 Temmuz 1946, s.1.

36 **Vakit**, 24. Temmuz 1946.

37 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946, s.1.

dünyaca tanındığı bu mutlu gün Türk Milletine kutlu olsun"[38] benzeri söylemler görülmüştür.

Henüz çok partili hayatın yeni başladığı, ancak CHP iktidarının devam ettiği 1946-1950 yılları arasında İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasına rağmen, Lozan'a gösterilen ilginin Cumhuriyet'in ilk yılları ile karşılaştırıldığında azaldığı gözlenmektedir.

2.2. 1950-1960 Dönemi

14 Mayıs 1950 yılında yapılan genel seçimler neticesinde Demokrat Parti iktidara gelmiş ve 27 yıldır iktidarda olan CHP muhalefet partisi konumuna düşmüştür. İsmet İnönü'nün, CHP genel başkanlığı ile siyasete devam etmesinin de etkisiyle, iktidar- muhalefet arasındaki ilişkiler genel olarak gergin olmuştur. Bu bağlamda yeni iktidar, İnönü'nün gerek kendi konuşmalarında, gerekse de CHP yanlısı olan basında, Millî Mücadele ve devrim konularıyla bütünleştirilmesini yoğun olarak eleştirmeye başlamıştır. "İsmet Paşa'nın takdir etmesi lazımdır ki, İstiklal Harbi ve 9 Eylül gibi tarihi ve mili mukaddesatımızı kendi şahsi propagandasının aleti haline getirmek, mesuliyet sahibi bir devlet adamına yakışmaz. Bütün bir kahraman milletin malı olan İstiklal Mücadelemizin şerefini ne fert olarak ne de nesil olarak kimsenin inhisarı altına almaya hakkı yoktur."[39] benzeri cümleleri ile bu rahatsızlık ifade edilmiştir. Bu gergin ilişkiler ve Demokrat Parti'nin İnönü'ye bu yaklaşımı tüm konularda olduğu gibi, özellikle İnönü ile bütünleşen Lozan Günü kutlamaları ve yıl dönümlerine büyük etki etmiştir. Dolayısıyla Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile 1923'ten 1946 yılına kadar olan süreçten farklı olarak artık "Lozan" anılmamaya başlamıştır. Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında, Lozan yıl dönümlerinde bugün yerine aynı tarihlere denk gelen, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günün anılması ve liderleri Mahmut Şevket ve Talat Paşaların Hürriyet Abidesi'nde bulunan kabirlerinin ziyarete gidilmesi ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte 1950'de basında yer alan haberlerde, devlet erkânının en üst düzeyde bu anma töreninde hazır bulunduğu ve tören sonrası İstanbul'da Atatürk'ün son günlerini geçirdiği Dolmabahçe Sarayı'na gidilerek Atatürk'ün anıldığı haberleri görülmektedir.[40] Dolayısıyla Parti, Atatürk'e vefa

38 Yavuz Abadan, "Mutlu Bir Yıldönümü", **Ulus**, 24 Temmuz 1948, s.1-4.

39 Şerif Demir, **Düello, Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs'a Olaylar**, İstanbul 2011, s.235; Ahmet Gülen, "Demokrat Parti Dönemi'nde Lozan Algısı", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü **Atatürk Yolu Dergisi**, S 53, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, 2013, s.82.

40 **Zafer**, 23 Temmuz 1950, s.1,2-8.

gösterip İnönü'ye ilgi göstermeyeceğine dair uyguladığı politikayı da bu yolla göstermiştir. Nitekim Demokrat Parti'nin yayın organı konumunda olan Zafer Gazetesi'nden Muhip Dıranas yazısında, Lozan Barış Antlaşması'nın öneminin öncelikli olarak Kurtuluş Savaşı'nda olduğunu ve Lozan'daki başarının da bir kişiye yani İsmet İnönü'ye mal edilmesine karşı olduğunu ifade ederek, bir bakıma Demokrat Parti'nin yaklaşımının sözcülüğünü yapmıştır.[41] Aynı yıl neredeyse tüm basın Lozan'a ilgisiz bir yaklaşım sergilerken, Son Posta, "İstanbul'da üniversitede yapılan törene birkaç profesör ve öğrenci katılımı ile yapılabildi." cümlesi ile Lozan'a olan bu ilgisizliği tam olarak yansıtma yoluna gitmiştir.[42] Yapılan araştırmada elde edilen gazetelerden sadece Milliyet'te Lozan'ı ele alan Ali Naci Karacan, "…her yıl büyük törenlerle kutlanan Lozan'ın yıl dönümünün, bu yıl belki İnönü iktidardan düştüğü için maalesef layık olduğu bir alaka ile karşılanmadığını…", bu zaferin "İnönü Savaşları, 30 Ağustos Başkumandanlık Muharebesi" gibi askerî zaferlerden daha önemli olduğunu belirtmiştir. Karacan, İsmet İnönü'nün konferanstaki başarılarını övmüş ve muhalefet durumuna düşen İnönü'nün, CHP Genel Başkanlığı'nda hatalar yapmış olsa da Lozan'daki başarısının unutulmaması gerektiğini ifade ederek Lozan'ın siyaset üstü bir konu olarak algılanması gerektiğinin altını çizmiştir.[43]

Yine bu dönemde Lozan yıldönümü, Truman Doktrini ile gölgelenerek "Hür Dünyaya Büyük Amerikan Yardımı" manşeti atılmıştır.[44]Dönemin gazetelerinden Hürriyet "Lozan Zaferi" başlığını atarken her yıl yapılan kutlamaların bu yıl yapılmadığının altını çizmiş, özellikle İstanbul Üniversitesinde Hukuk Fakültesi, Talebe Cemiyeti ve İnkılap Enstitüsünün toplantılarını yapmamalarını "alakadarlar, bu törenlerin her yıl yapılmasına kat'i bir lüzum olmadığını ve bu yıl yapılmasına ihtiyaç hissedilmediğine dair" açıklama yaptıkları bilgisini aktarmıştır. Aynı biçimde Halkevlerinde de törenlerin yapılmamasını CHP, "Lozan zaferinin yıl dönümünü kutlamanın parti işi olmadığı, millete mal olmuş bir iş olduğu, bunun üniversitece kutlanmasının ananevi bir hale geldiği"[45] şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Bir yıl sonra ise İsmet İnönü'nün bundan sonraki yıllarda da sık sık karşılaşılan, kendisini Lozan yıl dönümünde ziyarete gelen gençler ve vatandaşlara

41 Muhip Dıranas, "Lozan Başarısı Üzerine", **Zafer**, 25 Temmuz 1950, s.1.

42 **Son Posta**, 25 Temmuz 1950, s.2.

43 Ali Naci Karacan, "Lozan Sulhunun Yıldönümü", **Milliyet**, 26 Temmuz 1950, s.1-5.

44 **Akşam**, 24 Temmuz 1951, s.1.

45 **Hürriyet**, 25 Temmuz 1951, s.2.

Lozan'ın önemini anlattığı, özellikle de Kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik vurguları dikkat çekmektedir.[46] Bu yıl genel olarak basının bu ilgisiz tavrına ters bir yaklaşımı Hürriyet sergilemiş ve Sedat Simavi, "bırakalım bize Lozan'ı kazandıran İsmet İnönü'ye kendini bilmezler küfretsinler, heykellerini parçalayıp yerlerde sürüklesinler. Tarih elbette bir gün hangi tarafın haklı, hangi tarafın haksız olduğunu bize değilse çocuklarımıza veya torunlarımıza gösterecektir."[47] şeklindeki sözleri ile ilgisizliği eleştirmiştir.

Demokrat Parti dönemi, Lozan'ın başarısının da sorgulanması yaklaşımına bir ilk teşkil etmiş ve antlaşmanın mükemmel sonuçlara ulaşamadığının göstergesinin Boğazlar konusunun ancak 1936'da Montrö'de çözülebilmiş olduğu söylemi ile yapılmıştır.[48]

Demokrat Parti dönemine rastlayan 30. yıl dönümü, 10 yıllık süreçlerde daha fazla ilgi gösterilmesi alışkanlığından farklı gelişmiştir. Lozan gününden ziyade yine II. Meşrutiyet'in ilanı ve basında sansürün kaldırılması yıl dönümüne vurgular yapılmıştır.[49] Lozan ise "30 Yıl önce bugün Lozan'ı kazandık"[50], "Türkün Şerefli Günü: Lozan"[51] söylemleri ile anılmıştır.

Demokrat Parti'nin İsmet İnönü'ye ve Lozan'ın başarısının O'na mal edilmesi karşıtlığı 1954'te "Lozan safhasında dahi saati saatine talimatını eksik etmemiş ve eşsiz iradesini esirgememiş olan Atatürk'e karşı sarih bir hürmetsizliktir." söylemi ile bu sefer de Atatürk'e saygısızlık olarak nitelendirilmiştir.[52] Lozan'ın çoğunlukla gölgelenmesi, İsmet İnönü'nün anılmaması yaklaşımları 1955'ten itibaren daha sonraki yıllarda da sık sık rastlanacak olan Lozan anma ve kutlama programlarının yasaklanması şekline dönüşmeye başlamıştır.[53] Ancak aynı zamanda 1954 yılında patlak veren ve uzun yıllar boyunca Türk dış politikasını belirleyen Kıbrıs Meselesi,[54] bu sefer de Lozan'ın hükümlerini hatırlatarak Türklerin haklılığını savunmada bir araç olarak görülmeye başlamıştır. Özellikle İsmet Paşa'nın geleneksel olarak her yıl gençlerle ve vatandaşlarla buluşmalarında,

---

46 **Akşam, Vatan, Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1952.

47 Sedat Simavi, "Lozan", **Hürriyet**, 26 Temmuz 1952, s.1.

48 "Diktatörleri Kimler Yaratır?", **Akın**, 27 Temmuz 1952.

49 Ercüment Ekrem Talu, "Büyük Bir Günün Yıldönümü", **Son Posta**, 24 Temmuz 1953, s.3.

50 Abidin Daver, "30 yıl Önce Bugün Lozan'ı Kazandık", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1953, s.2.

51 "Türkün Şerefli Günü: Lozan", **Hürriyet**, 24 Temmuz 1953, s.2.

52 "Lozan'dan Adapazarı'na", **Zafer**, 28 Temmuz 1954, s.1.

53 **Cumhuriyet**, 24-25 Temmuz 1955, s.1-7; **Akşam**, 24 Temmuz 1955, s.1.

54 Kıbrıs Meselesi ile ilgili geniş bilgi için bk. Nasim Zia, **Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Ada'da Kurulan İngiliz İdaresi**, Ankara 1975; Rauf Denktaş, **Kıbrıs Davamız**, Ankara 1991.

Lozan'da o günün şartlarından dolayı Kıbrıs'ın İngiltere idaresine bırakıldığını ve bugün Yunanistan'ın yaptığının Lozan şartlarına aykırı olduğunu, Türk Milletinin bugüne kadar Lozan'ın hükümlerine sahip çıktığını ve bundan sonra da sahip çıkacağını içeren sözlerinin basında daha fazla yer tuttuğu gözlenmiştir.[55]

27 Ekim 1957 yılında yapılan genel seçimlerde DP büyük oy kaybına uğramış ve Mecliste sandalye sayısının düşmesine rağmen tekrar iktidar olmayı başarmıştır. Bu tarihten 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesine kadar geçen zamanda, ülkede ciddi gerilimlerin olduğu, iktidar-muhalefet ilişkilerinin çok sert geçtiği bir süreç başlamıştır. Bu gerilimler, Lozan Günü etkinliklerinde de kendini fazlası ile hissettirmiştir. 1955 yılından itibaren CHP'nin düzenlediği anma ve kutlama programlarının engellenmesi durumu artarak yasaklamalarla devam etmiş ve basında Lozan yıl dönümüne denk gelen, Hatay'ın ana vatana katılışı ile Hürriyet abidesinde Meşrutiyet şehitleri için yapılan tören haberleri yer almıştır.

Bu gerilimli ilişkiler, 27 Mayıs 1960'ta askerî bir müdahale ile Demokrat Parti döneminin sona ermesi ile bitmiştir. Askerî müdahaleyi takip eden ilk Lozan yıl dönümünde özellikle Demokrat Parti dönemi İnönü ve Lozan'a gösterilen ilgisizlik ile son yıllardaki açık İnönü düşmanlığından duyulan rahatsızlık ön plana çıkarılmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, İsmet İnönü'ye gönderdiği telgrafta, "Sayın İnönü, Lozan Günü münasebetiyle zat-ı devletlerini hürmetle ve hayranlıkla hatırlamak benim için zevkli bir vazifedir. Memlekete yaptığınız hizmetler içinde Lozan daima bir abide olarak yaşayacaktır."[56] sözleri ile adeta Lozan'ın ve İnönü'nün hakkını teslim etmek istemiştir.

2.3. 1961-1980 Dönemi

1960 Askerî Müdahalesinden sonra, bir yıl süreyle ülke Millî Birlik Komitesi tarafından yönetilmiştir. 9 Temmuz 1961'de halk oylaması ile yeni anayasa yürürlüğe girmiştir. Yeni Anayasanın hazırlanmasından sonra Türkiye'de yeni siyasal partiler kurulmuştur. 10 Ekim 1965'te yapılan seçimler sonucunda Adalet Partisi (AP) Süleyman Demirel liderliğinde tek başına iktidar olmuş ve bu iktidar 1971 Askerî Muhtırasına kadar devam etmiştir. 1973 yılında yapılan genel seçimlerinde hiçbir parti yeterli çoğunluğu alamadığı için bir süre hükûmet kurulamamış ve sonuçta, CHP ile MSP (Millî Selamet Partisi) koalisyon

55 **Son Posta**, 25 Temmuz 1956, s.1-7; **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1956, s.5.

56 Tülay Gencer, "Unutulan Bir Gün: Lozan Sulh Günü/Bayramı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Güz 2022, s.610-611.

Hükûmetini oluşturmuşlardır. Ancak bu Hükûmetin ömrü uzun olamamıştır. 1980'e kadar geçen süreçte, Türkiye'de bir süreden beri devam eden sağ-sol kutuplaşması iyice artmıştır. Partiler, örgütler, öğrenciler, işçiler gibi toplumun her kesiminde giderek artan çatışma ortamı, dış politikada Kıbrıs Meselesinden kaynaklanan sorunlar ile birleşmiş ülke büyük bir karışıklık ortamına girmiştir. Sonuç olarak, 12 Eylül 1980'de tekrar askerî müdahale gerçekleştirilerek olaylar durdurulmuştur.[57]

Bu yıl aralıklarına bakıldığında, Lozan yıl dönümlerindeki algı ve söylemlerin geçmişte olduğu gibi dönemsel gelişmeler ile bağlantılı bir şekilde geliştiği görülmektedir. Yıl dönümlerinde genel olarak önceki uygulamalar devam ettirilmiştir. 1950'den itibaren terk edilen Lozan Bayramı gibi ifadelerin de neredeyse kullanılmadığı görülmüştür.

1960 Askerî Müdahalesini takip eden ilk Lozan yıl dönümlerinde basında, Lozan için herhangi bir resmî program düzenlenmediği, sadece CHP gençlik örgütlerinin İsmet Paşa'yı ziyaret edecekleri ve Hukuk Enstitüsünde bir toplantı ile Lozan Kulübünde de bir balo yapılacağı bilgisi verilmiştir. Bu yıl köşe yazılarındaki söylemlerde… "İsmet İnönü bu hizmetiyle, Türk tarihine ve milletinin vicdanına bir şeref hatırası daha ilave ediyordu. Mudanya'da Mondros ve Sevr yırtılmıştı. Lozan'da ise Türkiye'nin millî misak sınırları içinde diğer büyük medeni devletler gibi bağımsız olarak idari, siyasi, askerî, adli, mali, iktisadi ve kültürel egemenliği dünyaca kabul edilmiş, kapitülasyonlar kökünden kaldırılmıştı."[58] "Lozan'da İngiliz delegesi Lord Curzon'u mat ederek silahın hakkını alan diplomasi bu bakımdan tarihimize nadir bir muvaffakiyet kaydetmiştir."[59] benzeri tekrarlanan cümleler görülmektedir.

Lozan Barış Antlaşması'nın 40. yıl dönümünde de ilginç bir şekilde, dönemin başbakanı[60] İsmet İnönü olmasına rağmen aynı 30. yıl dönümünde olduğu gibi Lozan'a karşı ilgisiz bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu durum, 1953 yılı Demokrat Parti'nin en güçlü olduğu ve İsmet Paşa'ya karşı takınılan olumsuz yaklaşımlar karşısında özellikle 1955 sonrası Lozan anmalarının yasaklanmasına tepki gösterilirken, kendi başbakan olduğu dönemde İnönü'nün konuyu önemsememesi, muhalefette veya iktidarda olduğu zamanlarda farklı

57 Bk. Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, **(1950-1995)**, Ankara 1996.

58 Zeki Zeren, "Lozan Andlaşması ve Öncesi", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1961, s.1-2.

59 Esat Tekeli, "Bir Yıldönümü: Lozan Antlaşması", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1962, s.2.

60 İsmet İnönü, 1961-1965 yılları arasında Başbakanlık yapmıştır. 1965'ten 1972'ye kadar CHP Genel Başkanlığını yürütmüştür.

hareket ettiğini düşündürebilir. Cumhuriyet değerleri ve millî günlere diğer gazetelerden daha fazla ilgi gösterdiği tespit edilen Cumhuriyet Gazetesi'nde dahi Lozan yıl dönümü günlerinde ilk sayfalarında bugüne dair herhangi bir ibareye rastlanmamıştır. Ayrıca bugüne dair haberlerinde bizzat dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün, Toplu İş Sözleşmesi ile grev ve lokavt ile Sendikalar Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden dolayı bugünün işçi bayramı olduğunu ilan etmesi ve Lozan'dan hiç bahsetmemesi[61] de yukarıdaki değerlendirmeyi destekler niteliktedir. 1961-1965 döneminde İsmet İnönü başbakanlığı süresi boyunca Lozan günü yıl dönümleri benzer şekilde devam etmiş, İşçi Bayramı, Gazeteciler Bayramı söylemleri ön plana çıkmıştır.

Adalet Partisi'nin iktidarında, Süleyman Demirel'in başbakan olduğu 1965 yılından itibaren devlet nezdinde Lozan yıl dönümüne yönelik herhangi bir programa rastlanmamışken, artık muhalefette olan İsmet İnönü ve CHP'nin yeniden Lozan'ı hatırlamaları dikkat çekicidir. Nitekim İnönü, 1967 yılında verdiği demeçte, Lozan Müzakereleri esnasında yaşananları "hikâye" etmiş (gazetenin tabiri), imzacı tarafların en fazla adli kapitülasyonların kaldırılmasına karşı çıktıklarını söylemiştir. Geçmişle karşılaştırma yaparak, mütareke ve işgal dönemlerinde engellemeler yüzünden Türklerin adli işlerinin mahkemelerce takip edilmediğini, ancak bu durumun Lozan'da Adli Kapitülasyonların kaldırılması ile düzeldiğini anlatmıştır. İnönü'nün konuşma yazısının altında dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın, Lozan yıl dönümü dolayısıyla İsmet İnönü'ye bir tebrik mesajı gönderdiği dikkat çekmektedir.[62]

1970'li yıllara doğru yine dönem gelişmelerine bağlı olarak Lozan'ın anıldığı dikkat çekmektedir. Bu yıllarda gündem konularının dışında Lozan Barış Konferansı tutanakları, antlaşmanın hükümleri ve tüm ayrıntılarının aktarıldığı bilimsel çalışmaların yapıldığı gözlenmiştir. Seha L. Meray, 1969'da Lozan tutanaklarını Türkçeye çevirdiği çalışmasının ön sözünü İsmet Paşa'nın yazarak onu onurlandırdığını belirtmiş ve tüm görüşmelerini gazete aracılığı

61 **Cumhuriyet**, 24-25 Temmuz 1963.

62 **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1967, s.1-7; Cevdet Sunay, 1966-1973 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı yapmıştır. Cumhurbaşkanı 1969 seçimlerinden önce tek parti Hükûmetinin Koalisyon Hükûmetinden daha iyi olduğunu söylemiş, bu da Cumhurbaşkanının AP taraftarı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.1969'da İnönü bu sebepten Sunay'ı suçlamış ve bazı çevreler Sunay'ın istifa etmesi gerektiğini dillendirmişlerdir. Bk. Rabia Selçuk, **1966 Cumhurbaşkanlığı Seçim Süreci ve Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye'nin İç ve Dış Politik Gelişmeleri, 1966-1973**, KATÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Trabzon 2003, s.62.

ile yayınlamıştır. Yazar, İnönü'yü 14 Mart 1969'da evinde ziyaret etmiş ve aralarındaki Lozan konusundaki görüşme anılarını kaleme almıştır. Meray'ın Lozan'a ilişkin yazıları bu yıllar boyunca devam etmiştir.[63] Aynı şekilde basında Lozan Barış Antlaşması'nın 50. yıl dönümünde, Bilal N. Şimşir'in yazı dizisi yayınlanmıştır. Dizinin ilk bölümü, "1. Bölüm: Doğu Ekspresi" başlığı altında verilmiş ve bu bölüm; İsmet İnönü'nün Hariciye Reisi ve Heyet Başkanı olarak 9 Kasım 1922'de İstanbul'da Paris'in Le Petit Parisien adlı gazeteye demeç vermesi ve Sirkeci Garı'nda Doğu Ekspresine binerek İsviçre'ye yolculuğu ile başlamıştır. Yazının devamında bu yolculuğun ayrıntıları ve yabancı basındaki haberleri anlatılmıştır. Yazı dizisinde, 6 Ağustos tarihine kadar devam eden farklı başlıklarla 14 yazı yayınlanmış ve Lozan görüşmelerinin ikinci kısmına kadar olan olaylar tüm ayrıntıları ile bilimsel bir anlatımla aktarılmış ve daha sonra da kitaplaştırılmıştır.[64]

Uzun yıllardan beri devam eden, Türk dış politikasının en önemli sorunu olan Kıbrıs Meselesinin "Kıbrıs Barış Harekâtı" başlığı ile en önemli kısmını oluşturan devresi 20 Temmuz-15 Ağustos 1974 günleri arasında Türk askerinin Adaya müdahalesi, Türk kamuoyunun tamamen dikkatinin bu olayda olmasına sebep olmuş ve genel olarak gün gün aktarılan Kıbrıs haberleri içinde Lozan söylemine rastlanmamıştır.

2.4. 1980-2002 Dönemi

12 Eylül 1980'de gerçekleşen askerî müdahale, Türkiye'nin siyasal yaşamında çok derin izler bırakmıştır. 1981 Ekim ayında, önce mevcut tüm siyasi partiler yasaklanmış ve yönetim, 12 Eylül itibarıyla Millî Güvenlik Konseyi'ne devredilmiştir. Anayasa 1982'de yürürlüğe girmiştir. 6 Kasım 1983'te seçimler yapılarak tekrar parlamenter sisteme geçilmiştir. Seçim sonucunda, Turgut Özal'ın kurmuş olduğu ANAP tek başına iktidara gelmiş, böylelikle 1960-1980 yılları arasındaki koalisyon, istikrarsız ve kararsız hükûmetler dönemi sona ermiştir. 1987'de yapılan seçimlerde ANAP oyları düşmekle birlikte yeniden iktidar olmayı başarmıştır. Türkiye'de bu dönemden günümüze kadar geçen süreçte en önemli sorun, Abdullah Öcalan'ın 1978'de kurduğu PKK örgütü olmuştur. Örgütün 1984'ten itibaren başlattığı terör faaliyetleri 1989'da erken yerel seçimlerin yapılmasına yol açmış, seçim sonuçları ANAP için büyük bir

63 Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar – Belgeler adlı eserini, ilk olarak 1970 yılında yayınlamıştır. **Cumhuriyet**, 24-25 Temmuz, 1974-1976.

64 Yazı dizisinin tamamı için bk. **Cumhuriyet**, 25 Temmuz-6 Ağustos 1973.

yıkım olmuştur. Bu sonuçlar erken genel seçim isteğini arttırmış, seçimin öne alınmasına karşı olan Özal, Kenan Evren'den sonra Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu dönemde, dış politikada da önemli gelişmeler olmuş, Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi ile birlikte I. Körfez Krizi patlak vermiştir. ABD'nin Irak'a müdahalesi başlamış, uygulanan ambargoya Türkiye'nin de katılması, ülkenin ciddi bir ekonomik krize girmesine sebep olmuştur. Krizin Türkiye için bir başka olumsuz etkisi ise Kuzey Irak'taki otorite boşluğu olmuş ve bu durum terör olaylarının daha da artmasına sebep olmuştur. 20 Ekim 1991'de ülke bir süre aradan sonra istikrarsız bir siyaset sürecine girerek erken seçimlere gitmiştir. Bu seçimlerin sonucunda 8 yıldır iktidarı elinde tutan ANAP iktidardan düşmüş ve Süleyman Demirel liderliğinde, DYP-SHP ortaklığı ile koalisyon Hükûmeti kurulmuştur. Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken, 1990-1991 yıllarında Sovyetler Birliği dağılmıştır. 17 Nisan 1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal vefat etmiştir. Yeni Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel olurken, yapılan genel seçimler (16 Mayıs 1993) sonucu Türkiye'nin ilk ve tek kadın başbakanı Tansu Çiller'in partisi DYP iktidara gelmiştir. Çiller dönemi başlıca sorunları; terör, ekonomik sıkıntılar, işsizlik gibi konular olmuştur. Tüm bu sorunlar 1995'te erken genel seçimlerin yapılmasına yol açmış, bu sefer de en fazla oyu alan Necmettin Erbakan'ın lideri olduğu Refah Partisi'nin içinde olmadığı ANAP-DYP koalisyon Hükûmeti kurulmuş, fakat bu Hükûmetin ömrü de üç ay sürmüş ve bu Hükûmetin yerine RP-DYP Hükûmeti kurulmuştur. Ancak Refah Partisi'nden dolayı hükûmet ağır eleştirilere uğramış ve yeni olaylar çıkmıştır. Ülkede özellikle dinî propagandaların artarak, Cumhuriyet rejiminin tehdit altına alındığı endişesi dile getirilmiştir. Bu durum, 28 Şubat süreci ile sonuçlanmış, toplanan Millî Güvenlik Kurulu kararı ile Ocak 1998'de Refah Partisi kapatılmıştır. Bu gelişmelerden sonra, ANAP-DSP-DTP ortak koalisyonu ile kurulan 55. Hükûmet ancak 25 Kasım 1998'e kadar devam edebilmiştir. 56. Hükûmet, Bülent Ecevit'in genel başkanı olduğu DSP tarafından kurulmuştur. Bu dönemde, 15 Şubat 1999'da Abdullah Öcalan yakalanıp Türkiye'ye getirilmiştir. Bu durum bir sonraki genel seçimlerde DSP'nin birinci parti olarak çıkması ile sonuçlanmış ancak yeterli sayıya ulaşılamadığı için yine koalisyon Hükûmeti oluşturularak DSP-MHP ve ANAP'ın ortaklığı ile 57. Hükûmet kurulmuştur. Yeni Hükûmetin en önemli sorunu Asya'dan başlayarak Rusya'yı da etkisi altına alan ekonomik kriz olmuş ve ANAP-DSP ve MHP'nin ortak kararı ile Mayıs 2000'de Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer ile hükûmet arasındaki ekonomik sıkıntılardan kaynaklı gerilim, erken seçim ile sonuçlanmıştır.[65]

65 Ayfer Özçelik, "1960'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi,** 2. Baskı, Ankara 2007. s.167-182.

Özetlenmeye çalışılan bu süreçteki gelişmeler zaman zaman Lozan yıl dönümlerinde etkisini hissettirmiştir. 1970'li yıllarda dikkat çeken Lozan konusundaki bilimsel yazılar devam etmekle birlikte gelişmelere bağlı olarak eleştirel yaklaşımlar da yansıtılmıştır. Suna Kili, "57 Yıl Sonra Lozan" başlıklı yazısında özellikle tam bağımsızlığı kapitülasyonlar bağlamında ele almış "Bağımsızlık Savaşı ile Lozan'a ulaşan Türk Ulusu 57 yıl sonra Lozan'da reddettiği dışa bağımlı-ığın en önemli ögeleri olan ayrıcalıklara, ödünlere, dış borçlara yeniden gömülmüş, sömürgeci düzenin kıskacına girmiştir." demiştir. Yazar, güçlü devletlerin, güçlü ekonomilerin, çok uluslu şirketlerin uyguladığı sistemin yeni sömürgecilik sistemi olduğunu söyleyerek, klasik savaşın yerini ekonomik savaşın aldığını ve eskiden Osmanlı Devleti'nde uygulanan Duyun-u Umumiyenin yeni versiyonunun IMF olduğunu ifade etmiştir. Dönemin hükûmetlerinin artık kendi özgür iradeleri ile politika saptayamaz hale geldiğini belirterek, dış yardım, dış borç alınacak, eski borçlar ertelenecek, yabancı sermayeye yatırım yönelmesi için ayrıcalıklar tanınacak, bu yöntemle ülke kalkınacak kısır döngüsünün, yeniden ülkeyi Lozan öncesi İmparatorluk döneminin ortamına ittiğini belirterek dönemin sorunlarını yansıtmıştır. Yazar, son olarak yöneticilere seslenerek, Türkiye'nin bu zorlukları aşabilmesi için "yönetici kadroların, ulusal kurtuluş savaşını yapan ve Lozan'ı imzalayan önderler gibi, inançlı, gerçekçi, sağduyulu, ulusal çıkarları her türlü siyasal ve kişisel yararların üstünde tutan erdemli kişilerden oluşturulabilsin" diyerek Lozan ile dönemin sorunlarını bütünleştirme yoluna gitmiştir.[66]

Basında, müdahale sonrası tutuklama ve mahkeme süreçleri haberleri yoğunluğu içinde Lozan ile ilgili habere rastlanamamıştır.[67] Sadece Cumhuriyet Gazetesi ilk sayfada "24 Temmuz" başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Yazıda, bugünün geçmişten itibaren belleğimizde kalan önemli olayların yıl dönümü ve ilk akla gelenin de Lozan Barış Antlaşması olduğu belirtilmiştir. Lozan, "emperyalizmin parçalamak yutmak istediği Türkiye'nin yeniden doğuşu" olarak nitelendirilmiştir. 1980 Askerî müdahalesinden sonra "sıkıyönetim dönemi" ve Orgeneral Kenan Evren'in başında bulunduğu yasakçı yaklaşımların eleştirildiği bir yazıda, Lozan'da emperyalizmin alt edildiği vurgusu ön plana çıkarılmış, demokrasi ve bağımsızlık söylemi ile Lozan'ın Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine çıkardığını belirtilmiştir. Yazının devamında, Atatürk'ün açtığı bu çağdaşlık yolunun hiçbir güç tarafından engellenemeyeceği ifade edilmiş, Atatürk'ün doğumunun 100. yılı hatırlatması ile bazı karanlık güçlerin zaman

66 Suna Kili, "57 Yıl Sonra Lozan", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1980, s.2.

67 **Hürriyet**, 24 Temmuz 1981; **Tercüman**, 24 Temmuz 1981.

zaman bu anlayışı ortadan kaldırmak isteyen davranışlardan medet umabileceğini ancak bunun mümkün olamayacağı belirtilmiştir.[68]

12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi sonrasında, 16 Ekim 1981'de çıkarılan yasa ile tüm siyasi partilerin feshedilmesi kararı alınmış ve yasa gereği 62 yıl önce kurulmuş CHP de kapatılmıştır.[69] 1982'de 24 Temmuz günü, İstanbul'da Maçka Parkı'nda İnönü Anıtı açılışı yapılmıştır. Bu açılışa, dönemin başbakanı Sadi Irmak da katılmıştır. Yapılan konuşmalarda, Lozan kahramanı olarak lanse edilen İsmet İnönü'nün 38 yıl önce yapılan ve depolarda çürümeye terk edilen anıtının, ancak 12 Eylül 1980 sonrası değerlendirilerek bu parka getirildiği ve İnönü'nün hakkının iade edildiği söylenmiştir. Bu törene İnönü ailesi de katılmıştır.[70]

Lozan Barış Antlaşması'nın 60. yıl dönümünde, Dünya Ermeni Kongresi 21-24 Temmuz 1983 günlerinde toplanmıştır. Bu Kongrenin tam da Lozan'ın yıl dönümünde, üstelik İsviçre'nin Lozan kentinde toplanması hiç de tesadüfi değildir. "Bizim için Sevr hayat, Lozan ölüm oldu" diyen Ermenilerin Lozan Antlaşması'nı reddettikleri, buna karşılık "Büyük Ermenistan'ı" öngören ancak kâğıt üzerinde kalan Sevr Antlaşması'na önem verdiklerini özellikle göstermek amacındadırlar. Bu olay Lozan'ın çok önemsenmesine sebep olmuştur. Basın yoğun olarak Lozan'ı işleyerek tüm manşetlerini ve köşe yazılarını bu konuya ayırmıştır. Türkiye'den toprak, tazminat, kiliselerine millî karakter, Ermeni Bankası gibi birtakım isteklerle hareket eden ASALA terör örgütü ile cinayetler işleyen Ermenilerin[71] bu amaçlarına rağmen, İsviçre Hükûmetinin kongrenin orada yapılmasına neden izin verdiği Türk basınında değerlendirilmiştir. Görüşlerden biri bu kongrenin siyasallık ve barışçılık amacı taşıdığına İsviçre Hükûmetinin inanmasıdır.[72] Bir başka görüş ise zengin Ermenilerin paralarını İsviçre Bankasından çekmekle tehdit ettikleri şeklindedir.[73]

Cumhuriyet Gazetesinden Cengiz Çandar, Lozan'ı kendi ulusal haklarını ortadan kaldıran bir anlaşma olarak gören Ermenilerin, kendi ulusal haklarını yine Lozan'da kazanmak, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne meydan okuyarak hukuki

---

68 "24 Temmuz", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1981, s.1.

69 Hikmet Bila, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitapevi, İstanbul 1999, s.353-355.

70 **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1982, S 1.

71 Geniş bilgi İçin bk. Mustafa Sarı, Terörden Siyasete Dünya Ermeni Kongreleri (1979-1985), **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 8, Sayı: 16, Yaz 2015, s.147-170.

72 "Lozan'da Toplanan Ermeni Delegeler Arasında İkilik Çıktı", **Milliyet,** 21 Temmuz 1983, s.7.

73 "İstanbul Ermeni Patriği: Bu Kongreyi Tanımıyoruz", **Hürriyet**, 21 Temmuz 1983, s.13.

temellerini oluşturma amacında olduklarını yazmıştır.[74] Bir başka yazısında ise Lozan Antlaşması'nın ne demek olduğunu bilen yaşlı kuşağın bu yaklaşımlarını acı bir biçimde gülümseyerek karşıladığını ve sağduyulu kesimlerin ise Lozan'ın Türkiye'de ne kadar sağlam bir temele oturttuğunu bildiklerini söylemiştir. Lozan'ın sadece kendi döneminde değil geleceğe yönelik bir Dünya anlaşması özelliğini taşıdığını belirtmiştir.[75] Sonuçta, İsviçre'nin Lozan kentinde Lozan'a meydan okurcasına yapılan bu kongre, Lozan Antlaşması'nın Türk Basınında geçmişte olmadığı kadar çok gündeme getirilmesine sebep olmuştur. Yapılan araştırmalarda, genel olarak 1986,1987, 1988 ve 1989 yıllarında 24-25 Temmuz günlerinde Lozan ile ilgili herhangi dikkat çekici bir söylem ve yazıya rastlanmamıştır.

1990 yılı Lozan yıl dönümünde, ilgi çeken yazıların birinde Toktamış Ateş, aradan geçen zaman zarfında bugün "yabancı bankaların Türkiye'de şube açmalarını ekonomik başarının bir göstergesi olarak değerlendiren zihniyetin, sırtında kırk milyar dolar dış borçla dünya iktisadi sistemine uyum sağladığını sanan ekonomi anlayışının o günlere ne kadar uzak ve yabancı olduğunu düşünüyorum"[76] diyerek Lozan üzerinden politik eleştiri yapmıştır.

1990'lı yıllarda, Lozan yıl dönümü programlarının; Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Türk Hukukçu Kadınlar Derneği, başta CHP olmak üzere çeşitli siyasi partiler ve devlet adamları tarafından yapıldığı görülmektedir. 1991'de Atatürk Kültür Merkezi'nde yapılan Lozan Barış Antlaşması'nın 68. yıl dönümü için, İstanbul'da düzenlenen toplantılara katılan dönemin SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ve DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel yapmış oldukları konuşmalarda, Lozan'ın günlük politikalara alet edildiğini söylemişlerdir. Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, Bakanlar Kurulu toplantısı dolayısıyla "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Belgesi: Lozan" konulu toplantıya katılmamıştır. Muhalefet liderlerinin konuşmaları alkışlarla karşılık bulurken, Hükûmet adına dönemin Dışişleri Bakanı Safa Giray konuştuğu esnada salonun büyük bölümünün boşaldığı görülmüştür. Demirel ve İnönü özellikle Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Lozan için sarf ettiği "Ben İsmet İnönü'nün yerinde olsam adaları alırdım." sözünü eleştirmişlerdir.[77]

Yine bu yıllarda, Türkiye'nin Lozan sayesinde, II. Dünya Savaşı sonrası Dünya barışını sağlamak adına oluşturulan Uluslararası Hukuk sistemine entegre olduğu

---

74 Cengiz Çandar, "Dünya Ermeni Kongresi Yarın Toplanıyor", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1983, s.1,11

75 Cengiz Çandar, "Lozan'ın 60. Yıldönümü", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1983, s.1-11.

76 Toktamış Ateş, "Lozan'ın Yeniden Düşündürdükleri", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1990, s.2.

77 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1991.

söylemi de dikkat çekmiştir.[78] Lozan Barış Antlaşmasının 70. yıl dönümünde "Sevr'e bak Lozan'ı anlarsın" söylemi ile özellikle o yıllarda ağırlığı yoğun olarak hissedilen PKK terör örgütünün faaliyetleri Lozan üzerinden değerlendirilmeye alınmıştır. Koalisyon hükûmetleri dönemindeki yoğun siyasi tartışmalar, iktidar-basın arasındaki çekişmeler, enflasyonun yüksek olması, hayat pahalılığı gibi konular da Lozan yıl dönümü anmalarına etki etmiştir. Dışarıdan gelen etkilerin yanında Sevr destekçilerinin içeride de olduğunu öne süren yazılarda, siyasal çıkarların bir tarafa bırakılarak gerçeklerin ört bas edilmemesi ve iktidarı muhalefeti ile ülke yönetenleri ciddiyete davet edilmiştir. Ayrıca yıllar sonra ilk defa Lozan yıl dönümü etkinlikleri devlet nezdinde yapılmıştır. 70. yıl dönümü münasebetiyle TBMM'de özel bir program yapılmış ve dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Başbakan Tansu Çiller, Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü askerî erkân ve çok sayıda kişi katılmıştır. En ilginç katılımcı ise Lord Curzon'un torunu olmuştur. Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği tarafından düzenlenen panelde, *Lozan Laik Türkiye'nin Temelidir* denilerek dönemin tartışmalarının odak konularından olan şeriatçılara, komünistlere ve ikinci cumhuriyetçilere cevap verildiği ifade edilmiştir.[79]

1997'de Kadir Mısırlıoğlu'nun "Lozan Zafer mi Hezimet mi" adlı kitabının yayınlanması ile Lozan'ın başarısı üzerinden yapılan tartışmalar dikkat çekmektedir. Toktamış Ateş bu kitapta; İsmet Paşa'nın İngilizlerin etkisine girerek alınabilecek yerleri alamadığı ve Atatürk'ün de İsmet Paşa'yı desteklemekle suçlandığını belirterek, Lozan'ı savunmak zorunda kalmanın kendisine acı verdiğini yazmıştır. Dönemin en önemli sorunu olan terör üzerinden giderek, Lozan karşıtlarının ve bölücülerin Sevr'de özerk Kürdistan olduğunu ancak bunun Lozan'da yok edildiğini savunarak, Kürt kökenli insanların haklarının yendiğini iddia ettiklerini belirtmiştir. Yazar, Lozan gerçeğinde ise tüm Türkiye halkının haklarının olduğunu ve etnik bir ayrımcılığın düşünülmediğini, ancak şimdi bu gerçeğin saptırıldığını ifade etmiştir.[80] Özetle, 1990'lı yıllarda Lozan söyleminde, bir taraftan geçmişten beri devam edenlerin yanında dönemin önemli gündemlerinden terör, Lozan'ın sorgulanması, ekonomik ve siyasi sorunların etkileri görülmektedir.

2.5. 2002-2022 Dönemi

3 Kasım 2002'de yapılan genel seçimlerin sonucunda Recep Tayyip Erdoğan'ın kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi, en fazla oyu almış, uzun süredir

78 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1992, s.1-17.

79 **Cumhuriyet**, **Milliyet**, **Hürriyet**, 24-25 Temmuz 1993.

80 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1997, s.3.

devam eden koalisyon hükûmetleri sürecini bitirmiş ve günümüze kadar süreçte tek başına hükûmet olma özelliğini devam ettirmiştir. Recep Tayyip Erdoğan, 15 Mart 2003-10 Ağustos 2014 arasında başbakanlık yaptıktan sonra, 10 Ağustos 2014'te yapılan seçimlerle Abdullah Gül'den sonra Cumhurbaşkanlığı görevine başlamıştır. Erdoğan başbakanlık döneminin ilk 4 yılında, 28 Ağustos 2007'ye kadar Cumhurbaşkanı olarak Ahmet Necdet Sezer ile çalışmıştır.

Bu iktidarın ilk yıllarından başlayarak, Lozan üzerinden verilen demeçlerde Türkiye'nin iç ve dış saldırılara uğradığı vurgusu ön plana çıkmaktadır. Sevr'i isteyen güçlerin olduğu söylemi tekrar edilmiştir. Bu yıllarda dış politikanın ana konuları olan Kıbrıs ve Ege sorunlarında verilmesi muhtemel olan ödünlerle amacın Sevr'i diriltmek olduğu ifade edilmiştir.[81]

Lozan Barış Antlaşması'nın 80. yıl dönümü söylemlerinde "Lozan'ı unutma", "Lozan Anlaşması, Türk ulusuna karşı, yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Anlaşması'yla tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın çöküşünü anlatan belgedir."[82], "Bağımsızlıktan ödün verilmeyecektir, Lozan bağımsızlıktır." düşünceleri yer almıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in "İşgale ve sömürgeciliğe başkaldıran Türk Ulusunun öteki uluslara örnek olduğu", Rauf Denktaş'ın "Lozan özgürlüğün, bağımsızlığın ve egemenliğin belgesidir" gibi demeçleri, yine o dönemde, öne çıkmaktadır. Kamuoyunda geçmiş yıllara kıyasla oldukça yoğun ilgi gösterilen bu yıl dönümünde gündeme getirilen konulardan birisi de Lozan'dan 80 yıl sonra, ABD askerlerinin Süleymaniye'de Türk askerinin başına çuval geçirmesi (4 Temmuz 2003) olayı olmuştur. Dönemin gazetelerinin çoğu bu olaya büyük tepki göstererek Lozan hatırlatmalarına ağırlık vermişlerdir.[83] Ancak bu tepkiye olumsuz yaklaşımlar da olmuştur. Örneğin, Anadolu'da Vakit Gazetesi bu olaydan Lozan'ı sorumlu tutarak "İlk çuval Lozan'da geçirildi", "Savaştan zaferle çıkan millet, Lozan'daki anlaşma masasından Misak-ı Millî sınırlarını da kaybederek ayrıldı. Musul ve Kerkük ile askerlerimizin başına çuval geçirildiği Süleymaniye'yi de Lozan'da kaybettik" demiş ve bu görüşünü desteklemek amacıyla Kadir Mısırlıoğlu'nun "Lozan'a zafer demek ihanet. Türkiye'nin uğradığı felaketler Lozan'da başladı. Lozan mutlak bir hezimettir. Birileri zafer kazandık diyorsa bu ahmaklık ya da ihanetten ileri geliyor."[84] şeklindeki yaklaşımı ile geçmişte farklı söylemlerle başlayan ve radikal çevrelerde giderek daha da sertleşen Lozan karşıtlığına örnek teşkil etmiştir.

---

81 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 2002, s.6.

82 Yalçın Bayer, "Lozan'ı Unutma", **Hürriyet**, 24 Temmuz 2003.

83 **Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet,** 24 -25 Temmuz 2003.

84 **Anadolu'da Vakit**, 24 Temmuz 2003, s.1.

Lozan'ın hezimet mi, başarı mı olduğuna yönelik tartışmalarına bilimsel yaklaşımlar ile cevap niteliğindeki açıklamalar dönemin en sık karşılaşılan söylemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda ilk örneklerden biri Toktamış Ateş'in "Kimileri Lozan'ın bir zafer olduğunu reddeder. Hatta bunu bir hezimet olarak görenler de vardır. Fakat aradan geçen bunca zaman içinde, aleyhimize tek nokta gerçekleşmeden, bu antlaşmanın ayakta olması, bu türden görüşleri tümüyle çürütmüyor mu?"[85] şeklindeki açıklaması olmuştur. Bu söylemler zaman geçtikçe artarak devam etmiştir.

2005'te, Lozan yıl dönümü için çeşitli dernek, kuruluşlar ve CHP teşkilatları "Lozan onurumuzdur. Cumhuriyete sahip çıkalım" başlıklı bir panel düzenlemişlerdir. Ayrıca CHP'nin organize ettiği binlerce kişinin katıldığı Anıtkabir ziyaretinde, CHP Genel Başkanı Deniz Baykal Anıtkabir Özel Defterine "Tehlike ve tehditler her zaman var. Ama biz de varız, seni yalnız bırakanlardan olamayacağız."[86]diye yazmıştır. Muhalefetin bu yorumlarına, iktidar partisi taraftarı basından tepki gelmiştir. Mehmet Barlas, Sabah'ta, yıllardan beri her Lozan, Cumhuriyet, 19 Mayıs, 23 Nisan yıl dönümlerinde hep ülke ve rejim elden gidiyor endişelerinin dile getirildiğini belirterek eleştiri yapmıştır.[87]Yeni Şafak ise bu yaklaşımları "Türkiye'nin içine kapanmasını ve statükocu bürokratik devlet yönetiminin devamını isteyen "ulusalcı" kesimler, millî değerleri sahiplenmeye çalışarak halk desteği arıyorlar. Lozan Antlaşması'nın 82. yıl dönümü, CHP ve DSP ile İşçi Partisi ve Atatürkçü Düşünce Derneği tarafından düzenlenen törenlerle, gövde gösterisine dönüştürüldü."[88] şeklinde eleştirilmiştir.

2007'de Türkiye'nin en önemli gündemlerinden birini 22 Temmuz Genel Seçimleri ve yakın zamanda yapılacak Cumhurbaşkanı seçimleri oluşturmuştur. Lozan yıl dönümü ile aynı günlere denk gelen bu süreçte iktidar partisi ile ilişkileri soğuk olan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, "Aydınlık, çağdaş ve evrensel değerlerin yol göstericiliğinde gelişen, gönençli bir Türkiye ülküsünün gerçekleşebilmesi için Cumhuriyetimizin temel yapısının bağımsızlığımızın birliğimizin korunması vazgeçilmez önem taşımaktadır."[89] şeklinde bir mesaj yayınlamıştır.

Lozan Barış Antlaşması'nın 90. yıl dönümüne kadar olan süreçte, iktidar-muhalefet arasında yaşanan gerginlikler ve dönemin olayları Lozan üzerinden

85 Toktamış Ateş, "Lozan Antlaşması", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 2004, s.3.

86 **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 2005, s.1.

87 **Mehmet Barlas**, "Hurşit Tolon ve Deniz Baykal Endişeliler", **Sabah**, 26 Temmuz 2005.

88 **Yeni Şafak**, 25 Temmuz 2005.

89 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 2007.

ele alınmaya devam etmiştir. Bu bağlamda geçmiş dönemlerde de zaman zaman örnekleri görülen, muhalefetin, mevcut iktidarın özellikle devrim, cumhuriyet ve millî günlere karşı takındığı eleştirel yaklaşımlarını arttırdığını düşünmesine bağlı olarak bu konulara daha fazla sahip çıkma ihtiyacı duyduğu görülmektedir. Bu bağlamda Antlaşma'nın 87. yıl dönümünde CHP Genel merkezinde "Unutulmaz Devlet Adamı İsmet İnönü Fotoğrafları sergisinin açılması", "Lozan Mustafa Kemal'in zaferi... İsmet Paşa'nın zaferi, Türk'ün zaferi…"[90], "Lozan'da elde edilen "tam bağımsızlığa" günümüzde bile yabancı olanlar, Sevr imzacılarından farksızdırlar. Ama tarihsel seyir, ulusal benlik ve ülkesel duyarlılığa adanmış çabaları hem unutmaz ve hem de halklarına ihanet etmiş emperyalist işbirlikçiler yadsımada duraksamaz."[91] söylemleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Lozan'ın 90. Yıl dönümüne denk gelen 2013 yılının en önemli gündemlerinden biri, 28 Mayıs-30 Ağustos tarihleri arasında devam eden Gezi olaylarıdır. Protestocular ile Hükûmet arasında geçen ve çok sayıda kişinin de hayatını kaybettiği eylemler[92] Lozan anmalarına damga vurmuştur. "Gezi Parkı'nda başlayıp kısa sürede Türkiye'nin dört bir yanına yayılan gençlik hareketi. Nasıl Lozan'da bir tarih yazıldı ve ülkemiz saygın dünya devletleri arasında yerini aldıysa, Gezi Parkı gösterileri de ülkemiz açısından tarihi bir dönüm noktası. Lozan Ruhu, Gezi Parkı'ndaki ağaçlarda yeniden yeşerdi."[93] gibi söylemler de ilginç bir yaklaşıma örnek teşkil etmiştir.

15 Temmuz 2016'da Hükûmete ve Cumhurbaşkanına yönelik olarak gerçekleştirilen kalkışma, uzun süre Türkiye gündeminin ana konusu olmuştur.[94] Olayın Lozan yıl dönümüne yakın zamanda gerçekleşmesi, Lozan'ın gündemini de oluşturmuştur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Lozan Anlaşması için: "Bugün, Cumhuriyetimizin kurucu belgesi olan Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının 93. Yıl dönümüdür. Aziz milletimizin inanç, cesaret ve fedakârlıkla elde ettiği zafer, Lozan Antlaşması ile diplomasi ve uluslararası hukuk alanına taşınarak tescil edilmiştir. Bu anlaşma, yeni kurulan devletimizin tapusu niteliğindedir. Lozan Antlaşması'nın içeriği, bu anlamda başta millî irade

90 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 2010.

91 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 2011, s.2.

92 Geniş bilgi için bk. https://www.haberturk.com/gezi-parki-eylemleri-ve-gezi-davasi-kronolojisi-, Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2023.

93 **Yurt Gazetesi**, 27 Temmuz 2013; Utku Çakırözer, "Lozan ve Gezi", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 2013, s.9.

94 Geniş bilgi için bk. https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/15Temmuz/15temmuz_tr.pdf, Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2023.

ve demokrasi olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu temel ilkelerin değeri, bugünlerde çok daha iyi anlaşılmaktadır. Bu düşüncelerle, Lozan Barış Antlaşması'nın 93. yıl dönümünde, Cumhuriyetimizin banisi Gazi Mustafa Kemal başta olmak üzere, anlaşmanın mimarı olan tüm devlet adamlarımızı rahmetle anıyorum." şeklindeki mesajı yayınlamıştır.[95] Kalkışmanın etkilerinin sürdüğü ve çok sayıda gözaltı ve tutuklamaların devam ettiği 2017'de ise "Aziz milletimizin her türlü yokluğa, yoksulluğa ve imkânsızlıklara rağmen yazdığı istiklal destanı, Lozan Antlaşması ile diplomasi ve uluslararası hukuk alanında tescil edilmiştir. Türk Milleti, Lozan Anlaşması ile bu topraklardaki bin yıllık varlığını hedef alan Sevr'i yırtıp atmış, bağımsızlığından asla taviz vermeyeceğini tüm dünyaya kabul ettirmiştir."[96], 2018'de ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, "Bugün, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu belgelerinden olan Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının 95. yıl dönümünü kutluyoruz. Ülkemizin özellikle son 16 yılda elde ettiği başarıların gerisinde güçlü bir siyasi iradenin mevcudiyeti yanında milletimizin birlik, beraberlik ve dayanışma ruhuyla hareket etmesinin de çok büyük payı vardır… Lozan Barış Antlaşması'nın 95. yıl dönümü vesilesiyle, Cumhuriyetimizin banisi Gazi Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere bugünlere ulaşmamızda emeği olan tüm devlet adamlarımızı saygıyla yâd ediyorum."[97] söylemleri ile en fazla bu süreçte, Lozan'ı, Atatürk ve diğer tüm devlet adamları ile birlikte anmaya özen gösterdiği gözlenmiştir. Ancak Cumhurbaşkanının üst üste bu yıllarda yaptığı açıklamalara rağmen, kalkışma sonrasındaki gelişmelere bağlı olarak, muhalif kesimler, Lozan ile ilgili bilgilerdeki özellikle radikal çevrelerin çarpıtmalarının mevcut Hükûmetin ve Cumhurbaşkanının sorumluluğunda olduğunu dile getirmişlerdir.[98]

Lozan karşıtlığına ve çarpıtmalara tepki olarak, Taha Akyol, "Bugün Lozan'ı kötülemek ancak bilgisizlik ve önyargıyla mümkündür. Lozan elbette eleştirilebilir fakat şartlar ve özellikle güç dengesi gözetilerek... Unutmamak lazım, biz Lozan'a giderken İstanbul işgal altındaydı, Lozan'da kurtarılacaktı."[99] Benzer bir yaklaşımla Mehmet Emin Elmacı, "Lozan tartışılmaz değildir evet ama en azından bunun bilimsel yapılması gerekmektedir ve bu tartışma, neredeyse yüz yıldır bilimsel makale ve kitaplarla da yapılmış ve yapılmaktadır. Büyük

95 https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/49743/lozan-baris-antlasmasinin-93-yildonumu.html, Erişim Tarihi: 23.05.2023.

96 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 2017, s.1.

97 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 2018, s.1.

98 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 2020, s.1.

99 Taha Akyol, "Lozan 95 Yaşında", **Hürriyet**, 24 Temmuz 2018.

bir millî savaşı kazanarak, ülkenin ve halkının bağımsızlığı için ellerinden gelen her şeyi yapanların Lozan'da yapılabilecek olan her şeyi yaptıkları kesindir."[100] şeklinde değerlendirmeler yapmışlardır

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan son olarak, yakın geçmişteki mesajlarına benzer bir biçimde, Yunanistan ile olan gergin ilişkiler ve muhalif kanattan gelen eleştirilere cevap sayılabilecek bir mesaj yayınlamıştır. "Lozan Barış Antlaşmasıyla kara sınırlarımız çizilmiş, kapitülasyonlar kaldırılmış, Yunanistan'da kalan Türk azınlığının hakları güvenceye alınmış, kıyılarımıza yakın Yunan adalarının gayrı askerî statüsü teyit edilmiştir. Türkiye, imzalanmasından bu yana geçen 99 yılık zaman zarfında Lozan Barış Antlaşması'nın uygulanmasını titizlikle takip etmiştir."[101]

Son yıllarda Lozan söylemi içinde, antlaşmanın gizli maddeleri olduğu ve 100. yıl dönümünde Lozan'ın süresinin biteceği şeklinde sansasyonel bir yaklaşım dikkat çekmektedir. Hiçbir bilimsel dayanağı bulunmayan bu yaklaşıma İlber Ortaylı, "Sık sık kurcalanan bir konu var; Lozan Antlaşması'nın gizli maddeleri. Bu bir efsanedir. Çünkü Lozan Antlaşması'nın bütün görüşme tutanakları, layihalar, ana metin, teklifler; hepsi Türkçeye mükemmel çevrilip karşılaştırılarak yayımlanalı 40 yılı geçti. Seha Meray'ın unutulmaz, anıtsal bir çalışmasıdır. Buna rağmen ortada gezinen efsanelerden bazıları ciddiyetle CİMER yoluyla devlete dahi soruluyor.[102] 'Maden çıkarmak izni Avrupalılara mı aittir?' gibi. Bunun ne kadar anlamsız olduğu açık. Lozan'daki asıl savaş bu gibi konularda verilen imtiyazların iptali ve kapitülasyonların kaldırılmasına dayanır. Türkiye'de maden çıkarabilirsiniz ama bunun şartları Lozan Antlaşması ile sınırlı değil, doğrudan doğruya memleketin ziraatı, fauna (hayvan) ve flora (bitki örtüsü) ile tabii coğrafyası ve su kaynaklarıyla ilgilidir."[103] şeklinde net

---

100 Mehmet Emin Elmacı, "Millî Devletin Temeli", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 2021. Elmacı, 1990'lı yıllarının sonlarından itibaren, ADD (Atatürkçü Düşünce Derneği) adına İzmir'de, Bornova, Güzelbahçe, Konak, Karşıyaka ve Balçova gibi ilçelerde Lozan yıl dönümleri programlarında Konferanslar vermeye devam etmektedir. Bk. https://www.add.org.tr/.

101 https://www.trthaber.com/haber/gundem/, 24.07.2022, Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2023.

102 Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) bu soruyu soran vatandaşa, "Lozan Barış Antlaşması'nda gizli maddeler bulunmamakta olup maden çıkartmamıza engel teşkil eden herhangi bir madde yer almamaktadır. Lozan Barış Antlaşması metnine Bakanlığımızın internet sitesinde bulunan Kaynaklar/ Kurucu Antlaşmalar linkinden ulaşılabildiği hususunda bilgilerinizi saygılarımla rica ederim." şeklinde bir cevap yazmıştır. Bk. https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/sentoptan-lozan-aciklamasi-uluslararasi, Erişim Tarihi: 31.05.2023.

103 İlber Ortaylı, "Dikkat… Lozan'ın Gizli Maddelerinden Önce Konuşmamız Gerekenler Var", **Hürriyet**, 18 Mayıs 2022.

bir cevap verirken, bir başka yazısında da antlaşmanın geçerliliğinin devam ettiğini, "Antlaşma sürüyor, bunun 100. yılı yok, şartların değişmesi ve zorlaması karşısında bu antlaşmaya uymak isteyenlerin yeniden bir antlaşma toplaması gerekir; kolay değildir ve gereği de yoktur. Lozan Antlaşması'nın hükümleri nasıl değişir? Tıpkı Montrö'nün Boğazlar rejimini değiştirmesi gibi; o kadar açık. Kanunlar hiyerarşisinde hiç şüphesiz ki beynelmilel antlaşmaların meclisler tarafından tasdikiyle metinler üstünlüğe sahiptir.[104] sözleri ile dile getirmiştir.

Bahsi geçen ve uzun zamandır devam ettirilen bu tartışmaya son nokta, TBMM Başkanı Mustafa Şentop tarafından "Parlamentolarda oylanan uluslararası sözleşmelerde gizli bir hüküm olmaz. Uluslararası bir anlaşmanın gizli bir maddesi nasıl olabilir? Lüzumsuz bir tartışma. Gizli bir madde yok."[105] sözleriyle konulmuştur denilebilir.

SONUÇ

Lozan Barış Antlaşması, uzun bir mücadelenin ve 4 yıl süren bir savaşın ardından içerdiği konular açısından bugün içinde yaşadığımız tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kapılarını açmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası, Mondros Mütarekesi ve Sevr Barış Antlaşması ile paylaşılan Anadolu topraklarının kaybedilmeden Türk vatanının devamının sağlanması, kapitülasyonların kaldırılması ile ekonomik bağımsızlığın kazanılması ve bunun tüm dünya tarafından kabul edilmesi antlaşmanın en büyük kazanımlarıdır. O dönemin şartları içinde çok zorlu geçen görüşmelerin sonunda Antlaşma; Anadolu sınırları dışında kalan Adalar, görüşmelerde bir sonuç çıkmadan çözümü ertelenen Musul sorunu, sınırlarımız dışında bırakılan Hatay ve İtilaf devletleri ile birtakım pürüzlerin devam etmesi gibi bir sonuçla tamamlanmıştır. 1936'da Montrö'de Boğazlar tamamen Türk kontrolüne geçmiş, 1939'da Hatay Anavatan'a katılmış, Yunanistan ve Fransa ile pürüzler giderilmiştir. Ancak Musul ve Ege Adalarının Türkiye'ye yakın olanlarının büyük bir kısmı geri alınamamıştır. Zaman içinde Türkiye ve dünyadaki değişim, yeni oluşan şartlar, çok partili siyasi hayat içinde değişen iktidar-muhalefet ilişkileri, basının tutumu, hükûmetlerin uyguladıkları politikalar ekonomik şartlar, toplumun tümünü ilgilendiren ve sarsan, terör, askerî müdahaleler vb. tüm gelişmeler Lozan söylemine de etki etmiştir. Yapılan çalışmada, yaklaşık 100 yıllık süre zarfındaki "değişim" Lozan'da kazanılan-

104 İlber Ortaylı, "Lozan", **Hürriyet**, 8 Ocak 2023.

105 https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/sentoptan-lozan-aciklamasi-uluslararasi, Erişim Tarihi: 31.05.2023.

kaybedilen/ geri alınamayan, Lozan-Sevr karşılaştırmaları, Lozan'ın mimarları/ mimarı ve olayların söylemlere yansıması olarak bir gelişme gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

1946 yılına kadar devam eden tek partili siyasi hayatın devam ettiği süreçteki söylemler ile bu yıldan sonrakiler arasında farklılıklar her geçen dönemde artmaya başlamıştır. İktidar el değiştirirken tüm konularda kendini hissettiren iktidar-muhalefet çekişmesi, Lozan söylemlerine de yansımış Demokrat Parti'nin İnönü'den duyduğu rahatsızlık, geçmişin aksine, Lozan'ın sadece onun başarısı olarak ele alınmasının eleştirilmesi olarak dikkat çekmiştir. Benzer şekilde, 1960 ve 1980 yıllarında yaşanan askerî müdahalelerde bu söylemlerde etkili olmuş ve genel olarak Lozan konusuna ilgi azalmıştır denebilir. 1980'lerden günümüze kadar olan süreçte ise Lozan anmaları ve söylemleri belirli çevreler ile sınırlı kalmıştır. Bazı çevreler ise anlaşma üzerinde ciddi eleştiriler yaparak başarısız bir anlaşma olduğu yönünde açık söylemler gerçekleştirmiştir. Ancak 15 Temmuz 2016 kalkışması sonrası Lozan Barış Antlaşması'nın önemsendiği ve yıl dönümlerinde, özellikle Cumhurbaşkanın verdiği beyanatlarda dikkat çekmekle birlikte muhalif çevreler bu ilgiyi samimi bulmamaktadır. Bir süreden beri dillendirilen yüz yılı dolduktan sonra anlaşmanın olumsuz anlam içeren gizli maddelerinin açıklanacağına dair söylemler ise başta akademik çevreler olmak üzere bu konuda bilinçlendirmeye yönelik söylemleri arttırmıştır. Devlet yetkilileri tarafından da yalanlanarak bu tartışmalara şimdilik son verilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA, 490-1-0-0/979-796-1, 18.09.1947. Hatay'ın Kurtuluş Günü ile Lozan Sulhunun Yıldönümü Münasebetiyle Halkevlerinde Düzenlenen Kutlamalar.

Kitaplar / Tezler

Atatürk, Kemal, **Nutuk (1919-1927)**, Ankara 2002.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Bıyıklıoğlu, Tevfik vd., **Atatürk Anadolu'da, (1918-1922*)***, Ankara 1988.

Bila, Hikmet, **CHP, 1919-1999**, Doğan Kitapevi, İstanbul 1999.

Burçak, Rıfkı Salim, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1960*)***, Ankara 1979.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, (1950-1995)**, Ankara 1996.

Demir, Şerif, **Düello, Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs'a Olaylar**, İstanbul 2011.

Denktaş, Rauf, **Kıbrıs Davamız**, Ankara 1991.

Eroğul, Cem, **Demokrat Parti Tarih ve** İdeolojisi, 4. Baskı, Ankara 2003.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul 1943.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar- Belgeler, Çev. Seha L. Meray, 8 Cilt, 3. Baskı, İstanbul 2001.

Özalp, Kazım, **Millî Mücadele (1919-1922)**, C I-II, Ankara 1988.

Özçelik, Ayfer, "1960'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, 2. Baskı, Ankara 2007.

Selçuk, Rabia, **1966 Cumhurbaşkanlığı Seçim Süreci ve Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye'nin İç ve Dış Politik Gelişmeleri, 1966-1973**, KATÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Trabzon 2003.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C 1-3, Ankara 1991.

Temiz, Ahmet, **Velid Ebüzziya'nın Lozan Mektupları**, Ankara 2007.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, **Türk İnkılabı Dersleri/ Ekonomik Değişimler**, İstanbul Edebiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti, 1935.

Uran, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2007.

Zia, Nasim, **Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Ada'da Kurulan İngiliz İdaresi**, Ankara 1975.

Makaleler

Akandere, Osman, "1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar I", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 25, Sayı: 75, 2009, s.437-463.

——————— , "1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 26, Sayı: 76, 2010, s.1-26.

Aydın, Mehmet Korkut, "Millî Gün Kutlamalarına Bir Örnek Olarak Lozan Günü Kutlamaları (24 Temmuz 1939)", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 49, Aralık 2020, s.54-75.

Gencer, Tülay, "Unutulan Bir Gün: Lozan Sulh Günü/Bayramı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Güz 2022, s.585-618.

Göleç, Mustafa, "Sevr'in Aynasından Bakmak: Türk İnkılabının Kurucu İdeolojik Metinlerinde Lozan Söylemi", **History Studies**, Volume 5/4, 2013, s.39-53.

Gülen, Ahmet, "Demokrat Parti Dönemi'nde Lozan Algısı", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi**, S. 53, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, 2013, s.77-100.

Sarı, Mustafa, "Terörden Siyasete Dünya Ermeni Kongreleri (1979-1985)", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 8, Sayı: 16, Yaz 2015, s.147-170.

Gazeteler

Abadan, Yavuz, "Mutlu Bir Yıldönümü", **Ulus**, 24 Temmuz 1948.

Akyol, Taha, "Lozan 95 Yaşında", **Hürriyet**, 24 Temmuz 2018.

Ateş, Toktamış, "Lozan'ın Yeniden Düşündürdükleri", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1990.

——————— , "Lozan Antlaşması", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 2004.

Barlas, Mehmet, "Hurşit Tolon ve Deniz Baykal Endişeliler", **Sabah**, 26 Temmuz 2005.

Bayer, Yalçın, "Lozan'ı Unutma", **Hürriyet**, 24 Temmuz 2003.

Çakırözer, Utku, "Lozan ve Gezi", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 2013.

Çandar, Cengiz, "Dünya Ermeni Kongresi Yarın Toplanıyor", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1983.

——————— , "Lozan'ın 60. Yıldönümü", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1983.

Daver, Abidin, "30 yıl önce bugün Lozan'ı Kazandık", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1953.

Elmacı, Mehmet Emin, "Millî Devletin Temeli", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 2021.

Karacan, Ali Naci, "Lozan Sulhunun Yıldönümü", **Milliyet**, 26 Temmuz 1950.

Karanakçı, Safaeddin, "Lozan Zaferi", **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1936.

Kili, Suna, "57 Yıl Sonra Lozan", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1980.

"24 Temmuz**"**, **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1981.

"Diktatörleri Kimler Yaratır?", **Akın**, 27 Temmuz 1952.

"İstanbul Ermeni Patriği: Bu Kongreyi Tanımıyoruz", **Hürriyet**, 21 Temmuz 1983.

"Lozan Bizim Mukaddes Varlığımızdır", **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1940.

"Lozan'dan Adapazarı'na", **Zafer**, 28 Temmuz 1954.

"Lozan'da Toplanan Ermeni Delegeler Arasında İkilik Çıktı", **Milliyet**, 21 Temmuz 1983.

Nadi, Yunus, "Lozan'ın yaşayan canlı hâkimiyeti", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1941.

Ortaylı, İlber, "Dikkat… Lozan'ın Gizli Maddelerinde Önce Konuşmamız Gerekenler Var", **Hürriyet**, 18 Mayıs 2022.

——————— , " Lozan", **Hürriyet**, 8 Ocak 2023.

Simavi, Sedat, "Lozan", **Hürriyet**, 26 Temmuz 1952.

Talu, Ercüment Ekrem, "Büyük Bir Günün Yıldönümü", **Son Posta**, 24 Temmuz 1953.

Tekeli, Esat, "Bir Yıldönümü: Lozan Andlaşması", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1962.

"Türkün Şerefli Günü: Lozan", **Hürriyet**, 24 Temmuz 1953.

Zeren, Zeki, "Lozan Andlaşması ve Öncesi", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1961.

Açık Söz, 25 Temmuz 1936.
Akşam, 24 Temmuz 1933.
Akşam, 24 Temmuz 1951.
Akşam, 24 Temmuz 1955.
Akşam, 25 Temmuz 1952.
Anadolu'da Vakit, 24 Temmuz 2003.
Cumhuriyet, 23-24Temmuz 1924.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 1930.
Cumhuriyet, 24-25 Temmuz 1931.
Cumhuriyet, 24-25Temmuz 1933.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 1943.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946.
Cumhuriyet, 25 Temmuz 1952.
Cumhuriyet, 24-25 Temmuz 1955.
Cumhuriyet, 25 Temmuz 1956.
Cumhuriyet, 25 Temmuz 1967.
Cumhuriyet, 24-25 Temmuz 1963.
Cumhuriyet, 25 Temmuz- 6 Ağustos 1973
Cumhuriyet, 24-25 Temmuz, 1974-1976.
Cumhuriyet, 25 Temmuz 1982.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 1991.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 1992.
Cumhuriyet, 24-25 Temmuz 1993.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 1997.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 2002.
Cumhuriyet, 24-25 Temmuz 2003.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 2007.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 2010.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 2011.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 2017.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 2018.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 2020.

Hâkimiyet-i Milliye, 24 Temmuz 1934.

Hürriyet, 24 Temmuz 1981.

Hürriyet, 24-25 Temmuz 1993.

Hürriyet, 24-25 Temmuz 2003.

Hürriyet, 25 Temmuz 1951.

Milliyet, 24 Temmuz 1929.

Milliyet, 24-25 Temmuz 1993

Milliyet, 24 -25Temmuz 2003.

Son Posta, 25 Temmuz 1950.

Son posta, 25 Temmuz 1956.

Tercüman, 24 Temmuz 1981.

Tevhid-i Efkâr, 23-24 Temmuz 1923.

Tevhid-i Efkâr, 24 Temmuz 1924.

Ulus, 24-25 Temmuz 1946.

Vakit, 27 Temmuz 1927.

Vatan, 25 Temmuz 1952.

Yeni Şafak, 25 Temmuz 2005.

Yurt Gazetesi, 27 Temmuz 2013

Zafer, 23 Temmuz 1950.

İnternet Kaynakları

https://www.haberturk.com/gezi-parki-eylemleri-ve-gezi-davasi-kronolojisi-, Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2023.

https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/15Temmuz/15temmuz_tr.pdf, Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2023.

https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/49743/lozan-baris-antlasmasinin-93-yil-donumu.html, Erişim Tarihi: 23.05.2023.

https://www.trthaber.com/haber/gundem/, 24.07.2022, Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2023.

https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/sentoptan-lozan-aciklamasi-uluslararasi, Erişim Tarihi: 31.05.2023.

https://www.add.org.tr/, Erişim Tarihi: 31.05.2023.

DEUTSCHE BANK MUHBİRİ FRANZ GÜNTHER'İN LOZAN BARIŞ KONFERANSI SIRASINDA TÜRK HEYETİYLE SÜRDÜRDÜĞÜ GİZLİ GÖRÜŞMELER VE LOBİ FAALİYETLERİ

KEMAL ÖZDEN*

ÖZET

Anadolu Demiryolları Osmanlı Şirketi hisselerinin büyük çoğunluğuna sahip olan Deutsche Bank (DB), şirketin eski Genel Müdürü Franz Johannes Günther'i Lozan Barış Konferansı'nda bankayı ilgilendiren gelişmeler hakkında gizlice bilgi toplaması ve Türk heyetinin müzakerelerde bankanın çıkarlarının korunması yönünde çalışmasını sağlamak için lobi faaliyetleri sürdürmekle görevlendirmiştir. Alman Dışişleri Bakanlığı Günther'den siyasi gelişmeler hakkında da bilgi göndermesini talep etmiştir. Türkiye'de görev yaptığı dönemde çok iyi Türkçe öğrenen ve Osmanlı devlet ricaliyle yakın temas içinde olan Günther, Lozan'da İsmet Paşa başta olmak üzere Türk heyeti mensuplarıyla yoğun şekilde görüşmüş ve hazırladığı raporları düzenli olarak DB ve Dışişleri Bakanlığına iletmiştir. Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi ve Alman Federal Arşivi'nde tespit edilen raporlar, bugüne kadar Türk ve Alman tarih yazıcılığında değerlendirilmemiştir. Gizli temaslardan, İsmet Paşa'nın Lozan telgrafları ve hatıralarında da söz edilmemektedir. Tamamen karanlıkta kalmış olan bu konu, Günther'in raporları temel alınarak ve ilgili diğer Alman kaynaklarıyla desteklenerek aydınlığa kavuşturulmuş ve yorumlanmıştır. Araştırmada ayrıca, Anadolu Demiryolları temsilcilerinin şirketin sahiplerine iade edilmesi için Ankara'da sürdürdükleri girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanması ve akabinde şirketin Türk Hükûmeti tarafından millîleştirilmesi süreci de Türk, Alman ve İngiliz kaynaklarına dayalı olarak ilk kez arka plan bilgiler ışığında özetlenmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Konferansı, İsmet Paşa, Franz Günther, Anadolu Demiryolları, Deutsche Bank

* Uzman, Dışişleri Bakanlığı, oezdenk@yahoo.de

THE SECRET TALKS AND LOBBYING ACTIVITIES OF THE INFORMANT OF THE DEUTSCHE BANK FRANZ GÜNTHER WITH THE TURKISH DELEGATION DURING THE LAUSANNE PEACE CONFERENCE

ABSTRACT

Deutsche Bank (DB), which owned the majority of the shares in the Anatolian Railways Ottoman Company, assigned Franz Johannes Günther, the company's former Managing Director, to secretly gather information on developments concerning the bank at the Lausanne Peace Conference and to lobby the Turkish delegation to ensure that the interests of the bank protected in the negotiations. The German Foreign Ministry also requested Günther to send information on political developments. Günther, who learnt Turkish very well during his time in Turkey and was in close contact with the Ottoman state officials, met extensively with members of the Turkish delegation in Lausanne, especially Ismet Pasha, and regularly submitted his reports to the DB and the Foreign Ministry. The reports found in the Political Archive of the German Foreign Ministry and the German Federal Archive have not been evaluated in Turkish and German historiography until today. The secret contacts are also not mentioned in Ismet Pasha's Lausanne telegrams and memoirs. This issue, which has remained completely in the dark, has been clarified and interpreted based on Günther's reports and supported by other relevant German and English sources. The study also summarizes and interprets the unsuccessful attempts of the representatives of Anatolian Railways in Ankara to return the company to its owners and the subsequent nationalization of the company by the Turkish government for the first time in the light of background information based on Turkish, German and British sources.

Keywords: Lausanne Peace Conference, İsmet Pasha, Franz Günther, Anatolien Railways, Deutsche Bank

Giriş

Osmanlı Hükûmeti'ne Mauser marka silah satışı için sürdürdüğü müzakereler çerçevesinde 1886'dan itibaren sık şekilde İstanbul'u ziyaret eden Württembergische Vereinsbank Yönetim Kurulu Üyesi Alfred Kaulla, Türkiye'de demir yolu işine girmeyi kararlaştırmış, Deutsche Bank'ı da (DB) projeye dâhil olmaya ikna ettikten sonra 4 Ekim 1888'de DB adına Osmanlı Hükûmeti'yle Haydarpaşa'dan Ankara ve Konya'ya demir yolu inşa etmek ve işletmek için 99 yıl süreli imtiyaz sözleşmeleri imzalamıştır. 4 Mart 1889'da İstanbul merkezli Anadolu Demiryolları Osmanlı Anonim Şirketi (ADŞ) kurulmuştur. DB, Wiener Bankverein ve Schweizerische Kreditanstalt tarafından 1 Ekim 1890'da Zürih merkezli Şark Demiryolları Bankası (Orientbank) kurulmuştur. Bu, aslında bir banka değil, üç bankanın sahip olduğu şark demir yolu şirketleri hisse senetlerinin aktarıldığı finansal holdingtir. İzmit-Ankara hattı Aralık 1892'de, Eskişehir-Konya hattı Temmuz 1896'da tamamlanmıştır. Hattın Konya'dan Bağdat ve Basra Limanı'na kadar uzatılmasına ilişkin olarak yedi yıl sürdürülen müzakereler, 1903'te tamamlanmıştır. 1894-1919 döneminde DB Genel Müdürü olan Arthur von Gwinner'le Osmanlı Hükûmeti arasında Mart 1903'te Bağdat Demir Yolu imtiyaz sözleşmesi imzalanmıştır. 16 Ağustos 1909'da açılan DB İstanbul Şubesi, 25 Ocak 1919'da İtilâf Devletlerinin cebri yönetimi altına girdikten iki ay sonra kapatılmıştır.

Edouard Huguenin 1889-1908'de ADŞ Genel Müdür Vekili ve 1908-1917'de Genel Müdürü olarak görev yapmıştır. 1911'de aynı şirkette Genel Müdür Vekili olarak işe başlayan Franz Johannes Günther (1861-1937), 1917'de Huguenin'in

halefi olmuş ve Birinci Dünya Savaşı sona erinceye kadar bu görevde kalmıştır. 1906-1908 döneminde ADŞ Genel Müdürü olarak görev yaptıktan sonra devlet hizmetine giren Karl Helfferich, Ekim 1917'de Günther'e Gizli Hükûmet Müşaviri unvanı verilmesi için Kaiser II. Wilhelm'e başvurmuştur.[1] Helfferich'in başvuru mektubunda yer alan bilgiye göre, ADŞ'nin yanı sıra Bağdat Demiryolları İnşaat Şirketi, Haydarpaşa Limanı Şirketi ve Mersin-Tarsus-Adana Demir Yolu Şirketi de Günther'in yönetimi altındaydı. İstanbul-Konya-Halep demir yolu hattının savaş sırasında modernleştirilmesi ve eksik kısmının tamamlanması onun sayesinde mümkün olmuştu. Bu suretle devasa miktarda askerî birlik ve malzeme, Filistin ve Mezopotamya'ya sevk edilebilmişti. Eskişehir'deki Demir Yolu Okulu da büyük ölçüde onun eseriydi. Günther İstanbul'daki Alman kolonisi ve Türklerin yanı sıra, özellikle Türk Hükûmeti nezdinde büyük itibar sahibiydi. Alman Dışişleri Bakanı'nın Günther'e söz konusu ünvanı vermesi, onun dışarıya karşı konumunu güçlendireceği için, siyasi açıdan da iyi olurdu.[2]

Türkiye'deki görevi sırasında çok iyi Türkçe öğrenerek devlet ricaliyle yakın dostluklar kuran Günther, savaş sonrasında Berlin'e sığınan İttihatçılarla yakın temas içinde olmuştur. Talat Paşa'nın sevk ve iskân kanununun uygulanması politikasını ısrarla savunan Günther, 15 Mart 1921'de Berlin'de Ermeni terörist Teilirian tarafından katledilen Paşa'nın cenaze töreninde yaptığı konuşmada, "Merhumun devlet adamı ve siyasetçi olarak değerinden söz etmenin ne zamanı ne de yeridir. […] Dostumuz hayatının bütün evrelerinde tertemiz bir karaktere sahip olmuş, görüş ve inançlarını yüksek sesle savunmuş, onurlu ve sade bir hayat sürmüştür. Yetenekli, sadık ve güvenilirdi. Adam gibi adamdı. Güçlü ve büyük bir şahsiyetti" demiştir.[3]

Günther cinayet sonrasında Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin yayın organında Teilirian'ın "Ermeni katliamlarının sorumlusu" Talat Paşa'yı haklı nedenlere dayalı olarak katlettiğinin iddia edildiği yazıya gönderdiği ve bir örneğini cinayet soruşturmasını yürüten Berlin III. Eyalet Mahkemesi Savcısı Gollnick'e ilettiği cevabında şunları yazmıştır:

"Türk İmparatorluğu'ndaki Ermeni toplumunun savaş sırasında acılar çektiği doğrudur. Ancak Ermenilerin yalnızca 'Hristiyan inancı' nedeniyle Türk Hükûmeti'nin takibatına maruz kaldığı doğru değildir. […] Türkiye'de

1 Pohl, s.78,92; Anonim, **100 Jahre**, s.25-26.

2 L. Rathmann, **Stoßrichtung Nahost. Zur Expansionspolitik des deutschen Imperialismus im Ersten Weltkrieg**, Rütten & Loenig, Berlin 1963, s.185.

3 Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA AA), RZ 207/78551, s. yok.

yaşayan Ermeniler uzun zamandır siyasi ve ekonomik açıdan Rusya'ya yönelmiş durumdaydı. Savaş sırasındaki 'Ermeni katliamlarının' nedeni, Ermenilerin savaşın başlamasıyla birlikte Rusya'nın bölgeyi ilhak etme planını desteklemiş ve ellerine silah alarak bunun uygulanması için mücadele etmiş olmasında aranmalıdır. Türk devleti bu nedenle önlemler almaya mecbur bırakılmış ve bazı Ermeni unsurları takibata maruz kalmıştır. Ancak Ermeniler de saldırı konusunda Türklerden aşağı kalmamıştır. Her iki taraftaki resmi kaynaklar aynı inandırıcılık ölçüsünde incelendiğinde, bir o kadar Türkün de Ermeniler tarafından öldürüldüğü görülecektir."[4]

Almanya'nın eski İstanbul Büyükelçiliği Deniz Ataşesi Hans Humann, Gollnick'e gönderdiği 21 Mayıs 1922 tarihli mektubunda, Türkiye'de görev yapmış olan gazeteci Paul Weitz, emekli Yarbay von Feldmann, emekli Yarbay von Guse ve "Heideparkstr. 4 Dresden" adresinde ikamet eden Günther'in duruşmalarda şahit olarak dinlenmesini talep etmiştir.[5]

Önerilen diğer şahit adayları gibi duruşmalara davet edilmeyen Günther, Humann tarafından Gollnick'e iletilen 29 Mayıs 1921 tarihli mektubunda, "Demir yolu hattımızda görevlendirilen Ermenilerin tehcir edilmesi gündeme geldiğinde, Talat'a bu önlemin [demir yolu inşa çalışmaları bağlamında] neden olacağı feci sonuçları izah ettim. O da bu izahattan sonra sorumluluğu bizzat üstlenerek, bu kişilerin tehcir edilmesini önledi. Paşa'nın bu meselede hükûmet içinde büyük dirençle karşılaştığını biliyorum. Ancak o, bilinen becerikli tutumu sonucunda, istisnai uygulamanın devam ettirilmesini sağladı" yazmıştır.[6]

ADŞ'nin sahibi ve büyük hissedarı olan DB Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, savaş tazminatı olarak el konulmaması için hisseleri kontrolü altındaki Orientbank'a aktarmıştır. Bağdat Demir yolu hisselerinin yüzde 60'ına sahip olan banka ayrıca, ADŞ'ye bunları satın alma opsiyonu sunmuştur. DB'nin Bağdat Demir Yolu hisselerine İtilâf Devletleri tarafından el konulmuştur. ADŞ hisseleri ise, Orient Bank'ta kalmıştır.[7]

DB, Günther'i Lozan Konferansı'nda meydana gelen siyasi ve bankayı özel olarak ilgilendiren ticari konulara ilişkin gelişmeler hakkında gizlice bilgi toplamak ve bankanın çıkarlarının korunması için Türk dostları nezdinde lobi

4 Landesarchiv Berlin (LArchB), A Pr.Br.Rep.030-03 Nr. 1799, s.3-4.

5 LArchB, A Pr.Br.Rep.030-03 Nr. 1799, s.2,78.

6 LArchB, A Pr.Br.Rep.030-03 Nr. 1799, s.95-97.

7 Richard Roberts, **Schroders. Merchants & Bankers**, Macmillan, Hampshire/London 1992, s.190.

faaliyetleri sürdürmekle görevlendirmiştir. Bu faaliyetler elbette, Alman Dışişleri Bakanlığı'yla eşgüdüm içinde sürdürülmüştür. Humann ise, DB'nin Günther'i Lozan'a gözlemci olarak gönderdiğini ileri sürmüştür.[8] Günther'in Lozan Konferansı'nda temas kurduğu kişiler arasında, raporlarında adlarını zikrettiği Birinci Delege İsmet Paşa, Üçüncü Delege Hasan Bey ve Genel Sekreter Reşid Saffet Bey'in yanı sıra Danışmanlar Muhtar Bey, Tahir Bey, Cavid Bey ve Hamid Bey yer almıştır. Günther, raporlarında adlarını zikretmediği başka heyet mensuplarıyla da görüşmüştür.

Banque N. M. Rotschild & Sons[9] ve J. Henry Schröder & Co.[10] adlı Londra merkezli iki devasa bankanın yanı sıra Alwyn Parker'ın[11] temsil ettiği dört bankadan (Lloyds Bank, Westminster Bank, the National Provincial Bank, Schweizerische Kreditanstalt) oluşan güçlü İngiliz bankaları grubu, Nisan 1923'te Orientbank'ın portföyündeki ADŞ hisselerini satın almak amacıyla bir konsorsiyum oluşturmuştur. Demir yollarının kısmen İngiltere Hükûmeti'nin güvencesiyle yenilenmesi öngörülmüştür. Hisse senetlerinin devredileceği holding olarak, Londra'da Anglo-Turkish Trust Company adlı şirket kurulmuştur. Ayrıca Londra'da The National Railways of Turkey veya uygun başka bir ad altında anonim şirket kurulması ve bunun yüzde 37 hissesinin Orient Bank'a devredilmesi planlanmıştır. Bu suretle ADŞ İngiliz grubunun kontrolü altına girecek ve DB de Orientbank üzerinden grupta pay sahibi olacaktı. ADŞ İngiliz şirketi olacağı için, el konulan Bağdat Demir Yolları hisseleri üzerindeki opsiyonu yeniden canlandırmak ve kontrolü Fransızlardan almak mümkün olacaktı.[12] Günther bu gelişmeden sonra İsmet Paşa ve Hasan Bey nezdinde ADŞ'nin İngiliz bankalar grubuna satış planını desteklemesi için lobi faaliyetlerine başlamıştır.

Lozan Barış Konferansı'nın Birinci Safhası

Günther konferansın birinci safhasında Ia-XIa şeklinde numaralandırdığı 11 rapor hazırlamıştır. Lozan'da Hotel Cécil'de konaklayan Günther, DB'ye gönderdiği ve banka tarafından Dışişleri Bakanlığına düzenli olarak ve bazen

8 H.[ans] H.[umann], "Deutschland in Lausanne", **Mitteilungen des Bundes der Asien-Kämpfer**, 5. Jahrgang/Nr. 2 (01.02.1923), s.1-2.

9 Nathan Mayer Rothschild tarafından 1809'da Londra'da kurulan banka.

10 Alman kökenli Freiherr Johann Heinrich Schröder tarafından 1804'te Londra'da kurulan banka.

11 Alwyn Parker (1877-1951), İngiltere ve Almanya'da yükseköğrenim gören İngiliz diplomat. 1919'da görevinden ayrıldıktan sonra bankacılık sektörüne girmiştir. Bk. PARKER ALWYN 1877-1951 - Archives Hub (jisCaCuk), Erişim Tarihi: 15.05.2023.

12 Roberts, **age.**, s.190-191.

Şansölyeliğe de iletilen raporlarında kimliğini gizlemeyerek imza hanesine soyadını ("*gez. Günther*") yazmıştır. Telgrafların ilk yedisi, Dışişleri ve Şansölyelik makamlarının günümüze ulaşan belgeleri arasında yer almamaktadır. Bu nedenle çalışmamızda, 16-22 Ocak 1923 tarihleri arasında daktilo edilen VIIIa-XIa sayılı dört rapor kullanılmıştır. Ayrıca Alman-Türk Cemiyeti'nin kurucusu Ernst Jäckh'in Günther'den edindiği anlaşılan bir rapor hakkında da bilgi sunulmuştur.

Jäckh, Almanya Dışişleri Bakanı Frederic von Rosenberg'e gönderdiği 7 Aralık 1922 tarihli mektubunda, Dışişleri Bakanlığıyla yakın temas içinde olan bilgi kaynağının, Türk heyetinin üçüncü delegesi Hasan Bey'le [Saka] Lozan'da görüştüğünü ve bir rapor hazırlayarak kendisine ilettiğini bildirmiştir. Jäckh mektubunda Hasan Bey'in Ankara Hükûmeti'nin eski Maliye Bakanı olduğuna ve Türk-Yunan savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki gizli temsilcisi olarak görev yaptığına dikkat çekmişse de, bu bilgi tam olarak doğru değildir.

11 Mayıs 1922'de Maliye Vekilliğine getirilen Hasan Bey, Millî Mücadele'nin kritik döneminde ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için büyük gayret sarf etmesine rağmen, ağır eleştiriler aldıktan sonra 22 Nisan 1922'de görevinden istifa etmiş ve 11 Mayıs 1922'de İktisat Vekili olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Temsilciliğini yapmamıştır. Lozan Konferansı'ndaki Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) heyetinde İsmet Paşa'nın ekonomik ve mali konularda danışmanlığını yapan Üçüncü Delege'dir.[13]

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Temsilciliği'ni yapan kişi, Hamid Bey'dir (Hasancan). Kariyerine Ocak 1891'de Maliye Nezareti Muhasebat Umum Müdürlüğü'nde başlayan, Aralık 1911'de ek görevleriyle birlikte Maliye Nezareti Düyunu Umumiye Şubesi Müdürü olan ve 1912-1925'te Osmanlı Bankası Yönetim Kurulu'nda Maliye Nezareti'ni temsil eden üye olarak görev yapan Hamid Bey, eski Maliye Nazırı Cavid Bey'le birlikte Lozan Konferansı'na mali danışman olarak katılmıştır.[14]

Jäckh'in Rosenberg'e ilettiği rapora göre, "Almanya'nın şark ticaretinde yeniden yer almasının acilen gerekli olduğunu düşünüyoruz. Almanya'dan ne gibi faydalar sağlamış olduğumuzu, bugün aklı başında olan herkes her

13 Mahmut Bolat, "Hasan Saka", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ hasan-saka/pdf=3617, Erişim tarihi: 15.05.2023.

14 Fethi Tevetoğlu, "Kızılaycı Hamid Bey", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 9 (Temmuz 1987), s.681-690.

zamankinden daha fazla idrak etmektedir. Alman subaylar […] en basit askere dahi çok şeyler öğretmiştir. Almanların eğitim ve öğretimi olmasaydı, bu kadar ilerleme kaydedemezdik" şeklinde konuşan Hasan Bey, özellikle Alman vapur şirketleriyle iş yapmayı düşündüklerini, bu şirketlere her türlü kolaylığı sağlayacaklarını, zira Türkiye'deki deniz taşımacılığının çok yetersiz olduğunu, İtalyan, İngiliz ve Fransız armatörlerin Türkleri soymak için birbirleriyle yarıştığını, vapurların pisliği ve güvensizliğinin katlanılır gibi olmadığını, daha fazla ödeme yapmaya hazır olduklarını, ancak bunun karşılığında doğru düzgün hizmet görmek istediklerini, Almanya ile Türkiye arasında oluşturulacak hattaki vapurların, İskenderun ve Batum limanlarına da uğraması gerektiğini söylemişti. "Şark eğitilmeye devam edilmelidir" diyen Hasan Bey, Türklerin oğullarını hâlâ ecnebi okullarına gönderdiğini, bunların arasında artık Alman okullarının da yer aldığını, gerçek bir Avrupai eğitimin ne denli önemli olduğunu bildiklerini ve Almanya'nın bu işi şarkta her zamankinden daha iyi yapabileceğini belirtmişti.

Diğer heyet mensuplarıyla da görüşen muhbir, ne kadar fazla heyet mensubuyla konuştuysa, şarkta ektikleri tohumun tekrar yeşereceği izlenimine sahip olduğunu, Türk heyetindeki teknik danışmanların çoğunlukla yeni değil, eski Jöntürk yönetiminin güvenilirliği kanıtlanmış adamları olduğunu memnuniyetle tespit ettiğini, bu kişilerin Ankara'da "bütün beyinleri sarhoş etmekte olduğu anlaşılan yenilenme şarabına gerekli miktarda su katmakta" olduğunu ve Almanya'nın onlarla anlaşabileceğini yazmıştı.[15]

Günther'in VIIIa sayılı raporu, Berlin'deki DB Yönetim Kurulu sekretaryası tarafından 18 Ocak'ta Dışişleri Bakanı Rosenberg'e iletilmiştir. Günther raporunun girişinde, konferansta kendilerini özel olarak ilgilendiren ticari konular hakkında önceki raporlarında belirttiği hususlar haricinde kayda değer yeni bir gelişme olmadığına dikkat çekmiştir. Akabinde, her gün ortaya çıkan güçlüklere rağmen konferansta barış sağlanacağına inanıldığını, Türklerin Fransa'nın Türkiye'ye bazı konularda destek sağlama karşılığında maddi çıkar elde etmek istemesinden yakındığını, bir Türk delegenin güvenilir olmayan Fransızların kendilerini dünyanın efendisi gibi gördüklerini, sınırsız isteklere sahip olduklarını ve Türk heyetinde *frankofobinin* hâkim olduğunu söylediğini, bu konuda yalnızca Cavid ve Hamid'in farklı düşündüğünü yazmıştır.

Günther'in izlenimine göre, Türkiye'de gelecekte kurulacak iki siyasi partinin izleyecekleri politikaların ana hatları, Lozan'da belirgin şekilde ortaya

15 PA AA, RZ 207/78484, s. yok (Jäckh'ten Rosenberg'e, 07.12.1922).

çıkmıştı. İttihat ve Terakki'nin ardılı olan grup, Saltanat ve Halifeliğin yeniden birleştirilmesinden yanaydı. Bu, siyasi getirisi olan bir politikaydı. Zira ortalama bir Müslüman için, Saltanat ve Halifelik Allah gibi bütünsel bir kavramdı. Halk bu iki kavramın birbirinden ayrılmasını, 11 yıl süren savaşlardan sonra ortaya çıkan sükûnet sağlanması ihtiyacı nedeniyle sineye çekmişti. İttihatçı grup Fransa'ya yakınlaşmaktan yanaydı. Kemalistlerden oluşan ve kendisini Halk Partisi olarak adlandıran diğer grup, TBMM'yi en üst düzey hükûmet mercii olarak muhafaza etmek ve yalnızca en üst düzey dinî merci olarak gördüğü Halife'yi, Osmanlı hanedanlığı mensupları arasından seçmek istemekteydi. Çok zeki olduğu söylenen Mustafa Kemal, iktidarı tehlikeye girmediği sürece Halifelik meselesini fazla tırmandırmayacaktı. Halk Kemal Paşa'nın yanında yer alacaktı. Paşa zamanı geldiğinde, İttihatçıları etkisiz hale getirmenin bir yolunu bulacaktı. Bağımsız ve özgür dış siyaset izleyeceği anlaşılan Halk Partisi, ekonomi alanında en fazla avantaj elde edeceğini düşündüğü Almanya ile iş birliği yapmak istemekteydi.

Günther raporunun son kısmında, Ruhr işgalinden[16] sonra bütün dikkatlerin bu konuya yöneldiğini, konferansın günlerce arka planda kaldığını, herkesin Almanya'nın işgale karşı başlattığı pasif direniş uygulamasını sonuna kadar sürdürüp sürdürmeyeceğini sorduğunu, Şansölye Cuno'nun Alman Parlamentosu'ndaki konuşması ve Rosenberg'in Fransız işgalinin hukuki meşruiyetine ilişkin açıklamalarının konferans katılımcıları üzerinde büyük etki yaptığını belirtmiştir.[17]

Günther'in DB merkezine gönderdiği IXa ve Xa sayılı raporlar, 22 Ocak 1923'te (ay olarak sehven Aralık yazılmıştır) Dr. Stauss'un[18] talimatıyla Rosenberg'e iletilmiştir. Günther IXa sayılı raporunda, İttihatçıların eski Tanin gazetesini yeni bir şekle sokarak muhtemelen yeni bir adla ve Fransa'nın 15.000 TL tutarındaki mali desteğiyle parti yayın organı haline getireceğini, yeni gazetenin de yönetimini üstlenecek olan H.D.'nin (Hüseyin Djahid) Lozan'dan

16 Fransa ve Belçika birlikleri savaş tazminatı taksitlerini ödemediği ve gelecekte de ödeyemeyeceği gerekçesiyle 11 Şubat 1923'te Almanya'nın ağır sanayi bölgesi Ruhr'u işgal ederek kömür, çelik vb. mallara el koymaya başlamıştır. Şansölye Wilhelm Cuno, 13 Ocak'ta parlamentoda yaptığı konuşmada, halka işgale karşı pasif direnişte bulunma çağrısında bulunmuştur. Anonim, "Der Reichskanzler gegen den Raub des Ruhrgebietes – Abwehr mit allen Kräften", **Berliner Börsenzeitung**, 14.01.1923.

17 PA AA, RZ 101/28588, s.149-155 (Günther'in VIIIa sayılı raporu, 16.01.1923).

18 Dr. Emil Georg von Stauss, 1915-1932'de Deutsche Bank Yönetim Kurulu Üyesi. Ernst Wilhelm Schmidt, **Männer der Deutschen Bank und der Disconto Gesellschaft**, Düsseldorf 1957, s.120.

birkaç kez Paris'e giderek işi sonuca bağladığını, bu işin içinde de elbette yine Cavid Bey'in parmağının bulunduğunu belirtmiştir. Günther H.D.'nin Cavid, Cavid'in de H.D. olduğunu yazarak ikilinin birlikte hareket eden tek kişi gibi görülebileceğini vurgulamıştır.

Günther devamla, raporu yazdığı günün sabahı Türklerin Genel Sekreteriyle (Reşit Saffet Atabinen) görüştüğünü, sekreterin kendisine 25 gün önce Başbakan'ın imzasıyla Ankara'dan gönderilen ve o gün Lozan'a ulaşan bir mektubu gösterdiğini, mektupta Roma'da başlattıkları girişimi inceleyen TBMM'nin ilgili şirketler Türk şirketi olduğu için bunların çıkarlarının Orientbank aracılığıyla temsil edilmesini kararlaştırdığı bilgisinin yer aldığını, söz konusu girişimle ilgilenen Perfetti adlı kişinin 12 Ocak tarihli mektubunda Roma'daki dostlarının ADŞ için talep edilen 1.300 İsviçre Frangı bedeli çok yüksek bulduklarını ve bu nedenle satın alma işinden vaz geçtiklerini yazdığını belirtmiştir.[19] Bu bilgilerden, Günther'in ADŞ hisse senetlerini Roma'da pazarlama girişiminde bulunduğu anlaşılmaktadır.

18 Ocak 1923 tarihli Xa sayılı rapor, Orientbank'ın satışıyla ilgilidir. Rapora göre, Mehmed Şevki Paşa adlı bir kişi Nafilyan'la birlikte, bankayı satın almak isteyen bir grup için aracılık yapmaktaydı. Mehmed Şevki, paşa unvanını VI. Mehmed'in (Vahideddin) kızıyla evlendirilmek istendiği ancak daha sonra vazgeçildiği dönemde almıştı. Londra'daki gayriresmî Türk Büyükelçiliği'nde sekreter olarak görev yapmaktaydı ve sosyal konumunu "dejenere olmuş Grand Seigneur" (Gazi Ahmet) Muhtar Paşa'ya borçluydu. Ertesi gün Lozan Konferansı'na katılacak olan Herr Kautz[20], Günther'e Nafilyan'ın "Ankara Türkleriyle" iyi ilişkiler içinde olup olmadığını sormuştu. Günther bu soruya olumsuz cevap vermişti. Cavid, Nafilyan'ı muhtemelen tanımaktaydı. Ancak kötü hava nedeniyle diğer birçok kişi gibi hasta olan Cavid'ten bilgi alamamıştı. Diğer yandan, Orientbank barış konferansında gündeme gelmeye başlamıştı. Almanlar bu bağlamda devre dışı bırakılmış gibi görünüyordu. Oysa bankayla ilgilenen kişiler, bankanın gerçek sahibiyle masaya oturmalıydı ve bu da elbette onları öfkelendirmekteydi.[21]

DB tarafından Şansölyelik makamına gönderilen 22 Ocak tarihli mektupta ise, yukarıdaki IXa ve Xa sayılı raporların yanı sıra, XIa sayılı rapor da yer almıştır

19 RZ 101/28588, s.157-158 (Günther'in IXa sayılı raporu, 17.01.1923).

20 Ferdinand Kautz, DB Yurt Dışı Temsilcisi, Brüksel Şubesi Müdürü. Anonim, **53. Geschäftsbericht des Vorstands der Deutschen Bank für das Jahr 1922**, s.8.

21 RZ 101/28588, s.160-162, (Günther'in Xa sayılı raporu, 18.01.1923).

ve bunların birer nüshasının Dışişleri Bakanı Rosenberg'le Dr. von Schubert'e[22] de iletildiğine dikkat çekilmiştir. Rapora göre, İtilâf Devletleri heyetlerinin 21 Ocak Pazar günü Paris'e dönmesi öngörülmekteydi. Müteakip hafta içinde Türk heyetine bir antlaşma taslağı sunulacak ve belirlenecek süre içinde cevap verilmesi talep edilecekti. Konferans sona erdirilmek isteniyordu. İtilâfın Almanya'nın sorunlarına ilişkin tutumunun ne olacağı ve Türklerin ne şekilde hareket edeceği yakında görülecekti. Türkler Fransa'nın uyumsuzluğundan ve Lord'un inatçılığından şikâyet etmekteydi. Curzon'un yalnızca kendi taleplerine evet diyenleri önemsediği ve İngiliz heyetinde onun tutumunu yumuşatacak ölçüde etkili yardımcıların bulunmadığı söylenmekteydi. Hâlâ her türlü kötü gelişmenin ortaya çıkmasından endişe edilmeliydi.[23] Günther haklı çıkmış ve müzakereler 4 Şubat'ta kesilmiştir. Akabinde Dresden'deki evine dönen Günther, Rosenberg'le mektupla haberleşmiştir.[24]

Lozan Barış Konferansı'nın İkinci Safhası

Konferansın ikinci safhasının 23 Nisan'da başlatılacağını öğrenen Alman Kara Kuvvetleri Komutanı Hans von Seeckt Rosenberg'e gönderdiği mektupta, Almanya'nın Lozan Konferansı'nda gayriresmî şekilde temsil edilmesini ve bu iş için Almanya'nın eski İstanbul Askerî Ataşesi General von Strempel'in görevlendirilmesini önermiştir.[25] Rosenberg Seeckt'e gönderdiği cevapta, "Lozan'da gayrı resmi temsilci görevlendirilmesi önerinize tamamen katılıyorum. Bir süre önce gerekli önlemleri aldım ve bu misyon için özellikle uygun ve güvenilir bir kişiyi görevlendirdim. Malum nedenlerden dolayı, bu kişinin adını söylemem mümkün değildir." yazmıştır.[26]

Günther konferansın ikinci safhasında Lozan'a gideceğini Dışişleri Bakanlığına bildirmiştir. Rosenberg Günther'in Lozan'daki adresi Hotel Cécil'e gönderdiği mektubunda, "Lozan'a seyahat etmek istediğinizi öğrendim. Orada bugüne kadar daima yapmış olduğunuz gibi, önem atfettiğimiz işleri devam ettirmenize çok müteşekkir olacağım. Türk dostlarımızın da önem atfettikleri işleri olduğunda, sizinle itimat içinde temas kuracaklarına eminim. Fırsat bulduğunuzda bu mektubu Türk Heyeti Birinci Delegesi Ekselansları İsmet Paşa'ya göstermenize hiçbir itirazım yoktur." yazmıştır.[27]

---

22 Alman Dışişleri Bakanlığı III. Daire Başkanı ve Müsteşar Yardımcısı Dr. Carl von Schubert.

23 Bundesarchiv, R 43 II/1499, s.4-11 (Günther'in IXa-XIa sayılı raporları).

24 RZ 101/28588, s.193 (Günther'den Rosenberg'e, 16.02.1923).

25 RZ 101/28588, s.203-206 (Seeckt'ten Rosenberg'e, 18.04.1923).

26 RZ 101/28588, s.207 (Rosenberg'ten Seeckt'e, 20.04.1923).

27 RZ 101/28588, s.210 (Rosenberg'ten Günther'e, 23.04.1923).

Günther 26 Nisan-21 Mayıs 1923'te DB merkezine 20 rapor göndermiştir. Almanca rapor anlamına gelen *Bericht* kelimesinin ilk harfiyle B1-B20 şeklinde numaralandırılan raporların birincisinde Günther imzası yer almaktadır. Raporun B2 sayılı ekindeki telgraf da Günter tarafından gönderilmiştir. Aynı daktiloyla yazılan müteakip telgraflarda ise, imza olarak "*G.*" rumuzu kullanılmıştır. Raporlarda "Bugün Günther'i gördüm" ya da "Günter şu kişiyle görüştü" gibi ifadelere yer verilerek G. ile Günther'in iki farklı kişi olduğu izlenimi yaratılmıştır. Raporlar incelendiğinde, G. ve Günther'in aynı kişi olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Günther'in, gizlilik nedeniyle böyle bir yöntem uyguladığı akla gelmektedir. Raporlar özetlenirken orijinal metne sadık kalınmıştır. Raporların dağıtım listesinde von Gwinner, von Stauss, von Rosenberg, von Schubert ve Padel[28] sürekli olarak yer almıştır. Bazı raporlarda konuyla bağlantılı oldukları için Kautz ve Meissner[29] de listeye eklenmiştir.

B1 sayılı raporunun girişinde Zürih'teki Meissner'e aynı gün "Muhtar hâlâ burada değil. Türk heyetinin yapısı güçlü şekilde değiştirilmiş. Önemli dostlar yok." şeklinde bir telgraf gönderdiğine dikkat çeken G. akabinde, "Bu memnuniyet verici bir başlangıç değil. Üç dostumuz haricinde herkes yeni. Hiçbir İttihatçı bulunmuyor. Eski dostlar da, çıkarlarımızın odak notasında yer almıyor. Muhtar yok. Ne zaman geleceği ya da gelip gelmeyeceğini bilmiyorum. Bunun nedeni muhtemelen, Ankara Hükûmeti tarafından bugün yayınlanan aşağıdaki açıklamadır." yazmıştır. Fransızca açıklamada TBMM Hükûmeti'nin, Osmanlı İmparatorluğu tarafından yabancılara verilmiş olan imtiyazlara ilişkin çözülmemiş sorunların, imtiyaz sahibi şirketlerin yetkili temsilcilerinin talep etmesi halinde çözülmesini kararlaştırdığı ve bunu ilgili taraflara bildirdiği belirtilmektedir.

G.'nin müteakiben yazdığına göre, İsmet Paşa ertesi gün kendisini kabul edecekti. Elindeki belgelere dayalı olarak Paşa'ya bir dizi soru yöneltecekti. Konferans henüz hareketlilik kazanmamıştı. Her şey bir sis perdesiyle kaplanmış gibiydi. İtilâf heyetlerinin başında İstanbul'dan gelen yüksek komiserler bulunmaktaydı. Türklerle müzakere eden Fransızlar, bitap durumdaydı. Ruhr meselesinde yakında zafer kazanmayı bekleyen Fransızlar, akabinde Türklerle de Almanlarla konuştukları dilden konuşacaktı. İngilizlerin tutumu iki farklı şekilde yorumlanmaktaydı. İlk grup hislerine dayanarak İngiltere'nin uzlaşmaya hazır olduğunu düşünmekteydi. İngiltere'nin kötü niyetli olduğuna dikkat çeken

28 Dışişleri Bakanlığı'nda İngiltere, Amerika ve Türkiye işlerinden sorumlu olan III. Daire Türkiye Şubesi Müdürü Wilhelm Padel.

29 Zürih'te ikamet eden Meissner'in, Orientbank yetkililerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır.

ikinci grup ise, bu ülkenin Türkiye'nin barış antlaşmasının imzalanmasından sonra İstanbul ve civarının boşaltılması şartına sert şekilde karşı çıktığı ve bunu yalnızca antlaşmanın bütün taraflarca onaylanmasından sonra kabul edeceği görüşündeydi.[30]

Yukarıda sözü edilen açıklama, TBMM Hükûmeti'nin 10 Nisan 1923'te yayınladığı kararnamedir. Kararnamenin amacı yabancılara ait imtiyazların Lozan müzakereleri gündeminden çıkartılarak sorunun Ankara'da çözülmesini sağlamaktır. İstanbul'daki İtilâf Komiserleri ile ADŞ'ye gönderilen ve 15 Nisan'da gazetelerde yayınlanan kararnamenin, konferansın ikinci safhası başladıktan sonra Lozan'da da Fransızca çevirisinin yayınlandığı anlaşılmaktadır.[31]

G. B2 sayılı raporunda, Lozan'dan Zürih'teki E. H.'ye (Edouard Huguenin) gönderdiği 27 Nisan 1923 tarihli Fransızca telgrafın suretini sunmuştur. Telgrafta, Fransızların Ankara Hükûmeti'nin yukarıdaki resmî açıklamasından sonra, imtiyazlara ilişkin anlaşmazlığa son vermek amacıyla İstanbul'a seyahat ettiği, İsmet Paşa'nın Huguenin'e imtiyaz anlaşmazlığına Lozan'da kararlaştırılan temele dayalı olarak çözüm bulunması için Ankara Hükûmeti'yle görüşmesini tavsiye ettiği; tazminat, fiyat ve diğer sorunların da aynı şekilde çözülebileceği ve Muhtar'ın yardımının hesaba katılabileceği bilgisi yer almaktadır.[32]

G.'nin raporlarında adı geçen Muhtar, Ahmet Muhtar Cilli'dir. Hicaz Demir Yolları Mühendisliği, Nafıa Nezareti Demir Yolları Umum Müdürlüğü ve Hicaz Demir Yolları Müdürlüğü görevlerinde bulunduktan sonra TBMM Nafıa Encümeni Reisliği, I. Hükûmet Nafıa Vekilliği, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kurucu Üyeliği ve II. Dönem TBMM Milletvekilliği yapmıştır.[33] Demir yolları alanında Alman çıkarlarının korunması peşinde olan Günther'in üzüntüsünün nedeni, kendisine en fazla desteği sağlayabilecek olan kişinin yokluğudur. Konferansın birinci safhasına katılan Muhtar Bey, İsmet Paşa'dan habersiz yabancılar adına iş takibi yaptığı için olsa gerek, ikinci safhada görevlendirilmemiştir. Muhtar Bey'in demir yolu ve tünel gibi bayındırlık işlerini başkalarıyla da görüştüğü

30 RZ 101/28588, s.217-218 (Günther'in B1 sayılı raporu, 26.04.1923).

31 Asaf Özkan, "Lozan Konferansı'nda Yabancı Sermayeli İmtiyazlı Şirketler Meselesi ve Sonucu", **90. Yılında Lozan Konferansı ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara),** Cilt 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.1176-1199; burada s.1187.

32 RZ 101/28588, s.217-219 (Günther'in B2 sayılı raporu, 26.04.1923).

33 Mehmet Bozaslan, **Lozan'daki Türk Heyeti Üyelerinin Türkiye'nin Siyasi ve Sosyal-Kültürel Gelişimdeki Rolleri**, Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi 2019, s.73.

anlaşılmaktadır. Örneğin Cavid Bey 16 Ocak 1923'te günlüğüne, "Sarayburnu-Üsküdar tünelini takip eden Pendadvan ile General Gerard namında iki kişi geldi. Her ikisini de Muhtar Bey'e gönderdim. İsmini işitmediğim bu General, Franklin Bouillon'un samimi dostu olduğunu, Mösyö Poincare'ın yanına her zaman gidebildiğini söylüyordu." notunu düşmüştür.[34]

B3 sayılı rapora göre Parker, Hasan Bey'le İzmir-Aydın demir yollarını görüşecekti. G.'nin İsmet Paşa'ya sunmak üzere acilen Almanya'da resmî yangın sigortası ve iş sigortası mevzuatları hakkında yazılı bilgiye ihtiyacı vardı. Metinler elbette Fransızca olmalıydı. İsmet Paşa malum görüşme sırasında Günther'i iki saat alıkoymuştu. Akabinde yemekte onun "babacan" bir adam olduğunu söylemişti. Türkçe olan bu kelimeyi tercüme etmek zordu. Ancak bir Türkün bir erkek hakkında kullanabileceği en büyük övgü kelimesiydi. Yaklaşık olarak, insanlara çocuklarıymış gibi davranan adam anlamına gelmekteydi. Alman Dışişleri Bakanlığı, Günther'in İsmet Paşa'yla Almanya'yı ilgilendiren genel meseleleri istişare etmeye ve Türklerin siyasi tekliflerinin doğru kişilere iletilmesini sağlamaya yetkili olduğunu teyit eden bir yazı gönderme sözü vermişti. Ancak yazı o güne kadar gelmemişti.[35]

G. ve Günther'in aynı kişi olduğu, B1 ve B3 raporlarında bariz şekilde görülmektedir. B1'de İsmet Paşa'nın kendisini 27 Nisan'da kabul edeceğini yazan G., B3'te İsmet Paşa'yla görüşen kişinin Günther olduğunu yazmıştır. G. raporunda babacan kelimesinin anlamını izah ederek çok iyi Türkçe bilen Günter olduğunu da açık etmiştir.

30 Nisan tarihli B4 sayılı rapora göre, G. o gün Hasan Bey'le Parker, J. H. Schröder ve Rotschild hakkında görüşmüştü. Günther Hasan'a İsmet Paşa'yla görüşmesine ilişkin bilgi vererek, Paşa'nın haklarında olumlu konuştuğunu, ancak Fransızların izlediği siyasetten endişe duyduğunu söylemişti.[36] G. raporunun ekinde, Parker'ın Hasan Bey'le görüşmesine ilişkin olarak Lozan'daki İngiliz heyeti Birinci Sekreteri Eric Forbes-Adam'a ilettiği 29 Nisan tarihli İngilizce raporunu da sunmuştur. Rapora göre, Parker 29 Nisan öğleden sonra Hasan Bey'le çok tatmin edici bir görüşme yapmıştı. Hasan Bey'e Aydın Demir yolu bağlamında içinde bulunduğu müşkül durumu izah eden Parker, Türk Hükûmeti'nin konu hakkında kendisine yardımcı olmasını rica etmişti. Hasan

34 Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznamesi**, IV. Cilt, haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.476.

35 RZ 101/28588, s.220-223 (Günther'in B3 sayılı raporu, 28.04.1923).

36 RZ 101/28588, s.225 (Günther'in B4 sayılı raporu, 30.04.1923).

Bey cevaben, Hükûmetinin Aydın Demir Yolu konusunda istisnai muamele uygulamasının çok zor olduğunu, ancak konuyu demir yolu meseleleriyle ilgilenen Muhtar Bey'le görüşerek onun fikrini alacağını söylemişti.[37]

B5 raporuna göre, Muhtar Bey TBMM seçimlerinde aday olacaktı ve Ekonomi Bakanı olması ön görülmekteydi. Ankara'da imtiyaz meseleleriyle uğraşan Muhtar'ı yakın bir zamanda Lozan'da görmesi mümkün olmayacaktı. Muhtar kendileri için hâlâ en önemli kişiydi.[38]

ADŞ hisselerinin İngiliz grubuna satılmasının yanı sıra, G.'nin Lozan'da en fazla ilgilendiği ve Türk heyeti nezdinde yoğun lobi faaliyeti sürdürdüğü ikinci konu, antlaşma taslağı müzakere edilirken 81. madde olan ve imzalanan metne 72. madde olarak dâhil edilen düzenlemedir. III. Komite Başkanı Montagna 26 Nisan 1923 tarihli toplantıda 81. maddeyi okuduktan sonra, Türk heyetine bu maddeye ilişkin olarak 27 Ocak'ta ileri sürmüş olduğu görüşlere açıklık getirme çağrısında bulunmuştur. Hasan Bey maddenin Türkiye'deki Alman mallarının tasfiyesiyle ilgili olduğunu, ülkesinin tasfiyenin hak sahiplerince (İtilâf Devletleri) yapılmasına karşı olmadığını, ancak tasfiye işiyle görevlendirilmeyi kabul etmediğini, zira Ankara Hükûmeti'nin elinde bunun için hiçbir yasal imkânın bulunmadığını söylemiştir. Montagna ilke üzerinde uzlaşma sağlandığını, yalnızca uygulama yol ve yöntemleri üzerinde görüş ayrılığı bulunduğunu belirtmiştir. Komite konunun İktisat Sorunları Alt Komitesine gönderilmesini kararlaştırmıştır.[39]

B6 sayılı rapora göre, hukukçular 81. maddenin lafzı üzerinde uzlaşma sağlayamıyordu. Fransızlar Türk görüşünün aksine bir tutum sergilemekteydi. Türkler de buna tepki olarak, karşı önerilerinde Alman çıkarları lehine olacak şekilde daha da ileri gidiyordu. Bir İsviçre şirketler grubunun temsilcileri, Türkiye'de büyük çaplı yatırımlar yapmak amacıyla İsmet Paşa'yı ziyaret etmişti. G.'nin İsmet Paşa'nın yakın çevresinde yer alan dostu, yatırım yapılacak alanlar arasında demir yolları da bulunduğu için, bunu G.'ye özellikle bildirmek istemişti. Müzakerelerde en zor mesele, Türk devlet tahvillerinin faizinin hangi para birimiyle ödenecek olmasıydı. Cavid Türk Lirası ve Fransız Frangıyla ödenmesini talep etmişti. Türkiye buna o denli sıkı sarılıyordu ki, içlerinden birisi G.'ye bu nedenle savaş dahi çıkabileceğini, zira İtilâf Devletlerinin de emisyon şartlarına ve Muharrem Kararnamesi'ne uyulmasında aynı derecede ısrar ettiğini

37 RZ 101/28588, s.228-230 (Parker'dan Forbes-Adam'a, 29.04.1923).

38 RZ 101/28588, s.231-232 (Günther'in B5 sayılı raporu, 01.05.1923).

39 Anonim, **Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar-Belgeler,** Takım II, Cilt 1, Kitap 2, Çeviren Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 2018, s.6-8.

söylemişti. İsmet Paşa, 1 ve 2 Mayıs'ta odasında saatlerce Fransızların şefiyle görüşmüştü. Konu Suriye ve Chester'dı. Chester imtiyazı da görüşüldüğü için, muhtemelen kendilerinden de söz edilmişti. Zira Türkiye, Chester'a verdiği imtiyazlar aracılığıyla Fransa'nın çıkarlarına zarar vermişti ve bunu telafi etmek zorunda kalacaktı. Bu durum G.'yi endişelendirmekteydi. Diğer yandan, İsmet Paşa eşini Lozan'a getirmek gibi talihsiz bir iş yapmıştı. Artık akşam saatlerindeki verimli görüşme imkânları ortadan kalkacak, Paşa o saatlerde haremlikte olacaktı. Paşa'yla gündüz bir araya gelme imkânları da azalacak ve görüşmelerin kalitesi düşecekti.[40]

B7 sayılı rapora göre, Günther İsmet Paşa'nın dikkatini Almanya'nın Versay Antlaşması uyarınca Ankara ile İtilaf Devletleri arasında imzalanacak barış antlaşmasını tanımayı peşinen kabul ettiğine dikkat çekmekteydi. Versay Antlaşması'nın kapsamını (81. madde bağlamında da) değerlendirecek ölçüde iyi bilmediğini iddia eden İsmet Paşa ise, Lozan'daki taktiğini buna göre ayarlamıştı. İsmet Paşa, hâkim olduğu konular hakkında daha az bilgi sahibi olduğu izlenimi yaratan nadir insanlardan biriydi. Bu tür çetrefil meselelerde körü körüne güven tehlikeliydi. Bazı noktalarda hatalı davranmış olan Türkler, ne pahasına olursa olsun zorlukları aşmak zorundaydı. Bu da yalnızca uzlaşmayla mümkündü. Hasan Bey daha bir gün önce G.'ye "Üzülme" demiş ve tartışmada gelinen son aşamayı anlatmıştı. Günther buna rağmen, eve götürebileceği bir şey elde edinceye kadar kuşkuyla beklemekteydi. Her halükarda, elinden gelen her şeyi yapacaktı.

G. raporunun ekinde Chicago Tribune gazetesinin 2 Mayıs 1923 tarihli Paris baskısında "Berlin İtilâf Devletlerini Bölmek İçin Türklerle Birlikte Entrika Çeviriyor – Rusya Lozan'daki Gizli Toplantılara Dâhil Ediliyor" başlığı altında yayınlanan haber metnini de göndermiştir. Habere göre, Lozan'a gelen Alman Dışişleri Bakanlığı görevlisi Dr. Becker, İsmet Paşa'yla gizli toplantılar düzenlemeye başlamıştı ve Vorovski[41] adlı bir Rus'la da temas içindeydi. İsmet Paşa'nın baş danışmanlarından biri gibi hareket eden Dr. Becker'in, Türk tarafının İtilâf Devletlerini bölme politikasını yönlendirdiği söylenmekteydi. Küçük bir otelde kalan Dr. Becker, her gece Berlin'e şifreli uzun telgraflar göndermekteydi. Türklerin Alman ve Rus ajanlarla çevirdiği utanç verici entrikanın, ciddi sonuçları olabilirdi.

40 RZ 101/28588, s.235-237 (Günther'in B6 sayılı raporu, 02.05.1923).

41 Lozan Konferansı'na gözlemci olarak katılan Sovyet Rusya delegesi Vaslav Vorovski, 10 Mayıs 1923'te Hotel Cécil'in lokantasında suikast kurbanı olmuştur.

Haber metninin altında "Günther'in değerlendirmesi: Dr. Becker Vossische Zeitung'un temsilcisidir ve kendi halinde bir gazetecidir. Türk heyetiyle hiçbir zaman tek kelime konuşmamıştır. Vorovski'yi de tanımamaktadır." ifadesi yer almaktadır. Habere çok kızan Günther raporunu "Şikago gazetesindeki haber temelden yanlış ve kötü niyetlidir. Görüldüğü gibi, isimler birbirine karıştırılmıştır. Sözü edilen kişi Günther'dir. Burada Türklerle temas içinde olan yalnızca bir tek Alman vardır. Ne mutlu ki, habere hiç aldırış etmeyen Türkler gazeteyle dalga geçiyor." ifadeleriyle sonlandırmıştır.[42]

III. Komite'nin 7 Mayıs'ta düzenlenen beşinci toplantısında, alt komitedeki iktisat uzmanlarının üzerinde uzlaşma sağladığı 81. maddenin lafzı uygun bulunarak kabul edilmiştir. Düzenleme uyarınca;

– Türk kalan topraklarda Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'a ya da bu devletlerin uyruklarına ait olup ta antlaşma yürürlüğe girmezden önce İtilaf Hükûmetleri tarafından el konulmuş ya da işgal edilmiş olan mallar, haklar ve çıkarlar, İtilaf Hükûmetleri ile diğer dört ülkenin hükûmetleri ya da ilgili uyrukları arasında anlaşmaların yapılmasına kadar İtilaf Hükûmetlerinin elinde kalacaktır. Bu mallar, haklar ve çıkarlar tasfiye edilmişse, tasfiye işlemi geçerliliğini koruyacaktır.

– Türkiye'den ayrılan ülkelerdeki hükûmetler, dört ülkeye ya da vatandaşlarına ait malları, hakları ve çıkarları antlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak bir yıl içinde tasfiye edebilecektir.

– Daha önce yapılmış ya da yapılmamış olsun, tasfiyelerden elde edilen para, tasfiye edilmiş mallar dört ülkenin mülkiyetinde ise, ilgili ülkeyle yapılmış olan barış antlaşmasının kurmuş olduğu Tamiratlar Komisyonu'na ödenecektir. Tasfiye edilen mallar özel kişilerin ise, tasfiye edilen para doğrudan malların sahiplerine ödenecektir.

– Bu maddede yer alan hükümler, Osmanlı anonim şirketlerine uygulanmayacaktır. Türk Hükûmeti bu maddede öngörülen tedbirlerden hiçbir şekilde sorumlu olmayacaktır.[43]

Hukuk ve Türkçe öğrenimi görmüş olan Alman diplomat Dr. Kurt Ziemke'nin de dikkat çektiği gibi, birinci paragraf Türk tarafıyla İtilaf devletleri arasında sağlanan bir uzlaşmadır. İtilaf Devletlerinin Türkiye'deki resmî ve özel

42 RZ 101/28588, s.238-240,244 (Günther'in B7 sayılı raporu, 05.05.1923).

43 **Lozan Barış Konferansı**, Takım II, Cilt 1, Kitap 2, s.28,42.

Alman malları, hakları ve çıkarlarını tasfiye etmesi, taraflar arasında doğrudan uzlaşma sağlanması şartına bağlanmıştır. Türk tarafı bunun karşılığında, daha önce yapılmış olan tasfiye işlemlerini teyit etmiştir.[44] İsmet Paşa Alman malları, hakları ve çıkarlarının, uzlaşma sağlanıncaya kadar İtilaf Devletlerinin kontrolü altında kalmasına ise itiraz etmemiştir. Bu durum, Paşa'yla Günther arasında derin bir görüş ayrılığının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

G.'nin aynı gün kaleme aldığı B8 sayılı rapora göre, 81. madde Fransa'nın büyük baskısı altında can sıkıcı bir şekle dönüşmüştü. G. son iki gün büyük bir gayretle buna karşı mücadele etmişti. Ancak mücadele eşit şartlar altında sürdürülmemişti. Düşmanların elinde top ve makineli tüfek vardı. G.'nin elinde ise yalnızca baston. 81. maddenin son şeklini raporunun ekinde sunan G. için daha kötü olamayacak bu sonuç, Türklerin kendi ülkeleri ve Almanya için hazırladığı manevi bir yenilgiydi ve etkisi büyük olacaktı.

G., Türklerin Talat Paşa cinayeti davasında dönemin Dışişleri Bakanı Joseph Wirth'in ilgisizliği ve jürinin zanlının suçsuz olduğu yönündeki kararından duydukları rahatsızlık ifadelerini gına gelinceye kadar dinlemiş ve kendisi de bunun meşum bir karar olduğunu vurgulamıştı. G. gelinen noktada DB'nin ne yapacağını bilmiyordu. Ancak İtilâf kontrolü altında çalışmaya devam etmesi zor olan bankanın, yakında İstanbul'dan gideceğini tahmin ediyordu. Türkler İtilâf'ın zafer kazanmasına yardımcı olmuştu ve bunun bedelini ödeyeceklerdi. Reşid Saffet'in Wassermann'a[45] gönderdiği mektuptan, Ankara'nın Türk heyetine 81. maddede direnmekten vaz geçilmesi talimatı verdiği anlaşılmaktaydı.[46]

B9 sayılı rapora göre, Schröder 8 Mayıs'ta G.'ye gönderdiği telgrafla 15 Mayıs'ta Lozan'a dönecek olan Parker'ın, Türk heyetiyle her türlü iletişim kurma işini Günther'e devrettiğini belirtmişti. G. bunun üzerine ziyaret ettiği Hasan Bey tarafından, yatağında kabul edilmişti. G., Hasan Bey'e gerekli açıklamaları yapmış ve ona Fransızca şu notu vermişti: "Banque N. M. Rotschild & Sons, J. Henry Schröder & Co. ve Alwyn Parker'dan oluşan bankalar grubu, Zürih'te kain Şark Demiryolları Bankası'yla imzaladığı sözleşmeler aracılığıyla, daha önce bu bankanın kontrolü altında bulunan demir yolu şirketlerinde belirleyici etkiye sahip oldu."[47]

---

44 Dr. Kurt Ziemke, **Die Neue Türkei. Politische Entwicklung. 1914-1929**, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart/Berlin/Leipzig 1930, s.260.

45 Oscar Wassermann 1912-1933'te Deutsche Bank Yönetim Kurulu Üyesi, Schmidt, s.118.

46 RZ 101/28588, s.246-248 (Günther'in B8 sayılı raporu, 07.05.1923). İsmet Paşa'nın Lozan telgraflarında böyle bir talimata rastlanmamıştır.

47 RZ 101/28588, s.249-250 (Günther'in B9 sayılı raporu, 09.05.1923).

B10 sayılı rapora göre, Konferansta her şey aceleye getirilmekteydi. İkinci perdeden sonra, üçüncüsü atlanarak dördüncüye geçilmişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığının kendine göre sebepleri olmalıydı. G., Lozan'dan ayrılmayı çok istemekteydi, ancak her halükarda biraz daha beklemek ve bunun özellikle son zamanlarda birçok konuda çılgınca davranan Ankara Hükûmeti üzerindeki etkisini izlemek zorundaydı. Türk heyetinin 81. madde kazası, kesinlikle izah edilemez nitelikteydi. G., 9 Mayıs'ta İsmet Paşa'yla konu hakkında ayrıntılı bir görüşme yapmıştı ve tarihe not düşmek amacıyla bunun bir kısmını yazıya dökmek istiyordu. Bu aynı zamanda, aktörü oldukları siyasi gelişmelerin nasıl ortaya çıktığına da ışık tutacaktı.

Sürdürülen bunca müzakereden sonra bu denli kötü ve beklenmedik bir sonuç elde edilmesine çok üzüldüğünü vurgulayan G., "Almanya üzerinde feci bir etkisi olacağından endişe ettiğim uğursuz bir sonuç elde edildi. Dostumuzun bize ihanet ettiği ve bizi düşmanımızın nefret ve intikamına teslim ettiği söyleniyor." demişti. Bu ifade karşısında dehşete kapılan İsmet Paşa ise Fransızca şöyle haykırmıştı: "Ama nasıl, nasıl? Paranızı kurtardık. Gelecek için hiçbir kısıtlama yok. Biliyorsunuz, Almanya'nın gelecekte Türkiye'de her türlü faaliyetten dışlanmasını talep ettiler. İtirazımız üzerine bu düşünceden vazgeçtiler. Tasfiye edilen varlıklar konusunda bir şey yapamadığım için üzgünüm. Ancak İsviçre vatandaşları da aynı kaderi paylaşıyor."

Günther cevaben, konunun parayla değil, ahlaki yenilgiyle ilgili olduğunu, zira kendisine saygısı olan bir şirketin Türkiye'de İtilâf Devletlerinin kontrolü altında faaliyet sürdürmeye devam etmesinin imkânsız olduğunu, DB'nin özellikle hedef alındığından emin olduğunu, DB'nin Türkiye olmaksızın da var olabileceğini, ancak bu bankanın Türkiye için ne anlam ifade ettiğini ve devre dışı bırakılmasının ne gibi sonuçları olacağını Paşa'nın yakında göreceğini, zira Türkiye'nin İtilâf bankalarının insafına terk edildiğini söylemişti.

Günther'in söylediklerinin kesinlikle doğru olmadığını, barış imzalanır imzalanmaz DB üzerindeki denetim ve benzeri uygulamalara son verileceğini ve mülkiyetin sahiplerine iade edileceğini söyleyen İsmet Paşa, zile basarak yaverini odaya çağırmış ve ondan 81. maddeyi getirmesini istemişti. Anlaşmayı mülkiyet maddesine gelinceye kadar yüksek sesle okuyan Paşa, Günther'in yüzüne öfkeli bir ifadeyle bakmaya başlamıştı. Günther Paşa'nın böyle bir yüz ifadesine sahip olabileceğini asla düşünemezdi. Paşa'nın beti benzi atmıştı. Tartışma bir süre Türkçe devam etmişti.

Paşa kısa süre içinde soğukkanlılığını geri kazanmış ve konuyu DB açısından yaratacağı sonuçlar açısından irdelemeye başlamıştı. Günther Paşa'nın

düşüncelerine uygulanamaz nitelikte olduğu için karşı çıkmıştı. Türkiye için önemli olan yalnızca bir banka vardı: DB. Bir de birbirinin benzeri diğer küçük bankalar. Bu konuda Günther'e hak veren Paşa, DB'nin geçmişte Türkler için ne denli önemli olduğunu bildiğini, bu önemin korunması gerektiğini, ancak Almanya'ya bağımlı olmak istemediklerini vurgulamıştı.

Günther, yüzlerine tükürüldüğünde yağmur yağdığını iddia eden karakterde insanlardan olmadıklarını, Türklere savaş ilan edemeyeceklerini, ancak zarar verebileceklerini, şayet bir Alman devlet adamı olsaydı, İtilâf Devletleri'nin Alman şirketlerindeki son denetçisi ayrılana kadar Türkiye'ye ticaret kredisi verilmesi ve ekonomik kalkınma yardımı yapılmasını engelleyeceğini söylemişti. Paşa da gülerek, "Alman devlet adamı olmadığınız için sevinmeliyiz." demişti. Akabinde ikisi de gülmeye başlamıştı. Ancak, Paşa ciddiyetini korumuştu.[48]

İsmet Paşa'nın DB'nin iade edilmesi konusunda haklı olduğu, yaklaşık beş ay sonra görülmüştür. 25 Ocak 1919'da İstanbul'daki "düşman" bankalarının tamamına el koyan İtilâf makamları, DB İstanbul Şubesi binalarının anahtarlarını 1 Ekim'de sahiplerine iade etmiş ve mal varlığına herhangi bir sınırlama olmaksızın yeniden sahip olan banka, Türkiye'de yeniden faaliyet sürdürmeye başlamıştır.[49]

G.'nin B11 ve B12 sayılı raporlarında[50] Türkiye bağlamında kayda değer bilgi bulunmamaktadır. B13 sayılı rapora göre, 13 Mayıs'ta Meissner'den "Türk Hükûmeti'nin Fransa ile imzaladığı Ankara Antlaşması'nda yer alan Bağdat Demir Yolu düzenlemesine ilişkin güncel tutumu nedir?" şeklinde bir telgraf alan Günther, cevabi telgrafında "Türkiye Bouillon ile imzalanan antlaşmanın Lozan Antlaşması'na dâhil edilmesi talebini sürdürmektedir. Bu temel konu açıklığa kavuşturuluncaya kadar, Suriye meselesi askıya alınmıştır. Muhtemel gelişmeleri telgrafla bildiririm." yazmıştı. Bu tür genel ve biraz da üstü kapalı sorulara tutarlı cevap vermek zordu. Konu hakkında doğru değerlendirme yapılabilmesi için, hangi tarafın hangi çıkarlarının söz konusu olduğu bilinmeliydi. İlgili tarafın J. H. Schröder ya da Alman Dışişleri Bakanlığı olmasına bağlı olarak, farklı değerlendirmeler yapılabilirdi.

G., 14 Mayıs'ta kendisini ziyaret eden Suphi Ziya Bey'le (Özbekkan) görüşmüştü. Bu kişi Weil'ın yönetimindeki Crédit National'da Genel Sekreter

48 RZ 101/28588, s.255-258 (Günther'in B10 sayılı raporu, 10.05.1923).

49 Anonim, **100 Jahre**, s.52.

50 RZ 101/28588, s.259 (Günther'in B11 sayılı raporu, 11.05.1923); RZ 101/28588, s.277-278 (Günther'in B12 sayılı raporu, 13.05.1923).

olarak görev yapmıştı. Dilbilimci ve çok kibar bir adamdı. Önceki yıl Ankara ile Chester arasında sürdürülen müzakerelerde aracılık yapmıştı. Gayet açık ve net olarak şunu sormuştu: "DB Orientbank'ta çoğunluk hissesine sahip midir? Değilse, iki grubun iş birliği yapması mümkün müdür?" İstanbul'dan geliyordu ve yola çıkmazdan önce orada şöyle bir haber okumuştu: "Bay Günther Lozan'da çok güçlü bir İngiliz finans grubuyla müzakere sürdürmektedir ve başarılı olma şansı çok büyüktür." Günther soruyu düşünmesi ve yönetime bildirmesi gerektiği şeklinde cevap vermişti. Akşama Münih'te Hotel Vier Jahreszeiten'da kalmakta olan ailesinin yanına gideceğini ve iki hafta orada kalacağını söyleyen Ziya Bey, G.'den yazılı cevap vermesini rica etmişti.[51]

B14 sayılı rapora göre G., 15 Mayıs'ta Lozan'a gelen Parker'la görüşmüştü. Parker Alman dostu olarak bilinen Schröder'in İngiltere'de hoş karşılanmadığını, bu nedenle Schröder adının çok fazla öne çıkarılmaması gerektiğini, Schröder'e büyük sempatiyle bakan Türklerin, Schröder ve Rotschild adlarının yarattığı etkiyi takdirle karşıladığını söylemişti. G. aynı gün öğleden sonra Hasan Bey'le bir araya gelmişti. Son dönemde İsmet Paşa ve ona birçok kez bahsetmiş olduğu kombinasyon (Rotschild-Schröder-Parker grubu) hakkındaki net ve kesin düşüncesini öğrenmek istiyordu. Hasan Bey, kombinasyonun nihai olarak kararlaştırılıp kararlaştırılmadığını sormuştu. G.'nin kararlaştırıldığını söylemesi üzerine Hasan Bey, "Ancak bu İngiltere'nin her şeye hâkim olmasını ve ADŞ'nin tabiri caizse İngilizleşmesini sağlamayacak mı? Peki ya İsviçrelilere ne olacak, Orientbank ortadan kalkacak mı?" demişti. G., Orientbank'ın eskisi gibi kalacağını, ADŞ'nin eski haline getirilmesi için çok fazla paraya ihtiyaç duyulduğunu, İngiltere'nin Orientbank'a ilgi duyduğunu, parayı getirenin bankaya sahip olacağını, Almanların parasının olmadığını, İsviçrelilerin parasının yetersiz olduğunu, gelinen aşamada gelecekte kaydedilecek büyük ilerlemelerin ilk adımının atılmakta olduğunu ve her şey yolunda giderse Türklerin çeşitli avantajlar elde edeceğini söylemişti. G. bu tür konuları, konferansın ilk safhasında ne yazık ki Hasan Bey'le değil, Muhtar'la konuşmuştu. Muhtar, mülkiyet sahibi ve şirket hissedarlarının kimler olacağının Türkleri hiçbir şekilde ilgilendirmediğini, yalnızca şirketin ülkeye karşı olan yükümlüklerini yerine getirmesi ve demir yollarının imtiyaz sözleşmelerine uygun şekilde işletilmesinin önemli olduğunu söylemişti. Hasan Bey de, Ankara Hükûmeti'nin konuya ilişkin

51 RZ 101/28588, s.282-283 (Günther'in B13 sayılı raporu, 14.05.1923). Suphi Ziya Bey o sırada Ankara'da Chester şirketinin temsilcisiydi. Bk. Nuri Özcan, "Özbekkan, Suphi Ziya (1887-1966)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 34, Ankara 2007, s.118-119.

politikasının hâlâ aynı olduğuna dikkat çekmişti. G.'den konuyu İsmet Paşa'yla da görüşmesini isteyen Hasan Bey, "Sizi destekleyeceğim. Ancak Fransızlar kim bilir ne kadar büyük gürültü koparacak, İngilizlere ne ithamlar yöneltecektir." demişti. G.'nin ne yapmaları gerektiğini sorduğu Hasan Bey, barış imzalanıncaya kadar Türkiye'deki demir yolu işi için gerekli hazırlıklar haricinde hiçbir şey yapmalarının gerekli olmadığını, zira Türkiye'de yeni demir yolları inşa etmeleri gerekeceğini söylemişti.[52]

B15 sayılı rapora göre, Hasan Bey 17 Mayıs'ta Paris'e gitmişti. Seyahatin nedeninin kupon meselesi olduğu söyleniyordu. Hasan Bey orada, İngiliz şirketler grubu konusunda kim bilir nasıl bir muameleyle karşılaşacaktı! G., Hasan Bey'le görüşmesinden sonra, İsmet Paşa'yı görmemişti. O gün Paşa'yla görüşerek gelişmeler hakkındaki düşüncelerini etraflıca söyleme niyetindeydi. Ancak bayramın ilk günüydü. Konferans oturumlarına dahi ara verilmişti. Dostları G.'ye, o gün Paşa'ya tebrik kartı gönderme haricinde hiçbir şey yapmamasını tavsiye etmişti.[53]

B16 sayılı rapora göre, Parker 16 Mayıs'ta Hasan Bey'le görüşmüştü. Görüşmenin kısa sürdüğü anlaşılmaktaydı. Parker Hasan Bey'le, ortak konuları (ADŞ'nin İngiliz grubuna satılması) hakkında Günther'in tavsiye ettiği şekilde konuşmuştu. Hasan Bey Parker'a, Günther'in bir gün önce kendisini konu hakkında ayrıntılı şekilde bilgilendirdiğini söylemişti. Hasan durumdan memnun görünmekteydi. Parker Hasan Bey'e ayrıca, İzmir-Aydın Demir Yoluna ilişkin talepleri hakkında da bilgi sunmuştu. Ancak Hasan, bu konunun ağırlıklı olarak Ankara'da kararlaştırılacağı cevabını vererek çok fazla olumlu konuşmamıştı. O akşam İngiltere'ye dönecek olan Parker, uygun bir çözüm bulunması için Günther'in aracılık yapmasına güveniyordu. Günther elbette bunun için mümkün olan her şeyi yapacak, özellikle İstanbul'da bulunan Huguenin'in yardımcı olmasını sağlayacaktı. İstanbul ve Ankara'ya gitmeyi kararlaştıran Parker, 5 Haziran'da Londra'dan yola çıkmayı ve 9 Haziran'da İstanbul'a ulaşmayı planlıyordu. G., o tarihe kadar, ADŞ'nin İngiliz grubuna satılması için Lozan'da

52 RZ 101/28588, s.284-287 (Günther'in B14 sayılı raporu, 15.05.1923).

53 RZ 101/28588, s.288-290 (Günther'in B15 sayılı raporu, 17.05.1923). Konferansa gazeteci olarak katılan Velid Ebuzziya 19 Mayıs tarihli mektubunda, iki maliye mütehassısı Hasan ve Şefik [Başman] Beylerin Paris'e giderek kupon sahiplerinin vekilleriyle görüştüğünü, gelen bilgiye göre konferansın esaslı meselelerinden birinin daha halledilme ihtimalinin arttığını yazmıştır. Ahmet Temiz, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s.270-271.

Türkler nezdinde başlatmış olduğu girişimin, Türkiye'de Huguenin tarafından devam ettirilebilmesini sağlamak için, onu konu hakkında ayrıntılı şekilde bilgilendirecekti.

G., Parker'a, Lozan'dan ayrılıp ayrılmaması hakkında ne düşündüğünü de sormuştu. Parker, artık gidebileceğini söylemişti. G. konuya ilişkin kararının iki gelişmeye bağlı olacağını belirtmişti. İlk olarak, İtilâf Devletleri 95. maddeyi kesinlikle iptal edecek miydi? Parker buna kesin bir "Evet" cevabı vermişti. İkincisi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı hazırladığı mali finansman güvencesi programının arkasında kesinlikle duracak mıydı? Buna daha az kesin bir cevap veren Parker, "Sanırım evet. Bakanlık geçmişte yaşanan bunca şeyden sonra, başka türlü hareket edemez. Bu konuda iyimserim. Onun desteğiyle doğan bebek, emzirilmelidir." demişti. Ancak ileride göreceğimiz gibi, Bakanlık sözünde durmayacaktır.

Parker, G. için ikinci meselenin Türklerle bağlantılı olduğunu, Hasan ADŞ'nin Rotschild-Schröder-Parker grubuna satılmasını destekleyeceği yönündeki görüşünü değiştirmemişse, G.'nin Lozan'da kalmasının bir anlamının olmayacağını söylemişti. G. de Lozan'da işe yaramaz bir şekilde bekleyerek, çok fazla para harcamak istemiyordu. Bu kararını Türklere bildirir bildirmez geri dönmeye karar vermişti. Ancak İsmet Paşa'yla her halükarda bir kez daha bir araya gelmek istiyordu ve görüşmenin sonucuna bağlı olarak belki de Hasan'ın dönmesini bekleyecekti. G., DB konusunu Ankara Hükûmeti Adalet Bakanlığı Müsteşarı ve Lozan'daki Türk heyetinin danışmanı Tahir Bey'le de (Taner) görüşmüştür. Tahir Bey kabul edilen 81. maddenin DB'ye el konulması anlamına geldiği yönündeki değerlendirmeye katılmaktaydı. Ancak 81. maddenin lafzına rağmen, bunun barış antlaşması imzalanıncaya kadar tasfiyeye dönüşecek olmasını kesinlikle ihtimal dışı görmekteydi. Böyle bir hareketin, müzakerelerin mantığına aykırı olacağı ve Türklerin de böyle bir yoruma asla izin vermeyeceği görüşündeydi.[54]

Konferansın birinci safhasında Türk tarafına sunulan barış antlaşması taslağında yer alan, ancak ikinci safhada çıkarılan 95. maddenin 1. fıkrası uyarınca, Türk Hükûmeti antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra bir yıl içinde Türk ya da İtilaf çıkarlarının üstün durumda olmadığı demir yollarını Türk Devlet Demir Yolu şebekesi haline getirmek amacıyla satın alacak ya da bunları kamulaştıracaktır. 2. fıkra uyarınca, Türkiye'deki demir yolu işletmelerinde

54 RZ 101/28588, s.294-297 (Günther'in B16 sayılı raporu, 18.05.1923).

uyruklarının üstün çıkarları bulunan Müttefik Hükûmetler, 1. fıkrada öngörülen durum değiştirme işlerini, kendileriyle ilgili olduğu ölçüde kolaylaştıracaktır."[55]

B17 sayılı rapora göre, Kautz 81. madde meselesini İsviçre'de yayınlanan Almanca gazetelerin gündemine alınmasını sağlamıştı. Gazeteler Kautz'un başarılı telkinleri sonucunda şu argümanı vurgulamaktaydı: "Böyle bir şey Almanların başına geliyorsa, günün birinde İsviçre'nin de başına gelebilir. Egemenlik ve güvenilirlik nerede kaldı?" G., artık bir faydası olmayacaksa da, kendilerine borçlu olan Ankara Hükûmeti'nin bu yorumu görmesini sağlayacaktı.[56]

B18 sayılı rapora göre, 20 Mayıs Pazar günü İsmet Paşa'yla görüşen G., aynı gün Stauss'a gönderdiği telgrafta, "Günther İsmet Paşa'yla sürdürdüğü çok tatmin edici görüşmeden sonra, Türkiye hakkında iyimser. Umarım İngilizler kararını kesinleştirmiştir. Salı Zürih, Perşembe Münih, DB, Cuma evdeyim." yazmıştır. Telgraftan Günther'in, İsmet Paşa'yla demir yollarının İngiliz grubuna devredilmesini görüştüğü, Paşa'nın konuya olumlu yaklaştığı, ayrıca Günther'in 22 Mayıs Salı Lozan'dan ayrılarak Zürih'e gitmeyi, 24 Mayıs Perşembe Münih'te DB'ye uğradıktan sonra, 25 Mayıs Cuma Dresden'deki evinde olmayı planladığı anlaşılmaktadır.

Rapora göre, G. ve Türklerin tarafında her şey yolundaydı. G., Paşa'yla 1,5 saat boyunca sürdürdüğü görüşme sırasında, onu kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. Artık Orientbank kelimesinden dahi ürkmeyen Paşa için mihenk taşı, İngilizlerin 95. maddenin Lozan'da hiç tartışılmamasını sağlaması olacaktı. G., İsmet Paşa'yla bir gün önce görüşeceğini zanneden Parker'ı daha fazla merakta bırakmamak için, ona çektiği telgrafta "İsmet Paşa'yla görüşme tatmin edici. Zürih'e gidiyorum. Cuma günü evdeyim. Oradan yazarım." demişti. Telgrafı Parker'ın İzmir-Aydın Demir Yolu bağlamındaki endişelerini gidermek için çekmişti. İsmet Paşa nezdinde, demir yolunu satın almak isteyen Parker lehine de iyi bir ön çalışma yapmıştı.[57]

B19 sayılı rapor, dosyada yer almamaktadır. B20 sayılı son rapora göre, G. hissedarlar ve tahviller programında ADŞ'nin alacaklılarına dayatılan kesinti karşısında dehşete düşmüştü. Borçların Fransız Frangıyla ödenmesini kendisi de düşünmüştü. Türkler bunu ulusal borçları için, dolayısıyla Bağdat Demir

55 Anonim, **Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar-Belgeler**, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 2018, s.85-86.

56 R 28588, s.302 (Günther'in B17 sayılı raporu, 19.05.1923).

57 RZ 101/28588, s.304-305 (Günther'in B18 sayılı raporu, 20.05.1923).

Yolu için de istiyordu. Ancak barış konferansında karşılaştıkları en büyük direnç bu konudaydı. Hasan Bey'in Paris ziyareti de bununla bağlantılıydı. Mesele muhtemelen birkaç gün içinde karara bağlanacaktı. G. raporunun sonunda, kapsamlı sözleşmenin Parker İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmazdan önce sonuçlandırılmasını tavsiye etmiştir. Burada kast edilen sözleşme, elbette Rotshild-Schröder-Parker sözleşmesidir.[58]

21 Mayıs'ta Berlin'e son raporunu gönderen Günther, ertesi gün ADŞ'nin Rotschild-Schröder-Parker grubuna satılması konusunda İsmet Paşa'yı kendi tarafına çekmeyi başarmış olmanın verdiği huzur içinde Lozan'dan ayrılmıştır.

İstanbul ve Ankara'daki Gelişmeler

9 Haziran'da İstanbul'da olmayı planlayan Parker, oradan Ankara'ya geçerek 15 Haziran'da Anadolu ve Bağdat DemirYolları Umum Müdürü Behiç Bey'le (Erkin) görüşmüştür. Erkin hatıratında "İngiltere'nin Loydbank müdürlerinden Mr. Parker'ın" bankanın beş sene içinde Türkiye'deki demir yollarının tamamını Türk Hükûmeti adına satın alacağını, bunların bir Türk-İngiliz şirketi tarafından işletileceğini ve konuyu istişare etmek üzere geldiğini söylediğini yazmıştır.[59]

İtilâf birliklerinin İstanbul'dan ayrılmasından sonra ADŞ'nin İngilizler tarafından işletilen Gebze–Haydarpaşa hattını devralmayı planlayan Behiç Bey, 25 Haziran'da özel vagonuyla gittiği Haydarpaşa Garı'nda Demir Yolları Müdürü Albay Smith'le görüşmüştür. DB tarafından ADŞ'nin iade edilmesini müzakere etmek üzere İstanbul'a gönderilmiş olan Huguenin, ertesi gün Behiç Bey'i vagonunda ziyaret ederek, "Siz bu hattı işletemezsiniz. Şimdiye kadar şansınız varmış, işlettiniz. Ben alıp, yine ben işleteceğim" demiştir. Behiç Bey, "Hattın size verilmesi, Hükûmetin işidir. […] Beni buraya Umum Müdür yapan Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, bana ne emir verirse ben onu yaparım. Hattı size verirse orduya giderim." cevabını vermiştir.

Behiç Bey Lozan'dan dönmekte olan İsmet Paşa'nın treni 12/13 Ağustos gecesi geç vakit Eskişehir'de durduğunda, Paşa'nın bulunduğu vagona çıkmıştır. Paşa ilk söz olarak "Çift hattı işletemezsin diyorlar, ne yapacaksın?" demiştir. O da "Merak buyurmayın, onu da muntazaman işleteceğiz." şeklinde cevap vermiştir.

İngilizler 24/25 Eylül gece yarısı Gebze-Haydarpaşa hattını terk etmiştir. 25 Eylül'de hat üzerindeki istasyonları işletecek personeli yanına alarak

58 RZ 101/28588, s.306 (Günther'in B20 sayılı raporu, 21.05.1923).

59 Behiç Erkin, **Hatırat. 1876-1958**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.242.

Haydarpaşa'ya gelen Behiç Bey'le görüşen Huguenin, "İngilizler hattı bana verdiler amma, benim işletecek vasıtam yok. Bu kısmı da şimdilik siz işletiniz de, sonra ben hepsini birden alacağım." demiştir. Behiç Bey'e göre Nafıa Vekili Muhtar Bey, ADŞ'yi teslim etmek için Huguenin'i Ankara'ya çağırmıştı ya da "Huguenin gitmek istemiş ve Muhtar Bey de gel." demişti. Behiç Bey 2 Ekim'de Eskişehir'e dönerken, aynı gün tesadüfen Huguenin de Ankara'ya gitmek üzere özel vagonuyla yola çıkmıştır. Huguenin ertesi gün Behiç Bey'i vagonunda öğle yemeğine davet etmiştir. Huguenin'in müşaviri Kocabaş lakaplı Arif Bey, Huguenin'in hattı aldığında Behiç Bey'i Genel Müfettiş yapacağını söylemiştir. Buna canı sıkılan Behiç Bey, "Ben askerim, bana bu vazifeyi verdiler yaptım. Hattı şirkete verirlerse, orduya geri dönerim." demiştir.[60]

ADŞ'nin Orientbank'taki hisselerinin Rotschild-Schröder-Parker grubu tarafından satın alınmasına ilişkin planı ele geçiren gazeteci Paul Einzig, bunu 8 Ekim'de Londra'da Financial News gazetesinde detaylı olarak yayınlanmıştır. Bunun üzerine Fransa'da plana ve Türk Hükûmeti'ne karşı şiddetli bir tepki oluşmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, gruba verdiği mali finansman güvencesi sözünü tutmamıştır. İngiliz tarihçi Roberts, Türk Hükûmeti'nin Fransız baskısına boyun eğerek satışı engellediğini iddia etmişse de, bu doğru değildir. Aşağıda göreceğimiz gibi, ADŞ'nin devredilmesine ilişkin müzakereler bir süre devam ettikten sonra, Türk Hükûmeti şirketi bizzat satın almayı kararlaştırmıştır.[61]

Ankara'da ADŞ'nin kendilerine iade edilmesi için müzakerelere başlayan Huguenin ile Nafıa Vekâleti arasında imzalanan 11 maddelik iade itilâfnamesi, 7 Kasım'da hükûmet tarafından onaylanmış ve incelenmesi için TBMM Nafıa Encümeni'ne havale edilmiştir.[62] 5 Aralık'ta Arif Bey'le birlikte İstanbul'a dönen Huguenin aynı gün Cavid Bey'le görüşerek müzakereler hakkında bilgi vermiş, kendisinden para isteyen tek kişinin Mustafa Fevzi olduğunu, Arif Bey'in Saruhan mebuslarının şirketin iade talebini savunacağını, fakat bu işin parasız olmayacağını belirttiğini, ancak hiç kimseye para vermediğini söylemiştir. 8 Aralık'ta bir haftadır İstanbul'da olan Günther'le de görüşen Cavid Bey günlüğüne, "Anadolu şimendiferleriyle alakası kalmamış olmakla beraber

60 Erkin, **age.**, s.243-246.

61 Paul Einzig, **In the Centre of Things**, Hutchinson/London 1960, s.47-49; Roberts, s.191.

62 Birgül Bozkurt, "Erken Cumhuriyet Dönemi Demiryollarının Millîleştirilmesi: Anadolu Demiryolları ve Mersin-Tarsus-Adana Hattının Satın Alınması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 71/2021, s.679-702; burada, s.688.

yapılan kombinezonu [Rotschild-Schröder-Parker grubu] müdafaa etmek istedi. Fakat benim verdiğim izahattan sonra meseleye tamamıyla vakıf olduğumu görerek ısrar etmedi." yazmıştır.[63]

Behiç Bey'e göre, ADŞ'nin Türk Hükûmeti tarafından satın alınmasına karşı olan Muhtar Bey, İsmet Paşa'yı da etkisi altına almıştı. Konu hakkında karar verecek olan encümen üyeleri, şirketin Türkler tarafından işletilebileceğine dair teminat istemiştir. Behiç Bey 28 Kasım'da Ankara'ya giderek teminatı sunmuştur. Muhtar Bey, "Nafıa'nın hazırladığı, hattın şirkete iadesi hakkındaki itilâfname bu şekilde suya düşünce", 15 Ocak 1924'te istifa etmiştir. Onun yerine Süleyman Sırrı Bey atanmıştır. 26 Ocak-5 Şubat 1924'te bir araya gelen yetkili hükûmet organları, ADŞ ve Haydarpaşa Limanı'nın satın alınmasının hukuken mümkün olduğuna karar vermiştir.[64]

11 Şubat 1924'te İstanbul'da Cavid Bey'le görüşen Parker, "şimendifer meselesi" hakkında bilgi vermiştir. Cavid Bey ise, demir yolu imtiyazının devam etmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. ADŞ'yi kiralama yoluyla ya da işletmek üzere devralmaya dahi hazır olduğuna dikkat çeken Parker, Cavid Bey'den kendisini desteklemesini istemiştir. Cavid Bey hükûmetle ilişkisi olmadığı için, hiçbir şekilde yardımcı olamayacağını belirtmiştir.[65]

Huguenin, Muhtar Bey'in istifa etmesi ve demir yollarının şirkete iadesi için yapılan itilâfnamenin TBMM tarafından kabul edilmemesi üzerine ümitsizliğe düşmüştür. Türk Hükûmeti ADŞ'nin satın alınmasını kararlaştırmıştır. Konuya ilişkin 506 sayılı kanun 22 Nisan 1924'te TBMM tarafından onaylanmıştır. Ancak Behiç Bey bu gelişmeye rağmen Huguenin'in, yeni Nafıa Vekiliyle de ADŞ'nin iadesine ilişkin olarak şifahi bir anlaşmaya vardığını tahmin etmekteydi. Nitekim Huguenin, Süleyman Sırrı Bey'in daveti üzerine 1925 Aralık başında tekrar Ankara'ya gitmiştir. Ancak Nafıa Vekili hastalanmış ve 14 Aralık'ta vefat etmiştir. 21 Aralık'ta Nafıa Vekili olan Behiç Bey, 9 Ocak 1926'da Ankara'ya giderken, Huguenin kendisini yolcu etmeye gelmiştir. Hareketten sonra Behiç Bey'in yanında bulunan demir yolları başhekimi İhsan Bey, "Dikkat ettiniz mi, Huguenin perişan halde idi. Bir haftaya kadar çıkmaz." demiştir. Behiç Bey hatıratında, "Benim Nafıa Vekili olmaklığım üzerine, bütün ümitleri kesilen ve hasta olan Huguenin, hakikaten birkaç gün sonra vefat etti." yazmıştır.[66] 18

63 Cavid Bey, **age.**, s.622-623.
64 Erkin, **age.**, s.248-249.
65 Cavid Bey, **age.**, s.634.
66 Erkin, **age.**, s.250-251.

Temmuz 1856'da İsviçre'nin La Chuaux-du-Milieu adlı küçük bir köyünde dünyaya gelen ve 23 yaşındayken ADŞ'de göreve başlayan Huguenin, 3 Şubat 1926'da İstanbul'da vefat etmiştir.[67]

ADŞ'yi geri alma planından vazgeçmeyen DB, Huguenin'in vefatından sonra Günther'i devreye sokmuştur. Türk Hükûmeti'nin şirketi satın almakta ısrar etmesi üzerine pazarlıklar başlamıştır. DB temsilcisi Günther, Temmuz 1927'de ADŞ hisse senetlerinin satışı için 48 milyon Frank talep ederken, Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu 35 milyon teklif etmiştir.[68] Günther, 27 Mart 1928'de Meissner'le birlikte Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Rudolf Nadolny ile bir araya gelmiştir. Meissner büyükelçiye, DB Yönetim Kurulu Üyesi Stauss'un mektubunu iletmiştir. Stauss mektubunda büyükelçiden ADŞ konusunda Günther ve Meissner'e her halükarda destek olmasını rica etmiştir.[69] Türk Hükûmeti 5 Aralık 1928'de Orientbank'ın portföyündeki hisse ve tahviller, ADŞ, Mersin-Tarsus-Adana Demir Yolu ve Haydarpaşa Limanı'nın satın alınmasına ilişkin dört sözleşme imzalanmasını kararlaştırmıştır. Sözleşmeler 10 Aralık'ta Ankara'da Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu ile ilgili şirket ve bankaların temsilcileri arasında imzalanmış ve 31 Aralık'ta yürürlüğe girmiştir.[70]

DB Orientbank'ın portföyünde bulunan ADŞ'deki çoğunluk hissesini ve Bağdat Demir Yolu'ndaki hisselerini 38,5 milyon İsviçre Frangı karşılığında Türk Hükûmeti'ne satmıştır. Son borç taksidi 1931'de ödenmiş ve Orientbank 1933'te tasfiye edilmiştir. ADŞ ile imzalanan sözleşme uyarınca, şirketin Bağdat Demir Yolu da dâhil olmak üzere Türkiye'deki demir yolu hatları, vagon ve lokomotifleri, envanterinde kayıtlı mal varlığı, taşınmazları, değerli kâğıtları, talepleri ve hakları altına endeksli 440 milyon İsviçre Frangı karşılığında Türk Hükûmeti'ne satılmıştır. Bu meblağın 2002'ye kadar 73 yılda ödenmesi kararlaştırılmıştır. Altına endeks şartı 1937'de kaldırılmış, borç ödemeleri Şubat 1939'dan itibaren İsviçre Frangı/Türk Lirası güncel kuruna tekabül eden TL ile yapılmıştır. Türk Hükûmeti yaklaşık 9 milyon Frank borç ödedikten sonra, 1944'te ödemeyi kesmiş ve 478,5 milyon İsviçre Frangı değer biçilen mal varlığına yalnızca 47,5 milyon Frank karşılığında sahip olmuştur.[71]

---

67 Hans Lukas Kieser, "Huguenin, Edouard", **Historisches Lexikon der Schweiz. Band 6. Haab-Juon**, Schwabe Verlag, Basel 2006, s.524.

68 RZ 102/29361, s.151.

69 RZ 101/28589, s.301-302.

70 Bozkurt, agm., s.693-694.

71 Pohl, **age.**, s.97.

Sonuç

Günther'in Lozan Barış Konferansı'nın eşiğindeki faaliyetlerinin iki hedefi vardı. İlki konferansta gözlemci bulundurmasına dahi izin verilmeyen Alman Dışişleri Bakanlığını konferanstaki siyasi, DB'yi ise özel ticari çıkarlarına ilişkin gelişmeler hakkında bilgilendirmektir. Günther bu hedefe, sınırlı imkânları izin verdiği ölçüde ulaşabilmiştir.

İkinci hedef, Türk heyetinin barış müzakerelerinde DB başta olmak üzere Alman şirketleri ve vatandaşlarının malları, hakları ve çıkarlarının korunması için gayret göstermesini sağlamaktır. Bu elbette Alman Dışişleri Bakanlığının da önem atfettiği bir konuydu. Lozan Antlaşması'nın 72. maddesi göz önünde bulundurulduğunda, Günther'in bu hedefine İsmet Paşa izin verdiği ölçüde ulaşabildiği görülmektedir. Türk tarafı, İtilâf Devletlerinin Türkiye'deki Alman devleti ve uyruklarına ait malları, hakları ve çıkarları tasfiye etmesini, ilgili taraflar arasında uzlaşma sağlanması şartına bağlamıştır. Bu, Almanya'nın olduğu kadar Türkiye'nin de çıkarınadır. Zira Türkiye'deki Alman yatırımları korunarak iki ülke arasında yeniden başlatılacak olan ekonomik ilişkiler için gerekli olan zemine zarar verilmemiştir. Sağlanan uzlaşma uyarınca geçmişteki tasfiye işlemlerini onaylayan Türkiye, tasfiye hükümlerinin ADŞ gibi Osmanlı anonim şirketlerine uygulanmamasını İtilâf Devletlerine kabul ettirmiştir. Ziemke'nin de işaret ettiği gibi, Versay Antlaşması'nın 260. maddesi aracılığıyla Almanya ile Türkiye arasındaki her türlü bağı koparmayı ve Almanya'nın Türkiye'deki resmî ve özel tüm ekonomik çıkarlarını imha etmeyi planlayan İtilaf Devletleri, bu hedefe ulaşamamıştır.

İşine gelmeyen Alman çıkarlarını korumak için özel bir gayret sarf etmeyen İsmet Paşa, buna gerekçe olarak konuya hakim olmamasını göstermiştir. Günther'in ifadesiyle, "hakim olduğu konular hakkında daha az bilgi sahibi olduğu izlenimi" yaratmıştır. İsmet Paşa ve Hasan Bey, DB'nin Orientbank'taki ADŞ hisselerinin DB'nin de pay sahibi olmasının planlandığı İngiliz şirketler grubuna satılmasını desteklemiştir. Bu, Türkiye'nin çıkarlarına aykırı bir tutum değildir. Zira Türkiye için önemli olan, mülkiyet sahibi ve şirket hissedarlarının kimler olacağı değil, yalnızca şirketin ülkeye karşı olan yükümlüklerini yerine getirmesi ve demir yollarının imtiyaz sözleşmelerine uygun şekilde işletilmesiydi. Nitekim, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı sırada toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen 13 maddelik Misak-ı İktisadi'nin 9. maddesinde "Türk […] Ecnebi sermayesine aleyhdar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi

lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz." ifadesine yer verilmiştir.[72]

İsmet Paşa ve Hasan Bey'in desteğinden emin olan Günther, daha fazla masraf yapmamak için konferansın sona ermesini beklemeksizin Lozan'dan ayrılmış, dolayısıyla Alman Dışişleri Bakanlığına bilgi iletmeyi kesmiştir. Bu gelişme, Günther'in Lozan'daki masraflarının DB tarafından karşılandığına ve Günther'in bankanın işlerine öncelik verdiğine işaret etmektedir.

Lozan'daki İngiliz heyeti, ADŞ'nin İngiliz şirketler grubuna satılma ihtimalinin ortaya çıkmasından sonra, Türkiye'ye yabancıların mülkiyetindeki demir yolu şirketlerini millîleştirme imkânı sunan 95. maddeyi antlaşma taslağından çıkarmıştır. Türk tarafı, 29 Ekim 1914 öncesinde verilen imtiyazların geçerliliğini kabul etmiştir.[73] Ancak Türk Hükûmeti buna rağmen, dokuz ay sonra Anadolu ve Bağdat Demir Yollarını satın almayı, dolayısıyla bu şirketlere ait imtiyazlara son verilmesini kararlaştırmıştır.

Parker, Huguenin ve Günther tarafından ADŞ ve Bağdat Demir Yollarının İngiliz grubuna satılması için Ankara'da sürdürülen girişimler, demir yollarının millîleştirilmesinde ısrar eden Behiç Bey'in kararlı tutumu sayesinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sürecinde ortaya çıkan fırsatları değerlendiren Türkiye Cumhuriyeti, cüzi bir meblağ karşılığında demir yollarının sahibi olmuştur.

Günther'in en fazla güvendiği ve maddi çıkar sağlama peşinde olduğu anlaşılan Muhtar Bey ise, Lozan ve Ankara'da canla başla Almanya'nın çıkarları için çalışmakta beis görmemiştir. Bunun bedelini, Lozan'ın ikinci safhasına gönderilmeyerek ve TBMM II. Dönem Milletvekilliği sonrasında siyasi hayatını sona erdirmek zorunda kalarak ödemiştir.

72 Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023, s.20.

73 Anonim, **Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar-Belgeler**, Takım II, Cilt 2, Çeviren Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 2018, s.108-111.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Bundesarchiv.

R 43 II/1499 (Türkiye, 01.1921-12.1935).

Landesarchiv Berlin.

A Pr.Br.Rep.030-03 Nr. 1799 (Berlin III. Eyalet Mahkemesi Talat Paşa Cinayeti Dosyası).

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts.

RZ 101/28588 (Türkiye, 03.12.1920-27.02.1925).

RZ 101/28589 (Türkiye, 28.02.1925-29.03.1929).

RZ 102/29361 (Türkiye, 03.04.1926-19.03.1930).

RZ 207/78484 (Türkiye-Almanya Siyasi İlişkileri, 03.1920-09.1923).

RZ 207/78551 (Türkiye'deki Devlet Adamları, 03.1920-12.1924).

Yayınlanmış Kaynaklar

Anonim, **Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, Çeviren Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 2018.

Anonim, **Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar-Belgeler**, Takım II, Cilt 1, Kitap 2, Çeviren Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 2018.

Anonim, **Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar-Belgeler**, Takım II, Cilt 2, Çeviren Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 2018.

Anonim, "Der Reichskanzler gegen den Raub des Ruhrgebietes – Abwehr mit allen Kräften", **Berliner Börsenzeitung**, 14.01.1923.

Anonim, 53. Geschäftsbericht des Vorstands der Deutschen Bank für das Jahr 1922.

Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznamesi,** IV. Cilt, haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Einzig, Paul, **In the Centre of Things**, Hutchinson/London 1960.

Erkin, Behiç, **Hatırat. 1876-1958**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

H.[umann], H.[ans], "Deutschland in Lausanne", **Mitteilungen des Bundes der Asien-Kämpfer**, 5. Jahrgang/Nr. 2 (01.02.1923), s.1-2.

İnan, Afet, **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara 1987.

Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

Literatür

Anonim, **100 Jahre Deutsche Bank in İstanbul**, Historische Gesellschaft der Deutschen Bank e.V., Frankfurt am Main 2009.

Anonim, "Die Bank für Orientalische Eisenbahnen in Zürich", **Bank und Geschichte. Historische Rundschau**, Historische Gesellschaft der Deutschen Bank e.V., Nr. 43/Dezember 2020, s.3-4.

Bolat, Mahmut, "Hasan Saka", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hasan-saka/pdf=3617, Erişim Tarihi: 15.05.2023.

Bozaslan, Mehmet, **Lozan'daki Türk Heyeti Üyelerinin Türkiye'nin Siyasi ve Sosyal-Kültürel Gelişimdeki Rolleri**, Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi 2019.

Bozkurt, Birgül, "Erken Cumhuriyet Dönemi Demiryollarının Millîleştirilmesi: Anadolu Demiryolları ve Mersin-Tarsus-Adana Hattının Satın Alınması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 71/2021, s.679-702.

Kieser, Hans Lukas, "Huguenin, Edouard", **Historisches Lexikon der Schweiz. Band 6. Haab-Juon**, Schwabe Verlag, Basel 2006.

Kraus, Hans-Christof, **Versailles und die Folgen. Außenpolitik zwischen Revisionismus und Verständigung 1919-1933**, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2014.

Pohl, Manfred, **Von Stambul nach Bagdad. Die Geschichte einer berühmten Eisenbahn**, Pieper Verlag, München/Zürich 1999.

Rathmann, L., **Stoßrichtung Nahost. Zur Expansionspolitik des deutschen Imperialismus im Ersten Weltkrieg**, Rütten & Loenig, Berlin 1963.

Schmidt, Ernst Wilhelm, **Männer der Deutschen Bank und der Disconto Gesellschaft**, Düsseldorf 1957.

Özcan, Nuri, "Özbekkan, Suphi Ziya (1887-1966), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** Cilt 34, Ankara 2007, s.118-119.

Özkan, Asaf, "Lozan Konferansı'nda Yabancı Sermayeli İmtiyazlı Şirketler Meselesi ve Sonucu", **90. Yılında Lozan Konferansı ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara)**, Cilt 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.1176-1199.

Roberts, Richard, **Schroders. Merchants & Bankers**, Macmillan, Hampshire/London 1992.

Temiz, Ahmet, **Velid Ebuzziya'nın Lozan Mektupları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

Tevetoğlu, Fethi, "Kızılaycı Hamid Bey", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 9 (Temmuz 1987), s.681-690.

Yavuz, Bige Sükan, "Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Chester Demir Yolu Projesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 24, Kasım 1999-2003, s.527-561.

Ziemke, Dr. Kurt, **Die neue Türkei. Politische Entwicklung. 1914-1929**, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart/Berlin/Leipzig 1930.

Internet

Parker Alwyn, 1877-1951, Archives Hub (jisCaCuk), Erişim Tarihi: 15.05.2023.

IV. OTURUM

TÜRK TARİH KURUMU TOPLANTI SALONU

18 TEMMUZ 2023

MAĞLUP BİR DEVLETİN PENCERESİNDEN LOZAN'I YORUMLAMAK: MACARLARIN GÖZÜYLE LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

MÜJDAT KARAGÜLMEZ*

ÖZET

Türk milleti, Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında Anadolu'yu işgal eden İtilaf Devletlerine karşı tarihte eşine az rastlanan bir bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde örgütlü bir bağımsızlık savaşına dönüşen Millî Mücadele, Büyük Taarruz sonrasında Yunanların mağlup edilmesiyle başarıya ulaşmıştır. Böylece Anadolu'yu parçalayan ve Türklerin yaşam hakkının elinden alınması anlamına gelen Sevr Barış Antlaşması da geçersiz sayılmıştır. Büyük Taarruz'un başarıya ulaşması sonrasında Ankara Hükûmeti ve İtilaf Devletleri arasında 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Taraflar, ateşkes antlaşmasının imzalanmasından sonra barış görüşmeleri yürütmek üzere Lozan'da bir araya gelmiştir. Lozan'a giden Türk heyetinin başında Millî Mücadele'nin Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup tarafları arasında, kendisine dikte edilen ağır barış antlaşmasını kabul etmeyerek bir bağımsızlık savaşı veren tek millet Türkler olunca, Lozan'daki müzakereler tüm dünyanın ilgi odağı haline gelmiştir.

Lozan'daki görüşmeler, Macarların da yakından ilgilendiği bir süreç olmuştur. Zira 4 Haziran 1920'de imzalanan Trianon Antlaşması ile topraklarının büyük bölümünü kaybeden Macarlar, Lozan'dan çıkacak neticelerin kendileri için de örnek olabileceğini düşünmüştür. Dolayısıyla Lozan'da karara bağlanacak meseleler, Trianon kıskacından kurtulmak isteyen Macarlar için belirgin bir öneme sahip olmuştur. Ancak Macaristan, Lozan'a davet edilen devletlerden biri olmamıştır. Bu nedenle Macaristan Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı, Berlin ve Bern gibi şehirlerde

* Dr. Öğretim Üyesi, Millî Savunma Üniversitesi, mujdat.karagulmez@hotmail.com

bulunan diplomatik temsilciliklerinde görev yapan diplomatlarını Lozan'daki görüşmeleri takip etmesi için görevlendirmiştir. Ayrıca Macar basını, muhabirlerini Lozan'daki görüşmeleri takip etmesi için görevlendirerek görüşmeleri düzenli olarak haberlerinde yayınlamıştır.

Lozan'daki görüşmeler bir hayli uzun sürmüştür. Neticede görüşmelerde mutabakata varılmış ve 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın imzalanması Macarlarda büyük sevinç yaratmıştır. Macar meclisi ve Macar kamuoyu, Lozan'ı Türklerin büyük zaferi olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte, Lozan'dan bahseden çok sayıda çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en önemli diplomatik belgesi olan ve önemi halen günümüzde de devam eden Lozan Barış Antlaşması'nın Macarların gözüyle nasıl ele alındığı aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Lozan, Macaristan, Türk-Macar ilişkileri, İtilaf Devletleri

INTERPRETING LAUSANNE FROM THE POINT OF A DEFEATED STATE: THE PEACE TREATY OF LAUSANNE IN HUNGARY'S EYES

ABSTRACT

After the Armistice of Mudros, the Turkish nation fought for independence against the Entente Powers that occupied Anatolia, which is rare in history. The National Struggle, which turned into an organized war of independence under the leadership of Mustafa Kemal Pasha, succeeded with the defeat of the Greeks after the Great Offensive. Thus, the Treaty of Sèvres, which divided Anatolia and meant to deprive the Turks of their right to life, was also deemed invalid. After the success of the Great Offensive, the Mudanya Armistice Agreement was signed on 11 October 1922 between the Ankara Government and the Allied Powers. The parties came together in Lausanne to conduct peace talks after the signing of the ceasefire agreement. İsmet Pasha, the Western Front Commander of the National Struggle, was at the head of the Turkish delegation to Lausanne. The negotiations in Lausanne became the focus of attention of the whole world, when the Turks were the only nation among the defeated parties of the First World War who did not accept the heavy peace treaty dictated to them, and fought a war of independence.

The negotiations in Lausanne were a process that Hungarians were also interested in. Because the Hungarians who lost most of their lands with the Treaty of Trianon signed on June 4, 1920, thought that the results of Lausanne could be an example for them. Therefore, the issues to be decided in Lausanne were of particular importance for the Hungarians who wanted to get rid of the Trianon grip. However, Hungary was not one of the states invited to Lausanne. For this reason, the Hungarian Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Defense assigned their diplomats working in diplomatic representations in cities such as Berlin and Bern to follow the negotiations in Lausanne. In addition, the Hungarian press commissioned its reporters to follow the talks in Lausanne and published the meetings regularly in their news.

The negotiations in Lausanne took a long time. As a result, an agreement was reached in the negotiations and the Lausanne Peace Treaty was signed on July 24, 1923. The signing of the treaty created great joy among the

Hungarians. The Hungarian parliament and the Hungarian public described Lausanne as the great victory of the Turks. However, many studies have been written about Lausanne. In this study, it will be conveyed how the Lausanne Peace Treaty, which is the most important diplomatic document in the history of the Republic of Turkey and whose importance still continues today, was handled by the Hungarians.

Keywords: National Struggle, Lausanne, Hungary, Turkish-Hungarian Relations, Entente States

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin savaş devam ederken aralarında vardıkları paylaşım planları neticesinde önce fiilen işgal edilmiş, ardından da 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması ile resmen parçalanmıştır. Dolayısıyla Sevr Antlaşması, Batılı güçlerin yüzyıllardır Şark Meselesi adı altında Osmanlı Devleti'ni parçalama ve paylaşma siyasetinin gerçekleşmesi anlamı taşımıştır. Anadolu'yu işgal eden güçlerden biri olan İngiltere, savaş sonrasında hem Doğu Akdeniz'de hem de Orta Doğu'yla birlikte Mezopotamya'da etkisini artırmıştır. Türkiye, İngiltere açısından söz konusu bölgelerde etkinliğini sağlamlaştırma politikasında kilit bir öneme sahip olmuştur.[1]

Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Millî Mücadele'nin örgütlü bir direnişe dönüşmesi İngiltere'nin bölgedeki politikasını sekteye uğratmıştır. Türk ordusunun 26 Ağustos 1922 sabahı başlattığı Büyük Taarruz, neticeleri itibarıyla değerlendirildiğinde Lozan'a doğru giden sürecin açılmasına neden olmuştur. Yunanların, Türk ordusu karşısında tutunamaması üzerine 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkesi imzalanmış ve Türk-Yunan savaşı sona ermiştir. Zira cephede savaşın sona ermesinin ardından şimdi asıl diğer büyük bir savaş masa başında yapılacaktır. Barış görüşmelerinin Lozan'da yapılacağı karara bağlanınca Ankara'daki Bakanlar Kurulu Lozan'a gidecek heyeti belirlemiş ve belirlenen heyeti, 2 Kasım'da TBMM'nin onayına sunmuştur. Heyet başkanlığına İsmet Paşa seçilmiş, Sağlık Bakanı görevini yürüten Rıza Nur ikinci delege ve Meclis üyesi ve eski İktisat Bakanı olan Hasan Saka ise delege olarak Lozan'a gidecek heyete seçilmiştir. Bu isimlerin yanı sıra geniş bir danışmanlar grubu oluşturulmuş ve Lozan'a hareket öncesinde görüşmelerde tartışılacak başlıklar üzerinde hazırlıklar yapılmıştır.[2]

Hazırlıkların ardından konferans, 20 Kasım 1922 Salı günü İsviçre'nin Lozan kentinde açılmıştır. Bu konferans ile birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdirecek olan son görüşmeler başlamıştır. Konferansın bu özelliği, çok sayıda yabancı muhabiri Avrupa'nın önemli merkezlerinden Lozan'a çekmesine

---

1 Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik Diplomatik Mücadele**, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, s.23-24.

2 Resul Babaoğlu, "Muharebeden Diplomasiye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2019, 35 (1): 99, s.104. (95-140)

neden olmuş ve dünya kamuoyu da Lozan'da gerçekleştirilecek olan görüşmeleri büyük bir dikkatle takip etmiştir.[3]

Bu çalışmada, Lozan Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması'nın Macar kamuoyundaki yankıları aktarılacaktır. Macarlar için bu konferansa büyük bir önem atfedilmiştir. Öncelikle Millî Mücadele döneminde Türklere sempati ile yaklaşan Macarlar, cephedeki askerî zaferin ardından gelen diplomatik süreci yakından takip etmiştir. Zira Lozan'daki görüşmeler, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından parçalanan Macaristan için de önemli görülmüştür. Ancak Macaristan konferansa davet edilmese de çeşitli diplomatik temsilcileri aracılığıyla gelişmeleri takip etmeyi sürdürmüştür. Çalışmada, Lozan'a gidilen süreç ve Lozan'daki görüşmeler üzerinde ayrıntılı olarak durulmayacaktır. Daha ziyade konferans sürecinde Macar kamuoyunun Lozan'a dair fikirleri ve Macaristan'ın antlaşmanın imzalanması sonrasındaki tavrı üzerinde durulacaktır.

Lozan Konferansı ve Macar Kamuoyu

Türk ordusu, Büyük Taarruz neticesinde Batı Anadolu'da Yunan birliklerine karşı kesin bir zafer elde etmiştir. Türk ordusunun, 9 Eylül 1922'de İzmir'i Yunanlardan geri almasından sonra İstanbul ve Çanakkale Boğazı'na doğru ilerlemesi, İngiltere'de büyük bir paniğe sebep olmuştur. Bu sırada, Doğu Trakya hâlâ Yunan işgali altındaydı ve Türk birliklerinin Boğazlar ve İstanbul'u kontrol altına aldıktan sonra Doğu Trakya'ya yönelmesi muhtemeldi. Bu nedenlerden dolayı İngiltere, Türk ilerleyişine karşı bazı askerî önemler alma yoluna gitmiş ve müttefiklerinden yardım istemiştir. Askerî anlamda Boğazlar bölgesini savunmakta kararlı olan İngiltere, çağrısına rağmen sömürgelerinden ve müttefiklerinden yeterli desteği bulamamıştır. Bunun üzerine Müttefikler tarafından, Boğazların Türk birliklerine karşı savunulması amacıyla Romanya ve Yugoslavya'nın Anadolu'ya askerî birlikler göndererek İngiltere'ye destek olması gündeme gelmiştir. Yugoslavya ise bu yardıma karşılık anlaşmazlık içinde bulunduğu Macaristan ve Bulgaristan'ın silahsızlandırılmasını ve bu isteğinin gecikmesi durumunda kendisine tazminat ödenmesini talep etmiş, bu talebinin gerçekleşmemesi durumunda ise Yugoslavya ve Romanya'nın lehinde olacak şekilde Macaristan ve Bulgaristan sınırında yeni birtakım düzenlemelerin yapılmasını istemiştir. Dahası İtalya'nın da kendisine taviz vermesinin sağlanmasını şart koşmuştur.[4] Yugoslavya ve Romanya'nın Boğazlara askerî

3 Ali Naci Karacan, **Lozan**, Haz. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s.68.

4 Emre Saral, **Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, s.146-147.

birlik gönderme söylentileri Türk diplomatlar tarafından da takip edilmiş ve Yugoslav Kralı'nın Londra ziyaretinin bu meseleyle ilgili olduğu düşünülmüştür.[5] Bu düşünce, diplomasi kulislerinde gündeme getirilse de İngiliz devlet adamları tarafından pek de dikkate alınmamış ve bu devletlerin meseleye dair önemli bir katkısının olamayacağı düşünülmüştür.[6] Ayrıca Sovyet Rusya'nın Besarabya'yı işgal etmek için askerî hazırlıklar içinde olduğu bilgisi, Romanya'nın da Anadolu'ya destek kuvvet gönderme fikrine karşı olmasına neden olmuştur. Romanya olası bir kargaşa ortamında, Macaristan'ın, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Trianon Antlaşması ile kaybettiği Transilvanya bölgesini Romanya'dan geri almak için harekete geçmesinden endişe etmiştir. Görüldüğü üzere Yugoslavya ve Romanya'nın Anadolu'ya askerî birlik gönderme fikri Macaristan'ı da ilgilendiren bir mesele olmuştur.

Macar kamuoyu, Boğazlar meselesinin yanı sıra Anadolu'daki diğer gelişmeleri izlemeyi sürdürmüş ve 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması ve Lozan Konferansı'na doğru gidilen süreci yakından takip etmiştir. Lozan Konferansı için yapılan hazırlıklarının devam ettiği sırada, Macaristan temsilcisi ve Ankara Hükûmeti temsilcisi arasında Roma'da bazı temaslar yaşanmıştır. Macaristan'ın Roma elçisi Nemes, Türklerle yapılacak barış görüşmelerinin nerede yapılacağı sorusuna cevap aramak üzere Ankara Hükûmeti'nin Roma'daki temsilcisi Celaleddin Bey'e bir ziyarette bulunmuştur. Nemes, Celaleddin Bey ile gerçekleştirdiği görüşme sonrasında Macar Dışişleri Bakanlığına bir rapor göndermiş ve raporunda, Türk tarafının konferansın İzmir'de yapılmasını istediklerini, ancak bunun mümkün olmaması durumunda ise konferansın İtalya'da bir şehirde gerçekleşebileceği konusunda talebi olduğunu aktarmıştır.[7] Hemen öncesinde de Paris'teki Macar elçisinin Budapeşte'ye gönderdiği bir raporunda, talimat verildiği takdirde Paris'teki Türk diplomatlar yoluyla konferansın Budapeşte'de yapılabileceği önerisinde bulunabileceğini belirtmiştir.[8]

Türk tarafı ve muhatap devletlerin hazırlıklarını tamamlamasının ardından konferansı İsviçre'nin Lozan kentinde birçok devletin katılımıyla başlamıştır.

---

5 **MNL (Magyar Nemzeti Levéltár), K 63**, 287. Bağ, 32/1 başlık, 13 Eylül 1922 tarihinde Londra'daki Macar Elçiliğinden Budapeşte'ye gönderilen 132 numaralı telgraf.

6 **MNL, K 63**, 287. Bağ, 32/1 başlık, 18 Eylül 1922 tarihinde Londra'daki Macar Elçiliğinden Budapeşte'ye gönderilen 137 numaralı telgraf.

7 **MNL, K 63**, 287. Bağ, 31 Ekim 1922 tarihli ve 6318-pol sayılı rapor (kopya).

8 **MNL, K 63**, 287. Bağ, 32/1, 32. başlık, Paris'ten gönderilen 22 Eylül 1922 tarihli ve 285 numaralı telgraf.

Konferansın başlamasının ardından, Macar Dışişleri Cemiyeti (Magyar Külügyi Társaság), Dışişleri Bakanı Daruváry'e bir bildiri sunmuştur. Söz konusu bildiride, Macaristan'ın Lozan Konferansı'nda yer alması ve Hükûmetin bu doğrultuda hareket etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bildiri metni şu şekildedir;[9]

> "Budapeşte, 20 Kasım 1922 / I, Napos út 7 / Saygıdeğer Beyim, Türklerin en son zaferlerinin ardından bizimle akraba [olan] Türk milletinin tesiri ve nüfuzu, sadece Küçük Asya'da değil, aynı zamanda elverişli şartları lehimize kullanabilme zaruretimizin olduğu Balkanlarda da güçlü biçimde artmıştır. Macaristan'ın Lozan Konferansına iştirak etmesi, Macaristan ve Türkiye'nin büyük ortak çıkarıdır.
>
> Müzakeremiz uyarınca, Kemal'in davetiyle Macaristan'ı konferansa çağırmaya teşebbüs ettim; öyle gözüküyor ki, Türk isteğiyle davet edilme, bu [başarılı] olmadı. Hal böyleyken son saatte burada sana Macar[lar] açısından arzu edilenleri içeren şu hususları sunuyorum. Hariciye Cemiyeti'nde başkanlığım altında Jenő Horváth, Ernő Ludwig, Béla Póka-Pivny ve János Lutter bu ad hoc (bu iş için kurulan) toplantıda aşağıdakileri teklif ederler: Lozan Konferansı'nda Macar duruşu;
>
> 1. Macaristan Lozan Konferansı'na katılsın
>
> 2. Trakya'da mümkünse Türk ve Bulgar arzularına uygun olarak mülkler geri verilsin. Uluslararası mandayla Yugoslavya ve Romanya lehine ve Yunanistan aleyhine bir koridor açılması Avrupa barışını ciddi manada tehdit eder.
>
> 3. Boğazlar'ın (İstanbul ve Çanakkale'nin) tüm devletler için tamamen serbestliği güvence altına alınsın.
>
> 4. Azınlıkların korunmasının tamamen ve kurumsal güvencesi ve bunun yürütülmesi gerçekleştirilsin.
>
> 5. Evlerinden atılanlar meselesi uluslararası platformda çözümlensin.
>
> 6. Kapitülasyonlar kaldırılsın. Bunların kalması sadece yeni savaşlara sebep olur.
>
> 7. Halifelik meselesi Türkler ve Müslümanların iç işidir.
>
> 8. Transit ticaretin ve hareketin Macaristan hesabına Budapeşte-Belgrad-Niş-Selanik limanı ve mümkünse Budapeşte-Belgrad-Sofya-İstanbul limanı hattında tamamen serbest kalması temin edilsin. Yani bundan sonra daha fazlası. Gerçek saygılarımla. Paikert [Alajos]"

9 Saral, **agt.**, s.149.

Nitekim Macar Hükûmeti bu konferansa katılması için herhangi bir davet almadığı gibi Macar Hükûmeti de bununla ilgili özel bir girişimde bulunmamıştır. Macaristan'ın konferansa davet edilmemesine rağmen, Macaristan Hükûmeti'nin Berlin'deki temsilcisine Lozan'a gitmesi ve Budapeşte'yi gelişmeler hakkında ayrıntılı olarak bilgilendirmesi talimatını vermesi, Macaristan'ın Lozan'daki müzakereleri büyük bir ilgiyle takip edeceğini göstermiştir.[10] Lozan Konferansı'nı yakından takip etmekle görevlendirdiği Berlin Maslahatgüzarının yanı sıra Bern'deki Macar Maslahatgüzarı Parcher János'un konferansa katılması talimatını verilmiştir. Parcher, Lozan'daki gelişmeleri yakından takip ederek, elde etmiş olduğu önemli bilgileri raporlar yoluyla Macaristan'a bildirmiştir. Bu raporlarda Parcher, Lozan'daki Türk heyetinin en önde gelen ismi olan İsmet Paşa'nın, Türkiye ile Macaristan arasında diplomatik ilişkiler tesis edilmesi fikri hakkında açıklamalarda bulunduğundan da bahsetmiştir.[11]

Bu dönemde Macaristan'da 1919 senesinde iki kısa dönem başbakanlık yapmış olan István Friedrich, Macar Hükûmetini Lozan Konferansı'na gereken önemi vermemekle suçlamış, ülkesinde bulunan mevcut kötü vaziyetten haberdar olduğunu, fakat bu konferansta Macaristan'ın da çıkarlarının savunulması gerektiğini ifade etmiştir. Friedrich, Macaristan'ın çıkarlarından bahsederken örnek olarak, Selanik kıyısında, Romanya ve Sırbistan'ın yararına bir koridor açılmasının amaçlandığını söylemiştir.[12] Friedrich ayrıca Meclis oturumunda Bethlen'e, yurt dışındaki olaylar hakkında konuşma fırsatı verdiği için kendisine çok minnettar olduğunu, Macaristan'ın dış politika gerçeklerini tam bir sessizlik ve hareketsizlik içinde izlemeyi bırakmasının zamanının geldiğini ifade ederek iktidarın zor durumda olduğunu bildiğini ancak bir muhalefet temsilcisi olarak bu önemli dış politika olaylarını millete taşımanın görevlerinden biri olduğunu belirtmiştir.[13] Friedrich, Lozan Konferansı'nın iki önemli noktasının var olduğunu, bunlardan ilkinin Türk-Yunan barışının sağlanması, diğerinin de Türkiye'nin Batılı devletlerle barışı olduğunu, ancak Macaristan'ın bu denli önemli bir konferansa katılamadığını söyleyerek eleştirilerine devam etmiştir.[14]

---

10 Árpád Hornyák, "The Hungarian Political Elite And Public Opinion Concerning the Two Turkish Peace Treaties (Sevres-Lausanne)", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu**, 13-15 Kasım 2013, C 1, Ankara 2015, s.509-510.

11 Árokay Lajos, "A Rejtett Magyar Katonai Attasé Szolgálat Tevékenysége 1923-1928 Között", **Hadtörténelmi Közlemények**, 4. Szám, XXX. Évfolyam, Budapest 1983, s.577.

12 **Nemzetgyőlési Napló (Millet Meclisi Tutanakları)**, Macar Millet Meclisi 5 Aralık 1922 tarihli 65. oturumu, 1922, C VI, s.141; Saral, **agt.**, s.149-150.

13 **Magyarosság**, "A miniszterelnők a lausanne-i konferencíáról", 6 Aralık 1922, s.1.

14 **Ellenzék**, "Magyarország meghívását kívánják a lausannei konferenciára", 7 Aralık 1922, s.1.

Dönemin Macaristan Başbakanı Bethlen, Friedrich'in bu sözlerine Meclis kürsüsünden cevap vererek Macaristan'ın konferansa katılmama sebebinin Trianon Antlaşması'nın 74. maddesinden kaynaklandığını söylemiştir. Başbakan'a göre, Boğazların tarafsızlığı ve Kapitilasyon meselesi kendilerini de ilgilendirmektedir, fakat Trianon'un 70. maddesi uyarınca Macaristan, İtilaf Devletleri'nin Türk devletleriyle yaptığı veya yapacağı her türlü antlaşmada imtiyaz tanıyacağını taahhüt etmiştir. Boğazların tarafsızlığı meselesinde ise Macaristan, bir Balkan devleti olmadığı için konferansın bu bölümüne çağrılmamıştır. Buna örnek olarak da sadece Macaristan değil, Tuna Havzası'nda yer alan Avusturya, Almanya hatta savaşın galiplerinden Çekoslovakya da bu bağlamda konferansa davet edilmemiştir. Nitekim Bethlen, resmî anlamda Lozan Konferansı'na katılmamalarının, Macaristan'ın bu konferansta görüşülen mevzulara uzak kaldığı veya görüşmelere gereken önemi vermediği anlamına gelmediğini de ifade etmiştir. Bu sebeple, milletvekillerinin huzurunda mecliste yapmış olduğu bu konuşmada Hükûmetinin gelişmeleri takip edebilmesi için Berlin maslahatgüzarını gönderdiğini açıklayarak maslahatgüzarın kendisine verilen görevi layıkıyla yerine getirdiğini ifade etmiştir.[15]

Friedrich, söz konusu konuşmasında Yunanistan'la ilgili de bazı önemli tespitlere yer vermiştir. Ona göre, Yunanlılar, büyük güçler tarafından kullanılmıştı ve Küçük Asya'daki görevlerini yerine getirmede başarısız olunca Yunan Kralı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı. Dahası, İngiltere ve Fransa ise Türk-Yunan barışının Lozan'da yapılan barış konferansında sağlanacağını düşünmekteydi. Dolayısıyla Friedrich, Lozan'daki görüşmelerde Yunanları kastederek figüranların da olduğunu, Venizelos'un koca sakalıyla konferansa katıldığını, kukla olarak gördüğü Hicaz Kralının bile Lozan'da yer aldığını söylemiştir.[16]

Friedrich, bu konunun görüşüldüğü meclis oturumunda, hükûmete şu ana kadar Ankara'ya neden bir temsilci veya askerî ataşe gönderilmediği konusunda bir soru yöneltmiştir. Trianon Antlaşması'nın ilgili maddeleri her ne kadar bunun önüne geçmiş ise de büyük Türk-Macar dostluğu adına başka bir formül bulunabileceğini iddia eden Friedrich, müttefiklerin alacağı kararlar ile kesinlikle Macaristan'ın karşısında olacağını ve kendilerinin Müttefik Devletleri'nden herhangi bir beklenti içinde olmadıklarını iddia etmiştir. Konuşmasının devamında, Çekoslovakların bu konferansta nasıl çıkarları var ise, Macaristan'ın da yönünü Karadeniz kıyılarına çevirmesi halinde çıkarlarını orada görebileceğini

15 **Nemzetgyőlési Napló**, 1922, s.141; Saral, **agt.**, s.149-150.

16 **Magyaroszág**, "A miniszterelnők a lausanne-i konferenciáról", 6 Aralık 1922, s.1.

söylemiştir. Diğer taraftan Friedrich konuşmasında, Türklerin Batı Trakya'da bir halk oylaması istediğine değinirken, bu oylamanın Macaristan'ın en büyük sorunlarından birisi olan azınlık meselesine örnek teşkil edeceğini vurgulayarak Macaristan'ın bu konuda Türk tezine destek olması gerektiğinden söz etmiştir.[17] Friedrich'e göre, Türkiye'nin Lozan Konferansı'nda ilgili devletler ile müzakere halinde olduğu çeşitli konuların, Macaristan'ın Trianon sonrasında karşı karşıya kaldığı pek çok sorunun bir nevi çözüm yolu olabileceği belirtilmiştir. Onun bu konudaki sert eleştirilerinin diğer bir dayanak noktası olarak bu bakış açısı gösterilebilir. Zira Bethlen de Friedrich ile tartışma konusu olan bu meseleler üzerinde hemfikir olmasına rağmen, Macaristan'daki mevcut siyasi ve iktisadi vaziyetin onu daha gerçekçi bir siyaset izlemeye ittiğini söylemiştir. Bethlen, gergin geçen oturumun sonunda, dış politika hakkındaki konuşması ve fikirleri için Friedrich'e teşekkür etmiş ve Macaristan'ın şu anki asıl önemli meselesinin yakın komşu ülkelerde azınlık konumuna düşen Macarların haklarının korunması olduğunu belirtmiştir.[18]

Macar basını, Lozan'daki görüşmeleri takip etmesi için çok sayıda muhabirini görevlendirmiş ve görüşmeleri yakından takip etmiştir. Görüşmeler İsmet Paşa liderliğindeki Türk heyeti ve İngilizlerin başını çektiği Müttefik güçleri arasında oldukça çetin geçmiştir. Türk heyeti, Lozan'daki görüşmelerin ilk gününden itibaren kendine yöneltilen kabul edilemez isteklere karşı sert ve oldukça kararlı bir tutum sergilemiştir. Macar basınında yer alan bir haberde, Türklerin henüz artık konferansın başlamasını bile beklemeden ültimatom benzeri taleplerle bulunduğu ve bu durumun ilk andan itibaren Avrupa barışını ve dünya barışını derinden tehdit ettiği bildirilirken Türklerin tutumunda Sovyetlerin büyük bir etkisinin olduğu iddia edilmiştir. Londra, Paris ve Roma'nın yeni bir felakete karşı ortak bir cephede birleştiği belirtilen haberde Sovyetlerin, Lozan aracılığıyla Avrupa kültürünü yakıp yıkmasının ve saldırmasının önüne geçilmek istendiği de belirtilmiştir.[19] Diğer bir haberde ise Kasım ayının sonlarına doğru konferansta İtalya'yı temsil eden Mussolini'nin açıklamalarının İtilaf bloğunda şok etkisi yarattığı aktarılmıştır:

> "Mussolini, Lozan Barış Antlaşması'na ancak İtalya'nın tazminat talepleri kabul edilirse kendi adını imzalayacağını büyük bir kararlılıkla Müttefik bakanlarına iletti. Bu taleplerin ne olduğunu henüz

17 **Nemzetgyőlési Napló**, 1922, s.138.

18 **Nemzetgyőlési Napló**, 1922, s.142.; Saral, **agt.**, s.150.

19 **Magyarorszag**, "Újabb veszedelem", 9 Kasım 1922, s.1.

> belirtmedi, sadece bu taleplerin ne olduğunu ima etti. Her halükârda, ilk taslakta İtalya'ya bir çıkar alanı belirlenmiş olmasına rağmen, Ankara Hükûmetinin Küçük Asya'da sınırsız egemenlik kazanması politikasında Mussolini ısrar ediyor. Sevr Barış Anlaşması'nın bir benzerinin imzalanması durumunda, İtalya bunun için güneyde veya başka bir yerde, tercihen Afrika kolonilerinde tazminat istiyor. Mussolini'nin beklenmedik bir şekilde yaptığı bu talep, İngiliz ve Fransız delegeleri o kadar şaşırttı ki ikisi de hemen cevap veremedi, meseleyi bir hukuk meselesi olarak düşünerek bir kaçış yolu aradılar."[20]

Macar basını Lozan'daki görüşmelerin ilk anından itibaren Müttefikler ve Türk heyeti arasında büyük tartışmaların yaşandığını bildirmiştir. Yayınlanan bir haberde, Londra'daki siyasi çevrelerin Lozan Konferansı'nın karamsar bir h hâl alabileceğine inandığı, Türk heyetinin sürekli olarak Batı Avrupa'ya karşı Sovyet kartını oynadığı, Türk basınının da Sovyetlerden övgüyle bahsettiği ve Lozan Konferansı'nda şimdiye kadar yapılan müzakerelerin bir sonuca ulaşmaması nedeniyle konferansın ertelenmesinin söz konusu olabileceği yorumlarına yer verilmiştir.[21]

Ellenzék gazetesi ise "Lausanne" başlıklı bir haber yayınlayarak Versay Antlaşması ile Lozan'daki görüşmeleri karşılaştırmış ve önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Habere göre, Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri Versay Antlaşması'nın imzalanmasından ve savaşın sona ermesinden dört yıl sonra bile Lozan'da barışı aramaktadırlar. Haberde, galip devletlerin savaş sonrasındaki tutumu eleştirilerek; "barış şartlarını dayatmanın yeterli olduğunu düşünmelerine ve kendilerini yenilmez olarak görmelerine rağmen dünya savaşının galiplerinin bile boy ölçüşemeyeceği yeni durumlar ortaya çıktı. Ayrıca barış antlaşmalarının ulusların çıkarlarını ve isteklerini bütünüyle karşılaması gerekiyordu." yorumu yapılmıştır. Bununla birlikte, savaş sonrası Avrupa'nın yüzleşmek zorunda kaldığı ekonomik kaosa dikkat çeken gazete, Versay ile Lozan arasında büyük bir fark olduğunu, Versay'ın savaşın galipleri tarafından dikte edildiğini, aynısının yine Türklere yapılmak istenmesine rağmen Lozan'daki görüşmelerin eşitlik temelinde devam ettiğini aktarmıştır.[22] Diğer taraftan görüşmelerin içeriği üzerine de gazetelerde çok sayıda haber yayınlanmıştır. Bu haberler, düzenli olarak

---

20 **Magyarorszag**, "Musszolini elutazik Lousanneból ha nem fogadják el Olaszország követeléseit", 23 Kasım 1922, s.1.

21 **Ellenzék**, "Lausanneban tárgyalnak", 2 Aralık 1922, s.2.

22 **Ellenzék**, "Lausanne", 5 Aralık 1922, s.1.

Macar gazetelerinin sayfalarında Macar kamuoyuyla paylaşılmıştır. Yayınlanan bir haberde Lozan'daki görüşmelerde kriz yaşandığı ve Lord Curzon'un Boğazlar meselesi üzerine bir öneride bulunduğu, Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa'nın da bu öneriyi inceledikten sonra yanıt vereceği aktarılmıştır. Habere göre, ABD, Boğazlar konusunda İngiliz planına katılmaya karar vermiş ve Boğazlarda hem ticaret hem de savaş gemilerinin serbest dolaşımını talep edecektir. Müttefiklerin önerisi, Türk boğazlarının uluslararası bir komisyon tarafından kontrol edilmesi anlamına gelmektedir. Öte yandan, ihtiyatlı davranarak Türklere Boğazlar komisyonunda düşünülen kontrol komitesinin başkanlığı teklif edildiği de bildirilmiştir. Son olarak Sovyetlerin Boğazlar meselesindeki tavrı ve gelişmeler hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:[23]

"Müttefikler, Çiçerin'in konuşmasına ve İsmet Paşa'nın sessizliğine bir yanıt olacak ortak bir deklarasyon üzerinde anlaştılar. Müttefiklerin Boğazlar konusundaki kararı, ilk toplantıda ifade edilen Rumen delegesi Dúca'nın tutumunu kapsıyor. Konferansta kriz bitmedi. Paris ve Londra'da görüşmeleri bir sonuç alamadan yarıda kesmeyi hesaplıyorlar. Fransa Dışişleri Bakanlığı, çelişkiler ve olası görüş ayrılıkları ile ilgili olarak, Fransa ve İngiltere'nin hem Ruslara hem de Türklere karşı ortak bir tavır sergilediğini belirtmektedir. Ruslar anlaşmayı gevşetmek ve dolayısıyla Türklerin direnişini desteklemek istiyor. Bu nedenle Londra konferansı büyük bir dikkatle izliyor."

Lozan'daki birinci görüşme evresinin önemli başlıkları hiç kuşkusuz kapitilasyonlar, Boğazlar, azınlıklar meselesi ve Musul meselesi çevresinde yoğunlaşmıştır. Lord Curzon, azınlıkların hem Küçük Asya'da hem de Balkanlar'da çektikleri acılara dikkat çekerek, azınlıkların korunması için Avrupa barış antlaşmalarında yer alan garantilerin yanı sıra özel güvencelerin de gerekli olduğunu vurgulamıştır. Curzon ayrıca, Türkiye'deki Hristiyanların uygun bir muafiyet vergisi ödeyerek askerlikten muaf tutulmalarını, yabancıların Türkiye'de serbest dolaşımını ve bu amaçla İstanbul'da bir denetim komitesinin kurulmasını istemiştir. Türkiye'nin herhangi bir müdahaleyi reddedeceğini vurgulayan İsmet Paşa, Curzon'un tekliflerinin, ülkesinin iç işlerine karışılması anlamı taşıdığını belirterek şiddetle karşı çıkmıştır.[24]

Konferansın en tartışmalı başlığı kapitülasyonlar meselesi olmuştur. Türk heyetinin bu meseleye karşı tutumu oldukça sert olmuş ve kapitülasyonların

23 **Ellenzék**, "A keleti konferencia krízise A törökök hallgatnak álláspontjáról", 8 Aralık 1922, s.3.

24 **Ellenzék**, "Curzon és lzmed párbaja Lausanneban", 15 Aralık 1922, s.5.

kaldırılması isteği Müttefiklerce kesin suretle karşı çıkılmıştır. Yayınlanan bir haberde, kapitülasyonlar konusundaki müzakerelerin yine sonuçsuz kaldığı ve bunun üzerine olaylar sonucunda Batı kamuoyunda karamsar bir havanın var olduğu yazılmıştır. Bu haberler üzerine Müttefik temsilcilerinin, tehlikeleri önlemek ve huzursuzluğu yatıştırmak için gerekli eylem planını tartışmak üzere kendi aralarında bir araya geldikleri, ancak konferansta son derece gergin bir havanın var olduğu ifade edilmiştir. Haberde gerginleşen atmosferle ilgili şu sözlere de yer verilmiştir: "Türkler, Müttefiklerin ezici gücüne boyun eğmezlerse, konferansın sekteye uğraması gibi ciddi bir tehlike var. Müttefik delegasyonları muhtemelen birkaç gün içinde Türklere kararlarını bildirecektir."[25]

Heyetler arasında sorun teşkil eden başlıklar 1923 yılının şubat ayına kadar yoğun şekilde tartışılmaya devam etmiştir. Müttefiklerin Türk heyetine sundukları antlaşma taslağı ağır hükümler içeriyordu ve maddelerine bakıldığında böyle bir taslağın kabul edilmesi Türk heyeti tarafından tam anlamıyla bir teslimiyet olarak görülüyordu. Görüşmeler devam ederken Müttefik delegeleri için bir Türk karşı projesi hazırlandı. Müttefikler kendi antlaşma taslağına İsmet Paşa'nın evet ya da hayır demesini bekliyordu. Nihayetinde Türk heyetinin cevabı 4 Şubat günü Müttefik heyetine tebliğ edildi. Konferansın gerçekleştiği Lozan'da olumlu bir beklenti var olurken İsmet Paşa, Türk millî egemenliğine aykırı hiçbir koşulu kabul edemeyeceklerini bildirerek kendilerine sunulan antlaşma taslağını kabul etmeyeceğini belirterek Müttefiklerin taleplerini reddetti. Bunun üzerine Müttefik heyeti kendi arasında bir toplantı gerçekleştirdi ve Lord Curzon İsmet Paşa'nın olumsuz cevabı sonrasında 4 Şubat'ta Lozan'ı terk ederek Londra'ya döndü. Ardından Müttefik heyetinin diğer üyeleri de Lozan'ı terk etti ve böylece konferansın ilk evresi bir sonuca ulaşmadan dağılmak zorunda kaldı.[26]

Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanması ve Macarlar

Lozan görüşmelerine ara verildiği dönemde Türklerle Macarlar arasında da birtakım temaslar yaşanmıştır. Mondros'tan sonra kesilen Türk-Macar diplomatik temaslarının yeniden kurulmasını isteyen Macarlar, Kurmay Binbaşı olan Jenő Ruszkay'ı, Macaristan ve Türkiye arasındaki diplomatik ilişkileri yeniden tesis etmek ve iki taraf arasında düzenli elçilik oluşturuluncaya kadar siyasi ve askerî

25 **Ellenzék**, "Rémhírek a keleti helyzet felborulásáról. A kapitulációk miatt zátonyra jut a békekonferencia", 30 Aralık 1922, s.1.

26 Ali Naci Karacan, **age.**, s.238-245.

anlamda gizli bağlantılar kurmak için görevlendirmiştir.[27] Ruszkay, Anadolu'daki uzun temasları boyunca birçok devlet adamı ile temas kurmuş ve Türk-Macar diplomatik ilişkilerinin yeniden tesis edilmesinde önemli bir pay sahibi olmuştur. Türkiye'deki izlenimlerini ve gelişmeleri de raporlar yoluyla Macaristan'a göndermiştir.

Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip eden Ruszkay, 28 Şubat'ta İzmir'den gönderdiği "Ankara I" raporunda, Türkiye'nin dış politikası hakkında önemli bilgiler vermiştir. Raporda, Türk dış politikasının ana gündeminin Lozan Konferansı'nın ertelenmesi olduğu, Türkiye'nin Lozan'da Antant Devletleri ile ciddi anlaşmazlık yaşadığı ve özellikle Türk heyetinin Fransa'nın politikası ile ilgili olarak büyük bir hayal kırıklığına uğradığı aktarılmıştır. Ayrıca, Türk Hükûmetinin konferansta İngiltere'den yapıcı bir yaklaşım beklemediğinden ve İtalya'dan da bir yardım ummadığından bahsedilirken zaten bu ülkenin daha önce de fırsatçı bir devlet olduğunun bilindiği için ilgisizlikten başka bir şeyin sezilmediğine yer verilmiştir. Raporun devamında, Türklere sunulan antlaşma metninin, Ankara Hükûmeti tarafından asla kabul edilemez olduğu ve barış görüşmelerinin sonuçsuz kalması nedeniyle yarı savaş yarı barış dönemi haline devam edileceği ifade edilmiştir.[28]

Lozan Konferansları süresince Ruszkay'ın dışında, Macaristan'da önemli siyasi nüfusa sahip diplomatların da Anadolu'yu ziyaret etme niyetleri olmuştur. Macaristan Dışişleri Bakanlığı Siyasi Daire Başkanı Kont Khuen-Hederváry'nin Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi planlanmış, fakat bu amacı o dönemin siyasi koşulları nedeniyle gerçekleşmemiştir. Seyahat için gerekli resmî evrakların temin edilmesinde herhangi bir zorluk yaşanmamasına rağmen, Lozan'daki görüşmelerin yarıda kesilmesi gibi böyle hassas bir dönemde Türkiye ile yakın ilişkiler kurmak amacıyla yapılacak olası bir görüşmenin, Antant Devletleri ile Macaristan arasında olan ilişkileri tehlikeye atabileceği düşünülerek böyle bir ziyaretten vazgeçilmiştir.[29] Macaristan bu dönemde her ne kadar Türkiye ile yakın ilişkiler kurmak niyetinde olsa da Müttefikler ile olan ilişkilerini tehlikeye atacak adımlar atmaktan kaçınmıştır.

Lozan'daki görüşmeler, tarafların önem arz eden bazı meselelerde ortak bir paydada buluşamamalarından dolayı kesilmişti. Kesilen görüşmelerin tekrar

27 Melek Çolak, "Macar Arşiv Belgelerinin Işığında Türk Macar Diplomatik İlişkilerinin Kurulmasını Sağlayan Gizli Görüşmeler ve "Ankara I" Raporları (1922-1923)", **XVII. Türk Tarih Kongresi**, 15-17 Eylül 2014, Bildiriler Kitabı, C V, Kısım I, Ankara 2018, s.190-191.

28 **MOL, K 64**, 7. bağ, 32. başlık, 28 Şubat 1923 tarihinde gönderilen Ankara I raporu.

29 **MOL, K 64**, 7. bağ, 32. başlık, 26 Mart 1923 tarihli ve 180 res sayılı talimat.

başlamasından sonra Türk heyeti İngilizler ile olan anlaşmazlıklarından çok Fransızlar ile karşı karşıya kalmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası düzende daha aktif bir rol oynamak isteyen Fransa, görüşmelerin ikinci safhasında Türk heyetine büyük zorluklar çıkarmıştır. Ruszkay, Lozan Konferansı'nın tekrar başladığı bir dönemde Genel Kurmay Başkanlığı Siyasi Şube Müdürü Halil Hakkı Bey ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ruszkay, Halil Hakkı Bey'in görüşlerine göre Fransa'nın dünya politikasındaki etkisinin daha da azalacağını, sadece Avrupa kıtasındaki askerî varlığı ile kendine yer edinebileceğini aktarırken Yakın Doğu meselelerinde Fransa'nın İngiltere'ye bağlı bir politika uygulamak zorunda olacağını söylemiştir. Ayrıca Ruszkay, Halil Hakkı Bey'e göre gelecekte bir Türk-Rus-Alman-Macar yakınlığının ortaya çıkacağından ve İngiltere'nin ise sessizce İtalya'ya destek sağlayarak Fransa'ya ve Küçük Antant bloğuna karşı bir önlem alacağından bahsettiğini ifade etmiştir.[30] Nitekim Türk kulislerinde dile getirilen bu düşüncenin, Budapeşte'nin çıkarlarına uygun olduğu ortada iken, Türkiye için ise Macaristan, bölge devletleri ile ileride çıkabilecek bir anlaşmazlık durumunda denge unsuru olarak başvurulabilecek bir seçenek olmaktan daha ileri gidememiştir.[31]

Nisan ayı başında kesilen görüşmeler, Müttefiklerin Ankara'yı yeniden görüşmelere davet etmesiyle birlikte 23 Nisan 1923'te yeniden başlamıştır. Müttefikler ve Türk heyeti, yaklaşık 2,5 ay sonra başlayan müzakerelerde önemli başlıklar altında anlaşmazlıklar yaşamaya devam etse de temmuz ayı itibarıyla aralarında bir uzlaşma ortamı sağlanmıştır. Ellenzék gazetesi, konferansta verilen çabanın sonunda başarı ile taçlandırıldığını ve Müttefiklerin en önemli konularda bile Türklerle anlaşmaya vardıklarını bildirerek şu sözleri paylaşmıştır: "Avrupa'da savaş atmosferine doymuş ruh hali yavaş yavaş sakinleşiyor, böylece Avrupa gerçekten barışçıl çalışmasına başlayabilir ve savaşın çirkin hatıralarını temizleyebilir."[32]

Uzun süren görüşmeler nihayetinde 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla son bulmuştur. Müttefikler böylece, resmî olarak Millî Mücadele'nin Türk zaferiyle sonuçlandığını kabul etmişlerdir.[33] Lozan Barış Antlaşması ayrıca Türkiye ve Müttefik güçleri İngiltere, Fransa,

30 **MOL, K 64**, 7. bağ, 32. başlık, 18 Mayıs 1923 tarihli ve 15.744 sayılı rapor.

31 Saral, **agt.**, s.157.

32 Ellenzék, "Béke keleten", 11 Temmuz 1923, s.1.

33 Vukovári Gábor, "A török külpolitika alapjai és változásai", **Külügyi Szemle**, 2. Évfolyam, 4. (Szám 1975), s.41.

İtalya diğer taraftan Türkiye ve Yunanistan arasında barışı sağlayan bir belge olarak ortaya çıkmıştır. Antlaşma'nın diğer önemli yönü ise Türkiye'nin sınırlarının ve bağımsızlığının kabul edilmesi olmuştur.[34] Ayrıca Lozan'daki bu büyük zafer Macarlar tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Macaristan Dışişleri Bakanı Daruváry, Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek, Lozan'daki başarısından ötürü kendisini tebrik ederek Macarların kardeşçe selamlarını iletmiştir. Bu telgrafı Mustafa Kemal Paşa:[35]

"Macaristan Dışişleri Bakanı'nın şahsım ve milletim adına, Türk milletinin hak ettiği barışın tesis edilmesi nedeniyle söylemiş olduğu dostane sözler ve göstermiş olduğu ilgiden dolayı en sıcak teşekkürlerimi sunarım." şeklinde yanıtlamıştır.

Macar Meclisi de Türklerin bağımsızlığını tüm dünyaya duyurduğu bu antlaşma sonrasında, Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM tarafından onaylanmasını kalpten bir sevgiyle karşılamış ve bu vesilesiyle "kardeş" Türk milletini ve TBMM'yi tebrik etmiştir.[36] Macaristan Ulusal Meclisi Başkanı Béla Szcitovszky, Macaristan Millet Meclisi'nin 28 Ağustos'taki toplantısında TBMM'ye şu şekilde hitap etmiştir:[37]

> "Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması vesilesiyle, Macaristan Ulusal Meclisi, kardeş ulusun büyük Ulusal Meclisi'ni sıcak bir şekilde karşılamaktadır. Yıllarca süren savaşı ve kahramanca mücadeleyi sona erdirecek olan barış, Türk ulusuna kendisini başarılı ve görkemli bir ulusal geleceğin refahına adamak için bir yol verecektir."

Lozan'daki diplomasi zaferi Budapeşte'de yaşayan Türk kolonisinde de büyük bir sevinç yaratmıştır. Başkonsolos Şevket Seki liderliğindeki Budapeşte'deki Türk kolonisi, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla tamamlanan zaferi kutlamak için Terézkörút'teki Başkonsolosluk binasında toplanmıştır. Zafer kutlamasına Vilmos Pröhle, Rudnay Béla ve István Friedrich'in de aralarında bulunduğu Macar davetliler, Türk diplomatlar, Refik Amir önderliğinde Türk- Macar Derneği'nin genç üyeleri ve Budapeşte'de yaşayan Türkler iştirak etmiştir. Tören Türk ve Macar millî marşlarının okunmasıyla başlamıştır. Hemen ardından Başkonsolos

34 Flesch István, **Atatürk és Kora**, Corvina Kiado, Budapest 2004, s.278.

35 Saral, **agt.**, s.161.

36 **Pécsi Lapok**, 2. évfolyam, 195. szám, 30 Ağustos 1923, s.1.

37 **Magyar Jövő**, "A magyar parlament üdvözlő távirata az ankarai nagy nemzetgyűléshez", 30 Ağustos 1923, s.3.

Şevket Seki, günün anlam ve önemini belirten konuşmasını yaptıktan sonra törene katılan diğer Türk ve Macar simalar alkışlar eşliğinde coşkulu konuşmalar yapmış ve tezahüratların ardından Vilmos Pröhle "Macar- Türk kardeşliğinin geçmişine baktığımızda bugün de tüm kalplerimizin sevinçle dolu olduğunu görüyoruz." şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Szózat gazetesi, kutlamayla ilgili olarak satırlarında şu cümlelere yer vermiştir:[38]

> "Avrupa'da onurlu bir gururla barış antlaşmasını kutlayabilen tek bir ulus vardır; o da Türk ulusudur. Her Türk ister en doğuda ister en batıda yaşasın, düşmanlarla savaştığı ve zafer kazandığı için evini neşeyle aydınlatabilir ve çiçeklerle süsleyebilir. Konsolosluk sarayının tüm cephesi, elektrik lambalarının görkemli parıltısıyla aydınlatılmıştı. Balkonda, yarım hilal olan bir bayrak ile üç renkli Macar bayrağı arasında, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yüzü bulunmaktadır.
>
> Türk ve Macar beyler ve hanımefendiler en güzel giysilerini giyerek kutlamaya geldiler. Daha küçük, halı kaplı odalardan birinde Mustafa Kemal Paşa'nın kırmızı beyaz bir çelenkle çerçevelenmiş, etrafına yeşil çınar yaprakları örülmüş bir resmi vardı.
>
> Büyük asker ve devlet adamının imajını çevreleyen ve ulusal renkleri taşıyan çeşitli çiçeklerden oluşan çelenk, bu bayramda Türk kardeşleriyle böylesine heybetli bir ortamda dile getirilen Macar milletinin sevincini en iyi şekilde simgelemektedir. Macar sanatçıların da katılımıyla üst düzey bir konserle sona eren kutlamanın ardından, onurlu konuklar sabahın erken saatlerine kadar en coşkulu atmosferde bir araya geldi."

Szózat gazetesi diğer bir haberinde Türk heyetinin Lozan'daki başarısını "Üdvözöljük a törököket (Türkleri selamlıyoruz)" başlığıyla sayfasına taşımış ve XVII. yüzyıldan itibaren Avrupalı güçlerin, Türk milletinin ve devletinin hareket alanını çelik zincirlerle engelleyen, şanlı bir geçmişe sahip, büyük faziletlerle bezenmiş bu milleti "hasta adam" haline getiren politikasından ayrıntılı olarak bahsetmiştir. Haberde, Lozan'daki Türk diplomasisinden övgüyle bahsedilirken Türklerin en büyük başarısının kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı borçlarının altın ile ödenmemesini kabul ettirmesi gösterilmiştir. Türkiye'nin böylece, ekonomik kalkınmasının ön koşullarını yeniden sağladığı ve Türkiye'nin artık yabancı bankaların ve Batılı bankerlerin konsolosluk yargı

38 **Szózat**, "A budapesti török kolónia ünnepe", 29 Temmuz 1923, s.3.

yetkisiyle korunan sömürge alanı olmayacağı yorumu yapılmıştır. Haberde son olarak da şu sözlere yer verilmiştir; "Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte yeni bir egemenlik ortaya çıkmış, güçlü bir ulus, zincirlerinden kurtulmuş ve özgür kalkınma yoluna girmiştir. On yılı aşkın bir savaşa rağmen yılmayan, yıkılmayan, kazanan Türk milletini selamlıyoruz!"[39]

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile savaştan çekilmiştir. Ancak bu antlaşma, ateşkes mahiyetinde imzalansa da çok geçmeden Müttefik Devletleri yüzyıllardır hayalini kurdukları Anadolu'yu işgal etme planlarını devreye sokmuştur. Bu işgaller Sevr Antlaşması ile resmiyet kazanmış ancak Mustafa Kemal Paşa liderliğinde örgütlenen Türk milleti, Müttefiklerin bu planını bozguna uğratmıştır. Müttefiklerin desteğiyle Batı Anadolu'yu işgal eden Yunanlar, 26 Ağustos 1922'de Türk ordusu tarafından mağlup edilince önce 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkesi imzalanmış, ardından Ankara Hükûmeti Lozan'daki barış görüşmelerine davet edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendine dikte edilen barış antlaşmasını kabul etmeyerek büyük bir bağımsızlık savaşı veren tek millet Türkler olunca, dünyanın gözü Lozan'da başlayacak görüşmelere çevrilmiştir. Bu devletlerden birisi de Macarlar olmuştur. Macarlar, Anadolu'da verilen Millî Mücadele döneminde Türklere özellikle basın-yayın yoluyla destek olmuştur. Türklerin cephede kazandığı başarılar Macar kamuoyunda büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Anadolu'da verilen Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması sonrasında Mudanya'dan Lozan'a giden süreçte de Macarların Türklere olan ilgisi devam etmiştir. Ancak Macarların Lozan'a ilgi duymasında ve gelişmeleri yakından takip etmesinde başka etmenler de öne çıkmıştır. Öncelikle Lozan Konferansı boyunca tartışılan meseleler ve antlaşmanın imzalanması Macar kamuoyunda büyük bir sevinç yaratmıştır. Macar basını da görüşmeleri ayrıntılarıyla sayfalarına taşımıştır. Macarların Lozan'a bu denli ilgi göstermesinin nedeni şu şekilde açıklanabilir. Macarlar, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Trianon gibi sonuçları ağır bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşma ile topraklarının 2/3'ünü kaybetmişlerdir. Türkler ise savaş sonrasında Sevr gibi bir antlaşmayı imzalasa da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu'da verilen Millî Mücadele neticesinde Sevr geçersiz sayılmış ve Lozan Barış Antlaşması

39 **Szózat**, "Üdvözöljük a törököket", 26 Temmuz 1923, s.1.

imzalanmıştır. Dolayısıyla Sevr'in hükümlerinin geçersiz sayılması Macarlar için de Trianon'un maddelerini değiştirmek için bir umut olmuştur. Bunun nedeni ise Macarların Lozan Konferansı'nın Sevr'de imzalanan barış antlaşmasının bir revizyonu niteliğinde olduğunu düşünmeleri olmuştur. Macarlara göre Lozan'da Türk heyetinin izlediği yol Macarların toprak revizyonu taleplerine örnek teşkil edebilir ve konferansta alınan kararlar kendi talepleri için bir yol haritası olabilirdi.

Macar basınında çıkan haberlerde, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının Macarlarda büyük bir sevinç yarattığı görülür. Macar Meclisi ise Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM tarafından onaylanması sonrasında TBMM'ye kalpten selamlarını iletmiş ve "kardeş" Türk milletini ve TBMM'yi tebrik ederek antlaşmanın imzalanmasından duydukları mutluluğu dile getirmiştir. Macar diplomatlar da Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek Lozan'daki başarısından ötürü kendisini tebrik etmiş ve Macarların kardeşçe selamlarını kendisine iletmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

MNL (Magyar Nemzeti Levéltár)

MNL, K 63, 287. Bağ, 32/1 başlık, 18 Eylül 1922 tarihinde Londra'daki Macar Elçiliğinden Budapeşte'ye gönderilen 137. numaralı telgraf.

MNL, K 63, 287. bağ, 32/1, 32. başlık, Paris'ten gönderilen 22 Eylül 1922 tarihli ve 285 numaralı telgraf.

MNL, K 63, 287. Bağ, 32/1 başlık, 31 Ekim 1922 tarihli ve 6318-pol sayılı rapor (kopya).

MNL, K 63, 287. Bağ, 32/1 başlık, 13 Eylül 1922 tarihinde Londra'daki Macar Elçiliğinden Budapeşte'ye gönderilen 132. numaralı telgraf.

MOL, K 64, 7. bağ, 32. başlık, 28 Şubat 1923 tarihinde gönderilen Ankara I raporu.

MOL, K 64, 7. bağ, 32. başlık, 26 Mart 1923 tarihli ve 180 res sayılı talimat.

MOL, K 64, 7. bağ, 32. başlık, 18 Mayıs 1923 tarihli ve 15.744 sayılı rapor.

Gazeteler

Magyarország, "Újabb veszedelem", 9 Kasım 1922, s.1.

Magyarország, "Musszolini elutazik Lousanneból ha nem fogadják el Olaszország követeléseit", 23 Kasım 1922, s.1.

Ellenzék, "Lausanneban tárgyalnak", 2 Aralık 1922, s.2.

Ellenzék, "Lausanne", 5 Aralık 1922, s.1.

Magyaroság, "A miniszterelnők a lausanne-i konferencíáról", 6 Aralık 1922, s.1.

Magyaroság, "A miniszterelnők a lausanne-i konferencíáról", 6 Aralık 1922, s.1.

Ellenzék, "Magyarország meghívását kívánják a lausannei konferenciára", 7 Aralık 1922, s.1.

Ellenzék, "A keleti konferencia krízise A törökök hallgatnak álláspontjáról", 8 Aralık 1922, s.3.

Ellenzék, "Curzon és lzmed párbaja Lausanneban", 15 Aralık 1922, s.5.

Ellenzék, "Rémhírek a keleti helyzet felborulásáról. A kapitulációk miatt zátonyra jut a békekonferencia", 30 Aralık 1922, s.1.

Magyar Jövő, "A magyar parlament üdvözlő távirata az ankarai nagy nemzetgyűléshez", 30 Ağustos 1923, s.3.

Ellenzék, "Béke keleten", 11 Temmuz 1923, s.1.

Szózat, "Üdvözöljük a törököket", 26 Temmuz 1923, s.1.

Szózat, "A budapesti török kolónia ünnepe", 29 Temmuz 1923, s.3.

Pécsi Lapok, 2. évfolyam, 195. szám, 30 Ağustos 1923, s.1.

Süreli Yayınlar

Ali Naci, Karacan, **Lozan**, Haz. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.

Árpád, Hornyák, "The Hungarian Political Elite And Public Opinion Concerning the Two Turkish Peace Treaties (Sevres-Lausanne)", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu**, 13-15 Kasım 2013, C 1, Ankara 2015, s.505-512.

Árokay, Lajos, "A Rejtett Magyar Katonai Attasé Szolgálat Tevékenysége 1923-1928 Között", **Hadtörténelmi Közlemények**, 4. Szám, XXX. Évfolyam, Budapest 1983, s.577.

Emre, Saral, **Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, s.146-147.

Flesch, István, **Atatürk és Kora**, Corvina Kiado, Budapest 2004, s.278.

Melek, Çolak, "Macar Arşiv Belgelerinin Işığında Türk Macar Diplomatik İlişkilerinin Kurulmasını Sağlayan Gizli Görüşmeler ve "Ankara I" Raporları (1922-1923)", **XVII. Türk Tarih Kongresi**, 15-17 Eylül 2014, Bildiriler Kitabı, C V, Kısım I, Ankara 2018, s.189-220.

Nemzetgyőlési Napló (Millet Meclisi Tutanakları), Macar Millet Meclisi 5 Aralık 1922 tarihli 65. oturumu, 1922, C VI, s.141.

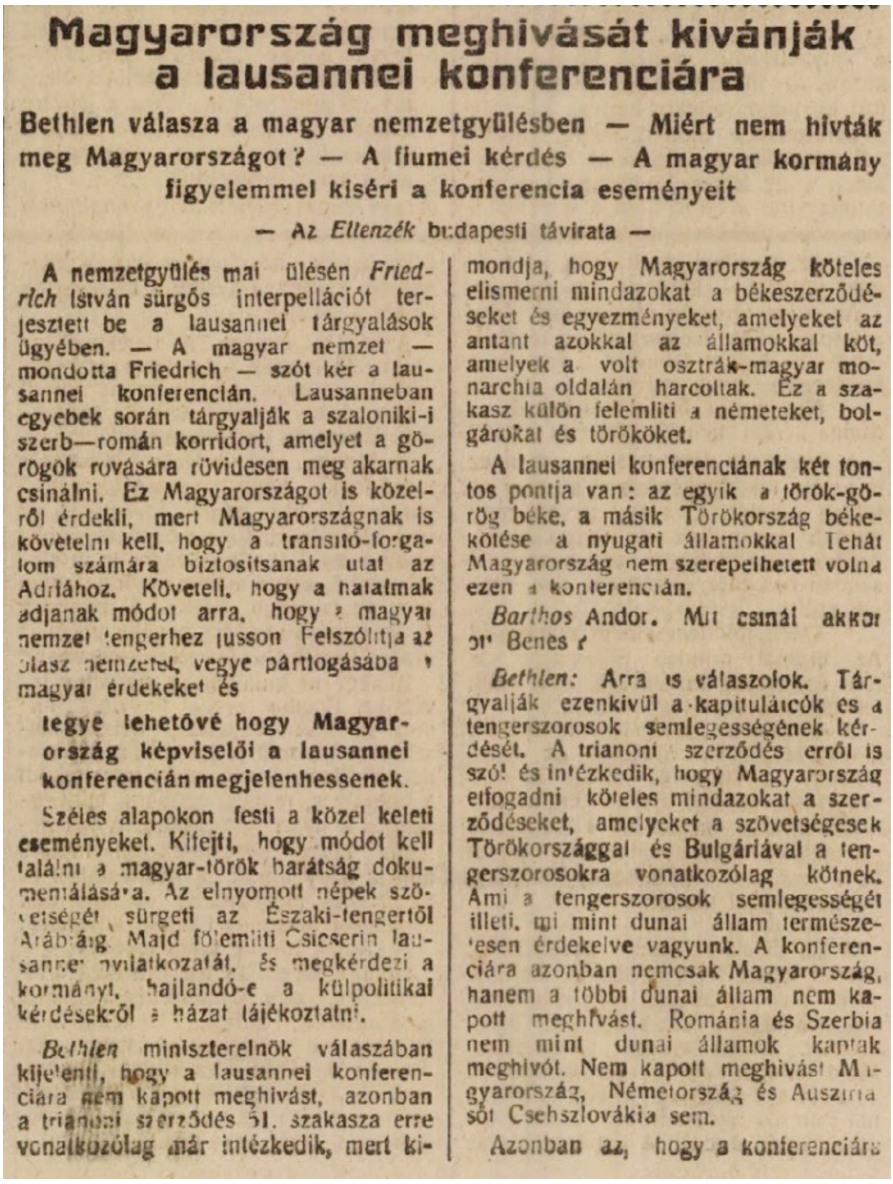
Resul, Babaoğlu, "Muharebeden Diplomasiye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2019; 35 (1): 99, s.95-140.

Sevtap, Demirci, **Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik Diplomatik Mücadele**, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Vukovári, Gábor, "A török külpolitika alapjai és változásai", **Külügyi Szemle**, 2. Évfolyam, 4. (Szám 1975), s.39-55.

EKLER

EK-1. Macaristan'ın Lozan Konferansı'da davet edilmemesi üzerine Macar Meclisi'nde yaşanan tartışmaya dair haber.

Magyarország meghivását kivánják a lausannei konferenciára

Bethlen válasza a magyar nemzetgyülésben — Miért nem hivták meg Magyarországot? — A fiumei kérdés — A magyar kormány figyelemmel kiséri a konferencia eseményeit

— Az *Ellenzék* budapesti távirata —

A nemzetgyülés mai ülésén *Friedrich* István sürgős interpellációt terjesztett be a lausannei tárgyalások ügyében. — A magyar nemzet — mondotta Friedrich — szót kér a lausannei konferencián. Lausanneban egyebek során tárgyalják a szaloniki-i szerb—román korridort, amelyet a görögök rovására rövidesen meg akarnak csinálni. Ez Magyarországot is közelről érdekli, mert Magyarországnak is követelni kell, hogy a transitó-forgalom számára biztositsanak utat az Adriához. Követeli, hogy a hatalmak adjanak módot arra, hogy a magyar nemzet tengerhez jusson Felszólitja az olasz nemzetet, vegye pártfogásába a magyar érdekeket és

tegye lehetővé hogy Magyarország képviselői a lausannei konferencián megjelenhessenek.

Széles alapokon festi a közel keleti eseményeket. Kifejti, hogy módot kell találni a magyar-török barátság dokumentálására. Az elnyomott népek szövetségét sürgeti az Északi-tengertől Arábiáig. Majd fölemliti Csicserin lausanne-i nyilatkozatát, és megkérdezi a kormányt, hajlandó-e a külpolitikai kérdésekről a házat tájékoztatni.

Bethlen miniszterelnök válaszában kijelenti, hogy a lausannei konferenciára nem kapott meghivást, azonban a trianoni szerződés 51. szakasza erre vonatkozólag már intézkedik, mert kimondja, hogy Magyarország köteles elismerni mindazokat a békeszerződéseket és egyezményeket, amelyeket az antant azokkal az államokkal köt, amelyek a volt osztrák-magyar monarchia oldalán harcoltak. Ez a szakasz külön felemliti a németeket, bolgárokat és törököket.

A lausannei konferenciának két fontos pontja van: az egyik a török-görög béke, a másik Törökország békekötése a nyugati államokkal Tehát Magyarország nem szerepelhetett volna ezen a konferencián.

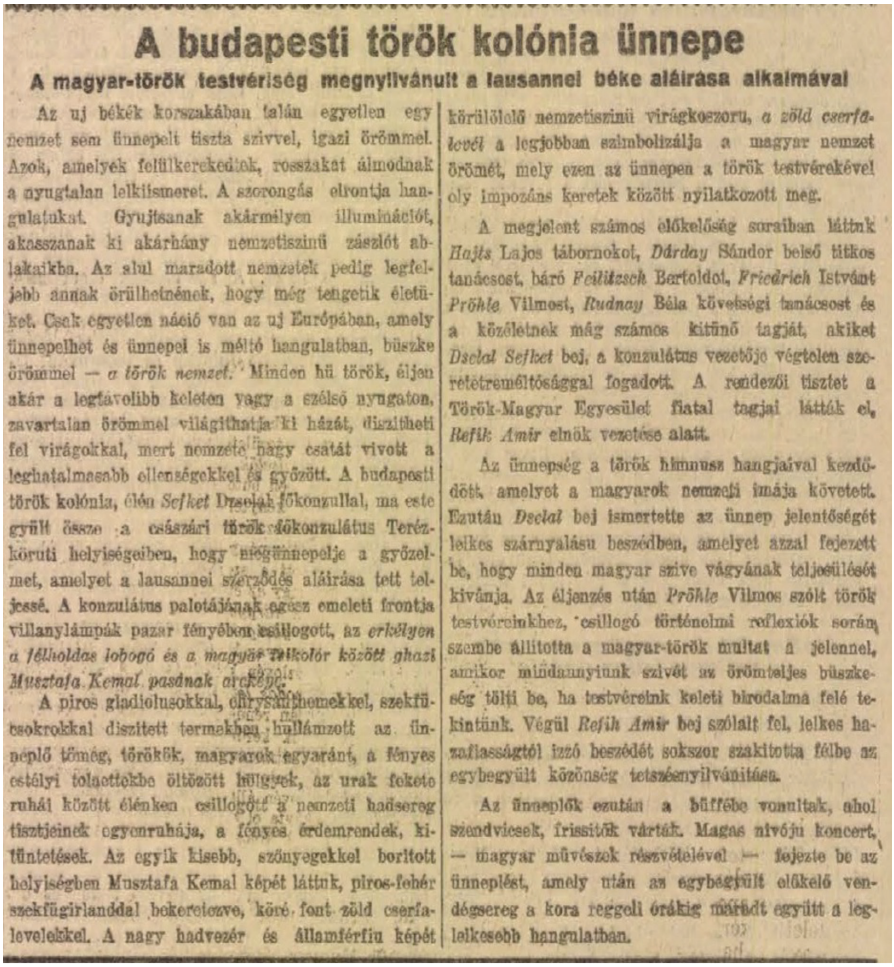
Barthos Andor. Mit csinál akkor ott Benes?

Bethlen: Arra is válaszolok. Tárgyalják ezenkivül a kapituláicók és a tengerszorosok semlegességének kérdését. A trianoni szerződés erről is szól és intézkedik, hogy Magyarország elfogadni köteles mindazokat a szerződéseket, amelyeket a szövetségesek Törökországgal és Bulgáriával a tengerszorosokra vonatkozólag kötnek. Ami a tengerszorosok semlegességét illeti, mi mint dunai állam természetesen érdekelve vagyunk. A konferenciára azonban nemcsak Magyarország, hanem a többi dunai állam nem kapott meghivást. Románia és Szerbia nem mint dunai államok kaptak meghivót. Nem kapott meghivást Magyarország, Németország és Ausztria sőt Csehszlovákia sem.

Azonban az, hogy a konferenciára

(**Ellenzék**, "Magyarország meghívását kívánják a lausannei konferenciára", 7 Aralık 1922, s.1.)

EK-2. Macaristan'da yaşayan Türk kolonisinin Lozan Barış Antlaşması'nı kutlamasıyla ilgili haber.

A budapesti török kolónia ünnepe

A magyar-török testvériség megnyilvánult a lausannei béke aláírása alkalmával

Az uj békék korszakában talán egyetlen egy nemzet sem ünnepelt tiszta szivvel, igazi örömmel. Azok, amelyek felülkerekedtek, rosszakat álmodnak a nyugtalan lelkiismeret. A szorongás elrontja hangulatukat. Gyujtsanak akármilyen illuminációt, akasszanak ki akárhány nemzetiszinü zászlót ablakaikba. Az alul maradott nemzetek pedig legfeljebb annak örülhetnének, hogy még tengetik életüket. Csak egyetlen náció van az uj Európában, amely ünnepelhet és ünnepel is méltó hangulatban, büszke örömmel — *a török nemzet.* Minden hü török, éljen akár a legtávolibb keleten vagy a szélső nyugaton, zavartalan örömmel világithatja ki házát, diszitheti fel virágokkal, mert nemzete nagy csatát vivott a leghatalmasabb ellenségekkel és győzött. A budapesti török kolónia, élén *Sefket* Dszelal főkonzullal, ma este gyült össze a császári török főkonzulátus Teréz-körúti helyiségeiben, hogy megünnepelje a győzelmet, amelyet a lausannei szerződés aláirása tett teljessé. A konzulátus palotájának egész emeleti frontja villanylámpák pazar fényében csillogott, az *erkölcsön a félholdas lobogó és a magyar trikolór között ghazi Musztafa Kemal pasának arcképe.*

A piros gladiolusokkal, chrysanthemekkel, szekfücsokrokkal diszitett termekben hullámzott az ünneplő tömeg, törökök, magyarok egyaránt, a fényes estélyi toalettekbe öltözött hölgyek, az urak fekete ruhái között élénken csillogott a nemzeti hadsereg tisztjeinek egyenruhája, a fényes érdemrendek, kitüntetések. Az egyik kisebb, szőnyegekkel borított helyiségben Musztafa Kemal képét láttuk, piros-fehér szekfügirlanddal bekeretezve, köré font zöld cserfalevelekkel. A nagy hadvezér és államférfiu képét körülölelő nemzetiszinü virágkoszoru, *a zöld cserfalevél* a legjobban szimbolizálja a magyar nemzet örömét, mely ezen az ünnepen a török testvérekével oly impozáns keretek között nyilatkozott meg.

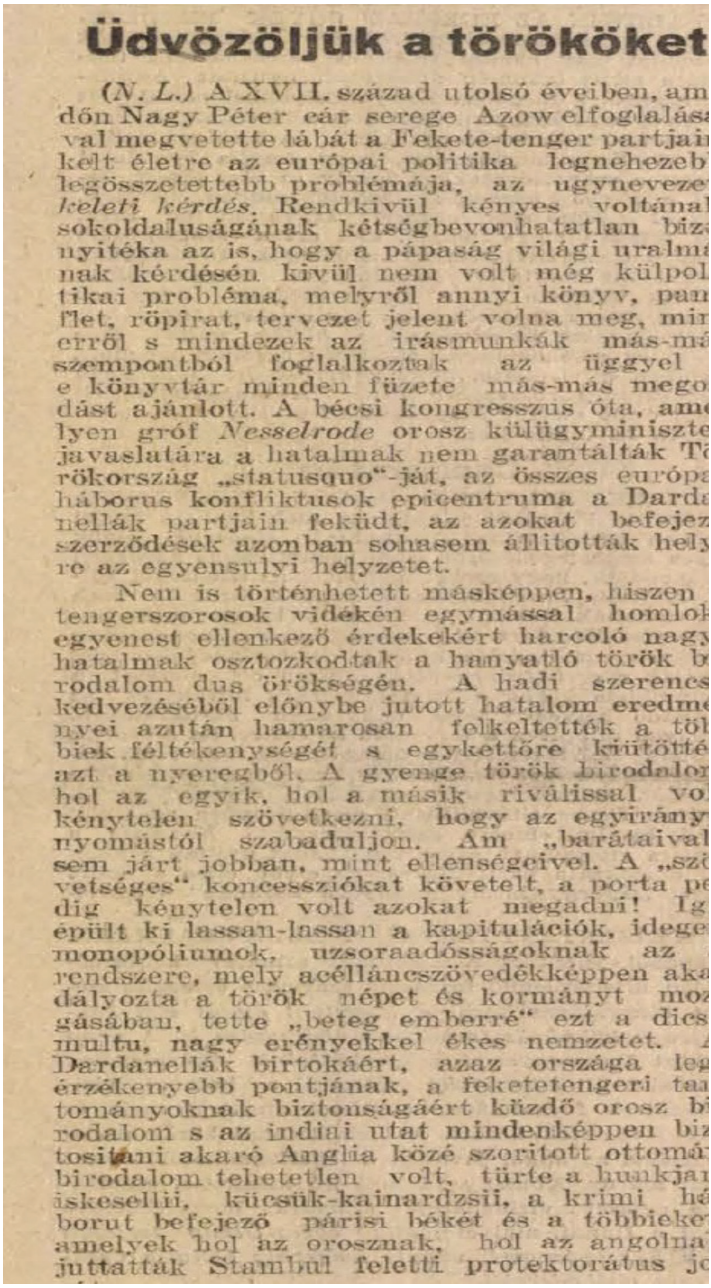
A megjelent számos előkelőség soraiban láttuk *Hajts* Lajos tábornokot, *Dárday* Sándor belső titkos tanácsost, báró *Feilitzsch* Bertoldot, *Friedrich* Istvánt *Pröhle* Vilmost, *Rudnay* Béla követségi tanácsost és a közéletnek még számos kitünő tagját, akiket *Dszelal Sefket* bej, a konzulátus vezetője végtelen szeretetreméltósággal fogadott. A rendezői tisztet a Török-Magyar Egyesület fiatal tagjai látták el, *Refik Amir* elnök vezetése alatt.

Az ünnepség a török himnusz hangjaival kezdődött, amelyet a magyarok nemzeti imája követett. Ezután *Dszelal* bej ismertette az ünnep jelentőségét lelkes szárnyalásu beszédben, amelyet azzal fejezett be, hogy minden magyar szive vágyának teljesülését kivánja. Az éljenzés után *Pröhle* Vilmos szólt török testvéreinkhez, csillogó történelmi reflexiók során szembe állitotta a magyar-török multat a jelennel, amikor mindannyiunk szivét az örömteljes büszkeség tölti be, ha testvéreink keleti birodalma felé tekintünk. Végül *Refik Amir* bej szólalt fel, lelkes hazafiasságtól izzó beszédét sokszor szakitotta félbe az egybegyült közönség tetszésnyilvánitása.

Az ünneplők ezután a büffébe vonultak, ahol szendvicsek, frissitők várták. Magas nivóju koncert, — magyar művészek részvételével — fejezte be az ünneplést, amely után az egybegyült előkelő vendégsereg a kora reggeli órákig maradt együtt a legkellemesebb hangulatban.

(**Szózat**, "A budapesti török kolónia ünnepe", 29 Temmuz 1923, s.3.)

EK-2. Lozan Antlaşması'nın imzalanması sonrasında yayımlanan "Türkleri selamlıyoruz" başlıklı haber.

Üdvözöljük a törököket

(*N. L.*) A XVII. század utolsó éveiben, am
dön Nagy Péter cár serege Azow elfoglalás
val megvetette lábát a Fekete-tenger partjai
kelt életre az európai politika legnehezeb
legösszetettebb problémája, az ugyneveze
keleti kérdés. Rendkivül kényes voltánal
sokoldaluságának kétségbevonhatatlan biz
nyitéka az is, hogy a pápaság világi uralm
nak kérdésén kivül nem volt még külpol
tikai probléma, melyről annyi könyv, pam
flet, röpirat, tervezet jelent volna meg, mi
erről s mindezek az irásmunkák más-má
szempontból foglalkoztak az üggyel
e könyvtár minden füzete más-más mego
dást ajánlott. A bécsi kongresszus óta, am
lyen gróf *Nesselrode* orosz külügyminiszte
javaslatára a hatalmak nem garantálták T
rökország „statusquo"-ját, az összes európa
háborus konfliktusok epicentruma a Dard
nellák partjain feküdt, az azokat befejez
szerződések azonban sohasem állitották hely
re az egyensulyi helyzetet.

Nem is történhetett másképpen, hiszen
tengerszorosok vidékén egymással homlok
egyenest ellenkező érdekekért harcoló nag
hatalmak osztozkodtak a hanyatló török b
rodalom dus örökségén. A hadi szerencs
kedvezéséből előnybe jutott hatalom eredm
nyei azután hamarosan felkeltették a töb
biek féltékenységét s egykettőre kiütötté
azt a nyeregből. A gyenge török birodalo
hol az egyik, hol a másik riválissal vo
kénytelen szövetkezni, hogy az egyirány
nyomástól szabaduljon. Am „barátaival
sem járt jobban, mint ellenségeivel. A „szü
vetséges" koncessziókat követelt, a porta pe
dig kénytelen volt azokat megadni! Ig
épült ki lassan-lassan a kapitulációk, idege
monopóliumok, uzsoraadósságoknak az
rendszere, mely acélláncszövedékképpen aka
dályozta a török népet és kormányt mo
gásában, tette „beteg emberré" ezt a dics
multu, nagy erényekkel ékes nemzetet.
Dardanellák birtokáért, azaz országa leg
érzékenyebb pontjának, a feketetengeri ta
tományoknak biztonságáért küzdő orosz bi
rodalom s az indiai utat mindenképpen biz
tositani akaró Anglia közé szoritott ottomá
birodalom tehetetlen volt, türte a hunkja
iskesellii, kücsük-kainardzsii, a krimi hé
borut befejező párisi békét és a többieke
amelyek hol az orosznak, hol az angolna
juttatták Stambul feletti protektorátus jo

(**Szózat**, "Üdvözöljük a törököket", 26 Temmuz 1923, s.1.)

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI ve TÜRK İHTİLAL KADROLARINDA YAŞANAN AYRIŞMAYA ETKİLERİ

UMUT KARABULUT*

ÖZET

İhtilaller, onu gerçekleştiren kitlenin bir müddet sonra kendi içlerinde yaşadığı kopuşları da beraberinde getirmiştir. Tarihin büyük olaylarından olan, Fransız ve Rus ihtilallerinde görülen bu süreç, Türk ihtilalinde de yaşanmış, fikir ayrılıklarını, iktidar kavgalarını ve bölünmeleri de beraberinde getirmiştir. Bazı olaylar bu süreçlerin hızlanmasında ve daha sert yaşanmasında etkili olmuştur. Türkiye'de Lozan Konferansı ve Antlaşması'nın ihtilal hareketinin amillerinden olan ve devrimi gerçekleştiren kadrolar arasındaki bölünmede etkili bir unsur olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Lozan Barış Antlaşması'nın, ihtilal kadroları arasında yol açtığı bölünme ve Türk siyasi hayatına etkileri tartışılacak ve yeni Türk devletinin ilk yıllarında siyasi kadroların şekillenmesindeki etkisi üzerinde durulacaktır.

Lozan'ın, iki ayrı muhalefet hareketini etkilediği görülmektedir. İlki, Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisindeki İkinci Grup'tur. İkinci Grup, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı 4 Şubat ile 25 Nisan 1923 tarihleri arasında, İsmet ve Mustafa Kemal Paşalara yönelik gerçekleştirdiği sert muhalefet ile Meclis içerisindeki ayrımın şiddetlenmesine etki etmiştir. Grubun önemli hatiplerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in, İsmet Paşa öncülüğündeki delegasyona yönelik olumsuz tutumu ve onların görevden alınmasına yönelik isteği, Mecliste kavga ortamı yaratmıştır. Takip eden günlerde Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi ve Meclis'in seçim kararı alması, İkinci Grubun Meclis dışında kalması sonucunu doğurmuştur.

Lozan'ın siyasi ayrılıkları tetiklediği bir diğer süreç ise Rauf Bey ve çevresi ile Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar arasında yaşanmıştır. İsmet Paşa'nın Lozan görüşmeleri için hem Dışişleri Bakanı hem de baş delege seçilmesi, bu göreve Rauf Bey'in getirilmesini isteyen bazı milletvekili çevrelerinde

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, ukarabulut@pau.edu.tr

huzursuzluk yaratmıştır. Konferans boyunca Rauf Bey'in başında olduğu Hükûmetin, İsmet Paşa'nın Lozan'daki işlerini zorlaştırması ve Lozan'ın imzalanacağı sırada onay vermemesi, İsmet Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmiştir. Antlaşma imzalandıktan sonra ise Rauf Bey, hükûmet başkanlığı görevini bırakmış ve Mustafa Kemal Paşa ile yolları kesin olarak ayrılmıştır. Sonrasında bu ayrılık, yaşanan başka siyasi gelişmelerle birlikte, daha geniş bir çevrenin iktidardan uzaklaşmasının ilk adımı olmuştur.

Çalışma gerçekleştirilirken dönemin arşiv belgeleri, Meclis tutanakları, süreli yayınlar ve hatıratlardan yararlanılmış ve böylece Türk devriminin öncü kadroları arasında yaşanan ayrılık, Lozan Barış Antlaşması perspektifinden değerlendirilmeye alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Antlaşması, Türk Devrim Kadroları, Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, İsmet Paşa, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Muhalefet

THE EFFECTS OF THE TREATY OF LAUSANNE AND THE DIVISIONS EXPERIENCED WITHIN THE TURKISH REVOLUTIONARY CADRES

ABSTRACT

Revolutions have brought about internal divisions within the masses who carried them out after a certain period of time. This process, which was observed in the French and Russian revolutions, significant events in history, also occurred in the Turkish revolution, bringing about differences of opinion, power struggles, and divisions. Certain events have played a role in accelerating and intensifying these processes. It can be seen that the Lausanne Conference and Treaty in Turkey have been an influential factor in the division among the revolutionary forces and the formation of political factions. This study will discuss the division caused by the Treaty of Lausanne and its impact on Turkish political life, as well as its influence on the formation of political factions in the early years of the new Turkish state.

It can be observed that the Treaty of Lausanne influenced two separate opposition movements. The first one is the Second Group within the Grand National Assembly of Turkey. Between February 4th and April 25th, 1923, during the period when the Lausanne negotiations were interrupted, the Second Group intensified the divisions within the Assembly through their strong opposition towards İsmet and Mustafa Kemal Pashas. The negative attitude of Ali Şükrü Bey, an important speaker of the group from Trabzon, towards the delegation led by İsmet Pasha and his demand for their removal created a confrontational atmosphere within the Assembly. In the following days, the assassination of Ali Şükrü Bey and the decision of the Assembly to hold elections resulted in the exclusion of the Second Group from the Assembly.

Another process triggered by the political divisions in Lausanne was the one that occurred between Rauf Bey and his circle, and Mustafa Kemal and İsmet Pashas. The fact that İsmet Pasha was chosen as both the Minister of Foreign Affairs and the head delegate for the Lozan negotiations created unease among some circles of parliamentarians who wanted Rauf Bey to assume this position. During the conference, the government led by Rauf Bey made it difficult for İsmet Pasha in Lausanne and did not give

his approval when Lausanne was to be signed, and it was conveyed to Mustafa Kemal Pasha by Ismet Pasha. After the treaty was signed, Rauf Bey resigned from the position of government presidency, and his paths definitively diverged from Mustafa Kemal Pasha. Subsequently, along with other political developments that followed, this separation became the first step in the distancing of a broader circle from power.

During the study, archival documents of the period, parliamentary records, periodicals, and memoirs were utilized, thus enabling an evaluation of the divisions among the vanguard cadres of the Turkish revolution from the perspective of the Treaty of Lausanne.

Keywords: Treaty of Lausanne, Turkish Revolution Cadres, Mustafa Kemal Pasha, Rauf Bey, Ismet Pasha, Opposition in the First Grand National Assembly of Turkey

Giriş:

Türk devriminin merkez yapılanması olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, hemen her fikirden insanın içinde bulunduğu ancak ortak paydanın bağımsızlık olduğu bir yapı ortaya koymuştur. Meclisin kurulması her ne kadar bir ihtilal hareketi şeklinde gerçekleştiyse de bu hareketin sonradan bir devrime dönüşeceği ve Osmanlı devletine son verip bir cumhuriyete dönüşeceği muhtemeldir ki, çok az milletvekili tarafından tahmin edilmekteydi. Bilindiği üzere Meclis içerisinde saltanat ve halifelik taraftarlarının yanı sıra, Bolşeviklik, Türkçülük, İslamcılık gibi farklı fikirlere sahip ve fikren ayrışan mebuslar da vardı. Bu özelliğinden dolayı Birinci Meclis, heterojen ve fikri temsil açısından Osmanlı-Türk siyasi tarihindeki birçok meclisten farklı bir yapı ortaya koymuştur.[1]

Henüz Türk zaferi kesinleşmeden Millî Mücadelenin en kritik sürecinde İkinci Grup adı verilen bir muhalif hareket ortaya çıkmıştır. Bu hareket, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini üstlendiği ve Birinci Grup adı verilen oluşuma karşı, onun fikirlerine ve temelde Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet etmiştir. Hüseyin Avni (Ulaş)[2], Ziya Hurşit[3] ve Ali Şükrü Bey[4] gibi etkili muhalifler eliyle İkinci Grup, adından söz ettiren bir hareket olarak tarihe geçmiştir.

Ancak Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet edenler, yalnızca İkinci Grup üyeleriyle sınırlı kalmamıştır. Bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın yanında ve Millî Mücadele'nin öncü kadroları arasında görebileceğimiz Rauf (Orbay) ve Adnan Beyler (Adıvar) ile Ali Fuat (Cebesoy), Kazım Karabekir[5] ve Refet Paşalar da (Bele) İstiklal Harbi'nin kazanılmasıyla birlikte farklı noktalarda pozisyon almışlar ve Mustafa Kemal Paşa'ya, önce mesafeli durmuş, sonrasında ise muhalif bir tutum takınmışlardır. Her biri yüksek seviyede eğitim almış, önemli meziyetlere sahip

---

1 Birinci TBMM'deki düşünsel yapı ile ilgili olarak bk. İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997; Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

2 Bk. **Hüseyin Avni Ulaş**, Haz: Muammer Çelik, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1996.

3 1926 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya düzenlenmesi planlanan İzmir Suikastının amillerinden olup İstiklal Mahkemesi kararıyla idam edilmiştir. Bk. Ergün Aybars, İleri Kitabevi, İzmir 1995, s.432,453.

4 Ali Şükrü Bey'in Meclis içerisindeki muhalefeti için bk. Ahmet Demirel, **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

5 Kazım Karabekir'in Millî Mücadele hatıratı Nutuk'ta yazılanlarla çelişen ve Mustafa Kemal Paşa ile yaşadığı ayrılığı derinleştiren bir kitap olarak ortaya çıkmıştır. Bk. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz 1-2**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

bu kişilerin, ülkenin amaçladığı büyük hedefe ulaşıldıktan sonra birlikte hareket edebileceklerini düşünmek belki uzak bir ihtimaldir. Ancak onların içerisindeki ayrılığın ne şekilde ortaya çıkıp geliştiğini izlemek, tarihin önemli bir dönemini incelemeyi ve fikrî ayrılıkların, yanlış anlamaların ve bazen de kıskançlıkların olduğu birtakım olaylar örgüsünü açıklamayı zorunlu kılmaktadır. Lozan Barış Konferansı, Lozan'a gidecek heyetin belirlenmesi süreci de hesaba katıldığında bir yıla yakın ülke gündemini meşgul etmiş, ülkenin geleceğini belirleyen uluslararası bir gelişme olmasının yanı sıra, Türk siyasetindeki ayrılıklara da sahne hazırlayan bir unsur olarak ortaya çıkmıştır.

Ali Fuat Paşa'nın büyük zaferin kazanılması sonrası Mustafa Kemal Paşa'ya giderek, "Senin Apotre'lerin (havarilerin) kimler olacak?"[6] sorusunu sorması, Gazi'nin onlarla çalışıp çalışmayacağına yönelik bir sorgulama olmuş, aynı zamanda artık siyaseten farklı noktalara savrulduklarını da göstermiştir.

Lozan süreci, taraflar arasındaki ayrılığı somut biçimde gözler önüne seren bir dönemdir. Lozan Barış görüşmelerine gidecek heyetin seçilmesi, antlaşma maddeleri üzerindeki belirsizlikler, görüşmelerin kesintiye uğraması, başarının kazanılması ve sonrasında yaşanan sevinç ama yanı sıra hezeyan, Lozan Barış Konferansı'nın, Türkiye'deki siyasi gelişmelere etki eden bir gelişme olmasına yol açmıştır.

1. Rauf Bey ve Çevresinin Muhalefeti ve Lozan Barış Görüşmelerinin Ayrışmaya Etkileri

Lozan'ın Rauf Bey ve çevresi ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ayrılıkları tetiklemesi, İsmet Paşa'nın Lozan görüşmeleri için Dışişleri Bakanı ve baş delege seçilmesi üzerine yaşanmış, bu kırgınlık konferansın neticelenmesi ile ayrılığa dönüşmüştür. Ancak bundan önce de Rauf Bey ve çevresinin Mustafa Kemal Paşa ile yaşadığı fikir ayrılığının kendini hissettirmeye başladığını görmekteyiz.

Mudanya Ateşkes Antlaşması (11 Ekim 1922) sonrası, Ali Fuat ve Refet Paşaların, Büyük Taarruz'da yer almayıp terfi etmemeleri hükûmette rahatsızlık ve onlara yönelik haksızlık yapıldığı algısı yaratmıştır. O sırada hükûmet başkanı görevini yürüten Rauf Bey, Trakya'nın idaresinin devralınması görevinin Refet Paşa'ya verilmesini istemiştir.[7] Mustafa Kemal Paşa da bu isteği makul bulmuş

---

6 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev**, II. Cilt, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.491-492; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938**, Cilt 3, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s.41.

7 Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım 2**, Emre Yayınları, İstanbul 1992, s.102; İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s.43.

ve Refet Paşa'yı görevlendirmiştir. Gelişmeler, taraflar arasındaki fikrî ayrılığın ilk izlerini ortaya koyar niteliktedir.

Türk devriminin ilk ve en büyük adımlarından bir tanesi olan saltanat makamının lağvedilmesi (1 Kasım 1922) öncesi Rauf Bey ile Ali Fuat ve Refet Paşalar, Mustafa Kemal Paşa ile Refet Paşa'nın Keçiören'deki evinde görüşmek istemişlerdir. Görüşmede Rauf Bey ve Refet Paşa sultana bağlılık bildirip Meclis'in saltanat ve hilafet makamının kaldırılması ihtimali üzerine azap içerisinde olduğu yolunda bir konuşma yapmışlardır. Ali Fuat Paşa ise fikir beyan etmemiştir.[8] Mustafa Kemal Paşa sonradan Rauf Bey'i ikna etmiş ve Meclis'te saltanatın kaldırılması görüşmeleri sırasında kanun tasarısını destekleyen bir konuşma yapmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu olay, Rauf Bey ve arkadaşlarının, Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde tasarladığı devrim hamlelerini gerçekleştirecek kadrolara uygun isimler olmadığını göstermiştir.

Saltanatın kaldırılmasından bir ay sonra, Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik ve onun tekrar milletvekili seçilmesini engelleyecek bir kanun teklifinin, Meclis İkinci Başkanı Adnan Bey (Adıvar) tarafından Meclis'te tartışılmadan doğrudan encümene sevk edilmesi de taraflar arasındaki ayrılığın bir başka göstergesi olmuştur. Kanun teklifi, doğum yerleri Türkiye sınırları dışında kalanların mebus seçilme haklarına kısıtlama getirmeye yöneliktir.[9] Teklif, İkinci Grup üyeleri tarafından verilmiş ancak Adnan Bey'in tasarıyı tartıştırmadan, doğrudan encümene sevk etmesi, basit bir işleyiş veya gözden kaçan bir hatadan ziyade ayrı düşmüşlüklerin ve gizliden gizliye yürütülen iktidar mücadelesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Lozan'ın yarattığı ayrılıkların ilki ise konferansa gidecek delegasyonun seçimi nedeniyle olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Lozan'a gidecek delegasyonun başkanlığına İsmet Paşa'yı seçmiştir. Hâlbuki o tarihte Rauf Bey, İcra Vekilleri Heyeti Reisidir ve başkanlığı tabii bir hak olarak görmektedir.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta meseleye değinmiş ve İsmet Paşa ve Rauf Bey arasında meydana gelen kırgınlığı, kaynaklardan ziyade, ruhi ve hissi sebeplere dayanarak açıklamak gerektiğini belirtmiş ve Rauf Bey'in bu konuda hissi davrandığını vurgulamıştır. Diğer yandan, genel eğilimin Rauf Bey'in delegasyon başkanı yapılması yönünde olduğu, Rauf Bey'in de İsmet Paşa'yı kendi yanında istediği ancak kendisinin delegasyon başkanı olması gerektiği noktasından

8 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **age.**, s.912-913.

9 Ahmet Demirel, **age.**, s.516-517.

yaklaştığı görülmektedir. Ancak Mustafa Kemal Paşa aynı düşünmemektedir. İsmet Paşa'dan istifade etmek için, onun delegasyon başkanı olarak Lozan'a gönderilmesi gerektiğini düşünmektedir ve bunu Rauf Bey'e belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa ayrıca Rauf Bey'in başkanlık konusunda kendisini yetersiz hissettiğini ve bu nedenle İsmet Paşa'yı yanında istediğini de söylemiştir.[10]

İsmet Paşa'nın Hariciye Vekili olarak Lozan'a gönderilmesi ve görüşmelerin 1923 yılının şubat ayında kesintiye uğraması fakat ikinci tur görüşmelere yine İsmet Paşa'nın gönderilmesi, Rauf Bey'in, İsmet Paşa'ya yönelik olumsuz tavrını arttırmıştır. Bu olumsuzluğu, İcra Vekilleri Heyetine de yansıtma niyetinde olduğu, hatta bir ara, hükûmet toplantısında İsmet Paşa'nın görevden alınmasına yönelik Rauf Bey'in önerisiyle, güven oylamasının söz konusu olduğu, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'nın (Özalp) itirazı üzerine vazgeçildiği görülmüştür.[11] Yanı sıra, İsmet Paşa'nın da Rauf Bey'e yönelik güvensizliği söz konusudur. O da hükûmet ile gerçekleştirdiği muhaberattan Mustafa Kemal Paşa'nın haberdar edilmediğini düşünmektedir.

Müzakereler sırasında bilhassa Yunan tazminatı ve kuponlar meselesinde (Osmanlı Devleti Düyun-u Umumiyesi) hükûmet ile delegasyon arasında, belki özelde de Rauf Bey ve İsmet Paşa arasında bir anlaşmazlık olduğu, bunun da konferansın gidişatını tehdit ettiği görülmüştür. Bu tür gerilimlerde Mustafa Kemal Paşa araya girmiş, İsmet Paşa'nın görüşlerini daha makul görse de Rauf Bey'i de zor duruma düşürmemek adına tarafsız bir pozisyon almış, hükûmete aldırdığı kararlar İsmet Paşa'nın görüşlerine yakın olsa da, bazı telgraflar aracılığıyla İsmet Paşa'yı uyararak Rauf Bey'i yatıştırma yoluna gitmiştir. Hatta kendisi, bu telgraflar arasında İsmet Paşa'yı rencide edecek olanların da bulunduğunu belirtmektedir.[12]

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in sorunu kişisel olarak algıladığını, bunun İsmet Paşa ile kendi arasında bir sorun olduğuna kanaat getirdiğini ancak meselenin böyle değerlendirilmemesi gerektiğini söyler. İsmet Paşa'nın şikâyetleri, bütün Hükûmeti hatta Mustafa Kemal Paşa'yı dahi kapsamaktadır. Bu denli uzak mesafeler söz konusu olduğunda ve mesele hayli mühim iken talimatı veren ile alıp uygulayacak olan arasında görüş ayrılığı olması doğaldır. Aynı şekilde İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'yı hükûmet ile olan muhaberatı konusunda uyarması doğaldır çünkü mesele ciddi ve hayatidir.[13]

---

10 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **age.**, s.909-910.

11 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **age.**, s.1024-1025.

12 Rauf Orbay, **age.**, s.120.

13 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **age.**, s.1048-1049.

Rauf Bey ise, *Cehennem Değirmeni* isimli anılarında Lozan'a gidecek heyetin başkanlığı için kendisinin düşünüldüğünü doğrular ancak o, Lozan'daki diğer delegasyon başkanlıklarını, ülkelerin dışişleri bakanları yürüttüğü için mevcut Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in (Tengirşenk) heyet başkanı olmasını istediğini belirtir. Yusuf Bey ise, Rauf Bey'in başkan olması halinde kendisine refakat edebileceğini belirtmiştir.[14] Bunun üzerine Rauf Bey, bu iş için İsmet Paşa'yı tavsiye ettiğini, hatta Mustafa Kemal Paşa ile aralarında İsmet Paşa'nın bu görevi yapıp yapamayacağına dair konuşma geçtiğini, savunulacak esasların belli olduğunu, İsmet Paşa'nın yanında Hasan ve Rıza Nur Beylerin de olacağını ve delegasyonun daima Ankara'dan verilecek talimata göre hareket edeceğini, dolayısıyla bir sorun yaşanmayacağını belirttiğini söylemiştir.[15]

İsmet Paşa ile baş gösteren gerginlikle ilgili ise görüşmeler devam ederken İsmet Paşa'nın huzursuzluk göstermeye başladığını, hükûmet olarak delegeler heyetine verilen cevapların gecikmediğini ancak üzerinde ince elenip sık dokunduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa'nın kendisini, gecikme konusunda Mustafa Kemal Paşa'ya şikâyet etmesi üzerine ise, gelen şifreli telgrafların, şifre yalnız hükûmet başkanında olduğundan önce kendisi tarafından görüldüğünü ve zaten durumdan haberdar olduğunu söylemiştir. Bu esnada İsmet Paşa'nın sözünü ettiği gecikmenin nereden kaynaklandığını da açıklamaktadır. Ona göre günün zorlu iletişim koşullarında İsviçre ile tek muhabere hattı Köstence üzerinden sağlanmakta, o bölge de İngiliz ve Fransızların elinde bulunmaktadır. Nitekim İngilizler, bu telgrafları ele geçirip şifreleri de çözerek içerikten anında haberdar olmuşlar ve gecikmelere sebep yol açmışlardır. Churchill'in de anılarında bu durumdan bahsettiği Rauf Bey tarafından belirtilmektedir.[16]

Tamirat bedeline karşılık Yunanlıların Karaağaç'ı önermesine karşın ise Mustafa Kemal Paşa ile mutabık kalarak öneriye karşı çıkmıştır. Aynı zamanda İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı'ndan önce el koyduğu Sultan Osman ve Reşadiye[17] gemilerinin de Karaağaç'a karşılık sayılmaları söz konusu olmuştur ve kendisine göre İsmet Paşa bu durumu kabullenmeye meyillidir. İsmet Paşa'nın, konferansı terk edip geri dönme beyanı kendisinden çok Mustafa Kemal Paşa'yı kızdırmış ve Paşa bu haksız talebi hemen o gün çektiği bir telgrafla bertaraf etmiştir.

---

14 Rauf Orbay, **age.**, s.116.

15 Rauf Orbay, **age.**, s.116.

16 Rauf Orbay, **age.**, s.117.

17 Özlem Yıldırım Kırış, "Osmanlı-Yunan Donanma Mücadelesi: Sultan Osman ve Reşadiye Gemileri", **Asos Journal**, Yıl: 7, Sayı: 90 (Mart 2019), s.267-288.

Rauf Orbay'ın anılarında belirttiği en ilginç gelişme, İsmet Paşa'ya gönderilen bir telgraftır. Telgrafa göre, tazminat meselesinde Türkiye'nin isteğinin gerçekleşmemesi durumunda İsmet Paşa konferansı terk edip gelecek ve Türk ordusunun taarruza geçeceği Lozan'daki diğer ülke temsilcilerine duyurulacaktır. Ancak Orbay'a göre İngilizler bu telgrafı ele geçirip İsmet Paşa'ya iletmemişler ve o esnada Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Hâlbuki Türk ordusu Trakya'ya yürümeye hazır durumdadır.[18]

İsmet Paşa ise anılarında olayları şu şekilde nakletmektedir. Kendisinin Büyük Taarruz ve Mudanya Konferansı'ndan döndükten sonra yorgun olduğunu, Lozan'a gitme konusunda hiç hevesli olmadığını ve bu yönde bir düşüncesi olmadığını belirtmektedir. O dönem Rauf Beyle aralarında geçen bir konuşmayı nakletmez ancak Lozan'a gidecek heyetin başkanlığı için ismi geçince Kazım Karabekir Paşa, konferansa bir askerin gitmesini doğru bulmamış ancak Rusların da konferansa katılmaları kesinleşince Gümrü Antlaşması'nı imzalamış bir kişi olarak kendisinin konferansa katılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Karabekir'e fikir değişikliğinin nedenini sorduğunda, meselenin çok mühim olduğundan bahsettiğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın tüm isteksizliğine karşın konferansa katılması için Yusuf Kemal Bey'in yerine kendisinin dışişleri bakanlığına tayinini ve baş delege seçilmesine aracılık etmiş ve bu iş gerçekleşmiştir.[19] Görüldüğü üzere İsmet Paşa'nın baş delege olarak tayini, Hükûmetin iradesinden ziyade, Mustafa Kemal Paşa'nın bir tayini olarak görülmektedir. Ancak İsmet Paşa'nın baş delege olarak tayini Mecliste oy birliği ile kabul edilmiştir. Yardımcıları ise Hasan ve Rıza Nur Beyler olmuştur.

İsmet Paşa, konferansın karara bağlanması ile imza günü arasında geçen süreci ise çok ızdırap verici bir zaman dilimi olarak anmaktadır. Hükûmetten beklediği talimat bir türlü gelmemiştir. Olumsuz bir muhabere safhası açılmıştır ve bu bir talihsizliktir. Nihayet beklenen imza onayı, hükûmetten değil Mustafa Kemal Paşa'dan gelmiştir. İsmet Paşa anılarında, detaylara girmek istememiştir. Zamanla, o günlerde aralarında baş gösteren olumsuzlukların giderildiğini, bunların hiçbir zaman kırgınlığa dönüşmediğini ve o kişilerle tekrar çalışma imkânı bulduklarından bahsetmiştir.[20]

---

18 Rauf Orbay, **age.**, s.121.

19 İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, s.43-45.

20 İsmet İnönü, **age.**, s.148.

2. Lozan Barış Görüşmelerinin Kesintiye Uğraması ve İkinci Grubun Muhalefeti

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması, hükûmetle delegasyon arasında bir soruna yol açmasa da Meclis'teki ayrılığın dışa vurumu gibidir. 1923 yılı Şubat'ında görüşmelerin kesintiye uğramasının ardından İsmet Paşa yurda dönmüş ve Ankara'ya varmadan önce Eskişehir'de Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar ile görüşmüştür. Ankara'da ise hükûmet temsilcileri ile görüşmüş ve orada Meclis'te ne tarz bir siyaset güdecekleri konusunda mutabakat sağlanmıştır.

Meclis görüşmeleri sırasında İsmet Paşa'yı zorlayan İkinci Grup mebusları olmuştur.[21] İlk konuşmasını 21 Şubat 1923 tarihinde gerçekleştiren İsmet Paşa hatıratında, Rauf Bey ile aralarında bir fikir ayrılığı olmadığını, görüşmeler sırasında da bir ayrılığın ortaya çıkmadığını söylemiştir. Ancak İkinci Grup'un tenkitleri çok sert olmuştur. İsmet Paşa'nın, konferansın safahatı ve kesilme sebeplerine dair izahatı üzerine gerçekleşen o günkü oturumu, Meclis İkinci Başkanı sıfatıyla Ali Fuat Paşa yönetmiştir. İsmet Paşa'dan önce Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey söz almış ve İsmet Paşa'nın yapacağı izahın yeterli olmayacağını, Lozan'da gerçekleşen müzakeratın zabıtlarının, protokollerin ve ilgili her şeyin tabedilmesini ve kendilerine dağıtılmasını istemiştir. Kendisini Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey ve İçel Mebusu Sami Bey desteklemiştir. Ali Fuat Paşa ise Müttefiklerin kendilerine verdikleri teklifin matbaada olup dağıtılmak üzere çoğaltıldığını, diğer konularda ise İsmet Paşa'nın izahat vereceğini söylemiş ancak itirazları yatıştıramamıştır. İtirazlardan sonra İsmet Paşa "Arkadaşlar, Lozan Konferansı'nda cereyan eden müzakeratın hututu umumiyesini, konferansın nasıl talik olduğunu ve bugün içinde bulunduğumuz vaziyetin ne olduğunu Meclisi Âlinize arz etmek istiyorum." diyerek söze başlamıştır.[22] İsmet Paşa'nın uzun açıklamasından sonra Meclis Başkanı, oturumun gizliden açığa geçmesini oylamış ve bu öneri kabul edilmiştir.

Bir sonraki toplantı 27 Şubat tarihinde yine gizli oturumla gerçekleşmiştir. İsmet Paşa'nın, sınırların tespiti ile ilgili izahatı ve konferansın tekrar toplanması halinde takip edilecek strateji ile ilgili esasların tespiti konulu oturum, ilkine göre daha uzun sürmüştür. İsmet Paşa sözlerine, birkaç günden beri Müttefiklerin verdiği sulh projesini incelediklerini belirterek başlamıştır. İsmet Paşa'nın

---

21 Rıza Nur anılarında, Ankara'ya döndükten sonra İkinci Grup'u kendilerine (Heyet-i Murahhasa) düşman halde bulduklarından bahseder. Dr. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, III. Cild, Altındağ Yayınevi, İstanbul 1967, s.1189.

22 **TBMM Gizli Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 3, 21 Şubat 1923, s.1290-1291.

sınırlarla ilgili izahatı sırasında Mersin Mebusu Yusuf Ziya Bey, güney sınırında Hükûmetin yeni bir vazife alıp İskenderun ve Antakya için nasıl bir teşebbüste bulunacağını sorgulamış, o esnada Meclis'ten "Musul gidiyor" sadaları yükselmiştir. İsmet Paşa ise güney sınırı için Ankara İtilafnamesi'ne göre hareket edildiğini, İskenderun ve Türk ekseriyetiyle meskûn olan yerler için İtilafname metninde birtakım hükümlerin olduğunu söylemiştir. Ancak Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, Fransızların İtilafname'de belirtilen hususlara uymadığını belirterek itiraz etmiştir. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ise, Müttefiklerin verdiği projeyi okuduklarını, diğer yandan Hükûmetinde üç dört gündür Meclis'ten bağımsız toplanarak bazı meseleleri kendi başına halletme yolunu seçtiğini ve Meclis'i küçük gören (istihfafkârâne) bir tutum içerisine girdiğini söyleyerek alınacak kararlara Meclis'in de dâhil olması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Konuşmasının devamında ise diğer konularla ilgili olarak yetkili diğer bakanları da görmek istediğini belirterek usul yönünden de itirazda bulunmuştur. İsmet Paşa'nın yaptığı açıklamaların hiçbir şey ifade etmediğini, Misak-ı Millî'den zerre kadar taviz verilirse namus icabı çekilip gidilmesi gerektiğini belirtmiş ve bu sözleri yoğun alkış almıştır. Konya Mebusu Refik Bey de daha detaylı ve her bir vekilin kendi uzmanlık alanıyla ilgili açıklamalarda bulunduğu bir oturuma ihtiyaç duyulduğundan bahsetmiştir. Lazistan Mebusu Osman Bey ise Lozan'da Türk delegasyonuna sunulan ilk ve son antlaşma önerileri arasındaki farkı bilmediklerine dikkat çekmiş ve "…bunlar elimize verilip mukayese yapılmadıktan sonra bizden ne fikir istenebilir?" şeklinde sorgulamıştır. Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey de Murahhas Heyeti'nin yaptığı açıklamadan ve kendilerine verilen ve tercüme hatalarıyla dolu antlaşma taslağından bir şey anlamadığını, bu nedenle görüşmeleri bir süre erteleyip her madde üzerinde tahlil yapılmasını teklif etmiştir. İzmit Mebusu Sırrı Bey, Lozan'da Misak-ı Millî'den feragat edildiğini savunmuştur.[23]

Sonrasında usul-u müzakere hakkındaki Mersin Mebusu Salahattin Bey'in takriri okunmuştur. Salahattin Bey, kendilerine verilen antlaşma taslağının tercüme hatalarıyla dolu olduğunu, taslağı okuyan herkesin her konuda uzman olmadığını, bu nedenle arazi ve mali konular ile azınlıklar ve yabancılar hakkında, ayrı ayrı encümenlerde uzmanlar tarafından uzun uzadıya müzakere edilen konuların kendilerine anlatılmasını istemiştir. Bu gerçekleşmediği takdirde Meclis'in vereceği kararın isabetli olmayacağına dikkat çekmiştir.[24]

---

23 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 3, 27 Şubat 1923, s.1305-1310.

24 **Age.**, s.1310-1311.

Hükûmet Başkanı Rauf Bey ise Misak-ı Millî'den tavizin asla söz konusu olmadığını, buna Musul'un da dâhil olduğunu belirtmiş, buna rağmen konuşmasına karşılıklı itirazlarla devam edebilmiştir. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa söz almış ve Mebusları sükûnete davet ettikten sonra Murahhaslar Heyeti'nin Lozan'da kabul ettikleri bir sulhu, Meclis'e kabul ettirmek niyetinde olmadığını, aksine Meclis'ten, kendilerine önerilen şartlar dâhilinde yeni bir talimat beklediklerini belirtmiştir. Önceden söz alan Sırrı Bey'in Misak-ı Millî'yi anlamadığını söyleyip onun, delegasyonun Misak-ı Millî'yi mahvettiğine yönelik sözlerini eleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Misak-ı Millî'nin herhangi bir hattı sınır olarak çizmediğini, o hattı çizenin milletin menfaati olduğunu belirtmiştir. Bu noktada delegasyonun, hükûmet ile birçok müzakerelerde bulunduğunu, sonunda uygun bir zemin üzerinde Müttefikler ile yeniden görüşmelere devam etmeye karar verildiğini ancak Meclis'ten onay almadan bu yola girmeye cesaret edilmediğini çünkü konunun mühim olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre mühim olan konu hudut meselesidir ve burada diğer konuları çözmek için iki konuyu dışarıda tutmak gereklidir. İlki Karaağaç meselesidir ve şimdilik hesaba katılmaması söz konusudur. Diğeri ise Musul meselesidir. Bu mesele, bir sene sonra İngiltere ile ayrıca çözülecektir. Meselenin bir sene sonraya devri, Musul'dan vazgeçmek anlamına gelmemektedir. Bugün savaşa girmemek için Musul meselesini bir sene sonraya devretmek belki de ileride daha güçlü olunduğu bir zaman Musul meselesine eğilmeyi mümkün kılacaktır. "Musul'u bugün kolayca alabiliriz ancak orada bir savaşa yol açmış oluruz." diyerek Musul'u almak kadar elde tutmanın da bir strateji olduğuna dikkat çekmiştir. Kendisini yanıtlayan Sırrı Bey ise, Misak-ı Millî'nin muharrirlerinden olduğunu beyan etmiş, Mustafa Kemal Paşa ise, "Keşke yazmaya idiniz. Başımıza çok bela koydunuz. Yani bu gün kat'iyeti ihlâl eder sözlerden başka bir şey yapmadınız" şeklinde kendisini cevaplamıştır.[25]

Oturuma ara verilmesinin ardından ikinci celse başlamış ve Cebelibereket Mebusu İhsan Bey söz almıştır. Musul için savaş yapılıp yapılmayacağına karar verilmesini, bunun için eldeki kuvvetlerin ve düşman kuvvetlerinin hesaplanmasını, Meclis'in bunu tartışıp karar vermesini istemiştir. Ancak bu talebe Mustafa Kemal Paşa itiraz etmiş, Türk kuvvetlerinin Meclis'te tartışılmasına karşı çıkmış, bu durumda İngilizlerin, bir sulh yapacaklarsa bile, Türkleri zayıf gördükleri takdirde bundan vazgeçebileceklerini belirtmiştir. Çeşitli itirazlar arasında, Musul ile ilgili olarak Meclis'ten talimat almak istediklerini yinelemiştir.[26]

25 **Age.**, s.1311-1319.

26 **Age.**, s.1320-1321.

Tartışmalar, Misak-ı Millî'nin hudutları üzerine devam etmiştir. Lazistan Mebusu Abidin Bey askerî işgal altında bulunmayan bir yeri süngü ile almak gerektiğinden bahsetmiş, onun bu sözlerini Tunalı Hilmi Bey "…ta Basra'dan İşkodra'ya kadar." diyerek desteklemiştir. Selahattin Bey ve Ali Şükrü Bey ile Biga Mebusu Hamdi Bey ise konferansın bütün safahatı ve görüşmeye konu olan maddelerin detayları hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmadıkları konusunu yinelemişlerdir. Meselenin önemli olduğunu, daha fazla aydınlatılmaya ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Yoğun tartışmalar neticesinde celse kapanmıştır.[27]

2 Mart 1923 tarihli oturumda ise, Lozan'daki gelişmelerin fasıl fasıl tartışılması, Meclis'in bilgilendirilmesi ve konuyla alakalı bilgi sahibi olanların dinlenmesine geçilmiştir. Görüşmelerin hemen başında Ali Şükrü ve Hüseyin Avni Beyler, İsmet Paşa ve delegasyonunun, Müttefiklere verdikleri barış teklifini görmek istemişler ve bunun üzerinden oturuma devam etmek istemişlerdir. Hükûmet Başkanı Rauf Bey ise buna karşı çıkmış, ilgililerin tek tek açıklama yapacağını, görüşmelerin bunun üzerinden yürüyeceğini söylemiştir. Delegasyon adına ilk sözü Rıza Nur Bey almış ve azınlıklar ile Patrikhane meselesinde Meclis'i aydınlatmıştır. Ancak Sırrı Bey başta olmak üzere bazı mebuslar, mübadeleden muaf tutulacak İstanbul Rumları hakkında itirazlar yönelmiştir. Uzun süren görüşmeler gerginlikle sonuçlanmış ve Meclis Başkanı Ali Fuat Paşa oturumu ertesi güne kadar tatil etmiştir.[28]

3 Mart tarihinde gerçekleşen gizli oturum, usul üzerine itirazlarla başlamıştır. Söz alan Hüseyin Avni Bey, Müttefiklerin kendilerine verdikleri projenin kabul edilemeyeceğini, Hükûmetin de bu nedenle üzerinde değişiklikler yaptığını, Meclisin, yapılan tadili bilmesi ve buna göre karar vermesi gerektiğini söylemiştir. Hüseyin Avni Bey'in usul üzerine teklifine karşı çıkan Hükûmet Başkanı Hüseyin Rauf Bey ise, bu yöntemle ilerlemenin mümkün olmadığını, birkaç günden beri Meclis'te görüşmelerin yapıldığını ancak usulün her defasında değiştirilmesi talebi nedeniyle önceki görüşmelerin yok sayılacağını ve bu şekilde yol katetmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ali Şükrü Bey ise Hükûmetin yapacağından dolayı Mebusların sorumluluk kabul etmeyeceğini, idare şeklinin değiştirilip yapılan işlerin anlatılmasını ve Meclis'ten buna göre oy istenmesi gerektiğini söyleyerek Hükûmetin tam tersi hareket ettiğini söylemiştir.[29] Meclis, Lozan'da takip edilecek iktisadi ve mali meseleler hakkında toplanmış olmasına rağmen toplantısına uzun bir süre usul üzerine itirazlarla devam etmiştir. Ertesi

27 **Age.**, s.1321-1325.

28 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, 2 Mart 1923, s.2-28.

29 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, 3 Mart 1923, s.31-32,36.

güne kalan görüşmelerde İsmet Paşa, Rauf Bey ve delegasyondan Diyarbakır Mebusu Zülfü Bey açıklamalarda bulunmuş ancak görüşmeler tekrardan bir gün sonraya kalmıştır.[30]

5 Mart günü gerçekleşen görüşmelerde ilk sözü Sırrı Bey almış, Meclis'in gizli celse ile toplanmasına gerek olmadığını, delegasyondan duydukları beyanatın ve açıklamaların tümünün basına da yansıdığını, Meclis'in oturuma açık olarak devam kararı alabileceğini belirtmiş ancak oturum kapalı olarak devam etmiştir.[31]

Görüşmeler, 6 Mart 1923 tarihinde, hükûmete itimat takririnin kabulü üzerine devam etmiş, oylama yoğun itirazlar altında 190 güvenoyuna karşın -Ziya Hurşit'in ifadesiyle- 130 karşı oy ile sonuçlanmış ve hükûmet, Lozan'da gerçekleşecek ikinci tur görüşmeler için Meclis'ten güvenoyu almıştır.[32]

Görüşmelerin geneline bakıldığında, muhalefet antlaşmanın imzalanmamasını İsmet Paşa'nın hatası olarak görmüştür. Lord Curzon dahi o kadar işi gücü arasında 'sulh yapmak' için Lozan'a gelmiş ancak İsmet Paşa'nın hataları yüzünden sulh gerçekleşmemiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın, Lozan'daki gelişmeleri idare etme biçimi de eleştirilmiş ve bu yöntemle ülke adına başarı sayılabilecek bir sulhun elde edilemeyeceği belirtilmiştir.[33]

İsmet Paşa, Meclisteki muhalefetin üzerinde en fazla durduğu konunun Musul meselesi olduğunu, Boğazlar meselesi ile ilgili konuya herkesin aklı fazla ermediği için yoğun muhalefet edilmediğini, Batı Trakya, arazi meselesi, adalar ve hatta Tuna Nehri üzerinde bulunan Romanya'daki Adakale'nin dahi gündeme geldiğini söylemektedir. Nihayetinde, uzun tartışmalardan sonra Meclis'te alınan kararın özeti şu şekilde olmuştur: Müttefiklerin verdikleri sulh projesini olduğunu gibi kabul etmemek, Musul'un kısa sürede çözülmesi, mali, iktisadi ve idari meselelerde bağımsızlığın sağlanması şartı ile müzakerelerin devamı için hükûmete yetki verilmesi.[34]

İsmet Paşa, Meclis'ten çıkan bu kararı başkanlığını yaptığı heyete yönelik bir güvenoyu olarak yorumlamıştır. Buna rağmen, Meclis'teki tartışmalar o denli şiddetli gerçekleşmiştir ki, 10-15 kişinin yarattığı bir muhalefete karşın tartışılan bir konunun kabulü, büyük bir zafer havası yaratmıştır.[35]

---

30 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, 4 Mart 1923, s.74-104.

31 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, 5 Mart 1923, s.106.

32 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, 6 Mart 1923, s.189-191.

33 İsmet İnönü, **age.**, s.98-99.

34 İsmet İnönü, **age.**, s.101.

35 İsmet İnönü, **age.**, s.102.

Atatürk ise Nutuk'ta, İsmet Paşa ile Eskişehir'de görüşmesinin Meclis'teki muhalefet tarafından kendilerine yönelik hatalı bir politika olarak yorumlandığını, İsmet Paşa'nın Meclis'ten önce Mustafa Kemal Paşa'ya izahat vererek birlikte politika belirleyeceklerini, bu rahatsızlığın ve şüphelerin ise kendisine Rauf Bey tarafından söylendiğini belirtmiştir. Meclisteki İkinci Grup üyelerinin sert muhalefetinden Mustafa Kemal Paşa da bahsetmiştir. Ancak onun fikri, Lozan'daki Türk heyetinin hükûmete karşı sorumlu olduğu, Meclise karşı ise Hükûmetin sorumlu olduğu yönündedir. Bu nedenle Lozan'da ele alınacak her detayın Meclis tarafından belirlenemeyeceğini, Meclis'in hükûmete ancak genel esaslar üzerine bildirimde bulunabileceğini belirten Mustafa Kemal Paşa, görüşmelerin 6 Mart 1923 tarihine kadar bu minvalde devam ettiğini söylemiştir. Nihayetinde ise, yukarıda anılan kararlar doğrultusunda bir sonuca varılmıştır.[36]

Rauf Orbay ise *Cehennem Değirmeni* isimli hatıralarında Lozan görüşmeleri kesintiye uğradığı zaman, hükûmet olarak kendi tutumları veya Meclis'te görülen muhalefet ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.

3. Görüşmelerin Kesilmesi Üzerine Dönemin Basınında Yer Alan Değerlendirmeler

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı zaman dönemin basınında yer alan haber ve yorumlar, Lozan'ın Türk siyasi hayatı üzerindeki etkilerinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Dönemin muhalif gazetelerinden *Tan*, konferansın kesintiye uğradığı haberini herhangi bir yorum yapmaksızın, Türkiye'ye önerilen ve İsmet Paşa'nın konferansta reddettiği maddeleri de belirttiği bir haberle okuyucuya duyurmuştur. Müttefikler tarafından Türkiye'ye iletilen antlaşma projesinde yer alan maddelerin okuyucuya yansıtılma biçimi, bu maddelerin Türkiye'nin aleyhine olduğu şeklindedir. Boğazlar, adalar, azınlıklar, kapitülasyonlar ve daha birçok konu, içerisinde barındırdığı olumsuzluklar ön plana çıkacak şekilde sıralanmıştır.[37]

Diğer muhalif yayın organı *Tanin* gazetesi ise, konferansın kesintiye uğradığı günlerde, "Tatil Değil Ta'lik" başlığıyla, konferansın kesintiye uğradığı dakikalarda yaşananları, Lozan'da bulunan hususi muhabiri aracılığıyla okuyucuya duyurmuştur. Konferansın, son dakikaya kadar bir antlaşma ile sonuçlanacağına dair umutların korunduğunu, eski Hahambaşı Haim Naum'un, Fransızlarla

36 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **age.**, s.961-963.

37 "Tevdi Edilen Muahede Projesi Tarafımızdan Reddedildi. Baş Murahhasımız Beyannamesini Okuyarak Cuma Günü Avdet Ediyor", **Tan**, 31 Ocak 1923, s.1.

katetmenin görüşmelerde aracı olduğunu ancak Müttefik temsilcilerinin Lozan'ı terk ettiği dakikalarda artık antlaşmanın imzalanmasının mümkün olmadığının anlaşıldığını belirtmiştir. Görüldüğü kadarıyla konferansın kesintiye uğramasından önceki saatler tam bir keşmekeş içerisinde geçmiştir. *Tanin*'in muharriri bu anları şu şekilde anlatmıştır:

> "Ağızda dolaşan türlü türlü şayiaları kaydetmeye lüzum görmüyorum. Şimdiye kadar beynelmilel hiçbir konferansta bulunmadım. Fakat konferansların hepsi böyleyse isimlerini değiştirip "çorba" tabirini vermek daha muvafık olur. Bugünkü vakayı kabil-i fehim, basit bir hâle getirmek için o kadar ihtisar ve hulasa ettiğim halde verdiğim tafsilatın yine karışık görüneceğini tahmin ediyorum. Hâlbuki burada olup ta öğle zamanından itibaren gece yarılarından sonralara kadar holde, koridorlarda dolaşarak her an yeni, zıt, garip tebliğler ve havadisler karşısında kalacak olsanız bu kargaşalığın tasvirimden pek fazla olduğunu teslim edersiniz. Bütün bu hay ve huya heyet-i murahhasanın hazırlıkları, pasaport telaşları, kalemlerin tahliyesi gibi muameleler de ilave edilirse bugünkü safha hakkında hakikate daha yaklaşmış bir fikir peyda edilir".[38]

Muhabirin, İsmet Paşa'nın konferansın kesintiye uğradığı bilgisini gazetecilere ilettiği mülakattaki gözlemleri, tarihî birer vesika niteliğindedir:

> "İsmet Paşa Hazretleri bütün matbuata yapacağı beyanatı elindeki Türkçe yazılmış kâğıda bakarak Fransızcaya cümle cümle tercüme etti. Gazeteciler not aldılar. Sonra bazı sualler irat etmelerine müsaade edilip edilmeyeceğini sordular. Paşa Hazretleri'nin muvafakati üzerine müttefiklerden bir teklif alınıp alınmadığını istediler. İsmet Paşa Hazretleri müttefikler namına hiçbir teklif-i resmî varit olmadığını beyan etti. Pazar günü heyet-i murahhasımız büyük fedakârlıkları havi olmak üzere son teklifini yapmıştı. Bunu aynen yazmıştık. Bundan sonra baş murahhaslar aralarında konuşmuşlar, İsmet Paşa Hazretleri'ni de sonra davet etmişler, yine müzakere etmişlerdi. Fakat bu müzakerelerden sonra müttefikler (?) hiçbir cevap vermediler, hepsi birer tarafa savuşarak İsmet Paşa'yı Lozan'da yapayalnız bıraktılar".[39]

38 "Tatil Değil Ta'lik", **Tanin**, 11 Şubat 1923, s.1.

39 "Tatil Değil Ta'lik", **Tanin**, 11 Şubat 1923, s.1.

Müttefikler Lozan'da ev sahibi sıfatında oldukları halde, misafirden önce konferansı terk etmişlerdir. Üstelik İsmet Paşa'nın kendilerini Lozan'a davet ettiği yönünde bir fikir türetmişlerdir.

Ülkenin tanınmış gazetecilerinden, eski İttihatçı ve o günlerin muhalifi Hüseyin Cahit Bey'in görüşmelerin kesintiye uğramasına yönelik değerlendirmesinde ise muhalif bir tavra rastlanmaz. En büyük suçu, Lord Curzon'un şaşkınlık veren tavırlarında ve asabiliğinde aramak gerekmektedir.[40] *Tanin* ise, *Yenigün* gazetesinin, konferansın kesintiye uğramasında Batılıları suçladığını ve bunun doğru bir kanaat olduğunu belirtmekle birlikte, Lozan Konferansı'nın bir daha toplanmayacağını düşünmektedir. Fransızlar "…nuh deyip peygamber dememekte…". Şu durumda artık Lozan diye bir şey yoktur.[41]

Konu Meclis'te görüşülürken fazla bir bilginin basına yansımadığı görülmüştür. Görüşmelerin gerçekleştiği sırada Meclis etrafında toplanan halk, sabırsızlıkla verilecek kararı beklemiştir. Fransız, İngiliz ve Amerikan gazetecileri de orada toplanmışlar ancak bütün gayretlerine rağmen önemli bir bilgiye ulaşamamışlardır. Sadece *Anadolu Ajansı*'nın temsilcisi Birinci ve İkinci Grup temsilcilerinden görüş almayı başarmış ancak bu görüşler, görüşmelerin içeriğine yönelik detaylar içermemiştir. Yanı sıra, her iki grubun temsilcisi de beyanlarında benzer fikirleri savunmuşlardır İkinci Grup temsilcisi şunları söylemiştir: "… tarihin kaydettiği fedakârlık ve kahramanlıklarla mevcudiyet-i maddiye ve maneviyesini müdafaaya koyulmuş olan bu millet hiçbir zaman ve hiçbir vecihle adlî, iktisadî, malî veyahut herhangi namla olursa olsun esareti bir daha kabul etmemeye azim eylemiştir. Biz bunun için dört sene mücadele ettik, icap ederse daha senelerce mücadeleye hazırız."[42] Temsilcinin söylemi, kapalı oturumda gerçekleşen görüşmelerin ne denli önemsendiğinin ve büyük bir gizlilik ama aynı zamanda dışarıya karşı da bir dayanışma havasında kamuoyuna sunulduğunu göstermektedir. Hâlbuki o esnada içeride adeta fırtınalar kopmakta, İkinci Grubun sert muhalefeti, İsmet ve Mustafa Kemal Paşaları hayli zorlamaktadır. Birinci Grup temsilcisinin söyledikleri de içeriğe sahiptir ancak şu ifade dikkat çekicidir: "Müttefik Devletlerin temsilcileri, kendi uluslarından ziyade, bankerler ve şirketlerden oluşan küçük bir azınlığın çıkarlarını temsil etmektedir".[43]

---

40 "Siyasiyat, Lozan'dan Sonra", **Tanin**, 12 Şubat 1923, s.1.

41 "Ankara'da Telakki, Lozan İnkıtaının Tesiratı", **Tanin**, 14 Şubat 1923, s.1.

42 "Konferansa Dair, Millet Meclisinde Hararetli Müzakerat", **Tanin**, 23 Şubat 1923, s.2.

43 **Agg.**, s.2.

Tan gazetesi, "Sulha Daha Ne Gibi Maniler Varmış" başlığı ile verdiği haberinde, Türkiye kıyılarına yakın seyreden Ege Adaları konusunda karara varılamadığını, Sakız, Sisam, Midilli ve Nikerya Adalarının Yunanistan'a verilmesi için gayriaskerî olma koşulunun yeterli olmayacağına dikkati çekmiştir. İsmet Paşa 25 Kasım'da yaptığı konuşmada, bu adaların tarafsız ve müstakil bir siyasi mevcudiyete sahip olmasının şart olduğunu bildirmiştir. Bunu Rıza Nur da ayrı bir konuşmayla desteklemiştir. 29 Kasım'da İsmet Paşa konu üzerine bir konuşma daha yaparak Türkiye'nin bu adalar üzerindeki Yunan hâkimiyetini kesinlikle tanımadığını belirtmiştir. Tan gazetesinin üzerinde durduğu iki ada Sakız ve Midilli olmuştur. Bu adalar Yunanistan'a verilirse İzmir ve Çanakkale Boğazı'nın kaybı mümkün olacaktır. 1914 yılında dahi Türkiye ve Yunanistan bu adalar üzerine neredeyse savaşa girecek duruma gelmişlerdir. TBMM ve Hükûmetin böyle bir maddeyi imzalaması mümkün değildir. Gazete, dikkat çekici bir yorumla meselenin ne denli ciddi olduğu belirtilmiştir: "Harb-i umumi bu sene (1914 kastedilerek) saray suikastından çıkmamış olsa idi ihtimal ki Sakız ve Midilli meselesinden meydan alırdı. Vaziyet ciddidir."[44]

Görüşmeler, Meclis'in kapalı oturumlarında devam ederken dışarıya çok fazla bilginin sızmaması, bazı söylentileri de beraberinde getirmiştir. İsmet Paşa'nın temsil ettiği Hariciye Vekâlet'inin yanı sıra, Dâhiliye, İktisat ve Nafia Vekilliklerinde değişiklik olacağına yönelik bir söylenti yayılmış, ancak bu yalanlanmıştır.[45] Meclis dışına sızan yegâne bilgi ülkenin bağımsızlığı, Misak-ı Millî sınırlarına ulaşma düşüncesi ve kapitülasyonların kaldırıldığı bir ortamda iktisadi ve mali olarak her manasıyla bağımsız bir Türkiye yaratma hedefi olmuştur.[46]

Kamuoyunun Lozan'ın kesintiye uğradığı dönemde, tam bağımsızlık ilkesi etrafında birleşmeye devam ettiği, kendi arasında görülen ayrılığı dışa yansıtmadığı anlaşılmaktadır.

4. Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanması Üzerine Rauf Bey'in Hükûmet Başkanlığından Ayrılması

Lozan görüşmelerinin başarıyla sonuçlanması hükûmet çevrelerinde büyük bir sevinç yaratmıştır. İmza haberini alan Rauf Bey, 25 Temmuz 1923 sabahı erkenden Ali Fuat Paşa'yı arayıp durumu bildirmiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya

44 "Tan Gazetesine Göre: Sulha Daha Ne Gibi Maniler Varmış", **Tanin**, 24 Şubat 1339, s.2.

45 "Hususi Telgraflarımız, Millet Meclisinde Hafi Müzakerat", **Tanin**, 3 Mart 1923, s.1.

46 "Hususi Telgraflarımız, Millet Meclisinde Hararetli Müzakerat", **Tanin**, 5 Mart 1923, s.1.

bu sevinçli haberi vermek için kendisine refakat edip edemeyeceğini sormuştur. Mustafa Kemal Paşa tarafından da sevinçle karşılanan bu habere yönelik konuşma, sonrasında hiç tahmin edilmeyecek şekilde gelişmiştir.

Rauf Bey, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından artık yorulduğunu ve mide ağrılarının olduğunu, görevine son vermek istediğini, önce seçim bölgesi olan Sivas'a, sonrasında da annesinin yanına İzmir'e gitmek istediğini belirtmiştir. Bu teklifi şaşkınlıkla karşılayan Mustafa Kemal Paşa, kendisinin hemen karar vermemesini söylemesine karşın Rauf Bey kararlıdır ve seçimler gerçekleşip yeni hükûmet kurulana kadar hükûmet başkanlığını Fevzi Paşa'ya bırakıp yola koyulmuştur.[47]

Atatürk ise Nutuk'ta, Lozan'ın imzalanması üzerine Rauf Bey'in, İsmet Paşa'ya tebrik telgrafı çekmediğini, kendisinin ve başkalarının Rauf Bey'e bunu yapması gerektiğini hatırlattıklarını, Rauf Bey'in ise Kazım Paşa'dan İsmet Paşa'ya yazılmak üzere kendi adına bir mektup hazırlamasını rica ettiğini yazmıştır. Ancak hazırlanan mektubu beğenmeyen Rauf Bey, kendi kalemiyle bir telgraf yazarak İsmet Paşa'ya yollamıştır. Sonrasında Kazım Paşa'yı gördüğünde ise ona, "sizin yaptığınız müsveddede adeta her işi yapan İsmet Paşa gösteriliyor. Biz burada bir şey yapmadık mı?" şeklinde sitemde bulunmuştur.[48]

Atatürk'e göre, Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya gönderdiği telgraf, kendisinin hissiyat ve anlayışını yansıtmaktadır. Atatürk, Nutuk'ta bu telgrafa da yer vermiştir. Telgraf, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın önemli maksatlarla imzalandığını açıklamaktadır. Rauf Bey böylece antlaşmaya imza koyan kişi olarak kendisini müdafaa etme amacı gütmektedir. Ayrıca, Rauf Bey, orduların zaferden zafere yürüdüğünü zaten ordunun başında olan İsmet Paşa'ya (lüzumsuz yere) anlatmıştır. Konferansın aylarca sürdüğünden bahsederek gereksiz yere uzadığı imasında bulunmuş nihayetinde ise 'teşekkür' yerine 'tebrik' kelimesini kullanarak İsmet Paşa'ya gereken takdiri göstermemiştir.[49]

Rauf Bey'in hükûmetten çekilme meselesi, Ali Fuat Paşa'nın anılarında da yer bulmuştur. Ancak Nutuk'ta bahsedilen[50], Rauf Bey'in İsmet Paşa ile yüz yüze gelmek istememe durumuna, burada yer verilmemiştir.

---

47 Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar, Lozan'dan Cumhuriyete**, Cilt 2, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s.4-6.

48 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **age.**, s.1052-1053.

49 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **age.**, s.1055-1057.

50 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **age.**, s.1056-1057.

Rauf Bey ise anılarında, bahsi geçen konuşmalar sırasında Çankaya'da hep beraber yemek yediklerini, sofrada Latife Hanım'ın da olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın, "İsmet de Lozan'dan yola çıkmış geliyor." demesi üzerine gülümseyerek "Evet öyle. Ben de müsaadenizle gidiyorum." dediğini ve İsmet Paşa'nın Lozan'dayken kendisi ile geçen muhaberede çokça tarize uğradığını, üstelik bu tarizlerin Mustafa Kemal Paşa ve vekillere de yönelik olduğunu, bu nedenle artık İsmet Paşa ile çalışma imkânının kalmadığını belirtmiştir. Ayrıca İsmet Paşa'yı karşılamak istemediğini, bunca yersiz tarizden sonra karşı karşıya gelmek dahi istemediğini belirtmiştir. Böylece Nutuk'ta yer bulan ancak Ali Fuat Cebesoy'un anılarında yer vermediği yüz yüze gelmek istememe meselesi Rauf Bey tarafından da doğrulanmıştır.[51]

Gerçekten de Rauf Bey kısa bir süre sonra Ankara'dan ayrılmış ve önce Sivas'a, sonra da annesinin bulunduğu İzmir'e hareket etmiştir. Rauf Bey'in bu ayrılığı kendisinin bir daha Mustafa Kemal Paşa ile çalışma imkânını ortadan kaldıran bir sürecin ilk adımı olmuştur. Artık onun yolu, ihtilalin devrime dönüştüğü noktada ayrılmıştır. Bilindiği üzere Rauf Bey'i bir süre sonra başkaları da takip edecektir.

5. Ayrışmaya Etki Eden Diğer Önemli Olaylar

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde bu ayrılıkları tetikleyen iki önemli olay daha yaşanmıştır. Bunlardan ilki Ali Şükrü Bey[52] olayı, diğeri ise Meclis'in yenilenmesi kararının alınmasıdır.[53] Her iki olay da Lozan süreci ile aynı dönemde yaşanmıştır. Ali Şükrü Bey cinayetinin Lozan görüşmeleri sırasında gerçekleşen hararetli tartışmaların ardından gerçekleşmesi, Lozan'ın dolaylı olarak siyasi ayrılıklara zemin oluşturmasına yol açmıştır. Meclis'in yenilenmesi kararı ise, tüm bu tartışma ikliminden dolayı Meclis'in sağlıklı çalışma ortamının kalmaması nedeniyle gerçekleşmiştir. Gerçi Meclis, 1920 yılının Eylül ayında kabul ettiği Nisab-ı Müzakere Kanunu'na göre[54], çalışmalarını devam ettirme salahiyetine sahiptir. Ancak kanun maddesinde, Meclis'in amacına, yani tam bağımsızlığa ulaşma koşulu vardır ve bu koşul yerine getirilmiştir. Dolayısıyla

51 Rauf Orbay, **age.**, s.133.

52 Necmettin Alkan, Uğur Üçüncü, **Ali Şükrü Bey Mücadeleyle Geçen Bir Ömür**, Kronik Kitap, İstanbul 2017.

53 İhsan Güneş, **Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.135-136.

54 Suna Kili, Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri, Sened-i İttifaktan Günümüze**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1985, s.89.

Meclis için seçim zamanı gelmiştir. Ancak mebuslar arasındaki tartışmalar ve ayrılıklar, seçimlerin yenilenmesi yönündeki kanaatin güçlenmesine aracılık etmiştir.

Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, Birinci Meclis'teki muhalif grubun önemli simalarından bir tanesidir. Lozan görüşmeleri kesintiye uğradığında, mart ayı içerisinde gerçekleştirdiği ve İsmet ile Mustafa Kemal Paşaları eleştirdiği bir konuşmadan sonra ortadan kaybolmuştur. İkinci grubun sözcülerinden Hüseyin Avni Bey bu durumu Meclis'in kâbesine taarruz olarak değerlendirmiş ve Ali Şükrü'ye tecavüzün millete tecavüz olduğunu belirten bir konuşma gerçekleştirmiştir. Hükûmet Başkanı Rauf Bey, 2 Nisan tarihinde tahkikatın sonucunu açıklamıştır. Ali Şükrü Bey, Giresun Gönüllü Alayı Komutanı Topal Osman ve adamları tarafından öldürülmüştür.[55] Zaten gergin olan Meclis, bu olayın ardından neredeyse çalışamaz hale gelmiştir. Yalnız Birinci Grup değil, bazı İkinci Grup üyeleri de seçimlerin yapılmasına taraftar olmuştur. Kaldı ki Ali Şükrü Bey olayının açıklığa kavuşmasından hemen bir gün önce, 1 Nisan tarihinde, seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. Sonuçta Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi yenilenmedikçe, millet ve memleketin ağır ve mesuliyetli işlerini gerçekleştirme imkânı yoktur.[56]

Sonuç

Lozan Barış Antlaşması, yeni Türk Devleti'nin oluşum sürecinin en önemli unsurlarından biridir. Türkiye (Cumhuriyeti) Devleti'nin varlığı, Lozan Barış Antlaşması ile kabul edilmiştir. Aynı zamanda bu antlaşma, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üzerine aldığı sorumlulukların en önemlilerinden de bir tanesidir. Lozan, Millî Mücadele'nin son aşaması ve siyasi ayağıdır. Yalnız yeni Türk Devleti'nin varoluş ilkelerini belirlemekle kalmamış, Osmanlı'dan devralınan birçok sorunun görüşüldüğü ve çözüme kavuşturulduğu bir süreci de içermiştir.

Ancak Lozan Barış görüşmeleri ve Antlaşması, Millî Mücadele'yi gerçekleştirmiş kadrolar içerisinde derin ayrılıklara yol açmıştır. Dünya tarihinde ihtilal hareketini başlatan kadronun ayrışması sık rastlanan bir durumdur. Türk tarihinde bu sürecin en önemli amillerinden biri Lozan Barış görüşmeleri olmuştur. Lozan bahsinde dikkati çeken en önemli süreç, görüşmeler sırasında ortaya çıkan

55 Topal Osman ve Ali Şükrü Bey'in öldürülüşü ile ilgili olarak bk. Cemal Şener, **Topal Osman Olayı**, Ant Yayınları, İstanbul 1998.

56 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **age.**, s.969-970.

bir takım ara sonuçların yarattığı memnuniyetsizliktir. İkinci Grubun en büyük muhalefeti, Lozan görüşmelerinin kesildiği süreçte ortaya çıkmıştır. Lozan'ın kesintiye uğraması, İkinci Grubun en etkili muhalefetini ortaya koyduğu bir süreç yaratmıştır.

İhtilal hareketinin öncü kadrolarından Rauf Bey ve çevresinin muhalefeti ise Birinci Grubun ortaya koyduğu tarzda bir hareket olmaktan ziyade, kişisel çekişmelerin, hırsların ve bazen de kıskançlıkların yansıması olmuştur. İkinci Grubun ortaya koyduğu muhalif tavır, kolektif, sistematik ve bir amaca yönelik muhalefet hareketinin izlerini ortaya koymakta iken, Rauf Bey ise daha ziyade kişisel istekler veya anlaşmazlıklar sonucunda Lozan'ın çeşitli süreçlerinde ayrışmalar yaşamış ve iktidar çevresinden uzaklaşmıştır. İkinci Grubun söylemlerinde Lozan'ın maddelerine yönelik eleştiriler söz konusu iken Rauf Bey'in muhalefeti, sürece ve sürecin getirdiği durumlara yönelik seyretmiştir. Ayrıca hükûmet olmanın verdiği sorumluluk ve belki de kuşatılmışlıkla Rauf Bey, muhalif düşüncelerini açıkça sergileyememiş, kapalı kapılar ardında ikili görüşmeler esnasında, Mustafa Kemal Paşa'ya bir itiraz şeklinde yansıtma ihtiyacı hissetmiştir. İkinci Grubun muhalefeti ise Meclis içerisinde gerçekleşmiştir.

Yanı sıra Lozan, taraflar içerisindeki ayrımın izlenebileceği bir süreci de beraberinde getirmiştir. Gerek İkinci Grup gerekse de Rauf Bey ve çevresi, Lozan ve sürece dair rahatsızlıklarını ortaya koymuşlardır. Sonuçta Lozan Barış Antlaşması'nın kesintiye uğradığı dönemde Meclis'in yenilenmesi kararı alınmıştır. Lozan'ın imzalanmasından sonraki süreçte ise Rauf Bey'in (ve daha sonra kendisini takip edecek Ali Fuat, Kazım ve Refet Paşalar ile Adnan Adıvar'ın) iktidar çevresinden uzaklaştıkları bir süreç başlamıştır. Diğer isimler, Rauf Bey kadar yüksek sesle muhalefet etmemiş olsalar da, çeşitli vesilelerle, Mustafa Kemal Paşa ile uyumlu seyretmeyen ilişkileri, bilhassa hatıratlarda yer bulan satır aralarında okunmaktadır.

KAYNAKÇA

Birinci Kaynaklar

A. Meclis Zabıtları

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 3, 21 Şubat 1923.

Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 3, 27 Şubat 1923.

Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, 2 Mart 1923.

Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, 3 Mart 1923.

Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, 4 Mart 1923.

Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, 5 Mart 1923.

Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, 6 Mart 1923.

B. Süreli Yayınlar

"Ankara'da Telakki, Lozan İnkıtaının Tesiratı", **Tanin**, 14 Şubat 1923, s.1.

"Hususi Telgraflarımız, Millet Meclisinde Hafi Müzakerat", **Tanin**, 3 Mart 1923, s. .

"Hususi Telgraflarımız, Millet Meclisinde Hararetli Müzakerat", **Tanin**, 5 Mart 1923, s.1.

"Konferansa Dair, Millet Meclisinde Hararetli Müzakerat", **Tanin**, 23 Şubat 1923, s.2.

"Siyasiyat, Lozan'dan Sonra", **Tanin**, 12 Şubat 1923, s.1.

"Tan Gazetesine Göre: Sulha Daha Ne Gibi Maniler Varmış", **Tanin**, 24 Şubat 1339, s.2.

"Tatil Değil Ta'lik", **Tanin**, 11 Şubat 1923, s.1.

"Tevdi Edilen Muahede Projesi Tarafımızdan Reddedildi. Baş Murahhasımız Beyannamesini Okuyarak Cuma Günü Avdet Ediyor", **Tan**, 31 Ocak 1923, s.1.

İkincil Kaynaklar

Alkan, Necmettin; Üçüncü, Uğur, **Ali Şükrü Bey Mücadeleyle Geçen Bir Ömür,** Kronik Kitap, İstanbul 2017.

Aybars, Ergün, İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II/1920-1927, İleri Kitabevi, İzmir 1995.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Cilt 3 (1922-1938)**, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar, Lozan'dan Cumhuriyete**, Cilt 2, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002.

Demirel, Ahmet, **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup, Üçüncü Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Dr. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, III. Cild, Altındağ Yayınevi, İstanbul 1967.

Gazi Mustafa Kemal (ATATÜRK), **Nutuk Cilt II**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Güneş, İhsan, **Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997.

Hüseyin Avni Ulaş, Haz: Muammer Çelik, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1996. İnönü, İsmet, **Hatıralar***,* 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.

Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

İstiklal Harbimiz, Cilt II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

Kırış, Özlem Yıldırım, "Osmanlı-Yunan Donanma Mücadelesi: Sultan Osman ve Reşadiye Gemileri", **Asos Journal**, Yıl: 7, Sayı: 90 (Mart 2019), s.267-288.

Kili, Suna; Gözübüyük, Şeref, **Türk Anayasa Metinleri, Sened-i İttifaktan Günümüze**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1985.

Orbay, Rauf**, Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım 2**, Emre Yayınları, İstanbul 1992.

Şener, Cemal, **Topal Osman Olayı**, Ant Yayınları, İstanbul 1998.

YÜZÜNCÜ YILINDA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN ULUSAL AKADEMİK LİTERATÜRE YANSIMASI: NİCELİKSEL BİR ANALİZ

MEHMET ALİ AKKAYA*
COŞKUN POLAT**

ÖZET

Dünya tarihinin en meşru savaşlarından biri olarak kabul edilen Kurtuluş Savaşı, aynı zamanda gerekçeleri ve sonuçları açısından yeryüzünün farklı coğrafyalarındaki uluslara ilham olan bir milletin adeta tüm dünyaya karşı durduğu topyekûn bir bağımsızlık mücadelesidir. Her açıdan yokluğa karşı da yürütülen çok boyutlu bu mücadelenin muhatap farklı ülkelerle farklı süreçleri yaşanmıştır. Savaşı bir ulusun ortak yazgısına ve genç Türkiye Cumhuriyetinin vücut bulmasına dönüştüren öyküsü, bu süreçlerin başarılı bir biçimde yürütülmesi ile mümkün olabilmiştir. Kurtuluş Savaşı ve gelinen noktanın İtilaf Devletleri tarafından siyasi açıdan müzâkere edilir hale gelmesi, söz konusu süreçlerin en önemlilerinden biridir. Bu noktada ön plana çıkan husus ise Lozan görüşmeleri ve nihayetinde katılımcı ülkeler tarafından 24 Temmuz 1923'te imza altına alınan Lozan Barış Antlaşması'dır. Bu çalışmada, Lozan Barış Antlaşması'nın ulusal akademik literatüre yansımasının niceliksel analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler ışığında, konunun hangi akademik üretim mecralarında daha çok önemsendiği ve hangi açılardan, hangi ilişkilendirmelerle ele alındığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında kavramsal bölümün kurgulanmasında yararlanılan betimleme yönteminin yanı sıra, akademik çalışmaların dizinlendiği Türkiye Bibliyografyası, Türkiye Makaleler Bibliyografyası, Ulusal Tez Merkezi, ULAKBİM Ulusal Veri Tabanları, TÜBİTAK Proje Veri tabanı vb. ulusal danışma kaynaklarında, seçilen anahtar sözcükler üzerinden ayrıntılı taramalar yapılmıştır. Çalışmada, bir asrı geride bırakan Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde önemli bir yeri olan Lozan Barış Antlaşması'na ulusal akademik üretim penceresinden bakılmaya çalışılmıştır. Sunulan bu genel kestirimin, Türkiye'nin siyasi tarihinin yanı sıra, geleceği açısından vizyon açıcı olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Antlaşması, Akademik Literatür, Niceliksel Analiz

* Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, mali7apolatcoskun@karatekin.edu.tr
** Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, polatcoskun@karatekin.edu.tr

THE REFLECTION OF THE LAUSANNE PEACE AGREEMENT IN THE NATIONAL ACADEMIC LITERATURE: A QUANTITATIVE ANALYSIS

ABSTRACT

Considered as one of the most legitimate wars in world history, the War of Independence is also a struggle for total independence, in which a nation that inspired nations in different geographies of the world in terms of its reasons and results, stood against the whole world. This multidimensional struggle, which is also carried out against poverty in every aspect, has experienced different processes with different addressee countries. His story, which turned the war into the common destiny of a nation and the incarnation of the young Turkish Republic, was made possible by the successful execution of these processes. The War of Independence and the point reached by the Entente states to be negotiated politically is one of the most important processes in question. What comes to the fore at this point is the Lausanne negotiations and the Lausanne Peace Treaty, which was finally signed by the participating countries on July 24, 1923. In this study, a quantitative analysis of the reflection of the Lausanne Peace Treaty to the national academic literature was made. In the light of the data obtained, it has been tried to reveal in which academic production channels the subject is considered more important and from which aspects and with which associations. In addition to the descriptive method used in the construction of the conceptual part within the scope of the research, Turkey Bibliography, Turkey Articles Bibliography, National Thesis Center, ULAKBİM National Databases, TUBITAK Project Database, etC, in which academic studies are indexed. Detailed searches were made on the selected keywords in national reference sources. In the study, the Lausanne Peace Treaty, which has an important place in the history of the Republic of Turkey, which has left behind a century, has been tried to be looked at from the perspective of national academic production.

Keywords: Lausanne Peace Treaty, Academic Literature, Quantitative Analysis

Giriş

Dünyanın kültür sürekliliği en eski ve güçlü coğrafyalarından biri olan Anadolu topraklarında, köklü tarihe sahip ve dizleri üzerine çökmüş bir ulusun adeta yeniden ayağa kalkmasının -her cephesi güçlüklerle dolu- öyküsü olan Kurtuluş Savaşı, ardılı pek çok özgürlük mücadelesinin de ilhamı olmuştur[1]. Hemen her anı ve aktörüyle tarihe mâl olmuş bir süreci ifade eden Kurtuluş Savaşı bu yanıyla yalnız ülke tarihimiz ve Anadolu coğrafyası için değil, özgürlük kavramının anlamını bedel ödeyerek öğrenmek durumunda kalan dünya coğrafyasının tamamı için öğretici ve örnek bir bağımsızlık mücadelesidir[2].

Kurtuluş Savaşı'nı bu denli güç bir mücadele olmaya iten en önemli hususların başında, son çeyrek yılı neredeyse kesintisiz farklı cephelerde savaşarak geçiren ulusun direncinin yanı sıra özgürlüğün kazanılacağına, kazanılması gerektiğine dair umudunun da tükenmek üzere olmasıdır. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı hükûmetinin yenilgiyi kabulünün ardından başlayan doğrudan ve dolaylı işgal sürecinde ülke için çare olarak görülen iki seçeneğe bakıldığında, söz konusu yılgınlık kolaylıkla görülecektir. Buna göre halk arasında yaygın kanaate dönüşen iki kurtuluş çaresi; İngiltere himayesini veya Amerikan mandasını kabul etmek ya da bölgesel kurtuluş yollarının arayışında olmaktır[3]. Oysa Atatürk'ün daha o günden Türk halkının özgürlüğü için belirlediği reçete, millî hâkimiyete dayanan kayıtsız, şartsız ve bağımsız yeni bir Türk devleti kurmaktır[4]. Günün koşulları dikkate alındığında neredeyse olanaksız gibi görünen bu hedef, aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'nın dünya siyasi tarihinde durduğu ayrıcalıklı yerin de zeminini oluşturmaktadır.

Yaygın kabulle Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmasıyla başlatılan Kurtuluş Savaşı, askerî alanda olduğu kadar, sosyal, siyasal ve diplomatik alanda da ulusal ve uluslararası düzeyde yürütülen yoğun mücadeleleri kapsamaktadır. Bu süreç aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'nın millîlik, meşruluk ve yasallık kazanma evrimidir. 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi, savaşın en önemli millîlik ve meşruluk kazanma adımıdır. 20

---

1 Edward J. Erickson, **The Turkish War of Independence**, ABC-CLIO, California 2021, s.xvı

2 Mehmet Ali Akkaya ve Coşkun Polat, "Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatan'a Katılışının Akademik Literatüre Yansıması: Niceliksel Bir Analiz", **Anavatan'a Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu, 4-6 Nisan 2019 Hatay**, Yay. Haz. Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020, s.1006.

3 Mustafa Oral, "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Tarihsel Konumu", **Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi,** Cilt I, Sayı 2, 2018, s.9.

4 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.7.

Kasım 1922'de başlayan ve 24 Temmuz 1923'te imzalanan Barış Antlaşması'yla tamamlanan Lozan görüşmeleri ise yeni Türk devletinin uluslararası düzlemde yasallık kazanmasının sembolüdür[5].

Lozan Barış Antlaşması, Atatürk'ün de ifade ettiği gibi Türk milletine karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılan büyük ve ayrıntılı planlanmış bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir belgedir[6]. Dönemin yabancı basını tarafından da yeni Türk devletinin uluslararası boyutta kazandığı ilk önemli politik başarı olarak kabul edilen Antlaşma, Türkiye Cumhuriyeti'nin arzu ettiği evrensel kabulün en somut adımıdır[7]. I. Dünya Savaşı'nın son uluslararası antlaşması olan Lozan Antlaşması'yla Ankara Hükûmeti, sınırları konusunda ihtilaflı da olsa mutabakata varılan topraklar üzerindeki tek siyasi otorite olarak kabul görmüş, siyasi egemenliği tescil edilmiştir. Bu yanıyla yeni Türk devletinin tapusu olan antlaşma, yeni Türk devletinin hür ve bağımsız bir devlet olduğunu temin etmesinin yanında, Türkiye'yi Osmanlı'dan kalan mirasın da varisi kılmıştır[8].

Günümüzde zaman zaman farklı açılardan değersizleştirilmek istense de Lozan Barış Antlaşması pek çok bakımdan tarihi bir metin olarak önemini korumaktadır. Bu antlaşma, I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan ve halen yürürlükte olan tek barış antlaşması olma özelliğini de korumaktadır. İttifak Devletleri ile imzalanan diğer antlaşmalarda olduğu gibi, galiplerin dikte ettirdiği metinler yerine karşılıklı müzakereler sonucu imzalanmış bir mutabakat olma özelliği ile de benzerlerinden ayrılan[9] Lozan Barış Antlaşması, yalnız bu yanı ile dâhi, yakın tarihimizin önemli köşe taşlarından biridir.

Amaç, Kapsam ve Yöntem

Bu çalışmada, Lozan Barış Antlaşması'nın ulusal akademik literatüre yansımasının niceliksel analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler ışığında, konunun hangi akademik üretim mecralarında daha çok yer bulduğu ve hangi açılardan, hangi ilişkilendirmelerle ele alındığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma

5 Bayram Kodaman, "Lozan Antlaşması Hakkında Bir Değerlendirme", **Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty**, Cilt 4, Sayı 1, 1989, s.7-8.

6 Atatürk, **age.**, s.518.

7 Ali Naci Karacan, **Lozan**, 10. Baskı, Haz. Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.527.

8 Mücahit Bektaş, **Lozan Barış Antlaşması Bağlamında Türkiye'de Azınlıkların Yönetimi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul 2015, s.7.

9 Mevlüt Çelebi, "90. Yılında Lozan Barış Antlaşması", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 28, Sayı 1, 2013, s.3.

sürecinde elde edilen verilerin analizi ışığında varılan değerlendirmeler konuya ilişkin nihai yargılar anlamına gelmeyecektir. Ancak çalışma, Lozan Barış Antlaşması hakkında daha sonra yapılacak bilimsel çalışmalara kaynaklık edebilecek olması nedeniyle anlamlıdır. Bu yönüyle çalışmanın esas hedefi, Lozan Barış Antlaşması konusunda bir kez daha akademik camianın dikkatini çekmek, akademide konu hakkında toplumu bilgilendirme sorumluluğu yönünde farkındalık oluşturmaktır. Zira günümüze kadar çok yönlü etkileri farklı açılardan tartışılan, sorgulanan ve yeniden yorumlanmasına gereksinim duyulan Lozan Barış Antlaşması, günümüzde de anlamlı olan toplum nazarında hak ettiği gerçek değeri görmeyi hak eden bir bilimsel çalışma alanıdır.

Çalışmanın kapsamı, akademik literatürün başlıca ürünleri olan kitap, makale, tez ve proje olarak belirlenmiştir. Bu ürünlerin bibliyografik künyelerinin tespiti için ulusal düzeyde kapsamı olan dizinler, bibliyografyalar ve kataloglar tespit edilmiş, taramalar bu kaynaklar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu sınırlamanın istisnası, bilgi kaynaklarının farklı türlerde de kategorize edildiği Millî Kütüphane kataloğudur.

Araştırmada belgesel tarama ve betimleme yöntemleri kullanılmıştır. Ülkemizde Lozan görüşmeleri ve Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin yapılmış olan çalışmaların künyelerine ulaşmada öncelikle konuları en iyi ifade eden anahtar kelimeler tespit edilmiştir. Anahtar kelime tespiti öncesinde, konu ile ilgili yapılmış çalışmaların eser adları ile yazar ve kütüphaneler tarafından verilmiş konu başlıkları ve anahtar kelimeler incelenmiştir. Taramalarda araştırılan konuyu doğrudan temsil eden dar terimler (Lozan Barış Antlaşması, Lozan Ahali Mübadelesi, Türk dış politikası vb.) kullanılması yanında, ilgili kaynakların gözden kaçırılmaması adına aramalarda, geniş terimler de (Lozan, İsmet İnönü, azınlıklar, vb.) listeye dâhil edilmiştir. Hem dar hem de geniş terimlerle yapılan taramalarda konuyla ilgili olanların tespiti, künyeler üzerinden yapılan okumalarla sağlanmıştır. Geniş arama terimleri ile yapılan taramalarda sonuç sayısının fazla olması durumunda da, ilk birkaç sayfadaki sonuçlara bakılmış, içerikte konu ile ilgili bilgilere rastlanmışsa gözden geçirme işlemi gerçekleştirilmiştir. Aynı anahtar kelimelerle yapılan taramadan elde edilen sonuçlarda çeşitli nedenlerle (farklı baskı, farklı tanımlama, vb.) tekrarlanan künyeler olması olanaklıdır. Bu künyeler mümkün olduğunca tespit edilerek sonuç sayılarında tekrar olarak gösterilmiştir. Bunun yanında, farklı anahtar kelimelerle yapılan taramalarda aynı konuya işaret edenler arasında da tekrar künyelerin olduğu bilinmektedir. Bu tekrarların tespiti, daha kapsamlı emek ve zaman isteyen bir çalışmayı gerektirdiğinden, anahtar kelimeler arasındaki sonuç tekrarının tespiti mümkün olmamıştır.

Taramaların yapıldığı kaynaklarda ulusal düzeyde kapsayıcılık esas alınmıştır. Bu bağlamda, konuyla ilgili kitap künyelerinin tespiti için Millî Kütüphane Kataloğu ve TO-KAT Ulusal Toplu Katalog adlı elektronik bibliyografya; makale künyelerinin tespiti için Millî Kütüphane Türkiye Makaleler Bibliyografyası (TMB) ve ULAKBİM[10] TR Dizin adlı elektronik dizinler; tez künyeleri için web ortamında tarama olanağı sunan Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi Kataloğu; projeler için de TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı kullanılmıştır. Ulusal düzeyde kapsayıcılık özelliğine sahip ikincil kaynaklar bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, amaç, kapsam, dizinleme ilkeleri ve yetkinlik ölçütleri dikkate alındığında, adı geçen kaynakların en doğru ortamlar olduğu açıktır. Söz konusu tüm kaynakların dizinleme ve arama sistemleri birbirinden farklılıklar gösterdiğinden, her kaynak için belirlenen arama stratejisine, örnek taramalar yapıldıktan sonra karar verilmiştir. Belirlenen strateji, anahtar kelimelerin kaynaklarda hangi düzeyde ve kaynakların hangi alanlarında aranacağı esasına dayanmaktadır. Bu doğrultuda, her kaynak için "basit" ya da "detaylı arama" seçeneklerinden en uygun sonuç hangisinden elde ediliyorsa, tüm anahtar kelimeler için o alan kullanılmıştır. Bunun yanında, anahtar kelimelerin hangi alanda (tüm alanlar, yazar adı, konu) aranacağına ilişkin strateji belirlemede örnek aramalar yol gösterici olmuşsa da, en doğru sonucun tespiti amacıyla, gerektiği durumlarda aynı kaynakta farklı anahtar kelimeler için farklı arama alanları da kullanılmıştır.

Belirlenen arama stratejisi doğrultusunda, adı geçen kaynaklardan taramalar 1-21 Mayıs 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Kitapların tespiti için kullanılan Millî Kütüphane Kataloğu[11], aynı zamanda ulusal bibliyografyamızdır. 2012 yılında güncellenerek yürürlüğe girmiş olan Çoğaltılmış Fikir ve Sanat Eserlerini Derleme Kanunu gereğince[12], ülkemizde yayınlanan her eserden bir nüshasının yasal gereklilikle teslim edildiği Millî Kütüphane, herhangi bir konuda ulusal literatürün topluca bulunduğu en önemli ortamdır. Buna karşın, ilgili kanunun yaptırımı ve uygulanmasındaki sorunlar, bu dermenin eksiksiz olmadığını da ortaya koymaktadır. Söz konusu olumsuzluklar kaynağın en kapsamlı ulusal derme olması gerçeğini değiştirmemektedir.

Konuyla ilgili kitapların tarandığı bir diğer kaynak ise ULAKBİM ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü arasında imzalanan bir protokolün sonucunda oluşturulmuş olan TO-KAT Ulusal Toplu

10 Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi.

11 Bk. https://kasif.mkutup.gov.tr/. (Taramalar 2023 Mayıs ayı içinde yapılmıştır)

12 Çoğaltılmış Fikir ve Sanat Eserleri Derleme Kanunu, Resmî Gazete, Sayı: 28219, 29 Şubat 2012.

Katalog'dur. Protokol gereği ULAKBİM tarafından "Entegre E-Kütüphane Sistemi"nin altyapısını meydana getiren "Ulusal Toplu Katalog (TO-KAT)" oluşturulmuş, Ekim 2009 itibarıyla de kullanıma açılmıştır. TO-KAT aracılığıyla, farklı kataloglara ve otomasyon sistemlerine sahip üniversiteler ile Millî Kütüphane, Millet Kütüphanesi ve çeşitli araştırma kurumlarının kütüphane dermelerinin tek bir arayüzden taranabilmesi ve kayıt paylaşımı olanaklı hâle gelmiştir.[13] Bu özelliğiyle TO-KAT, herhangi bir konuda yerli literatür taraması için en önemli kaynaklardan biridir.

Akademik çalışmaların en önemli ürünlerinden olan makalelerin tek bir arayüzden taranmasına ilişkin toplu dizin konusunda da sorunlar vardır. Araştırmada konuyla ilgili makalelerin tespitinde Millî Kütüphane tarafından hazırlanan TMB[14] ile ULAKBİM tarafından hazırlanan TR Dizin arama motorları kullanılmıştır. TMB, akademik dergiler yanında popüler dergileri de tarayan bir kaynak olmasına karşın, taranan dergilerin seçimine yönelik bir politikanın olmaması, konuya dayalı toplu taramalarda olumsuzluk yaratmaktadır. TR Dizin kapsamında yalnızca akademik kuruluşların dergilerinin dizinlenmesi ve sosyal bilimler alanında kapsamın geçmişinin 2002'den başlaması, bu araştırmanın dezavantajlı yanlarındandır.

Akademik camianın en güvenilir ve geçerli ürünü olan tezlerin taranmasında YÖK Ulusal Tez Merkezi kullanılmıştır. Tez Merkezi'nin kapsamına ilişkin web sayfasında bir bilgi bulunmamasına karşın, yıla dayalı yapılan örnek taramadan anlaşıldığına göre, en eski tarihli tez 1959 yılına aittir. Yapılan ön taramada, 1900-1970 yılları arasında yalnızca 149 kayıt tespit edilmiştir. Bu yıldan sonra yapılan taramalarda elde edilen sonuçların binlere ulaşması, tez merkezinin kapsamının 1970'ten sonra daha ciddi ve özenli bir biçimde geliştirildiğini göstermektedir.[15]

Bilimsel araştırma projeleri, herhangi bir konunun tüm yönleriyle kapsamlı olarak ele alınması ve bilimsel sonuç ortaya konması bağlamında, akademik yayıncılığın çok önemli ürünlerindendir. Araştırmada, tarama ve tespiti en güç olan kaynaklar söz konusu projeler olmuştur. Nitekim ülkemizde projelerin toplu olarak tarandığı tek kaynak TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı'dır.[16] Bu kaynak, TÜBİTAK destekli projelerin daha çok fen bilimleri alanına yönelik olmasından dolayı, araştırma konusu için yetersiz kalmaktadır. Zira belirlenen

13 Bk. http://cabim.ulakbim.gov.tr/to-kat-ulusal-toplu-katalog./ (11 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.)

14 Bk. https://makaleler.mkutup.gov.tr/. (11 Mayıs 2023 tarihinde erişildi)

15 Taramalar 13 Mayıs 2023 tarihinde https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/adresinden gerçekleştirilmiştir.

16 Bk. http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin/tubitak-destekli-projeler-veritabani/. (15 Mayıs 2023 tarihinde erişilmiştir.)

anahtar kelimelerle yapılan taramalarda ilgili hiçbir künyeye ulaşılamamıştır. Projelerle ilgili daha uygun yorum yapılabilmesi adına, bazı üniversitelerin bilimsel araştırma projeleri için oluşturdukları veri tabanları da taranmıştır. Buralarda yapılan taramalarda da Lozan Barış Antlaşması ile ilgili çok sınırlı sayıda proje tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında başvurulan dizin, bibliyografya ve kataloglar hiç şüphesiz konuyla ilgili tüm yayınların elde edilmesinde yeterli değildir. Ancak, bu tür bir araştırmada başvurulabilecek kapsamlı ikincil kaynakların en yaygınları kullanılmıştır. Tarama sonuçları bütünü temsil edecek kapsamda olduğundan yapılan değerlendirmelerin isabetli ve yol gösterici olduğu söylenebilir. Bu tür araştırmalarda daha geçerli ve derinlemesine sonuçlara ulaşılması, konunun kapsamının daraltılması ve elde edilen sonuçların içeriklerinin de incelenmesi ile olanaklıdır.

Bulgular ve Değerlendirme

Türkiye'de Lozan Barış Antlaşması ile ilgili yazılan bilimsel kaynaklara dayalı olarak belirlenen 27 kavram ve bu kavramların ikili birlikteliklerinden meydana getirilen çeşitli birleşimlerle yapılan taramalar sonucunda elde edilen verilerin anlamlı bir bütün olarak yorumlanabilmesi için 9 tablo oluşturulmuştur. Bu noktada iki farklı biçimde kullanıldığı için, ilgili parçayı kaçırmamak adına çalışmanın tamamında hem "Lozan Antlaşması" hem de "Lozan Barış Anlaşması" anahtar sözcükleriyle taramalar yapılmış, elde edilen sonuçların gösteriminde ise "Lozan Barış Antlaşması" ifadesi tercih edilmiştir. Erişilen kaynaklar, söz konusu tercihin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Yapılan ön araştırmada sonuç getirme yoğunluğu az olmasına karşın, Lozan görüşmelerinde katılan ve ilgili metinde imzacı olan diğer ülke (İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya, Japonya, Romanya ve Yugoslavya) temsilcilerine de yer verilmiştir.

Ulusal Toplu Katalog (TO-KAT), Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Tez Merkezi, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Destekli Projeler Veri Tabanı, Türkiye Bibliyografyası, TMB, ULAKBİM TR Dizin ve ulusal bir platform olmadığı için çeşitli üniversitelerden seçilen üniversitelere ait Bilimsel Araştırma Projeleri veri tabanları üzerinden yapılan taramaların her birinde, ilgili dizinlerin içerik ve kullanıma yönelik uygulama farklılıkları nedeniyle, verilerin derlenmesinde ve formasyona dönüştürülmesinde farklı yöntemler kullanılmıştır. Bu yöntemlere ilişkin genel açıklayıcı bilgiler, tabloların değerlendirmeleri ile birlikte kısaca verilmiştir.

Dizinler üzerinde yapılan taramalar sonucunda elde edilen veriler ile bu veriler ışığında oluşturulan tablolarda ortaya konan formasyon, çalışmanın kapsamında

da belirtildiği gibi, konunun sadece niceliksel boyutuna yöneliktir. Bu nedenle verilerin yorumlanmasında araştırmanın bir içerik analizi olmadığından hareket edilmiştir. Bununla birlikte, konuya ilişkin seçilen kavramlar ve bu kavramların ulusal bilimsel literatüre yansıma sıklıkları, Lozan Barış Antlaşması'nın konusallaştırılması hakkında önemli bir kestirim oluşturmaktadır. Araştırmanın sonuç bölümünde de telaffuz edildiği gibi, önemli olan bu kestirimi bir asrı geride bırakan Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmiş-bugün-gelecek denkleminde farklı boyutlarda kazanıma dönüştürebilmektir.

Tablo 1. Ulusal Toplu Katalog Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

TO-KAT	İlgili	İlgisiz veya Tekrarlanan	TOPLAM
Lozan	222	3.703	3.925
Lausanne	76	2.058	2.134
Lozan Konferansı	341	1.323	1.664
Lozan Antlaşması	304	780	1.084
Lozan Barış Antlaşması	175	291	466
Lozan Ahali Mübadelesi	1	--	1
Mondros Mütarekesi	6	35	41
Sevr Antlaşması	24	325	349
Türk Dış Politikası	211	2.949	3.160
Azınlıklar	146	9.819	9.962
Azınlık Hakları	51	405	456
Göçmenler	132	3.940	4.072
Mübadele	115	991	1.106
İsmet İnönü	88	3.954	4.042
İsmet Paşa	21	656	677
Rıza Nur	17	1185	1202
Hasan Hüsnü Saka	1	5	6
Horace Rumbold	3	11	14
Maurice Cesar Joseph Pelle	--	--	--
Marki Camille Garroni	--	--	--
Jules César Montagna	--	--	--
Kentaro Otchiai Jusammi	--	--	--
Elefterios K. Venizelos	5	147	152
Dimitri Kaklamanos	--	--	--
Constantin I. Diamand	--	12	12
Constantin Contzesco	--	--	--
Miloutine Yovanovitch	--	2	2
TOPLAM	**1.939**	**32.591**	**34.527**

Ülkemizde faaliyet gösteren üniversite ve seçili bazı kurum kütüphanelerinin kataloglarına tek bir arayüzden erişim sağlama esası üzerinden hizmet veren Ulusal Toplu Katalog, bu açıdan Türkiye'nin en kapsamlı dizinlerinden biridir. Üniversitelerin ve katalogta yer alan bazı kurumların kütüphane koleksiyonunu oluşturan bilgi kaynakları, ulusal bilimsel literatürün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ulusal Toplu Katalog üzerinde, Tablo 1'de listelenen 27 kavram esas alınarak tarama yapılmıştır. Kavrama bağlı tarama sonucunda kitap, seri, tez, elektronik kaynak, grafik görüntü, ses kaydı, mikroform ve karışık materyal türlerinde toplam 34.527 bilgi kaynağına erişilmiştir. Konu ve yapıt adı tarama seçenekleri üzerinden yürütülen taramalar sonucunda, seçilen kavramların tamamında farklı üniversite kütüphanelerinden bilgi kaynaklarına erişim sağlanmıştır.

Azınlıklar, göçmenler, İsmet İnönü ve Lozan kavramları en fazla kaynağı gösteren anahtar sözcükler olarak ön plana çıkmaktadır. Lozan Ahali Mübadelesi, Rıza Nur ve Hasan Hüsnü Saka en az kaynak listesi getiren anahtar kelimelerdir. Temsilci sıfatıyla antlaşmanın imzacıları arasında yer alan Maurice Cesar Joseph Pelle, Marki Camille Garroni, Jules César Montagna, Kentaro Otchiai Jusammi, Dimitri Kaklamanos ve Constantin Contzesco anahtar sözcükleri ile yapılan taramalarda ise ilgili ya da ilgisiz hiçbir sonuca ulaşılmamıştır.

Ulusal Toplu Katalog taramasından elde edilen verilerin analizi sonucunda 32.591 kaydın tekrarlanan ya da Lozan Barış Antlaşması konusunu içermeyen kaynaklara ait olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, seçili anahtar sözcükler üzerinden yapılan taramalar sonucunda, çalışmanın kapsamıyla ilgili farklı formatlardaki bilgi kaynağının oranı %5,61'dir. Tarama yapılan 8 kavram dışındaki tüm anahtar sözcüklerden konu ile ilgili kaynaklara ulaşılması (%70,37), seçilen kavramların genel olarak isabetli olduğunu göstermektedir.

İlgililik durumu dikkate alındığında en fazla kaynak listeleyen kavram 341 tarama sonucu ile Lozan Konferansı'dır. 8 farklı kavramda ilgili sonuç sayısı 100'den fazladır. Bu noktada ön plana çıkan diğer kavramlar Lozan Antlaşması (304), Lozan (222) ve Türk dış politikası (211) anahtar sözcükleri olmuştur. Lozan Ahali Mübadelesi (1), erişilen kaynakların tamamında konu ile ilgili olan tek tarama anahtar sözcüğüdür.

Tablo 2. Ulusal Toplu Katalog Tarama Sonuçlarının Kaynak Türüne İlişkin Ayrıntıları

TO-KAT	Kitap	Seri	Tez	Elektronik Kaynak	Grafik Görüntü	Ses Kaydı	Mikro-form	Karışık Materyal	TOPLAM
Lozan	106	13	42	13	7	8	12	21	222
Lausanne	37	6	10	21	1	1	--	--	76
Lozan Konferansı	146	20	53	26	18	10	23	45	341
Lozan Antlaşması	133	22	47	23	14	15	19	31	304
Lozan Barış Antlaşması	64	16	30	13	9	8	15	20	175
Lozan Ahali Mübadelesi	--	--	1	--	--	--	--	--	1
Mondros Mütarekesi	3	--	2	--	--	--	1	--	6
Sevr Antlaşması	8	4	7	2	1	--	2	--	24
Türk Dış Politikası	45	22	28	25	17	29	19	26	211
Azınlıklar	38	13	17	9	6	35	8	20	146
Azınlık Hakları	22	8	11	3	2	--	--	5	51
Göçmenler	41	31	26	34	--	--	--	--	132
Mübadele	36	21	18	25	3	3	5	4	115
İsmet İnönü	31	8	20	--	20	3	4	2	88
İsmet Paşa	5	1	8	1	2	1	1	2	21
Rıza Nur	6	1	2	2	1	--	2	3	17
Hasan Hüsnü Saka	1	--	--	--	--	--	--	--	1
Horace Rumbold	3	--	--	--	--	--	--	--	3
Elefterios K. Venizelos	1	1	1	--	1	--	--	1	5
TOPLAM	**726**	**187**	**323**	**197**	**102**	**113**	**111**	**180**	**1.939**

Tablo 2'de Lozan Barış Antlaşması hakkında Ulusal Toplu Katalog tarama sayfasından erişilen ilgili bilgi kaynaklarının türlere göre ayrıntılı dağılımı verilmiştir. Toplu Kataloğun tarama sayfasında anahtar sözcükler üzerinden

erişilen bilgi kaynakları 8 farklı türde gösterilmiştir. Yalnız ilgili kaynakların ayrıntılandırıldığı tabloya göre, en kalabalık kaynak türü kitaptır. Lozan Barış Antlaşması konulu 726 kitabın 146'sında erişim anahtarı Lozan Konferansı sözcüğü olmuştur. Lozan Antlaşması ve Lozan anahtar sözcükleri karışık materyal türünde en çok bilgi kaynağı listeleyen diğer kavramlardır. Lozan Ahali Mübadelesi dışındaki tüm anahtar kavramlar üzerinden konuyla ilgili en az 1 kitaba ulaşılmıştır.

En fazla kaynak sayısı ile çeşitlilik listesinin ikinci sırasında yer alan tez türünde 323 ilgili kaynağa erişilmiştir. Bu türde de Lozan Konferansı kavramı en çok doğru sonuç getiren anahtar kelime olmuştur. Tez türünde görece fazla kaynağı listeleyen diğer anahtar kelimeler de kitap türünde olduğu gibi Lozan Antlaşması ve Lozan'dır. Bu türde hiç sonuç elde edilemeyen anahtar kelimeler Hasan Hüsnü Saka ve Horace Rumbold olurken Lozan Ahali Mübadelesi tarama sözcüğü ile erişilen tek kaynak tez türündedir.

197 sonuç ile listenin en çok kaynak getiren üçüncü türü olan elektronik kaynaklar söz konusu olduğunda, sonuçların %17,25'ine Göçmenler anahtar kelimesi ile erişilmiştir. Bu türde ilgili sonuç yoğunluğu açısından ön plana çıkan diğer anahtar sözcükler Lozan Konferansı, Türk Dış Politikası, Mübadele ve Lozan Antlaşması'dır. Lozan Ahali Mübadelesi, Mondros Mütarekesi, İsmet İnönü, Hasan Hüsnü Saka ve Horace Rumbold anahtar kelimeleriyle elektronik kaynaklar türünde erişilen Lozan Barış Antlaşması konulu kaynak ise yoktur.

Anahtar sözcükler esas alındığında listelenen kaynak sayısı çok daha sınırlı olan grafik görüntü, mikroform ve ses kaydı türünden bilgi kaynaklarına odaklanıldığında en dikkat çekici nokta; taramada Lozan Ahali Mübadelesi, Göçmenler, Hasan Hüsnü Saka ve Horace Rumbold anahtar kelimeleri ile hiçbir kaynağa erişilememiş olmasıdır. Lozan Konferansı (51) ve Türk Dış Politikası (55) anahtar sözcükleri, bu üç türde de en çok sonuç getiren kavramlardır.

Tablo 3. YÖK Tez Merkezi Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Kavram	Yüksek Lisans	Doktora	İlgili	İlgisiz	Toplam
Lozan	73	15	88	7	95
Lausanne	43	9	52	6	58
Lozan Konferansı	11	--	11	--	11
Lozan Antlaşması	14	3	17	1	18
Lozan Barış Antlaşması	7	1	8	--	8
Lozan Ahali Mübadelesi	1	--	1	--	1

Mondros Mütarekesi (Mondoros)	1	--	1	1	2
Sevr Antlaşması	--	--	--	4	4
Türk Dış Politikası	2	1	3	402	405
Azınlıklar	7	2	9	123	132
Azınlık Hakları	2	--	2	67	69
Göçmenler	2	--	2	527	529
Mübadele	8	2	10	68	78
İsmet İnönü	1	--	1	36	37
İsmet Paşa	2	--	2	3	5
Rıza Nur	1	--	1	2	3
Elefterios K. Venizelos	1	--	1	4	5
TOPLAM	**176**	**33**	**209**	**1.251**	**1.460**

YÖK Tez Merkezi, çalışma kapsamında, seçilen kavramlara bağlı tekrarların sayısının en az olduğu dizindir. Ulaşılan her bilimsel çalışmanın tek nüsha olması ayrıcalığı ile de diğer tarama mecralarından ayrılan YÖK Tez Merkezinde Tablo 3'te listelenen 17 kavram tez adları üzerinden taranmış ve bu kavramlara bağlı olarak ulaşılan toplam 1.461 tezin Lozan Barış Antlaşması konusundaki ilgililik durumlarının analizi yapılmıştır. Tez adlarından ve özetlerinden yola çıkılarak yapılan analizler sonucunda, Tez Merkezinde kaydı olan yalnız 209 tezin, seçilen kavramlara bağlı olarak Lozan Barış Antlaşması konusunda hazırlandığı tespit edilmiştir. Bu tezlerin 176'sı yüksek lisans, 33'ü ise doktora düzeyinde hazırlanmış tezlerdir. Kavramlara bağlı olarak taranan toplam tez sayısı ile konuyla ilgili oldukları tespit edilen tezlerin sayısı karşılaştırıldığında, temsil oranının %14,31 olduğu görülmektedir. Şüphesiz, bu durumun en önemli gerekçesi, seçilen kavramlardan bazılarının (*azınlıklar*, *göçmenler*, *Türk dış politikası* vb.), değişik disiplinler tarafından farklı anlamlarda sıklıkla kullanılan kelimeler olmasıdır.

Kavramlar üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa; en dikkat çekici nokta, 10 anahtar kelimenin ya da kelime grubunun (*Hasan Hüsnü Saka*, *Horace Rumbold*, *Maurice Cesar Joseph Pelle*, *Marki Camille Garroni*, *Jules César Montagna*, *Kentaro Otchiai Jusammi*, *Dimitri Kaklamanos*, *Constantin*

I. Diamand, *Constantin Contzesco* ve *Miloutine Yovanovitch*) hiçbir tez adında kullanılmamış olmasıdır. Söz konusu anahtar kelimelerin tamamı Lozan Barış Antlaşması'na imzacı olarak katılan kişilerdir.

Lozan Konferansı, *Lozan Barış Antlaşması ve Lozan Ahali Mübadelesi* anahtar sözcükleri ile erişilen tezlerin tamamı, yüzüncü yılını geride bırakan

Lozan Barış Antlaşması ile ilgilidir. Toplam 20 tezin erişim anahtarı olan bu sözcükler, çalışma kapsamında seçilen kavramlarda isabet oranının %100 olduğu grubu oluşturmaktadır. Diğer yandan; Sevr Antlaşması anahtar sözcükleri ile erişilen tezlerin hiçbiri, Lozan Barış Antlaşması ile ilgili değildir. Lozan (15) ve Lausanne (9) anahtar sözcükleri, doktora düzeyindeki tezlerin adında en sık karşılaşılan kelimelerdir. Doktora tezinde kullanılan diğer kavramların hiçbiri (Lozan Antlaşması, Lozan Barış Antlaşması, Türk dış politikası, azınlıklar ve mübadele) üçten daha çok tez adında geçmemiştir.

Tablo 4. YÖK Tez Merkezinden Elde Edilen Verilerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllara Göre Dağılım	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	Yıllara Göre Dağılım	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
2022	7	2	9	2007	12	--	12
2021	5	2	7	2006	10	1	11
2020	3	--	3	2005	14	4	18
2019	13	2	15	2003	13	--	13
2018	2	--	2	2002	3	--	3
2017	2	3	5	2001	2	2	4
2016	7	4	11	2000	2	--	2
2015	15	--	15	1999	5	--	5
2014	6	5	11	1998	8	--	8
2013	--	1	1	1997	6	2	8
2012	1	--	1	1996	4	--	4
2011	7	2	9	1995	--	2	2
2010	2	--	2	1992	3	--	3
2009	10	--	10	1991	--	1	1
2008	14	--	14	**Toplam**	**82**	**12**	**94**
Toplam	**94**	**21**	**115**	**Toplam**	**176**	**33**	**209**

Bu tabloda listeye yalnızca ilgili konuda tez kaydının olduğu yıllar dâhil edilmiştir. YÖK Tez Merkezinden erişilen tezlerin yıllara göre dağılımını veren Tablo 4'e ilişkin analizde ilk söylenilmesi gereken sadece 209 tezin hazırlanmış olduğunu bir kez daha anımsatmak olsa gerek. Çünkü son çeyrek yüzyılda ülkemizde kamu ve özel üniversitelerin ve bu üniversitelerde yürütülen yüksek lisans ve doktora programlarının sayısı ile söz konusu programlardan mezun olan öğrencilerin sayısında yaşanan artış düşünüldüğünde, lisansüstü tez düzeyinde

Lozan Barış Antlaşması konusunun yeteri kadar ele alınmadığı söylenebilir. Zira Ulusal Tez Merkezi istatistiklerine göre, 1959 yılından bu güne Merkez tarafından kayıt altına alınan toplam tez sayısı 779.020'dir.[17] Bu durumda ülkemizde yazılan lisansüstü tezlerin sadece %0,026'sı doğrudan Lozan Barış Antlaşması ile ilgilidir. Söz konusu oranın bilim camiasında çok boyutlu olarak ele alınması ve sorgulanması gerektiği çok açıktır.

176 lisansüstü tezin yıllara bağlı analizine bakıldığında ilk söz edilmesi gereken şey, 1992 öncesinde konu ile ilgili yapılmış bir tez çalışmasının bulunmamasıdır. Aynı yıl konu hakkında tamamlanan üç yüksek lisans tezinin varlığı da ayrıca dikkat çekicidir. Lozan Barış Antlaşması'nı konu edinen ilk doktora tezi ise 1991 yılında tamamlanmıştır. Bu konuda şu an tamamlanmış toplam yüksek lisans ve doktora tezlerinin dağılımındaki denge yılı, 6 yüksek lisans, 5 doktora tezinin tamamlandığı 2014'tür. 2015 (15), 2008 (14) ve 2005 (14) yılları, Lozan Barış Antlaşması konusunda en çok yüksek lisans çalışmasının yapıldığı yıllardır. Bu rakamlara doktora tezi düzeyinde en çok yaklaşılan yıl ise 5 doktora teziyle 2014 yılıdır.

Yıllara göre tamamlanan tezlerin niteliklerine bakıldığında, 2017, 2013, 1995 ve 1991 yılları dışındaki tüm yıllarda yüksek lisans tezlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. 2022 yılına kadar olan 32 yıllık süreçte konu hakkında hiç doktora tezinin tamamlanmadığı, 17 yüksek lisans tezinin tamamlanmadığı 5 yıl tespit edilmiştir. Konu ile ilgili üretilmiş lisansüstü tezler bağlamında en verimli yıl, 14 yüksek lisans, 4 doktora olmak üzere 18 tezin tamamlandığı 2005 yılıdır.

Tablo 5. TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Kavram	Kayıt Sayısı	İlgili	İlgisiz
Lozan	**2**	--	**2**
Lausanne	--	--	--
Lozan Konferansı	--	--	--
Lozan Antlaşması	--	--	--
Lozan Barış Antlaşması	--	--	--
Lozan Ahali Mübadelesi	--	--	--
Mondros Mütarekesi (Mondoros)	--	--	--

17 YÖK Tez Merkezi, "İstatistikler". 17 Mayıs 2023 tarihinde https://tez.yok.gov.tr/ UlusalTezMerkezi/IstatistikiBilgiler?islem=2 adresinden erişildi.

Sevr Antlaşması	--	--	--
Türk Dış Politikası	3	--	3
Azınlıklar	1	--	1
Azınlık Hakları	--	--	--
Göçmenler	10	1	9
Mübadele	2	--	2
İsmet İnönü	4	--	4
Rıza Nur	2	--	2
TOPLAM	**24**	**1**	**23**

Çalışma kapsamında ilgili kavramlara bağlı kalınarak tarama yapılan bir diğer alan da bilimsel projeler olmuştur. Bunun için önce TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanında, daha sonra da bu konudaki bilgilerini kamu ile paylaşan sayılı üniversitelerin Bilimsel Araştırma Projeleri Veri Tabanında taramalar yapılmıştır.

Tablo 5'te görüldüğü üzere, TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanında yapılan taramalarda, belirlenen kavramlar çerçevesinde toplam 24 kayıt bulunmuştur. Bu kayıtlara; *Lozan*, *Türk dış politikası*, *azınlıklar*, *göçmenler*, *mübadele*, İsmet İnönü ve *Rıza Nur* anahtar sözcükleri ile erişilmiştir. Ancak erişilen projelerin yalnız bir tanesi ve o da kısmen konu ile ilgilidir. Lozan Barış Antlaşması imzacıları olan ve ulusal herhangi bir bilimsel projeye konu edilmeyen yabancı delegeler, tabloda gösterilmemiştir. Bunlarla birlikte anahtar sözcüklerin 20'si ile üzerinden yapılan taramalarda ise bir kaynağa ulaşılamamıştır.

10 kaynağa erişim anahtarı olan ve bu yanı ile TÜBİTAK Destekli Veri Tabanı'ndan erişilen kaynakların %41,66'sını listeleyen *göçmenler* kelimesi, Tablo 5'in en dikkat çekici aktörüdür. Tabloda konu ile ilgili olarak gösterilen tek projeye de *göçmenler* anahtar sözcüğü ile erişilmiştir. Söz konusu proje, Başkent Üniversitesi bünyesinde ve 2010 yılında tamamlanan TÜBİTAK SBAG projesidir. Türkiye'ye yerleşen 1. ve 2. kuşak göçmenlerin sağlık hizmetlerinin karşılaştırmalı ele alındığı proje kapsamında, Lozan Barış Antlaşması'nın ülkedeki göç olgusuna etkisinden de sınırlı bir biçimde söz edilmiştir.

TÜBİTAK tarafından paylaşılan istatistiki bilgilere göre, 20 Mayıs 2023 tarihi itibarıyla Projeler Veri Tabanı'nda listelenen toplam proje sayısı 21.848'dir. Bu projelerin hiçbirinde Lozan Barış Antlaşması'nın asıl çalışma konusu odağı içinde yer almaması, makul farklı gerekçeleri olmasına karşın dikkat çekicidir. Bu nedenle, TÜBİTAK Projeler Veri Tabanı üzerinden Lozan Barış Antlaşması hakkında akademik literatür açısından gerçek anlamda bir veri elde edilememiştir.

Tablo 6. Millî Kütüphane Kataloğu Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Kavram	İlgili	İlgisiz/ Tekrarlanan	Arama Türü	Yıl	Toplam
Lozan	140	194	Tüm Alan	1917-2021	334
Lausanne	184	599	Tüm Alan	1889-2020	783
Lozan Konferansı	46	56	Tüm Alan	1917-2019	102
Lozan Antlaşması	47	35	Tüm Alan	1917-2020	82
Lozan Barış Antlaşması	53	16	Tüm Alan	1998-2021	69
Mondros Mütarekesi	1	2	Tüm Alan	1982, 2016, 2017	3
Sevr Antlaşması (Sevr)	35	19	Tüm Alan	1881-2021	54
Türk Dış Politikası	29	208	Tüm Alan	1923-2020	237
Azınlıklar	38	315	Tüm Alan	1922-2021	353
Azınlık Hakları	23	48	Tüm Alan	1885-2019	71
Göçmenler	27	298	Tüm Alan	1900-2021	325
Mübadele	198	2.300	Tüm Alan	1890-2023	2.498
İsmet İnönü	44	497	Tüm Alan	1922-2022	541
İsmet Paşa	20	25	Tüm Alan	1930-2017	45
Rıza Nur	31	38	Tüm Alan	1924-2021	69
Hasan Hüsnü Saka	2	3	Tüm Alan	1928,1936, 2016	5
Horace Rumbold	1	--	Tüm Alan	1994	1
Jules César Montagna	--	1	Tüm Alan	1967	1
Elefterios K. Venizelos	6	12	Tüm Alan	1860-2017	18
TOPLAM	**925**	**4.666**			**5.591**

Millî Kütüphane, ülkemizde yayınlanan her eserden bir nüshanın yasa gereği toplandığı ve araştırmacıların hizmetine sunulduğu bir bilgi merkezidir. Bu nedenle, herhangi bir konuda yapılacak olan yerli literatürün bütünsel tespiti için en doğru adreslerdendir. Millî Kütüphane, otomasyon sistemi üzerinden hem monograf hem de süreli yayın özelinde tarama yapma olanağı sunmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, Türkiye Bibliyografyası (TB) üzerinden, belirlenmiş çeşitli anahtar kelimeler ile monograf türü sınırlılığıyla yapılan tarama sonuçlarına ilişkin sayısal veriler Tablo 6'da gösterilmiştir. Lozan Barış Antlaşması ile ilgili belirlenmiş olan 27 anahtar kelimeyle yapılan taramalarda, toplamda 5.591 kaynak tespit edilmiştir. En fazla eser *mübadele* (2.498) anahtar kelimesi ile yapılan tarama sonucunda listelenmiştir. Tablo 6'da

monograf türünde sonuç getiren anahtar kelimelere yer verilmiştir. Ancak bu monografların yalnız %7,92'si Lozan Barış Antlaşması ile ilgilidir. İlgili/ilgisiz ayrımı yapılmaksızın en fazla sonucun elde edildiği diğer anahtar kelimeler ise *Lausanne* (783), ve İsmet İnönü (541), olmuştur. Diğer seçili sözcükler aracılığı ile yapılan taramaların hiç birinde 500'den fazla kaynağa erişilmemiştir.

İlgili olan eserler söz konusu olduğunda, *mübadele* anahtar kelimesi 198 sonuç ile yine listenin ilk sırasındadır. Ancak, ilgili kaynakların toplam eser sayısına oranı dikkate alındığında *Horace Rumbold*, ilgililik düzeyi %100 olan tek anahtar sözcüktür. *Lozan Barış Antlaşması* anahtar sözcüğünde dâhi bu oranın yakalanamamış olmasının nedeni ise tekrarlanan eserlerdir. Bunların dışında isabet oranı en yüksek olan anahtar sözcüklerin *Hasan Hüsnü Saka* (%40 ilgili) ve *Sevr Antlaşması* (%64,81 ilgili) olduğu görülmektedir. *Lozan Antlaşması*, İsmet Paşa ve *Rıza Nur* sözcükleri, seçilen anahtar kelimelerde ilgili kaynak düzeyinin yüksek olduğu diğer sözcüklerdir. *Jules César Montagna* sözcüğü, katalogta erişilmesine karşın, Lozan Barış Antlaşması ile ilgili kaynağa ulaşılamayan tarama kavramı olmuştur. Millî Kütüphane Kataloğu'nda yapılan taramalarda ilgili ya da ilgisiz hiçbir kaynağa erişilmeyen 8 anahtar kelime olmuştur. Monograf türünde erişilen kaynakların en eskisinin 1881, en yenisinin ise 2023 yılında basıldığı tespit edilmiştir.

Sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi sonuçları anlamında ülkemiz tarihinde son derece önemli bir yeri olan Lozan Barış Antlaşması konusunda, seçili anahtar kelimeler ile yapılan taramalarda monograf türünde ilgili yalnızca 925 kaynak olması, bir asrı geride bırakan konunun yeteri kadar ulusal yazın gündemi oluşturmadığını düşündürmektedir. Bu görece yetersizlik, makaleler söz konusu olduğunda (Tablo 7) daha belirgin hale gelmektedir.

Tablo 7. Türkiye Makaleler Bibliyografyası Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Kavram	İlgili	İlgisiz/ Tekrarlanan	Arama Türü	Yıl	Toplam
Lozan	98	276	Tüm Alan	1925-2021	374
Lausanne	5	18	Tüm Alan	1894-2019	23
Lozan Konferansı	7	1	Tüm Alan	1925-2021	8
Lozan Antlaşması	36	29	Tüm Alan	1927-2021	65
Lozan Barış Antlaşması	23	12	Tüm Alan	1925 2020	35
Sevr Antlaşması (Sevr)	37	38	Tüm Alan	1927-2020	75

Türk Dış Politikası	31	111	Tüm Alan	1951-2021	142
Azınlıklar	14	108	Tüm Alan	1912-2021	122
Azınlık Hakları	7	17	Tüm Alan	1905-2019	24
Göçmenler	24	39	Tüm Alan	1902-2021	63
Mübadele	45	73	Tüm Alan	1892-2022	118
İsmet İnönü	16	42	Tüm Alan	1917-2022	58
İsmet Paşa	33	73	Tüm Alan	1925-2021	106
Rıza Nur	22	35	Tüm Alan	1924-2001	57
Horace Rumbold	1	2	Tüm Alan	1981,1989, 1994	3
Elefterios K. Venizelos	5	12	Tüm Alan	1927-2020	17
Miloutine Yovanovitch	--	1	Tüm Alan	1954	1
TOPLAM	**404**	**887**			**1290**

Akademik yayıncılığın en önemli ürünü olan makaleler için başvurulacak başlıca iki kaynak vardır. Bunlardan ilki, Millî Kütüphane tarafından hazırlanan Türkiye Makaleler Bibliyografyası'dır (TMB). Kaynağa ilişkin Millî Kütüphane web sayfasında; "Araştırmacıların daha etkin ve verimli makale taraması yapabilmeleri için Türkiye Makaleler Bibliyografyası ile Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası üzerinde yapılan ayrıntılı bir çalışma sonucunda '1923'ten Günümüze Makaleler' sloganıyla şu an için 5 bin dergideki 1 milyona yakın bilimsel makale tek bir ara yüzden taranabilir hale getirilmiştir."[18] açıklaması yapılmıştır. Bu açıklamadan; TMB'de ülkemizde yayınlanan tüm dergilerdeki makalelerin dizinlendiği anlaşılsa da, kaynakta bazı dergilerin taranmadığı ya da yıllara bağlı olarak eksik tarandığı tespit edilmiştir.

Lozan Barış Antlaşması ile ilgili yazılmış makalelerin tespiti için, TMB taraması yine seçili 27 anahtar kelime ile yapılmış, sonuç getiren kavramlar Tablo 7'de gösterilmiştir. Tüm anahtar kelimelerden elde edilen toplam ilgili makale sayısı 404'tür. TMB'nin kapsadığı dönem ve kaynağın kapsamına ilişkin yapılan açıklamada verilen 5 bin dergi sayısı ile farklı anahtar kelimelerden arama yapılması nedeniyle tekrarların da olabileceği birlikte düşünüldüğünde, Lozan Barış Antlaşması konusunda yapılan çalışmaların çok az olduğu yorumunu yapmak yanılgı olmayacaktır.

Tarama sonuçlarına göre en çok ilgili makaleye erişim sağlayan anahtar kelimeler *Lozan* (98) ve *mübadele* (45)'dir. Bu iki anahtar kelime ile erişilen ilgili

18 Bk. https://makaleler.mkutup.gov.tr/. (18 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.)

makale sayısı toplam ilgili makale sayısının %35,39'una karşılık gelmektedir. *Sevr Antlaşması* (37), *Lozan Antlaşması* (36), İsmet Paşa (33), ve *Türk dış politikası* (31) anahtar kelimeleri ilgili makalelere erişimde ön plana çıkan anahtar sözcüklerdir. *Horace Rumbold* anahtar kelimesi ile yalnız bir ilgiliyken, erişilen makalelerin tamamının çalışmanın kapsamı içinde yer aldığı bir anahtar kelime bulunmamaktadır. Makaleler söz konusu olduğunda da tıpkı monograflarda olduğu gibi, tekrarlanan nüshalar nedeniyle Lozan Barış Antlaşması anahtar sözcüğünün dâhi ilgili kaynak getirme oranı %100 değildir. Makale türünde erişilen kaynakların en eskisinin 1892, en yenisinin ise 2022 yılında yayımlandığı görülmektedir.

Tablo 8. TR Dizin Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Kavram	İlgili	İlgisiz/ Tekrarlanan	Arama Türü	Yıl	Toplam
Lozan	56	270	Eser Adı	1998-2023	326
Lausanne	54	275	Eser Adı	1998-2023	329
Lozan Konferansı	28	46	Eser Adı	2004-2022	74
Lozan Antlaşması	59	96	Eser Adı	2005-2022	155
Lozan Barış Antlaşması	65	--	Eser Adı	2006-2022	65
Lozan Ahali Mübadelesi	1	2	Eser Adı	2009, 2016, 2022	3
Mondros Mütarekesi	1	5	Eser Adı	2008, 2011, 2014, 2016, 2017	6
Sevr Antlaşması (Sevr)	11	31	Eser Adı	2004-2022	42
Türk Dış Politikası	33	228	Eser Adı	2002-2023	261
Azınlıklar	22	168	Eser Adı	2003-2023	190
Azınlık Hakları	7	75	Eser Adı	2002-2022	82
Göçmenler	31	457	Eser Adı	1998-2023	488
Mübadele	26	170	Eser Adı	1999-2023	196
İsmet İnönü	29	185	Eser Adı	1996-2022	214
İsmet Paşa	12	42	Eser Adı	2002-2022	54
Rıza Nur	3	23	Eser Adı	2000-2023	26
Elefterios K. Venizelos	10	33	Eser Adı	2004-2022	43
Dimitri Kaklamanos	--	1	Eser Adı	2012	1
Constantin I. Diamand	1	11	Eser Adı	2005-2022	12
TOPLAM	**449**	**2.118**			**2.567**

Ülkemizde bilimsel dergi makalelerinin toplu taranabileceği dizinlerden biri de TR Dizin'dir. "ULAKBİM tarafından oluşturulmakta olan TR Dizin; Sağlık Bilimleri (Tıp), Mühendislik ve Temel Bilimler, Sosyal ve Beşeri Bilimler, Yaşam Bilimleri ve Hukuk olmak üzere 5 ayrı temel konu alanındadır. 2000 yılı Ağustos ayından itibaren TR Dizin'de web sayfası üzerinden tarama yapılabilmektedir."[19] Tarama yapılan konu için ilgili üç veri tabanı seçilmiştir. Bunlar Yaşam Bilimleri (1992-), Sosyal Bilimler (2002-) ve Hukuk (2010-) veri tabanlarıdır.

Bu tür taramalarda ilgili künyelerin tespiti için en uygun arama alanı konu olmasına karşın, yapılan örnek taramalardan TR Dizin arama sisteminin konu alanının istikrarlı olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle toplamda 19 anahtar kelime/kelime grubu ile yapılan taramaların tamamı eser adı alanından gerçekleştirilmiş ve sonuçlar Tablo 8'de verilmiştir.

Yapılan taramalar sonucunda, 2.567 makaleye erişilmiştir. Bu makalelerin yalnız 449'u (%17,49) Lozan Barış Antlaşması ile ilgilidir. Taramalarda en çok ilgili sonuç *Lozan Barış Antlaşması* (65), *Lozan Antlaşması* (59), *Lozan* (56) ve *Laussane* (11) anahtar kelimeleri ile elde edilmiştir. *Lozan Barış Antlaşması* kavramı, bu platformda yapılan taramalarda erişilen kaynakların tamamının konu ile ilgili olduğu tek anahtar sözcüktür. *Türk dış politikası* (33) ve *göçmenler* (31) anahtar kelimeleri, en çok ilgili sonuç getiren terimler listesinin diğer önde gelen aktörleridir. Araştırmanın başında belirlenen tarama sözcüklerinin 8 tanesi ile ise hiç ilgili sonuca ulaşılmamıştır. Bu noktada dikkati çeken ayrıntı, Lozan Barış Antlaşması'nda delege olarak yer alan Yunan temsilci Dimitri Kaklamanos'u konu edinen makale olmasına karşın, bu makalenin odağında Lozan'ın verilmemiş olmasıdır.

Sonuçlardan, ilgili makalelerin dergilerde en eski tarihle 1996, en yeni tarihle de 2023 yılında dizinlendiği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili makalelerin tespiti için TMB (404) ve TR Dizin'de (449) yapılan taramadan elde edilen sonuçlar arasında farklılığın olması ve "Türkiye'deki tüm makaleleri dizinleme" sorumluluğu ve hedefi ile hizmet veren, TR Dizin ile kıyaslandığında çok daha köklü bir geçmişi olan Türkiye Makaleler Bibliyografyasında erişilen kaynakların daha az olması çarpıcıdır. Buna karşın, TMB'nin dizinleme politikası ve arama aracının yeterliliği konusu ile TR Dizin'in sürekli artan kullanım cazibesi dikkate alındığında, kesin yargı için, içerik analizi ile birlikte yürütülecek daha kapsamlı bir araştırmaya gereksinim vardır.

19 Bk. http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin/. (16 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.)

Tablo 9. Seçili Üniversitelerin Bilimsel Araştırma Projeleri Otomasyon Programları Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Üniversite	Kavram Taramalarının Getirdiği Sayı	İlgili Proje Sayısı	İlgisiz Proje Sayısı	Toplam Proje Sayısı
Ankara Üniversitesi	33	--	33	1.538
Hacettepe Üniversitesi	129	--	129	5.927
Trakya Üniversitesi	76	--	76	3.408
Marmara Üniversitesi	164	--	164	6.953
Atatürk Üniversitesi	82	--	82	3.869
Çukurova Üniversitesi	339	--	339	5.729
Akdeniz Üniversitesi	158	1	157	4.522
Cumhuriyet Üniversitesi	45	--	45	2.933
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi	11	--	11	678
Ege Üniversitesi	287	2	285	11.858
TOPLAM	**1324**	**3**	**1321**	**47.415**

Ülkemizde henüz üniversitelerde yürütülen bilimsel araştırma projelerinin tamamına tek bir arayüzden erişmeyi sağlayan ulusal bir otomasyon programı uygulamaya konulabilmiş değildir. Bu noktadaki en önemli girişim, henüz tüm üniversitelerin dâhil olmadığı BAPSİS (Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi) uygulamasıdır. Uygulamanın henüz zorunlu olmamasının yanı sıra, bazı üniversitelerin henüz 2022 yılına ilişkin verilerini sisteme taşımamış olmaları da bu konudaki güncelik ve tutarlılık sorununu büyütmektedir. Tablo 9'da verilen üniversitelerden bazıları BAPSİS sistemine bütünleşmiş değildir ve bazılarının verileri de 2022 yılını kapsamamaktadır. Diğer yandan, sisteme dâhil olmayan üniversitelerin bazılarında proje veri tabanlarına üyelik sistemi ile erişilebiliyor olması nedeniyle üniversitelerin bünyelerinde yürütülen projeler özelinde konuya ilişkin ulusal sınırlılıklarda bir tarama yapılamamıştır. Bununla birlikte, en azından üniversitelerin bilimsel araştırma projelerinde Lozan Barış Antlaşmasını konu edinen çalışmaların sayısına ilişkin bir fikir paylaşımının yerinde olacağı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, farklı akademik tecrübeler ve tarihsel geçmişe sahip ve bilimsel araştırma projeleri kamu ile paylaşılan rastgele seçilmiş 10 üniversitenin projeler üzerinden konuya ilişkin analizi yapılmıştır.

Tablo 9'da gösterildiği gibi, seçilen üniversitelerde toplam 47.415 bilimsel araştırma projesi, daha önceden belirlenen anahtar kavramlara bağlı olarak ve proje adları üzerinden taranmıştır. Yapılan taramalarda sadece 1.324 projenin

adında söz konusu kavramların geçtiği görülmüştür. Bu terimlerin 604'ünün *göçmenler*, 517'sinin *azınlıklar*, 113'ünün *mübadele*, 67'sinin İsmet İnönü, 21'inin *Türk dış politikası* ve 2'sinin *Lozan Barış Antlaşması* anahtar sözcüğü olduğu belirlenmiştir. Ancak bu kavramlardan yalnız iki -Lozan Barış Antlaşması (2) ve Türk dış politikası (1)- tanesi farklı üç proje adında Lozan Barış Antlaşması ile ilgili olarak kullanılmamıştır. Bu projelerin ikisi Ege, diğeri ise Akdeniz Üniversitesi bünyesinde hazırlanmış ve tamamlanmıştır.

Ülkemizdeki tüm üniversitelerin yürüttükleri bilimsel araştırma projelerinin çalışmanın konusu ve sınırlılıkları kapsamında analiz edilebilmesi durumunda sonucun değişebileceği gerçeğine karşın, çalışmada bilimsel araştırma projeleri analiz edilen üniversiteler bu konuda genel bir fikir vermektedir. Bu fikir; "bir asrı geride bırakan Türkiye tarihinin kendisi kadar eski ve önemli bir parçası olan Lozan Barış Antlaşması konusu, bilimsel araştırma projelerinde yeteri kadar ele alınmamıştır" şeklinde özetlenebilir. Zira örnek olarak seçilen üniversitelerde tamamlanan farklı nitelikteki binlerce proje içinde konu hakkında hazırlanmış olanlarının oranı yalnızca %0,006'dır.

Sonuç

Ülkemizde akademik çalışmaların geniş kapsamda listelenebileceği düşünülen dizinlerin ve elektronik arama ortamlarının "Lozan Barış Antlaşması" odağında mümkün olduğunca eksiksiz taranmaya çalışıldığı araştırma kapsamında elde edilen veriler, değerlendirmenin iki yönlü olarak ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bunlardan ilki taranan kaynaklar ve ortamlara ilişkin değerlendirmeler, diğeri ise çalışmanın amacına yönelik değerlendirmelerdir. Taranılan kaynaklar ve ortamlara ilişkin değerlendirmeler şu şekilde detaylandırılabilir:

• Ülkemizde literatür taramada ikincil kaynakların eksikliğinin ve bu kaynakların derlendiği geleneksel ve elektronik ortamlarda bilgi aramanın zorluğunun deneyimlenmesi bu çalışmanın en önemli sonucudur.

• Tüm kütüphanelerdeki kitap ve benzeri kaynakları tek bir sistem üzerinden tarayabilme olanağı, başka bir deyişle Türkiye Kütüphaneleri Toplu Kataloğu maalesef yoktur. Bu nedenle konu tabanlı bütünsel yerli literatür taraması, araştırmacılar için hayli emek ve zaman kaybına neden olmaktadır.

• Akademik literatürün en önemli ürünü olan makalelerin toplu olarak dizinlendiği ve tarama olanağının sağlandığı bir ortam da mevcut değildir. Bu olumsuz durum hem dergi makaleleri hem de makalelerden oluşan kitaplar için geçerlidir. Var olan dizinlerde de hem tür hem de zaman sınırlaması vardır. Söz

konusu sınırlamalar nedeniyle mevcut toplu dizinlerden 2000'li yıllar öncesine ilişkin makalelerin taranması neredeyse olanaksızdır.

• Millî Kütüphane tarafından uzun yıllardır büyük özveriyle hazırlanan Türkiye Makaleler Bibliyografyası, içeriğin seçilmesine ilişkin geçerli bir politika içermemesi ve arama sistemindeki tutarsızlık nedeniyle işlevsellikten hayli uzaktır.

• Var olan ikincil kaynakların elektronik ortamlarda hazırlanmış sürümlerinde, arama sistemleri birbirinden farklıdır, bu nedenle tarama alanlarında standart ve tutarlılık yoktur.

• Bir literatür taraması için kritik önemi haiz "konu başlığı" alanında, ulusal bir konu başlığı listesi mevcut değildir. Bu nedenle aynı eser için farklı kütüphanelerin kataloglarında farklı konu numarası ve konu başlıklarına rastlanmaktadır. Söz konusu standart sorunu bilgi kaynaklarına yok hükmü getirmektedir.

• Bir ülkenin en önemli akademik bilgi üretim araçları olan lisansüstü tezlerle ilgili de tarihsel kapsam açısından sorunlar vardır. Zira YÖK Tez Merkezi'nin faaliyete geçtiği tarihten önceki dönem ve içeriği, ülkemiz açısından yeterince bilinir ve erişilir değildir. Buna karşın, belirli bir tarihten sonra da olsa, üretilen tezlerin nüshalarının Tez Merkezi'ne verilmesi ile birlikte YÖK Tez Merkezi, akademik yayıncılığın takibinin ve belirli bir alanda kaynak erişiminin en kolay olduğu ikincil kaynak erişim merkezi konumundadır. Bu çalışma, kurumun söz konusu niteliğini bir kez daha deneyimleme fırsatı vermiştir.

• Çok parametreli güçlüklerin sonucu olan ve akademisyenlerin doğrudan muhatabı olduğu "yerli literatür taraması" sorununun geri planında, hiç şüphesiz kütüphanecilerin payı vardır. Ancak sorun akademik, kültürel, sosyal, siyasal ve teknolojik boyutları ile yalnız kütüphanelere ve kütüphanecilere indirgenemeyecek kadar da kapsamlı ve çok yönlüdür.

Taramalarla elde edilen veriler doğrultusunda çalışmanın amaç ve kapsamına yönelik sonuç ve değerlendirmeler de şu şekilde özetlenebilir:

• Çalışma kapsamında ele alınan tüm arama listeleri ve dizinlerde yer alan "Lozan Barış Antlaşması" temalı akademik kaynakların nicel durumu ve erişilen kaynakların tamamı düşünüldüğünde bu çalışmaların sayısının az olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, konu ile ilgili literatürün toplam literatür sayısına oranı noktasında en iyi durumda olan ikincil kaynak erişim ortamı YÖK Tez Merkezi'dir.

• TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı ile birlikte, çalışma kapsamında erişilen farklı üniversitelere ait Bilimsel Araştırma Proje veri tabanları, Lozan

Barış Antlaşması'na ilişkin akademik yayınlar dikkate alındığında, nicel açıdan en yetersiz kaynak tarama listeleridir/dizinleridir. Öyle ki her iki taramada da konu ile ilgili kurgulanmış ve tamamlanmış dört proje tespit edilebilmiştir. Buna karşın, yukarıda özetlenen ulusal bilgi tarama sorunları göz önünde bulundurulacak olursa, "ülkemizde Lozan Barış Antlaşmasını konu edinmiş neredeyse hiç proje yoktur" gibi bir yargının da doğru olmayacağı açıktır. Zira mevcut tarama alanlarından erişilemeyen projeler olabilir. Buna karşın ekonomik, siyasi, kültürel ve toplumsal yönüyle Türkiye tarihi açısından oldukça önemli bir konu olan Lozan Barış Antlaşması'nın, projelerde yeteri kadar işlenmemesi, akademik kurumların ve akademisyenlerin üzerinde düşünmeleri gereken bir yönünün olduğu unutulmamalıdır.

• Hedef kitle itibarıyla özellikle kitaplar, ülke içindeki gelişmelerin toplumda farkındalık yaratılmasında kritik öneme sahip araçlardır. Türkiye Cumhuriyeti ile yaşıt olan Lozan Barış Antlaşması hakkında yazılmış kitapların sayısının binden az olması, bu konunun ulusal yazın açısından ve özellikle de akademik camia tarafından yeterince önemsenmediğini düşündürmektedir. Bu durum eğer, "antlaşma bir asır önce imzalandı, artık bu konuda bilimsel çalışma yapmaya gerek yok" yaklaşımının bir sonucuysa, çok gerçekçi bir gerekçe değildir. Zira öyle olsaydı, binlerce yıl öncesinde tarih sayfasındaki varlığını, gerekçesini ve önemini tamamlamış pek çok konu günümüzde hâlâ bilimsel araştırmaların konusu olmazdı.

• Akademisyenlerin araştırma sonuçlarını duyurmada en yaygın kullandığı ürün olan makalelerde de Lozan Barış Antlaşması konusunun yeterince karşılığı olduğunun söylenmesi olanaklı değildir. Konuyla ilgili, TMB'de yalnızca 404, TR Dizin'de de 449 makale tespit edilmesi, tarama ortamlarının kapsamı ve özelliklerindeki yetersizlikle izah edilemez. Üniversitelerin yayınladığı dergileri listeleyen ULAKBİM Dergi Park platformunda 2.694 dergide dizinlenen 610 bine yakın makale[20], bu yargıyı doğrulayan en önemli göstergedir.

• Konuyla ilgili niceliksel yetersizliğin, derinlemesine araştırmanın ürünü olan tezler için de geçerli olduğu görülmektedir. Lozan Barış Antlaşması konusunda hazırlanmış yalnız 209 tezin olması, bu bilimsel ortamda üretilen çalışmaların yetersizliğini tartışılmaz biçimde ortaya koymaktadır. Bu tezlerin önemli bir bölümünün tarih bilim dalı ile ilgili olarak hazırlanmış olması ayrıca düşünülmesi gereken bir ayrıntıdır. Bununla birlikte, ülkemizdeki üniversitelerin neredeyse

20 Bk. https://dergipark.org.tr/tr/search?section=journal. (18 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.)

tamamında tarih ve inkılap tarihi bölümlerinin var olduğu dikkate alındığında, tarihsel açıdan da konuya olan ilgisizlik açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

• Genel kabulün aksine yalnız siyasal tarih evrimimiz içinde kısa erimli belirleyici güce sahip bir süreç olmayan; sosyolojik, toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik yanıyla yüz yıllık Cumhuriyeti pek çok açıdan ilgilendiren ve sonuçları günümüzü de etkileyen bu çok yönlü tema, başta lisansüstü tezler olmak üzere, her türlü bilimsel bilgi üretimi platformunda çok daha fazla ilgi ve önemi hak etmektedir.

Ülkelerin sosyal ve kültürel devamlılığının sağlanması ile her açıdan ekonomik refahının korunması noktasında bireysel ve toplumsal deneyimlerden yararlanmak, ortak tarihten sağlıklı analiz edilmiş dersler çıkarmak son derece önemlidir. Bu beceri ülkenin tarihinde var olan başarılı yanların sürekli kılınmasının yanı sıra, geçmişte yaşanan hataların da tekrar deneyimlenmesinin önüne geçecektir. Lozan Barış Antlaşması da Türkiye'nin bir asırlık tarihinde çok yönlü etkileri olan önemli kilometre taşlarından biridir. Bu anlaşmanın sonuçlarını ve getirdiklerini olumlu anlamda deneyime ve gelecek için kazanıma dönüştürmek, ulusal çıkarlarımız açısından son derece anlamlıdır. Bilinçli eylemsellik gerektiren bu süreçte pek çok kurum ve kuruluşun sorumlulukları olacaktır. Ülkemizdeki akademi dünyasının bu noktadaki sorumluluğu da Lozan Barış Antlaşması'nı ele alan akademik çalışmaların sayısını nitelik ve nicelik olarak arttırmak ve böylece konu hakkındaki farkındalığın ve duyarlılığın gelişmesine ve sürekliliğine destek vermek olmalıdır.

KAYNAKÇA

Akkaya, Mehmet Ali ve Polat, Coşkun, "Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatan'a Katılışının Akademik Literatüre Yansıması: Niceliksel Bir Analiz", **Anavatan'a Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu, 4-6 Nisan 2019, Hatay**, Yay. Haz. Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020, s.1003-1037.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Bektaş, Mücahit, **Lozan Barış Antlaşması Bağlamında Türkiye'de Azınlıkların Yönetimi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul 2015.

Çelebi, Mevlüt, "90. Yılında Lozan Barış Antlaşması", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 28, Sayı 1, 2013, s.1-4.

Çoğaltılmış Fikir ve Sanat Eserleri Derleme Kanunu, Resmî Gazete, Sayı: 28219, 29 Şubat 2012.

Erickson, Edward J., **The Turkish War of Independence**, ABC-CLIO, California 2021.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, 10. Bs., Haz. Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Kodaman, Bayram, "Lozan Antlaşması Hakkında Bir Değerlendirme", **Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty**, Cilt 4, Sayı 1, 1989, s.6-12.

Millî Kütüphane Kataloğu, 13 Mayıs 2023 tarihinde https://kasif.mkutup.gov.tr/ adresinden erişildi.

Oral, Mustafa, "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Tarihsel Konumu", **Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, Cilt I, Sayı 2, 2018, s.3-16.

TÜBİTAK ULAKBİM Cahit Arf Bilgi Merkezi, 15 Mayıs 2023 tarihinde https://search.trdizin.gov.tr/ adresinden erişildi.

Ulusal Tez Merkezi, 13 Mayıs 2023 tarihinde https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ adresinden erişildi.

Ulusal Toplu Katalog, 11 Mayıs 2023 tarihinde http://www.toplukatalog.gov.tr/ adresinden erişildi.

100 YILINDA

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI PANELİ

PANEL ON THE CENTENARY OF THE LAUSANNE PEACE TREATY

Panel Yöneticisi/Moderator:

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN
Dokuz Eylül University

Konuşmacılar/Speakers:

Büyükelçi/*Ambassador* Rauf Engin SOYSAL

Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ
Boğaziçi University

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Ankara University

100. YILINDA
LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI
PANELİ

(24 Temmuz 2023/ Beau-Rivage Sarayı-Lozan/İSVİÇRE)

PANEL ON THE CENTENARY OF LAUSANNE PEACE TREATY

(July 24, 2023- Beau-Rivage Palace-Lausanne/SWITZERLAND)

Sunucu: Saygıdeğer hanımefendiler beyefendiler saygı duruşu ve ardından İstiklal Marşı'mızı okumak üzere sizleri ayağa davet ediyorum.

İstiklal Marşı

Sunucu: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Sayın Yüksel ÖZGEN'i konuşmalarını yapmak üzere kürsüye davet ediyorum.

Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN: Sn. Büyükelçim, diplomatik misyonlarımızın çok değerli temsilcileri, Sayın Belediye Başkanı, çok kıymetli misafirler, değerli bilim insanları, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin uluslararası alanda millî bir devlet olarak hukuken tanınmasını sağlayan Lozan Barış Antlaşması'nın yüzüncü yılında Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu ve Dışişleri Bakanlığımızın iş birliğinde düzenlediğimiz "100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Paneli"ne hoş geldiniz. Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Lozan Barış görüşmelerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi adına görüşmeleri yürütmek üzere gelen Türk heyeti, millî mücadeleyi kazanmış, Mudanya Mütarekesi'ni imzalamış galip bir devlet olarak Misak-ı Millî'yi hayata geçirmek düşüncesindeydi. Türk hayretinin karşısında Avrupa'nın büyük devletleri yer almaktaydı. Türk tarafını Dışişleri Bakanı İsmet İnönü, Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ve Maliye Bakanı Hasan Saka temsil etti. Türk heyetinde 24 danışman, 8 kâtip, 3 şifreci ve 10 korumacı asker yer almaktaydı. 20 Kasım 1922 yılında başlayan görüşmelere 4 Şubat 1923'te ara verildi. Görüşmeler iki buçuk ayı aşkın bir süre sonra 23 Nisan 1923'te tekrar başladı. 24 Temmuz 1923'te sona erdi. İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, ABD ve Sovyetler Birliği bazı konularda, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Belçika ve Portekiz'in belli konularda katılımıyla konferans görüşmeleri devam etti. Türkiye heyeti başkanı İsmet Paşa konferansta çok önemli bir diplomatik mücadele sergileyerek Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin talimatı olan Misak-ı Millî'yi kabul ettirebilmek için çetin müzakereler yürüttü.

24 Temmuz 1923'te, bundan 100 yıl önce, Lozan Barış Antlaşması bu şekilde imzalanmıştır. Lozan Barış Anlaşması ile Türkiye iktisadi ve siyasi bağımsızlığını elde etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na son veren tüm barış anlaşmaları, galip devletler tarafından hazırlanmış mağlup devletlere adeta dikte ettirilmiştir. Lozan Barış Antlaşması ise devletlerin eşitliği prensibi temelinde karşılıklı anlaşma ve uzlaşma yoluyla imzalanmıştır. Lozan Barış Antlaşması Türkiye'yi batılı devletlerle eşit konuma getiren çok önemli bir belgedir.

Lozan Barış Antlaşması'nın 100. yılı aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunun da 100. yılıdır. Türk milleti engin tarihinden aldığı güçle

modern bir devlet olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın "Yurtta Sulh, Dünya'da Sulh" ilkesi doğrultusunda varlığını devam ettirecektir.

Sn. Büyükelçi'm, değerli misafirler, sözlerimi tamamlarken Millî Mücadele'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin mimarı Gazi Mustafa Kemal başta olmak üzere, Lozan Barış Anlaşması'na giden süreç olan Millî Mücadele'de emeği geçen tüm şehit ve gazilerimizi, ayrıca Lozan Barış Antlaşması'nın mimarı ve ikinci Cumhurbaşkanımız İsmet İnönü Paşa ile emeği geçen herkesi rahmet, minnet ve saygıyla anıyorum. Ben tekrar teşrifleriniz için, sayın Büyükelçim ev sahipliğiniz teşekkür ediyorum. Panelde konuşacak bilim insanlarına başarılar diliyorum. Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Sunucu: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Büyükelçi Profesör Doktor Sayın Derya Örs'ü konuşmalarını yapmak üzere kürsüye davet ediyorum.

Prof. Dr. Derya ÖRS: Sayın Büyükelçi'm, İsviçre'de bulunan diplomatik misyonlarımızın çok kıymetli temsilcileri, Büyükelçileri, Lozan Belediye Başkanı, kıymetli katılımcılar, İsviçre'de yaşayan Türk topluluklarının çok değerli üyeleri, sevgili panelist hocalarım, hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum.

"Milletin istiklalini, yine milletin azim ve kararını kurtaracaktır." ilkesinden hareketle Millî Mücadele'yi başlatan; vatanına, devletine ve bayrağına kastedilmiş bir milleti yeniden ayağa kaldıran, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran kahraman asker, eşsiz büyük devlet adamı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vizyonu ve büyük mücadelesinin sonunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 100. yılı dolayısıyla Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu, Dışişleri Bakanlığı iş birliği ile düzenlemiş olduğumuz "Uluslararası 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması Paneli"ne teşriflerinizden dolayı hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1919 yılında başlattığı İstiklal mücadelesi yüce Türk milletinin büyük fedakârlıkları ve kahramanlıklarıyla sonuca ulaşmış, vatan toprakları düşmanlardan temizlenerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur.

Tarihi boyunca esarete boyun eğmemiş bayrağını indirtmemiş Aziz bir milletin mensuplarıyız. Milletimizin Kurtuluş Savaşı'nı İstiklal Harbi, millî marşını İstiklal Marşı olarak adlandırması asla ve asla bir tesadüf değildir. Türk milleti istiklali ve hürriyeti uğruna binlerce yıldır çok ağır bedeller ödemiş ve ödemeye devam etmektedir.

Bugün panelimizi gerçekleştireceğimiz Lozan şehri, bu görüşmelerin en yakın tanığıdır. Türk milletinin İstiklal Savaşı'nda ödemiş olduğu bedelin ve İstiklal

mücadelesini yürüten asil ruhun haklarının uluslararası hukuk çerçevesinde savunulduğu yerdir. Bu anlamda Lozan Barış Anlaşması'nın imzalandığı gün olan 24 Temmuz'da burada bulunmak bizim için çok değerli ve anlamlıdır.

Türk heyetinin 100 yıl önce uzun müzakereler sonucunda imzalamış olduğu Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı yerde bulunmaktan onur duyduğumu ifade etmek isterim. Lozan şehri ve içinde bulunduğumuz mekân, Türk milletinin sarsılmaz inancının, millet iradesinin Uluslararası Hukuk açısından tescili diyebileceğimiz Lozan Barış Antlaşması'nın tamıdır. Hepinizin bildiği üzere tarih geçmişi anlatan bir bilim dalıdır. Aynı zamanda bugüne de ışık tutan bir bilim dalıdır. Geçmişini bilmeyen milletler asla geleceklerini tayin edemezler. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesi ile "tarih yazmak tarih yapmak kadar önemlidir." Bu ilkeden hareketle tarihle ilgili yapacağımız her çalışmanın ve bu panelin geleceğimize ışık tutacağı inancındayım. Bugün ülkemizin ve dünyanın içerisinde bulunduğu şartlar tarihimizi ve coğrafyamızı doğru okumayı, gerekli çıkarımları yapmayı zorunlu hale getirmiştir.

Uzun yıllar ülkemizde tartışma konusu yapılmış olan Lozan Barış Antlaşması'nı da bu çerçevede doğru anlamak ve yorumlamak gerektiği kanaatindeyim. Panelimizin bu amaca hizmet edeceğini umuyorum. Devletimizin ve milletimizin bekası, vatan toprağının bölünmez bütünlüğü ve tam bağımsızlık ilkeleri etrafında kenetlenen Türk milleti, tüm harici ve dâhili bedhahlara rağmen tarihî yürüyüşüne emin adımlarla devam edecektir. Saygıdeğer Büyükelçi'm, değerli konuklar panelimizi teşriflerinizden dolayı bir kere daha hepinize teşekkür ediyorum.

Sözlerime son verirken millî mücadelemizin mimarı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü, tüm İstiklal Harbi şehit ve gazilerimizi, Lozan görüşmelerini yürüten ikinci Cumhurbaşkanı'mız İsmet İnönü başta olmak üzere tüm delegasyonu saygı, rahmet ve minnetle anıyorum. Hepinize çok teşekkür ederim. Panelimizin yararlı olmasını temenni ederim. Bu imkânı bize sunan Büyükelçiliğimize, Konsolosluklarımıza ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Katılımcı hocalarımıza katkılarından dolayı saygılarımı arz ediyorum. Sağ olun.

Sunucu: Şimdi konuşmalarını yapmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Bern Büyükelçisi Sayın Ece Acarsoy'un kürsüye teşriflerini arz ediyorum.

Bern Büyükelçisi Emine Ece ACARSOY: Sayın başkanlarım, Büyükelçilerim, daimi temsilcilerim, Lozan Belediye Başkanı Sayın Junod, Türk-İsviçre toplumunun değerli üyeleri, kıymetli İsviçreli dostlarımız, saygıdeğer basın mensupları ve değerli misafirler. Türkiye'nin İsviçre nezdinde Büyükelçisi

olarak 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması paneli vesilesiyle sizlerle burada birlikte olmaktan ve bu son derece anlamlı tarihte, anlaşmanın imzalandığı günde, 100. yılında burada, bu panele ev sahipliği yapmaktan ötürü büyük bir gurur ve memnuniyet duyuyorum. Hepinize hoş geldiniz diyorum.

Bu etkinliğin hayata geçmesindeki destekleri için Kültür Bakanlığımıza, Türk Tarih Kurumumuza, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumumuza, Atatürk Araştırma Merkezimize ve Dışişleri Bakanlığımıza da şükranlarımı sunuyorum. Lozan Barış Anlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu anlaşmalarındandır. Cumhuriyet tarihimiz için önemi izahtan varestedir. Kurtuluş Savaşı'mızın tartışmasız bir başarı ile bitmesi, emperyalist güçlerin hesaplarını altüst etmiştir. Askerî alanda kazanılan kesin zaferin ardından, Lozan Barış Antlaşması ile millî mücadelemizin sonucu tüm dünya tarafından tanınmıştır. Böylece vatan için akıtılan kanlar ve harcanan olağanüstü çabalar boşa gitmemiştir.

Lozan Barış Antlaşması, bu yıl 100. kuruluş yıl dönümünü kutladığımız, kutlamaya hazırlandığımız Cumhuriyetimizin ilanının yolunu da açmıştır. Değerli konuklar, Lozan Barış Anlaşması Türkiye ile İsviçre arasındaki ilişkiler bakımından da çok önemli bir yere sahiptir. Ülkemizin kurucu anlaşmasına ev sahipliği yapması, İsviçre ile aramızda güçlü dostluk bağlarının oluşmasına vesile olmuştur. Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile İsviçre Federasyonu arasındaki ilk temas, Lozan Barış Konferansı marjında gerçekleşmiştir. Bunu takip eden Cumhuriyetin ilanının ardından Türkiye ile İsviçre arasında 1925 yılında Dostluk Anlaşması imzalanmış ve ikili ilişkiler de şimdi bu temelde sürdürülmektedir. Tabiatıyla Lozan şehri, bu dostane münasebetlerde hep özel bir konumda olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde Lozan'a öğrenci gönderilmiş, bu öğrenciler burada çeşitli faaliyetler yürütmüş ve 1911 yılında Lozan Türk Yurdunu kurmuşlardır. Bu derneğin birkaç sene önce Turquia 1912 adı altında yeniden canlandırılması ve hâlihazırda bünyesinde bulunan birbirinden Ddğerli öğrencilerimizle son derece etkili faaliyetler gerçekleştirmeleriyle gurur duyuyoruz. Devamında Cumhuriyetin ilk yıllarında Lozan'da okumuş Mahmut Esat Bozkurt'un Adalet Bakanı olmasıyla 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu'nu esas alan Türk Medeni Kanunu kabul edilmiştir. Sonraki yıllarda, Türkiye'nin ve bölgenin istikrarı için önem taşıyan temel bir diğer belge olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi yine İsviçre'de buraya çok uzak olmayan Montreux şehrinde imzalanmıştır. Daha sonra 1960'larda ve 1970'lerde Batı İsviçre'ye Türk göçü de Lozan civarına yoğunlaşmıştır. Lozan Türk Birliği bu bölgedeki en eski sivil toplum kuruluşlarımızdandır. Anılan sivil toplum kuruluşumuzun temsilcileri de bugün aramızda ve bundan da büyük

memnuniyet duyuyorum. Bu tarihi etkinliğe, İsviçre-Türk toplumunun büyük ilgi göstermesinden ve geniş katılım sağlamasından da büyük bir memnuniyet duyduğumu ayrıca belirtmek istiyorum. İsviçre Türk toplumu, İsviçre'nin kalkınmasına önemli katkılarda bulunmuş ve bugün İsviçre'nin toplumsal hayatına da olumlu katkı sağlamaya devam etmekte. Buradaki vatandaşlarımız ve davetlilerimiz, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ve Cumhuriyetimizin ilanının 100. yıl dönümü vesilesiyle sonbahar aylarında çeşitli etkinlikler planlıyorlar. Bu vesile ile hepinizi düzenlenecek bu etkinlikleri de takip etmeye ve destek vermeye davet ediyorum.

Bizler bu yıl idrak edeceğimiz Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100. yılında, İsviçre ile tarihî dostluğumuzun yeniden gündeme gelmesini arzu ediyoruz. Sizlerden de bu yıl dönümünü layıkıyla kutlayabilmemizi teminen gerekli projeleri geliştirmenizi ve gerekli çabaları ortaya koymanızı bekliyoruz. Değerli konuklar tam 100 yıl önce burada, Lozan'da temelleri atılan barış, Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesiyle pekişmiş, bir asır boyunca krizlerin yaşandığı bir coğrafyada Türkiye'nin adeta bir istikrar adası olarak kalmasını sağlamıştır. Öte yandan, yurt dışında bazı radikal çevrelerin ülkemizin bu kurucu anlaşmasını sorguladıklarını da görüyoruz. Bu tür girişimlerin son derece tehlikeli olduğunu ve büyük istikrarsızlık yaratma potansiyeli taşıdığını da üzülerek görüyoruz, gözlemliyoruz. Politikacıların da bunlara prim vermemelerini, barışı önceleyen yaklaşımlar benimsemelerini bekliyoruz. Hiç şüphe yoktur ki ülkemiz, Cumhuriyetin ikinci yüz yılında da Lozan Barış Antlaşması'nın uygulanmasını titizlikle takip etmeye devam edecektir. Bu duygu ve düşüncelerle, Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanmasının 100. yıl dönümünde, Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü, silah arkadaşlarını ve aziz şehitlerimizi saygı, rahmet ve minnetle anıyorum. Bu tarihî panelimizin de hayırlı sonuçlar vermesini ve Lozan Barış Antlaşması'nın sağlam temelleri üzerinde Cumhuriyetimizin ikinci yüz yılında daha da güçlenmesini temenni ediyorum. Hepinize çok teşekkür ediyorum.

Sunucu: Değerli konuklar şimdi panelimize geçiyoruz.

Panelin moderatörlüğünü üstlenecek 9 Eylül Üniversitesi öğretim üyesi ve Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Bilim Kurulu aslî üyesi Profesör Doktor Sayın Dilşen İnce Erdoğan'ı sahneye davet ediyorum.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: Sayın Büyükelçilerim, Sayın Kurum Başkanlarım, Sayın Belediye Başkanlarım, Sayın Başkonsoloslarım, değerli akademisyenler, Türk-İsviçre toplumunun kıymetli mensupları, çok kıymetli, çok değerli katılımcılar. Hepinize hoş geldiniz diyerek sözlerime başlamak

istiyorum. Bugün sizlerle birlikte "100. yılında Lozan Barış Antlaşması" adlı panelde olmaktan büyük mutluluk duyduğumu bir Cumhuriyet tarihçisi olarak ifade etmek istiyorum. İnanın burada olmaktan şahsım adına çok gurur duydum, çok mutlu oldum. Çünkü anlattığım her şeyi gördüm, burada hissettim. Satır satır anlattıklarıma, şimdi gördüklerimi de ekleyip öğrencilerime büyük bir gururla anlatacağım. Bu nedenle bu fırsatı bana verdikleri için, beni burada ağırladıkları için başta Yüksek Kurumumuza, Merkez Başkanlığımıza, Dışişleri Bakanlığımıza bir kez daha teşekkür ediyorum.

Evet, hocalarımı buraya davet etmeden önce, bir moderatörüm ama bir iki kelam da, bir iki cümle de ben söylemek isterim. Lozan Barış Antlaşması'nın 100. yılında buradayız. Buradayız, bu antlaşmayı konuşuyoruz. Devletimizin, Türkiye Cumhuriyetinin kurucu antlaşmasını konuşuyoruz. Ülkemizin, Türk Devrimi'nin üstünde temellendiği bu anlaşmayı da konuşuyoruz, konuşacağız. Tüm detayları ile konuşacağız. Buraya Türk delegasyonunun, eşit devlet, uluslararası tanınma, tam bağımsızlık ve özgürlük adına geldiğini konuşacağız. Hocalarım bütün bunların detaylarını size anlatacak ama eğer bugün Türkiye Cumhuriyeti ve bölgedeki barış devam ediyorsa, şunun altını özenle çizmek isterim ki, Lozan Barış Antlaşması'nın devamlılığı ve sürdürülebilirliği özelliğiyledir.

Türk delegasyonu büyük bir mücadele vermiştir. Hocalarımın konuşmalarını dinlerken bu delegasyonun verdiği diplomasi alanındaki, savaştan sonra barış masasında verdiği diplomatik mücadeleyi hep birlikte takip edeceğiz, hep birlikte izleyeceğiz. İsmet Paşa'nın açılış gününden itibaren biz eşit devletiz, yeni bir devletiz, millî bir devletiz söylemini oturduğu masadan söylediği sözlerden yine hocalarımın konuşmasıyla takip edeceğiz. Biz çok acılar gördük 1918'den bu yana, çok yıprandık, çok ıstırap çektik. "Bir avuç Türk, Anadolu'nun bağrında aç, susuz ve ekmeksiz. Biz sadece özgürlük ve bağımsızlık istiyoruz." diyen İsmet Paşa'nın o açılış konuşması, o açılış cümleleri ile bu müzakereleri hep birlikte takip edeceğiz.

Evet, sayın dinleyiciler, sözlerimi çok fazla uzatmak istemiyorum. Hocalarımı, ben onların birer öğrencisi olduğum için onur duyuyorum, buraya davet etmek istiyorum. Profesör Doktor Sevtap Demirci hocamı, Profesör Doktor Temuçin Faik Ertan hocamı ve Büyükelçimiz Profesör Doktor Rauf Engin Soysal hocamı buraya davet ediyorum. Siz de bizim için o görevi ifa ettiğiniz için gönlümüzdesiniz.

Evet, ilk önce hocalarımı kısa bir tanıtmak isterim sizlere, heyetimizi, sevgili hocalarımı. Tabii ki biz tanıyoruz ama sizlerle de buluşturduk. Çok kısaca, Profesör Doktor Sevtap Demirci hocam, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler

Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. Yine aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını tamamladıktan sonra University of Cambridge, Faculty of Oriental Studies, London School of Economics and Political Science'ta Lozan üzerine doktora çalışması var. Türkiye'de Lozan dediğinizde tek adres, hocamız ve hocamızın kitapları. Ben bir öğrencisi olarak bunu söylemekten çok büyük bir gurur duyuyorum. Yine hocamız, Boğaziçi Üniversitesinde şu anda Atatürk Enstitüsü Müdürü ve Yabancı Diller Yüksekokulu Müdürü olarak görev yapmakta. Ayrıca Atatürk Araştırma Merkezi asli üyesi, Uluslararası İlişkiler Komisyonu üyesi olarak da bizi onurlandırmakta diyeyim.

İkinci hocam, çok sevgili hocam. Yine, diyeceğim artık, küçüklüğümden beri tanıdığım çok değerli hocam, Temuçin Faik Ertan. Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anadolu Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünü bitirdi. Hacettepe Üniversitesinde lisansüstü eğitimini tamamladıktan sonra sevgili hocam da 2007-2022 döneminde Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğünü yaptı. Şu anda halen Ankara Üniversitesinde aynı enstitüde Balkan Çalışmaları Ana Bilim Dalı başkanı olarak görev yapmakta. Hocamın da Lozan, Türkiye Cumhuriyeti tarihi, Kemalizm gibi alanlarda birçok eseri mevcut.

Büyükelçimiz Rauf Engin Soysal ise 2007-2009 yılları arasında Pakistan Büyükelçisi, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğinin Pakistan özel temsilcisi 2010-2011 yılları arasında. Yine 2011-2014 yılları arasında Avrupa konseyinde, 2016-2021 yılları arasında Agit'te daimî bir temsilci olarak kendileri görev yaptı. Ayrıca merkezde, Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in özel kalem müdürü ve bakan özel danışmanı olarak kendileri görev yaptı. Yine merkezde müsteşar yardımcısı, Avrupa Birliği Bakanlığı müsteşarı olarak 2014-2016 yılları arasında görev yaptı. Evet, akademisyenleri tanıtmak ve tanıdığım hocaları tanıtmak benim için daha kolay tabii ki. "Affola" diyeyim.

Şimdi ilk konuşmacımız Sayın hocam, Profesör Doktor Sevtap DEMİRCİ'ye söz vermek istiyorum. Kendisi bizimle "Lozan'da Çetin Mücadele: Lord Curzon İsmet Paşa!ya Karşı" başlıklı bir bildiri sunacak. Bence biz burada, nasıl bir diplomatik mücadele verildiğini, ne yapacağız hocam, sizin söylemlerinizde takip edeceğiz. Bakalım müzakere mi diyeceğiz, iletişim mi diyeceğiz, yoksa altını çizerek söylüyorum 'Bağımsız Devletler arasındaki ilişkilerin müzakere yoluyla devam ettirilmesi' mi diyeceğiz yoksa barış görünümündeki savaş mı diyeceğiz. Buyurun hocam.

Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ: Efendim, çok teşekkür ederim. Öncelikle Sayın büyükelçilerim, Sayın başkonsoloslarım, saygıdeğer kurum başkanları, kıymetli Lozan belediye başkanı ve de değerli katılımcılar. Ben böylesine muhteşem bir tarihte, böylesine muhteşem bir şehirde, böylesine müstesna bir topluluğun önünde konuşuyor olmaktan son derece büyük bir mutluluk duyuyorum. Şimdi ben uzun yıllar çalıştım, değerli hocamın da söylediği gibi, bu konu üzerinde. Aarşiv üzerinden çalıştım arşiv belgeleri üzerinden bunu araştırdım. Benim bugün sizlerle burada paylaşacağım bu bilgiler, benim aşağı yukarı 5 senelik, 6 senelik İngiliz ve Türk arşivlerinde yaptığım araştırmaların bir ürünü. Dolayısıyla size direkt birinci kaynaklardan bilgi paylaşımı yapmaya çalışacağım. Yoksa o makalede bu yazdı, bu kitapta bu yazdı değil. Açılmamış belgeler üzerinden, Dışişleri Bakanlığı belgeleri üzerinden, Savaş Bakanlığı üzerinden, Colonial Office/ Sömürgeler Bakanlığı üzerinden, binlerce sayfa istihbarat raporları üzerinden, özel mektuplar Lord Curzon'un eşine yazdığı, karşılıklı yazışmalar. Aklınıza ne geliyorsa. Görülmedik, duyulmadık belge kalmadı bu çalışmamda. Ben size bu bilgileri paylaşacağım.

Birinci olarak şöyle başlayalım istiyorum. Kısa bir, değerli katılımcılar da verdiler bu bilgileri bize ama, geri plan yapalım mı, arka plan yapalım mı? Buraya nereden geldik, biz buna bir bakalım mı? Neden siz buradasınız, neden biz buradayız? Neden bu barış antlaşmasının yüzüncü yılını kutlamak için, anmak için burada toplandık? Bir kere değerli katılımcılar, sevgili dinleyiciler, bu aslında Osmanlı İmparatorluğu'nu son 100 senedir, 150 senedir sıkıştıran bir mevzunun son bulmuş hâli, Lozan'la beraber vücut bulmuş hâli. Nedir bu mesele diyeceksiniz? Uluslararası ilişkilerin de ana gündem maddesiydi. Nedir bu mesele? Şark Meselesi. Nedir Şark meselesi değerli katılımcılar? Osmanlı Devleti'nin çözülmekte, dağılmakta, parçalanmakta ve artık tarih sahnesinde yerini almakta olan İmparatorluğun paylaşımı meselesi. Bu paylaşımda kim nereyi alacak gibi büyük bir sorunla meşgul Avrupa, Avrupa'nın büyük devletleri. Kim? İngiltere. Kim? Fransa. Kim? İtalya. İşte aklınıza ne geliyorsa: Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri. Şimdi bakın. Bu paylaşım planına büyük devletler, Birinci Dünya Savaşı gibi bir krizle son verdiklerini düşündüler. Şark Meselesi çözüldü. Doğru çözüldü, haklıydılar. Çünkü 1. Dünya Savaşı sonunda, 1918'de İmparatorluk çöktü. Şark Meselesi sonuna geldi, dağıldı ve Batı, emperyal güçler diyoruz, Osmanlı'nın ifadesi ile Düvel-i Muazzama diyoruz, başardı. Ama hesaplanmayan bir faktör devreye girdi. Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde Anadolu halkı, bu plana, bu projeye dur dedi ve Anadolu'da millî mücadeleyi vererek örgütlenerek savaşarak bu planı ya da bu projeyi tersine çevirdi. Ve şimdi belgelerden bir ifade kullanacağım. Taslarını taraklarını toplayarak Anadolu,

Orta Asya steplerine gönderilmeye çalışılan Türkler, Anadolu coğrafyasında tutunmayı başardılar. Başarmakla da kalmadılar kendilerine yeni bir devlet kurdular. Yeni bir ulus inşa ettiler, yeni bir millî devlet kurdular. İşte biz bugün bunun için buradayız. Bu anlaşmayı, Türkler için böylesine önemli bir ve dünya barışı için, sadece Türkler bizim için değil, dünya barış için böylesine önemli bir anlaşmayı yâd etmek için bugün burada bulunuyoruz. Arka plan bu.

Şimdi üç aşaması var. Bir, Millî Mücadele'yi verdiniz, savaşı kazandınız. Bu birinci aşama tamamlandı askerlerin uhdesindeki. İkinci aşamaya geçildi. Şimdi biraz asker, biraz diplomat devreye girdi. Mudanya Ateşkesi'ni imzaladık. Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren ateşkes Mondros'tu. Dikte ettirildi Osmanlı Devleti'ne. Hiçbir maddesi görüştürülmedi, tartışılmadı. Kazanan kaybedene dikte ettirdi 1918'de. Aradan geçen iki yıl gibi bir sürede de oturdular bir Barış Anlaşması, batılı büyük devletler. Kimin adına? Yunanistan adına. Büyük bir barış anlaşması kurguladılar. Paris'in banliyösü Sevr'de imza ettirdiler Osmanlı Devleti'ne. Tabir-i caizse bu da, tabuttaki son çivi idi Osmanlı Devleti için. Şimdi Türkler, bu mücadele ile, bu Mondros'u '18'de Sultan'ın hükûmetine dikte ettirilen ateşkesi, kazandıkları savaş sonrasında Mudanya'yla değiştirdiler. O Sevr Barış Anlaşması'nı da, ki ölüm fermanıdır Osmanlı Devleti'nin. Bitti zaten, son çivi dedim ya tabutta. Onu da şimdi bu Lozan'la değiştirdiler. Onun için çok büyük bir mücadeledir, çok büyük bir kazanımdır. Bu kısa arka plandan sonra değerli katılımcılar şimdi şeye gelmek istiyorum. Bu neden böylesine zor ve çetin koşullar altında devam eden bir mücadeleydi? Bu gerçek bir mücadele. Yani sahada kazandınız ama şimdi masa başında, diplomatik anlamda da taçlandıramazsanız bunun bir önemi yok ki? Bir askerî başarıyı diplomatik başarı takip etmezse, sizi devlet olarak tanımazlarsa, sizi meşru bir temsilci, Ankara hükîmeti olarak tanımazlarsa, o sahada verilen mücadelenin, o ölen milyonların o dökülen kanların bir anlamı yok ki.

Şimdi Lozan'da, bakın çok zor koşullar diyorum. Ben belgeleri okurken Böyle hep gözlerimin dolduğunu hissetmiştim arşivde. Bir kere en önemli konuya gelelim. Türk delegasyon başkanı İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı. İsmet Paşa bir diplomat değil değerli dostlar. İsmet Paşa bir asker ama askere böylesine zor bir diplomatik görev verildi. Hem de nasıl oldu biliyor musunuz? Ekim 1922'de Mudanya'yı imzaladılar büyük devletler. Bu arada biz Yunanistan'la savaştık ama Mudanya'da bizim karşımızda Yunanistan yok, Lozan'da bizim karşımızda Yunanistan yok. Kim var Türkiye'nin karşısında. Türkiye bile değil Ankara hükûmeti. Kim var Ankara Hükümeti'nin karşısında? Büyük devletler: İngiltere, Fransa, İtalya. Hepsinin de temsilcisi İngiltere. Başat ülke konumunda. Dolayısıyla

bu görüşmeler, değerli dostlarım, İngiltere ile Türkiye arasında, biraz daha aşağı indirelim, Londra'yla Ankara arasında, kişiler boyutuna indirdiğimizde de Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında cereyan etti. Neden zordu? Çünkü dediğim gibi diplomat değildi. Diplomat olmadığını kendi de kabul ediyor. Bakın belgelerde, 'Acemi diplomatım ben.' diyor, kendi de kabul ediyor. Bakın ne diyor? "Diplomatların yaşayışları, düşünüşleri hakkında hiçbir fikrim yoktu. Mesela diplomatların yemeklerde, her yemekte ayrı bir giysi giyimi usulleri olduğunu zannediyordum. Lozan'ın ilk günü otelin salonunda yemek yiyeceğimiz vakit bunları bir mesele olarak etrafıma sordum: 'Ne giyeceğiz, ne yapacağız' diye. O zamana kadar çizmeden başka ayakkabı giymemiştim ki ben." Kendisi de kabul ediyor. Bakın anılarında ve belgelerde yazıyor. Yine mesela, diplomat olmadığını ama diplomatlık yapmak mecburiyetinde kaldığını. Yapmadığının en güzel göstergesi, İtalyan delegasyon başkanı ve temsilcilerinden biri Mösyö Montana var. Montana İsmet Paşa'yı inatçılıkla ve her şeye itiraz etmekle suçluyor. "Yeter artık İsmet Paşa" diyor, "sizi protesto ediyorum." Çünkü her söylediğine "Hayır!" diyor. Bakın İsmet Paşa'nın cevabına bakın: "Mösyö Montana, ben protesto nedir bilmem. Böyle protesto ettin mi ben, bir saat sonra savaşa tutuşuyoruz derim. Ben bütün ömrümde emir aldım, emir verdim. Bunun dışında protestoydu cilveydi. Böyle şeyler bilmem ben." Net de söylüyor bakın, açık. Dolayısıyla birinci sıkıntı bu.

İkinci sıkıntı, değerli dostlar, delegasyon Lozan'a gitti ama elinde, ki şu benim tuttuğum kağıt daha fazla, 2 sayfa var. 2 sayfada da 14 tane madde yazıyor. Bakın bu, o yani, "Kapitülasyonlar kabul edilemez. Adalar mı? Dur bakarız." şeklinde birer cümle yazılmış. Siz bu 14 madde ile 100-150 yıllık Şark Meselesi'ni çözmeye çalışıyorsunuz. Mümkün mü? Değil. Dünya kadar detay çıkıyor. Ne yapıyorsunuz? Her detayda Ankara'ya yeni talimat soruyorsunuz, telgraf çekiyorsunuz. O zamanki telgraf hatları üzerinden muhaberat/iletişim. Değerli dostlar, haydi bir tahmin yapalım. Telgraf hatları kimin kontrolünde? İngilizlerin. Bu ne demek biliyor musunuz? Lozan'dan Ankara'ya, Ankara'dan Lozan'a çekilen bütün telgrafların hepsi açıldı, şifreleri kırıldı, hepsi okundu. Çekildikten yarım saat/45 dakika, en geç 1 saat sonra, telgraflar kırılmış, okumuş, tercüme edilmiştir Lord Curzon'un masasında. Bu ne demek biliyor musunuz? Sizin hangi konuda, meseleyi nereye kadar götüreceğinizi biliyor, tavrını ona göre alıyor. Bu arada, sadece Türk delegasyonunun neyi, ne kadar konuşacağını bilmekten öte, müttefiklerin de durumunu öğreniyor. İsmet Paşa diyor ki "Yarın Fransız delegasyonuyla, İsviçrelilerle bir toplantı yapacağım saat 2'de". Lord Curzon saat 10'da sabah kahvesine davet ediyor. Diyor ki "Sakın, sakın, sakın. Türklerle ola ki bir uzlaşı yaparsanız Musul petrollerinden payı unutun." Tehdit

şeklinde. Dolayısıyla bakın ne diyor biliyor musunuz İngiliz temsilci? "Biz Lozan barış görüşmeleri sırasında, karşımızdakinin elini bilen briç oyuncuları gibiydik. Ben briç oynamayı bilmiyorum ama iyi kötü hepimiz de iskambil kâğıdı oynadık. Karşınızdakinin elini bilmenin ne demek olduğunu biliyoruz."

Şimdi dolayısıyla, üçüncü ve en büyük dezavantaj, karşınızda büyük devletlerin tamamı var. Siz devlet dahi değilsiniz: 'Ankara hükûmeti'. Bir de tanımıyorlar, "Biz sizi tanımıyoruz ki biz İstanbul hükûmetini tanıyoruz." Sultan'ın hükûmetini tanıyorlar. Bütün resmî yazışma, diyalog Sultan hükûmetiyle, İstanbul hükûmetiyle, Padişah hükûmetiyle. Siz orada yok hükmündesiniz. Dolayısıyla kendinizi ispat etme, görünürlük, tanınırlık gibi bir mücadeleniz de var Lozan'da. Ve dediğim gibi, İsmet Paşa diyor ki, onu da okuyayım size. Ama bir tek şeyi var Türk delegasyonunun, bir tek: Kararlı, azimli. Bu görüşmelerden mutlaka bağımsız bir Türkiye ya da iktisadi, siyasi anlamda bağımsız bir devlet çıkaracaklar bu görüşmelerden. Başka şansları yok.

Bakın Lord Curzon o kadar şikâyetçi ki İsmet Paşa'nın bu tutumundan. Bu kararlı, azimli ve yabancılara yani yabancı basına göre inatçı, 'stubborn' kelimesi full manşet gazetelerde: 'İnatçı İsmet Paşa'. O kadar şikâyetçi ki ne diyor bakın: "İsmet Paşa, Peygamber'in bile sabrını taşıracak şekilde sürdürüyor görüşmeleri. 1 milim kımıldamadan sürekli aynı lafları tekrar edip duruyor: Egemenlik, egemenlik, egemenlik." Türklerin istediği bu. Tarafların hedefleri neydi diye bakarsak; niye gitti Türkler Lozan'a? 1. Sahadaki askerî zaferi bir de masa başında dediğim gibi diplomatik zaferle taçlandırmak üzere gitti. 2. Elbette barış için gittik ama "Biz, " diyoruz bağıra bağıra, defalarca her toplantıda, her oturumda, "biz, yenik Osmanlı Devleti değiliz. Biz Mondros Ateşkesi'ni, Sevr Barış Antlaşması'nı imzalayan yenik Osmanlı, yenik Sultanın hükûmeti değilim ben. Ben burada galip devlet sıfatıyla bulunuyorum. Çünkü ben Savaş kazandım. Ben buraya Mudanya Ateşkesi'ni imzalayarak geldim ve ben burada eşit koşullarda tartışmak, müzakere etmek üzere geldim. Siz bana koşulları dikte ettiremezsiniz. Çünkü karşınızda yenik bir devlet yok artık. 3. Türkler oraya niye gitti? Misak-ı Millî (The National Pact) dediğimiz bir belge var. Hiç detaya girmeyeceğim, vaktim yok. Kabaca, değerli dostlar, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları o. Anadolu yani. Yani bizim şöyle hayalperest mi diyeyim ya da ütopik mi diyeyim. Böyle bir düşüncemiz yok. Balkanlar da bizim olsun. Balkanlar çıktı, Balkan Savaşları ile kaybettik (1912-13). E Ortadoğu'da? Kaybetti. Birinci Dünya Savaşı ile İngilizler orada, Fransızlar orada. Kaybetti. Anadolu'yu da kaybetti Millî Mücadele olmasıydı ama biz ana yurdumuz, Ata yurdumuz olan Anadolu'yu istiyoruz. Biraz eksiği var, Musul gibi. Belki tartışma

esnasında değinebiliriz. Musul da Misak-ı Millî içindeydi ama Milletler Cemiyeti kararıyla, tek bir kurşun atılmadan siyasi bir kararla Türkiye'den koparıldı. Türk toprağı idi bu arada, yani Osmanlı toprağıydı.

Şimdi Londra'nın hedeflerine bakıyorsunuz değerli arkadaşlarım, karşı tarafın hedeflerine. Ne koşulda olursa olsun, ne istediler Osmanlı İmparatorluğu'ndan? İlk aklınıza hangi bölge geliyor? Boğazlar. Stratejik, geçiş yolu, su yolu. Hem askerî, hem stratejik, ekonomik anlamda falan orayı kontrol eden, İstanbul'u kontrol eder, dünyayı kontrol eder. Boğazları istiyorlar. Serbest geçiş olsun diyorlar. Herkesin gemileri geçecek. Silahlandıramazsınız da diyorlar Boğazları Türkiye'ye. Bir de siz kontrol etmeyeceksiniz, uluslararası bir komisyon kurup biz kontrol edeceğiz. E bu Türkiye'nin egemenlik haklarına, hangi devletin egemenlik haklarına ters düşmez ki? Size de ters bize de ters yani. Burada taban tabana zıt hedefler. 2. Musul. Biz diyor "Musul'u istiyoruz". Biz diyoruz ki "Musul bizim toprağımız." Musul, İmparatorluğun toprağı. Coğrafi olarak, stratejik olarak, askerî olarak, jeopolitik olarak, kültürel olarak, ekonomik olarak vatan toprağı. Bakın ne diyor belgeler? "Biz," diyor Lord Curzon, "Birinci Dünya Savaşı'nı boşuna mı yaptık? Bu kadar İngiliz askerini boşuna mı öldürdük. Biz bunların hepsini Musul petrolleri için yaptık. Musul, Türklere bırakılamayacak kadar önemli bir bölgedir." ve asla bırakmadılar. Görüşmelerde çözülemedi ve arkasından konuyu uluslararası platforma taşıdılar ve uluslararası platformda, Türkiye üye bile değil Milletler Cemiyetine. 1932'de üye oldu Türkiye. Üye olunmayan bir kurumdan Türkiye'nin lehine bir karar çıkması beklenebilir miydi dostlar? Siyasi olarak bir kayıp oldu Musul. Üçüncü mesele de Türkiye yani Ankara hükûmeti hangi hükûmetle yakın ilişki içinde dersiniz? Böyle hedefler neredeyse birebir, yakın, paralel birbirine ve Türk delegasyonu "Mutlaka bunlar da gelmeli." diye kimleri davet etmek için uğraştı dersiniz? İtalyanlar zaten geliyor. Doğru Sovyetler Birliği. Sovyetler Birliği'nde 1917'de Ekim Devrimi oldu, Çarlık Rusyası yıkıldı. Çarlık Rusyası büyük güçlerle işte İngiltere, Fransa, İtalya ile beraberler ama '17 Ekim Devrimi ile Çarlık Rusyası yıkıldı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği var. Çiçerin'in telgrafı Atatürk'e: "Yaşasın devrimci halkların dayanışması." Şimdi Millî Mücadele'de silah yardımı yapıldı, Millî Mücadele'de altın verildi. Neden? Ortak noktalar var. Onlar da devrim yapmış, Türkiye Cumhuriyeti de yapacak. Lozan'dan sonra, Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk'ün devrimleri gelecek. Onlar Çar'ı gönderdiler. 1922 itibarıyla Lozan'a gitmeden 3 hafta önce, Ankara hükûmeti saltanatı kaldırdı, çift başlılık olmasın Lozan'da diye. Çünkü Avrupalı devletler hem İstanbul hükûmetini hem Ankara hükûmetini çağırdılar. Çözüm, saltanatın kaldırılması suretiyle tek temsilcinin Ankara hükûmeti olduğu gerçeğiydi. Üçüncü dedim devrimi gerçekleştirdiler onu da söyledim. Onlar da

emperyalizme karşı savaşıyor biz de. Onlar da İngiltere'ye Fransa'ya, Türkiye de ya da Ankara da işgali altında emperyalistin, İngiliz'in Fransız'ın. Dolayısıyla müthiş bir ortak nokta var. Mutlaka da Ruslar olsun yani Sovyetler olsun. Peki ben evet taktikleri anlatamadım. Yani belki zamanımı doğru kullanamadım. Ama şu kadarı, 2 dakika bana. Çok naziksiniz. Teşekkür ederim. Sizin de affınıza sığınarak. 2 dakika bana müsaade ederseniz. Taktiklerle ilgili bir şey söyleyeyim sonra bitireceğim.

Lord Curzon hangi taktikleri izledi, yani İngiltere? "Sizi bütün dünya seyrediyor İsmet Paşa. Hesabını veremeyeceksin. Eğer barışı imzalamazsan ülkeni savaşa götüren general olarak anılacaksın. Bak herkes burada. Nasıl hesap vereceksin halkına?" Bu bir. İkinci olarak da biz bak müttefik dayanışmasıyız. Dört-beş müttefik buradayız. Sen bunu yıkamazsın ki. Ama arka planı şimdi anlatamayacağım, çatırdayan bir müttefiklik. Fakat istihbarat akışı yok bizim tarafta çünkü istihbarat elemanı yetiştirecek zamanımız olmamış. Bir de hangi taktiği yapıyor? Ne zaman kendisini ilgilendiren meseleler, Batı'yı, mesela ne bileyim Musul Meselesi, mesela işte Boğazlar Meselesi sıkıntıya girdi. İsmet Paşa "Vermem, vermem." diyor. O da diyor ki "Ben de sana vermem, vermiyorum, ver-me-ye-ceğim." Aynen böyle çizgi, çizgi, çizgi yazmış. İsmet Paşa'da işte, atlayalım, atlayalım, bunları da. Sonra geleyim, sizin sabrınızı zorlamadan. Neden önemli bu antlaşma, neden önemli? Onu da söyleyip bitireceğim. Bakın, sömürgecilik temelinde yükselen ve güçlenen emperyalizmin sorgulandığı bir antlaşma bu antlaşma. Yeni bir ulusun ve ulus devletin temelinin atıldığı bir antlaşma. Orada doğdu Türkiye. Sonradan ilan edildi, birkaç gün, birkaç ay sonra. 150 yıllık, 100 yıllık Şark Meselesi'ne son noktanın konulduğu antlaşma. Türkler koyuyor son noktayı, Batılı emperyal güçler değil.

Yeniden, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Osmanlı İmparatorluğu'na imza ettirilen Sevr'e başkaldırının, direnişin sembolüdür Lozan. "Yok edeceğiz!" diyenlere karşı "Var olacağız!" diyen mücadelenin öyküsüdür Lozan. Türkiye Cumhuriyeti'nin, Sayın Büyükelçim de çok doğru, çok veciz bir biçimde ifade etti, kurucu belgesidir Lozan. Tapusudur, tapusu. Tapunun ne demek olduğunu biliyoruz değil mi? Hepimizin iyi kötü bir tapusu, bir şeyi var. Eğer o tapunuz olmazsa oturduğunuz evin size ait olduğunu ispat edemezsiniz. O tapunuz olmazsa oturduğunuz bu ülkenin de size ait olduğunu ispat etmek zordur. Onun için Türkler açısından hayati önem taşıyan bir antlaşmadır ve Atatürk'ün "Vicdanımda bir sır gibi sakladım" diyeceği Cumhuriyet'in ilanına giden süreçte, masa başındaki diplomatik mücadelenin zaferidir Lozan. Ve son. Ortadoğu'ya Türkiye'ye ve dünyaya barış getiren, huzur getiren, ona ne diyelim istikrar

getiren bir antlaşmadır herkes için. Ve de son cümlem. Birinci Dünya Savaşı'na son veren bütün barış anlaşmaları yer ile yeksan olmuşken ayakta duran hâlâ geçerli olan ve önümüzdeki yüzyıllarda da geçerliliğini sürdüreceğine inandığım ayakta kalan tek antlaşma Lozan Barış Antlaşması'dır. Hepimize kutlu olsun, nice yüz yıllara.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: Sevtap hocam çok teşekkür ediyoruz.

Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ: Özürlerimle.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: Rica ederim ne demek. Sizi yani çok ilgiyle dinledik. Sadece ben de moderatör olarak, yani konuşmacı olsaydım bir bundan sonra ben de bir küçücük bir konuşma isteyeceğim kendime de. İsmet Paşa'ya "İmzalayacaksın, imzalayacaksın yoksa ülkeni savaşa götüreceksin, götürüyorsun" dediği anda, "Reddediyoruz, reddediyoruz. Reddettiğimiz anda milletimizin de reddettiğini biliyoruz, onun için reddediyoruz." diyordu. Bu bence çok anlamlıydı. Her zaman da niçin reddettiğini, kimle birlikte, hangi Hedefle, hangi amaçla reddettiğimizi biliyorduk müzakerelerde.

Hocam çok teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ: Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: Şimdi yine bir başka çok değerli hocam kendileri. "Lozan Konferansı'nda Türkiye'nin hassasiyetleri" başlıklı konuşmalarını bizimle paylaşacak. Buyurun hocam.

Temuçin Faik ERTAN: Teşekkür ediyorum. Sayın büyükelçim, saygıdeğer başkanlarım, konsoloslarım, Lozan'ın saygıdeğer Belediye Başkanı, İsviçre'deki Türk toplumu, değerli konuklar.

Öncelikle şunu söyleyeyim geçtiğimiz yıl İzmir Belediyesinin düzenlediği bir Lozan Konferansı'nda konuşurken şunu söylemiştim, yani bunu içimden gelerek söyledim ama hiç burada bulunacağımı düşünmüyordum: Dedim ki "Lozan aslında 3 yerde konuşulur: 1. Ankara'da, 2. İzmir'de, 3. Lozan'da". Bana bu konuşma fırsatı verildiği için de, açıkça söylemek gerekirse kendimi ayrıcalıklı da hissettiğim için çok çok teşekkür ediyorum Yüksek Kurum Başkanımıza, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanımıza, Dışişleri Bakanlığımızın yetkililerine. Aslında metni bıraktım onu söyleyeyim ben size. Hassasiyetimiz belli, hassasiyetleri açıklayacağım. Çünkü birbirini tamamlayan konuşmalar olsun anlamında gidiyorum ben de. Belli bir, açıkçası biz bir senaryo üzerinde çok konuşmadık ama yine de birbirini tamamlayan konuşmalar olacaktır diye düşünüyorum ama Sayın Büyükelçimin bıraktığı yerden bir tanımlama yapmak

istiyorum aslında. İsviçre ile Türkiye'nin kader bağları mı diyelim? İlginçtir. Aslında Lozan konferansı ve hocamın da bıraktığı yerden gidelim. Evet Lozan Antlaşması, Lozan Barış Antlaşması; Orta Doğu'ya, Doğu Akdeniz'e barışı getirmiştir. İlginç de. Hep böyle söylüyorlardı: bir tarafta Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Sırbistan, Romanya; yedi. Diğer tarafta Türk hükûmeti ya da Türkiye. Devletin adı bile konmamıştı: Türk hükûmeti ya da Türkiye diye geçiyordu. Evet, bir tarafta diğerleri, bir tarafta Türkiye. Biliyor musunuz? Lozan Barışı'na kadar bu coğrafyada, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz coğrafyasına öyle bir barışı getirdi ki İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye girmedi. O diğerleri denilenler yeniden savaştı. Hem de birbirlerine düşerek. Yani İtalya ve Japonya saf değiştirdi, diğerleri Almanya'nın yanına geçtiler tekrar savaştılar. Yine savaşmayan İsviçre. Bir kader birliği aslında. Türkiye de savaşmadı ve ilginçtir İsviçre üzerinden pek çok Alman bilim insanı da Türkiye'ye geldi. Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi gibi çok çok önemli üniversitelerde görev yaptılar. Yani aslında ben bu bağı kuramamıştım. Çok teşekkür ediyorum. Ona karşı tedbirlerimiz var, hocamın da söylediği gibi. Özellikle İngilizlerin elindeki telgraf hattından dolayı. Bir elbise hikâyesi var. Bana çok ilginç geldi, biraz önce dışarıda da bahsettim konuşmamızda. 50 lira heyet başkanına elbise parası veriliyor. 20'şer lira da diğer heyet üyelerine veriliyor. Bu olabilir ne kadar olduğunu da söyleyeyim o zamanki parite yani 9 liradan ben hesaplamıştım. Ama çok ilginç bir kanun maddesi bu. Kanunda şöyle yazıyor: Daha önce Avrupa'ya ya da heyet başı, diplomatik heyet olarak bir yere gidip de elbise parası alanlara elbise parası verilmez". Yani ne kadar kısıtlı, ne kadar ekonomik zorluklarla gidiyoruz ama heyetin de kendisini yani orada daha iyi temsil etsin diye kıyafet ödeneği ayrılıyor. Şimdi bu anlamda heyet giderken bütçesi çok güçlü değil. Hatta 150.000 lira ayrılıyor üç ay için. Ben belgelerden, telgraflardan biliyorum. 100.000 lira hemen istiyor ocağın başında. Yetmiyor çünkü oradaki, oradaki değil burada, artık burada konuşuyorum, Lozan'da, buradaki diyelim. Tam böyle diyelim, buradaki duruma göre. Şimdi peki bu Türkiye'nin hassasiyetleri konusuna gelince. Bir kere, hocalarım da bahsettiler, Türkiye'nin elinde 14 maddelik bir çerçeve talimatname var. Sanki Wilson'ın 14 noktasına nispet edercesine. Bunun birinci maddesi, "Doğu sınırı," diyor iki nokta üst üste, "Ermeni Yurdu bahis konusu olamaz. Olur ise müzakerelerin kesilmesi gerekir". Bu önemli. Bir de sekizinci madde çok önemli: "Kapitülasyonlar kabul edilemez. Müzakerenin kesilmesi gerekirse yapılır." Şimdi hassasiyet gösterilen noktaları gördük. Diğer noktalarda, bize sorun yani talimat alın ona göre yürütün ama Ermeni Yurdu konusu resmî oturumlarda gündeme gelmeyecek ama aynı zamanda "Kapitülasyonların kaldırılmasını hiç kimse sormanıza gerek yok. Tası tarağı

toplayın gelin." diye bir talimatname var. Ama şunu da söyleyeyim. Haksızlık yapmayalım Ankara'ya. Talimatname böyle ama çok da hazırlıksız olduklarını düşünmüyorum. Yunanistan'dan istenen tamirat bedeli konusunda 4 tane cetveli Venizelos'un önüne çıkaracak ki İsmet Paşa, Venizelos "Biz bu kadar yapmadık, yıkmadık." diyemeyecek, "Biz bu kadar hasar vermedik." diyebilecek en fazla. Yani kabul edecek hasarı, istenilen parayı düşürmeye çalışacak. Yani aslında çalışılan noktalar var.

Burada Türk tarafının hassasiyetini gösteren, beklentisini gösteren, amacını gösteren hatta stratejisini gösteren ilk gün öyküsü vardır. Aslında İsmet Paşa'nın Lord Curzon'a ne kadar zorluk çıkaracağını da gösteren İsmet Paşa'nın ilk günkü konuşması vardır. Biraz önce de bahsedildi ama ben notumu almıştım. Şöyle söylüyor İsmet Paşa; Türk milletinin barışın nimetlerinden mahrum bırakıldığını, kendi maddi ve manevi imkânlarıyla varlığını koruduğunu, bağımsızlığını sağladığını, Türk topraklarının en gelişmiş, en verimli topraklarının haksız şekilde işgal ve tahrip edildiğini, 1 milyondan fazla Türk'ün hâlâ evlerine dönemediğini, aç, sefil, evsiz, ekmeksiz dağlarda yaşadığını, TBMM'nin medeni milletlere tanınan var olmak ve bağımsız yaşamak hakkını elde etmek için kararlı olduğunu, genel bir barışın devletlerin hak ve özgürlüklerine karşılıklı olarak saygı gösterilmedikçe kurulamayacağını söylüyor. Çok net. Hatta bu konuşma, Lozan'da, biraz da teamüllerin dışında yapılan bir konuşma. Çünkü İsviçre'nin Cumhurbaşkanı "Hoş geldiniz" konuşması yapıyor. Lord Curzon bütün delegasyon adına "Hoş bulduk" diyor. O anda açılış töreninin biteceği zannediliyor. Emrivaki bir şekilde İsmet Paşa, "Hayır," diyor "Lord Curzon kendi ve müttefikler adına konuşabilir. Ben Türkiye adına konuşacağım." deyip bu ağır, zehir zemberek konuşmayı yapıyor.

Bu anlamda, daha konferansın ilk günü belli oluyor Türkiye'nin istediği. Ne? Eşit diplomasi. Çok vurgulandığı için üzerine gitmeyeceğim çünkü bu tarihe kadar Türkiye 100-150 yıl dikte anlaşmalar imzalamıştır. Daha doğrusu bu sömürgeci devletler, hazırladıklarını metinleri imzalatmışlardır. Ben örnek vereyim. Mondros Mütarekesi'ne katılan Rauf Bey, hangi maddeyi yumuşattığını söyler biliyor musunuz? 7. maddeyi: "İtilaf Devletleri kendi güvenlikleri için gerekli gördükleri noktaları işgal edebileceklerdir." değilmiş de "İtilaf Devletleri kendi güvenlikleri için gerekli gördükleri stratejik noktaları işgal edebileceklerdir". Stratejiği oraya eklettiği için başarıyı sağladığımı düşünüyor. Düşünün, maddeler bellidir. Balkan Savaşı bu şekilde, '93 Harbi bu şekilde. Doğal olarak Türkiye artık, dikte şeklindeki herhangi bir anlaşmaya tahammül edemeyecektir. Hem de böyle bir savaş kazanmışken.

İkincisi artık karşılarında Osmanlı diplomasisi yoktur, Osmanlı Devleti de yoktur. Yani bu şu anlama gelmiyor, Osmanlı'nın tümünü reddetmek anlamına gelmiyor yani Osmanlıların diplomasi metodolojisi son buluyor. Özellikle 19., 20. yüzyılın başlarından itibaren var olan o görüntüden sıyrılmak istiyorlar. Cemil Bilsel özellikle heyetin başkanının niteliklerini açıklarken "Ankara zihniyetli, Ankara'daki Kurtuluş Savaşı'na katılan, Milli Mücadele'nin zorluklarını yaşayan insan" diyor. Bu anlamda çok önemli, bunu vurgulayayım. Ama bizim buradaki, Türkiye'nin Lozan'daki temel hassasiyet noktası nedir? Türkiye kesinlikle burada, İmparatorluğu yeniden ihya etmek istemiyor. Yani Osmanlı Devleti'nin ulaştığı o geniş coğrafyayı yeniden almak istemiyor, yani veriyorlardı da almıyor mu? Bir reel siyasetin gereği zaten böyle bir imkânı da yok. Bu nedenle Türkiye elde ettiği Misak-ı Millî sınırları içinde bir egemen devlet olarak yaşamak istiyor. Bütün Lozan stratejisi bunun üzerine kuruluyor. Belki çok konuşuluyor gibi görünür ama sınırlar üzerinde çok yoğun tartışıldığını ben düşünmüyorum açıkçası. Neden? Sovyet sınırını düşünün, Paris Anlaşması ile belirlenmiş. İran sınırı yüzyıllar önce belliydi. Suriye sınır 1921 Ankara Antlaşması ile belirlenmiş. Rodos, 12 Ada Uşi'de, yine burada, imzalanan bir anlaşma ile belirlenmiş, çok da gündeme gelmeyecek. Trakya konusunda, 1913 sınırı gündemde. Trakya ile ilgili konuşulan konu şu: plebisit yapalım veya yapmayalım, sınırdan öte. O zaman tek bir sınır kalıyor aslında yoğunlaşılan: Musul; Irak sınırı. O da İngiltere'nin önem verdiği bir konu. Bu nedenle Türkiye'nin, temelinde, dayandığı ana nokta, egemen ve bağımsız bir devlet olarak yaşamaktır. Bakınız. Ben bir noktayı belirteyim size. Türkiye İktisat Kongresi veya İzmir İktisat Kongresi aslında ciddi şekilde Lozan'a mesajlar içerir. Karda, kışta İzmir'de 1135, diğer basınla beraber belki 2000'e yakın delege toplanmış. Neden ihtiyaç hissedilir ki? Bir kere, bekleyen ekonomik sorunlar var ama Lozan da kesintiye uğramış, Lozan'a bir mesaj vermek isteniyor. Mesela Mustafa Kemal Paşa'nın açış konuşmasından 2 tane pasaj aldım ben. "Efendiler, hiç kimseden fazla bir şey istemiyoruz. Dünyanın her medeni milletinin doğal olarak sahip olduğu şeylerden bizi mahrum etmemelidirler ve haklarımızı teslim etmelidirler çünkü hakkımız tabidir, meşrudur, makuldür," Bakın makul çok önemli burada "ve bize lazımdır. Bu haktan vazgeçmeyeceğiz ve ne kadar haklıysak bu hakkımızı müdafaa ve muhafaza için de memleketimizin, milletimizin kabiliyet ve kudreti o kadardır." diyor. Aynı konuşmada şunu da söylüyor. Çok tekrarlandığı için sayın hocam da söylediler: "Siyasi ve askerî zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar iktisadi zaferlerle, başarılarla taçlandırılamazlarsa az zamanda yok olur, söner giderler." Bir mesaj veriliyor aslında. Burada özellikle vurgulayayım. Sınırlar üzerinde, sınırlarımız belli, Misak-ı Millî. Bu ana kara, Anadolu karası. Bu çok

önemli. Biz bu coğrafyada barış, huzur içinde ve mutlu bir şekilde yaşamak istiyoruz. Bu her milletin tabii hakkıdır deniyor. Bu yüzden aslında evrensel insan hakları gereği de bu istek konforlu veya lüks bir istek değil. Çünkü burada iki türlü, ben şunu özellikle vurgulayayım. İtilaf Devletleri'nin, müttefiklerin müthiş bir stratejisi var. Başından sonuna kadar konferansı genişletmeye ve derinleştirmeye çalışıyorlar. Genişletmeye çalışıyorlar, elden geldiğince fazla devleti bu olaya sokmak istiyorlar, Lozan'a getirmek istiyorlar. Elden geldiğince fazla konuyu derinlemesine konuşmak istiyorlar. Mustafa Kemal bir başka konuşmasında, "Bunlar bizimle 400 yıllık sorunlarını çözmeye çalışıyorlar" diyor. Kapitülasyonlara gidiyor.

Yani şöyle bir düşünmenizi istiyorum lütfen sevgili konuklar. 38 yaşında bir general. Diplomasi tecrübesi yok. Savaştan yeni çıkmış bir toplum ve bu toplum orada direniyor. Neyin direnişini yapıyor? Yani aslında son derece gerçekçi bir noktadan hareket ederek direniyor. Bu deneyimsiz görüntüden ihtilaf Devletleri yararlanmaya çalışıyorlar. Aslında kendilerini hiç ilgilendirmeyen bir konuyu gündeme getirerek bir başka konuda taviz koparmak istiyorlar. Bir örnek vereyim ben size. Sevtap Hocam sordu bir de ben sorayım size. Lozan'da en son çözümlenen konu hangisi? Çok ilginçtir. En son çözümlenen konu İstanbul'un tahliyesidir. Ne demek istedim? İstanbul'un boşaltılması, tahliyesi. Yani aslında İstanbul'u kurtaran antlaşma da, barış antlaşması, Lozan Antlaşması'dır. Neden biliyor musunuz? İstanbul'un tahliyesi neden bu kadar gecikiyor? Diyorlar ki "İmzalamazsanız İstanbul'daki askerlerimizi çekmeyiz." O kadar geç. En son bütün antlaşma tamamlanıyor ve tahliyenin koşulları konuşuluyor. İşte 6 ay diyorlar. İsmet Paşa bunu 6 haftaya indirtiyor. "Hatta" diyor, yeri gelmişken bir konuyu da söyleyeyim, hani Mondros mütarekesinde Türklerin elindeki silahlara, gemilere el konulmuştu, her şeyin ağırlıkları alınmıştı ya, ne zaman teslim ediyorlar? İstanbul'u tahliye ettiklerinde. 2 Ekim 1923'te teslim ediyorlar geri Türkler'e. Hani zaman zaman şunu söylerler insanlar: "İzmir'i," Sayın Hocamın memleketi, "ele geçirdik. Yunan'ı denize döktük. Neden Sakız Adası'na, Midilli'ye geçmedik?" Neyle geçeceksiniz? Bütün gemilerinize, tersanelerinize el konulmuş. Buradan, bu çağdan konuşması kolay olabilir ama öyle değil işte. Bu nedenle aslında Lozan, çok yumuşak bir ifade kullanayım ama, Türkiye üzerinden ciddi bir şantaj vasıtası olarak kullanılmıştır. İstanbul üzerinden Türkiye terbiye edilmeye, hizaya getirilmeye çalışılmıştır. Lozan bunu da kırmıştır diyebiliyorum ben.

O zaman hangi konularda konuşuluyor? Kapitülasyonlar. Kapitülasyonlar, çok enteresan Türkiye, zaten Osmanlı Devleti 1914'te kapitülasyonları kaldırdı.

Müttefikler kapitülasyonlardan geri dönülmeyeceğini hissediyorlar. Ticari ve mali kapitülasyonlarda fazla diretmiyorlar ama bir kurnazlıkları var. "İkili anlaşmalara geri geliriz." diyorlar, ticari anlaşmalara. Nereden Türkiye'yi yönetmeye çalışıyorlar biliyor musunuz? Adli rejim üzerinden, hukukumuza müdahale ederek. Şimdi o yüzden bu konuya tam girmeyecektim ama Medeni Kanun'la ilgili olarak gireceğim şimdi. Çok yoğun tartışılıyor adli rejim. Yani "Sizin," diyorlar "adliyelerde hukuk kurallarınız ilkel ve geri. Biz yabancıları ve azınlıkları sizin hukuk kurallarınıza bırakamayız." Türkiye ısrarla bunu reddedince bu kez diyorlar ki "Müşavirler vereceğiz size, danışmanlar vereceğiz." Türkiye bu danışmanları bir koşulda kabul ediyor, iki koşul diyeyim hadi. Bir, İsviçre de mutlaka var, savaşmayan ülkelerden vatandaşlar olacak, taraf olmayacaklar; iki, bizim Adalet Bakanlığına bağlı kalacaklar, hatta üçü söyleyeyim, Adalet Bakanlığı bir konuda görüş sorarsa cevap verecekler şeklindedir. Magazinsel bir şey söyleyeyim size. Aile hukukunu didikliyorlar, bizim hiç umurumuzda olmuyor aslında. Diyorlar ki şimdi medeni kanuna getireceğim. "Bizim için" diyorlar "aile hukuku dinî bir meseledir". Biz de diyoruz ki "Bizim için de devlet meselesidir." Bakın bunlar tartışılıyor. "Hayır, biz Kilisenin haklarını bırakmayız." diyorlar ve aile hukukunda ısrar ediyorlar. Ama Türkiye hep şunu söylüyor: "Bize bir müsaade edin, biz çok medeni bir kanun yapacağız. Çok ileri bir aile hukuku yapacağız." Bunu 1923'te söylüyor, 1926'da aile hukuku, Medeni Kanun geliyor.

Şimdi bu anlamda kapitülasyonlar üzerinde duruyor. Ben burada şunu söylemek istiyorum. Bağımsızlık ve egemenlik kavramlarını açmak istiyorum. Bağımsızlık dışarıya karşı yürütülen siyasetin bir parçası ve vazgeçilmezi; egemenlik ise kendi topraklarında kendi kanunlarının, kendi otoritenin geçmesidir. İşte Lozan'da Türkiye bunu başarmaya çalışıyor. Bu anlamda, Türkiye Misak-ı Millî sınırlarını elden geldiğince koruyup ama bununla beraber, tam egemen ve tam bağımsız bir modem devlet yolunda Lozan'ı bir anahtar olarak görüyor. Şöyle bir durum da var. Bakınız çok önemli bu bağımsızlık. 1918'den '22'ye kadar geçen o işgal haritasını şöyle bir koyalım ve üzerine Türkiye'nin maden haritasını ve Türkiye'nin demir yolu haritasını koyalım. Birbirinin aynısıdır. Yani şunu söylemeye çalışıyorum. Eğer Lozan'dan Türkiye başarıyla çıkarsa işte o zaman Millî Mücadele'nin karşılığını elde edecek çünkü neden? Bizim yer altı ve yer üstü kaynaklarımızı talan etme koşulları ortadan kalkacak. Türkiye demir yollarını devletleştirdiği için. Türkiye madenlerini kullanacak, Türkiye reji idaresine son verecek, Türkiye Düyûn-ı Umûmiye'nin gücünü kıracak ve Türkiye iktisadi, maddi, aynı zamanda hukuki, adli ve kültürel anlamda tam bağımsız devlet haline gelecek. Aslında sonucu söylemiş kadar oldum ama şöyle bağlayayım: Türkler için Lozan bir şehir adı değildir. İsviçre'nin bir kenti değildir. Türkler için Lozan

bir antlaşmanın, bir barış antlaşmasının, bir konferansın adıdır. Türkiye'de kime sorarsanız sorun Lozan denildiği zaman sanki otomatik olarak Konferansı, Barış Antlaşması ifadesi gelir. Bu anlamda İsviçre açısından son derece önemli ve kutsiyet atfeden şehir, Türkiye açısından da varlığının, bağımsızlığının simgesi anlamında önemlidir diyorum. Nice yüzyıllara diyerek saygılar sunuyorum. Çok teşekkür ederim.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: Temuçin Hocam çok teşekkür ediyorum. Konferansın başkanı olma meselesi bile bir eşitlik mücadelesi altında veriliyor. Ama o zaman da davet eden-davet edilen ülkeler kategorisinde değerlendiriliyor. Biz başkan olamıyorsak, efendim, alt komisyonlardan bir tanesinin başkanı olalım. Biz her anlamda mücadele veriyoruz Lozan'da, bu müzakerelerde. Ve gerçekten bağımsızlık ve egemenlik. Düşünün ki kapitülasyonlar konusunda mücadele etmedik. Nasıl bağımsız ve egemen olabilirdik? Millî Mücadele dediğimiz o mücadeledeki direncimiz, o ruhumuzla, bedenimizle yapmış olduğumuz mücadelenin hakkını nasıl verebilirdik? Hocam özellikle Medeni Kanun'dan bahsetti. İsmet Paşa sürekli şunu diyor: "Barışa gidelim." Bakın siz de barış istiyorsunuz. Lord Curzon diyor ki: "Delegeler, barış için masaya oturmalılar." Evet, biz de barış için geldik. Biz de istikrar istiyoruz, tanınma istiyoruz, eşitlik istiyoruz, denge istiyoruz. Yapacağız. Her şeyimizi, özellikle hukukumuzu, modernleştireceğiz. Ve gerçekten de 1926. Bir de şunu ekleyeceğim, belki soru cevapta olur ama hatırlatma bağlamında, bizim sadece Lozan'da değil ki mücadelemiz. Kendi içimizde de bir mücadelemiz var: Türk delegasyon başkanı kim olacak, Türk delegasyonu kimler tarafından seçilecek, kimler oluşturacak? Yani biz yepyeni, millî bir devletiz.

Şimdi Sayın Büyükelçi'me söz vereceğim. Kendisi "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh: Lozan ve Türk Dış Politikası" başlıklı konuşmalarını yapacaklar. Lütfen buyurun.

Büyükelçi Rauf Engin SOYSAL: Sayın Büyükelçi'm, Sayın Kurum Başkanları, Sayın Büyükelçilerim, Sayın Konsoloslarım, Sayın Belediye Başkanı, değerli katılımcılar, değerli hocalarım, bir büyükelçi olarak değerli hocalarımızla bir panelde bulunmaktan büyük onur duyuyorum. Bana bu imkânı sağladığı için Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı, Sayın Yüksek Kurum Başkanımıza çok teşekkür ederim. Vaktin ilerlediğini, özellikle katılımcılardan soru-cevap kısmına önem verildiğini de bildiğim için, uzun bir konuşma hazırlamıştım. Konuşmamı Fransızca hazırlamıştım. İsviçre'ye benim en son gelişim Avrupa Birliği Bakanlığı Müsteşarı iken Jean Monnet, Lozan deyince bir de Jean Monnet Merkezi olduğu da benim açımdan hep hatırımda tuttuğum bir nokta. Avrupa

Parlamentosu Eski Başkanı Pat Cox ve Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Elmar Brok ile birlikte bir tartışmaya gelmiştim. Tabii aslında nereden bakarsanız bakın, Türkiye denildiğinde ister tarihsel bir geçerlilik taşıyor olsun, ister geleceğe yönelik bir tartışma olsun, ister güncel sınamalar bakımından bir tartışma olsun, her zaman bir yoğun gündem oluyor. Baktım katılımcılar arasında kulaklık takan çok az sayıda katılımcı var. Ben İzninizle biraz Fransızca devam etmek istiyorum. Kısa tutacağım. İsviçre'de olduğumuz için de, hocalarımızın da müsaadesiyle Fransızca devam etmek istiyorum:

" YURTTA SULH, CİHANDA SULH: LOZAN VE TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASI"

(Lozan Barış antlaşmasının 100. Yıldönümü münasebetiyle düzenlenen Panelde Sayın Büyükelçi Rauf Engin Soysal, Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Dış Politika Danışma Konseyi Üyesinin Açış konuşması,- Beau-Rivage Palace, Lozan; 24 Temmuz 2023)

Değerli Büyükelçilerimiz;

Kıymetli Konuklar;

Saygıdeğer Hanımefendiler, Beyefendiler,

Bu denli seçkin bir dinleyici kitlesine hitap etmek benim için bir onur ve bir ayrıcalık.

Aynı zamanda duygu ve düşüncelerimizin yoğun olduğu bir andır.

Elbette, Barış Antlaşması'nın imzalanmasının 100. yılı münasebetiyle Lozan'da Beau- Rivage Palace Otel'in tarihî ortamında bulunmak, ancak sonsuza kadar sizinle kalacak olan güçlü ve eşsiz bir duyguyu uyandırabilir.

Her şeyden önce, bu duyguyu barış için çalışmaya yönelik sarsılmaz bir inanç olarak tanımlayabilirim.

Aynı zamanda kişisel olarak bir gurur duygusudur, Modern Türkiye'nin kurucu ataları Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün tamamlamış oldukları eserin farkında olan bir Türk diplomat olmanın gururunu yaşamaktayım. Bu yıl Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanının 100. yılını anıyor olmamız da her Türk vatandaşı için bir gurur kaynağıdır.

Elbette, 2023 ülkem için oldukça özel bir yıl. 24 Temmuz 1923'te Barış Antlaşması'nın imzalanması ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı, akademik camia olmak üzere kurumlarımızda ve özel sektörde bu Büyük Yüzüncü Yılı anmak için çeşitli organizasyonlar düzenlenmiştir. Böylelikle, bu iki tarihi daha derinlemesine incelemek için Konferanslar ve Seminerler düzenlenmiştir; yeni

yayımlar ve yeniden basımlar ortaya çıktı ve hatta sanatsal alanda yeni müzikal yaratıcılıklar gördük. Bunlar arasında sadece iki tanesini örnek olarak vermek istiyorum; bir tanesi Fazıl Say'ın Cumhuriyetin yüzüncü yılı münasebetiyle Türk halkı için bestelediği marş ile orkestra şefi ve besteci Gürer Aykal'ın Lozan Barış Antlaşması'nın 100. yılı vesilesiyle İnönü Vakfına atfettiği marş. Ayrıca, şu an emekli Büyükelçi Ali Engin Oba tarafından 2013 yılında kaleme alınmış "Diplomatik Mücadele Örneği- Lozan Oyunu-" adlı bir tiyatro oyununu tekrar okudum. Bu iki yıl dönümünün yanı sıra, bu yıl Türk diplomasisi için de önemli bir yıl. 2023 yılında, Türk Dışişleri Bakanlığının kuruluşunun 500. yılına giden ilk adımlarını anmış olacağız.

Des Reisülküttab- XVI yy'dan XIX. yy. başlarına kadar Osmanlı Hariciye Nazırlığına, Kurtuluş Savaşı'ndan Cumhuriyet dönemine kadar Türk diplomasisinin evrimi özellikle kurumsal gelişimi vurgulanmıştır. İki meslektaşımla birlikte bu kavramsal çerçeveyi hazırlama ve bir dizi etkinliği koordine etme onurunu yaşadığım bu anma töreni, bana zengin bir öğrenme deneyimi oldu ve birçok Türk diplomatla ve diplomatik uygulamaları keşfetmeme vesile oldu. Bu vesileyle çeşitli konferanslar, seminerler, sergiler, yayınlar hatta belgeseller hazırlanmıştır. Bu uzun soluklu çalışmaların, Türk Diplomasi Tarihi üzerine etkin bir kitap çalışmasına dönüşmesini umuyoruz.

Diplomasimiz, girişimci ve insancıl bir diplomasidir. Barış ve istikrar hizmetinde etkin bir diplomasi. Geniş coğrafya ağındaki temsilcilileriyle Türkiye bugünlerde diplomatik ağının genişliği bakımından dünya çapında ilk beş ülke arasında yer almaktadır.

Değerli Büyükelçilerimiz;

Kıymetli Konuklar;

Saygıdeğer Hanımefendiler, Beyefendiler,

Bağımsızlık, Egemenlik ve Eşitlik. Barış Antlaşması müzakerelerine giden yolda Türk heyetinin yaklaşımını ve kararlı tutumunu tarihsel bağlamda anlamak için üç anahtar kelimedir. Bu üç anahtar kelimeyi iyi kavrayabilmek için, müzakerelerin hangi bağlamda gerçekleştiğini dikkate almak önemlidir. Türk heyeti başkanı tarafından gerçekleştirilen açış konuşmasını hatırlayın. Konuşmadan, bu resmî oturumun rengini belirleyen bir bölümü okumama izin verin.

" …1918'den bu yana, Türk ulusunun karşılaştığı sonu gelmez saldırıları ve acıları burada hatırlamaktan kendimi alamıyorum. Gerek bu saldırılar ve acılar

gerekse bu hiçbir askerî zorunluluk olmaksızın gerçekleştirilen yakıp yıkmaların hiçbir açıklaması olamaz (…)

Son bir kaç yılda yaşanan olaylar, genel barışın ve huzurun ancak ulusların karşılıklı olarak birbirlerinin özgürlük ve bağımsızlık haklarına saygı gösterdikleri sürece sağlanabileceği ve bunu bir inanç ilkesi olarak yerleştirilmiş bulduğundan, bu olayların anısı gelecek için barış ve istikrar güvencesi olur umudundayım… "[1] Vurgulanmış gibi görünüyor. Onu kaldıralım.

Aslında, halen geçmişin basmakalıp cümlelerini zihinlerinde tutanlar için beklenmedik bir konuşmaydı. Bu açış oturumuna katılanlar, İnönü'yü dinlerken tanıklık ettiklerini düşündükleri sahnenin radikal bir değişime uğradığını fark etmiş olmalılar.

Bağımsızlığını ve egemenliğini savunmaya gelmiş olan yeni bir Türkiye. Kurtuluş Savaşı'ndan zaferle çıkmış, barış için kaygılanan ve kalıcı bir barış için rakibiyle eşitlik ilkesinde müzakere etmeye hazır bir Türkiye.

Türk Tarih Kurumu Başkan Yardımcısı Afet İnan'ın 1936 Cenevre'de düzenlenen "Türk Bağımsızlığı ve Lozan Antlaşması" başlıklı konferansta belirttiği gibi, Lozan Barış Antlaşması'nı tam olarak anlamak için geriye dönük bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Mondros ve Mudanya'da olayların nasıl geliştiğini hatırlamalı ve Türk diplomasisinin yaklaşımını anımsamalı.[2] Vurgulanmış gibi görünüyor. Onu kaldıralım.

Profesör İnan'a kulak verelim: "…*Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmasına rağmen Türk ulusunun kurtarıcısı olan Mustafa Kemal'in önderliğinde kurulan yeni devlet mücadeleyi zaferle sonuçlandırmış ve kendisini tüm uygar uluslara hak ve yükümlülüklerin bilincinden, diğer tüm uluslara eşit bir uygarlık olarak kendini tanıttı*."

Antlaşmanın üçüncü paragrafında belirtilen giriş bölümüne atıfta bulunarak: "*...ve bu ilişkilerin devletlerin bağımsızlık ve egemenliklerinin, saygınlıkların üzerine kurulu olması gerektiğini göz önünde bulundurursak"*, İnönü farklı konuşmalarında şunları hatırlatıyor: *"Bunlar rasgele, anlamsız, belirsiz cümleler değil. Tam tersi, ne pahasına olursa kutsal bir ideal uğruna bir ulusun durumunu*

---

1 **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine ait 100 Belge) 1919-1923**, Cilt: 1; Belge: 85, s.470; T.C. Kültür Bakanlığı, **Atatürk Dizisi**, Ankara, 1994.

2 Davison H. Roderic; "Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne", dans le livre "The Diplomats 1919 -1939", Princeton University Press, 1994, pp.172- 209.

ve ulaştığı sonucu temsil etmektedir. Elimizde bulunan belgeler, tüm bir dönemin mücadelesinin sonucudur…"

Lozan Antlaşması'na ilişkin tarihî kaynaklar çok fazladır. Konferansın 20 Kasım 1922'den 24 Temmuz 1923'e kadar ve 4 Şubat'tan 23 Nisan'a kadar iki buçuk aylık aralıklarda iki aşamada, üç farklı komisyonda ve alt komisyonlarda çeşitli katılımcılar tarafından takip edilen bu müzakere stratejileri, çeşitli analizlere ve çalışmalara konu olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Panelimize katılan bilim insanlarının bildirilerinin; şüphesiz müzakerelerin karmaşıklığına ilişkin birçok bilgiyi ve analizi bize sunacaktır.

Atatürk tarihî NUTUK'a dönerek durumu anlatmış ve Türk milletinin varlığı, bağımsızlığı ve egemenliği için sahip olması ve gerçekleştirmesi gereken ilkeleri eninde sonunda bütün dünyanın tanıyacağına inandığını belirtmiştir. Çünkü aslında bu temeller zaten güçle ve hak edilerek elde edilmişti. Atatürk özellikle şöyle belirtmiştir: "*.. En büyük gücümüz, en güvenilir dayanağımız ulusal egemenliğimizi elde etmiş olmamızdı ve onu ulusun eline teslim etmiş olmamız ve muhafaza ederek başarabileceğimizi eylemlerimizle kanıtlamak*. "

Antlaşma'nın 28 maddesi: "*Bağıntılı Yüksek Taraflar Türkiye'de kapitülasyonların tümü ile kaldırılmasını, her biri kendisi ile ilgili olarak, kabul ettiklerini açıklarlar.*" Bu denli basit ve kısa açıklamalar, böyle bir sonuca ulaşıldığının kanıtı olduğunun altını çiziyor.

İnönü Konferans boyunca üç noktaya değinmiştir:

" … Bir Bağımsızlık savaşı verdik; yeni bir devletiz, Bağımsız bir devlet olarak tanınmak, uluslararası toplumun eşit bir üyesi olmak istiyoruz…"

Hiç şüphesiz, Avrupalı devletlerin eski alışkanlıkları devam etmekteydi. Türkiye'ye kendi yaklaşımlarını dikte etmek istiyorlardı. Aslında bunun içindir ki İnönü, daha ilk günden taraflar arasında eşitlik ilkesine saygı gösterilmesinin önemini vurgulayan bir politika ve yaklaşımı titizlikle sürdürmüştür.

Lozan Antlaşması, Yeni Türk Devleti'nin uluslararası ölçekte tanınmasını sağlayan bir belgedir ve aynı dönemde imzalanan diğer barış antlaşmalarının aksine Lozan Antlaşması yaşayan tek antlaşmadır.

Lozan Antlaşması, Sevr Antlaşması'nın reddedilmesinden sonra başlayan büyük fedakârlıklar ve kahramanlıklar sonucunda elde edilen Millî Mücadele ardından imzalanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdirdiği kabul edilen Lozan Antlaşması, mağlup devletlere dikte ettirilen antlaşmalarla hiçbir şekilde

kıyaslanamaz. Lozan Antlaşması galiplerle birlikte eşitlik ilkesine göre imzalanan bir barış antlaşmasıdır ve bağımsız Türk Devleti'ni tasdikleyen bir belgedir.

Bernard Lewis "İslam ve Laiklik- Modern Türkiye'nin Doğuşu" adlı kitabında şöyle demiştir: "*...Böylece Türkiye, Birinci Dünya Savaşı mağlup güçleri arasında tek başına kendi yıkıntıları arasında yükselmeyi başardı ve galiplerin diktasını reddederek, kendi şartlarını kabul ettirmeyi başarmadı mı? Çünkü Lozan Antlaşması temelde Misak-ı Millî'nin taleplerinin uluslararası alanda tanınmasıydı.*[3]"Vurgulanmış gibi görünüyor. Onu kaldıralım.

Barış Antlaşması'ndan üç ay sonra, Cumhuriyet ilan edildi. Bu dönemde meydana gelen olayların akışına ve elzem değişiklere genel bir bakış açısı muhafaza etmemiz gerekiyor. "*Türk Diplomasisi elbette iki önemli bölüme ayrılmaktadır: Lozan öncesi ve sonrası*". Tarihçi Halil İnalcık[4], (Vurgulanmış gibi görünüyor. Onu kaldıralım.)Türk heyetinin Lozan'da Avrupa Devletleriyle eşitlik ve mütekabiliyet esaslarının tanınmasında büyük mücadele verdiği ve İnönü'nün bu konudaki titiz davranışının Avrupalı delegelerin öfkesini uyandırdığını hatırlatıyor.

Profesör Mümtaz Sosyal (eski Dışişleri Bakanı), Lozan müzakerelerine ilişkin düzenlenen bir konferansta, Atatürk'ün Lozan'a giden Türk heyetinin galip devlet olarak katıldığını, heyetin çok kalabalık olmamasına rağmen "özgüvene" sahip olduğunu defalarca vurgulamıştır. Mutlak eşitlik ilkesinden asla taviz vermediğini de sözlerine eklemiştir. Ben de müzakereler esnasında bu "özgüven"in önemini vurgulamak isterim. Benim nazarımda, Türk diplomasinin en temel özelliğidir. Bütün mesleki hayatım boyunca, bunu Türk meslektaşlarımda derinden hissetim. Marie-Pierre de Baillencourt ve merhum Hervé Cassan'ın editörlüğünü üstlendiği "Traité pratique de négociation"[5] (Vurgulanmış gibi görünüyor. Onu kaldıralım.) adlı eserde yapmış olduğum katkıda kendi farklı müzakere deneyimlerimin üzerinden geçtim ve üç husus dikkatimi çekti: Durumun ortaya konuş önemi; güven inşa etmek ve metinlerin temellerine geri dönme ihtiyacı zorunluluğu.

---

3 Bernard Lewis, **Islam et Laïcité – La naissance de la Turquie Moderne**, Fayard, 1988, p.220.

4 Halil İnalcık, "Türk Diplomasi Tarihi Sorunları", **Çağdaş Türk Diplomasisi- 200 Yıllık Süreç**, Sempozyuma Sunulan Tebliğler; Ankara, 15-17 Ekim 1997, Türk Tarih Kurumu, 1999.

5 Sous la Direction de Bailliencourt, Marie-Pierre et Cassan, Hervé, «La Négociation Vécue par Les Professionnels- Partage d'Expérience autour du Traité pratique de Négociation», article d'Engin Soysal intitulé «Les outils discrets de la négociation diplomatique», Éditions Larcier, Bruxelles 2021, pp.247-259.

Aynı zamanda, azmetmenin (sadece sabrın değil) önemini vurguladım. Sonuç olarak, Barış Antlaşması'nın müzakereleri her zaman zihnimdeydi.

Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" sözünden güç bularak Türk dış politikası sağlam dostluk bağlarını ve iş birliklerini barış yararına geliştirmek için ikili ilişkilerde ve bölgesel düzeyde çok sayıda inisiyatif almıştır ve almaya devam etmektedir.

Hanımefendiler, Beyefendiler,

Barış arayışının temel hedef olduğu bir çağda yaşıyoruz. Uluslararası çevre ve insanlığın bugünlerde mücadele ettiği güçlükler, hepimizden daha iyi birer gelecek sağlamak uğruna yeni bir çaba gerektiriyor. Lozan Antlaşması'nın yüzüncü yıl dönümü için mesajı, barış ve barışı sağlamak için inanca yöneliktir. Bu aynı zamanda hâlâ Avrupa projesinin taşıdığı mesaj değil mi? Türkiye en başından beri Avrupa projesinin oyuncularından biri. Merkez üssü olarak Türkiye, Avrupa projesine kaybolan canlılığını geri kazandırmak için katkıda bulunabilecek eşsiz bir konumda bulunuyor.

Lozan'a son seyahatim 2016 yılında olmuştu. O zamanlar Avrupa Birliği Bakanlığı müsteşarı olarak Pat Cox ve Elmar Brok ile 2016 yılında Jean Monnet Vakfı tarafından düzenlenen "Türkiye ve Avrupa Birliği" başlıklı 14. Avrupa Diyaloğu'na katıldım.

Vizyon ve pragmatizmi bağdaştırmak, barış için çabaları iki katına çıkartmak ve mevcut zorlukların üstesinden gelmek için etkili bir diplomasi izlemek gerekiyor.

Lozan Antlaşmasının Yüzüncü Yılında, bir Türk Diplomat olarak benim nazarımdan sizlere aktarmak istediğim mesajımın ana hatları bu şekildeydi.

Saygılarımla.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: Çok teşekkür ediyorum. Zamanı da muhteşem kullandığınız için ayrıca çok teşekkür ediyorum. Şimdi hocalarım konuşmalarını tamamladılar. Hocalarıma, varsa, sorularınızı alabilirim ve lütfen kime hitaben sorduğunuzu belirterek sorun, biz de cevaplayalım. Buyurun. Mikrofonumuz da var herhalde. Buyurun.

Görkem Yağız ÖZCAN (Zürih): Sorum Sevtap Hanım'a. müzakereler süresinde telgrafların İngilizler üzerinden gitmesinden dolayı İngiliz heyeti tarafından yazılanların bilinmesi riski olduğundan bahsetmiştiniz. Bunu engellemek için ya da bu riski aşabilmek için herhangi bir şey yapılmış mıydı?

Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ: Teşekkür ederim. Sizin söylediğiniz gibi bu, bir müddet sonra, mesela İsmet Paşa konuşuyor, bir şey söylüyor. Diyelim ki işte Boğazlarla ilgili argümanını söylüyor. Oturuyor. Lord Curzon kürsüde nokta atışı şeklinde, ama nokta atışı, hedef şeklinde İsmet Paşa'nın argümanlarını çürütüyor, çürütmeye çalışıyor. 1, 2, 3. Tamam, muhteşem, çok deneyimli bir diplomat, ömrü Dışişlerinde geçmiş. İsmet Paşa göreceli olarak, Mudanya ile 3-5 günlük diplomat. Böyle bir deneyim var, üstünlük var, yaş var, tecrübe var vs. ama ertesi gün yine bir şey söylüyorsunuz kapitülasyonlarla ilgili ya da Musul meselesi ile ilgili. İniyorsunuz kürsüden. İngiltere çıkıyor, nokta atışı argümanınızı çürütmeye. 1, 2, 3. Sizin dediğiniz gibi. İsmet Paşa ile Rauf Bey, Başbakan, yazışıyor telgraflarda:

"Bizim telgraflar açılıp okunuyor olabilir mi?".

Cevap: "Olabilir."

"Peki ne yapmak lazım?"

Cevap: "Yapılacak pek bir şey yok ama Köstence üzerinden, Romanya üzerinden giden eski bir hat var. Acaba ona mı dönsek, kullanılmayan?

Cevap Ankara'dan: "Dönelim."

Eastern Line'ı kesip Köstence üzerinden giden hattı kullanmaya başlıyorlar. Biliyor musunuz ne oldu? İsmet Paşa cevap verecek, diyelim hangi konu konuşuluyor olsun, azınlıklar meselesi. Cevap verecek, detay çıktı, telgraf çekiyor: "Acele cevap." Bir yandan da acele ediyor. "Geldi mi cevap?" Yok. Çek ikinci telgrafı. "Geldi mi cevap?" Yok. Üçüncü telgrafı çek. "Geldi mi cevap?" Yok. Ne söyleyeceksiniz? Diyor ki "Ben bir sonraki oturum cevap vereyim." Ya da Lord Curzon çıkınca ona diyor ki "Siz buyurun." Konuşuyor, konuşuyor. 3 saat daha kazandınız. Tekrar tekrar telgraf çekiliyor. Lord Curzon konuşmasını bitirmiş, şimdi İsmet Paşa'nın tavrına bakın. Yani o kadar bir mücadele ki. Vakit lazım. "Sayın Curzon ne demiştiniz? Ben pek duyamadım, pek toparlayamadım. Acaba rica etsem bir daha tekrarlar mısın?" Tabii o da sinirlenmiş; "3 saat konuştum, niye dinlemedin, niye anlamadın İsmet Paşa?" Sonunda kabul ediyor ve tekrar 3 saat daha konuşuyorlar ve bu süreyi kazanmamızı sağlıyor. Tekrar telgraf çekiliyor. Ne oluyor dersiniz? Şimdi, o Köstence hattından giden telgrafların akıbeti menkul, meçhul. Telgraf geliyor, bir hafta sonra geliyor. Gelen telgrafın üzeri karalanmış, kara, çizilmiş. Hiçbir şey okunmuyor. Zaten bir hafta sonra gelen telgraf ne işe yarasın? Gelen telgraf okunmuyor. Gecikmiş, yok olmuş. Bu sefer Ankara ile Lozan geriliyor: "Ne yapıyor bunlar burada Lozan'da? Hiç talimat sormadan kendi başlarına mı götürüyorlar bu konferansı?"

Lozan'dan İsmet Paşa da Ankara'ya küsüyor, kızıyor, darılıyor. "Niye bize cevap vermiyorlar. Ne kadar büyük bir sıkıntıda olduğumu görmüyorlar mı?" Değerli arkadaşım, o telgraflar bir şekilde, ne diyelim, sabote ediliyor ve hat hiç çalışmıyor. İletişim tamamen kopuyor. Bu sefer dönüyorlar, mecburen, Eastern Line dediğimiz Türkiye'den geçen, o dinlenen hatta ve telgraflar tıkır tıkır gidip geliyor. Bir de Sayın hocamın dediği gibi, çok özel durumlarda da işte, insanlarla, kurye aracılığıyla gönderiyorlar.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: (Temuçin) Hocam da bir şey ekleyecek, ben de birkaç şey söyleyeceğim.

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN: Bu telgraflar, nikâh ya da kutlama telgrafı değil. Çok ciddi telgraflar, yaklaşık 1600 tane. Yani şöyle, brüt 250 gün falandır, net 160 gündür diyelim Lozan. Yani günde 10 telgrafa denk gelir, ne kadar büyük bir haberleşme ağı. Hocamın bahsettiği gibi kurye kullanılır. Hatta bizim Türk tarafı üçüncü delegesi Hasan Bey, Ocak ayı başlarında Lozan'dan gelip Meclise açıklamalar yapmak zorunda kalıyor. Yani geliyor, "Haberleşmede durum anlaşılmıyor, o zaman Hasan Bey'i gönderelim de size doğrudan anlatsın." şeklinde bir ifade var. Aslında, sadece telgraflar üzerinden hareket etsek Lozan'ın ne meşakkatli bir şekilde, Lozan Konferansı'nın ne kadar zorluklarla yürütüldüğünü gösterir. Açık söyleyeyim.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: Evet, hocalarım bahsetti. Bağımsız ve egemen olabilmeniz için iletişimin tamamen kontrol altında olması lazım: Telgraf hatlarınızın, demir yolu hatlarınızın. Bunlarsız olmaz. Bunlara 1918'de imzalanan anlaşma ile birlikte el konulmuştu. Bu zorluklar içinde, bu el konulma içerisinde, siz işgal edilen Anadolu'da, hiçbir şey yokken mücadele veriyorsunuz. O mücadeleyi, Lozan'da yine yokluklar içerisinde; iletişim her şey. Aynı günümüzde olduğu gibi. Evet bir beyefendi, buyurun.

Dinleyici: Çok teşekkür ediyorum, çok güzel konuşmalar yaptınız. Hocalarıma soru soracaktım. Bu delegasyonunun Mustafa Kemal'le irtibatı nasıl oluyor yani verdikleri kararlar, soruları sorup bekliyorlar mı cevabını ya da önceden biliyorlar mı nasıl karar verilecek? Mustafa Kemal Paşa'nın etkisini bilmek istiyordum.

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN: Şimdi bu, yani genellikle murahhas heyet dediğimiz üç kişidir ama müşavirlerle, kâtiplerle, diğer sekreterlerle, bunlar kırka yakındır. Değişiyor aslında bu rakam çünkü mesela Cavit Bey bir ay sonra gitmiştir. İkinciye Cavit Bey gelmemiştir. Değişiyor ama 40 civarı diyelim. Şunu söyleyebilirim. Bu delegasyonun oluşturulması bana göre 3 isim tarafından

gerçekleşmiştir: 1. Mustafa Kemal Paşa, 2. İsmet Paşa, diğeri de Rauf Bey'dir. Rauf Bey Bakanlar Kurulu Başkanı'dır yani Başbakanımsı diyelim. Daha doğrusu Vekiller Heyeti Reisi'dir. Zaten İsmet Paşa, Hariciye Vekili olduğu için de Rauf Bey'e karşı sorumludur. Benim telgraflardan gördüğüm şudur. Özellikle ilk dönemden ikinci döneme yani 4 Şubat'a kadar geçen zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın fazla devrede olmadığını söylüyor. Ama telgraftan anladığımız Rauf Bey'e de talimat veriyor. Mesela bir konu vardır, oradan bir kişinin görevden alınması istenir. Rauf Bey İsmet Paşa'ya yazar, İsmet Paşa'dan cevap yoktur. Rauf Bey'in ikinci telgrafı şu şekildedir: "Mustafa Kemal Paşa da benim gibi düşünüyor." diyedir. Türkiye buraya gelirken peşinen mağlup devlet olmadığını göstererek gelmiş oluyor yani İtilaf Devletleri'nin kendisini infaz edecek bir mekâna gelme yollarını tıkamış şekilde geliyor. Bu bir psikolojik üstünlüktür, güvendir. Teşekkürler, umarım cevap olmuştur.

Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ: Bir küçücük ekleme yapacağım İngiliz belgelerinden. Asla ve kat'â Türkiye'deki İzmir kabul edilemez. Gerekçelerini sayıyorum, gizli bir belge bu. "Most confidential, top secret" diye basıyorlar ya üzerine kırmızı kırmızı mühürlerle. Diyor ki; biz kalkıp da Türkiye'ye gidersek, Türklerin ayağına gidersek sanki Yunanlılar yenilmiş gibi değil İngilizler yenilmiş gibi görünecek. Asla kabul edemeyiz. 2. Kalkıp Türklerin ayağına gidersek Türkler Konferans başkanı olmak isteyecekler kendi topraklarında diye. Asla kabul edilemez çünkü Konferans başkanı gündemi ayarlıyor, kimin ne kadar konuşup konuşmayacağını. Asla Konferans başkanlığı Türklere verilemez. 3. Eğer kalkıp da biz Türkiye'ye gider İzmir'i kabul edersek, Lozan'ı kabul ettiremeyip de İzmir'i kabul edersek bu sefer bugüne kadar tanıdığımız resmî olarak ilişkilerimizi sürdürdüğümüz İstanbul hükûmetinin pozisyonunu zora sokarız, hukuki pozisyonunu, çünkü biz Ankara'yı tanımıyoruz. Dolayısıyla asla kabul edilemez dendi. Ama bunları İsmet Paşa'ya söylemedi. İsmet Paşa'ya ne dedi Lord Curzon? "İsmet Paşa bak. Bu Venizelos var ya," Yunan Delegasyon Başkanı, "çok hassas bir adam. İzmir'de yaparsak Venizelos'un duyguları incinir." Vallahi böyle: "This would hurt the feelings of Venizelos." der. "Gel bunu burada yapma. Zaten yendiniz, kazandınız. Gözlerine sokarcasına İzmir'de yapmayalım. Gel en şahane yer, tarafsız ülke, muhteşem ülke İsviçre, Lozan. Gel yapalım." "Yapalım" oldu.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: Şimdi ben hocalarımdan bir şey rica edeceğim. Bir soruya tek tek, yani bir soruya iki cevap vermeden devam edelim lütfen. Çünkü gördüğüm kadarıyla çok soru var. Beyaz gömlekli beyefendinin önünde oturan hanımefendiye verebilir miyiz?

Arzu TUTUCU ÖZLENEN (Cenevre): Benim sorum Lozan Barış Antlaşması'nın sürdürülebilirliği üzerine. Sizce Lozan Barış Antlaşması'nın sürdürülebilirliği, bütün Birinci Meclisteki muhalefete rağmen, taleplerin makul tutulması olduğu kadar, yani bunun olduğunu da düşünüyorum ben bir yerde ama, bundan sonra Lozan Antlaşması ile uluslararası arenada masaya oturmuş olan Türkiye'nin, Lozan Antlaşması'ndan Montrö Konferansı'na kadar giden yolda barışı inşa etmek için uluslararası kurallara ve uluslararası kurumlara üye olmak konusunda büyük bir çaba göstermesi ve böyle bir diplomasi göstermesi ile mi ilgilidir? Bunu sormak istedim. Çok teşekkür ederim.

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN: Daha önce söylemediğim bir şeyi söyleyeyim. 1856'da Osmanlı Devleti, Avrupa Birliği, Avrupa ailesine katıldı. Bana göre Birinci Dünya Savaşı'nda bu aile parçalandı. Lozan Türkiye'nin bu aileye yeniden dönüşünün imzasıdır. Avrupa Birliğine girersek çoluk çocuğa karışacağız. Ben böyle bir teknik görüyorum açıkçası. Lozan'ın, Lozan'da çok sıklıkla şunu söylüyorlar: "Ya siz bunu bir imzalayın, sizi hemen Milletler Cemiyetine alacağız." diyorlar. Bakın '32'de alacaklar ama 23'te bunu söylüyorlar. İmzalayın, hani bu imtiyazları verin, biz hukuk falan şunları, hemen Milletler Cemiyetine alacağız diyorlar. Ben de o zaman şöyle düşünüyorum, geliştirilmeye açık ama Türkiye'nin güvencesi olan bir antlaşma olarak görüyorum.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: Evet, bir beyefendi vardı. Mikrofon elinde.

Dinleyici: Lozan'dan katılıyorum. Bir sorum vardı ama iki oldu Temuçin Hoca'mızın cevaplarından sonra. Neden Lozan? Tarafsız yer olduğu için dediniz ama Cenevre de tarafsız aslında İsviçre tarafsız bir ülke. Bu bir. İkincisi de Sevtap Hoca'mıza. Geçenlerde bir videonuzu izledim. Çok güzel bir video. "Lozan zafer mi, hezimet mi?" 14 dakikalık bir video. İki kere üniter devletten bahsediyorsunuz. Şimdi ise, süper bir sunum, 'ulus devlet' terimini kullandınız. Özel bir sebebi mi var, eş anlamlı mı kullandınız?

Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ: Hiç özel bir anlam atfetmedim. Ulusal sınırlar içinde, millî bir devletin kuruluşunun belgesidir Lozan. Bunun için mücadele edildi. Üniter devlet, millî sınırlar içinde bir ulus devlet. Aynı zamanda da tabii yeni bir ulusun da ortaya çıkması. Malum çok milletli bir imparatorluktan ulus devlet yaratıldı. Özel bir anlam atfetmedim.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: Teşekkürler.

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN: Yani ben şimdi bunu teknik olarak şöyle söyleyeyim. Cenevre olsaydı sizin sorunuz "Neden Lozan olmadı?" olacaktı.

Ben biraz önce şu tekniği söyledim. Neden Paris Barış Konferansı oluyor? İşte galipler çağırıyorlar masaya. Gelin bakalım diyor, hizaya sokacaklar. Türk tarafından bakarak herhangi bir tercih yaptıklarını düşünmüyorum. Lozan'daki Türk varlığından dolayı yapsalar kaçmaları lazım. E Cenevre'ye gelseler Paris-Cenevre ikilisi Jön Türklerin merkezleri idi. Böyle bir tercihleri de olamaz diye düşünüyorum. Lozan o yüzden araştırmaya, geliştirmeye açık diyorum. Yoksa bugün, 100. yılında biz Lozan defterini kapatırdık. Aslında bana göre belki de yeni açıyoruz. Bu anlamda, yeni çalışmalara yeni araştırmalara. Bakın, ben söylemedim ama gerçekten baktığınız zaman her an yeni bir şey çıkabilir. Venizelos meselesi çok ilginçtir. Ermeni bir eşi var. Kızıyla anlaşamıyor. Bir sürü ailevi meselesi de var açık söyleyeyim. Onlarla uğraşıyor.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: Teşekkürler. Evet bir de bu taraftan soru alalım. Beyefendiden sonra bir soru daha aldıktan sonra, saatime de bakıyorum. Evet, yavaş yavaş toparlamaya başlayacağım. Buyurun.

Suat ŞAHİN (İsviçre Türk Toplumu Genel Başkanı): Öncelikle bize çok faydalı bilgiler verdiniz. Çok teşekkür ederiz ama yıllardır Lozan'ı biz, hem okul yıllarında hem daha sonraki kaynaklarda okuduk. Sizin gibi çok değerli profesörlerimizden de tarihçilerimizden de dinledik. Sanırım özellikle değerli tarihçilerimiz ikiye ayrılmış gibi. Şimdi şöyle. Gerçekten Lozan bir kazanım mı? Ya da bazı tarihçilerimizin söyledikleri gibi Lozan'da çok şeyler mi kaybettik? Bu kaybettiklerimiz arasında Musul, Kerkük'ten dolayı mı böyle söyleniyor ya da perdenin arkasında başka bir şeyler mi var söylenemeyen? Bunu merak ediyorum açıkçası. Çok teşekkür ederim.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: Sevtap Hocam.

Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ: Lozan hepimizin millî bir belgesidir. Lozan'ın o'cusu, şu'cusu, bu'cusu olmaz, olamaz! Neyi kast ediyorum? Liberali, komünisti, sağcısı, solcusu, muhafazakârı, İslamcısı, milliyetçisi olamaz, olmamalıdır. Çünkü bu toprakları hepimize vatan yapan bir belgedir. Siyasi yelpazenin neresinde yer alırsanız alınız, Mustafa Kemal Atatürk gibi, Cumhuriyet gibi bu belge de hepimizin ortak bir belgesidir ve bu şimdi her zamankinden daha fazla sahip çıkılması gereken bir özelliktir. Çok naziksiniz çok teşekkür ederim.

İkinci sorunuza gelince, evet, bu bir müzakeredir. Kazanımlarınız olduğu gibi, belki sizin ifadenizle kayıplarınız da olabilir. Musul bunlardan bir tanesidir ama, diplomatlarımız çok daha iyi bilir, bir müzakerede her şeyi kazanamazsınız. Öyle değil mi? Her şeyi alamazsınız. Bazı şeylerden feragat etmeniz gerekir. Ah benim vaktim olsa da ben size nasıl bir mücadele verildiğini söylesem. Bir tek şey

söyleyeceğim. Diyor ki İsmet Paşa: "Buyrun, boş kağıt. İmzalayın bunu. Üstüne ne yazarsanız yazın, ben altını imzalamaya hazırım". Batılılara, İngiltere'ye diyor. "Ben sizden karşılığında ne istiyorum? Musul'u. Çünkü Musul benim için vatan toprağı. Sizin için petrol olabilir, ekonomik göstergeler önde gelebilir ama benim için vatan toprağıdır." Biliyor musunuz? 3 gün İngiliz Genel Kurmayının, klasik ifadedir ya, ışıkları sönmedi. 3 gün tartıştı Savaş Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Genel Kurmay. Ayağımıza geldi fırsat, istediklerimizi yazalım, verelim. Altını imzalayacak Türkler. Kim engelledi dersiniz? Lord Curzon. Nasıl engelledi dersiniz? "Siz kim oluyorsunuz da İngiliz askerlerinin kanı üzerinden Musul'u veriyorsunuz? Musul, Türklere verilemez çünkü biz Birinci Dünya Savaşı'nı Musul için yaptık. Bu kadar askerimiz bunun için öldü. Şimdi, Musul'un terk edilmediğine dair pek çok örnek verebilirim ama Atatürk diyor ki: "Biz Musul'dan vazgeçmedik ki. Biz Musul'u Türkiye'nin kendisini çok daha güçlü hissedeceği ileri bir tarihe erteledik." İleri bir tarih; Lozan imzalandı, Cumhuriyet ilan edildi. 1924: Haydi Musul'a operasyon yapıyor Türkiye. Dikkat edin. 1926'da Milletler Cemiyeti kararıyla kaybettik. '24. Türkiye kendini güçlü hissediyor ve Musul'a operasyon yapıyor, yapmayı planlayıp orduyu gönderdi. Ne oldu dersiniz değerli dostlar? Türkiye'nin güneydoğusunda Şeyh Said isyanı patlak verdi. Kürtler ayaklandı ama Kürtçü oldukları için değil. Hasbelkader Kürt, içinde Türkler de var ama rejim karşıtı, Cumhuriyet karşıtı bir ayaklanma biliyorsunuz. Yani din temelinde bir devlet kurmak için hareket ettiler. Bu tesadüf müdür? Dışarı gönderilecek olan birlik içeriye çekildi ve Şeyh Sait isyanı bastırıldı ve Musul operasyonu suya düştü. Yakalanan bütün silahlar İngiliz silahlarıdır, belgeye göre, belgeyi söylüyorum.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: Çok teşekkür ediyorum. Daha sonra düzenlenecek olan resepsiyonda hocalarımız olacaklar. Tüm soru ve görüşlerinizi paylaşabilirsiniz. Son bir soru, evet, alacağım ve paneli kapatacağım.

Ertan ÖZBATUR: Teşekkür ederim. 54 seneden beridir Lozan civarında yaşıyorum. İsmim Ertan Özbatur. Hem Turquia 1912 Öğrenci Birliğinin yeniden kurulmasını sağlamıştım hem de İstanbul Lale Derneğinde Yönetim Kurulu üyesiyim. Hiç konuşulmadığı için bu soruyu çok önemsiyorum çünkü cumartesi günü burada büyük bir eylem vardı azınlıklar tarafından. Sorum şu: Lozan'da azınlıklar konusunu masaya kim getirdi, neden?

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN: Azınlıklar konusunu müttefikler getirdiler. 37 ile 45 arasındaki maddeler azınlıkların korunması hükmünü taşır.

Burada öncelikle azınlıkların kimler olduğu konusunda ciddi bir tartışma çıktı. Bu çok hassas bir konuydu. Uzun süren tartışmalarda bazen atladığımız

nokta olurdu ama bakınız İsmet Paşa ve Rıza Nur hiç atlamadılar. Mütemadiyen soy, dil ve din azınlığı dendiği zaman hemen o düzeltirdi: "Türkiye'de Müslüman azınlık yoktur. Bizdeki Osmanlı millet sisteminin bir parçası olarak, din azınlığı üzerinde durdular ve Lozan'da gayrimüslim, Müslüman olmayan azınlık ifadesi vardır ve bu ifade bütün maddelerde geçer. Eğer, burada gençler var, CTRL+F girerseniz "Ermeni" yazarsanız Lozan'da bir tane hüküm yoktur. "Musevi", "Yahudi" yazarsanız yine yoktur. "Rum" yazarsanız da mübadelede vardır, azınlıklar ile ilgili hükümlerde yoktur ve buradaki durum da şudur. Biraz önce ben aile hukukundan bahsettim. Özellikle hukuki güvenceler istiyorlar ve bu güvenceler bir şekilde verilir ama karşılığında Misak-ı Millî'ye uygun olarak, mütekabiliyet olarak, Yunanistan'daki, Sırbistan'daki, Romanya'daki, bakın bunlar o zaman da konuşuluyor, oradaki Türk ve Müslümanların hakları da korunma karşılığında. Bütün kanun maddeleri uygulanmayabilir. Lozan da böyledir, uygulanmayan hükümler vardır. Doğal olarak da Türkiye 1923'ten sonra yasalarında öyle düzenlemeler yapmıştır ki Lozan'ın bazı hükümleri hiç hayata geçmemiştir. Doğal olarak da azınlık konusu budur. Ayrıca şunu söyleyeyim ben. Lozan Konferansı, Lozan Antlaşması, Lozan Barış Antlaşması siyasetin bir konusu değildir. Tarihçinin alanındadır ve ayrı bir metodolojisi vardır. Bu nedenle siyasetin bir konusu olduğu zaman direk olarak taraf olunur. Sevtap Hocam deminden beri belgeler üzerinden bir şeyler anlatmaya çalışıyor. Ben okuduklarım üzerinden analiz ederek belgeler, telgraflar üzerinden konuşmaya çalışıyorum. Siyaset öyle değildir. Siyasetin de başka metodolojisi vardır. Bu anlamda, biraz önceki beyefendiye ek olarak da söylüyorum, Türkiye'de de böyle bir tartışma vardır. Türkiye'de şöyle Lozan vardır, böyle Lozan vardır diye tartışmaya gelmedin buraya. Bu nedenle, doğal olarak, Türkiye ile ilgili bir konu geldiğinde Lozan Barış Antlaşması, Lozan Konferansı gündeme geliyor. Bir şeyi de vurgulayayım ben size. Sevr ile mukayese edebilirsiniz. Sevr'de azınlıkların korunması ile ilgili bir hüküm yoktur. Çünkü azınlıkların yaşadığı yerler İtilaf Devletlerinin kontrolündedir. İzmir, İstanbul veya Doğu Anadolu'da kurduracakları devletlerde. Doğal olarak böyle bir hükme gerek duymamışlardır. Lozan'a koymuşlardır. O hükümler de işlememiştir. Çünkü Türkiye kendi yasal düzenlemeleriyle azınlıklara güvence sağlamıştır.

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN: Buyurun hocam.

Prof. Dr. Sevtrap DEMİRCİ: Teşekkür ederim. Çok kısa birkaç cümle. Lozan'da Osmanlı'da da aynı sistem benimsendi. Müslümanlar vardır, gayrimüslümler vardır. Her ikisi de Sultan'ın tebaasıdır. Lozan da aynı uygulamayı amaç edindi. Müslümanlar vardır, gayrimüslimler vardır. Gayrimüslimler

de Müslümanlar gibi, Lozan'da, kanun önünde, yasalar önünde eşit haklara sahiptirler. Ama gayrimüslimlerin uluslararası anlaşmalarla tanınmış hakları vardır. Ne gibi? Okul açmak gibi. Ne gibi? Kendi dillerinde neşriyat yapmak gibi ve bunlar da kendilerine tanınmıştır. Onun ötesinde din üzerinden bir ayrıma gidildiği için bugün yaratılmaya çalışılan etnisite ve dil temelinde yeni bir azınlık yaratma çabaları Lozan'ın lafsına da ruhuna da aykırıdır.

ISBN: 978-975-17-6121-7

E-yayınlar

www.atam.gov.tr